

**ATYRAU
UNIVERSITY**

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО НАУКИ И ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
MINISTRY OF SCIENCE AND HIGHER EDUCATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

«Х.ДОСМУХАМЕДОВ АТЫНДАҒЫ АТЫРАУ УНИВЕРСИТЕТІ» КЕАҚ
НАО «АТЫРАУСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ Х. ДОСМУХАМЕДОВА»
NLC "KHALEL DOSMUKHAMEDOV ATYRAU UNIVERSITY"

**«ЖАСТАР ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ: БҮГІНІ МЕН БОЛАШАҒЫ»
ЖАС ҒАЛЫМДАРДЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ
ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ КОНФЕРЕНЦИЯСЫНЫҢ
МАТЕРИАЛДАР ЖИНАҒЫ**

**СБОРНИК
МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ
КОНФЕРЕНЦИЙ МОЛОДЫХ УЧЁНЫХ
«МОЛОДЁЖЬ И НАУКА: НАСТОЯЩЕЕ И БУДУЩЕЕ»**

**THE COLLECTION OF MATERIALS
INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE
OF YOUNG SCIENTISTS
“YOUTH AND SCIENCE: PRESENT AND FUTURE”**

V

Атырау, 8 | 04 | 2026 ж

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО НАУКИ И ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
MINISTRY OF SCIENCE AND HIGHER EDUCATION OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
Х.ДОСМУХАМЕДОВ АТЫНДАҒЫ АТЫРАУ УНИВЕРСИТЕТІ
АТЫРАУСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ Х.ДОСМУХАМЕДОВА
KN.DOSMUKHAMEDOV ATYRAU UNIVERSITY

«ЖАСТАР ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ: БҮГІНІ МЕН БОЛАШАҒЫ»
жас ғалымдардың халықаралық ғылыми-тәжірибелік
конференция материалдар жинағы

СБОРНИК

материалов Международной научно-практической конференции
молодых ученых
«МОЛОДЕЖЬ И НАУКА: НАСТОЯЩЕЕ И БУДУЩЕЕ»

The collection of materials from the International Scientific and Practical
Conference of Young Scientists
«YOUTH AND SCIENCE: PRESENT AND FUTURE»

8/04/ 2026

**ӘОЖ 378 (069)
КБЖ 74.58
Ж29**

Редакция алқасы: Идрисов С.Н., Утепкалиева К.М., Адиева Э.М., Муханбетжанова А.У., Мугауина Г.О., Уталиева Р.С., Жамбылова Г.Ж., Есенаманова М.С., Сапарова Г.А., Аймуратов С.Б., Туралиев А.Қ, Амангазиева М.К., Мустағалиева Г.М., Асанова Б.У., Избасаров Е.Ж.

ISBN 978-601-262-638-4

«Жастар мен ғылым: бүгінгі мен болашағы» атты жас ғалымдардың халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясы материалдарының жинағы – «Молодежь и наука: настоящее и будущее». Сборник материалов Международной научно-практической конференции молодых ученых. – Атырау, «Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті» КеАҚ баспаханасы, 2026 ж. –466 б.

Жинаққа Қазақстан Республикасының жоғары оқу орындарының жас ғалымдары, докторанттары, магистранттары және студенттерінің жастар ғылымының өзекті мәселелеріне арналған баяндамалары енгізілген.

В сборник вошли доклады докторантов, магистрантов, студентов и молодых ученых высших учебных заведений Республики Казахстан по актуальным вопросам молодежной науки.

Конференцияға қатысушылардың ғылыми мақалаларының жинағы электронды түрде берілген материал негізінде дайындалды. Материалдардың мазмұнына мақала авторлары жауапты. Сборник научных статей участников конференции подготовлен по материалам, предоставленным в электронном виде. Ответственность за содержание материалов несут авторы статей.

ISBN 978-601-262-638-4

©Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университетінің баспасы, 2026
©Издательство ASU Press

СЕКЦИЯ V. ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР

«Адал азамат» тәрбиеси және жасанды интеллект /
Воспитание «Адал азамат» и искусственный интеллект /
The Education of the «Adal Azamat» and AI

TABIIY FAN DARSLARIDA INTERAKTIV METODLARDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI

O'ktamova Sadoqatxon Murodjon qizi

Qo'qon universiteti Ta'lim kafedrası katta o'qituvchisi, g.f.f.d.(PhD)

Sadoqatxonoktamova@gmail.com

Kalendarova Zarafshon Kalbayevna

Qo'qon universiteti Ta'lim kafedrası dotsenti

Annotatsiya: Bugungi kunda jahon miqyosida ta'lim sohasidagi rivojlanish tendensiyalariga mos ravishda dars jarayonini innovatsion ta'lim metodlari asosida takomillashtirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. 2030-yilgacha belgilangan tizimli xalqaro ta'lim konsepsiyasida «Butun hayot davomida sifatli ta'lim olishga imkoniyat yaratish» dolzarb vazifa sifatida belgilangan. [1] Mazkur maqola Tabiiy fan darslari sifatini oshirishda interaktiv metodlar ahamiyati va imkoniyatlarini ochib bergan.

Abstract: Today, in accordance with the development trends in the field of education on a global scale, special attention is paid to improving the educational process based on innovative educational methods. In the Concept of Systemic International Education until 2030, "Creating opportunities for quality lifelong learning" is defined as an urgent task. This article reveals the importance and possibilities of interactive methods in improving the quality of natural science lessons.

Kalit so'zlar: Interaktiv metod, bilim sifati, bilim samaradorligi, o'quvchi tasavvuri, borliq, STEAM, tabiat, pedagogik texnologiya, yondashuv.

Keywords: Interactive method, quality of knowledge, effectiveness of knowledge, student imagination, reality, nature, pedagogical technology, extracurricular activities.

KIRISH. Dunyoda tabiiy fanlarni o'qitish jarayonida o'quvchilarning tabiiy-ilmiy bilimlarini va metodik faoliyatini rivojlantirish uchun STEAM yondashuvi asosida interaktiv metodlar o'qitish sifatini takomillashtirish hozirgi vaqtda alohida dolzarblik kasb etadi.

Respublikamizning III Renessans davrida boshlang'ich ta'lim Tabiiy fan o'qituvchilarining dars jarayonida samarali ish faoliyati hamda sifatli ta'lim berish usullaridagi izchillik mazkur maqolaning asosini tashkil etadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 23 sentabrdagi O'RQ-637-son «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni, 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son "2022-2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida", 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947-son "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi¹ farmonlari va mazkur sohaga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda mazkur maqola muayyan darajada xizmat qiladi.

METODLAR. Mamlakatimizda uzluksiz ta'lim tizimida o'qitishning muammolari va ta'lim muassasalarida ta'limni tashkil etish masalalari bo'yicha ma'lumotlar D.Abdullayeva, O.Mo'minov, P.Musayev, R.Qurbonniyozovlarning tadqiqot ishlari ahamiyatli hisoblanadi. Tabiiy fanlarni o'qitish jarayoni zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida tashkil etish o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan qiziqishi ortishiga, mustaqil fikrlash, tahlil qilish va kuzatuv olib borish kompetensiyalari

shakllantirishga xizmat qiladi. [2] Interaktiv metodlar esa aynan shu jarayonni jonlantiruvchi, o'quvchini darsning faol ishtirokchisiga aylantiruvchi usullar majmui hisoblanadi. [4] STEAM yondashuvi asosida fanlarni integratsiyalash va borliqni butunlikda o'rganish hozirgi zamon talabi hisoblanadi. O'quvchilarni borliqqa qiziqishini orttirish, tabiatni sevishga, uni asrab-avaylashga o'rgatish asosiy tadqiqotimiz tashkil hisoblanadi. Bu borada, interaktiv metodlar eng samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Interaktiv metodlar ta'lim jarayonida o'quvchi va o'qituvchi o'rtasida samarali muloqot yaratadi, fanlarni chuqur anglashni osonlashtiradi, o'quvchining fikrini erkin ifodalashiga imkon beradi. Tabiiy fanlar – biologiya, geografiya, fizika, kimyo kabi yo'nalishlarda bu usullar darsni amaliy mashg'ulotlar bilan uyg'unlashtirgan holda yuqori natija beradi.[3]

Interaktiv uslublar – bu o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi faol muloqot, hamkorlik va o'zaro ta'sir asosida o'qitish jarayonini tashkil etuvchi metodlardir.

Ular darsni faollashtiradi, o'quvchilarning mustaqil fikrlashini va ijodiy yondashuvini rag'batlantiradi. Ta'limni zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etish davr talabidan kelib chiqadi. Zero, har qanday ta'limni tashkil etish shaklining asosida muayyan ijtimoiy ehtiyojlar yotadi.

Maktabda har bir darsning samaradorligi va sifatini oshirish bugungi kunning eng muhim vazifalaridan biridir. Boshlang'ich ta'lim tizimida fanlarni o'qitishda maqsadga muvofiq ta'sir ko'rsatish va qulay ijtimoiy-psixologik muhitni vujudga keltirishi o'qituvchi tomonidan qo'llanilgan pedagogik texnologiyalarga bog'liq bo'ladi.

O'qitishning interaktiv uslublari deyilganda o'quvchining o'quv jarayonini faol ishtirokchisiga aylantirishga qaratilgan innovatsion pedagogik uslublar majmui va texnik vositalar tizimi tushuniladi. Interaktiv uslubdagi mashg'ulotda o'quvchi berilayotgan ma'lumotlarni tinglashi, o'qishi, ko'rishi, yozib borishi, mavzu bo'yicha savollar berishi, o'z fikrini erkin bayon etishi, amaliy topshiriqlarni bajarishi va o'zining hayotiy tajribasi bilan bog'lab, mavzu bo'yicha nazariy bilim va amaliy ko'nikmalar hosil qilishi lozim

Masalan: 3-sinf Tabiiy fan darsligidagi “Yer sayyorasi” mavzusini o'quvchilarga o'rgatish jarayonida “Jamoaviy muhokama yoki muammolar ro'yxatini tuzish” uslubidan foydalanish mumkin.

Bunda ishni quyidagicha olib borish mumkin:

- 1 soat ichida bajaradigan ishlaringizni ro'yxatini tuzing;
- 1 kunlik bajaradigan ishlaringizni ro'yxatini tuzing;
- Vaqtdan to'g'ri foydalanish uchun nima qilish kerak?

O'quvchilardan real hayotda, kunlik bajarayotgan ish hajmini, vaqt taqsimotini, vaqtni to'g'ri taqsimlashni, vaqtni to'g'ri taqsimlashi uchun to'sqinlik qilayotgan masalalar va muammolar ro'yxatini tuzish talab etiladi. Bahs yoki munozaralar olib borish. O'quvchilar bir yoki ikki guruhga bo'linishadi. Guruhlarga tabiiy fanga oid nomlar beriladi va shu nomda nomlanadi. O'qituvchi tomonidan umumiy muammo belgilab beriladi. O'quvchilar ushbu muammoni hal qilish bo'yicha o'z yo'nalishlarini belgilab olishadi. Vaqtni tejash maqsadida har bir guruh muammodan chiqishni tushuntirishlari mumkin.

Muhokama-munozara. Bu interaktiv o'qitishning eng ko'p tarqalgan usuli hisoblanadi va o'quvchilarning ushbu mavzu bo'yicha turli xil bilim darajasi va tajribalari asosida o'rganiladigan masalaga qanday yondashishi ko'zda tutiladi.

Bunda o'qituvchi muhokama uchun muammoli savolni yoki hayotdagi aniq bir vaziyatni belgilab, o'rtaga tashlaydi. Masalan, “Ob-havo, yog'ingarchilik turlari” ni o'quvchilarga o'rgatish jarayonida “Muhokama-munozara” uslubidan foydalanish mumkin. Matn bo'yicha savol yoki muammo o'rtaga tashlanadi, o'quvchilar ikki guruhga bo'linib, o'z fikrini asoslaydilar. Bu metod o'quvchilarni dalillash, fikrni himoya qilish va boshqalar fikriga hurmat bilan qarashga o'rgatadi. Ushbu bahsni muhokama qilish uchun albatta, muammoli savolni o'quvchilar uchun o'rtaga tashlanadi:

- Ulardan birortasi bo'lmasa tabiatda qanday o'zgarishlar bo'ladi?
- Siz yashayotgan hududda daryo yo'qku? Shunda ham hammasi joyida bo'ladimi?

O'quvchilarni esa mavzudan chetga chiqishlariga yoki ayrim faol o'quvchilarniyetakchi bo'lib, faqat ular fikr bildirishlariga, mumkin qadar barcha o'quvchilarning faol ishtirok etishlariga ahamiyat beradi, o'quvchilarni bir-birini fikrlariga hurmatsizlik bilan qarashlariga yo'l qo'yilmaydi. Muhokama oxirida o'qituvchi fikrlarni umumlashtirib, o'z fikrini nazariy va amaliy isbotlab bayon etadi.

Rolli o'yinlar. Faol o'quvchilar tanlab olinadi va ularga mavzuga oid hayotiy vaziyatlarda rol o'ynash talab etiladi. Matnni o'qib bo'lgach, o'quvchilar asardagi qahramonlar roliga kirib, sahnalashtiradilar. Bu usul ifodali o'qish, nutq madaniyati va hissiy ifoda ustida ishlash uchun juda foydali. Bu uslubda o'qitish jarayoni uch bosqichda, ya'ni vaziyat bo'yicha rol o'ynash, vaziyatni kuzatish, vaziyatni tahlil qilish va o'z yechimini qabul qilish asosida amalga oshiriladi. Rolli o'yin uchun mavzu tanlashda o'quvchi hayot duch kelishi mumkin bo'lgan vaziyatlardan olinadi va tadqiq etiladi.

3-sinf Tabiiy fan darsligidagi "O'zbekiston hayvonot dunyosi" mavzusida o'quvchilarga o'rgatish jarayonida "Rolli o'yinlar" uslubidan foydalanish mumkin.

Rolli o'yin mashg'ulot rejasini quyidagicha tuzish mumkin.

1. Mashg'ulot mavzusiga bog'liq vaziyatni tanlash. Mavzu albatta real hayotga bog'liq bo'lishi kerak.

2. Rolli o'yin mavzusining aniq maqsadini belgilash, uni o'quvchilarga tushuntirish.

3. Rolli o'yindagi vaziyatni izohlash, talabalarga vaziyatni aniq, to'g'ri tushuntirish.

4. Rolli o'yin ishtirokchilarini tanlash. O'quvchilarga o'z xohishlari bilan ishtirok etish imkoniyatini berish mumkin.

5. Har bir ishtirokchining vazifasini, maqsadini tushuntirish. Rol o'ynayotgan o'quvchida o'z roliga ishonchli tuyg'u uyg'otish.

6. Kuzatuvchi o'quvchilar (o'yinda ishtirok etmayotgan)ning vazifasini belgilash.

7. Xulosalash.

Bunda, darsdan keyin o'quvchilar ushbu mavzu ustida bahslashishlari uchun ayrim masalalarni javobsiz qoldirish va vazifa tarzida berish ham mumkin. 3-sinf Tabiiy fan darsligidagi "Astronomik va tqavimiy yil" mavzusini o'quvchilarga o'rgatish jarayonida "Bahs yoki munozaralar" uslubidan foydalanish mumkin. Dars bahs-munozara shaklida tashkil etiladi.

Tabiiy fanlarni o'qitish jarayonida dunyoni ilmiy tushunish asoslarini shakllantirish uchun tabiatga muruvvatli munosabatni, vatanparvarlikni va go'zallikni tushunishni tarbiyalash kerak.

Hozirgi zamon pedagogikasi ta'lim va tarbiyaga, tarbiyalovchi ta'lim deb atalmish yagona jarayonning ikki tomoni deb hisoblaydi. Ta'limning tarbiyalovchilik harakteri uning mazmuni bilan belgilanadi. Shuning uchun ham tabiiy fanlarni o'qitish o'qituvchiga o'quvchilar tafakkurini, ularning ijodiy va bilish faolligini rivojlantirish uchun boy material beradi. Tabiiy fanlar bo'yicha barcha mavzular kompleks tarbiya masalalarini aks ettiradi.

Har metod dars mavzusiga qarab turlicha ahamiyatini kashf etish mumkin. Tabiiy fanlarni o'qitilishida, xususan 3-sinflarda Tabiiy fanni o'qitilishida STEAM yo'nalishi darslikning 2- va 3-boblari uchun muvofiq hisoblanadi. Ushbu maqolada Tabiiy fan darslarida interaktiv metodlarning qo'llanishi, ularning samaradorligi, o'quvchilarda ilmiy tafakkurni rivojlantirishdagi ahamiyati va amaliy misollar orqali yoritiladi.

Tabiiy fanni o'qitilishida 3-sinf darsligidagi "Zilzilalar", "O'simliklar dunyosi", "Hayvonot olamining xilma-xilligi", "Jonli va Jonsiz tabiat", "Tabiatni asrash" mavzularining o'rgatilishida STEAM yondashuvi asosida interaktiv metodlardan foydalandik va natijalarni tahlil qilishga erishdik, natijalar shuni ko'rsatadiki, ta'lim timizni isloh qilish, sifatli va samarali darsni tashkil etishda STEAM yondashuv orqali fanlar integratsiyasi, interaktiv metodlar yetakchi ahamiyatga ega.

Bundan tashqari sinfdan darslarda tajriba-sinov metodlari interaktiv holda tashkillansa, bolalar ongida Tabiatni borligicha saqlab qolishga ekologik ong shakllanib boradi. Misol uchun, 3-sinf Tabiiy fan darsligida mavjud bo'lgan "O'simliklar dunyosi" mavzusini o'qitilishida o'simliklar qanday oziqlanishi va uni o'sishi uchun qanday muhit kerakligini tushuntirayotganimizda, suv hamda o'simlik poyasidan tajriba-sinovni amalga oshirishimiz mumkin. Ya'ni, o'simlik poyasini toza suvga solib, 5-7 daqiqa kuzatamiz, natijada hech qanday o'zgarish sodir bo'lmaganini, agar shu o'simlik

poyasini rangli suvga solganimizda esa ma'lum vaqt o'tgandan so'ng o'simlik poyasi hamda barglari rangli bo'yoq rangiga kirib qolganini, o'quvchilarga o'simlik qanday suvni iste'mol qilsa, uni tashqi va ichki holatida bu aks etishini hamda bu tadqiqot insonlarda ham shunday natija berishini tushuntirishimiz mumkin.

Tabiiy fanlarga STEAM yondashuvi va integratsiya shu orqali ham olib borilishi mumkin, aynan tajriba-sinov darslarida ko'z bilan ko'rib, amalda sinash orqali tabiatga bog'lanadilar hamda faoliyatlarini yanada sifatli olib boradilar,

1-jadval

Interaktiv metod	STEAM komponenti	3-sinf Tabiiy fan mavzusi	Natija
Aqliy hujum	Science + Art	Zilzilalar	O'quvchilarda erkin fikrlash rivojlanadi
Guruhli ish	Science + Engineering	O'simliklar dunyosi	Hamkorlik va kuzatuv ko'nikmasi shakllanadi
Klaster	Mathematics + Science	Hayvonot olamining xilma-xilligi	Mantiqiy va tizimli fikrlash rivojlanadi
Loyiha usuli	STEAM to'liq	Jonli va jonsiz tabiat	Amaliy bilim va ijodkorlik kuchayadi
Muammoli savollar	Science + Technology	Tabiatni asrash	Muammo yechish ko'nikmasi shakllanadi
Tajriba metodi	Science + Engineering	Qushlar	Amaliy tajriba asosida bilim mustahkamlanadi

***3-sinf Tabiiy fan mavzularini o'qitilishida STEAM yondashuvdan foydalanish.**

STEAM yondashuvining Science+art komponenti asosida "Zilzilalar" mavzusi o'qitilayotganda, o'quvchilar zilzilalar sodir bo'lishi, zilzila markazi, zilzila o'chog'ini tajriba-sinov va rasmlar bilan ifoda qilish orqali mustahkamlashlari mumkin.

"O'simliklar dunyosi" mavzusini esa Science+engineering komponenti orqali o'quvchilar o'simliklar barglaridan natyumort yasash, gerbariy tayyorlashni amalga oshirishlari mumkin.

"Hayvonot olamining xilma-xilligi" mavzusini esa matematika bilan bog'langan holda, turlarini sanash, farqlash, kuzatish mumkin.

"Jonli va jonsiz tabiat" mavzusini amaliy bilim, tajriba-sinov orqali o'rgatish mumkin. Jonsiz tabiat komponentlari hisoblangan, qum, shag'al, toshlarda, suvdan foydalanish mumkin.

"Tabiatni asrash" mavzusini muammoli dolzarb mavzu orqali, "qanday qilib tabiatni asrash mumkin?", "suvni tejash uchun nima ishlarni qilishimiz mumkin?" kabi savollarga javob berishlarini nazoratga olish kerak deb hisoblaymiz.

"Qushlar" mavzusini o'rgatilishida science+engineering yondashuvi asosida tajriba-sinov bilan hamohanglikda o'rgatilishi kerak. Qushlar patlarini oddiy havoda va o'simlik yog'i (neft) ga botirib uchirib ko'rish orqali toza va iflos suvni farqlashni o'rgatish ham ahamiyatli.

Tadqiqot obyektimizda o'quvchilar bilan birgalikda dars jarayonini olib borishda interaktiv metodlarga yuzlandik hamda maktab Tabiiy fan darsligini o'qitishda interaktiv metodlar samaradorligini quyidagicha baholadik. (3- jadval)

Interaktiv metodlar	3-A (25 nafar)	3-B (23 nafar)	3-V (25 nafar)	Olingan natijalar
Aqliy hujum	22 nafar (88%)	20 nafar (87%)	23 nafar (92%)	Tez fikrlash va faollik oshdi
Guruhli ish	23 nafar (92%)	21 nafar (91%)	24 nafar (96%)	Hamkorlik kuchaydi
Klaster	21 nafar (84%)	20 nafar (87%)	22 nafar (88%)	Tizimli fikrlash rivojlandi
Muammoli savollar	22 nafar (88%)	21 nafar (91%)	23 nafar (92%)	Mantiqiy tafakkur rivojlandi
Juftlikda ishlash	23 nafar (92%)	22 nafar (96%)	24 nafar (96%)	O'zaro o'rganish samarali bo'ldi
STEAM / loyiha usuli	24 nafar (96%)	22 nafar (96%)	25 nafar (100%)	Eng yuqori natija kuzatildi

“Insert” metodini esa sinfdan tashqari darslarda tashkil etish noqulaylikni vujudga keltiradi. Bilim samaradorligi ham nisbatan past ko'rsatkich, ya'ni 78 foizga yetdi. Tabiiy fanlarni o'qitishda interaktiv metodlar bilim sifati va samaradorligini oshiradi. Darslarning qiziqarli hamda mustahkam bilimlarga boy bo'lishi, o'quvchining borliqning yaxlit tushunishi, borliq haqida bilim va ko'nikmalari shakllanishida pedagogik texnologiyalarning o'z o'rnida qo'llanilishi dolzarb ahamiyatga ega.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik madaniyatni shakllantirish – bu nafaqat ta'lim, balki tarbiya jarayonining ajralmas qismidir. Interaktiv o'yinlar esa bu jarayonni samarali tashkil etishning eng qulay usullaridan biridir. Ular o'quvchilarning ekologik bilimlarini chuqurlashtiradi, tabiatga nisbatan e'tibor va mehr uyg'otadi, hamda ekologik xulq-atvorni shakllantiradi. Shu sababli, pedagoglar ekologik ta'lim jarayonida interaktiv o'yinlardan keng foydalanishlari, har bir darsni bolalarning yosh xususiyatlari va qiziqishlariga mos tarzda tashkil etishlari lozim. Bu esa kelajak avlodda ekologik madaniyatning mustahkam shakllanishiga zamin yaratadi.

XULOSA. Tabiiy fanlarni o'qitishda interaktiv metodlar bilim sifati va samaradorligini oshiradi, ayniqsa, sinfdan tashqari ishlarda buni yaqqol kuzatish mumkin. Darslarning qiziqarli hamda mustahkam bilimlarga boy bo'lishi, o'quvchining borliqning yaxlit tushunishi, borliq haqida bilim va ko'nikmalari shakllanishida pedagogik texnologiyalarning o'z o'rnida qo'llanilishi dolzarb ahamiyatga ega. Shu sababdan, har bir darsda STEAM yondashuvi asosida interaktiv dars jarayoni tashkil qilish ahamiyatga ega. 3-sinflarda hamda 4-sinflarda Tabiiy fanni o'qitilishida tajriba sinov darslari orqali STEAM ga integratsiyalashtirgan holatda darsni tashik etish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. BMT ning 2030 yilgacha barqaror rivojlanish bo'yicha dasturi. [//www.uz/undp/org/content/Uzbekistan.ru](http://www.uz/undp/org/content/Uzbekistan.ru).
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida”gi 28.01.2022 yildagi PF-60-sonli Farmoni.

3. Abulqosimov A., Ravshanov A.X. Geoeekologik vaziyatlarni inson salomatligiga ta'sirini o'rganishda tibbiy landshaftshunoslikning roli// O'zbekiston Geografiya jamiyati VII-se'zdi materiallari. Toshkent, 2006. -B 25.

4. Shirinova M.Sh. Oliy ta'lim muassasalarida landshaftshunoslik fanini o'qitish metodikasini takomillashtirish. "Ilm-fan va innovatsion yutuqlarni rivojlantirishning dolzarb muammolari" Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi. 2023.20.08 97-100 bet.

5. Qo'ziboyeva O.M. "Tabiiy fanlarni o'qitish nazariyasi va metodikasi//o'quv qo'llanma. Qo'qon, 2023. –B 34-35.

UDC 37.013

OPPORTUNITIES FOR DEVELOPING A WIDE RANGE OF SKILLS FOR YOUNGER STUDENTS USING MOBILE LEARNING TECHNOLOGIES

Bahathan Aynur

Meirgul1976@mail.ru

2nd year Master's student specializing in Pedagogy and methods of primary education
Arkalyk Pedagogical University named after Ibray Altynsarin, Arkalyk, Kazakhstan
Scientific supervisor, PhD, Associate Professor - Ospanbekova M.N.

The process of digitalization in modern society places new demands on the education system. At the primary education level, one of the urgent problems has become the development of students not only subject knowledge, but also a wide range of their skills. These skills include critical thinking, creativity, communication skills, information literacy, teamwork and self-education skills.

In this context, mobile learning technologies make it possible to organize the learning process in an interesting and accessible way, in accordance with the age characteristics of younger schoolchildren. Smartphones, tablets and various mobile applications contribute to the activation of students' learning activities.

The relevance of the problem is determined by the Law of the Republic of Kazakhstan "On Education" [1], the concept of education development for 2023-2029 [2], the national project "technological breakthrough through digitalization, science and innovation" [3] and education standards [4]. These documents reflect the importance of adapting to the demands of society and the labor market through the introduction and effective use of new learning technologies, including distance learning and ICT, as well as the formation of a competitive national education system.

J. Traxler believes that mobile learning is the process of learners learning knowledge using mobile technologies in various contexts, formal and informal environments [5]. This definition clearly shows that the main feature of mobile learning is that learning takes place independently of time and space. In other words, students can participate in the learning process not only in traditional classroom settings, but also in any environment, at a convenient time for them. The use of mobile devices increases the flexibility of the learning process and allows students to learn independently and continuously. In addition, mobile learning creates conditions for personalizing the content of education, taking into account individual learning rates and students' abilities. Thus, mobile learning is characterized as an effective and sought-after form of education in the modern education system.

According to H. According to J. Crompton, mobile learning is a form of learning carried out using mobile devices in various learning contexts, in which the student is the main active participant in the learning process [6]. This definition defines the context-oriented and learner-oriented nature of mobile learning. According to this approach, mobile devices allow students to actively act in various learning situations and work with educational content in an interactive form. In addition, mobile learning increases students' independence and creates a sense of responsibility for completing learning tasks. The student is recognized in the educational process not as a passive receiver, but as

an active subject of his own educational activity, which positively contributes to an increase in his cognitive activity.

The above definitions of scientists show that mobile learning makes it possible to effectively, interestingly and easily form the knowledge and skills of younger schoolchildren. Primary school students have the opportunity to repeatedly view the educational material through mobile devices and independently supplement, repeat and consolidate incomprehensible points. This ensures the continuity and consistency of the learning process. In addition, mobile learning increases students' learning motivation by combining learning tasks with game elements, visual and multimedia tools.

In this process, mobile phones and tablets are perceived not only as a means of entertainment or using social media, but also as an effective educational tool for learning and self-development. This approach not only shapes the digital literacy of younger schoolchildren, but also promotes the development of skills in the purposeful and conscious use of information. As a result, mobile learning technologies are becoming increasingly relevant as a modern pedagogical approach aimed at the integrated development of cognitive, communicative and independent learning skills of students.

In conditions where the professional activity of primary school teachers is based on creativity and novelty, the quality of the educational process is improving. The development of a student's personality directly depends on the methods and techniques used, the possibilities of mobile technologies, compliance with didactic requirements and the level of organization of the primary education process. For effective organization of professional activity, a teacher needs a deep understanding of its essence and content.

A wide range of skills include theoretical thinking, information processing, critical and creative thinking, communication skills, digital literacy, and other meta-subject competencies. In this regard, an urgent problem is to determine the theoretical foundations of the formation of these skills in younger schoolchildren.

A.M. According to Matyushkin, the skill should be focused primarily on mental activity, and not limited to the mechanical assimilation of the basic concepts of the discipline. This implies the active participation of students in the educational process, the formation of basic subject skills, the conscious reproduction of scientific knowledge and the implementation of reflexive activities [7].

One of the most important broad-spectrum skill groups is the ability to plan your activities. The student must independently analyze the content and conditions of the assignment, compare it with previous knowledge, evaluate their actions and, if necessary, adjust them. Analysis, comparison, and problem solving skills lay the foundation for developing future abilities to solve life problems, plan, and achieve goals. To develop these skills, it is important to organize the learning process in accordance with modern requirements that are interesting to the student.

Studying mobile learning, Bere and Rambe note that it expands opportunities for collaborative learning, knowledge sharing and rapid communication [8]. And R. Salhab and V. Daher prove that mobile learning enriches the learning experience both in the classroom and outside it, promotes the activation of students in the information society [9]. These studies show that the cognitive level of students increases in the process of using mobile technologies.

Mobile learning technologies are a form of learning that allows students to learn anytime, anywhere using mobile devices. These technologies complement traditional teaching methods, creating conditions for personalization and flexible organization of the learning process.

According to scientists, mobile learning increases students' learning motivation and creates an interactive environment. At the primary school stage, these technologies, combined with game elements, visual materials and practical tasks, are applied in accordance with the age characteristics of the students.

Mobile learning technologies have a number of opportunities to develop a wide range of skills for younger students.:

- Cognitive and critical thinking skills are developed through interactive tasks and logic games;
- Communication skills-developed through mobile platforms and online teamwork assignments;

- Creative abilities-develop through the creation of multimedia content, drawing, working with video and audio materials;
- Information and digital literacy -allows you to master the skills of searching, selecting and using information;
- Independent work and responsibility – creates conditions for students to independently complete educational tasks.

These opportunities increase the importance of mobile learning technologies in the primary education process.

In the modern educational space, mobile learning technologies are considered as an effective pedagogical tool that allows to increase the cognitive activity of younger schoolchildren, taking into account their age characteristics and educational needs, to individualize the learning process and comprehensively develop a wide range of skills. The integration of mobile devices and digital applications into the learning process facilitates the assimilation of knowledge by students, ensures the accessibility and visibility of educational material. In addition, mobile learning creates conditions for self-education of students, conscious assimilation of information and an active position when performing educational tasks. This, in turn, contributes to the systematic formation of a wide range of skills in younger students, such as critical thinking, creativity, communication and digital literacy.

Thus, mobile learning technologies are a modern pedagogical tool that makes it possible to effectively develop a wide range of skills of younger schoolchildren. Their purposeful and systematic application not only increases students' learning motivation, but also contributes to the formation of universal skills needed in the future. Therefore, the introduction of mobile technologies in the process of primary education should be scientifically and methodologically sound and combined with the professional training of teachers.

LIST OF USED DEVICES

1 Qazaqstan Respublikasynyñ «Bılım turaly» Zañy. Astana. Aqorda. – 27.07.2007. – №319(3). QRZ. <https://kk.wikipedia.org/wiki> 2020-2025

2 Qazaqstan Respublikasynda mektepke deıngı, orta, tehnikalyq jáne kásiptık bılım berudı damytudyñ 2023-2029 jyldarğa arnalğan tūjyrymdamasy// <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2300000249>

3 «Sıfrlyq Qazaqstan» memlekettik baǵdarlamasyn bekıtu turaly. Qazaqstan Respublikasy Ūkımetınıñ 2017 jylǵy 12 jeltoqsandaǵy № 827 qaulysy. Kúshı joıyldy - Qazaqstan Respublikasy Ūkımetınıñ 2022 jylǵy 17 mamyrdaǵy № 311 qaulysy // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1700000827>

4 Qazaqstan Respublikasy Ūkımetı. «Orta bılım berudıñ memlekettık jalpyǵa mindetti standarty»: QR Ūkımetınıñ 2022 jylǵy 31 tamyzdaǵy №684 qaulysy. – Astana, 2022. – 72 b. Traxler, J. (2007). *Defining, discussing and evaluating mobile learning: The moving finger writes and having writ...* The International Review of Research in Open and Distributed Learning, 8(2), 1–12.

5 Crompton H. A historical overview of mobile learning: Toward learner-centered education // Handbook of Mobile Learning / ed. by Z. L. Berge, L. Y. Muilenburg. – New York: Routledge, 2013. – P. 3–14.

6 Matüşkin A.M. Myşlenie, obuchenie, tvorchestvo. Moskva - Voronej, 2003.- 720s.

7 Bere A., Rambe P. Understanding mobile learning using a social embeddedness approach: A case of instant messaging // *International Journal of Education and Development using Information and Communication Technology*. – 2019. – Vol. 15, №2. – P. 132–153.

8 Salhab R., & Daher W. University students' engagement in mobile learning // *European Journal of Investigation in Health, Psychology and Education*. – 2023. – Vol. 13, №1. – P. 202–216.

THE TEACHER'S ROLE IN FOSTERING EMOTIONAL INTELLIGENCE IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Kazitay Altynai Ryskeldikyzy

kazitayaltynai@icloud.com

2nd-year student of the Primary Education (IP) ED, Zhetysu University I. Zhansugurov
Taldykorgan, Republic of Kazakhstan
Scientific supervisor, PhD - Abukhanova A.B.

Abstract. This article examines the role of primary school teachers in fostering emotional intelligence (EI) among students. The study aims to determine how teachers' emotional competencies influence students' academic performance, classroom behavior, and psychological well-being. A mixed-methods approach, including surveys, semi-structured interviews, and classroom observations, was employed to provide both quantitative and qualitative insights. The findings indicate that structured emotional intelligence training programs significantly enhance teachers' professional effectiveness. The intervention group demonstrated a substantial increase in emotional intelligence levels, which positively affected teacher-student relationships and contributed to a supportive classroom climate. Improved emotional competencies among teachers were associated with higher student engagement, better behavior management, and enhanced academic outcomes. The results highlight the importance of systematically integrating emotional intelligence components into teacher education and professional development programs. Emotionally competent teachers play a crucial role in creating inclusive, supportive, and productive learning environments that foster students' holistic development.

Keywords: Emotional intelligence, primary education, teacher competencies, social-emotional learning (SEL), teacher-student relationships, classroom climate, professional development, mixed-methods research.

The concept of emotional intelligence has garnered significant attention in educational discourse, recognized for its critical role in shaping individuals' cognitive and social development. Specifically, within the primary school context, the deliberate cultivation of emotional intelligence is paramount, given this period's formative influence on personality and the acquisition of fundamental life skills. Teachers, therefore, are positioned as pivotal figures in nurturing these capacities, extending their role beyond mere academic instruction to encompass the holistic development of students' emotional competencies. This foundational period necessitates a pedagogical approach that integrates emotional support and positive reinforcement, particularly as young learners navigate the complexities of social interaction and self-regulation. An educator's own emotional intelligence can significantly impact their effectiveness in the classroom, influencing not only their teaching efficacy but also their ability to create an optimal learning environment and manage classroom dynamics. The quality of teacher-student interactions, characterized by warmth, support, and respect, directly correlates with enhanced student motivation, engagement, and overall brain development [1].

Research on emotional intelligence has revealed its relevance in numerous aspects of individuals' lives, particularly in the context of educational settings. It is a critical factor for educators, enabling them to manage their own emotions and build supportive relationships with students, thereby fostering a positive classroom atmosphere. Teachers who demonstrate high emotional intelligence can more effectively address the diverse emotional needs of their students, contributing to a more supportive and engaging learning environment. This capability allows teachers to prevent unwanted behaviors and manage lessons more effectively by responding to students' emotions with appropriate verbal and physical expressions. Moreover, a teacher's emotional intelligence is integral to fostering

positive teacher-student relationships, which in turn leads to increased student engagement and a sense of belonging within the classroom.

This section outlines the methodological framework employed to investigate the multifaceted role of primary school teachers in cultivating students' emotional intelligence. This qualitative study utilized a mixed-methods approach, combining surveys and semi-structured interviews with primary school teachers to gather comprehensive data on their perceptions, strategies, and challenges in promoting emotional literacy among young learners. The study focused on understanding how teachers perceive and address learners' emotions, their self-perception of their own emotional states, and their pedagogical practices concerning emotional development[2]. The selection of participants aimed to capture a diverse range of experiences and perspectives across different primary school settings, ensuring a robust exploration of the phenomena under investigation. This mixed-methods design allowed for both broad quantitative insights into prevalent practices and deep qualitative understanding of the nuanced realities faced by educators in fostering emotional intelligence. The subsequent analysis delves into the specific strategies and pedagogical interventions employed by these educators, shedding light on their effectiveness and the contextual factors influencing their implementation. The research further explored the impact of teacher-targeted emotional intelligence development, acknowledging that such training can significantly enhance educators' abilities to recognize and respond to student emotions, thereby fostering an emotionally safe and supportive learning environment. The study also sought to understand how teachers manage their personal emotions, recognizing that their own emotional state can significantly influence classroom dynamics and their interactions with students. Furthermore, the methodology incorporated classroom observations over a three-month period, ensuring structured and consistent data collection on teachers' real-time application of emotional intelligence strategies in managing student emotions and fostering positive relationships[3]. This approach provided valuable insights into the practical implementation of emotional intelligence principles within daily teaching practices, capturing both explicit instructional moments and subtle behavioral cues from educators. The scarcity of such blended quantitative and qualitative studies underscores the importance of this mixed-methods approach, which allows for a robust analysis leveraging the strengths of both methodologies to offer richer datasets and more nuanced insights into the subject. The integration of both quantitative and qualitative data provided a holistic framework for exploring how emotional intelligence can be systematically incorporated into primary education, moving beyond numerical trends to contextualize findings within real-world teaching scenarios[4]. This comprehensive approach, therefore, offers a deeper, more contextualized understanding of the mechanisms through which teachers facilitate emotional intelligence development in primary school settings, highlighting the interplay between theoretical frameworks and practical application[5]. Specifically, the embedded mixed-methods design allowed for a controlled quasi-experimental approach to evaluate the impact of emotional intelligence training on pre-service primary school teachers, complemented by an evaluative case study to provide qualitative depth. This design choice was crucial for examining the feasibility and efficacy of integrating emotional intelligence development programs into existing teacher training curricula without disrupting academic performance. This comprehensive methodological framework facilitated a rigorous examination of how teachers' emotional competencies, both innate and cultivated, translate into practical strategies within the classroom, ultimately shaping the emotional landscapes of their students [6]. To further capture the subjective experiences and insights of the participants regarding the intervention, participant diaries were utilized at the conclusion of each program day. This qualitative data, coupled with observations, offered invaluable insights into the pedagogical implications of emotional intelligence training and its potential to enhance the emotional literacy of both teachers and students. The integration of both realist ontology and constructivist epistemology within this mixed-methods framework provided a robust foundation for critically analyzing the development of emotional intelligence[7].

The analysis of the intervention group, which underwent a structured training program focused on social-emotional learning, demonstrated a significant increase in emotional intelligence levels among pre-service teachers. This finding aligns with previous research indicating that targeted

interventions can effectively improve emotional intelligence in educators, and was further corroborated by qualitative data from focus group interviews and documentary sources. Specifically, the training program, rooted in Bar-On's emotional intelligence model, proved to be an effective strategy for enhancing the emotional intelligence levels of pre-service teachers. The significant effect size observed in the experimental group further supports the efficacy of the intervention, suggesting a substantial practical impact on developing emotional intelligence compared to traditional training methods. To further illustrate this, when pre-test scores were controlled for, the experimental group exhibited significantly higher post-test emotional intelligence scores compared to the control group, indicating the program's effectiveness in enhancing emotional intelligence. The integration of participant diaries with focus group interview data revealed that pre-service teachers gained a better understanding of themselves and others, enabling them to identify areas for personal improvement and manage negative emotions more effectively. These qualitative insights were further supported by findings from semi-structured interviews conducted at the end of each session during the program and in a post-program focus group, which explored participants' knowledge, skills, and experiences. A paired-sample t-test confirmed the significant increase in emotional intelligence levels within the intervention group after the training, highlighting the program's success in fostering emotional growth among educators. Conversely, the control group, which did not receive the specialized emotional intelligence training, showed no significant changes in their emotional intelligence scores, reinforcing the direct impact of the intervention [8]. This divergence between the groups underscores the necessity of deliberate and structured interventions for fostering emotional intelligence in educational professionals. This outcome highlights the importance of incorporating specific emotional intelligence curricula into teacher preparation programs to adequately equip future educators with essential socio-emotional competencies. Furthermore, the observed improvements in teacher-student relationship quality within the intervention group, characterized by enhanced closeness and reduced conflict, further underscore the profound positive impact of EI training on fostering more harmonious and productive classroom environments.

These enhancements in relational dynamics subsequently contributed to improved academic performance and overall student well-being, suggesting a critical link between teacher emotional intelligence and holistic student development. This finding is consistent with earlier studies that have demonstrated the beneficial effects of emotional intelligence training on educational outcomes, encompassing improvements in both teacher-student relationships and student academic achievement [9].

These comprehensive findings highlight the vital role of emotional intelligence in improving educational outcomes and strongly advocate for the integration of EI training for both teachers and students to cultivate more positive and effective learning environments. This further suggests that teachers with higher emotional intelligence scores are significantly correlated with better classroom behavior management and enhanced student engagement, leading to a notable increase in academic performance [10].

This enhanced engagement, alongside improved communication and problem-solving abilities, contributes to a more conducive learning environment and overall academic success. Moreover, the improvements extend beyond individual academic gains, fostering stronger social relationships and a reduction in undesirable classroom behaviors, thereby cultivating a more enthusiastic and effective learning atmosphere.

The discussion will elaborate on how the demonstrated enhancements in teachers' emotional intelligence, facilitated by targeted interventions, have a direct and measurable impact on the quality of teacher-student interactions and, consequently, on student academic performance and emotional well-being. Specifically, teachers equipped with heightened emotional intelligence are better positioned to foster a positive and supportive learning environment, which in turn promotes greater student engagement and academic achievement [11].

Such teachers are adept at recognizing and responding to students' emotional needs, thereby creating an inclusive classroom culture where all students feel valued and supported, which is especially critical for those facing socio-economic or emotional challenges. This relational capacity,

cultivated through EI training, allows educators to establish secure and favorable atmospheres that cater to the distinct psychological and behavioral requirements of each pupil, fostering a stronger sense of connection to the school community [12].

Moreover, the proactive management of classroom dynamics by emotionally intelligent teachers reduces instances of disruptive behavior, thereby easing their own workload and mitigating burnout, ultimately creating a more peaceful and productive learning space [13].

This further suggests that teachers with higher emotional intelligence scores are significantly correlated with better classroom behavior management and enhanced student engagement, leading to a notable increase in academic performance. This enhanced engagement, alongside improved communication and problem-solving abilities, contributes to a more conducive learning environment and overall academic success. Furthermore, the ability of teachers to model emotional regulation and empathy instills these crucial competencies in students, creating a virtuous cycle of emotional growth and academic achievement within the classroom. This emphasis on teachers' emotional skills aligns with previous research highlighting their pivotal role in shaping classroom climate and student well-being.

In conclusion, the findings presented herein unequivocally demonstrate the transformative potential of targeted emotional intelligence training for educators, establishing a clear linkage between enhanced teacher emotional competencies and significant improvements in both pedagogical effectiveness and student outcomes. This comprehensive analysis substantiates the critical need for integrating emotional intelligence into teacher preparation and continuous professional development programs to foster a supportive and effective educational ecosystem. This approach not only equips teachers with essential tools for navigating the complex emotional landscape of the classroom but also empowers them to cultivate environments where students can thrive academically and emotionally. Such integration ensures that educators are better equipped to recognize and respond to the diverse emotional needs of their students, fostering resilient and engaged learners. The integration of EI in teacher training leads to a reduction in teacher burnout and an increase in job satisfaction, which indirectly enhances the quality of instruction and student academic performance. Ultimately, fostering emotionally intelligent teachers creates a ripple effect, positively influencing not only individual student success but also contributing to a more positive and productive school culture overall. This systematic review of various studies indicates that effective EI programs for educators often incorporate Social-Emotional Learning, mindfulness practices, emotional journaling, and virtual simulations to develop critical competencies such as self-regulation, empathy, and stress management. These training initiatives are crucial for improving educational quality and job satisfaction, as they enable teachers to proactively address challenges and create supportive learning environments.

REFERENCES:

1. Cihan, M. Ö., & Dilekmen, M. (2024). Emotional intelligence training for pre-service primary school teachers: a mixed methods research. *Frontiers in Psychology*, 15. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2024.1326082>
2. Ouchen, L., Tifroute, L., & Hariri, K. E. (2023). Emotional Competency in Teaching: A Qualitative Study of Practices among Preschool and Elementary School Teachers. *International Journal of Learning Teaching and Educational Research*, 22(6), 459. <https://doi.org/10.26803/ijlter.22.6.24>
3. Wu, Y., Bingzhi, Z., Wang, L., Ye, H., & Li, R. (2025). Exploring the Role of Emotional Intelligence in New Teachers' Approaches to Educational Inequality in Low-Resource Schools. *Education as Change*, 29. <https://doi.org/10.25159/1947-9417/18995>
4. Lasekan, O. A., Godoy, M., & Méndez-Alarcón, C. M. (2025). Integrating emotional vocabulary in EFL education: a model for enhancing emotional intelligence in pre-service EFL teachers. *Frontiers in Psychology*, 15. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2024.1508083>

5. Parinussa, J. D., Taryana, T., Ningtyas, A. A., Rachman, R. S., & Tannady, H. (2023). Developing Student Emotional Intelligence by Involving the Active Role of Teacher. *Journal on Education*, 5(3), 8528. <https://doi.org/10.31004/joe.v5i3.1638>
6. Gómez, D. O., Herrera, C. D., & Elias, C. (2025). Emotional competencies and psychological well-being of educational science professionals: integrating quantitative and qualitative methods. *Frontiers in Education*, 10. <https://doi.org/10.3389/feduc.2025.1647597>
7. Kyriazopoulou, M., & Pappa, S. (2021). Emotional intelligence in Greek teacher education: Findings from a short intervention. *Current Psychology*, 42(11), 9282. <https://doi.org/10.1007/s12144-021-02226-0>
8. Corbí, R. G., Pozo-Rico, T., Pertegal-Felices, M. L., & Sánchez, B. S. (2018). Emotional intelligence training intervention among trainee teachers: a quasi-experimental study. *Psicologia Reflexão e Crítica*, 31(1). <https://doi.org/10.1186/s41155-018-0112-1>
9. Pattiasina, P. J., Zamakhsari, A., & Halim, C. (2024). Exploring the Role of Emotional Intelligence Training in Enhancing Teacher-Student Relationships and Academic Performance. *International Education Trend Issues*, 2(2), 206. <https://doi.org/10.56442/ietl.v2i2.713>
10. Qazi, S., Hussain, I., Nizamani, M., & Nizamani, M. (2024). Exploring the Impact of Teachers' and Students' Emotional Intelligence on Classroom Dynamics, Behavior Management, and Learning Outcomes. *Journal of Policy Research*, 10(3), 290. <https://doi.org/10.61506/02.00345>
11. Aponte, M. L., Sánchez, A. D. V., & Vásquez, M. R. (2025). The effects of emotional intelligence training programs on educators: a systematic review [Review of *The effects of emotional intelligence training programs on educators: a systematic review*]. *F1000Research*, 14, 842. Faculty of 1000. <https://doi.org/10.12688/f1000research.166190.1>
12. Yan, Y., Zhang, X., Lei, T., Zheng, P., & Jiang, C. (2024). The interrelationships between Chinese learners' trait emotional intelligence and teachers' emotional support in learners' engagement. *BMC Psychology*, 12(1). <https://doi.org/10.1186/s40359-024-01519-w>
13. Smith, I., & Kamm, B. (2024). Emotional Intelligence Training. *Creative Education*, 15(5), 958. <https://doi.org/10.4236/ce.2024.155058>

ӘОЖ 378.881.1;81.13

THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN LANGUAGE LEARNING

Журканова Альфия Камзаевна

alfize@mail.ru

Каспий өңірінің көпсалалы жоғары колледжінің Ағылшын тілі пәні бойынша арнайы пән оқытушысы, педагогика ғылымдарының магистрі, Атырау қ, Қазақстан Республикасы

Introduction

The integration of modern technologies into education has significantly changed the way people learn languages. One of the most important innovations in this area is artificial intelligence (AI). It provides learners with new opportunities to study languages in a flexible, efficient, and interactive way. In the past, language learning mainly depended on traditional classrooms, textbooks, and direct communication with teachers. However, today learners can use AI-powered applications, online platforms, and digital tools that allow them to practice independently.

These technologies offer personalized learning experiences and instant feedback, which makes the process more effective. AI can analyze a learner's level, identify strengths and weaknesses, and adapt the content accordingly. This individualized approach helps learners progress at their own pace and focus on specific areas that need improvement. Moreover, AI supports continuous learning beyond the classroom. Students can access educational materials anytime and anywhere, making language learning more convenient and accessible. Interactive features such as chatbots, speech recognition, and gamified exercises increase motivation and engagement.

Another important aspect is the global impact of AI in education. It helps break language barriers and connects people from different cultures, promoting communication and collaboration worldwide. As a result, language learning is becoming more inclusive and widely available to people of all ages and backgrounds.

This article discusses the role of artificial intelligence in language learning, focusing on its applications, advantages, challenges, modern teaching approaches, and future development.

The Concept of Artificial Intelligence in Education

Artificial intelligence is a branch of computer science that focuses on creating systems capable of performing tasks that usually require human intelligence. These tasks include speech recognition, language processing, problem-solving, and decision-making. In language education, AI is used to analyze learners' performance and adapt the content according to their needs. For example, if a learner makes frequent grammatical mistakes, the system will provide additional exercises to improve those areas. This personalized approach increases learning efficiency and helps students achieve better results.

Applications of AI in Language Learning

AI is widely used in various aspects of language learning. One of the most important applications is adaptive learning. AI systems track learners' progress and adjust the difficulty level of tasks accordingly. This ensures that learners receive appropriate challenges. Another application is speech recognition technology. It helps learners improve their pronunciation by comparing their speech with native speakers. This allows users to identify and correct mistakes in real time.

AI is also used in translation tools, which help learners understand unfamiliar words and phrases quickly. These tools make learning more convenient and accessible. In addition, chatbots and virtual assistants provide opportunities for learners to practice conversations. These tools simulate real-life communication and help learners gain confidence. Writing assistants powered by AI also play an important role. They help learner's correct grammar, improve vocabulary, and produce better-written texts.

Advantages of AI in Language Learning

One of the main advantages of Artificial Intelligence (AI) in language learning is flexibility. Learners can study anytime and anywhere according to their own schedule, using smart phones, tablets, or computers. This is especially useful for people with busy lifestyles, as it allows them to learn at their own pace without being limited by time or location. Another important benefit is instant feedback. AI systems can immediately identify grammar, vocabulary, and pronunciation mistakes and provide corrections. This helps learners understand their errors and improve faster compared to traditional methods, where feedback may be delayed.

AI also increases motivation. Many platforms include interactive elements such as games, rewards, levels, and progress tracking. These features make learning more engaging and enjoyable, encouraging learners to practice regularly and stay consistent. Moreover, AI supports independent learning. Learners can take control of their education, choose topics based on their interests, and develop self-discipline.

This promotes responsibility and lifelong learning skills. In addition, AI provides personalized learning experiences. It analyzes the learner's performance and adapts the content to their level, ensuring that tasks are neither too easy nor too difficult. This helps maintain a balanced and effective learning process. Another advantage is accessibility. AI tools make language learning available to a wider audience, including people in remote areas or those who do not have access to qualified teachers. Many applications also support multiple languages, making it easier for learners around the world to study. Finally, AI enables continuous practice through features like chatbots and virtual assistants. These tools allow learners to practice conversations in a safe environment without fear of making mistakes, which helps build confidence and improve communication skills.

Challenges and Limitations

Despite its benefits, AI has some limitations. One of the main challenges is the lack of human interaction. Language learning involves emotions, culture, and real communication, which AI cannot

fully replace. Another issue is dependence on technology. Learners need internet access and digital devices to use AI tools effectively. Data privacy is also a concern. AI systems collect personal information, so it is important to ensure data protection. Additionally, AI is not always accurate. It may misunderstand context or provide incorrect suggestions in complex situations.

AI and Language Skills Development

Artificial Intelligence (AI) plays an important role in developing all four main language skills: reading, writing, listening, and speaking. In reading, AI provides texts that match the learner's level and interests, making learning more engaging and effective. It can also explain difficult words, give synonyms, and provide instant translations, which helps learners understand texts more easily. In writing, AI tools help learners' correct grammar, spelling, and punctuation mistakes. They also suggest better sentence structures and vocabulary, allowing students to improve their writing style. Additionally, AI can give feedback on essays and help organize ideas more clearly.

Listening skills are developed through various audio and video materials. AI allows learners to control the speed of speech, repeat difficult parts, and even get subtitles. This makes it easier to understand different accents and improve overall comprehension. Speaking skills are enhanced through pronunciation analysis and interactive exercises. AI-powered applications can listen to the learner's speech, identify mistakes, and provide suggestions for improvement. Some tools even simulate real-life conversations, helping learners practice speaking in a safe and supportive environment. Moreover, AI enables personalized learning by adapting to each learner's needs and progress. It tracks performance, identifies weaknesses, and offers targeted exercises. As a result, learners become more confident, independent, and motivated in their language learning journey.

AI and Modern Teaching Approaches

Artificial intelligence not only introduces advanced technologies but also reshapes modern teaching approaches in language education. It plays a key role in shifting from traditional teacher-centered instruction to more flexible and interactive models of learning.

For instance, AI supports the communicative approach by creating digital environments where learners can engage in realistic conversations. Through chatbots and virtual assistants, students are able to practice speaking skills in a low-pressure setting, which increases their confidence and fluency. In addition, AI contributes to the development of blended learning. This approach combines face-to-face instruction with digital tools, allowing learners to benefit from both traditional and modern methods.

AI systems provide supplementary materials, personalized exercises, and continuous assessment outside the classroom. Furthermore, AI promotes student-centered learning. Learners take an active role in the educational process, while teachers act more as facilitators or guides.

This method encourages autonomy, critical thinking, and responsibility for one's own learning. Overall, artificial intelligence not only serves as a technological innovation but also significantly transforms teaching methodologies, making language education more dynamic, personalized, and effective.

Future Prospects

The future of Artificial Intelligence (AI) in language learning looks very promising and transformative. As technology continues to develop, AI will become even more integrated into everyday education. Technologies such as virtual reality (VR) and augmented reality (AR) may create immersive learning environments where learners can interact with virtual people and real-life situations. For example, students might practice ordering food in a virtual restaurant or participating in a business meeting simulation. These environments will allow learners to practice languages in realistic contexts, which can significantly improve their confidence and communication skills. In addition, AI systems may become more advanced in understanding learners' emotions, facial expressions, and learning behaviors.

This will help AI adapt teaching methods to suit each individual's needs, making the learning process more personalized and effective. Another important development is real-time translation technology. It will help people communicate more easily across different languages without major barriers. This can improve international collaboration in business, education, and travel. Furthermore,

AI-powered assistants and chatbots will become more natural and human-like, allowing learners to practice conversations anytime and anywhere. AI may also help teachers by automating routine tasks such as grading and progress tracking, giving them more time to focus on creative and interactive teaching. However, it is also important to consider challenges such as data privacy, ethical use of AI, and the need to balance technology with human interaction. Despite these challenges, AI is expected to play a key role in making language learning more accessible, engaging, and effective for people around the world.

Conclusion

Artificial intelligence has become an essential component of modern language learning, significantly transforming traditional educational approaches. By offering personalized learning paths, immediate feedback, and interactive environments, AI technologies enhance learners' engagement and improve overall language acquisition outcomes. These systems allow students to study at their own pace, focus on individual weaknesses, and receive continuous support, which was not always possible in conventional classroom settings. Moreover, AI-powered tools contribute to the development of key language skills, including listening, speaking, reading, and writing. Technologies such as speech recognition and natural language processing enable learners to practice real-life communication and receive accurate corrections in real time. This not only increases confidence but also accelerates the learning process. However, despite these advantages, artificial intelligence cannot fully replace human teachers. Language learning is not only a cognitive process but also a social and cultural experience. Human instructors provide emotional support, cultural context, and flexible teaching strategies that machines are not yet capable of delivering. Therefore, the role of educators remains crucial in guiding, motivating, and supporting students. In addition, the effective integration of AI in education requires careful consideration of ethical issues, such as data privacy, accessibility, and the digital divide. Not all learners have equal access to advanced technologies, which may create inequalities in education. Addressing these challenges is essential to ensure that AI benefits all users.

In conclusion, The Role of Artificial Intelligence in Language Learning is both transformative and promising. AI has the potential to make language education more accessible, efficient, and engaging for learners worldwide. However, the most effective approach lies in combining artificial intelligence with traditional teaching methods, creating a balanced and holistic learning environment that maximizes the strengths of both technology and human interaction.

REFERENCES

1. Brown H. D. (2020). *Principles of language learning and teaching* (7th ed.). Pearson.
2. Chen X., & Zhang, Y. (2021). The role of artificial intelligence in language learning: Applications and challenges. *Computers & Education*, 164, 104112. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2021.104112>
3. Godwin-Jones R. (2019). Emerging technologies: AI in language learning. *Language Learning & Technology*, 23(3), 1–17.
4. Huang, Y., & Liaw, S. S. (2022). Intelligent language learning systems: Innovations and user experiences. *Journal of Educational Technology & Society*, 25(2), 45–58.
5. Li J., & Ni H. (2020). Machine learning and AI applications in second language acquisition. *International Journal of Computer-Assisted Language Learning and Teaching*, 10(4), 23–39.
6. Warschauer M., & Kern R. (2021). *Network-based language teaching: Concepts and practice*. Cambridge University Press.
7. Zhou Q., & Huang R. (2022). Adaptive learning and AI-assisted language education: Trends and prospects. *Educational Technology Research and Development*, 70(1), 89–107.

DEVELOPING TEXT COMPETENCE AS A COMPONENT OF FUNCTIONAL LITERACY THROUGH A CYCLE OF ENGLISH LESSONS IN 5TH GRADE (SCHOOL-GYMNASIUM №78, AKTOBE)

Мауенова Дана Айтқалиқызы

aitkalievna.d@mail.ru

Магистрант 2 курса образовательной программы 7М01706 - «Иностранный язык: два иностранных языка», Актыбинский региональный университет имени К. Жубанова, г. Актобе, Республика Казахстан
Научный руководитель, PhD, профессор - Анесова А.Ж.

Annotation. Developing students' functional literacy is a cornerstone of the modern educational system. Within the English language classroom, enhancing text competence allows students to go beyond literal translation, fostering critical thinking and analytical skills. The study synthesizes theoretical foundations for forming functional literacy. It draws upon the construction-integration model of discourse comprehension and effective practices for reading engagement. The research emphasizes the importance of communicative competence and authentic narrative texts in L2 learning.

Keywords: functional literacy, text competence, English language, 5th grade, reading comprehension, teaching methodology.

Introduction. The main priority in the modern world educational space is the formation of functional literacy, which prepares students for life in the conditions of information and communication technologies and the flow of complex texts. An important component of this is textual competence, this competence has been identified as a key indicator of student achievement in international studies such as PISA (The program for International Student Assessment).

Textual competence is not only the ability to read a text, but also includes high-level cognitive skills such as finding information, interpreting, interpreting, and reflecting on the content of a text. In this regard, English lessons, as a global source of information, provide an invaluable platform for the development of textual competence of students.

The basis of the study is linguodidactic and pedagogical concepts that consider textual competence from a communicative and cognitive point of view. Foreign scientists G. Brown, G. Yule, E. Kintsch connects the process of word processing by creating situational models and interpreting deep meaning, without limiting it to understanding its surface structure [1], [2], [3]. This approach in educational practice requires the integration of PISA-type tasks into English lessons. This work aims to transform these theoretical foundations into the specific educational context of Grade 5.

The aim of the study:

Development, implementation and empirical justification of its results of the methodological effectiveness of the cycle of English lessons aimed at developing textual competence as a component of functional literacy of students of the 5th grade of school-gymnasium No. 78 of Aktobe.

Research objectives:

1. Based on a theoretical analysis of the place of textual competence in the structure of functional literacy, determination of diagnostic criteria (based on PISA) for 5th grade students.
2. Determination of the initial state of the level of textual competence by analyzing the results of a survey of students and teachers.
3. Development of an innovative methodology for the cycle of English lessons based on the main difficulties of students and learning strategies.
4. Statistical processing of the results obtained by proving the effectiveness of the developed methodological cycle through a pedagogical experiment (observer and experimental groups).

Object of the study is educational and cognitive activity of students of Grade 5 in working with text in English.

Subject of the study is pedagogical conditions and methodological mechanisms for the development of textual competence through the cycle of English lessons.

Research hypothesis:

If in English lessons in Grade 5 a special methodological cycle is introduced, which systematically includes PISA-oriented tasks, taking into account the difficulties (identification of the main idea) and preferences (discussion) of students, then the level of textual competence of students in the experimental group is confidently increased compared to the control group ($p < 0.05$).

Theoretical review

The concept of Functional Literacy has undergone evolution along with the development of educational theory and practice and has significantly expanded in content. For the first time, this concept appeared in UNESCO documents in the second half of the twentieth century and was interpreted as "a set of basic reading and writing skills that allow a person to fully participate in the life of society, perform everyday household and professional tasks" [4]. At this stage, functional literacy was often considered instrumental in nature and was limited to reading, writing, and simple computational activities.

However, globalization, the formation of the information society and the rapid development of digital technologies required a revision of the content of functional literacy [5]. In modern pedagogical and psycholinguistic research, functional literacy is considered not only as basic literacy, but also as a complex competence, including the ability of a person to analyze information, apply it in various contexts, make decisions in problematic situations, and communicate effectively in a social environment. From this point of view, functional literacy is not a mechanical acquisition of knowledge, but an indicator of the ability to apply it in life situations.

This understanding is clearly systematized in the international research program PISA (program for International Student Assessment). PISA measures functional literacy through three main areas: reading literacy, mathematical literacy, and natural science literacy [6]. All these areas are aimed at assessing the student's ability to apply the acquired knowledge in real life situations [7]. Reading literacy, which is the object of our research, forms the core of functional literacy, because most of the information is transmitted through the text, and the student's success in other subjects is also directly related to the level of understanding of the text [8].

Text Competence is a complex concept that includes the student's ability to understand, analyze, interpret and evaluate various types of texts. It consists of linguistic, that is, lexical-grammatical knowledge, recognition of the structure of the text and pragmatic - understanding of the purpose, addressee, context of the text [9].

According to the requirements of PISA, attempts to work with text are divided into several levels: the first level is to find and extract information [10]. At this level, the student identifies specific information openly presented in the text, finds keywords and data. This skill is the basic level of reading literacy. The second level is understanding and integration. Here the student establishes logical connections between different parts of the text, identifies the main idea, summarizes information. At this stage, it is important to understand the structure of the text, to distinguish between cause and effect relationships. The third level is interpretation. This level requires high cognitive skills. The student determines the figurative meaning in the text, the author's point of view, intentions, and interprets the text in a broad context. In the course of the study, it was found that it is this level that is most difficult for 5th grade students. The fourth level is Assessment and reflection. At this level, the student compares and critically evaluates the information contained in the text with his knowledge, life experience, determines the reliability, relevance of the text. This level indicates a high level of functional literacy [11].

In the modern educational space, the concept of text is not limited to traditional holistic texts. In PISA and other international studies, non-continuous texts are widely used – charts, tables, infographics, advertisements, manuals, as well as mixed texts [12]. These texts are as close as possible to the forms of information transmission in real life. Such texts are of particular importance in the

development of reading literacy of 5th grade students, as they develop students' visual perception, skills of comparison and analysis. The results of the survey conducted as part of the study showed that students show a high interest in dialogues, texts with elements of storytelling. This proves the need to prioritize communicative and vital genres in the selection of teaching materials [13].

The process of developing textual competence should be based on a communicative-activity approach. The theory of communicative language Teaching (Communicative language Teaching) focuses on the use of language units in real communication situations rather than teaching them in isolation [14]. This approach considers working with text as a tool for the integrated development of language skills [15].

Strategy-based learning teaches students to consciously work with the text [16]. In this approach, the teacher acts as a guide, not just a task giver, but a guide that shows the student the ways of educational activity. Effective learning strategies are divided into three main stages. They are - pre-reading, while-reading and post-reading [17]. During the pre-reading period, students' interest is aroused and their previous knowledge is activated. Methods such as forecasting, asking questions on a topic, analyzing illustrations create preparation for the perception of the text. The while-reading phase focuses on direct understanding of the text. At this stage, strategies such as asking questions, marking important information, and finding keywords are used [18]. The post-reading period is one of the most important. Here, students discuss the text, draw conclusions, express their opinion. According to the results of the study, the majority of students rated discussion as the most effective strategy, which increases the importance of group and pair work.

Since the 2010s, the education system of the Republic of Kazakhstan has identified improving the functional literacy of students as one of the main strategic directions. The strategy "Kazakhstan-2050" and state programs for the development of Education and science set the task of raising the reading literacy of students to the international standard PISA [19].

The participation of Kazakhstani schoolchildren in PISA studies (for example, the results of 2018) showed that there are still gaps in the development of textual competencies in the national education system. As shown by domestic studies (for example, K. Kudaibergenova, A. Kusainova, etc.) [20, 21] :

1. Most of the students work only at the level of information discovery, and the skills of interpretation and critical assessment (higher PISA levels) are not sufficiently developed. This echoes the results of a survey about the difficulties of our 5th graders in "defining the main idea".

2. The methodology for working with text is largely based on traditional approaches, and the use of integrated and real-life (non-continuous) text formats is still low.

Kazakhstani scientists have conducted a number of studies on the formation of textual competence. For example, in domestic pedagogy, the introduction of a competency-based approach and the development of its methodological foundations (for example, the works of Zh.Karaev) are the theoretical basis for this project [22]. In the field of teaching English, there are works aimed at adapting the communicative approach to Kazakhstani schools and developing students' critical thinking (for example, G. Mukhtarova, A. Sabyrova, etc.) [23, 24].

This study is aimed at making a practical contribution to Kazakhstan's pedagogical science by providing an empirically proven model of improving the textual competence of 5th grade students through a specific cycle of English lessons, based on domestic methodological foundations. The results of the study will not only improve the situation in school-gymnasium 78, but also serve to solve state tasks for the development of functional literacy in the general secondary education system of Kazakhstan.

The theoretical analysis showed that the development of textual competence is closely related to international (PISA), general theoretical and national contexts. Taking into account the age and cognitive characteristics of 5th grade students, as well as the gaps in the interpretation skills of Kazakhstani students and the results of our survey, it is effective to organize English lessons on the basis of a communicative-activity approach, learning based on strategies and systematic integration of Pisa-type tasks. This approach allows not only to develop students' reading literacy, but also their

skills of critical thinking and social interaction, thereby contributing to the achievement of the educational goals of Kazakhstan.

Materials and Methods. The research work was carried out in the form of a diagnostic and analytical project aimed at identifying the needs Analysis for the development of textual competence of students in Grade 5 and developing a future methodological cycle on this basis.

We took School-gymnasium 78 of Aktobe as a research base. A total of 45 participants took part in the survey. And 41 of them are students. Students' responses formed the basis for identifying difficulties at the textual competence level and attitudes towards effective learning strategies. And the other 4 respondents were English teachers. All these teachers teach students of the 5th grade of school-gymnasium 78. Since teachers have more than 3 years of experience (75%), their reviews have provided valuable information about the current methodological situation in teaching.

The study used two main diagnostic tools: a questionnaire for students and a questionnaire for teachers.

The survey of students focused on collecting quantitative and qualitative data regarding their personal experience and preferences. The teacher's questionnaire (4 answers) was aimed at identifying the experience of teaching, the difficulties of students from the point of view of teachers.

The results of the survey were processed using quantitative (percentages, diagrams) and qualitative (content analysis of teachers' answers to open questions) methods. The data obtained served as the basis for identifying the specific needs of 5th grade students in textual competence and, on this basis, the main task of the study – the development of an effective methodological cycle.

Results. In the results part, we will present the quantitative and qualitative results of the constational diagnostics carried out among students of the 5th grade of gymnasium school 78 and the teachers who teach them. The data obtained made it possible to identify the current state of textual competence, the main gaps in teaching and the main directions of the developed methodological cycle.

Moving on to assessing the level of textual competence of students, we asked students how often they read texts at school. At the same time, 31.7% of students showed that they study at each lesson, 36.6% – read several times a week, the remaining 31.7% – rarely. This means that in 2 out of 3 lessons, which will take place in 1 Week, there will be work with the text (Figure 1).

Figure 1. Frequency of students' work with text.

In the next question, the result of a survey on the level of students' understanding of texts in English (N=41) showed an urgent need to develop textual competence. This is due to the fact that the

majority of students – 53.7%-rated the comprehension of texts as "difficult". Only 19.5% consider understanding "very easy" (Figure 2).

Figure 2. Students' level of understanding.

This idea is consistent with the idea of G.Ippolito who studies that, when passing from primary to secondary, students face an "area of difficulty" due to the complexity of the teaching material [25]. The high level of difficulty indicates a low base level of the textual competence and the need for special intervention to increase it.

The answers to the question of determining the most difficult activity for students when working with text clearly showed which level of textual competence is the weakest according to the PISA criteria. The biggest difficulty – "defining the main idea" – was 36.6%. Well, even such a basic skill as "finding details" is quite problematic (24.4%) (Figure 3).

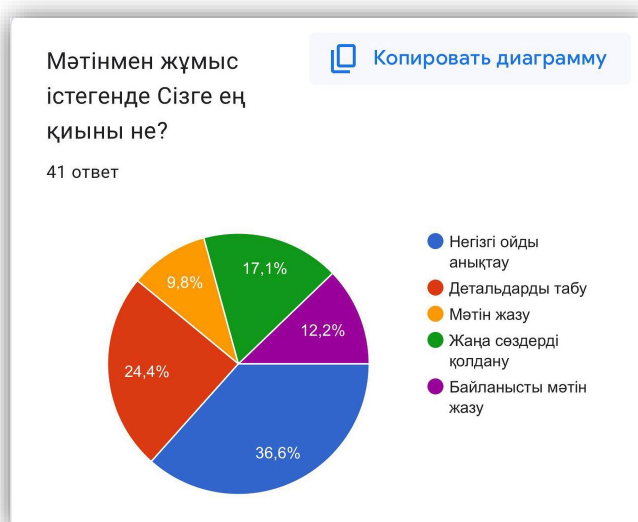

Figure 3. The most common difficulties that students face.

This fact proves that the ability to interpret (Pisa level 2-3) is the biggest obstacle for 5th grade students. M. T. V. Tarchi notes in his works that students are more inclined to find information (Retrieval) than to critically analyze the text [26]. Our data shows that while students have a good ability to remember knowledge, there are obvious gaps in abstract thinking and integration skills. 46.3% of students named "discussion with classmates" as the most effective method in understanding the text. This is due to the theory of collective learning by R. E. Slavin and L. It echoes the socio-constructive approach of S. Vygotsky, that is, it justifies the need to prioritize communicative-activity and group work in the developed methodology [27], [28] (Figure 4).

Figure 4. Learning strategies that students enjoy.

If we pay attention to the following diagram, based on the answers of students, they prefer dialogues (36.6%) and stories and storytelling (34.1%) more (Figure 5).

Figure 5. Types of text that students like.

As proposed by Paes, it demonstrates the need to increase the attractiveness and authenticity of educational material in order to increase the motivation of students [29].

Determining the frequency of students' work on writing texts in English (summary, letter, small text), showed how their skills in producing texts are developing. 70.8% (41.5% + 29.3%) of students showed that they completed writing tasks "in each lesson" or "several times a week". Only 26.8% perform such work "rarely" (Figure 6).

Figure 6. Frequency of students' performance of written works.

This fact shows that teachers pay enough attention to developing writing skills. However, regarding students' difficulty in working with text, the survey stated that "related text writing" (12.2%) was a challenge. This means that, although students often write, the format and content of writing works do not fully develop in them the ability to compose complex and consistent texts. T. A. Graham's research shows that frequent writing alone is not enough, only process-oriented and critical writing tasks effectively develop textual competence [30]. Therefore, in the methodology to be developed, writing tasks must include skills at the Pisa level of reflection (for example, "write your opinion in relation to the text").

Qualitative and quantitative data obtained from teachers revealed the convergence of views on the difficulties of students and resource needs in teaching. It showed that 100% of teachers use texts in English lessons 2-3 times a week (Figure 7). In addition, it was shown that subject teachers use only descriptive texts (50%) and Narrative texts (50%) (Figure 8). Well, functional texts (letters, instructions) are not used at all.

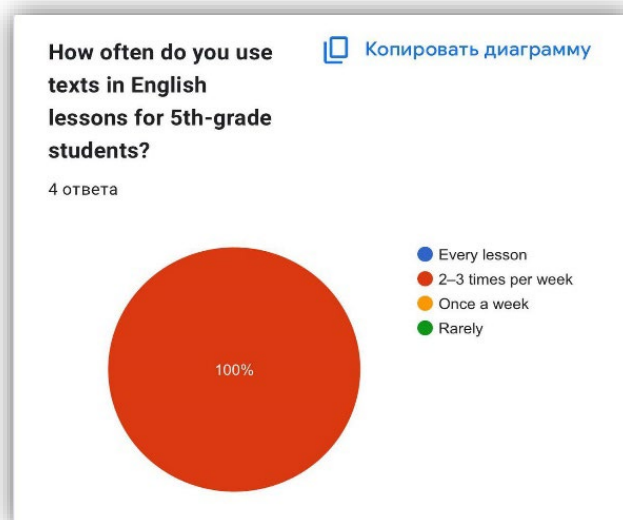

Figure 7. Frequency of use of texts by English teachers for 5th grade students.

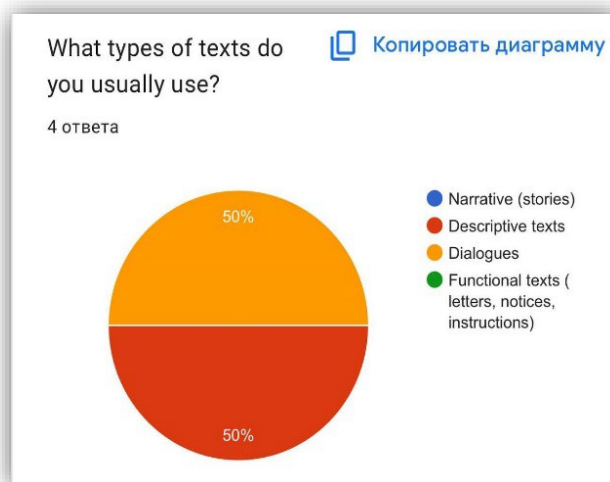
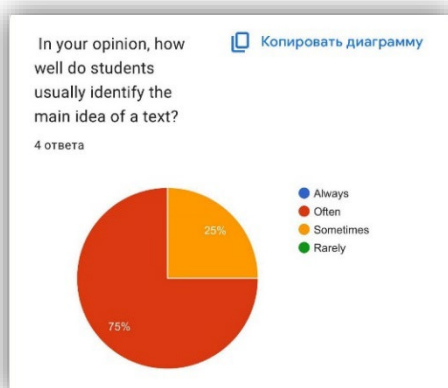

Figure 8. Proportion of types of text used by teachers in classes

75% of teachers replied that students define the main idea "often" and 25%-only "sometimes". This coincides with the answer that the students themselves rated "the most difficult" and indicates a constant difficulty in interpretation (Figure 9). The most difficult aspects for teachers were "Finding details/facts" (50%) and "using new vocabulary" (50%). The main reasons why these two aspects are difficult for 5th grade students are as follows.

Figure 9. Level of identifying main ideas texts by 5th grade students

The first is finding facts-50%. Although this skill is considered the most basic (Retrieval) level of the textual competence according to PISA, there are several reasons why it is more complex:

Table-1. Possible causes and academic rationale for students' "difficulty finding details" in textual competence

Reasons	Comments	Academic justification
Text Structure Ignorance	Students do not know where to look for the necessary information, as they do not know how the structure of the text is organized. They do not effectively use basic learning strategies such as scanning and skimming.	W. Grabe and F. Stoller argues in their research that text structure recognition accelerates the student's information navigation [17, p 154-156].
Complicated questions	Questions can be presented not with specific words of the text, but with synonyms or other phrases. Because students do not understand paraphrasing, they cannot find the details directly.	I. Kirsch shows that Retrieval tasks in PISA require semantic matching rather than direct matching [10, p 57].
Instability Of Attention	Due to the cognitive characteristics of 5th grade students, they are not able to keep their attention stable in long texts, which leads to the omission of details.	D. Fisher & Frey N. As suggested by Frey, the close reading method aims to solve this problem [11, p 91].

And on the second difficulty, this indicates a weakness in the student's linguistic competence, and it directly affects other skills.

Table – 2. Possible causes and theoretical justification of students' difficulties in the aspects of "finding details/facts" and "using new words".

Reasons	Comments	Academic justification
Low Active Vocabulary	Although students understand the meaning of new words, they cannot effectively use them in their speech or writing. This is the result of learning dictionaries out of context.	J. Cummins shows the difference between BICS and CALP. It is difficult for schoolchildren to use words in CALP [15, p 78].
Lexico-Grammatical Relationship	The use of a word is closely related to its grammatical form, phrases and lexical and grammatical structures. Although students know the meaning of a word, they do not know how to use it correctly.	J. Coady notes that mastering vocabulary by reading a text requires learning not only the word itself, but also the features of its use [31].

In order to gain a deeper understanding of the real experience and needs of teachers in teaching textual competence, they were asked the following three open questions:

1. Please describe the main difficulties your students face when working with texts in English.
2. Which strategies or exercises do you find most effective for developing students' text competence and functional literacy? Please explain why.
3. Can you give examples of activities or methods that particularly engage students and help them understand and produce texts better?

To systematize the answers given and determine their importance in justifying the methodological part of the study, the method of content analysis of qualitative data was used.

Table-3. Systematic analysis of perspectives of teachers regarding the training of textual competence

Focusing on questions	Excerpts From Teachers' Reviews	Methodological Conclusion
Main difficulties of students	"Many students do not know enough words... Unknown words make it hard to follow the main idea and details." "Students struggle with vocabulary, understanding the main idea, and reading fluently." / "Some translate word-by-word."	The root cause of the difficulties lies in the weak lexical base. This interferes with understanding the text and finding basic information .
The most effective strategies	"Combination of pre-reading, while-reading, and post-reading strategies is most effective..." "I find close reading exercises and real-life text tasks the most effective... develop functional literacy by connecting texts to practical use."	Teachers are theoretically aware of the importance of Pisa-based and strategy-based learning.
The most effective methods	"Activities like group discussions, text summarizing, and rewriting texts in their own words..." "Role-plays, group text reconstruction, and creating simple story maps..."	This fully coincides with the desire of students to "discuss with classmates" (46.3%). Therefore, the methodology should be based on a communicative-activity approach.
Essential additional resources	"High-quality, level-appropriate reading materials." "Access to diverse reading materials, digital tools... and professional training for teachers..." / "More leveled readers..."	Lack of resources is the cause of methodological gaps. Teachers need Pisa-type materials of different genres and levels.

The conducted diagnostics made it possible to determine the current state of the level of textual competence of students of the 5th grade of school-gymnasium No. 78 and their teachers in English. The results of various surveys clearly showed methodological gaps in the interpretation skills of students and the use of functional texts by teachers. Thus, the data obtained substantiated the scientific forecast and formed the empirical basis necessary for the development of an effective methodological cycle aimed at eliminating these shortcomings – the main task of the study.

Conclusion. The results of the ascertaining experiment revealed two main problems in the Kazakh context of the development of students' textual competence: cognitive barriers (interpretation) and a methodological gap (functional literacy). The survey showed that 36.6% of students have difficulty identifying the main idea of the text. This is an obvious gap in the skills of information analysis and integration (interpreting and integrating ideas), which correspond to PISA levels 2-3. The main reason for this, according to teachers, is that this difficulty is closely related to the limitations of the lexical base. The lack of vocabulary prevents the student from focusing on every word of the text and understanding common sense. Thus, students are deprived of the opportunity to

focus more on details and accumulate content. To solve this problem, it is necessary to combine critical reading strategies (for example, marking, summarizing, asking questions) with group discussion (students' preferences – 46.3%). This method allows students to understand the purpose of the author of the text and the structure of the message, rather than translating individual words [25]. 100% of teachers use only narrative and functional texts do not use at all this type of text takes students away from the real-life context. They perceive learning as an academic task, but do not develop the skill of putting information into practice. Interestingly, the teachers themselves noted the development of "real-life text tasks" and "functional literacy" as the most effective methods. This suggests that there is a clear gap between theoretical knowledge and practical application.

As a result of this analysis, it was proved that it is necessary to develop a systematic cycle for the development of textual competence of 5th grade students.

According to the identified needs, the cycle of developing textual competence for English lessons follows the following three basic principles:

Table-4. The main principles of the developed methodological cycle and their relationship with the results of the study

Principle	Description	Connection To The Result Of The Study
Orientation to PISA and genre diversity	The training material should include functional and mixed texts.	Eliminates the gap in teachers' non-use of functional texts, thus developing critical and reflective skills.
Communicative-activity approach	Text analysis, especially at the while-reading and post-reading stages, is carried out through group discussion, role-play, and group text reconstruction.	Directly responds to students' assessment of "discussion" as the most effective strategy (46.3%) and their difficulty in writing a related text (12.2%).
Integration of three-stage (PWP) strategies	Each lesson should consist of the stages of Pre-reading, While-reading, and Post-reading, each stage should be aimed at developing different skills of the textual competence.	Ensures that teachers consider three-stage strategies to be effective (100%) and supplement it with high-quality tasks.

The analysis carried out fully substantiated the scientific forecast of the study by identifying the main obstacles to the development of textual competence. Taking into account the demand of students for interpretation and the gap in the use of functional texts by teachers, the developed methodological cycle is aimed at eliminating these two main problems. This complex of recommendations, based on a communicative-activity approach and built in accordance with the requirements of PISA, allows you to systematically increase the reading literacy of 5th grade students. Thus, the results of the study make a real methodological contribution not only to improving the quality of teaching in gymnasium-school No. 78, but also to achieving the general educational goals of Kazakhstan.

The conducted research work fully fulfilled the tasks of identifying the needs in the development of textual competence of students in English lessons in Grade 5 and developing an effective methodological cycle on this basis. The developed set of recommendations will systematically improve the reading literacy of students of the 5th grade of school-gymnasium No. 78. It is a ready-made methodological manual for English teachers aimed at developing critical thinking and information analysis skills that meet international standards, moving away from the traditional translation method.

As a continuation of this study, it is proposed to statistically prove the effectiveness of implementation in the experimental group by means of a formative experiment of the developed methodological cycle. This makes it possible to confirm the real practical effect of scientific results.

REFERENCES

1. Kintsch, E. (1998). *Comprehension: A paradigm for cognition*. Cambridge University Press.
2. Kintsch, E. (1988). The role of knowledge in discourse comprehension: A construction-integration model. *Psychological Review*, 95(2), 163–182.
3. Brown, G., & Yule, G. (1983). *Discourse analysis*. Cambridge University Press.
4. UNESCO. (1989). *The challenge of literacy: Reaching the goal*. UNESCO.
5. Street, B. V. (2003). The social practices of literacy. In *The handbook of educational linguistics* (pp. 467–476).
6. OECD. (2018). *PISA 2018 assessment and analytical framework*. OECD Publishing.
7. OECD. (2019). *PISA 2018 results (Volume I): What students know and can do*. OECD Publishing.
8. Snow, C. E. (2002). *Reading for understanding: Toward an R&D program in reading comprehension*. RAND Corporation.
9. Alexander, P. A., & Jetton, T. L. (2000). Learning from text: A multidimensional and developmental perspective. *Handbook of reading research*, 3, 285–309.
10. Kirsch, I., & Mosenthal, P. B. (2010). *The role of reading literacy in the PISA framework*. OECD Publishing.
11. Fisher, D., & Frey, N. (2014). *Close reading and writing from sources*. International Reading Association.
12. Kress, G. (2010). *Multimodality: A social semiotic approach to contemporary communication*. Routledge.
13. Guthrie, J. T., & Wigfield, A. (2000). Engagement and motivation in reading. *Handbook of reading research*, 3, 403–418.
14. Hymes, D. (1972). On communicative competence. In *Sociolinguistics* (pp. 269–293). Penguin.
15. Cummins, J. (2000). *Language, power and pedagogy: Bilingual children in the crossfire*. Multilingual Matters.
16. Pressley, M. (2006). *Reading instruction that works: The case for balanced teaching* (3rd ed.). Guilford Press.
17. Grabe, W., & Stoller, F. (2011). *Teaching and researching reading* (2nd ed.). Routledge.
18. Duke, N. K., & Pearson, P. D. (2009). Effective practices for developing reading comprehension. *Best practices in literacy instruction*, 3, 394–428.
19. Úkimeti, Q. R. (2019). *Bılım men ғылымды damytüdyń 2020–2025 zhyldargha arnalghan memlekettik baǵdarlamasy: Qazaqstan Respublikasy Úkimetining 2019 jylghy 27 zheltoksandaghy № 988 qaũlysy* [State programme for the development of education and science for 2020–2025: Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan No. 988 dated December 27, 2019].
20. Kudaibergenova, K. S. (2019). *Oqushylardyng funktsionaldyq sauattylyghyn qalyptastyrudyngh teoriyalyq-ǵadysnamalyq negizderi* [Theoretical and methodological foundations of forming functional literacy of students] (Doctoral dissertation). Almaty.
21. Kusainov, A. Zh. (2018). *Funktsionaldyq sauattylyq qalyptastyrudyngh ghylymi-ǵadistemelik negizderi* [Scientific and methodological foundations of forming functional literacy]. Nazarbayev University.
22. Karaev, Zh. A. (2015). *Kūzyrettilik tásıl – zhana bilim beru paradıgmasy* [Competence approach – a new paradigm of education]. *Bilim*.
23. Mukhtarova, G. Ā. (2021). *Anglishyn tılı sabaqtarynda oqushylardyng syni oılaūyn damytüdyń ǵadistemesi* [Methodology for developing students' critical thinking in English lessons] (Candidate dissertation). Aktobe.

24. Sabyrova, A. K. (2020). Englishyn tılın oqytūdaghы kommunikativtik tāsilding lingvodidaktikalyq negizderi [Linguodidactic foundations of the communicative approach in teaching English]. Qazaqstannyng zhoǵary mektebi, 4, 45–51.
25. Ippolito, G. (2020). Reading comprehension difficulties in middle school: An exploration of student perceptions. Journal of Educational Psychology, 112(7), 1362–1378.
26. Tarchi, M. T. V. (2021). The impact of text complexity and strategy instruction on reading comprehension. Learning and Instruction, 71, 101372.
27. Slavin, R. E. (2018). Educational psychology: Theory and practice (12th ed.). Pearson Education.
28. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in society: The development of higher psychological processes. Harvard University Press.
29. Paes, J. G. P. (2022). Engaging adolescent learners: The role of authentic and narrative texts in L2 reading. TESOL Quarterly, 56(3), 907–930.
30. Graham, S. (2019). Best practices in writing instruction (3rd ed.). Guilford Press.
31. Coady, J. (2002). Vocabulary acquisition and learning in ESL/EFL contexts. In Teaching English as a second or foreign language (pp. 225–238). McGraw-Hill.

ӘОЖ 37:004.8

ПЕДАГОГТАРДЫҢ КӘСІБИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ДАМУДА ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ҚҰРАЛДАРЫН ПАЙДАЛАНУ МҮМКІНДІКТЕРІ

Ақылбаева Қымбат Ғалымжанқызы

kymbat_150804@mail.ru

7M01101-Педагогика және психология білім бағдарламасының І курс магистранты,
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ., Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекші, PhD - Мугауина Г.О.

Аңдатпа. Бұл мақалада педагогтердің кәсіби құзыреттілігін дамытуда жасанды интеллект (ЖИ) құралдарын пайдаланудың теориялық және практикалық мүмкіндіктері жан-жақты қарастырылады. Жұмыста білім беру жүйесіндегі цифрлық трансформация жағдайында педагог рөлінің өзгеруі талданып, дәстүрлі «мұғалім - оқушы» моделінің «мұғалім - ЖИ - оқушы» форматындағы жаңа өзара әрекеттесу жүйесіне көшуі негізделеді. Автор ЖИ технологияларының (дәстүрлі, прогностикалық, адаптивті және генеративті) педагогикалық үдерістегі функционалдық маңызын сипаттап, оларды тиімді қолдану үшін қажетті құзыреттерді жүйелейді.

Сонымен қатар, мақалада мұғалімдердің ЖИ саласындағы құзыреттерін қалыптастыруға арналған халықаралық стандарттар, атап айтқанда ЮНЕСКО-ның 2024 жылғы құзыреттілік шеңбері талданып, оның негізгі өлшемдері мен даму деңгейлері айқындалады. Қазақстан Республикасындағы 2024–2029 жылдарға арналған жасанды интеллектті дамыту стратегиясының білім беру жүйесіне ықпалы қарастырылып, ұлттық деңгейдегі институционалдық бастамалар мен кадр даярлау тәжірибесіне талдау жасалады. Зерттеу барысында ЖИ құралдарының педагогикалық қызметтің тиімділігін арттырудағы рөлі (оқу процесін жобалау, оқытуды дараландыру, бағалау мен кері байланыс) айқындалып, оларды қолданумен байланысты этикалық тәуекелдер мен шектеулер (алгоритмдік біржақтылық, деректер қауіпсіздігі, академиялық адалдық мәселелері) сараланады.

Кілт сөздер: жасанды интеллект, педагогтің кәсіби құзыреттілігі, цифрлық трансформация, білім беру жүйесі, генеративті ЖИ, адаптивті оқыту, ЮНЕСКО құзыреттері, білім беру технологиялары, педагогика, академиялық адалдық, деректер қауіпсіздігі, білім берудегі инновациялар.

Кіріспе

Жасанды интеллектті (ЖИ) білім беру ортасына интеграциялау педагогикалық қызметтің іргелі трансформациясының басталуын білдіреді. Қарқынды технологиялық прогресс жағдайында «мұғалім - оқушы» өзара іс-қимылының дәстүрлі моделі күрделірек «мұғалім - ЖИ - оқушы» динамикалық жүйесіне айналуға, бұл педагогтің кәсіби құзыреттілік құрылымын түбегейлі қайта қарауды талап етеді. Қазіргі оқытушы жаңа цифрлық құралдарды игеріп қана қоймай, өз кәсіби бірегейлігін алгоритмдер когнитивті және әкімшілік міндеттердің едәуір бөлігін орындай алатын шындыққа бейімдеу қажеттілігіне тап болып отыр. ЖИ саласындағы құзыреттіліктерді дамыту мәселесі жаһандық және ұлттық деңгейдегі білім беру саясаты үшін орталық мәселеге айналуға, өйткені білім беру жүйелерінің ХХІ ғасырда сапалы, инклюзивті және өзекті оқытуды қамтамасыз ету қабілеті осы мәселенің шешілуіне байланысты.

Жасанды интеллект дәуіріндегі педагогикалық рөлдің тұжырымдамалық трансформациясы. Педагогтардың ЖИ саласындағы кәсіби құзыреттілігін дамыту оқшауланған процесс емес; бұл ондаған жылдар бұрын басталған білім беруді цифрлық трансформациялаудың қисынды жалғасы болып табылады. Алайда ЖИ оны ақпараттандырудың алдыңғы кезеңдерінен ерекшелендіретін сапалық өзгерістер әкеледі. Егер дәстүрлі ақпараттық-коммуникациялық технологиялар (АКТ) негізінен контентті жеткізу және таныстыру құралы ретінде әрекет етсе, ЖИ жүйелері талдау жасауға, жаңа мазмұн тудыруға және адаптивті өзара әрекеттесуге қабілетті, бұл педагогтің сараптамалық білім мен бағалаудағы монополиясына күмән келтіреді.

Педагогикаға деген дәстүрлі тәсілдер барған сайын деректер мен машиналық оқытуға негізделген әдістермен толығуда. Осы тұрғыда педагогтің кәсіби құзыреттілігі білім беру процесінің «оркестраторы» рөлін атқару қабілетін қамти бастайды, мұнда ЖИ дербестендіру және күнделікті автоматтандыру функцияларын өз мойнына алады, ал адам оқушылардың жұмсақ дағдыларын (soft skills), сыни ойлауын және эмоционалдық интеллектін дамытуға назар аударады.

ЖИ жүйелерінің классификациясы және олардың білім берудегі функционалдық маңызы. Педагогикалық практикада ЖИ мүмкіндіктерін терең түсіну үшін технологиялардың әртүрлі типтерін ажырату қажет, олардың әрқайсысы мұғалім құзыреттілігіне ерекше талаптар қояды. Қазіргі заманғы классификация ЖИ-ді дәстүрлі (тар) жүйелерге және жұмыс істеу принциптері мен қолдану салалары бойынша айтарлықтай ерекшеленетін генеративті модельдерге бөледі.

Кесте -1. Қазіргі заманғы классификация ЖИ-ді дәстүрлі (тар) жүйелерге және жұмыс істеу принциптері

ЖИ технологиясының типі	Функциялану механизмі	Педагогикалық қолданылуы	Қажетті құзыреттіліктер
Дәстүрлі (тар) ЖИ	Қатаң ережелер мен алгоритмдерге негізделген, алдын ала белгіленген тапсырмаларды орындайды.	Құжат айналымын автоматтандыру, қарапайым тесттерді тексеру, кестелерді жоспарлау.	Интерфейстермен жұмыс істеу дағдылары, алгоритмдердің шектеулерін түсіну.
Прогностикалық (Predictive) ЖИ	Болашақ нәтижелерді болжау үшін тарихи деректерді талдайды.	Қауіп тобындағы оқушыларды анықтау, академиялық үлгерімді болжау.	Деректерді интерпретациялау, аналитика негізінде шешім қабылдау.

Адаптивті оқыту (Adaptive Learning)	Оқушының іс-әрекеті негізінде күрделілік деңгейі мен қарқынын динамикалық түрде түзетеді.	Жеке оқыту траекториялары (мысалы, DreamBox немесе ALEKS платформалары).	Дербестендірілген топтарды басқару, траекторияларды түзету.
Генеративті ЖИ (GenAI)	Промпттар (сұраныстар) негізінде түпнұсқа мәтін, суреттер және код жасау үшін терең оқытуды пайдаланады.	Оқу материалдарын, сабақ жоспарларын, симуляциялар мен кейстерді әзірлеу.	Промпт-инжиниринг, контентті сыни бағалау, этикалық сараптама.

Осы айырмашылықтарды түсіну педагогке адамның пайымдауы таптырмас салаларда технологияларға шамадан тыс сену тәуекелдерін азайта отырып, құралдарды таңдауға неғұрлым саналы түрде келуге мүмкіндік береді.

Жаһандық құзыреттілік стандарттары: ЮНЕСКО-ның 2024 жылғы шеңбері. Мұғалімдерді ЖИ саласында даярлаудың бірыңғай ұлттық стандарттарының жоқтығына жауап ретінде ЮНЕСКО 2024 жылы «Мұғалімдерге арналған ЖИ саласындағы құзыреттіліктер құрылымын» (AI Competency Framework for Teachers, AI CFT) ұсынды. Бұл құжат педагогтардың кәсіби даму процесін жүйелеуге ұмтылатын елдер үшін жаһандық бағдар болып табылады. Шеңбердің негізінде технологиялық тиімділіктен адамның еркіндігін, мұғалімдердің құқықтарын және тұрақты дамуды жоғары қоятын антропоцентристік тәсіл жатыр. Құзыреттіліктер құрылымы ЖИ-мен өзара әрекеттесудің когнитивті, этикалық және практикалық аспектілерін қамтитын бес өлшемнің айналасында ұйымдастырылған.

1-өлшем: Антропоцентристік ойлау (Human-centred mindset). Бұл өлшем педагогтың бойында ЖИ адам интеллектін алмастырушы емес, көмекші құрал болып табылатынына сенімділік қалыптастыруға бағытталған. Мұндағы құзыреттіліктер мұғалімнің кәсіби автономиясын қорғаумен және технологиялардың адамның іс-әрекет еркіндігін (agency) қалай кеңейте алатынын немесе шектей алатынын түсінумен байланысты. Педагог ЖИ-дің қоғамға ұзақ мерзімді әсерін сезінуі және технологияларды қолдану инклюзивтілік пен әлеуметтік әділеттілікке ықпал етуіне ұмтылуы тиіс.

2-өлшем: ЖИ этикасы (Ethics of AI). Этика мәселелері көптеген ЖИ модельдерінің ашық еместігіне («қара жәшік» мәселесі) және алгоритмдік біржақтылықтың қайталану қаупіне байланысты өте маңызды болып отыр. Бұл саладағы құзыреттіліктерге мыналар жатады:

- Оқушылар деректерінің құпиялылығы мен қауіпсіздігін қамтамасыз ету.
- ЖИ жауаптарындағы гендерлік, мәдени және нәсілдік стереотиптерді анықтау және жұмсарту.
- Студенттер арасында академиялық адалдық принциптерін ілгерілету.
- ЖИ есептеу жүйелерінің экологиялық ізін бағалау.

3-өлшем: ЖИ негіздері мен қосымшалары (AI foundations and applications). Педагог бағдарламашы болуға міндетті емес, бірақ ол технологиялар туралы тұжырымдамалық түсінікке ие болуы керек. Бұған машиналық оқыту, табиғи тілді өңдеу (NLP) және компьютерлік көру принциптерін білу кіреді. Бұл өлшемдегі құзыреттілік мұғалімге нақты құралдардың мүмкіндіктері мен шектеулерін бағалауға, ЖИ-дің нәліктен қате немесе галлюцинациялық жауаптар бере алатынын түсінуге мүмкіндік береді.

4-өлшем: ЖИ педагогикасы (AI pedagogy). Бұл өлшем ЖИ-ді оқу процесіне тікелей интеграциялауға бағытталған. Негізгі назар ЖИ-ді сабақтарды жобалау, оқытуды саралау және бағалау әдістерін жетілдіру үшін пайдалануға аударылады. Маңызды аспект -

студенттерді ЖИ-ді сыни тұрғыдан пайдалануға үйрету, оларды пассивті тұтынушылардан жауапты авторласқа айналдыру.

5-өлшем: Кәсіби дамуға арналған ЖИ. ЖИ педагогтың өзінің үздіксіз оқуының қуатты катализаторы ретінде қарастырылады. Бұған педагогикалық практиканы талдау үшін ЖИ-ассистенттерін пайдалану, зерттеулерге және әріптестермен ынтымақтастыққа уақыт босату үшін әкімшілік жүктемені автоматтандыру жатады.

Прогрессия деңгейлері: Игеруден жасампаздыққа дейін. Бес өлшемнің әрқайсысы үшін ЮНЕСКО құзыреттіліктерді дамытудың үш деңгейін анықтайды, бұл кәсіби өсудің жеке траекторияларын құруға мүмкіндік береді.

Кесте – 2. Кәсіби өсудің жеке траекториялары

Деңгей	Педагог қызметінің сипаттамасы
Игеру (Acquire)	ЖИ-дің негізгі концепцияларын, этикалық принциптерін түсіну және жеке өнімділік үшін дайын құралдарды пайдалану.
Тереңдету (Deepen)	ЖИ-ді оқу бағдарламасына белсенді интеграциялау, құралдарды нақты оқушылардың қажеттіліктеріне бейімдеу, ЖИ жұмысының нәтижелерін сыни бағалау.
Жасампаздық (Create)	ЖИ-ді қолдана отырып, жеке педагогикалық сценарийлер мен әдістемелерді әзірлеу, ЖИ саласындағы мектеп саясатын қалыптастыруға қатысу, қоғамдастықта көшбасшылық ету.

Қазақстанның білім беру жүйесінде ЖИ-ді стратегиялық дамыту: 2024–2029 жылдар. Қазақстан бұл технологияларды экономикалық өсу мен жаңғыртудың негізгі драйвері ретінде қарастыра отырып, ЖИ-ді мемлекеттік басқару мен әлеуметтік салаға интеграциялауға жоғары бейілділік танытуда. Білім беру «Жасанды интеллектті дамытудың 2024–2029 жылдарға арналған тұжырымдамасы» аясындағы басым секторлардың бірі ретінде белгіленген.

Ұлттық стандарттар және заңнамалық база. 2025 жылғы қыркүйекте Қазақстан білім беруге ЖИ-ді интеграциялау бойынша ұлттық құрылымды бекіткен алғашқы елдердің бірі болды. Оқу-ағарту министрлігі мен Цифрлық даму министрлігінің бірлескен бұйрығы мектептер мен колледждерде ЖИ-ді пайдаланудың нақты ережелерін белгілейді, бұл этика, дербес деректерді қорғау және академиялық адалдық мәселелерін қамтиды. Бұл құжат ЮНЕСКО, ЭЫДҰ және ЕО ұсынымдарымен үйлестірілген, бұл елдің халықаралық стандарттарға сәйкес келуге ұмтылысын көрсетеді.

Стратегияны іске асырудың негізгі бағыттары мыналарды қамтиды:

- 2025–2026 оқу жылынан бастап «Цифрлық сауаттылық» және «Информатика» пәндеріне ЖИ элементтерін енгізу.
- ЖИ-ассистенттері интеграцияланған цифрлық оқулықтар жасау.
- Мәдени бірегейлікті сақтау және цифрлық ортадағы лингвистикалық теңсіздікті еңсеру үшін өте маңызды KazLLM — қазақ тіліндегі үлкен тілдік модельді әзірлеу.
- Шағын жинақты мектептерді STEM-зертханалармен және ЖИ ресурстарына қолжетімділікпен жабдықтауға бағытталған «Ауыл мектебі — сапалы платформа» бағдарламасын іске асыру.

Кадрларды даярлаудағы «Өрлеу» ұлттық орталығының рөлі. Мұғалімдердің кәсіби құзыреттіліктерін дамытудағы орталық буын «Өрлеу» біліктілікті арттыру ұлттық орталығы болып табылады. Ұйым халықаралық тәжірибені, атап айтқанда Халықаралық онлайн-білім беру институтымен (ПОО) ынтымақтастық арқылы белсенді енгізуде.

Кесте – 3. Кадрларды даярлаудағы «Өрлеу» ұлттық орталығының рөлі

«Өрлеу» бастамаларының сипаттамасы	Іске асыру егжей-тегжейлері
Курстарды локализациялау	Генеративті ЖИ және промпт-инжиниринг бойынша курстарды қазақ тіліне бейімдеу және аудару.
Қамту ауқымы	Курстарға 324,000-нан астам педагог тіркелді, оның ішінде 252,000-ы сертификаттаудан сәтті өтті.
Оқыту мазмұны	Ресурстарды визуализациялау, сыныпта деректерді пайдалану, этика және құпиялылықты қорғау.
Сертификаттау	ҚР Оқу-ағарту министрлігі мойындайтын мемлекеттік сертификаттарды беру.

Бұл күш-жігер бұрын Қазақстанның жоғары және орта білім беру секторындағы жүйелі реформалар үшін негізгі кедергілер ретінде атап өтілген таланттар тапшылығы мен мамандандырылған білімнің жетіспеушілігін еңсеруге бағытталған.

Педагогикалық қызметтің тиімділігін арттыруға арналған ЖИ құралдары. Педагогтың ЖИ-құзыреттіліктерін практикалық жүзеге асыру күнделікті процестерді автоматтандыруға және оқушылармен өзара іс-қимыл сапасын арттыруға мүмкіндік беретін мамандандырылған платформаларды пайдалану арқылы жүреді. Қазіргі ЖИ құралдарын мұғалімнің күнделікті жұмыс цикліне сәйкес келетін бірнеше функционалдық топқа бөлуге болады.

Оқу процесін жобалау және дизайн. MagicSchool.ai және Brisk Teaching сияқты генеративті ЖИ құралдары сабаққа дайындалу уақытын түбегейлі қысқартады. Педагогтар сабақ жоспарларын жасай алады, мәтіндерді оқудың әртүрлі деңгейлеріне бейімдей алады (мысалы, Diffit функциясының көмегімен) және бірнеше минут ішінде рөлдік ойындардың сценарийлерін құра алады.

Мысалы, MagicSchool платформасы мұғалімдер үшін 80-нен астам құралды ұсынады, соның ішінде:

- Оқу контенті мен ақпараттық мәтіндер генераторлары.
- Сараланған тапсырмаларды (Extension Tasks) жасау құралдары.
- Білім беру стандарттарына сәйкес келетін тексеру тесттерін жылдам жасауға арналған «MagicQuizzes» функциясы.

Адаптивті оқыту және оқушыларды қолдау. ЖИ жүйелері әр оқушы үшін «қалтадағы репетитор» идеясын іске асыруға мүмкіндік береді. Нақты пәндік салаға немесе тіпті нақты тарихи кейіпкерге (Character Chatbot) бапталған чат-боттарды пайдалану қызығушылықты арттырады және жедел кері байланысты қамтамасыз етеді. DreamBox (математика) немесе Reading Plus (сауаттылық) сияқты платформалар оқушының ілгерілеуіне байланысты материалдың күрделілігін автоматты түрде түзетеді, бұл когнитивті шамадан тыс жүктемені немесе қызығушылықтың жоғалуын болдырмайды.

Бағалау және кері байланыс. Gradescope сияқты автоматтандырылған бағалау жүйелері мұғалімдерге ұқсас жауаптарды топтастыруға және оларға бірыңғай рубриканы қолдануға мүмкіндік береді, бұл объективтілікті қамтамасыз етеді және уақытты үнемдейді. ЖИ жауаптың дұрыстығын ғана емес, сонымен қатар оқушылар тобының ойлау үлгілерін талдай алады, білімдегі ортақ олқылықтарды олар критикалық деңгейге жеткенге дейін анықтайды.

ЖИ-құзыреттіліктерді дамытудағы этикалық сын-қатерлер мен кедергілер. Айқын артықшылықтарға қарамастан, ЖИ-ді интеграциялау күрделі тәуекелдермен байланысты, оларды басқару педагогтің кәсіби құзыреттілігінің бөлігі болып табылады.

Алгоритмдік біржақтылық пен галлюцинация қаупі. ЖИ модельдері тарихи және әлеуметтік алдын ала пікірлерді қамтуы мүмкін орасан зор деректер жиынтығында

оқытылады. Педагог оқушыларға кемсітушілік идеялардың немесе фактілік қателердің берілуіне жол бермеу үшін ЖИ жауаптарын сыни талдау дағдыларына ие болуы керек. «Галлюцинация» мәселесі (сенімді көрінетін, бірақ жалған ақпарат жасау) мұғалімнен ЖИ жасаған барлық материалдарды сыныпта қолданар алдында міндетті түрде тексеруді талап етеді.

Құпиялылық және деректер егемендігі. ЖИ-дің тегін тұтынушылық құралдарын пайдалану көбінесе модельдерді одан әрі оқыту үшін пайдаланушы деректерін әзірлеушілерге берумен байланысты. Мектептер үшін бұл балаларды қорғау туралы заңдарды бұзу қаупін тудырады. Педагогтің кәсіби құзыреттілігі мұғалімдер мен оқушылардың деректері құпия болып қалатынына және сыртқы алгоритмдерді оқыту үшін пайдаланылмайтынына кепілдік беретін Enterprise деңгейіндегі қауіпсіз платформаларды таңдай білуді қамтиды.

Академиялық адалдық және бағалау сипатының өзгеруі. Генеративті ЖИ-дің қолжетімділігі эссе сияқты үй тапсырмаларының дәстүрлі формаларына қауіп төндіреді. Тыйым салудың орнына, қазіргі заманғы педагогикалық тәсілдер ЖИ-ді бағалау процесіне интеграциялауды ұсынады. Мұғалімдер ЖИ-ді оқушылар бағалауы тиіс әртүрлі сапалы жұмыс үлгілерін жасау үшін пайдалана алады немесе мәтінді жасауға адамның қатысуын растау ретінде промпттар тарихын (Prompt History) ұсынуды талап ете алады.

ЖИ кәсіби экожүйесін дамыту бойынша перспективалар мен ұсынымдар. Педагогтардың құзыреттілігін дамыту бір реттік акция болмауы тиіс; ол тұрақты институционалдық ортаны құруды талап етеді. Мұғалімдердің кәсіби қоғамдастығы дайын шешімдердің тұтынушысы ғана емес, цифрлық трансформацияның белсенді қатысушысы болуы керек.

Институционалдық қолдау және көшбасшылық. Білім беру ұйымдарының басшылары ЖИ-құзыреттіліктерін ауқымдандыруда шешуші рөл атқарады. Құралдарды жеке пайдаланудан жалпымектептік саясатқа көшу маңызды. MagicSchool сияқты платформалар қазірдің өзінде «Knowledge» функционалын ұсынады, бұл көшбасшыларға оқу жоспарлары мен округ саясатын жүктеуге мүмкіндік береді, олар мектептің барлық мұғалімдерінің ЖИ құралдарында автоматты түрде ескеріледі. Бұл білім беру тәсілдерінің үйлесімділігін қамтамасыз етеді және жеке педагогтарға түсетін жүктемені азайтады.

PISA 2029-ға дайындық. ЭЫДҰ-ның 2029 жылғы PISA цикліне «Медиа және ЖИ сауаттылығы» доменін енгізу туралы шешімі ұлттық білім беру жүйелері үшін қуатты сигнал болып табылады. Мұғалімдерге технологияларды өздері меңгеріп қана қоймай, оқушыларда тиісті дағдыларды қалыптастыра білу де қажет. Бұл ЖИ тек информатика сабақтарында ғана емес, гуманитарлық және жаратылыстану ғылымдары контекстінде де қарастырылатын пәнаралық тәсілді талап етеді.

Педагогтар үшін негізгі ұсынымдар. Кәсіби құзыреттілікті тиімді дамыту үшін педагогтарға кезең-кезеңімен енгізу стратегиясын ұстану ұсынылады:

- **Кішігірімнен бастау (Start Small):** ЖИ-ді бір нақты тапсырманы автоматтандыру үшін пайдалану (мысалы, ата-аналарға хат жазу немесе викториналар жасау) және біртіндеп қолдану аясын кеңейту.

- **Адам бақылауын сақтау (Human-in-the-loop):** ЖИ жасаған контенттің дәлдігін, біржақтылығын және қолжетімділігін тексере отырып, әрқашан түпкілікті рецензент ретінде әрекет ету.

- **Промпт-инжинирингті дамыту:** Тілдік модельдерден сапалы және өзекті нәтижелер алу үшін сұраныстарды тұжырымдау дағдыларын жетілдіру.

- **Ынтымақтастық орнату және тәжірибе бөлісу:** Новаторлар қауымдастығына қосылу, сәтті промпттармен және сабақ сценарийлерімен алмасу, ұжымдық оқуға ықпал ету.

Қорытынды. Жасанды интеллект педагогикалық жүктеме дағдарысын еңсеру және шын мәнінде дербестендірілген оқыту идеясын іске асыру үшін бұрын-соңды болмаған мүмкіндіктер ашады. Алайда бұл трансформацияның сәттілігі педагогтардың өз құзыреттіліктерін уақыттың жаңа талаптарына сәйкес дамытуға дайындығына тікелей байланысты. ЮНЕСКО-ның жаһандық бастамалары мен Қазақстанның ЖИ ұлттық

инфрақұрылымын құру жөніндегі стратегиялық қадамдары кәсіби маманның жаңа түрін - алгоритмдердің қуатын педагогиканың мәңгілік адами құндылықтарымен шебер ұштастыратын мұғалім-зерттеушіні қалыптастыруға негіз қалайды. Өсіп келе жатқан белгісіздік әлемінде технологиялық революцияның адамзат мүддесіне және тұрақты болашаққа қызмет ететіндігінің басты кепілі - құзыретті педагог болып қала бермек.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. UNESCO. AI Competency Framework for Teachers. – Paris: UNESCO, 2024.
2. OECD. Artificial Intelligence in Education: Challenges and Opportunities for Sustainable Development. – Paris: OECD Publishing, 2023.
3. Holmes W., Bialik M., Fadel C. Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning. – Boston: Center for Curriculum Redesign, 2019.
4. Luckin R. Machine Learning and Human Intelligence: The Future of Education for the 21st Century. – London: UCL Institute of Education Press, 2018.
5. ҚР Оқу-ағарту министрлігі. Қазақстан Республикасында жасанды интеллектті дамытудың 2024–2029 жылдарға арналған тұжырымдамасы. – Астана, 2024.
6. ҚР Цифрлық даму, инновациялар және аэроғарыш өнеркәсібі министрлігі. Жасанды интеллектті дамыту бойынша ұлттық стратегия. – Астана, 2025.
7. ҚР Оқу-ағарту министрлігі мен ҚР Цифрлық даму министрлігінің бірлескен бұйрығы. Білім беру ұйымдарында жасанды интеллектті пайдалану қағидалары. – Астана, 2025.
8. Redecker C. European Framework for the Digital Competence of Educators (DigCompEdu). – Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2017.
9. Selwyn N. Education and Technology: Key Issues and Debates. – London: Bloomsbury Academic, 2022.
10. Zawacki-Richter O., Marín V.I., Bond M., Gouverneur F. Systematic Review of Research on Artificial Intelligence Applications in Higher Education. – International Journal of Educational Technology in Higher Education, 2019.
11. MagicSchool.ai. AI Tools for Educators: Platform Overview. – 2024.
12. DreamBox Learning. Adaptive Learning Technology in Mathematics Education. – 2023.
13. ALEKS Corporation. Adaptive Learning and Assessment System. – 2023.
14. Gradescope by Turnitin. AI-Assisted Assessment Tools for Educators. – 2024.
15. International Institute of Online Education (ИИОЕ). AI Training Programs for Teachers. – 2024.

УДК 358.3

НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПЕДАГОГА ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА КАК ОБЪЕКТ УПРАВЛЕНИЯ

Алдабергенова Эльвира

aigul_bekbol@mail.ru

Магистрант 1 курса образовательной программы «Менеджмент в образовании»
Атырауский университет им.Х.Досмухамедова, г.Атырау, Республика Казахстан
Научный руководитель, к.п.н., профессор – Утешкалиева А.М.

Современная система образования вступила в период интенсивной трансформации, вызванной процессами глобализации, цифровизации, интеркультурной интеграции и повышением требований к качеству профессиональной подготовки педагогов. Эти изменения усиливают значимость научно-методической деятельности, особенно в области преподавания иностранных языков, где от педагогов требуется не только свободное владение предметным содержанием, но и высокий уровень методической рефлексии, способность к

исследовательскому поиску, уверенное использование цифровых решений, а также готовность работать в условиях функционального трехязычия и многоязычной образовательной среды. Эффективность управления методической деятельностью становится ключевым фактором повышения качества образования: именно от её результативности зависит уровень обученности учащихся, их мотивация, скорость внедрения инноваций и устойчивость образовательных результатов.

Казахстанский контекст делает данную тематику особенно актуальной. Государственные стратегические документы подчёркивают важность развития трёхязычия — казахского, русского и английского языков — как основы интеграции страны в мировое образовательное пространство. Педагог иностранного языка должен не просто обучать языку, но и участвовать в формировании полилингвальной личности, способной к межкультурному взаимодействию и профессиональной мобильности. Вследствие этого научно-методическая деятельность перестаёт быть формальной процедурой: она превращается в определяющий компонент профессионального развития. Управление методической работой должно учитывать новые требования обновлённого содержания образования, трансформацию компетентностной модели педагогического профессионализма и влияние стремительно развивающейся цифровой среды.

Научно-методическая деятельность педагогов представляет собой многоуровневую систему, включающую анализ состояния преподавания, изучение успешных методик, разработку инновационных подходов, создание учебных материалов, обмен профессиональным опытом, участие в методических объединениях и научных мероприятиях, наставничество и проектирование индивидуальных траекторий развития педагогов. Однако сложность и разнообразие методической работы ещё не гарантируют её эффективности. Она достигается только в условиях грамотного управленческого сопровождения, которое задаёт стратегические ориентиры, координирует деятельность педагогов, создаёт необходимые условия, формирует профессиональную культуру и стимулирует инновационные изменения.

В педагогической науке управление научно-методической работой рассматривается в работах казахстанских ученых как непрерывный процесс, включающий планирование, организацию, сопровождение, диагностику, мониторинг и анализ результатов. Особое внимание уделяется предметной специфике в трудах М.Г.Смагуловой, К.Н.Булатбаевой [1] иностранного языка, где методическая компетентность требует владения коммуникативными технологиями, знания межкультурных аспектов, лингвистической подготовки и умения применять современные методические подходы: CLIL, коммуникативную методику, деятельностный подход, смешанное обучение, проектные методики и цифровые форматы.

В диссертационном исследовании Бектуровой М.Б. [2] рассмотрены научно-методические основы формирования компетенции академического письма у будущих педагогов иностранного языка в условиях цифровизации, определены дидактические принципы и функций цифровых технологий, а также реализована методика обучения академическому письму в условиях цифровой среды. В работе Жолдановой Д.К. [3] изучено формирование акмеологической компетенции будущих педагогов в контексте иноязычного образования.

Эффективное управление методической деятельностью должно обеспечивать доступ педагогов к образовательным ресурсам, профессиональному общению, поддержке и современным исследованиям.

В специфике образовательной системы Казахстана управление научно-методической работой сопряжено с необходимостью учитывать трёхязычную модель, где английский язык выступает не только учебным предметом, но и инструментом международной академической коммуникации. Учителя сталкиваются с интерференцией казахского и русского языков, неоднородностью мотивации учащихся, дефицитом аутентичных материалов и недостаточным опытом межкультурного общения. В этой связи методическая деятельность должна быть ориентирована на устранение затруднений и создание условий для полноценного функционирования языковой среды.

В работах ученых В.И.Андреева, И.А.Зимняя, А.М.Матюшкина особое место занимает формирование исследовательской культуры педагога. Учитель иностранного языка обязан уметь анализировать собственную практику, выявлять причины учебных затруднений, применять методы педагогических исследований, интерпретировать данные диагностики и внедрять полученные результаты в учебный процесс. Исследовательская деятельность позволяет педагогу адаптировать инновации к условиям многоязычной среды и совершенствовать качество преподавания (И.Я.Лернером, М.И.Махмутовым, М.Н.Скаткиным, Э.Д.Новожиловым, А.А.Шаповаловым). Управленческая система должна стимулировать развитие исследовательских компетенций через участие в научных конференциях, мастер-классах, проектах и публикациях.

Изучив ряд вышеперечисленные работы авторов нами выявлена структура научно-методической работы, которая включает несколько взаимосвязанных компонентов:

- аналитический (изучение состояния преподавания, мониторинг, диагностика),
- проектировочный (планирование мероприятий, выбор методик),
- практический (реализация мероприятий, проведение открытых уроков и мастер-классов),
- консультативный (сопровождение молодых педагогов, наставничество, поддержка),
- оценочный (анализ эффективности и выявление направлений совершенствования).

Безусловно, эффективность работы достигается при согласованности всех компонентов и системном управлении ими.

Управление учебно-методической и научно-методической работой педагогов иностранного языка должно базироваться на современных образовательных подходах:

- системный подход рассматривает данную работу как единый механизм, элементы которого взаимосвязаны;
- компетентностный подход ориентирован на развитие ключевых профессиональных компетенций педагога: лингвистических, методических, цифровых, аналитических и межкультурных;
- деятельностный подход предполагает активное включение педагогов в практическую методическую деятельность, обмен опытом и создание авторских проектов;
- инновационный подход фокусируется на внедрении новых инструментов и технологий обучения: цифровых платформ, онлайн-ресурсов, интерактивных приложений, гибридных форм обучения, CLIL и learninganalytics.

Педагог иностранного языка выполняет уникальную профессиональную роль, требующую не только методической грамотности, но и высокой межкультурной чувствительности. Трехязычная казахстанская среда формирует сложный лингвистический контекст, в котором проявляются интерференционные явления, различия языковых картин мира и особенности межъязыкового взаимодействия. Методическая деятельность педагога должна учитывать эти факторы, способствовать преодолению интерференции, формированию толерантности, воспитанию языковой личности, готовой к взаимодействию в глобальном образовательном пространстве.

Теоретические основы управления научно-методической деятельностью преподавателей иностранного языка в Казахстане опираются на научность, системность, инновационность, исследовательский подход и ориентацию на развитие профессиональных компетенций педагога. Эффективное управление методической работой становится условием повышения качества образования, формирования полилингвальной личности и укрепления конкурентоспособности страны в глобальной образовательной сфере.

Научно-методическая работа педагогов иностранного языка в современном образовательном пространстве представляет собой многомерный, многофункциональный и непрерывно развивающийся процесс, от которого напрямую зависит качество образовательных результатов в условиях усиливающейся полиязычности и поликультурности. Особенно значима эта деятельность в Казахстане, где функционирует уникальная модель трёхязычия: казахский язык выполняет государственную функцию и формирует

национальную идентичность обучающихся, русский язык выступает средством межкультурного диалога, а английский язык приобретает статус ключевого инструмента международной коммуникации, науки, бизнеса и технологий. В такой среде методическая деятельность педагога становится не просто частью его профессиональной нагрузки, а стратегическим механизмом, обеспечивающим синтез государственных требований, современных методологических подходов, инновационных образовательных технологий и реальных возможностей конкретной школы или колледжа.

С точки зрения педагогической науки, научно-методическая работа трактуется как целенаправленный, систематический и профессионально организованный процесс совершенствования образовательного процесса через анализ, разработку, апробацию и внедрение эффективных методик, технологий и форм обучения. Однако для сферы преподавания иностранных языков это определение требует более широкого и глубокого рассмотрения, поскольку преподаватель иностранного языка неизбежно выполняет роль посредника между культурами, источника межкультурного опыта и носителя глобальной образовательной компетентности. Его деятельность влияет не только на уровень развития языковых навыков учащихся, но и на формирование их межкультурной осведомлённости, толерантности и способности функционировать в мультилингвальном обществе.

Поэтому научно-методическая работа педагога иностранного языка — это не только повышение собственного профессионализма, но и важнейший фактор формирования языковой личности обучающегося и создания условий для его интеграции в международное образовательное пространство.

Сущность научно-методической деятельности в области преподавания иностранных языков заключается в органичном соединении научно-теоретических знаний, современных педагогических концепций, методологических инноваций и практического опыта аудиторной работы. Педагог должен владеть не только содержанием изучаемого языка, но и знать психолингвистические механизмы его усвоения, понимать закономерности билингвизма и полилингвизма, учитывать влияние родного языка обучающихся на процесс овладения английским языком. В связи с этим методическая деятельность включает исследования интерференции, анализ ошибок, связанных с особенностями казахского и русского языков, изучение влияния социокультурного контекста на коммуникативную деятельность и разработку методик, направленных на преодоление типичных речевых затруднений.

Казахстанский контекст усиливает значимость научно-методической деятельности, поскольку взаимодействие казахского, русского и английского языков приводит к множеству методических задач: преодолению фонетической интерференции, устранению грамматических нарушений, возникающих из-за различий языковых систем, адаптации учащихся с разными уровнями владения каждым из трёх языков, развитию мотивации к изучению английского языка и созданию естественной языковой среды. В таких условиях методическая деятельность педагога становится научно-основанным процессом, требующим аналитической точности, исследовательской культуры и постоянного обновления профессиональных инструментов.

Структура научно-методической работы педагога иностранного языка включает ряд взаимосвязанных компонентов так:

- Аналитический компонент предполагает диагностику уровня владения английским языком, изучение динамики учебных достижений, анализ интерференционных ошибок и выявление методических затруднений.
- Исследовательский компонент направлен на разработку и апробацию новых методов обучения, участие в научных семинарах, выполнение исследовательских проектов, изучение зарубежного опыта и самостоятельный поиск эффективных методических решений.
- Проектировочный компонент связан с созданием образовательных программ, разработкой технических карт уроков, подготовкой авторских материалов, адаптацией международных учебников к национальному контексту.

- Инновационный компонент отражает внедрение современных педагогических технологий, включая цифровые платформы, мобильные приложения, виртуальные языковые лаборатории, элементы смешанного обучения, flippedclassroom, CLIL и другие современные подходы.
- Организационный компонент включает участие в методических объединениях, профессиональных сообществах, предметных сетевых группах, проведение семинаров, тренингов и мастер-классов.
- Консультативный компонент предполагает сопровождение молодых специалистов, проведение индивидуальных консультаций, работу с родителями и поддержку учащихся в процессе освоения языка.
- Оценочный компонент связан с анализом эффективности внедрённых методик, мониторингом результатов обучения и определением направлений дальнейшего развития.

Для понимания содержания и сущности научно-методической работы педагогов иностранного языка нами изучено теоретические и методические работы исследователей по исследуемой нашей проблеме: по теории управления (Г.И. Чемоданова, А.М. Демьянова, Т.Д. Кириченко, Л.В. Соколова, П.Ю. Зданович); исследования системного подхода, как форма методологического знания, связанная исследованием и созданием объектов, как систем (Е.Н. Шалыгина, Н.М. Павлов, Р.А. Джумаева, А.С. Махова); работы исследователей С.В. Рослякова, Л.С. Подымова, Н.Ф. Голованова, Т.А. Лыкова по профессиональному становлению педагога. Данные труды способствовали рассмотрению научно-методической работы с учетом фундаментальных принципов:

- принцип системности предполагает рассмотрение методической работы как целостного комплекса действий.
- принцип научности требует опоры на доказательные педагогические практики, данные психолингвистики, когнитивной психологии и социолингвистики;
- принцип инновационности ориентирует педагога на постоянный поиск новых подходов, использование цифровых инструментов и обновление методического арсенала;
- принцип межкультурности направлен на развитие у учащихся культурной чувствительности и навыков межкультурной коммуникации;
- принцип компетентностной направленности требует формирования всех компонентов иноязычной коммуникативной компетенции;
- принцип полилингвальности отражает национальную специфику Казахстана и предполагает учёт взаимодействия трёх языков в учебном процессе.

В профессиональной деятельности педагога особую роль занимает профессиональная рефлексия, которая является не только инструментом самоанализа, но и фундаментальным компонентом профессионального роста. Рефлексивная деятельность позволяет педагогу корректировать собственную практику, выявлять методические трудности, анализировать эффективность применяемых методов и выстраивать индивидуальную траекторию профессионального развития.

Таким образом, научно-методическая работа педагогов иностранного языка в Казахстане представляет собой многокомпонентную, интегративную и стратегически значимую систему, объединяющую педагогические знания, инновации, исследовательские подходы и международный опыт. Её качество определяет успешность реализации языковой политики государства и эффективность формирования полилингвальной личности учащегося.

Управление научно-методической работой педагогов иностранного языка в образовательном учреждении выступает одним из ключевых механизмов обеспечения высокого качества образования в условиях современной многоязычной и поликультурной реальности Казахстана.

Основная цель управления научно-методической работой заключается в создании условий, которые обеспечивают педагогам полноценные возможности для непрерывного профессионального развития, совершенствования методической, коммуникативной,

цифровой и исследовательской компетентности, а также для повышения качества преподавания английского языка.

Помимо этого, цель управления предполагает создание условий, позволяющих каждому педагогу выстраивать индивидуальную траекторию развития. В рамках компетентного подхода учитель должен демонстрировать способность к саморефлексии, анализу собственной профессиональной деятельности, самообразованию, инновационной активности и исследовательскому поиску. Соответственно, управление научно-методической деятельностью выходит за рамки формального администрирования и становится системой, которая поддерживает инициативность педагога, стимулирует его рост и обеспечивает благоприятный профессиональный климат.

Для достижения этой цели необходима чёткая система функций и задач научно-методического управления. Анализ литературных источников по исследуемой проблеме показывает управление научно-методической работой - процесс, включающий аналитическую, плано-прогностическую, организационную, координационную, мотивационную, контрольную и корректирующие функции (таблица 1).

Таблица 1. Содержание мероприятий функций управления научно-методической работой по иностранному языку в образовательном учреждении

№	Наименование функций	Содержание мероприятий
1	Аналитическая функция	Рассматривает всестороннее изучение состояния преподавания иностранного языка, диагностику уровня сформированности языковых навыков, анализ межъязыковой интерференции, оценку эффективности учебных программ, технологий, материалов. Формирует основу для принятия управленческих решений, позволяя выявлять закономерности, определять точки роста и формировать рекомендации для методической работы. В условиях трёхязычного образования анализ должен учитывать влияние казахского и русского языка на усвоение английского, выявлять типичные переносы и барьеры билингвальных учащихся.
2	Плано-прогностическая функция	Связана с целеполаганием, проектированием мероприятий, планированием методических действий, разработкой учебно-методических комплексов, прогнозированием результатов и выбором стратегий внедрения инноваций. В Казахстане эта функция ориентирована на задачи формирования полилингвальной личности, повышения качества владения английским, внедрения CLIL, развития функциональной грамотности и критического мышления. Планирование должно учитывать международные стандарты, обновлённые учебные программы и особенности образовательного контекста.
3	Организационная функция	Обеспечивает практическую реализацию методической работы: проведение семинаров, курсов, тренингов, мастер-классов, LessonStudy, открытых уроков, коучингов и методических объединений. Она объединяет все элементы методической деятельности в единую структуру, создавая условия для продуктивного профессионального взаимодействия. Для Казахстана это особенно важно, учитывая распространение PLC — профессиональных обучающихся сообществ.

4	Координационная функция	Обеспечивает синхронность действий администрации, методической службы, учителей иностранных языков и партнёрских организаций — центров повышения квалификации, вузов, международных ресурсов. Координация помогает создавать единую стратегию развития языкового образования, что актуально при интеграции мирового опыта и национальных образовательных стандартов.
5	Мотивационная функция	Направлена на стимулирование педагогов к участию в профессиональной деятельности, внедрению инноваций, участию в исследованиях и повышению квалификации. Она формирует положительный профессиональный климат, создаёт возможности карьерного роста, обеспечивает поддержку творческих инициатив, способствует признанию достижений педагогов и поощрению инновационной активности.
6	Контрольно-диагностическая функция	Обеспечивает оценку результативности методической работы, мониторинг выполнения учебных программ, анализ динамики учебных достижений учащихся, оценку эффективности внедрённых технологий. Такой контроль должен быть поддерживающим, а не репрессивным, способствовать выявлению профессиональных потребностей учителя и путей их удовлетворения. В условиях Казахстана диагностика включает анализ владения английским по CEFR, результаты национальных и международных тестов.
7	Корректирующая функция	Предполагает внесение изменений в содержание и организацию методической работы на основе анализа результатов. Она обеспечивает адаптацию методической политики под конкретный контекст, позволяет оперативно реагировать на изменения образовательной среды, совершенствовать методы и формы работы.

Таким образом, цели, функции и задачи управления научно-методической работой определяют основу развития современной учебно-методической и научно-методической системы в сфере преподавания иностранных языков. Она должна быть научно обоснованной, адаптивной, инновационной и ориентированной на повышение профессиональной компетентности педагогов в условиях многоязычной образовательной среды Казахстана. Эффективное учебно-методическое и научно-методическое управление обеспечивает высокое качество обучения английскому языку, формирует полилингвальную личность и способствует продвижению Казахстана в мировом образовательном пространстве.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Педагогические основы подготовки будущих учителей иностранного языка DOI: <https://doi.org/10.32014/2025.2518-1467.1061> Scientific journal of pedagogy and economics published since 1944 6(418)November– December 2025ALMATY, 2025
2. Бектуровой М.Б. Диссертация на соискание ученой степени доктора философии «Научно-методические основы формирования компетенции академического письма у будущих педагогов иностранного языка в условиях цифровизации» Алматы, 2025
3. Джолданова Д. К. Автореферат дисс.на соиск степ. доктора философии (PhD) по специальности «6D011900 – Иностранный язык: два иностранных языка» на тему

«Формирование акмеологической компетенции будущих педагогов в контексте иноязычного образования»

4. Абишева Г.М. Методическая работа в условиях обновленного содержания образования. – Алматы: Фолиант, 2020.

5. Баранов М.Т. Деятельностный подход в образовании. – Москва: Просвещение, 2017.

6. Баскаков А.Н. Управление качеством педагогической деятельности. – Санкт-Петербург: Питер, 2021

7. Гальскова Н.Д., Гез Н.И. Теория обучения иностранным языкам. – Москва: АСТ, 2019

8. Дьюи Дж. Демократия и образование. – Москва: Педагогика, 2018

9. Зимняя И.А. Педагогическая психология. – Москва: Логос, 2020.

ӘОЖ 378

БАСТАУЫШ СЫНЫП МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ ДАЙЫНДЫҒЫНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ БІРЕГЕЙЛІКТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аманбек Жадыра Оразғалиқызы

jadyra.93.30@mail.ru

Бастауышта оқыту педагогикасы мен әдістемесі білім беру бағдарламасының

I курс докторанты,

Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды ұлттық зерттеу университеті, Қарағанды қ,

Қазақстан Республикасы

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., ассоциированный профессор - Мухаметжанова А.О.

XXI ғасырдың басында Қазақстан Республикасы білім беру жүйесінде түбегейлі өзгерістер жүзеге асырылуда. Бұл рухани қажеттілік педагогикалық кадрлар дайындау жүйесіне де тікелей қатысты. Бастауыш сынып мұғалімі - оқушының мектеп өміріндегі алғашқы ұстазы, оның рухани дамуына, дүниетанымын қалыптастыруға ықпал ететін тұлға. Сондықтан болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің ұлттық бірегейлігін, яғни өз халқының тілін, мәдениетін, тарихын, дәстүрін терең білуін, оны қастерлеуін және ұрпаққа жеткізуге дайындығын қамтамасыз ету - педагогикалық білім берудің стратегиялық міндеті. Ұлттық бірегейлік - жеке тұлғаның өз этносына, оның тарихы мен мәдениетіне, тіліне және дәстүрлеріне психологиялық тиесілілігі, мақтаныш сезімі. Педагогикалық контексте бұл ұғым мынадай компоненттерден тұрады:

- Тілдік бірегейлік - ана тілінің мәртебесін, байлығын түсіну және қолдану;
- Мәдени бірегейлік - халықтық дәстүрлерді, өнерді, әдет-ғұрыптарды білу;
- Тарихи бірегейлік - ұлт тарихының маңызды оқиғаларын, тұлғаларын тану;
- Құндылықтық бірегейлік - ұлттық этика мен эстетиканы бойына сіңіру;
- Азаматтық бірегейлік - Отанға деген сүйіспеншілік және жауапкершілік.

Ғалым З.А. Қабдолова ұлттық бірегейлікті қалыптастыру - жүйелі педагогикалық үдеріс, ол студенттерді ұлттық мәдениетті игеруге, оны сақтауға және дамытуға дайындауды қамтамасыз етеді деп атап көрсетеді. Бастауыш сынып мұғалімі үшін бұл қасиет ерекше маңызды, себебі ол оқушыларға алғашқы білім берумен қатар, олардың рухани негізін қалайды [1]. Педагогикалық жоғары оқу орындарында ұлттық бірегейлікті қалыптастыру үдерісі төмендегі кемшіліктерге тап болуда:

Бірінші, оқу бағдарламаларының теориялық бағыттылығы. «Қазақ тілі», «Қазақстан тарихы», «Мәдениеттану» пәндері көбінесе ақпараттық сипатта беріледі, ал студенттердің эмоционалды қатынасын, іс-жүзінде қолдану дағдыларын қалыптастыруға көңіл бөлінбейді.

Екінші, дәстүрлі педагогиканың жүйелі игерілмеуі. Қазақ халқының ғасырлар бойы жинақтаған тәрбиелік тәжірибесі - отбасылық тәрбие, ұлттық ойындар, ауыз әдебиеті,

этнопедагогика - жеке курстар түрінде ғана қамтылуда, ал негізгі педагогикалық пәндермен кіріктірілмеген.

Үшінші, практикалық бағыттылықтың төмендігі. Студенттер оқу практикасында ұлттық құндылықтарды насихаттаудың нақты әдіс-тәсілдерін меңгермейді. Олар заманауи оқулықтардағы материалдарды қалай байыту керектігін, қазақ халқының даналығын қалай пайдалану керектігін білмейді.

Төртінші, цифрлық білім беру ресурстарының ұлттық мазмұнда дамымағандығы. Қашықтан оқыту форматында ұлттық бірегейлікті қалыптастыруға арналған интерактивті платформалар, виртуалды мұражайлар, ойындық технологиялар жеткіліксіз.

Бесінші, студенттердің өздері де ұлттық құндылықтарды игеруге деген мотивациясының төмендеуі. Глобализация әсерінен жастардың санасында «батыс үлгісі» басымдыққа ие болып, ұлттық салт-дәстүрлер ескірген нәрсе ретінде қабылдануы мүмкін.

Ұлттық бірегейлікті тиімді қалыптастыру үшін мынадай шаралар кешенін іске асыру қажет: **Оқу бағдарламаларын қайта қарау.** «Бастауыш оқыту педагогикасы», «Бастауыш сыныпта оқыту әдістемесі» пәндерінің мазмұнына этнопедагогикалық және ұлттық құндылықтарды кіріктіру модульдерін енгізу. Мысалы, математиканы оқытуда қазақтың есептеу жүйесін, логикалық ойындарын; қазақ тілі сабақтарында халықтық педагогиканы; өзін-өзі тану сабақтарында ұлттық философияны қолдану.

Дәстүрлі тәжірибені жаңғырту. Педагогикалық университеттерде «Ұлттық ойындар», «Халықтық қолөнер», «Қазақ халқының этнопедагогикасы» шеберлік сыныптарын ұйымдастыру. Студенттер асық ату, көкпар, қазақ күресі сияқты ұлттық ойындардың тәрбиелік мүмкіндіктерін зерттеп, сабақта қолдану жолдарын үйренуі тиіс.

Цифрлық ресурстарды дамыту. Ұлттық бірегейлікті қалыптастыруға арналған электронды оқулықтар, интерактивті курстар, виртуалды этнографиялық экспедициялар жасау. Жасанды интеллект технологияларын пайдаланып, студенттердің білімін тестілеу, ұлттық мазмұндағы ойындық симуляциялар өткізу.

Практикумдарды байыту. Оқу практикасы барысында студенттер бастауыш сыныпта ұлттық мерекелерді, «Адал азамат», «Рухани жаңғыру» бағдарламаларын іске асырудың нақты тәжірибесін меңгеруі керек. Педагогикалық шеберлік факультеттерімен, этнографиялық мұражайлармен, мәдени орталықтармен ынтымақтастықты нығайту.

Студенттердің зерттеу белсенділігін арттыру. «Менің отбасым», «Ата кәсіп», «Туған жерім» тақырыбындағы ғылыми жобалар, этнографиялық зерттеулер жүргізу. Бұл студенттердің өз тегін, руын, отбасылық тарихын зерттеуге, ұлттық құндылықтарды терең түсінуге мүмкіндік береді [2].

Бастауыш сынып мұғалімі оқушының жеке басын қалыптастырудың алғашқы сатыларында жұмыс істейді, сондықтан оның өзі «адал азамат» болуы, ұлттық құндылықтарды өмірлік ұстанымы етуі маңызды. Мұғалімнің кәсіби бейнесі тек білім берумен ғана шектелмей, оның тұлғалық қасиеттерімен, мәдениетімен, азаматтық позициясымен де анықталады. Ұлттық бірегейлігі қалыптасқан мұғалім ғана оқушыларға туған тілін, мәдениетін, тарихын құрметтеуді үйрете алады. Осы тұрғыдан алғанда, болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің кәсіби даярлығында ұлттық бірегейлік мәселесін қарастыру тек теориялық деңгейде ғана емес, практикалық тұрғыда да жүзеге асырылуы тиіс. Педагогикалық білім беру жүйесінде студенттердің ұлттық мәдени мұраға деген қызығушылығын арттыру, олардың рухани-адамгершілік құндылықтарын қалыптастыру және ұлттық дүниетанымын дамыту маңызды бағыттардың бірі болып табылады [3].

Сонымен қатар қазіргі білім беру кеңістігінде цифрлық технологиялар мен жасанды интеллект мүмкіндіктерін тиімді пайдалану ұлттық бірегейлікті қалыптастырудың жаңа жолдарын ашады. Сандық білім беру ресурстары, мультимедиялық платформалар, виртуалды экскурсиялар мен интерактивті оқыту құралдары студенттердің ұлттық мәдениет туралы білімін тереңдетуге мүмкіндік береді. Мысалы, виртуалды мұражайлар арқылы қазақ халқының тарихи жәдігерлерімен танысу, интерактивті карталар арқылы тарихи тұлғалардың

өмір жолын зерттеу, ұлттық дәстүрлерді бейнелейтін мультимедиялық материалдарды пайдалану білім алушылардың қызығушылығын арттырады.

Жасанды интеллект технологиялары да білім беру үдерісін дараландыруға мүмкіндік береді. Мысалы, білім алушылардың ұлттық мәдениетке қатысты білім деңгейін талдау, жеке оқу траекториясын құру, интерактивті тапсырмалар мен тесттер ұсыну арқылы олардың танымдық белсенділігін арттыруға болады. Сонымен қатар жасанды интеллект негізіндегі білім беру платформалары студенттердің шығармашылық қабілеттерін дамытуға және ұлттық мәдени мұраны заманауи форматта таныстыруға ықпал етеді. Ұлттық бірегейлікті қалыптастыру үдерісінде педагогикалық тәжірибенің маңызы ерекше. Студенттердің мектептегі оқу практикасында ұлттық құндылықтарға негізделген сабақтар өткізуі, тәрбие сағаттарын ұйымдастыруы, ұлттық мерекелер мен мәдени іс-шараларды өткізу тәжірибесін меңгеруі олардың кәсіби құзыреттілігін арттыруға ықпал етеді. Мұндай тәжірибелер болашақ мұғалімдердің ұлттық мәдени мұраны білім беру үдерісіне енгізу дағдыларын қалыптастырады. Сонымен қатар болашақ мұғалімдердің ғылыми-зерттеу қызметіне қатысуы ұлттық бірегейлікті терең түсінуге мүмкіндік береді. Этнографиялық зерттеулер жүргізу, халық ауыз әдебиетін жинақтау, ұлттық дәстүрлер мен салт-ғұрыптарды зерттеу сияқты жұмыстар студенттердің ғылыми ізденісін дамытуға және ұлттық мәдени мұраға деген қызығушылығын арттыруға ықпал етеді. Жалпы алғанда, бастауыш сынып мұғалімдерінің даярлығында ұлттық бірегейлікті қалыптастыру – кешенді педагогикалық үдеріс. Ол білім беру мазмұнын жетілдіруді, дәстүрлі тәрбиелік тәжірибелерді жаңғыртуды, цифрлық технологияларды тиімді пайдалануды және студенттердің зерттеу белсенділігін арттыруды талап етеді [4]. Сонымен бірге ұлттық бірегейлікті қалыптастыру үдерісінде студенттердің тұлғалық ұстанымдары мен құндылықтық бағдарларын дамыту маңызды орын алады. Болашақ мұғалім тек ұлттық мәдениетті білумен шектелмей, оны өзінің өмірлік ұстанымына айналдыра білуі тиіс. Бұл бағытта жоғары оқу орындарында тәрбие жұмыстарының жүйесін жетілдіру, ұлттық мәдениет пен рухани құндылықтарға негізделген жобалар мен шығармашылық іс-шараларды ұйымдастыру ерекше маңызға ие. Мысалы, «Ұлттық мұра», «Туған жер», «Ата дәстүр – асыл қазына» сияқты студенттік жобалар жастардың ұлттық мәдениетке деген қызығушылығын арттыруға ықпал етеді.

Сонымен қатар болашақ мұғалімдердің кәсіби даярлығында ұлттық құндылықтарды заманауи педагогикалық әдістермен ұштастыру да маңызды. Интерактивті оқыту әдістері, жобалық оқыту, проблемалық оқыту, зерттеу әдістері студенттердің ұлттық мәдениетті терең түсінуіне және оны оқыту үдерісінде тиімді қолдануына мүмкіндік береді. Мұндай тәсілдер білім алушылардың шығармашылық ойлау қабілетін дамытып, олардың ұлттық мәдени мұраны жаңаша қабылдауына жағдай жасайды. Болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің ұлттық бірегейлігін қалыптастыруда университет пен қоғам арасындағы байланыс та ерекше рөл атқарады. Мәдени орталықтармен, мұражайлармен, кітапханалармен, этнографиялық ұйымдармен ынтымақтастық орнату студенттердің ұлттық мәдениетпен тікелей танысуына мүмкіндік береді. Осындай іс-шаралар барысында студенттер халықтың тарихи мұрасын, дәстүрлі өнерін, ұлттық салт-дәстүрлерін тәжірибе жүзінде меңгереді [5].

Сонымен қатар студенттердің еріктілік (волонтерлік) қызметке қатысуы да олардың азаматтық және ұлттық бірегейлігін нығайтуға ықпал етеді. Әлеуметтік жобаларға қатысу, мәдени-танымдық шараларды ұйымдастыру, ұлттық мерекелерді насихаттау сияқты жұмыстар студенттердің қоғам алдындағы жауапкершілігін арттырып, олардың «адал азамат» ретіндегі тұлғалық қасиеттерін қалыптастырады.

Қорыта айтқанда, бастауыш сынып мұғалімдерінің даярлығында ұлттық бірегейлікті қалыптастыру – білім беру жүйесінің маңызды бағыттарының бірі. Бұл үдеріс дәстүрлі ұлттық тәрбиелік тәжірибені заманауи педагогикалық технологиялармен және цифрлық мүмкіндіктермен үйлестіруді талап етеді. Ұлттық мәдениетті терең меңгерген, кәсіби құзыреттілігі жоғары, азаматтық жауапкершілігі қалыптасқан мұғалім ғана жас ұрпақтың бойында ұлттық рухты, отансүйгіштік сезімді және мәдени мұраға деген құрметті қалыптастыра алады. болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің ұлттық бірегейлігін

қалыптастыру – тек білім беру мазмұнын жаңартумен ғана шектелмейтін, кешенді әрі жүйелі педагогикалық үдеріс болып табылады. Бұл үдеріс жоғары оқу орындарының білім беру бағдарламаларын жетілдіруді, ұлттық мәдени мұраны оқу-тәрбие жұмыстарына тиімді кіріктіруді және студенттердің тұлғалық дамуына бағытталған тәрбие жұмыстарын күшейтуді талап етеді [6].

Ұлттық бірегейлігі қалыптасқан болашақ мұғалім өз кәсіби қызметінде ұлттық құндылықтарды насихаттай отырып, оқушылардың рухани дүниесін байыта алады. Ол оқыту мен тәрбиені ұштастыра отырып, жас ұрпақтың ұлттық сана-сезімін, азаматтық жауапкершілігін және қоғам алдындағы борышын түсінуін қалыптастыруға ықпал етеді. Мұндай мұғалім оқушылардың бойында ана тіліне құрмет, ұлттық мәдениетке қызығушылық және туған жерге деген сүйіспеншілік сезімін тәрбиелей алады.

Сонымен бірге қазіргі білім беру жағдайында ұлттық бірегейлікті қалыптастыру дәстүрлі педагогикалық тәжірибелерді жаңғыртумен қатар, инновациялық технологияларды, цифрлық ресурстарды және жасанды интеллект мүмкіндіктерін тиімді пайдалануды талап етеді. Бұл тәсілдер білім беру үдерісін жаңаша ұйымдастыруға, ұлттық құндылықтарды заманауи форматта ұсынуға және студенттердің танымдық белсенділігін арттыруға мүмкіндік береді [7].

Осылайша, болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің ұлттық бірегейлігін қалыптастыру – жас ұрпақты ұлттық рухта тәрбиелеудің маңызды алғышарты болып табылады. Педагогикалық жоғары оқу орындарында бұл бағыттағы жұмыстарды жүйелі түрде жүзеге асыру болашақ мұғалімдердің кәсіби даярлығын арттырып қана қоймай, ұлттық мәдениетті сақтауға және дамытуға үлес қосатын білікті педагог мамандарды қалыптастыруға мүмкіндік береді.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Смагулов А.Қ. Ұлттық бірегейлік және оны қалыптастырудың педагогикалық негіздері, Педагогика және психология журналы. - 2019, № 2, 45-52б.
2. Қабдолова З.А. Ұлттық бірегейлікті қалыптастыру, Қазақстан мектебі. - 2018, № 4, 12-16б
3. Әбділдин Н.Ә., Жұмабай Ә.Қ. Педагогикалық жоғары оқу орындарындағы ұлттық құндылықтарды игерту мәселелері, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің хабаршысы. Педагогика сериясы. - 2020, № 1, 78-85б.
4. Кенжеханұлы К.М. Цифрлық білім берудегі ұлттық мазмұн мәселелері, Информациялық технологиялар және байланыс. - 2021, № 2, 112-118б.
5. Айталы А.Т. Этнопедагогика және бастауыш білім беру: кіріктіру мәселелері, Бастауыш мектеп. - 2019, № 8, 34б.
6. Бөкетов Ә.М., Нұрғалиева Г.К. Жасанды интеллект технологияларын педагогикада қолдану, Еуразия ұлттық университеті хабаршысы. - 2022, № 1, 156-163б.
7. «Адал азамат» ұлттық бірегейлікті қалыптастыру бағдарламасы: әдістемелік нұсқаулық, Құраст. С.Е. Есімова, Р.Т. Дәуренбекова. - Алматы: Ұлттық аударма бюросы, 2021, 120 б.

КОМПЬЮТЕРИЗАЦИЯ КАК ДВИГАТЕЛЬ НАУЧНОГО ПРОГРЕССА: РОЛЬ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В РАЗВИТИИ СОВРЕМЕННОЙ НАУКИ

Амантаева Гульнара Оразбайкызы

Магистрант 1 курса образовательной программы «Менеджмент и лидерство в образовании»

Атырауский университет имени Х. Досмухамедова, г. Атырау, Республика Казахстан

Научный руководитель, к.п.н., ассоциированный профессор – Койшигулова Л.Е.

Введение

Современный мир невозможно представить без компьютеров и цифровых технологий. Компьютеризация стала одним из ключевых факторов развития общества, науки и экономики. Она изменила способы обработки информации, методы научных исследований и формы взаимодействия между учёными. Сегодня практически ни одна научная область не обходится без использования компьютерных технологий.

День науки - это особый повод обратить внимание на достижения научного сообщества и на те технологические изменения, которые формируют будущее человечества. Компьютеризация научной деятельности открыла перед исследователями новые возможности: от обработки огромных массивов данных до моделирования сложных природных и социальных процессов. Благодаря развитию вычислительных технологий наука стала быстрее, точнее и более доступной.

Понятие компьютеризации и её значение для науки

Компьютеризация - это процесс широкого внедрения компьютерной техники и информационных технологий в различные сферы деятельности человека. В научной сфере компьютеризация означает использование вычислительных систем для сбора, хранения, анализа и обработки информации, а также для проведения экспериментов и моделирования.

Значение компьютеризации для науки трудно переоценить. Раньше многие научные расчёты выполнялись вручную и могли занимать месяцы или даже годы. Сегодня современные компьютеры способны выполнять сложные вычисления за считанные секунды. Это позволяет учёным значительно ускорять исследования и получать более точные результаты.

Кроме того, компьютеризация способствует развитию междисциплинарных исследований. Учёные из разных стран и научных областей могут обмениваться информацией в режиме реального времени, совместно работать над проектами и использовать общие базы данных.

Компьютерные технологии в научных исследованиях

Одним из важнейших направлений компьютеризации науки является использование специализированных программ и вычислительных систем для анализа данных. Во многих научных исследованиях требуется обработка огромных объёмов информации. Например, в генетике, физике высоких энергий или астрономии объём данных может достигать терабайтов и даже петабайтов.

Компьютеры позволяют не только хранить такие данные, но и эффективно их анализировать. Специальные программы помогают выявлять закономерности, строить математические модели и проверять научные гипотезы. Благодаря этому учёные могут быстрее делать открытия и разрабатывать новые технологии.

Кроме того, компьютерные технологии используются для автоматизации научных экспериментов. Современные лаборатории оснащаются компьютерными системами, которые контролируют работу оборудования, фиксируют результаты экспериментов и помогают анализировать полученные данные.

Одним из наиболее важных достижений компьютеризации стало развитие компьютерного моделирования. Этот метод позволяет создавать виртуальные модели различных процессов и изучать их поведение в цифровой среде.

Компьютерное моделирование широко используется в физике, химии, биологии, экономике и других областях науки. Например, учёные могут моделировать процессы изменения климата, движение космических объектов, распространение эпидемий или развитие экономических систем.

Преимущество компьютерного моделирования заключается в том, что оно позволяет проводить эксперименты, которые невозможно или слишком дорого реализовать в реальной жизни. С помощью моделей исследователи могут прогнозировать последствия различных решений и разрабатывать более эффективные стратегии развития.

Роль компьютеризации в образовании и подготовке учёных

Компьютеризация оказывает значительное влияние не только на научные исследования, но и на систему образования. Современные студенты и молодые исследователи активно используют цифровые технологии для обучения, поиска информации и проведения научных исследований.

Электронные библиотеки, научные базы данных и образовательные платформы позволяют получать доступ к огромному количеству научной информации. Это способствует расширению кругозора студентов и повышению качества образования.

Кроме того, компьютерные технологии помогают развивать новые формы обучения. Виртуальные лаборатории, симуляторы и интерактивные образовательные программы позволяют студентам изучать сложные научные процессы на практике, даже если реальные эксперименты требуют дорогостоящего оборудования.

Компьютеризация и международное научное сотрудничество

Ещё одним важным аспектом компьютеризации является развитие международного научного сотрудничества. Благодаря интернету и современным информационным технологиям учёные из разных стран могут обмениваться результатами исследований, участвовать в совместных проектах и обсуждать научные проблемы независимо от географического расстояния.

Онлайн-конференции, цифровые архивы научных публикаций и облачные платформы для совместной работы стали важными инструментами современной науки. Они позволяют ускорять обмен знаниями и способствуют развитию глобального научного сообщества.

В условиях глобальных вызовов, таких как изменение климата, развитие медицины или энергетики, международное сотрудничество становится особенно важным. Компьютеризация помогает объединять усилия учёных со всего мира для решения этих задач.

Проблемы и вызовы компьютеризации науки

Несмотря на многочисленные преимущества, процесс компьютеризации науки сопровождается определёнными проблемами и вызовами. Одной из таких проблем является необходимость защиты информации и научных данных. С развитием цифровых технологий возрастает риск кибератак и утечки конфиденциальной информации.

Также важным вопросом является обеспечение равного доступа к современным технологиям. Не все научные учреждения имеют одинаковые возможности для приобретения дорогостоящего оборудования и программного обеспечения. Поэтому развитие международных научных программ и сотрудничества играет важную роль в преодолении этого неравенства.

Кроме того, компьютеризация требует постоянного обновления знаний и навыков исследователей. Учёные должны осваивать новые программы, методы анализа данных и цифровые инструменты.

Будущее науки в эпоху цифровых технологий

В будущем роль компьютеризации в науке будет только возрастать. Развитие суперкомпьютеров, облачных технологий и систем обработки больших данных открывает новые перспективы для научных исследований.

Ожидается, что цифровые технологии помогут учёным более глубоко изучать сложные процессы, происходящие в природе и обществе. Компьютерные системы смогут анализировать ещё большие объёмы информации и создавать более точные модели реальности.

При этом важно помнить, что компьютерные технологии являются инструментом научной деятельности. Главная роль в научных открытиях по-прежнему принадлежит человеку — его знаниям, опыту и способности к творческому мышлению.

Заключение

День науки напоминает нам о значении научных знаний для развития общества. Компьютеризация стала одним из важнейших факторов современного научного прогресса. Она позволяет ускорять исследования, повышать точность научных результатов и расширять возможности международного сотрудничества.

Сегодня компьютеры помогают учёным решать сложнейшие задачи — от изучения структуры Вселенной до разработки новых медицинских технологий. Благодаря цифровым инструментам наука становится более открытой, динамичной и доступной.

Таким образом, компьютеризация является важным двигателем научного развития. Использование современных технологий в сочетании с человеческим интеллектом и научным мышлением открывает новые горизонты для исследований и способствует дальнейшему прогрессу человечества.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Козлова Л. А. Цифровые технологии в образовании // Актуальные вопросы науки. – 2024. – № 3. – С. 45–49.
2. Знатдинов В. Р., Юдина А. М. Применение нейросетевых технологий в образовательной и научной деятельности // Международный научно-исследовательский журнал. – 2024. – № 9 (147). – С. 112–118.
3. Синцова Е. А. Развитие цифровых технологий в научной деятельности // Национальные интересы: приоритеты и безопасность. – 2024. – Т. 20. – № 10. – С. 1976–1987.
4. Malakhov K., Kaverinskiy V., Ivanova L. et al. Modern Information Technologies in Scientific Research and Educational Activities. – 2024. – 15 p.
5. Saeidnia H. R., Hosseini E., Abdoli S., Ausloos M. Artificial Intelligence in Scientific Research: A Systematic Review. – 2024. – 20 p.
6. Hajkowicz S., Sanderson C., Karimi S. et al. Artificial Intelligence Adoption in Scientific Fields: A Bibliometric Analysis. – 2023. – 18 p.
7. Астафьева Н. Э., Степанова Н. А. Цифровые технологии как инструмент научных исследований // Научный лидер. – 2025. – № 5. – С. 12–18.
8. Каршиев Х. К., Хасанов А. С. Использование цифровых технологий в промышленности и научных исследованиях // Цифровые технологии. – 2024. – Т. 2. – № 4. – С. 20–24.
9. Мамараимов Г. Ф. Современные информационные технологии в научной деятельности // Цифровые технологии в промышленности. – 2025. – Т. 3. – № 2. – С. 51–59.
10. Зеликман А. Н., Вольдман Г. М., Беляевская Л. В. Теория и практика современных технологических процессов. – М.: Наука, 2023. – 560 с.

КОРРЕКЦИЯЛЫҚ ЖҰМЫС ПРОЦЕСІНДЕ ЕРЕКШЕ БІЛІМ БЕРУДІ ҚАЖЕТ ЕТЕТІН БАЛАЛАРДЫҢ ТҰЛҒАЛЫҚ ДАМУЫН ҚОЛДАУ

Асанова Мафтуна Абдрахманқызы

maftunaasan3@gmail.com

7М01101 - Педагогика және психология білім бағдарламасының ІІ курс магистранты,
Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекші: қауымдастырылған профессор, п.ғ.к. - Шугаева Г.К.

Кіріспе

Қазіргі білім беру жүйесінің басты бағыттарының бірі – ерекше білім беруді қажет ететін (ЕББҚ) балаларды жан-жақты қолдау және олардың тұлғалық дамуына жағдай жасау болып табылады. Бұл санаттағы балалардың дамуы тек оқу жетістіктерімен ғана шектелмей, олардың психологиялық жағдайы, әлеуметтік бейімделуі, эмоционалдық тұрақтылығы және өзіндік «Мен» бейнесінің қалыптасуымен тығыз байланысты.

Осы тұрғыдан алғанда, коррекциялық жұмыс – ерекше білім беруді қажет ететін балалардың дамуындағы ауытқуларды түзетуге, олардың әлеуетін ашуға және қоғамға тиімді кірігуіне бағытталған кешенді үдеріс ретінде қарастырылады. Бұл процесс психологиялық, педагогикалық және әлеуметтік ықпалдарды өзара байланыстыра отырып жүзеге асырылады және баланың жеке ерекшеліктерін міндетті түрде ескеруді талап етеді.

Ғылыми зерттеулер көрсеткендей, тиімді коррекциялық-педагогикалық ықпал ету бірнеше негізгі қағидаларға сүйенуі тиіс. Атап айтқанда, ол жекелендірілген сипатта ұйымдастырылып, әр баланың даму деңгейіне, мүмкіндіктеріне және қажеттіліктеріне сәйкес құрылуы қажет. Сонымен қатар, коррекциялық жұмыс жүйелі және кешенді түрде жүргізіліп, түрлі мамандардың өзара ынтымақтастығын талап етеді. Мұндай үйлесімді жұмыс нәтижесінде баланың дамуындағы қиындықтар біртіндеп азайып, оның тұлғалық сапалары қалыптаса бастайды.

Коррекциялық жұмыс тек білім беру мазмұнымен шектелмейді. Ол баланың эмоционалдық жағдайын реттеуге, әлеуметтік ортаға бейімделуіне, өздігінен әрекет ету қабілетін дамытуға және өзін-өзі бағалауын қалыптастыруға бағытталған көпқырлы әсер ету жүйесін қамтиды. Әсіресе, баланың ішкі мотивациясын дамыту, өзіне деген сенімін арттыру және қоршаған ортамен тиімді қарым-қатынас орнату дағдыларын қалыптастыру маңызды рөл атқарады.

Тәжірибе көрсеткендей, коррекциялық жұмыста сенсомоторлық және нейропсихологиялық жаттығуларды қолдану баланың танымдық белсенділігін арттыруға ықпал етеді. Сонымен қатар, арт-терапия, ойын әдістері, бейімделген дене шынықтыру сияқты тәсілдер баланың эмоционалдық жай-күйін тұрақтандырып, оның шығармашылық әлеуетін ашуға мүмкіндік береді. Ал ата-аналар мен педагогтар арасындағы тығыз байланыс пен өзара әрекеттестік баланың дамуына қолайлы орта қалыптастырудың маңызды шарты болып табылады.

Осы үдерісте мұғалімдер, психологтар, логопедтер, дефектологтар және ата-аналардан құралған көпсалалы топтың үйлесімді жұмысы ерекше маңызға ие. Олардың бірлескен әрекеті арқылы баланың дамуындағы қиындықтарды дер кезінде анықтап, тиімді түзету жұмыстары жүргізіледі.

Жалпы алғанда, коррекциялық жұмыстың негізгі мақсаты – ерекше білім беруді қажет ететін әрбір баланың жеке мүмкіндіктерін барынша дамыту, оның дербестігін қалыптастыру, қоғамда өз орнын табуына ықпал ету және өмір сапасын жақсарту болып табылады. Сондықтан бұл бағыттағы ғылыми зерттеулер мен практикалық жұмыстарды жетілдіру бүгінгі білім беру жүйесінің маңызды міндеттерінің бірі ретінде қарастырылады.

В.В. Лебединская еңбектері негізінде коррекциялық жұмыс процесінде ЕББҚ балалардың тұлғалық дамуын қолдау

В. В. Лебединская – арнайы психология және дефектология саласында ерекше білім беруді қажет ететін балалардың психикалық және тұлғалық дамуын терең зерттеген ғалымдардың бірі. Оның ғылыми еңбектерінде баланың дамуындағы ауытқулар тек жекелеген функциялардың бұзылуы ретінде емес, тұтас психикалық жүйенің өзгерісі ретінде қарастырылады. Осы тұрғыдан алғанда, тұлғалық даму мәселесі коррекциялық жұмыстың өзекті бағыттарының бірі ретінде анықталады. Ғалымның теориялық көзқарастары бойынша, дамуында ерекшелігі бар балаларда тұлғалық қалыптасу үдерісі баяу, кейде бұрмаланған түрде жүреді. Бұл, ең алдымен, олардың эмоционалдық-ерік саласындағы тұрақсыздықпен, әлеуметтік тәжірибенің шектеулілігімен және қоршаған ортамен өзара әрекеттесудің қиындығымен байланысты. Лебединская мұндай балаларда жиі кездесетін қасиеттер ретінде өзіне сенімсіздік, тұйықтық, қарым-қатынасқа түсудегі қиындықтар және мінез-құлықтың реттелмеуін атап көрсетеді.

Осыған байланысты ғалым коррекциялық жұмысты тек білім беру құралы ретінде емес, баланың тұлғалық құрылымын қалыптастыруға бағытталған кешенді психологиялық-педагогикалық ықпал ретінде қарастырады. Оның пікірінше, тиімді коррекциялық жұмыс бірнеше маңызды қағидаларға негізделуі тиіс.

Біріншіден, **жекелендіру қағидасы**. Әрбір баланың даму ерекшеліктері, мүмкіндіктері мен қажеттіліктері әртүрлі болғандықтан, түзету жұмыстары жеке бағдарлама негізінде ұйымдастырылуы қажет. Бұл баланың күшті жақтарын ескеріп, әлсіз тұстарын біртіндеп түзетуге мүмкіндік береді.

Екіншіден, **жүйелілік және кезеңділік қағидасы**. Коррекциялық жұмыс бір реттік әсер емес, ұзақ мерзімді, жоспарлы және бірізді түрде жүргізілуі тиіс. Әр кезеңде баланың даму динамикасы ескеріліп, тапсырмалар күрделендіріліп отырады.

Үшіншіден, **кешенді ықпал ету қағидасы**. Лебединскаяның көзқарасы бойынша, баланың дамуына әсер ететін барлық факторларды – танымдық, эмоционалдық, мінез-құлықтық және әлеуметтік аспектілерді – бірлікте қарастыру қажет. Сондықтан коррекциялық жұмыста педагогтар, психологтар, логопедтер мен ата-аналардың бірлескен әрекеті маңызды рөл атқарады.

Ғалым ерекше назарды баланың **эмоционалдық дамуына** аударады. Оның пікірінше, эмоционалдық тұрақтылық тұлғалық қалыптасудың негізі болып табылады. Егер балада қорқыныш, мазасыздық немесе сенімсіздік басым болса, ол оның танымдық белсенділігіне және әлеуметтік бейімделуіне кері әсер етеді. Осыған байланысты коррекциялық жұмыста эмоционалдық қолдау, сенімді қарым-қатынас орнату және қауіпсіз психологиялық орта құру басты міндеттердің бірі ретінде қарастырылады.

Лебединская еңбектерінде **әлеуметтік өзара әрекеттестікті дамыту** да маңызды бағыт ретінде қарастырылады. Ғалым баланың құрдастарымен және ересектермен қарым-қатынасқа түсу қабілетін дамыту оның тұлғалық өсуінің негізгі шарты екенін атап өтеді. Осы мақсатта топтық жұмыс, бірлескен ойындар және коммуникативтік жаттығулар кеңінен қолданылуы тиіс.

Сонымен қатар, ол **ойын әрекетінің маңыздылығын** ерекше көрсетеді. Ойын – бала үшін табиғи әрекет түрі болғандықтан, коррекциялық жұмыста ойын технологияларын қолдану баланың белсенділігін арттырып, оның ішкі әлеуетін ашуға мүмкіндік береді. Ойын барысында бала өз эмоцияларын білдіруге, рөлдерді меңгеруге және әлеуметтік нормаларды игеруге үйренеді.

Лебединская ұсынған әдістердің қатарында:

- эмоционалдық қарым-қатынасты дамытуға бағытталған жаттығулар;
- рөлдік және сюжеттік ойындар;
- мінез-құлықты реттеуге арналған психологиялық тренингтер;
- бірлескен іс-әрекет арқылы әлеуметтік дағдыларды қалыптастыру;
- қолдау мен мадақтауға негізделген мотивациялық тәсілдер бар.

Бұл әдістер баланың өзін-өзі бағалауын арттыруға, дербестігін қалыптастыруға және қоғамда өз орнын табуына ықпал етеді.

Ғалымның тағы бір маңызды тұжырымы – **отбасының рөлі**. Оның пікірінше, ата-аналар коррекциялық жұмыстың толыққанды қатысушысы болуы тиіс. Үй мен білім беру ортасының талаптары үйлескен жағдайда ғана балада тұрақты оң өзгерістер байқалады.

В. В. Лебединскаяның ғылыми еңбектері коррекциялық жұмыс процесінде ерекше білім беруді қажет ететін балалардың тұлғалық дамуын қолдаудың теориялық және практикалық негізін құрайды. Оның ұсынған қағидалары мен әдістері баланың эмоционалдық тұрақтылығын қамтамасыз етуге, әлеуметтік бейімделуін жақсартуға, өзін-өзі бағалауын қалыптастыруға және дербес тұлға ретінде дамуына мүмкіндік береді.

Қазақстандық ғалымдар инклюзивті білім беру жағдайында коррекциялық-психологиялық қолдаудың маңызы.

Ж. Аймауытов және Қоянбаевтар еңбектері негізінде коррекциялық жұмыс процесінде ЕББҚ балалардың тұлғалық дамуын қолдау. Қазақ педагогикасы мен психологиясында тұлғаның дамуы, тәрбиесі және оқыту мәселелері Жүсіпбек Аймауытов еңбектерінде жан-жақты қарастырылған. Ғалым баланың психикалық дамуын оның ішкі жан дүниесімен, тәрбиемен және әлеуметтік ортамен тығыз байланыстыра отырып түсіндіреді. Оның пікірінше, тұлғаның қалыптасуы тек білім беру арқылы емес, баланың сезімі, мінезі, ерік-жігері мен әлеуметтік тәжірибесі арқылы жүзеге асады.

Аймауытов баланың дамуында ең алдымен психологиялық қолдау мен дұрыс тәрбие ортасының маңыздылығын атап көрсетеді. Бұл идея ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жүргізілетін коррекциялық жұмыста өте өзекті. Себебі мұндай балалар үшін қауіпсіз, түсінушілікке негізделген орта құру – олардың тұлғалық дамуының басты шарты. Ғалым баланың өзіндік «Менін» қалыптастыруда оның жетістіктерін қолдау, сенім білдіру және ынталандыру маңызды екенін көрсетеді. Бұл қазіргі коррекциялық жұмыста қолданылатын мотивациялық қолдау принциптерімен сәйкес келеді.

Сонымен қатар, Аймауытов оқыту мен тәрбиенің біртұтастығын ерекше атап өтеді. Оның тұжырымынша, оқыту тек білім беру емес, ол – тұлғаны қалыптастыру құралы. Осы тұрғыдан алғанда, коррекциялық жұмыс барысында оқу тапсырмалары баланың тек танымдық дамуына ғана емес, оның мінез-құлқын, қарым-қатынасын және өзін-өзі бағалауын дамытуға бағытталуы тиіс.

Ал Төлеген Қоянбаев пен Рысқали Қоянбаев еңбектерінде педагогикалық процестің ғылыми негіздері, оқыту мен тәрбиенің заңдылықтары және тұлғаға бағытталған білім беру мәселелері кеңінен қарастырылған. Бұл ғалымдардың көзқарастары коррекциялық жұмысты ұйымдастыруда маңызды теориялық негіз болып табылады. Қоянбаевтардың пікірінше, тиімді педагогикалық ықпал ету жүйелілік, мақсаттылық және бірізділік қағидаларына негізделуі тиіс. Бұл қағидалар коррекциялық жұмыста ерекше мәнге ие, өйткені дамуында ерекшелігі бар балалармен жұмыс үздіксіз және жоспарлы түрде жүргізілген жағдайда ғана нәтижелі болады.

Ғалымдар тұлғаның дамуы оқыту мен тәрбиенің өзара байланысында жүзеге асатынын атап көрсетеді. Осыған сәйкес, коррекциялық жұмыста баланың:

- танымдық қабілеттерін дамыту,
- мінез-құлқын реттеу,
- әлеуметтік дағдыларын қалыптастыру
- біртұтас жүйеде қарастырылуы қажет.

Қоянбаевтар еңбектерінде оқыту әдістерін дұрыс таңдау мәселесіне де ерекше көңіл бөлінеді. Олардың пікірінше, әрбір оқушының жеке ерекшеліктерін ескере отырып, оқытудың тиімді әдістерін қолдану қажет. Бұл қағида ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс барысында жекелендірілген тәсілді қолданудың маңыздылығын дәлелдейді.

Сонымен қатар, ғалымдар тәрбиелік ықпалдың рөлін жоғары бағалайды. Тәрбие процесі арқылы балада: жауапкершілік, дербестік, әлеуметтік мінез-құлық нормалары

қалыптасады. Бұл қасиеттер ЕББҚ балалардың тұлғалық дамуының негізгі көрсеткіштері болып табылады.

Қоянбаевтардың еңбектерінде мұғалімнің рөлі де ерекше атап көрсетіледі. Мұғалім тек білім беруші ғана емес, сонымен қатар бағыттаушы, ұйымдастырушы және тұлғалық дамуға ықпал етуші тұлға ретінде қарастырылады. Бұл идея коррекциялық жұмыста педагогтың балаға қолдау көрсетуші, сенімді серіктес ретіндегі қызметімен толық сәйкес келеді.

Аймауытов пен Қоянбаевтар еңбектерін салыстыра қарастыратын болсақ, олардың ортақ тұстары:

- тұлғаға бағытталған оқыту;
- тәрбиенің маңыздылығын мойындау;
- баланың жеке ерекшеліктерін ескеру;
- педагог пен оқушы арасындағы ынтымақтастыққа негізделген қарым-қатынас.

Бұл қағидалар қазіргі коррекциялық-педагогикалық жұмыстың негізгі бағыттарымен толық үйлеседі. Жүсіпбек Аймауытов, Төлеген Қоянбаев және Рысқали Қоянбаев еңбектері ерекше білім беруді қажет ететін балалардың тұлғалық дамуын қолдауда маңызды теориялық негіз болып табылады. Олардың идеялары коррекциялық жұмысты тиімді ұйымдастыруға, баланың жеке мүмкіндіктерін дамытуға және оны қоғамға бейімдеуге бағытталған ғылыми тұжырымдарды қамтиды.

Ерекше білім беруді қажет ететін балалардың тұлғалық даму ерекшеліктері

Ерекше білім беруді қажет ететін балалардың тұлғалық дамуы күрделі және көпқырлы процесс болып табылады. Бұл балалардың дамуы тек танымдық қабілеттермен шектелмей, олардың эмоционалдық жағдайы, мінез-құлық ерекшеліктері, әлеуметтік қарым-қатынастары және өзін-өзі бағалау деңгейімен тығыз байланысты.

Көптеген жағдайларда ЕББҚ балаларда тұлғалық даму белгілі бір қиындықтармен қатар жүреді. Олардың ішінде:

- эмоционалдық тұрақсыздық;
- қоршаған ортаға сенімсіздік;
- қарым-қатынас дағдыларының жеткіліксіздігі;
- өзін-өзі бағалаудың төмендігі байқалады.

Мұндай ерекшеліктер баланың әлеуметтік ортаға бейімделуін қиындатады және оның тұлға ретінде толық қалыптасуына кедергі келтіруі мүмкін. Сондықтан бұл санаттағы балалармен жұмыс барысында олардың жеке ерекшеліктерін ескеру, психологиялық қолдау көрсету және қолайлы даму ортасын құру ерекше маңызға ие.

Сонымен қатар, ЕББҚ балалардың тұлғалық дамуы көбінесе сыртқы факторларға тәуелді болады. Атап айтқанда, отбасы жағдайы, педагогикалық ықпал, әлеуметтік орта және оқыту әдістері олардың даму динамикасына тікелей әсер етеді. Осыған байланысты тұлғалық дамуды қолдау жұмыстары жүйелі және мақсатты түрде ұйымдастырылуы тиіс.

Коррекциялық жұмыстың мәні мен мазмұны

Коррекциялық жұмыс – ерекше білім беруді қажет ететін балалардың дамуындағы ауытқуларды түзетуге, олардың жеке мүмкіндіктерін дамытуға және қоғамға бейімделуін қамтамасыз етуге бағытталған арнайы ұйымдастырылған педагогикалық-психологиялық процесс.

Бұл жұмыстың негізгі мақсаты – баланың дамуындағы қиындықтарды азайтып, оның тұлғалық әлеуетін барынша ашу. Осы мақсатқа жету үшін коррекциялық жұмыс келесі міндеттерді қамтиды:

- танымдық процестерді дамыту;
- эмоционалдық жағдайды тұрақтандыру;
- мінез-құлықты реттеу;
- әлеуметтік дағдыларды қалыптастыру;
- өзін-өзі бағалауды арттыру.

Коррекциялық жұмыс кешенді сипатта болуы тиіс. Яғни, ол тек бір бағытта емес, баланың дамуының барлық қырларын қамтуы қажет. Бұл үдерісте педагогикалық және психологиялық ықпалдар өзара байланыста жүзеге асырылады.

Сонымен қатар, коррекциялық жұмысты ұйымдастыру барысында жекелендірілген тәсіл маңызды рөл атқарады. Әр баланың даму ерекшеліктеріне сәйкес жеке бағдарлама құру арқылы ғана тиімді нәтижеге қол жеткізуге болады.

Коррекциялық жұмыс барысында тұлғалық дамуды қолдау әдістері

Коррекциялық жұмыс процесінде ерекше білім беруді қажет ететін балалардың тұлғалық дамуын қолдау үшін әртүрлі әдістер мен тәсілдер қолданылады. Бұл әдістер баланың психологиялық жағдайын жақсартуға, оның белсенділігін арттыруға және әлеуметтік бейімделуін қамтамасыз етуге бағытталған.

Ең тиімді әдістердің бірі – ойын технологиялары. Ойын – баланың табиғи әрекеті болғандықтан, ол арқылы бала өзін еркін сезінеді, эмоцияларын білдіреді және қоршаған ортамен қарым-қатынас жасауды үйренеді.

Келесі маңызды әдіс – арт-терапия. Бұл әдіс арқылы бала өз ішкі күйін шығармашылық жолмен білдіреді. Сурет салу, мүсіндеу, музыка арқылы баладағы эмоционалдық кернеу төмендеп, оның өзін-өзі түсіну деңгейі артады.

Сондай-ақ, сенсомоторлық жаттығулар баланың жалпы дамуына оң әсер етеді. Бұл жаттығулар:

- зейінді арттырады;
- қозғалыс үйлесімділігін жақсартады;
- жүйке жүйесінің жұмысын тұрақтандырады.

Тұлғалық дамуды қолдауда мотивацияны арттыру да ерекше маңызды. Баланың жетістіктерін мадақтау, қолдау көрсету оның өзіне деген сенімін күшейтіп, белсенділігін арттырады.

Сонымен қатар, топтық жұмыстар мен әлеуметтік тренингтер балалардың қарым-қатынас дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді. Мұндай жұмыстар барысында бала ұжымда әрекет етуді, өз ойын жеткізуді және басқаларды түсінуді үйренеді.

Мамандар мен ата-ананың рөлі

Ерекше білім беруді қажет ететін балалардың тұлғалық дамуын қолдауда мамандар мен ата-аналардың бірлескен жұмысы шешуші рөл атқарады. Бұл үдеріс көпсалалы тәсілді талап етеді.

Педагог баланың оқу іс-әрекетін ұйымдастырып, оның танымдық дамуына ықпал етеді. Психолог баланың эмоционалдық жағдайын бақылап, психологиялық қолдау көрсетеді. Логопед сөйлеу тіліндегі кемшіліктерді түзетумен айналысады, ал дефектолог арнайы әдістер арқылы баланың жалпы дамуын қамтамасыз етеді.

Ата-ананың рөлі де ерекше маңызды. Үй жағдайында балаға қолдау көрсету, оның жетістіктерін бағалау және тұрақты қарым-қатынас орнату баланың тұлғалық дамуына оң әсер етеді. Егер мектеп пен отбасы арасында тығыз байланыс орнаса, коррекциялық жұмыстың нәтижесі анағұрлым тиімді болады.

Осылайша, коррекциялық жұмыс ерекше білім беруді қажет ететін балалардың тұлғалық дамуын қолдауда маңызды құрал болып табылады. Ол жүйелі, кешенді және жекелендірілген түрде ұйымдастырылған жағдайда ғана тиімді нәтиже береді.

Зерттеу жұмысының ұйымдастырылуы

Бұл зерттеу жұмысы коррекциялық-дамыту үдерісінде ерекше білім беруді қажет ететін балалардың тұлғалық дамуын қолдаудың тиімді жолдарын тәжірибе жүзінде айқындауға бағытталды. Зерттеу барысында теориялық тұжырымдар практикалық әрекетпен ұштастырылып, арнайы ұйымдастырылған түзету жұмыстарының нәтижелілігі сарапталды.

Зерттеу базасы ретінде бастауыш сыныптағы ерекше білім беруді қажет ететін оқушылар алынды. Қатысушылар қатарында психикалық дамуы тежелген, сөйлеу тілінде кемшіліктері бар, сондай-ақ оқу әрекетінде тұрақты қиындықтар байқалатын балалар қамтылды. Олардың көпшілігінде тұлғалық даму көрсеткіштерінің жеткіліксіздігі, атап

айтқанда, өзіне сенімсіздік, эмоционалдық тұрақсыздық және әлеуметтік қарым-қатынастағы шектеулер анық байқалды.

Диагностикалық кезеңнің мазмұны

Зерттеу жұмысының бастапқы кезеңінде балалардың тұлғалық даму деңгейін анықтау мақсатында кешенді психологиялық-педагогикалық диагностика жүргізілді. Диагностикалық жұмыстар бақылау, әңгімелесу, арнайы ұйымдастырылған тапсырмалар мен ситуациялық жаттығулар арқылы жүзеге асырылды.

Бағалау келесі негізгі көрсеткіштер бойынша жүргізілді:

- эмоционалдық жағдайдың тұрақтылығы;
- өзін-өзі бағалау деңгейі;
- қарым-қатынас жасау қабілеті;
- мінез-құлық ерекшеліктері.

Алынған нәтижелер балалардың басым бөлігінде эмоционалдық тұрақсыздықтың, тұйықтықтың және әлеуметтік өзара әрекеттесудің төмен деңгейде екенін көрсетті. Сонымен қатар, кейбір оқушыларда қоршаған ортаға сенімсіздік пен мазасыздық белгілері байқалды. Бұл көрсеткіштер коррекциялық жұмысты жүйелі түрде ұйымдастырудың қажеттілігін айқындады.

Коррекциялық-дамыту жұмысының мазмұны мен кезеңдері

Диагностикалық нәтижелер негізінде тұлғалық дамуды қолдауға бағытталған коррекциялық-дамыту бағдарламасы әзірленді. Бағдарлама кезең-кезеңімен, бірізділік қағидатына сүйене отырып жүзеге асырылды және баланың жеке ерекшеліктерін ескеруге бағытталды.

Коррекциялық жұмыс мазмұны бірнеше өзара байланысты бағыттарды қамтыды.

Бірінші бағыт – эмоционалдық тұрақтылықты қалыптастыру. Бұл кезеңде балалардың ішкі күйзелісін төмендету және жағымды эмоционалдық фон қалыптастыру мақсатында релаксациялық жаттығулар, тыныс алу техникалары және психологиялық ойын элементтері қолданылды. Мұндай жұмыстар балалардың өзін қауіпсіз сезінуіне және ішкі кернеуді азайтуға ықпал етті.

Екінші бағыт – өзін-өзі бағалауды дамыту. Бұл бағытта балалардың жетістіктерін жүйелі түрде мадақтау, олардың жеткен нәтижелерін бекіту және қолдау көрсету арқылы өзіне деген сенімділікті арттыру көзделді. Тапсырмалар баланың мүмкіндіктеріне сәйкес іріктеліп, «жетістік жағдайын» жасау қағидаты басшылыққа алынды.

Үшінші бағыт – әлеуметтік дағдыларды қалыптастыру. Топтық жұмыстар, рөлдік ойындар және тренингтік жаттығулар арқылы балалардың қарым-қатынас жасау қабілеті дамытылды. Бұл жұмыстар барысында балалар бір-бірімен өзара әрекеттесуді, өз ойын жеткізуді және басқа адамдарды түсінуді үйренді.

Төртінші бағыт – сенсомоторлық және танымдық процестерді дамыту. Арнайы ұйымдастырылған жаттығулар арқылы балалардың зейіні, есте сақтау қабілеті, ойлау икемділігі және қозғалыс үйлесімділігі жетілдірілді. Бұл бағыт тұлғалық дамумен қатар жалпы психикалық дамуды да қолдауға мүмкіндік берді.

Бесінші бағыт – арт-терапиялық әдістерді қолдану. Сурет салу, шығармашылық тапсырмалар, ермексазбен жұмыс істеу сияқты әрекеттер арқылы балалар өз эмоцияларын еркін білдіруге мүмкіндік алды. Бұл тәсіл олардың ішкі сезімдерін сыртқа шығарып, эмоционалдық тепе-теңдікті сақтауға көмектесті.

Жұмысты ұйымдастыру формалары

Коррекциялық-дамыту жұмыстары әртүрлі ұйымдастыру формалары арқылы жүзеге асырылды. Жеке жұмыс барысында баланың жеке ерекшеліктеріне тереңірек назар аударылып, нақты қиындықтармен мақсатты түрде жұмыс жүргізілді. Шағын топтық жұмыстар әлеуметтік өзара әрекеттесуді дамытуға бағытталды.

Сонымен қатар, ата-аналармен жүйелі жұмыс жүргізілді. Оларға баланың дамуын қолдау жолдары, үй жағдайында қолдануға болатын қарапайым әдістер мен жаттығулар түсіндірілді. Бұл өз кезегінде мектеп пен отбасы арасындағы сабақтастықты қамтамасыз етті.

Зерттеу нәтижелерін талдау

Жүргізілген коррекциялық-дамыту жұмыстарының нәтижесінде балалардың тұлғалық дамуында оң өзгерістер байқалды. Атап айтқанда, олардың эмоционалдық жағдайы тұрақтанып, өзіне деген сенімділігі артты. Қарым-қатынас жасау дағдылары жақсарып, топтық жұмыстарға белсенді қатысу деңгейі жоғарылады.

Бастапқы кезеңде тұйықтық пен сенімсіздік басым болған балалар біртіндеп ашылып, өз ойларын еркін жеткізе бастады. Сонымен қатар, оқу әрекетіне қызығушылықтың артуы байқалды, бұл олардың жалпы даму динамикасының оң бағытта өзгергенін көрсетеді.

Практикалық бөлім бойынша тұжырым

Жүргізілген тәжірибелік жұмыс нәтижелері коррекциялық-дамыту үдерісінің жүйелі, мақсатты және кешенді түрде ұйымдастырылуы ерекше білім беруді қажет ететін балалардың тұлғалық дамуына тиімді ықпал ететінін дәлелдеді.

Тиімділіктің негізгі шарттары ретінде:

- жекелендірілген тәсілді қолдану;
- эмоционалдық қолдауды қамтамасыз ету;
- әлеуметтік дағдыларды дамыту;
- ата-ана мен мамандардың өзара ынтымақтастығы
- айқындалды.

Осы бағыттардың үйлесімді жүзеге асуы баланың тұлғалық әлеуетін ашуға және оның қоғамға табысты бейімделуіне мүмкіндік береді.

Қорытынды

Зерттеу барысында ерекше білім беруді қажет ететін балалардың тұлғалық дамуын қолдаудағы коррекциялық-дамыту жұмысының маңыздылығы айқын көрінді. Теориялық және тәжірибелік талдау көрсеткендей, тұлғалық даму тек танымдық қабілеттермен шектелмей, эмоционалдық тұрақтылық, әлеуметтік қарым-қатынас дағдылары, өзін-өзі бағалау, сенім мен мотивация сияқты факторларды да қамтиды. Сондықтан коррекциялық жұмыс кешенді, жүйелі, кезенді және әр баланың жеке ерекшеліктеріне сәйкес ұйымдастырылуы тиіс.

Тұлғалық дамуды қолдауда қолданылатын әдістер баланың жалпы әлеуетін арттыруға бағытталған. Ойын технологиялары, арт-терапия, сенсомоторлық жаттығулар, әлеуметтік тренингтер және мотивациялық қолдау балалардың эмоционалдық тұрақтылығын қалыптастырып, өзіне деген сенімін арттыруға, әлеуметтік дағдыларын дамытуға және шығармашылық қабілеттерін қалыптастыруға мүмкіндік береді. Бұл әдістер балалардың оқу әрекетіне қызығушылығын арттыруға және топтық жұмысқа белсенді қатысуына ықпал етеді.

Мамандар мен ата-аналардың үйлесімді әрекеті коррекциялық жұмыстың тиімділігін қамтамасыз етеді. Педагогтар оқу әрекетін ұйымдастырып, танымдық дамуды жетілдірсе, психологтар эмоционалдық қолдау көрсетеді. Логопед сөйлеу тіліндегі кемшіліктерді түзеп, дефектолог арнайы әдістер арқылы жалпы дамуды қамтамасыз етеді. Ата-аналардың белсенді қатысуы мектеп пен үй ортасының сабақтастығын қалыптастырып, баланың дамуындағы тұрақтылықты күшейтеді.

Практикалық зерттеу нәтижелері көрсеткендей, жүйелі және жекелендірілген түзету іс-шаралары балалардың тұлғалық дамуына оң әсер етеді. Эмоционалдық тұрақтылық артып, өзіне сенімі күшейеді, қарым-қатынас дағдылары дамиды, топтық және оқу әрекетіне белсенділік байқалады. Бұл көрсеткіштер коррекциялық-дамыту жұмысының тиімділігін дәлелдеп, оның жүйелі түрде ұйымдастырылуының маңыздылығын растайды.

Осылайша, коррекциялық-дамыту іс-шаралары ерекше білім беруді қажет ететін балалардың тұлғалық әлеуетін толық ашуға, қоғамға бейімделуіне және өмір сапасын жақсартуға бағытталған маңызды педагогикалық-психологиялық құрал болып табылады. Зерттеу нәтижелері болашақта инклюзивті білім беру тәжірибесін жетілдіру және жеке

бағдарланған коррекциялық бағдарламаларды тиімді ұйымдастыру үшін ғылыми негіз бола алады.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Лебединская В.В. (2002). Коррекционная психология и дефектология: теория и практика. Москва: Просвещение.
2. Лебединская В.В. (2005). Теория и методика работы с детьми с особыми образовательными потребностями. Москва: Педагогическое образование.
3. Аймауытов Ж. (1992). Педагогика и психология личности. Алматы: Қазақ университеті баспасы.
4. Қоянбаев Т., Қоянбаев Р. (2001). Педагогикалық процестің теориялық негіздері. Алматы: Білім.
5. Лебединская В.В. (2010). Эмоционально-личностное развитие детей с особенностями психики. Москва: Академия.
6. Аймауытов Ж. (2000). Тұлғаның психологиялық дамуы мен тәрбиесі. Алматы: Рауан.
7. Қоянбаев Т., Қоянбаев Р. (2005). Оқыту мен тәрбиенің өзара байланысы: теория мен тәжірибе. Алматы: Мектеп баспасы.
8. Вахрушев Б.В. (2015). Психолого-педагогическое сопровождение детей с особыми образовательными потребностями. Санкт-Петербург: Питер.
9. Калашников А.Н. (2013). Методы коррекционной работы с детьми с ограниченными возможностями здоровья. Москва: Изд-во МГУ.
10. Соловьёв В.Н. (2012). Инклюзивное образование: теория и практика. Москва: ВЛАДОС.

ӘӨЖ 376.3:371.3

БАСТАУЫШ СЫНЫПТАҒЫ ЕББҚ ОҚУШЫЛАРДЫҢ СӨЙЛЕУ ЖӘНЕ КОММУНИКАТИВТІК ДАҒДЫЛАРЫН ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Асмагиева Асылдай Досжанқызы

assylay18@bk.ru

7М01101 - Педагогика және психология ББ I курс магистранты,

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университетінің Атырау қ, Қазақстан Республикасы

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., қауымдастырылған профессор - Шугаева Г.К.

Аңдатпа. Мақалада бастауыш сыныптағы ерекше білім берілуіне қажеттілігі бар оқушылардың сөйлеу және коммуникативтік дағдыларын дамыту мәселесі инклюзивті білім беру жағдайында қарастырылады. Бастауыш мектеп жасындағы баланың сөйлеуі тек тілдік даму көрсеткіші емес, оның әлеуметтік бейімделуінің, танымдық белсенділігінің, оқу тапсырмаларын игеруінің және құрдастарымен өзара әрекетке түсуінің негізгі алғышарты ретінде талданады. Ғылыми әдебиеттерді жүйелі саралау негізінде сөйлеу бұзылыстары, коммуникативтік кедергілер, әлеуметтік-психологиялық факторлар және педагогикалық қолдау тетіктері айқындалады. Зерттеу нәтижесінде ЕББҚ оқушылармен жұмыста жүйелілік, тұлғалық бағдар, пәнаралық ықпалдастық, жағдаяттық қарым-қатынас, ойын мен тренингтік әдістердің тиімділігі нақтыланды. Практикалық бөлімде сыныптық қарым-қатынасты ұйымдастыру, сөйлеу белсенділігін күшейту, сұрақ қою, пікір білдіру, диалог құру және оқушының өз ойын анық жеткізу дағдыларын жетілдіру жолдары ұсынылады.

Түйін сөздер: ЕББҚ, бастауыш сынып, сөйлеу дағдысы, коммуникативтік дағды, инклюзивті білім беру, тіл дамыту, диалог, әлеуметтік бейімделу, коррекциялық жұмыс, педагогикалық қолдау.

Қазіргі білім беру кеңістігінде инклюзивті бағыттың күшеюі бастауыш сыныптағы әрбір баланың танымдық, тілдік және әлеуметтік мүмкіндіктерін тереңірек тануды талап етеді. Әсіресе ерекше білім берілуіне қажеттілігі бар оқушылардың сөйлеу және коммуникативтік дамуы мектеп тәжірибесіндегі ең нәзік әрі күрделі салалардың бірі болып отыр. Себебі бастауыш буында қалыптасатын тілдік дағды кейінгі оқу жетістігінің, өзіндік пікір білдірудің, мұғалім нұсқауын түсінудің, сыныппен қарым-қатынас орнатудың және тұлғалық сенімділіктің негізін қалайды. Егер бала дыбысты анық айта алмаса, сөз мағынасын жеткілікті түсінбесе, сөйлемді байланыстырып құрай алмаса немесе сұраққа уақытында жауап беруге қиналса, онда бұл қиындық тек сөйлеу кемшілігі шеңберінде қалмай, оқу әрекетінің барлық түріне әсер етеді.

Бастауыш сынып жағдайында ЕББҚ оқушының сөйлеу ерекшелігі әртүрлі көрініс береді. Кейбір балалардың дыбыстауында ақау болса, енді бірінде сөздік қоры шектеулі, грамматикалық құрылымы әлсіз, байланыстырып сөйлеуі жеткіліксіз болады. Басқа бір топта түсіну мен жауап беру арасындағы уақыт ұзарып, диалогқа ену, әңгімені жалғастыру, серіктесін тыңдау, өз ойын толық жеткізу қабілеті баяу дамиды. Мұндай жағдайларда педагог баланың тек оқу нәтижесіне емес, оның сынып ішіндегі қатысу сапасына, эмоциялық қауіпсіздігіне, өзіне деген сеніміне және тілдік әрекетке қатысу дайындығына назар аударуға тиіс.

Осы мәселені ғылыми тұрғыдан қарастырудың маңызы артып отыр, өйткені инклюзивті ортада оқушыны тек бейімдеу емес, оның толыққанды сөйлеу және коммуникативтік әлеуетін ашу қажет. Бұл бағытта бастауыш мектеп мұғалімі, логопед, психолог, дефектолог және ата-ана арасындағы сабақтастық шешуші мәнге ие. Сонымен қатар сөйлеу дағдысын дамыту тек арнайы кабинеттегі түзету сабағымен шектелмеуі тиіс, ол күнделікті сыныптық қарым-қатынастың өзегіне айналуы керек. Сондықтан зерттеуде ғылыми әдебиеттерге сүйене отырып, ЕББҚ оқушылардың сөйлеу және коммуникативтік дағдыларын дамытудың мазмұны, шарттары мен тиімді жолдарын айқындау көзделді.

Инклюзивті ортадағы сөйлеу әрекетінің маңызын ашуда Е. В. Рябованың «Развитие коммуникативных навыков у младших школьников с нарушениями речи в условиях инклюзивной среды» атты еңбегі айрықша назар аударады. Аталған зерттеуде сөйлеу бұзылыстары бар кіші мектеп жасындағы оқушылардың құрдастарымен қарым-қатынасқа түсуі, өз ойын бастау, әңгімеге қосылу, өтініш білдіру, сұраққа жауап қайтару және өзара әрекетті жалғастыру қабілеті көбіне арнайы педагогикалық қолдауға тәуелді екені көрсетілген. Еңбектегі тұжырымдардың бірі ретінде коммуникативтік дағды тек табиғи қарым-қатынас нәтижесінде өздігінен қалыптаспайтыны, оны мақсатты түрде ұйымдастыру қажеттігі айқындалады; бұл мазмұн “инклюзивті ортада сөйлеу бұзылысы бар оқушының қарым-қатынас дағдысы арнайы жағдай жасалғанда ғана нәтижелі дамиды” деген ойға саяды [1, 101]. Осы қағида бастауыш сынып тәжірибесінде өте маңызды. Мысалы, 2-сыныптағы дыбыстарды алмастырып сөйлейтін оқушы жаңа тақырып бойынша суретке қарап сөйлем құрауға тиіс делік. Егер мұғалім одан бірден толық жауап күтсе, бала қобалжып, қысқа сөзбен шектелуі мүмкін. Ал егер жауап үлгісі, тірек сөздер, жұптық талқылау және мадақтау берілсе, ол “Бұл суретте бала кітап оқып отыр” деген қарапайым сөйлемнен “Бала кітапты қызығып оқып отыр, өйткені суретте оның жүзі сабырлы көрінеді” деген кеңейтілген пікірге өте алады. Демек, сөйлеу белсенділігі баланың ішкі мүмкіндігімен ғана емес, педагогтің ұйымдастыру шеберлігімен де анықталады. Рябова еңбегіндегі пайымдар ЕББҚ оқушының үндемей қалуы көбіне оның білмеуінен емес, қатынасқа түсу жолының дұрыс берілмеуінен туындайтынын аңғартады. Сондықтан бастауыш сыныпта коммуникативтік тапсырмаларды күрделілік деңгейімен емес, қолжетімділігі мен қауіпсіздігімен құру қажет.

Коммуникативтік әрекеттің инклюзивті білім беру жағдайындағы әлеуметтік сипатын Н. Б. Альборова, М. Т. Ногерова, Л. М. Таукенованың «Особенности коммуникативной деятельности младших школьников в условиях инклюзивного образования» атты зерттеуі тереңдетеді. Бұл еңбекте кіші мектеп жасындағы оқушының қарым-қатынасы тек тілдік бірлік

алмасуы емес, оның сыныптағы орны, серіктесін қабылдауы, өзге баламен бірлескен әрекетке түсуі, эмоциялық жауап қайтаруы және ұжымдық нормаларды меңгеруімен сабақтас екені көрсетіледі. Ғалымдар коммуникативтік қызметтің әлсіз дамуы баланың әлеуметтік оқшаулануына әкелуі мүмкін екенін дәлелдей келе, “инклюзивті сыныпта табысты өзара әрекет үшін оқушының қарым-қатынас дағдысы мен әлеуметтік қабылдауы қатар дамуы қажет” деген тұжырым ұсынады [2, 117]. Бұл ойды бастауыш сыныптағы күнделікті жағдаймен түсіндіруге болады. Мәселен, ЕББҚ оқушы топтық жұмыста тапсырманы жақсы түсінгенімен, құрдасына жолыққанда “маған бер”, “мен айтам”, “сен емес” секілді қысқа әрі бұйрық райлы репликалар қолдануы мүмкін. Оның себебі агрессияда емес, әлеуметтік тілдің жеткіліксіз қалыптасуында жатады. Мұндай балаға “маған бере аласың ба?”, “сен не ойлайсың?”, “бірге жасайық” секілді коммуникативтік үлгілерді арнайы үйрету қажет. Яғни сөйлеуді дамыту сөздік қорды байытумен шектелмейді, ол әлеуметтік жағдаятқа лайық тілдік мінез-құлық қалыптастыруды да қамтиды. Альборова және әріптестерінің еңбегі бастауыш мектепте тіл дамыту жұмысының тәрбие міндетімен табиғи түрде бірігетінін дәлелдейді. Осы негізде инклюзивті сыныпта тілдік орта мейірімді, баяу, түсінікті және болжамды болғаны тиімді. Құрдастардың да ЕББҚ оқушымен дұрыс сөйлесу мәдениетін меңгеруі нәтижені күшейтеді.

А. Н. Помагаеваның «Развитие коммуникативных навыков у младших школьников с умственной отсталостью средствами социально-психологического тренинга» атты зерттеуінде зиятында ерекшелігі бар кіші мектеп жасындағы балалармен тренингтік жұмыс жүргізудің нәтижелері көрсетіледі. Еңбек мазмұнында қарым-қатынас дағдысы рөлдік әрекет, эмоционалдық серіктестік, бірлескен жаттығу және жағдаятты қайталау арқылы тиімді қалыптасатыны айтылады; бұл тұрғыдан “әлеуметтік-психологиялық тренинг коммуникативтік әрекетті белсендіруге нақты ықпал етеді” деген түйін жасалады [3, 111]. Бұл тұжырым бастауыш сыныптағы ЕББҚ оқушылармен жұмыс барысында аса құнды. Көп жағдайда мұғалім сөйлеуді дамыту дегенде мәтін мазмұнын айтқызу, сурет бойынша әңгіме құрату немесе сұрақ-жауаппен шектеледі. Алайда кейбір балалар үшін бұлар жеткіліксіз болуы мүмкін. Оларға “қонақ қарсы алу”, “дүкенде сөйлесу”, “досыңнан көмек сұрау”, “қате жіберсең кешірім сұрау”, “сабақта сұрақ қою” секілді жағдаяттарды сахналау әлдеқайда нәтижелі. Мысалы, зиятында ауытқуы бар 3-сынып оқушысы “маған су бер” деген бір үлгіні ғана білсе, тренингтік ойында оған “кешіріңіз, маған су бере аласыз ба?”, “рахмет”, “тағы да керек болса айтамын” сияқты бірізділік үйретіледі. Осылайша сөйлеу тіркесі әлеуметтік әрекетпен байланысып, бала оны шынайы өмірде қолдана бастайды. Помагаева зерттеуінің құндылығы да осында: коммуникативтік даму тек тілдік форма емес, әлеуметтік сценарийлерді игеру ретінде қаралады. Бұл тәсіл әсіресе сөйлеуі шектеулі, өзіне сенімі төмен, өзара әрекетке баяу кірісетін балалар үшін маңызды.

А. Есназар, А. Жапбаров, А. Жорабекова, З. Қабылбекова, А. Нұралиева, Э. Уайдуллақызының «Determination of Primary School Children’s Speech Skills in Interdisciplinary Communication in Learning Environments» атты еңбегінде бастауыш сынып оқушыларының сөйлеу дағдылары оқу ортасындағы пәнаралық коммуникациямен сабақтастықта қарастырылады. Зерттеу мазмұны бойынша сөйлеу қабілеті тек тіл сабағында емес, барлық пән де дамитыны және оқушының ойын түсіндіру, дәлелдеу, салыстыру, талқылау әрекеті арқылы жетілетіні айқын көрінеді. Авторлар “оқу ортасындағы пәнаралық коммуникация баланың сөйлеу дағдысын табиғи әрі тұрақты дамытады” деген қорытындыға келеді [4, 379]. Бұл тұжырым ЕББҚ оқушылармен жұмыста ерекше өзекті. Өйткені көптеген мектеп тәжірибесінде сөйлеу мен коммуникацияны тек қазақ тілі немесе әдебиеттік оқу сабағының міндеті ретінде қарастыру әлі де кездеседі. Ал шын мәнінде математикада амалдың қалай орындалғанын түсіндіру, дүниетануда құбылысты сипаттау, көркем еңбекте жұмыстың ретін баяндау, музыкада әсерін сөзбен жеткізу – бәрі де сөйлеу дағдысын дамытатын қуатты тетік. Мысалы, 1-сыныптағы ЕББҚ оқушысы математикада “үш пен екіні қостым, бес шықты” деп қарапайым жауап берсе, мұғалім оның сөзін “Мен алдымен үш алма санадым, содан кейін тағы екі алма қостым, барлығы бес алма болды” түрінде кеңейтуге жетелей алады. Бұл жерде бала

тек есеп шешіп қоймай, әрекетті тіл арқылы түсіндіруге үйренеді. Пәнаралық тәсілдің артықшылығы – сөйлеу дағдысының тек арнайы жаттығуда емес, өмірлік әрі оқу жағдаяттарында бекітілуінде. ЕББҚ оқушы үшін мұндай жүйелілік аса қажет, өйткені ол жаңа сөйлеу үлгісін бір сабақта естіп, келесі сабақта қолданып, үшінші жағдайда қайталау арқылы біртіндеп орнықтырады.

Дж. Э. Докрелл, П. Хауэлл, Д. Леунг, А. Дж. Б. Фьюгардтың «Children with Speech Language and Communication Needs in England: Challenges for Practice» атты мақаласында сөйлеу, тіл және коммуникация қажеттіліктері бар балалармен жұмыс істеудің практикалық қиындықтары мен жүйелік талаптары сараланады. Авторлар мұндай балалардың оқу үлгерімі, мінез-құлық көріністері, сыныптағы белсенділігі және мұғаліммен өзара байланысы сөйлеу мүмкіндігіне тікелей тәуелді екенін негіздейді. Еңбектің мазмұны “сөйлеу және коммуникация қажеттіліктерін ерте тану мен тұрақты қолдау оқушының жалпы білім траекториясына шешуші ықпал етеді” деген тұжырымға саяды [5]. Бұл бастауыш сынып үшін ерекше мәнді. Кейде мұғалім сабақта үнсіз отыратын, сұраққа қысқа жауап беретін немесе тапсырманы орындаса да түсіндіре алмайтын баланы тұйық, ынтасыз немесе әлсіз деп қабылдайды. Ал шын мәнінде мәселе сөйлеуді түсіну, тілдік өңдеу және жауапты ұйымдастыру механизмінде болуы мүмкін. Мұндай оқушыға уақыт беру, нұсқауды қысқа бөліктерге бөлу, визуалды тірек қолдану, жауаптың бірнеше нұсқасын ұсыну, жұппен сөйлету, сөйлемнің бастауын беріп жалғастырту сияқты амалдар қажет. Докрелл және әріптестерінің пайымдары сөйлеу қиындығы бар баланы тек арнайы маманның нысаны ретінде емес, жалпы педагогикалық тәжірибенің тұрақты назарындағы оқушы ретінде қарастыруды ұсынады. Бұл бастауыш буындағы инклюзия сапасын арттыруда шешуші қадам болып саналады.

Мақалада сипаттамалық, салыстырмалы, талдамалық және интерпретациялық әдістер қолданылды. Негізгі дереккөз ретінде инклюзивті ортадағы бастауыш сынып оқушыларының коммуникативтік қызметі, сөйлеу дамуы және оны жетілдіру тәсілдеріне арналған бес ғылыми еңбек алынды. Әдебиеттер мазмұны жүйеленіп, ондағы теориялық тұжырымдар мен практикалық байқаулар өзара салыстырылды. Талдау барысында сөйлеу бұзылыстары бар балалар, зиятында ауытқуы бар оқушылар, оқу ортасындағы тілдік өзара әрекет және педагогикалық қолдау тетіктері кешенді түрде қарастырылды. Сонымен бірге бастауыш сынып тәжірибесіне тән нақты жағдаяттар моделденіп, оларды сабақ, ойын, жұптық жұмыс және сыныптық қатынас аясында қолданудың мүмкіндіктері сараланды. Мұндай әдіснамалық ұстаным ЕББҚ оқушылардың сөйлеу және коммуникативтік дамуын тар логопедиялық мәселе ретінде емес, оқу әрекеті мен әлеуметтік байланыс жүйесіндегі кешенді құбылыс ретінде түсіндіруге мүмкіндік береді.

Ғылыми әдебиеттерді талдау бастауыш сыныптағы ЕББҚ оқушылардың сөйлеу және коммуникативтік дағдыларын дамыту бірнеше өзара байланысты шартқа тәуелді екенін көрсетті. Біріншіден, баланың сөйлеу белсенділігі қауіпсіз психологиялық ахуалда жоғарылайды. Егер ол қателесуден қорықпаса, сөзі бөлінбесе, мұғалім тарапынан асықтыру болмаса, қарапайым жауаптан күрделірек пікірге біртіндеп өте алады. Екіншіден, сөйлеу дағдысы арнайы логопедиялық жұмыс пен сыныптық қарым-қатынас арасындағы сабақтастықта қалыптасады. Логопед кабинетінде дыбыс қою жүзеге асқанымен, оны сыныпта қолданбаса, дағды тұрақталмайды. Үшіншіден, коммуникативтік даму сөзді жаттатудан емес, мағыналы жағдаятта қолданудан күшейеді. Бала “сәлеметсіз бе”, “рахмет”, “кешіріңіз”, “маған көмектесіңізші”, “менің жауабым мынадай” деген тіркестерді жаттап қана қоймай, тиісті жерде пайдалана алғанда ғана шынайы ілгерілеу байқалады. Төртіншіден, ЕББҚ оқушыға арналған сөйлеу тапсырмасы жалпылама емес, нақтыланған және сатыланған болуы тиіс. “Сөйлем құра” деген нұсқаудан гөрі “суретке қара, кейіпкерді ата, не істеп тұрғанын айт, содан кейін не себепті екенін түсіндір” деген жүйелі бағыт әлдеқайда нәтижелі.

Практикалық тұрғыдан алғанда бастауыш сыныпта бірнеше тиімді амал көзге түседі. Сабақ басында қысқа тілдік шеңбер ұйымдастырып, әр баладан “менің көңіл күйім”, “бүгін мен не күтемін”, “кеше маған не ұнады” сияқты шағын сөйлем айтқызу ЕББҚ оқушыны қатынасқа жұмсақ енгізеді. Әдебиеттік оқуда кейіпкер атынан сөйлеу, сұхбат құру, сөйлемді

толықтыру, пікірді дәлелдеу тапсырмалары байланыстырып сөйлеуді дамытады. Математикада шешім жолын сөзбен түсіндіру, дүниетануда бақылау нәтижесін айту, еңбек сабағында әрекет ретін баяндау – бәрі де сөйлеу мүмкіндігін кеңейтеді. Жұптық жұмыста оқушыларға дайын сөйлеу үлгілерін беру пайдалы. Мысалы, “мен сенімен келісемін, себебі...”, “меніңше, басқаша болуы мүмкін, өйткені...”, “маған түсіндіріп жіберші”, “сенің жауабыңнан мен мынаны түсіндім” деген құрылымдар коммуникативтік дербестікті қалыптастырады. Бұл үлгілер ЕББҚ оқушыға тілдік қаңқа ретінде қызмет етеді.

Сыныптағы нақты мысалдар мұндай тәсілдердің нәтижесін айқындайды. Айталық, 2-сыныптағы дыбыстауында кемшілігі бар оқушы мәтінді оқығанда қиналады, бірақ суретпен жұмыс істегенде белсендірек. Егер мұғалім оған бірден мазмұндама сұрамай, алдымен “кім?”, “қайда?”, “не істеп жатыр?” деген қысқа сұрақтар қойса, кейін сол жауаптарды біріктіріп сөйлем жасатса, бала біртіндеп ұзақ айтуға бейімделеді. Немесе 3-сыныптағы аутизм спектріндегі бала құрдасымен тікелей диалогтан қашса, оған карточка арқылы сөйлесу кезегі, дайын амандасу формуласы, “мен де қосылайыншы” тәрізді тіркестер ұсынылса, топтық әрекетке кіруі жеңілдейді. Ал зиятында ерекшелігі бар оқушы үшін рөлдік ойындар өте қолайлы: “дәрігер мен науқас”, “сатып алушы мен сатушы”, “мұғалім мен оқушы” үлгілері арқылы ол өмірлік тілдік сценарийлерді игереді.

Талқылау нәтижелері ЕББҚ оқушылардың сөйлеу және коммуникативтік дамуын бағалауда қате өлшемдерден бас тарту қажеттігін де көрсетті. Мұндай балаларды сыныптағы жалпы тілдік нормамен ғана салыстыру жиі әділетсіз болады. Негізгі көрсеткіш баланың өз алдыңғы деңгейімен салыстырғандағы ілгерілеуінде жатуы тиіс. Егер ол бұрын бір сөзбен жауап беріп, кейін екі-үш сөйлеммен ойын жеткізе бастаса, бұл маңызды табыс. Егер ол бұрын көмек сұрай алмаса, енді “маған тағы бір рет түсіндіріңізші” деп өтініш білдіре алса, бұл да коммуникативтік даму көрсеткіші. Сондықтан бағалау жүйесінде тілдік дұрыстықпен қатар қатысу белсенділігі, диалогқа енуі, серіктесті тыңдауы, ойын аяқтауы және сөйлеуге деген ынтасы ескерілуі керек.

Тағы бір маңызды мәселе – ата-анамен жұмыс. Кейде үйде баланың орнына барлығын ересек адам айтып береді, соның салдарынан сөйлеу бастамасы тежеледі. Ал егер ата-анаға балаға таңдау сұрақтарын қою, күнделікті әрекетті айтып отыру, бірге кітап талқылау, қысқа диалогтарды қайталау, баланың сөзіне сабырмен уақыт беру жолдары түсіндірілсе, мектептегі жұмыс үй жағдайында жалғасады. Бұл сабақтастықсыз тұрақты нәтиже күту қиын. Осылайша зерттеу бастауыш сыныптағы ЕББҚ оқушының сөйлеу және коммуникативтік дамуы кешенді ұйымдастырылғанда ғана табысты болатынын дәлелдеді. Мұнда пән мұғалімінің тілі, сынып мәдениеті, тапсырма құрылымы, мамандар ықпалдастығы және ата-ананың қатысуы бір арнаға тоғысуы тиіс. Инклюзивті ортада тіл дамыту жұмысы қосымша емес, оқу процесінің орталық компонентіне айналғанда ғана бала өз мүмкіндігін толық аша алады.

Бастауыш сыныптағы ЕББҚ оқушылардың сөйлеу және коммуникативтік дағдыларын дамыту мәселесі инклюзивті білім берудің мазмұндық өзегінің бірі болып табылады. Зерттеу барысында қарастырылған ғылыми еңбектер бұл үдерістің күрделі де көпқырлы екенін көрсетті. Сөйлеу дамуы тілдік ақауды түзетумен ғана шектелмейді, ол баланың әлеуметтік әрекетке түсуін, құрдасымен байланыс орнатуын, оқу тапсырмасын түсінуін, өз ойын білдіруін және мектеп өміріне белсенді қатысуын қамтамасыз етеді. Сондықтан ЕББҚ оқушымен жұмыс барысында сөйлеуді оқшау дағды ретінде емес, тұлғалық және әлеуметтік даму тетігі ретінде тану қажет.

Талдау нәтижелері инклюзивті бастауыш сыныпта сөйлеу және коммуникативтік дамудың тиімді болуы үшін бірнеше қағида маңызды екенін аңғартты. Оқушыға қолайлы эмоционалдық орта қажет, сөйлеу тапсырмалары нақты және сатыланған болуы керек, қарым-қатынас үлгілері жағдаятпен байланыста берілуі тиіс, ал оқу пәндерінің барлығы тілдік дамуға қызмет етуі қажет. Тренингтік, рөлдік, ойындық және пәнаралық тәсілдердің тиімділігі осы тұрғыдан жоғары. Сонымен қатар баланың шағын жетістігін уақытында байқап, оны әрі қарайғы ілгерілеуге айналдыра білу де маңызды. Инклюзивті білім беру жағдайында ЕББҚ оқушының сөйлеу дағдысын дамыту – тек арнайы маманның емес, бүкіл педагогикалық

ұжымның ортақ міндеті. Егер бастауыш буында бала өз ойын анық жеткізуге, сұрақ қоюға, жауап беруге, тыңдауға және қарым-қатынасқа сенімді кіруге үйренсе, бұл оның кейінгі оқу жолына ғана емес, толыққанды әлеуметтік өміріне де берік негіз қалайды.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Рябова Е. В. Развитие коммуникативных навыков у младших школьников с нарушениями речи в условиях инклюзивной среды // Педагогические исследования. 2021. Вып. 3. С. 97–111. URL: <https://aguped.ru/?article=38&id=21>
2. Альборова Н. Б., Ногерова М. Т., Таукенова Л. М. Особенности коммуникативной деятельности младших школьников в условиях инклюзивного образования // Историческая и социально-образовательная мысль. 2021. Т. 13, № 4. С. 113–123. DOI: 10.17748/2075-9908-2021-13-4-113-123. URL: <https://s.hist-edu.ru/index.php/hist/article/view/3628>
3. Помагаева А. Н. Развитие коммуникативных навыков у младших школьников с умственной отсталостью средствами социально-психологического тренинга // СМАЛЬТА. 2021. № 4. С. 107–116. URL: <https://smalta-ckt.ru/article/view/146>
4. Есназар А., Жапбаров А., Жорабекова А., Қабылбекова З., Нұралиева А., Уайдуллақызы Э. Determination of Primary School Children's Speech Skills in Interdisciplinary Communication in Learning Environments // World Journal on Educational Technology: Current Issues. 2020. Vol. 12, No. 4. P. 373–388. DOI: 10.18844/wjet.v12i4.5190. URL: <https://www.un-pub.eu/ojs/index.php/wjet/article/view/5190>
5. Докрелл Дж. Э., Хауэлл П., Леунг Д., Фьюгард А. Дж. Б. Children with Speech Language and Communication Needs in England: Challenges for Practice // Frontiers in Education. 2017. Vol. 2. Art. 35. DOI: 10.3389/feduc.2017.00035. URL: <https://www.frontiersin.org/journals/education/articles/10.3389/feduc.2017.00035/full>

ӘОЖ 376.1-056.264

АУТИЗМ СПЕКТОРЫ БАР БАЛАЛАРДЫҢ СӨЙЛЕУ ТІЛІНІҢ ДАМУЫ

Әжмұхан Мадина Бауржанқызы

azhmukhanmadina006@gmail.com

6B01901 - Логопедия білім беру бағдарламасының III курс студенті,

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ, Қазақстан Республикасы

Ғылыми жетекшісі: аға оқытушы - Бекжанова Ж.С.

Аңдатпа. Аутизм спектрі бұзылысы (АСБ) - бұл әлеуметтік өзара іс-қимыл, вербалды және вербалды емес қарым-қатынас, сонымен қатар шектеулі, қайталанатын мінез-құлықтар мен қызығушылықтармен сипатталатын нейроразвитиелік бұзушылықтар тобы. АСБ-ның ең айқын белгілерінің бірі - бұл сөйлеу тілінің дамуындағы айтарлықтай айырмашылықтар. Бұл мақалада аутизм спектрі бұзылысы бар адамдардың сөйлеу тілінің дамуының ерекшеліктері, олардың коммуникациялық қиындықтарының сипаттамалары, сондай-ақ бұл қиындықтарды жеңуге бағытталған әдістер мен стратегиялар қарастырылады. АСБ бар балалар мен ересектерде сөйлеу тілінің дамуы әртүрлі болады. Кейбіреулерінде сөйлеудің толық жоқтығы немесе айтарлықтай кешігу байқалады, ал басқаларында сөйлеу қалыпты дамығанымен, әлеуметтік контексте оны қолдануда қиындықтар туындайды. Сөйлеу мен тілдің дамуындағы ауытқулар вербалды функцияларды игеру, сөздік қорды дамыту, грамматикалық құрылымдарды қолдану, сондай-ақ әлеуметтік сигналдарды түсіну және қолдану сияқты аспектілерді қамтуы мүмкін. Эхолалия (алдыңғы айтылған сөздерді немесе фразаларды қайталау), реттіліктегі қиындықтар, метафоралар мен идиомаларды түсінбеу, сондай-ақ әлеуметтік өзара іс-қимылдарға қатысу қиындықтары АСБ бар адамдарда жиі кездесетін белгілер болып табылады.

Кілт сөздер: Аутизм, сөйлеу тілі, даму, коммуникация, логопедия, нейропсихология.

Аутизм – бұл негізінен қарым-қатынас жасау және әлеуметтік өзара әрекеттесу қабілетіне әсер ететін ауыр психикалық даму бұзылысы. Аутизмді бар балалардың мінез-құлқы да қатаң стереотиптермен сипатталады (қолмен қағу немесе секіру сияқты қарапайым қимылдарды бірнеше рет қолданудан бастап күрделі рәсімдерге дейін) және көбінесе деструктивті (агрессия, өзіне зиян келтіру, айқайлау, негативизм және т.б.).

Аутизм қазіргі психологиялық және білім беру саласындағы зерттеулердегі ең өзекті және күрделі мәселелердің бірі болып табылады. Аутизм спектріне жататын бұл бұзылыс әлеуметтік өзара әрекеттесудегі, қарым-қатынастағы және мінез-құлықтағы елеулі бұзылулармен сипатталады. Аутизмді бар балалар өмірінің ең байқалатын және қиын аспектілерінің бірі - сөйлеуді дамыту. Сөйлеу тек қарым-қатынас құралы ғана емес, сонымен қатар әлемді түсінудің, әлеуметтік тәжірибені дамытудың және жеке тұлғаны дамытудың маңызды құралы болып табылады. Сондықтан, аутизмді бар балалардағы сөйлеуді дамытудың ерекшеліктерін, сондай-ақ осы бұзылуларды түзетуге бағытталған әдістер мен әдістерді зерттеу психология және білім беру саласындағы мамандар үшін де, осы балалардың ата-аналары мен қамқоршылары үшін де маңызды міндет болып табылады. Бүгінде аутизм диагнозы - мінез-құлықты бақылауды да, әртүрлі тесттер мен шкалаларды қолдануды да қамтитын көп қабатты және көп қырлы процесс. Диагностиканың ең маңызды аспектілері - сөйлеуді дамыту деңгейін бағалау және аутизммен байланысты болуы мүмкін нақты сипаттамаларды анықтау. Аутизмді бар балалар сөйлеудің толық жетіспеушілігінен бастап сөйлеудің дамуының кешігуіне немесе сөздік қорының шектеулілігіне дейін сөйлеу бұзылыстарының кең ауқымын көрсете алады. Бұл сипаттамалар баладан балаға айтарлықтай өзгеруі мүмкін, бұл диагнозды одан да қиындатады. Аутизмді бар балалардың сөйлеуін дамытудың тиімді әдістері мен бағдарламаларын әзірлеу үшін осы сипаттамаларды түсіну маңызды.

Аутизмді бар балалардың сөйлеуін дамытуға бағытталған әдістер әртүрлі және дәстүрлі тәсілдерді де, заманауи инновациялық әдістерді де қамтуы мүмкін. Көрнекі материалдарды, ойындарды, әлеуметтік әңгімелерді және басқа да әдістерді пайдалану сөйлеуді дамытуды ынталандырып қана қоймай, сонымен қатар қарым-қатынас үшін ыңғайлы және қауіпсіз орта жасайды. Әрбір баланың ерекше екенін және білім беру тәсілдері олардың қажеттіліктері мен ерекшеліктеріне сәйкес жекешелендірілуі керек екенін ескеру маңызды. Бұл тұрғыда логопедтер, психологтар және мұғалімдер сияқты мамандардың рөлі ерекше маңызды болады, себебі олар сөйлеуді дамытуға ықпал ететін оңтайлы әдістерді таңдауға көмектеседі.

Бала сөздерді айта бастағанға дейін дауысты сөйлеу қабілетін қолдану басталады. Аутизмдегі ерте дамудың келесі тілге дейінгі даму ерекшеліктері тән: жылауды түсіндіру қиын, гуілдеу шектеулі немесе ерекше (шыңылдау немесе айқайға ұқсайды) және дыбыстарды имитациялаудың болмауы [1, 154 б].

Сөйлеу бұзылыстары 3 жастан кейін айқын көрінеді. Кейбірі өмір бойы дыбыссыз болып қалады, бірақ сөйлеу дамыған кезде де ол көптеген аспектілерде қалыптан тыс болып қалады. Дені сау балалардан айырмашылығы, түпнұсқа сөйлеулерді құрастырудың орнына сол сөз тіркестерін қайталауға бейімділік бар. Кідірілген немесе дереу эхолалия тән. Айтылатын стереотиптер және эхолалияға бейімділік нақты грамматикалық құбылыстарға әкеледі. Жеке есімдіктер естілгендей қайталанады, ал «иә» немесе «жоқ» сияқты жауаптар ұзақ уақыт бойы болмайды. Бұл балалардың сөйлеуінде дыбыс транспозициялары және предлогтық конструкцияларды дұрыс қолданбау жиі кездеседі. Аутизмді бар балаларда сөйлеуді түсіну де шектеулі. Бір жасқа жуық, дені сау балалар сөйлескенді ұнататын кезде, аутизмді бар балалар сөйлеуге басқа шуылдарға қарағанда көбірек көңіл бөлмейді. Бала ұзақ уақыт бойы қарапайым нұсқауларды орындай алмайды және өз атына жауап бермейді. Сонымен қатар, аутизмді бар кейбір балаларда сөйлеудің ерте және жылдам дамуы байқалады. Оларға оқыған ұнайды, мәтіннің ұзын үзінділерін сөзбе-сөз жаттап алады және ересектердің сөйлеуіне тән көптеген сөз тіркестерін қолдануына байланысты олардың сөйлеуі

жетілген болып көрінеді. Дегенмен, өнімді диалогқа қатысу мүмкіндігі шектеулі болып қала береді. Сөйлеуді түсіну бейнелі мағынаны, астарлы мәтінді және метафораларды түсінудегі қиындықтардан да айтарлықтай нашарлайды. Сөйлеуді дамытудағы бұл қиындықтар Аспергер синдромы бар балаларға көбірек тән. Сөйлеу интонациясы да бұл балаларды ерекшелендіреді.

Осылайша, сөйлеу даму деңгейіне қарамастан, аутизмде сөйлеуді қарым-қатынас үшін пайдалану мүмкіндігі негізінен бұзылады. Сонымен қатар, қалыпты онтогенезден ауытқулар дамудың тілге дейінгі кезеңінде байқалатынын атап өткен жөн. Сөйлеу бұзылыстарының спектрі толық мутизмнен бастап дамыған (қалыптымен салыстырғанда) дамуға дейін өзгереді.

Вербальды емес қарым-қатынас. Дені сау нәрестелерді бақылау нақты қол қимылдары, көзқарас бағыты, дауыс шығару және бет-әлпеті арасындағы байланысты көрсетеді. 9-15 апталық жаста қолдың белгілі бір ретпен әрекеттесуі басқа мінез-құлық үлгілерімен байланысты. Мысалы, анасымен бетпе-бет сөйлесу кезінде дауыс шығару алдында немесе одан кейін нұсқау, дауыс шығару кезінде қолды қысу және нәресте оның бетінен көзді бұрған кезде саусақтарды жаю. Қызығы, кейбір қолмен жасалатын әрекеттер оң-сол айырмашылықтармен сипатталады. Дені сау балалардың эксперименттік зерттеулерінің нәтижелері қимылдардың дамуы мен сөйлеу даму деңгейі арасындағы байланысты көрсетеді. Әрине, аутизмге тән ыңылдау болмаған және көзге тию шектеулі жағдайларда бұл дайындық кезеңі қалыптан тыс жүреді, бұл сөзсіз бірқатар психикалық функциялардың дамуына әсер етеді. Шынында да, үлкен жаста вербалды емес қарым-қатынаста айқын қиындықтар байқалады, атап айтқанда, қимылдарды, бет-әлпетті және дене қимылдарын қолдану. Нұқу көбінесе болмайды. Бала ата-анасының қолынан ұстап, оларды затқа апарады, оның әдеттегі орнына жақындайды және заттың оларға берілуін күтеді. Осылайша, дамудың алғашқы кезеңдерінде де аутизмі балалар қалыпты балаларға тән туа біткен мінез-құлық үлгілерінің бұрмалану белгілерін көрсетеді [2, 5 б]. Аутизмнің ерте дамуына келесі тіл алды даму ерекшеліктері тән: түсіндіру қиын дифференциалданбаған жылау, шектеулі немесе ерекше гуілдеу (шыңылдау немесе айқайға ұқсас) және дыбыстарды имитациялаудың болмауы. Мысалы, 18-36 айлық аутист балалар әдетте дамып келе жатқан құрдастарына және сөйлеу дамуына сәйкес келетін балаларға қарағанда атиптік вербалды емес дауыстарды (шыңылдауларды) айтарлықтай жиі қолданады. АСБ бар балалардың сөйлеуі сөйлеу қабілетінің бұзылуы бар балаларға қарағанда (аутизмсіз) нашар дамыған болуы мүмкін болса да, сөйлеу қабілетінің бұзылуының сапасында айтарлықтай айырмашылықтар табылған жоқ. Аутист балалар мен 22-30 айлық сөйлеу қабілетінің бұзылуы бар балалар әртүрлі санаттағы сөздерді бірдей дәрежеде қолданады (дыбыстар, жануарлар, көлік, ойыншықтар, тамақ және сусындар, дене мүшелері, тұрмыстық заттар, жиһаз, орындар, адамдар, ойындар мен әрекеттер, әрекеттер, сипаттамалар, есімдіктер, предлогтар және артикльдер). Екі топтағы осы жастағы балалар тілектерді, эмоцияларды және жалпы психикалық күйлерді сипаттау үшін бірдей аз сөздерді қолданады. Бұл топтарда грамматикалық құрылымдардың күрделілік деңгейі ұқсас. Сөйлеу дамуының ерте кезеңдерінде АСБ бар балаларда сөйлеудің типтік кідірісі байқалады деген қорытынды жасауға болады.

Аутизмі бар балалардағы сөйлеудің дамуы басқа балалар топтарындағыдай үлгі бойынша жүретінін растайтын зерттеулер бар, сонымен қатар әртүрлі топтардағы (ерте балалық аутизмі бар балалар, Аспергер синдромы, сөйлеудің нақты кідірісі және әдеттегідей дамып келе жатқан балалар) сөйлеу дамуындағы айырмашылықтарды көрсетеді. Бұл сәйкессіздіктер әдіснамалық айырмашылықтарға, зерттеу үлгілеріндегі айырмашылықтарға (жас, топтарға арналған диагностикалық критерийлер, әртүрлі салыстыру топтары), қолданылатын тапсырмалар мен бағалау әдістеріне және т.б. байланысты болуы мүмкін.

Сөйлеу қабілетінің бұзылуы 3 жастан кейін айқын көрінеді. Аутизм спектрінің бұзылуы бар балаларда әдетте кешіктірілген немесе өздігінен пайда болатын эхолалия, сөйлемдерді өз бетінше құрастырмай дайын сөз тіркестерін қайталауға бейімділік, диалогты бастау және сақтау қиындықтары және есімдіктерді ауыстыру байқалады. Бұл балалардың сөйлеуінде

дыбыс транспозициялары және предлогтық конструкцияларды дұрыс қолданбау жиі кездеседі.

Интонация мәселелері де бұл балаларды ерекшелендіреді. Олар көбінесе дауыс деңгейін басқаруда қиындықтарға тап болады, ал олардың сөйлеуі басқалар тарапынан «ағаш», «сучно» немесе «механикалық» деп қабылданады. Тон мен ырғақ бұзылған.

Аутизмдегі сөйлеу қабілетінің бұзылуын олардың генезисі мен патогенетикалық деңгейіне байланысты бес топқа бөлуге болады [Bashina, 1993]:

- дамудың кешігуінен туындайтын сөйлеу қабілетінің бұзылуы (тілдің байлануы, физиологиялық эхолалия, сөздік қорының шектеулілігі және т.б.);
- өзін-өзі танудың дамуының кешігуімен байланысты сөйлеу қабілетінің бұзылуы, есімдіктер мен етістік формаларын дұрыс қолданбау арқылы көрінеді;
- кататониялық сөйлеу бұзылыстары (вербигерациялар, эхолалия, эгоцентрикалық, әлсіреу, ішкі сөйлеу, мутизм, сканерленген, созылған немесе жеделдетілген айтылым, сөйлеу тонының, темпінің, тембрінің паралингвистикалық бұзылыстары және т.б.);
- психикалық регрессияға байланысты сөйлеу құбылыстары (вербальды фонемалық сөйлеудің пайда болуы);
- ассоциативті процестің патологиясымен байланысты сөйлеу бұзылыстары (толық емес, сәйкес келмейтін ассоциациялар, контаминация және т.б. түріндегі семантикалық сөйлеудің бұзылуы) [3, 22 б].

Сапалық коммуникацияның бұзылуы аутизммен ауыратын адамдардың сөйлеуді коммуникативтік қолдануындағы қиындықтарда да көрінеді. Аутизмі бар адамдар үшін сөйлеуді қарым-қатынас үшін пайдалану, әңгімелесудің әлеуметтік контекстін ескеру және тек әлеуметтік мақсаттар үшін қарым-қатынас жасау қиын. Аутизмі бар балаларда сөйлеуді түсіну де шектеулі, және бұл шектеулер көбінесе сенсорлық қабылдаудың жалпы сипаттамаларымен байланысты. Аутизмі бар балаларда сөйлеу тітіркендіргіштерін сүзудегі қиындықтар және сенсорлық енгізуге гипо- және гиперсезімталдық рецептивті сөйлеудің дамуына кедергі келтіреді. Аутизм спектрінің бұзылуы бар балалардағы сөйлеудің сипаттамалары мен бұзылыстарын түсіну бұл бұзылуларды диагностикалауды жақсартып қана қоймай, сонымен қатар араласуға, оқытуға және балалармен өзара әрекеттесуге көмектеседі.

Сөйлеудің даму деңгейіне қарамастан, аутизмде сөйлеуді қарым-қатынас үшін пайдалану мүмкіндігі негізінен бұзылады. Коммуникативті сөйлеу оны басқа адамға бағыттауды, қарым-қатынас жасауды немесе ақпарат, көмек немесе назар аударуды қамтиды.

Әлеуметтік сөйлеуді қолданудың тағы бір аспектісі - тек әлеуметтік мақсаттар үшін қарым-қатынас жасау мүмкіндігі, яғни бірдеңе алу үшін емес, жеке байланысты сақтау үшін сөйлеу. Аутизмі бар балаларда басқалармен өзара әрекеттесудің негізгі үлгісі «манипуляция» екені көрсетілген, мұнда балалардың басқаларға деген көзқарасы тек өз қажеттіліктерін қанағаттандыру қажеттілігімен, серіктесінің тілектерін мүлдем елемей қозғалады.

Бір гипотеза аутизмі бар балалардағы әлеуметтік коммуникациядағы қиындықтарды олардың ақыл-ой теориясының дамуымен түсіндіреді. Ақыл-ой теориясы - балалық шақта қарқынды дамып келе жатқан психикалық құбылыстардың (мета-көріністер) көріністер жүйесі. Ақыл-ой теориясының болуы өз тәжірибесін (сенімдерін, ниеттерін, білімдерін және т.б.) және басқалардың тәжірибесін қабылдай білуді білдіреді, бұл адамға өз мінез-құлқын түсіндіруге және болжауға мүмкіндік береді. Ақыл-ой теориясының негізгі аспектісі - басқа субъектіні мақсатты агент ретінде қабылдау, яғни өзінің психикалық жағдайы басқа адамның психикалық жағдайымен бірдей емес екенін мойындау. Ақыл-ой теориясының болмауы немесе дамуының аутизмдегі көптеген әлеуметтік бұзылуларды түсіндіре алады. Сондай-ақ, бұл әлеуметтік өзара әрекеттесудің жасырын мағыналарын, кеңестерін және жасырын ережелерін түсіне алмауды түсіндіреді [4, 213 б].

АСБ бар балалар көбінесе әлеуметтік ережелерді және сөйлеуді қоса алғанда, өз әрекеттерінің әлеуметтік салдарын түсінбейді. Балалар орынсыз немесе орынсыз сұрақтар қоюы және өз мәлімдемелерін әлеуметтік нормалармен сәйкестендіруі мүмкін емес. АСБ бар балалар сонымен қатар нақты мақсатсыз әлеуметтік өзара әрекеттесуден аулақ болуы мүмкін,

бұл олардың әлеуметтік шеңберін айтарлықтай шектейді. Бұл мәселелер аутизм спектрінің бұзылыстарының диагностикалық критерийі болып табылатын сапалық әлеуметтену бұзылыстарының ауқымына жатады.

Аутизмді бар балалардың сөйлеу дамуы көбінесе кешігеді, бұл кешігуді бөлісу үлгісі аутизмсіз балалардағы сөйлеу кешігуіне ұқсас белгілерді бөліседі, сондай-ақ тілге дейінгі деңгейде де белгілі бір сипаттамалар байқалады. Кейбір жағдайларда сөйлеу дамуы кезінде сөйлеу дағдыларының белгілі бір регрессиясы байқалуы мүмкін, көбінесе баланың дамуындағы жалпы регрессиямен бірге жүреді. Бұл регрессияның себептері әлі анықталған жоқ, бірақ белгілі бір сыртқы және ішкі факторлар мен регрессия арасындағы байланысқа қатысты әртүрлі болжамдар үнемі пайда болып отырады. Аутизм спектрінің бұзылыстарындағы экспрессивті сөйлеудің сипаттамаларына эхолалия, вербалды рәсімдер, неологизмдер мен ерекше сөйлеуді қолдану, сондай-ақ есімдіктер мен етістік жалғауларын орынсыз қолдану жатады. Аутизм спектрінің бұзылыстары бар адамдардың сөйлеуі паралингвистикалық компоненттерінде де ерекше болуы мүмкін: интонация, темп, ырғақ және дыбыс деңгейі.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Башина В.М., Симашкова Н.В. Балалық шақтағы аутизм синдромы бар науқастардағы сөйлеу бұзылыстарын түзету ерекшеліктері туралы // Емдеу: Альманах. Мәскеу, 2020. 1-шығарылым. 154-160 беттер.

2. Гаврилушкина О.П., Малова А.А., Панкратова М.В. Қарым-қатынас қиындықтары бар мектепке дейінгі және бастауыш мектеп оқушыларының әлеуметтік және коммуникативтік құзыреттілік мәселелері [Электронды ресурс] // Қазіргі заманғы шетелдік психология. 2021. 1-том. №2. 5-16 беттер. URL: <https://psyjournals.ru/jmfp/2012/n2/52248.shtml>

3. Манелис Н.Г. Ерте балалық шақтағы аутизм: психологиялық және нейрорпсихологиялық механизмдер // Денсаулық мектебі. 2022. №2. 6-22 беттер.

4. Чарман Т., Дрю А., Бэйрд К., Бэйрд Г. Макартурдың коммуникативтік даму инвентаризациясын (сәбилік форма) қолдана отырып, аутизм спектрінің бұзылуы бар мектепке дейінгі жастағы балалардың ерте тілдік дамуын өлшеу // J Child Lang. 2022.. Ақпан 30 (1):213—36.

УДК 37.014.3

БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІН БАСҚАРУДА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ӘДІСТЕРДІҢ ҒЫЛЫМИ-ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ЖІКТЕЛУІ

Баженова Калампыр Табылдиевна

fari_0974@mail.ru

7М01301 – Білім берудегі менеджмент ББ II курс магистранты

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ., Қазақстан Республикасы

Ғылыми жетекші, PhD, қауымдастырылған профессор - Ф.Б.Кинжибаева

Аңдатпа. Бұл жұмыста бастауыш сынып оқушыларының оқу техникасын қалыптастыру процесін ұйымдастыруда қолданылатын инновациялық әдістердің мәні мен ерекшеліктері қарастырылады. Зерттеу барысында оқу техникасын қалыптастыру үдерісін тиімді ұйымдастыруға бағытталған инновациялық тәсілдер үш негізгі бағытта талданып, олардың құрылымдық мазмұны айқындалды. Сонымен қатар, аралас оқыту, икемді жоспарлау, модульді құрастыру және басқару әдістерінің ұйымдастырылу ерекшеліктері мен практикалық тиімділігі сипатталды. Инновациялық әдістердің білім беру процесін цифрландыру, дараландыру және оқу тиімділігін арттырудағы маңызы негізделді.

Кілт сөздер: бастауыш білім беру, оқу техникасы, оқу техникасын қалыптастыру, инновациялық әдістер, білім беруді ұйымдастыру, аралас оқыту, икемді жоспарлау, модульдік оқыту, басқару, цифрлық технологиялар.

Кіріспе Қазіргі білім беру жүйесінде бастауыш сынып оқушыларының оқу техникасын қалыптастыру маңызды педагогикалық мәселелердің бірі болып табылады. Оқу, жазу және есептеу дағдыларының сапалы қалыптасуы оқушының болашақтағы білім алу үдерісінің негізін қалайды. Осыған байланысты оқу процесін тиімді ұйымдастыру мен басқарудың заманауи, инновациялық тәсілдерін қолдану қажеттілігі артып отыр.

Білім беру саласындағы цифрландыру үдерісі мен инновациялық технологиялардың дамуы оқу үдерісін ұйымдастырудың жаңа мүмкіндіктерін ұсынады. Инновациялық әдістер оқушылардың жеке ерекшеліктерін ескеруге, оқу мотивациясын арттыруға және білім сапасын жақсартуға ықпал етеді. Сондықтан бастауыш сынып оқушыларының оқу техникасын қалыптастыру процесін инновациялық әдістер негізінде ұйымдастыру өзекті мәселелердің бірі болып табылады.

Осы зерттеу жұмысының мақсаты – бастауыш сынып оқушыларының оқу техникасын қалыптастыру процесін ұйымдастыруда қолданылатын инновациялық әдістердің мәнін анықтау және олардың тиімділігін негіздеу.

Осы мақсатқа жету үшін келесі зерттеу сұрақтары қарастырылады:

- Бастауыш сынып оқушыларының оқу техникасын қалыптастыру процесінің ерекшеліктері қандай?

- Оқу процесін ұйымдастыруда инновациялық әдістердің рөлі қандай?
- Инновациялық әдістердің қандай түрлері тиімді болып табылады?
- Инновациялық әдістер оқу техникасының қалыптасуына қалай әсер етеді?

Зерттеу гипотезасы: егер бастауыш сынып оқушыларының оқу техникасын қалыптастыру процесін ұйымдастыруда инновациялық әдістер жүйелі және мақсатты түрде қолданылса, онда оқушылардың оқу, жазу және есептеу дағдыларының қалыптасу деңгейі артып, оқу процесінің тиімділігі жоғарылайды.

Бастауыш сынып оқушыларының оқу техникасын қалыптастыру процесін ұйымдастыруда қолданылатын инновациялық әдістерді үш басты бағытта қарастыруға болады:

1. Оқушылардың оқу техникасын қалыптастыру процесін ұйымдастыруды автоматтандыруға бағытталған инновациялық әдістер. Бұл әдістер оқу процесін басқаруды цифрлық технологияларға жүктейді. Осы бағыттағы инновациялық әдістердің мынадай түрлері бар:

- Оқу процесін ұйымдастырушы білім беру платформалары. Қазақстандық білім беру жағдайында мәселен (*OnlineMektep*) іспеттес білім беру платформасының көмегімен оқу процесінің көптеген аспектілері басқарылады.

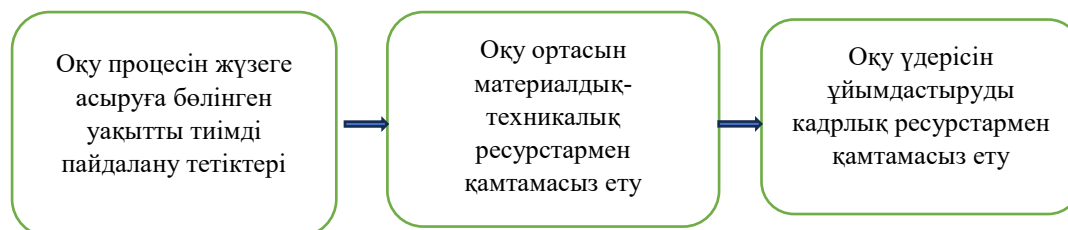
- Оқу процесін ұйымдастыру мен басқаруда қолданылатын цифрлық технологиялардағы кері байланыс жасау қызметі. Инновациялық әдістер оқушылардың оқу техникасын қалыптастыру процесін ұйымдастырудағы әрбір қадамды кері байланыс арқылы хабарлап отырады және мектеп әкімшілігі мен педагогтер осы үдерістерді алдын ала диагностикалау мен мониторинг жасаудың мүмкіндіктеріне ие болады.

2. Оқушылардың оқу техникасын қалыптастыру процесін ұйымдастыру мен басқаруға бағытталған инновациялық әдістер.

- «Аралас оқыту». Оқушылардың оқу техникасын қалыптастыруда сабақтарды жетілдіруге бағытталады.

- Оқытуда үзілістерді жасау. Оқу техникасын қалыптастыру процесі бірқатар ұсақ-ұсақ бөлшектерге бөліну арқылы жүзеге асырылады және әрбір бөлім аяғында менеджер оқушылардың оқу техникасының қалыптасу нәтижесіне мониторинг жасап отырады және қажет болса түзету жұмыстарын да жүргізеді.

Білім беру кеңістігін ұйымдастыруда инновациялық әдістер оқу үдерісінің құрылымын түбегейлі жаңартуға, өзгертуге бағытталған. Бастауыш сынып оқушыларының оқу техникасын қалыптастырудың әдістемелік-педагогикалық әдісі-балаға қалай оңтайлы білім беруге болады? деген сұраққа жауап іздесе, оқу техникасын қалыптастыру процесін ұйымдастыруда инновациялық әдістер: оқу процесіне ажыратылған уақытты қалай оңтайлы қолдануға болады, оқу кеңістігін және кадрлармен қандай деңгейде қамту арқылы оң нәтижеге жеткізуге болады? деген сыңайлы сұрақтарға жауап іздейді (сурет-1)

Сурет-1. Оқу техникасын қалыптастыру процесін ұйымдастыруда инновациялық әдістерді қолданудың басты мәселелері

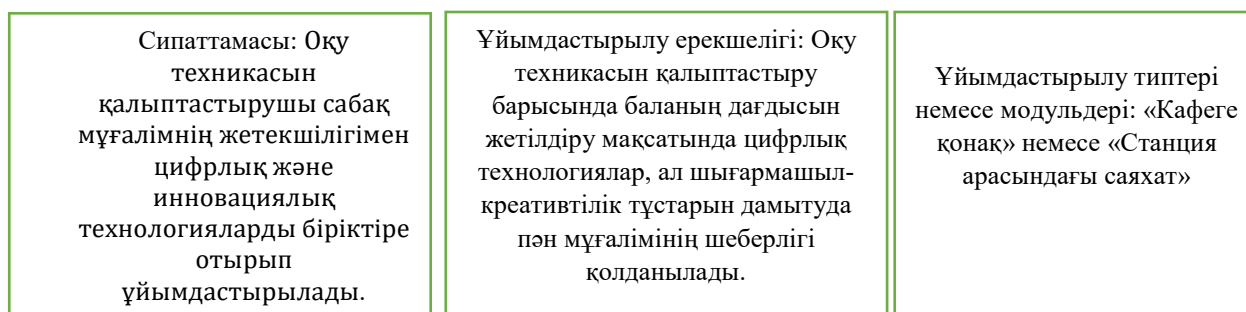
Бастауыш сынып оқушыларының оқу техникасын қалыптастыруда ұйымдастырушы инновациялық әдістердің мынадай түрлері бар:

1. Аралас оқыту әдісі.

Әдістің басты мәні. Аралас оқыту әдісі дәстүрлі классикалық-сабақ жүйесін ығыстыруға бағытталған. Аралас оқыту әдісі бойынша сабақ барысында пән мұғалімі мен цифрлық және инновациялық технологияларды араластыра отырып, оқу кеңістігі құрылады.

Басқару және ұйымдастыру ерекшеліктері. Аралас оқыту әдісі бойынша сабақ логикатикалық инновация түрінде құрастырылады. Мысалы, бастауыш сынып оқушыларының оқу техникасын қалыптастыру процесін ұйымдастыруда баланың оқу, жазу дағдыларын жетілдіру үшін автоматты түрде инновациялық әдістер немесе цифрлық тренажерлер қолданылады да, ал сабақтың шығармашыл, креативті және аналитикалық ойлауды қажет ететін тұстарын пән мұғалімі оқушылармен бірге жүзеге асырады. Осылайша, аралас оқыту инновациялық әдісі тек инновацияға жүгінбей, мұғалім шеберлігімен араластыра, байланыста отырып сабақты ұйымдастыруды көздейді.

Аралас оқыту әдісінің ұйымдастырылу модулі (мысал). Бастауыш сынып оқушысының оқу техникасын қалыптастыру процесін ұйымдастыруда аралас оқыту инновациялық әдісін қолдануда «Кафеге қонақ» немесе «Станция арасындағы саяхат» сияқты модельдерді пайдалануға әбден болады. Ол бойынша оқушылар бірқатар топтарға немесе топшаларға ажыратылып, өзара жоба жазу арқылы немесе белгілі бір шығармашылық тапсырмалар бойынша бір-біріне «станциялар» арасында айналып, сабақ осылайша жүргізіледі. Сонымен қатар, сабақта инновациялық-цифрлық әдістердің де өз орнымен қолдану жағдайлары да қамтамасыз етілуі керек (сурет-2).

Сурет-2. Аралас оқыту әдісі бойынша оқу техникасын қалыптастыру процесін ұйымдастыру

2-суретте аралас оқыту әдісі арқылы бастауыш сынып оқушысының оқу техникасын қалыптастыру процесін ұйымдастыру көрсетілген.

2.Икемді жоспарлау әдісі.

Әдістің басты мәні.Икемді жоспарлау әдісі-инновациялық ұйымдастыру әдістерінің ең кеңінен қолданысқа ие болып жатқан түрі болып табылады. Оқушылардың оқу техникасын қалыптастыру процесін жылдық жоспарлауға жүгінбей, басқарудың қысқаша-қысқаша циклдеріне ажыратыла отырып ұйымдастыруға негізделген.

Басқару және ұйымдастыру ерекшеліктері. Оқушылардың оқу техникасын қалыптастыру процесі баланың білім алу траекториясына сүйене отырып, бірқатар циклдерге ажыратылады және әрбір цикл соңында баланың оқу техникасын иемдену деңгейіне мониторинг жасалған соң кейінгі циклдерге өтеді. Мысалы, «30-ға дейін санауға үйрену» атты оқу техникасы модулін өткенде осы модель 1 апталық цикл болып жоспарланса, циклдің өзі белгілі бір жоба ретінде қарастырылып, оқу траекториясы арқылы жүзеге асырылады.

Икемді жоспарлау әдісінің ұйымдастырылу модулі (мысал). Икемді жоспарлау әдісінің ұйымдастыру модулі ретінде сыныптағы «**Scrum**-тақталар» құралын айтуға болады. Ол бойынша оқу техникасын қалыптастыру процесінің әрбір циклінде оқушының өз оқу техникасы дағдыларының деңгейіне өзі баға беруге мүмкіндіктер жасалады. Бұл аталған процес визуалды менеджменттің құралы деп те атайды. Сабақ барысында арнайы тақталарға оқушылар өз дағдыларының қандай дәрежеге жеткендігін белгілеп отырады және бұл балаларда ерте жастан бастан өзіндік менеджмент дағдыларының қалыптасуына жағдай жасайды (сурет-3).

Сипаттамасы: Оқу техникасын қалыптастыру процесі қысқаша белгілі бір циклдерге ажыратылу арқылы ұйымдастырылады	Ұйымдастырылу ерекшелігі: Оқу техникасын қалыптастыру процесі алдын ала жоспарланған білім беру траекториясына сүйене отырып, циклдік жүйе арқылы жүзеге асырылады	Ұйымдастырылу типтері немесе модульдері: «Scrum-тақталар» құралы.

Сурет-3. Икемді жоспарлау әдісі бойынша оқу техникасын қалыптастыру процесін ұйымдастыру

3.Оқу күнін модульді құрастыру әдісі.

Әдістің басты мәні. Бастауыш сынып оқушыларының оқу техникасын қалыптастыруда әрбір оқу күні белгілі бір оқу техникасының дағдысын жетілдіруге бағытталатын 3 сағаттық (шектеулі сағат саны) сабақпен жүзеге асырылады.

Басқару және ұйымдастыру ерекшеліктері. Бастауыш сынып оқушыларының оқу техникасына-оқу, жазу, есептеу іспеттес дағдылар енетіндігі жоғарыда тараушаларда айтылған болатын. Міне, оқу күнін модульді құрастыру атты инновациялық ұйымдастыру әдісі бойынша бір оқу күні оқу техникасының бір дағдысын жетілдіруге ғана жұмсалуды керек екендігі алға тартылады. Оқу техникасын осы іспеттес оқу процесін ұйымдастыру арқылы балада белгілі бір дағдының тереңінен қалыптасуына жол ашады деп түсіндіріледі. Мәселен, бірінші күні оқушының оқу техникасына қатысты оқу дағдысын жетілдіру мақсатында: Ана тілі, Қазақ тілі сабақтары топтастырылып ұйымдастырылу қажеттігі алға тартылады (баланың танымдық қасиеттерінің ерекшеліктерін ескере отырып).

Оқу күнін модульді құрастыру әдісі әдісінің ұйымдастырылу модулі (мысал). Аталмыш инновациялық ұйымдастыру әдісі бойынша мысал ретінде «Интеграциялық STEAM – ұстаным» модулін мысалға алуға болады. Бұл модуль бойынша оқушылардың оқу техникасының есептеу дағдысын қалыптастыру үшін оқу процесін ұйымдастыруда бастауыш сыныптарға Математика сабағы мен Информатика бастамалары сабақтарын біріктіре өту, өзара интеграциялау керектігі алға тартылады. Нәтижесінде балада есептеу дағдысы мен цифрлық техникалық сауаттылық деңгейі бір сәтте жоғарылайды (сурет-4).

Сипаттамасы: Бір оқу күнін оқушының белгілі бір оқу техникасы шеңберіндегі бір ғана дағдысын қалыптастыруға бағыттау	Ұйымдастырылу ерекшелігі: бір оқу күні оқу техникасының бір дағдысын жетілдіруге ғана жұмсалуды керек екендігі алға тартылады. Бірінші күні оқушының оқу техникасына қатысты оқу дағдысын жетілдіру мақсатында: Ана тілі, Қазақ тілі сабақтары топтастырылып ұйымдастырылу қажеттігі алға тартылады	Ұйымдастырылу типтері немесе модульдері: «Интеграциялық STEAM – ұстаным»

Сурет-4. Оқу күнін модульді құрастыру әдісі бойынша оқу техникасын қалыптастыру процесін ұйымдастыру

4. Менторлық басқару әдісі.

Әдістің басты мәні. Бастауыш сынып оқушыларының оқу техникасын қалыптастыру процесінің барлық қатысушылары білім беру кеңістігін құруға атсалысады.

Басқару және ұйымдастыру ерекшеліктері. Бастауыш сынып оқушыларының оқу техникасын қалыптастыру процесін ұйымдастыруға және жүзеге асыруға оқушылар да белсенді түрде қатысады. Сыныпта оқу техникасына қатысты оқу, жазу және есептеу дағдылары жоғары қарқында қалыптасқан лидер, әрі белсенді оқушылар сыныпта артта қалып бара жатқан оқушыларға көмектесу арқылы пән мұғалімінің көмекшісі ролін өзіне алады және оқу процесінің барлық қатысушылары ұйымдастырушылар қатарына кіре бастайды. Осындай оқу іс-әрекетінің нәтижесінде оқушылар сыныптың кадрлық ресурсы ретінде өз құндылығын байқата бастайды, сонымен қатар сынып ішінде оқушылардың оқу мотивациясы артады.

Менторлық басқару әдісінің ұйымдастырылу модулі (мысал). Аталмыш инновациялық ұйымдастыру әдісі бойынша мысал ретінде «Peer-to-Peer-коллаборациялық басқару» атты ұйымдастыру тәсілін алып қарастыруға тболады. Ол бойынша оқушылар «педагог» қызметінің белгілі бір элементтерін өзіне иемденіп, «станциялар» арқылы топтасып өтілетін сабақтарда өзара көмек көрсетеді. Нәтижесінде оқушылардың жауапкершілік сезімдері арта түседі. Сонымен қатар, оқушылар мен оқушылар арасында білім беру процесін бірлестіре отырып ұйымдастыру сабаққа деген баланың ынта-ықыласы мен қызығушылығын арттырады, балалар арасында еліктеу іспеттес әрекеттер де іске қосылады (сурет 5).

Сурет-5. Менторлық басқару әдісі бойынша оқу техникасын қалыптастыру процесін ұйымдастыру

Бастауыш сынып оқушысының оқуы мен жазуы бойынша іс-әрекеттерді түзету мен кателерді табу жұмыстарында цифрлық технология, жасанды интеллект көмекшілері мен цифрлық жүйелерді пайдалануда, бұл инновациялық әдістер оқу техникасын қалыптастыру процесіне бірден бейімделіп, интеграциялана алу қабілетіне ие. Сонымен қатар цифрлық

технологиялар мен инновациялық әдістер әрбір оқушының қажеттіліктері мен оқу техникасын жетілдіру қарқынына жеке-жеке бейімделе алады.

Цифрлық технологиялар мен инновациялық әдістер оқу процесін ойынға айналдыру мүмкіндігіне ие, бұл екінші белгісі. Кіші сынып оқушыларының оқу техникасын қалыптастыруда, мәселен есептеу барысында, жазуға жаттығуда цифрлық ойындарды енгізу арқылы баланың сабаққа деген қызығушылығын арттыруға болады, сонымен қатар баланың оқуға деген қарсылықтарын болдырмауға зор мүмкіндіктер де туады. Өйткені, бастауыш сынып кезеңі енді ойын іс-әрекетінен оқу іс-әрекетіне ауысқан шақ болғандықтан, бұл балаларды ойынға қызықтыру, сол арқылы сабаққа жігерлендіру шараларын жүргізуге болады.

Цифрлық технологиялар мен инновациялық әдістер оқу процесін ұйымдастыруда бірқатар оқу мақсаттары мен оқу нәтижелеріне әп-сәтте қол жеткізуге болады, бұл үшінші белгісі. Кіші сынып оқушыларының оқу техникасын қалыптастыру процесін бірқатар білім беру шараларының өзара сәйкес орындалуын талап етеді. Мәселен, оқушының оқу үлгерімі туралы мониторинг жұмыстарын жүргізу және оқушының оқу және жазу дағдысының жетілдіру. Осы қатарлас іс-әрекеттерді бір сәтте жүзеге асыруда цифрлық технологиялар мен инновациялық әдістердің көмегі зор (сурет-6).

Сурет-6. Оқушылардың оқу техникасын қалыптастыру процесін ұйымдастыруда қолданылатын инновациялық әдістердің жіктелуі

Сонымен, бастауыш сынып оқушыларының оқу техникасын қалыптастыруда ұйымдастырушы инновациялық әдістердің басты 4 түрі бар екендігі айқындалды. Осы инновациялық әдіс түрлеріне өзара араластыра отырып оқу және тәрбиелеу процесі жүзеге асырылса, бастауыш сынып оқушыларының оқу техникасы жоғары қарқында дамитындығына соңғы жылдардағы көптеген педагогикалық-басқарушылық саласындағы жүргізіліп келе жатқан іздену жұмыстары дәлел болып келеді (кесте-1).

Кесте-1. Инновациялық әдістердің жіктелуі

Инновациялық әдістің атауы	Құрылымдық бөлігі	Анықтамасы
Аралас оқыту әдісі	Аралас әдістің басты белгілері	Аралас әдіс бойынша бастауыш сынып оқушысының оқу техникасын қалыптастырушы сабақ мұғалімі мен цифрлық және инновациялық технологияларды араластыра отырып ұйымдастырылады.
	Аралас әдістің ұйымдастырылу қағидаты	Оқушының оқу техникасын қалыптастыруда оқу-жазу, есептеу дағдыларын жетілдіру мақсатында

		цифрлық технологиялар, ал шығармашыл-креативтілік тұстарын дамытуда пән мұғалімінің шеберлігі қолданылады.
	Аралас әдісінің ұйымдастырылу модулі	«Кафеге қонақ» немесе «Станция арасындағы саяхат».
Икемді жоспарлау әдісі	Икемді жоспарлау әдісінің басты белгілері	Сабақ-қысқа-қысқа, белгілі бір циклдерге ажыратылу арқылы ұйымдастырылады.
	Икемді жоспарлау әдісінің ұйымдастырылу қағидаты	Оқу техникасын қалыптастыру процесі алдын ала жоспарланған білім беру траекториясына сүйене отырып, циклдік жүйе арқылы жүзеге асырылады.
	Икемді жоспарлау әдісінің ұйымдастырылу модулі	«Scrum-тақталар» құралы.
Оқу күнін модульді құрастыру әдісі	Оқу күнін модульді құрастыру әдісінің басты белгілері	Бір оқу күнін оқушының белгілі бір оқу техникасы шеңберіндегі бір ғана дағдысын қалыптастыруға бағыттау.
	Оқу күнін модульді құрастыру әдісінің ұйымдастырылу қағидаты	Оқу күні оқу техникасының бір дағдысын жетілдіруге ғана жұмсалуды керек екендігі алға тартылады. Бірінші күні оқушының оқу техникасына қатысты оқу дағдысын жетілдіру мақсатында: Ана тілі, Қазақ тілі сабақтары топтастырылып ұйымдастырылу қажеттігі алға тартылады.
	Оқу күнін модульді құрастыру әдісінің ұйымдастырылу модулі	«Интеграциялық STEAM –ұстаным»
Менторлық басқару әдісі	Менторлық басқару әдісінің басты белгілері	Оқу процесіне барлық тараптарды қатыстыру.
	Менторлық басқару әдісінің ұйымдастырылу қағидаты	Сынып лидерлері пән мұғалімнің көмекшісіне айналады.
	Менторлық басқару әдісінің ұйымдастырылу модулі	«Peer-to-Peer-коллаборациялық басқару»

Енді, оқушылардың оқу техникасын қалыптастыру процесін ұйымдастырудың негізгі әдістеріне өзара салыстыру жасасақ (кесте-2).

Кесте-2. Оқу техникасын қалыптастыру процесін ұйымдастырудың негізгі әдістерін өзара салыстыру

Параметр	Дәстүрлі ұйымдастыру әдістері	Инновациялық әдістер
Ұйымдастыру құрылымы	Сабақ бүкіл сыныпқа жаппай өтіледі. Бір	Сабақ сыныпқа желілік қағидаты бойынша ұйымдастырылады. Сынып

	тақырып бүкіл сыныпқа мұғалімнің түсіндіруімен жеткізіледі.	оқушылары станцияларға ажыратылып, топтасып білім алады және әр станция бөлек-бөлек тақырыпша төңірегінде ізденеді.
Сабақ барысында уақытты үнемдеу принципі	Сыныпқа кірген соң, сабақ басталғаннан соңына дейін, яғни қоңырауға дейін үзіліс жоқ	Уақыт икемге көнеді, балалардың жеке ерекшеліктеріне орай сабақ ішінде ара-арасында үзілістер жарияланады.
Сабақты ұйымдастыруда кадр мәселелерінің шешілуі	Мұғалім-оқушыға ақпарат жеткізуші және сабақты толық ұйымдастырып, басқарушы тұлға.	Мұғалім-цифрлық кеңістікте оқу процесін ұйымдастырушы және модератор, сабақтың ерекшеліктеріне орай сынып лидерлерінен де мұғалімнің асистенттерін тағайындау арқылы оқушының өзін кадрлық ресурс ретінде оқу процесіне қосу.

Бастауыш сынып оқушыларының оқу техникасын қалыптастыру процесін ұйымдастыруда инновациялық әдістерді қолдану арқылы дәстүрлі білім беру әдістері арқылы құрастырылуы мүмкін емес оқу кеңістігін негіздеуге жол ашады. Өйткені, инновациялық әдістер өзінің көп қырлылығымен және оқушының әрқайсысына жеке-индивидуалды білім беру траекториясын құру мүмкіндіктерінің болуымен көзге түседі. Инновациялық әдістер арқылы әртүрлі деңгейдегі оқу техникасын иемденген оқушылардың ерекшеліктерін ескере отырып, түрлі деңгейлік тапсырмалар құруға да жағдай жасалады. Сонымен қатар, инновациялық әдістер оқушылар мен мұғалімдердің оқу процесіне деген ынта-ықыласын, қызығушылығын жігерлендіруші фактор ретінде де ерекшеліктері бар.

Инновациялық әдістер сыныпта оң психологиялық климаттың қалыптасуына да ықпал етеді. Сабақ барысында оқушылардың жазу, оқу және есептеу сәттеріндегі жіберген қателіктеріне емес, оқушының білім жинау саласындағы артықшылықтары мен дағдыларына, жеке қасиеттерінің оң тұстарына баса назар аудару арқылы балалар арасындағы оқу үлгерімінен артта қалу секілді үрейлену, қорқыныш сезімдерін болдырмауға мүмкіндігі де басым.

Бастауыш сынып оқушыларының оқу техникасын қалыптастыру процесін ұйымдастыруда қолданылатын инновациялық әдістердің көп түрлі болуы және бұл әдістерді үйлесімді түрде араластыра отырып, оқу үдерісінде қолдану артықшылықтары мектептегі көптеген басқару тетіктерін жаңғыртуға жол ашады. Бұрынғы дәстүрлі басқару жүйесінде оқу процесінің түрлі құрылымдық бөліктері түйсікке сүйене отырып қана басқарылса, инновациялық әдістердің көмегімен оқу техникасын қалыптастырудың барлық кезеңдерін аналитикалық тұрғыдан оқушыға жеке-индивидуалды бағытталған білім беру кеңістігін құрастыру мүмкіндігі туады. Сол үшін инновациялық әдістердің көмегімен оқу үдерісін ұйымдастыру және басқару мәселесі көптеген жан-жақты іздену жұмыстарын қажет етеді.

Қорытындылай келе, бастауыш сынып оқушыларының оқу техникасын қалыптастыруда инновациялық әдістерді қолдану оқу процесін тиімді ұйымдастыру мен басқарудың жаңа мүмкіндіктерін қамтамасыз етеді, оқушының жеке даму траекториясын ескеруге және сыныптағы оң психологиялық климатты қалыптастыруға мүмкіндік береді.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Әбдіқалықова Г. М. Бастауыш мектепте оқу техникасын дамыту әдістемесі. Алматы: Білім баспасы, 2020. 176 б.
2. Қожабекова А. С. Инновациялық педагогикалық әдістер бастауыш мектепте // Бастауыш білім журналы. 2019. №2(4). С. 45–52.
3. Сұлтанова Ж. Б. Мектептегі аралас оқыту әдістері: теория мен практика. Нұр-Сұлтан: Назарбаев Университеті баспасы, 2021. 142 б.

4. Иванова Н. Н. Формирование навыков учебной техники у младших школьников // Вестник педагогики. 2018. №6(2). С. 30–37.
5. Петрова Л. В., Смирнов А. И. Инновационные методы обучения в начальной школе // Современная школа. 2019. №12. С. 14–21.
6. Hattie J. Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement. London: Routledge, 2009. 392 p.
7. Darling-Hammond L., Flook L., Cook-Harvey C., Barron B., Osher D. Implications for educational practice of the science of learning and development // Applied Developmental Science. 2020. Vol. 24, No. 2. P. 97–140.
8. Horn M. B., Staker H. Blended: Using Disruptive Innovation to Improve Schools. San Francisco: Jossey-Bass, 2015. 224 p.
9. Puentedura R. R. SAMR and TPACK: Intro to advanced teaching with technology. Hippasus, 2014. 48 p.
10. Collins A., Halverson R. Rethinking Education in the Age of Technology: The Digital Revolution and Schooling in America. New York: Teachers College Press, 2018. 216 p.
11. OECD. Innovating Education and Educating for Innovation: The Power of Digital Technologies and Skills. Paris: OECD Publishing, 2021. 172 p.
12. Fullan M., Langworthy M. A Rich Seam: How New Pedagogies Find Deep Learning. London: Pearson, 2014. 136 p.
13. Mishra P., Koehler M. J. Technological pedagogical content knowledge: A framework for teacher knowledge // Teachers College Record. 2006. Vol. 108, No. 6. P. 1017–1054.

ӘОЖ 371.132

STEAM-ҚҰЗЫРЕТТІЛІК – ЗАМАНАУИ ПЕДАГОГТЫҢ ИНТЕГРАТИВТІ САПАСЫ

Баймағамбетов Ерлан Русланұлы

060er@mail.ru

7M01101 - Педагогика және психология білім бағдарламасының I курс магистранты,
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі, пс.ғ.к., қауымдастырылған профессор - Сабирова Ж.Н.

Аңдатпа. Мақалада білім беруде STEAM-тәсілінің пайда болу алғышарттары талданады, сондай-ақ педагогтарда STEAM-құзыреттілікті қалыптастырудың қажеттілігіне ерекше назар аударылады. Бұл мақалада STEAM-құзыреттілік заманауи педагогтың маңызды интегративті сапасы ретінде қарастырылады. Білім беру жүйесіндегі жаңартулар мен инновациялық өзгерістер жағдайында педагогтардың ғылым, технология, инженерия, өнер және математиканы кіріктіре отырып оқыту қабілеттерін дамыту қажеттілігі талданады. Мақалада STEAM-білім берудің мәні, оның қазіргі білім беру жүйесіндегі рөлі және педагогтың кәсіби қызметіндегі маңызы сипатталады. Сонымен қатар мұғалімнің STEAM-құзыреттілігінің құрылымы мен негізгі компоненттері айқындалады. Зерттеу нәтижелері STEAM-тәсілін білім беру процесіне енгізу оқушылардың зерттеушілік, шығармашылық және сыни ойлау дағдыларын дамытуға ықпал ететінін көрсетеді. STEAM-құзыреттілікті қалыптастыру заманауи педагогтың кәсіби дамуының маңызды бағыты болып табылады және білім беру сапасын арттыруға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: STEAM-білім беру, STEAM-құзыреттілік, құзыреттілікке негізделген тәсіл, жаратылыстану білім беру, педагог.

Соңғы 100 жыл ішінде қоғам айтарлықтай өзгерістерге ұшырады. Бұл өзгерістердің негізгі қозғаушы механизмдері ретінде Индустрия 4.0 өнеркәсіптік революциясына көшу және Жаһандану 4.0 үдерісінің қарқынды дамуы қарастырылады. Ғаламдық электронизация,

компьютерлендіру, автоматтандыру, ақпараттандыру, цифрландыру, технологияландыру, виртуалдандыру, зияткерлендіру және тағы басқа құбылыстар – XX ғасырда пайда болып, XXI ғасырда адамзат өмірінің ажырамас бөлігіне айналған феномендердің толық емес тізімі ғана. Қазіргі заманның мұндай жаһандық үрдістерін ұзақ тізбектеуге болады. Олар тек адамның өмір салтын өзгертіп қана қоймай, сонымен қатар қоғамның барлық салаларындағы өзгерістердің өзіндік катализаторы болып отыр. Қазіргі өндірістік мәселелер көп факторлы сипатқа ие, сондықтан оларды шешу пәнаралық тәсілді қажет етеді. Бүгінгі таңда мамандықтар да біртіндеп эволюцияға ұшырауда: бұрынғы тәжірибеге негізделген, белгілі бір алгоритм бойынша орындалатын кәсіптердің орнына жаңа мәселелерді қоя білуді және белгісіздік жағдайында күтпеген шешімдер қабылдауды талап ететін мамандықтар келуде. Яғни қоғам алгоритмге негізделген мамандықтардан алгоритмге бағынбайтын мамандықтарға, монофункционалды технологиялардан полифункционалды технологияларға, тар маманданудан әмбебаптыққа қарай бет алууда [1].

Қазіргі мамандар бір мезгілде бірнеше міндетті орындауға мәжбүр, бұл құбылыс көбіне «Юлий Цезарь эффектiсi» деп аталады.

Қазіргі уақытта білім беру саласы да үлкен өзгерістердің ортасында тұр. Педагогтар түрлі заманауи технологияларды пайдалана отырып, оқушыларда болашақта кәсіби қызметті табысты атқаруға және жоғары бәсекеге қабілетті болуға қажетті құзыреттерді қалыптастыруға ұмтылуда. Жоғарыда аталған қоғам трансформациясының жаһандық үрдістері заман талабына сай жаңа білім беру технологияларының пайда болуына негіз болды. Солардың бірі – STEAM-білім беру.

STEAM-білім беру – бұл XXI ғасырдың негізгі құзыреттерін қалыптастыруға бағытталған интегративті педагогикалық технология. Оның негізінде проблемалық оқыту, жобалық жұмыс, ғылыми-зерттеу әдістері және практикалық бағытталған оқыту тәсілдері жатыр. Бұл тәсілдер оқушыларда әлемнің тұтас бейнесін қалыптастырып, оларды қазіргі және болашақтағы әртүрлі ауқымдағы мәселелерді шешуге, сондай-ақ үнемі өзгеріп отыратын жағдайларға бейімделуге дайындауға бағытталған [2].

АҚШ-тың бұрынғы білім министрі, белгілі қоғам қайраткері Р. Райли (R.W. Riley) STEAM-білім берудің мәнін өте нақты сипаттаған: «Бүгін біз оқушыларды әлі пайда болмаған мамандықтарға және әлі ойлап табылмаған технологияларды қолдануға дайындап жатырмыз, олар арқылы біз бүгін әлі проблема деп санамайтын мәселелерді шешетін болады» [3]. Қазіргі кезде «STEAM-мамандық» деген ұғым да қалыптасты. Бұл – техникалық, жаратылыстану және инженерлік бағыттағы тар бейінді мамандықтар: компьютерлік технологиялар мен математикаға, жаратылыстану ғылымдары мен медицинаға, сәулет пен инженерияға, білім беру саласына, сондай-ақ менеджмент пен басқа да салаларға қатысты мамандықтар [4]. XXI ғасыр оқушыларында қандай құзыреттерді дамыту қажет деген мәселе бүгінгі күні де өзекті болып отыр. Бұл сұрақ жалпы білім беру жүйесінде де, STEAM-білім беру аясында да маңызды. Сондықтан болашақ STEAM-мамандық иелері ретінде жалпы білім беретін мектеп түлектеріне қандай құзыреттер қажет екенін анықтауға бағытталған түрлі ғылыми көзқарастар қарастырылуда. Қазіргі таңда жалпы орта білім берудің барлық деңгейлері үшін XXI ғасыр дағдылары мен білім беру нәтижелерінің бірқатар модельдері ұсынылған. Мысалы, Дүниежүзілік экономикалық форумның «Білім беруге жаңа көзқарас» атты баяндамасында орталық орынды «4К құзыреттері» алатын модель ұсынылған. Олар: креативтілік, сыни ойлау, коммуникация, кооперация (ынтымақтастық) [5]. Ақпарат көлемінің күрт өсуі сыни ойлауды дамыту қажеттілігін арттырса, дәстүрлі емес шешімдерді іздеу креативтілікті талап етеді. Күрделі пәнаралық жобаларды орындау командалық жұмысты қажет етеді, ал қазіргі әлемдегі шекаралардың жойылуы әртүрлі коммуникация түрлерінің дамуын талап етеді.

Ресейлік зерттеушілер «РОСНАНО мектеп лигасы» білім беру бағдарламасы аясында [6] – оның мақсаты жаратылыстану-ғылыми білім беруді насихаттау – қазіргі оқушыларда дамыту маңызды болып табылатын «жеті кемелдік сатысын», яғни жеті негізгі құзыреттілікті анықтап, ғылыми тұрғыдан негіздеді. Оқу және жазу – цифрлық медиамәтіндермен жұмыс істеу: гипермәтіндер, мультимедиялық және сызықтық емес мәтіндер, лонгридтер,

инфографика. Сонымен қатар үлкен көлемдегі ақпаратты визуализациялау тәсілдерін меңгеру (майндмэппинг, скетчноутинг, скрайбинг). Коммуникация – бұл біздің білетініміздің жиынтығы мен біз танитын адамдардың мүмкіндіктерінің көбейтіндісі. Яғни бұл – айналамыздағы адамдардан ақпарат алу қабілеті, эмоционалдық интеллект пен эмпатияны дамыту. Командада жұмыс істеу – белгілі бір қызмет түрін орындау барысында адамдармен тиімді өзара әрекеттесу, ортақ іске қосқан үлесін түсіну және бірлескен жұмысты жоспарлай білу. Өзін-өзі ұйымдастыру – мақсат қоя білу, сол мақсаттарға жету үшін жеке ресурстарды дұрыс бөлу, сондай-ақ командалық жұмысты тиімді ұйымдастыру қабілеті. Өзін-өзі білімдендіру – өмір бойы білім алу қағидасына негізделген, яғни жеке білім беру траекториясын құру және оны қажет болған жағдайда түзете білу. Зерттеу – танымның ең өнімді әдістерінің бірі. Ол сұрақ қоя білу, зерттеу міндеттері мен гипотезаларды тұжырымдау, деректерді жинау және талдау, бақылау жүргізу және эксперимент жасау қабілеттерін қамтиды. Жобалау – болашаққа бағытталған ерекше көзқарас, уақыт бойынша ойша алға жылжу, қазіргі немесе болашақтағы белгілі бір өзгерістерді жүзеге асыруға бағытталған әрекет [6].

АҚШ-тың жаратылыстану-ғылыми білім беру стандарты «A Framework for K-12 Science Education» [7] негізінде STEAM тәсілі контекстінде оқушыларға қажетті негізгі құзыреттерді төмендегідей көрсетуге болады: сұрақтар қою және мәселелерді анықтау; модельдерді әзірлеу және пайдалану; зерттеуді жоспарлау және жүргізу; деректерді талдау және интерпретациялау; есептеу міндеттерін шешуде математиканы қолдану; логикалық дәлелдер келтіру және шешімдер ұсыну; дәлелдерді пайдалану; ақпараттың сапасын бағалау және оны тиімді жеткізу. Оқушылар үшін маңызды құзыреттерді қарастырғаннан кейін, құзыреттілік тәсілі саласындағы бірқатар халықаралық беделді зерттеулерге назар аударуға болады. Бұл зерттеулерде болашақта ХХІ ғасыр мамандарына қандай құзыреттер қажет болатынын анықтауға ұмтылыс жасалған.

Жалпы әдіснамалық TUNING («Білім беру құрылымдарын үйлестіру») жобасында жоғары оқу орындары түлектеріне қажетті жалпы (эмбебап) құзыреттердің тізімі ұсынылған. Олар: жүйелік ойлау; сыни ойлау және өзін-өзі сын тұрғысынан бағалау; тайм-менеджмент (уақытты басқару); ауызша коммуникация; командада жұмыс істеу; тұлғааралық қарым-қатынас; бейімделгіштік; мәдени әртүрлілік пен мәдениетаралық өзара әрекеттесу; өзін-өзі ынталандыру; ақпаратты басқару дағдылары (әртүрлі дереккөздерден ақпарат алу және талдау); мәселелерді шешу; пәнаралық командада жұмыс істеу; зерттеу дағдылары; креативтілік; практикалық бағыттылық [8].

АҚШ-тағы The Institute for the Future институты [9] болашақ мамандар үшін маңызды келесі құзыреттерді атап көрсетеді: әлеуметтік интеллект; ойлаудың бейімделгіштігі; кроссмәдени құзыреттілік; есептеу және аналитикалық дағдылар; мағыналарды анықтау (яғни қандай мәселе шешуді талап ететінін түсіну); жаңа медиа сауаттылық; трансдисциплинарлық ойлау; дизайн-ойлау; когнитивтік жүктемені басқару; виртуалды ынтымақтастық. Педагогтар үшін маңызды STEAM-құзыреттерді талдау тұрғысынан «Future of Jobs Report 2020» атты есеп те өзекті болып табылады. Бұл есепте еңбек нарығында қай құзыреттердің маңызы артып, қайсысының екінші орынға ығысатыны көрсетілген [10].

Кесте – 1. 2016–2026 жылдардағы ең маңызды 10 STEAM дағдысы

№	2016	2020	2026
1.	Күрделі мәселелерді кешенді шешу	Күрделі мәселелерді кешенді шешу	Аналитикалық ойлау және инновациялар
2.	Басқалармен үйлестіру (координация)	Басқалармен үйлестіру (координация)	Белсенді оқу және оқу стратегиялары
3.	Адам ресурстарын басқару	Адам ресурстарын басқару	Күрделі мәселелерді кешенді

			шешу
4.	Сыни ойлау	Сыни ойлау	Сыни ойлау және талдау
5.	Келіссөз жүргізу	Келіссөз жүргізу	Креативтілік, түпнұсқалық және бастамашылдық
6.	Сапаны бақылау	Сапаны бақылау	Көшбасшылық және әлеуметтік ықпал
7.	Қызмет көрсетуге бағытталу	Қызмет көрсетуге бағытталу	Технологияларды пайдалану, бақылау және басқару
8.	Пайымдау және шешім қабылдау	Пайымдау және шешім қабылдау	Технологияларды әзірлеу және бағдарламалау
9.	Белсенді тыңдау	Белсенді тыңдау	Тұрақтылық, стрессқа төзімділік және икемділік
10.	Креативтілік (шығармашылық)	Креативтілік (шығармашылық)	Негіздеу, мәселелерді шешу және идеяларды қалыптастыру

STEAM-құзыреттердің категориялары және олардың динамикасы. Зерттеушілер STEAM-құзыреттерін бірнеше негізгі категорияға бөлді: мәселелерді шешу, өзін-өзі басқару, адамдармен жұмыс істеу, технологияларды пайдалану және дамыту. Көріп отырғанымыздай (кесте 1), «Мәселелерді шешу» категориясы STEAM-құзыреттерінің ішінде ең маңызды болып қала береді (2020 жылы бірінші орынға шыққан). Алайда болжам бойынша 2026 жылы бұл құзырет аналитикалық ойлау және белсенді оқыту дағдылары сияқты өзектілігін жоғалтады. Ең үлкен өзгерістер рейтингте креативтілік саласында байқалады: 2020 жылы ол 10-орыннан 3-орынға көтерілді, бірақ 2026 жылы бірнеше орын төмендейді. Сонымен қатар 2020 жылы «Эмоционалдық интеллект» құзыреті пайда болып, бұрынғы «Белсенді тыңдау» құзыретін алмастырды. Жалпы алғанда, 2026 жылы «Технологияларды пайдалану және дамыту» категориясындағы STEAM-құзыреттер саны артқан. Әлемдік зерттеушілердің STEAM-құзыреттерге деген көзқарасы да қызықты [11]. Олар SELS (soft, emotional and leadership skills) деп аталатын кешенді STEAM-портфолионы ұсынады. Бұл портфолио «жұмсақ», эмоционалдық және көшбасшылық дағдылардан тұрады. STEAM-портфолио автор тарапынан екі кластерге бөлінеді (кесте 2): негізгі дағдылар (Core skills) және қолдаушы дағдылар (Supporting skills)

STEAM-құзыреттерінің негізгі және қолдаушы дағдылары:

№ Дағдылар Қысқаша сипаттама

Негізгі дағдылар

1 Сыни ойлау Бірнеше ақпарат көздерін, бастапқы деректерді бағалай білу; дәлелдер мен аргументация үшін дұрыс материалды таңдау; басқалардың жұмыстарын сыни тұрғыдан қарау; дәлелдер мен тұжырымдарды ажырата білу.

2 Күрделі мәселелерді кешенді шешу Идеялар генерациялау, мақсат пен кезеңдерді анықтау, проблеманы шешу процесін ғылыми әдіс және дизайн-ойлау тәсілі бойынша жоспарлау.

3 Креативтілік Мәселелерге әртүрлі қырынан қарау, өз пікірін білдіре білу.

4 Коммуникация Әртүрлі аудиторияға арналған тақырыптарды анық, нақты және сенімді түрде жеткізе білу қабілеті.

5 Командада жұмыс істеу Топтық жұмысқа қатысу: бірлескен жоспарлау, ұйымдастыру және ортақ іс-әрекеттерді орындау.

6 Деректерді пайдалану сауаттылығы Сапалы және сандық деректермен жұмыс істеу, аналитикалық тапсырмалар мен жобаларды зерттеу арқылы шешу.

7 Деректерді пайдалану және информатика сауаттылығы Мәселені шешу немесе дәлелдеме үшін информатика элементтерін қолдана білу.

Қолдаушы дағдылар

8 STEAM-логикасында ойлау Проблемаларға бейтарап қарау, пәнаралық шешімдерді қарастыру, жаңашылдық іздеу, идеяларды әртүрлі жолдармен жеткізу (мысалы, дизайн-ойлау, математикалық дәлелдеме).

9 Басқару және табандылық Проблемаларды шешу тәсілдерін зерттеуге, сәтсіздіктерді талдауға және кедергілер туындаған жағдайда жаңа тәсілдерді қабылдауға жеткілікті уақыт бөлу.

10 Әлеуметтік және мәдени сауаттылық Тұлғааралық және мәдениаралық коммуникация жүргізу; әртүрлі елдердің адамдарындағы әлеуметтік және мәдени құндылықтарды түсіну.

11 Көшбасшылық Басқарушы рөлдерді алу және көшбасшылық қасиеттерді дамыту: бастамашылық көрсету, консенсусқа қол жеткізу және топтарда тиімді қарым-қатынас жасау.

12 Этика Кәсіби қызметтің бір бөлігі ретінде этиканы білу және қолдану.

Бұл тәсіл STEAM-құзыреттерді жүйелі түрде дамытуға және заманауи оқушылар мен педагогтардың кешенді кәсіби дайындығын қамтамасыз етуге бағытталған.

STEAM-саласында көшбасшылықты маңызды құрамдас бөлік деп есептеледі. Классикалық басқару теориясынан айырмашылығы, жаңа көшбасшылық тәсілі тек қызметкерлерді жұмыспен қамтуға ғана емес, олардың мотивациясын арттыруға және өнімді әрекетке ынталандыруға бағытталған. Осыған байланысты STEAM-портфолиоға келесі құзыреттерді қосу орынды деп саналады: Өнімділік – белгілі мақсатқа жету үшін жұмыс процесін жүйелі ұйымдастыру, ресурстарды, қажеттіліктерді және приоритеттерді ескеру;

Икемділік – өзгерістерге бейімделу, жобаларды тез ауыстыру, идеялар мен тәжірибемен әріптестермен бөлісу мүмкіндігі; Технологиялық сауаттылық – заманауи технологияларды тиімді қолдану; Уақытты басқару (тайм-менеджмент) – приоритеттік мәселелерді рационалды шешу үшін уақытты дұрыс пайдалану; Командада жұмыс істеу – жеке қабілеттер мен таланттарды ескере отырып міндеттерді бөлу; «синергетикалық» жұмыс атмосферасын қалыптастыру; Эмоционалдық көшбасшылық – өз эмоциясын және басқалардың эмоциясын басқару, эмпатия көрсету және пікірін білдіру кезінде ешкімнің қадір-қасиетіне нұқсан келтірмеу; HR-дағдылары – адам ресурстарын тиімді бөлу, персоналды олардың қажеттіліктері мен мансаптық өсу әлеуетіне сәйкес таңдау; Әлеуметтік дағдылар – ақпараттық байланыстарды вертикаль және горизонталь бойынша орнату, кері байланысты қолдау, көпшілік алдында сөйлеу, ынтымақтастық пен өзара қолдауды дамыту [11].

XXI ғасыр тек өскелең ұрпаққа ғана емес, түрлі салалардағы мамандарға да қажетті құзыреттерді қалыптастыруға бағыт береді, педагогтар да ерекшелік емес. Қазіргі педагогикалық зерттеулер тек жас ұрпақ біліміндегі трансформация әсерін ғана емес, сонымен бірге қоғамның дамуына сәйкес педагогтарды дайындауға назар аударады. XXI ғасырдағы оқушыларға өз болашағын сәтті құруға дайындық беретін педагогтар қажет. Педагогтың кәсіби құзыреттілігі қазіргі қоғамның дамуына әсер етеді. «Педагогтың кәсіби құзыреттілігі» ұғымы кеңейіп, оның мәні тереңдеді. Педагогикалық әдебиетте бұл ұғым педагогтың кәсібилігінде көрініс табатын тұтас қасиет ретінде қарастырылады, ол педагогтың теориялық және практикалық дайындығының бірлігін қамтамасыз етеді. Педагогтың кәсіби құзыреттілігін дамыту – көпфакторлы процесс, оның негізгі құрамдастары: пәндік, әдістемелік, коммуникативтік, зерттеу және басқа да дағдылар. Қазіргі қоғамдағы өзгерістерге байланысты педагогтың кәсіби құзыреттілігі динамикалық сипатқа ие. Заманауи педагогтың портретін «суреттеу» қиын, әсіресе оның эволюциясын көрсету: 10 жыл бұрынғы, бүгінгі және келесі 10 жылдағы педагог қандай болмақ. Мысалы, XX ғасырда педагогтың кәсіби құзыреттілігінің маңызды элементі ИКТ-құзыреттілік болды, ол қазіргі уақытта да өзектілігін сақтап отыр. Дегенмен осы компонент ішінде де өзгерістер бар: заманауи цифрлық технологиялардың білім беру процесін ұйымдастыруға әсері артып, педагогтың рөлі мен әдістемелік тәсілдері де өзгеруде. STEAM-құзыреттілік – болашақ педагогтың интегративті сапасы ол академиялық сауаттылық негізінде дамиды, жоғары білім стандартында педагогикалық технологияларды, жаратылыстану пәндерін оқыту әдістемелерін, жобалық

оқыту әдістемесін, білім берудегі ақпараттық технологияларды және өзін-өзі білімденуге ұмтылуды қамтиды.

Қорытындылай келе, кез келген педагогикалық процестің негізгі мақсаты – оқушылардың белгілі бір оқу нәтижелеріне жетуін қамтамасыз ету, яғни олардың әрі қарайғы өсуі мен дамуының негізін құрайтын құзыреттерді қалыптастыру болып табылады. Қазіргі қоғамнан ХХІ ғасырдың талаптарына сай құзыреттерді меңгерген жас ұрпақты даярлау талап етіледі. Постиндустриалды, ғаламданған әлемде өмірге қажетті құзыреттерді қалыптастыруға бағытталған жаһандық білім беру трендтерінің бірі – STEAM-әдістемесі.

STEAM-әдістемесін білім беру кеңістігіне тиімді енгізудің деңгейі тікелей педагогқа байланысты: ол STEAM-білім берудің мәнін, әдіс-тәсілдерін және пәндерді интеграциялау жолдарын қаншалықты түсінеді. Басты назарға STEAM-педагогты дайындау қойылады. Мұндай педагог тек өз пәнін оқытумен шектелмей, пәнаралық байланыстарды жүзеге асыра алатын, кәсіби білімнің әлеуметтік және мәдени контексттегі маңыздылығын түсінетін және оқушыларда ХХІ ғасыр құзыреттерін қалыптастыру қажеттілігін сезінетін маман болуы керек.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Бұлтты балалық шақ. Технологияландыру мен гуманизация арасындағы компромиссті іздеу [Электрондық ресурс]. – Қолжетімділік режимі: https://vogazeta.ru/articles/2020/10/13/psychology/15260-oblachnoe_detstvo. –
2. Аршанский, Е.Я. STEAM-білім беру: модельден практикалық іске асыруға / Е.Я. Аршанский, Н.С. Сологуб // Адукация і выхаванне. – 2020. – № 9. – Б. 22–30.
3. Фейдл, Ч. Төртөлшемді білім беру. Сәттілікке қажетті құзыреттер / Ч. Фейдл, М. Бялик, Б. Триллинг. – Мәскеу: МШУ «Сколково» Білім беру орталығы, 2016. – 212 б.
4. Жақын болашақ: әлемді өзгерте алатын STEM-мамандықтар [Электрондық ресурс]. – Қолжетімділік режимі: <https://calculators-online.ru/novosti/budushhee-ryadom-stem-professii-kotorye-izmenyat-mir.html>
5. «4К» құзыреттері: сабақта қалыптастыру және бағалау: практикалық ұсыныстар / құраст. М.А. Пинская, А.М. Михайлова. – Мәскеу: «Российский учебник» корпорациясы, 2019. – 76 б.
6. Дағдылар қоры [Электрондық ресурс]. – Қолжетімділік режимі: https://nano-grad.ru/academy/#skills_bank
7. A Framework for K-12 Science Education. Practices, Crosscutting Concepts, and Core Ideas [Электрондық ресурс]. – Қолжетімділік режимі: <https://www.nap.edu/download/13165> –
8. TUNING методологиясы: білім беру бағдарламаларының мазмұнын анықтаудағы құзыретке бағытталған тәсіл [Электрондық ресурс]. – Қолжетімділік режимі: <http://www.unn.ru/cie/GorylevPonomarevaRusakov.pdf>
9. Institute for the Future [Электрондық ресурс]. – Қолжетімділік режимі: <https://www.iftf.org/home>
10. Sabirova, F. Professional Competences in STEM Education / F. Sabirova, M. Vinogradova, A. Isaeva, T. Litvinova // International Journal of Emerging Technologies in Learning (iJET). – 2020. – № 14. – Р. 179–193.
11. STEAM-учитель – учитель для будущего. Чему и как учить? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://stem.ort.org/onlineconf20-lector/>. – Дата доступа: 05.12.2020.

АҒЫЛШЫН ТІЛІ МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ КӘСІБИ СЕНІМДІЛІГІН ДАМУДА ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ПРАКТИКАНЫҢ РӨЛІ: ЭМПИРИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕРГЕ ШОЛУ

Баймұханова Жадыра Нұртайқызы

zhadybnz@gmail.com

Шетел тілі: екі шет тілі білім беру бағдарламасының І курс магистранты,
Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе қ, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекші, ф.ғ.к., PhD - Кузембаева Г.А.

Аңдатпа. Мақалада болашақ ағылшын тілі мұғалімдерінің кәсіби сенімділігін қалыптастыруға педагогикалық практиканың әсеріне арналған эмпирикалық зерттеулерге шолу жасалған. Өзіндік тиімділіктің теориялық негіздері, оның практикалық дайындық барысында даму механизмдері қарастырылады. 2014–2025 жылдар аралығында жарияланған 30 дереккөзді талдау негізінде автор педагогикалық практика кәсібиленудің негізгі кезеңі болып табылады, алайда оның тиімділігі бірқатар жағдайларға, оның ішінде тәлімгерліктің сапасына, рефлексия мүмкіндігіне және психологиялық қолдауға байланысты деген қорытындыға келеді. Мақала педагогикалық білім беру саласындағы зерттеушілерге, жоғары оқу орындарының оқытушыларына және педагогикалық мамандықтардың студенттеріне арналған.

Кілт сөздер: өзіндік тиімділік, кәсіби сенімділік, педагогикалық практика, ағылшын тілі мұғалімдері, мұғалімдерді даярлау, әдебиеттерге шолу.

Қазіргі білім беру жүйесі педагогикалық кадрларды даярлау сапасына барған сайын жоғары талаптар қойып отыр. Менің ойымша, білім беру реформалары жағдайында болашақ мұғалімдердің кәсіби сенімділігін қалыптастыру тақырыбы өзекті ғана емес, сонымен қатар сыни маңызды болып отыр. Педагогикалық практика дәстүрлі түрде кәсібиленудің негізгі кезеңі ретінде қарастырылады, онда теориялық білімнен практикалық қызметке көшу жүзеге асырылады. Алайда академиялық дайындық пен нақты мектеп ортасы арасында елеулі алшақтық бар, оны көптеген студенттер ойлайтындай, тек профессияға тікелей ену арқылы ғана еңсеруге болады [3]. Педагогикалық қызмет контекстінде өзіндік тиімділік оқыту сапасына, оқушылардың ынтасына және кәсіби «күйіп қалуға» төзімділікке әсер етеді [22]. Менің пікірімше, дәл өзіндік тиімділік мұғалімге үлгі бойынша әрекет ету емес, сабақ барысында импровизация жасауға мүмкіндік беретін ішкі өзек болып табылады.

Бұл мақаланың мақсаты – ағылшын тілі болашақ мұғалімдерінің өзіндік тиімділігіне педагогикалық практиканың әсері туралы эмпирикалық зерттеулерді жинақтау, осы процестің динамикасын анықтайтын негізгі факторларды анықтау және практикалық дайындықты оңтайландыру бойынша ұсыныстар беру.

Өзіндік тиімділік теориясы Альберт Бандура тарапынан әзірленді, ол оны адамның белгілі бір нәтижелерге жету үшін қажетті әрекеттерді ұйымдастыру және орындау қабілетіне деген сенімі ретінде анықтады [3]. Бандура өзіндік тиімділікті қалыптастырудың төрт негізгі көзін анықтады: жеке табыс тәжірибесі (mastery experience), басқаларды бақылау (vicarious learning), вербалды сендіру (verbal persuasion) және физиологиялық/эмоционалды күй (emotional states). Зерттеулер ағылшын тілі мұғалімдерінің жоғары өзіндік тиімділігі оқыту сапасына және оқушылардың жетістіктеріне тікелей байланысты екенін көрсетеді. Mercer жүйелі шолуында мұғалімнің психологиялық әл-ауқаты, оның ішінде өзіндік тиімділік, педагогикалық қызметтің тұрақтылығының маңызды факторы болып табылатыны атап көрсетілген [25].

Шет тілін оқытудың ерекшелігі мынада: мұғалім үнемі тілді көпшілік алдында қолдану жағдайында болады, бұл мазасыздықты күшейтіп, сенімділікті төмендетуі мүмкін. Менің

пікірімше, дәл осы қос жүктеме – әдістемелік және тілдік – ағылшын тілі мұғалімінің өзіндік тиімділігін кәсіпке кіру кезеңінде ерекше осал етеді.

Педагогикалық практика әдебиетте университеттегі теориялық дайындық пен нақты кәсіби қызмет арасындағы көпір ретінде қарастырылады. Көптеген студенттер ойлайды, олар әдістемелік курстарды оқығаннан кейін мектепке дайын, бірақ сыныппен алғашқы тәжірибе көбінесе «шындық шоғын» (reality shock) тудырады. Бұл кезеңдер заманауи зерттеулерде өзіндік тиімділік динамикасынан растау табады.

Педагогикалық практика кәсіби дағдыларды ғана емес, сонымен қатар кәсіби сәйкестікті де қалыптастырады. Дәл практикалық қызмет барысында студент өзін теориялық білімнің тасымалдаушысы емес, мұғалім ретінде сезіне бастайды. Бандураның өзіндік тиімділіктің төрт көзі педагогикалық практикада өз іске асуын табады. Hoang және Wyatt вьетнамдық студенттерге жүргізген зерттеулерінде көрсеткендей [15]:

- Mastery experience нақты сабақтар өткізу және оң тәжірибе алу арқылы қалыптасады;
- Vicarious learning тәлімгер мен әріптестерді бақылау арқылы жүзеге асырылады;
- Verbal persuasion әдіскер мен мектеп мұғалімінің кері байланысы арқылы болады;
- Emotional states стрессті және мазасыздықты басқаруда көрінеді. осы ақпаратты кесте түрінде керек

Klassen және Durksen ұзақ мерзімді зерттеулерінде студенттердің өзіндік тиімділігінің апталық ауытқуы олардың сабақтағы табыс немесе сәтсіздік тәжірибесімен тікелей байланысты екенін анықтады [18]. Менің пікірімше, дәл рефлексия қарапайым тәжірибені мағыналы құзыреттілікке айналдырады. Онсыз тіпті сәтті сабақтар да тұрақты сенімділіктің өсуіне әкелмеуі мүмкін.

Эмпирикалық жұмыстардың елеулі бөлігі педагогикалық практика барысында өзіндік тиімділіктің оң динамикасын растайды.

1-кесте – Эмпирикалық зерттеулерге шолу (педагогикалық практика және self-efficacy)

Автор(лар), жыл	Ел контекст /	Зерттеу түрі	Негізгі нәтижелер	Интерпретация / қорытынды
Eğimli & Solhi (2021)	Түркия	Эмпирикалық	Self-efficacy тәжірибе артқан сайын және стресс азайған сайын өседі	Белгісіздік қорқынышы нақты тәжірибемен ауысады
Ma, McMaugh & Cavanagh (2022)	Австралия	Ұзақ мерзімді	Практика барысында сенімділік тұрақты өседі	Ең үлкен өзгеріс instructional strategies компонентінде
Megawati & Astutik (2018)	Индонезия	Эмпирикалық	Ең дамыған компонент — instructional strategies	Бақылау және еліктеу арқылы тез меңгеріледі
Pandee, Tepsuriwong & Darasawang (2020)	Тайланд	Сапалық	Компоненттер әртүрлі дамиды: classroom management ↑, methodology ↓	Self-efficacy динамикасы сызықты емес
Choephatrueedi & Inpin (2025)	Тайланд (ауылдық мектептер)	Заманауи эмпирикалық	Сызықты емес даму расталды	Кәсіби есейген сайын өзін-өзі сыни бағалау күшейеді
Gan & Lee (2018)	Гонконг	Ұзақ мерзімді	Тәлімгерлік пен мектеп ортасы маңызды	Студент — белсенді кәсіби даму агенті

Осы шолу үшін Қазақстанда жүргізілген зерттеулер ерекше қызығушылық тудырады, мұнда педагогикалық білім беру жүйесі үштілді оқытуға (қазақ, орыс, ағылшын) көшуге байланысты ауқымды реформаларды бастан кешіруде. Менің ойымша, қазақстандық контекст

болашақ ағылшын тілі мұғалімі қос сынаққа тап болған жағдайда өзіндік тиімділіктің қалыптасуын зерттеудің бірегей мүмкіндігін береді: мамандықты меңгеру және полилингвалды ортада тілдік үлгі ретінде әрекет ету қажеттілігі.

Zhamalashov және Courtney басшылығымен қазақстандық ғалымдар тобы жүргізген іргелі зерттеу осы саладағы Қазақстандағы алғашқы ауқымды эмпирикалық зерттеулердің бірі болды [26]. Зерттеуге елдегі 16 ЖОО-нан 213 студент-педагог қатысты. Авторлар педагогикалық практиканың сапасы, өзіндік тиімділік, мамандыққа сенім және мамандық бойынша жұмыс істеу ниеті арасындағы байланыстарды талдау үшін құрылымдық модельдеу әдісін қолданды.

Зерттеу нәтижелері педагогикалық практиканың сапасы болашақ мұғалімдердің өзіндік тиімділігінің негізгі предикторы болып табылатынын көрсетті. Бұл ретте студенттердің практикаға қанағаттануы төменнен орташаға дейін өзгерді, ал негізгі дисперсия ЖОО-лар арасында емес, ЖОО ішінде байқалды. Бұл практика сапасының көп жағдайда жергілікті жағдайлармен – нақты мектеппен, тәлімгермен және процесті ұйымдастырумен анықталатынын көрсетеді. Авторлар келесідей маңызды қорытынды шығарды: студенттердің өзіндік тиімділігін арттыру үшін практиканың ұзақтығын ұлғайту ғана емес, құрылымдалған және түпнұсқа оқыту тәжірибесін, сондай-ақ тәжірибелі мұғалімдер тарапынан сапалы кері байланыс пен қолдауды қамтамасыз ету қажет. Мен авторлардың бұл қорытындысымен келісемін: практика сағаттарының саны өздігінен сенімділіктің өсуіне кепілдік бермейді, егер бұл сағаттар мазмұнды өзара әрекеттесу мен рефлексиямен толтырылмаса.

Қазақстандық контекстің ерекшелігі Yessenova зерттеуінде толық ашылады, ол үштілді білім беру шеңберінде ағылшын тілінде оқытуға дайындалып жатқан жаратылыстану-ғылыми және математикалық пәндердің болашақ мұғалімдерінің өзіндік тиімділігіне арналған [25]. Бұл зерттеу STEM пәндерінің мұғалімдеріне бағытталғанымен, оның қорытындылары ағылшын тілі мұғалімдерін даярлауға тікелей қатысты, өйткені екі топ та ағылшын тілін оқыту құралы ретінде пайдалану міндетіне тап болады. Yessenova сапалық интервьюге негізделген зерттеуде болашақ мұғалімдердің ағылшын тілін оқыту тілі ретінде пайдалану қабілетіне қатысты төмен өзіндік тиімділік танытатынын анықтады. Сенімділікті төмендететін факторларға мыналар жатқызылды:

- ағылшын тілінде сәтті оқыту тәжірибесінің болмауы (mastery experience жетіспеушілігі);
- өзінің тілдік құзыреттілігін сыни бағалау;
- үлгілеудің жетіспеушілігі (vicarious learning) – ағылшын тілінде сәтті оқытудың мысалдарының болмауы;
- тілдік мазасыздық (emotional states).

Менің пікірімше, бұл деректер ағылшын тілі мұғалімдерінің өзіндік тиімділігін түсіну үшін өте маңызды. Егер ағылшын тілінің мұғалімі өзінің тіліне сенімді болмаса, оның педагогикалық қабілеттеріне деген сенімі міндетті түрде зардап шегеді. Yessenova Бандураның өзіндік тиімділіктің төрт көзін ескере отырып, оқу бағдарламаларын қайта қарауды, оның ішінде ЖОО дайындығы кезеңінде-ақ ағылшын тілінде оқыту практикасы үшін мүмкіндіктер жасауды ұсынады.

Қазақстанда жүргізілген «Педагогикалық идеялар фестивалі» журналында жарияланған зерттеу тәлімгерліктің екі тәсілінің – конструктивистік және трансмиссивтік – тиімділігін салыстыруға арналған [24]. Авторлар конструктивистік тәсіл, онда тәлімгер дербес шешім іздеуді қолдайтын фасилитатор ретінде әрекет етеді, бастаушы педагогтардың өзіндік тиімділігінің дамуына трансмиссивтік тәсілмен (тәлімгер дайын білім мен алгоритмдерді таратады) салыстырғанда айтарлықтай көп әсер ететінін анықтады. Авторлар анықтаған «сәйкессіздік эффектісі» ерекше қызығушылық тудырады: тәлімгерлік стилі студенттің бастапқы педагогикалық сенімдерімен сәйкес келмеген жағдайларда, парадоксальды түрде өзіндік тиімділіктің дамуын ынталандыратын когнитивті диссонанс пайда болды. Менің ойымша, бұл құбылысты баламалы тәсілдермен соқтығысу студентті өзінің түсініктерін қайта қарауға, жайлылық аймағынан шығуға және нәтижесінде жаңа

құзыреттіліктерді белсенді түрде меңгеруге мәжбүрлейтінімен түсіндіруге болады. Ұзақ мерзімді перспективада бұл тұрақты және рефлексивті кәсіби позицияның қалыптасуына ықпал етеді.

Goodman, Nam, Yembergenova, Nuta және Malone Назарбаев Университетінің базасында жүргізген зерттеуі педагогикалық ЖОО оқытушыларын – болашақ мұғалімдерді оқытатындарды – даярлауға бағытталған [15]. Зерттеуге Қазақстанның бес педагогикалық ЖОО-нан 60 оқытушы қатысты, олар STEM педагогикасы және көптілді білім беру бойынша біліктілікті арттыру бағдарламаларынан өтті.

Өзіндік тиімділік теориясын қолдана отырып, авторлар бағдарламаға қатысу оқытушылардың сәйкестігі мен сенімділігіне қалай әсер еткенін талдады. Нәтижелер оқытушылар action research (әрекеттегі зерттеу) педагогикалық практиканы жетілдіру құралы ретінде бағалай бастағанын және оны өздерінің зерттеу жұмыстарында да, студенттерді оқытуда да қолдану ниетін білдіргенін көрсетті. Алайда авторлар сондай-ақ Қазақстанның педагогикалық білім беруінде action research енгізуді шектейтін практикалық қиындықтар мен әлі де дамып келе жатқан өзіндік тиімділік бар екенін анықтады. Менің пікірімше, бұл зерттеу маңызды аспектіні атап көрсетеді: өзіндік тиімділік тек студенттерде ғана емес, сонымен қатар олардың тәлімгерлерінде – ЖОО оқытушыларында – қалыптасады. Егер оқытушылардың өздері жаңа әдістерге сенімді болмаса, олар студенттерге тиімді түрде жеткізе алмайды. Қазақстандық зерттеулерге жүргізілген шолу бірнеше жинақтаушы қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Біріншіден, Қазақстанда мұғалімдердің өзіндік тиімділік проблемасына тұрақты зерттеушілік қызығушылық байқалады, бұл үштілді білім беруге көшу және инклюзивті практиканы дамыту сияқты ауқымды білім беру реформаларына байланысты. Екіншіден, қазақстандық зерттеулер халықаралық әдебиетте анықталған әмбебап заңдылықтарды растайды: педагогикалық практика мен сапалы тәлімгерлік өзіндік тиімділікті дамытудың негізгі факторлары болып табылады. Сонымен қатар олар Қазақстанға тән сын-тегеуріндерді анықтайды, олар ана тілі емес тілде оқыту және жаңа білім беру стандарттарына бейімделу.

Жоғарыда аталып кеткен ақпараттарды қорытындылай келе, қазақстандық зерттеулерді шолуға қосу эмпирикалық базаны байытып қана қоймай, сонымен қатар посткеңестік білім беру контекстінің ерекшелігін ескеруге мүмкіндік береді, бұл ұқсас білім беру дәстүрі бар елдердің оқырмандары үшін өте маңызды.

Қорытынды

Өртүрлі мәдени контекстерде жүргізілген зерттеулерді салыстыру өзіндік тиімділікті дамытудың әмбебап заңдылықтарын да, ерекшеліктерін де анықтауға мүмкіндік береді. Жүргізілген шолу негізінде кәсіби сенімділікті дамыту құралы ретінде педагогикалық практиканы оңтайландыру бойынша бірқатар практикалық ұсыныстар беруге болады.

1. Тәлімгерліктің рөлін күшейту. Dreer-Goethe жүйелі шолуында сапалы тәлімгерлік өзіндік тиімділікті дамытудың ең маңызды факторларының бірі болып табылатынын көрсетті [9]. Менің ойымша, тәлімгерлерді тек тағайындап қоймай, сенімділіктің өсуіне ықпал ететін конструктивті кері байланыс беруге үйрету керек.

2. Рефлексивті практикаларды енгізу. Ardı және Deng рефлексия (бақылау күнделіктері, топтық талқылаулар, супервизиялар) тәжірибені мағыналы кәсіби құзыреттілікке айналдыратынын көрсетеді [1] [7].

3. Микрооқытуды қолдану. Сабақтардың фрагменттерін қауіпсіз ортада алдын ала пысықтау сынып алдындағы қорқынышты азайтуға және бастапқы mastery experiences қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Көптеген студенттер ойлайды, идеалды модель «батыру» болар еді, онда әдістеме мен практика дәйекті емес (алдымен теория, содан кейін практика), параллель жүреді. Менің пікірімше, мұндай модель шынымен де білім мен әрекет арасындағы алшақтықты тезірек еңсеруге мүмкіндік береді.

Жүргізілген эмпирикалық зерттеулерге шолу, соның ішінде қазақстандық ғалымдардың еңбектерін қамти отырып, бірқатар жалпылама қорытындылар жасауға мүмкіндік береді.

Педагогикалық практика болашақ ағылшын тілі мұғалімдерінің кәсіби сенімділігін (self-efficacy) дамытудағы негізгі факторлардың бірі болып табылады. Бұл үдерістің теориялық негіздері Albert Bandura еңбектерінде қаланған және педагогикалық өзіндік тиімділік саласындағы зерттеулерде нақтыланған [4] [5] [26].

Өртүрлі мәдени контекстерде, соның ішінде Қазақстанда жүргізілген эмпирикалық зерттеулер педагогикалық практика барысында өзіндік тиімділіктің оң динамикасын растайды [10] [26] [26].

□ Алайда бұл үдерістің динамикасы сызықты емес:

- өзіндік тиімділіктің өртүрлі компоненттері өртүрлі бағытта дамуы мүмкін;
- практиканың бастапқы кезеңі көбінесе сенімділіктің төмендеуімен қатар жүреді [6].

Өзіндік тиімділіктің табысты қалыптасуына әсер ететін негізгі факторлар:

- тәлімгерлік сапасы [8] [13];
- рефлексия мүмкіндігі [2] [8];
- психологиялық қолдау;
- мектеп ортасы [25] [26].

Қазақстандық зерттеулер көрсетеді:

- тілдік дайындықтың маңыздылығы жоғары;
- жоғары оқу орнында оқу кезеңінде-ақ ағылшын тілінде табысты сабақ өткізу тәжірибесін қалыптастыру қажет [25].

Қорытындылай келе, педагогикалық практиканың тиімділігі оның ұзақтығына ғана емес, сонымен қатар рефлексия сапасына және қолдаушы ортаның болуына байланысты екенін атап өтуге болады. Өзіндік тиімділік динамикалық түрде дамиды және көптеген факторларға тәуелді, бұл педагогикалық практиканы ұйымдастыруда кешенді тәсілді қажет етеді. Менің ойымша, жоғары оқу орындары практиканың кестесін қайта қарастырып, оны уақыт бойынша біркелкі таратуы қажет, бұл студенттердің күйзелісін азайтып, табысты тәжірибені жинақтау әсерін күшейтеді. Сонымен қатар, студенттерді кәсіби қалыптасудың маңызды кезеңінде сүйемелдейтін мектеп мұғалімдері мен әдіскерлер қатарынан тәлімгерлерді жүйелі түрде даярлау қажет. Қазақстандық тәжірибе үштілді білім беру жағдайында өзіндік тиімділікті дамытуға ерекше назар аудару керектігін көрсетеді, яғни тілдік және әдістемелік дайындықты ықпалдастырып, студенттерге ағылшын тілінде табысты сабақ өткізу мүмкіндіктерін жасау маңызды.

ҚОЛДАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Ardi, P., Widiati, U., Suryati, N., & Wulyani, A. (2025). EFL pre-service teachers' professional identity construction through reflective mentoring during teaching practicum. *LLT Journal*, 28(1), 87–105. <https://doi.org/10.24071/llt.v28i1.9601>
2. Аубакирова С.Д., Дюсенбаева Б.А., Абенова Н.Р. (2025). Эффективность казахстанских учителей во внедрении инклюзивных практик. Известия. Серия: Педагогические науки, 78(3). <https://doi.org/10.48371/PEDS.2025.78.3.002>
3. Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, 84(2), 191–215. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.84.2.191>
4. Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. W. H. Freeman.
5. Butabayeva, L., Sharma, U., Forlin, C., Abildina, S., Ismagulova, S., & Nogaiabayeva, G. (2025). Inclusive practices in Kazakhstan: validating the teacher efficacy for inclusive practice scale for the local context. *International Journal of Developmental Disabilities*, 1–14. <https://doi.org/10.1080/20473869.2025.2492091>
6. Choephattruedi, S., & Inpin, B. (2025). Teacher self-efficacy in rural Thailand: Insights from pre-service English teachers' practicum experiences. *LLT Journal*, 28(1).
7. Deng, L., Zhu, G., Li, G., Xu, Z., Rutter, A., & Rivera, H. (2018). Student teachers' emotions, dilemmas, and professional identity formation amid the teaching practicums. *The Asia-Pacific Education Researcher*, 27(6), 441–453. <https://doi.org/10.1007/s40299-018-0404-3>

8. Dreer-Goethe, B. (2023). Well-being and mentoring in pre-service teacher education: An integrative literature review. *International Journal of Mentoring and Coaching in Education*, 12(4), 336–349. <https://doi.org/10.1108/IJMCE-09-2022-0073>
9. Eğinli, İ., & Solhi, M. (2021). The impact of practicum on pre-service EFL teachers' self-efficacy beliefs: First step into professionalism. *Shanlax International Journal of Education*, 9(4), 223–235. <https://doi.org/10.34293/education.v9i4.4135>
10. Febria, D., Oinuma, S., & Zaki, L. B. (2025). Exploring factors influencing the mental preparedness of English pre-service teachers for professional practice: A mixed methods study. *Journal of Language Learning and Teaching*, 13(2).
11. Gale, J., Alemдар, M., Cappelli, C., & Morris, D. (2021). A mixed methods study of self-efficacy, the sources of self-efficacy, and teaching experience. *Frontiers in Education*, 6, Article 750599. <https://doi.org/10.3389/feduc.2021.750599>
12. Gan, Z., & Lee, J. (2018). Success and failure in first-year teaching: Mainland Chinese ESL teachers in Hong Kong schools. *Cogent Education*, 5(1), 1455631. <https://doi.org/10.1080/2331186X.2018.1455631>
13. George, S. V., Richardson, P. W., & Watt, H. M. (2018). Early career teachers' self-efficacy: A longitudinal study from Australia. *Australian Journal of Education*, 62(2), 217–233. <https://doi.org/10.1177/0004944118779601>
14. Goodman, B., Nam, A., Yembergenova, A., Nuta, O., & Malone, K. (2025). 'I should conduct action research more often': teacher educators' professional development through action research. *Educational Action Research*, 33(3), 454–471. <https://doi.org/10.1080/09650792.2025.2468958>
15. Hoang, T., & Wyatt, M. (2021). Exploring the self-efficacy beliefs of Vietnamese pre-service teachers of English as a foreign language. *System*, 96, Article 102422. <https://doi.org/10.1016/j.system.2020.102422>
16. Исмагулова А.Е., Рыспаева Д.С., Жолдабаева А.С. и Фурман О.В. (2023). Влияние проекта развития педагогического университета на казахстанских преподавателей английского языка. Вестник Кокшетауского университета имени Шокана Уалиханова. Серия "Филология", 4, с. 143-156.
17. Klassen, R. M., & Durksen, T. L. (2014). Weekly self-efficacy and work stress during the teaching practicum: A mixed methods study. *Learning and Instruction*, 33, 158–169. <https://doi.org/10.1016/J.LEARNINSTRUC.2014.05.003>
18. Liu, H., Yan, C., & Fu, J. (2022). Exploring livestream English teaching anxiety in the Chinese context: An ecological perspective. *Teaching and Teacher Education*, 111, 103620. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2021.103620>
19. Ma, K., McMaugh, A., & Cavanagh, M. (2022). Changes in pre-service teacher self-efficacy for teaching about professional experience placements. *Australian Journal of Education*, 66(1), 57–72.
20. Megawati, F., & Astutik, Y. (2018). Teaching practicum: Investigating EFL pre-service teachers' self-efficacy. *English Review: Journal of English Education*, 7(1), 125–136. <https://doi.org/10.25134/erjee.v7i1.1500>
21. Mercer, S. (2018). Psychology for language learning: Spare a thought for the teacher. *Language Teaching*, 51(4), 504–525. <https://doi.org/10.1017/S0261444817000258>
22. Mudra, H. (2024). Urban pre-service English-as-a-foreign-language (EFL) teachers' challenges during teaching practicum in rural schools. *Journal of Teaching and Learning*, 18(2), 150–172. <https://doi.org/10.22329/jtl.v18i2.8788>
23. Tschannen-Moran, M., & Woolfolk Hoy, A. (2001). Teacher efficacy: Capturing an elusive construct. *Teaching and Teacher Education*, 17(7), 783–805. [https://doi.org/10.1016/S0742-051X\(01\)00036-1](https://doi.org/10.1016/S0742-051X(01)00036-1)

24. Воздействие конструктивистского и трансмиссивного подходов наставничества на развитие самооффективности начинающих педагогов. (2025). *Панорама педагогических идей*, 1(1). <https://journal.orleu-edu.kz/index.php/vesti-no/article/view/212>

25. Yessenova, A. (2017). Teacher education for teaching content in English: self-efficacy beliefs and perceptions of Science and Mathematics pre-service teachers in Kazakhstan. Paper presented at *ECER 2017*, Copenhagen, Denmark.

26. Zhamalashov, A., Courtney, M.G.R., Olzhayeva, A., Bauyrzhanova, A., & Kalemeneva, D. (2025). The Role of Student-Teacher College Practicum Experience on Teaching Self-Efficacy, Belief in the Profession, and Intention to Teach in Kazakhstan. *Asia Pacific Education Review*, 26(3), 827–838. <https://doi.org/10.1007/s12564-025-10059-w>

ӘОЖ 159.942

АДАМНЫҢ ЭМОЦИЯСЫ, ТҮРЛЕРІ МЕН ФУНКЦИЯЛАРЫ

Бакимова Д.К.

6B03101-Психология білім бағдарламасының 3 курс студенті,

Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ, Қазақстан
Ғылыми жетекші, пс.ғ.к., қауымдастырылған профессор - Сабинова Ж.Н.

Эмоция ұғымының анықтамасы-бұл психикалық тәжірибенің ситуациялық көрінісі. Бұл болып жатқан оқиғаларға ішкі жауап, реакция.

Латын тілінен аударғанда "эмоция" сөзі "діріл" немесе "толқын" дегенді білдіреді, яғни бұл адамның сабырлы болмайтын процесі: бір нәрсені бағалай отырып, ол оны қандай да бір түрде бастан кешіреді.

Эмоцияны сезіну күйі адамды жан-жақты қамтиды: ішкі жан дүниесінде әртүрлі органикалық реакциялар басталады, мимика, көзқарас, дауыс, дене қалпы және мінез-құлық сыртқы жағынан өзгереді.

Мысалы, сіздің автобуста аяғыңызды басып кетіп, тіпті кешірім сұрамады. Осы секундта мыңдаған түрлі ойлар ойға оралады: "бұл қаншалықты ауыр! Етік қазір лас! Қандай дөрекі адам! Кешірім сұраса болар еді!»

Егер сіз болған оқиғаны сіздің жеке қадір-қасиетіңізге нұқсан келтіретін деп бағалаған болсаңыз, онда сіз ренжітуіңіз немесе ашулануыңыз, үндемеуіңіз немесе қорлаушыға ауызша (немесе физикалық) шабуыл жасауыңыз мүмкін. Қанша адам-олардың әрқайсысының сипатына байланысты реакциялар.

Эмоциялар әр түрлі болады (қуаныш, қайғы, рахаттану), біздің жағдайымызды түрлі – түсті түстермен бояйды-адам неғұрлым "бай", тәжірибелі болса, соғұрлым ол жауап беру тәсілдерін біледі және өз өмірін толық өткізе алады.

Керісінше, тек қуанып, қайғыруды білетіндер әлемді ақ-қара, жақсы және жаман деп бөледі, олардың тіршілігін жарқын және қанағаттанарлық деп атай алмайды.

Эмоциялар мен сезімдер-айырмашылығы неде?

Көбінесе эмоциялар мен сезімдер туралы айтатын болсақ, адамдар бірдей нәрсені білдіреді. Шын мәнінде, бұл: біріншісі де, екіншісі де тәжірибенің ішкі процесін білдіреді. Олардың арасындағы айырмашылық бір ғана және процестің ұзақтығында:

1. эмоция ұзаққа созылмайды-сіз көптен армандаған затты сатып алдыңыз. Сіз қанша қуанасыз? Ал, бір, екі сағат. Содан кейін қуаныш эмоциясы басыла бастайды. Мүмкін сіз ертең басқа нәрсе туралы армандай бастайсыз. Немесе көшеде өтіп бара жатқан көлік сізді

балшыққа батырып жіберді, сіз ашуланасыз немесе ренжисіз, бірақ көп ұзамай сіз бұл қиындықты ұмытып кетесіз;

2. сезімдер ұзақ мерзімді – бұл уақытқа төзімді эмоциялар: мен баламды туғаннан бастап жақсы көремін және өмір бойы жақсы көремін. Мен әлі күнге дейін менің кэмпиттерімді шкафтан ұрлаған балабақшадағы қызға ашуланамын (сонша жыл өтті, Мен әлі де ашуланамын!). Бұл жағдайда махаббат пен ашуланшақтық-бұл сезімдерменің өмірімде өте ұзақ уақыт болды.

Эмоциялар сезімге қайта оралуға бейім.

Егер біз тәжірибенің оң спектрі туралы айтатын болсақ, онда бұл жақсы. Бірақ егер адам ұзақ уақыт бойы жағымсыз тәжірибелерді алып жүрсе, онда олар оны іштен жейді, азап шегеді, бүкіл өміріне улы әсер етеді.

Бұл келесі себеппен болады (ұрланған кэмпит жағдайын алайық): бала кезімде мен кэмпиттерімнің жоғалып кеткенін көргенде қатты ашуландым. Мен бұл туралы анама және тәрбиешіге айттым, бірақ олардың ешқайсысы жағдайға әсер ете алмады.

Қыз менің кэмпиттерімді ұрлай берді, Мен оған бірде-бір сөз айтқан емеспін (неге белгісіз). Осылайша, менің ашу-ызам эмоциям жауапсыз қалды және менімен бірге өмір сүріп келе жатқан ашу сезіміне айналды.

Демек, қорытынды: кез-келген эмоционалды реакция жауап беруі, білдірілуі, сөзбен, іс-әрекетпен, қимылмен шығарылуы керек.

Адам эмоцияларының физиологиялық аспектісі

Адамның эмоциясы физиологиялық деңгейде өмір сүреді. Бұл психиканың денемен тығыз байланысты екендігі туралы: олар бір-біріне өзара әсер етеді. Егер маған қауіп төніп тұр деп ойласам, денеде келесі өзгерістер болатын қорқыныш сезімін сезінемін:

1. барлық сезім мүшелері тітіркенеді – мысалы, кеңістікті жақсы көру үшін кеңейтілген көру сезімі қажет;

2. адреналин қанға енеді, бұл бүкіл денені жұмылдыратын, физикалық көрсеткіштерді жақсартатын гормон (төзімділік);

3. тыныс алу жиілейді;

4. қан ағымы жылдамдықты арттырады;

5. жүрек ырғақты тездетеді;

6. қан қысымы көтеріледі;

7. асқазан түйіршікке айналады;

8. диарея шабуылы және т. б. болуы мүмкін.

Осы физиологиялық өзгерістердің барлығы маған "жүгірі! Мұнда қауіпті!" менің қауіп туралы ойыма жауап ретінде болады.

Осылайша, дене біздің ойлағанымызға және шындықты қалай сезінетінімізге бейімделеді.

Сондықтан психологиялық гигиенаны сақтау маңызды: жағымды эмоцияларды тудыратын позитивті ойлауды дамыту. Тыныш, бейбіт дене бақыт пен рахат гормондарын шығарады, ауырмайды, өзін-өзі емдеуге қабілетті.

Эмоциялардың функциялары олар не үшін қажет

Эмоциялар адамның басқаларға және әлемге, жағдайларға, құбылыстарға, оның қажеттіліктері жасырылған оқиғаларға субъективті қатынасын көрсетеді.

Мүмкін, бұл олардың негізгі функциясы (сигнал) – адамның қалағанын көрсету. Одан басқа тағы үшеуі бар:

1. мотивациялық-реттеуші-тәжірибе адамның мінез-құлқын бағыттайды, не істеу керектігін және қалай әрекет ету керектігін айтады;

2. коммуникативті-эмоциялар арқылы біз бір-бірімізді жақсы түсінеміз, адамдардың ішкі жағдайын "оқимыз" (бұл эмпатия деп аталады). Әрине, сіз адамның ашуланғанын, қуанғанын немесе қайғырғанын анық ажыратасыз. Бұл түсінік сізге одан әрі іс қимыл жоспарын құруға мүмкіндік береді;

3. қорғаныс функциясы - кейбір жағдайларда эмоциялар бізді кез-келген қауіптен құтқарады. Қорқыныш сізді қауіпті жерден кетуге мәжбүр етеді. Ашу басқаларға "кетіңіз, маған қол тигізбеңіз немесе алыңыз" деп таратады.

Эмоциялар осы сәтте (және одан да көп) ішінде не болып жатқанын көрсететін маркер ретінде.

Егер Мен барлық адамдар мейірімді, жақсы және маған жақсылық тілейтініне сенсем, онда менің аяғыма басқан адам маған қатты, жағымсыз реакция тудырмайды. Бұл кездейсоқтық, солай болады. Егер ол кешірім сұрамаса, бұл оның ұнамсыз екенін білдірмейді. Мүмкін ол мұны байқамаған шығар. Егер ол байқаған, міндетті түрде кешірім сұраған болар еді.

Бірақ егер менің әлемімнің суретінде барлық адамдар қорқынышты зұлымдар мен қаскөйлер болса, онда жоғарыда аталған жағдайда мен аяғымды әдейі басты деп ойлаймын, мен жеке қорлау үшін болған оқиғаны қабылдап, қатты ашуланамын және өзімді агрессивті ұстаймын.

Жиі қолданылатын эмоциялар-бұл тұлғаның психологиялық портреті: оның мінезі, ойлау тәсілі және болмысына әсер етеді.

Эмоция түрлері

Көптеген классификациялар бар, олардың әрқайсысында эмоциялардың өзіндік түрлерін ажыратуға болады.

Мысалы, оларды оң, теріс және бейтарапқа бөлуге болады. Қарқындылығы бойынша олар стеникалық (жарқын көріністермен бірге) және астеникалық (адамның төмен белсенділігі) болуы мүмкін.

Психологияда көбінесе келесі тізім туралы айтылады:

1. **негізгі**-бұл кез-келген адамға, оның жынысына, жасына, ұлтына, тұрғылықты еліне және мәдени тәжірибесіне қарамастан тән эмоциялар (барлығы қайғырып, қуануды біледі);
2. **вариативті**-негізгі полярлық, жеке және мәдени ерекшеліктерге байланысты;
3. туа біткен – бізбен бірге туа пайда болады (мысалы, қорқыныш);
4. жүре пайда болған – өмір процесінде пайда болған;
5. элементарлы-қарапайым эмоциялар;
6. құрамдас-элементтер комбинациясы;
7. табиғи – табиғатпен қамтамасыз етілген;
8. мәдени-үйренген;
9. когнитивті қарапайым-қарапайым ынталандыруға жауап;
10. когнитивті күрделі – жағдайды терең талдағаннан кейін туады.

Неліктен эмоцияларыңызды бөлшектеу маңызды

Өкінішке орай, көптеген адамдар эмоциялардың не екенін және оларға қалай қарау керектігін білмейді. Бұл қандай қауіп төндіреді?

Өз тәжірибесін түсінбейтін адам өзін түсінбейді, оның қажеттіліктерін естімейді. Ол қалағанын алмайды, сондықтан өмір өте қызықты оқиға емес сияқты. Демек, депрессия және басқа невротикалық бұзылулар туындайды.

Бұл тақырып бойынша түсінікті мысал: жігіт қызбен кездескен сайын алаңдайды. Оның тәжірибесі соншалықты күшті (беті қызарады, қолдары дірілдейді, аузында кебеді, жартылай

есінен танып қалады), ол әр жолы кездесуден бас тартады. Ұзақ уақыт бойы ол жалғыз және бұл туралы азап шегеді.

Егер жоғарыда аталған адам өзінің эмоцияларын танитын болса, ол өзінің қорқынышын сезінетінін түсінер еді. Ол неге негізделген? Жігіт қызды ұнатпаудан қорқады, бас тартқысы келмейді, өйткені ол үшін бұл апат. Қазіргі уақытта ол қандай қажеттілікке алаңдайды? Әйел жынысын ұнатады, сұранысқа ие, қалаулы, қабылданған.

Оған ақыл-оймен жеткенде, ол бұлай уайымдаудың қажеті жоқ деп ойлауы мүмкін. Ақыр соңында, қыздар көп, және олардың біреуі міндетті түрде бір нәрсе жасайды.

Жиі қолданылатын эмоциялар

Түсіну керек 10 негізгі эмоциялар бар – хабардар болу және оларға жол беру, өйткені олармен кез-келген адам және жиі кездесуі керек:

1. Қызығушылық - жаңа психикалық және дене тәжірибесін алуға көмектеседі. Кітап оқу, велосипедпен жүру, бір нәрсеге қол тигізу, иіскеу, дәм тату.

2. Қуаныш-бізге бір нәрсе ұнаған кезде пайда болатын эмоция— қажеттілікті қанағаттандыру кезінде(жұмысқа орналасуды армандады – алды-қуаныш).

3. Ашу-бұл оның қажеттілігін қанағаттандыра алмау реакциясы (күйеуі әйелінен кетті, ол ашуланады, өйткені оның осы адамға деген сүйіспеншілігі, оған тиесілі болу қажеттілігі енді қанағаттандырылмайды). Ашудың қайнау нүктесі-ашулану-субъективті әділетсіздік сезімінен туындаған аффективті, басқарылмайтын жағдай.

4. Таңқаларлық-біздің назарымызды белгілі бір құбылысқа немесе оқиғаға аударуға арналған.

5. Жиіркеніш-жағымсыз нәрсенің шамадан тыс болуына реакция. Осы кезде адам тітіркендіргіш фактордан арылғысы келеді.

6. Менсінбеу-бұл менің әлемге деген көзқарасым мен өмір сүру тәсілі басқа адамның бірдей критерийлеріне сәйкес келмейтін жағдайда пайда болатын эмоция. Осылайша мен: "мен дұрыс айтамын, ал сенікі дұрыс емес!"».

7. Ұят-менің болмысымның қоғам ережелеріне сәйкес келмеуіне реакция. Ұят әрқашан "көрерменге" ие, яғни біз әрқашан біреудің алдында ұяламыз. Егер адам өзінен ұялатынын айтса да-дәл осы сәтте оның басындағы "сыншы" - бұл адамның шындықтағы бейнесі (анасы мұны тек жаман адамдар жасайды деп айтқан).

8. Кінә-аутоагрессия, өзін-өзі айыптау. Бұл адамның өз іс-әрекетін мақұлдамайтындығын білдіреді (ұят болған жағдайда ол өзінің іс-әрекетін емес, өзін мақұлдамайды).

9. Қорқыныш-адамның өміріне немесе өзін-өзі бағалауына қауіп төндіретін жағдайларда пайда болады.

10. Қайғы, уайым-бұл еңсерілмейтін қиындықтарды жеңудің, оларға бейімделудің тәсілі.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Экман П. Психология эмоций. Я знаю, что ты чувствуешь. СПб.: Питер, - 2011
2. Изард К.Э. Психология эмоций. СПб.: Питер, - 2011
3. Эванс Д. Эмоции. Очень краткое введение. М.: Астрель; АСТ, - 2008
4. Симонов П.В. Эмоциональный мозг. Физиология. Нейроанатомия. Психология эмоций. М.: Наука, - 1981

АБАЙ ЖӘНЕ ЭМОЦИОНАЛДЫҚ ИНТЕЛЛЕКТ

Берсенгалиева Анаргүл

sultangalieva_1975@mail.ru

6B03101 – Психология ББ 1 курс студенті

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі, сеньор – лектор, магистр - Султангалиева А.Е.

Аңдатпа. Бұл мақалада Абай Құнанбайұлы шығармаларындағы адамгершілік, өзін-өзі тану және «Толық адам» концепциясы қазіргі эмоционалдық интеллект теориясымен сабақтастырыла қарастырылады. Автор Абайдың қара сөздері мен өлеңдеріндегі ой-тұжырымдарды талдай отырып, адамның эмоцияны түсінуі, басқаруы және тұлғалық дамуы мәселелері туралы айтады.

Кілт сөздер: Абай Құнанбайұлы, эмоционалдық интеллект, «Толық адам», өзін-өзі тану, тұлғалық даму, эмоцияны басқару, адамгершілік, рухани даму

Қазіргі білім беру жүйесінде тұлғаның тек академиялық білімін ғана емес, сонымен қатар оның эмоцияларын түсіну, басқару және өзгелермен тиімді қарым-қатынас жасау қабілеттерін дамыту маңызды. Бұл қабілеттер жиынтығы Эмоционалдық интеллект ұғымымен байланысты. Аталған ұғым ғылыми айналымға XX ғасырдың соңында енгенімен, оның негіздері қазақтың ұлы ойшылы Абай Құнанбайұлы шығармаларында кеңінен көрініс тапқан.

Біз, ХХІ ғасырдың жастары, жылдамдықты, технологияны және өзін-өзі дамытуды бірінші орынға қоятын буынбыз. Осы тұрғыдан алғанда, «бір жарым ғасыр бұрын өмір сүрген ақын бізге не бере алады?» деген сұрақ туындайды. Алайда, Абай Құнанбайұлы мұрасы – өткеннің сарқыншағы емес, керісінше, бүгінгі күнге толық жауап беретін рухани және психологиялық ілім.

Қазіргі психологияда кең тараған эмоционалдық интеллект ұғымы адамның өз эмоциясын түсінуі, басқаруы және өзгелермен дұрыс қарым-қатынас орната білуімен сипатталады. Бұл қасиеттердің барлығы Абай еңбектерінде терең әрі нақты көрініс тапқан еді.

Абай іліміндегі ең маңызды ұғымдардың бірі – «Толық адам» концепциясы. Ақын адамның кемелдікке жетуі үшін үш қасиеттің үйлесімін алға тартады. Ол өзінің 17-қара сөзінде: «Ақыл, қайрат, жүректі бірдей ұста, сонда толық боласың елден бөлек» деп көрсетеді. Бұл ойды қазіргі тілмен түсіндірсек: Ыстық қайрат – мақсатқа жетуге деген табандылық, өзін-өзі тәртіпке салу; Нұрлы ақыл – білім, талдау, дұрыс шешім қабылдау; Жылы жүрек – мейірім, эмпатия, адамгершілік.

Абай осы үшеуінің бірлігі ғана бізді шынайы табысқа жеткізетінін айтады. Егер адамда ақыл мен білім болғанымен, жүрек жылуы болмаса, ол қоғамға пайда әкелмейді. Бұл бүгінгі эмоционалдық интеллект теориясымен толық сәйкес келеді. Сонымен қатар, мақалада ақын ұсынған «ақыл, қайрат, жүрек» үйлесімі эмоционалдық интеллекттің негізгі компоненттерімен салыстырылып, олардың бүгінгі жастар тәрбиесіндегі маңызы көрсетіледі. Зерттеу нәтижесінде Абай мұрасы тек әдеби құндылық емес, сонымен қатар заманауи психологиямен үндесетін терең рухани-практикалық ілім екені дәлелденеді.

Қазіргі жастар үшін ең маңызды сұрақтардың бірі – білім алу және болашақ мамандықты таңдау. Бұл мәселе Абай шығармаларында да кеңінен қозғалған. Абай: «Дүние де өзі, мал да өзі, ғылымға көңіл бөлсеңіз» деп, білімнің адам өміріндегі шешуші рөлін атап өтеді. Сонымен қатар, «Пайда ойлама, ар ойла, талап қыл артық білуге» деген жолдары білім алудың мақсаты тек пайда табу емес, рухани өсу екенін жақсы көрсетеді.

Абай өз заманында басқа тілдерді үйренуді де қолдаған. Бұл бүгінгі жаһандану кезеңінде ерекше маңызды. Шет тілдерін меңгеру – әлеммен тең деңгейде дамудың бір жолы.

Қазіргі қоғамда жастар арасында стресс, мазасыздық жиі кездеседі. Осындай жағдайда Абайдың қара сөздері адамға өзін түсінуге көмектесетін рухани құралдардың бірі бола

алады. Мысалы, 7-ші қара сөзінде: «Жас бала анадан туғанда екі түрлі мінезбен туады...» деп, адамның табиғи қажеттіліктері мен рухани дамуының айырмашылығын түсіндіреді.

Абай адамның әлсіз тұстарын да ашық көрсетеді:

«Өсек, өтірік, мақтаншақ, еріншек, бекер мал шашпақ» деп, «бес дұшпанды» атап өтеді.

Ал оған қарсы: «Талап, еңбек, терең ой, қанағат, рақым» деген «бес асыл істі» ұсынады.

Бұл – өзін-өзі тәрбиелеудің нақты жүйесі. Қазіргі психологиядағы өзін-өзі реттеу, әдет қалыптастыру теорияларымен сәйкес келеді.

Эмоционалдық интеллекттің басты компоненті – өзін-өзі тану. Абай бұл туралы адамның өзін-өзі танымай, ғылым таппайтынын айтады. Сондай-ақ, оның: «Күллі адам баласын қор қылатын үш нәрсе бар: надандық, еріншектік, залымдық» деген сөзі адамның ішкі кедергілерін анық көрсетеді. Бұл ойлар қазіргі психологиядағы тұлғалық дамуға кедергі келтіретін факторлармен толық сәйкес келеді.

Абай шығармаларында өзгені түсіну, адамға жанашырлық таныту, әділ болу мәселелері ерекше орын алады. Бұл – эмоционалдық интеллекттің тағы бір маңызды қыры – эмпатия. Абай «Адамзаттың бәрін сүй, бауырым деп» деп, адамдар арасындағы мейірімділік пен түсіністікті насихаттайды.

Бүгінгі жастар үшін Абай ілімі ерекше өзекті. Себебі ол: өзін-өзі тануға үйретеді, эмоцияны басқаруға көмектеседі, дұрыс құндылықтарды қалыптастырады, өмірлік бағыт береді.

Абайды оқу – жай ғана әдеби білім алу емес, ол – ішкі өзгеріс процесі. Оның шығармаларын түсініп оқу адамның дүниетанымын кеңейтеді, санасын жаңғыртады.

Абай Құнанбайұлы мұрасы – бүгінгі заманмен толық үндесетін терең рухани және психологиялық жүйе. Оның «Толық адам» концепциясы қазіргі эмоционалдық интеллект теориясының ұлттық үлгісі деуге болады.

Абайды оқу – өзінді тану, ішкі әлемінді реттеу және саналы өмір сүруге қадам жасау дегенді білдіреді. Сондықтан біз, жастар, Абайды тек оқу үшін емес, өмірде қолдану үшін меңгеруіміз қажет.

Жас ұрпақтың эмоционалдық мәдениетін дамытуда Абай идеяларын пайдалану олардың адамгершілік қасиеттерін қалыптастыруға, өз сезімдерін дұрыс жеткізе білуге және өзгелермен үйлесімді қарым-қатынас орнатуға ықпал етеді. Бұл бағытты жүйелі түрде жүзеге асыру болашақ ұрпақтың рухани бай, парасатты, эмоциялық тұрғыдан тұрақты әрі әлеуметтік жауапты тұлға болып қалыптасуына негіз болады. Абай армандаған «көзі ашық, көкірегі ояу» ұрпақ болу – біздің басты мақсатымыз.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Абай Құнанбайұлы Қара сөздер – Алматы: Жазушы, 2010. – 176 бет.
2. Өлендер жинағы – Алматы: Атамұра, 2012. – 256 бет.
3. Мұхтар Әуезов Абай жолы – Алматы: Жазушы, 2011. – 480 бет.
4. Дэниел Гоулман Emotional Intelligence – New York: Bantam Books, 1995. – 352 pages.
5. Питер Саловей, Джон Майер Emotional Intelligence – Imagination, Cognition and Personality, 1990. – 185 pages.
6. Педагогика және психология негіздері – Алматы, 2018. – 220 бет.

КИБЕРБУЛЛИНГ ЖӘНЕ ЦИФРЛЫҚ ТӘУЕЛДІЛІК АРАСЫНДАҒЫ БАЙЛАНЫС

Бирмаганбетова Айгерим Саматқызы

aiko-97@inbox.ru

7M01101 – Педагогика және психология білім бағдарламасының II курс магистранты
Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі, PhD – Мугауина Г.О.

Аңдатпа. Бұл мақалада жасөспірімдер арасындағы кибербуллинг пен цифрлық тәуелділік құбылыстарының өзара байланысы қарастырылады. Қазіргі цифрлық қоғам жағдайында интернет пен әлеуметтік желілерді белсенді қолдану жасөспірімдердің психологиялық және әлеуметтік дамуына айтарлықтай әсер етеді. Зерттеу барысында кибербуллингтің цифрлық тәуелділіктің қалыптасуына ықпалы және керісінше, тәуелділіктің кибербуллингке ұшырау немесе оған қатысу ықтималдығын арттыратыны талданады. Сонымен қатар, аталған құбылыстардың психологиялық салдары мен алдын алу жолдары ұсынылады.

Түйін сөздер: кибербуллинг, цифрлық тәуелділік, жасөспірім, психологиялық әсер, әлеуметтік желі, интернет.

Қазіргі ақпараттық қоғамда интернет пен цифрлық технологиялар адамның күнделікті өмірінің ажырамас бөлігіне айналуға бастады. Әсіресе жасөспірімдер арасында әлеуметтік желілер мен онлайн платформаларды пайдалану деңгейі жоғары. Бұл жағдай бір жағынан білім алу мен коммуникация мүмкіндіктерін кеңейтсе, екінші жағынан түрлі психологиялық және әлеуметтік мәселелердің туындауына әкелуде.

Солардың ішінде ең өзектілерінің бірі – кибербуллинг және цифрлық тәуелділік. Кибербуллинг деп – бұл интернет кеңістігінде жүзеге асатын агрессиялық әрекеттер жүйесі болса, ал цифрлық тәуелділік – адамның интернетті бақылаусыз және шамадан тыс қолдануы нәтижесінде қалыптасатын мінез-құлықтық бұзылыс. Бұл аталған екі құбылыс өзара тығыз байланысты және бір-бірін күшейтетін фактор ретінде қарастырылады. Сондықтан олардың байланысын зерттеу қазіргі педагогика мен психология ғылымының маңызды бағыттарының бірі болып табылады.

Сонымен қатар, кибербуллинг – ақпараттық-коммуникациялық технологиялар арқылы жүзеге асатын қасақана және қайталанатын психологиялық қысым көрсету түрі болып табылады. Оның негізгі ерекшеліктеріне анонимділік, кең аудиторияға таралу мүмкіндігі және әсер ету ұзақтығы жатады. Жасөспірімдер арасында кибербуллингтің кең таралуы және олардың психологиялық әл-ауқатына кері әсерін тигізеді. Ол мазасыздық, депрессия, әлеуметтік оқшаулану және өзін-өзі бағалаудың төмендеуіне әкелуі мүмкін.

Жасөспірімдер арасындағы ашық буллинг пен кибербуллинг көп жағдайда бір мезгілде орын алуы мүмкін. Алайда кибербуллингтің ерекшелігі – оның артында цифрлық іздің қалуы, яғни жазбалардың сақталуы. Бұл жазбалар кейін дәлел ретінде пайдаланылып, қорлау әрекеттерін тоқтатуға ықпал етеді [1].

Кибербуллингтің тағы бір маңызды ерекшелігі – оның табиғаты бойынша қауіпсіз емес кеңістікте жүзеге асуы. Мектеп жағдайында баланың мінез-құлқын мұғалімдер бақыласа, үйде ата-аналар қадағалайды. Мұндай ортада буллинг көріністері көбінесе байқалып отырады (дегенмен, оған әрдайым тиісті деңгейде мән беріле бермейді).

Ал интернет кеңістігінде бала көп жағдайда өз бетімен қалады. Сондықтан оның қауіп-қатерлерді түсінуі және жеке қауіпсіздік мәселесіне саналы түрде қарауы аса маңызды болып табылады.

Қазіргі таңда көптеген ғылыми әдебиеттерде кибербуллингтің бірнеше түрлерін төмендегідей қарастырады [2]:

- **флейминг** - көп қолданушы қатысатын онлайн ортада (чаттар, интернет-форумдар, әлеуметтік желілер және т.б.) «дау үшін дау» түрінде хабарламалар алмасу үдерісі;
- **троллинг** – адамның эмоциялық реакциясын тудыру және қақтығысты өршіту мақсатында арандатушы хабарламалар мен пікірлер жариялау (мазақ ету сипатында);
- **жала жабу** – адамның беделіне нұқсан келтіретін жалған ақпараттарды әдейі тарату;
- **киберсталкинг** – интернет арқылы қудалау немесе мазалау. Бұл жағдайда балаға тұрақты түрде жеке хабарламалар жіберіліп, қорқыту, қорлау, келеке ету әрекеттері жүзеге асады, сондай-ақ психологиялық қысым көрсету мақсатында түрлі «ойындар» ұйымдастырылады (мысалы, сұрақтар қойып, «қате» немесе «ақымақ» жауаптар үшін мазақ ету);
- **секстинг** – интимдік сипаттағы фотосуреттер мен бейнематериалдарды жіберу немесе тарату;
- **гриферлік әрекеттер** – бейнеойындар барысында моральдық немесе материалдық зиян келтіру;
- **құпия ақпаратты жариялау** – адамның жеке мәліметтерін интернет кеңістігінде ашық тарату;
- **кетфишинг** – жәбірленушінің фотосуреттері мен жеке деректерін заңсыз пайдалану арқылы жалған аккаунт жасап, сол аккаунттан жағымсыз контент жариялау. Бұл әрекет фрейпингтен айырмашылығы – күрделі техникалық әрекеттерді қажет етпейді, қолжетімді ақпараттың аз көлемі жеткілікті. Кетфишингпен күрестің қиындығы – оны дер кезінде анықтау әрдайым мүмкін бола бермейді;
- **диссинг** – жәбірленуші туралы беделіне нұқсан келтіретін ақпаратты онлайн түрде тарату. Аутингтен айырмашылығы – диссинг нақты шындыққа сәйкес келмеуі мүмкін ақпараттарды да қамтиды. Оффлайн кеңістікте бұл құбылыс көбінесе өсек-аяң түрінде көрінсе, әлеуметтік желілерде оған «фотожабалар», қорлайтын мемдер, қолдан жасалған хабарламалар мен жалған скриншоттар қосылады;
- **фрейпинг** – жәбірленушінің аккаунтына заңсыз қол жеткізіп, оның атынан жағымсыз немесе қорлайтын контент тарату;
- **бойкот** – жәбірленушіні интернеттегі барлық қарым-қатынас шеңберлерінен әдейі шығарып тастау;
- **аутинг** – адамның жеке ақпаратын оның келісімінсіз жариялау. Мұндай әрекет әдейі қорлау, бопсалау мақсатында жүзеге асырылады.

Сонымен қатар, жеке ақпаратты тарату арқылы қорқыту, оны мұғалімдерге, құқық қорғау органдарына жеткізу немесе жала сипатындағы жарияланымдар жасау үшін қолдану да осы түрге жатады.

Кибербуллинг дәстүрлі буллингтен анонимділік қасиетімен ерекшеленеді. Зерттеулер көрсеткендей, «киберқұрбандар» көп жағдайда агрессордың кім екенін білмейді [3].

Бұл тұрғыдағы анонимділіктен бөлек, кибербуллинктің негізгі мынадай ерекшеліктері бар:

1. Қудалау тәулігіне 24 сағат бойы жалғасады. Бұл балалардың әлеуметтік желілер мен электрондық құрылғыларға тұрақты түрде қосылып отыруымен байланысты болады.
2. Кез келген ерекшелік (сыртқы келбет, мінез-құлық, қызығушылық және т.б.) буллинктің себебі бола алады.
3. Бала әртүрлі себептерге байланысты буллинг фактісін жиі жасырады. Олар: ұялу, психологиялық күйзелісті көтере алмау, қарама-қайшы эмоциялардың әсері. Ата-аналар баланың жанында болғанымен, ол қажетті көмекті әрдайым ала бермейді.
4. Агрессор ретінде таныс адамдар да, бейтаныс тұлғалар да әрекет етеді.

Психолог-зерттеушілердің еңбегінде жазасыз қалу мүмкіндігі және агрессорды анықтаудың (деанонимизациялаудың) қиындығы және оның өзін аз жауапты әрі қауіпсіз сезінуіне ықпал ететіндігін былай көрсетеді: «Кибербуллинг баланың физикалық орналасқан жеріне тәуелсіз жүзеге асады. Мектептегі оффлайн буллинг жағдайында жәбірленуші

мұғалімдер тарапынан қолдау табуы мүмкін болса, виртуалды ортадағы құрбандар мұндай қолдауға әрдайым ие бола бермейді».

Сонымен қатар, кибербуллингтің салдары әртүрлі және олардың ауырлық деңгейі де айтарлықтай өзгешеленеді. Бұл құбылыс келесі психологиялық және әлеуметтік төмендегідей мәселелерге әкеледі:

- мазасыздық деңгейінің артуы;
- стресс;
- ұйқының бұзылуы;
- психосоматикалық бұзылыстар;
- оқу үлгерімінің төмендеуі және сабақтан қалу;
- өзін-өзі бағалаудың төмендеуі;
- депрессиялық күйдің қалыптасуы.

Балалардың құқықтарын қорғауға бағытталған халықаралық конвенциялар, атап айтқанда, Бала құқықтары туралы конвенция, Еуропа Кеңесінің балаларды жыныстық қанаудан және зорлық-зомбылықтан қорғау туралы конвенциясы және Киберқылмыс туралы конвенция балалардың негізгі құқықтарын айқындап, мемлекеттердің оларды әртүрлі зорлық-зомбылық түрлерінен қорғау жөніндегі міндеттемелерін нақтылайды. Осы тұрғыда, еліміздің «Бала құқықтарын қорғау туралы» Заңында да қарастырады.

Әлеуметтік желілердің өз ішінде пайдаланушыларға арналған белгілі бір нормалар (ережелер, стандарттар және т.б.) қалыптасқан. Мысалы, Facebook платформасында Қауымдастық стандарттары, ал Instagram желісінде Қауымдастық ережелері бекітілген және пайдаланушылардан осы талаптарды сақтау талап етіледі. Аталған платформалар өз ережелерінің бұзылуын анықтаған жағдайда (мысалы, қорлау, қудалау немесе кибербуллинг көріністері), мұндай контентті жою шараларын қолданады. Егер пайдаланушы контенттің қате түрде жойылғанын деп есептесе, онда қолдау орталығы арқылы апелляция беру мүмкіндігі қарастырылады.

Ал, жасөспірімдердің цифрлыққа тәуелділігі - интернетті, әлеуметтік желілерді немесе онлайн ойындарды шамадан тыс қолдануға байланысты қалыптасатын тәуелділігі. Интернетке тәуелділік ұғымын ХХ ғасырдың соңында, нақтырақ айтқанда 1996 жылы психиатр Иван Гольдберг енгізген. Ол интернетке тәуелділікті Интернет пен компьютерді шамадан тыс қолдану нәтижесінде пайда болатын мінез-құлық бұзылысы ретінде қарастырып, оның тұлғаның тұрмыстық, оқу, әлеуметтік, кәсіби, отбасылық, қаржылық және психологиялық қызмет салаларына кері әсер ететінін атап көрсетеді [4].

Психологияда интернетке тәуелділік мәселесі де шамамен осы кезеңде, яғни ХХІ ғасырдың басынан бастап зерттеле бастады. Ойынға тәуелділік интернетке тәуелділіктің бір түрі ретінде қарастырылып, ол бейнеойындар мен компьютерлік ойындарға шамадан тыс әуестену арқылы көрініс табады.

Соңғы уақыттардағы интернетті қолданудың мүмкіндіктері мен жағымсыз әсерлеріне арналған зерттеулердің көлемі соншалықты ауқымды болғандықтан, олардың барлығын бір мақала аясында толық сипаттау мүмкін емес.

Мәселен, зерттеуші-ғалымдар А.Л. Журавлев пен Т.А. Нестиктердің еңбектерінде интернет тұлғаның когнитивтік сипаттамаларының дамуына әсерін сипаттайды. Зерттеушілердің нәтижелері екі параллель үдерістің бар екенін көрсетеді: бір жағынан, ақпараттың үлкен көлемін өңдеу қабілетінің артуы, екінші жағынан, сонымен қатар зейіннің шоғырлануы мен есте сақтау қабілетінің төмендеуі байқалады [5].

Зерттеулердің тағы бір бағыты тұлғалардың желілердегі ойынға тәуелділігінің тұлғалық сипаттарға әсеріне арналған. Бұл тұрғыда, ізденушілер 2017 жылы П.И. Ермоленко мен Ю.В. Щербатов жүргізген зерттеуде «компьютерлік ойындар маңызды өмірлік қажеттіліктердің мәнін төмендетіп, тұлғаның «Мен-концепциясының» бұзылуына қауіп төндіреді» [6] - деп көрсетілген.

Интернетке тәуелділік пен психологиялық қорғаныс механизмдерінің өзара байланысының әртүрлі аспектілерін анықтауға бағытталған зерттеулер саны салыстырмалы

түрде кездеседі. Ғылыми әдебиеттерді талдауда бұл мәселенің екі негізгі қырынан қарастырылатынын көрсетеді.

Бірінші бағытта, интернетке тәуелділік тұлғаның психологиялық қорғаныс түрлерінің бірі ретінде аксиомалық тұрғыда қарастырылып, бұл екі құбылыс біртұтас конструкт ретінде біріктіріледі [7].

Ресейлік зерттеушілер П.И. Ермоленко мен Г.Н. Ларина интернетке тәуелді мінез-құлықтың ерлер мен әйелдердегі психологиялық қорғаныс түрі ретіндегі ерекшеліктерін зерттеген. Зерттеу нәтижелері экстремалды жағдайларда ер адамдардың көбіне компьютерлік онлайн ойындарға әуестенетінін, ал әйелдердің әлеуметтік желілер мен форумдарда шамадан тыс қарым-қатынасқа түсетінін көрсетеді. Сонымен қатар, ер адамдарда қорғаныс реакциясын іске қосатын триггер – жоғары жауапкершілікті өз мойнына алу жағдайы, оны жүзеге асыра алмау сезімі болса, әйелдерде бұл реакция қоршаған ортадан жеткілікті қолдау сезінбеген жағдайда белсендіріледі. Мұндай жағдайда әлеуметтік желілердегі қарым-қатынас пен өзгенің өмірін бақылау әлеуметтік қолдаудың орнын толтыру құралы ретінде қызмет етеді [7].

Зерттеулердің екінші бағыты - интернетке тәуелділік пен түрлі копинг-стратегиялар және психологиялық қорғаныс механизмдері арасындағы корреляциялық байланыстарды эмпирикалық тұрғыда дәлелдеуге бағыттайды. Бұл реттегі, копингтік мінез-құлық дегеніміз - бұл адамның әртүрлі өмірлік жағдайлармен күресуіне мүмкіндік беретін мінез-құлық стратегияларын білдіреді. Ал, Психологиялық қорғаныс механизмдері өз функциясы жағынан копингтік мінез-құлыққа ұқсас болғанымен, көптеген авторлар оларды бөлек феномендер ретінде қарастырады.

Сондай-ақ, ғылыми әдебиеттерде цифрлық тәуелділік белгілеріне мыналарды жатқыздырады:

- Интернетте ұзақ уақыт өткізу;
- Уақытты бақылаудың төмендеуі;
- Шынайы өмірден оқшаулану;
- Эмоционалдық тұрғыдан тәуелді болу.

Зерттеулер көрсеткендей, цифрлық тәуелділігі бар жасөспірімдер интернет кеңістігінде көбірек уақыт өткізетіндіктен, кибербуллингке жиі ұшырайды немесе оның қатысушысы болады. Бұл байланысты екіжақты сипатқа ие екендігін қарастырады:

1. **Цифрлық тәуелділік → кибербуллинг.** Интернетті шамадан тыс қолдану агрессия мен импульсивтілікті арттырып, кибербуллинг әрекеттеріне итермелеуі мүмкін.

2. **Кибербуллинг → цифрлық тәуелділік.** Кибербуллинг құрбандары көбінесе әлеуметтік желілерге қайта-қайта кіріп, жағдайды бақылауға тырысады, бұл тәуелділіктің қалыптасуына әкеледі.

Сондықтан білім беру жүйесінде бұл мәселеге ерекше назар аудару қажет. Мұғалімдер мен ата-аналар жасөспірімдердің цифрлық мінез-құлқын бақылап, алдын алу жұмыстарын жүргізуі тиіс.

Олай болса, біздің пікірімізше кибербуллинг пен цифрлық тәуелділік өзара тығыз байланысты құбылыстар болып табылатындығын аңғаруымызға болады. Себебі, біріншіден - цифрлық тәуелділікке ұшыраған жасөспірімдер интернет кеңістігінде көп уақыт өткізетіндіктен, кибербуллингке жиі тап болады немесе оған қатысушы болуы мүмкін. Ұзақ уақыт онлайн болу олардың агрессиялық мінез-құлқының қалыптасуына немесе әлеуметтік нормалардың бұзылуына ықпал етеді.

Екіншіден - кибербуллингтің құрбандары көбінесе әлеуметтік желілерге қайта-қайта кіріп, өздеріне қатысты ақпаратты бақылауға тырысады. Бұл жағдай олардың интернетке тәуелділігінің күшеюіне алып келеді. Яғни, кибербуллинг цифрлық тәуелділіктің дамуына себепші фактор ретінде көрінеді. Сонымен қатар, екі құбылыс та жасөспірімдердің психологиялық жағдайына кері әсер етеді. Зерттеулер көрсеткендей, кибербуллингке ұшыраған және цифрлық тәуелділігі бар жасөспірімдерде мазасыздық, стресс, депрессия, ұйқының бұзылуы және өзін-өзі бағалаудың төмендеуі жиі кездеседі. Бұл олардың әлеуметтік бейімделуіне және оқу үлгеріміне де теріс ықпал етеді.

Кибербуллинг пен цифрлық тәуелділіктің өзара байланысын түсіну олардың алдын алу мен түзету жұмыстарын тиімді ұйымдастыру үшін маңызды. Осыған байланысты білім беру ұйымдарында цифрлық сауаттылықты арттыру, психологиялық қолдау көрсету, ата-аналар мен мұғалімдердің бақылауын күшейту, сондай-ақ интернет қауіпсіздігі мәдениетін қалыптастыру қажет.

Қорытындылай келе, кибербуллинг пен цифрлық тәуелділік бір-бірімен тығыз байланыстағы және өзара әсер ететін күрделі әлеуметтік-психологиялық құбылыстар болып табылады. Оларды кешенді түрде зерттеу және алдын алу қазіргі қоғамның маңызды міндеттерінің бірі болып саналады.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Chen, S.H. Development of Chinese Internet Addiction Scale and Its Psychometric Study / S.H. Chen // Chinese Journal of Psychology. – 2003. – № 45(3). – P. 279-294. DOI: 10.1037/t44491-000.

2. Тиркашева Г.М. Кибербуллинг среди детей: понятие, современные формы и защитные механизмы // Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. -VOLUME 2. – May 2022. – P.84-93. ISSUE 5. ISSN 2181-1784.

3. Kowalski R.M., Limber S.P. Electronic bullying among middle school students. // Journal of Adolescent Health, 41, - 2007.

4. Журавлев, А.Л. Социально-психологические последствия внедрения новых технологий: перспективные направления исследований / А.Л. Журавлев, Т.А. Нестик // Психологический журнал. – 2019. – № 5. – С. 35-47.

5. Ермоленко, П.И. Ролевые компьютерные игры и формирование зависимости человека от компьютера / П.И. Ермоленко, Ю.В. Щербатых // Психология в современном мире. Сборник статей Международной научно-практической конференции. – Москва, 2017. – С.303-306.

6. Ермоленко, П.И. Интернет-зависимость как механизм психологической защиты личности в экстремальных ситуациях / П.И. Ермоленко, Г.Н. Ларина // Материалы региональной научно-практической конференции студентов, аспирантов и молодых преподавателей. Выпуск 1. Курск: Закрытое акционерное общество «Университетская книга», 2021. – С. 35-38.

7. <https://www.unicef.org/uzbekistan/%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%82%D1%8C-%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%BB%D0%B8%D0%B5-%D0%BA%D0%B8%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%B1%D1%83%D0%BB%D0%BB%D0%B8%D0%BD%D0%B3> (Қаралған күн: 16.03.2026ж.)

ӘОЖ 373.3:51:004.8

БАСТАУЫШ МЕКТЕПТЕ МАТЕМАТИКА САБАҒЫНДА ТАНЫМДЫҚ ІС- ӘРЕКЕТТІ ЖАНДАНДЫРУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ: АҚПАРАТТЫҚ- КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР МЕН ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ҚҰРАЛДАРЫ

Бисенкулова Асель Кабиловна

«Білім берудегі менеджмент» білім беру бағдарламасының магистранты
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ., Қазақстан
Ғылыми жетекші, п.ғ.к., қауымдастырылған профессор - Жумашева Н.С.

Аңдатпа. Мақалада бастауыш мектепте математика пәнін оқыту үдерісінде оқушылардың танымдық іс-әрекетін жандандырудың педагогикалық негіздері

қарастырылады. Бүгінгі білім беру кеңістігінде оқушының тек дайын білімді қабылдаушы емес, оны саралайтын, салыстыратын, өмірлік жағдаяттарда қолданатын және өздігінен қорытынды жасай алатын субъект ретінде қалыптасуы аса маңызды. Осыған байланысты оқыту әдістемесін жаңарту, сабақты оқушының жас және танымдық ерекшеліктеріне бейімдеу, сондай-ақ заманауи цифрлық құралдарды тиімді пайдалану өзекті мәселеге айналып отыр.

Зерттеу аясында ақпараттық-коммуникациялық технологиялар мен жасанды интеллект құралдарының бастауыш сынып оқушыларының математикалық ұғымдарды меңгеруіне, оқу белсенділігіне, логикалық ойлауына және өзіндік жұмыс дағдыларының қалыптасуына ықпалы талданады. Мақаланың мақсаты – математика сабағында АКТ мен жасанды интеллект элементтерін қолданудың оқушылардың танымдық белсенділігін арттырудағы мүмкіндіктерін педагогикалық тұрғыдан негіздеу және оны тәжірибе арқылы сипаттау.

Зерттеу барысында теориялық талдау, салыстыру, педагогикалық бақылау және тәжірибелік сипаттағы жұмыстар жүргізілді. Нәтижесінде цифрлық ресурстарды орынды әрі жүйелі қолдану оқу материалының түсініктілігін арттырып, оқушының сабаққа қызығушылығын күшейтетіні, жеке оқу қарқынын ескеруге мүмкіндік беретіні және математикалық тапсырмаларды саналы орындауға жағдай жасайтыны анықталды. Сонымен қатар мұғалімнің цифрлық құзыреттілігі мен әдістемелік дайындығы бұл үдерістің нәтижелілігіне тікелей әсер ететіні айқындалды.

Түйін сөздер: бастауыш мектеп, математика сабағы, танымдық іс-әрекет, танымдық белсенділік, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар, жасанды интеллект, оқу мотивациясы, цифрлық білім беру.

Кіріспе

Қазіргі қоғамдағы технологиялық өзгерістер білім беру жүйесінің алдына жаңа талаптар қойып отыр. Бүгінде мектеп тек білім беретін орта ғана емес, сонымен бірге баланың ойлауын, дербестігін, ізденімпаздығын және өмірлік құзыреттіліктерін қалыптастыратын маңызды әлеуметтік институт ретінде қарастырылады. Осы тұрғыдан алғанда бастауыш білім беру сатысы ерекше мәнге ие, өйткені дәл осы кезеңде оқушының білімге көзқарасы, оқуға ынтасы, өзіне деген сенімі және интеллектуалдық іргетасы қалыптасады.

Бастауыш сыныптағы математика пәні баланың логикалық ойлауын, талдау және салыстыру қабілетін, заңдылықтарды байқау дағдысын дамытуда маңызды орын алады. Алайда математика сабағы тек есеп шығару немесе ережені есте сақтаумен шектелмеуі тиіс. Ол, ең алдымен, оқушыны ойлануға, сұрақ қоюға, дәлелдеуге, шешім қабылдауға және нәтижесін түсіндіруге үйрететін пән болуы қажет. Сондықтан математика сабағында танымдық іс-әрекетті жандандыру мәселесі теориялық жағынан да, практикалық жағынан да өзекті.

Дәстүрлі оқытуда мұғалім негізгі ақпарат көзі ретінде көрініп, оқушы көбіне орындаушы рөлінде қалып қояды. Ал қазіргі білім беру жағдайында мұндай біржақты тәсіл оқушының мүмкіндігін толық ашуға жеткіліксіз. Цифрлық ортада өсіп келе жатқан балалар көрнекілікке, интерактивтілікке, жедел кері байланысқа және жеке қарқынмен жұмыс істеуге бейім. Осы себепті сабақ құрылымына ақпараттық-коммуникациялық технологияларды және жасанды интеллект мүмкіндіктерін енгізу қажеттілігі туындайды.

АКТ оқу материалын түсінікті, көрнекі және қолжетімді етуге көмектессе, жасанды интеллект оқытуды дараландыруға, тапсырмаларды оқушы деңгейіне бейімдеуге, жедел сараптама жасауға мүмкіндік береді. Мұндай мүмкіндіктер бастауыш мектеп жағдайында дұрыс ұйымдастырылса, оқушылардың пәнге қызығушылығын арттырып қана қоймай, олардың танымдық дербестігін дамытуға да ықпал етеді.

Осыған байланысты мақалада бастауыш сыныптағы математика сабағында танымдық іс-әрекетті белсендірудің педагогикалық негіздері қарастырылып, цифрлық технологиялар мен жасанды интеллект құралдарын қолданудың мәні мен тиімділігі ғылыми тұрғыдан сипатталады.

Зерттеудің мақсаты мен міндеттері

Зерттеудің мақсаты – бастауыш мектепте математика сабағын ұйымдастыру барысында оқушылардың танымдық іс-әрекетін жандандыруда ақпараттық-коммуникациялық технологиялар мен жасанды интеллект құралдарын қолданудың педагогикалық мүмкіндіктерін айқындау.

Осы мақсатқа жету үшін төмендегідей міндеттер белгіленді:

- біріншіден, танымдық іс-әрекет ұғымының мәнін және оның бастауыш жастағы бала дамуындағы орнын нақтылау;

- екіншіден, математика сабағында АКТ мен жасанды интеллект құралдарын пайдаланудың теориялық негіздерін талдау;

- үшіншіден, цифрлық құралдарды қолданудың оқу үдерісіне әсерін тәжірибелік тұрғыдан сипаттау;

- төртіншіден, мұғалімдерге арналған практикалық ұсыныстар ұсыну.

Танымдық іс-әрекетті жандандырудың ғылыми-педагогикалық негіздері

Танымдық іс-әрекет – оқушының қоршаған әлем туралы білімді белсенді түрде игеруіне бағытталған саналы әрекеті. Оның құрамына қабылдау, зейін, есте сақтау, ойлау, қиял, талдау, жинақтау, салыстыру және қорытынды жасау сияқты психикалық үдерістер енеді. Егер оқушы оқу материалына қызығушылықпен қарап, тапсырманы не үшін орындап отырғанын түсінсе, өз әрекетін бақылай алса және нәтижесін бағалауға қатысса, онда оның танымдық белсенділігі жоғары деңгейде деп есептеуге болады.

Бастауыш мектеп жасындағы бала үшін танымдық белсенділік сыртқы ынталандырудан гөрі ішкі қызығушылықпен ұштасқанда нәтижелі болады. Сондықтан мұғалім тек білім беруші емес, оқу әрекетін ұйымдастырушы, бағыттаушы, қолдаушы тұлға ретінде әрекет етуі керек. Сабақ мазмұны оқушының жас ерекшелігіне сай, түсінікті, көрнекі және әрекетке жетелейтін сипатта болған жағдайда ғана танымдық іс-әрекет белсендіріледі.

Математика пәнінде танымдық белсенділік бірнеше бағытта көрінеді:

- Бірінші бағыты, оқушы есептің шартын түсінеді және оның шешу жолын іздейді.

- Екінші бағыты, түрлі тәсілдерді салыстырып, тиімдісін таңдайды.

- Үшінші бағыты, өз жауабының дұрыстығын тексеруге талпынады.

- Төртінші бағыты, алған білімін жаңа тапсырмада қолдануға әрекет жасайды. Демек, математика сабағы жаттығулар жиынтығы ғана емес, баланың ойлау мәдениетін қалыптастыратын орта болуы тиіс.

Педагогикалық тұрғыдан танымдық іс-әрекетті жандандырудың негізгі шарттарына оқу мотивациясы, оқу мазмұнының қолжетімділігі, тапсырманың дамытушылық сипаты, кері байланыстың жеделдігі, дербес жұмысқа жағдай жасалу және ынталандырушы білім беру ортасының болуы жатады. Осындай орта құруда АКТ мен жасанды интеллект құралдарының мүмкіндігі мол.

Математика сабағында АКТ қолданудың мүмкіндіктері

Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар бүгінгі таңда білім берудің мазмұны мен әдістерін жаңартудың маңызды құралына айналды. Бастауыш сыныпта АКТ-ны қолдану оқу материалын көрнекі етіп ұсынуға, күрделі ұғымдарды жеңіл түсіндіруге, оқушылардың назарын тұрақтандыруға және сабақтағы белсенділікті арттыруға мүмкіндік береді.

Мысалы, интерактивті тақта арқылы геометриялық пішіндерді қозғалыста көрсету, сандық қатарларды көрнекі бейнелеу, есеп шартын сурет, сызба, кесте арқылы ашу оқушының түсінуін жеңілдетеді. Сонымен қатар бейнематериал, анимация, цифрлық жаттығулар, онлайн ойын элементтері оқушыны әрекетке тартып, математиканы қызықты пән ретінде қабылдауына әсер етеді.

АКТ-ның тағы бір маңызды артықшылығы – жедел кері байланыс беру мүмкіндігі. Дәстүрлі сабақта мұғалім әр баланың жұмысын бір уақытта толық тексере алмайтын жағдайлар болады. Ал цифрлық платформаларда тапсырманың дұрыс не бұрыс орындалғаны

бірден көрініп, оқушы өз қатесін тез аңғара алады. Бұл өздігінен түзету және қайталап орындау дағдыларының дамуына көмектеседі.

Сондай-ақ АКТ саралап оқытуға қолайлы жағдай жасайды. Бір тақырып аясында тапсырмаларды түрлі деңгейде ұсынуға болады: кейбір оқушыларға базалық, ал кейбіріне күрделірек логикалық тапсырмалар беріледі. Мұндай тәсіл оқушылар арасындағы айырмашылықты ескеріп, әрқайсысының мүмкіндігін ашуға жағдай жасайды.

Жасанды интеллект құралдарының педагогикалық әлеуеті

Жасанды интеллект соңғы жылдары білім беру саласында кеңінен қолданылып келе жатқан құралдардың біріне айналды. Оның басты ерекшелігі – білім алушының әрекетін талдап, мазмұнды бейімдеу, дербес ұсыныс беру және оқу үдерісін икемді ұйымдастыру мүмкіндігі. Әсіресе бастауыш мектепте бұл технологияны ұқыпты және мақсатты қолдану мұғалім жұмысына қолдау болып, оқушының танымдық дамуына әсер етеді.

Жасанды интеллект негізіндегі жүйелер оқушының жауап беру жылдамдығын, жиі жіберетін қателерін, белгілі бір тақырыптарды меңгеру деңгейін саралауға көмектеседі. Соның негізінде балаға лайықталған тапсырмалар ұсынуға болады. Мәселен, егер оқушы қосу мен азайтуды жақсы меңгеріп, бірақ мәтіндік есептерде қиналса, жүйе соған сәйкес қосымша тапсырмалар беруі мүмкін. Бұл оқытуды дараландырудың нақты көрінісі болып табылады.

ЖИ құралдарының тағы бір артықшылығы – мұғалімнің уақытын үнемдеу. Тексеру, бастапқы талдау, тапсырманы деңгейлеп ұсыну сияқты жұмыстардың бір бөлігі автоматтандырылғанда, педагог оқушымен тікелей жұмысқа көбірек уақыт бөле алады. Бірақ мұнда бір маңызды қағида сақталуы қажет: жасанды интеллект мұғалімді алмастырмайды, керісінше оның кәсіби қызметін күшейтетін көмекші құрал ретінде қарастырылуы тиіс.

Бастауыш сынып оқушыларымен жұмыс кезінде ЖИ-ді қолдану этикалық және әдістемелік тұрғыдан сауатты ұйымдастырылуы керек. Цифрлық құрал мазмұны баланың жасына сай, түсінікті, қауіпсіз және педагогикалық мақсатқа бағынышты болуы тиіс. Егер технология тек қызықтыру құралы ретінде ғана пайдаланылса, оның әсері уақытша болады. Ал егер ол танымдық мақсатпен, жүйелі әдістемемен ұштасса, оқыту нәтижесіне оң ықпал етеді.

Зерттеу әдістері

Зерттеу жұмысы сапалық талдау бағытына сүйене отырып жүргізілді. Мақалада ғылыми-педагогикалық және психологиялық әдебиеттерге теориялық талдау жасалды, бастауыш мектептегі математика сабағын ұйымдастыру тәжірибесі қарастырылды, педагогикалық бақылау элементтері қолданылды. Сонымен қатар цифрлық құралдарды сабақта пайдаланудың ықпалын сипаттау мақсатында тәжірибелік бағыттағы талдау жүргізілді.

Зерттеуде қолданылған негізгі әдістер мыналар болды: ғылыми әдебиеттерді зерделеу, салыстырмалы талдау, бақылау, тәжірибелік сабақ үлгісін сипаттау және алынған нәтижелерді қорытындылау. Бұл тәсілдер зерттеу тақырыбын әр қырынан ашып көрсетуге мүмкіндік берді.

Тәжірибелік бөлім

Тәжірибелік сипаттағы жұмыс бастауыш сыныптағы математика сабағы негізінде құрылды. Сабақты ұйымдастыру барысында негізгі назар оқушылардың танымдық белсенділігін күшейтуге, олардың сабаққа қатысуын жандандыруға және әр баланың оқу әрекетіне тартылуына аударылды. Сабақ құрылымы үш негізгі кезеңнен тұрды: қызығушылықты ояту, жаңа білімді меңгерту және білімді бекіту.

Қызығушылықты ояту кезеңінде оқушыларға визуалды және интерактивті материалдар ұсынылды. Мысалы, экраннан қысқа анимациялық тапсырма немесе суретті логикалық жағдаят көрсетіліп, балалардан болжам жасау сұралды. Бұл тәсіл оқушыны бірден ойлануға жетелеп, сабақ мазмұнына психологиялық тұрғыдан дайындады.

Жаңа тақырыпты түсіндіру кезінде интерактивті тақта, цифрлық жаттығулар және деңгейлік тапсырмалар қолданылды. Тақырыпқа байланысты есептер тек мәтін түрінде ғана емес, сызба, кесте, сурет және қысқа бейне үзінді арқылы да ұсынылды. Мұндай тәсіл әсіресе

материалды қабылдауы әртүрлі оқушылар үшін тиімді болды. Кейбір оқушылар визуалды түрде жақсы түсінсе, кейбіреуі практикалық орындау арқылы тез меңгерді. Бекіту кезеңінде жасанды интеллект элементтері бар цифрлық жаттығулар қолданылды. Оқушы тапсырманы орындағаннан кейін жүйе оның жауабына байланысты бірден кері байланыс беріп отырды. Қате кеткен жағдайда қосымша түсіндіру немесе жеңілдетілген нұсқа, ал дұрыс орындаған жағдайда күрделірек тапсырма ұсынылды. Бұл оқушының өз қарқынымен жұмыс істеуіне жағдай жасады.

Сабақ барысында топтық, жұптық және жеке жұмыс түрлері алмастырылып отырды. Топтық жұмыс кезінде балалар бір-бірімен ақылдасып, шешу жолдарын салыстырды, өз ойын дәлелдеуге тырысты. Жеке жұмыс кезінде әр оқушының дербес деңгейі мен жауапкершілігі көрінді. Осындай жұмыс түрлерінің үйлесуі танымдық белсенділікті тұрақты ұстауға мүмкіндік берді.

Тәжірибелік жұмысты талдау барысында бірнеше маңызды өзгеріс байқалды. Біріншіден, оқушылар сабаққа белсендірек қатыса бастады. Екіншіден, тапсырмаларды орындауға деген қызығушылық артты. Үшіншіден, оқушылардың қате жіберуден қорқуы азайып, бірнеше рет орындап көруге деген дайындығы күшейді. Төртіншіден, математикалық ұғымдарды түсіндіру кезінде балалардың өз сөзімен баяндау дағдысы жақсарды. Бұл олардың тек механикалық орындаушы емес, түсінетін және ойлайтын субъект ретінде қалыптаса бастағанын көрсетеді.

Нәтижелер және талқылау

Жүргізілген талдау мен тәжірибелік сипаттағы жұмыс нәтижелері АКТ мен жасанды интеллект құралдарын мақсатты қолданудың бастауыш сынып оқушыларының танымдық іс-әрекетіне оң ықпал ететінін көрсетті. Ең алдымен, оқу материалының түсініктілігі артты. Себебі абстрактілі математикалық мазмұн көрнекілікпен, қозғалыспен және интерактивті әрекетпен толықтырылды.

Екінші маңызды нәтиже – оқу мотивациясының күшеюі. Көптеген бастауыш сынып оқушылары үшін құрғақ түсіндіруден гөрі әрекетке негізделген, ойын элементтері бар, жедел жауап қайтаратын оқу формасы әлдеқайда тартымды болады. Цифрлық ортада осындай мүмкіндік мол болғандықтан, балалардың сабаққа эмоционалдық қатысуы жоғарылады.

Үшінші нәтиже – оқытуды дараландыру мүмкіндігінің кеңеюі. Дәстүрлі сабақта барлық оқушыға бірдей тапсырма беру жиі кездессе, цифрлық құралдар арқылы әр баланың дайындық деңгейіне сай мазмұн ұсынуға болады. Бұл әлсіз оқушыны шамадан тыс қиындыққа ұрындырмайды және озат оқушының да тоқырап қалуына жол бермейді.

Төртінші нәтиже – өзіндік жұмыс дағдыларының дамуы. Оқушылар тапсырманы орындағаннан кейін бірден кері байланыс алып, өз әрекетін түзетуге мүмкіндік алды. Мұндай жұмыс түрі баланың жауапкершілігін арттырып, өзін-өзі бақылау дағдысын қалыптастырады.

Сонымен бірге бұл үдерісте мұғалім рөлінің әлсіремейтіні, қайта күшейетіні байқалды. Себебі технологияның тиімділігі оны кім, қалай, қандай мақсатта қолданғанына байланысты. Егер мұғалім цифрлық құралды сабақ мақсатына сай іріктеп, дұрыс ұйымдастырса, ол танымдық белсенділікті күшейтетін қуатты ресурсқа айналады. Ал әдістемесіз, ретсіз қолданылған технология күткен нәтижені бермеуі мүмкін. Осы тұрғыдан алғанда зерттеу нәтижелері цифрлық құралдардың өздігінен емес, педагогикалық тұрғыдан сауатты ұйымдастырылған жағдайда ғана тиімді болатынын дәлелдейді. Бұл тұжырым бастауыш білім беру жүйесінде технологияны ендіру барысында ең әуелі әдістемелік мәдениет пен педагогтың кәсіби даярлығына назар аудару керектігін көрсетеді.

Практикалық ұсыныстар

Бастауыш мектепте математика сабағында танымдық іс-әрекетті жандандыру мақсатында төмендегідей практикалық ұсыныстар беруге болады.

Ең алдымен, цифрлық ресурстарды сабақ мақсатына сәйкес таңдау қажет. Құрал қызықты болғаны үшін емес, нақты оқу нәтижесіне жеткізетіндігі үшін қолданылуы тиіс. Мысалы, егер мақсат есеп шартының құрылымын түсіндіру болса, визуализация құралы таңдалады, ал егер мақсат жедел тексеру болса, автоматты кері байланыс беретін платформа тиімді.

Екіншіден, тапсырмалар міндетті түрде сараланып берілуі қажет. Бір сыныптағы оқушылардың дайындық деңгейі әртүрлі болғандықтан, бір ғана үлгідегі тапсырма олардың барлығына бірдей тиімді бола бермейді. Сондықтан негізгі, орта және жоғары деңгейлі тапсырмалар жүйесін қолдану орынды.

Үшіншіден, жасанды интеллект құралдарын қолданғанда олардың мазмұнының қауіпсіздігіне, тілінің түсініктілігіне және бастауыш жас ерекшелігіне сәйкестігіне мән беру қажет. Баланың цифрлық ортамен жұмыс істеуі педагог бақылауымен ұйымдастырылғаны дұрыс.

Төртіншіден, мұғалімдердің цифрлық құзыреттілігін жүйелі түрде арттыру қажет. Технологияны меңгеру тек техникалық дағдымен шектелмейді. Педагог оның дидактикалық мүмкіндігін, шектеулерін, сабақ құрылымына кіріктіру жолдарын және бағалау үдерісіндегі орнын да түсінуі керек.

Бесіншіден, сабақта ойын элементтері мен интерактивті әрекеттерді шамамен емес, педагогикалық қисынмен қолдану қажет. Геймификация оқушыны тек көңіл көтеруге емес, білімді белсенді меңгеруге жетелеуі тиіс.

Қорытынды

Қорыта айтқанда, бастауыш мектепте математика сабағында оқушылардың танымдық іс-әрекетін жандандыру – қазіргі білім беру жүйесінің маңызды міндеттерінің бірі. Бұл міндетті жүзеге асыруда ақпараттық-коммуникациялық технологиялар мен жасанды интеллект құралдарының мүмкіндігі зор. Олар оқу материалын көрнекі, түсінікті және тартымды етіп ұсынуға, оқытуды дараландыруға, оқушыға жедел кері байланыс беруге және өзіндік жұмысқа ынталандыруға жағдай жасайды.

Сонымен бірге мұндай технологиялардың тиімділігі олардың сабаққа жай ғана енгізілуімен емес, ғылыми-педагогикалық тұрғыдан дұрыс ұйымдастырылуымен анықталады. Оқушының танымдық белсенділігі мұғалімнің шеберлігімен, тапсырманың сапасымен, оқу ортасының қолайлылығымен және қолданылған құралдың мақсатқа сәйкестігімен тікелей байланысты.

Математика сабағында АКТ мен жасанды интеллект элементтерін орынды қолдану оқушылардың логикалық ойлауын, пәнге қызығушылығын, дербестігін және оқу жауапкершілігін дамытуға ықпал етеді. Сондықтан болашақта бастауыш білім беру жүйесінде цифрлық технологияларды әдістемелік тұрғыдан негіздеп, оқу мазмұнымен үйлестіре пайдалану маңызды бағыттардың бірі болып қала береді.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. – Астана, 2022.
2. Аймауытов Ж. Психология. – Алматы: Рауан, 1995. – 312 б.
3. Жарықбаев Қ. Жалпы психология. – Алматы: Білім, 2010. – 280 б.
4. Тұрғынбаева Б.А. Дамыта оқыту технологиялары. – Алматы: Ғылым, 2015. – 256 б.
5. Сүлейменова З.А. Бастауыш мектеп педагогикасы. – Алматы: Мектеп, 2018. – 220б.
6. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі. Цифрлық білім беру тұжырымдамасы. – Астана, 2021.

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ОҚУ ЖЕТІСТІКТЕРІН БАҒАЛАУДА АКАДЕМИЯЛЫҚ АДАЛДЫҚТЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Даулеш Өркен Мақсатқызы

daulesh04@mail.ru

«Білім берудегі менеджмент» білім бағдарламасының І курс магистранты, Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі, п.ғ.д., профессор - Мұханбетжанова А.У.

Аңдатпа. Бастауыш сынып оқушыларының оқу жетістіктерін бағалау үрдісінде академиялық адалдықты қалыптастыру мәселесі толыққанды қарастырылып жатыр.

Бұл мақалада бастауыш сынып оқушыларының оқу жетістіктерін бағалау процесінде академиялық адалдықты қалыптастыру ерекшеліктері қарастырылады. Зерттеуде академиялық адалдықтың теориялық негіздері талданады және ерте білім беруде оның дмуына әсер ететін нгізгі факторлар анықталды. Этикалық оқу әрекетін тәрбиелеудегі педагогикалық құрал ретінде бағалаудың рөліне ерекше назар аударылады. Сондай-ақ мақалада академиялық адалдық принциптерін бастауыш мектептегі бағалау тәжірибесіне енгізудің практикалық стратегиялары ұсынылған. Нәтижелердің жүйелі және құндылыққа бағытталған бағалау тәсілері оқушылардың жауапкершілігін, тәуелсіздігі мен адалдығын дамытуға айтарлықтай үлес қосатынын көрсетеді.

Кілт сөздер: Академиялық адалдық, бағалау, бастауыш сынып, оқу жетістігі, педагогикалық әдістеме.

Кіріспе

Қазіргі білім беру жүйесінде оқушылардың оқу жетістіктерін бағалау аса маңызды. Бағалау білім деңгейін анықтау қралы емес, сонымен қатар оқушы тұлғасының қалыптасуына әсер ететін маңызды педагогикалық механизм болып табылады. Осы тұрғыда академиялық адалдықты қалыптастыру мәселесі өзекті ғылыми бағыттардың біріне айналып отыр.

Академиялық адалдық – студенттің оқу процесіндегі шынайылығы, әділдігі және жауапкершілігі. Бұл ұғым тек жоғары білім беру жүйсіне ғана тән емес, оның іргетасын бастауыш мектепте қалау керек. Өйткені дәл осы кезеңде баланың адамгершілік құндылықтары мен мінез-құлық нормалары қалыптасады.

Зерттеудің мақсаты – бастауыш сынып оқушыларының оқу жетістіктерін бағалау үдересінде академиялық тұтастықты қалыптастырудың ерекшеліктерін анықтау және оны жүзеге асырудың иімді жолдарын ұсыну.

Қазіргі білім беру жүйсінде академиялық адалдық мәселесі маңызды орын алады. Бұл білім алушының оқу-тәрбие процесіндегі этикалық нормаларды сақтауын, өз ісіне жауапкершілікпен қарауын және әділеттілік қағидаларын ұстануын білдіреді. Академиялық адалдық – бұл мінез-құлық нормаларының жиынтағы және білім беру ортасында қалыптасқан құндылықтар жүйесі.

Бұл тұжырымдаманы қалыптастыруда білім беру ұйымының мәдениеті, мұғалімнің кәсіби ұстанымы және бағалау жүйесінің ерекшеліктері маңызды рөл атқарады. Академиялық адалдықтың негізін қалау, әсіресе бастауыш мектепте оқушылардың болашақ оқу жән кәсіби іс-әрекетіне тікелей әсер етеді.

Бағалау жүйесі оқушының оқу әрекетіне тікелей әсер етеді. Қалыптастырушы бағлау оқушының оқу процесіне белсенді қатысуына, қатесін түсінуге және өзін-өзі жетілдіруіне ммкіндік береді. Бағалаудың бұл түрі оқушылардың ішкі ынтасын арттырып, адал оқу дағдыларын қалыптастыруға жағдай жасайды.

Тек түпкілікті нәтижеге бағытталған бағалау жүйесі кейбір жағдайларда нәтиеге жету үшін оқушылардың адал емес әрекеттерге баруына себеп болуы мүмкін. Сондықтан бағалау

жүйесін дұрыс ұйымдастыру академиялық адалдықты қалыптастырудың маңызды шарты болып табылады.

Бастауыш сынып жасындағы балалардың психологиялық және жас ерекшеліктері академиялық адалдықты қалыптастыруға ерекше көзқарасты талап етеді.

Біріншіден, бұл кезеңде оқушылар еліктеу арқылы білім алады. Олар мұғалімнің әрекетін қайталауға бейім. Сондықтан ұстаздың әділдігі мен шыншылдығы оқушыларға үлгі болады.

Екіншіден, осы жаста құндылықтар жүйесі қалыптасады. Оқушылар «дұрыс» және «бұрыс» әрекеттерді ажырата бастайды. Бұл оларға академиялық адалдықтың негізін қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Үшіншіден, оқушылар бағалауға тәуелді болады. Олар көбінесе баға үшін емс, мұғалімнің мақұлдауы үшін әрекет етеді. Осы жағдайды дұрыс бағытта пайдалану арқылы адалдықты дамытуға болады.

Академиялық адалдықты түсіндірудің әртүрлі тәсілдері бар. Кейбір зерттеулер оны тәрбие мәдениетінің бір бөлігі ретінде қарастырса, басқалары педагогикалық процестің нәтижесі ретінде сипаттайды. Бағалау жүйесінің рөлін атап көрсететін бағыттар да бар. Бұл тәсілдерді салыстыру олардың әрқайсысының маңыздылығын көрсетеді. Дегенмен, академиялық адалдықты тиімді қалыптастыру үшін бұл тәсілдер кешенді түрде қолданылуы керек.

Бағалау жүйесін дұрыс ұйымдастыру академиялық адалдықты қалыптастыруда маңызды рөл ақарады. Қалыптастырушы бағалауды енгізу оқушылардың өзін-өзі бағалау және өзар бағалау дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді. Бұл олардың жауапкершілігін арттырады. Бағалаудың анық және түсінікті критерийлерін пайдалану әділдікке деген сенімді арттырады. Оқушылар өз нәтижелерінің қалай бағаланатынын анық түсінеді.

Рефлексия оқушыларға өз әрекеттерін талдауға мүмкіндік береді. Олар тапсырманы қаншалықты адал орындағанын және қандай қиындықтарға тап болғанын анықтай алады. Сондай-ақ қателіктерді жазалу құралы ретінде емес, даму мүмкіндігі ретінде қарастыру маңызды.

Осы орайда тақырыпқа сай зерттеу жұмысы жүргізілді. Зерттеу жұмысы барысында бастауыш сынып оқушыларының оқу жетістіктерін бағалау үдерісінде академиялық адалдықты қалыптастыру ерекшеліктерін анықтауға бағытталған эксперименттік жұмыс жасалды. Эксперимент екі кезеңнен тұрды: диагностикалық және қалыптастырушы.

Диагностикалық кезеңде оқушылардың академиялық адалдық деңгейі анықталды. Бұл кезеңде бақылау, сауалнама және оқушылардың оқу әрекеттерін талдау әдістері қолданылды. Нәтижесінде оқушылар арасында тапсырмаларды орындау барысында сыртқы көмекке жүгіну, бір-бірінен көшіру сияқты әрекеттердің кездесетіні байқалды, сондай-ақ академиялық адалдық ұғымының толық қалыптаспағаны анықталды.

Келесі кезең қалыптастырушы кезеңінде оқу үдерісіне қалыптастырушы бағалау элементтері жүйелі түрде енгізілді. Атап айтқанда, өзін-өзі бағалау, бірін-бірі бағалау, ашық бағалау критерийлері және рефлексия әдістері қолданылды. Сонымен қатар оқушыларға академиялық адалдықты дамытуға бағытталған арнайы тапсырмалар ұсынылды.

Эксперимент нәтижелері көрсеткендей, енгізілген педагогикалық тәсілдер оқушылардың оқу әрекетіне оң әсерін тигізді. Оқушылардың өз бетінше жұмыс істеу дағдылары қалыптасып, тапсырмаларды адал орындауға деген ұмтылысы артты. Сонымен қатар көшіру әрекеттерінің азайғаны және жауапкершілік деңгейінің жоғарыланғны байқалды.

Жалпы алғанда, зерттеу нәтижелері қалыптастырушы бағалау неізінде ұйымдастырылған оқу үдерісі бастауыш сынып оқушыларында академиялық адалдықты тиімді қалыптастыруға мүмкіндік беретінін дәлелдейді.

Зерттеу нәтижелеріне сүйене тырып, бастауыш сынып оқушыларының оқу жетістіктерін бағалау үдерісінде академиялық адалдықты тиімді қалыптастыру үшін келесі ғылыми-негізделген ұсыныстар беріледі.

Біріншіден, бастауыш білім беру жүйесінде бағалаудың қалыптастырушы түріне басымдық беру қажет. Қалыптастырушы бағалау оқушылардың оқу үдерісіне белсенді қатысуына, өз оқу нәтижелерін талдауына және қателіктерін түзетуіне мүмкіндік береді. Мұндай бағалау жүйесі нәтижеге емес, үдеріске бағытталғандықтан, оқушыларда адал рындау дағдылары қалыптасады. Сонымен қатар ол ішкі мотивацияны арттырып, сыртқы бақылауға тәуелділікті азайтады.

Екіншіден, академиялық адалдық қағидаларын оқу мазмұнына жүйелі түрде кіріктіру маңызды. Бұл тек жеке тәрбие жұмысы ретінде емес, әр пәннің мазмұны арқылы жүзеге асырылуы тиіс. Мысалы, тапсырмаларды рындау кезінде дербестік, жауапкершілік және әділдік ұғымдары түсіндіріліп, ақты оқу жағдаяттары арқылы бекітілуі қажет. Осылайша, академиялық адалдық оқушының күнделікті оқу әрекетінің ажырамас бөлігіне айналады.

Үшіншіден, мұғалімдердің академиялық адалдықты қалыптастыру бағытыдағы кәсіби даярлығын артыру қажет. Мұғалім бағалау үдерісін ұйымдастырушы және құндылықтарды жеткізуші негізгі тұлға болғандықтан, оның әділдігі, талап қоюы және педагогикалық ұстанымы шешуші рөл атқарады. Сондықтан педагогтарды қалыптастырушы бағалау, кері байланыс беру және рефлексия ұйымдастыру әдістері бойынша арнайы даярлау ұсынылады.

Төртіншіден, бағалау критерийлерін ашық және түсінікті ету маңызды шарт болып табылады. Бағалау талаптарының айқын болуы оқушыларда әділдікке деген сенімді қалыптастырып, күмән мен бейресми әрекеттердің алдын алады. Әрбір тапсырмаға қойылатын талаптар алдын ала түсіндіріліп, оқушылардың өз нәтижелерін бағалауға қаысуы қамтамасыз етілуі тиіс.

Бесіншіден, оқушылардың рефлексия жасау дағдыларын жүйелі түрде дамыту қажет. Рефлексия оқушыларға өз оқу әрекетін бағалауға, қателіктерін түсінуге және оларды түзету жолдарын анықтауға мүмкіндік береді. Бұл өз кезегінде жауапкершілік пен адалдықтың қалыптасуына ықпал етеді.

Жалпы алғанда, ұсынылған шараларды кешенді түрде жүзеге асыру бастауыш сынып оқушыларының оқу үдерісінде академиялық адалдықты қалыптастырудың тиімділігін арттырады. Бұл оқушылардың тек білім сапасын ғана емес, сонымен қатар тұлғалық қасиеттерін дамытуға да оң ықпал етеді.

Қорытынды

Академиялық адалдықты қалыптастыру оқу-тәрбие процесінің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады және ұзақ мерзімді және жүйелі жұмысты талап етеді. Бұл құбылыс белгілі бір ережелер мен талаптарды сақтау арқылы ғана емес, сонымен қатар білім беру ортасының мазмұны, бағалау жүйесінің ерекшеліктері, мұғалімнің кәсіби-педагогикалық ұстанымы арқылы жүзеге асады.

Зерттеу нәтижелері бастауыш мектеп кезеңінде академиялық адалдықтың негізін қалауға қолайлы жағдай бар екенін көрсетті. Атап айтқанда, оқу жетістіктерін бағалау үдерісін дұрыс ұйымдастыру студенттердің жеке қасиеттеріне тікелей әсер етеді. Қалыптастырушы бағалауға негізделген тәсілдер студенттердің өзіндік жұмыс істеу дағдыларын дамытады және оқу тапсырмаларын адал орындауға ішкі ынтасын арттырады. Сонымен қатар, мұндай бағалау жүйесі оқушылардың жауапкершілік деңгейін арттырып, өз іс-әрекетіне сыни көзқараспен қарауға мүмкіндік береді.

Зерттеу бағалау критерийлерінің ашықтығы, жүйелі рефлексия және мұғалімнің әділ және қолдаушы ұстанымы академиялық адалдықты тәрбиелеуде ерекше маңызды екенін көрсетті. Бұл факторлар студенттер үшін сенімді оқу ортасын құруға және адал мінез-құлық нормаларын орнатуға көмектеседі.

Осылайша, академиялық адалдықты дамыту оқу жетістіктерін бағалау үдерісімен тығыз байланыста қарастырылуы тиіс. Бағалау тек білімді өлшеу құралы емес, сонымен қатар оқушының тұлғалық дамуын қамтамасыз ететін тиімді педагогикалық тетік ретінде қарастырылуы қажет.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Peters, M. A. Academic integrity: An interview with Tracey Bretag. Educational Philosophy and Theory. – 2019, – 51(8). – P. 751–756.
2. Eaton S. E. Academic integrity during COVID-19: Reflections from the University of Calgary // International Studies in Educational Administration. – 2020. – Vol. 48(1). – P. 80–85.
3. Bertram Gallant T. Creating the ethical academy: A systems approach to understanding misconduct and empowering change in higher education. – New York: Routledge, 2021. – 240 p.
4. Black P., Wiliam D. Classroom assessment and pedagogy // Assessment in Education: Principles, Policy & Practice. – 2018. – Vol. 25(6). – P. 551–575.
5. ЮНЕСКО. Академическая честность и этика в образовании: международные подходы. – Париж: UNESCO Publishing, 2021. – 75 с.
6. Назарбаев Интеллектуальные школы. Академическая честность в организациях среднего образования: методические рекомендации. – Нур-Султан: NIS, 2020. – 60 с

ӘОЖ 378

ЭМПАТИЯ КЕЗЕҢІ НЕГІЗІНДЕ БОЛАШАҚ БАСТАУЫШ СЫНЫП МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ ЗЕРТТЕУ ДАҒДЫСЫН ДАМУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ МАҢЫЗЫ

Даян Мадина

madina.com.00@gmail.com

«Бастауышта оқыту педагогикасы мен әдістемесі» білім беру бағдарламасының
II курс докторанты, Академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды ұлттық зерттеу
университетінің Қарағанды қ., Қазақстан Республикасы

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к., қауымдастырылған профессор - Мухаметжанова А.О.

Білім беру жүйесінің трансформациясы мұғалім кәсібінің мәнін күрт өзгертті. Бүгінгі мұғалім тек білім беруші ғана емес, сонымен қатар өз практикасын зерттеуші субъект ретінде де қарастырылады. Бұл өзгеріс бастауыш сынып мұғалімдері үшін ерекше маңызды, өйткені олар білім алушылардың оқу жолының алғашқы сатыларында олардың когнитивті, эмоционалды және әлеуметтік ерекшеліктерін терең түсінуі тиіс. Осы тұрғыдан алғанда, зерттеу мәселелерін анықтау дағдысы болашақ мұғалімдердің кәсіби дайындығының стратегиялық маңызды компонентіне айналды.

Дизайн-ойлау технологиясы білім беру саласында инновациялық әлеуеті жоғары технология ретінде танылуда. Бұл адамдардың ойлау жүйесінде дизайн принциптеріне негізделген көзқарас күрделі педагогикалық мәселелерді шешуде жаңа мүмкіндіктер ашады. Дизайн-ойлаудың алғашқы және негізгі кезеңі – эмпатия – пайдаланушының қажеттіліктерін, мотивациясын және мінез-құлқын терең түсінуге бағытталған. Эмпатия кезеңін зерттеу мәселелерін анықтау дағдысын қалыптастыру контекстінде қолдану педагогикалық зерттеулерде методологиялық жаңашылдыққа әкеледі.

Зерттеу мәселесін дұрыс қою ғылыми ізденістің сапасы мен нәтижелілігін анықтайтын фактор болып табылады. Алайда педагогикалық жоғары оқу орындарында студенттер жиі зерттеу мәселесін формальды түрде қояды, оның педагогикалық практикадағы нақты қажеттіліктермен байланысын ескермейді. Нәтижесінде зерттеулер абстрактылы сипат алады, олардың практикалық маңызы төмендейді. Эмпатия кезеңі бұл кемшілікті жоюға мүмкіндік береді, себебі ол студенттерді зерттелетін құбылыстың субъектілерінің көзқарасына енуге, олардың нақты жағдайын сезінуге үйретеді.

Мақаланың мақсаты – эмпатия кезеңінің болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің зерттеу мәселелерін анықтау дағдысын дамытудағы теориялық маңызын ашу және оның педагогикалық процестегі рөлін негіздеу.

Дизайн-ойлау – күрделі мәселелерді шешуге бағытталған инновациялық методология, ол адамның қажеттіліктерін, технологиялық мүмкіндіктерді және ұйымдастырушылық мақсаттарды үйлестіреді. Бұл көзқарас Стэнфорд университетінің дизайн мектебінде (d.school) дамыды және кейін білім беру, медицина, әлеуметтік қызмет, бизнес салаларында кеңінен қолданылды [1]. Дизайн-ойлаудың танымалдылығы оның практикалық мәселелерге бағытталуына, интерактивті процестерге негізделуіне және нәтижеге бағытталуына байланысты.

Дизайн-ойлаудың классикалық моделі бес кезеңнен тұрады: эмпатия (Empathize), анықтау (Define), идеяларды генерациялау (Ideate), прототиптеу (Prototype) және тестілеу (Test). Әр кезең өзіндік ерекшеліктерімен және міндеттерімен сипатталады, бірақ эмпатия кезеңі бұл тізбектің бастауы болып табылады. Эмпатия кезеңі сәтсіз болса, барлық келесі кезеңдер дұрыс бағытта дамымайды.

Білім беру контекстінде дизайн-ойлау студенттердің шығармашылығын, ынтымақтастық ойлауын, критикалық ойлауын және мәселелерді шешу дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді. Бастауыш сынып мұғалімдері үшін бұл технология ерекше маңызды, себебі олар білім алушылардың когнитивті, эмоционалды және әлеуметтік ерекшеліктерін ескере отырып, оқу процесін жеке адамдарға бейімдеуі керек. Дизайн-ойлау мұғалімдерге білім алушылардың нақты қажеттіліктерін түсінуге және оларға жауап беретін педагогикалық шешімдерді табуға үйретеді.

Дизайн-ойлау технологиясы бастауыш сынып мұғалімдерінің кәсіби құзыреттіліктерін кешенді дамытуға бағытталған. Ол педагогикалық диагностика дағдыларын қалыптастырады, мұғалімдерге білім алушылардың жеке ерекшеліктерін, оқу мотивациясын және қиындықтарын терең түсінуге мүмкіндік береді. Бақылау, сұхбат және этнографиялық зерттеу сияқты эмпатия әдістерін қолдана отырып, мұғалімдер балалардың нақты оқу қажеттіліктерін анықтай алады.

Бұл технология мұғалімдердің рефлексивтілігін арттырады, проблемаларды анықтау, идеяларды генерациялау және прототиптеу кезеңдері арқылы педагогикалық тәжірибені үнемі талдауға және жетілдіруге үйретеді. Ынтымақтастық оқытуды дамытады, мұғалімдер топтық жұмыс барысында әртүрлі педагогикалық мәселелерді талқылап, коллегаларымен бірлесіп шешімдер іздейді. Инновациялық педагогикалық іс-әрекетке бағыттайды, мұғалімдер дайын шешімдерді емес, оқушылардың нақты жағдайларына сәйкес жаңа тәсілдерді іздеуді үйренеді.

Эмпатия термині грек тілінен аударғанда «эмоцияларды сезіну» дегенді білдіреді. Психологияда эмпатия – бұл басқа адамның ішкі күйін, сезімдерін, қажеттіліктерін және мотивациясын түсіну және бөлісу қабілеті [2]. Карл Роджерс клиентке бағытталған терапияда эмпатияны терапевтикалық қатынастың маңызды компоненті ретінде қарастырды, ал кейін бұл идея білім беруге енгізілді.

Педагогикалық эмпатия – мұғалімнің оқушының ішкі әлемін, оның ойлау ерекшеліктерін, эмоционалды күйін, қажеттіліктерін және мүмкіндіктерін түсіну қабілеті. Бастауыш сынып мұғалімі үшін бұл қабілет ерекше маңызды, себебі кіші жастағы балалар өздерінің қажеттіліктерін толыққанды жеткізе алмайды. Олардың сөздік қоры шектеулі, абстрактылы ойлау қабілеттері дамып келе жатыр, эмоцияларын сөзбен сипаттауға қиындықтар кездеседі. Сондықтан мұғалім эмпатиялық дағдыларды пайдалана отырып, балалардың нақты қажеттіліктерін «сезінуі», олардың мінез-құлқының, эмоцияларының және өнімдерінің арқасында ішкі күйін түсінуі керек.

Эмпатия дизайн-ойлау контекстінде тек сезімталдықты ғана емес, сонымен қатар белсенді түсіну процесін білдіреді. Бұл сұхбаттасу, бақылау, қатысу бақылауы және пайдаланушы тәжірибесін терең зерттеу арқылы жүзеге асырылады. Эмпатия дизайн-ойлауда – бұл тек жақсы сезіну емес, сонымен қатар жүйелі түрде ақпарат жинау, оны талдау және пайдаланушының қажеттіліктерін анықтау процесі [3].

Зерттеу мәселесі – бұл білім немесе практиканың белгілі бір саласында шешілмеген, бірақ зерттеу арқылы шешуге болатын сұрақ немесе қайшылық. Ғылыми методологияда

мәселені дұрыс қою зерттеудің сәттілігінің жартысы болып саналады. Мәселе зерттеудің бағытын, мақсаттарын, міндеттерін және әдістерін анықтайды.

Зерттеу мәселесінің құрылымы бірнеше компоненттерден тұрады. Біріншіден, практикалық немесе теориялық қайшылықтың бар екендігі – бұл нақты жағдайдағы белгісіздік немесе шешімін таппаған сұрақ. Екіншіден, бұл қайшылықтың себептерін түсінудің қажеттілігі – нәліктен бұл мәселе туындады, қандай факторлар әсер етеді. Үшіншіден, зерттеу арқылы жаңа білім алу мүмкіндігі – бұл мәселенің бұрын толық зерттелмегендігі және жаңа ақпарат беретіндігі [4].

Педагогикалық зерттеулерде мәселе жиі абстрактылы түрде қойылады, оның практикалық негізі айқын көрсетілмейді. Мысалы, «бастауыш сынып оқушыларының оқу мотивациясын арттыру» тақырыбы нақты қай оқушылар, қандай контекстте және нәліктен мотивация төмен екенін түсіндірмейді. Нәтижесінде зерттеу нақты емес, оның нәтижелерін практикаға енгізу қиынға соғады. Эмпатия кезеңі дәл осы «нәліктен» сұрағына жауап табуға көмектеседі, зерттеу мәселесін нақты жағдайлармен байланыстырады.

Эмпатия кезеңі зерттеу мәселесін анықтауда мынадай функцияларды атқарады. Біріншіден, пайдаланушының (зерттелетін субъектінің) нақты жағдайын түсіну. Болашақ мұғалім зерттелетін құбылыстың ішінен қарауы керек, мысалы, оқушының оқу процесіндегі нақты қиындықтарды сезінуі тиіс. Бұл зерттеу мәселесін абстрактылыдан нақтыға ауыстыруға мүмкіндік береді.

Екіншіден, жасырын қажеттіліктерді анықтау. Балалар өздерінің қажеттіліктерін әрдайым сөзбен айта бермейді, кейде олар өздері де бұл қажеттіліктерді толық түсінбейді. Эмпатиялық бақылау және сұхбаттасу арқылы мұғалім бұл жасырын қажеттіліктерді сезе алады, оларды зерттеу мәселесінің негізі ете алады.

Үшіншіден, эмоционалды байланыс орнату. Зерттеу мәселесі тек интеллектуалды сұрақ емес, сонымен қатар зерттеушіні толғандыратын, оның кәсіптік міндеттемесін сезіндіретін құбылыс болуы керек. Эмпатия арқылы болашақ мұғалім зерттелетін субъектілермен эмоционалды байланыс орнатады, бұл зерттеудің мотивациясын арттырады.

Төртіншіден, контексттік ақпарат жинау. Зерттеу мәселесі бос орыннан шықпайды, ол нақты педагогикалық жағдайда, нақты білім алушылар тобында, нақты оқу ортасында туындайды. Эмпатия кезеңі бұл контекстті терең түсінуге мүмкіндік береді, зерттеу мәселесін нақты уақыт пен кеңістікке байланыстырады [5].

Бастауыш сыныптарда (1-4-сыныптар) оқушылардың ерекшеліктері эмпатия кезеңінің ерекше маңыздылығын анықтайды. Когнитивті ерекшеліктер бойынша кіші жастағы балдар абстрактылы ойлауға шектеулі қабілетті, нақты образдармен ойлайды. Сондықтан олар өздерінің оқу қиындықтарын сөзбен жеткізуі қиын. Мұғалім эмпатия арқылы олардың ойлау ерекшеліктерін, қабылдауын түсінуі керек.

Эмоционалды ерекшеліктер бойынша балалар эмоцияларын ашық білдіреді, бірақ олардың себептерін талдауға қабілетсіз. Олар күшті эмоцияларды бастан кешіреді, бірақ неге осындай сезімде екенін түсіндіре алмайды. Мұғалім эмпатия арқылы бұл эмоциялардың астарындағы қажеттіліктерді, қызығушылықтарды немесе қорқыныштарды түсінуі керек [6].

Әлеуметтік ерекшеліктер бойынша бастауыш сыныптарда оқушылар мұғалімге күшті эмоционалды байланыс жасайды, мұғалімді сенімді адам ретінде қабылдайды. Бұл эмпатиялық түсінуді жеңілдетеді, бірақ бір мезгілде объективтілікті сақтау қажеттілігін тудырады. Мұғалім эмоционалды жақындықты сақтай отырып, зерттеушілік объективтілікті де ұстануы керек.

Болашақ мұғалімдер үшін дизайн-ойлау технологиясындағы эмпатия зерттеу дағдыларын дамыту – бұл тек зерттеу құзыреттілігі ғана емес, сонымен қатар кәсіби-педагогикалық құзыреттіліктің негізгі компоненті. Эмпатия мұғалімге әр оқушыны жеке тұлға ретінде қабылдауға, оның ерекшеліктерін құрметтеуге және оқу процесін жеке адамға бейімдеуге мүмкіндік береді.

Эмпатия кезеңі зерттеу мәселесін анықтаудың мынадай технологиялық аспектілерін қамтиды. Бақылау технологиясы бойынша структураланған және құрылымдалмаған бақылау

жүргізіледі, оқушылардың оқу процесіндегі мінез-құлқын, эмоцияларын, өзара іс-қимылдарын, оқу өнімдерін тіркеу жүзеге асырылады. Бақылау нәтижелері зерттеу мәселесінің объективті негізін құрайды. Осы аталған деректерге сүйене отырып төменде бірнеше технологияны атай аламыз.

Сұхбаттасу технологиясы бойынша терең сұхбаттасу, фокус-топтармен сұхбаттасу әдістері қолданылады. Бұл әдістер білім алушылардың оқу тәжірибесі, олардың қызығушылықтары, қорқыныштары және қажеттіліктері туралы терең ақпарат алуға мүмкіндік береді. Сұхбаттасу эмпатиялық қатынас орнату арқылы ашық жауаптар алуға бағытталған.

Қатысу бақылауы технологиясы бойынша болашақ мұғалім оқу процесіне белсенді қатысады, оқушының көзқарасынан жағдайды сезінуге тырысады. Бұл зерттеушіге ішкі ақпарат алуға, оқушының субъективті тәжірибесін түсінуге мүмкіндік береді.

Эмпатия картасы (Empathy Map) құралы бойынша оқушы не айтады, не ойлайды, не қылады және не сезінеді деген төрт категория бойынша ақпарат жүйеленеді. Бұл құрал жиналған деректерді талдауға, оларды құрылымдауға және зерттеу мәселесін анықтауға көмектеседі.

Осы технологиялар арқылы жиналған ақпарат зерттеу мәселесін нақты, контекстуалды және практикалық маңызды етіп қоюға мүмкіндік береді. Мәселе абстрактылы сұрақтан нақты педагогикалық жағдайдағы шешілмеген қайшылыққа айналады.

Зерттеу мәселесін анықтау – зерттеу дағдыларының кешенінің бірінші және негізгі буыны. Эмпатия кезеңі бұл дағдыны дамытуда мынадай байланыстарды қамтамасыз етеді. Диагностикалық дағдылармен байланыс бойынша эмпатия арқылы жиналған ақпарат зерттелетін жағдайды диагностикалаудың негізі болады. Бақылау және сұхбаттасу деректері педагогикалық жағдайдың толық көрінісін береді[7].

Аналитикалық дағдылармен байланыс бойынша эмпатиялық бақылау тек сезімталдықты ғана емес, сонымен қатар алынған деректерді талдауды талап етеді. Жиналған ақпаратты жүйелеу, маңызды фактілерді анықтау, себеп-салдар байланыстарын табу аналитикалық ойлауды дамытады.

Коммуникативті дағдылармен байланыс бойынша сұхбаттасу және бақылау процестері кәсіби коммуникация дағдыларын дамытады. Болашақ мұғалім балалармен тиімді қарым-қатынас жасауды, сенімді атмосфера құруды, ашық жауаптар алуды үйренеді.

Рефлексивті дағдылармен байланыс бойынша эмпатия өзін-өзі талдауды, өзінің стереотиптері мен алдын ала болжамдарын тануды талап етеді. Мұғалім өзінің қабылдауын рефлексиялау арқылы объективтілікті сақтайды, жеке көзқарастарынан аулақ болуға тырысады[8].

Сондықтан эмпатия кезеңі тек зерттеу мәселесін анықтауға ғана емес, сонымен қатар барлық зерттеу дағдылары жүйесінің дамуына ықпал етеді. Эмпатия – бұл зерттеу процесінің когнитивті, эмоционалды және әлеуметтік негізі.

Қорытындылар болсақ, эмпатия кезеңі негізінде болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің зерттеу мәселелерін анықтау дағдысын дамытудың теориялық маңызы төмендегідей негізделеді.

Біріншіден, эмпатия зерттеу мәселесін абстрактылы сұрақтан нақты, контекстуалды және практикалық маңызды мәселеге айналдыруға мүмкіндік береді. Бұл педагогикалық зерттеулердің сапасын және нәтижелілігін арттырады, зерттеу нәтижелерін практикаға енгізуді жеңілдетеді.

Екіншіден, эмпатия кезеңі болашақ мұғалімдердің оқушыға бағытталған көзқарасын қалыптастырады, оларды балалардың нақты қажеттіліктерін ескеретін зерттеулер жүргізуге үйретеді. Бұл зерттеу этикасын және гуманистік бағыттылықты қамтамасыз етеді.

Үшіншіден, эмпатиялық дағдылар кәсіби-педагогикалық құзыреттіліктің ажырамас бөлігі болып табылады, сондықтан оларды зерттеу дағдылары контекстінде дамыту кәсіптік дайындықтың интегративтілігін қамтамасыз етеді. Болашақ мұғалім зерттеуші ретінде де, педагог ретінде де эмпатияны қолдана алады.

Төртіншіден, дизайн-ойлау технологиясының эмпатия кезеңі жүйелі түрде зерттеу мәселесін анықтаудың технологиясын ұсынады, бұл оқыту процесін жоспарлауды жеңілдетеді, студенттер үшін нақты нұсқаулар береді.

Бесіншіден, эмпатия кезеңі зерттеу мәселесін анықтаумен ғана шектелмейді, сонымен қатар барлық зерттеу дағдылары жүйесінің дамуына ықпал етеді – диагностикалық, аналитикалық, коммуникативті және рефлексивті дағдыларды қалыптастырады.

Болашақ зерттеулерде эмпатия кезеңінің зерттеу мәселесін анықтаудағы тиімділігін эксперименттік тексеру, оның басқа дизайн-ойлау кезеңдерімен интеграциясы, сондай-ақ цифрлық технологияларды қолдану арқылы болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің зерттеу дағдыларын дамытудың жаңа мүмкіндіктері қарастырылуы тиіс.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. The field guide to human-centered design / IDEO.org. – Palo Alto : IDEO, 2015. – 192 p.
2. Brown T. Design thinking // Harvard Business Review. – 2008. – Vol. 86, No. 6. – P. 84–92.
3. Дорждеева Л.Ц. Дизайн-мышление в образовании: технология разработки инноваций // Высшее образование сегодня. – 2020. – № 5. – С. 32–37.
4. Рогов Е.И. Психология эмпатии: теория и методы. – Москва : Смысл, 2019. – 398 с.
5. Kuhne C., Van Aken J. The design thinking-research methodology: a case study on developing a new offering for retirees // Research-Technology Management. – 2021. – Vol. 64, No. 3. – P. 45–53.
6. Самыгин С.И. Возрастная психология и возрастная педагогика : учебник. – Москва: Академия, 2017. – 416 с.
7. Баймұхаметов Д.А. Педагогикалық зерттеу әдістемесі : оқу құралы. – Алматы : Қазақ университеті, 2018. – 342 б.
8. Границкая А.С. Методология и методы психолого-педагогического исследования : учебное пособие. – Москва : Академия, 2019. – 256 с.

ӘОЖ 17.021.2:004.8

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ МЕН АДАМГЕРШІЛІК ТӘРБИЕ ИНТЕГРАЦИЯСЫ

Джаманбаева Динара Танбаевна

8D01101 – Педагогика және психология докторанты,

Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің Алматы қ., Қазақстан Республикасы

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к. профессор - Минажева Г.С.

Андатпа. Мақалада жоғары оқу орындарындағы тәрбие үдерісінде жасанды интеллект (ЖИ) технологияларын адамгершілік құндылықтарды қалыптастырумен интеграциялау мәселесі қарастырылады. ЖИ платформалары интерактивті кейстер, виртуалды симуляциялар және мультимедиялық жобалар арқылы студенттердің адалдық, әділдік, сыйластық сияқты адамгершілік қасиеттерін тиімді дамытуға мүмкіндік береді. ЖИ құралдарын тәрбие ресурсы ретінде тиімді қолдану арқылы студенттердің моральдық ойлау қабілеті мен әлеуметтік жауапкершілігін нығайту жолдары қарастырылады.

ЖИ-дің білім беру үдерісіндегі тәрбиелік әлеуеті талданып, оның тұлғаның өзіндік рефлексия жасау, этикалық шешім қабылдау және қоғамдық нормаларды саналы түрде ұстану дағдыларын қалыптастырудағы рөлі айқындалады. Жоғары оқу орындарында цифрлық технологияларды қолдану арқылы тәрбиенің мазмұнын жаңарту, студенттердің белсенді қатысуын арттыру және құндылықтарға негізделген білім беру ортасын қалыптастыру мүмкіндіктері ұсынылады.

Түйін сөздер: Жасанды интеллект, адамгершілік тәрбие, адал азамат, этикалық білім, патриоттық тәрбие, интерактивті оқыту.

Цифрлық трансформация заманы ЖОО студенттерінің оқыту мен тәрбие үдерісінде жаңа технологияларды енгізуді талап етеді. Жасанды интеллект (ЖИ) технологиялары тек білім беру сапасын жақсартуға емес, сонымен бірге студенттердің адамгершілік қасиеттерін дамытуға бағытталған тәрбиелік стратегияларды іске асыруға мүмкіндік береді. Адалдық, әділдік, сыйластық, жауапкершілік және кәсіби этика сияқты қасиеттер студенттің тұлғалық дамуы мен қоғамдағы әлеуметтік жауапкершілігін қалыптастыруда негізгі рөл атқарады. Бұл қасиеттер студенттердің кәсіби мінез-құлқына, шешім қабылдау қабілетіне және қоғамдағы азаматтық белсенділігін арттыруға ықпал етеді. Осы тұрғыда ЖИ технологияларын оқу-тәрбие үдерісіне тиімді енгізу маңызды. Мысалы, интерактивті платформалар мен виртуалды ортада нақты өмірлік жағдайларды модельдеу арқылы студенттер этикалық дилеммаларды талдап, дұрыс шешім қабылдауға үйренеді. Бұл олардың тек теориялық білімін емес, сонымен қатар практикалық және моральдық құзыреттерін де дамытады. Цифрлық ортада жауапты әрекет ету, ақпараттың шынайылығын бағалау, жалған мәліметтерден қорғану сияқты дағдыларды қалыптастыру да ерекше мәнге ие. ЖИ көмегімен дербестендірілген оқыту жүзеге асырылып, әр студенттің жеке ерекшеліктеріне сай тәрбиелік жұмыстар жүргізуге мүмкіндік туады.

ЖИ платформалары интерактивті кейстер, виртуалды тренингтер, симуляциялар және мультимедиялық жобалар арқылы студенттердің моральдық ойлау қабілетін және этикалық шешім қабылдау дағдыларын қалыптастыруға ықпал етеді. Мысалы, виртуалды кәсіби этика кейстері студенттерді нақты өмірлік ситуацияларда дұрыс шешім қабылдауға үйретеді, бұл олардың кәсіби және әлеуметтік мінез-құлқын жетілдіреді. Мультимедиялық жобалар мен интерактивті тапсырмалар студенттердің ұлттық мәдениет, дәстүр және тарихи құндылықтарды түсінуін тереңдетеді, патриоттық сезімін қалыптастырады.

Ғылыми зерттеулер көрсеткендей, ЖИ технологияларының қолданылуы студенттердің этикалық талдау қабілетін арттырып, сыни тұрғыдан ойлау, жеке және топтық жауапкершілікті дамыту сияқты дағдыларға оң әсер етеді. ЖИ құралдары арқылы жүргізілетін симуляциялар мен тренингтер студенттерді түрлі кәсіби және әлеуметтік контексттерде моральдық шешім қабылдауға дайындайды, бұл адамгершілік тәрбиені заманауи цифрлық форматта жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

ЖИ технологияларын тиімді қолдану ЖОО студенттерінің тек кәсіби біліктілігін арттырып қана қоймай, олардың адамгершілік, әлеуметтік және мәдени құндылықтарын дамытуда да маңызды рөл атқарады. Бұл тәсіл студенттердің жан-жақты дамуына, қоғамдағы әлеуметтік жауапкершілігінің артуына және адал азамат ретінде қалыптасуына ықпал етеді.

Отандық ғалымдар ұлттық тәрбие мен адамгершілік құндылықтарды жан-жақты зерттеген. Мәселен, С.Қалиев қазақ этнопедагогикасы негізінде адалдық, әділдік және отансүйгіштік тәрбие мәнін көрсетті [1]. Б.Сұлтанов ЖОО студенттерін адамгершілік тұрғыда тәрбиелеудің жүйесін талдап, этикалық қағидаларды оқу процесіне интеграциялаудың тиімділігін дәлелдеді [2]. Ә.Қасымжанов рухани құндылықтарды тұлғаның дамуының негізгі факторы ретінде қарастырды [3]. Н.Тілеуов ЖОО студенттерінің мәдени-рухани құндылықтар арқылы адамгершілік қасиеттерін қалыптастыру жолдарын зерттеді [4]. Ж.Абдрахманов цифрлық құралдарды ұлттық тәрбие элементтерімен біріктіру тәжірибесін талдай отырып, этикалық дағдыларды дамытудағы рөлін атап өтті [5]. Г.Мұратбекова жоғары оқу орындарында интерактивті технологияларды пайдаланып, студенттердің адалдық пен жауапкершілігін қалыптастыру әдістемесін ұсынды [6].

Қазіргі зерттеулерде ЖИ платформаларының этикалық шешім қабылдау, әлеуметтік жауапкершілік және медиасауаттылық дағдыларын дамытудағы рөлі ерекше атап көрсетіледі. Дегенмен, ЖИ және адамгершілік тәрбие интеграциясы кешенді түрде қарастырылған зерттеулер әлі де жеткіліксіз, бұл өзекті ғылыми мәселе болып қала береді.

Жасанды интеллект (ЖИ) платформалары студенттердің адамгершілік қасиеттерін дамытуда тек техникалық құрал ретінде емес, педагогикалық және тәрбиелік ресурс ретінде де тиімді қолданылады. ЖИ технологиялары интерактивті кейстер, виртуалды симуляциялар және мультимедиялық жобалар арқылы студенттердің адалдық, әділдік, сыйластық және әлеуметтік жауапкершілік сияқты қасиеттерін тәжірибеде қалыптастыруға мүмкіндік береді. Интерактивті кейстер студенттерге тарихи немесе этикалық дилеммалар ұсынып, оларды шешу барысында моральдық шешім қабылдауды үйретеді. Кәсіби этика кейстерін талдау нақты өмірлік немесе кәсіби жағдайларда дұрыс шешім қабылдауға бағыт береді, бұл студенттердің сыни ойлау қабілетін және этикалық талдау дағдыларын жетілдіруге мүмкіндік туғызады.

Виртуалды симуляциялар арқылы студенттер кәсіби немесе әлеуметтік контекстте моральдық шешім қабылдауды тәжірибеде үйренеді. Мұндай симуляциялар олардың жауапкершілік сезімін арттырып, әлеуметтік мінез-құлықты қалыптастыруда практикалық тәжірибе береді. Түрлі сценарийлерді модельдеу арқылы студенттер күрделі этикалық жағдайларды талдап, өз әрекеттерінің салдарын түсінуге мүмкіндік алады. Бұл олардың эмпатиясын дамытып, қоғамдағы өз орнын саналы түрде бағалауға ықпал етеді.

Мультимедиялық жобалар ұлттық мәдениет, тарих, әдебиет және дәстүрлік құндылықтарды интерактивті түрде көрсету арқылы студенттердің патриоттық сезімін күшейтеді, мәдени-рухани дамуына ықпал етеді және адамгершілік қағидаларды практикада қолдануды үйретеді. Бұдан бөлек, мұндай жобалар студенттердің шығармашылық қабілеттерін дамытып, топтық жұмыс дағдыларын қалыптастырады.

ЖИ технологияларын қолдану арқылы білім беру үдерісін жандандыру, студенттердің қызығушылығын арттыру және олардың белсенді қатысуын қамтамасыз ету мүмкіндігі кеңейеді. Нәтижесінде, теория мен тәжірибені ұштастырған тәрбие жүйесі қалыптасып, студенттердің тұлғалық, әлеуметтік және кәсіби тұрғыдан жан-жақты дамуына жағдай жасалады.

Ғылыми зерттеулер ЖИ платформаларының студенттердің этикалық рефлексиясын дамытуда тиімді екенін көрсетеді: студенттер виртуалды кейстерді талқылау барысында өз көзқарастарын дәлелдеп, басқа пікірлерді тыңдайды және дұрыс шешім қабылдауды үйренеді. Бұл процесс моральдық білім мен әлеуметтік жауапкершіліктің қалыптасуына тікелей ықпал етеді.

ЖИ технологияларын тәрбие ресурсы ретінде тиімді пайдалану оқытушылардың кәсіби шеберлігін қажет етеді. Оқытушылар студенттерді интерактивті кейстерді талқылауға, өз шешімдерін этикалық тұрғыдан негіздеуге үйретеді, бұл олардың сыни ойлау қабілетін арттырады. Онлайн жобалар мен симуляциялар арқылы студенттердің моральдық қасиеттерін бақылап, жеке және топтық жауапкершілігін дамыту жүзеге асырылады.

Сабақ бағдарламасына ұлттық дәстүр, мәдениет және адамгершілік қағидаларды интеграциялау студенттерді патриоттық және этикалық тұрғыда тәрбиелеуге мүмкіндік береді. Оқытушылар интерактивті платформалар арқылы алынған ақпаратты моральдық тұрғыдан талдауды, сыни тұрғыдан ойлауды және әлеуметтік жауапкершілікті практикада қолдануды студенттерге үйретеді. ЖИ платформалары студенттердің адамгершілік шешім қабылдау қабілетін едәуір арттырады. Этикалық симуляциялар студенттерді кәсіби немесе әлеуметтік контекстте этикалық шешім қабылдауға үйретіп, моральдық ойлау қабілетін күшейтеді. Виртуалды тренингтер мен кейстер олардың өз әрекеттерінің әлеуметтік салдарын бағалауға және қоғам алдындағы жауапкершілікті түсінуге мүмкіндік береді.

ЖИ арқылы жүргізілетін тренингтер студенттердің адалдық және әділдік сияқты адамгершілік нормаларды практикада қолдануын қамтамасыз етеді, кәсіби және азаматтық мәдениетін қалыптастырады. ЖИ платформалары студенттердің сыни ойлау, этикалық талдау және шешім қабылдау қабілеттерін дамытуға, жеке және топтық этикалық құндылықтарды бекітуге мүмкіндік береді. Бұл әдіс жоғары оқу орындарының студенттерінің жан-жақты дамуына, моральдық санасының жетілуіне және адал азамат ретінде қалыптасуына тікелей ықпал етеді. Мұндай тренингтер студенттердің нақты өмірлік жағдайларға бейімделу

қабілетін арттырып, олардың кәсіби ортада жауапкершілікпен әрекет етуіне негіз қалайды. ЖИ көмегімен әр студенттің оқу және тәрбие алу ерекшеліктерін ескере отырып, дербестендірілген тапсырмалар мен кері байланыс ұсынуға болады. Бұл олардың өзін-өзі дамытуына, өз әрекеттерін бағалауына және үздіксіз жетілуіне жағдай жасайды. ЖИ негізіндегі оқыту құралдары студенттер арасында ынтымақтастық мәдениетін қалыптастырып, пікір алмасу мен бірлескен шешім қабылдау дағдыларын жетілдіреді. Нәтижесінде, технологиялық мүмкіндіктер мен адамгершілік құндылықтардың үйлесімі студенттердің рухани, әлеуметтік және кәсіби тұрғыдан кемелденуіне ықпал етеді.

Жасанды интеллект (ЖИ) технологиялары жоғары оқу орындарында студенттердің адамгершілік және әлеуметтік дағдыларын дамытуда тиімді құрал болып табылады. Интерактивті кейстер, виртуалды симуляциялар және мультимедиялық жобалар студенттердің адалдық, әділдік, сыйластық, әлеуметтік жауапкершілік сияқты қасиеттерін практикада қалыптастыруға ықпал етеді. ЖИ платформалары сыни ойлау, этикалық талдау және шешім қабылдау қабілеттерін жетілдіру арқылы студенттердің моральдық дамуына қолдау көрсетеді.

Оқытушылардың рөлі бұл үдерісте шешуші: олар ЖИ құралдарын тәрбие ресурсы ретінде тиімді қолдана отырып, ұлттық құндылықтарды оқу бағдарламасына интеграциялайды, этикалық талдау жүргізуді ұйымдастырады және студенттердің әлеуметтік жауапкершілігін дамытады. ЖИ технологиялары мен адамгершілік тәрбие интеграциясы жоғары оқу орындарында жан-жақты тұлға қалыптастыруға, моральдық сананы нығайтуға және болашақ қоғам үшін адал азаматтар тәрбиелеуге мүмкіндік береді.

ЖИ-ді қолдану барысында академиялық адалдықты сақтау, дербес деректерді қорғау және цифрлық этиканы қалыптастыру мәселелеріне ерекше назар аудару қажет. Бұл бағытта арнайы курстар мен тренингтер енгізу, студенттердің цифрлық мәдениетін арттыру маңызды. ЖИ көмегімен жеке білім беру траекториясын құру, әр студенттің қабілетіне сай тапсырмалар ұсыну арқылы тәрбиелік жұмыстың тиімділігін арттыруға болады. Нәтижесінде, технология мен рухани құндылықтардың үйлесімі негізінде заманауи, жауапты әрі саналы тұлға қалыптасады.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қалиев С. Қазақ этнопедагогикасы. Алматы: Атамұра. 2012.
2. Сұлтанов Б. Жоғары оқу орындарында адамгершілік тәрбие жүйесі. Алматы: Білім. 2015.
3. Қасымжанов Ә. Рухани құндылықтар философиясы. Алматы: Ғылым. 1998.
4. Тілеуов Н. Мәдени-рухани құндылықтар арқылы адамгершілік тәрбиесі. Алматы: Қазақ университеті баспасы. 2017.
5. Абдрахманов Ж. Цифрлық құралдар мен ұлттық тәрбие элементтерін біріктіру тәжірибесі. Астана: Білім. 2020.
6. Мұратбекова Г. Интерактивті технологияларды қолдана отырып студенттердің адалдық пен жауапкершілігін қалыптастыру әдістемесі. Алматы: ҚазҰУ баспасы. 2018.

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ДӘУІРІНДЕГІ АДАЛ АЗАМАТ ТӘРБИЕСІ

Джаманбаева Светлана Танбаевна

7M01101 – «Педагогика және психология» І курс магистранты,

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ., Қазақстан Республикасы

Ғылыми жетекшісі: қауымдастырылған профессор, PhD - Баянбаева А.Р.

Аңдатпа. Бұл мақалада жасанды интеллект дәуіріндегі адал азамат тәрбиесінің маңыздылығы қарастырылады. Қазіргі цифрлық қоғамда тұлғаның адамгершілік құндылықтарын сақтау, дамыту және жаңа ортаға бейімдеу өзекті мәселеге айналып отыр. Жасанды интеллекттің білім беру жүйесіне ықпалы, оқыту сапасын арттырудағы рөлі және тәрбиелік әлеуеті сараланады.

Адал азамат қалыптастыруда ұлттық құндылықтар мен заманауи технологияларды үйлестірудің маңызы айқындалады. Рухани тәрбие, сапалы білім және цифрлық мәдениетті ұштастыра дамыту қажеттілігі негізделеді. Мақалада жастардың сыни ойлау қабілетін қалыптастыру, ақпараттық сауаттылығын арттыру және цифрлық ортада жауапкершілікпен әрекет ету дағдыларын дамыту мәселелері де қамтылады. Жасанды интеллект құралдарын тиімді әрі этикалық тұрғыда пайдалану жолдары ұсынылады.

Түйін сөздер: жасанды интеллект, адал азамат, тәрбие, цифрландыру, адамгершілік, білім беру.

Кіріспе

Қазіргі таңда әлем қарқынды цифрландыру кезеңін бастан кешіруде. Жасанды интеллект (ЖИ) технологиялары қоғамның барлық саласына еніп, адам өмірінің ажырамас бөлігіне айналды. Бұл өзгерістер білім беру жүйесіне де жаңа талаптар қойып отыр. Осындай жағдайда «адал азамат» тәрбиесі ерекше маңызға ие болуда. Себебі технология дамыған сайын адамгершілік құндылықтарды сақтау мәселесі де өзекті бола түседі.

Білім беру үдерісінде тек академиялық білім берумен шектелмей, тұлғаның рухани-адамгершілік дамуына баса назар аудару қажет. Жастарды адалдыққа, жауапкершілікке, әділдікке тәрбиелеу - қазіргі заманның басты міндеттерінің бірі. Жасанды интеллект мүмкіндіктерін тиімді пайдалана отырып, студенттердің сыни ойлау, дербес шешім қабылдау және ақпаратты дұрыс сараптау қабілеттерін дамыту маңызды. Цифрлық ортада этикалық нормаларды сақтау, жалған ақпараттан қорғану және саналы әрекет ету дағдыларын қалыптастыру да үлкен мәнге ие. Осы тұрғыда ұлттық құндылықтар мен заманауи технологияларды ұштастыру арқылы тәрбиенің жаңа үлгісін қалыптастыру қажет. Бұл - болашақта бәсекеге қабілетті, саналы әрі адал азамат тәрбиелеудің негізгі кепілі.

Жасанды интеллект тек техникалық прогрестің көрсеткіші ғана емес, сонымен қатар тұлғаның дүниетанымына, мінез-құлқына және әлеуметтік жауапкершілігіне ықпал ететін маңызды факторға айналып отыр. Цифрлық ортада ақпараттың шексіздігі, оның ішінде жалған және манипулятивті мазмұнның көбеюі жеке тұлғаның сыни ойлау қабілетін, моральдық ұстанымдарын және этикалық жауапкершілігін нығайтуды талап етеді.

Осы тұрғыдан алғанда, «адал азамат» ұғымы ерекше мәнге ие. Адал азамат – бұл шыншылдықты, әділдікті, жауапкершілікті, заңға құрметті және қоғамдық игілікке қызмет етуді басты құндылық ретінде қабылдайтын тұлға. Мұндай тұлға тек жеке мүддесін емес, қоғам мүддесін де жоғары қояды, цифрлық кеңістікте де этикалық нормаларды сақтай отырып әрекет етеді. Қазіргі жағдайда адал азамат тек дәстүрлі ортада ғана емес, виртуалды кеңістікте де өзінің адамгершілік келбетін сақтай білуі тиіс.

Жасанды интеллект дәуірінде адал азамат тәрбиесі жаңа мазмұнға ие болуда. Егер бұрын тәрбие негізінен отбасы мен білім беру ұйымдары арқылы жүзеге асса, бүгінгі күні

әлеуметтік желілер, онлайн платформалар және цифрлық ресурстар тұлға қалыптасуына тікелей әсер етуде. Сондықтан тәрбие үдерісінде цифрлық мәдениет, медиасауаттылық және ақпараттық қауіпсіздік мәселелерін ескеру маңызды.

Жасанды интеллект пен білім беру мәселелері шетелдік және отандық ғалымдардың еңбектерінде кеңінен қарастырылған. S.Russell мен P.Norvig жасанды интеллекттің теориялық негіздерін жүйелей отырып, оның адамзат өркениетінің дамуына ықпалын жан-жақты талдайды және ЖИ-дің болашақтағы әлеуметтік рөлінің арта түсетінін атап көрсетеді (Russell & Norvig, 2021). Ал L.Floridi еңбектерінде жасанды интеллекттің этикалық аспектілеріне ерекше назар аударылып, цифрлық қоғамдағы моральдық жауапкершілік, деректер қауіпсіздігі және адам құқықтарын сақтау мәселелері қарастырылады (Floridi, 2019). Ғалым ЖИ дамуы адамгершілік қағидалармен қатар жүруі тиіс екенін негіздейді. UNESCO ұйымының зерттеулерінде жасанды интеллектті қолдану барысында әділдік, ашықтық, есептілік және адам құқықтарын сақтау қағидалары басшылыққа алынуы тиіс екені көрсетілген (UNESCO, 2021). Бұл тұжырымдар білім беру жүйесінде тұлғаның тек кәсіби дағдыларын ғана емес, сонымен қатар оның этикалық және азаматтық жауапкершілігін қалыптастырудың маңыздылығын айқындайды.

Білім беру саласындағы заманауи зерттеулерде Neil Selwyn цифрлық технологиялардың оқу үдерісін трансформациялаудағы рөлін талдай отырып, олардың білім алушылардың әлеуметтік мінез-құлқы мен құндылықтарына әсерін де қарастырады (Selwyn, 2019). J.Holmes, M.Bialik және C.Fadel еңбектерінде жасанды интеллекттің білім берудегі әлеуеті мен қауіптері қатар қарастырылып, тұлғаның сыни ойлау қабілетін дамыту қажеттілігі атап өтіледі (Holmes et al., 2019).

Отандық ғалымдар еңбектерінде «адал азамат» тәрбиесі ұлттық құндылықтармен, рухани-адамгершілік тәрбие жүйесімен тығыз байланыста қарастырылады. Ә.Қасымжанов еңбектерінде адамгершілік пен рухани құндылықтардың қоғам дамуындағы орны ерекше атап көрсетілсе, С.Қалиев ұлттық тәрбие негізінде тұлғаның адалдық, әділдік, жауапкершілік қасиеттерін қалыптастырудың маңызын негіздейді.

Ж.Құбығұл пен С.Қалиев зерттеулерінде қазақ халқының тәлім-тәрбиелік мұралары тұлғаның моральдық қасиеттерін дамытудағы негізгі құрал ретінде қарастырылады. Ал Абай Құнанбайұлы қара сөздерінде адалдық, әділдік, ар-ұят ұғымдары тұлға тәрбиесінің іргетасы ретінде айқындалады.

Қазіргі отандық зерттеулерде цифрлық білім беру жағдайында тәрбиенің жаңа мазмұны қалыптасып келе жатқаны байқалады. Зерттеушілер медиасауаттылық, цифрлық мәдениет және ақпараттық қауіпсіздік мәселелерін тұлғаның маңызды құзыреттіліктері ретінде қарастырады. Бұл бағытта цифрлық ортада жауапкершілікті мінез-құлық қалыптастыру – адал азамат тәрбиесінің жаңа қыры ретінде бағаланады.

Халықаралық зерттеулерде (OECD, 2021) XXI ғасыр дағдыларының ішінде этикалық ойлау, әлеуметтік жауапкершілік және цифрлық азаматтық ұғымдары ерекше маңызға ие екені атап өтіледі. Бұл ұғымдар «адал азамат» концепциясымен тікелей байланысты. Жасанды интеллект пен адал азамат тәрбиесін кешенді түрде, яғни технологиялық және рухани-адамгершілік тұрғыдан ұштастыра қарастыратын зерттеулер әлі де жеткіліксіз. Бұл мәселе қазіргі қоғамның сұранысына сәйкес пәнаралық бағытта терең ғылыми зерттеуді қажет етеді.

Жасанды интеллект дәуірінде білім беру жүйесі түбегейлі өзгерістерге ұшырауда. Цифрлық технологиялардың қарқынды дамуы оқыту мазмұнын жаңартумен қатар, тұлға тәрбиесіне қойылатын талаптарды да күшейтеді. Осы үдерісте жасанды интеллект білім беру сапасын арттырудың маңызды құралы ретінде қарастырылады. S.Russell мен P.Norvig еңбектерінде көрсетілгендей, жасанды интеллект білім алуды жекелендіруге, оқу үдерісін оңтайландыруға және білім алушылардың қабілеттерін тиімді дамытуға мүмкіндік береді. Цифрлық технологиялардың кең таралуы жаңа әлеуметтік-этикалық мәселелерді де алға тартады. L.Floridi пікірінше, жасанды интеллекттің дамуы ақпараттық қауіпсіздік, моральдық жауапкершілік және цифрлық этика мәселелерін күшейтеді. Бұл жағдайларда тұлғаның адамгершілік құндылықтарын сақтау мен дамыту ерекше маңызға ие болады.

Осы тұрғыдан алғанда, «адал азамат» тәрбиесі қоғам дамуының негізгі бағыттарының бірі ретінде қарастырылады. Адал азамат – бұл адалдық, әділдік, жауапкершілік, ар-ұят және қоғамдық сана сияқты қасиеттерді бойына сіңірген тұлға. Абай Құнанбайұлы шығармаларында бұл қасиеттер адамның рухани кемелдігінің басты өлшемі ретінде сипатталады. Ал С.Қалиев еңбектерінде ұлттық тәрбие негізінде тұлғаның адамгершілік сапаларын қалыптастырудың маңызы ғылыми тұрғыда негізделген.

Қазіргі цифрлық ортада тәрбие беру үдерісі дәстүрлі шеңберден шығып, жаңа кеңістікке – виртуалды ортаға ауысуда. N.Selwyn атап өткендей, білім алушылардың әлеуметтік тәжірибесі мен дүниетанымы көбінесе цифрлық ортада қалыптасады. Бұл жағдай медиасауаттылықты, ақпаратты сыни тұрғыдан талдау қабілетін және цифрлық мәдениетті дамытуды талап етеді. Жасанды интеллект мүмкіндіктерін тәрбиелік мақсатта қолдану да өзекті бағыттардың бірі болып табылады. Цифрлық технологиялар арқылы тұлғаның мінез-құлқын талдау, этикалық жағдаяттарды модельдеу және жекелендірілген тәрбиелік мазмұн ұсыну мүмкіндігі кеңейіп келеді. UNESCO ұсынымдарына сәйкес, жасанды интеллектті қолдану барысында адам құқықтарын сақтау, әділдік пен ашықтық қағидаларын ұстану маңызды. Жасанды интеллект дәуірінде адал азамат тәрбиесі жаңа мазмұнға ие болып, цифрлық мәдениетпен тығыз байланыста дамуда. Бұл үдеріс білім беру жүйесінде технология мен адамгершілік құндылықтардың үйлесімділігін қамтамасыз етуді талап етеді.

Жасанды интеллект дәуірінде қоғамның дамуы жаңа сапалық деңгейге көтеріліп, білім беру жүйесіне де түбегейлі өзгерістер енгізуде. Осы өзгерістер жағдайында тұлғаның тек кәсіби құзыреттіліктерін дамыту жеткіліксіз, сонымен қатар оның рухани-адамгершілік қасиеттерін қалыптастыру ерекше маңызға ие болып отыр.

«Адал азамат» тәрбиесі – қазіргі цифрлық қоғамның басты құндылықтарының бірі. Адалдық, әділдік, жауапкершілік, ар-ұят сияқты қасиеттер тұлғаның әлеуметтік тұрақтылығы мен қоғамның үйлесімді дамуының негізін құрайды. Абай Құнанбайұлы мұраларында көрсетілген адамгершілік қағидалар бүгінгі таңда да өзектілігін жоғалтпай, заманауи тәрбие үдерісімен сабақтасып келеді.

Жасанды интеллект технологиялары білім беру саласында кең мүмкіндіктер ұсынғанымен, оларды қолдану барысында этикалық нормаларды сақтау, адам құқықтарын қорғау және тұлғаның жауапкершілігін арттыру мәселелері басты назарда болуы тиіс. UNESCO ұсынымдары бұл бағытта маңызды бағдар береді.

Цифрлық ортада тұлғаның медиасауаттылығын, сыни ойлау қабілетін және цифрлық мәдениетін дамыту адал азамат тәрбиесінің ажырамас бөлігіне айналуға. Бұл үдеріс білім беру ұйымдары, отбасы және қоғамның бірлескен іс-әрекеті арқылы жүзеге асуы қажет.

Жасанды интеллект дәуірінде адал азамат тәрбиесі – технологиялық даму мен адамгершілік құндылықтардың үйлесімін қамтамасыз ететін кешенді үдеріс. Бұл бағытта жүйелі жұмыс жүргізу қоғамның тұрақты дамуы мен болашақ ұрпақтың сапалы қалыптасуына негіз болады.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. С.Қалиев. Қазақ этнопедагогикасы. Алматы: Рауан баспасы. 2012.
2. Қ.Жарықбаев. Психология негіздері. Алматы: Қазақ университеті баспасы. 2010.
3. Ә.Қасымжанов. Рухани құндылықтар философиясы. Алматы: Ғылым баспасы. 1998.
4. Абай Құнанбайұлы. Қара сөздер. Алматы: Жазушы баспасы. 2002.
5. Russell S. J., Norvig, P. Artificial intelligence: A modern approach (4th ed.). Pearson Education Limited. 2021.
6. Floridi L. The ethics of artificial intelligence. Oxford University Press. 2019.
7. UNESCO. Recommendation on the ethics of artificial intelligence. Paris: UNESCO Publishing. 2021.
8. Selwyn N. Should robots replace teachers? AI and the future of education. Cambridge, UK: Polity Press. 2019.

9. Holmes, W., Bialik, M., Fadel, C. Artificial intelligence in education: Promises and implications for teaching and learning. Boston, MA: Center for Curriculum Redesign. 2019.
10. OECD. 21st century skills and learning. Paris: OECD Publishing. 2021.

ӘОЖ 37.013

БАСТАУЫШ СЫНЫП ПЕДАГОГТАРЫН ДАЯРЛАУДА МЕТАТАНЫМДЫҚ БІЛІМДІ ДАМУ

Досанова Жадыра Жумағазиевна

dzhadyra1989@mail.ru

«Бастауышта оқыту педагогикасы мен әдістемесі» білім беру бағдарламасының II курс магистранты, Ыбырай Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық университеті,
Арқалық, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі: п.ғ.к. - Рыскулбекова А.Д.

Қазіргі кезеңде Қазақстан Республикасының білім беру жүйесін жаңғырту білім сапасын арттыруға, педагог кадрлардың кәсіби даярлығын жетілдіруге және тұлғаның өмір бойы білім алуына қажетті құзыреттерді қалыптастыруға бағытталған мемлекеттік саясаттың басым бағыттарының бірі болып табылады. Аталған міндеттер Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында, білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттарында және білім беруді дамытудың стратегиялық бағдарламалық құжаттарында нақты айқындалған [1; 2].

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында білім берудің негізгі мақсаты ретінде жеке тұлғаның шығармашылық, рухани және зияткерлік әлеуетін дамыту, дербес ойлау қабілеті мен өзін-өзі жетілдіруге дайын тұлға қалыптастыру қажеттілігі көрсетіледі [1]. Бұл талаптар болашақ педагогтарды даярлау жүйесінде олардың оқу-танымдық әрекетін саналы түрде ұйымдастыра білуін, өз іс-әрекетіне рефлексия жасай алуын және оқу үдерісін тиімді басқару қабілеттерін дамытуды көздейді. Осы тұрғыдан алғанда, метатанымдық білім болашақ бастауыш сынып педагогының кәсіби даярлығының маңызды құрамдас бөлігі ретінде қарастырылады.

Сонымен қатар, педагогтердің кәсіби стандарты мен жоғары педагогикалық білім беру жүйесіне қойылатын талаптарда мұғалімнің кәсіби қызметін жоспарлау, бағалау, түзету және өзіндік кәсіби дамуын қамтамасыз ету қабілеттерінің маңыздылығы атап өтіледі [3]. Бұл талаптар педагогтың метатанымдық білімін, яғни өзінің танымдық үдерістерін түсіну, бақылау және реттеу дағдыларын дамыту қажеттігін айқындайды.

Жаңартылған білім беру мазмұны жағдайында бастауыш сынып мұғалімінің рөлі оқушының функционалдық сауаттылығын, өзіндік оқу әрекетін және сыни ойлау қабілетін қалыптастырумен тығыз байланысты. Мұндай жағдайда педагогтың өзі метатанымдық стратегияларды меңгерген, оқу үдерісін саналы түрде жобалай алатын кәсіби тұлға болуы тиіс [2]. Біздің пайымдауымызша, болашақ бастауыш сынып педагогтарын даярлау барысында метатанымдық білімді дамыту білім беру сапасын арттырудың маңызды шарты ретінде өзектілікке ие болып отыр. Демек, Қазақстан Республикасының білім беру саласындағы заңнамалық және нормативтік құжаттарында белгіленген талаптар бастауыш сынып педагогтарын даярлау үдерісінде метатанымдық білімді дамытудың ғылыми-теориялық және практикалық негіздерін зерттеудің өзектілігін көрсетеді.

Қазақстандық педагогика ғылымында болашақ мұғалімдерді кәсіби даярлау мәселесі тұлғалық-бағдарлы, құзыреттілік және іс-әрекеттік тұрғылар негізінде кеңінен зерттеліп келеді. Бұл бағыттағы еңбектерде педагогтың кәсіби ойлауын, рефлексиясын және өзіндік оқу әрекетін дамыту мәселелері негізгі назарда қарастырылады, ал аталған ұғымдар мазмұны жағынан метатанымдық біліммен тығыз байланысты.

А.К. Мыңбаеваның еңбегінде жоғары педагогикалық білім беру жүйесінде болашақ мұғалімнің кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру мәселесі жан-жақты талданады [4]. Ғалымдар педагогтың кәсіби даярлығы тек пәндік біліммен шектелмей, оның өз іс-әрекетін талдай алу, бағалау және түзету қабілеттерін қамтуы тиіс екенін атап көрсетеді. Бұл тұжырымдар болашақ бастауыш сынып педагогтарының метатанымдық білімін дамытудың теориялық негізін құрайды.

С.Т. Таубаева педагогикалық зерттеулерінде болашақ мұғалімнің зерттеушілік мәдениеті мен кәсіби ойлауын дамыту мәселесін қарастырады [5]. Ғалымның пікірінше, педагогтың кәсіби қызметі үнемі талдау, жоспарлау және нәтижені бағалау әрекеттерімен сипатталады. Бұл үдерістер метатанымдық білім мен өзіндік реттеудің қалыптасуымен тікелей байланысты.

Бұдан шығатын қорытынды, қазақстандық ғалымдардың ғылыми еңбектерін талдау болашақ бастауыш сынып педагогтарын даярлау үдерісінде рефлексия, өзіндік реттеу, кәсіби ойлау және дербес оқу әрекетін дамыту мәселелерінің өзектілігін көрсетеді. Аталған ғылыми тұжырымдар метатанымдық білімді педагогтарды кәсіби даярлаудың маңызды құрамдас бөлігі ретінде қарастыруға негіз болады және зерттеу тақырыбының теориялық маңыздылығын айқындайды.

Қазіргі педагогикалық ғылымда метатаным ұғымы тұлғаның өзінің танымдық үдерістерін түсінуі, бақылауы және реттеуімен байланыстырылады. Метатаным теориясының негізін салған Дж. Флавелл метатанымды адамның өз ойлауын бақылауы мен басқаруы ретінде анықтай отырып, оны тиімді оқытудың маңызды шарты деп қарастырады [6]. Ғалымның пікірінше, метатанымдық білім тұлғаның оқу әрекетінде мақсат қою, стратегия таңдау және нәтижені бағалау қабілеттерін дамытады. Бұл тұжырым болашақ педагогтарды кәсіби даярлау үдерісінде ерекше маңызға ие.

Зерттеуші А. Браун метатанымдық білімді оқу әрекетін саналы түрде ұйымдастыруға мүмкіндік беретін негізгі фактор ретінде сипаттайды [7]. Оның еңбектерінде метатанымдық білімнің оқу жетістіктеріне тікелей әсер ететіні дәлелденген. Осы тұрғыдан алғанда, бастауыш сынып педагогтарын даярлау барысында метатанымдық білімді дамыту олардың болашақ кәсіби қызметінің тиімділігін арттыруға негіз болады.

Ғылыми еңбектерде метатанымдық білімнің құрылымы бірнеше компоненттен тұратыны көрсетіледі. Атап айтқанда, Дж. Флавелл метатанымдық білімді тұлғаның өзі туралы білімі, тапсырма туралы білімі және стратегиялар туралы білімі деп жіктейді [6]. Бұл жіктеу болашақ бастауыш сынып педагогтарының оқу-танымдық әрекетін жоспарлау мен рефлексиялау қабілеттерін дамытуға бағытталған оқу үдерісін ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, метатанымдық реттеу үдерістері – жоспарлау, бақылау және бағалау – педагогтың кәсіби әрекетінде маңызды орын алады.

Ғалымдардың еңбектерінде де педагогтарды даярлауда рефлексия мен өзіндік реттеудің маңыздылығы атап өтіледі. Мысалы, Н.Ф. Талызина оқу әрекетін саналы түрде басқару болашақ маманның кәсіби қалыптасуының негізгі шарты екенін көрсетеді [8]. Ғалымның пікірінше, студенттердің оқу үдерісінде өз әрекетіне талдау жасауға үйрету олардың кәсіби дербестігін қалыптастырады. Бұл метатанымдық білімді дамытудың педагогикалық мәнін айқындай түседі.

Бастауыш сынып педагогтарының кәсіби даярлығында метатанымдық білімді дамыту рефлексияға бағытталған оқыту әдістерін қолданумен тығыз байланысты. Л.С. Выготскийдің мәдени-тарихи теориясында оқу әрекетінің саналы түрде ұйымдастырылуы тұлғаның дамуындағы шешуші фактор ретінде қарастырылады [9]. Ғалымның идеялары болашақ педагогтардың метатанымдық ойлауын дамытуға бағытталған оқыту әдістерін ғылыми тұрғыда негіздеуге мүмкіндік береді.

Жаңартылған білім беру мазмұны жағдайында бастауыш сынып мұғалімінің кәсіби қызметі оқушылардың өзіндік оқу әрекетін қалыптастыруға бағытталған. Осыған байланысты, зерттеуші Дж. Зиммерман өзін-өзі реттейтін оқытудың тиімділігі педагогтың метатанымдық дайындығына тәуелді екенін атап көрсетеді [10]. Бұл пікір болашақ бастауыш сынып

педагогтарын даярлауда метатанымдық білімді дамыту қажеттігін ғылыми тұрғыда дәлелдейді. Ғалымдардың теориялық тұжырымдары бастауыш сынып педагогтарын даярлау үдерісінде метатанымдық білімді дамытудың кәсіби маңызын айқындайды. Метатанымдық білім болашақ мұғалімнің кәсіби рефлексиясын қалыптастырып, педагогикалық әрекетті саналы түрде жоспарлауына, жүзеге асыруына және бағалауына мүмкіндік береді. Бұл өз кезегінде бастауыш білім беру сапасын арттырудың маңызды факторы болып табылады.

Зерттеу нәтижелері бастауыш сынып педагогтарын даярлау үдерісінде метатанымдық білімді дамыту болашақ мұғалімнің кәсіби қалыптасуының маңызды әрі қажетті шарты екенін көрсетті. Ғылыми еңбектерді талдау және педагогикалық тәжірибені зерделеу метатанымдық білімнің педагогтың оқу-танымдық және кәсіби әрекетін саналы түрде ұйымдастыруға, рефлексия жасауына және өзіндік реттеу қабілеттерін дамытуға мүмкіндік беретінін дәлелдейді.

Метатанымдық білім болашақ бастауыш сынып педагогының кәсіби құзыреттілігінің құрылымдық компоненті ретінде оның педагогикалық қызметін жоспарлау, жүзеге асыру және бағалау үдерістерінде көрініс табады. Зерттеу барысында метатанымдық білімнің тиімді дамуы педагогикалық даярлықтың сапасын арттырып, болашақ мұғалімнің кәсіби дербестігін қалыптастыруға ықпал ететіні анықталды. Бұл бастауыш сынып педагогының кәсіби рефлексиясы мен үздіксіз өзін-өзі дамытуының ғылыми негізін құрайды.

Жаңартылған білім беру мазмұны жағдайында бастауыш сынып мұғалімінің кәсіби қызметі оқушылардың өзіндік оқу әрекетін, сыни және шығармашылық ойлауын қалыптастыруға бағытталатындықтан, педагогтың метатанымдық дайындығы ерекше мәнге ие. Осы тұрғыдан алғанда, метатанымдық білімді дамыту болашақ педагогтың білім беру үдерісін тұлғаға бағдарланған және нәтижеге бағытталған тұрғыда ұйымдастыруының маңызды факторы болып табылады.

Қорытындылай келе, бастауыш сынып педагогтарын даярлау жүйесінде метатанымдық білімді дамыту педагогикалық білім берудің мазмұнын жаңартуды, оқыту әдістері мен формаларын жетілдіруді талап етеді. Бұл бағыттағы зерттеулерді жалғастыру болашақ мұғалімдердің кәсіби даярлығын арттыруға және бастауыш білім беру сапасын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы 2007 жылғы 27 шілдедегі, <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000319>
2. Білім берудің барлық деңгейінің мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттары//Қазақстан Республикасының Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы №348 бұйрығымен <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1800017669>
3. Педагогтің кәсіби стандарты. – Астана: Қазақстан Республикасының Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі, 2017.
4. Мыңбаева Ә. Қ. Жоғары мектеп педагогикасы негіздері [Текст] : оқу құралы / Ә. Қ. Мыңбаева. - Алматы: Қазақ университеті, 2016. - 236 б.
5. Таубаева, Ш. Педагогикалық зерттеулердің әдіснамасы мен әдістері [Электрондық ресурс]: оқулық / Ш. Таубаева. - Алматы: Қазақ университеті, 2019. - 360 б.
6. Flavell J.H. Metacognition and cognitive monitoring // American Psychologist. – 1979. – Vol. 34, № 10. – P. 906–911.
7. Brown A.L. Metacognition, executive control, self-regulation, and other more mysterious mechanisms // Metacognition, motivation, and understanding. – Hillsdale: Erlbaum, 1987. – P. 65–116.
8. Талызина Н.Ф. Педагогикалық психология. – М.: Академия, 2003. – 288 б.
9. Выготский Л.С. Ойлау және сөйлеу. – М.: Педагогика, 2005. – 352 б.
10. Zimmerman B.J. Self-regulated learning and academic achievement // Educational Psychologist. – 2002. – Vol. 37, № 2. – P. 65–70.

ІЗГІЛЕНДІРУ ҰСТАНЫМЫ НЕГІЗІНДЕ БАСТАУЫШ БІЛІМ БЕРУ ҮРДІСІН ҰЙЫМДАСТЫРУ МЕН БАСҚАРУДЫҢ ТЕТІКТЕРІ

Дүйсенбаева Гүлдана

«Білім берудегі менеджмент» ББ II курс магистранты,

Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университетінің Атырау қ., Қазақстан Республикасы

Ғылыми жетекшісі: п.ғ.д., профессор - Мұханбетжанова А.У.

Қазақстан Республикасының соңғы жылдардағы білім беру саясатының басты бағыты осы ізгілік ұстанымдарына негізделіп отырып оқу процестерін ұйымдастыру жағдайларына қол жеткізу болып отыр. Осы мақсатта еліміздегі «Жайлы мектеп» стратегиялық жобасы іске қосылды деуге болады. Осылайша, білім беру менеджментінде «оқу үдерісін ұйымдастыруды қатаң қадағалау» позициясынан «білім алушылардың қауіпсіздігі мен ішкі жайлы күйіне қол жеткізу» позициясына ауысуы мемлекеттік деңгейде стратегиялық мақсатқа айналғандығының басты белгісі.

Ізгілікті ұстаным негізінде білім беру үдерісін ұйымдастырудың мынадай басты компоненттері бар. Жалпы білім беретін мекемеге ізгілік ұстанымдарын енгізу үшін мектеп әкімшілігінен оқу орнын басқарудың бірқатар жаңа түрлерін қолдануды қажет етіледі:

1. Мектеп әкімшілігінің оқу процестерін басқарушы, қадағалаушы функцияларының түбегейлі өзгеруі. Ізгілік ұстанымдары енгізілуі үшін мектеп әкімшілігі өз функцияларынан түбегейлі бас тарта алуы керек болады. Өйткені, ізгілік ұстанымдарына негізделген білім беру жүйесінде мектеп әкімшілігінің басты функциясы-оқушының дамуына және мұғалімнің шығармашыл білім бере алуына түрткі болатын жағдай жасау. Ізгілік ұстанымдарына негізделу үшін ең алдымен жалпы білім беретін мектептің әкімшілігі дайын болуы тиіс.

2. Мектептегі барлық бағыттағы ұйымдастыру шаралары мен қабылданған шешімдер демократиялық принциптерге сүйенуі. Ізгілік ұстанымына негізделген білім беру жүйесінде оқу процесіне қатысы бар барлық тараптардың мүдделері мен құқықтары құрметтеледі, өзара санасу жасалады. Сол үшін мектеп әкімшілігінің қабылдаған барлық шешімдері мен мектептің барлық жоспарлары бастауыш сынып оқушылары мен олардың ата-аналарымен тең коммуникацияға негізделіп отырып санасу арқылы қабылдануы қажет етіледі. Сонымен қатар бастауыш білім беру үрдісін ізгілендіру ұстанымы негізінде ұйымдастыру үшін мектептің ішінде өзін-өзі басқару жүйелерін құрудың маңыздылығы арта түседі.

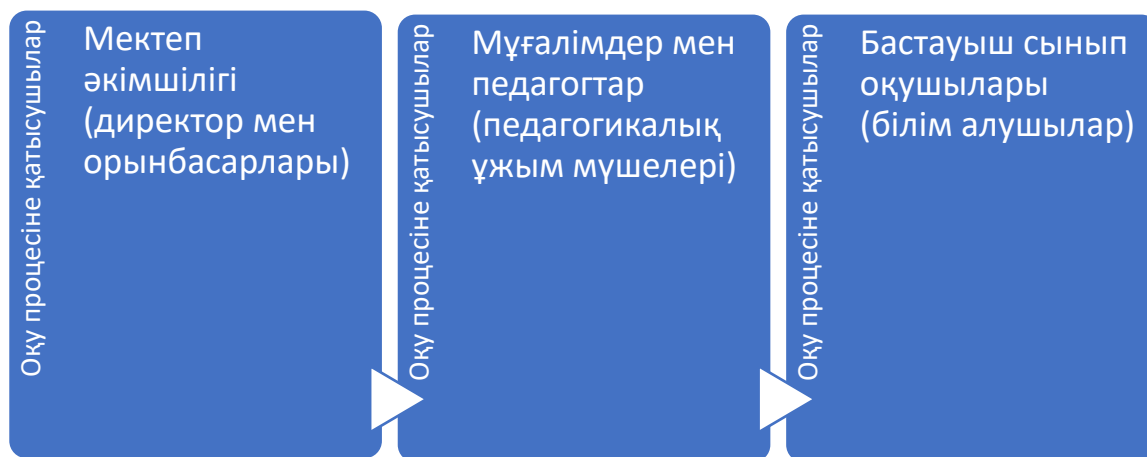
Дәстүрлі ұстаным негізінде ұйымдастырылған білім беру жүйесінде екі қатысушы тараптар бар, ол-педагогикалық ұжым мен объектілер, яғни оқушылар. Аталмыш ұстаным бойынша ұйымдастырылған басқару жүйесінде мектептегі барлық процестерді ұйымдастыратын, басқаратын және атқаратын ол мектеп әкімшілігі мен мұғалімдер (педагогтар). Бұл топтағы білім беру жүйесіне қатысушыларды субъектілер деп атауға болады. Субъектілер білім беру процестерін ұйымдастырып, жүзеге асырады, ал оқушылар тобы, яғни білім алушы объектілер тек тыңдаушы ролін атқарып, белсенділігімен көзге түсе бермейді.

Бір-бірте қоғамдық заңдылықтардың өзгеруіне орай білім беру жүйесіне жаңашыл талаптар қойыла бастады. Ол бойынша еркін ойын жеткізе алатын, сыни ойланатын, креативтілік пен шығармашыл белсенділігімен көзге түсетін, ең бастысы өз бетінше білім іздене алатын жауапкершілігі мол тұлғаны қалыпатстыру қажеттілігі туындады. Осындай қоғамдық сұраныстың өзгеруіне байланысты жалпы орта мектептегі білім беру үдерісін ізгілік ұстанымы негізінде ұйымдастырудың алғашқы қадамдары да жасалды.

Ізгілік ұстанымына негізделген білім беру жүйесінде барлық білім беруші тарап та, білім алушы тарапта процестің субъектілеріне айналып, барлық тараптардың құқықтары мен міндеткерліктері бірегейленіп түсті.

Білім беру жүйесінде ізгілік ұстанымына негізделген басқару тетігінің белгілі бір өзіне тән тұжырымдамалары бар. Сол тұжырымдаманың ең алғашқысы-білім беру жүйесінің

барлық қатысушыларының құқықтары мен мәртебесі тең атты концепция. Аталмыш концепция бойынша мектептегі түрлі процестерді ұйымдастыру жүйесінде үш басты қатысушылар бар (сурет-1). Ол қатысушылар оқу процесінде өзара қарым-қатынасында бұйрық беру мен қадағалау стильдеріне негізделген коммуникация орнатпай, ортақ мәмілеге келу, диалог құру іспеттес демократиялық қарым-қатынас формаларын қолдану ұсынылады.

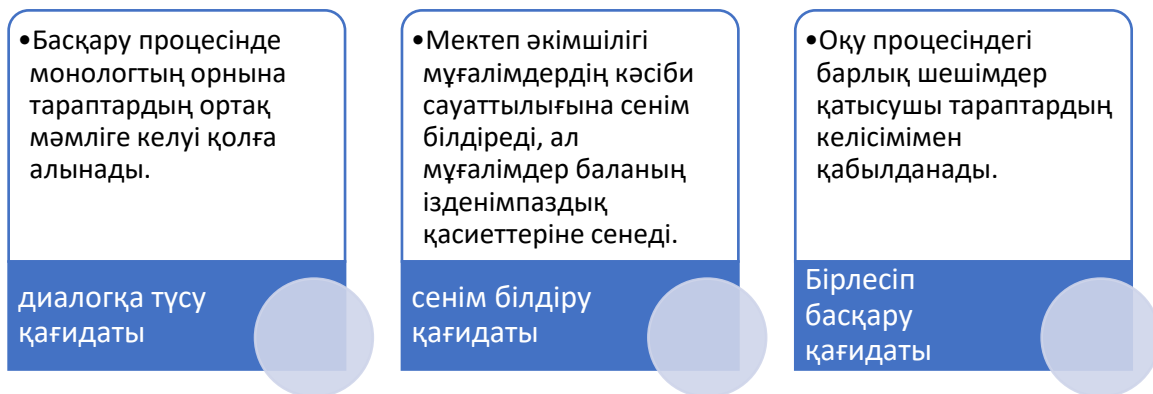
Сурет-1. Бастауыш білім беру жүйесіндегі оқу процесіне қатысушы тараптар

Ізгілік ұстанымына негізделген білім беру жүйесінде оқу процесіне қатысушы тараптардың өзара байланысқа түсу қағидаттары да бар. Сол қағидаттарға жеке-жеке тоқталсақ:

1. Барлық тараптардың тең құқылы диалогқа түсу қағидаты. Мектеп әкімшілігі педагогикалық ұжым мүшелеріне бұйрық беру, қадағалау, тапсырмаларды жүктеу іспеттес басқару формаларын қолдану қатаң тыйым салынады. Сол сияқты мұғалімдер мен педагогтар да білім алушы оқушыларға ұрысу, шектеулер жасау, қорқыту іспеттес психологиялық зорлық-зомбылық құралдарын қолдануына болмайды. Бұл ескірген коммуникация немесе ықпал ету формаларының орнына өзара тең деңгейлі диалогқа түсу, өзара мәселелерді талқыға салу, консенсус негізінде проблемаларды шешу тәсілдері қолданылады.

2. Оқу процесінде қатаң қадағалау формаларын толық алып тастау және оның орнына сенім білдіру қағидаты. Мектеп әкімшілігі оқу процесін жүзеге асырушы мұғалімдердің кәсіби біліктілігіне сенім білдіреді және мұғалімнің кәсіби іс-әрекеттеріне араласпайды (көп жағдайда). Сол іспеттес мектеп мұғалімі де бастауыш сынып оқушысының білімге деген ынта-ықыласына, өз бетінше ізденімпаздық қасиеттерінің белсенділігіне сенім білдіреді және оқу процесін толық, әрі түбегейлі қадағалауда ұстай бермейді. Оқу процесінде қадағалаудың орнына өзара қолдау көрсету шаралары жүргізіледі.

3. Бірлесіп басқару қағидаты. Ізгілік ұстанымына негізделген білім беру жүйесін ұйымдастыруда оқу процесінің барлық тараптарының мүдделері мен құқықтары ескерілетіндігі айтылды. Сол үшін бастауыш сыныпта оқу процесін ұйымдастыру мен басқаруға қатысты қабылданатын барлық шешімдер оқу процесіне қатысушы барлық тараптармен кеңесе отырып қабылданады (сурет-2).

Сурет - 2. Ізгілік ұстанымына негізделген білім беру жүйесінде оқу процесіне қатысушы тараптардың өзара байланысқа түсу қағидаттары

Бастауыш білім беру үрдісін ізгілендіру ұстанымы негізінде ұйымдастыру мәселесіне қатысты зерттеулер басты екі бағытта жүргізілгендігі анық болды:

- бастауыш білім беру үрдісін ізгілендіру ұстанымы негізінде ұйымдастырудың негіздерін қалыптастырған ғалымдардың теориялық және практикалық зерттеулері.

- бастауыш білім беру үрдісін ізгілендіру ұстанымы негізінде ұйымдастыру мәселесіне қатысты шетелдік және отандық зерттеулерді қазақстандық білім беру шынайылығына бейімдеу мен осы қағидаттардың ережелерін сақтаудың жолдарын зерттеген авторлар.

Алдымен, бастауыш білім беру үрдісін ізгілендіру ұстанымы негізінде ұйымдастыру мәселесінің негізін салған шетелдік классикалық-фундаменталды тұрғыдан зерттеген ғалымдардың еңбектері мен зерттеу бағыттарына тоқтала кетсек:

-тұңғыш рет оқу процесі адам мен адамның мұқтаждықтарын қағанаттандыруға бағытталуы керек деген концепцияны ұсынған ғалымдар-Карл Роджерс пен Абрахам Маслоу болды. Аталмыш екі ғалым білім беру адамға бағытталған принциптерге сүйену керек деген тұжырымдаманы қорғады және алғаш рет ғылыми айналымға енгізді. Алдындары адам білім беру процесіне бейімделіп, сүйену керек деген тұжырымдамаларға негізделе отырып оқу процесі ұйымдастырлса, осы екі автордың негіздеуімен дүниеге келген гуманистік психология ілімінің қадам басуымен білім беру процесін ұйымдастыру негіздері түбегейлі өзгере бастады.

-оқу процесінде мұғалім мен оқушы арасында қарым-қатынас иерархиялық, автоиртарлы басқару стиліне сүйенбей, оның орнына оқушы мен педагог арасында ізгілік ұстанымдарына сүйенетін білім беру үдерісін құру тұжырымдамасын ұсынған авторлардың бірі-Селестен Френе болды. Автор тұңғыш рет білім беру үдерісін ізгілендіру ұстанымы негізінде ұйымдастырудың формаларын ұсына білді.

Жоғарыда аталған үш автор білім беру процесінге ізгілік ұстанымдары не үшін маңыздылыққа ие, неге керек деген сұрақтарға жауап издестіріп, бастауыш білім беру үрдісін ізгілендіру ұстанымы негізінде ұйымдастырудың философиялық фундаментін құрастырды және бұл үш ғалым –зерттеушілер классикалық негіздеуші ғалымдар қатарына енеді.

Келесі кезекте бастауыш білім беру үрдісін ізгілендіру ұстанымы негізінде ұйымдастырудың модельдерін ұсынған шетелдік және отандық ғалымдар топтамаларына тоқтала кетсек:

Бірінші кезекте бастауыш білім беру үрдісін ізгілендіру ұстанымы негізінде ұйымдастырудың маңыздылығын зерттеген авторларға алма-кезек тоқталсақ:

-білім беру процесі тек жаттанды оқуға, материалды иеленуге бағытталмауы керек деген тұжырымдамамен алға шыққан, сонымен қатар оқу үдерісіндегі ең маңыздысы-баланың тұлға ретінде қалыптасуына оңтайлы жағдай қалыптастыру туралы, сонымен қатар «білім алушыларға бағытталған оқу кеңістігін құрудың» маңыздылығы туралы дәлелді зерттеулер жүргізген автор-Карл Роджерс болды. Ғалым, оқу процесінде мұғалім «басқарушы» ролден «ұйымдастырушы» роліне ауысудың қажеттілігін алға тартты.

-адамдардың барлық өмірлік мотивтерін оның қажеттіліктерімен байланыстыра отырып, қажеттіліктер пирамидасын құрған-Абрахам Маслоу. Ғалым мектепке келген баланың ең басты қажеттілігі-қауіпсіз кеңістікте оқу процесін ұйымдастыру мен сол оқу барысында баланың жетістіктері мен ұмтылыстарын мойындау, мадақтау деп атап өтіп, осы басты қажеттіліктер қанағаттандырылса, сонан соң ғана оқу үредісінде ізгілендіру ұстанымдары негізінде ұйымдастыру сәті жүзеге асырылатындығын айтқан автор Абрахам Маслоу болды.

Бастауыш білім беру үрдісін ізгілендіру ұстанымы негізінде ұйымдастыру мен мектептегі басқару мәдениетінің негізгі моделдерін ұсынған авторлар келесідей:

-мектептегі барлық процестерді ұйымдастыру білім алушының жеке ыңғайлылығына бағытталуы керектігін алға тарқан ғалым-Майкл Фуллан болды. Автор білім беру үрдісін ізгілендіру ұстанымы негізінде ұйымдастыру жоғарыдан төменге қарай жүргізілмейтіндігін түсіндірген, мектеп ішілік жүйеде ең алдымен оқушымен-оқушы, оқушы мен-мұғалім, мұғалім мен мұғалім арасындағы коммуникациялық байланыстар ізгілендіру ұстанымдарына негізделгеннен кейін ғана мектептегі басқа да процестерді ұйымдастыруда гуманизация принциптерін қолданудың оңтайлы сәті туындайтындығын мәлімдейді.

-Мектептегі оқу процесінің жаппай немесе жалпылық қағидаттарын әбден сынаған шетелдік ғалымдардың бірі-Кен Робинсон болды. Ғалым білім беруші мекемедегі барлық үдерістер бір ғана бағытта жүргізілуі керектігін тәжірибелік түрде дәлелдеген. Ол бағыт-білім алушының мүдделері мен ыңғайлы ізденуі үшін жағдай жасау деп көрсетті. Сонымен қатар ғалым білім беру үдерісі оқушының шығармашылық пен креативтілік қасиеттерін дамытуды мақсат тұтуы керектігін айтқан. Ал, баланың креативтілік қасиеттерін еркіндікте және ізгілік ұстанымына сүйене отырып құрастырылған білім беру кеңістігінде ғана қол жеткізуге болатындығын айта кетейік.

-бүкіл білім беретін мекеме, біздің жағдайымызда мектептегі барлық кеңістіктер баланың дамуы үшін жұмыс істеу тұжырымдамасын «Реджио-педагогика» деп атайды. Бұл тұжырымдама бойынша білім беру кеңістігі-гуманизм мен баланың мұқтаждықтарына негізделуі толық алға тартылады. Аталмыш бағыттағы зерттеулерді ұсынған автор-Лорис Малагуцци болды. Аталмыш ғалым «менеджменттік орта» немесе «гуманистік менеджменттік кеңістік» атты ұғымдарды алғаш рет ғылыми айналымға енгізді.

-бастауыш сынып оқушысыларының арасында оқуға деген жігерлендіру стимулдарын қайта қарастыруды ұсынған авторлардың бірі-Альфи Кон болатын. Автор кіші сынып жасындағы балалардың білімін бағалау мен бақылау жүйесін қатты сынға алды және балаларды өзара салыстырып отырып бағалау-баланың психикасынақ жарақат әкелетін шешуші факторлардың бірі деген тұжырымдама айтты. Сонымен қатар балаларды бағалаудың дәстүрлі жүйесі ізгілік ұстанымдарына сәйкес келе бермейтіндігін мәлімдеді.

Бастауыш білім беру үрдісін ізгілендіру ұстанымы негізінде ұйымдастыру мәселесіне қатысты қазіргі заманауи бағыттардағы зерттеушілердің кейбіреулеріне (бастыларына) тоқталайық:

-бастауыш білім беру үдерісінде оқушының да, мұғалімнің де (педагогтің де) эмоционалды интеллект деңгейін арттыру арқылы ізгілендіруші кеңістік қалыптастырудың мүмкіндіктері мен жолдары туралы зерттеген авторлардың бірі-Даниэль Гоулман болды. Ғалым, кез-келген білім беретін мекемеде барлық педагогикалық ұжым мүшелері, мектеп әкімшілігі, оқушылар мен ата-аналары толығымен дерлік эмоционалды интеллект деңгейін дамыту арқылы ғана бастауыш білім беру үрдісін ізгілендіру ұстанымы негізінде ұйымдастыру мүмкіндігі туады деп санады.

-оқу процесінде оқушылардың қуануы мен шаттануы арқылы, яғни позитивті психология элементтерінің көмегімен бастауыш білім беру үрдісін ізгілендіру ұстанымы негізінде ұйымдастырудың жолдары мен тәсілдерін зерттеген авторлардың бірі-Мартин Селигман болды.

Осы жоғарыда аталған бірқатар фундаменталды және басты зерттеулердің негізінде білім беру менеджментінде соңғы жылдары «адамға бағытталған дизайн» немесе «адамға бағытталған басқару жүйесі» атты термин кеңінен қолданысқа ие бола бастады. Бұл басқару стилінің бастауыш білім беру үрдісін ізгілендіру ұстанымы негізінде ұйымдастыруда маңыздылығы өте зор.

Бастауыш білім беру үрдісін ізгілендіру ұстанымы негізінде ұйымдастыру мәселесіне қатысты ТМД мен қазақстандық ғалымдардың іздену жұмыстары келесідей бағыттарда жүзеге асырылды:

-«Ізгілікке негізделген педагогика» атты ғылыми тұжырымдаманың авторы, білім беру процесі баланың мұқтаждықтарына сүйенуі керек деген түсініктерді ұсынған ғалым-Шалва Амонашвили болатын. Ғалымның еңбегерін бастауыш білім беру үрдісін ізгілендіру ұстанымы негізінде ұйымдастыруда кеңінен қолданудың әлеуеті өте кең.

-Оқу кеңістігін құрастыруда педагог(немесе мұғалім) баланы-құнды тұлға ретінде қарастырудың педагогикалық, психологиялық, философиялық маңыздылығы туралы идеялар ұсынған автор Василий Сухомлинский болып саналады. Автор, ғалымның іздену жұмыстары қазіргі таңдағы заманауи басқару тұжырымдамалары мен ұстанымдарының негізіне айналуы –бұл зерттеулердің маңыздылығын айғақтайды.

-білім беру саласында инновациялық және ізгілік ұстанымдарын өзара бірлестіре отырып, басқару жүйесін құрудың мүмкіндіктері мен жолдары туралы іздену жүргізген ғалым-Виктор Слободчиков болатын. Автор «ізгілікке және дамуға негізделген жобалық кеңістігі» деген тұжырымдаманы ғылыми айналымға ұсынды.

-орта мектептегі оқу және тәрбиелеу үдерістерін ұйымдастыруда мектеп әкімшілігі мен педагогтар ең алдымен адами-ізгілік капиталдарын басшылыққа алуы қажеттілігін алға тартқан ғалым-Константин Ушинский болатын.

-білім беру мекемесінде, оның ішінде жалпы орта білім беретін мектепте ізгілікке негізделген бейімдік басқару жүйесін құрудың маңызы туралы тұжырымдаманың авторы-Павел Третьяков еді.

Бастауыш білім беру үрдісін ізгілендіру ұстанымы негізінде ұйымдастыру мәселесіне қатысты ғылыми іздену жұмыстарын жүргізген отандық қазақстандық ғалымдарды қарастырсақ:

Шалва Амонашвилидің ізгілікке негізделген педагогика орталықтары осы бағыттағы идеяларды таратумен айналыса отырып, белсенді түрде өз қымтеін жүзеге асырып келеді.

-Қазақстандағы бастауыш білім беруде сапалық нәтижелерге қол жеткізу үшін гуманистік және ізгілік ұстанымдары негізінде оқу процесін ұйымдастыру мен басқару тетіктері туралы бірқатар оңтайлы ғылыми іздену жұмыстарын жүргізген отандық ғалым-Асқарбек Құсайынов болды. Ғалым салыстырмалы педагогика тәжірибелерін қазақстандық білім беру шынайылығына бейімдеудің жолдарын іздестірумен табысты түрде айналысып келеді.

-бастауыш білім беру жүйесінде балалардың қажеттіліктерін және басты фундаменталды мұқтаждықтарын құндылық ретінде орталыққа қою арқылы оқу процесін ұйымдастырудың шетелдік тәжірибелерін қазақстандық білім беру жүйесіне енгізудің басты ерекше қағидаттарын зерттеумен айналысып келетін ғалым-Күләш Шәмшидинова болды.

-Қазақстан аумағындағы білім беру саясатының басты бағыттары және осы саясаттың нәтижелік көрсеткіштері, оқу процесінде ізгілік пен гуманизмге негізделген кеңістік құру шарттарына қатысты зерттеулер жүргізген автор-Жауынбай Қараев болды.

Бастауыш білім беру үрдісін ізгілендіру ұстанымы негізінде ұйымдастыру мәселесіне қатысты іздену жұмыстарының басым көпшілігі келесідей үш басты мемлекеттік саяси мәселелермен байланыстыра отырып жүзеге асыру талпыныстары жасалуда:

-ұлттық құндылықтарды оқушылардың бойына баули түсу.

-жаңартылған мазмұндағы білім беру бағдарламасының мазмұны мен ережелерімен сәйкестендіру.

-бастауыш оқушылардың психологиялық саулығын қамтамасыз етуші оқу кеңістігін қалыптастыру.

Бастауыш білім беру үрдісін ізгілендіру ұстанымы негізінде ұйымдастыру мәселесін түрлі аспектілермен сәйкестендіру арқылы зерттеулер жүргізетін авторлар мынадай:

-қазақстандық бастауыш білім беру жүйесіне инновациялық басқару тәсілдерімен бір қатарда гуманистік ұстанымдарды енгізудің тетіктерін қарастырған ғалым-Айгерім Мыңбаева болды.

-Қазақстандағы білім беру жүйесінің аясында балаларды тәрбиелеуде ізгілік ұстанымдары мен рухани және адамгершілік элементтерінің ұлттық бастаулары туралы еңбектер жазған, Мағжан Жұмабаевтың зерттеулеріне қазіргі таңдағы бірқатар ізденушілер де сүйенетіндігін атап кеткен жөн болар.

-Педагогикалық саланы басқару тетіктері, оның ішінде оқыту процестерін ұйымдастыруда оқушылардың (білім алушылардың) жеке тұлғалық құндылықтарын ескеру және ізгілік ұстанымдарына сүйену туралы ғылыми іздену жұмыстарын табысты, әрі оңтайлы жүргізген қазақстандық ғалым-Светлана Пузикова болатын.

-бастауыш білім беру жүйесін гуманизациялау туралы ғылыми тұжырымдар ұсынған отандық ғалым-Гаухар Санай.

-білім беру жүйесінде, оның ішінде бастауыш білім беруде баланың тұлғалық қасиеттерін ізгілік ұстанымдар негізінде дамытудың жолдары мен инновациялық тәсілдері туралы бірқатар зерттеулер жүргізген ғалым-Қарақат Нағымжанова.

-бастауыш білім беру жүйесінде оқу және тәрбиелеу процесін ұйымдастыруда толеранттылық, өмірлік тәжірибе, өнегелі өмір, рухани құндылық пен ізгілік ұстанымдарына сүйену арқылы білім беру жүйесінің стратегиялық мақсаттарына қол жеткізу мен гуманистік қағидаттарды жүзеге асыру мүмкіндіктері туралы жан-жақты теориялық зерттеулер жүргізген қазақстандық көрнекті автор-Д. А. Мацюк болды.

-Қазақстандағы бастауыш білім беру жүйесінде түрлі процестерді ұйымдастыру мен басқаруда ізгілік ұстанымдарына сүйену, баланы құндылықты принциптерге баулудың маңыздылығы туралы ғылыми ізденулер жүргізген автор-Рабиға Изғұттынова болды.

- бастауыш білім беру үрдісін ізгілендіру ұстанымы негізінде ұйымдастырудың тетіктері, принциптері, тұжырымдамалары туралы зерттеулер жүргізген ғалым-С.М. Нұрбекова еді.

Бастауыш білім беру үрдісін ізгілендіру ұстанымы негізінде ұйымдастыру мәселесіне қатысты шетелдік және отандық ғылыми-зерттеу бағыттары мен мектептеріне тоқталсақ:

Бастауыш білім беру үрдісін ізгілендіру ұстанымы негізінде ұйымдастыру мәселесіне қатысты ең алғашқы ғылыми-зерттеу мектебіне-классикалық-фундаменталды бағыттағы зерттеулер жатады.

Бұл бағыттағы мектептерге мыналар енеді:

-Вальдорф мектепбі немесе Штайнер педагогикасы. Бұл бағыттағы мектеп бойында бастауыш білім беру жүйесі баланың даму қарқыны мен гуманистік ұстанымдарға мән бере отырылып, ұйымдастырылады. Бастауыш мектептегі оқу кеңістігі-отбасылық рухтағы орта құру арқылы жүзеге асырылады.

-Монтессори мектебі. Бұл мектеп бойынша бастауыш білім беру жүйесі баланың өз-өзіне білім беру кеңістігін құру үшін жағдай жасалады. Оқу процесі ізгілік ұстанымдарына сүйенеді, сонымен қатар бастауыш сынып оқушысы өзінің оқу кеңістігін өзі басқарады.

-Реджио-Эмилия мектебі. Бастауыш білім беру жүйесі демократиялық және ізгілікті ұстанымдарға сүйене отырып ұйымдастырылады және мектептегі мұғалім мен оқушы және оның ата-анасы белгілі бір қауымдастықты құру арқылы, тең-қарым-қатынас негізінде оқу процесі жүзеге асырылады.

Қазақстандық мектептер:

-Назарбаев Зияткерлік мектебі. Бастауыш білім беру жүйесінде оқу процесін ұйымдастыруда құндылықты және білім алушыға бағытталған стандарттар мен ұстанымдарды интеграциялау. Аталмыш мектепте бастауыш білім беру жүйесінде ізгілікті (гуманистік) ұстаным негізінде ұйымдастыру мақсатында сабақты мұғалім мен оқушының бірлесіп жоспарлау үдерісі алға тартылады.

-Мирас халықаралық мектебі. Бастауыш білім беру үрдісін ізгілендіру ұстанымы негізінде ұйымдастыру мақсатында оқушылардың білімін бағаламай, баланың жеке қасиеттеріне назар аудару іспеттес тәсілдер қолданылады.

-«Жайлы мектеп» жобасы аясында. Бастауыш білім беру үрдісін ізгілендіру ұстанымы негізінде ұйымдастыру мақсатында балалардың сабақтан шалдығуын алдын алу үшін арнайы демалыс бөлмелерін ұйымдастыру, оқушының білімін бағалауда мотивациялау (жігерлендіру), гуманистік инфрақұрылымға негізделген оқу процесін құру, балаларға шектеулердің аздығы т.с.с шаралар жүргізіледі.

Бастауыш білім беру үрдісін ізгілендіру ұстанымы негізінде ұйымдастыру мәселесін зерттеумен айналысатын заманауи бағыттар:

-бейімдей отырып басқару бағыты. Бастауыш білім беру жүйесінің барлық үдерістерін мектеп әкімшілігі мектеп оқушылары мен олардың ата-аналарының талаптарына сәйкес әрдайым бейімдеп, құбылтып, әрі өзгертіп отыра алуы.

-Well-being менеджмент. Бастауыш білім беру жүйесіндегі оқу және тәрбиелеу процесінтерінің барлығын мектеп мұғалімі мен оқушысының жеке бас ыңғайлылығына сәйкестендіре отырып, ұйымдастыру мен басқаруды айтады.

-Демократиялық басқару. Бастауыш білім беру жүйесіндегі барлық оқу және тәрбиелеу үдерістеріндегі маңызды шешімдер мен іс-әрекеттерге оқушылар немесе олардың мүддесін қорғайтын ата-аналарын араластыру, мектеп әкімшілігі өз бетінше басқару шараларын жүргізбеу.

Бүкіл әлемдік деңгейде білім беру процесін балалардың мұқтаждықтарына және баланың ыңғайлы сезінуіне бағыттау іспеттес жаңашылдықтар қарқыны жоғарылай бастағаны байқала түседі. Балалардың құқықтарын қорғау, балаларға қамқоршылық принциптерімен қарым-қатынасқа түсу, баланы қоғамның басты құндылығына айналдыру іспеттес үдерістер кеңінен таралуда. Осындай әлемдік тенденциядағы өзгерістерге қазақстандық білім беру жүйесі сәйкестену үшін Баланың өмір сапасын мониторинг жасау құрылғылары ресим түрде енгізіле басталды. Енді жалпы білім беретін мектептегі ұйымдастыру және басқару шараларының оңтайлы жүзеге асырылуы баланың оқу үлгерімі сапасымен ғана дәлелденбейді. Бұдан былай сол мектептегі балалардың оқу ортасында немесе білім беру кеңістігінде өзін қалай сезінуіне немесе өзін ыңғайлы, әрі қауіпсіз сезінуіне байланысты білім беру процесі бағаланатын болды.

Білім беру саясаттарындағы реформалармен бір қатарда ерекше білім беруді қажет ететін балаларға инклюзивті оқу кеңістігін ұйымдастыру қажеттіліктері де қоғамдық талаптардың бірі екендігі мәлімделді және осы бағыттағы шаралар оңтайлы жүзеге асырылу істерін бастап та кетті. Бастауыш білім беру саласында оқушылардың барлығының дерлік мұқтаждықтарын есепке ала отырып, оқу кеңістігін құрастыру-білім беру саласының менеджментінің алдына да қойылатын талаптарды өзгерте бастады. Енді, білім беру кеңістігі ерекше білім алу қажеттілігі бар балаларды да ескере отырып ұйымдастыру шарттары қойыла бастады.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Сулейменова А.Х., Игисенова А.Р. Білім берудегі білімді ізгілендіру және қоғамдық пәндер. – Алматы, 2018.
2. Нурашева Г.С., Искалиева А.Б., Койгельдина Б.Ж., Карагойшина Г.Ж. Бастауыш білім берудегі педагогикалық технологиялар. – Астана, 2018.
3. Таубаева Ш.Т. Дидактика и менеджмент образования.А., 2021 г.
4. Амонашвили Ш.А. Гуманно-личностная педагогика (еңбектері) – гуманистік оқыту технологиясының негізі.

7. ҚР Бастауыш білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты (МЖМБС).
8. Lesson Study өткізу жөніндегі Нұсқаулық (НЗМ Педагогикалық шеберлік орталығы -А., - 2020г.

ӘОЖ 375.857

АДАМ АНАТОМИЯСЫН ОҚЫТУДА ВИРТУАЛДЫ LEGO- КОНСТРУКТОРДЫ ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ТАНЫМДЫҚ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ МҮМКІНДІКТЕРІ

Дүйсенбек Ұлай

ulaiduisenbek@gmail.com

«Биология» білім бағдарламасының І курс магистранты,
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан
Республикасы
Ғылыми жетекшісі, PhD, аға оқытушы - Майматаева А.Д.

Кіріспе

Қазіргі білім беру жүйесінде цифрлық технологияларды тиімді қолдану оқыту сапасын арттырудың және оқушылардың танымдық белсенділігін дамытудың маңызды шарттарының біріне айналды. Әсіресе адам анатомиясы сияқты күрделі, кеңістіктік елестетуді, құрылымдық байланыстарды түсінуді және жүйелі талдауды талап ететін тақырыптарды меңгертуде дәстүрлі түсіндіру тәсілдері әрдайым жеткілікті нәтиже бере бермейді. Себебі анатомиялық ұғымдардың басым бөлігі көзбен нақты елестетуді, бөліктер арасындағы өзара орналасуды түсінуді және нысанды бірнеше қырынан ойша құрастыра алуды қажет етеді. Осыған байланысты анатомияны оқытуда визуалды, интерактивті және модельдеуге негізделген цифрлық құралдарды пайдалану мәселесі бүгінгі таңда ерекше өзектілікке ие болып отыр [1].

Оқушылардың адам анатомиясын меңгеруіндегі негізгі қиындықтардың бірі - ағза бөліктерінің пішінін, кеңістіктегі орналасуын және қызметтік байланысын тұтас түрде қабылдай алмауы. Мұндай жағдайда оқыту тек мәтіндік немесе жалпақ иллюстрациялық сипатта берілсе, оқу материалының едәуір бөлігі формалды деңгейде игерілуі мүмкін. Ал үшөлшемді анатомиялық модельдерді пайдалану оқушыларға нысанды әр қырынан қарауға, оны бөліктерге жіктеуге және қайта жинақтауға мүмкіндік береді. Зерттеулер көрсеткендей, 3D визуализация технологиялары оқушылардың оқу үдерісіне қызығушылығын арттырып, олардың анатомиялық құрылымдарды түсінуін жеңілдетеді және оқу нәтижелеріне оң әсер етеді [2].

Бұл мәселені түсіндіруде конструктивистік және әлеуметтік-мәдени теориялар маңызды ғылыми негіз береді. Сеймур Паперттің конструкционизм теориясында оқушының білімді дайын күйінде қабылдаушы емес, өз әрекеті арқылы құрастырушы субъект екені айтылады [3]. Ал Л.С. Выготскийдің әлеуметтік-мәдени тұжырымдамасында танымдық даму белсенді әрекет, әлеуметтік өзара ықпалдастық және оқытуды құралдар арқылы ұйымдастыру негізінде жүзеге асатыны көрсетілген [4]. Осы тұрғыдан қарағанда, виртуалды LEGO-конструктор тек көрнекілік құралы емес, оқушының білімді әрекет үстінде құрастыруына мүмкіндік беретін цифрлық педагогикалық орта ретінде қарастырылады.

Виртуалды LEGO-конструкторды адам анатомиясын оқытуда қолданудың ғылыми-педагогикалық маңызы оның бірнеше мүмкіндігімен түсіндіріледі. Біріншіден, ол күрделі анатомиялық нысандарды бөліктерге ажыратып, қайта құрастыруға мүмкіндік береді, бұл оқушының құрылымдық ойлауын дамытады. Екіншіден, визуалды әрекет пен модельдеудің үйлесуі оқу материалына қызығушылықты арттырып, танымдық уәжді күшейтеді. Үшіншіден, мұндай құралдар оқушыны пассивті қабылдаушыдан белсенді зерттеушіге айналдырады. Сондықтан виртуалды LEGO-конструкторды анатомияны оқытудағы заманауи цифрлық

ресурс ретінде қарастыру тек технологиялық жаңашылдық емес, сонымен бірге оқушылардың танымдық құзыреттілігін қалыптастыруға бағытталған педагогикалық қажеттілік болып табылады.

Ұсынылып отырған мақаланың мақсаты – адам анатомиясын оқытуда виртуалды LEGO-конструкторды қолдану арқылы оқушылардың танымдық құзыреттілігін қалыптастыру мүмкіндіктерін теориялық тұрғыда негіздеу. Осы мақсат аясында анатомияны оқытудағы цифрлық технологиялардың рөлі айқындалып, виртуалды LEGO-конструктордың педагогикалық мүмкіндіктері жүйеленіп, оның оқушылардың танымдық құзыреттілігін дамытуға ықпалы теориялық тұрғыдан қарастырылады.

Негізгі бөлім. Бұл зерттеу теориялық сипатта жүргізілді және ғылыми әдебиеттерді талдауға негізделді. Зерттеу барысында педагогика, білім беру технологиялары және анатомияны оқыту әдістемесіне қатысты отандық және шетелдік ғылыми еңбектерге кешенді талдау жасалды. Сонымен қатар салыстырмалы талдау әдісі арқылы дәстүрлі оқыту тәсілдері мен цифрлық технологияларды қолданудың ерекшеліктері қарастырылды. Жүйелеу және жалпылау әдістері негізінде виртуалды LEGO-конструкторды қолданудың педагогикалық мүмкіндіктері анықталып, оның оқушылардың танымдық құзыреттілігін қалыптастырудағы рөлі ғылыми тұрғыда негізделді.

Адам анатомиясын оқытуда білім мазмұнын тиімді меңгеру оқушылардың когнитивтік процестерінің белсенділігімен және оқу үдерісінде қолданылатын құралдардың сапасымен тығыз байланысты. Соңғы жылдары білім беру саласында визуализация мен цифрлық модельдеуге негізделген әдістердің тиімділігі ғылыми тұрғыда дәлелденіп келеді. Әсіресе анатомия сияқты күрделі құрылымды пәндерді оқытуда үшөлшемді модельдер мен интерактивті құралдарды қолдану оқушылардың оқу нәтижелерін айтарлықтай жақсартатыны анықталған [5]. Зерттеулер көрсеткендей, виртуалды және 3D модельдер оқушылардың тек білімін арттырып қана қоймай, олардың кеңістіктік ойлау қабілетін, есте сақтау деңгейін және оқу материалын түсіну сапасын да жақсартады. Мысалы, анатомияны оқытуда виртуалды визуализацияны қолдануға арналған зерттеуде цифрлық модельдерді пайдаланған топта оқу нәтижелері дәстүрлі әдістермен оқыған топқа қарағанда жоғары болғаны анықталған [6].

Сонымен қатар, білім беру психологиясында когнитивтік жүктеме теориясы маңызды орын алады. Бұл теория бойынша оқу материалы тым күрделі немесе дұрыс құрылмаған жағдайда оқушының жұмыс жадында артық жүктеме пайда болып, білімді меңгеру қиындайды. Ал визуалды және құрылымдық модельдер ақпаратты ықшамдап, түсінуді жеңілдетеді [7]. Виртуалды LEGO-конструктор дәл осы тұрғыда тиімді құрал болып табылады, себебі ол күрделі анатомиялық құрылымды бөліктерге бөліп, кезең-кезеңімен меңгеруге мүмкіндік береді. Бұдан бөлек, мультимедиялық оқыту теориясы да анатомияны оқытуда цифрлық құралдарды қолданудың тиімділігін негіздейді. Ричард Майердің зерттеулерінде визуалды және мәтіндік ақпаратты біріктіре отырып беру оқушылардың түсіну деңгейін арттыратыны көрсетілген [8]. Виртуалды LEGO-конструктор осы принципке толық сәйкес келеді, өйткені ол визуалды модель мен әрекетті біріктіреді.

Виртуалды LEGO-конструктордың педагогикалық тиімділігі оның құрылымдық және әрекеттік сипатына байланысты. Бұл құрал оқушыларға анатомиялық жүйелерді тек көру емес, оларды өз бетінше құрастыру арқылы түсінуге мүмкіндік береді. Мұндай әрекет барысында оқушы тек ақпаратты қабылдамайды, ол оны өңдейді, қайта құрастырады және жаңа білім қалыптастырады. Виртуалды LEGO-конструктордың когнитивтік әсері оқушылардың қабылдау, ойлау және есте сақтау процестеріне тікелей ықпал етеді. Бұл әсерлер жүйеленіп, негізгі танымдық нәтижелері 1-кестеде көрсетілген.

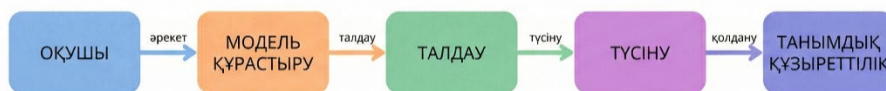
1-кесте. Виртуалды LEGO-конструктордың когнитивтік әсері

Когнитивтік процесс	Виртуалды LEGO әсері	Нәтижесі
Қабылдау	3D визуализация	Ақпаратты тез түсіну
Есте сақтау	Құрастыру әрекеті	Ұзақ мерзімді есте сақтау

Ойлау	Құрылымдық талдау	Логикалық ойлау дамиды
Визуалды елестету	Модельдеу	Кеңістік ойлау дамиды

Танымдық құзыреттілік тек білімді меңгерумен шектелмейді, ол білімді талдау, қолдану, жаңа жағдайларда пайдалану және мәселені шешу қабілеттерін қамтиды. Осы тұрғыдан алғанда, модельдеу арқылы оқыту оқушылардың жоғары деңгейлі ойлау дағдыларын дамытуға ықпал етеді. Виртуалды LEGO-конструкторды қолдану оқыту процесін әрекетке негізделген модельдеуге бағыттайды. Мұндай жағдайда оқушы білімді дайын күйінде қабылдамай, оны құрастыру, талдау және қайта ұйымдастыру арқылы меңгереді. Бұл үдеріс оқушының когнитивтік белсенділігін арттырып, оқу материалының терең әрі саналы игерілуіне мүмкіндік береді.

Аталған оқыту процесінің логикалық құрылымы кезең-кезеңмен жүзеге асады: алдымен оқушы модель құрастырады, кейін оны талдайды, құрылымын түсінеді және алған білімін практикада қолданады (1-сурет). Осы үдерістің нәтижесінде оқушыда танымдық құзыреттілік қалыптасады.

Сурет 1. Виртуалды LEGO арқылы оқыту процесінің логикалық моделі

Виртуалды LEGO-конструкторды қолданудың тиімділігі оның оқыту процесіндегі бірқатар педагогикалық артықшылықтарымен анықталады. Бұл технология оқушыларға оқу материалын тек қабылдауға емес, оны белсенді түрде құрастыруға және қайта ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Соның нәтижесінде оқыту үдерісі интерактивті сипатқа ие болып, оқушының оқу әрекетіне деген қызығушылығы артады.

Виртуалды LEGO-конструктордың негізгі артықшылықтарының бірі - күрделі анатомиялық құрылымдарды қарапайым элементтерге бөліп көрсету мүмкіндігі. Бұл оқушыларға ағза бөліктерінің өзара байланысын түсінуге және құрылымдық ойлау қабілетін дамытуға жағдай жасайды. Сонымен қатар, модельдеу әрекеті арқылы оқушылар білімді терең меңгеріп, оны практикада қолдану дағдыларын қалыптастырады. Тағы бір маңызды артықшылық - визуализация деңгейінің жоғары болуы. Үшөлшемді модельдер оқушылардың кеңістіктік ойлауын дамытып, анатомиялық құрылымдарды нақты әрі толық түсінуге мүмкіндік береді. Бұл әсіресе дәстүрлі оқытуда қиындық туғызатын тақырыптарды меңгеруде тиімді.

Сондай-ақ виртуалды LEGO-конструктор оқушылардың танымдық белсенділігін арттырумен қатар, олардың логикалық ойлау, талдау және синтез жасау қабілеттерін дамытуға ықпал етеді. Мұндай оқыту тәсілі оқушыны пассивті тыңдаушыдан белсенді зерттеуші деңгейіне көтереді.

Нәтиже. Жүргізілген теориялық талдау нәтижесінде адам анатомиясын оқытуда виртуалды LEGO-конструкторды қолданудың жоғары педагогикалық әлеуетке ие екендігі анықталды. Аталған технология күрделі анатомиялық құрылымдарды визуалды және құрылымдық тұрғыда ұсыну арқылы оқушылардың оқу материалын түсінуін жеңілдетіп, олардың кеңістіктік ойлау қабілетін дамытуға тиімді жағдай жасайды. Сонымен қатар виртуалды модельдеу негізіндегі оқыту процесі оқушылардың танымдық белсенділігін арттыруға ықпал етеді. Оқу барысында оқушылар ақпаратты тек қабылдаушы ретінде емес, оны талдайтын, құрастыратын және қолданатын белсенді субъект ретінде әрекет етеді. Бұл өз кезегінде оқу материалының терең әрі саналы меңгерілуін қамтамасыз етеді.

Зерттеу нәтижелері виртуалды LEGO-конструкторды қолдану оқушылардың танымдық құзыреттілігінің негізгі компоненттерін дамытуға мүмкіндік беретінін көрсетті. Атап айтқанда, оқушыларда талдау, синтез, салыстыру және модельдеу дағдылары қалыптасып, олардың логикалық және сыни ойлау қабілеттері дамиды. Сонымен қатар оқыту процесінің интерактивті сипаты оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырып, оқу мотивациясының жоғарылауына әсер етеді. Виртуалды LEGO-конструкторды қолдану анатомияны оқыту процесін дәстүрлі ақпарат беруден әрекетке негізделген, зерттеушілік сипаттағы оқытуға көшіруге мүмкіндік береді. Бұл оқушылардың тек білімді меңгеруін ғана емес, оны жаңа жағдайларда қолдана алу қабілетін қалыптастыруға ықпал етеді. Виртуалды LEGO-конструкторды білім беру үдерісінде қолдану оқушылардың танымдық құзыреттілігін қалыптастырудың тиімді құралы ретінде қарастырылуы мүмкін және оны жаратылыстану пәндерін оқытуда кеңінен қолдануға негіз бар.

Талқылау. Адам анатомиясын оқытуда виртуалды LEGO-конструкторды қолданудың тиімділігін қарастыру бұл технологияның заманауи білім беру талаптарына сәйкес келетінін көрсетеді. Зерттеу нәтижелері виртуалды модельдеу құралдарының оқыту процесін белсенді, интерактивті және оқушыға бағытталған сипатқа көшіруге мүмкіндік беретінін дәлелдейді. Виртуалды LEGO-конструкторды қолдану арқылы оқушылар күрделі анатомиялық құрылымдарды тек көру деңгейінде емес, оларды құрастыру, талдау және қайта ұйымдастыру арқылы меңгереді. Мұндай тәсіл оқушылардың білімді терең түсінуіне және оны ұзақ мерзімді есте сақтауына ықпал етеді. Сонымен қатар бұл оқыту түрі қалыптасқан әдістермен салыстырғанда оқушылардың оқу процесіне белсенді қатысуын қамтамасыз етеді.

Талқылау барысында анықталғандай, виртуалды LEGO-конструктордың басты ерекшелігі - оның әрекетке негізделген оқыту ортасын қалыптастыруы. Бұл ортада оқушы білімді дайын күйінде қабылдамай, оны өз әрекеті арқылы құрастырады. Мұндай тәсіл оқушылардың танымдық дербестігін арттырып, олардың зерттеушілік қабілеттерін дамытуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар виртуалды модельдеу оқушылардың когнитивтік дамуына кешенді әсер етеді. Атап айтқанда, оқушыларда талдау, синтез, салыстыру және модельдеу дағдылары қалыптасады. Бұл дағдылар тек анатомия пәнін меңгеруде ғана емес, жалпы оқу әрекетінде де маңызды рөл атқарады.

Алайда виртуалды LEGO-конструкторды қолданудың тиімділігі белгілі бір шарттарға байланысты. Біріншіден, оны оқу процесіне дұрыс интеграциялау қажет, яғни ол тек көрнекілік құралы ретінде емес, оқыту әдісі ретінде қолданылуы тиіс. Екіншіден, мұғалімнің цифрлық құралдарды тиімді пайдалану құзыреттілігі жоғары болуы қажет. Үшіншіден, техникалық мүмкіндіктердің жеткілікті деңгейде болуы да маңызды факторлардың бірі болып табылады.

Қорытынды

Жүргізілген теориялық зерттеу нәтижесінде адам анатомиясын оқытуда виртуалды LEGO-конструкторды қолданудың тиімді педагогикалық құрал екендігі негізделді. Бұл технология оқушылардың оқу процесіне белсенді қатысуын қамтамасыз етіп, күрделі анатомиялық құрылымдарды түсінуді жеңілдетеді және оқу материалын саналы меңгеруге жағдай жасайды. Виртуалды модельдеу негізіндегі оқыту оқушылардың танымдық құзыреттілігін дамытуға бағытталған тиімді тәсіл ретінде анықталды. Атап айтқанда, бұл технология оқушылардың талдау, синтез, салыстыру және модельдеу дағдыларын қалыптастырып, олардың логикалық және сыни ойлау қабілеттерін дамытуға ықпал етеді. Сонымен қатар оқыту процесінің интерактивті сипаты оқушылардың пәнге деген қызығушылығын арттырып, оқу мотивациясын күшейтеді.

Зерттеу барысында виртуалды LEGO-конструкторды қолдану дәстүрлі оқыту әдістерін толықтыратын және оқыту процесін жаңғыртуға мүмкіндік беретін тиімді педагогикалық шешім екендігі айқындалды. Бұл технология білім беруді цифрландыру жағдайында оқушылардың танымдық белсенділігін арттыруға және білім сапасын жақсартуға ықпал етеді.

Осылайша, виртуалды LEGO-конструкторды адам анатомиясын оқытуда қолдану оқушылардың танымдық құзыреттілігін қалыптастырудың тиімді құралы ретінде ұсынылады және оны білім беру практикасында кеңінен енгізуге негіз бар.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Adnan A., Baig M., Baig S. Digital transformation in anatomy education: A review // Clinical Anatomy. - 2023.
2. Craik F.I.M., Lockhart R.S. Levels of processing: A framework for memory research // Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior. - 1972. - Т. 11. - С. 671–684.
3. Papert S. Mindstorms: Children, Computers, and Powerful Ideas. - New York: Basic Books, 1980. - 252 p.
4. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. - Cambridge: Harvard University Press, 1978. - 159 p.
5. Maresky H., Oikonomou A., Ali I. и др. Virtual reality and 3D visualization in anatomy education // Medical Education. - 2019. - Т. 53, № 6. - С. 557-566. - DOI: 10.1111/medu.13852
6. Winkelmann T., Jones J. The role of 3D visualization in teaching human anatomy // Journal of Biological Education. - 2019. - Т. 52, № 4. - С. 389-396. - DOI: 10.1080/00219266.2017.1390199
7. Sweller J. Cognitive load during problem solving: Effects on learning // Cognitive Science. - 1988. - Т. 12. - С. 257-285. - DOI: 10.1207/s15516709cog1202_4
8. Mayer R.E. Multimedia Learning. – 2nd ed. – New York: Cambridge University Press, 2009. - 304 p. – DOI: 10.1017/CBO9780511811678

УДК 376.1

ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ К ПОДГОТОВКЕ СПЕЦИАЛЬНЫХ ПЕДАГОГОВ ДЛЯ РАБОТЫ С ДЕТЬМИ С РАССТРОЙСТВАМИ АУТИСТИЧЕСКОГО СПЕКТРА: ОПЫТ КАЗАХСТАНА

Еламанова Интизар Полатовна

Intizar.p9@gmail.com

Докторант образовательной программы 8D01901 - Специальная педагогика
Казахский национальный педагогический университет имени Абая,
г.Алматы, Республика Казахстан
Научный руководитель, PhD, ассоциированный профессор - Бутабаева Л.А.

Аннотация. В статье рассматриваются инновационные подходы к профессиональной подготовке специальных педагогов для работы с детьми с расстройствами аутистического спектра в контексте казахстанской образовательной системы. Проанализированы нормативно-правовая база, актуальная статистика распространенности РАС в Республике Казахстан, а также отечественный и международный опыт подготовки специалистов. Выделены ключевые направления модернизации: (ABA, TEACCH, PECS), цифровые технологии и межпрофессиональное взаимодействие. Предложены рекомендации по обновлению образовательных программ казахстанских университетов.

Ключевые слова: расстройства аутистического спектра, специальная педагогика, инновационные подходы, профессиональная подготовка, инклюзивное образование, цифровые технологии.

Современная специальная педагогика и психология сталкиваются с серьезным вызовом в лице расстройств аутистического спектра (РАС). Всемирная организация здравоохранения сообщает, что РАС встречаются примерно у 1% населения Земли, что эквивалентно одному случаю на 100 детей. В Республике Казахстан зафиксирован значительный рост числа детей с

официально диагностированным РАС: с 2015 по 2023 год их количество увеличилось более чем в четыре раза, превысив 12 тысяч человек к 2023 году по сравнению с примерно 2,8 тысячами в 2015 году. Предполагается, что реальная распространенность РАС может быть выше из-за недостаточного охвата диагностикой в отдаленных регионах страны. Увеличение числа детей с РАС порождает острую потребность в системе образования в квалифицированных специалистах, способных применять современные, доказательно обоснованные методики работы. Однако существующие программы подготовки дефектологов и специальных педагогов в казахстанских вузах во многом сохраняют традиции советской дефектологии и не в полной мере адаптированы к специфике работы с детьми с РАС. Данное противоречие обуславливает актуальность настоящего исследования, целью которого является определение и систематизация инновационных подходов к подготовке специалистов для работы с детьми с РАС в условиях казахстанского высшего педагогического образования.

В Казахстане правовая база для образования детей с особыми образовательными потребностями формируется Законом "Об образовании" (2007, с поправками), Законом "О социальной и медико-педагогической коррекционной поддержке детей с ограниченными возможностями" (2002) и Государственной программой развития образования и науки на 2020-2025 годы. Эта программа задает вектор на развитие инклюзивного образования, предполагая поэтапное включение детей с особыми образовательными потребностями, в том числе с РАС, в общеобразовательные учреждения. В 2021 году Министерство просвещения утвердило Концепцию развития инклюзивного образования, в которой подчеркивается важность подготовки и повышения квалификации педагогов для работы с детьми с РАС. Несмотря на это, практическая реализация этих задач в рамках вузовских образовательных программ остается недостаточно разработанной, что подтверждается анализом учебных планов.

1. Состояние подготовки специальных педагогов в Казахстане

Анализ учебных планов 12 казахстанских вузов, реализующих образовательные программы по специальности «Специальная педагогика» (8D01901) и смежным направлениям, выявил следующее. Специализированные дисциплины, посвящённые РАС, включены в учебные планы лишь 4 из 12 вузов (33%). Практика в учреждениях, работающих непосредственно с детьми с РАС, предусмотрена в программах 5 из 12 вузов (42%). Дисциплины, формирующие компетенции межпрофессионального взаимодействия (командная работа педагога, психолога, логопеда, медика и родителей), присутствуют лишь в 3 программах (25%). Доказательно обоснованные методики (АВА, TEACCH, PECS) как самостоятельные учебные модули не представлены ни в одной из изученных программ.

Таким образом, существующая система подготовки специальных педагогов в Казахстане не обеспечивает в достаточной мере компетентностную готовность выпускников к работе с детьми с РАС, что создаёт системный разрыв между потребностями практики и уровнем подготовки специалистов.

2. Практикоориентированные технологии подготовки

Международный и отечественный опыт свидетельствует о том, что ключевым условием формирования профессиональных компетенций специального педагога является ранняя и систематическая практика в реальных образовательных условиях. Модель «клинической практики» (clinical practice model), апробированная в вузах США и закреплённая в стандартах Council for Exceptional Children, предполагает погружение студентов в работу с детьми с ОВЗ с первого курса под супервизией опытного наставника [4].

В казахстанском контексте перспективным является развитие партнёрства педагогических университетов с центрами поддержки детей с аутизмом. В частности, КазНПУ имени Абая с 2022 года развивает сотрудничество с алматинскими организациями, специализирующимися на РАС, что позволяет студентам-дефектологам проходить практику в специализированных учреждениях. Подобный опыт следует тиражировать на уровне государственной политики в сфере педагогического образования.

3. Доказательно обоснованные методики: АВА, TEACCH и PECS

Прикладной анализ поведения (Applied Behavior Analysis - АВА) признан международным сообществом как наиболее эффективная и доказательно обоснованная методика работы с детьми с РАС [5]. Структурированное обучение ТЕАССН (Treatment and Education of Autistic and Related Communication-Handicapped Children) и система альтернативной коммуникации PECS (Picture Exchange Communication System) также включены в перечень evidence-based practices Национального центра по профессиональному развитию в области РАС (США).

В Казахстане АВА-терапия получила распространение преимущественно через частные центры и некоммерческие организации. НАО «Орлеу» включило отдельные модули по работе с детьми с РАС в программы повышения квалификации учителей. Вместе с тем систематическое включение АВА, ТЕАССН и PECS в базовые образовательные программы педагогических вузов остаётся задачей, требующей неотложного решения.

4. Цифровые технологии в подготовке специальных педагогов

Цифровизация образования, активно продвигаемая в рамках государственной программы «Цифровой Казахстан», создаёт дополнительные возможности для модернизации подготовки специальных педагогов. Симуляционные технологии и виртуальная реальность (VR) позволяют студентам отрабатывать профессиональные навыки взаимодействия с «виртуальными» учениками с РАС до выхода на реальную практику, снижая риски ошибок в работе с реальными детьми [6].

Онлайн-платформы с видеомоделированием (video modeling), электронные портфолио профессиональных компетенций, а также специализированные приложения для детей с РАС (Proloquo2Go, LetMe Talk, Autism Speaks) могут использоваться как инструменты обучения будущих педагогов. В условиях развития цифровой инфраструктуры казахстанских университетов внедрение данных технологий в образовательный процесс представляется реалистичным и целесообразным.

5. Межпрофессиональное взаимодействие и работа с семьёй

Эффективная поддержка ребёнка с РАС требует скоординированных усилий педагога, психолога, логопеда, врача-психиатра и родителей. Семья выступает ключевым партнёром в образовательном процессе: казахстанские исследователи фиксируют, что вовлечённость родителей в коррекционно-развивающую работу существенно повышает её результативность [2]. Подготовка специального педагога должна включать не только методики работы с ребёнком, но и компетенции консультирования семей, проведения родительских школ и организации командного взаимодействия специалистов.

Опыт ряда казахстанских школ, внедряющих инклюзивное образование, показывает, что наиболее успешными являются те модели, в которых специальный педагог выступает координатором мультидисциплинарной команды и активно взаимодействует с семьёй. Формирование данных компетенций необходимо закладывать уже на этапе вузовской подготовки.

Вместе с тем практика показывает, что в большинстве казахстанских образовательных учреждений межпрофессиональное взаимодействие носит скорее стихийный, нежели системный характер. Специальные педагоги нередко действуют изолированно от логопедов, психологов и медицинских работников, что существенно снижает результативность коррекционно-развивающей работы. Причиной данного положения во многом служит отсутствие в учебных планах педагогических вузов дисциплин, формирующих навыки командного взаимодействия и распределения функций между специалистами. Данный пробел тем более значим, что семьи детей с РАС в Казахстане, по данным ряда исследований, испытывают острую нехватку координированной профессиональной помощи и зачастую вынуждены самостоятельно выстраивать маршрут между различными специалистами [2].

Перспективным направлением в контексте казахстанской специфики является включение в образовательные программы специального педагога модулей по работе с этнокультурными особенностями семей, воспитывающих детей с РАС. Многоязычная и поликультурная среда казахстанского общества предъявляет к специальному педагогу

требования не только профессиональные, но и культурологические: умение выстраивать диалог с семьями, представляющими различные культурные традиции и языковые группы, становится важнейшим компонентом профессиональной компетентности. Это обстоятельство практически не отражено в действующих учебных планах казахстанских педагогических вузов и требует специального внимания при их обновлении.

6. Барьеры и ресурсы модернизации подготовки специальных педагогов в Казахстане

Реализация предложенных инновационных направлений наталкивается на ряд системных барьеров. Первым и наиболее значимым является дефицит преподавателей педагогических вузов, имеющих практический опыт работы с детьми с РАС и владеющих современными доказательно обоснованными методиками. Большинство действующих преподавателей специальной педагогики прошли подготовку по традиционным дефектологическим программам советского образца, в которых методикам работы с РАС уделялось минимальное внимание. Повышение квалификации данной категории педагогических работников является первоочередной задачей, без решения которой обновление учебных планов останется формальным.

Вторым существенным барьером является неравномерность распределения ресурсов между регионами Казахстана. Если в Алматы и Астане сосредоточены основные центры поддержки детей с аутизмом, частные АВА-центры и НКО, располагающие квалифицированными специалистами, то в областных центрах и тем более в сельской местности подобные учреждения практически отсутствуют. Студенты педагогических вузов из регионов лишены возможности проходить практику в специализированных учреждениях, что воспроизводит профессиональный дефицит в отдалённых районах страны. Решением данной проблемы могут служить дистанционные форматы наставничества и супервизии с использованием цифровых платформ, а также целевая подготовка специалистов для конкретных регионов.

Вместе с тем в системе имеются и существенные ресурсы для модернизации. Активное гражданское общество в лице НКО, объединяющих родителей детей с РАС, формирует устойчивый социальный запрос на качественную профессиональную подготовку педагогов. Государственная программа «Цифровой Казахстан» создаёт инфраструктурные условия для внедрения цифровых инструментов в образовательный процесс. Наконец, имеющийся потенциал КазНПУ имени Абая, Евразийского национального университета и ряда региональных вузов, располагающих кафедрами специальной педагогики, позволяет при наличии политической воли и финансирования в относительно короткие сроки обновить содержание подготовки специальных педагогов в соответствии с современными требованиями.

Проведённое исследование позволяет сформулировать следующие выводы и рекомендации.

1. Казахстан переживает стремительный рост числа детей с РАС на фоне системного дефицита квалифицированных специальных педагогов, владеющих современными доказательно обоснованными методами работы. Действующие образовательные программы педагогических вузов не обеспечивают в полной мере готовность выпускников к работе с данной категорией детей.
2. Модернизация подготовки специальных педагогов должна включать четыре взаимосвязанных направления: переход к практикоориентированной модели обучения с ранним погружением в специализированную практику; обязательное включение АВА, ТЕАССН и PECS в учебные планы как самостоятельных дисциплин или модулей; интеграцию цифровых технологий (симуляции, VR, видеомоделирование) в образовательный процесс; формирование компетенций межпрофессионального взаимодействия и работы с семьёй.
3. Реализация данных направлений требует системных решений: обновления государственного образовательного стандарта специальности 8D01901, развития сетевого партнёрства вузов с центрами поддержки детей с РАС и НКО, а также включения

соответствующих модулей в программы повышения квалификации действующих педагогов через НАО «Орлеу».

Перспективой дальнейшего исследования является разработка, апробация и оценка эффективности модели подготовки специальных педагогов для работы с детьми с РАС в условиях казахстанского педагогического университета.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. World Health Organization. Autism spectrum disorders. - Geneva: WHO, 2023. - URL: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/autism-spectrum-disorders> (дата обращения: 20.03.2025).

2. Министерство просвещения Республики Казахстан. Национальный доклад о состоянии и развитии системы образования Республики Казахстан. - Астана, 2023. - 180 с.

3. Государственная программа развития образования и науки Республики Казахстан на 2020-2025 годы: утверждена постановлением Правительства РК от 27 декабря 2019 года № 988. - Нур-Султан, 2019.

4. Council for Exceptional Children. Preparation Standards for Special Education Teachers. - Arlington: CEC, 2020. - 64 p.

5. Lovaas O.I. Behavioral treatment and normal educational and intellectual functioning in young autistic children // Journal of Consulting and Clinical Psychology. - 1987. - Vol. 55, № 1. - P. 3-9.

6. Strickland D. Virtual reality for the treatment of autism // Studies in Health Technology and Informatics. - 1997. - Vol. 44. - P. 81-86.

7. Нурмухамбетова С.А. Инклюзивное образование в Казахстане: состояние и перспективы // Педагогика и психология. - 2021. - № 2. - С. 45-52.

8. Закон Республики Казахстан «Об образовании» от 27 июля 2007 года № 319-III (с изменениями и дополнениями). - Астана, 2007.

ӘОЖ 195.923.5

ТҮЛҒА ПСИХОЛОГИЯСЫНДАҒЫ ЖАЛҒЫЗДЫҚ МӘСЕЛЕСІНІҢ ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕЛУІ

Жайкина Нургул Орынбасаровна

7М01101 – Педагогика және психология білім бағдарламасының II курс магистранты,
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ, Қазақстан

Қазіргі жаһандану дәуірінде тұлғаның психологиялық жағдайына әсер ететін факторлардың бірі – жалғыздық мәселесі. Технологиялық дамуға қарамастан, адамдар арасындағы шынайы қарым-қатынас азайып, жалғыздық сезімі күшейіп отыр. Бұл мәселе тұлға психологиясында маңызды зерттеу нысанына айналды.

Жалғыздық – бұл адамның әлеуметтік байланыстардың жеткіліксіздігін субъективті түрде сезінуі. Психологияда жалғыздық тек физикалық оқшаулану емес, сонымен қатар эмоционалдық байланыстардың жетіспеушілігі ретінде қарастырылады. Америкалық психолог және нейроғалым, жалғыздық мәселесін ғылыми тұрғыда терең зерттеген жетекші ғалымдардың бірі John Сасіорро жалғыздықты адамның денсаулығына теріс әсер ететін маңызды психологиялық фактор ретінде сипаттайды.

Зерттеулерге сәйкес, жалғыздық бірнеше түрге бөлінеді:

- **Әлеуметтік жалғыздық** – әлеуметтік байланыстардың аздығы;
- **Эмоционалдық жалғыздық** – жақын қарым-қатынастың болмауы;
- **Экзистенциалдық жалғыздық** – өмір мәнін іздеумен байланысты ішкі күй жалғыздық түрімен тікелей сәйкес келеді.

Тұлға психологиясында жалғыздық феноменін түсіндіруде әртүрлі ғылыми бағыттар қалыптасқан. Бұл мәселені зерттеуде Robert S. Weiss, John Cacioppo және John Bowlby еңбектері өзара тығыз байланысты әрі бірін-бірі толықтырады.

Алдымен, Weiss жалғыздықты құрылымдық тұрғыдан талдап, оны әлеуметтік және эмоционалдық деп екіге бөлді. Оның пікірінше, әлеуметтік жалғыздық – тұлғаның әлеуметтік байланыстарының жеткіліксіздігінен туындайтын құбылыс болса, эмоционалдық жалғыздық – жақын, сенімді қарым-қатынастың болмауымен сипатталады. Бұл жіктеу жалғыздықтың ішкі мазмұнын нақтылауға мүмкіндік береді. Ал John Bowlby ұсынған Attachment Theory тұрғысынан қарастырғанда, жалғыздықтың түпкі себептері тұлғаның ерте балалық шақтағы тәжірибесімен байланысты. J.Bowlby адамның алғашқы әлеуметтік байланыстары (әсіресе ата-анамен қарым-қатынасы) оның болашақтағы эмоционалдық тұрақтылығына әсер ететінін атап көрсетті. Егер бала қауіпсіз байланыс қалыптастырмаса, ересек шақта эмоционалдық жалғыздықты жиі сезінуі мүмкін. Бұл тұжырым Weiss сипаттаған эмоционалдық жалғыздық түрімен тікелей сәйкес келеді. Өз кезегінде, John Cacioppo жалғыздықты тек психологиялық емес, сонымен қатар биологиялық және нейробиологиялық деңгейде зерттеді. Ол жалғыздықты адамның әлеуметтік байланысқа деген табиғи қажеттілігінің сигналы ретінде қарастырып, оның ми қызметіне, стресс деңгейіне және жалпы денсаулыққа әсер ететінін дәлелдеді. Cacioppo-ның зерттеулері Weiss пен Bowlby теорияларын кеңейтіп, жалғыздықтың тек субъективті тәжірибе емес, ағзаның күрделі реакциясы екенін көрсетті. Осылайша, Weiss жалғыздықтың құрылымын анықтаса, Bowlby оның даму негіздерін түсіндіреді, ал Cacioppo оның биологиялық және әлеуметтік салдарын ашады. Бұл үш бағытты біріктіре қарастыру жалғыздық феноменін тұлға психологиясында кешенді түрде түсінуге мүмкіндік береді.

Жалғыздықтың негізгі себептері: әлеуметтік ортадағы өзгерістер; тұлғааралық қарым-қатынас дағдыларының төмендігі; психологиялық жарақаттар; урбанизация және цифрлық коммуникацияның артуы. Сонымен қатар, Attachment Theory (байланыс теориясы) бойынша бала кезіндегі эмоционалдық байланыстардың сапасы ересек шақтағы жалғыздық деңгейіне әсер етеді. Бұл адамның бала кезіндегі қамқоршысымен (әдетте ата-анасымен) қалыптастырған эмоционалдық байланысының оның кейінгі өміріндегі қарым-қатынастарға, мінез-құлқына және психологиялық дамуына әсерін түсіндіретін теория. Бұл теория бойынша, бала өмірінің алғашқы жылдарында қауіпсіздік, махаббат және қолдау сезімін қалай қабылдаса, сол тәжірибе оның: өзіне деген сеніміне; басқа адамдарға деген қатынасына; болашақтағы жақын қарым-қатынастарына тікелей ықпал етеді. Теорияның негізін қалаушылар: John Bowlby – британдық психолог, психоаналитик, теорияның авторы; Mary Ainsworth – канадалық-американдық танымал психолог, даму психологиясының өкілі эксперименттік дәлелдер ұсынушы.

Психологияда негізгі 4 байланыс стилі бар: **Қауіпсіз байланыс (secure attachment)** – бала өзін қауіпсіз сезінеді, адамдарға сенеді. **Мазасыз (anxious attachment)** – үнемі назар мен махаббатты талап етеді, тастап кетуден қорқады. **Қашқақтаушы (avoidant attachment)** – эмоциясын жасырады, жақын қарым-қатынастан қашады. **Дезорганизацияланған (disorganized attachment)** – тұрақсыз, қарама-қайшы мінез-құлық байқалады.

Attachment Theory (Байланыс теориясы) адамның:

- романтикалық қатынастарына
- достық байланыстарына
- өзін-өзі бағалауына
- жалғыздық сезіміне үлкен әсер етеді.

Мысалы, бала кезінде эмоционалдық жылулық жетіспесе, ересек шақта жалғыздықты жиі сезінуі мүмкін.

Ғылыми зерттеулер жалғыздықтың келесі әсерлерін көрсетеді:

- депрессия мен мазасыздықтың артуы
- өзін-өзі бағалаудың төмендеуі
- әлеуметтік оқшаулану
- когнитивтік функциялардың әлсіреуі

Julianne Holt-Lunstad (психолог, зерттеуші, әлеуметтік байланыстар мен денсаулық арасындағы байланысты зерттейтін танымал америкалық ғалым) жүргізген зерттеулер жалғыздықтың адам өмірінің ұзақтығына да әсер ететінін дәлелдейді.

Қазіргі психологияда жалғыздықты зерттеу бірнеше бағытта жүргізілуде:

- нейробиологиялық зерттеулер
- әлеуметтік желілердің әсерін талдау
- психотерапиялық әдістерді дамыту

Әсіресе, когнитивті-мінез-құлықтық терапия жалғыздықпен күресудің тиімді тәсілдерінің бірі ретінде қарастырылады.

Жалғыздық – тұлға психологиясындағы күрделі әрі көпқырлы құбылыс. Оның пайда болу себептері мен салдары әртүрлі болғандықтан, бұл мәселені кешенді түрде зерттеу қажет. Қазіргі қоғамда жалғыздық деңгейінің артуы бұл тақырыптың өзектілігін арттыра түсуде. Сондықтан жалғыздықты алдын алу және түзету бағытындағы ғылыми зерттеулерді дамыту маңызды.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Cacioppo J., Patrick W. *Loneliness: Human Nature and the Need for Social Connection*
2. Weiss R. *Loneliness: The Experience of Emotional and Social Isolation*
3. Holt-Lunstad J. Social Relationships and Mortality Risk
4. Baumeister R., Leary M. Need to Belong Theory

УДК 159.9

РОЛЬ ПЕДАГОГА В ПРОФИЛАКТИКЕ БУЛЛИНГА

Жаксимов Самат Урынғалиевич

Samatjan78@mail.ru

Магистрант ПиП 2/2 курс Атырауский университет им.Х.Досмухамедова, г.Атырау,
Республика Казахстан

Научный руководитель: к.п.н., ассоц.профессор - Шугаева Г.К.

Педагог играет ключевую роль в профилактике буллинга, выступая гарантом безопасности, формируя культуру уважения и оперативно реагируя на агрессию. Он обязан не допускать игнорирования травли, работать с классом над сплочением, выстраивать доверительные отношения с учениками и привлекать школьных психологов.[1]

Основные аспекты роли педагога:

- Мониторинг и диагностика: распознавание ранних признаков травли (смена ролей в классе, изоляция ученика, изменение поведения) и регулярное наблюдение за атмосферой.
- Четкая позиция: немедленное вмешательство при выявлении буллинга, демонстрация, что агрессия недопустима.
- Профилактическая работа: проведение бесед, классных часов, тренингов на сплочение, обсуждение правил поведения и границ допустимого.
- Взаимодействие: сотрудничество с администрацией, педагогами-психологами и родителями агрессоров/жертв.
- Поддержка жертвы: помощь в повышении самооценки, обучение методам психологической защиты и уверенному поведению.[2]

Действия педагога при обнаружении буллинга:

1. Не игнорировать и не списывать на “детские игры”.
2. Разделять участников: работать отдельно с жертвой и агрессорами.
3. Привлекать специалистов: вызывать психолога или администрацию.

4. Вовлекать родителей: проводить беседы, фиксировать инциденты.[3]

Основные функции педагога:

- Диагностика и распознавание: учитель первым может заметить признаки травли: регулярные насмешки над учеником, его изоляцию от группы или недоброжелательные комментарии.
- Личный пример (ролевая модель): отношение учителя к ученикам определяет уровень доверия в классе. Если педагог уважителен ко всем и не имеет “любимчиков”, вероятность буллинга снижается.
- Создание правил: вместе с классом педагог вырабатывает четкие правила общения и устанавливает “санкции” за их нарушение, лишая травлю покрова тайны.
- Работа с коллективом: травля обозначается как “болезнь группы”. Учитель проводит классные часы, совместные поездки и мероприятия для сплочения учеников.[4]

Таким образом, систематизируя приведенные выше аспекты, формируются следующие главные направления в профилактике буллинга:

- Раннее выявление и реагирование: педагог должен замечать признаки травли (отчуждение, сплетни, порча вещей) и немедленно реагировать, не дожидаясь, пока конфликт перерастет в физическое насилие, действуя по принципу “не игнорировать.”
- Создание безопасной среды: установление четких правил поведения в классе, где травля неприемлема, и поддержание атмосферы, в которой ученики не боятся сообщать о случаях издевательств.
- Ролевая модель: педагог демонстрирует уважительное отношение ко всем ученикам, избегая формирования “любимчиков” или “изгоев”, что предотвращает создание почвы для травли.
- Работа с группой: проведение бесед, классных часов, направленных на развитие эмпатии, умения договариваться и понимания последствий психологического насилия.
- Взаимодействие с родителями и специалистами: информирование родителей о ситуации и совместная выработка плана действий (привлечение психологов, социальных педагогов, службы медиации).
- Поддержка жертвы и работа с агрессором: оказание эмоциональной поддержки пострадавшему ребенку и работа с агрессором для понимания причин его поведения, не переходя на личности и унижение.
- Трансляция ценностей: учитель личным примером показывает модель уважительного общения, исключая сарказм и оценочные суждения в адрес учеников.
- Сплочение группы: организация командной работы, где успех зависит от вклада каждого, что снижает риск социальной изоляции отдельных детей.
- Наблюдение за динамикой: педагог отслеживает изменения в поведении (замкнутость, резкое снижение успеваемости, одиночество на переменах).
- Социометрия: проведение опросов для выявления “отверженных” и “звезд”, чтобы вовремя заметить дисбаланс в коллективе.
- Правильное реагирование: любая насмешка или толчек должны получать немедленную педагогическую оценку.
- Работа с позициями: педагог работает не только с “агрессором” и “жертвой”, но и с “наблюдателями”, лишая буллинг поддержки аудитории.
- Медиация: выступление в роли нейтрального посредника для конструктивного решения конфликтов, пока они не переросли в травлю.
- Педагог не должен игнорировать ситуацию или использовать высмеивание учеников на уроках, так как это приведет к травле или усилит ее.

Таким образом, активная, небезразличная позиция учителя- главный фактор снижения уровня буллинга в школе. [5]

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Кубанцева А.П. Кучегашева П.П. Орешкина Н.В. Пономарева Е.А. “Проблема школьного буллинга: позиция и роль учителя в ее решении.” Психологическая газета 24.10.2022. <https://psy.su/feed/10370/>
2. Романина В.А. “Профилактика буллинга у подростков в образовательном учреждении.” Екатеринбург 2019. с-20.
https://school.muscomplexpavl.edu.kz/download/psiholog/suic/metod/metod_russia.pdf3.
3. Комплекс социального развития Москвы “Вместе против буллинга”
<https://bullying.shkolamoskva.ru/#topbody>
3. Институт развития образования Республики Башкортостан “ИНФОРМАЦИОННО-АНАЛИТИЧЕСКИЙ ОТЧЁТ «Об анкетировании педагогических работников общеобразовательных организаций Республики Башкортостан в рамках реализации проекта Общественной палаты Республики Башкортостан «Будь рядом» по профилактике буллинга в подростковой среде»” <https://irorb.ru/wp-content/uploads/2019/12/41.pdf>
5. Кубанцева А.П. Кучегашева П.П. Орешкина Н.В. Пономарева Е.А. “Проблема школьного буллинга: позиция и роль учителя в ее решении.” Психологическая газета 24.10.2022. <https://psy.su/feed/10370/>

ӘОЖ 372.881.512.122

МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ САУАТТЫЛЫҒЫН АРТТЫРУДА ҰЛТТЫҚ МӘТІННІҢ РӨЛІ

Жамантай Дана Қайратқызы

zamantajdana@gmail.com

«Қазақ тілі мен әдебиеті мұғалімдерін даярлау» білім беру бағдарламасының ІІІ курс студенті, Ө.Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі, аға оқытушысы - Сағнаева Г.А.

Аңдатпа. Бұл мақалада оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамытудағы ұлттық мәтіндердің рөлі қарастырылады. ЮНЕСКО анықтамалары негізінде функционалдық сауаттылықтың мәні мен қазіргі білім беру жүйесіндегі маңыздылығы түсіндіріледі. Оқылым дағдысының ақпаратты қабылдау, талдау және сараптау қабілеттерін дамытудағы орны көрсетіледі. Халық ауыз әдебиеті үлгілерінің – ертегі, аңыз, мақал-мәтел, шешендік сөздер мен мысалдардың – оқушының тілдік қоры мен ойлау жүйесін жетілдіруге, ұлттық құндылықтарды меңгеруіне ықпалы ашылады. Ұлттық мәтіндер арқылы оқушылардың адамгершілік қасиеттері қалыптасып, әлеуметтік бейімделу дағдылары дамитыны дәлелденеді. Мақала ұлттық мәтіндердің функционалдық сауаттылықты арттырудағы тиімді әрі стратегиялық маңызы бар құрал екенін негіздейді.

Кілт сөздер: Функционалдық сауаттылық, ұлттық мәтіндер, оқылым дағдысы, халық ауыз әдебиеті, ертегі, мақал-мәтел, шешендік сөздер, ұлттық құндылықтар, тілдік қор, ойлау дағдылары.

Кіріспе

Мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамыту бүгінгі білім беру жүйесінің басты талаптарының біріне айналды. Қазіргі қоғамда оқушы тек мәтінді оқып, мазмұнын айтып берумен шектелмеуі қажет. Ол ақпаратты талдай алуы, салыстыруы, өмірлік жағдаяттарда қолдануы және өз ойын дәлелдеп жеткізе білуі тиіс.

Қазіргі қоғамның қарқынды дамуы, ақпараттық ағымның шексіздігі, технологиялық өзгерістердің жылдамдығы білім алушылардан тек академиялық білімді ғана емес, сол білімді

өмірде тиімді қолдана білу қабілетін талап етеді. Сондықтан да мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамыту — бүгінгі білім беру жүйесінің негізгі бағыттарының бірі. Функционалдық сауаттылық ұғымы алғаш рет өткен ғасырдың 60-шы жылдары ЮНЕСКО құжаттарында пайда болып, кейіннен зерттеушілердің ғылыми айналымына енді. «Функционалдық сауаттылық, кеңінен алғанда, білім берудің (бірінші кезекте жалпы білім беруді) көп жоспарлы адамзат қызметімен байланысын біріктіретін тұлғаның әлеуметтік бағдарлану тәсілі ретінде түсіндіріледі. Қазіргі тез құбылмалы әлемде функционалдық сауаттылық адамдардың әлеуметтік, мәдени, саяси және экономикалық қызметтерге белсенді қатысуына, сондай-ақ өмір бойы білім алуына ықпал ететін базалық факторлардың біріне айналуға»[1,1].

Функционалдық сауаттылығы жоғары адам өзгерістерге тез бейімделіп, ақпаратты талдап, дұрыс шешім қабылдай алады. Сондықтан қазіргі таңда мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығына ерекше назар аударылуда. Мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамыту қазіргі білім берудің басым мақсаттарының бірі ретінде айқындалады [1,2]. Бұл бағыттың негізгі нәтижесі — жас ұрпақтың алған білімін өмірлік жағдаяттарда еркін қолдана алуы. «Функционалдық сауаттылықты дамыту нәтижесі білім алушылардың жастарға алған білімдерін практикалық жағдайларда тиімді және әлеуметтік бейімделу процесінде сәтті пайдалануға мүмкіндік беретін негізгі құзыреттіліктер жүйесін меңгеруі болып табылады»[1,3].

Осы міндеттерді жүзеге асыруда ұлттық мәтіндер — оның ішінде халық ауыз әдебиеті, ертегілер, аңыздар, мақал-мәтелдер, жұмбақтар, шешендік сөздер — ерекше маңызды рөл атқарады. Өйткені ұлттық сөз қазынасында жинақталған ой тереңдігі, өмірлік тәжірибе, адамгершілік қағидалар мен қазақ руханиятының мәйегі оқушының дүниетанымын кеңейтіп қана қоймай, функционалдық сауаттылығын жан-жақты дамытады.

Негізгі бөлім

Функционалдық сауаттылықтың негізінде ең алдымен оқылым дағдысы тұрады. «Оқылым дағдысы — функционалдық сауаттылықтың негізгі компоненттерінің бірі. Біріншіден, оқылым оқушының ойлау және ми қызметімен тікелей байланысты. Мәтінді қабылдау барысында оқушы ақпаратты саралап, мағыналық байланыстарды анықтап, логикалық қорытынды жасайды. Екіншіден, оқылым графикалық таңбаларды тану және оларды дұрыс оқу қабілетіне сүйенеді. Үшіншіден, мәтіндегі таңбалардың ішкі мән-мағынасын дұрыс түсіну маңызды орын алады. Осындай дағдылар толық қалыптасқан жағдайда ғана оқушы оқыған мәтіннен қажет ақпаратты іріктеп алып, оны өз тәжірибесінде қолдана алады»[2,27]. Мәтінді түсіну, ақпаратты саралау, мағынааралық байланысты табу — барлығы да оқушының ойлау жүйесін дамытып, ақпаратты терең талдауына мүмкіндік береді. Бұл қабілеттерсіз білімді өмірде қолдану мүмкін емес, сондықтан оқылым дағдысын күшейту — функционалдық сауаттылықтың басты шарттарының бірі.

Ал адамның ойлау жүйесі тәжірибе жинақтау барысында жетілетіні белгілі. «Адам өзі білмеген өмірдің қыры мен сырын танып-білген сайын, оның ойлау жүйесі де, ақпаратты қабылдап, талдап, өңдеу қабілеті де жетіле түседі» [2,74]. Оқушыға бұрын кездестірмеген қазақы танымдағы ұғымдарды, олардың мәні туралы ақпаратты ұсыну — функционалдық сауаттылықты дамытудың тиімді жолдарының бірі. Мұндай ұғымдармен танысу оқушының дүниетанымын кеңейтіп қана қоймай, сол атаулардың, түсініктердің күнделікті өмірде біртіндеп қолданылуына, оқушы санасында мағыналық байланыстардың қалыптасуына ықпал етеді. Осы тұрғыдан алғанда, ұлттық мәтіндер баланың таным шеңберін кеңейтіп, ойлау мәдениетін дамытудың таптырмас құралы. Әрбір ертегі, аңыз бен жыр, шешендік сөз — ғасырлар бойы сұрыпталған халықтық ойлау жүйесінің жемісі.

Тіл мен мәдениеттің өзара байланысын түсіндіру де функционалдық сауаттылықты арттыруда маңызды. «Өзі өмір сүріп отырған қоғам мен ана тілінің, тіл мен мәдениеттің өзара байланысын түсінуде оқушыға тілдегі сөздердің мағынасы мен мәнін меңгертудің маңызы зор. Халықтың рухани мәдениеті мен салт-дәстүрін, халық педагогикасын сана-сезімдеріне сіңіруде де тілдің сөздік қоры мен сөздік құрамын үйретудің мәні айрықша. Қазақ

лексикологиясын меңгеру арқылы оқушы тілдің не бір терең қабаттарындағы тылсым қырларын меңгеруге мүмкіндік алады. Сөз мағынасының түрлі реңктерін игерген оқушының сөйлеу мәдениеті де жоғары болмақ» [2,99].

Ұлттық мәтін – белгілі бір халықтың мәдени, тарихи және тілдік ерекшеліктерін сақтай отырып, ұрпаққа жеткізетін жазбаша немесе ауызша шығармалар жиынтығы. Мұндай мәтінге эпос, жыр, ертегі, мақал-мәтел, шешендік сөздер және дәстүрлі салт-дәстүрлерді сипаттайтын шығармалар жатады. Ұлттық мәтін оқушыларға тек тілдік дағдыларды ғана емес, мәдени құндылықтарды, тарихи сана мен ұлттық дүниетанымды меңгеруге мүмкіндік береді. Мысалы, эпостар мен халық ертегілері арқылы оқушы логикалық ойлау, мәтінді талдау және кейіпкерлер әрекетін бағалау сияқты функционалдық дағдыларды дамыта алады. Сонымен қатар ұлттық мәтін сабақта қолданылғанда оқушының сөйлеу мәдениеті, сөздік қоры және шығармашылық ойлау қабілеті де жетіледі. Ұлттық мәтіндер оқушыны өз халқының тарихымен, мәдениетімен, құндылықтарымен таныстырып қана қоймай, мәтінді талдау, мазмұнын түсіну, өмірлік тәжірибемен байланыстыру сияқты функционалдық дағдыларды дамытуға мүмкіндік береді. Ұлттық мәтіндер — ана тілінің байлығын ашатын, сөйлеу мәдениетін қалыптастыратын бірден-бір құрал. Сөз мағынасының реңктерін сезіну арқылы оқушының ойлауы ғана емес, дүниеге көзқарасы қалыптасады.

Ұлттық мәтіндердің түп-тамыры халық ауыз әдебиетінде жатыр. Халық ауыз әдебиеті — ұлттық тәрбие мен білімнің ажырамас бөлігі. «Халық ауыз әдебиеті бала қабілетіне лайықтылығымен, логикалық жүйелілігімен, тілінің шешендігімен, ақ пен қараның жігін айқын ажыратқан тәрбиелік маңыздылығымен, ұлттық қасиеттілігімен, эстетикалық талғамдылығымен бағалы» [3,36]. Бұл мәтіндер баланың эмоциялық әлеміне әсер етіп, оның бойында рухани қасиеттерді қалыптастырады. «Халық ауыз әдебиеті көркем де шешен образбен берілген бейнелері арқылы бала санасына тікелей әсер етіп, эмоциялық сезімге бөлеп, біртіндеп теңдесі жоқ сұлулық пен адамгершілік қасиеттерді сіңіреді. Өздері кездестірген табиғаттағы өзгерістер мен құбылыстарды байқай отырып, оқушы елін, жерін және халқын қадірлеуге, сүйуге тәрбиеленеді. Сонымен қатар, халық ауыз әдебиетіндегі қаһарман кейіпкерлердің ерлік істеріне сүйсіне отырып, оқушы әділдік пен ерліктің, арамдық пен адалдықтың ара жігін ажырата білуді үйренеді, сол арқылы егемен елін, Отанын сүйуге бағытталған азаматтық сезім қалыптасады» [3,36].

Ұлттық мәтіндер адамның моральдық бағдарын қалыптастыруда да маңызды. Халықтың ауыз әдебиетінде кездесетін ұғымдар мен бейнелер баланы өмірдегі жақсы мен жаманды ажыратуға үйретеді. «Халықтың ауыздан-ауызға тарап, бізге жеткен ертегі, аңыз әңгімелерінің барлығында да ақылдылық пен ақымақтық, арамзалық пен адалдық, жақсылық пен жауыздық қатар көрсетіледі» [4,73]. Мұндай мәтіндер баланың шешім қабылдау қабілетін дамытады, ал бұл — функционалдық сауаттылықтың тікелей көрсеткіші.

Ертегілердің тілі де өте түсінікті әрі бейнелі келеді. «Ертегілердің тәрбиелік маңызы орасан зор. Ертегілерді оқу арқылы балалар қарапайымдылық, кішіпейілділік, қайырымдылық адалдық сияқты қасиеттерді бойына сіңіреді. Ертегінің тілі түсінікті, қанатты сөздер мен бейнелі тіркестерге бай болып келеді. К.Д. Ушинскийдің сөзімен айтқанда, ертегі оқушыны халық қазынасына ендіреді, халық рухымен араластырады» [4,74]. Осындай мәтіндер арқылы оқушы өзін таниды, өмірлік құндылықтарды қабылдайды, тұлғалық дамуға қадам жасайды.

Мақал-мәтелдер, жұмбақтар мен шешендік сөздер де функционалдық сауаттылықтың өзіндік «оқыту лабораториясы» іспетті. «Мақал-мәтелдер мен жұмбақ, бір жағынан, балалардың өмірге көзқарасын кеңейтсе, екінші жағынан, сөздік қорын байытады. Мақал-мәтелдер – тәрбиелік мәні күшті, балаларды жақсылыққа баулып, жамандықтан аулақ болуға үгіттейтін өнегелі сөз. Сондықтан әр мақалдың мағынасы талданып, соған қарай белгілі бір қорытынды жасалады» [4,75]. Ал «Шешендік сөздердің мазмұнын ашу – логикалық ойлауын дамытып – ертегілердің кейіпкерлерін салыстыру арқылы салыстыра зерттеудің алғы шарттарын орындайды» [3,38]. Бұл жанрлар баланың ойлау қабілетін дамытады, сөз саптау мәдениетін қалыптастырады.

Мысал жанры да тәрбиелік мәнімен ерекшеленеді. «Мысалдарды оқығанда көңіл қоятын жай – оқушыларға оның мазмұнын қабылдату және ондағы кейіпкерлердің іс-әрекетін талдау. Мысалдың тағы бір ерекшелігі – онда белгілі бір үгіт, тәлім-тәрбиелік мәні бар қорытынды пікір болатындығы» [4,77]. Бұл оқушыны қорытынды жасай білуге, себеп-салдарлық байланыс орнатуға үйретеді. Яғни функционалдық сауаттылықтың басты элементтері мысал жанры арқылы да қалыптасады.

Ұлттық мәтіндердің барлығы баланың тек тілдік қабілетін ғана емес, оның тұлғалық, рухани, мәдени даму деңгейін көтереді. Функционалдық сауаттылықтың кең мағынасында адам өмірлік жағдаятта дұрыс бағыт таңдай алуы қажет. Міне, халық ауыз әдебиеті, ұлттық мәтіндер осы міндеттерді жүзеге асыруға толық мүмкіндік береді.

Қорытынды

Қорытындылай келе, мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамытуда ұлттық мәтіндердің рөлі тек білім беру міндетімен шектелмейді. Бұл – ұлттың рухани дүниесін, мәдени жадын, адамгершілік құндылықтарын жас ұрпақтың жүрегіне жеткізетін ең табиғи әрі ең ықпалды жолдардың бірі. Функционалдық сауаттылықтың басты шарты – білімді өмірде қолдана білу болса, ұлттық мәтіндер осы қабілетті дамытудың бірегей құралы екенін жоғарыда талданған тұжырымдар айқын көрсетті. Халық ауыз әдебиеті, мақал-мәтелдер, мысалдар, ертегі-аңыздар – барлығы да оқушыны ойлануға, салыстыруға, қорытынды жасауға итермелейтін тірі материал. Олар әрбір баланың танымдық әрекетін дамытып қана қоймайды, сонымен бірге тілдік сезімін, мәдени танымын, адамдық болмысын қалыптастырады.

Ұлттық мәтіндер арқылы оқушы тек ақпаратты қабылдап қоймайды – ол өз тамырымен қауышады, халық рухымен сырласады, ұлттық дүниетанымның ішкі логикасын сезінеді. Осындай сезіну арқылы ғана адам санасында нағыз функционалдық сауаттылық туындайды: ол алған білімін өмірде пайдаланады, ақ пен қараны ажыратады, жауапты шешім қабылдай алады, қоғамға бейімделеді. Демек, ұлттық мәтіндер – тек тіл материалы емес, олар – оқушыны тұлға ретінде тәрбиелейтін рухани мектеп.

Қай халықтың болмасын болашағы – ұлттық құндылықты бойына сіңіре отырып, заманауи әлемге бейімделе алатын азамат. Біз үшін мұндай азаматты тәрбиелеудің ең сенімді жолы – функционалдық сауаттылықты ұлттық мәтіндермен ұштастыра дамыту. Себебі ұлттық негізге сүйенбеген білім – тамыры жоқ ағаш секілді. Ал халықтың сөз өнерімен сусындаған, ертегі кейіпкерлерінің ерлігін бойына жинаған, мақал-мәтелдің даналығын санаға тоқып өскен бала – ешқашан рухани әлсіз болмайды.

Сондықтан ұлттық мәтіндерді жүйелі қолдана отырып, оқушылардың функционалдық сауаттылығын арттыру – бүгінгі білім беру жүйесінің ғана емес, болашақ ұрпақтың рухани қауіпсіздігінің де маңызды кепілі. Бүгінгі бала – ертеңгі ел тұтқасы. Ал ел ертеңі – өз сөзін түсіне алатын, өз тарихын құрметтейтін, өз мәдениетін өмірдің шынайы тәжірибесімен ұштастыра білетін білімді ұрпақтың қолында.

ҚОЛДАНЫЛҒЫН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қазақстан Республикасы Үкіметі. № 832 қаулы. *Білім беруді дамытудың 2011–2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы*. Қолжетімді: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1200000832>
2. Оразбаева Ф.Ш., Рахметова Р.С. Қазақ тілін оқыту әдістемесі: Оқу құралы. -Алматы: Print-S, 2005,-170 б.
3. Айтжанова Қ. Қазақ әдебиетін оқыту әдіснамасы. Оқу құралы. – Алматы: «Ғылым» ғылыми баспа орталығы, 2002. – 326 б.
4. Рахметова С. Қазақ тілін оқыту методикасы. Педагогикалық училище оқушыларына арналған оқу құралы, - Алматы: Ана тілі, 1991, - 184 б.

LESSON STADY-БОЛАШАҚ МҰҒАЛІМДЕРДІҢ КӘСІБИ ӨСУІНІҢ ТИІМДІ ҚҰРАЛЫ

Жанбала Гүлдана Байболатқызы

zhubangaliyevag@mail.ru

6B01902 - Арнайы педагогика (IP) білім бағдарламасының II курс студенті, Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі, сеньор-лектор, магистр - Жұбанғалиева Г.Г.

Қазіргі білім беру жүйесіндегі трансформациялар болашақ мұғалімдерден тек пәндік білімді ғана емес, сонымен бірге жоғары сапалы зерттеушілікті талап етеді. Университет қабырғасында алған теориялық білімді мектеп практикасында тиімді қолданудың ең озық әдістерінің бірі - **Lesson Study (сабақты зерттеу)** әдісі. Бұл әдістің өзектілігі - оның «іс-әрекеттегі зерттеу» (Action Research) моделіне негізделуінде. Болашақ мұғалім үшін Lesson Study жай ғана сабақ өткізу емес, ол - оқушының білім алу процесін іштен бақылау, блоктарды анықтау және серіктестермен бірлесе отырып оқытуды жетілдіруге көмек. Бұл мақаланың мақсаты - Lesson Study әдісінің студенттердің кәсіби біліктілігін қалыптастырудағы практикалық рөлін негізі және оны тәжірибеде қолданудың қадамдарын айқындау. Lesson Study әдісі арқылы студенттердің бойында қалыптасатын кәсіби құзыреттерді үш негізгі блокқа бөлуге қарастыруға болады:

1. Аналитикалық және құзыреттілік

Дәстүрлі практика кезінде студент көпке «Менің сабағым қалай өттім?» деген сұраққа жауап іздейді. Ал Lesson Study форматында сабақ назары «Оқушы қалай оқыды?» деген сауалға көңіл аударылады. Болашақ маман үш түрлі топтағы (А – жоғары, В – орта, С – төмен) фокус-оқушыларды тандап, олардың әр тапсырмаға деген реакциясын бақылайды. Демек, сабақты жәй беріп қана қоймай оқушының нені түсінбегенін зерттеуді үйренеді.

2. Коллаборативті (ынтымақтастық) құзыреттілік

Lesson Study - жеке жұмыс емес, ұжымдық зерттеу. Студенттер тобы (3-4 адам) бірлесе отырып, сабақтың мақсатын бірге түзеді, күтілетін нәтижені болжайды, сабақтан кейін конструктивті байланыс беріп, «сынды» кәсіби даму құралы ретінде қабылдауды үйренеді. Бұл «мұғалім — жалғыз маман» деген стереотипті бұзып, бірге отырып әрекет ету мәдениетін құрады. Бұл кезеңде топпен жұмыс жасай отырып, сынды дұрыс қабылдауды үйренеді.

3. Рефлексиялық құзыреттілік

Бұл рефлексиялық құзыреттілік Lesson Study-дің ең үлкен бөлігі. Өйткені циклден кейін (Жоспарлау - Өткізу - Талқылау) болашақ педагог өз жұмысына сыни қарайды. Ол өз қателігін «сәтсіздік» емес, «тәжірибе» және «зерттеу нысаны» ретінде көруді бастайды. Lesson Study циклінің мазмұнын алдымен жоспарлау қадымынан бастайтын болсақ, бұл кезеңде зерттеу тобы сабақ жоспарымен қоса «Оқушының алдын ала портретін» сызады. Оқушылардың жоспарын ескере отырып, жаңа әдіс-тәсілдерді (қадам, белсенді оқыту әдістері) сабақ жоспарына енгізу.

Мақсат қою: «Бұл сабақта оқушыларға қандай кедергі болуы мүмкін?» деген сұрақ төңірегінде жүреді. Фокус-оқушыларды болжау: Топ мүшелері А, В, С топтағы білім алушылардың әр тапсырмадағы реакциясын алдын ала болжайды. Мысалы: «*Әрекеттегі оқушыға қосымша нұсқаулық қажет болады*». Әдісті таңдау: Проблеманы шешуге ең тиімді деген стратегия (белсенді оқыту, модельдеу) таңдалып, сабақ жоспарына «қосылады». Келесі кезең сабақты өткізу және бақылау: Назарды аудару: Бақылаушылар мұғалімнің жүріс-тұрысын емес, оқушының білім алу процесін бақылайды. Дерек жинау: Бақылаушылар арнайы карталарға фокус-оқушының пайдасын, оның қай уақытта жоғалғанын немесе қай тапсырмада көзінде «от болғанын» жазып алған. Дәлелдеме алу:

Оқушылардың жұмыс дәптерлерінің суреттері, топтық жұмыс кезіндегі диалогтары жазып алу. - келесі кезеңдегі негізгі құжаты. Соңғы кезең сабақты бірлесе талқылау және рефлексия: Бұл - циклдің ең маңызды, әрі «ыстық» кезеңі. Өйткені талқылау қатаң этика бойынша жүреді: «мұғалімді сынау емес, сабақты жақсарту» бағытын көздейтін кезең. Деректерге сүйену: Талқылау «маған ұнады/ұнамады» емес, «бақылау парағындағы дерек бойынша А оқушысы мына тұста қиналды» деген нақты фактілермен жүреді. Интервью алу: Сабақтан кейін оқушылардан алынған қысқа сұхбаттар туралы ақпарат. Оқушының пікірі мұғалімнің жоспарына түзетуге негіз болады. Сабақтан кейін оқушылардан «Сабақтың қай бөлімі ұнады?», «Қай тапсырма қызықты болды?» деп сұхбат алу. Талқылау соңында «Келесі сабақты жақсырақ өткізу үшін не істейміз?» деген сұраққа жауап беріліп, жаңа жоспар жазылады.

Зерттеудің мақсаты - статистика жинау емес, оқу процесінің «ішкі механизмін» түсіну.

- А оқушысы (Жоғары деңгейі): сабақ тым оңай емес пе? Ол зерігіп отырған жоқ па? оның әлеуетін қалай толық ашуға болады?
- В оқушысы (Орта деңгейі): Ол материалды қалай қабылдайды? Қай жерде кідіреді? Орташа баланың ілгерілеуіне не кедергі?
- С оқушы (Төмен деңгейі): тапсырма тым қиын ба? Ол топтық жұмыстарға қатыса ала ма? оны қалай қолдау керек?

Егер біз осы үш деңгейді түсінсек, демек, бүкіл сыныпқа арналған «алтын орталықты» таба білгеніміз. Бұл — микроскоппен қарау сияқты. Бүкіл сыныпқа «телескоппен» жалпы қараудан, 3 баланың үлгерімін, дамуын «микроскоппен» зерттеу тиімдірек. 25 студенттің бәрін бақылаймыз ба деген сұрақ туындауы мүмкін. Жоқ, барлығы бірдей секундтап бақылаудан көрсеткіш ала алмаймыз. Сабақ кезінде - Мұғалім: Бүкіл топпен (25 студентпен) жұмыс істейді, сабақты жүргізеді. Бақылаушылар (сіздің әріптестеріңіз): Олар топтың ішіне алынған. Бақылаушы А, В, С топты бақылайды.

- Бақылаушы қалған студенттерге де назар аударады, бірақ оның басты міндеті — өзіне бекітілген фокус-оқушының әрбір іс-әрекетін (дәптерге не жазды, кімнен көмек сұрады, қашан қолын көтерді) жазып алу.

3. Бұл жолмен қалай жүреміз деп сұрақ туындаса?

Фокустағы 3 оқушыны бақылай отырып, басқа оқушылардың да сабаққа қаншалықты қатысып отырғаны айқын болады. Бәрін бақылау — назардың шашырауына әкеледі (сапа жоғалады). 3 фокус-оқушыны бақылау — оқытудың тереңдігін көрсетеді (сапа артады). Lesson Study процесіндегі бақылаушы топтың қызметі — бұл мұғалімнің іс-әрекетін емес, ең бірінші оқушының білім алу процесін зерттеу. Бақылаушы «неге мұғалім бұлай істеді?» дегеннен бұрын, «оқушы неге бұлай жауап берді?» немесе «бұл оқушының ойлауына қалай әсер етті?» деген сұрақтарға жауап іздейді.

Бұл бақылаушы топтың нақты міндеттері мен бақылау парақшасын толтырудың бақылау-тетігімен нұсқаулығы берілген. Бақылаушы топтың негізгі қызметі 2-3 мұғалім бақылаушы (А,В,С) оқушыларын сабақ басталмас бұрын бөлісіп алады. Оқушыны танданнан кейін деректер жинайды онда оқушылардың сөйлеген сөздерін, салған суреттерін, бір-бірімен қарым-қатынасын және тапсырманы орындау сәтін бақылайды. Бұл жерде мұғалімді емес, оқушылардың жұмыс істеу сәтін, дәптерлерін, тақтадағы жауаптарын түсіріп алу қажет, бұл кейін зерттеуге дәлел ретінде пайдалануға қажет болады. Сабақ барысында бақылаушы топ сабақ беріп тұрған мұғалімнің жұмысына араласпау қажет, оқушыларға ешқандай кедергі беруге болмайды, сабақ барысында оқушыға көмек көрсетуге болмайды. Бақылау парақшасы - бұл сабақтың стенограммасы емес, оқушының даму картасы. Онда мынандай бағыттар нақты көрсетілуі керек. 1. Оқушы реакциясы мен іс-әрекеті. Әрекет кезеңі (кіріспе, негізгі бөлім, қорытынды) бойынша оқушының әрекетін жазып отыру мысалы, зейін қою, онда оқушы тапсырма беру, түсіндіру сәтінің қай уақытында назарын жоғалтты. Сұрақ қойды ма, әлде тек тыңдап отырды ма? Сонымен қатар қандай қиындықтарға тап болды, сабаққа қатысу кезінде қай тапсырмада тоқталып қалды? Себеп қандай сабақтың түсініксіздігі ме, әлде білімнің жетіспеуі ме? А,В,С топтағы оқушылар назар аударған кезде А оқушы -

тапсырманы тез орындап бос отырып қалмады ма, күрделі сұрақтарға қаншалықты жауап берді? В оқушы - көрші парталасының не басқа оқушылардың көмегіне жүгінді ме? Қаншалықты өз бетінше шешім қабылдады соны білу. Ал С тобындағы оқушы тапсырманы бастауға батылы жетті ме, мұғалімнің қолдауы оған қаншалықты әсер етті деген сауалдырға жауап іздейді. Бақылаушыға арналған үш маңызды жәйтқа назар аударған дұрыс. Біріншісі, нақты фактыны жазу “оқушыға сабақ ұнады емес”, “оқушы тапсырманы орындап, парталас көршісіне де түсіндіріп берді” деп бақылау парағына жазған дұрыс. Бұл жерде оқушының мұғалімге қойған сұрағы, оның ойлау қабілетінің ең жақсы көрсеткіші болып саналады. Маңызды нәрсе сабақты бірге жоспарлап отырған кезде “Оқушы осы тапсырмада қиналады?” деп болжасаңыздар, бақылау кезінде сол болжам орындалды ма, жоқ па - сол әрекетке назар аударған жөн.

Қорытындылай келе, Lesson Study тәсілін мектеп практикасына жүйелі енгізу білім деңгейін арттырудың ең маңызды, әрі нәтижелі жолы. «Lesson Study — мұғалімнің шеберлігін шыңдайтын айна іспеттес», «Жақсы мұғалім сабақ беріп қана қоймайды, ол әр сабағынан өзі де үйренеді», «Оқушыны зерттеу арқылы біз болашақтың білімін көтереміз».

Ұсыныс: Lesson Study-ді бір реттік науқандық шара емес, жыл бойы жүретін процесс ретінде қабылдау;

Бақылау кезінде мұғалімнің іс-әрекетіне емес, оқушының оқу процесіне басымдық беру (оқушының қиналу себептерін анықтау);

Сабақтан кейінгі зерттеулерді ашық айтудан қорықпай, оның келесі сабақты жақсартудың тиімді әдісі ретінде қарастыру қарастыру.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Мұғалімге арналған нұсқаулық. (Базалық деңгей). – Астана: «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығы, 2012.

2. Дудли П. Lesson Study: кәсіби дамудың практикалық нұсқаулығы. – Кембридж университетінің білім беру факультеті, 2011. (*Бұл Lesson Study негізін салушылардың бірінің басты еңбегі*).

3. Сүлейменова С. К., Нұрманова Ж. С. Lesson Study: сабақты зерттеу тәсілін мектеп практикасына енгізу әдістемесі. – Алматы, 2018 ж.

4. Льюис К. Сабақты зерттеу: мұғалімдердің кәсіби дамуына арналған нұсқаулық. – Филантроп, 2002 ж.

5. Қазақстан Республикасында білім беру мазмұны аясындағы педагог кадрлардың біліктілігін арттыру бағдарламасы. – Астана, 2016 ж.

6. Stigler JW, Hiebert J. The Teaching Gap: Сыныптағы білім беруді жақсартуға арналған әлемдік мұғалімдердің үздік идеялары. – New York: Free Press, 1999. (*Жапондық әдістемені әлемге танытқан негізгі еңбектердің бірі*).

ӘОЖ 304.3

«ТЕЗ ӨМІР» СИНДРОМЫ: НЕГЕ БӘРІ АСЫҒЫС, БІРАҚ БАҚЫТ ЖОҚ?

Жанбала Гүлдана

sultangalieva_1975@mail.ru

6B01102 – Арнайы педагогика ІР ББ 2 курс студенті

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ, Қазақстан Республикасы

Ғылыми жетекшісі сенъор – лектор, магистр - Султангалиева А.Е.

Аңдатпа. Бұл мақалада қазіргі қоғамда кең таралған «тез өмір синдромы» құбылысының мәні қарастырылады. Өмір қарқынының жылдамдауы, ақпараттық жүктеменің артуы және уақыт тапшылығының адам психологиясына әсері талданады.

Сонымен қатар, бұл когнитивтік дағдылардың әлсіреуіне әсері сипатталып, бақыттың тек нәтижемен емес, өмір процесімен байланысты екені негізделеді.

Кілт сөздер: тез өмір синдромы, өмір қарқыны, уақыт тапшылығы, ақпараттық жүктеме, әлеуметтік желілер, психологиялық күйзеліс, эмоционалды шаршау.

Қазіргі таңда қоғамда өмір сүру қарқынының артуы, ақпараттық жүктеменің көбеюі және тұрақты күйзеліс жағдайлары адамдардың денсаулығына айтарлықтай әсер етуде. Соның ішінде ұзақ уақыт бойы сақталатын шаршау мен әлсіздік мәселесі ерекше назар аударуды қажет етеді. Мұндай жағдайлар кейде қарапайым шаршаудан әлдеқайда күрделі сипат алып, адамның күнделікті өміріне, еңбекке қабілеттілігіне және жалпы өмір сапасына кері әсерін тигізеді.

Созылмалы шаршау синдромы (CFS, немесе миалгиялық энцефаломиелит – ME) — ұзақ уақыт бойы басылмайтын, демалысқа қарамастан сақталатын ауыр шаршаумен сипатталатын күрделі көпфакторлы ауру. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының (ДДҰ) деректері бойынша, бұл синдром әлем халқының шамамен 0,2–0,4%-ында кездеседі.

Зерттеулер көрсеткендей, CFS көбінесе 30–50 жас аралығындағы адамдарда байқалады және әйелдер ерлерге қарағанда 2 есе жиі шалдығады. Бұл синдром адамның еңбекке қабілеттілігін күрт төмендетіп, өмір сапасына айтарлықтай әсер етеді. Қазіргі таңда CFS-тің нақты бір себебі анықталмағанымен, ғалымдар оны көп факторлы ауру деп қарастырады. Яғни оның дамуына генетикалық, иммунологиялық, инфекциялық және психологиялық факторлар бірлесе әсер етеді [1].

Синдромның пайда болу себептері:

Зерттеулерге сүйенсек, CFS дамуына бірнеше негізгі фактор әсер етеді:

1. *Иммундық жүйенің бұзылыстары.* Көптеген зерттеулер CFS бар науқастарда иммундық жүйенің тұрақсыздығын көрсетеді. Мысалы:

қабыну цитокиндерінің (IL-6, TNF-α) деңгейі жоғарылайды; иммундық жауап әлсірейді. Бұл ағзада созылмалы қабыну процесінің жүріп жатқанын көрсетеді.

2. *Инфекциялық факторлар.* Бұрын CFS-ті белгілі бір вирустармен байланыстырады деп есептелген. Бірақ қазіргі зерттеулер нақты бір вирус себеп емес екенін дәлелдеді.

Соған қарамастан, синдром көбінесе: Эпштейн–Барр вирусынан кейін; тұмау немесе басқа инфекциялардан кейін пайда болатыны байқалған.

3. *Жүйке жүйесінің бұзылыстары.* Ғылыми зерттеулер CFS кезінде ми қызметінің өзгеретінін көрсетеді: зейін мен есте сақтау төмендейді; когнитивті функциялар әлсірейді; «ми тұманы» (brain fog) пайда болады.

Бұл мидағы нейровоспаление (қабыну) процесімен байланысты.

4. *Ішек микробиомының бұзылуы.* Соңғы жылдары жүргізілген зерттеулер CFS кезінде ішек микрофлорасында өзгерістер болатынын анықтады: пайдалы бактериялар (Firmicutes) азаяды; зиянды бактериялар (Enterobacteriaceae) көбейеді; бактериялық әртүрлілік төмендейді.

2016 жылғы зерттеуде (Nagy-Szakal және т.б.) CFS бар адамдардың ішек микробиомында айқын дисбаланс бар екені дәлелденген.

Бұл өзгерістер: ішектің өткізгіштігін арттырады; токсиндердің қанға түсуіне әкеледі; нәтижесінде ағзада метаболикалық эндотоксемия дамиды.

5. *Қоршаған орта және урбанизация.* Үлкен қала тұрғындары арасында CFS жиі кездеседі. Оның себептері: ауа ластануы; шу; тұрақты стресс; ақпараттық жүктеме [2].

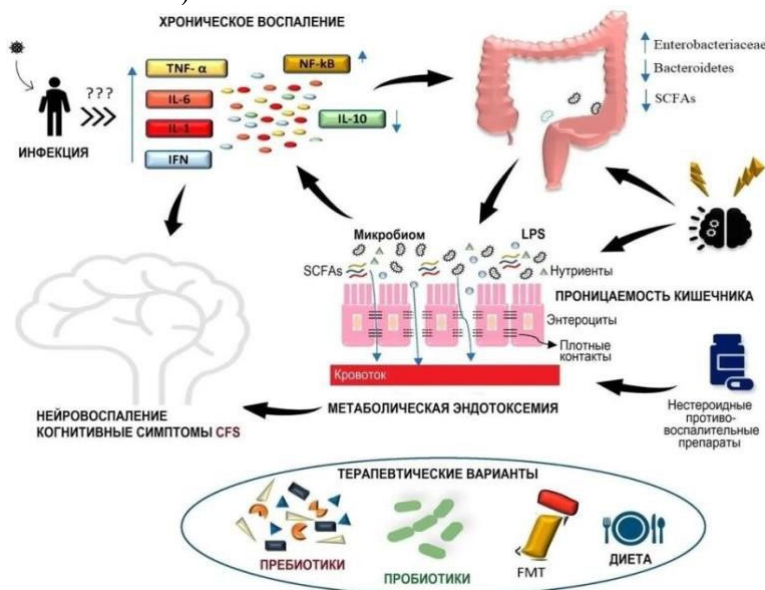
Бұл факторлар жүйке жүйесін қажытып, созылмалы шаршауға әкеледі.

Симптомдары (нақты клиникалық белгілер)

CFS-тің негізгі белгісі — кемінде 6 ай бойы сақталатын қатты шаршау. Қосымша белгілер: ұйқыдан кейін сергектік болмауы; бұлшықет және буын ауруы; бас ауруы; есте сақтау мен зейіннің төмендеуі; тамақ ауруы; лимфа түйіндерінің ұлғаюы; бас айналу; жүрек қағысының жиілеуі [2].

Маңызды факт:

Физикалық немесе ой еңбегінен кейін жағдай 24–48 сағатқа дейін нашарлайды (postexertional malaise).

Берілген схема CFS дамуының заманауи ғылыми моделін көрсетеді.

1. Инфекция немесе стресс әсерінен иммундық жүйе белсендіріледі
2. Қабыну цитокиндері (IL-6, TNF- α) көбейеді
3. Ішек микробиомының құрамы өзгереді
4. Ішек өткізгіштігі артады («leaky gut»)
5. Токсиндер қанға өтеді (эндотоксемия)
6. Бұл миға әсер етіп, нейровоспаление тудырады
7. Нәтижесінде: шаршау; когнитивті бұзылыс; әлсіздік пайда болады[3].

Сондықтан қазіргі медицинада емдеу тек симптомдарға емес, ішек–ми осіне (gut-brain axis) бағытталып отыр.

Алдын алу жолдары және тиімді әдістер

Созылмалы шаршау синдромының алдын алу үшін кешенді және жүйелі тәсіл қажет. Ең алдымен, ұйқы гигиенасын сақтау маңызды, яғни тәулігіне кемінде 7–8 сағат ұйықтап, бір уақытта ұйқыға жату әдетін қалыптастыру керек. Сонымен қатар, ұйықтайтын бөлме қараңғы, тыныш және қолайлы температурада болуы тиіс, себебі сапалы ұйқы ағзаның толық қалпына келуіне ықпал етеді.

Дұрыс тамақтану да маңызды рөл атқарады. Ғылыми зерттеулерге сәйкес, пробиотиктерге бай тағамдар, мысалы айран мен йогурт, ішек микробиомын жақсартады, ал талшыққа бай тағамдар ағзадағы қабыну процестерін азайтуға көмектеседі. Психоэмоционалдық жағдайды бақылау да ерекше мәнге ие. Медитация, тыныс алу жаттығулары және психотерапия сияқты әдістер стресс деңгейін төмендетіп, кортизол гормонының бөлінуін реттейді. Физикалық белсенділік, бірақ ол шамадан тыс болмауы керек. Жеңіл серуендеу, йога немесе созылу жаттығулары ағзаны нығайтып, жалпы жағдайды жақсартады.

Сонымен қатар, цифрлық детокс жасау, яғни экран алдында өткізетін уақытты шектеу және әлеуметтік желілерден үзіліс алу миға түсетін жүктемені азайтады.

Зиянды әдеттерден, атап айтқанда алкоголь мен никотиннен бас тарту қажет, себебі олар жүйке жүйесін әлсіретіп, шаршау сезімін күшейтеді.

Егер шаршау ұзақ уақыт бойы сақталса, міндетті түрде дәрігерге қаралып, толық медициналық тексеруден өту керек. Уақытында анықталған мәселе тиімді емделуге мүмкіндік береді[4].

Тез өмір синдромы немесе созылмалы шаршау синдромы — қазіргі қоғамның маңызды медициналық және әлеуметтік мәселелерінің бірі. Оның пайда болуы көптеген факторларға байланысты болғандықтан, бұл синдромды толық емдеу қиын.

Алайда ғылыми зерттеулер көрсеткендей, өмір салтын дұрыс ұйымдастыру, стресс деңгейін бақылау және ағзаның ішкі тепе-теңдігін сақтау арқылы бұл синдромның алдын алуға және оның әсерін азайтуға болады.

Ең бастысы — ұзаққа созылған шаршауды елемей қалдырмай, дер кезінде шара қолдану. Себебі, ерте кезеңде анықталған жағдайда бұл синдромды бақылау әлдеқайда тиімді.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Дэниел Гоулман Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ – New York: Bantam Books, 1995. – 352 p.
2. Зигмунд Бауман Liquid Modernity – Cambridge: Polity Press, 2000. – 228 p.
3. Хартмут Роза Social Acceleration: A New Theory of Modernity – New York: Columbia University Press, 2013. – 304 p.
4. Бьюнг-Чул Хан The Burnout Society – Stanford: Stanford University Press, 2015. – 80 p.
5. Ричард Лэйард Happiness: Lessons from a New Science – London: Penguin Books, 2005. – 352 p.
6. Психология негіздері – Алматы, 2018. – 220 бет.
7. file:///C:/Users/Admin/Downloads/Үнемі%20шаршау%20синдромы_%20Себебі,%20сәлдары,%20алдын%20алу%20жолдары%20-%202015%20Қаңтар,%202025.htm
8. file:///C:/Users/Admin/Downloads/Созылмалы%20шаршау%20синдромы%20-%20себептері,%20белгілері%20және%20емі%20_%20Аполлон%20ауруханалары.html
9. file:///C:/Users/Admin/Downloads/Миалгический%20энцефаломиелит%20_%20синдром%20хронической%20усталости%20и%20кишечный%20микробиом.html
10. [file:///C:/Users/Admin/Downloads/Синдром%20хронической%20усталости%20\(МЭ_СХУ\).html](file:///C:/Users/Admin/Downloads/Синдром%20хронической%20усталости%20(МЭ_СХУ).html)

УДК 159.923.73

ДЕСТРУКТИВНОЕ ПОВЕДЕНИЕ ПОДРОСТКОВ И ЕГО ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИЧИНЫ

Женис Аружан

Психология ІР 2 курс, Атырауский университет имени Х. Досмухамедова,
Атырау, Казахстан

Научный руководитель, магистр - Бисенова Ш.Н.

Аннотация. В данной статье рассматриваются особенности деструктивного поведения подростков, его основные формы проявления, а также психологические и социально-педагогические причины возникновения. Особое внимание уделяется влиянию семейного неблагополучия, подростковой среды, эмоционально-личностной незрелости, организации досуга и уровня самосознания. Анализируются факторы риска, способствующие формированию агрессивных, аутоагрессивных, зависимых и асоциальных форм поведения. В статье подчеркивается необходимость ранней профилактики и комплексного психолого-педагогического сопровождения подростков в условиях образовательной среды.

Ключевые слова: подростки, деструктивное поведение, психологические причины, агрессия, аутоагрессия, девиация, семейное неблагополучие, профилактика.

Введение

Деструктивное поведение подростков является одной из наиболее актуальных проблем современной психологии, педагогики и социальной работы. В условиях социально-экономических изменений, роста эмоциональной нестабильности, информационной перегрузки и трансформации ценностных ориентиров подростки все чаще сталкиваются с внутренними и внешними конфликтами, которые могут проявляться в разрушительных формах поведения.

Под деструктивным поведением понимается такая форма активности личности, которая причиняет вред либо самому подростку, либо окружающим людям, либо социальной среде в целом. В отличие от обычных возрастных трудностей, деструктивное поведение имеет выраженный негативный характер и проявляется в агрессии, жестокости, протестных реакциях, буллинге, самоповреждении, зависимостях, уходах из дома, нарушении дисциплины, эмоциональной неустойчивости и иных формах саморазрушающего или социально опасного поведения.

Подростковый возраст является особенно чувствительным периодом для возникновения подобных форм поведения, так как именно в это время происходит интенсивное формирование личности, самосознания, системы ценностей, эмоционально-волевой сферы и социальных установок. При неблагоприятных условиях деструктивные тенденции могут закрепляться и переходить в устойчивые девиантные и делинквентные формы поведения.

Основная часть

Деструктивное поведение подростков представляет собой совокупность поступков и поведенческих реакций, направленных на разрушение конструктивного взаимодействия с собой, окружающими и обществом. Оно может иметь как внешнюю направленность (агрессия по отношению к другим), так и внутреннюю (аутоагрессия, саморазрушительные формы поведения).

К наиболее распространенным формам деструктивного поведения подростков относятся:

- агрессивное и конфликтное поведение;
- физическое и вербальное насилие;
- буллинг и кибербуллинг;
- негативизм и протестные реакции;
- нарушения школьной дисциплины;
- пропуски занятий, бродяжничество, уходы из дома;
- аддиктивное поведение (алкоголь, никотин, психоактивные вещества, интернет-зависимость, игровая зависимость);
- аутоагрессивное поведение;
- самоповреждение;
- суицидально опасные тенденции;
- ранние правонарушения и асоциальные поступки.

Таким образом, деструктивное поведение является сложным многоуровневым феноменом, который требует комплексного психологического и педагогического анализа.

При рассмотрении проблемы деструктивного поведения подростков особое место занимает возрастной фактор. Подростковый возраст характеризуется выраженными изменениями в эмоциональной, когнитивной и личностной сферах. В этот период происходит:

- формирование самосознания;
- развитие чувства взрослости;
- стремление к самостоятельности;
- поиск идентичности;
- обострение потребности в признании;
- повышенная чувствительность к оценке окружающих;
- эмоциональная нестабильность;
- импульсивность;

- недостаточная сформированность самоконтроля.

Подросток часто испытывает внутреннее противоречие между желанием быть самостоятельным и отсутствием достаточных ресурсов для саморегуляции. В условиях эмоциональной напряженности, фрустрации, неуспешности, социальной изоляции или конфликтов с близкими деструктивное поведение может становиться способом психологической защиты, самовыражения или разрядки.

Нередко агрессия, демонстративность, вызывающее поведение или самоповреждение являются не только формой нарушения поведения, но и своеобразным сигналом внутреннего неблагополучия, тревоги, страха, одиночества и неприязни.

Одной из ведущих причин деструктивного поведения подростков является семейное неблагополучие. Семья является первичной средой социализации, в которой закладываются основные модели эмоционального реагирования, способы разрешения конфликтов, представления о нормах поведения и уровне допустимого контроля.

Наиболее неблагоприятными факторами семейного воспитания являются:

- дефицит эмоционального контакта с родителями;
- гипоопека;
- гиперопека;
- жесткий авторитарный стиль воспитания;
- непоследовательность требований;
- частые семейные конфликты;
- развод родителей;
- эмоциональное отвержение ребенка;
- физическое или психологическое насилие;
- алкоголизация или наркотизация членов семьи;
- отсутствие положительного примера поведения.

В таких условиях у подростка формируются тревожность, чувство небезопасности, эмоциональная напряженность, агрессивность, недоверие к взрослым, низкая самооценка, протестность и внутренний конфликт. При отсутствии поддержки подросток может искать признание в неблагоприятной среде, где деструктивное поведение становится способом самоутверждения и принадлежности к группе.

Особую опасность представляет ситуация, когда деструктивные модели поведения демонстрируются взрослыми как норма. В этом случае подросток усваивает агрессию, жестокость, игнорирование правил, эмоциональную холодность и безответственность как допустимые формы взаимодействия.

Подростковая группа играет значительную роль в формировании поведения. В подростковом возрасте потребность в принадлежности к группе и признании со стороны сверстников становится одной из ведущих. Именно поэтому подростки нередко подражают тем моделям поведения, которые одобряются значимым окружением.

Под влиянием группы могут усиливаться:

- склонность к риску;
- демонстративность;
- агрессивность;
- жестокость;
- подражание асоциальным моделям;
- пренебрежение нормами;
- стремление к доминированию;
- участие в буллинге;
- вовлечение в зависимое поведение.

Групповое давление снижает уровень индивидуальной ответственности, а стремление сохранить статус в группе подталкивает подростка к действиям, которые он мог бы не совершить в одиночку. Особенно опасны микрогруппы, где поощряются унижение других,

насилие, употребление психоактивных веществ, демонстрация силы и отрицание социальных норм.

В современных условиях дополнительным фактором риска становится цифровая среда. Социальные сети, анонимные сообщества, агрессивный контент, кибербуллинг и деструктивные интернет-сообщества могут усиливать тревожность, сравнение себя с другими, чувство неполноценности и склонность к саморазрушительным действиям.

Существенным фактором деструктивного поведения является школьная дезадаптация. Низкая учебная мотивация, постоянные неудачи, трудности во взаимоотношениях с педагогами и одноклассниками, чувство несправедливости, отсутствие признания и поддержки формируют у подростка отрицательное отношение к учебной деятельности и социальной системе в целом.

Школьная дезадаптация может проявляться в следующих формах:

- систематические пропуски занятий;
- нарушение дисциплины;
- отказ от выполнения учебных требований;
- конфликтность с педагогами;
- агрессивные реакции;
- демонстративное поведение;
- снижение ответственности;
- отчуждение от коллектива.

Мотивационная сфера подростков с деструктивным поведением часто отличается деформацией потребностей, интересов и ценностных ориентиров. Наиболее типичными мотивами деструктивного поведения являются:

- стремление привлечь внимание;
- желание самоутвердиться;
- компенсация чувства неполноценности;
- протест против ограничений;
- подражание сверстникам;
- эмоциональная разрядка;
- стремление к власти и контролю;
- желание снять внутреннее напряжение;
- уход от переживаний и проблем.

На ранних этапах деструктивные реакции могут носить ситуативный характер, однако при отсутствии своевременной помощи они постепенно закрепляются и становятся устойчивой моделью поведения.

Особое место в структуре деструктивного поведения подростков занимает аутоагрессия. В отличие от открытой агрессии, направленной на окружающих, аутоагрессия направлена на самого подростка и часто остается незамеченной взрослыми.

К проявлениям аутоагрессивного поведения относятся:

- самоповреждение;
- рискованное поведение;
- намеренное игнорирование собственной безопасности;
- злоупотребление психоактивными веществами;
- расстройства пищевого поведения;
- выраженная саморазрушающая установка;
- суицидальные высказывания;
- суицидально опасные действия.

Психологическими причинами аутоагрессии могут быть:

- хроническое чувство одиночества;
- эмоциональная боль;
- переживание отвержения;
- внутренний конфликт;

- высокий уровень тревожности;
- депрессивные переживания;
- чувство вины;
- невозможность выразить эмоции конструктивным способом.

Аутоагрессия нередко является способом «снять» внутреннее напряжение, привлечь внимание к собственному состоянию или справиться с невыносимыми переживаниями. Поэтому подобные проявления требуют особенно внимательного отношения со стороны педагогов, родителей и специалистов.

Профилактика деструктивного поведения подростков должна носить системный, комплексный и междисциплинарный характер. Она требует согласованной работы семьи, школы, психологической службы, социальных педагогов, медицинских специалистов и, при необходимости, правоохранительных структур.

Основные направления профилактики:

1. Работа с семьей

- повышение психолого-педагогической культуры родителей;
- формирование навыков конструктивного общения;
- снижение конфликтности в семье;
- профилактика жестокого обращения;
- укрепление эмоционального контакта с подростком.

2. Работа в образовательной среде

- создание психологически безопасной школьной атмосферы;
- профилактика буллинга и кибербуллинга;
- раннее выявление подростков группы риска;
- развитие школьной медиации;
- формирование поддерживающих отношений между педагогом и учеником.

3. Индивидуальная психологическая помощь

- психологическое консультирование;
- коррекционно-развивающие занятия;
- обучение саморегуляции;
- развитие эмоционального интеллекта;
- работа с тревожностью, агрессией и самооценкой;
- формирование навыков конструктивного решения конфликтов.

4. Организация содержательного досуга

- вовлечение подростков в спорт;
- участие в творческих проектах;
- волонтерская деятельность;
- кружки и секции;
- социально полезная активность;
- развитие лидерства в позитивной среде.

5. Профилактика зависимого и аутоагрессивного поведения

- информационно-просветительская работа;
- формирование ценности жизни и здоровья;
- развитие стрессоустойчивости;
- обучение навыкам обращения за помощью;
- своевременное направление к специалистам.

Эффективная профилактика возможна только при условии раннего выявления первых признаков деструктивного поведения и создания поддерживающей среды, в которой подросток чувствует безопасность, принятие и возможность быть услышанным.

Заключение

Таким образом, деструктивное поведение подростков представляет собой сложное психологическое и социально-педагогическое явление, возникающее под влиянием возрастных особенностей, семейного неблагополучия, негативного воздействия группы

сверстников, школьной дезадаптации, деформации мотивационной сферы и эмоциональной нестабильности.

Деструктивное поведение может проявляться как во внешне направленных формах (агрессия, буллинг, конфликтность, нарушения дисциплины), так и во внутренне направленных (аутоагрессия, самоповреждение, зависимое поведение, суицидально опасные тенденции). Именно поэтому данная проблема требует не только педагогического контроля, но и глубокого психологического понимания.

Своевременная профилактика, ранняя диагностика, поддержка семьи, развитие безопасной образовательной среды и комплексное психолого-педагогическое сопровождение подростков являются необходимыми условиями предупреждения устойчивых деструктивных форм поведения и сохранения психического благополучия подрастающего поколения.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Керімов Л. Қиын бала және оны тәрбиелеу жолдары. – Алматы, 1990.
2. Атемова Қ.Т. Отбасында баланың іс-әрекетін ұйымдастыру жолдары. – Алматы, 2002.
3. Макаренко А.С. Воспитание в семье: Избранные педагогические произведения. – М., 1955.
4. «Отбасы» журналы. – 2003. – №9.

УДК 372.8:811.111

АНАЛИЗ ОШИБОК УЧАЩИХСЯ ПРИ УПОТРЕБЛЕНИИ ЭВФЕМИЗМОВ

Женисбек Еркеназ Серикболқызы

erkenaz.zhenisbek7@gmail.com

Студент 4 курса образовательной программы «Иностранный язык: два иностранных языка»
Павлодарский Педагогический Университет им. Ә. Марғұлан, г. Павлодар, Республика
Казахстан

Научный руководитель: к.п.н., старший преподаватель - Раисова А.Б.

В современном обучении иностранным языкам особое внимание уделяется формированию коммуникативной компетенции учащихся, включающей не только грамматическую правильность речи, но и её уместность с точки зрения норм речевого этикета [3]. Одним из важных средств достижения коммуникативной адекватности являются эвфемизмы, позволяющие смягчать высказывания и избегать прямых или грубых формулировок [4].

Актуальность данного исследования обусловлена тем, что учащиеся средней школы часто испытывают трудности при употреблении эвфемизмов, что приводит к коммуникативным ошибкам и нарушению норм вежливости в речи. Недостаточное владение эвфемистической лексикой может негативно сказываться на качестве устного и письменного высказывания [1].

Целью данной статьи является анализ типичных ошибок учащихся при употреблении эвфемизмов и определение путей их преодоления в процессе обучения английскому языку.

Для достижения поставленной цели были решены следующие задачи:

- рассмотреть теоретические основы эвфемизмов;
 - выявить основные трудности их усвоения;
 - проанализировать ошибки учащихся;
 - предложить рекомендации по их устранению.
1. Теоретические основы употребления эвфемизмов

1.1 Понятие эвфемизма

Эвфемизмами называют слова и выражения, используемые для замены прямых, грубых или нежелательных по различным причинам на более мягкие и нейтральные. Они выполняют важную роль в языке, обеспечивая соблюдение норм вежливости и культурной чувствительности [2].

Например, в английском языке вместо слова *die* часто употребляется выражение *pass away*, а вместо *old* — *elderly*. Подобные замены позволяют сделать речь более корректной и социально приемлемой [7].

Эвфемизмы широко используются в различных сферах общения: в повседневной речи, средствах массовой информации, официальной коммуникации. Их употребление связано не только с языковыми нормами, но и с культурными особенностями общества [5].

1.2 Функции эвфемизмов

В научной литературе выделяются следующие основные функции эвфемизмов [6]:

- 1) смягчающая функция - уменьшение негативной или грубой окраски высказывания;
- 2) этикетная функция - соблюдение норм вежливости и тактичности;
- 3) социальная функция - отражение культурных и моральных норм общества;
- 4) прагматическая функция - воздействие на собеседника с целью избежать конфликта или создать благоприятное впечатление.

Таким образом, эвфемизмы являются важным инструментом речевого поведения и играют значительную роль в формировании коммуникативной компетенции учащихся.

1.3 Трудности усвоения эвфемизмов учащимися

Несмотря на важность эвфемизмов, их усвоение вызывает у учащихся ряд трудностей. Это связано с тем, что эвфемизмы требуют не только знания лексики, но и понимания контекста, стилистической окраски и культурных особенностей языка.

К основным трудностям относятся:

- лексические трудности - ограниченный словарный запас учащихся;
- контекстуальные трудности - неумение выбирать уместный эвфемизм в конкретной ситуации;
- грамматические трудности - ошибки в построении высказывания;
- социокультурные трудности - незнание норм речевого поведения в англоязычной среде.

Указанные трудности нередко приводят к ошибкам в речи учащихся, что требует их систематического анализа и разработки эффективных методов обучения.

2. Практическая часть исследования

2.1 Материалы и методы исследования

Практическая часть исследования была проведена на базе средней школы среди учащихся 8–9 классов. В исследовании приняли участие 25 учащихся.

Целью практической части являлось выявление типичных ошибок при употреблении эвфемизмов в устной и письменной речи учащихся.

Для достижения поставленной цели были использованы следующие методы:

- анализ письменных работ учащихся;
- наблюдение за устной речью;
- выполнение упражнений на замену прямых высказываний эвфемистическими выражениями;
- количественный анализ допущенных ошибок.

В ходе исследования учащимся были предложены задания на замену прямых и стилистически нейтральных слов эвфемизмами, а также задания на составление диалогов и небольших письменных высказываний.

В результате анализа было выявлено и зафиксировано 40 случаев ошибочного употребления эвфемизмов. Среднее количество ошибок на одного ученика составило примерно 1–2.

2.2 Результаты исследования (анализ ошибок учащихся)

Анализ полученных данных позволил выделить несколько типов ошибок, допускаемых учащимися при употреблении эвфемизмов.

1. Неправильный выбор эвфемизма (16 случаев)

Данный тип ошибок является наиболее распространённым. Учащиеся выбирали эвфемизмы, не соответствующие коммуникативной ситуации или стилю речи.

Например, использование выражения *pass away* в повседневной бытовой ситуации, где уместнее нейтральное *die*.

2. Отсутствие эвфемизма (12 случаев)

В ряде случаев учащиеся не заменяли прямые или потенциально грубые слова эвфемизмами. Например: употребление слова *old* вместо более корректного *elderly*.

3. Грамматические ошибки (8 случаев)

Ошибки данного типа связаны с неправильным оформлением эвфемистических выражений в предложении.

Например: неправильное согласование или некорректное употребление формы слова.

4. Стилистические ошибки (4 случая)

Учащиеся использовали эвфемизмы, не соответствующие стилю высказывания.

Например: употребление чрезмерно формальных выражений в неформальной коммуникации.

Распределение выявленных ошибок представлено в таблице 1.

№	Тип ошибки	Количество	Доля (%)
1	Неправильный выбор эвфемизма	16	40%
2	Отсутствие эвфемизма	12	30%
3	Грамматические ошибки	8	20%
4	Стилистические ошибки	4	10%

Таблица 1 – Распределение ошибок при употреблении эвфемизмов

Как видно из таблицы, наиболее частотной является ошибка, связанная с неправильным выбором эвфемизма, что свидетельствует о недостаточной сформированности навыков их уместного употребления.

2.3 Обсуждение результатов

Полученные результаты позволяют сделать вывод о том, что основная трудность при употреблении эвфемизмов заключается в их правильном выборе в зависимости от коммуникативной ситуации. Это связано с тем, что эвфемизмы обладают выраженной стилистической и прагматической окраской, требующей учёта контекста [4].

Значительное количество случаев отсутствия эвфемизмов указывает на ограниченный словарный запас учащихся и недостаточную сформированность навыков речевого этикета.

Грамматические ошибки свидетельствуют о неполном усвоении языковых норм, тогда как стилистические ошибки подтверждают трудности в разграничении формального и неформального общения.

Таким образом, результаты исследования подтверждают необходимость целенаправленной работы по обучению учащихся употреблению эвфемизмов с учётом их лексических, грамматических и стилистических особенностей.

3. Заключение

В данной статье был проведён анализ ошибок учащихся при употреблении эвфемизмов в английском языке. Теоретическая часть позволила определить особенности эвфемизмов, их функции, трудности усвоения и значение для формирования коммуникативной компетенции.

Практическое исследование показало, что учащиеся средней школы чаще всего допускают следующие типы ошибок: неправильный выбор эвфемизма, отсутствие эвфемизма, грамматические и стилистические ошибки. Наиболее распространённой является ошибка, связанная с выбором эвфемизма в несоответствующем контексте. Эти результаты

подтверждают, что успешное освоение эвфемистической лексики требует систематической работы, включающей как расширение словарного запаса, так и развитие навыков анализа контекста и стилистической уместности [7].

Выявленные типичные ошибки и их количественные показатели позволяют сделать следующие выводы:

1. Эффективное обучение эвфемизмам должно включать упражнения на выбор уместного слова в зависимости от ситуации.
2. Необходимо уделять внимание развитию навыков речевого этикета и стилистической корректности.
3. Практическая работа с эвфемизмами способствует формированию у учащихся более адекватной и вежливой речевой модели, что положительно влияет на качество устной и письменной коммуникации.

Таким образом, результаты исследования имеют практическое значение для преподавателей английского языка средней школы и могут быть использованы при планировании учебных занятий, направленных на развитие коммуникативной компетенции и корректного употребления эвфемистической лексики.

Перспективой дальнейших исследований является разработка комплексной системы упражнений по обучению эвфемизмам с учётом возрастных и культурных особенностей учащихся.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Тишина Н.В. Национально-культурные особенности эвфемии в современном английском и русском языке [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/natsionalno-kulturnye-osobennosti-evfemii-v-sovremennom-angliiskom-i-russskom-yazyke>
2. Zhang Xiaoyan. A Comparative Analysis of English and Chinese Euphemisms from the Perspective of Communication Functions [Electronic Resource]. – Access Mode: http://en.cnki.com.cn/Article_en/CJFDTOTAL-SDJX200604038.htm
3. Чибисова О.В. Формирование межкультурной компетенции посредством обучения эвфемизмам // Научно-методический электронный журнал «Концепт». 2013. Т. 3. С. 396-400. [Электронный ресурс]. URL: <http://e-koncept.ru/2013/53081.htm>
4. Zimnyaya, I.A. Key competencies – a new paradigm of education result [Text] / I.A. Zimnyaya. // Higher education today. 2003. № 5. P. 34-42.
5. Kazartseva, O.M. Culture of verbal communication: theory and practice of teaching: tutorial [Text] / O.M. Kazartseva. – М.: Nauka, 1998. – 496 p.
6. Nikitina, E.Yu., Zyryanova, E.A. Theory and methods of formation of skills of speech etiquette junior student / E.Yu. Nikitina, E.A. Zyryanova. – М.: Balass, 2011. – 192 p.
7. Ter-Minasova, S.G. Language and Intercultural Communication [Text] / S.G. Ter-Minasova. – М.: WORD / SLOVO, 2000. – 624 p.

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ОҚУ САУАТТЫЛЫҒЫН ДАМУ

Жеткізгенқызы Райхан

6B01301- Бастауыш білім беру деңгейінің педагогы білім бағдарламасының ІІІ курс студенті, Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ, Қазақстан
Ғылыми жетекші: п.ғ.к., профессор - Туленова У.Т.

Аңдатпа: Мақалада бастауыш сынып оқушыларының оқу және функционалдық сауаттылығын дамытуда жасанды интеллект технологияларын қолданудың маңыздылығы қарастырылады. Оқушылардың ақпаратпен жұмыс істеу, оны талдау, саралау, қолдану дағдыларын қалыптастыру жолдары айқындалады. Сонымен қатар, жаңартылған білім беру мазмұны аясында оқушылардың цифрлық, коммуникативтік және шығармашылық құзыреттіліктерін дамытуда заманауи цифрлық құралдардың, соның ішінде жасанды интеллекттің мүмкіндіктері сипатталады.

Кілт сөздер: функционалдық сауаттылық, оқу сауаттылығы, жасанды интеллект, цифрлық білім беру, құзыреттілік, инновация.

Қазіргі цифрлық қоғамда білім беру жүйесіне қойылатын талаптар түбегейлі өзгеруде. Әсіресе, бастауыш сыныптан бастап оқушылардың оқу сауаттылығын дамыту – олардың болашақтағы табысты өмірінің негізі болып табылады. Оқу сауаттылығы тек мәтінді түсіну ғана емес, оны талдау, бағалау және өмірде қолдана білу қабілетімен сипатталады.

Осы тұрғыда жасанды интеллект технологияларын білім беру үдерісіне енгізу ерекше маңызға ие. ЖИ оқушылардың жеке ерекшеліктерін ескере отырып, оқу процесін дараландыруға, олардың қызығушылығын арттыруға және оқу тиімділігін жоғарылатуға мүмкіндік береді.

Қазіргі таңда функционалдық сауаттылық ұғымы білім кеңістігіндегі білімді құзыреттілікке бағыттау парадигмасына байланысты туындап отыр. Бастауыш мектеп оқушыларының меңгеруі тиіс білім, білік, дағдыларының жиынтығы ретінде, яғни оқытудың түпкі нәтижесі ретінде оқушылардың бойында қалыптасатын құзыреттіліктер алынады. Заманауи мұғалімнің құзыреттілігі бастауыш сынып оқушыларының функционалдық сауаттылығын дамытуға және сабақта кең ауқымды дағдыларды қалыптастырушы бағалау негізінде әр оқушының деңгейін ескере отырып, сапалы оқытуды қамтамасыз ету құзыреттілігін жетілдірумен байланысты.

Бүгінгі қоғам мен білім берудің жаңа парадигмаларының сұранысын қанағаттандыру үшін тұлғаның функционалдық сауаттылығын қалыптастыруды жүйелі түрде сабақ үрдісіне енгізу заман талабы. Білім алушы бойына оқу (оқылым, айтылым, тыңдалым, жазылым), ойлау (білу, түсіну, қолдану, талдау, салыстыру, бағалау), шығармашылық ойлау, логикалық ойлау, сыни ойлау, алгоритмдік ойлау, проблемалық ойлау, технологиялық ойлау, тілдік құзіреттілік, оқушылардың коммуникативтік дағдыларын дамыту арқылы құзіреттіліктерін қалыптастыру — жаңартылған білім беру мазмұнының басты ерекшелігі тұлғаның функционалдық сауаттылығын арттыру мақсатында екенін ескерілуі қажет. Оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамытудың жолдары: Мектепте бастауыш және жоғары деңгейдегі функционалдық сауаттылықты дамыту бойынша әр түрлі тапсырмалар барған сайын артып келеді. Олар жыл бойына оқу процесінде біркелкі бөлінуі керек. Олардың негізгі ерекшеліктері: - балалар өздерін елестете алатын нақты жағдайларға байланысты; - білім алушылардың жасына сәйкестігі; - білім мен факторлардың жүйелілігі мен байланысы. Функционалдық сауаттылығы дамыған оқушының айрықша белгілері: - әр түрлі тұрмыстық мәселелерді сәтті шешеді; - әр түрлі әлеуметтік жағдайларда қарым қатынас жасай алады және жол таба алады; - байланыс құру үшін негізгі оқу және жазу дағдыларын қолданады; - бір факт

немесе құбылыс зерттеліп, содан кейін әр түрлі жағынан бағаланған кезде пәнаралық байланыстар жасайды. Соңғы уақытта республикамыздағы мектептердің халықаралық зерттеулерге қатысып жатқаны баршамызға аян. Бұл зерттеулер негізінен функционалдық сауаттылықты құрайтын үш компонентті қарастырады: оқу сауаттылығы, математикалық сауаттылық, жаратылыс сауаттылығы.

Оқушы:

- ақпаратты іздей білуі;
- маңыздысын ажырата алуы;
- фактілерді тексеруі;
- мәтін бойынша өз ойын

Жасанды интеллект – оқыту процесін жетілдіретін заманауи құрал болып табылады. Жасанды интеллект білім беру саласында оқытудың үздіксіздігін қамтамасыз етіп, уақыт пен кеңістік шектеулерін жояды. ЖИ негізіндегі онлайн платформалар арқылы оқушылар кез келген уақытта, кез келген жерде білім ала алады. Мұндай жүйе әр адамның өз қарқынында білім алуына мүмкіндік беріп қана қоймай, қосымша ресурстар мен материалдарды пайдалануға жағдай жасайды. ЖИ жүйелері оқушының жетістіктерін бақылап, қажет болған жағдайда оның оқуын түзетіп отырады. Мәселен, егер оқушы белгілі бір тақырыпты меңгеру барысында қиындыққа тап болса, ЖИ оны анықтап, тиісті материалдармен қамтамасыз етеді. Аталған тәсіл білім алудың шектеулерін жойып, оқушыға ыңғайлы жағдайда білім алуға мүмкіндік береді.

Жасанды интеллект білім беру саласында оқушылардың оқу нәтижелерін бағалау тәсілдерін түбегейлі өзгертуі мүмкін. Бүгінде білім деңгейін тексеруде көбінесе тесттер мен емтихандар қолданылады. Алайда, бұл әдістер оқушының шынайы білімін толық көрсетпеуі мүмкін. ЖИ осы процесті дәлірек және әділеттірек етуге мүмкіндік береді. Ол оқушылардың әртүрлі тапсырмалар мен жаттығуларды орындау кезінде жинаған деректерін талдап, олардың білім деңгейін тереңірек бағалай алады. Бұл тәсіл оқушылардың оқу барысындағы күшті және әлсіз жақтарын анықтауға да көмектеседі. Сондай-ақ, ЖИ оқушылардың сұрақтарына жылдам жауап беріп, оларға қажетті кері байланыс ұсына алады. Мұндай әдіс оқыту процесінің тиімділігін арттырып, оқушылардың білім алу жылдамдығын жоғары деңгейде сақтап тұруға мүмкіндік береді. Жасанды интеллекттің бағалау жүйесіне енгізілуі білім беру сапасын жақсартып, әр оқушының жеке қажеттіліктеріне бағытталған әділ әрі икемді бағалау жүйесін қалыптастырады.

Жасанды интеллект білім беру мазмұнын жаңартудың жаңа мүмкіндіктерін ұсынады. Оның көмегімен мультимедиялық контенттер жасау және интерактивті оқу материалдарын дайындау процесі айтарлықтай жеңілдей түседі. Сондай-ақ, ЖИ виртуалды шындық (VR) және кеңейтілген шындық (AR) технологияларымен үйлесе отырып, оқыту процесін қызықты әрі тиімді етеді. Мысалы, тарих немесе биология сабақтарында оқушылар тек кітаптар мен суреттерге қарап қана қоймай, VR технологиясы арқылы көне дәуірлерге саяхат жасап, сол заманды «сезіне» алады. Биология сабағында тірі ағзалардың күрделі процестерін көзбен көріп, толық түсінуіне мүмкіндік туады. Бұл білім алуды қызықты етіп қана қоймай, материалды тереңірек меңгеруге септігін тигізеді. Жасанды интеллект жүйелері білім беру саласында оқушылардың деректерін жинап, өңдеуге қабілетті. Алайда, бұл процессте деректердің құпиялығын сақтау басты міндет саналады. ЖИ технологияларының жауапкершілікпен қолданылуы – білім беру процесінің сапасын арттырып қана қоймай, оқушылардың құқығын сақтауға да кепілдік береді. Бұл технологияның пайдасын көргісі келетін барлық тараптар үшін сенімділік пен ашықтық маңызды болып қала береді. Жасанды интеллект білім беру саласын революциялық тұрғыда өзгертетін қуатты құрал бола алады. Жеке тұлғаға бейімделген оқыту, үздіксіз білім алу мүмкіндіктері және мұғалімдер рөлінің трансформациясы – осының барлығы болашақта білім беру тәжірибесін сапалы жаңа деңгейге көтеретін өзгерістер. ЖИ оқушылардың білім алу процесін оңтайландырып, олардың қажеттіліктеріне сәйкес оқу жоспарларын құруға мүмкіндік береді.

Бастауыш білім беруде ЖИ келесі мүмкіндіктерді жүзеге асырады:

- Даралап оқыту (персонализация)

Әр оқушының деңгейіне сай тапсырмалар ұсыну

- Интерактивті оқу ортасы

Оқушының қызығушылығын арттыратын цифрлық платформалар

- Жедел кері байланыс

Қателерді бірден анықтап, түзетуге мүмкіндік беру

- Оқу аналитикасы

Оқушының даму динамикасын бақылау бойынша ЖИ негізіндегі платформалар мәтінді түсінуге арналған тапсырмалар, тесттер, ойын элементтері арқылы оқу сауаттылығын дамытады.

Жаңартылған білім беру мазмұны келесі ерекшеліктерімен сипатталады:

- спиральді оқыту қағидаты;
- Блум таксономиясына негізделген мақсаттар;
- пәнаралық байланыс;
- оқушының белсенді танымдық әрекеті.

Жасанды интеллект осы талаптарды жүзеге асыруда тиімді құрал болып табылады. Ол:

- сыни ойлауды дамытады;
- шығармашылық тапсырмалар ұсынады;
- оқушының өзіндік жұмысын ұйымдастырады.

Жасанды интеллектті қолданудың тиімді әдістері:

- Ақылды оқу платформалары арқылы мәтінмен жұмыс
- Чат-боттар көмегімен сұрақ-жауап ұйымдастыру
- Дыбыстық және мәтіндік талдау құралдары арқылы оқылым дағдыларын жетілдіру
- Ойын технологиялары (геймификация) арқылы қызығушылықты арттыру

Сонымен қатар:

- оқушылар мәтінді талдайды;
- сұрақтарға жауап береді;
- өз ойын дәлелдейді;
- шығармашылық жұмыстар орындайды.

ЖИ қолдану мұғалімнің орнын алмастырмайды, керісінше оның қызметін жаңа деңгейге көтереді. Мұғалім:

- оқу процесін ұйымдастырушы;
- бағыт беруші;
- оқушының дамуын бақылаушы рөлін атқарады.

Мұғалімнің негізгі міндеті – ЖИ құралдарын тиімді пайдаланып, оқушының оқу сауаттылығын дамыту.

Қорытындылай келе, жасанды интеллект технологияларын қолдану бастауыш сынып оқушыларының оқу сауаттылығын дамытуда үлкен мүмкіндіктер береді. Ол оқыту процесін тиімді, қызықты және нәтижелі етеді. Бүгінгі таңда функционалдық сауатты, сыни ойлайтын, ақпаратты талдай алатын тұлға қалыптастыру – білім беру жүйесінің басты мақсаты. Осы мақсатқа жетуде жасанды интеллект маңызды құралдардың бірі болып табылады.

Жас ұрпақтың сапалы білім алуы – еліміздің болашағының кепілі. Сондықтан білім беру үдерісіне инновациялық технологияларды енгізу – уақыт талабы.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Бастауыш мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығын қалыптастыру әдістемесі. Әдістемелік құрал. – Астана: Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2013. – 41 б.

2. Қазақстан Республикасы педагог қызметкерлерінің біліктілігін арттыру курстарының бағдарламасы. Мұғалімге арналған нұсқаулық 3 деңгей. Үшінші басылым. 2012-106 б.

3. Мисюрина Н.М. . Развитие сотрудничества, как одна из форм работы по формированию функциональной грамотности у учащихся КГУ «Школа-лицей №66», г. Караганда

4. Әлімов А. Интербелсенді әдістемені ЖОО-да қолдану мәселелері. Алматы, 2013. - 44

5. Смит, Дж. (2020). Білім берудегі жасанды интеллект: мүмкіндіктер мен қиындықтар . Оқу журналы.

6. Браун, Л. және Джонсон, П. (2019). AI көмегімен жекелендірілген оқыту . Білім беру технологиясына шолу.

7. Миллер, Р. (2021). Қазіргі сыныптардағы AI рөлі . Білім беру

ӘОЖ 316.6

ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ ҚҰРАЛДАРЫН ҚОЛДАНУ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК БЕЙІМДЕЛУІН АРТТЫРУ

Жолдасова Жангүл Амангелдіқызы

zhangul98@mail.ru

7M01101 – Педагогика және психология білім бағдарламасының II курс магистранты

Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ, Қазақстан Республикасы

Ғылыми жетекшісі, PhD – Мугауина Г.О.

Аңдатпа. Бұл мақалада ерекше білімді қажет ететін оқушылардың әлеуметтік бейімделуін арттырудағы инклюзивті білім беру құралдарының тиімділігі қарастырылады. Зерттеу барысында ассистивті технологиялар, арнайы педагогикалық әдістер және цифрлық білім беру ресурстарының оқушылардың әлеуметтік қарым-қатынас дағдыларын дамытудағы рөлі талданды. Инклюзивті білім беру ортасында қолданылатын құралдардың оқушылардың қоғамға бейімделу деңгейін арттыруға ықпал ететіні анықталды.

Түйін сөздер: инклюзивті білім беру, әлеуметтік бейімделу, ерекше білімді қажет ететін балалар, ассистивті технологиялар, педагогикалық құралдар.

Қазіргі білім беру жүйесінің негізгі бағыттарының бірі – барлық балаларға тең мүмкіндік беру, яғни инклюзивті білім беру қағидаттарын жүзеге асыру болып табылады. Ерекше білімді қажет ететін балаларды қоғамға толыққанды кіріктіру және олардың әлеуметтік бейімделу деңгейіне тікелей байланысты.

Бұл ретте, әлеуметтік бейімделу дегеніміз – бұл тұлғаның қоршаған ортамен тиімді қарым-қатынас орнату, әлеуметтік нормаларды меңгеру және қоғамда өз орнын табу үдерісі.

Сонымен қатар, ерекше білім беруді қажет ететін балаларға инклюзивті білім беру құралдарын тиімді пайдалану ерекше маңызға ие. Инклюзивті білім беру құралдарына арнайы оқыту әдістері, ассистивті технологиялар, визуалды және цифрлық ресурстар жатады. Бұл құралдар оқушылардың тек академиялық білім алуына ғана емес, сонымен қатар олардың әлеуметтік дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді.

Инклюзивті білім беруді кең педагогикалық практикада жүзеге асыру инклюзивті білім беру ортасына қатысушылардың әлеуметтік бейімделуі мәселесінің өзектілігін арттырады. Жүргізілген зерттеулер инклюзивті білім беру үдерісіне қатысатын білім алушылардың әлеуметтік бейімделуінде елеулі қиындықтардың бар екенін көрсетеді [1].

Қазіргі психологиялық-педагогикалық ғылыми әдебиеттерде бұл қиындықтарды еңсеру жолдарын іздеу әртүрлі ғылыми тәсілдер негізінде жүзеге асырылатындығын көре аламыз. Бұл бір жағынан - жалпы гуманистік тәсіл қарқынды дамуда, ол ерекше білім беруді қажет ететін баланың жеке тұлғалық әлеуетін толық ашуға қолайлы жағдай жасап, оның дезадаптациясына жол бермеу арқылы білім беру ықпалдарының тиімділігін арттыруды негізгі міндет ретінде қарастырады [2].

Екінші жағынан, зерттеушілер арасында позитивті психология идеяларына негізделген тәсілге деген қызығушылық артып келеді [3]. Бұл тәсіл назарды жағымсыз факторлар мен тәуекелдерді бақылаудан гөрі, тұлғаның күшті жақтарын анықтауға, қиындықтарды еңсеруге негіз болатын қасиеттерді дамытуға және тұлғаның әл-ауқатына қол жеткізу құралдарын қалыптастыруға бағыттайды.

Сондай-ақ, инклюзивті білім беру ортасындағы бейімделуді біз субъект тұрғысынан белсенді үдеріс ретінде қарастырамыз. Бұл үдеріс тұлға мен орта арасындағы өзара әрекеттестікті қамтып, оның барысында тұлғаның жаңа құрылымдарының қалыптасуы жүзеге асады.

Даму үдерісі орта талаптары мен тұлға мүмкіндіктері арасындағы сәйкессіздік жағдайында өтеді, бұл өз кезегінде тұлғаның болып жатқан жағдайды күрделі ахуал ретінде қабылдауына алып келеді. Бейімделу осы сәйкессіздіктерді еңсеруге бағытталады және ол тұлғаның бейімделу ресурстарын саналы түрде пайдалануымен, сондай-ақ ортаның мүмкіндіктерін тиімді қолдану арқылы жүзеге асады. Осы тұрғыда инклюзивті білім беру ортасындағы әлеуметтік бейімделу білім алушылардың және басқа да қатысушылардың білім беру ортасымен өзара әрекеттесуін білдіреді. Бұл өзара әрекеттесу қиын жағдайларды еңсеру үдерісінде жүзеге аса отырып, ортадағы бейімделуге қажетті ресурстар мен мүмкіндіктердің қолжетімділігіне, тұлғаның оларды саналы түрде түсінуіне, тиімді пайдалануына және дамытуына негізделеді.

Инклюзивті білім беру жағдайында «бейімделу» ұғымына екіжақты сипат береді. Біріншісі – ортаны тұлғаның қажеттіліктеріне сәйкес өзгерту, екіншісі – бейімделуге ұмтылатын тұлғаның ішкі өзгерістері.

Мәселенің мұндай қойылымы инклюзивті білім беру жағдайындағы бірлескен оқыту үдерісіне және ерекше білімді қажет ететін балалардың жалпы білім беретін оқу орнына кірігу процесіне сәйкес келеді.

Дәл осы жалпы білім беретін мектеп жағдайында дамуында бұзылыстары бар балалар олардың ішкі әлеміне әсер ететін және сонымен қатар мектеп ортасының өзінде де өзгерістермен қатар жүретін білім беру үдерісіне тартылады.

Зерттеуші С.И. Сабельникова атап өткендей, қазіргі таңда инклюзияны әрбір білім алушының айырмашылықтары мен ерекшеліктерін (жынысы, нәсілі, мәдениеті, әлеуметтік мәртебесі, ұлты, діні, сондай-ақ жеке мүмкіндіктері мен қабілеттері) қолдап, қабылдайтын реформа ретінде қарастырады. Көп жағдайда инклюзия ұғымы тек мүмкіндігі шектеулі балаларды жалпы білім беретін мектептерде дені сау құрдастарымен бірге оқыту ретінде ғана түсіндіріледі. Инклюзивті білім берудің негізгі қағидаты – жалпы білім беретін мектептердің әкімшілігі мен педагогтері ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды олардың әлеуметтік жағдайына, физикалық, эмоционалдық және зияткерлік даму деңгейіне қарамастан қабылдап, осы балалардың қажеттіліктеріне бағытталған психологиялық-педагогикалық әдістер негізінде тиісті жағдайлар жасауы болып табылады [4].

Инклюзивті білім берудің вариативті формаларын әзірлеу және оларды практикаға енгізу барысында келесі міндеттерді шешу қажет:

- арнайы педагогикалық көмекке мұқтаж балалардың қамтылу аясын кеңейту;
- ерекше білімді қажет ететін балалардың қалыпты дамып келе жатқан құрдастар ортасына кірігуіне жағдай жасау;
- ата-аналарға қажетті консультативтік көмек алу мүмкіндігін қамтамасыз ету;
- инклюзивті сыныптарда жұмыс істейтін педагогтерге тұрақты және білікті әдістемелік қолдау көрсету.

Олай болса, қазіргі білім беру мекемелерінде инклюзивті білім беру бағдарламаларын күнделікті білім беру тәжірибесіне енгізу бараысында цифрлық құралдарды тиімді қолданудың негізгі мүмкіндіктерін қарастыру теориялық негіздерді нақтылауды талап етеді.

«Цифрлық технологиялар» ұғымы негізін цифрлық құрылғылар, ақпараттық және телекоммуникациялық технологиялар құрайтын жүйе ретінде қарастырылады [5].

Инклюзивті білім беру жағдайындағы цифрлық технологиялар ұғымын шетелдік педагогтер коррекциялық-компенсаторлық міндеттерді шешуде қолданылатын нақты цифрлық құралдарды анықтап, қарастырады. Оларға ерекше білім беруді қажет ететін оқушылардың қажетті ақпаратты қабылдауын жеңілдететін, соның нәтижесінде олардың педагогикалық үдерісте тең құқықты қатысуына ықпал ететін аппараттық және бағдарламалық қамтамасыз ету құралдары жатады. Сонымен бірге, инклюзивті білім беру саласында ассистивті және жалпы цифрлық құралдарды қолдану тәжірибесін талдау олардың қолдану аясын кеңейту барлық санаттағы оқушылар үшін қолжетімді білім беру ортасын қалыптастыруға мүмкіндік беретінін дәлелдейді.

Инклюзивті білім беру құралдары – бұл ерекше білімді қажет ететін оқушылардың білім алуына және әлеуметтік дамуына жағдай жасайтын педагогикалық және техникалық ресурстар жиынтығы. Оларға мыналар жатады:

- ассистивті технологиялар (экран оқырмандар, дыбыстық бағдарламалар);
- визуалды құралдар (пиктограммалар, карточкалар);
- арнайы оқыту әдістері (жекелендірілген оқыту, ойын технологиялары);
- цифрлық білім беру ресурстары.

Бұл аталған құралдар білім алушылардың коммуникациялық қабілеттерін дамытып, әлеуметтік ортаға бейімделуін жеңілдетеді.

Ерекше білімді қажет ететін оқушылар үшін цифрлық технологиялар білім мазмұнын қолжетімді ету құралы ретінде ерекше мәнге ие. Бұл құралдар оқу материалын қабылдауды жеңілдетіп қана қоймай, оқушының жеке ерекшеліктеріне сәйкес бейімделген білім беру ортасын қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Жоғарыда көрсетілген цифрлық құралдардың ішінде ассистивті технологиялар ерекше орын алады. Оларға экран оқырмандар, мәтінді дыбыстау бағдарламалары, үлкейткіш құрылғылар, сөйлеуді тану жүйелері және альтернативті коммуникация құралдары жатады. Мұндай технологиялар көру, есту, сөйлеу немесе қозғалыс бұзылыстары бар балаларға ақпаратты тиімді қабылдауға және білім беру процесіне толыққанды қатысуға мүмкіндік береді. Сондай-ақ, ассистивті құралдар мектептің виртуалды архитектурасының сегменттері (виртуалды сыныптар, тар бейінді мамандар кабинеттері, ата-аналарға арналған бөлмелер, сыныптан тыс жұмыстарға арналған бөлмелер) және білім беру үдерісінде өзге ақпаратты ұсынудың баламалы форматтарын жатқыздыруға болады.

Мұндай ортада әртүрлі бұзылыстармен (қимыл-қозғалыс, мінез-құлықтық, сенсорлық) байланысты кедергілер жойылып, ерекше білімді қажет ететін оқушылардың дені сау құрдастар ортасына табысты кірігуі қамтамасыз етіледі.

Мектептегі инклюзивті білім беру міндеттерін шешу ерекшеліктеріне байланысты цифрлық технологияларды үш негізгі санатқа бөлуге болады:

- оқытуға көмектесетін цифрлық технологиялар (ассистивті құралдар);
- жаттықтыру және қайталауға арналған цифрлық технологиялар;
- оқыту мүмкіндіктерін кеңейтетін цифрлық технологиялар.

Оқытуға көмектесетін цифрлық технологиялар (ассистивті құралдар), жоғарыда айтылғандай, мектептің виртуалды архитектурасының төрт сегментін қамтиды. Солардың ішінде негізгі рөлді виртуалды сыныптар атқарады. Олар электрондық білім беру ресурстарының агрегаторы болып табылады.

Виртуалды сыныптардың мазмұны ерекше білімді қажет ететін әрбір оқушының білім беру қажеттіліктері мен танымдық қызығушылықтарын қанағаттандыруға бағытталуы тиіс. Осыған байланысты олардың құрамына міндетті түрде келесі ресурстар енгізілуі қажет:

- әртүрлі нозологиялық топтағы ерекше білімді қажет ететін оқушыларға арналған түзету курстарының тізімі және әр курсқа гиперсілтемелердің болуы [5];
- әр сыныпқа арналған сабақ кестелері;
- оқулықтар мен оқу құралдарының электрондық нұсқаларына, аудиовизуалды материалдарға, анықтамалық басылымдарға сілтемелер, сондай-ақ нақты нозологиялық топтағы оқушыларға бейімделген басқа да пайдалы ақпарат. Сонымен қатар, ерекше білімді

қажет ететін оқушыларға арналған виртуалды сыныптарды ұйымдастыру олардың орындаған жұмыстарын желілік кеңістікте орналастыру мүмкіндігін қамтамасыз етуді де көздейді.

Қазіргі мектептің виртуалды архитектурасының маңызды құрамдас бөліктерінің бірі – сабақтардың технологиялық карталары болып табылады [6]. Ерекше білім беруді қажет ететін балалар мен жасөспірімдерді оқыту және тәрбиелеуге бағытталған қызметтің тиімділігіне мектептердің виртуалды ортасында тар бейінді мамандар кабинеттерін құру оң ықпал етеді. Оларға логопед-мұғалім, педагог-психолог және бейімделген дене шынықтыру маманы жатады [7].

Аталған ассистивті құралдың негізгі мақсаты – осы мамандардың сабақтар өткізу мүмкіндіктерін кеңейту, сондай-ақ ерекше білімді қажет ететін оқушылар мен олардың ата-аналарына (заңды өкілдеріне) жедел кеңес беру іс-шараларын ұйымдастыруға жағдай жасау болып табылады [8].

Аталған тәсілдердің әрқайсысының өнімділігін мойындай отырып, инклюзивті білім беру ортасында білім алушылардың әлеуметтік бейімделу ресурстарын айқындау үшін олардың негізгі идеяларын интеграциялау маңызды деп білеміз.

Сонымен қатар, цифрлық білім беру ресурстары (интерактивті платформалар, мультимедиялық материалдар, онлайн сабақтар) оқыту үдерісін визуализациялауға, оқу материалын қызықты әрі түсінікті етуге ықпал етеді. Әсіресе, ойын элементтері енгізілген білім беру платформалары оқушылардың мотивациясын арттырып, олардың оқу әрекетіне белсенді қатысуын қамтамасыз етеді.

Цифрлық құралдарды қолданудың маңызды артықшылықтарының бірі – білім беруді дараландыру мүмкіндігі. Мұғалім әр оқушының деңгейіне, қарқынына және қажеттіліктеріне сәйкес тапсырмалар ұсына алады. Бұл өз кезегінде оқушылардың өзіндік жұмыс дағдыларын қалыптастырып, олардың оқу жетістіктерін арттырады.

Сонымен қатар, цифрлық технологиялар ерекше білімді қажет ететін балалардың әлеуметтік дағдыларын дамытуға ықпал етеді. Онлайн коммуникация құралдары арқылы оқушылар өзара қарым-қатынас жасап, топтық жұмыстарға қатыса алады. Бұл олардың қоғамға бейімделуіне және әлеуметтік белсенділігінің артуына әсер етеді. Дегенмен, цифрлық құралдарды тиімді пайдалану үшін педагогтердің цифрлық құзыреттілігі жоғары болуы қажет. Мұғалімдер арнайы бағдарламаларды меңгеріп, оларды оқыту үдерісінде орынды қолдана білуі тиіс. Сонымен қатар, ата-аналармен бірлескен жұмыс та маңызды рөл атқарады.

Қорыта келе, ерекше білім беруді қажет ететін балаларды оқытуда цифрлық құралдарды қолдану білім беру сапасын арттырудың, оқушылардың әлеуметтік бейімделуін қамтамасыз етудің және олардың тұлғалық дамуын қолдаудың тиімді құралы болып табылады. Сондықтан инклюзивті білім беру жүйесінде цифрлық технологияларды кеңінен енгізу – қазіргі заман талабы.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Калинина Н.В. Социально-психологические трудности адаптации школьников в инклюзивной образовательной среде // Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия Акмеология образования. Психология развития. -2014. -Том 3, - вып.4. - С.389–395.
2. Организация инклюзивного образования для детей с ограниченными возможностями здоровья: учеб. пособие / отв. ред. С.В. Алехина, Е.Н. Кутепова. -М., - 2013. - 324 с.
3. Seligman M.E., Csikszentmihalyi M. Positive psychology. An introduction // American Psychologist. - 2000. -Vol. 55. - P.5-14.
4. Сабельникова С.И. Развитие инклюзивного образования // Справочник руководителя образовательного учреждения. – 2009. - №1. – С.42-54
5. Алкснит, Н.А. Критерии эффективного оформления цифрового учебного материала для синхронного онлайн-урока по РКИ / Н.А. Алкснит // Мир науки, культуры, образования. – 2024. – № 4(107). – С. 8-12

6. Борисова, Н.В. Инклюзивное образование: право, принципы, практика / Н.В. Борисова, С.А. Прушинский. – Москва: Перспектива, 2009. – 272 с.
7. Трошина, Е.П. Использование цифровых технологий в инклюзивном образовании / Е.П. Трошина, Е.А. Барабошкина, В.В. Мантуленко // Наука и школа. – 2021. – № 1. – С. 133-142.
8. Малкова, М.А. Социолингвистические факторы неологизации цифрового пространства (на материале французского и английского языков) / М.А. Малкова // Мир науки, культуры, образования. – 2024. – № 6(109). – С. 482-485.

ӘОЖ 159.99

БАЛАЛАР ҮЙІНДЕ ТӘРБИЕЛЕНУШІ ЖАСӨСПІРІМДЕРІНІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІН ҚОЛДАУДЫҢ КЕШЕНДІ БАҒДАРЛАМАСЫНЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Жумабаева Рита Сапиевна

7М01101-Педагогика және психология білім бағдарламасының ІІ курс магистранты,
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ, Қазақстан Республикасы

Аңдатпа. Бұл мақалада балалар үйінде тәрбиеленуші жасөспірімдердің психологиялық ерекшеліктері қарастырылып, олардың тұлғалық дамуы мен әлеуметтік бейімделуіндегі негізгі қиындықтар талданады. Сонымен қатар, аталған санаттағы жасөспірімдерді қолдауға бағытталған кешенді психологиялық бағдарлама ұсынылады. Бағдарлама диагностикалық, түзету-дамыту және әлеуметтік бейімдеу бағыттарын қамтып, жасөспірімдердің эмоционалдық тұрақтылығын арттыруға, өзін-өзі бағалауын қалыптастыруға және қоғамға тиімді кірігуіне ықпал етеді.

Кілт сөздер. Балалар үйі, жасөспірім, психологиялық ерекшеліктер, психологиялық қолдау, әлеуметтік бейімделу, тұлғалық даму, кешенді бағдарлама, түзету жұмысы, эмоционалдық тұрақтылық

Қазіргі қоғамдағы әлеуметтік-экономикалық өзгерістер балалар үйінде тәрбиеленуші жасөспірімдердің психологиялық жағдайына ерекше назар аударуды талап етеді. Ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалардың тұлғалық дамуы, эмоционалдық тұрақтылығы мен әлеуметтік бейімделуі күрделі үдеріс болып табылады. Мұндай жасөспірімдерде сенімсіздік, жалғыздық сезімі, агрессия немесе тұйықтық сияқты психологиялық ерекшеліктер жиі кездеседі.

Балалар үйіндегі тәрбиеленушілердің өмірлік тәжірибесінің шектеулі болуы олардың болашақта қоғамға толыққанды бейімделуіне кедергі келтіруі мүмкін. Осыған байланысты олардың психологиялық дамуын қолдауға бағытталған кешенді бағдарламаларды әзірлеу өзекті мәселелердің бірі болып табылады.

Зерттеудің мақсаты – балалар үйінде тәрбиеленуші жасөспірімдердің психологиялық ерекшеліктерін ескере отырып, оларды қолдаудың тиімді кешенді бағдарламасын ұсыну.

Балалар үйінде тәрбиеленуші жасөспірімдердің психологиялық даму ерекшеліктері олардың әлеуметтік жағдайымен, отбасылық қолдаудың болмауымен және эмоционалдық депривациямен тығыз байланысты. Осындай күрделі әлеуметтік-психологиялық жағдайда өсіп келе жатқан жасөспірімдердің тұлғалық қалыптасуын қамтамасыз ету мақсатында кешенді психологиялық қолдау бағдарламасын әзірлеу маңызды ғылыми-практикалық міндет ретінде қарастырылады.

Кешенді психологиялық қолдау ұғымы тұлғаның эмоционалдық, когнитивтік, мінез-құлықтық және әлеуметтік салаларын біртұтас жүйе ретінде қамтитын, психологиялық қиындықтарды алдын алу мен түзетуге бағытталған кәсіби ықпалдар жиынтығы ретінде

сипатталады. Аталған қолдау түрі жасөспірімдердің ішкі ресурстарын белсендіруді, өзін-өзі тануын және әлеуметтік ортаға бейімделуін қамтамасыз етуге бағдарланады.

Балалар үй жағдайында тәрбиеленуші жасөспірімдер психологиялық қолдауға ерекше мұқтаж әлеуметтік топ болып саналады. Ата-ана қамқорлығынан айырылу, тұрақты эмоционалдық байланыстың болмауы, сенімсіздік пен мазасыздық сезімдерінің басымдығы олардың психоэмоционалдық дамуына теріс әсер етеді. Осындай факторлар жасөспірімдердің өз-өзіне сенімдігіне, агрессивті немесе тұйық мінез-құлықтық қалыптасуына, әлеуметтік өзара әрекеттесу дағдыларының жеткіліксіз дамуына әкелуі мүмкін. Сондықтан, психологиялық қолдау бағдарламасы аталған қиындықтарды жүйелі түрде жеңуге бағытталуы тиіс.

Бағдарламаны әзірлеу барысында жас ерекшелік психологиясының негізгі қағидалары басшылыққа алынды. Жасөспірімдік кезең тұлғалық өзіндік сананың қалыптасуымен, эмоциялық тұрақсыздықпен және әлеуметтік рөлдерді меңгерумен сипатталатындықтан, психологиялық ықпалдар осы даму кезеңінің ерекшеліктеріне сәйкес құрылды. Сонымен қатар, даму психологиясының теориялық тұжырымдамалары негізінде жасөспірімдердің психикалық дамуының динамикасы ескеріліп, қолдау шаралары біртіндеп күрделендіріліп отырды.

Бағдарламаның негізгі мақсаты балалар үйінде тәрбиеленуші жасөспірімдердің психологиялық ерекшеліктерін ескеру олардың эмоционалдық тұрақтылығын нығайтуға, тұлғалық әлеуетін дамытуға және әлеуметтік ортаға табысты бейімделуін қамтамасыз етуге жағдай жасау болып табылады. Аталған мақсат жасөспірімдердің өзін-өзі қабылдауын қалыптастыруға, ішкі психологиялық ресурстарын жандандыруға және өмірлік қиындықтарға төзімділігін арттыруға бағытталған.

Бағдарламаның мақсатын жүзеге асыру төмендегідей өзара сабақтас міндеттер арқылы қамтамасыз етіледі:

- Жасөспірімдердің эмоционалдық күйзеліс деңгейін төмендету және психоэмоционалдық тұрақтылығын қалыптастыру;
- Өзін-өзі бағалаудың адекватты деңгейін дамыту, жеке мүмкіндіктеріне сенім қалыптастыру;
- Қарым-қатынас жасау дағдыларын жетілдіру, әлеуметтік өзара әрекеттесу мәдениетін дамыту;
- Агрессивті мінез-құлық көріністерін, мазасыздық пен тұйықтық деңгейін азайту;
- Әлеуметтік бейімделу мүмкіндіктерін кеңейту және топ ішінде жағымды қарым-қатынас орнатуға ықпал ету.

Аталған міндеттер жасөспірімдердің тұлғалық дамуын қолдауға және балалар үйі жағдайында психологиялық жайлылықты арттыруға бағытталған кешенді ықпал ету жүйесін құрайды.

Бағдарламаны іске асыру барысында бірқатар негізгі қағидаттар басшылыққа алынды.

Тұлғалық-бағдарланған қағидат жасөспірімнің дара психологиялық ерекшеліктерін, қажеттіліктері мен мүмкіндіктерін ескеруге негізделді. Әрбір тәрбиеленуші жеке тұлға ретінде қабылданып, оның ішкі әлеуетін ашуға жағдай жасалды.

Жас ерекшелігін ескеру қағидаты жасөспірімдік кезеңге тән эмоциялық тұрақсыздықты, өзіндік сананың қалыптасуын және әлеуметтік рөлдерді меңгеру үдерісін назарда ұстауды көздеді.

Жүйелілік пен кешенділік қағидаты психологиялық қолдаудың бірізді, өзара байланысқан шаралар жүйесі ретінде ұйымдастырылуын қамтамасыз етті. Диагностика, түзету-дамыту және профилактикалық жұмыстар біртұтас құрылымда жүзеге асырылды.

Қауіпсіз психологиялық орта құру қағидаты жасөспірімдердің өз ойын еркін білдіруіне, эмоцияларын ашық көрсетуіне мүмкіндік беретін сенімді атмосфера қалыптастыруды көздеді.

Қолжетімділік пен үздіксіздік қағидаты бағдарламаның балалар үйінің күнделікті тәрбиелік үдерісіне үйлесімді енгізілуін және жүйелі түрде жүргізілуін қамтамасыз етуге бағытталды.

Балалар үйінде тәрбиеленуші жасөспірімдердің психологиялық ерекшеліктерін қолдауға арналған кешенді бағдарлама диагностикалық зерттеу нәтижелеріне сүйене отырып құралды. Бағдарлама мазмұны жасөспірімдердің эмоционалдық, тұлғалық және әлеуметтік дамуындағы өзекті мәселелерді жүйелі түрде шешуге бағытталды. Психологиялық ықпал ету жұмыстары түзету-дамыту, кеңес беру және профилактикалық бағыттарды өзара бірлікті қамтыды.

Бағдарлама балалар үйі жағдайында жүзеге асырылуға бейімделіп, тәрбиелік үдерістің ерекшеліктерін ескере отырып жоспарланды. Психологиялық жұмыстар жасөспірімдердің жас ерекшеліктеріне, эмоционалдық күйіне және әлеуметтік тәжірибесіне сәйкес ұйымдастырылды.

Кешенді психологиялық қолдау бағдарламасының ұзақтығы 4 айға құрады. Психологиялық сабақтар аптасына 2 рет, әр сабақтың ұзақтығы 60 минут көлемінде ұйымдастырылды. Бағдарлама жалпы алғанда 32 сабақтан тұрды.

Сабақтар топтық және жеке формада жүргізіліп, жасөспірімдердің психологиялық қауіпсіздігін, белсенді қатысуын және рефлексия жасау мүмкіндігін қамтамасыз етуге бағытталды.

Бағдарлама мазмұны төмендегідей негізгі бағыттар бойынша жүйеленді:

- Түзету-дамыту бағыты;
- Профилактикалық бағыты;
- Кеңес беру бағыты.

Аталған бағыттар өзара логикалық байланыста құрылып, жасөспірімдердің психологиялық дамуына кешенді ықпал етуді көздеді.

Бағдарламаның толық құрылымдалуы мен сабақтардың логикалық сабақтастығы балалар үйінде тәрбиеленуші жасөспірімдердің психоэмоционалдық жай-күйін жақсартуға, тұлғалық ресурстарын дамытуға және әлеуметтік ортада өзін сенімді ұстауына жағдай жасайды. Төменде кейбір маңызды деген сабақтарға кеңірек тоқталдық.

«Мен кімін?» түзету-дамыту сабағының мазмұны

Сабақ балалар үйінде тәрбиеленуші жасөспірімдердің өзіндік санасын қалыптастыруға және тұлғалық рефлексия үдерісін дамытуға бағытталды. Сабақ мазмұны жасөспірімдердің өз болмысын тануына, жеке ерекшеліктерін ұғынуға және тұлға ретінде қабылдауына психологиялық жағдай жасауға негізделді.

Балалар үйі жағдайында тәрбиеленуші жасөспірімдер көбінесе өзіндік сәйкестік мәселесін бастан өткереді. Өмірлік тәжірибенің күрделілігі, ата-аналық қолдаудың болмауы, әлеуметтік ортадағы тұрақсыздық олардың өз «Менін» анықтауына кедергі келтіреді. Осыған байланысты сабақ барысында жасөспірімдердің ішкі әлеміне үңілуіне, өзіндік сипаттамаларын айқындауына және тұлғалық құндылықтарын сезінуіне басымдық берілді.

Сабақтың негізгі мақсаты жасөспірімдердің өзін-өзі тану деңгейін арттыру, жеке қасиеттері мен мүмкіндіктерін саналы түрде қабылдауына ықпал ету болып табылады. Аталған мақсатты жүзеге асыру үшін өзіндік рефлексияны дамыту, эмоциялық өзін-өзі түсінуге жағдай жасау және тұлғалық ерекшеліктерді вербализациялау міндеттері көзделді.

Сабақтың кіріспе бөлімінде топ мүшелері арасында сенімді әрі еркін атмосфера қалыптастыруға бағытталған қысқаша психологиялық жаттығулар жүргізілді. Қатысушылардың эмоционалдық күйі назарға алынып, әрбір жасөспірімнің пікірін құрметтеу қағидаты басшылыққа алынды. Біз сабақтың тақырыбы мен маңызын түсіндіре отырып, өзін танудың тұлғалық дамудағы рөліне назар аудардық.

Негізгі бөлімде рефлексиялық және арт-терапиялық әдістер кеңінен қолданылды. Жасөспірімдерге «Мен кімін?» деген сұраққа жауап беруді ұсыну арқылы олардың өз болмысын сөзбен және бейнелеу арқылы сипаттауына мүмкіндік жасалды. Қатысушылар қағаз бетіне өздерін сипаттайтын сөздерді, ұғымдарды немесе бейнелерді орналастырып, ішкі күйін символдық түрде бейнеледі. Арт-терапиялық жұмыс барысында жасөспірімдердің өзіндік қабылдауы, ішкі сезімдері мен тұлғалық ерекшеліктері көрініс тапты.

Жаттығу аяқталғаннан кейін әрбір қатысушы өз жұмысын таныстырып, өзін қалай қабылдайтыны, қандай қасиеттерін маңызды санайтыны туралы ойларымен бөлісті. Біз жасөспірімдердің өзіндік сипаттамаларын мұқият тыңдап, қолдау білдіріп отырдық. Қатысушылардың өзара пікір алмасуы топ ішінде қабылдау мен түсініктікті арттырып, өзін ашық білдіруге жағдай жасады.

Сабақ барысында жасөспірімдердің көпшілігі өз бойындағы жағымды қасиеттерді алғаш рет саналы түрде атап өткенін, ал кейбір қатысушылар өзін сипаттауда бастапқыда қиындық сезінгенін білдірді. Осындай сәттерде психологиялық қолдау көрсету арқылы олардың өз-өзіне деген сенімін нығайтуға басымдық берілді. Жаттығулар жасөспірімдердің өзін тек әлеуметтік мәртебе немесе сыртқы жағдай арқылы емес, тұлғалық қасиеттері мен ішкі құндылықтары тұрғысынан қабылдауына ықпал етті.

Қорытынды бөлімде рефлексия жүргізіліп, қатысушылар сабақтан алған әсерлерімен бөлісті. Жасөспірімдер өздерін тереңірек тани бастағанын, ойларын ашық айтуға мүмкіндік алғанын және топ ішінде қолдау сезінгенін атап өтті. Біз әрбір қатысушының белсенділігі мен шынайылығын бағалап, өзін-өзі тану үдерісінің ұзақ әрі маңызды жол екеніне назар аудардық.

Аталған түзету-дамыту сабағы жасөспірімдердің өзіндік санасын қалыптастыруға, өзін тұлға ретінде қабылдауына және ішкі ресурстарын сезінуіне оң ықпал етті. Сабақ мазмұны кейінгі психологиялық жұмыстарға негіз болып, жасөспірімдердің тұлғалық дамуына бағытталған кешенді бағдарламаның маңызды құрамдас бөлігі ретінде сипатталады.

Қорыта келе, бағдарлама 4 ай көлемінде жүйелі түрде жүзеге асырылып, сабақтардың логикалық сабақтастығы мен әдістердің алуын түрлілігі жасөспірімдердің психоэмоционалдық жағдайына оң ықпал етті. Тренингтер, арт-терапиялық әдістер, психогимнастикалық жаттығулар мен ситуациялық талдау жасөспірімдердің белсенді қатысуын қамтамасыз етіп, рефлексия жасау дағдыларын дамытуға жағдай жасады.

Жалпы алғанда, әзірленген кешенді психологиялық қолдау бағдарламасы балалар үйінде тәрбиеленуші жасөспірімдердің психологиялық ерекшеліктерін ескере отырып, олардың тұлғалық дамуын қолдауға, эмоционалдық әл-ауқатын нығайтуға және әлеуметтік ортада өзін сезімді сезінуіне бағытталған тиімді психологиялық құрал ретінде сипатталады.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Сарыбаева И. С., Балмағанбет Б. Ж. Балалар үйі түлектерінің әлеуметтік бейімделу мәселелерін шешудегі сүйемелдеу жүйесі //ҚазҰУ Хабаршысы. Психология және әлеуметтану сериясы. – 2018. – Т. 64. – №. 1. – С. 124-131.

2. Иргалиев А. С. Отбасын алмастыратын мекемелердің тәрбиеленушілерін нәтижелі әлеуметтендірудің әлеуметтік-педагогикалық бағыттары //ЛН Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы. Педагогика. Психология. Социология сериясы. – 2023. – Т. 144. – №. 3. – С. 127-139.

3. Нартаева М.А., Шеденова Н.У. Балалар үйінде тәрбиеленген жасөспірімдердің әлеуметтік ерекшеліктері //ҚазҰУ Хабаршысы. Психология және әлеуметтану сериясы. – 2014. – Т. 49. – №. 2.

4. Maree J. G. The psychosocial development theory of Erik Erikson: critical overview //The influence of theorists and pioneers on early childhood education. – 2022. – С. 119-133.

5. Pakpahan F. H., Saragih M. Theory of cognitive development by Jean Piaget //Journal of Applied Linguistics. – 2022. – Т. 2. – №. 1. – С. 55-60.

6. Fasteland M. Reading the Antimodern Way: G. Stanley Hall's Adolescence and Imperialist Reading for White American Boys //The Journal of the History of Childhood and Youth. – 2019. – Т. 12. – №. 1. – С. 7-25.

Д. ИСАБЕКОВТЫҢ «ӘПКЕ» ДРАМАСЫНДАҒЫ КЕЙІПкерлердің тілдік ПРАГМАТИКАСЫН 8-СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНА ОҚЫТУДА ҚОЛДАНУ

Жунусханова Самал Бауыржановна

zhunuskhanovas@bk.ru

«Қазақ тілі мен әдебиеті» ББ II курс магистранты,
Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеі» КЕАҚ, Павлодар қ,
Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі, ф.ғ.д., профессор – Сағындықұлы Б.

Аңдатпа. Бұл мақалада қазақ драматургиясының көрнекті өкілі Дулат Исабековтың «Әпке» драмасындағы кейіпкерлер тілінің прагматикалық ерекшеліктерін 8-сынып оқушыларына оқыту әдістемесі жан-жақты қарастырылады. Зерттеу жұмысының өзектілігі қазіргі білім беру жүйесінде оқушылардың функционалдық сауаттылығын, коммуникативтік құзыреттілігін және сыни ойлау дағдыларын дамыту қажеттілігімен негізделеді. Осы тұрғыда көркем мәтінді, әсіресе драмалық шығармаларды тілдік прагматика аспектісінде талдау – оқыту үдерісінің тиімділігін арттыратын маңызды бағыттардың бірі ретінде ұсынылады.

Мақалада тілдік прагматика ұғымының теориялық негіздері ашылып, оның әдеби мәтіндегі, соның ішінде драмалық жанрдағы қызметі ғылыми тұрғыда сипатталады. Драмалық шығарманың ерекшелігі – авторлық баяндаудың болмауы және кейіпкерлердің барлық әрекеті мен ішкі психологиясының тек тіл арқылы берілуі екендігі ескеріліп, кейіпкер сөзінің коммуникативтік, эмоциялық және әлеуметтік қызметтері кешенді түрде талданады. Осы негізде «Әпке» драмасындағы Қамажай, Төлеутай және басқа да кейіпкерлердің сөйлеу тіліндегі прагматикалық бірліктер анықталып, олардың тәрбиелік және танымдық әлеуеті сараланады.

Зерттеу барысында оқушыларға драмалық мәтінді оқытуда қолданылатын тиімді әдіс-тәсілдер жүйесі ұсынылады. Атап айтқанда, рөлдік ойын, диалогтік талдау, «Ыстық орындық», пікірталас, шығармашылық тапсырмалар сияқты белсенді оқыту технологиялары арқылы кейіпкер тілінің астарлы мәнін ашу жолдары қарастырылады. Бұл әдістер оқушылардың тек мәтінді түсінуін ғана емес, сонымен қатар олардың сөйлеу мәдениетін, өз ойын дәлелдеу қабілетін, әлеуметтік-коммуникативтік дағдыларын дамытуға бағытталған.

Сонымен қатар, мақалада ұсынылған тапсырмалар жүйесі оқушылардың жас ерекшеліктеріне сәйкес құрылып, олардың әдеби талдау дағдыларын кезең-кезеңімен қалыптастыруға мүмкіндік береді. Тілдік прагматиканы оқыту арқылы оқушылар кейіпкердің сөзіндегі жасырын мағынаны, мақсатты, эмоциялық реңкті анықтауға үйренеді, яғни мәтінді терең түсіну қабілеті артады. Бұл өз кезегінде білім алушылардың өмірлік жағдайларда дұрыс шешім қабылдауына, тұлғалық қалыптасуына оң әсер етеді.

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, Д. Исабековтың «Әпке» драмасын тілдік прагматика негізінде оқыту оқушылардың танымдық белсенділігін арттырып, әдебиет пәніне деген қызығушылығын күшейтеді. Сонымен қатар, бұл тәсіл білім беру мазмұнын жаңартудың негізгі талаптарына сәйкес келеді және оқыту процесінің практикалық тиімділігін қамтамасыз етеді.

Мақалада ұсынылған ғылыми-әдістемелік тұжырымдар мен практикалық ұсыныстар жалпы білім беретін мектептердің қазақ әдебиеті пәні мұғалімдеріне, жас педагогтарға және әдіскерлерге арналған.

Тірек сөздер: тілдік прагматика, драмалық шығарма, кейіпкер тілі, коммуникативтік құзыреттілік, әдеби талдау, оқыту әдістемесі, функционалдық сауаттылық.

Кіріспе. Қазіргі білім беру жүйесі жаһандану жағдайында тек білім мазмұнын меңгертумен шектелмей, оқушының тұлғалық дамуын, функционалдық сауаттылығын, сыни

ойлау қабілетін және коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыруды басты мақсат ретінде айқындайды. Осы тұрғыда жалпы орта білім беру ұйымдарындағы қазақ әдебиетін оқыту мазмұны да жаңарып, оқушыны дайын ақпаратты қабылдаушы емес, оны талдай алатын, бағалайтын және өмірлік тәжірибеде қолдана білетін белсенді субъект ретінде қалыптастыруға бағытталуда. Бұл міндеттерді жүзеге асыруда көркем мәтінді терең әрі көпқырлы талдаудың маңызы зор.

Әдебиетті оқытудағы қазіргі әдістемелік бағыттардың бірі – мәтінді тілдік және прагматикалық тұрғыдан талдау. Әсіресе драмалық шығармаларды оқыту барысында бұл тәсіл ерекше өзектілікке ие. Себебі драма жанрының табиғаты – кейіпкерлер арасындағы диалогқа, тілдік қарым-қатынасқа негізделеді. Мұнда авторлық баяндау, сипаттау элементтері шектеулі болғандықтан, кейіпкердің мінезі, ішкі жан дүниесі, әлеуметтік жағдайы мен көзқарасы тек оның сөзі арқылы ашылады. Осыған байланысты драмалық мәтінді түсінудің негізгі кілті – кейіпкер тілінің прагматикалық мәнін дұрыс ұғыну болып табылады.

Тілдік прагматика – тіл білімінің сөйлеу актілерін, сөйлеушінің мақсатын, адресатқа ықпал ету жолдарын зерттейтін маңызды саласы. Ол тілдік бірліктердің тек мағыналық қырын ғана емес, олардың нақты коммуникативтік жағдайда қалай және не мақсатта қолданылатынын анықтауға бағытталған. Әдеби шығармада, әсіресе драмада, прагматика кейіпкер сөзінің астарлы мағынасын, эмоциялық реңкін, ықпал ету күшін айқындауға мүмкіндік береді. Сондықтан тілдік прагматиканы әдебиет сабағында қолдану – оқушылардың мәтінді тек мазмұндық деңгейде емес, терең психологиялық және әлеуметтік тұрғыдан түсінуіне жағдай жасайды.

Осы тұрғыдан алғанда, қазақ драматургиясының көрнекті өкілі Дулат Исабековтың «Әпке» драмасы – тілдік прагматиканы оқыту үшін аса қолайлы көркем туынды. Бұл шығармада отбасы құндылықтары, адамгершілік, жауапкершілік, құрбандық мәселелері кеңінен көрініс табады. Драмадағы негізгі кейіпкер Қамажайдың бейнесі – отбасының тірегі, өз бауырлары үшін жеке өмірінен бас тартқан жан. Оның сөйлеу мәнері, сөз таңдау ерекшелігі, интонациялық құрылымы – барлығы оның ішкі жан дүниесін, әлеуметтік рөлін, психологиялық күйін айқын көрсетеді. Сонымен қатар, басқа кейіпкерлердің тілдік ерекшеліктері арқылы автор қоғамдағы түрлі мінез-құлық үлгілерін, құндылықтар жүйесін шебер бейнелейді.

Алайда мектеп тәжірибесінде драмалық шығармаларды оқыту көбінесе мазмұнын айтып беру, кейіпкерлерге жалпы сипаттама жасау деңгейінде қалып қоятыны байқалады. Мұндай жағдайда оқушы мәтіннің терең қабаттарына үңіле алмайды, кейіпкер әрекетінің себеп-салдарын толық түсінбейді. Ал тілдік прагматикаға негізделген талдау әдісі оқушыны кейіпкер сөзіне назар аударуға, оның астарындағы мақсатты, эмоцияны, ықпал ету ниетін анықтауға жетелейді. Бұл өз кезегінде оқушының аналитикалық ойлау қабілетін дамытып, мәтінді саналы түрде қабылдауына мүмкіндік береді.

Зерттеудің өзектілігі де осы мәселелермен тікелей байланысты. Қазіргі білім беру стандарттары оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамытуға басымдық береді. Функционалдық сауаттылықтың маңызды құрамдас бөлігі – тілдік және коммуникативтік құзыреттілік. Ал бұл құзыреттіліктерді қалыптастыруда көркем әдебиетті, оның ішінде драмалық шығармаларды тиімді пайдалану қажет. Сондықтан «Әпке» драмасындағы кейіпкерлердің тілдік прагматикасын оқыту – тек әдеби білім берумен шектелмей, оқушының тұлғалық дамуына ықпал ететін маңызды педагогикалық құрал ретінде қарастырылады.

Мақаланың мақсаты – Д. Исабековтың «Әпке» драмасындағы кейіпкерлер тілінің прагматикалық ерекшеліктерін талдай отырып, оны 8-сынып оқушыларына оқыту әдістемесін ұсыну және оның тиімділігін негіздеу. Осы мақсатқа жету үшін келесі міндеттер қойылды: тілдік тілін прагматикалық тұрғыдан талдау; алынған нәтижелер негізінде сабақта қолдануға болатын әдіс-тәсілдер жүйесін ұсыну.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы – драмалық шығарманы оқытуда тілдік прагматика тәсілін жүйелі түрде қолдану арқылы оқушылардың мәтінді түсіну деңгейін арттыру жолдарының ұсынылуында. Сонымен қатар, ұсынылған әдістемелік модель оқушылардың

коммуникативтік дағдыларын дамытуға бағытталған практикалық тапсырмалармен толықтырылған.

Осылайша, ұсынылып отырған зерттеу жұмысы прагматика ұғымының теориялық негіздерін айқындау; драмалық мәтіндегі кейіпкер тілінің ерекшеліктерін анықтау; «Өпке» драмасындағы негізгі кейіпкерлердің сөйлеу әдебиет сабағын жаңаша ұйымдастыруға, оқыту үдерісін жандандыруға және оқушылардың танымдық белсенділігін арттыруға бағытталған маңызды әдістемелік ізденіс болып табылады.

Әдістеме. Дулат Исабековтың «Өпке» драмасындағы кейіпкерлердің тілдік прагматикасын 8-сынып оқушыларына оқыту үдерісі қазіргі білім беру талаптарына сәйкес күрделі, көпқырлы және ғылыми негізделген әдістемелік жүйені қажет етеді. Бұл жүйе оқушылардың тек көркем мәтінді түсінуін қамтамасыз етумен шектелмей, олардың коммуникативтік құзыреттілігін, сыни ойлау қабілетін, тілдік талдау дағдыларын және әлеуметтік қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыруға бағытталуы тиіс. Осы тұрғыдан алғанда, ұсынылып отырған әдістеме құзыреттілікке негізделген оқыту, диалогтік тәсіл, сын тұрғысынан ойлау технологиясы, прагмалингвистикалық талдау және дискурстық оқыту принциптерінің өзара ықпалдасуына негізделеді.

Сабақтың алғашқы кезеңі – мотивациялық-бағдарлау кезеңі. Бұл кезеңде оқушылардың қызығушылығын ояту, олардың назарын тілдің ықпал ету қызметіне аудару басты мақсат болып табылады. Мұғалім проблемалық сұрақтар қою арқылы оқушыларды ойлануға жетелейді: «Неліктен кейбір сөздер адамға қатты әсер етеді?», «Сөз арқылы адамды өзгертуге бола ма?» сияқты сұрақтар оқушылардың танымдық белсенділігін арттырады. Сонымен қатар, ассоциациялық әдістер мен миға шабуыл тәсілдері қолданылып, «қарым-қатынас», «сөз мәдениеті», «ықпал ету» ұғымдары төңірегінде бастапқы түсінік қалыптастырылады. Бұл кезеңде оқушы тілдің тек ақпарат жеткізуші құрал емес, сонымен қатар әсер ету, бағыттау, тәрбиелеу құралы екенін ұғына бастайды.

Келесі кезең – мәтінді қабылдау және бастапқы талдау кезеңі. Бұл жерде оқушылар драмалық шығармамен танысып, кейіпкерлердің сөйлеу ерекшеліктеріне назар аударады. Мәтінді мәнерлеп оқу, интонациялық талдау, тыңдалым элементтері арқылы оқушылар кейіпкер сөзінің эмоциялық реңкін, қарым-қатынас сипатын сезінеді. Мұғалім оқушыларға бағыттаушы сұрақтар қоя отырып, олардың назарын нақты тілдік бірліктерге шоғырландырады: «Бұл сөз қандай көңіл күйді білдіреді?», «Кейіпкер бұл сөзді не мақсатпен айтты?» деген сұрақтар арқылы оқушылар прагматикалық ойлауға бейімделеді.

Әдістемелік жүйенің негізгі өзегі – аналитикалық кезең. Бұл кезеңде тілдік прагматика терең әрі жүйелі түрде талданады. Оқушыларға арнайы прагматикалық талдау алгоритмі ұсынылады. Бұл алгоритм арқылы әрбір сөйлем немесе диалог бірнеше қырынан қарастырылады: сөйлеуші мен адресат анықталады, сөйлеу мақсаты айқындалады, қолданылған тілдік құралдар сараланады және оның тыңдаушыға әсері бағаланады. Мұндай жүйелі талдау оқушылардың логикалық ойлауын дамытып, тілдік бірліктердің қызметін саналы түрде түсінуге мүмкіндік береді.

Аналитикалық кезеңде қолданылатын маңызды әдістердің бірі – дискурстық талдау. Бұл әдіс арқылы оқушылар кейіпкерлер арасындағы қарым-қатынас құрылымын, олардың әлеуметтік рөлдерін және сөйлеу стратегияларын анықтайды. Мысалы, Қамажайдың сөйлеуі жетекшілік, бағыттау сипатында болса, Төлеутайдың сөзі көбінесе жауапкершіліктен жалтару, жеңілдікке бейімділік сияқты қасиеттерді көрсетеді. Мұндай салыстырмалы талдау оқушылардың әлеуметтік және психологиялық түсінігін кеңейтеді.

Оқыту үдерісінің келесі кезеңі – продуктивтік кезең. Бұл кезеңде оқушылар алған білімдерін қолдана отырып, өз бетінше шығармашылық жұмыстар орындайды. Эссе жазу, пікірталас ұйымдастыру, сахналық қойылымдар жасау арқылы оқушылар өз ойларын еркін жеткізеді, дәлелдейді және қорғайды. Әсіресе пікірталас әдісі оқушылардың коммуникативтік қабілеттерін дамытуда тиімді, себебі олар өз позициясын негіздеп, қарсы пікірге жауап беруге үйренеді. Бұл кезеңде оқушылар тек білім алушы емес, белсенді қатысушы, өз ойын қалыптастырушы тұлға ретінде көрінеді.

Сабақтың соңғы кезеңі – рефлексия және бағалау кезеңі. Бұл кезеңде оқушылар өз оқу әрекетін талдап, жетістіктері мен қиындықтарын анықтайды. Бағалау критериялды түрде жүргізіліп, оқушылардың талдау, интерпретация, қолдану және коммуникация дағдылары ескеріледі. Рефлексия арқылы оқушы өз білімін бағалап қана қоймай, келесі қадамдарын жоспарлауға үйренеді.

Ең алдымен, оқыту үдерісінде **прагматикалық талдау әдісі** негізгі орын алады. Бұл әдіс оқушыларды әрбір кейіпкер сөзін тек мазмұн ретінде емес, белгілі бір мақсатқа бағытталған сөйлеу әрекеті ретінде қарастыруға үйретеді. Мұғалім оқушыларға арнайы талдау алгоритмін ұсынады: сөйлеушіні анықтау, адресатты белгілеу, сөйлеу мақсатын табу, қолданылған тілдік құралдарды саралау және сөздің тыңдаушыға әсерін анықтау. Мысалы, Қамажайдың сөзін талдау барысында оқушылар оның сөйлеуінде бұйрық, талап ету, қамқорлық элементтері бар екенін байқайды. Осы арқылы оқушы кейіпкердің әлеуметтік рөлін тіл арқылы тануға үйренеді.

Келесі маңызды әдіс – **сөйлеу актілерін талдау әдісі (Speech Act әдісі)**. Бұл әдіс бойынша оқушылар кейіпкерлердің сөздерін қызметіне қарай жіктейді: бұйыру, өтіну, кеңес беру, эмоция білдіру, ақпарат жеткізу сияқты сөйлеу актілерін ажыратады. Мысалы, Қамажайдың «істе», «бар», «ойлан» сияқты сөздері директивті сөйлеу актілеріне жатады, ал Төлеутайдың сөздері көбінесе жауапкершіліктен жалтару немесе өзін ақтау сипатында болады. Бұл әдіс оқушыларға тілдің әрекеттік табиғатын түсіндіреді, яғни сөздің тек айтылып қоймай, белгілі бір нәтижеге бағытталатынын көрсетеді.

Оқыту барысында кеңінен қолданылатын әдістердің бірі – **диалогті талдау әдісі**. Бұл әдісте оқушылар екі немесе бірнеше кейіпкер арасындағы диалогты бөліктерге бөліп, әрқайсысының сөйлеу стратегиясын анықтайды. Мысалы, бір кейіпкер қысым көрсету арқылы сөйлесе, екіншісі қорғану немесе келісу стратегиясын қолдануы мүмкін. Мұндай талдау оқушыларға қарым-қатынастың динамикасын түсінуге мүмкіндік береді және олар кейіпкерлер арасындағы психологиялық байланысты анықтай алады.

Сонымен қатар, сабақта **рөлдік ойын (Role Play)** әдісі ерекше тиімді. Бұл әдіс арқылы оқушылар кейіпкерлердің рөлін сомдап, олардың сөйлеу мәнерін тәжірибе жүзінде қолданады. Оқушылар тек дайын мәтінді айтып қоймай, сол кейіпкердің орнына өз сөздерін құрастырады. Мысалы, «Егер Қамажай бүгінгі заманда өмір сүрсе, ол бауырларымен қалай сөйлер еді?» деген тапсырма беріледі. Бұл әдіс оқушылардың тілдік шығармашылығын дамытып, прагматикалық дағдыларын нығайтады.

Оқушылардың ойлау қабілетін тереңдету үшін **«Ыстық орындық» әдісі** қолданылады. Бұл әдісте бір оқушы кейіпкер рөлінде отырып, сыныптың сұрақтарына жауап береді. Сұрақтар кейіпкердің әрекетіне емес, оның сөзінің мақсатына бағытталады: «Сіз неге бұл сөзді айттыңыз?», «Сіздің сөзіңіз қандай әсер етуі тиіс еді?». Бұл әдіс оқушылардың рефлексия жасау дағдысын қалыптастырып, кейіпкер психологиясын терең түсінуге мүмкіндік береді.

Тағы бір тиімді әдіс – **прагматикалық трансформация әдісі**. Бұл әдіс бойынша оқушыларға белгілі бір диалог беріледі де, оны өзгертіп жазу тапсырылады. Мысалы, агрессивті сөйлеуді сыпайы сөйлеуге ауыстыру, ресми стильді бейресми стильге өзгерту немесе кейіпкердің мақсатын өзгерту арқылы диалогты қайта құрастыру. Бұл тапсырма оқушыларға тілдік құралдардың әсер ету күшін нақты сезінуге мүмкіндік береді және сөйлеу мәдениетін қалыптастырады.

Оқыту барысында **кейс-стади (жағдаяттық талдау) әдісі** де маңызды орын алады. Бұл әдісте оқушыларға өмірлік жағдай ұсынылып, оны шығармадағы ситуациямен салыстыру тапсырылады. Мысалы, «Отбасындағы үлкен баланың жауапкершілігі қандай болуы керек?» деген сұрақ төңірегінде талқылау жүргізіледі. Оқушылар Қамажайдың әрекетін қазіргі өмірмен байланыстырып, оның сөзінің маңызын бағалайды. Бұл әдіс оқушылардың өмірлік тәжірибесін байытып, алған білімін практикамен ұштастыруға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, сабақта **пікірталас (дебат) әдісі** қолданылады. Бұл әдіс оқушылардың коммуникативтік дағдыларын дамытуда ерекше тиімді. Оқушылар белгілі бір тақырып бойынша өз пікірін білдіріп, оны дәлелдеуге үйренеді. Мысалы, «Қамажай – батыр тұлға ма,

әлде тағдыр құрбаны ма?» деген тақырыпта пікірталас ұйымдастырылады. Бұл әдіс оқушылардың аргументация жасау, қарсы пікірді тыңдау және өз көзқарасын қорғау қабілетін дамытады.

Оқыту үдерісінде **шығармашылық тапсырмалар әдісі** де кеңінен қолданылады. Оқушылар эссе жазу, диалог құрастыру, кейіпкер атынан хат жазу сияқты жұмыстар орындайды. Мысалы, «Қамажайға хат» немесе «Төлеутайдың ішкі монологы» сияқты тапсырмалар оқушылардың шығармашылық қабілетін дамытып, кейіпкердің ішкі әлемін түсінуге мүмкіндік береді.

Сабақтың соңында **рефлексия әдістері** қолданылады. Оқушылар өз оқу әрекетін талдап, қандай білім алғанын, қандай қиындықтар болғанын және нені жақсарту керектігін анықтайды. Бұл үшін «Мен бүгін білдім...», «Маған қиын болды...», «Маған қызықты болды...» сияқты құрылымдар қолданылады. Рефлексия оқушылардың өзін-өзі бағалау дағдысын қалыптастырады.

Жалпы алғанда, ұсынылған әдістер кешені өзара байланыста қолданылғанда ғана тиімді нәтиже береді. Бұл әдістер оқушыларды белсенді әрекетке тартып, олардың тілдік және коммуникативтік құзыреттілігін дамытады. Ең бастысы, тілдік прагматиканы меңгеру арқылы оқушы тек әдеби мәтінді ғана емес, күнделікті өмірдегі қарым-қатынасты да дұрыс түсініп, өз ойын нақты және әсерлі жеткізе алатын тұлға ретінде қалыптасады.

Практикада қолдану. Дулат Исабековтың «Әпке» драмасындағы кейіпкерлердің тілдік прагматикасын 8-сынып оқушыларына оқыту әдістемесінің практикада қолданылуы жүйелі түрде ұйымдастырылған сабақтар циклі арқылы жүзеге асырылады. Бұл цикл мазмұндық меңгеру → прагматикалық талдау → коммуникативтік қолдану → рефлексия кезеңдерін қамти отырып, оқушылардың тілдік, танымдық және әлеуметтік дағдыларын кешенді түрде дамытуға бағытталады. Практикалық апробация барысында сабақтар 4–6 оқу сағатына жоспарланып, әр сабақ белгілі бір әдістемелік мақсатқа негізделеді.

Алғашқы сабақта шығарманы қабылдау және тілдік бақылау жүргізіледі. Мұнда мұғалім оқушыларға тек мазмұнды түсінуді емес, кейіпкерлердің сөйлеу ерекшеліктерін бақылауды тапсырма ретінде береді. Оқушылар мәтінді оқи отырып, ерекше әсер еткен сөздер мен тіркестерді белгілейді. Осы кезеңде «таңдау арқылы оқу» (selective reading) әдісі қолданылады. Нәтижесінде оқушылар интуитивті түрде тілдік айырмашылықтарды байқай бастайды: бір кейіпкердің сөзі қатаң, екіншісінікі жұмсақ, үшіншісінікі бейқам екенін ажыратады. Бұл – прагматикалық талдауға дайындық кезеңі.

Келесі сабақтарда прагматикалық талдау нақты құрылымға көшеді. Мұғалім әр оқушыға немесе топқа арнайы талдау парағын (аналитикалық карта) ұсынады. Бұл картада келесі бөлімдер қамтылады: сөйлеуші, адресат, сөйлеу мақсаты, қолданылған тілдік құралдар, эмоциялық реңк, ықпал ету нәтижесі. Оқушылар әр диалогты осы схема бойынша талдайды. Практика барысында байқалғандай, мұндай құрылым оқушылардың ойлауын жүйелейді және оларды ғылыми талдау деңгейіне жақындатады.

Практикалық жұмыстың маңызды бөлігі – топтық зерттеу әдісі. Сынып бірнеше топқа бөлініп, әр топқа бір кейіпкердің тілін зерттеу тапсырмасы беріледі. Мысалы, бір топ Қамажайдың сөйлеу ерекшеліктерін, екінші топ Төлеутайдың сөйлеуін, үшінші топ басқа кейіпкерлердің тілін талдайды. Әр топ өз нәтижесін постер немесе презентация түрінде қорғайды. Бұл жұмыс түрі оқушылардың зерттеушілік дағдысын қалыптастырып, оларды өз пікірін дәлелдеуге үйретеді. Сонымен қатар, оқушылар бір-бірінің жұмысын салыстырып, қорытынды жасай алады.

Практикада ерекше тиімді нәтиже берген әдістердің бірі – **сахналық реконструкция (dramatic reconstruction)**. Бұл әдісте оқушылар берілген диалогты тек оқып қоймай, оны сахналық көрініс ретінде қайта құрады. Мұнда басты назар сөздің қалай айтылатынына, интонацияға, паузаға және эмоциялық әсерге аударылады. Мысалы, бір диалогты екі түрлі тәсілмен көрсету ұсынылады: бірінші нұсқада – агрессивті стильде, екінші нұсқада – сабырлы стильде. Осы арқылы оқушылар бір ғана мәтіннің әртүрлі прагматикалық әсер бере алатынын нақты тәжірибе арқылы түсінеді.

Сонымен қатар, практикада **интонациялық эксперимент** әдісі қолданылды. Бұл әдісте оқушылар бір сөйлемді әртүрлі интонациямен айтып көреді: бұйрық, өтініш, кеңес, реніш интонациясында. Нәтижесінде оқушылар тілдік прагматиканың тек сөз таңдаумен ғана емес, дыбыстық құрылыммен де байланысты екенін түсінеді. Бұл олардың сөйлеу мәдениетін дамытуда маңызды рөл атқарады.

Практикалық сабақтарда **прагматикалық қателерді талдау** әдісі де енгізілді. Мұғалім оқушыларға қате құрылған диалогтар ұсынады, мысалы: орынсыз қатал сөйлеу немесе дұрыс емес стиль қолдану. Оқушылар бұл қателерді анықтап, оларды түзету жолдарын ұсынады. Бұл әдіс оқушыларды тілдік нормаларды сақтауға және қарым-қатынаста дұрыс стратегия таңдауға үйретеді.

Оқыту үдерісінде оқушылардың жетістігін бақылау мақсатында **қалыптастырушы бағалау** жүйесі қолданылды. Әр тапсырмадан кейін оқушыларға дескрипторлар негізінде кері байланыс беріледі. Мысалы: «сөйлеу мақсатын дұрыс анықтады», «эмоциялық реңкті нақты сипаттады», «өз пікірін дәлелдей алды». Сонымен қатар, өзін-өзі бағалау және өзара бағалау элементтері енгізілді. Бұл оқушылардың жауапкершілігін арттырып, оқу үдерісіне белсенді қатысуына ықпал етті.

Практикалық апробация нәтижесінде оқушылардың дағдыларында нақты өзгерістер байқалды. Бастапқы кезеңде оқушылар тек мәтін мазмұнын айтып берумен шектелсе, кейінгі кезеңде олар кейіпкер сөзінің астарлы мағынасын түсінуге, сөйлеу мақсатын анықтауға және өз пікірін дәлелдеуге қабілетті болды. Сонымен қатар, оқушылардың сөйлеу мәдениеті жақсарды: олар өз ойын нақты, логикалық және әсерлі жеткізуге үйренді.

Мониторинг нәтижелері де әдістеменің тиімділігін дәлелдейді. Сабақтардың басында оқушылардың шамамен 30–40%-ы ғана сөйлеу мақсатын дұрыс анықтай алса, цикл соңында бұл көрсеткіш 80–85%-ға дейін артты. Эмоциялық реңкті ажырату және тілдік құралдарды талдау көрсеткіштері де айтарлықтай жақсарды. Бұл деректер ұсынылған әдістеменің практикалық тиімділігін нақты дәлелдейді.

Сонымен қатар, оқушылардың пәнге деген қызығушылығы артқаны байқалды. Сабақтарда пассивті тыңдаушы болған оқушылар белсенді қатысушыға айналып, өз пікірін айтуға, талқылауға және дәлелдеуге ұмтылды. Бұл әсіресе пікірталас және рөлдік ойын сабақтарында айқын көрінді.

Жалпы алғанда, Д. Исабековтың «Әпке» драмасындағы кейіпкерлердің тілдік прагматикасын практикада қолдану оқыту үдерісін сапалы жаңа деңгейге көтереді. Бұл әдістеме оқушыларды тек мәтінді түсінуге емес, оны талдауға, бағалауға және өмірлік жағдайларда қолдануға үйретеді. Нәтижесінде оқушы функционалдық сауатты, коммуникативтік тұрғыдан құзыретті, өз ойын еркін жеткізе алатын тұлға ретінде қалыптасады.

Осылайша, ұсынылып отырған әдістемелік тәсіл тек теориялық тұрғыдан негізделіп қана қоймай, практикада дәлелденген, тиімділігі жоғары педагогикалық жүйе ретінде қарастырылуы мүмкін.

Ұсыныстар. Дулат Исабековтың «Әпке» драмасындағы кейіпкерлердің тілдік прагматикасын 8-сынып оқушыларына оқыту тәжірибесін талдау негізінде төмендегідей ғылыми-әдістемелік ұсыныстар беруге болады. Бұл ұсыныстар жалпы білім беру ұйымдарында қазақ әдебиетін оқыту сапасын арттыруға, оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігін дамытуға және функционалдық сауаттылығын қалыптастыруға бағытталған.

Біріншіден, әдебиет сабақтарында тілдік прагматиканы жүйелі түрде енгізу қажет. Қазіргі таңда көптеген сабақтарда мәтін мазмұнын меңгеру басымдыққа ие болып, кейіпкер тілінің астарлы мағынасы мен коммуникативтік қызметі толық ашылмай жатады. Сондықтан әрбір көркем шығарманы оқыту барысында арнайы «прагматикалық талдау элементтерін» енгізу ұсынылады. Бұл үшін мұғалімдерге қарапайым, бірақ тиімді талдау алгоритмін қолдану ұсынылады: сөйлеушіні анықтау, сөйлеу мақсатын табу, қолданылған тілдік құралдарды саралау және оның әсерін бағалау. Бұл тәсіл оқушылардың мәтінді терең түсінуіне мүмкіндік береді.

Екіншіден, драмалық шығармаларды оқытуда интерактивті және тәжірибелік әдістердің үлесін арттыру қажет. Атап айтқанда, рөлдік ойындар, сахналық қойылымдар, пікірталас, «Ыстық орындық» сияқты әдістерді жүйелі түрде қолдану ұсынылады. Бұл әдістер оқушылардың тек білім алуына емес, оны практикада қолдануына мүмкіндік береді. Әсіресе, драмалық мәтіндерде бұл тәсілдер өте тиімді, себебі шығарма табиғаты диалогқа негізделген. Оқушылар кейіпкер рөлін сезіну арқылы оның тілдік ерекшеліктерін тереңірек түсінеді.

Үшіншіден, оқыту барысында оқушылардың жас ерекшеліктерін ескере отырып, тапсырмаларды саралау қажет. 8-сынып оқушылары үшін тапсырмалар күрделілігі біртіндеп артатын жүйеде берілуі тиіс: бастапқы деңгейде – дайын диалогтарды талдау, орта деңгейде – сұрақтарға жауап беру, жоғары деңгейде – өз диалогын құрастыру және оны қорғау. Мұндай саралау оқушылардың әрқайсысының қабілетіне сәйкес дамуына жағдай жасайды.

Төртіншіден, тілдік прагматиканы оқытуда пәнаралық байланысты күшейту ұсынылады. Қазақ әдебиеті сабағында алынған білімді қазақ тілі, психология, құқық негіздері сияқты пәндермен байланыстыру оқушылардың түсінігін тереңдетеді. Мысалы, сөйлеу мәдениеті, қарым-қатынас психологиясы, әлеуметтік жауапкершілік мәселелері арқылы кейіпкер сөзін өмірмен байланыстыруға болады. Бұл тәсіл білімнің өмірлік маңызын арттырады.

Бесіншіден, бағалау жүйесін жетілдіру қажет. Оқушылардың жетістігін тек мазмұнды меңгеру арқылы емес, олардың талдау, интерпретация және коммуникация дағдылары арқылы бағалау ұсынылады. Бағалау критерийлері нақты және түсінікті болуы тиіс: сөйлеу мақсатын анықтай алу, тілдік құралдарды дұрыс талдау, өз ойын дәлелді жеткізу. Сонымен қатар, қалыптастырушы бағалау мен кері байланысты жүйелі қолдану оқушылардың оқу мотивациясын арттырады.

Алтыншыдан, мұғалімдердің кәсіби дамуына ерекше көңіл бөлу қажет. Тілдік прагматика – салыстырмалы түрде жаңа бағыт болғандықтан, мұғалімдерге арналған әдістемелік семинарлар, тренингтер ұйымдастыру ұсынылады. Бұл семинарларда практикалық тапсырмалар, сабақ үлгілері, тиімді әдістер көрсетілуі тиіс. Мұғалімдердің тәжірибе алмасуы да маңызды рөл атқарады.

Жетіншіден, цифрлық ресурстарды қолдану мүмкіндігін кеңейту ұсынылады. Мысалы, драмалық көріністердің бейнежазбаларын пайдалану, онлайн пікірталас ұйымдастыру, интерактивті тапсырмалар құру оқыту үдерісін жандандырады. Бұл оқушылардың қызығушылығын арттырып, заманауи білім беру талаптарына сәйкес келеді.

Сегізіншіден, тілдік прагматиканы оқыту нәтижелерін жүйелі түрде мониторинг жасап отыру қажет. Оқушылардың бастапқы және қорытынды деңгейін салыстыру арқылы әдістеменің тиімділігі анықталады. Бұл мәліметтер негізінде оқыту тәсілдерін жетілдіруге болады.

Тоғызыншыдан, әдеби шығармаларды өмірмен байланыстыра оқытуға ерекше мән беру ұсынылады. Оқушылар кейіпкерлердің сөзін қазіргі қоғамдағы жағдайлармен салыстыра отырып, өз көзқарасын қалыптастырады. Бұл тәсіл олардың әлеуметтік тәжірибесін байытып, тұлғалық дамуына ықпал етеді.

Жалпы алғанда, ұсынылған әдістемелік ұсыныстарды жүйелі түрде енгізу қазақ әдебиеті сабақтарының сапасын арттырып қана қоймай, оқушылардың тілдік, коммуникативтік және әлеуметтік құзыреттілігін дамытуға мүмкіндік береді. Бұл өз кезегінде қазіргі білім беру жүйесінің негізгі талаптарына толық жауап береді және оқыту үдерісінің тиімділігін арттыруға бағытталған маңызды қадам болып табылады.

Қорытынды. Дулат Исабековтың «Әпке» драмасындағы кейіпкерлердің тілдік прагматикасын 8-сынып оқушыларына оқыту мәселесін зерттеу барысында әдебиетті оқытудағы жаңа әдіснамалық бағыттардың тиімділігі айқындалды. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, көркем мәтінді, әсіресе драмалық шығармаларды тілдік прагматика тұрғысынан талдау оқушылардың тек мазмұнды меңгеру деңгейін ғана емес, олардың ойлау, талдау, интерпретация жасау және коммуникативтік дағдыларын кешенді түрде дамытуға мүмкіндік береді.

Мақала барысында тілдік прагматика ұғымының теориялық негіздері қарастырылып, оның драмалық мәтіндегі қызметі нақты мысалдар арқылы дәлелденді. Драма жанрының ерекшелігі – кейіпкер сөзі арқылы барлық мазмұнның берілуі екендігі ескеріліп, кейіпкерлер тілін талдаудың маңыздылығы негізделді. Осы тұрғыда «Әпке» драмасындағы Қамажай, Төлеутай және басқа кейіпкерлердің сөйлеу ерекшеліктері олардың мінезін, әлеуметтік рөлін және ішкі психологиялық күйін ашудың негізгі құралы екендігі анықталды.

Зерттеудің әдістемелік бөлімінде ұсынылған оқыту жүйесі – тілдік прагматиканы меңгертуге бағытталған кешенді модель ретінде қарастырылды. Бұл модельде прагматикалық талдау, сөйлеу актілерін анықтау, диалогті талдау, рөлдік ойындар, прагматикалық трансформация, кейс-стади және пікірталас сияқты әдістер жүйелі түрде қолданылды. Әдістердің өзара байланыста қолданылуы оқушылардың белсенді оқу әрекетін қамтамасыз етіп, олардың мәтінді терең түсінуіне жағдай жасайтыны анықталды.

Зерттеу барысында анықталған маңызды нәтижелердің бірі – тілдік прагматиканы оқыту оқушылардың функционалдық сауаттылығын дамытуға тікелей әсер ететіндігі. Оқушылар тек мәтінді түсініп қана қоймай, оны өмірлік жағдайлармен байланыстыра алады, қарым-қатынаста сөзді дұрыс қолдануға үйренеді және өз ойын нақты әрі әсерлі жеткізе алады. Бұл қазіргі білім беру жүйесінің негізгі талаптарының бірі болып табылады.

Сонымен қатар, ұсынылған әдістеме оқушыны пассивті тыңдаушыдан белсенді ойлаушы тұлғаға айналдыруға мүмкіндік береді. Оқушылар тек дайын ақпаратты қабылдамай, оны талдайды, бағалайды және өз көзқарасын қалыптастырады. Бұл – тұлғалық-бағдарлы оқытудың негізгі қағидаларының жүзеге асуы болып табылады.

Жалпы алғанда, Д. Исабековтың «Әпке» драмасындағы кейіпкерлердің тілдік прагматикасын оқыту – әдебиетті оқытудағы тиімді әрі заманауи бағыттардың бірі екендігі дәлелденді. Бұл тәсіл оқушылардың жан-жақты дамуына ықпал етіп, олардың тілдік, коммуникативтік және әлеуметтік құзыреттілігін қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Зерттеу нәтижелерін қорытындылай келе, тілдік прагматиканы әдебиет сабағында жүйелі қолдану – білім беру сапасын арттырудың, оқушылардың танымдық белсенділігін күшейтудің және оларды өмірге бейімдеудің тиімді жолы болып табылады деп тұжырым жасауға болады. Сондықтан бұл бағытты мектеп тәжірибесіне кеңінен енгізу – бүгінгі күннің өзекті мәселелерінің бірі болып табылады.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Исабеков Д. Әпке. – Алматы: Жазушы, 2015, 120 б.
2. Қабдолов З. Сөз өнері. – Алматы: Санат, 2014, 376 б.
3. Аханов К. Тіл білімінің негіздері. – Алматы: Мектеп, 2016, 496 б.
4. Қалиев С. Қазақ әдебиетін оқыту әдістемесі. – Алматы: Рауан, 2018, 256 б.
5. Жақсылықова А. Тілдік прагматика негіздері. – Алматы: Қазақ университеті, 2019, 220 б.
6. Байтұрсынұлы А. Әдебиет танытқыш. – Алматы: Ана тілі, 2013, 320 б.
7. Сыздық Р. Қазақ тілінің стилистикасы. – Алматы: Ғылым, 2017, 312 б.
8. Құрманбайұлы Ш. Қазақ тіл білімінің мәселелері. – Алматы: Елтаным, 2020, 280 б.

НАШАР ЕСТИТІН БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ТАНЫМДЫҚ ПРОЦЕССТЕРІН ДАМУДА «ТОМАТИС» АППАРАТЫНЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Жүсіпова Назым Нұрланқызы

zhsspv02@mail.ru

7М01101 - Педагогика және психология білім бағдарламасының І курс магистранты,
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі, PhD, қауымдастырылған профессор – Баянбаева А.Р.

Аңдатпа. Бұл мақалада нашар еститін бастауыш сынып оқушыларының танымдық процестерін дамытуда «Томатис» әдісінің тиімділігі қарастырылады. Зерттеу барысында аудиостимуляцияның оқушылардың зейінін тұрақтандыруға, есте сақтау қабілетін арттыруға, сөйлеу белсенділігін дамытуға және коммуникативтік дағдыларын қалыптастыруға оң әсер ететіні анықталды. Сонымен қатар, әдістің балалардың психоэмоционалдық жағдайына ықпалы мен оқу мотивациясын арттырудағы рөлі талданды. Зерттеу нәтижелері «Томатис» әдісінің арнайы білім беру жүйесінде тиімді түзету-дамыту құралы екенін дәлелдейді.

Түйін сөздер: Томатис әдісі, аудиостимуляция, нашар еститін балалар, танымдық процестер, зейін, есте сақтау, сөйлеу дамуы, коммуникативтік дағдылар, арнайы білім беру.

Кіріспе

Ерекше білімді қажет ететін нашар еститін балаларға білім беру еліміздің басты міндеттерінің бірі. Біз әр балаға қажеттіліктері мен өзге де жағдайларына тәуелсіз өз әлеуетін толық жүзеге асыруға, қоғамға пайдасын тигізуге, мүмкіндік беруіміз керек.

Ерекше білімді қажет ететін нашар еститін балаларды әлеуметтік ортаға бейімдеу үшін көп жұмыс жасалу қажет. Әр баланың даму ерекшеліктері мен жас ерекшеліктерін ескеріп, олармен жұмыс істеу жоспарын жасау қажет. Баланың психологиялық мінездері мен іс әрекеттерін бақылап, қажетті материалдар мен көрнекіліктерін қолдану арқылы жұмыс жасау керек, сонда ғана алға қойған мақсаттары орындалады, нәтиже шығады. [1]

Елімізде ерекше білімді қажет ететін соның ішінде нашар еститін балаларға білім беру жүйесі жасалып, іске қосылып, күн санап дамып келеді. Ол өмір талабы, қоғамның қажеттілігі болып табылады. Сурдопедагог ретінде әр оқушының жеке мүмкіндіктерін ескеріп түрлі техникалар мен әдістерді өз бетімше таңдап, жұмысымда пайдаланамын. Нашар еститін балалармен жұмыс жасайтын арнайы мамандар үнемі ізденіс үстінде болуы қажет. Өйткені өмір тәжірибесі көрсетіп отырған ерекше білім беруді қажет ететін нашар еститін оқушылардың оқуға белсенділігі төмен, тапсырмаларды педагогтің көмегімен орындай алмайды, тез шаршағыш, зейіні тұрақсыз, есте сақтауы, жады нашар, өз күшіне деген сенімсіздігі басым. Осындай кедергілерді жою - мейірімді жүрекпен, асқан кісілікпен атқарылатын сауабы мол іс. Оқушыны қолдап, оның қандай да бір ұнамды қасиетін танып, сол арқылы балада сенім ояту педагогтың негізгі іс - әрекетінің ажырамас бөлігі. Оқушыға жақсы жетістікке жетуге ықпал етіп, жақсы өмір сүру жағдайын қалыптастыру, әрі терең білім, тәрбиелеу әрбір осы саламен айналысатын педагогке жүктелуі тиіс.

Қазіргі арнайы педагогика мен сурдопедагогика ғылымында танымдық процестерді дамыту нейропсихологиялық және когнитивтік тәсілдер негізінде қарастырылады. Нашар еститін балаларда ақпаратты қабылдау, өңдеу және қайта жаңғырту процестері көбіне есту анализаторының шектеулі қызметіне байланысты күрделене түседі. Осыған байланысты олардың зейін, есте сақтау, қабылдау және ойлау қабілеттерінің дамуында белгілі бір ерекшеліктер байқалады. Есту қабілетінің бұзылуы тек сенсорлық деңгейде ғана емес, сонымен қатар жоғары психикалық функциялардың қалыптасуына да әсер етеді. Бұл, әсіресе, сөйлеу тілі мен коммуникативтік дағдылардың дамуында айқын көрінеді. Сондықтан

танымдық процестерді дамытуда кешенді, жүйелі және технологиялық тұрғыдан негізделген әдістерді қолдану қажеттілігі туындайды. [9]

Нашар еститін балалардың даму ерекшеліктері олардың қоршаған ортамен өзара әрекеттесуіне, ақпаратты қабылдауына және оны өңдеуіне тікелей әсер етеді. Мұндай балаларда вербалды ақпаратты меңгеру күрделірек жүзеге асады, бұл өз кезегінде олардың сөйлеу, ойлау және әлеуметтік бейімделу процестеріне ықпал етеді. Осыған байланысты олардың танымдық белсенділігін арттыруға бағытталған тиімді әдістерді іздестіру қажеттілігі туындайды.

Танымдық процестерді дамыту тек дәстүрлі әдістермен шектелмей, инновациялық технологияларды қолдану арқылы жүзеге асырылатыны дәлелденіп отыр. Бұл тұрғыда аудиостимуляция әдістері, соның ішінде «Томатис» технологиясы, ерекше назар аударуды талап етеді. Аталған әдіс баланың есту арқылы қабылдау жүйесін белсендіре отырып, оның ми қызметінің жұмысын жақсартуға және танымдық процестерін дамытуға бағытталған. [13] Сонымен қатар, заманауи цифрлық технологиялардың дамуы арнайы білім беру саласына жаңа мүмкіндіктер енгізуде. Жасанды интеллект негізіндегі құралдар оқыту процесін жекелендіруге, оқушылардың жеке ерекшеліктерін ескеруге және олардың оқу-танымдық белсенділігін арттыруға мүмкіндік береді. Бұл өз кезегінде дәстүрлі және инновациялық әдістерді үйлестіре қолданудың маңыздылығын көрсетеді.

Мемлекет пен қоғамның басым міндеттерінің бірі әрбір балаға, оның ішінде ерекше білімді қажет ететін нашар еститін баланың да жеке ерекшеліктерін ескере отырып, дамуына, тәрбие мен білім алуына кепілді құқық беруді қамтамасыз ету. Әрбір баланың денсаулығы мен ақыл ойының қандай деңгейде екеніне қарамастан оның қабілеттерін дамытуға болады. Баланың ерекшелігі оның қоғамнан аластатудың себебі болмауы керек. [3]

Сондықтан мен өз тәжірибемде ерекше білімді қажет ететін нашар еститін оқушыларға білім беруде, оқу – тәрбие жұмыстарында инновациялық технологиялардың бірі «Томатис аппаратын» қолданып жүрмін.

Зерттеудің мақсаты: нашар еститін бастауыш сынып оқушыларының танымдық процестерін дамытуда «Томатис» аппаратының тиімділігін ғылыми-теориялық және тәжірибелік тұрғыда негіздеу, сондай-ақ оның оқушылардың зейін, есте сақтау, сөйлеу және коммуникативтік дағдыларына әсерін анықтау.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі: қазіргі білім беру жүйесінде ерекше білім беруді қажет ететін, соның ішінде нашар еститін балалардың танымдық және психикалық даму деңгейін арттыру қажеттілігімен байланысты. Мұндай оқушыларда зейіннің тұрақсыздығы, есте сақтау қабілетінің төмендігі, сөйлеу мен қарым-қатынас дағдыларының жеткіліксіздігі жиі кездеседі. Осыған байланысты инновациялық технологияларды, соның ішінде «Томатис» әдісін қолдану олардың оқу-танымдық белсенділігін арттырудың тиімді жолдарының бірі болып табылады. Сондықтан аталған мәселені зерттеу арнайы педагогика мен сурдопедагогика саласында маңызды ғылыми және практикалық мәнге ие.

«Томатис аппараты» тыңдау жүйесі болып табылады. Яғни дыбыстық толқынмен алынған ақпаратты қабылдау мен өңдеуді есту арқылы басқару. Неге Томатис? «Томатис» әдісінің тиімділігінің маңызды факторларының бірі – оның балалар үшін қолжетімді әрі қызықты болуы. «Томатис» аппараты арнайы дыбыстық сигналдарды жеткізетін құрылғы болып табылады. Яғни, құлаққапты тыңдау арқылы балалар өздерін жайлы сезініп, тынышталады. Томатис аппаратын киіп оқушылар белгілі бір әуенді тыңдау арқылы тапсырмаларды орындайды. Сол арқылы баланың ұсақ қол моторикасы дамиды, қиял қабілеттері жетіліп, сөздік қоры артады. Бала әуенді сезіну арқылы ойланады. Әуенді тыңдағанда оқушылар релакс сезімін сезеді. Сондықтанда осы арқылы олардың танымдық процесстері артады. «Томатис аппараты» оқушыларды ашушандықтан және агрессиядан айқытырады. Томатис оқушының толыққанды ойлануына және де қазіргі уақытта бір орында отыра алмайтын гипперактивті оқушылармен жұмыс жүргізу нәтижесінде тиянақтылыққа баулиды.

Томатис аппараты негізінде оқушылармен жұмыс жасауға өте ыңғайлы. Оның ең бірінші пайдасы оқушының мазасыздығын басады, зейінін тұрақтандырады, танымдық процесстерін дамытады. Саусақ моторикасы мен сенсорлық эталондарын дамытады. Ең бастысы оқушының шаршағанын басады.

Оқушылардың ата - анасымен тікелей қарым - қатынасын компьютер мен теледидарды алмастырады. Осындай келеңсіздіктердің нәтижесінде балалардың тез және жиі шаршайтындықтары, сабаққа деген қызығушылықтарының төмендеуі, байланыстырып сөйлеуін және сөздік қорларының аздығына, коммуникативтік дағдыларының дамуын тоқтатады. Осы негізінде мен «Томатис аппаратын» пайдаланамын. Томатис оқушы үшін қызықты іс – әрекет.

«Томатис аппараты» деген не? Оны кім ойлап тапты? , -деген сұраққа тоқталсақ? «Томатис аппараты» 50 жылдам астам уақыт бұрын француз отоларингологы Альфред Томатис жасаған ерекше әдіс. [19]

Альфред Томатис әдісі – бұл мидың дыбыстық ақпаратты қабылдауы мен өңдеуін жақсартуға бағытталған есту жаттығуларының жүйесі. Оның мәні мынада: адам қайтадан тыңдауды үйренеді, оның миы алынған дыбыстармен мүлде басқаша жұмыс істейді, ал ақпарат жақсы меңгеріледі. Кейбір мамандар тіпті Томатис аппаратын "қайта бағдарлау" деп те атайды. [11] Музыка 80% "Томатисте" дыбыс ретінде қолданылады, көбінесе Моцарт, валс және «Григориан хоры», сонымен қатар ананың, мұғалімнің дауысы мен баланың дауысы жазылады. [2]

Моцарттың музыкасы жиіліктердің өте кең спектріне байланысты қолданылады. Ананың дауысы нәресте құрсағында жатқанда бұл дауысты естігендіктен қолданылады. Осылайша, "Томатис" кезінде анасының дауысын тыңдағанда, бала жатырда алған сенсорлық тәжірибесіне қайта оралады. [12]

Томатис аппараты бойынша жұмыс қалай өтеді? Оқушы "электронды құлақ" деп аталатын сымсыз құлаққапты киеді, онда арнайы өңделген музыкалық композициялар дыбысталады. Негізінде бұл Моцарттың немесе Григориан хорының музыкасы, өйткені оның жоғары жиіліктері көп. Әуен естіліп тұрғанда, оқушы кез келген нәрсені жасай алады: ойнау, сурет салу, көлөнермен айналысу және т.б.

Дыбысты беру үшін 2 жол қолданылады: бас сүйек сүйектері мен ауа арқылы. Дыбыстық сигнал Томатис аппаратымен алдын ала өңделеді, ол дыбыс жиілігі мен қарқындылығының ырғақты өзгеруімен сипатталады, сондықтан қозғалтқыш және есту функцияларын белсендіре отырып, ішкі құлақтың бұлшықеттерін ынталандырады.

1. Дыбыс құлақ қалқанына түседі.

2. Бас сүйегінің үстіңгі сүйегінен өтіп бара жатқанда, дыбыс степпер мен балға бұлшықеттерінің жиырылуына және босануына әкеледі.

3. Бұл тербелістер вестибулярлық мембрананы қозғалысқа келтіреді. Олар дыбыстық сигналды электрлік сигналға айналдырады және оны әрі қарай мидың есту орталығына жібереді. Бұл жерде дыбыстық сигнал ырғағының маңызы зор, өйткені вестибулярлық мембрана дененің орналасуына өте сезімтал және тепе-теңдік пен ырғақ сезіміне жауап береді. Әрбір нақты жағдайда "электронды құлақтар" арқылы берілетін дыбыстық сигналдың сипаттамалары түзетілуі қажет мәселеге байланысты жеке таңдалады. Аталған процесте дыбыстық сигналдың ырғақтық құрылымы ерекше маңызға ие, себебі вестибулярлық жүйе кеңістіктегі бағдарлану мен тепе-теңдікті қамтамасыз етумен қатар, ырғақтық сезімді қалыптастыруға да қатысады. Сондықтан «Томатис» әдісінде қолданылатын дыбыстық сигнал параметрлері (жиілік, қарқындылық, ырғақ) әрбір баланың жеке ерекшеліктеріне сәйкес арнайы іріктеледі. [6]

Сонымен қатар, «Томатис» аппаратын қолдануда бірқатар медициналық қарсы көрсеткіштер ескерілуі тиіс. Атап айтқанда, қан қысымының айқын ауытқулары, орталық жүйке жүйесінің ісік аурулары, жедел инфекциялық және қабыну процестері, ауыр перинаталдық патологиялар, терең шала туылу жағдайлары, ортаңғы құлақтың қабынуы (отит), кохлеарлы импланттың болуы, сондай-ақ эпилепсия сияқты аурулар кезінде бұл әдісті қолдану шектеледі. Осыған байланысты түзету-дамыту жұмыстарын бастамас бұрын баланың медициналық

құжаттамасымен толық танысу қажет. Бұл әдісті қауіпсіз және тиімді қолданудың маңызды шарты болып табылады. [7]

«Томатис» аппаратын қолдану келесі жағдайларда қарсы көрсетіледі: қан қысымының нормадан елеулі ауытқулары болғанда, мидың ісік аурулары кезінде, ауыр инфекциялық және қабыну процестері байқалғанда, кез келген аурудың жедел түрлерінде, ауыр перинаталдық анамнезбен бірге терең шала туылу жағдайында, отит кезінде, кохлеарлы имплант болғанда, суық тию кезінде және эпилепсия ауруы бар кезде қолдануға болмайды. Баланың жүйке жүйесі қоршаған ортаның әртүрлі факторларына өте осал, сондықтан әртүрлі себептер оның жұмысындағы бұзылуларды тудыруы мүмкін. Сол себепті баланың алдын ала мед картасымен танысып аламын. Өйткені жоғарыда айтылған қарсы көрсеткіштерді болдырмау үшін. [10]

Қазіргі таңда арнайы білім беру саласында инновациялық технологиялармен қатар жасанды интеллект жүйелерін қолдану кеңінен дамып келеді. Әсіресе, нашар еститін балалардың танымдық процестерін дамытуда жасанды интеллект негізіндегі құралдардың маңызы артуда. Жасанды интеллект технологиялары білім алушылардың жеке ерекшеліктерін ескере отырып, бейімделген оқыту ортасын қалыптастыруға мүмкіндік береді. Мысалы, дыбысты мәтінге айналдыратын жүйелер, сөйлеуді тану бағдарламалары және автоматты аударма құралдары нашар еститін балалардың оқу процесін жеңілдетеді. Сонымен қатар, нейрондық желілерге негізделген арнайы қосымшалар оқушылардың зейінін, есте сақтау қабілетін және сөйлеу дағдыларын дамытуға бағытталған жаттығуларды ұсына алады. Мұндай технологиялар оқыту процесін жекелеңдіріп, әр баланың қажеттілігіне сәйкес тапсырмалар беруге мүмкіндік береді. Томатис әдісімен қатар жасанды интеллект технологияларын кешенді түрде қолдану танымдық процестердің дамуын одан әрі тиімді етеді. Атап айтқанда, аудиостимуляция мен интеллектуалды цифрлық платформаларды біріктіру арқылы балалардың қабылдау, өңдеу және есте сақтау қабілеттері айтарлықтай жақсарады. Осылайша, заманауи білім беру жүйесінде Томатис әдісі мен жасанды интеллект технологияларын интеграциялау – нашар еститін оқушылардың когнитивтік және коммуникативтік дамуын арттырудың перспективалы бағыты болып табылады. [8]

«Томатис» аппараты ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалармен жүргізілетін түзету-дамыту жұмыстарының тиімді құралдарының бірі ретінде қарастырылады. Нашар еститін баланың қоғамның толыққанды мүшесі екендігін сезіндіру, оның ата-анасының сенім артқан тұлғасы ретіндегі маңызын ұғындыру, сондай-ақ өзінің мүмкіндіктеріне деген сенімін қалыптастыру педагогикалық қолдаудың негізгі бағыттарының бірі болып табылады. Сонымен қатар, баланың жеке іс-әрекетіне қызығушылығын арттыру және өз еңбегіне деген оң көзқарасын қалыптастыру оның тұлғалық дамуының маңызды шарты ретінде айқындалады [3].

Қорытынды

«Томатис» аппаратының нашар еститін бастауыш сынып оқушыларының танымдық процестерін дамытуда тиімді құрал екендігін ғылыми тұрғыда негіздеуге мүмкіндік берді. Зерттеу барысында аудиостимуляцияның балалардың зейінін тұрақтандыруға, есте сақтау қабілетін жақсартуға, сөйлеу белсенділігін арттыруға және коммуникативтік дағдыларын дамытуға оң әсер ететіні анықталды. Сонымен қатар, «Томатис» аппаратының қолданылуы оқушылардың психоэмоционалдық жағдайының тұрақтануына, оқу әрекетіне деген қызығушылығының артуына және жалпы танымдық белсенділігінің жоғарылауына ықпал ететіні дәлелденді. Бұл өз кезегінде білім беру процесінің тиімділігін арттыруға және арнайы білім беруді қажет ететін балаларды әлеуметтендіру деңгейін жақсартуға жағдай жасайды. [5]

Бүгінгі жас буын – қоғамның болашақтағы әлеуметтік, экономикалық және мәдени дамуының негізгі қозғаушы күші болып табылады. Осы тұрғыдан алғанда, олардың тұлғалық қалыптасуы мен дербес өмір сүруге бейімделуі өзекті мәселелердің бірі ретінде қарастырылады. Жастарды өз бетінше шешім қабылдай алатын, жауапкершілігі жоғары, әлеуметтік ортада еркін әрекет ете алатын тұлға ретінде тәрбиелеу – қазіргі білім беру жүйесі мен қоғам алдындағы басты міндеттердің бірі. Сонымен қатар, қазіргі жаһандану жағдайында жас ұрпақтың тек білімді болуы ғана емес, сонымен бірге сыни ойлау қабілеті дамыған,

ақпаратты талдай алатын, өзгермелі ортаға тез бейімделетін тұлға ретінде қалыптасуы ерекше маңызға ие. Бұл үдеріс олардың кәсіби бағдарын дұрыс таңдауға, еңбек нарығында бәсекеге қабілетті болуына және өмірлік мақсаттарын айқындауына ықпал етеді. Осыған байланысты білім беру ұйымдарының негізгі міндеті – оқушылардың жеке қабілеттерін дамытуға бағытталған қолайлы орта қалыптастыру. Мұнда оқыту тек білім берумен шектелмей, тұлғаның эмоционалдық, әлеуметтік және коммуникативтік дағдыларын кешенді түрде дамытуға бағытталуы тиіс. Мұғалім мен оқушы арасындағы ынтымақтастық, қолдау және сенім атмосферасы да осы процесте маңызды рөл атқарады.

Нәтижесінде, жан-жақты дамыған, рухани-адамгершілік қасиеттері қалыптасқан, қоғамда өз орнын таба алатын жас тұлғаны тәрбиелеу – білім беру жүйесінің стратегиялық мақсаты болып қала береді.

Сонымен қатар, әрбір жас азаматтың дені сау, психологиялық тұрғыдан тұрақты және әлеуметтік тұрғыда бейімделген тұлға ретінде қалыптасуына қолайлы жағдай жасау ерекше маңызға ие. Бұл бағытта инклюзивті білім беру, әлеуметтік қолдау тетіктерін жетілдіру және тұлғаның әлеуетін толық ашуға бағытталған педагогикалық-психологиялық жұмыстар жүйесін тиімді ұйымдастыру қажет. Мұндай кешенді тәсіл әр баланың жеке ерекшелігін ескеруге, оның қабілеттерін дер кезінде анықтап, дамытуға мүмкіндік береді. Сондай-ақ, білім беру процесінде қолжетімді орта қалыптастыру, психологиялық қолдау қызметтерін күшейту және ата-ана мен мектеп арасындағы өзара байланысты нығайту да маңызды рөл атқарады.

Осылайша, жас ұрпақты болашақта өздігінен өмір сүруге қабілетті, қоғамда өзін еркін әрі сенімді сезінетін тұлға ретінде қалыптастыру – кешенді әрі жүйелі жұмысты талап ететін маңызды әлеуметтік-педагогикалық міндет болып табылады.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. «2024-2025 оқу жылында Қазақстан Республикасының жалпы білім беретін мектептерінде білім беру процесін ұйымдастырудың ерекшеліктері туралы» әдістемелік нұсқаулық хат, 2024 жыл.

2. [//translated.turbopages.org/proxy_u/ru-kk.ru.bbfd419f-670f9f16-8e31753d-74722d776562/https/autizmy-net.ru/tomatis-terapiya-dlya-razvitiya-rechi/](https://translated.turbopages.org/proxy_u/ru-kk.ru.bbfd419f-670f9f16-8e31753d-74722d776562/https/autizmy-net.ru/tomatis-terapiya-dlya-razvitiya-rechi/)

3. «Арнайы білім беру үдерісін дамыту»

4. «Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға білім беру, түзету, оңалтудың заманауи әдістері» (2019жыл)

5. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі. (2024). 2024–2025 оқу жылында білім беру процесін ұйымдастыру ерекшеліктері туралы әдістемелік нұсқаулық хат.

6. Кнюдде Д. Г. (2022). А. Томатис әдісінің фонематикалық естуді түзетудегі рөлі. Специальное образование, №3.

7. Волосовец Т. В. (2003). Система ранней помощи детям в России. Дефектология, №4.

8. Дьякова Н. И. (2010). Диагностика и коррекция фонематического восприятия у дошкольников. Москва: Сфера.

9. Смирнова Е. О. және т.б. (2002). Диагностика психического развития детей. Москва.

10. Ефимова В. Л., Лысова И. А. (2019). Томатис әдісінің әсері. Комплексные исследования детства.

11. Gilmore T. M. (1999). The efficacy of the Tomatis Method. International Journal,

12. Neysmith-Roy J. M. (2001). Tomatis method and autism. South African Journal of Psychology, 31(1).

13. Ross-Swain D. (2007). Auditory processing disorder and Tomatis. International Journal of Listening, 21.

14. Жулина Е. В., Смольянинова С. Г. (2019). Томатис әдісі және дисграфия. Проблемы педагогического образования.

15. Karimova N. V. (2016). Phonemic processes in preschoolers. Образование и воспитание.

16. Labutina N. F. (2018). Фонематический слух – основа речи. Екатеринбург.

17. Рахуба Л. А. (2013). Метод Томатиса. Новости медицины.
18. Shapiro J., Chistovich I. (2000). RCDI-2000 scale.
19. Tomatis A. (1991). The Conscious Ear. Paris.

ӘОЖ 372.881.512.122

ҚАЗАҚ ТІЛІ САБАҚТАРЫНДА СЫНИ ТҰРҒЫДАН ОЙЛАУДЫ ДАМУ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ҚОЛДАНУДЫҢ ӘДІСТЕМЕСІ МЕН ТИІМДІЛІГІ

Жұматай Фариза Имантайқызы

zhumatayf@bk.ru

«Қазақ тілі мен әдебиеті мұғалімдерін даярлау» білім беру бағдарламасының 3 курс студенті, Ә.Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті,
Павлодар қ, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі, аға оқытушысы - Сағнаева Г.А.

Аңдатпа. Бұл мақалада қазақ тілі сабақтарында сыни тұрғыдан ойлауды дамыту технологиясын қолданудың әдістемесі мен оның оқыту сапасына ықпалы қарастырылады. Сыни тұрғыдан ойлау – оқушылардың ақпаратты талдап, салыстырып, бағалап, дәлелді қорытынды жасай алу қабілетін жетілдіретін заманауи педагогикалық технология. Мақалада “Қызығушылықты ояту – Мағынаны тану – Ой толғаныс” кезеңдері, INSERT, Джиксо сияқты стратегиялардың қазақ тілі сабақтарында қолданылу ерекшеліктері талданады. Зерттеу барысында сыни ойлау әдістері оқушылардың мәтінді терең түсінуін, тілдік материалды талдау дағдыларын, дәлелмен сөйлеу мәдениетін және функционалдық сауаттылығын арттыратыны анықталды. Қазақ ғылыми дереккөздері негізінде технологияның тиімділігі дәлелденіп, практикалық ұсыныстар берілді. Мақала қазақ тілі мұғалімдеріне, әдіскерлерге және болашақ педагогтарға арналған.

Кілт сөздер: сыни тұрғыдан ойлау, қазақ тілі, жаңа технологиялар, әдістеме, стратегия, оқыту.

Қазіргі білім беру жүйесінің басты мақсаты – ақпаратты қабылдап қана қоймай, оны талдап, бағалап, дәлелді шешім қабылдай алатын тұлға қалыптастыру. Қазақстанның орта білім беру мазмұны ХХІ ғасыр құзыреттіліктерін дамытуға бағытталғандықтан, оқушылардың сыни тұрғыдан ойлау дағдыларын дамыту – мұғалімнің педагогикалық құзыреттілігінің негізгі көрсеткіші болып саналады.

Қазақ тілі пәні - тілдік, коммуникативтік және мәдениаралық құзыреттерді қалыптастыратын негізгі пәндердің бірі. Бұл сабақта сыни ойлауды дамыту технологиясын қолдану оқушылардың тілдік материалды талдау қабілетін, мәтінді интерпретациялау дағдысын, дәлелмен пікір айту мәдениетін қалыптастыруға негіз болады. Халықаралық зерттеулер (PISA, TIMSS, PIRLS) нәтижелері де оқушылардың мәтінді түсіну, талдау, аргументтеу дағдыларын жетілдіру қажеттігін көрсетеді. Осы тұрғыдан алғанда, сыни ойлау технологиясын қазақ тілі сабақтарында қолданудың әдістемесі ерекше маңызды. [1, 63, 64]

Сыни тұрғыдан ойлау технологиясының теориялық негіздері

Сыни ойлау – оқушылардың танымдық белсенділігін арттырып, ақпаратты талдау, салыстыру, бағалау және негізделген шешім қабылдау дағдыларын қалыптастыратын күрделі когнитивтік үдеріс. Бұл технология оқушыларды өз бетінше ізденуге, сұрақ қоюға, жауаптарды дәлелдеуге және рефлексия жасауға бағыттайды.

Сыни тұрғыдан ойлауды дамыту бағдарламасының басты ерекшелігі – оқушының оқу үдерісіндегі белсенді субъект ретіндегі рөлін күшейту. Оқушылар мұғаліммен және сыныптастарымен еркін қарым-қатынас жасап, пікір алмасу, дәлелдеу, талдау әрекеттерін жүзеге асырады.

Технологияның құрылымы үш негізгі кезеңнен тұрады:

1. Қызығушылықты ояту
2. Мағынаны тану
3. Ой толғаныс

Бұл кезеңдер оқушының білімді қабылдауынан бастап, оны талдап, қолдануына дейінгі толық циклді қамтиды.

Аталған құрылым оқушының белсенді танымдық әрекетін ұйымдастыруға және мәтінмен тиімді жұмыс жүргізуге мүмкіндік береді. [2, 4]

Қазақ тілі сабақтарында сыни ойлауды дамыту технологиясын қолдану әдістемесі

1. Қызығушылықты ояту кезеңінің әдістері

- 1) Миға шабуыл
- 2) Тақырыпқа болжау жасау
- 3) Кластер құру
- 4) “Ой қозғау” сұрақтары

Мысалы: “Фразеологизм және оның қызметі” тақырыбын бастамас бұрын оқушылардан “Қандай тұрақты тіркестерді білесіңдер?” “Қандай жағдайда қолданасыңдар?” деген сұрақтарға жауап алуымыз керек.

2. Мағынаны тану кезеңіндегі стратегиялар

Бұл кезеңде оқушылар жаңа ақпаратты талдап, салыстырып, негізгі ойды анықтайды. Оқу мен жазу арқылы сыни тұрғыдан ойлауды дамыту әдістері Қазақ тілі сабағында сыни тұрғыдан ойлауды дамыту үшін төмендегі оқу және жазу әдіс-тәсілдері тиімді:

INSERT әдісі (Интерактивті жазба жүргізу). Оқушылар мәтінді оқи отырып, жаңа ақпаратты белгілейді, бұрыннан білетінін салыстырады, түсінбеген жерлерін анықтап, сол бойынша талдау жасайды.

Джиксо – ұжымдық оқыту әдісі. Мақсаты – жалпы мәселені алдымен жұпта, сосын ұжымда талқылау. Мысалы: Джиксо әдісі бойынша (тақырып: Сөз таптары)

1. Сыныпты 4 топқа бөлу:
 - 1-топ – зат есім
 - 2-топ – сын есім
 - 3-топ – сан есім
 - 4-топ – етістік
2. Әр топ өз бөлігі бойынша мәтінді оқып, талдайды.
3. Кейін «аралас» топтарға бөлініп, бір-біріне түсіндіреді.

Нәтиже: Әр оқушы барлық сөз таптары туралы ақпаратты өзіне түсінікті тілмен басқа оқушылардан алады.

2. Ой толғаныс кезеңі

Оқушының толғанысын ұйымдастыру, өзіне, басқаға сын көзбен қарап, баға беруге үйретеді. Оқушылар өз ойларын, өздері байқаған ақпараттарды өз сөздерімен айта алады. Ойды қайта түйіп, жаңа өзгерістер жасайтын кезең болып табылады.

- Эссе жазу
- Венн диаграммасы
- Бес жолды өлең
- Семантикалық карта
- Рефлексиялық парақ

Технологияның тиімділігі

Сыни тұрғыдан ойлау технологиясын қазақ тілі сабақтарында қолдану оқу процесін сапалы түрде жақсартады. Зерттеулер мен педагогикалық тәжірибе көрсеткендей, оның тиімділігі бірнеше бағытта көрінеді:

1. Мәтінді түсіну және талдау қабілетін дамыту

Сыни ойлау әдістері (*INSERT*, *Джиксо*, Венн диаграммасы) оқушыға мәтінді терең талдауға, негізгі ой мен қосымша ақпаратты ажыратуға мүмкіндік береді.

2. Логикалық және аналитикалық ойлауды қалыптастыру

Сыни ойлау технологиясы оқушыларға ақпаратты салыстыру, дәлелдеу, қорытынды шығару дағдыларын үйретеді.

3. Оқу мотивациясын арттыру

Сыныптағы пікірталас, топтық жұмыс, эссе, дебат сияқты тапсырмалар оқушыны сабаққа белсенді қатысуға итермелейді

4. Коммуникативтік құзыреттілікті дамыту

Сыни ойлау арқылы оқушылар:

- өз пікірін дәлелді түрде айту;
- қарсы пікірді тыңдау және жауап беру;
- топта келісімге келу;
- бірге шешім қабылдау қабілеттерін дамытады. [3, 23]

Мысалы, 6-сынып әдебиет сабағында А.Байтұрсыновтың И.Крыловтан аударған «Аққу, шортан һәм шаян» мысалын оқыту барысында сабақтың «қызығушылықты ояту» кезеңінде оқушыларға «аққу, шортан, шаян туралы не білесіңдер?» деген бағыттаушы сұрақтар қойылады. Оқушылар өз ойларын ортаға салып, аққудың киелі құс екендігін, шаянның жәндік екенін, ал шортанның балыққа жататынын атап өтеді. Бұл пікірлер алдымен жұпта талқыланып, кейін ортақ талдауға ұсынылады. Осы арқылы білім алушылардың бастапқы білімдері айқындалып, жаңа тақырыпты меңгеруге алғышарт жасалады.

Оқытудың келесі кезеңі – «мағынаны тану». Бұл сатыда оқушылар жаңа ақпаратпен танысып, мәтін бойынша жұмыс жүргізеді, түрлі тапсырмалар орындайды. Мұнда олардың өз бетінше ізденуіне, белсенді әрекет етуіне жағдай жасалады. Осы кезеңде тиімді қолданылатын әдістердің бірі – INSERT стратегиясы. Аталған тәсіл бойынша оқушылар мәтінді оқу барысында арнайы белгілерді пайдаланады: «V» – бұрыннан білетін мәлімет, «←» – түсініксіз ақпарат, «+» – жаңа мәлімет, «?» – қосымша білуді қажет ететін немесе қызығушылық тудырған тұстар. Бұл әдіс оқушылардың мәтінді саналы түрде қабылдауына, өз ойын жүйелеуіне және пікір білдіруіне мүмкіндік береді.

Жалпы алғанда, мәтінді толық түсіну, оны есте сақтау және мазмұнын терең ұғыну – күрделі танымдық үдеріс. Сондықтан оқушылар арасында мәтінді үстірт оқу салдарынан мазмұнын толық түсінбеу жағдайлары жиі кездеседі. Ал оқу әрекетін жоғарыда сипатталған тәсілдер арқылы ұйымдастыру осындай қиындықтардың алдын алудың тиімді жолы болып табылады.

Үшінші кезең – «ой толғаныс». Бұл кезеңде оқушылардың алған білімін саралап, өз көзқарасын білдіруіне, өзін және өзгелерді сыни тұрғыдан бағалауына мүмкіндік беріледі. Дәстүрлі сабақтарда бұл кезең кейде жеткілікті деңгейде ұйымдастырылмай, уақыттың басым бөлігі үй тапсырмасын тексеру немесе бағалауға жұмсалып жатады. Ал сыни тұрғыдан ойлау технологиясында бұл саты ерекше маңызға ие, себебі дәл осы кезеңде білім алушы меңгерген ақпаратты қорытып, оны тәжірибеде қалай қолдануға болатынын пайымдайды.

Ой толғанысты тиімді ұйымдастыру үшін «бес жолды өлең», Венн диаграммасы, «еркін жазу», «екі түрлі түсініктеме күнделігі», түрлі рефлексиялық стратегиялар қолданылады. Олардың таңдалуы сабақтың мазмұны мен күрделілік деңгейіне байланысты жүзеге асады.

Мәселен, «екі түрлі түсініктеме күнделігі» әдісін қолдану барысында оқушылар дәптер бетін ортасынан бөліп, бір жағына мәтіннен маңызды үзінділерді, екінші жағына сол үзіндіге қатысты өз пікірін, түсінігін жазады. Жұмыс аяқталғаннан кейін жұптық немесе топтық талқылау ұйымдастырылып, соңында мұғалім бағыттаушы сұрақтар арқылы қорытынды жасайды. Бұл сұрақтар оқушылардың мәтінге баға беруіне, өз көзқарасын дәлелдеуге бағытталуы тиіс.

Аталған әдіс оқушыларды бірлескен әрекетке тартып, өздігінен білім алуға жағдай жасайды. Сонымен қатар, мәтіндегі астарлы ойды түсінуге, тілдік құралдардың мәнін ұғынуға үйретеді. Әдістің тағы бір артықшылығы – барлық оқушының оқу үдерісіне қатысуын қамтамасыз етуінде. Нәтижесінде оқушылар мәтінді түсініп қана қоймай, оны өз сөзімен жеткізіп, сол бойынша жеке пікірін білдіре алады. Бұл олардың ойлау және сөйлеу дағдыларының дамуына ықпал етеді.

Ой толғаныс кезеңінде қолданылатын тағы бір тиімді тәсіл – «еркін жазу». Бұл әдісте оқушыларға сабақ барысында меңгерген білімдері, алған әсерлері және әлі де нақтылауды қажет ететін мәселелер туралы өз ойларын жазбаша түрде жеткізу ұсынылады. Жұмысқа белгілі бір уақыт беріліп, аяқталған соң оқушылар жазбаларын топ ішінде талқылайды. Үздік жұмыстарды сынып алдында оқуға болады.

Бұл тәсіл оқушыларды алған білімін жүйелеуге, оған сыни тұрғыдан қарауға және қорытынды жасауға дағдыландырады. Сондықтан «еркін жазу» әдісін оқу үдерісінің түрлі кезеңдерінде тиімді пайдалануға болады.

Қорыта айтқанда, қазақ тілі сабақтарында сыни тұрғыдан ойлау технологиясын жүйелі қолдану оқушылардың ойлау мәдениетін, талдау жасау қабілетін және мәтінді терең түсіну дағдыларын айтарлықтай дамытады. Аталған тәсіл білім алушылардың сабаққа белсенді қатысуын қамтамасыз етіп, олардың шығармашылық әлеуеті мен коммуникативтік құзыреттілігін жетілдіреді, сонымен қатар оқушыны енжар тыңдаушыдан белсенді ізденуші деңгейіне көтереді.

Педагогикалық тәжірибе көрсеткендей, бұл технологияны мақсатты әрі тұрақты түрде енгізу нәтижесінде оқушылар тек тілдік-теориялық білімді меңгерумен шектелмей, өз ойын дәлелді жеткізе алатын, сыни тұрғыдан ойлайтын, логикалық тұжырым жасай білетін тұлға ретінде қалыптасады. Сонымен қатар, сабақтың мазмұны тереңдеп, оқыту үдерісі анағұрлым қызықты, нәтижелі және уәжді сипатқа ие болады. Осыған орай, сыни тұрғыдан ойлауды дамыту әдістерін қолдану қазақ тілі сабақтарының сапасын арттырудың тиімді әрі ғылыми негізделген жолдарының бірі ретінде қарастырылады.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Оразбаева Ф.Ш., Рахметова Р.С. Қазақ тілін оқыту әдістемесі. // Оқу құралы, 2005, 64-б.
2. Камзина А.Н. Сын тұрғысынан ойлау технологиясы бойынша өткізілген үздік сабақтар жинағы // Өскемен, 2013, 4-б.
3. Ташенова А. Сын тұрғысынан ойлауды оқу мен жазу арқылы дамыту. // Білім. 2006, 23-б.

ӘОЖ 37.035.6

ГЕЙМИФИКАЦИЯ АРҚЫЛЫ БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ОҚУ МОТИВАЦИЯСЫН АРТТЫРУДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ

Зейнетова Сандуғаш Маратқызы

«Білім берудегі менеджмент» білім бағдарламасының магистранты,
Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ, Қазақстан
Ғылыми жетекші, п.ғ.к., профессор - Туленова У.Т.

Аңдатпа. Бұл мақалада бастауыш сынып оқушыларының оқу мотивациясын арттырудың тиімді жолдарының бірі ретінде геймификацияны (ойын элементтерін оқу үдерісіне енгізу) қолдану мәселесі қарастырылады. Білім беру үдерісіндегі геймификация оқушылардың танымдық қызығушылығын арттырып, оқу әрекетіне белсенді қатысуға ынталандыратыны дәлелденеді. Бастауыш мектептегі геймификация - бұл оқушыларды

ынталандырудың неғұрлым жоғары деңгейін және қолайлы оқыту ортасын құруға ықпал ететін қуатты құрал болып табылатындығы баяндалады. Геймификация, білім берудегі білім алушылардың іс-әрекетін басқару тәсілі, яғни қызметтің инновациялық бағытын ынталандыратын, танымдық міндеттерді орындауға қызығушылық тудыратын жағдай туғызатын, білім алушылардың шығармашылығы мен өзін-өзі жүзеге асыру мүмкіндігін дамытады.

Түйінді сөздер: геймификация, оқу мотивациясы, бастауыш сынып, ойын технологиясы, білім беру процесі, цифрландыру, цифрлық технологиялар, цифрлық орта, мотивация

Цифрландыру қазіргі заманның талабының өзекті мәселесі болып табылады. Білім берудегі цифрлық технологияларды оқытудың мақсаты студенттердің бойында цифрлық технологиялар саласындағы кәсіби, арнайы құзыреттерді дамыту болып табылады; заманауи сандық ресурстарды өз бетінше іздеу және жобалау дағдыларын дамыту арнайы пәндер бойынша оқу процесін жеделдету.

Қазақстан Республикасының Президенті Қ.К.Тоқаев өзінің 2021 жылғы 1 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауында: «Білім беру жүйесіне жігерлі әрі білікті мамандар қажет. Жоғары оқу орындары мамандардың сапалы даярлануына жауап беруге міндетті», – деп көрсеткен еді. Сонымен қатар Мемлекет басшысы өзінің сөзінде: «Ғылымды дамыту – біздің аса маңызды басымдығымыз... Жалпы, еліміздің білім беру және ғылым саласының алдында кезек күттірмес ауқымды міндет тұр. Бұл – уақыт талабына сай болуымен қатар, әрқашан бір адым алда жүріп, тың жаңалықтар ұсына білу деген сөз», – деп инновациялық әрекетке даяр болудың маңызын атап көрсеткені белгілі. Осыған орай, білім беру жүйесі өз кезегінде бастауыш сынып мұғалімдерін даярлауда геймификациялық оқытуды жоғары оқу орындарынан бастап оқыту процесіне енгізуі тиіс.

Қоғамда цифрлық технологиялардың қарқынды дамуы адамзат дамуының жаһандық трендіне айналды. Үлкен деректер, виртуалды және толықтырылған шындық, бейімделу жүйелері, заттар интернеті, жасанды интеллект және ақпараттық дәуірдің басқа белгілері өмірдің барлық салаларында инновациялардың кең дамуына ықпал етеді, әлеуметтік экономикалық дамудың үлкен перспективаларын ашады, адамдардың өмір сүру сапасын өзгертеді. Жаңа буын технологияларын кеңінен енгізу, күн сайын ақпарат көлемінің бірнеше есе артуы, роботтандыру, қазіргі әлемде техника мен басқару жүйелерінің айтарлықтай күрделенуі білім берудің барлық буындары мен деңгейлеріне қойылатын талаптарды мүлдем жаңа сапалы деңгейге көтеруде.

Қазіргі заманғы білім беру процесінде бастауыш сынып мұғалімдерін даярлаудың инновациялық әдістемелерін жетілдіру қажеттілігі арта түсуде. Болашақ педагогтарды кәсіби даярлауда оқытудың тиімді жолы ойын механизмдерін оқу процесіне енгізу болып табылады. Олардың бірегей құралдарының бірі – геймификация, білім берудегі білім алушылардың іс-әрекетін басқару тәсілі, яғни қызметтің инновациялық бағытын ынталандыратын, танымдық міндеттерді орындауға қызығушылық тудыратын жағдай туғызатын, білім алушылардың шығармашылығы мен өзін-өзі жүзеге асыру мүмкіндігін дамытады.

Бастауыш білім беруде геймификацияны қолдану әдістемесі қазіргі уақытта педагогикалық практикаларда жаңа және өзекті бағыт ретінде қарастырылады. Геймификацияның тек білім беру әдісі ретінде ғана емес, педагогикалық шеберлікті дамыту құралы ретінде қолданылуында.

Білім беру жүйесіндегі қолданылатын геймификациялық әдістеменің теориялық-әдіснамалық негіздерін айқындауда келесі зерттеу жұмыстарын басшылыққа алдық: шетелдік әдебиет материалдарын зерделеу нәтижесінде бірқатар авторлардың білім берудегі ойын технологияларымен, атап айтқанда геймификацияны Л. П. Варенина, К. Вербх, С. Детеринг, Э. Карр-Челлмен, Д. Кларк, Э. Клоппер [4,5,6,7,8,9] өз еңбектерінде қарастырғаны анықталды, сонымен қатар Л. С. Выготский, В. В. Давыдов, А. Комиссаров, Г. П.

Щедровицкий, Д. Б. Эльконин [10,11,12] оқытуда ойын технологияларын қолдану мәселесіне үлес қосқанын атап өткен жөн.

Жоғары білім беру үрдісінде білім алушылардың оқудағы белсенділігін ынталандыратын, оқу іс-әрекетіне білім беру құндылығы мен практикалық бағыт беретін, жоғары білім беруді жаңғыртуды нығайтатын интерактивті технологиялар ерекше рөл атқарады. Олардың бірегей құралдарының бірі – геймификация, білім берудегі білім алушылардың іс-әрекетін басқару тәсілі, яғни қызметтің инновациялық бағытын ынталандыратын, танымдық міндеттерді орындауға қызығушылық тудыратын жағдай туғызатын, білім алушылардың шығармашылығы мен өзін-өзі жүзеге асыру мүмкіндігін дамытады.

Геймификацияда ең мықты мотивтердің бірі – ойыннан шабыт алу, білім алушыны әр түрлі іс-шараларға белсенді және ынталы қатысуға итермелейді, ынталандырып жігерлендіреді. Нәтижесінде субъектілердің ойын үрдісіне ғана емес, сонымен бірге білім беру үрдісіне де қатысуы артады. Ойын – бұл жұмыс мүмкіндіктерін көрсететін үрдіс деп бекер айтылмаған; ойын – бұл қуаныш тудыратын және сонымен бірге жауапкершілікті білдіретін жағдай; ал бізге керек әрект ол геймификация [13]. Әрбір оқытушы және білім алушы оқу үрдісінде жұмыс істеу тәсілдерін таңдай алады. Осыған байланысты, геймификацияны таңдағанда, білім беру үрдісінің субъектілері инновациялық шешімдер деңгейінде өзіндік және жарқын білім алу, дағдылар мен кәсіби қасиеттерді дамыту үрдісіне қосыла алады. Егер геймификация ресурстарын барынша пайдаланатын болсақ, мінез-құлықты басқару, мотивация мен белсенділікті арттыру құралдарын қосуға болады. Оқытушының ерекше назарын қажет ететін ойын элементтерінің тағы бір маңызды аспектісі – білім алушылармен белгілі бір мінез-құлық стратегиялары мен тактикаларын құру. Ойын процестері ерекше қарым-қатынастарды дамытуды талап ететін және оған қатысушылардың өзін-өзі көрсетуіне ықпал ететін «эмоционалды қаныққан қарым қатынас саласы» екені анық. Сонымен қатар, білім алушыларды ойын әдістеріне қосу, ойын мүмкіндіктеріне негізделген жағымды эмоцияларды ынталандыруы керек, осылайша, практикалық салада жоғары сапалы нәтижелер алу үшін ақпараттық, эмоционалды, интерактивті құралдарды қолдануы керек. Қазіргі жағдайда ғылыми қоғамдастық өкілдеріне геймификацияның тұжырымдамалық негіздерін анықтауға, оның білім беру саласындағы потенциалын анықтауға, ойын тәжірибесін оқу процесіне енгізуге бірыңғай көзқарас жетіспейді. Бұл ретте білім алушыларды ойын техникасына қосу ойынның потенциалына сүйене отырып, жағымды эмоцияларды ынталандыруы және осылайша болашақ кәсіпқойдың қызметінде практикалық салада сапалы нәтижелер алудың ақпараттық, эмоционалды, интерактивті құралдарын пайдалануы тиіс. Қазіргі уақытта зерттеушілер геймификацияның тұжырымдамалық негіздерін анықтауға, оның білім беру саласындағы потенциал мүмкіндіктерін анықтауға, оқу процесіне ойын тәжірибесін енгізуге бірыңғай көзқарас қалыптастыруда. Білім беру үрдісіне геймификацияны енгізу нәтижелерін зерттеу А.Л. Мазелистің пікірінше, бұл үрдіс үшін ойын жалпы ұғым болып табылады [14] және ойынды пайдалану (ойын механикасы, ойынның сюжеті мен сценарийі, ойын емес әрекеттерге арналған әдістер) мотивация мен қатысуды тудырады, білім алушылардың мінез-құлқын өзгертеді. Бұл ретте ойынның өзі инновациялық белсенділік болып анықталады.: Геймификацияны білім берудегі жаңа технологияларының бірі ретінде қарастыруға болады ма? Геймификация мотивациялық үрдістерге және оқытудың тиімділігіне қалай әсер етеді? Жоғары білім беру үрдісінде геймификацияны қалай қолдануға болады?: Заманауи кәсіби маманды дайындау үрдісіне геймификацияны енгізу білім алушылардың ішкі және сыртқы мотивациясын, болашақ мамандардың мінез-құлқын реттеуді қолдану, білім беру үрдісіне әртүрлі ойын тәжірибелерінің жүйесін енгізу арқылы тиімді болады, ал мақсаты оқытудағы геймификацияның тұжырымдамалық негіздерін талдау, геймификацияның бірегей мүмкіндіктерін ұсына алатын құралдар жүйесін, оны жоғары білім беруді дамытудың инновациялық тәжірибесіне айналдыру үшін перспективалық пайдалану ерекшеліктерін анықтау болып табылады.

Шетелдік және отандық авторлардың философиялық, педагогикалық және психологиялық әдебиеттеріне талдау жүргізіліп жатқан зерттеу аясында геймификация идеясын дамытудың әдіснамалық негіздерін анықтауға мүмкіндік берді, оның ішінде ойын іс-әрекетін дамытуға ғылыми көзқарастар жүйесін өзгерту, ойын кеңістігінің мәдени сипаттамаларын қалыптастыру, ойын жүйелерінің тұжырымдамалық ережелерін дамытудың теориялық және практикалық ерекшеліктері. Геймификация құбылысын зерттеу геймификация тұжырымдамасы XX ғасырдың екінші жартысынан бастап дами бастады деген қорытынды жасауға мүмкіндік берді. Бұл, ең алдымен, компьютерлік оқытудың дамуымен, білім берудегі жеке тұлғаның белсенділігін ынталандыратын технологияларды іздеумен байланысты болды. Жалпы ғылыми әдіснаманың құрамдас бөлігі ретінде жүйелік тәсілді қолдану, бізге геймификацияны үрдістік ұйымдастырудың ерекшеліктерін, кіретін компоненттерді, осы жүйедегі байланыстардың дамуын, компоненттердің өзара әрекеттесуі мен өзара тәуелділігін, олардың ресурстары мен перспективалық қатынастарын анықтауға мүмкіндік берді. Геймификация жүйесінде тұжырымдамалық блок, геймификация принциптері, ойын механикасы мен техникасы, жетістіктер; ойындағы адамдар топтарының мінез құлқын өзгерту моделі; геймификация практикасы және т. б. көрсетілген. Геймификация жүйесінің қызметі әртүрлі сипаттамалармен сипатталады, бұл іс әрекеттің мазмұнымен және қатысушы субъектілердің ерекшеліктерімен байланысты. Геймификация мәселелерін қарастыруға тұлғаға бағытталған тәсіл құралдарын қосу жеке тұлғаны дамыту үрдісінде ойын технологияларының бірегей ресурстары туралы ережені негіздеумен байланысты болды [15]. Ойын әрекеті жеке тұлғаның қажеттіліктерін белсенді іске асыруға, сәттілік мотивтерін пайдалануға, өзін-өзі жүзеге асыруға, білім алушыларға жағымды эмоционалдылықты қосуға тікелей әсер етеді. Геймификацияланған жүйелерді қолдануда жеке тұлға қатысуды жүзеге асыруға және танымдық қызығушылықты пайдалануға мүмкіндік алады және жеке тәжірибе жинақтайды. Ойын әрекетінде адам интеллектуалды еркіндік пен шығармашылықты көрсете алады. Зерттеуіміздегі белсенділік тәсілі ойын қызметін ұйымдастырудың негізі ретінде ұсынылған және бұл үрдісте білім алушы белсенді субъект позициясында болады. Ол ойын жасаушы, ұйымдастырушы, орындаушы бола алады; қызмет нәтижесінің сапасын талдайтын және бағалайтын тұлға. Басқаша айтқанда, қазіргі жағдайда геймификация білім алушылардың қатысуын арттыру, танымдық тәуелсіздікті дамыту және ойын субъектілерінің өзіндік дамуы үшін ресурс ретінде қарастырылады.

Геймификацияны біз білім беру субъектілерінің мотивациясы мен мінез-құлқын басқару үшін қолданылатын ойын заңдылықтары мен принциптерін, әдістері мен тәсілдерін, технологияларын, техникасын мен механикасын қамтитын білім беру теориясы мен практикасы ретінде қарастырамыз. Білім берудегі геймификация ресурстарын қарастыратын А.С. Ветушинский геймификация құбылысын ойын ойлау құралдары мен әдістерін қолдану арқылы адамның мінез-құлқымен жұмыс істеу әдістемесі ретінде анықтады [16].

Білім берудегі геймификацияның басты қағидаттарының бірі - қажеттілікті қанағаттандыру. Бұл геймификация оқушылардың нақты білім қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталуы тиіс дегенді білдіреді. Ойын элементтерін ойын әрекеттестігі үшін қосу ғана емес, оқу процесін және оның нәтижелерін жақсарту үшін мұны саналы және мақсатты түрде жасау маңызды.

Білім беруде геймификацияны қолдану интерактивті және қызықты оқу ортасын құруға ықпал ететін әртүрлі құралдар мен әдістерді пайдалануды көздейді. Оқытудың классикалық және көп деңгейлі сюжеттері оқушылардың оқытылатын материалға қызығушылығын ынталандыруға және білім беру процесінің тиімділігін арттыруға көмектесетін құралдардың мысалы болып табылады.

Оқытудың цифрлық ортасы жағдайында геймификация қағидаттарын ескеру ерекше маңызды, өйткені олар интерактивті және тартымды білім беру бағдарламаларын жасауға ықпал етеді. Білім беру процесінің барлық қатысушылары үшін түсінікті және қолжетімді геймификациялаудың қарапайым ережелері, сондай-ақ геймификация арқылы оқыту

процестерін визуализациялау оқу тиімділігін арттыруға және оқушылардың оқу процесіне тартылуын жақсартуға көмектеседі.

Білім берудегі геймификация оқушыларды ынталандырудың неғұрлым жоғары деңгейін және қолайлы оқыту ортасын құруға ықпал ететін қуатты құрал болып табылады. Білім берудегі геймификация теориясына сәйкес, студенттер оқу процесі көңілді және қызықты болатындай ұйымдастырылғанда ақпаратты тиімді меңгереді. Геймификациялаудың негізгі идеясы білім беру процесі ойын тәсілі қағидаттарына негізделген кезде анағұрлым нәтижелі болады.

Бастауыш мектептің барлық сабақтарында геймификацияны пайдалану білім алушылардың уәждемесін арттыруға ғана емес, сонымен қатар оқыту тиімділігін жақсартуға да ықпал етеді. Білім берудегі ойын тәсілдері балаларға материалды жақсы меңгеруге, сөйлеуді және креативті ойлауды дамытуға көмектеседі. Сондай-ақ, оқушылардың оқу процесіне тартылуы да маңызды аспект болып табылады, ол ойын элементтерін пайдаланудың арқасында айтарлықтай артады.

Оқытудың цифрлық ортасы жағдайында геймификация ерекше өзектілікке ие болады. Ойынның қарапайым және түсінікті ережелері, оқу процестерін ойын механикасы арқылы визуализациялау оқу процесін балалар үшін қызықты және қолжетімді етуге мүмкіндік береді. Геймификацияны тиімді пайдалану әрбір пәннің ерекшеліктері мен оқушылардың жас ерекшеліктерін ескере отырып, ойын элементтерін оқу жоспарына біріктіруге сауатты тәсілді талап етеді. Ойын форматын оқыту процесіне көшіретін тәсіл оқушылардың уәждемесін едәуір жақсартады және білімді игеруді жеделдетеді. Блогтағы жарияланым осы мақсатта пайдаланылуы мүмкін әртүрлі технологиялардың мысалдарын келтіре отырып, білім берудегі ойынның артықшылықтарын да, кемшіліктерін де талқылайды. Ойын элементтерін оқу процесіне көшіру білім алушылардың уәждемесін арттыруға ғана емес, сонымен қатар оқушылардың оқу процесіне тартылуын жақсартуға да ықпал етеді, бұл өз кезегінде оқу нәтижелерін жақсартуға әкелуі мүмкін.

Осылайша, оқытудың цифрлық ортасында геймификация оқушыларды оқытуға тартуға, білім беру процестерінің тиімділігін жақсартуға және неғұрлым интерактивті және тартымды білім беру ортасын құруға ықпал ететін қуатты құрал болып табылады.

Бастауыш мектептегі геймификация - бұл оқушылардың ынтасын арттырып және оқу нәтижелерін жақсартып, оқудағы ойын тәсілдерін қолдануға мүмкіндік беретін тиімді әдіс. Бұл процесте қарапайым геймификация ережелері маңызды рөл атқарады. Түсінікті және қарапайым ережелер балаларға өздерінен не талап етілетінін және қандай мақсаттарға жету керектігін жақсы түсінуге көмектеседі. Барлық процестерді визуализациялау да ойдағыдай геймификациялауда негізгі рөл атқарады. Визуализация балаларға материалды жақсы игеруге көмектеседі, оны неғұрлым қолжетімді және түсінікті етеді.

Бастауыш мектепте ойнаудың негізгі қағидаттарының бірі ойын кезінде жайлылық пен қауіпсіздік деңгейін арттыру болып табылады. Бұл балалар өздерін еркін және сенімді сезінетін сенімді атмосфера жасайды, бұл неғұрлым тиімді оқытуға ықпал етеді. Қарапайым ойын әрекеттері мен алгоритмдері де ойнатуда маңызды рөл атқарады. Балалар үшін ойын әрекеттері неғұрлым жеңіл және түсінікті болса, олардың қатысуы соғұрлым жеңіл болады. Осылайша, бастауыш мектепте ойнатудың қарапайым ережелері оқушылардың ынтасын арттыруда, оқыту нәтижелерін жақсартуда және қызықты әрі өнімді білім беру ортасын құруда маңызды рөл атқарады. Бастауыш мектептің барлық сабақтарында геймификацияны енгізу түсінікті және қарапайым ережелерді, процестерді визуализациялауды және балаларды тиімді оқыту мен дамытуды қамтамасыз ету үшін инновациялық тәсілдерді пайдалануды талап етеді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. «Білім туралы» ҚР-ның 2007 жылғы 27 шілдедегі № 319-III Заңы.
2. "Педагог" кәсіптік стандарты Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрі 2022 жылғы 15 желтоқсан № 500 бұйрығы <https://zakon.uchet.kz/kaz/docs/V2200031149>

3. Қазақстан Республикасында инклюзивті білім беруді дамытудың тұжырымдамалық тәсілдері. – Астана: Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы. Астана 2015
4. Варенина Л. П. Геймификация в образовании // Историческая и социально-образовательная мысль. 2014. Т. 6. № 6–2 (28). С. 314–317.
5. Вербах, К. Вовлекай и властвуй. Игровое мышление на службе бизнеса / К. Вербах, Д. Хантер; пер. с англ. А. Кардаш. – Москва : Манн, Иванов и Фербер, 2015. – 224 с. – ISBN 978-5-00057-344-0.
6. Deterding, S., Dixon, D., Khaled, R., Nacke, E. (2011). Gamification: toward a definition. CHI. Vancouver: BC. URL: <http://gamification-research.org/wp-content/uploads/2011/04/02-Deterding-Khaled-Nacke-Dixon.pdf> –
7. Deterding, S., Sicart M., Nacke L., O’Hara K., Dixon D. Gamification: using game-design elements in non-gaming contexts. – New York: ACM Press, 2011. – P. 2425-2428. URL: <http://doi.org/10.1145/1979742.1979575> (дата обращения: 09.02.2022).
8. Кapp К. Games, Gamification, and the Quest for Learner Engagement // T+D. 2012. Vol. 66(6). P. 64–68. 4.
9. Klopfer E., Osterweil S., Groff J., Haas J. Using the technology of today, in the classroom: The instructional power of digital games, social networking, simulations and how teachers can leverage them // The Education Arcade. P. 1–21. Электрон. версия печат. публ. URL: http://education.mit.edu/papers/GamesSimsSocNets_EdArcade.pdf
10. Выготский Л. С. Игра и ее роль в психическом развитии ребенка [Текст] / Л. С. Выготский // Вопросы психологии. - 1996. - № 6. - С. 62–76.
11. Щедровицкий. П.Г. [«Игра» как социотехническая система: организация и исследование](#) // Программно-целевой подход и деловые игры. Новосибирск, 1982. С. 30-34.
12. Эльконин, Д.Б. Психология игры / Д.Б. Эльконин. – Москва : ВЛАДОС, 1999. – ISBN 5-691-00256-2.
13. Ibanez M.B., Di Serio A. and Delgado-Kloos, C., Gamification for engaging computer science students in learning activities: a case study. IEEE Trans. on Learning Technologies. — 2014. — № 3. — P. 291-301.
14. Мазелис А.Л. Геймификация в электронном обучении. Территория новых возможностей. Вестник Владивостокского государственного университета экономики и сервиса. — 2013. No. 3 (21). - P.139-142.
15. Карпенко О.М., Лукьянова А.В., Абрамова А.В., Басов В.А. Геймификация в электронном обучении // Дистанционное и виртуальное обучение. - 2015. - №. 4 (94). - С. 28-43
16. Ветушинский А.С. Больше, чем просто средство: новый подход к пониманию геймификации. Социология власти. № 32 (3). - С. 14-31.

ӘОЖ 159.942.2

ЭМОЦИОНАЛЬНАЯ ДЕПРИВАЦИЯ ЖӘНЕ ОНЫҢ ТҰЛҒАНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ДАМУЫНА ӘСЕРІ

Ибатолла Ағила Хамитқызы

agilakhamitovna@gmail.com

6B01102 - Психология (IP) білім бағдарламасының 1к (3ж) студенті,
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ., Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі, сеньор лектор, магистр - Кубышева Г.Г.

Қазіргі қоғамда адамның психологиялық саулығы мен тұлғалық дамуын зерттеу психология ғылымының маңызды бағыттарының бірі болып табылады. Тұлғаның жан-жақты және үйлесімді дамуы оның негізгі психологиялық және әлеуметтік қажеттіліктерінің

қанағаттандырылуына тікелей байланысты. Егер бұл қажеттіліктер ұзақ уақыт бойы қамтамасыз етілмесе, онда адамның эмоционалдық жағдайында, мінез-құлқында және әлеуметтік қатынастарында әртүрлі ауытқулар пайда болуы мүмкін. Осындай психологиялық құбылыстардың бірі – депривация.

Депривация мәселесі әсіресе балалық шақтағы даму үдерісінде ерекше маңызға ие. Себебі дәл осы кезеңде адамның тұлғалық қасиеттері, эмоционалдық тұрақтылығы және қоршаған ортамен қарым-қатынас жасау қабілеті қалыптасады. Балалық шақта орын алған психологиялық әсерлер адамның болашақ өміріне ұзақ мерзімді ықпал етеді. Сондықтан депривация ұғымын, оның түрлерін және тұлғаның психологиялық дамуына әсерін ғылыми тұрғыдан талдау өзекті болып табылады. Депривация – адамның негізгі психологиялық және әлеуметтік қажеттіліктерінің ұзақ уақыт бойы қанағаттандырылмауы нәтижесінде туындайтын психикалық күй. Бұл ұғым латынның *deprivatio* – «айырылу», «жоғалту» деген сөзінен шыққан. Психологияда депривация адамның қалыпты дамуына қажетті жағдайлардың болмауынан немесе шектелуінен туындайтын құбылыс ретінде қарастырылады [1].

Адам өмірінде қауіпсіздік, эмоционалдық қолдау, сүйіспеншілік, әлеуметтік байланыс және танымдық белсенділік сияқты қажеттіліктер маңызды орын алады. Егер осы қажеттіліктер жеткілікті деңгейде қанағаттандырылмаса, онда тұлғаның психикалық дамуында өзгерістер пайда болады. Әсіресе ерте жастағы депривация тұлғаның кейінгі өміріне теріс әсер етуі мүмкін. Психология ғылымында депривацияның бірнеше түрі ажыратылады. Олардың ішінде кең таралғандары:

Сенсорлық депривация – сыртқы ортадан келетін ақпараттың жеткіліксіздігі (жарық, дыбыс, әсерлер) [2].

Әлеуметтік депривация – адамның қоғамнан оқшаулануы, әлеуметтік байланыстардың болмауы немесе шектелуі.

Когнитивтік депривация – білім мен ақпараттың жетіспеуі, танымдық дамудың тежелуі.

Эмоциялық депривация – адамның сүйіспеншілік, қамқорлық және қолдау сияқты эмоционалдық қажеттіліктерінің қанағаттандырылмауы.

Аталған түрлердің ішінде эмоциялық депривация тұлғаның психологиялық дамуына ең терең әсер ететін факторлардың бірі болып табылады [3].

Эмоциялық депривация көбінесе балалық шақта қалыптасады. Оның негізгі себептері:

ата-ананың балаға жеткілікті көңіл бөлмеуі;

эмоционалдық суықтық;

отбасындағы тұрақсыз психологиялық жағдай;

ата-ананың ұзақ уақыт болмауы;

баланың интернат немесе жабық мекемелерде тәрбиеленуі [4].

Баланың толыққанды дамуы үшін ата-ананың махаббаты, қолдауы және түсіністігі өте маңызды. Егер бала осы қажеттіліктерді сезінбесе, оның ішкі әлемінде сенімсіздік пен эмоционалдық тапшылық қалыптасады. Балалық шақтағы эмоциялық депривация ересек өмірде түрлі психологиялық қиындықтарға алып келеді. Мұндай адамдар сенімді қарым-қатынас орнатуда қиындық көреді, адамдарға сенімсіздік танытад, жақын қарым-қатынастан қашқақтайды немесе тәуелділікке бейім болады, өзін-өзі бағалауы төмен болады, эмоционалдық тұрақсыздық байқатады. Сонымен қатар эмоциялық депривация депрессия, мазасыздық және жалғыздық сезімінің күшеюіне әсер етеді [4]. Бұл жағдайлар адамның әлеуметтік бейімделуіне кедергі келтіреді.

Эмоциялық депривация мәселесі психология ғылымында әртүрлі бағыттарда зерттеліп, көптеген ғалымдардың еңбектерінде қарастырылған. Бұл құбылысты ғылыми тұрғыдан түсіндіруде әсіресе XX ғасырдың ортасынан бастап жүргізілген зерттеулер маңызды рөл атқарды. Эмоциялық депривацияны алғаш зерттеген ғалымдардың бірі – психоаналитик Рене Шпиц. Ол ана мен бала арасындағы эмоционалдық байланыстың маңыздылығын зерттеп, «госпитализм» және «анаклитикалық депрессия» ұғымдарын енгізді. Оның зерттеулері көрсеткендей, ана қамқорлығынан айырылған балаларда эмоционалдық және психикалық

даму айтарлықтай тежеледі. Шпиц эмоционалдық өзара әрекеттестіктің болмауы тұлғаның қалыптасуына кері әсер ететінін дәлелдеді [5].

Эмоциялық депривация мәселесін әрі қарай дамытқан ғалымдардың бірі – Джон Боулби. Ол өзінің тіркесу (attachment) теориясында баланың негізгі қамқоршысымен (көбінесе анасымен) тұрақты эмоционалдық байланысының маңыздылығын негіздеді. Боулби «аналық депривация» гипотезасын ұсынып, ерте жастағы эмоционалдық байланыстың үзілуі баланың когнитивтік, әлеуметтік және эмоционалдық дамуына ұзақ мерзімді кері әсер ететінін көрсетті. Оның пікірінше, бала өмірінің алғашқы жылдары «сезімтал кезең» болып табылады және осы кезеңде қалыптасқан тәжірибе тұлғаның бүкіл өміріне ықпал етеді [6].

Эмоциялық депривацияны эксперименттік жолмен зерттеген ғалымдардың бірі – Гарри Харлоу. Ол маймылдарға жүргізген тәжірибелері арқылы ана махаббаты мен физикалық жақындықтың маңыздылығын дәлелдеді. Харлоудың зерттеулері көрсеткендей, анадан оқшауланған жануарларда агрессия, қорқыныш және әлеуметтік бейімделудің бұзылуы байқалады. Бұл нәтижелер эмоциялық байланыстың тек адамдар үшін ғана емес, барлық тіршілік иелері үшін маңызды екенін дәлелдейді [7].

Сонымен қатар эмоциялық депривация мәселесін зерттеуде Джеймс Робертсон, Мэри Эйнсворт сияқты ғалымдардың еңбектері де маңызды. Мэри Эйнсворт Боулбидің теориясын дамытып, «Strange Situation» әдісі арқылы балалардың тіркесу типтерін анықтады. Оның зерттеулері эмоционалдық қолдаудың сапасы баланың болашақтағы қарым-қатынас стиліне әсер ететінін көрсетті [8].

Қазіргі психологияда эмоциялық депривацияны зерттеуде Джеффри Янгтың ерте дезадаптивті схемалар теориясы кеңінен қолданылады. Бұл теория бойынша балалық шақта қанағаттандырылмаған эмоционалдық қажеттіліктер тұлғаның ойлау жүйесінде тұрақты теріс сенімдердің қалыптасуына әкеледі.

Янгтың ұсынған схемотерапия бағыты эмоциялық депривацияның салдарын түзетуге бағытталған заманауи психотерапиялық әдістердің бірі болып табылады.

Мысалы, эмоциялық депривация схемасы бар адам «мені ешкім түсінбейді» немесе «маған ешкім қамқорлық жасамайды» деген ішкі сенімдермен өмір сүреді. Бұл сенімдер оның мінез-құлқына және қарым-қатынас жасау ерекшеліктеріне әсер етеді. Осы схемаларды анықтауда Young Schema Questionnaire (YSQ) әдістемесі қолданылады. Бұл әдіс тұлғаның ішкі психологиялық мәселелерін анықтауға мүмкіндік береді және психотерапияда кеңінен пайдаланылады [9].

Мақала жазу барысында аталған әдістеме апробациядан өткізілді. Зерттеуге жоғары оқу орнының 18–22 жас аралығындағы 5 студенті қатысты. Сауалнама жүргізу барысында қатысушыларға әдістеменің мақсаты түсіндіріліп, жауаптардың құпия сақталатыны ескертілді. YSQ сауалнамасы арқылы респонденттердің ерте дезадаптивті схемалары, соның ішінде эмоциялық депривация схемасының көрініс деңгейі анықталды.

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, кейбір студенттерде эмоциялық депривацияға тән көрсеткіштердің орташа және жоғары деңгейде екені байқалды. Мұндай қатысушылар өздерін жеткілікті деңгейде түсінілмегенін сезінетінін, эмоционалдық қолдаудың жетіспеушілігін атап өтті. Сонымен қатар оларда сенімді қарым-қатынас орнатуда қиындықтар, ішкі тұйықтық және эмоцияларды ашық білдіруде кедергілер байқалды.

Ал эмоциялық депривация көрсеткіші төмен қатысушыларда керісінше, әлеуметтік белсенділік жоғары, қарым-қатынасқа ашықтық және өзін-өзі бағалаудың тұрақтылығы анықталды. Бұл нәтижелер эмоциялық қолдаудың тұлғаның психологиялық дамуы мен әлеуметтік бейімделуінде маңызды рөл атқаратынын тағы бір рет дәлелдейді.

Практикалық зерттеу нәтижелеріне сүйене отырып, эмоциялық депривация белгілері байқалған студенттермен психологиялық кеңес беру, тренингтер ұйымдастыру және эмоциялық интеллектіні дамытуға бағытталған жұмыстар жүргізу қажеттілігі анықталды. Бұл өз кезегінде олардың тұлғалық дамуын жақсартуға және әлеуметтік бейімделуін арттыруға мүмкіндік береді.

Қорыта айтқанда, депривация – тұлғаның психологиялық дамуына елеулі әсер ететін күрделі құбылыс. Оның ішінде эмоциялық депривация ерекше маңызға ие, себебі ол адамның балалық шағында қалыптасып, ересек өмірінде де өз әсерін сақтайды.

Эмоциялық депривация адамның өзін-өзі бағалауына, эмоционалдық тұрақтылығына және әлеуметтік қарым-қатынасына тікелей ықпал етеді. Сондықтан баланың үйлесімді дамуы үшін отбасындағы жылы қарым-қатынас, қолдау және сенімді орта аса маңызды.

Менің ойымша, қазіргі қоғамда ата-аналар көбінесе баланың материалдық қажеттіліктерін қамтамасыз етуге басымдық беріп, оның эмоционалдық қажеттіліктерін екінші орынға ысырып қояды. Алайда баланың психологиялық саулығы үшін ең алдымен оның эмоциялық жағдайына көңіл бөлу қажет.

Осыған байланысты мынадай ұсыныстарды атап өтуге болады:
ата-аналарға психологиялық білім беру деңгейін арттыру;
мектептерде оқушылардың эмоциялық жағдайын бақылау жүйесін енгізу;
психолог мамандардың қолжетімділігін арттыру;
отбасында ашық әрі сенімді қарым-қатынасты қалыптастыру.

Егер бала өзіне деген махаббат пен қолдауды сезініп өссе, ол болашақта психологиялық тұрғыдан тұрақты, сенімді және әлеуметтік белсенді тұлға болып қалыптасады деп есептеймін.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Психология негіздері. – Алматы, 2018.
2. Жас ерекшелік психологиясы. – Алматы, 2020.
3. Психологиялық зерттеулер жинағы. – Астана, 2019.
4. Отбасы психологиясы. – Алматы, 2021.
5. Spitz R. Hospitalism and Anaclitic Depression.
6. Bowlby J. Attachment and Loss.
7. Harlow H. The Nature of Love.
8. Ainsworth M. Patterns of Attachment.
9. Young J. Schema Therapy. – New York, 2003.

ӘОЖ 37.015.31

СТУДЕНТТЕРДІҢ ӘЛЕУМЕТТІК БЕЙІМДЕЛУІ ПРОЦЕСІНДЕ АКАДЕМИЯЛЫҚ АДАЛДЫҚТЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Исатайқызы Бибінұр

bibiisataeva9@mail.ru

7М01101 - Педагогика және психология білім бағдарламасының II курс магистранты,
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі, п.ғ.к., қауымдастырылған профессор - Койшигулова Л.Е.

Аңдатпа. Мақалада жоғары оқу орны студенттерінің әлеуметтік-психологиялық бейімделу үдерісі барысында академиялық адалдықты қалыптастырудың психологиялық ерекшеліктері қарастырылады. Университет ортасына бейімделу кезеңі студенттердің тұлғалық дамуы мен оқу іс-әрекетіне тікелей әсер ететін күрделі әлеуметтік-психологиялық процесс ретінде сипатталып, оның мотивациялық факторлары талданады.

Сонымен қатар, қазіргі цифрлық білім беру жағдайында және жасанды интеллект технологияларының кең таралуы контекстінде академиялық адалдық мәселесінің өзектілігі айқындалады. Студенттердің ақпаратты пайдалану мәдениеті, академиялық жауапкершілігі және плагиатқа қатынасы олардың ішкі мотивациясы мен моральдық құндылықтарымен тығыз байланыста қарастырылады.

Академиялық адалдықты қалыптастырудың психологиялық негіздері ретінде өзін-өзі бақылау, жауапкершілік сезімі, ішкі мотивация және этикалық ұстанымдардың рөлі айқындалады.

Кілт сөздер: әлеуметтік бейімделу, академиялық адалдық, студент, психологиялық факторлар, мотивация, өзін-өзі бақылау.

Кіріспе

Орта мектептен жоғары оқу орнына өту – тұлғаның өміріндегі маңызды әрі күрделі кезеңдерінің бірі болып табылады. Бұл кезең академиялық ортаның өзгеруімен қатар, жаңа әлеуметтік ортаға бейімделу, жаңа рөлдерді меңгеру және тұлғалық дамудың жаңа деңгейіне көтерілумен сипатталады. Университетке түсу көптеген жастар үшін өмірдің жаңа кезеңіне қадам басу болып табылады және ол бірқатар мүмкіндіктермен қатар, бейімделу қиындықтарын да қамтиды.

Бірінші курс студенттерінің университеттік оқу процесіне әлеуметтік-психологиялық бейімделуі олардың академиялық жетістіктері мен жалпы әл-ауқатының негізін қалайды. Бұл үдеріс әлеуметтік және психологиялық факторлардың өзара ықпалы арқылы жүзеге асады. Әлеуметтік бейімделу жаңа ортаға кірігу, қарым-қатынас орнату және университет өміріне қатысумен байланысты болса, психологиялық бейімделу стрессті басқару, уақытты тиімді пайдалану және ішкі ресурстарды дамыту арқылы көрінеді.

Алайда бірінші курс студенттері академиялық талаптардың артуы, өзіндік оқу дағдыларының жеткіліксіздігі, әлеуметтік байланыстардың өзгеруі және психологиялық қысым сияқты қиындықтарға жиі тап болып жатады. Осыған байланысты әлеуметтік - психологиялық бейімделу студенттердің оқу үдерісіне табысты кірігуінің маңызды шарты болып табылады.

Қазіргі цифрлық қоғам жағдайында бұл мәселе жаңа мазмұнға ие болуда. Әсіресе жасанды интеллект құралдарының кең таралуы академиялық адалдық мәселесінің өзектілігін арттырады. Академиялық адалдық студенттің жауапкершілігін, дербестігін және білім алу барысындағы этикалық ұстанымдарын қалыптастыруда маңызды рөл атқарады және оның әлеуметтік – психологиялық бейімделумен тығыз байланысты.

Әдебиеттерге шолу

Студенттердің әлеуметтік-психологиялық бейімделу мәселесі көптеген зерттеулерде қарастырылған. Ғалымдардың пікірінше, бұл процесс көпқырлы және әлеуметтік, академиялық және психологиялық факторлардың өзара байланысы арқылы жүзеге асады.

Ғылыми еңбектерінде Т.Тинто студенттердің университетке бейімделуінде әлеуметтік интеграцияның маңыздылығын атап көрсетеді. Оның теориясы бойынша, студенттердің оқу орнында қалыптасуы оның академиялық жетістігімен қатар әлеуметтік ортаға қаншалықты кіріге алғанына байланысты деп атап көрсетті [1]. А.Астиннің зерттеулерінде студенттердің оқу процесіне белсенді қатысуы олардың дамуына оң әсер ететінін атап өтсе, Паскарелла мен Теренцини әлеуметтік байланыстар мен университеттік өмірге қатысу бейімделуді жеңілдететін маңызды шарт екенін дәлелдеген [2]. Чикеринг пен Рейсер студенттің академиялық дамуын оның тұлғалық өсуімен тығыз байланыстырады [3]. Бұл бағыттағы зерттеулер университеттерде академиялық қолдауды күшейту, соның ішінде бағдарлау бағдарламалары мен кеңес беру қызметтерін дамыту қажеттігін көрсетеді.

Теориялық және аналитикалық талдау студенттердің жоғары білім беру жүйесіне бейімделуінің бірнеше негізгі аспектілерін анықтауға мүмкіндік береді. Біріншіден, Л.Выготскийдің әлеуметтік-мәдени теориясына сүйене отырып, әлеуметтік қолдау желілері, соның ішінде құрдастары, топтары мен оқытушылардың тәлімгерлігі бейімделу процесін жеңілдетуге көмектесе алатыны анық. Тиісті қолдаусыз студенттер көбінесе стресстің жоғарлауын, мотивацияның төмендеуін және оқшаулану сезімін сезінеді, әсіресе оқудың бірінші жылында [4].

Екіншіден, Э.Эриксонның психоәлеуметтік тұжырымдамасы университетте оқу кезеңінде жеке тұлғаны қалыптастырудың маңыздылығын көрсетеді. Студенттердің алдында

академиялық құзіреттілікті дамыту және сонымен бірге жеке өсу мен әлеуметтік рөлдер мәселелерін бағдарлау сияқты екі жақты міндет тұр. Бұд қос қысым психологиялық мәселелерге, соның ішінде мазасыздық пен өзін-өзі бағалаудың төмендеуіне әкелуі мүмкін [5].

Жалпы алғанда, зерттеулер әлеуметтік, академиялық және психологиялық факторлардың өзара байланысы студенттердің университеттік ортаға табысты бейімделуінде шешуші рөл атқаратынын көрсетеді. Бірінші курс студенттерінің әлеуметтік-психологиялық бейімделуі туралы әдебиеттер табысты бейімделу күрделі және көп қырлы процесс екенін көрсетеді. Бұл тек оқуға бейімделу мен қатысуды ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік медианы, психологиялық тұрақтылықты және тиімді күресу стратегияларын дамытуды қамтиды.

Әлеуметтік-психологиялық бейімделудің құрылымы мен мазмұны

Әлеуметтік – психологиялық бейімделу көпқырлы процесс ретінде бірнеше өзара байланысты компоненттерден тұрады. Олар студенттің жаңа ортада тиімді әрекет ету қабілетін айқындайды.

Біріншіден, әлеуметтік компонент студенттің топқа енуі, құрдастарымен және оқытушыларымен қарым-қатынас орнатуы, университеттік орта нормаларын қабылдауы арқылы көрінеді. Бұл компонент студенттің әлеуметтік қолдау жүйесінің қалыптасуына негіз болады.

Екіншіден, психологиялық компонент тұлғаның эмоционалдық тұрақтылығымен, өзін-өзі реттеу дағдыларымен және стресс жағдайларына төзімділігімен сипатталады. Университетке алғаш келген студенттерде мазасыздық, сенімсіздік және бейімделу қиындықтары жиі байқалады, сондықтан олардың ішкі ресурстарын дамыту маңызды болып табылады.

Үшіншіден, академиялық компонент студенттің оқу әрекетіне бейімделумен, өздігінен білім алу дағдыларын меңгерумен және оқу мотивациясының қалыптасуымен байланысты.

Осы компоненттердің үйлесімді дамуы студенттің университеттік ортаға табысты бейімделуін қамтамасыз етеді.

Академиялық адалдықтың мазмұны және оның психологиялық негіздері

Академиялық адалдық – білім алушының оқу процесіндегі шынайылықты, әділдікті және жауапкершілікті сақтауға бағытталған мінез-құлық нормаларының жүйесі. Ол студенттің тек сыртқы талаптарды орындауымен ғана емес, оның ішкі құндылықтары мен моральдық ұстанымдарының қалыптасуымен анықталады. Осы тұрғыда алғанда, академиялық адалдықтың қалыптасуы студенттің тұлғалық, мотивациялық және психологиялық ерекшеліктерімен тығыз байланысты болады. Бұл үдерісте оқу мотивациясы, тұлғалық қасиеттер, өзін-өзі реттеу дағдылары, эмоциялық күй, сондай-ақ этикалық сенімдер мен әлеуметтік орта маңызды рөл атқарады. Аталған факторлар студенттің мінез-құлқына екіжақты әсер етіп, бір жағынан академиялық адалдықты нығайтса, екінші жағынан оның бұзылуына алып келуі мүмкін. Осыған байланысты, академиялық адалдыққа әсер ететін психологиялық факторлар төмендегі кестеде адалдықты күшейтетін және оған қарсы ықпал ететін аспектілер тұрғысынан қарастырылады (1-кесте).

Кесте-1. Академиялық адалдыққа әсер ететін психологиялық факторлардың екіжақты сипаты

№	Психологиялық фактор	Адалдықты күшейтетін жақтары	Адалдыққа қарсы тәуекелдер
1	Оқу мотивациясы	Ішкі мотивация (танымдық қызығушылық, өзін-өзі дамыту) академиялық адалдықты нығайтады	Сыртқы мотивация (жоғары бағаға ұмтылу, қысым) академиялық алдауға бейімділікті арттырады
2	Тұлғалық қасиеттер	Ынтымақтастыққа бейімділік, эмоциялық тұрақтылық	Импульсивтілік, жауапкершіліктің төмендігі,

		ұқыптылық адал мінез – құлықты қолдайды	бәсекелестікке шамадан тыс бағдарлану адалдықты бұзуға әкелуі мүмкін
3	Өзін-өзі реттеу, тайм-менеджмент	Жақсы жоспарлау, уақытты тиімді басқару, өзін-өзі бақылау адалдықты сақтауға ықпал етеді	Нашар жоспарлау, жоғары стресс плагиат пен көшіруді күшейтеді
4	Эмоциялық күй және стресс	Эмоциялық тұрақтылық, күйзелісті басқару дағдылары адал шешім қабылдауға көмектеседі	Жоғары стресс, мазасыздық, бейімделу қиындығы академиялық нормаларды бұзуға итермелейді
5	Этикалық сенімдер, құндылықтар	Адалдықты құндылық ретінде қабылдау, ішкі моральдық принциптер адал мінез-құлықты қалыптастырады	Құндылықтардың әлсіздігі, нормаларды ақтау адалдықтың бұзылуына әкеледі
6	Топ-нормалары, қауымдастық сезімі	Топта адалдық нормаларының қалыптасуы, қауымдастық сезімі жауапкершілікті арттырады	Теріс топ нормалары (көшіруді қалыпты деп қабылдау) академиялық алдауды күшейтеді

Аталған психологиялық факторлар жеткілікті деңгейде қалыптаспаған жағдайда студенттердің академиялық адалдық нормаларының бұзылуы байқалуы мүмкін. Сондықтан оны қалыптастыру бейімделу кезеңінен бастап жүйелі түрде ұйымдастырылуы тиіс. Сонымен қатар, академиялық адалдықты тек сыртқы бақылау мен талаптардың нәтижесі ретінде емес, студенттің ішкі қалыптасқан құндылықтары мен моральдық ұстанымдырының негізделген тұрақты тұлғалық сапа ретінде қарастыру маңызды.

Бейімделу кезіндегі негізгі психологиялық детерминанттар. Академиялық адалдық ұғымымен қатар академиялық тұтастық ұғымы да білім беру үдерісінде өзара тығыз байланыста қарастырылады. Академиялық тұтастық – студенттердің оқу және ғылыми қызметінде этикалық нормаларды ұстануы, өз еңбегін адал орындауы, ақпарат көздерін дұрыс пайдаланып, плагиатқа жол бермеуімен сипатталатын құндылықтар жүйесі. Академиялық тұтастық құрылымында төр негізгі компонент ажыратылады:

- 1) Аксиологиялық және мотивациялық компонент - Құндылық бағдарларын, сенімдерін, нұсқауларын және студенттердің оқуға деген ынтасының жүйесін сипаттайды;
- 2) Танымдық компонент – білім алушылардың академиялық мінез-құлқын және оқу процесіне қатысушылар арасындағы қарым-қатынасты реттейтін құқықтық және этикалық нормаларды, қағидаларды, заңдарды білу мен түсінуді қамтиды;
- 3) Жеке тұлғалық компонент - тұлғаның негізгі қасиеттерінен, қабілеттерінен, жүйке жүйесінің қасиеттерінен, өзі-өзі бағалау мен ұмтылыс деңгейінен, бақылаудан тұрады;
- 4) Мінез – құлық компоненті - білім алушының академиялық адалдық негізінде оқу іс-әрекетін орындау дағдылары мен әдеттерін сипаттайды

Осы компоненттердің дамуы студенттің жоғары оқу орнына бейімделу кезеңінде ерекше маңызды болып табылады, себебі дәл осы кезеңде академиялық адалдыққа әсер ететін негізгі психологиялық факторлар қалыптасады.

Қалыптастыру стратегиялары:

- Кешенді тәрбиелік модельдер – адалдық туралы міндетті модульдер, жазалауға емес, түсіндіруге негізделген педагогика, оқу бағдарламасына енгізу студенттің жауапкершілігін және ішкі құндылықтарын қалыптастырады.
- Интерактивті оқыту – жобалық тапсырмалар, рефлексия, кейс-талдау арқылы студенттердің танымдық және мінез-құлықтық компоненттері дамиды, адал және адал емес әрекеттерді түсіну қалыптасады.
- Қолдаушы орта – оқытушының әділдігі мен үлгі болуы, айқын ережелер мен бірізді талаптар студенттің құндылықтық және тұлғалық компоненттерін күшейтеді.

- Ерте кезеңге бағдар – бірінші курс бейімделу кезеңі ең осал кезең болғандықтан, арнайы тренингтер мен академиялық жазу дағдыларын дамыту тұтастықтың барлық компоненттерін жүйелі қалыптастыруға ықпал етеді.

Аталған стратегиялар студенттердің академиялық адалдығын қалыптастырудың тиімді тетіктері ретінде қарастырылады және олардың тұлғалық, мотивациялық әрі мінез – құлықтық дамуына кешенді әсер етеді. Қазіргі зерттеулер академиялық адалдықтың студенттің болашақтағы этикалық мінез-құлқымен тығыз байланысты екенін көрсетеді. Бұл тұжырым академиялық адалдықты тек оқу процесінің элементі ретінде емес, тұлғаның жалпы моральдық дамуының негізі ретінде қарастыру қажеттігін айқындайды [6].

Жоғарыда қарастырылған академиялық адалдыққа әсер ететін психологиялық факторлар студенттердің міне-құлқына тікелей ықпал етеді. Осы факторлар оң бағытта дамуын қамтамасыз ету академиялық адалдықты қалыптастырудың негізгі шарты болып табылады. Осыған байланысты академиялық адалдықты тиімді қалыптастыру үшін келесі психологиялық – педагогикалық шарттарды жүзеге асыруы қажет (2-кесте).

Кесте – 2 . Академиялық адалдықты қалыптастырудың психологиялық-педагогикалық шарттары

№	Шарттар	Қысқаша мазмұны	Қандай факторлармен байланысты
1	Студенттердің бейімделу процесін қолдау	Бейімделу бағдарламалары, тренингтер, ерте кезеңдегі қолдау студенттердің жаңа ортаға интеграциялануын жеңілдетеді, стрессті азайтады	Эмоциялық күй, стресс, әлеуметтік орта
2	Психологиялық қызметтің жұмысын күшейту	Стресс басқару, мотивацияны дамыту, өзін-өзі реттеу дағдыларын қалыптастыру	Оқу мотивациясы, өзін-өзі реттеу
3	Әділ және ашық бағалау жүйесі	Оқытушылардың объективті бағалауы студенттердің сенімін арттырып, ішкі мотивацияны күшейтеді.	Оқу мотивациясы, құндылық
4	Академиялық мәдениетті дамыту	Түсіндіру, алдын-алу жұмыстары, адалдық нормаларын насихаттау	Этикалық сенімдер, құндылықтар
5	Өзін - өзі реттеу дағдыларын қалыптастыру	Уақытты басқару, жоспарлау, рефлексия, жауапкершілік	Өзін – өзі реттеу, тұлғалық қасиеттер

Аталған шарттар бейімделу кезеңіндегі психологиялық факторлармен өзара тығыз байланыста жүзеге асады және бірін-бірі толықтырып отырады. Олардың жүйелі түрде енгізілуі студенттердің академиялық адалдығы мен тұтастығын қалыптастыруға мүмкіндік береді. Бұл үдеріс тек сыртқы бақылау мен талаптарға негізделмей, студенттің ішкі құндылықтары мен моральдық ұстанымдарына сүйенген кешенді педагогикалық ықпал ретінде қарастырылуы тиіс.

Қорытынды

Қорытындылай келе, студенттердің әлеуметтік-психологиялық бейімделуі мен академиялық адалдықты қалыптастыру өзара тығыз байланысты үдерістер болып табылады. Жаңа оқу ортасына енген бірінші курс студенттері әлеуметтік және академиялық талаптарға бейімделу барысында мотивациялық, эмоционалдық және когнитивтік қиындықтарға тап болады. Осы кезеңде әлеуметтік орта, оқытушылардың қолдауы және топтық нормалар студенттің академиялық мінез-құлқына тікелей ықпал етеді.

Әлеуметтік ортаға табысты бейімделген студенттердің оқу мотивациясы жоғары болып, олар академиялық нормаларды саналы түрде сақтауға бейім келеді. Керсінше, бейімделу үдерісі жеткіліксіз болған жағдайда стресс, сенімсіздік және оқу жүктемесін дұрыс жоспарлай алмау сияқты факторлар академиялық адалдық қағидаларын бұзу тәуекелін арттыруы мүмкін.

Сондықтан жоғары оқу орындарында студенттердің бейімделуін қолдауға бағытталған кешенді психологиялық-педагогикалық жұмыстар жүргізу, сондай-ақ академиялық адалдық мәдениетін жүйелі түрде қалыптастыру білім беру сапасын арттырудың маңызды шарты болып табылады. Бұл үдеріс тек сыртқы бақылауға емес, студенттің ішкі құндылықтары мен жауапкершілік сезімін дамытуға негізделуі тиіс.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Этезова М.М., Нагов, Б. Б. Психологическая адаптация первокурсников к условиям вузовского обучения // Мир науки. – 2016. – Т. 4, № 6. – С. 1–7. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/psihologicheskaya-adaptatsiya-pervokursnikov-k-usloviyam-vuzovskogo-obucheniya>
2. Таов Р.Х., Кумахова, Л. Б. Психология личности первокурсника: проблемы адаптации в университете // Экономика и социум. – 2019. – № 12(67). – С. 971–976. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/psihologiya-lichnosti-pervokursnika-problemy-adaptatsii-v-universitete>
3. Егизарян Л.С. Психологическая адаптация первокурсников в студенческой среде // Гуманитарные исследования. – 2016. – Т. 2, № 4. – С. 222–234. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/psihologicheskaya-adaptatsiya-pervokursnikov>
4. Смолина Д.М., Зорина, И. Г. Социально-психологические особенности первокурсников // Южно-Уральский государственный медицинский университет. – 2022. – 6 с. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialno-psihologicheskie-osobennosti-pervokursnikov>
5. Муртазина И.Р. Психологические особенности студентов-первокурсников // Вестник СПбГУ. – 2014. – Вып. 2. – С. 67–75. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/psihologicheskie-osobennosti-studentov-pervokursnikov>
6. Толканюк, З. А. Социально-психологическая адаптация студентов // Гуманитарные Балканские исследования. – 2019. – Т. 3, № 2(4). – С. 79–84. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialno-psihologicheskaya-adaptatsiya-studentov>
7. Macfarlane B., Zhang, J., Pun, A. Academic integrity: a review of the literature // Studies in Higher Education. – 2014. – Vol. 39, № 2. – P. 339–358.
8. Newton P. Academic integrity: a quantitative study of student behavior // Assessment & Evaluation in Higher Education. – 2018. – Vol. 43. – P. 1–15.
9. Бакірова В.С. Академічна доброчесність як складова якості освіти // Освітологічний дискурс. – 2018. – № 1. – С. 45–52.
10. Гнезділова К.М. Формування академічної доброчесності у студентів // Педагогіка і психологія. – 2016. – № 3. – С. 112–118.
11. Рижко О.В. Академічна доброчесність як фактор розвитку освіти // Вища освіта України. – 2017. – № 2. – С. 55–60.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ ДИАЛОГИЧЕСКОГО ОБЩЕНИЯ В ПРОЦЕССЕ СОЦИАЛИЗАЦИИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ С РАС

Ишанханқызы Акерке

nm-anchoka@mail.ru

PhD докторант 3 курса образовательной программы 8D01901 - Специальной педагогики
Казахский Национальный педагогический университет им. Абая, г.Алматы, Республика
Казахстан.

Научный руководитель, д.пс.наук, профессор - Жиенбаева Н.Б.

Современные подходы к инклюзивному образованию требуют пересмотра традиционных форм педагогического взаимодействия. Особенно актуальной становится проблема социализации младших школьников с РАС, характеризующихся выраженными трудностями в установлении и поддержании межличностных контактов. Одним из продуктивных подходов к решению данной задачи выступает развитие диалогического общения как механизма включения в социальное взаимодействие, способствующего формированию субъектной позиции, эмоционального участия и коммуникативной гибкости.

Диалогическое общение традиционно выступает не только средством передачи информации, но и способом соотнесения смыслов, идентичности, культурных кодов. Для детей с РАС развитие навыков диалога приобретает особое значение, поскольку именно в диалогической форме происходит освоение норм социального поведения, развитие эмпатии, принятие чужой точки зрения [1 – 5].

Навыки общения имеют основополагающее значение для облегчения социального взаимодействия и эмоционального развития детей. Диалогическое взаимодействие, являясь объективной и универсальной формой развития, определяет существование и структурную организацию любой системы [6]. Однако процесс социальной адаптации может быть особенно сложным для детей с выраженными нарушениями развития и эмоционально-волевыми трудностями. Эмоционально-волевые расстройства охватывают целый спектр состояний, которые создают проблемы в регулировании эмоций, импульсов и поведения у детей. Эти расстройства проявляются в различных формах и могут существенно повлиять на способность ребёнка эффективно общаться и поддерживать позитивные отношения [7].

Младшие школьники с РАС имеют определенные особенности диалогического общения, обладая специфическими когнитивными и поведенческими характеристиками. Такие школьники отличаются сниженной мотивацией к социальному взаимодействию; дефицитом понимания невербальных сигналов; речевой стереотипией и трудностями с инициированием общения; с трудностями в удержании темы разговора и смене ролей в общении. Указанные особенности требуют специально организованного педагогического сопровождения, ориентированного на пошаговое формирование элементов диалога в эмоционально безопасной и поддерживающей среде.

Таким образом, детям с эмоционально-волевыми расстройствами необходимы специально организованные педагогические условия для формирования положительного опыта взаимодействия, развития коммуникативных навыков, смягчения поведенческих трудностей [8].

Несмотря на то, что существует множество исследований по вмешательствам для детей с эмоционально-волевыми расстройствами, область диалогического общения, определяемая как взаимный и чуткий обмен идеями, эмоциями и точками зрения, остается относительно недостаточно изученной в этом контексте.

В нашем исследовании мы попытались изучить развитие диалогического общения у младших школьников с эмоционально-волевыми расстройствами чтобы понять проблемы, с которыми они сталкиваются при эффективном самовыражении и ведении диалога. Изучая

факторы, которые способствуют развитию диалогического общения в этой конкретной группе населения, это исследование стремится предложить идеи, которые могут помочь во вмешательствах и стратегиях поддержки, направленных на улучшение коммуникативных навыков и общего благополучия детей с РАС.

В многочисленных исследованиях школьники с ограниченными возможностями испытывают степень одиночества, издевательств и изоляции, с которыми они часто сталкиваются в своей социальной жизни. Учитывая решающую роль, которую родители, педагоги, сверстники, братья и сестры играют в жизни детей, все больше внимания уделяется изучению того, как подготовить этих естественных партнеров по общению для эффективного содействия коммуникативному развитию детей со сложными коммуникативными потребностями [9].

Одной из основных коммуникативных проблем, с которыми сталкиваются дети с эмоционально-волевыми расстройствами, является сложность эффективного ведения диалога. Эта трудность часто связана с недостаточным учетом желаний и готовности собеседника к общению. Основная проблема заключается в борьбе ребенка с сопереживанием, что является фундаментальным аспектом успешного межличностного общения. Детям с эмоционально-волевыми расстройствами может быть сложно понять точку зрения своих собеседников из-за присущих им трудностей с эмпатическим чувством.

Второй значимой коммуникативной проблемой, наблюдаемой у детей с эмоционально-волевыми расстройствами, является их плохая ориентация в обратной связи от партнеров по общению. Эта трудность часто проявляется в склонности к монологам, особенно распространенной среди людей с аутистическим спектром. Склонность к монологам происходит из более широкой и фундаментальной неспособности гибко адаптироваться к новизне в окружающей среде и соответствующим образом корректировать свое поведение. Эта проблема возникает из-за дефицита социального общения и взаимодействия, которые являются отличительными чертами РАС. В результате они могут участвовать в односторонних разговорах, сосредотачиваясь исключительно на своих собственных интересах или темах разговора, не признавая и не реагируя должным образом на вклад других. Сложность гибкой адаптации к изменениям коммуникационной среды еще больше усугубляет эту проблему. Было доказано, что дети с РАС могут проявлять жесткое мышление и сопротивление изменениям или ожиданиям [10]).

Третьей значимой коммуникативной проблемой, с которой сталкиваются дети с эмоционально-волевыми расстройствами, является социальное насыщение, которое означает снижение толерантности к социальному взаимодействию. Дети с РАС также склонны использовать бессмысленные разговорные выражения; они могут называть объекты ненормально или неуместно и использовать бессмысленную номенклатуру вместо терминов здравого смысла. Одно из объяснений заключается в том, что ненормальный или бессмысленный дискурс может означать, что люди с РАС неспособны мысленно представить действительный смысл, который они хотят сообщить, или они могут не быть уверены в том, как реагировать [11].

Четвертой значимой коммуникативной проблемой, с которой сталкиваются дети с эмоционально-волевыми расстройствами, является крайне низкая стрессоустойчивость.

Таким образом, коммуникативные трудности у аутичных детей с эмоционально-волевыми нарушениями могут привести к ряду неблагоприятных последствий, включая поведенческие трудности, плохие навыки адаптивного функционирования и плохие социальные навыки. Решение этих проблем требует комплексного подхода к разработке вмешательств и инструментов современных технологий, поскольку существует ограниченное количество практических разработок для улучшения качества коммуникации детей с эмоционально-волевыми нарушениями.

Проведенный анализ практики инклюзивного обучения позволяет выделить педагогический потенциал для развития диалогической речи у младших школьников с РАС. Во-первых, создание комфортной, сенсорно адаптированной образовательной среды;

включение в образовательный процесс сказок и фольклора, как инструментов формирования эмоционального отклика и социального смысла; интерактивные формы работы: парные и групповые задания, куклотерапия, театрализация; использование визуальных и невербальных подсказок при обучении диалогическим формам; индивидуальный подход и работа с родителями и тьюторами как участниками образовательного процесса.

Целью данного исследования является изучение и разработка подходов для решения проблем, с которыми сталкиваются дети с эмоционально-волевыми расстройствами, в частности с расстройствами аутистического спектра, в диалогическом общении. Для достижения поставленной цели требуется решение следующих задач:

1. Выявить трудности в диалогическом общении аутичных детей с эмоционально-волевыми нарушениями.
2. Разработать содержание, методы и приемы, выявить педагогические условия диалогического общения детей младшего школьного возраста с эмоционально-волевыми нарушениями.
3. Оценить эффективность работы этого комплексного подхода с помощью народного сказочного творчества

Чтобы **оценить эффективность комплексного подхода с использованием народного сказочного творчества** в развитии диалогического общения и социализации младших школьников с РАС была применена **многоуровневая оценочная модель**, которая включала **качественные и количественные методы**. Этот метод отражает интеграцию различных методов исследования для достижения исследовательских целей, включая экспериментальные вмешательства, наблюдательные исследования для понимания естественного коммуникативного поведения и качественные исследования для сбора информации от заинтересованных сторон. Акцент на разработке и оценке методов вмешательства соответствует прикладному характеру исследования, направленному на получение практических результатов для информирования практики и поддержки коммуникативных потребностей детей с эмоционально-волевыми расстройствами. Дополнительными методами стали полу структурированные интервью в фокус-группах с родителями и педагогами, а также статистический анализ полученных данных.

Экспериментальное исследование проводилось на протяжении шести месяцев. На первом этапе происходило наблюдение за участниками в их естественной коммуникативной среде в классе. На протяжении одного месяца учителям было поставлено задание наблюдать то, как дети производят диалогическое общение с одноклассниками или с самими учителями. Наблюдения были сосредоточены на типах взаимодействия, используемых коммуникативных стратегиях (например, вербальных, визуальных) и барьерах на пути эффективного общения. После этого этапа им было предложено написать отчеты, в которых описать основные особенности и трудности, которые возникали в общении детей. На основе этих отчетов, исследователями были выделены особенности диалогического общения аутичных детей с эмоционально-волевыми нарушениями.

Исследовательская выборка: 120 младших школьников возрастом 6-9 лет с диагностированными эмоционально-волевыми нарушениями, а также их родители.

База исследования: общеобразовательные школы № 85, 74, 172 г. Алматы, коррекционный центр «Ньютон» для детей с расстройствами аутистического спектра. Также, в исследовании приняло участие 11 специальных педагогов, психологов из этих учреждений.

Основным критерием выборки стало наличие рекомендации ПМПК (психолого-медицинская педагогическая комиссия), в котором указано одно из эмоционально-волевых нарушений. Родителям был отправлен бланк информативного согласия на участие по электронной почте. Всем участникам гарантировалась анонимность и конфиденциальность информации. Для проведения вмешательства дети были случайным образом разделены на две группы (контрольную и экспериментальную) по 60 школьников. Обучение в контрольной группе проводилось без изменений – занятия с педагогами в небольших группах по

индивидуальным программам. Контрольная группа (обучение по обычной инклюзивной программе без сказочного компонента).

Занятия в экспериментальной группе осуществлялось с использованием разработанной методологии народных сказок. Экспериментальная группа (участвуют в занятиях по сказкотерапии, направленных на развитие диалога). Родители также могли присутствовать на занятиях. Полуструктурированные интервью в фокус-группах с родителями и педагогами включали один главный вопрос, который касался улучшения навыков диалогового общения у детей и преодоления трудностей после вмешательства. Фокус-группы предоставят возможности для совместного обсуждения и обмена знаниями между заинтересованными сторонами. После вмешательства было проведено тестирование детей двух групп. Оно включало построение диалога с участником на любую тему (до 10 минут). В ходе этого задания исследователи оценивали навыки диалогического общения: экспрессивные и восприимчивые языковые способности, прагматические языковые навыки, очередность в диалоге, интерпретация и повторяющаяся речь.

С целью оценки эффективности использования народного сказочного творчества были применены: критерий развития диалогических умений; критерий улучшения коммуникативной инициативы; критерий снижения социальной тревожности; критерий расширения круга общения и взаимодействия со сверстниками и значимыми взрослыми. В таблице 1 представлен методический инструментарий, разработанный автором.

Таблица 1 - Методический инструментарий оценки диалогического общения

Направление оценки	Методы	Инструменты
Коммуникативные умения	Наблюдение, чек-листы, стандартизированные тесты	Диагностика навыков диалога (авторская), методика «Карта диалогического общения»
Эмоциональная отзывчивость	Наблюдение, интервью с педагогами и родителями	Диагностика уровня эмпатии (адаптация по И. М. Юсупову)
Социальная активность	Контент-анализ социальных взаимодействий	Шкала социометрической популярности, оценка включенности в коллектив
Речевая активность	Анализ речевых актов, количество спонтанных высказываний	Учет количества и типа речевых инициатив в свободной и направленной коммуникации
Оценка динамики	Сравнение данных до/после цикла занятий	Статистический анализ: критерий χ^2 , критерий Вилкоксона

авторская разработка

Наблюдения предоставили результаты о моделях диалогического общения детей с эмоционально-волевыми нарушениями, подчеркнув проблемы в их взаимодействии. Одним из ключевых выводов исследования было ограниченное количество инициатив, наблюдаемых среди детей (Таблица 2).

Таблица 2 - Показатели эффективности курса сказкотерапии

Показатель	До занятий (%)	ЭГ после ФЭ (%)	КГ после ФЭ
Речевая инициатива	22%	67%	28%
Умение поддерживать диалог	18%	62%	25%

Эмоциональное реагирование	31%	74%	38%
Принятие социальной роли в сказочной постановке	29%	70%	34%

Было отмечено, что дети часто ждали сигналов от других, чтобы вступить в разговор, демонстрируя тенденцию к пассивному коммуникативному поведению. Это наблюдение указывает на потенциальные трудности с тем, чтобы взять на себя инициативу в социальных взаимодействиях и самостоятельно начать диалог. Кроме того, наблюдение выявило трудности с очередностью во время разговора среди детей. Многие участники испытывали трудности с концепцией очередности разговора, что приводило к случаям дублирования речи, перерывам и проблемам с поддержанием плавного хода разговора. Некоторые дети демонстрировали доминирование в разговоре, в то время как другим было сложно самоутвердиться и эффективно участвовать в диалогах. Еще одним важным открытием стала буквальная интерпретация языка детьми. Было замечено, что детям с РАС, как правило, трудно понимать образную речь или подразумеваемые значения, часто интерпретируя речь буквально. Такая буквальная интерпретация препятствовала способности детей улавливать нюансы общения и приводила к потенциальным недопониманиям в диалогических обменах. Кроме того, наблюдение выявило ограничения в социальных прагматических навыках у детей. Многие участники продемонстрировали проблемы с интерпретацией и использованием социальных сигналов, таких как зрительный контакт, мимика и жесты во время взаимодействия. Дефицит социальных прагматических навыков повлиял на способность детей эффективно ориентироваться в социальных ситуациях, влияя на качество и глубину их диалогического общения со сверстниками и учителями. Также, у некоторых детей наблюдались повторяющиеся и стереотипные речевые модели, характеризующиеся эхолалией, письменной речью и жесткой приверженностью знакомым темам или фразам. Эти речевые модели часто нарушали естественный ход разговора и препятствовали значимому обмену информацией, что указывает на необходимость целенаправленного вмешательства для решения этих проблем.

Разработанная программа с использованием народных сказок состояла из следующих аспектов:

1. Программа вмешательства состоит из структурированных занятий, проводимых три раза в неделю продолжительностью 30 минут каждое.
2. Каждая сессия включает в себя сочетание групповых занятий, адаптированных к уникальным потребностям и целям каждого участника.
3. Инструменты и материалы: визуальные расписания, карточки-подсказки и графические подсказки для поддержки понимания и общения, а также интерактивные технологии (интерактивными приложениями на основе сказочных персонажей для вовлечения участников в интерактивную учебную деятельность).

Действия и методы:

1. Действия по улучшению инициации.
Сценарии ролевых сказочных игр: участники участвуют в моделируемых социальных ситуациях, где они практикуются в иницировании разговоров со сверстниками или учителями.
Визуальные подсказки: использование наглядных пособий, таких как карточки-подсказки или подсказки с картинками, чтобы стимулировать спонтанное начало взаимодействия.
2. Методы диалога по очереди.
Игры с очередностью: структурированные игры и занятия, которые требуют от участников по очереди говорить или отвечать в группе, не перебивая.
Жетоны очередности: жетоны или маркеры, которые визуально обозначают возможности очередности, усиливая концепцию обмена репликами в диалоге.

3. Поддержка контекстного понимания языка:

Обсуждения на основе историй: участники участвуют в дискуссиях вокруг историй или повествований, уделяя особое внимание пониманию контекстуальных значений и образного языка.

Прагматические языковые игры: интерактивные игры и занятия, предназначенные для обучения прагматическим языковым навыкам, включая интерпретацию социальных сигналов и подразумеваемых значений.

4. Развитие социальных прагматических навыков:

Обучение навыкам социального общения: подробное обучение социальным прагматическим навыкам, таким как зрительный контакт, выражение лица и язык тела, посредством ролевых игр и моделирования.

5. Гибкие коммуникационные стратегии:

Моделирование на основе сказочных сценариев: участники играют в ролевых упражнениях, которые моделируют реальные социальные ситуации, поощряя гибкое общение и решение проблем.

Чек-лист по созданию педагогического потенциала коррекционных сказок

Определение героя и ситуации

- Выберите героя, схожего с ребенком по полу, возрасту и характеру.
- Опишите жизнь героя таким образом, чтобы ребенок нашел отражение своей собственной жизни.
- Разместите героя в проблемной ситуации, аналогичной той, с которой сталкивается ребенок.

Развитие сюжета

- Создайте сценарий, где герой ищет выход из проблемы или встречает еще большие трудности.
- Включите в сюжет фигуру мудрого наставника, который помогает герою понять смысл происходящего и предлагает альтернативные способы решения проблем.

Осмысление и изменение

- Побудьте героя осознать свою ошибку или недочет и начать путь к изменениям.
- Используйте сказку для демонстрации положительных способов привлечения внимания, проявления лидерства, преодоления страха и нахождения баланса.

Скрытые причины поведения

- Разработайте сюжет, учитывая одну из пяти причин "плохого" поведения:
 1. Желание привлечь внимание.
 2. Стремление властвовать.
 3. Желание отомстить.
 4. Страх и тревожность.
 5. Несформированное чувство меры.

Реализация жизненного опыта

- Используйте свой личный жизненный опыт и примеры для создания реалистичных ситуаций и решений в сказке.
- Обеспечьте, чтобы сказка несла в себе как учебную ценность, так и психологическую поддержку для ребенка.

Креативность и Инновации

- Будьте креативны в создании сказки, используя нестандартные подходы и решения.
- Обогащите сказку элементами, которые могут привлечь и удержать внимание ребенка (например, интересные персонажи, необычные места, увлекательные приключения).

Проверка и оценка

- Протестируйте сказку, обратив внимание на реакцию и вовлеченность ребенка.
- Получите обратную связь от ребенка и, при необходимости, внесите коррективы в сказку.

Этот чек-лист поможет педагогам создавать эффективные психокоррекционные сказки, которые будут не только учить и развивать, но и оказывать терапевтическое воздействие на

школьника с РАС, помогая ему преодолевать трудности и находить новые пути решения проблем.

Результаты анализа показывают, что большинство компонентов комплексного подхода по созданию психокоррекционных сказок получили высокие средние баллы, что подтверждает их эффективность в педагогической и психокоррекционной практике при работе с младшими школьниками с РАС (таблица 3 и рисунок 1) .

Таблица 3 – Результаты по чек-листу по созданию педагогического потенциала коррекционных сказок

Компоненты чек-листа	Средний балл (из 10)
Определение героя и ситуации	8.5
Развитие сюжета	9.0
Осмысление и изменение	8.2
Скрытые причины поведения	7.8
Реализация жизненного опыта	8.7
Креативность и инновации	9.3
Проверка и оценка	8.0

Наивысшую оценку (9.3 балла) получил компонент «Креативность и инновации», что свидетельствует о высокой заинтересованности детей в оригинальных, насыщенных приключениями и нестандартных историях. Это особенно важно для удержания внимания детей с РАС и повышения их эмоциональной включенности (рис. 1).

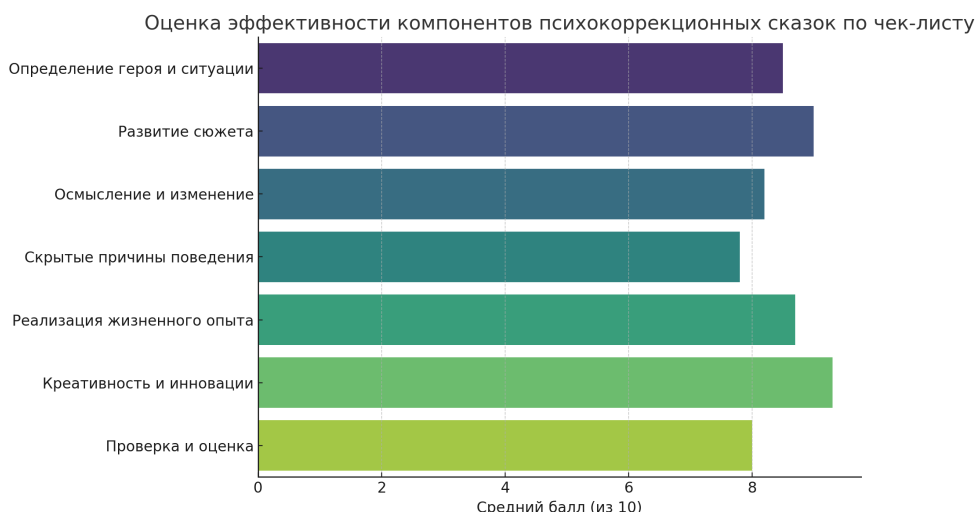

Рисунок 1 - Результаты по чек-листу по созданию педагогического потенциала коррекционных сказок

Высокие баллы также показали категории: «Развитие сюжета» (9.0) – подтверждает значимость логически выстроенного, насыщенного событиями нарратива. «Реализация жизненного опыта» (8.7) – подчеркивает важность опоры на реальные жизненные сценарии, приближенные к повседневному опыту школьника. «Определение героя и ситуации» (8.5) и «Осмысление и изменение» (8.2) — компоненты, критически важные для отождествления ребенка с героем и формирования мотивации к личным изменениям — также получили высокую оценку. «Проверка и оценка» (8.0) — несколько ниже, что может свидетельствовать о необходимости систематизации обратной связи и корректировки сказок на основе наблюдений и детских реакций. Ниже всего оценен компонент «Скрытые причины поведения» (7.8), что может указывать на сложности у педагогов в точной диагностике поведенческих мотиваций и трансляции этих причин в сюжетной линии. Это направление требует дополнительной подготовки и методической поддержки специалистов.

Таким образом, использование психокоррекционных сказок, разработанных по представленному чек-листу, демонстрирует высокую эффективность в контексте развития диалогического общения и социализации детей с РАС. Особенно значимыми являются компоненты, повышающие эмоциональную вовлеченность и мотивацию к взаимодействию. Рекомендуется усилить внимание к методической части, касающейся диагностики причин поведения и постоценочной коррекции сказок.

Качественная оценка (по отзывам педагогов и родителей) показала, что педагоги отмечают повышение интереса к занятиям, большее внимание к партнёру по диалогу, появление вопросов и комментариев. Родители сообщают об улучшении эмоционального состояния ребенка, большей открытости в домашнем общении. Наблюдения, проведенные за детьми-аутистами с эмоционально-волевыми расстройствами, проливают свет на проблемы, с которыми они сталкиваются в своих моделях диалогического общения, выдвигая на первый план проблемы, влияющие на их взаимодействие [12]. Расстройства аутистического спектра являются актуальной проблемой, волнующей специалистов различных специальностей, таких как педагоги, врачи и психологи. Стоит отметить возросший общественный интерес к этой проблеме. Трудности в контакте с другими людьми, особенно со сверстниками, составляют одну из самых сложных и значимых проблем для детей с РАС. Были выделены такие коммуникативные проблемы детей с РАС: невозможность вести диалог, плохая ориентация в обратной связи со стороны партнера по общению, социальная пресыщенность и низкая стрессоустойчивость. В работе освещаются ключевые методологические проблемы и возможности в этой области за счет использования междисциплинарных идей таким образом, чтобы соединить образовательные мероприятия и практики проектирования интеллектуальных технологий, рассматривать как разработку технологий, так и планирование их использования. Программа вмешательства текущего исследования была направлена на улучшение диалогического общения посредством научно обоснованных методов обучения, сотрудничества между психологами и учителями, а также мероприятий, способствующих социальному общению. Структурированные занятия, проводимые три раза в неделю, включали групповые занятия, адаптированные к индивидуальным потребностям, а также такие инструменты, как визуальные расписания, карточки-подсказки и интерактивные технологии. Однако потенциальное использование технологий ИИ может повысить эффективность методов для работы с детьми с эмоционально-волевыми нарушениями.

Использование подходов машинного обучения для классификации детей, получающих языковые услуги в школьных условиях, может стать ценным подходом для выявления тех факторов, которые лучше всего различают детей с языковыми расстройствами и без них с клинической точки зрения [13]. Переменными, которые в наибольшей степени способствовали точной классификации получения языковой терапии, были когнитивные нарушения, возраст, пол, а также коммуникативные, социальные и грамотные навыки, о которых сообщали учителя и родители. В другом исследовании изучались языковые и речевые результаты у маленьких детей с потерей слуха и дополнительными нарушениями [14]. Множественные регрессии показали, что среди всех участников лучшие языковые результаты были связаны с более легкой потерей слуха, использованием устного общения, более высокими уровнями когнитивных способностей и образования матери, а также более ранней установкой устройства.

Результаты другого исследования показали влияние структурированной программы физической активности на социальное взаимодействие и общение детей с РАС. Результаты показали общее улучшение социальных навыков и социального общения в экспериментальной группе [15]. И наоборот, в контрольной группе статистически значимых различий обнаружено не было. Эти результаты солидарны с результатами текущего исследования, поскольку тест после вмешательства, сравнивающий экспериментальную и контрольную группы, подтвердил статистически значимое улучшение навыков диалогического общения в экспериментальной группе. Экспериментальная группа продемонстрировала более высокие средние баллы по

различным коммуникативным способностям, таким как экспрессивная и рецептивная речь, прагматические навыки, очередность, интерпретация и повторяющаяся речь.

Исследование подчеркивает важность решения коммуникативных трудностей у детей с эмоционально-волевыми расстройствами посредством целенаправленных вмешательств и совместных усилий педагогов, психологов и родителей. В ходе исследования были выявлены различные проблемы, с которыми сталкиваются дети с эмоционально-волевыми расстройствами в диалогическом общении.

Диалогическое общение — это не только инструмент коммуникации, но и мощный механизм социальной инклюзии. Педагогический потенциал диалога особенно значим в работе с младшими школьниками с РАС, так как он способствует их включению в общественно значимое взаимодействие, формирует эмоциональные и речевые компетенции, необходимые для полноценной социализации.

Использование сказочного фольклора усиливает эффект включенности и открывает возможности для культурно-смыслового развития. Применение народной сказки в системе социально-эмоционального обучения младших школьников представляет собой эффективную и доступную педагогическую практику. Сказка помогает детям осмыслить эмоциональные состояния, освоить модели социального поведения и сформировать нравственные ориентиры.

Комплексный подход, основанный на народном сказочном творчестве, доказал свою эффективность как инструмент инклюзивной педагогики: способствует развитию речевой и эмоциональной активности; повышает мотивацию к взаимодействию; помогает детям с РАС приобрести коммуникативные стратегии, необходимые для социализации.

Народная сказка — мощный инструмент педагогического воздействия на эмоциональную и социальную сферу младших школьников. Казахские народные сказки содержат глубокий нравственный и эмоциональный контекст, благодаря которому могут быть эффективно использованы как средство формирования диалогического общения у младших школьников с РАС.

Диалогическое общение обладает значительным педагогическим потенциалом в процессе социализации младших школьников с РАС. Развитие этой формы взаимодействия требует системного подхода, включающего как адаптацию образовательной среды, так и применение специальных методик, способствующих эмоционально-смысловому включению ребенка в диалог. Педагогические условия, включающие эмоционально поддерживающую среду, использование народных сказок, интерактивные формы работы и дифференцированный подход, доказали свою эффективность в развитии диалогического общения у младших школьников с РАС.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРНЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Лисина М. И. Формирование личности ребенка в общении // Общение, личность и психика ребенка. - М. - 1997. - С. 291-302.
2. Волков Б. С. Психология младшего школьника: учебное пособие. - М.: Академический Проект, 2020. - 208 с.
3. Алифанова Е.М. Формирование коммуникативной компетентности детей дошкольного и младшего школьного возраста средствами театрализованных игр Текст.: дис... канд. пед. наук. – Волгоград. - 2001.- 175 с.
4. Эльконин, Д.Б. Игра и психическое развитие // Психическое развитие в детских возрастах. -М. - 2001. -С. 218–238.
5. Агзамова, З.И. Теоретические основы развития диалогической и монологической речи // Научное знание современности, 2018. - № 3 (15). – С. 10–15.
6. Wang L. et al., The Effectiveness of Diverse Designs of Chinese Stem-Deriving Instruction for Chinese Children With Dyslexia. // Exceptional Children. - 2024 - № 90 (3). – С. 295-312.
7. Kazmina, Y. E. treatment of emotional-volitional disorders in children with alalia under the conditions of rehabilitation center. // Special Education. - 2018. - № 4. – С. 46-53.

8. Semenov O., и др. Empirical research of the development of the emotional and volitional spheres of older preschool children. // Revista Amazonia Investiga. – 2021. - № 10(48) – С. 228-237.
9. Smythe, T., Zuurmond, M., Tann, C. J., Gladstone, M., Kuper, H. Early intervention for children with developmental disabilities in low and middle-income countries—the case for action. // International health – 2021. - 13(3). – С. 222-231.
10. Т. Д. Зинкевич-Евстигнеева Практикум по сказкотерапии. — СПб.: ООО «Речь», 2000. – 310 с.
11. Biggs, E. E., Meadan, H. Early communication interventions for young children with intellectual and developmental disabilities: The roles of natural communication partners. // International review of research in developmental disabilities – 2018 - Vol. 55, pp. 1-3.
12. Novak, I., & Honan, I. Effectiveness of paediatric occupational therapy for children with disabilities: A systematic review. // Australian occupational therapy journal. 2019 - 66(3), - 258-273.
13. Ilkim, M., Tanir, H., & Özdemir, M. Socialization Effect of Physical Activity in Students Who Need Special Education. // Asian Journal of Education and Training. – 2018. - 4(2), - С. 128-131.
14. Gerow, S., Hagan-Burke, S., Rispoli, M., Gregori, E., Mason, R., & Ninci, J. (2018). A systematic review of parent-implemented functional communication training for children with ASD. // Behavior modification. – 2018. - 42(3). – С. 335-363.
15. Mohanta, A., & Mittal, V. K. Analysis and classification of speech sounds of children with autism spectrum disorder using acoustic features. // Computer Speech & Language. – 2022. – 72. – С. 101-287

ӘОЖ 37.013

БАСТАУЫШ БІЛІМ БЕРУ САПАСЫН АРТТЫРУДА ПЕДАГОГТІҢ КӘСІБИ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ДАМУДЫҢ ОТАНДЫҚ ЖӘНЕ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІ

Каирова Эльмира Максutowна

7М01301 – Білім берудегі менеджмент ББ ІІ курс магистранты,
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекші, PhD, қауымдастырылған профессор - Кинжибаева Ф.Б.

Аңдатпа. Бұл мақалада бастауыш білім беру сапасын арттырудағы педагогтің кәсіби құзыреттілігін дамытудың отандық және шетелдік тәжірибелері қарастырылады. Зерттеу аясында педагогтің кәсіби қызметін басқарудағы құзыреттілік ұстанымдарының трансформациясы талданып, оның оқу-тәрбие үдерісін тиімді ұйымдастырудағы рөлі айқындалады.

Шетелдік тәжірибені талдау барысында Ұлыбритания, АҚШ, Финляндия және Сингапур елдеріндегі бастауыш сынып педагогтерінің кәсіби құзыреттілігін басқару жүйесі «дәлелдеуші менеджмент» қағидаттарына негізделетіні анықталды. Атап айтқанда, стандарттау, кәсіби капиталды есепке алу, микроқұзыреттіліктерді саралау және «үш бағыт» қағидаттары арқылы педагогтердің кәсіби дамуы жүйелі түрде ұйымдастырылады. Сонымен қатар, әріптестік бағалау, мектеп директорының көшбасшылық рөлі және қолдаушы басқару стилі кәсіби дамудың тиімді факторлары ретінде сипатталады.

Қазақстандық тәжірибе бастауыш сынып педагогтерінің кәсіби құзыреттілігін біліктілік категориялары, ұлттық тестілеу жүйесі, біліктілікті арттыру институттары және халықаралық тәжірибелерді енгізу арқылы басқарумен ерекшеленеді. Отандық және шетелдік модельдерді салыстырмалы талдау олардың ұқсастықтары мен айырмашылықтарын айқындауға мүмкіндік береді.

Зерттеу нәтижесінде педагогтің кәсіби құзыреттілігін дамыту білім беру сапасын арттырудың негізгі факторы екені дәлелденіп, тиімді басқару тетіктерін жетілдірудің бағыттары ұсынылады.

Кілт сөздер бастауыш білім беру, білім сапасы, педагогтің кәсіби құзыреттілігі, құзыреттілік тәсіл, білім беру менеджменті, педагогикалық ұжым, шетелдік тәжірибе, отандық тәжірибе, кәсіби даму, дәлелдеуші менеджмент.

Кіріспе

Қазіргі білім беру жүйесінің даму жағдайында бастауыш білім беру сапасын арттыру мәселесі ерекше өзектілікке ие болып отыр. Білім сапасы ең алдымен педагогтің кәсіби деңгейімен, оның құзыреттілігімен және педагогикалық қызметті тиімді ұйымдастыра алуымен тығыз байланысты. Осы тұрғыдан алғанда, педагогтің кәсіби құзыреттілігін дамыту білім беру жүйесінің стратегиялық басым бағыттарының бірі ретінде қарастырылады.

Соңғы жылдары білім беру саласында құзыреттілік тәсіл кеңінен енгізіліп, педагогтің кәсіби қызметін басқаруда жаңа талаптар қалыптасты. Аталған тәсіл педагогтің тек білім беру қызметін жүзеге асыруымен ғана шектелмей, оның оқу-тәрбие үдерісін ұйымдастырудағы әлеуетін, кәсіби дамуға дайындық деңгейін және өзін-өзі жетілдіру қабілетін басқаруға бағытталған.

Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, педагогтердің кәсіби құзыреттілігін дамыту білім беру сапасын арттырудың маңызды факторы болып табылады. Ұлыбритания, АҚШ, Финляндия, Сингапур сияқты дамыған елдерде бұл мәселе дәлелдеуші менеджмент қағидаттарына негізделіп, педагогтердің кәсіби дамуын жүйелі басқару тетіктері қалыптасқан. Ал қазақстандық білім беру жүйесінде педагогтердің кәсіби құзыреттілігін дамыту біліктілік категориялары, ұлттық бағалау жүйелері және біліктілікті арттыру институттары арқылы жүзеге асырылуда.

Осыған байланысты отандық және шетелдік тәжірибелерді салыстыра талдау педагогтің кәсіби құзыреттілігін дамыту үдерісін жетілдірудің тиімді жолдарын анықтауға мүмкіндік береді.

Мақаланың мақсаты – бастауыш білім беру сапасын арттыруда педагогтің кәсіби құзыреттілігін дамытудың отандық және шетелдік тәжірибелерін талдау және олардың тиімді жақтарын айқындау.

Осы зерттеу келесі проблемалық сұрақтарға жауап беруге бағытталған:

– бастауыш білім беру сапасын арттыруда педагогтің кәсіби құзыреттілігін дамытуда қандай тиімді басқару тетіктері бар ?

– шетелдік тәжірибеде педагогтің кәсіби құзыреттілігін дамыту қандай қағидаттарға негізделеді ?

– қазақстандық тәжірибенің ерекшеліктері қандай ?

– шетелдік тәжірибені отандық білім беру жүйесіне енгізудің мүмкіндіктері қандай ?

Бастауыш мектепте педагогикалық ұжымды басқаруда құзыреттілік ұстанымдарына қатысты шетелдік тәжірибеге тоқталсақ, Ұлыбритания, АҚШ, Финляндия мен Сингапур секілді елдерде бастауыш сынып педагогінің кәсіби құзыреттілігін жүзеге асыру процесін басқару дәлелдеуші менеджмент қағидаттарына негізделеді.

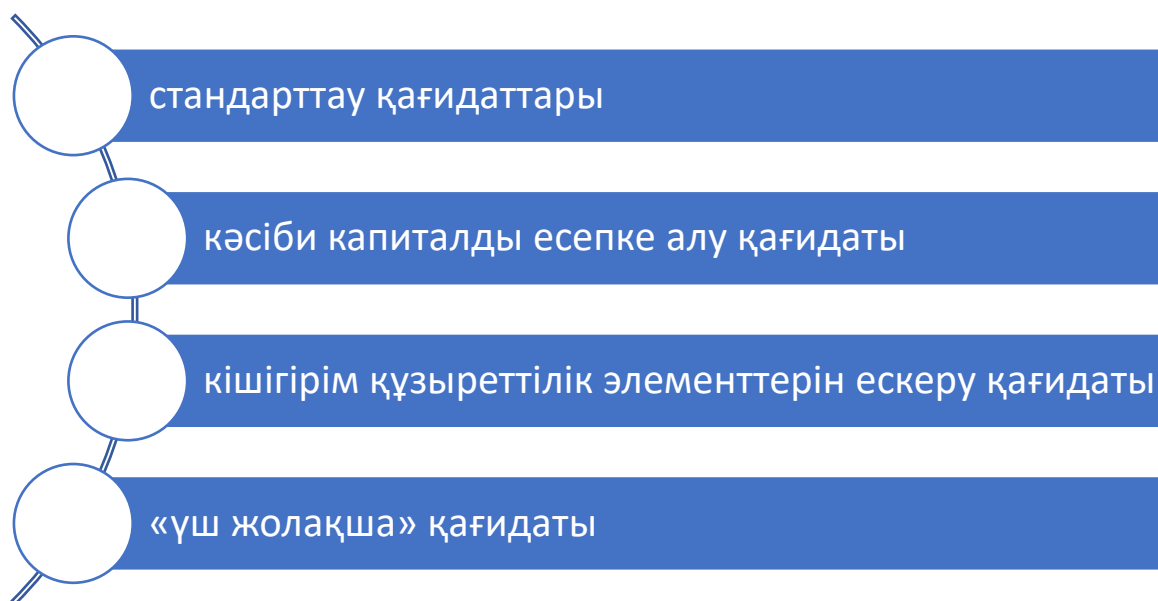
Ол қағидаттар мынадай:

- стандарттау қағидаттары. Австралия мен Ұлыбританияда бастауыш сынып педагогінің (жалпы педагогтің) кәсіби құзыреттілік деңгейіне байланысты стандарттау арқылы оқу процесін ұйымдастыру моделі жасалған. Ол бойынша бастауыш сынып педагогтері «жас мұғалім» статусынан «лидер» статусына дейін кәсіби құзыреттілігін дамытып отырады және әрбір кәсіби құзыреттілік статусында өзіне сай тарификациясы арқылы еңбек ақысы беріледі.

-кәсіби капиталды есепке алу қағидаты. Бұл қағидат батыс елдерінің көптеген мемлекеттерінде кеңінен қолданысқа ие. Ол бойынша бастауыш сынып педагогінің кәсіби құзыреттілігін басқаруда педагогтің теориялық сауаттылық деңгейімен бір қатарда көпшілік

ортада қарым-қатынасқа түсе алу, коммуникациялық байланыс орната алу деңгейі есепке алынады, тіптен осы фактор бастауыш сынып педагогінің кәсіби құзыреттілік деңгейін айқындаушы басты көрсеткіштердің бірі болып та табылады.

-кішігірім құзыреттілік элементтерін ескеру қағидаты. Бұл қағидат АҚШ та кеңінен қолданысқа ие. Ол бойынша бастауыш сынып педагогінің кәсіби құзыреттіліктері микроэлементтерге бөлшектеледі және сол бөлшектерге қосымша жалақы беріледі. Мысалы. бастауыш сынып педагогінің инклюзивті сыныпта оқу және тәрбиелеу процесін ұйымдастыра алу құзыреттілігі немесе оқушылардың ата-аналарымен оңтайлы коммуникациялық байланыс орната алу құзыреттілігі (сурет-1).

Сурет-1. Бастауыш сынып педагогінің кәсіби құзыреттілігін жүзеге асыру процесін басқарудың шетелдік тәжірибедегі дәлелдеуші менеджмент қағидаттары

Суретте көрсетілгендей, шетелдік тәжірибеде бастауыш сынып педагогінің кәсіби құзыреттілігін дамыту және басқару процестері бірнеше негізгі қағидатқа сүйенеді:

1. Стандарттау қағидаты – педагогтердің кәсіби құзыреттілік деңгейіне сәйкес стандарттар арқылы оқу процесін ұйымдастыру (Австралия, Ұлыбритания, Финляндия).

2. Кәсіби капиталды есепке алу қағидаты – педагогтің теориялық білім деңгейімен қатар коммуникациялық және әлеуметтік құзыреттіліктері бағаланады (Испания, Ұлыбритания, Жапония, Нидерланды, Австрия).

3. Кішігірім құзыреттілік элементтерін ескеру қағидаты – педагогтің кәсіби құзыреттіліктері микроэлементтерге бөлшектеліп, әрбір бөлшек бойынша қосымша ынталандыру қарастырылады (АҚШ, Финляндия, Германия).

4. «Үш жолақша» қағидаты – педагогтің кәсіби құзыреттілігі үш бағытта дамытылады: педагогикалық, басқарушы-ұйымдастырушылық және expertтік құзыреттіліктер (Сингапур, Франция, Италия, Испания).

Бұл қағидаттар педагогтің кәсіби дамуын жүйелі басқаруға мүмкіндік береді және бастауыш мектептегі білім беру сапасын арттыруға ықпал етеді (кесте-1).

Кесте-1. Педагогтің кәсіби құзыреттілігін жүзеге асыру процесін басқарудың шетелдік тәжірибедегі дәлелдеуші менеджмент модулі

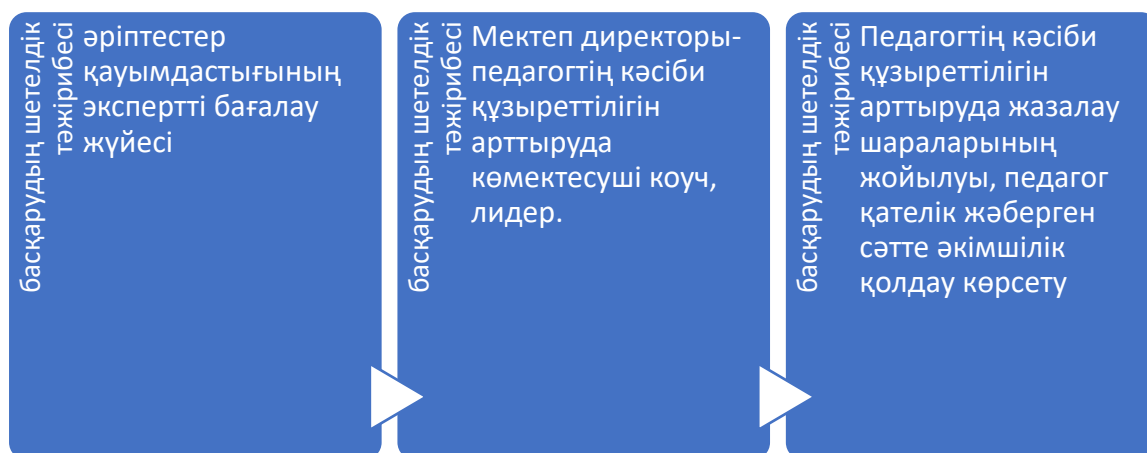
р/н	Модель атауы	Басқару моделі қолданылатын мемлекеттер	Модельдің жүзеге асырылу барысы
1	Стандарттау моделі	Австралия, Ұлыбритания, Финляндия	Бастауыш сынып педагогтері «жас мұғалім» статусынан «лидер» статусына дейін кәсіби құзыреттілігін дамытып отырады және әрбір кәсіби құзыреттілік статусында өзіне сай тарификациясы арқылы еңбек ақысы беріледі
2	Кәсіби капитал-кәсіби құзыреттілік ретінде моделі	Испания, Ұлыбритания, Жапония, Нидерланды, Австрия	бастауыш сынып педагогінің кәсіби құзыреттілігін басқаруда педагогтің теориялық сауаттылық деңгейімен бір қатарда көпшілік ортада қарым-қатынасқа түсе алу, коммуникациялық байланыс орната алу деңгейі есепке алынады
3	Микро құзыреттілік бөлшектеу моделі	АҚШ, Финляндия, Германия	Бастауыш сынып педагогінің кәсіби құзыреттіліктері микроэлементтерге бөлшектеледі және сол бөлшектерге қосымша жалақы беріледі.
4	Сингапур моделі	Сингапур, Франция, Италия, Испания	Бастауыш сынып педагогінің кәсіби құзыреттілігі үш бағытта анықталады, ол бағыттар: педагогикалық құзыреттілігі, басқарушы-ұйымдастырушылық құзыреттілігі, экспертті құзыреттілігі.

Бастауыш сынып педагогінің кәсіби құзыреттілігін басқарудың шетелдік тәжірибесінің басты құралдары мынадай:

- бастауыш сынып педагогінің кәсіби құзыреттілігін әріптестердің экспертті бағалауы (әріптестер қауымдастығының экспертті бағалау жүйесі). Шетелдік басқару тәжірибесінде бастауыш сынып педагогінің кәсіби құзыреттілік деңгейін мектеп әкімшілігі емес, сол педагогтің әріптестері өзара қауымдастық арқылы бағалайды. Бұл басқару жүйесінің артықшылығы: педагогтің кәсіби күйзелуі мен шаршауын болдырмауы және педагогтің өз әріптестерімен сенімге негізделген байланыстың орнай бастауы.

- мектеп директорының лидерлік ролі. Шетелдік тәжірибеде мектеп директоры ол әкімшілік басқарушы емес, иерархиялық жүйенің ең жоғарысында орналасқан тұлға емес, мектеп директоры-ең басты педагог, педагогтер арасында лидер, ынталандырушы және педагогтердің құзыреттілігін арттыруға жол-жөнекей жетелеуші коучинг қызметіндегі тұлға болып табылады.

- бастауыш сынып педагогінің кәсіби құзыреттілігін дамыту процесін басқаруда мектеп әкімшілігінің басқару шараларындағы ерекшеліктер. Мектеп әкімшілігі бастауыш сынып педагогінің кәсіби құзыреттілігін арттыру процесінің ұйымдастырылуы мен жүзеге асырылуын қадағалайды. Сонымен қатар, дәстүрлі, классикалық басқару стильдерінде педагог өз қызметін атқару барысында қателік жіберсе, қатаң әкімшілік жазаласа, шетелдік инновациялық басқару стильдерінде олқылық кеткен жағдайда қолдау көрсетіледі (сурет-2).

Сурет-2. Бастауыш сынып педагогінің кәсіби құзыреттілігін басқарудың шетелдік тәжірибесі

Бастауыш сынып педагогінің кәсіби құзыреттілігін қалыптастырудың шетелдік тәжірибесі бойынша педагогикалық ұжым арасында серіктестік атмосферасының орнатылуы маңызды, әрі шешуші фактор болып табылатындығы көзге түседі. Шетелдік тәжірибеде мектеп әкімшілігі мен мектеп ұжымы бір командалық үрдіс бойынша бір-біріне қолдау көрсетуге негізделген жағдайда кәсіби жетілу шараларын жүзеге асырады.

Келесі кезекте, бастауыш сынып педагогінің кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру жүйесінің қазақстандық тәжірибесіне тоқтала кетсек. Мектеп ұжымын басқару мен мектеп педагогтері мен мұғалімдерінің кәсіби жетілу жүйесін басқарудың қазақстандық тәжірибесі (моделі) шетелдік модельге ұқсайды, дегенмен бірқатар өзіндік ерекшеліктері де жоқ емес. Ол ерекшеліктері мынандай:

1. Бастауыш сынып педагогтерінің кәсіби құзыреттілігін біліктілік категориялар жүйесі арқылы басқару. Қазақстан Республикасының «Педагогтің статусы туралы» Заңы негізінде бастауыш сынып педагогтерінің кәсіби құзыреттілігін келесі біліктілік категориялары арқылы реттеліп отырылады:

- модератор;
- эксперт;
- зерттеуші;
- шебер;

Әрбір біліктілік категориясынан жоғарылаған сайын бастауыш сынып педагогінің қаржылай табысы да көтеріледі.

2. Бастауыш сынып педагогінің кәсіби құзыреттілігі арнаулы біліктілік тестілеуі арқылы бағалануы. Қазақстандық білім беру жүйесінде бастауыш сынып педагогтерінің кәсіби құзыреттілік деңгейі Ұлттық біліктілік тестілеу жүйесі арқылы бағаланады және педагогтің теориялық және әдістемелік білімділік деңгейі кезең-кезеңімен мониторинг жасалады.

3. Бастауыш сынып педагогінің кәсіби құзыреттілік деңгейін арттыруда әлемдік ғылыми-зерттеу мектеп тәжірибелері өнімдерін қолдану. Қазақстандық білім беру жүйесінде әлемдік тәжірибе алаңында сыннан өтілген практикалар табысты түрде енгізіліп келеді. Мысалы, бастауыш сынып педагогінің кәсіби құзыреттілігін дамытуға бағытталған «Сабақты зерттеу» атты жапон практикасы қазақстандық көптеген мектептерде бастауыш білім беру жүйесіне енгізілуде. Ол бойынша педагогтің кәсіби құзыреттілігі мектепшілік жобалық зерттеулердің көмегімен жүзеге асырылады.

4. Бастауыш сынып педагогінің кәсіби құзыреттілігін қосалқы біліктілікті көтеру институттарының көмегімен жоғарылату. Қазақстандық «Өрлеу» институттары бастауыш

білім беру педагогтерінің кәсіби жетілуіне ықпал етуде және әдістемелік тұрғыдан біліктілігінің артуына атсалысуда (кесте-2).

Кесте-2. Бастауыш сынып педагогінің кәсіби жетілу жүйесін басқарудың қазақстандық моделі

р/н	Кәсіби жетілу жүйесін басқарудың категориялары	Кәсіби жетілу жүйесін басқарудың ерекшеліктері
1	Біліктілік категориялар жүйесін құрастыру.	Бастауыш сынып педагогтерінің кәсіби құзыреттілігін біліктілік категориялар жүйесі арқылы басқару тетіктерін ұйымдастыру. 4 біліктілік категориясын ажырату және әрбір категорияда өзіндік еңбек ақысын ажырату регламенттеу.
2	Арнаулы (Ұлттық) тестілеу жүйесі арқылы педагогтің кәсіби құзыреттілігін бағалау	Қазақстандық білім беру жүйесінде бастауыш сынып педагогтерінің кәсіби құзыреттілігін бағалауда Ұлттық тестілеу жүйесін енгізу және басқару жүйесінің құрамдас бөлігіне айналдыру.
3	Кәсіби жетілуде әлемдік ғылыми зерттеу және әдістемелік мектептерінің соңғы өнертабыс элементтерін қолдану	Педагогтердің кәсіби құзыреттілігін дамытуды басқару саласында шетелдік тәжірибе моделдерін енгізу, сыннан өткізу, бұл тәжірибе үлгілерін қазақстандық білім беру жүйесіне интеграциялау.
4	Біліктілікті көтеру институттарының ролі	Арнайы біліктілікті көтеру институттары педагогтерді оқытудың жаңашыл технологиялары мен көптеген дидактика саласындағы жаңалықтармен таныстырады және кәсіби жетілу жүйесін басқарудың бір тетігіне айналған.

Бастауыш сынып педагогінің кәсіби құзыреттілігін дамытуды басқару жүйесінің қазақстандық моделі мен шетелдік тәжірибелерін өзара салыстыра отырып, келесі кестеде қарастырсақ (кесте-3).

Кесте-3. Бастауыш сынып педагогінің кәсіби құзыреттілігін дамытуды басқару жүйесінің қазақстандық және әлемдік моделдерін өзара салыстыру

Сипаттама	Шетелдік модель	Отандық модел
Басқару жүйесі қандай аспектке баса назар аударады.	Ұжым ішіндегі топтасып жұмыс жасау мен педагогтердің дағдыларын жетілдіруге	Педагог (мұғалім) өз пәні бойынша сауаттылық деңгейінің жоғары болуы мен әдістемелік шеберлігі
Кәсіби құзыреттілігін бағалау құралдары	Педагогтің портфолиосы, оқушылардың педагог туралы пікірлері	Ұлттық тестілеу жүйесі арқылы бағаланады, аттестациялау
Кәсіби құзыреттілігін дамытуға жетелейтін мотивациялаушы тәсілдер	Кәсіби өсу, кәсіби мақтаныш	Әрбір категория бойынша педагог жалақысының көтерілуі
Кәсіби құзыреттілігін дамытуда мектеп әкімшілігінің қызметі	Мектеп әкімшілігі (директор) ментор, коуч, жігерлендіруші тұлға	ҚР білім беру стандарттарының жүзеге асырылуын қадағалайтын әкімшіл тұлға

Педагогтің кәсіби жетілуі мен кәсіби құзыреттілігін дамытудың мүмкіндіктері мен мұғалімнің инновациялық іс-әрекеттерінің білім сапасын арттырудағы ролін зерттеген отандық ғалым, ҚР білім беру саласының менеджменті мен әдістемелік педагогика саласының жетекші маманы Ш.Т.Таубаева болатын. Ғалым қазақстандық соңғы жылдардағы білім беру саласына жасалған реформаларға сәйкес келетіндей білім беру кеңістігін құрудың басты жолы-педагогтерді өзін-өзі жетілдіруге жігерлендіру мен мотивациялау деп тұжырымдады.

- әлемдік білім беру саласының менеджментіндегі педагогтерді жетілдіру мен өзін-өзі кәсіби дамыту мәселесіне қатысты сыннан өтілген тәжірибелерді қазақстандық білім беру жағдайына бейімдеудің тетіктері мен басты мүмкіндіктеріне қатысты зерттеулер жүргізген отандық ғалым А.К. Құсайынов болды.

- Соңғы ондаған жылдар ішінде қазақстандық білім беру саясатының жаңашылдықтарына педагогтің кәсіби құзыреттілігі мәселесінің қатысын анықтаған, жалпы білім беру саласында сапаға қол жеткізу барысында педагогтің жетілуі мен кәсіби дамуының ықпал ету деңгейіне қатысты айқындаушы зерттеулер мен тәжірибелік-эксперименттер жүргізіп, тұжырымдаманы сыннан өткізе білген отандық көрнекті ғалым К.С.Құдайбергенова еді.

- Педагогтің кәсіби құзыреттілігін дамытуда және педагогтің өзіндік кәсіби жетілуіне педагогикалық кадрларды аттестациялау үдерісі мен педагогтердің біліктілігін көтеру механизмдерінің әсерін зерттеген ғалым Б.А. Альмұратова болды.

- Қазақстандық білім беру кеңістігінде педагогтер мен мұғалімдердің тәжірибесі мен біліктілігін жетілдіру, әдістемелік білімін арттыру жолдарын жаңғыртудың бағыттарын зерттеген ғалым Г.К. Ахметова болды.

Бастауыш білім беру сапасын арттыруда педагогтің кәсіби құзыреттілігін дамыту мәселесіне қатысты ресейлік және ТМД ғалымдардың іздену жұмыстарының басты зерттеулер мынадай бағытта:

- педагогтің кәсіби жетілуінің білім беру саласына әсерін анықтауда педагогтің кәсіби құзыреттілік ұстанымдарын зерттеген ресейлік ғалым И.А.Зимняя болды.

- білім беру саласының, оның ішінде жалпы білім беретін мектепте сапалы білім беруді ұйымдастыру мен басқаруға қатысты дәстүрлі зерттеушілердің бірі М.М.Поташник еді. Ғалымның еңбектерінің басты бағыты - мектепшілік менеджмент қағидаттары мен механизмдерін зерттеуге арналған.

- жалпы білім беретін орта мектепті нәтижелік көрсеткіштері бойынша оқу процесін ұйымдастыру мен басқару тұжырымдамасын негіздеген ғалым П.И.Третьяков болатын.

- Жалпы білім беретін орта мектептегі сапаға қол жеткізу үшін оқу үдерісінде педагогтің жеке тұлғасы мен кәсібилілік деңгейі, құзыреттілік ұстанымдарының алар орны туралы тұжырымдамалық теориялар құрастырған В.А.Сластенин еді.

- Педагогтің немесе мұғалімнің кәсіби жетілуі, өзін-өзі кәсіби дамуы мен кәсіби құзыреттілігін дамытудың психологиялық тұстарына қатысты іздену жұмыстарын жүргізген ресейлік автор Э.Ф.Зеер болатын.

Бастауыш білім беру сапасын арттыруда педагогтің кәсіби құзыреттілігін дамыту мәселесіне қатысты әлемдік деңгейдегі шетелдік зерттеушілер мен авторлар қатарына жататын ғалымдар:

- Педагогтің кәсібилілік деңгейінің білім беретін мекемеде сапалы оқу кеңістігін құрастыруға әсеріне қатысты іздену жұмыстарын жүргізген ғалым, санымен қатар, білім беру саласындағы өзгерістерді қоғамға бейімдей отырып ұйымдастыру мен басқару саласындағы танымал шетелдік маман, автор Майкл Фуллан еді.

- «Дәлелді менеджмент» тұжырымдамасы авторларының бірі - Джон Хэтти. Ғалым білім беру саласындағы білімі сапаға педагогтің кәсібилілігі мен арнайы және жекелеген құзыреттіліктерінің әсерін зерттеуге бағытталған іздену жұмыстарын жүргізген.

- Ғаламдану дәуіріне педагогтің құзыреттілігіне қойылатын талаптар және педагогтің жетілу механизмдеріне қатысты зерттеулер жүргізген шетелдік маман Андреас Шляйхер болатын.

Соңғы жылдардағы қазақстандық білім беру менеджментіне қатысты болып жатқан өзгерістерге қатысты жүргізілген зерттеулер мен жалпы білім беретін орта мектепте басқару теорияларына қатысты іздену жұмыстарына тоқталсақ. Осы мәселе төңірегіндегі қазақстандық ғалымдар қатарына мынадай авторларды атап айтуға болады:

- қазақстандық жалпы орта білім беретін мектептегі оқу және тәрбиелеу үдерісін ұйымдастыруда инновациялық менеджмент пен педагогтің ғылыми зерттеушілік мәдениетін зерттеген отандық басты, әрі көрнекті ғалымдар қатарына Ш.Т. Таубаева.

- Қазақстандағы педагогтердің үздіксіз кәсіби жетілу тетіктерін ұйымдастыру жолдарын іздестірген және осы бағытта іздену жұмыстарын жүргізген ғалым Г.К. Ахметова болатын.

-қазақстандық білім беру жүйесінде педагогтер мен мұғалімдер арасында бәсекелестікті туындату арқылы білім сапасын арттырудың жолдары мен мүмкіндіктеріне қатысты кешенді теориялық және тәжірибелік іздену жұмыстарын ұйымдастырған отандық көрнекті ғалым, бірқатар салыстырмалы педагогика мен білім беру саласындағы менеджмент ілімінің авторы А.К. Құсайынов еді.

Осы бастауыш білім беру сапасын арттыруда педагогтің кәсіби құзыреттілігін дамыту мәселесіне қатысты шетелдік ғалымдардың ізденістері мынадай:

- Педагогтің немесе мұғалімнің өзіндік ішкі бағамдарының сол педагогтің жетілуіне, одан кейін сол білім беруші мекемедегі сапаның артуына ықпал ету механизмдерінің өзара байланыс схемасын құрастырған ғалым Майкл Фуллан болатын.

- Білім беру саласындағы немесе мекемесіндегі білім сапасы мен педагогтің кәсіби және арнайы құзыреттіліктерінің өзара байланысын айқындаған, «Көрінетін оқыту» теориясының авторы, кәсіби жетілуде педагогке мотивация берудің маңызы туралы бірқатар қызықты пайымдаулар келтірген ғалым Джон Хэтти еді.

- Білім беру саласында сапаны қамтамасыз етуге бағытталған ұйымдастыру және басқару шаралары туралы мектеп әкімшілігіне қайталанбас құнды оқу құралын ұсынған ресейлік автор, бірқатар тұжырымдамалардың негіздеушісі М.М.Поташкин болатын.

Нәтижелер

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, педагогтің кәсіби құзыреттілігін басқару шетелдік және отандық тәжірибелерде әртүрлі тәсілдер арқылы жүзеге асырылады. Барлық тәсілдердің негізгі мақсаты – педагогтердің кәсіби дамуын қамтамасыз ету. Шетелдік тәжірибелерде педагогтердің кәсіби құзыреттілігі бағаланғанда командалық ынтымақтастық пен мектеп ішіндегі лидерлік рөлдер басты орын алады. Қазақстандық тәжірибеде кәсіби құзыреттілікті бағалау жүйесі заңнамалық тұрғыдан реттелген, сонымен қатар педагогтердің кәсіби құзыреттілігін көтеруге бағытталған біліктілік категориялары мен ұлттық тестілеу жүйесі қолданылады. Алайда, Қазақстандық тәжірибе шетелдік тәжірибелермен салыстырғанда педагогтің кәсіби беделін арттыруда кейбір аспектілерін толық қолдана алмайды, бірақ шетелдік принциптерді жүйелі енгізу мүмкіндігі бар.

Шетелдік білім беру тәжірибесінде бастауыш сынып педагогтерінің кәсіби құзыреттілігін басқару бірнеше негізгі қағидатқа негізделеді. Бірінші, стандарттау қағидаты. Австралия, Ұлыбритания, Финляндия тәрізді елдерде педагогтің кәсіби құзыреттілігі стандарттарға сәйкес бағаланады. Мұндай стандарттар педагогтің кәсіби деңгейін анықтайды және әр деңгейге сәйкес мотивациялық механизмдер (жалақы, статус) ұсынылады, бұл педагогтардың кәсіби дамуға деген ынтасын арттырады.

Екінші, кәсіби капитал қағидаты. Испания, Ұлыбритания, Жапония сияқты елдерде педагогтің кәсіби құзыреттілігі тек теориялық біліммен шектелмей, коммуникациялық дағдылар мен әлеуметтік қабілеттерімен толықтырылады. Бұл тәсіл педагогтің кәсіби бейімділігін жан-жақты бағалауға мүмкіндік береді.

Үшінші, микроқұзыреттілік қағидаты. АҚШ, Германия және Финляндияда педагогтің кәсіби құзыреттілігі нақты микродағдыларға бөлініп бағаланады, мысалы инклюзивті сыныпты ұйымдастыру немесе ата-аналармен тиімді қарым-қатынас орнату.

Төртінші, «үш бағыт» қағидаты. Сингапур, Франция, Италия, Испания тәрізді елдерде педагогтің кәсіби құзыреттілігі педагогикалық, басқарушы-ұйымдастырушылық және эксперттік құзыреттілік бойынша кешенді түрде бағаланады.

Сонымен қатар, шетелдік тәжірибеде педагогтің кәсіби құзыреттілігі көбінесе әріптестер қауымдастығы арқылы бағаланады, ал мектеп басшылары коуч және лидер ретінде әрекет етеді. Бұл педагогтер арасындағы қолдауды күшейтеді және олардың кәсіби күйзелісін төмендетеді.

Талқылау

Алынған нәтижелер шетелдік тәжірибенің педагогтық басқаруда негізінен командалық ынтымақтастық пен кәсіби дамытуға бағытталған мотивациялық жүйелерді қолданатынын көрсетеді. Бұл тәсілдердің барлығы педагогтердің кәсіби құзыреттілігін жан-жақты бағалау мен дамытуға негізделген.

Қазақстан жағдайында педагогтің кәсіби құзыреттілігін бағалау жүйесі біліктілік категориялары, Ұлттық тестілеу және қосалқы біліктілікті көтеру институттарының бағдарламалары арқылы жүзеге асырылады. Бұл Қазақстандық модель педагогтерді кәсіби дамуға ынталандыратын механизм ретінде тиімді, алайда шетелдік тәжірибелердегідей командалық ынтымақтастық пен лидерлік рөлдерге көбірек көңіл бөлу қажет.

Шетелдік тәжірибе көрсеткендей, педагогтерді бағалау жүйесі бірізді стандарттарға негізделсе, олардың кәсіби дамуына жағдай жасау мүмкіндігі артады. Бұл фактор қазақстандық тәжірибеде де маңызды роль атқара алады. Сонымен қатар, педагогтердің кәсіби бейімділігін дамытуда инновациялық тәсілдер мен халықаралық практикаларды енгізу де қажет.

Қорытынды Қорытындылай келе, бастауыш білім беру сапасын арттыруда педагогтің кәсіби құзыреттілігін дамыту шешуші факторлардың бірі болып табылатыны анықталды. Зерттеу барысында шетелдік тәжірибеде педагогтің кәсіби дамуын басқару жүйесі дәлелдеуші менеджмент қағидаттарына, әріптестік бағалауға және қолдаушы басқару стиліне негізделетіні айқындалды.

Ал қазақстандық тәжірибеде педагогтердің кәсіби құзыреттілігі біліктілік категориялары, ұлттық тестілеу жүйесі және біліктілікті арттыру институттары арқылы реттелетіні анықталды.

Отандық және шетелдік тәжірибелерді салыстыру нәтижесі көрсеткендей, шетелдік модельдерде педагогтердің кәсіби дамуына бағытталған ынтымақтастық пен қолдау басым болса, отандық жүйеде бағалау мен бақылау механизмдері жетекші рөл атқарады.

Осыған байланысты қазақстандық білім беру жүйесінде педагогтің кәсіби құзыреттілігін дамытуда шетелдік тәжірибенің тиімді элементтерін, атап айтқанда, әріптестік бағалау, коучингтік қолдау және кәсіби қауымдастықтарды дамыту механизмдерін енгізу қажеттілігі негізделеді.

Бұл ұсыныстарды жүзеге асыру бастауыш білім беру сапасын арттыруға және педагогтердің кәсіби дамуын жаңа деңгейге көтеруге мүмкіндік береді.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Hattie, J. (2009). *Visible Learning: A synthesis of over 800 meta-analyses relating to achievement*. Routledge.
2. Fullan, M. (1993). *Change Forces: Probing the depths of educational reform*. Falmer Press.
3. Darling-Hammond, L. (2010). *The Flat World and Education: How America's Commitment to Equity Will Determine Our Future*. Teachers College Press.

4. Елмұратова, Б.А. (2015). *Педагогтың кәсіби құзыреттілігін бағалау әдістемелері*. Алматы: Білім баспасы.
5. Ахметова, Г.К. (2017). *Қазақстандағы педагогтардың кәсіби дамуы*. Нұр-Сұлтан: Ғылым.
6. Таубаева, Ш.Т. (2020). Бастауыш мектеп педагогтарының кәсіби құзыреттілігін дамыту мәселелері. Алматы: «Білім» баспасы.
7. Құсайынов, А.К. (2019). Қазақстандағы педагогтардың үздіксіз кәсіби жетілуі: тәжірибе және механизмдер. Нұр-Сұлтан: Білім Академиясы.
8. Құдайбергенова, К.С. (2018). Бастауыш білім берудегі педагогтық менеджмент және сапа қамтамасыз ету. Алматы: Қазақ университеті баспасы.
9. Альмұратова, Б.А. (2021). Педагогтардың кәсіби жетілуі және аттестациялау жүйесі. Қарағанды: Білім саласы баспасы.
10. Ахметова, Г.К. (2020). Педагогтардың әдістемелік құзыреттілігін жетілдіру жолдары. Алматы: «Өрлеу» баспасы.
11. Зимняя, И.А. (2017). Психология и педагогика профессионального развития учителя. Москва: Просвещение.
12. Поташиник, М.М. (2016). Менеджмент образовательных учреждений: теория и практика. Санкт-Петербург: Питер.
13. Третьяков, П.И. (2015). Организация учебного процесса в средней школе. Москва: ВЛАДОС.
14. Сластенин, В.А. (2014). Педагогическая компетентность и профессиональное развитие учителя. Москва: Академия.
15. Зеер, Э.Ф. (2013). Психология профессионального развития педагога. Москва: Наука.
16. Fullan, M. (2011). *Change Leader: Learning to Do What Matters Most*. San Francisco: Jossey-Bass.
17. Hattie, J. (2009). *Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement*. London: Routledge

ӘӨЖ 796:373.31

«ҰЛТТЫҚ ОЙЫН» ҰҒЫМЫ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ФЕНОМЕН РЕТІНДЕ

Кайров Мурат Максutowич

aigul_bekbol@mail.ru

7М01301 «Білім берудегі менеджмент» білім бағдарламасының 2 курс магистранты
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі, қауымд.профессор, п.ғ.к. - Утешкалиева А.М.

Ұлттық ойындар – бірқатар дәуірден бері атадан балаға мұра ретінде беріліп отырған, сол бір тарихи дәуірдегі адамдардың тұрмыс-салтын, өмірін, мәдениеті мен руханиятын бейнелеуші, белгілі бір ұлттың болмысын айқындаушы ойындардың жиынтығы.

Педагогика саласында ұзақ уақыттан бері ұлттық болмыстың белгілі бір элементтерін оқушыларға білім мен тәрбие беруде қолданудың маңыздылығы мен мәні туралы айтылып келеді. Осы тұста айта кетерлік жәйт, ұлттық ойындарды-оқушылардың бос уақытын толықтыратын белгілі бір құрал ретінде ғана көрумен шектелу бұл қате тұжырым болып табылады. Ұлттық ойындар –оқушыларға білім беруші, тәрбиелеуші біртұтас, толыққанды, көп функцияға ие болған этнопедагогикалық элементтердің бірі болып табылады.

Ұлттық ойындарды оқушылардың тұлға ретінде жан-жақты қалыптасуында қолдану ұсыныстары көптен бері педагогтардың арасында алға тартылып келеді. Мәселен ғалымдар: қазақстандық ғалымдар Сабырова Т., Құжагельдин О.Б., Құсайынов А.К., шетелдік ғалымдар

Лесгафт П.В., Волков Г.Н. ғалымдар этнопедагогикалық элементтерді оқу және тәрбиелеу процесіне енгізудің педагогикалық мүмкіндіктері туралы маңызды іздену жұмыстарын жүргізді.

Енді, ұлттық ойындарды этнопедагогикалық элементтердің бірі ретінде оқушылардың дамуына әсер ету мүмкіндіктеріне жеке-жеке тоқтала кетсек. Ең біріншіден, ұлттық ойындар оқушылардың денсаулығының нығаюына және дене бітімінің дұрыс дамуына ықпал ететін құрал болып табылады. Бұл туралы зерттеулер жүргізген авторлардың бірі Волков Г.Н болды. Ресей ғалымы Волков Г.Н. оқушылардың дене бітімінің жас ерекшеліктеріне сай дамуы мен қалыптасуы үшін ұлттық ойындарды оқу процесінде пайдаланудың мынадай артықшылықтарын анықтаған (сурет-1).

ҰЛТТЫҚ ОЙЫНДАРДЫ ОҚУ ПРОЦЕСІНДЕ ПАЙДАЛАНУДЫҢ АРТЫҚШЫЛЫҚТАРЫ

оқушының өз жас ерекшеліктеріне орай үйлесімді түрде дене бітімінің дамуына түрткі болатын этнопедагогикалық маңызды құралдардың бірі

оқушының қимыл-қозғалысын өрбітеді, тез жылдамдық пен епшілікті қажет етуші ұлттық ойындар балалардың денсаулығының артуына септігін тигізеді. Оқушылар арасындағы семіздік, аз қозғалысқа негізделген өмір салты іспеттес проблемаларды шешуде ұлттық ойындардың алар орны зор

оқушылардың моторлы қозғалысының, моторлы дағдыларының қалыптасуына септігін тигізеді. Өйткені, ұлттық ойындардың барлығы дерлік баланың жүруін, секіруін, пайдалануын тез қимылдауын талап етеді

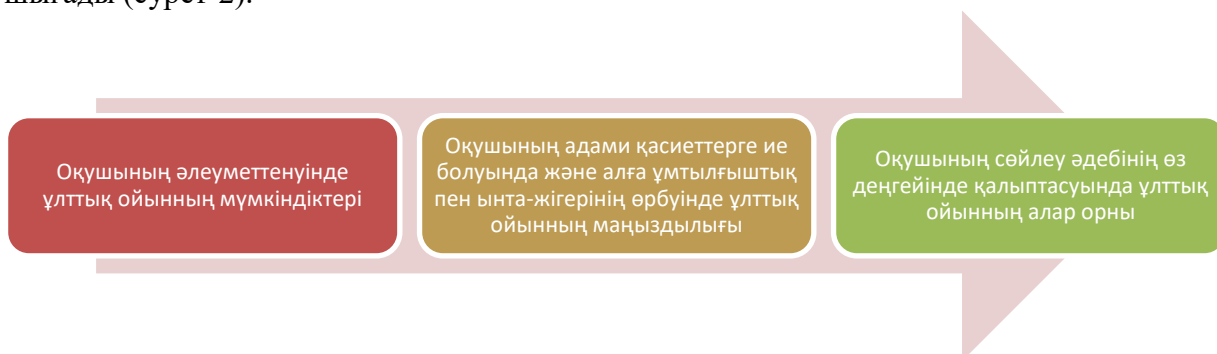
Сурет-1. Оқушылардың физиологиялық дамуында ұлттық ойындардың ықпалы Волков Г.Н. бойынша

Ұлттық ойындар оқушыларға ықпал етуші этнопедагогикалық құралдардың бірі ретінде баланың адами қасиеттерінің қалыптасуына және жас ұрпақтың әлеуметтенуіне де оң ықпалы бар екендігін анықтаған, зерттеу жүргізген қазақстандық авторлардың бірі – Құжагельдин О.Б болды. Автор өзінің зерттеулерін этнопедагогикалық құралдардың оқушылардың адами және коммуникациялық дағдыларының қалыптасуына әсер ету деңгейі мен мүмкіндіктерін зерттеуге арнаған. Ғалымның пайымдаулары бойынша ұлттық ойындарды орта мектептегі оқу және тәрбиелеу процесіне етене ендірудің нәтижесінде оқушылардың бойында мынадай оң тәрбиелік және әлеуметтік нәтижелерге қол жеткізуге болады:

-ұлттық ойын оқушылардың әлеуметтенуінде этнопедагогикалық феномен ретінде. Ұлттық ойындарды оқу және тәрбиелеу процестеріне енгізу арқылы балалардың өзара топтасып әрекет ететін ұжым құрастыруына мүмкіндік туады. Балалар, сол ойын барысында өз тобында өзара келісімге келуге, диалог құруға, бір-бірінің наразылықтары мен талаптарын, қалауларын түсінуге, өзінің қажеттіліктерін ашық айта білуге дағдыланады. Осының нәтижесінде ұлттық ойындарға негізделген оқу және тәрбиелеу процесінде балалар әлеуметтенеді, топқа араласуға үйренеді.

-ұлттық ойын-оқушылардың адам қасиеттерін өрбітеді және баланың ерік-жігерін шыңдайды. Ұлттық ойын ойнау барысында балалар адамгершілік, шыншылдық, адами қасиеттер, әділдік, тең дәрежеде ойнау іспеттес дағдыларды меңгереді және ойын барысында жеңіске жету, жеңілген жағдайда жеңілісті де қабылдау, мойындау, қарсылас тарапты құрметтеу, ілтипаттылық, сенімді қарым-қатынасқа түсуге үйренеді.

-ұлттық ойын-балалардың сөйлеу әдебін дамытады. Ұлттық ойындардың басым көпшілігі өлеңдермен, өзара сөйлесумен жүзеге асырылғандықтан осы процесте (яғни ұлттық ойынға ойнау процесінде) балалар сөйлеу және коммуникацияға түсу дағдысын меңгеріп шығады (сурет-2).

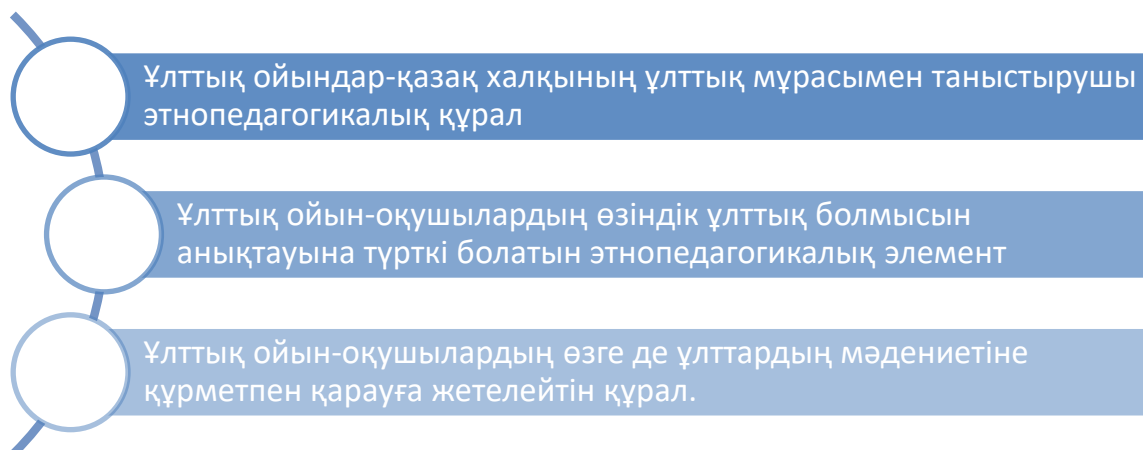
Сурет-2. Ұлттық ойынның тәрбиелік және әлеуметтік мүмкіндіктері

Ұлттық ойындарды оқу және тәрбиелеу процесіне енгізу арқылы оқушылардың бойында отансүйгіштік мен өз ұлтына деген сүйіспеншілік сезімдерін қалыптастыру мүмкіндігі де туады. Қазақтың ұлттық ойындары негізінде оқушылардың өз ұлтының тарихына, өткен тұрмыс салтына, салт-дәстүрлері мен қазақ халқының ұлттық болмысына, мінез-құлқына деген ілтипаттылық сезімдерін сіңіру мүмкіндіктері туралы зерттеген авторлардың бірі - Құсайнов А.К., **Сабыров Т.С.**, Туленова Ұ.Т. болатын. Ғалымдардың пайымдауынша қазақтың ұлттық ойындарын мектеп оқушылардың жас ерекшеліктеріне сай сабақ барысында және сабақтан тыс уақыттарда енгізудің нәтижесінде мынадай нәтижелерге қол жеткізуге болады:

-ұлттық ойын-қазақ халқының ұлттық мұрасымен таныстырушы этнопедагогикалық элемент ретінде. Ұлттық ойындар өткен дәуірдегі қазақ халқының тарихымен, дүниетанымымен, құндылықтарымен, салт-дәстүрлерімен таныстырушы құрал болып табылады.

-ұлттық ойын-оқушының өзінің ұлттық болмысын анықтаушы құрал ретінде. Қазақтың ұлттық ойындарын ойнау арқылы бала өзін қазақ халқының бір бөлшегі екенін сезінеді, баланың бойында ұлттық болмыс қалыптаса бастайды. Нәтижесінде оқушыларда өз отанына деген сүйіспеншілік пен өз халқының тағдырына қатысты жанашырлық сезімі негізделеді.

-ұлттық ойын-оқушының толеранттылығын негіздеуші педагогикалық құрал ретінде. Оқушылар оқу және тәрбиелеу процесінде тек қазақ халқының ұлттық ойындарымен шектелмей, өзге де халықтардың ұлттық ойындарымен танысады, ойнайды. Соның нәтижесінде өзге де халықтардың мінез-құлқымен, жан дүниесімен, тарихымен, мәдениетімен, ұлттық санасымен танысады. Бұл өз кезегінде балалардың толеранттылық қасиеттерін, өзге ұлттарды құрметтеу сезімдерін өрбіте түседі (сурет-3).

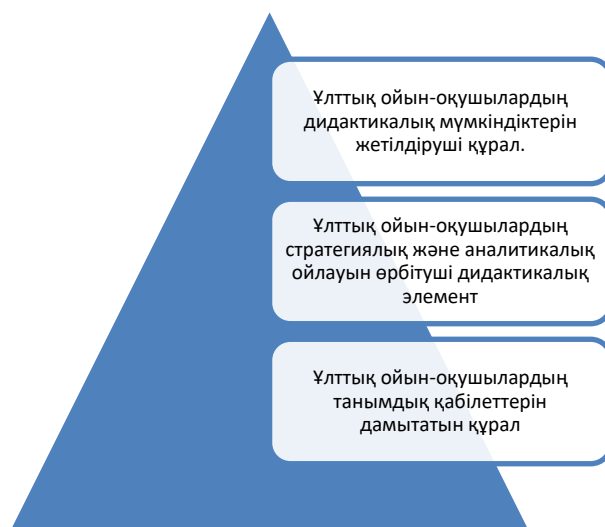
Сурет-3. Оқушылардың отансүйгіштік қасиеттерін қалыптастыруда және ұлттық болмысын айқындауында ұлттық ойындардың мүмкіндіктері

Ұлттық ойындардың түрлі педагогикалық мүмкіндіктерін сараланды. Ең бастысы ұлттық ойын-оқушының тұлға ретінде қалыптасуына түрткі болатын педагогикалық мүмкіндіктері де аса мол. Ұлттық ойындардың дидактикалық мүмкіндіктері туралы зерттеген авторлардың бірі Дүйсенбаев А.Т. болды. Автор баланың ақыл-ойын, қиялдануын, аналитикалық және стратегиялық ойлауын дамытуда қазақтың ұлттық ойындарының мүмкіндіктері зор екендігін дәлелдей түсетін арнайы зерттеу жұмыстарын жүргізді. Ғалымның пайымдауынша қазақтың ұлттық ойындарының мынадай дидактикалық және дамытушылық мүмкіндіктері байқалады:

-ұлттық ойын-оқушылардың дидактикалық мүмкіндіктерін жетілдіруші құрал ретінде. Ұлттық ойындар қарапайым педагогикалық ойындардан айырмашылығы бар. Ұлттық ойындардың арнайы мақсаттары мен жоспарланатын нәтижелері болады, сондықтан ұлттық ойын оқушылардың ақыл-ой, зияткерлік мүмкіндіктерін дамытуда педагогикалық артықшылықтары көптеу.

-ұлттық ойын-оқушының стратегиялық ойлау қабілеттерін арттырушы дидактикалық элемент ретінде. Қазақтың ұлттық ойындарының кейбіреулері (мысалға айтсақ, тоғызқұмалақ) оқушылардың стратегиялық және аналитикалық ойлауын талап етеді. Сонымен бірге кейбір қазақтың ұлттық ойындары негізінде балалардың есте сақтау қабілеттері мен логикасы өрби түсуіне мүмкіндіктер туады.

-ұлттық ойын-оқушылардың танымдық қабілеттерін қалыптастырушы педагогикалық-дамытушы құрал ретінде. Ұлттық ойындар оқушылардың қиялын дамытады, ойлау жүйесін шыңдайды. Сонымен қатар ұлттық ойындар балалардың жаңа білімді игеруге деген ынта-ықыласын және сабаққа қызығушылығын арттырады (сурет-4).

Сурет-4. Ұлттық ойынның дидактикалық және дамытушылық мүмкіндіктері

Қорытында айтқанда, ұлттық ойын түрлерінің педагогикалық, дидактикалық, дамытушылық мүмкіндіктері туралы сөз қозғалғанда қазақтың ұлттық ойындары туралы зерттеулерге тоқталмай кетуге болмас. Қазақтың ұлттық ойындары мектеп оқушыларының үйлесімді дамуына түрткі бола алатын жан-жақты, кешенді және көп қырлы этнопедагогикалық құрал болып табылады.

Ұлттық ойынның педагогикалық мүмкіндіктері туралы қазақстандық және шетелдік зерттеушілердің біршама ғылыми еңбектерін де атап өткен жөн болар.

Ұлттық ойындардың басты функциясы-оқушыларға ұлттық мұрамен таныстыру мүмкіндіктерінде. Осының нәтижесінде оқушылар өткен мен бүгінді байланыстыруға үйренеді, нәтижесінде оқушылардың ұлттық дүниетанымы нығая түседі. Ұлттық ойын көп шығынды қажет етпейтін педагогикалық құрал болып табылады. Ұлттық ойынды ұйымдастыру үшін кез-келген қарапайым мектеп жағдайы да сәйкес келеді деп айтуға болады.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Симонов В.П.. Управление в социальных системах. Издание 3-е., Учебное пос.е., М.Юрайт., 2006 г.
2. Исмагулова С. Управлением школы: теория и практика. Учебное пособие. А., 2010 г.
3. Каренов Р. Теория и менеджмент образования. А., 1999 г.
4. Бондарь В.И. Управлением школы: теория и практика. Учебное пособие. А., 2010 г.
5. Конаржевский Ю. Педагогический анализ учебного процесса и управление школой. М., 1986 г.
6. Кондаков М. Теория и менеджмент образования. А., 1999 г.
7. Портнов М.Л. Менеджмент образовательными системами. Москва., 2005 г.
8. Управлением школы: теория и практика. Учебное пособие. А., 2010 г.
9. Лецких Л.А. О сущности педагогического анализа//Управление современной школой. 2009. №1., с-4-19.
10. Канаев Б. Педагогический анализ: теория и практика. Учебное пособие. А., 2010 г.

ӘОЖ 37.015.3

МЕКТЕП ПЕН ОТБАСЫ БАЙЛАНЫСЫ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Карисбайұлы Бейбарыс

7М01101 – Педагогика және психология білім бағдарламасының 2 курс магистранты
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі, п.ғ.д., профессор – Джанзакова Ш.И.

Аңдатпа. Бұл мақалада оқушылардың ұлттық құндылықтарын қалыптастырудағы мектеп пен отбасының өзара байланысының педагогикалық негіздері қарастырылады. Ұлттық тәрбие берудің маңыздылығы, отбасы мен мектептің бірлескен әрекетінің мазмұны, формалары мен әдістері талданады. Сонымен қатар, ұлттық құндылықтарды қалыптастыруда әлеуметтік-педагогикалық серіктестіктің рөлі айқындалады.

Кілт сөздер: ұлттық құндылықтар, тәрбие, мектеп, отбасы, ынтымақтастық, педагогикалық негіздер.

Қазақ халқының сан ғасырлық рухани-мәдени мұрасы, төл салт-дәстүрі мен ұлттық дүниетанымы ұлт болмысының өзегін құрайды. Қоғам дамуының әр кезеңінде ұлттық құндылықтарды жас ұрпақ бойына сіңіру мәселесі мемлекет пен зиялы қауым назарында болып келді. Қазіргі жаһандану дәуірінде рухани сананың жаңғыруы, мәдени кодты сақтау, ұлтты идентификацияны нығайту – еліміздің стратегиялық бағыттарының бірі. Осы орайда Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев өз жолдауларында жас ұрпақты ұлттық және жалпыдамзаттық құндылықтар рухында тәрбиелеу, отбасылық әлеуметтенуді қолдау, мектеп пен ата-ана арасындағы серіктестікті күшейту қажеттігін үнемі атап көрсетеді. Президенттің «жаңа сапалы білім», «жауапты азамат», «берекелі отбасы» идеяларына құрылған

бастамалары мектеп пен отбасының бірлескен тәрбие жүйесін жетілдірудің өзектілігін айқындай түседі.

Қазіргі білім беру кеңістігінде қабылданған концептуалдық құжаттар – мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту, жалпы орта білім, техникалық және кәсіптік білім салаларын қамтитын стратегиялық тұғырнамалар – тәрбиенің мазмұнын жаңа биікке көтеруді міндеттейді. Мысалы, ҚР мектепке дейінгі, орта, техникалық және кәсіптік білім беруді дамытудың 2023-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасында «тәрбие жұмысының үйлесімді жүйесін қалыптастыру», «оқушы бойына мәдени-рухани, адамгершілік, азаматтық және ұлттық құндылықтарды дарыту» сынды талаптар айрықша айқындалған. Мұның өзі жас ұрпақтың тұлғалық кемелденуін ұлттық идеямен ұштастыру дамытудың мемлекеттік маңызы жоғары бағыт екенін көрсетеді.

Сонымен бірге «біртұтас тәрбие» қағидатын басшылыққа алған отандық білім беру жүйесі мектеп қабырғасында өркениетті ұлттық сана қалыптастыруды мақсат еткен жүйелі жұмыстарды жалғастырып келеді. Ұлттық мәдениетті таныту, салт-дәстүрдің адамгершілік әлеуетін ашу, ана тіліне деген құрметті тәрбиелеу, сондай-ақ мемлекеттік рәміздерді қастерлеуге, отбасылық және қоғамдық құндылықтарды бойға сіңіруге баулу – мектеп пен қоғамның сабақтас жауапкершілігі ретінде белгіленген. Бұл бағыттағы жұмыс оқушының рухани әлемін байытумен қатар, оның азаматтық болмысын шыңдауға арқау болып отыр.

Ұлттық тәрбиенің білім мазмұнына тереңдеу енгізілуінің жарқын мысалдарының бірі – бірқатар педагогикалық құжаттарды көрініс тапқан «Интегративті білім беру» бағдарламалары. Бұл бағдарламаларда оқушылар «ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтар» сабақтастығында дамуы тәрбиенің негізгі мақсаты ретінде айқындалған. Мұндай интеграциялық тәсіл жас буынның дүниетанымдық тұтастығын қалыптастыруға, рухани биігін шыңдауға, ұлттық тамырынан нәр салған заманауи адамзат тәрбиелеуге бағытталған.

«Құндылық» ұғымы адамзат қоғамының рухани дамуын, тұлғаның ішкі дүниесін, әлеуметтік мінез-құлқын түсіндіретін іргелі ғылыми категориялар қатарынан орын алады. Философия, педагогика мен психология ғылымдарында құндылық адам өмірінің мәнін айқындайтын, қоғамдық тәжірибе арқылы қалыптасқан мағыналар жүйесі ретінде қарастырылады. Құндылықтар тұлғаның дүниеге көзқарасын, өмірлік ұстанымдарын, әрекет бағытын анықтайтын ішкі бағдар қызметін атқарады.

Философиялық ғылымда «құндылық» ұғымы адам мен қоғам арасындағы рухани байланысты айқындайтын негізгі категориялардың бірі болып табылады. Құндылықтар мәселесі адамзат ойының даму тарихында аксиология ілімінің қалыптасуымен тығыз байланысты зерттеліп, тұлғаның болмысын, мәдениеттің мәнін, қоғамдық сананың құрылымын түсіндіретін ұғымдық өзекке айналды. Философиялық пайымдауларда құндылық адам үшін мәні бар құбылыстарды, мақсаттарды және идеалдарды білдіретін рухани өлшем ретінде сипатталады.

Педагогика ғылымындағы талдаулар құндылықтардың тәрбиенің мақсаты, мазмұны, нәтижесімен тығыз байланыста дамитынын дәлелдейді. Құндылықтар тәрбиелік ықпал арқылы тұлғаның ішкі сеніміне айналып, оның мінез-құлқын, өмірлік бағытын, әлеуметтік әрекетін реттейтін тұрақты рухани бағдар ретінде қалыптасады. Осындай ғылыми пайымдаулар ұлттық құндылықтарды мақсатты түрде қалыптастырудың педагогикалық маңызын айқындап, мектеп пен отбасының біріккен тәрбие жұмыстарының теориялық негізін күшейтеді.

Психология ғылымында құндылық ұғымы тұлғаның ішкі рухани әлемін, мінез-құлқын, өмірлік бағытын айқындайтын негізгі психологиялық категориялардың бірі ретінде қарастырылады. Құндылықтар адамның қажеттіліктері мен мотивтерін бағыттап, саналы әрекеттердің, таңдаулардың, шешімдердің ішкі реттеушісі қызметін атқарады. Психологиялық зерттеулерде құндылықтар тұлғаның мотивациялық-құндылықтық саласының өзегін құрайтын, салыстырмалы түрде тұрақты құрылым ретінде сипатталады.

Ұрпақ сабақтастығы ұлттық құндылықтардың әлеуметтік қызметінің маңызды қыры болып табылады. Ата-бабадан қалған рухани мұра тек материалдық мәдениет арқылы емес, ең алдымен құндылықтық бағдарлар арқылы беріледі. Отбасы дәстүрлері, салт ғұрыптар, ауыз әдебиеті мен халықтық тәрбие үлгілері жас ұрпақтың ұлттық санасының қалыптасуына негіз болады. Ұрпақаралық байланыстың әлсіреуі ұлттық құндылықтардың жүйесіз берілуіне, тарихи жадының үзілуіне әкелуі мүмкін. Сондықтан ұлттық құндылықтарды сақтау мен жеткізу әлеуметтік жауапкершілік деңгейінде қарастырылуы қажет.

Отбасылық құндылықтар ұлттық тәрбие жүйесінің бастапқы әрі шешуші буыны саналады. Үлкенге құрмет, кішіге ізет, туыстық байланыс, ата-анаға сыйластық ұлттық мәдениеттің іргетасын құрайды. Отбасы жағдайында қалыптасқан құндылықтық бағдарлар тұлғаның кейінгі өмірлік ұстанымдарының негізіне айналады. Отбасылық тәрбие барысында ұлттық құндылықтар табиғи түрде, күнделікті қарым-қатынас арқылы меңгеріледі. Отбасындағы рухани ахуал мен тәрбиелік үлгі мектептегі тәрбиенің нәтижелілігіне тікелей ықпал ететін маңызды фактор ретінде танылады.

Отбасы – тұлғаның дүниеге келуінен бастап, оның рухани, адамгершілік пен әлеуметтік болмысының қалыптасуына тікелей ықпал ететін жетекші әлеуметтік институт. Қоғамның ең кіші құрылымдық бірлігі ретінде отбасы жеке тұлғаның өмірлік ұстанымдары, мінез-құлқы, қиындықтық бағдарлары мен әлеуметтік рөлдерін меңгеруінің алғашқы әрі табиғи ортасы саналады. Педагогикалық және әлеуметтік ғылымдарда отбасы тәрбиесі тұлға дамуының іргетасы ретінде қарастырылып, кейінгі барлық тәрбиелік ықпалдардың тиімділігі отбасында қаланған негізге тәуелді екені дәлелденеді.

Отбасылық ортада бала қоршаған әлеуметтік шындықты ең алдымен эмоциялық қабылдау арқылы танып, қоғамда қабылданған мінез-құлық нормалары мен қарым-қатынас мәдениетін меңгереді. Ата-ана мен бала арасындағы күнделікті өзара әрекет, қарым-қатынас үлгілері, тәрбиелік талаптар мен көзқарастар тұлғаның ішкі дүниесінің қалыптасуына шешуші ықпал жасайды.

Ұлттық құндылықтарды қалыптастыруда отбасының әлеуметтік институт ретіндегі маңызы ерекше көрініс табады. Қазақ халқының дәстүрлі отбасылық тәрбиесінде үлкенді сыйлау, кішіге қамқор болу, еңбекқорлық, ар-ұят, намыс, отансүйгіштік сияқты құндылықтар күнделікті өмір салты арқылы ұрпақтан ұрпаққа беріліп отырған. Мұндай құндылықтар арнайы оқытудан гөрі, ата-ананың жеке үлгісі, тұрмыс-тіршіліктегі әрекеттері мен сөз мәдениеті арқылы бала санасына табиғи түрде сіңіріледі. Сондықтан отбасы ұлттық тәрбиенің ең өміршең әрі тұрақты тетігі ретінде бағаланады.

Қазіргі әлеуметтік-мәдени жағдайларда отбасының тәрбиелік әлеуеті жаңа сипат алып отыр. Қоғамдағы әлеуметтік өзгерістер ақпараттық кеңістіктің кеңеюі, ата-аналардың еңбекпен қамтылу деңгейінің артуы отбасылық тәрбиенің мазмұны мен формасына ықпал етуде. Соған қарамастан, отбасы тұлға қалыптастырудағы жетекші әлеуметтік институт ретіндегі маңызын жоғалтпайды. Керісінше, ұлттық құндылықтардың әлсіреу қаупі артқан кезеңде отбасының тәрбиелік рөлі одан әрі күшейе түседі. Осы себепті отбасын ұлттық құндылықтарды қалыптастырудың негізгі әлеуметтік тірегі ретінде ғылыми тұрғыда негіздеу педагогикалық зерттеулер үшін өзекті мәселе болып табылады.

Отбасылық ортада ұлттық құндылықтар ең алдымен ата-ананың мінез-құлқы мен өмірлік ұстанымы арқылы беріледі. Бала үлкендердің іс-әрекетін бақылау, қайталау және соған еліктеу арқылы ұлттық мінез-құлық үлгілерін меңгереді. Психологиялық зерттеулерде дәлелденгендей, бала үшін ата-ананың сөзі мен ісінің үйлесімділігі тәрбиелік ықпалдың негізгі шарты болып саналады. Ұлттық салт-дәстүрді құрметтеу, үлкенге ізет көрсету, қонақжайлылық таныту сияқты әрекеттер отбасында жүйелі түрде көрініс тапқан жағдайда, ұлттық құндылықтар баланың тұлғалық қасиетіне айналады.

Отбасындағы ұлттық құндылықтардың бейресми жолмен берілуі тәрбиенің үздіксіздігін, табиғилығын қамтамасыз етеді. Мұндай тәрбие тұлғаның ішкі дүниесіне терең орнығып, оның мінез-құлқы мен өмірлік ұстанымына тұрақты сипат береді. Сондықтан отбасы

ұлттық құндылықтарды сақтаудың, ұрпақ санасына сіңірудің ең сенімді әлеуметтік ортасы ретінде ғылыми тұрғыда негізделеді.

Қазіргі қоғамдағы әлеуметтік-экономикалық, мәдени және ақпараттық өзгерістер отбасылық тәрбиенің мазмұны мен құрылымына елеулі ықпал етуде. Дәстүрлі отбасылық тәрбие үлгілері заманауи өмір салтына бейімделе отырып, жаңа сипатқа ие бола бастады. Ғылыми еңбектерде отбасылық тәрбиенің трансформациясы отбасы құрылымының өзгеруімен, ата-аналардың әлеуметтік рөлдерінің кеңеюімен, ақпараттық ортаның күшеюімен тікелей байланысты қарастырылады.

Қазіргі отбасыларда ата-аналардың еңбекпен қамтылу деңгейінің артуы тәрбиелік ықпалдың уақыттық аясын шектеп отыр. Мұндай жағдайда бала тәрбиесінде бұқаралық ақпарат құралдары, әлеуметтік желілер мен цифрлық технологиялар маңызды орын ала бастайды. Педагогикалық зерттеулерде отбасындағы тікелей қарым-қатынастың азаюы ұлттық құндылықтардың берілу қарқынына кері әсер ететіні дәлелденген. Ұлттық дәстүрлер мен салт-сананың күнделікті өмірде сирек қолданылуы баланың ұлттық дүниетанымының әлсіреуіне алып келуі мүмкін.

Отбасы – баланың алғашқы тәрбие ортасы болса, мектеп – оның әлеуметтік ортада дамуын қамтамасыз ететін негізгі институт. Сондықтан бұл екі ортаның өзара тығыз байланысы тиімді тәрбие жүйесін қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Ұлттық құндылықтардың педагогикалық мәні: Ұлттық құндылықтар – белгілі бір халықтың тарихи даму барысында қалыптасқан рухани-мәдени мұрасы. Оларға тіл, дін, дәстүр, әдет-ғұрып, ұлттық өнер, тарих және дүниетаным жатады.

Педагогика ғылымында ұлттық құндылықтар тұлғаның рухани-адамгершілік қасиеттерін қалыптастырудың негізгі құралы ретінде қарастырылады. Олар оқушылардың: отансүйгіштік сезімін, ұлттық сана-сезімін, мәдени сәйкестілігін қалыптастырады.

Сонымен қатар, қазіргі отбасылық тәрбиеде демократиялық қарым-қатынас үлгілерінің кең таралуы байқалады. Ата-ана мен бала арасындағы серіктестікке негізделген өзара әрекет тұлғаның дербестігін арттырғанымен, ұлттық тәрбиенің кейбір дәстүрлі элементтерінің екінші орынға ығысуына себеп болып отыр. Ғалымдардың пайымдауынша, тәрбиедегі еркіндік пен ұлттық талаптардың арасындағы тепе-теңдік сақталмаған жағдайда, құндылықтық бағдарларда тұрақсыздық пайда болады.

Қазіргі жаһандану жағдайында ұлттық құндылықтар отбасылық тәрбиеде саналы түрде қолдау таппаса, әмбебап мәдени үлгілердің ықпалы күшейе түседі. Шетелдік мәдени өнімдер, тілдік орта мен өмір салты баланың мінез-құлқына, дүниетанымына әсер етіп, ұлттық болмыстың көмескіленуіне ықпал етуі мүмкін. Әлеуметтанулық және педагогикалық зерттеулерде ұлттық құндылықтарды сақтау отбасындағы мақсатты тәрбиелік ұстанымдарға тікелей тәуелді екені айқындалады.

Отбасы мен мектеп арасындағы тәрбиелік ықпалдастық тұлғаның дамуын қамтамасыз ететін әлеуметтік-педагогикалық тетік ретінде қарастырылады. Екі тәрбиелік орта арасындағы үйлесімді қарым-қатынас ұлттық құндылықтарды бірізді әрі мақсатты түрде қалыптастыруға мүмкіндік береді. Тәрбиелік талаптардың ортақтығы, құндылықтық ұстанымдардың сабақтастығы мен бірлескен іс-әрекет оқушының санасында ұлттық тәрбиеге деген тұрақты көзқарас қалыптастырады.

Педагогикалық тұрғыдан алғанда, отбасы мен мектеп тәрбиесінің өзара ықпалдастығы жүйелі ұйымдастырылған жағдайда ғана тәрбиелік үдеріс үздіксіз сипат алады. Ықпалдастықтың ғылыми негіздерін айқындау ұлттық құндылықтарды қалыптастырудағы біріккен тәрбие жұмыстарының мазмұны мен бағыттарын нақтылауға жол ашады. Сондықтан отбасы мен мектеп арасындағы тәрбиелік байланысты педагогикалық тұрғыда негіздеу қазіргі білім беру жүйесі үшін маңызды теориялық міндеттердің бірі болып саналады.

Қазіргі педагогика ғылымында тәрбие үдерісінің тиімділігі тәрбиелік ықпал субъектілерінің өзара байланыс деңгейімен тікелей сабақтаса қарастырылады. Отбасы мен мектеп арасындағы қарым-қатынасты ғылыми тұрғыда негіздеу барысында «ықпалдастық», «ынтымақтастық», «серіктестік» ұғымдары негізгі теориялық тірек ретінде айқындалады.

Аталған ұғымдар мазмұны жағынан өзара байланысты болғанымен, педагогикалық мәні мен атқаратын қызметі бойынша ерекшеленеді.

Мектеп пен отбасының өзара әрекеттестігі – тәрбиенің тиімділігін арттыратын маңызды фактор. Бұл байланыс келесі педагогикалық қағидаларға негізделеді:

- *Жүйелілік және бірізділік* – тәрбие жұмысының үздіксіз жүргізілуі.
- *Ынтымақтастық* – ата-ана мен мұғалімнің серіктестік қарым-қатынасы.
- *Ізгілік бағыттылық* – баланың тұлғасын құрметтеу.
- *Мәдени сәйкестілік* – ұлттық ерекшеліктерді ескеру.

Мектеп пен отбасы арасындағы байланыс формалары:

- ата-аналар жиналыстары.
- тренингтер мен семинарлар.
- отбасылық тәрбиелік іс-шаралар.
- ұлттық мерекелерді бірлесе өткізу.
- үй тапсырмаларын бірлесіп ұйымдастыру.

Ұлттық құндылықтарды қалыптастырудағы бірлескен жұмыстың әдістері: Мектеп пен отбасының біріккен тәрбиелік жұмыстары арқылы ұлттық құндылықтарды қалыптастыруда келесі әдістер тиімді:

- **Әңгіме және түсіндіру** (салт-дәстүр туралы).
- **Үлгі көрсету** (ата-ананың жеке өнегесі).
- **Тәжірибелік әрекет** (ұлттық ойындар, қолөнер).
- **Мәдени іс-шаралар** (Наурыз мерекесі, ұлттық кештер).
- **Жобалық жұмыс** (отбасылық шежіре құрастыру).

Бұл әдістер оқушылардың ұлттық құндылықтарды тек теориялық емес, практикалық тұрғыда меңгеруіне мүмкіндік береді.

Тиімді өзара әрекеттестіктің шарттары:

Мектеп пен отбасының тиімді ынтымақтастығын қамтамасыз ететін негізгі шарттар:

- ата-аналардың педагогикалық мәдениетін арттыру.
- мұғалімдердің кәсіби құзыреттілігі.
- сенімді қарым-қатынас орнату.
- ортақ мақсат қою.
- ұлттық тәрбиеге бағытталған орта құру.

Қорытындылай келе, оқушылардың ұлттық құндылықтарын қалыптастыруда мектеп пен отбасының өзара байланысы ерекше маңызға ие. Бұл үдеріс жүйелі, мақсатты және бірлескен түрде жүзеге асқанда ғана тиімді нәтиже береді. Ұлттық құндылықтарға негізделген тәрбие – болашақ ұрпақтың рухани бай, саналы тұлға болып қалыптасуының кепілі.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Әділет. Әділетті Қазақстанның экономикалық бағдары. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтің 2023 жылғы 1 қыркүйектегі Қазақстан халқына жолдауы. Adilet.zan.kz. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K23002023_1/links

2. Әділет. ҚР мектепке дейінгі, орта, техникалық және кәсіптік білім беруді дамытудың 2023-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасы. Adilet.zan.kz. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2300000249>

3. Қожахметова К. Ж. Этнопедагогика: оқулық / К.Ж.Қожахметова. – Алматы: Қазақ университеті, 2014.

4. Дүсембінова Ш.И. Қазақ этнопедагогикасын мектептің оқу-тәрбие процесіне ендірудің ғылыми педагогикалық негіздері: пед. ғыл, док. ... – Алматы, 2001. – 289 б.

ИНФОРМАТИКА САБАҒЫНДА ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРҒА НЕГІЗДЕЛГЕН АВТОРЛЫҚ ОЙЫН ТАПСЫРМАЛАРЫН ПАЙДАЛАНУ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ТАНЫМДЫҚ БЕЛСЕНДІЛІГІН АРТТЫРУ

Кожантаева Айгул Гильмановна

a.kozhantaeva1@atyrau-edu.kz

«Информатика және білім беруді ақпараттандыру» білім беру бағдарламасының

II курс магистранты, Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті,

Атырау қ, Қазақстан Республикасы

Ғылыми жетекшісі, PhD., қауымдастырылған профессор - Багитова К.Б.

Аннотация. Мақалада зерттеу барысында информатика пәнінде ұлттық құндылықтарға негізделген авторлық ойын тапсырмаларын қолданудың әдістемелік және дидактикалық негіздері, сондай-ақ олардың білім сапасына әсері жан-жақты зерделенді. Зерттеудің өзектілігі «Адал азамат» біртұтас тәрбие бағдарламасын цифрлық білім беру ортасына интеграциялау қажеттілігімен айқындалады. Тәжірибелік-эксперименттік жұмыс 40 оқушының қатысуымен VEXcode VR, Method Draw, Baamboozle платформаларын пайдалану арқылы жүзеге асырылды. Педагогикалық мониторинг нәтижелері эксперименттік топта білім сапасының 2,5%-ға (44%-дан 46,5%-ға дейін) артқанын көрсетті. Сонымен қатар, оқушылардың 85%-ында танымдық қызығушылықтың оң динамикасы анықталды. Алынған нәтижелер ұлттық құндылықтарға негізделген авторлық ойын тапсырмаларын информатика пәнін оқыту үдерісіне енгізудің тиімділігін дәлелдейді.

Кілт сөздер: ұлттық құндылықтар; ойын технологиясы; Адал азамат; цифрлық оқу ортасы; жасанды интеллект; педагогикалық эксперимент.

Кіріспе

Қазіргі жаһандану дәуірінде білім беру жүйесінің алдында бәсекеге қабілетті маман даярлаумен қатар, ұлттық құндылықтарды бойына сіңірген парасатты тұлға қалыптастыру міндеті тұр. Жұмыстың өзектілігі «Адал азамат» біртұтас тәрбие бағдарламасының басымдықтарымен және оқушылардың адамгершілік қасиеттерін цифрлық ортада қалыптастыру қажеттілігімен негізделеді [1]. Осы тұрғыдан алғанда, ақпаратты кодтау, жасанды интеллект (ЖИ) негіздері мен графикалық модельдеуге бағытталған инновациялық технологияларды ұлттық мазмұнмен интеграциялаудың әдістемелік жүйесін жетілдіру стратегиялық маңызға ие [2, 3]. Мемлекет басшысы Қ.К. Тоқаев 2025 жылғы Жолдауында жас ұрпақты адалдыққа, еңбекқорлыққа және әділдікке тәрбиелеудің маңыздылығын басты басымдық ретінде айқындады [4].

Ойын технологияларының дидактикалық мүмкіндіктерін J.P. Gee [5] және E. Klopfer [6] сияқты шетелдік ғалымдар мен С. Адилжанова [7], В. Сейтова [8] секілді отандық зерттеушілер жан-жақты қарастырған. Дегенмен, бұған дейінгі ізденістердің басым бөлігі ойын әдістерін тек танымдық белсенділікті арттыру құралы ретінде зерделесе, олардың ұлттық құндылықтармен және заманауи ЖИ құралдарымен синтезі әлі де болса терең зерттеуді қажет етеді. Шетелдік ғалымдар Miller мен Thompson [9] бұл мәселені цифрлық этика тұрғысынан, ал А.В. Иванов [10] ойын технологияларының тәрбиелік әлеуеті тұрғысынан талдаған. Сонымен қатар, Б.К. Смағұлов [11] «Адал азамат» бағдарламасын мектеп пәндеріне енгізудің теориялық негіздерін айқындап берді.

Ғылыми ізденістің мақсаты — информатика сабақтарында авторлық ойын технологияларын қолдану арқылы оқушыларды адал тұлға ретінде қалыптастырудың әдістемелік жүйесін әзірлеу және оның тиімділігін тәжірибелік-эксперименттік жұмыс арқылы дәлелдеу. Қойылған мақсатқа жету үшін оқушылардың құндылыққа бағдарланған

ойлауын дамытатын авторлық тапсырмалар кешенін құрастыру және олардың педагогикалық-тәрбиелік нәтижесін бағалау міндеттері белгіленді.

Зерттеу материалдары мен әдістері

Зерттеудің әдістемелік негізі ретінде білім алушылардың сандық және сапалық деректерін жинақтауға бағытталған педагогикалық эксперимент әдісі таңдалды. Ізденіс барысында авторлық ойын тапсырмалары мен білім сапасын арттырудың теориялық негіздері қарастырылған ғылыми еңбектер басшылыққа алынды. Тәжірибелік-эксперименттік жұмыстар 2025–2026 оқу жылының алғашқы үш тоқсанын қамтып, Атырау қаласы, М. Өтемісов атындағы орта мектеп базасында жүргізілді. Экспериментке 5-сыныптың 40 оқушысы қатысты. Сынама алушы топтарды іріктеу барысында білім алушылардың жас ерекшеліктері мен информатика пәніне деген танымдық қызығушылық деңгейлерінің біртектілігі ескерілді.

Авторлық ойын технологияларының тиімділігін анықтау мақсатында кешенді әдістер жүйесі қолданылды:

1. Диагностикалық кезең: Білім алушылардың құндылықтық бағдарын айқындау үшін 10 сұрақтан тұратын «Менің құндылықтарым» сауалнамасы пайдаланылды. Сауалнама мазмұны цифрлық ортадағы этикалық таңдауды, авторлық құқықты құрметтеуді және жасанды интеллект (ЖИ) құралдарын оқу үдерісінде адал қолдану мәселелерін қамтыды.

2. Дидактикалық кезең (Практикалық тапсырмалар): Оқыту үдерісінде келесі платформалар мен авторлық тапсырмалар интеграцияланды:

- Векторлық модельдеу: Method Draw (<https://editor.method.ac/>);
- Интерактивті ойын технологиясы: Baamboozle (<https://www.baamboozle.com/>);
- Деректерді кодтау: RapidTables (<https://www.rapidtables.com/>);
- Алгоритмдеу және бағдарламалау: VEXcode VR (<https://vr.vex.com/>).

3. Бағалау және бақылау әдісі: Блум таксономиясына негізделген дескрипторлар арқылы тапсырмалардың орындалу деңгейі бағаланып, оқушылардың эмоционалдық-этикалық рефлексиясына педагогикалық бақылау жүргізілді.

4. Статистикалық талдау: Жинақталған деректер математикалық-статистикалық талдаудан өткізіліп, деңгейлік көрсеткіштер бойынша жүйеленді. Оқушылардың адал тұлғалық қасиеттерінің қалыптасу динамикасы пайыздық үлестермен есептеліп, кестелік және графикалық түрде сипатталды.

Зерттеу барысында академиялық адалдық пен этикалық принциптер қатаң сақталды. Қатысушылардың жеке деректерінің құпиялылығы қамтамасыз етіліп, эксперимент мектеп әкімшілігі мен ата-аналардың келісімімен, мемлекеттік білім беру стандарттарына (МЖМБС) сәйкес жүзеге асырылды.

Нәтижелер мен оларды талқылау

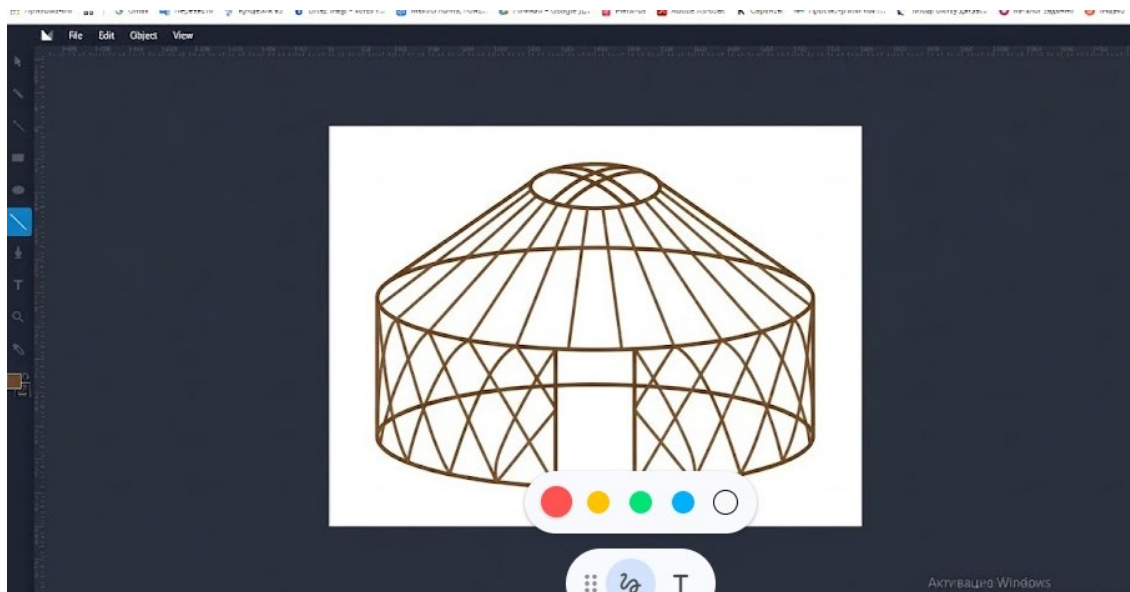
Мақалада ұсынылған сандық көрсеткіштер мен білім алушылардың білім сапасына жасалған талдау екінші тоқсанның қорытынды нәтижелеріне негізделген. Алынған аралық мәліметтер информатика сабақтарында авторлық ойын тапсырмаларын қолданудың әдістемелік тиімділігі туралы бұрынғы ғылыми болжамдарды толықтай растайды. Қазіргі уақытта үшінші тоқсанға арналған тапсырмалар кешені іске асыру сатысында болғанымен, өткен кезеңнің көрсеткіштері оқушылардың танымдық белсенділігі мен білім сапасындағы оң динамиканы нақты айқындады [12].

Зерттеу аясында әзірленген авторлық тапсырмалар жүйесі оқушылардың техникалық құзыреттіліктерін ұлттық құндылықтармен интеграциялауды көздейді. Бұл тәсіл тек бағдарламалау немесе модельдеу дағдыларын қалыптастырып қана қоймай, білім алушылардың рухани-адамгершілік деңгейін арттыруға мүмкіндік береді. Төменде педагогикалық эксперимент шеңберінде қолданылған дидактикалық тапсырмалар кешені мен олардың практикалық нәтижелері ұсынылады:

Дидактикалық тапсырмалар кешенінің мазмұны мен құрылымы

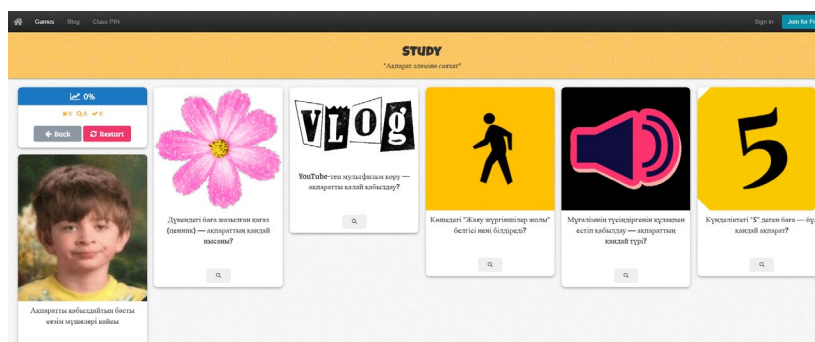
Зерттеу аясында 5-сынып білім алушыларының танымдық белсенділігін арттыру мақсатында авторлық тапсырмалар жүйесі әзірленді. Бұл кешен техникалық дағдылар мен ұлттық құндылықтардың сабақтастығына негізделген **бірнеше логикалық кезеңнен тұрады:**

Бірінші кезеңде Method Draw ([Method Draw](#)) онлайн редакторының мүмкіндіктерін пайдалана отырып, «Киіз үй – қасиетті мекен» тақырыбында векторлық модельдеу жұмыстары жүргізілді. **1-суретте көрсетілгендей**, білім алушылар геометриялық нысандардың параметрлерін реттеу арқылы ұлттық архитектура элементтерін цифрлық форматта бейнелеуді меңгерді. Бұл үдеріс оқушылардың графикалық сауаттылығын арттырумен қатар, мәдени жәдігерлерді заманауи технологиялар арқылы қайта жаңғыртуға деген қызығушылығын оятты.

1-сурет. «Киіз үй» моделі

Екінші кезеңде ақпаратты қабылдау арналарын жүйелеу мақсатында Baamboozle (<https://www.baamboozle.com/>) платформасында интерактивті ойын технологиясы қолданылды. **2-суретте бейнеленген** «Ақпарат әлемі: Көрегендік пен Зеректік» тапсырмасы арқылы білім алушылардың цифрлық этика нормалары мен ұлттық танымдық ұғымдары (көрегендік, зеректік) өзара интеграцияланды. Ойын элементтері оқушылардың топтық жұмысқа белсенді араласуына және теориялық ақпаратты практикалық жағдайларда жедел қолдануына ықпал етті.

2-сурет. Baamboozle платформасындағы ойын интерфейсі

Үшінші кезеңде деректерді кодтау алгоритмдерін меңгеруге бағытталған «Адалдықтың цифрлық коды» жұмысы RapidTables (<https://www.rapidtables.com/>) конвертері арқылы жүзеге асырылды. **3-суретте көрсетілгендей**, «Адал азамат» тұжырымдамасына негізделген тіркестерді екілік кодқа (*Binary code*) түрлендіру арқылы техникалық білім мен адамгершілік тәрбие бірлігі қамтамасыз етілді. Бұл тапсырма деректерді ұсынудың цифрлық формаларын терең түсінуге және рухани құндылықтарды АКТ құралдарымен бейнелеуге мүмкіндік берді.

RapidTables

Home > Conversion > Number conversion > Text to binary

Text to Binary Converter

Enter **ASCII/Unicode** text string and press the **Convert** button (e.g enter "Example" to get "01000101 01111000 01100001 01101101 01110000 01101100 01100101"):

From: Text To: Binary

Open File

Paste text or drop text file

Адал адам
Адал табыс
Адал еңбек

Character encoding (optional)
ASCII/UTF-8

Output delimiter string (optional)
Space

= Convert x Reset ↕ Swap

```

11010000 10010000 11010000 10110100 11010000 10110000
11010000 10111011 00100000 11010000 10110000 11010000
10110100 11010000 10110000 11010000 10111100 00001010
11010000 10010000 11010000 10110100 11010000 10110000
11010000 10111011 00100000 11010001 10000010 11010000
11010000 11010000 10110001 11010001 10001011 11010001

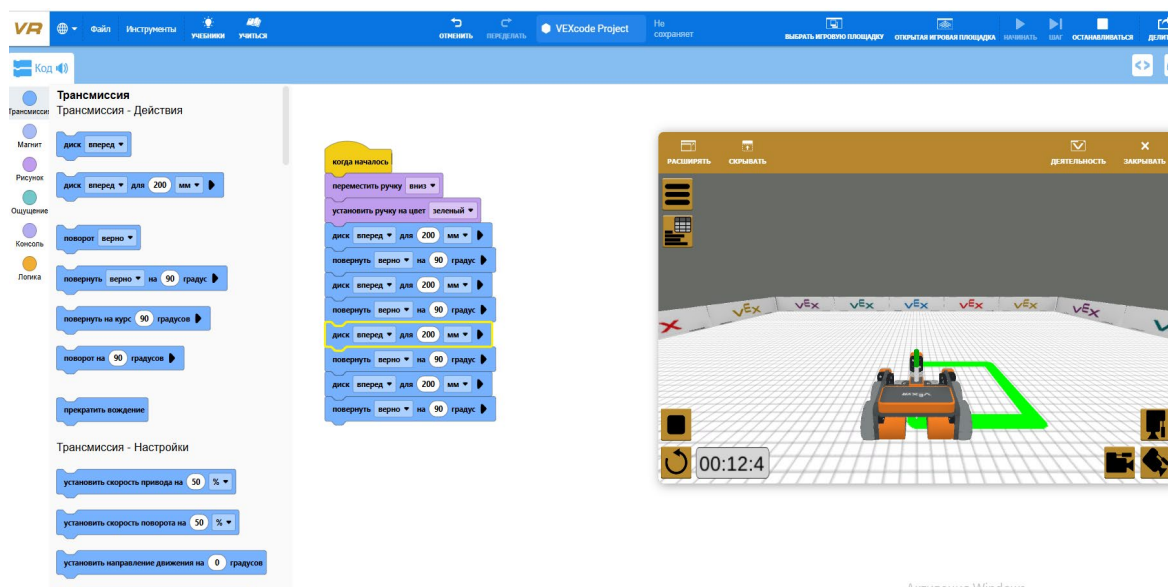
```

Copy Save Save Bin

[Binary to text converter](#)

3-сурет. Мәтіндік ақпаратты екілік кодқа айналдыру

Қорытынды кезеңде VEXcode VR (<https://vr.vex.com/>) виртуалды ортасында роботты бағдарламалау дағдылары бекітілді. **4-суретте бейнеленген** «Цифрлық шаршы» тапсырмасын орындау барысында оқушылар циклдік алгоритмдерді қолдану арқылы «төрт құбыласы тең» бүтін фигураны модельдеу үдерісін жүзеге асырды. Бағдарламалау блоктарын жүйелеу арқылы логикалық ойлау мен алгоритмдік дағдылардың практикалық тиімділігі нақты дәлелденді.

4-сурет. Цифрлық шаршы

Зерттеу нәтижелерін талдау

Педагогикалық экспериментке барлығы 40 оқушы қатысты. Олар теңдей екі топқа бөлінді: авторлық әдістеме бойынша білім алған эксперименттік топ (20 оқушы) және дәстүрлі оқыту бағдарламасымен жұмыс істеген бақылау тобы (20 оқушы). Зерттеу мәліметтері 2025-2026 оқу жылының екінші тоқсанының қорытынды нәтижелері негізінде есептеліп, сараптамадан өткізілді.

Зерттеу барысында алынған білім сапасының көрсеткіштері төмендегі 1-кестеде жүйеленген:

1-кесте.

Оқушылардың білім сапасының көрсеткіштері

Көрсеткіш	Эксперименттік топ (n=20)	Бақылау тобы (n=20)
Бастапқы деңгей	44,0%	41,5%
2-тоқсан нәтижесі	46,5%	42,2%
Өсім (Динамика)	+2,5%	+0,7%

1-кестеде көрсетілгендей, жалпы саны 40 оқушыдан құралған іріктеу тобындағы білім сапасының оң динамикасы нақтыланды. Эксперименттік топтағы (n=20) білім сапасының бастапқы **44%-дан 46,5%-ға** дейін, яғни **2,5%-ға** артуы авторлық ойын тапсырмаларының танымдық белсенділікті арттырудағы тиімділігін айғақтайды.

Зерттеу барысында авторлық ойын тапсырмаларының оқушылардың тұлғалық қасиеттеріне әсерін анықтау мақсатында үш негізгі бағыт бойынша мониторинг жүргізілді. Алынған сандық деректер білім алушылардың құндылықтық бағдары мен практикалық дағдыларында оң өзгерістер бар екенін айқындады. Төмендегі 2-кестеде құндылықтарды игеру деңгейінің динамикасы жүйеленген:

Құндылықтарды игеру деңгейінің динамикасы (%)

Көрсеткіштер (бағыттар)	Дейін (%)	Кейін (%)	Өсуі (%)
1. Тәрбиелік: Ұлттық рәміздер мен "Адал азамат" құндылықтары	41,5	44	+2,5
2. Практикалық: Тапсырмалар мен техникалық дағдылар	50,5	52,5	+2,0
3. Танымдық: Жалпы танымдық белсенділік деңгейі	46	49	+3,0

2-кесте мәліметтерін саралау нәтижесінде ең жоғары өсім танымдық бағытта (+3,0%) байқалды. Бұл авторлық ойын тапсырмаларының білім алушылардың ізденімпаздық қабілетін оятауға жоғары әлеуетін көрсетеді. Педагогикалық бақылау нәтижелері бойынша оқушылардың **85%-ы** ұлттық мазмұндағы тапсырмаларды орындау барысында жоғары танымдық белсенділік танытып, бойында жауапкершілік пен академиялық адалдық сияқты қасиеттердің қалыптасуына оң ықпал еткенін көрсетті.

5-сурет білім сапасының өсу динамикасы

5-суреттегі мәліметтерге сүйенсек, эксперименттік топтағы (n=20) білім сапасы бастапқы 44,0%-дан 46,5%-ға дейін өсіп, **+2,5%** оң динамика көрсетті. Ал дәстүрлі әдіспен оқытылған бақылау тобында (n=20) бұл көрсеткіш небәрі **+0,7%-ды** құрады. Бұл айырмашылық информатика сабақтарында ұлттық құндылықтарға негізделген авторлық ойын тапсырмаларын қолданудың жоғары тиімділігін дәлелдейді.

Тәрбиелік бағыт бойынша көрсеткіштің 2,5%-ға артуы «Адал азамат» тұжырымдамасы мен ұлттық құндылықтардың цифрлық мазмұн арқылы тиімді меңгерілгенін нақтылайды. Осылайша, бағдарламалық ортада ұлттық компонентті пайдалану білім сапасы мен тәрбие деңгейінің параллельді дамуын қамтамасыз етті. Бұл әдістемелік тәсілде ұлттық құндылықтар қосымша ақпарат емес, тапсырманың «**мазмұндық өзегі**» ретінде қарастырылып, білім алушының тұлғалық дамуына тікелей әсер етті.

Зерттеудің ғылыми негіздемесі:

Ойын технологияларының тек когнитивтік әсерін қарастырған бұрынғы зерттеулермен (J.P. Gee, 2022) салыстырғанда, ұсынылған модельде цифрлық құралдар «Адал азамат» тұжырымдамасы аясында тәрбиелік функция атқарады. Бұл IT-білім беру мен құндылықтар интеграциясының жаңа форматын қалыптастырады.

Эксперименттің валидтілігін қамтамасыз ету мақсатында 40 оқушы (20 — эксперименттік, 20 — бақылау тобы) қамтылып, бастапқы деңгейді анықтауда топтардың біртектілігі дәлелденді.

Kundelik.kz ақпараттық жүйесінен алынған екінші тоқсанның қорытынды көрсеткіштері техникалық дағдылар (VEXcode VR, RapidTables) мен жалпы білім сапасының нақты өсу динамикасын (+2,5%) растайды.

Зерттеу жұмысының келесі кезеңі ретінде оқу жылының соңында жылдық мониторинг қорытындысын жасау және авторлық ойын тапсырмаларының ұзақ мерзімді тиімділігін сараптау жоспарланды.

Қорытынды

Қорытындылай келе, жүргізілген зерттеу жұмысы информатика сабақтарында ұлттық құндылықтарға негізделген авторлық тапсырмаларды қолданудың әдістемелік тиімділігін толық негіздеді. Педагогикалық эксперимент нәтижелері көрсеткендей, техникалық бағыттағы пәндерді гуманитарлық-құндылықтық мазмұнмен интеграциялау білім алушылардың техникалық дағдыларын жетілдірумен қатар, олардың «Адал азамат» тұжырымдамасы аясындағы тұлғалық қасиеттерін жүйелі қалыптастыруға мүмкіндік береді. Оқу үдерісіне ұлттық нышандар мен мемлекеттік рәміздерді кіріктіру цифрлық кеңістікте оқушылардың ұлттық бірегейлігін сақтаудың және отансүйгіштік сезімін нығайтудың пәрменді құралы екені айқындалды. Түйіндей келгенде, ұсынылған авторлық әдістеме IT-технологияларды тұлғаны тәрбиелеуші фактор ретінде қолданудың маңыздылығын дәлелдей отырып, заманауи білім беру ортасында ұлттық құндылықтарды дәріптеудің тиімді тетігі болып табылады.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі. «АДАЛ АЗАМАТ» біртұтас тәрбие бағдарламасы. – Астана: БІ. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2025. – 45 б.
2. Кожантаева А.Г. Білім деңгейін жетілдірудегі авторлық ойын тапсырмаларының рөлі // «Ustaz tilegi» республикалық ғылыми-әдістемелік журналы. – 2025. – № 4. – 12–16 бб.
3. Кожантаева А.Г. Білім деңгейін жетілдірудегі авторлық ойын тапсырмаларының рөлі // «Жастар және ғылым: бүгін мен ертеңі» атты конференция материалдары. – Атырау: Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, 2025. – 364–368 бб.
4. Тоқаев Қ. К. Әділетті Қазақстан: заң мен тәртіп, экономикалық өсім, қоғамдық оптимизм. Қазақстан халқына Жолдауы. – Астана: Ақорда, 2024.
5. Gee J.P. Games and learning: Teaching with digital play // Journal of Learning Sciences. – 2022. – № 31(2). – P. 145–162.
6. Klopfer E. Augmented Learning: Integrated Design Decisions for Mobile Educational Games. – Cambridge: MIT Press, 2021. – 280 p.
7. Adilzhanova S. Ойын технологиялары арқылы оқушылардың шығармашылық белсенділігін дамыту // Қазақстанның ғылымы мен өмірі. – 2021. – № 3(85). – 112–116 бб.
8. Сейтова В. Адал тұлға моделін қалыптастырудағы авторлық тапсырмалардың рөлі // Ұстаз және заманауи білім. – 2023. – № 1(11). – 56–61 бб.
9. Miller R., Thompson S. Digital Ethics in Educational Gaming // Educational Technology Review. – 2024. – № 15. – P. 45–58.
10. Иванов А.В. Воспитательный потенциал игровых технологий в современной школе. – М.: Просвещение, 2023. – 190 с.

11. Смағұлов Б. К. «Адал азамат» концепциясын мектеп пәндеріне интеграциялау әдістемесі. – Алматы: Ғылым, 2025. – 156 б.
12. М. Өтемісов атындағы орта мектеп. 2025-2026 оқу жылындағы ІІ-тоқсандық білім сапасы мен мониторингі туралы есебі. – Атырау, 2026.

ӘОЖ 159.9

КӨРКЕМ ЕҢБЕК САБАҒЫ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЭМОЦИОНАЛДЫ КҮЙІН РЕТТЕУГЕ БАҒЫТТАЛҒАН ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР

Косжанова Сырга Саматовна

Х 7М01101-Педагогика және психология білім бағдарламасының ІІ курс магистранты,
Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ, Қазақстан Республикасы

Аңдатпа. Мақалада қазіргі білім беру үдерісіндегі өзекті мәселелердің бірі – оқушылардың эмоционалды күйін реттеу және психологиялық саулығын қамтамасыз ету мәселесі қарастырылады. Зерттеудің мақсаты – көркем еңбек сабақтары арқылы оқушылардың эмоционалды тұрақтылығын қалыптастыруға бағытталған педагогикалық технологиялардың теориялық негіздері мен практикалық мүмкіндіктерін талдау. Мақалада педагогикалық технология ұғымының мәні ашылып, арт-терапиялық әдістер, ойын технологиялары, тұлғалық-бағдарлы оқыту, релаксациялық және эмоционалды өзін-өзі реттеу тәсілдерінің оқушылардың психоэмоциялық дамуына ықпалы сипатталады. Зерттеу нәтижелері көркем еңбек сабақтарында қолданылатын инновациялық педагогикалық технологиялар оқушылардың эмоционалды жайлылығын арттырып, шығармашылық белсенділігі мен оқу мотивациясын күшейтетінін көрсетеді. Автор көркем еңбек сабағын оқушылардың эмоционалды және тұлғалық дамуын қолдайтын тиімді педагогикалық орта ретінде негіздейді.

Түйін сөздер: эмоционалды күй, эмоционалды тұрақтылық, көркем еңбек сабағы, педагогикалық технологиялар, арт-терапия, релаксация, өзін-өзі реттеу, шығармашылық даму.

Кіріспе. Қазіргі заманда оқушылардың психологиялық денсаулығы мен эмоционалды тұрақтылығы білім беру үдерісінің маңызды құрамдас бөлігіне айналды. Педагогикалық зерттеулер көрсеткендей, эмоционалды күйзеліс, стресстік жағдайлар мен психоэмоциялық шамадан тыс жүктемелер оқушылардың оқу жетістігіне әрі шығармашылық қабілетіне теріс әсерін тигізеді [1]. Осыған байланысты педагогикалық практикада эмоционалды жай-күйді реттеуге бағытталған тиімді технологияларды қолдану маңызды болып отыр.

Көркем еңбек сабақтары – оқушылардың шығармашылық қабілетін дамытуға, эмоционалды жағдайын жақсартуға, психоэмоциялық стрессті төмендетуге мүмкіндік беретін ерекше педагогикалық алаң. Сабақтар барысында оқушылар шығармашылық әрекетке белсенді қатысып, өз сезімдері мен көңіл-күйлерін бейнелеу, сыртқа шығару арқылы психологиялық тұрғыдан жеңілдік табады.

Бүгінгі таңда педагогикалық теория мен тәжірибеде көркем еңбек сабақтары арқылы эмоционалды күйді реттеуге бағытталған әртүрлі технологиялар ұсынылған. Олардың ішінде арт-терапиялық әдістер, рөлдік әрі шығармашылық ойындар, тұлғалық-бағдарлы оқыту, релаксациялық және өзін-өзі реттеу әдістері ерекше орын алады. Мұндай технологиялар оқушылардың психоэмоциялық жағдайын жақсартуға, шығармашылық қабілеттерін арттыруға, сонымен қатар сыныптағы жағымды эмоционалды ортаны қалыптастыруға ықпал етеді.

Негізгі мазмұн. Педагогикалық технология – білім беру теориясы мен практикасында кең тараған, сондай-ақ білім беру үдерісін жүйелі ұйымдастыру мен басқарудың ғылыми-әдістемелік негізін құрайтын ұғым. Бұл ұғым алғаш рет педагогикалық ғылымдарда ХХ ғасырдың ортасында пайда болып, уақыт өте келе өз теориялық негіздерін қалыптастырды.

Ғылыми әдебиетте педагогикалық технология көптүрлі анықтамалар берілгенімен, олардың барлығы білім беру мен тәрбие үдерісін мақсатқа жетелейтін жоспарланған, жүйелі және алгоритмделген тәсіл ретінде қарастырады. Мысалы, В.П. Беспалько бойынша, педагогикалық технология – тәжірибеде жүзеге асырылатын педагогикалық жүйенің жобасы, онда педагогикалық жағдайға сай қолданылатын әдіс-тәсілдер жүйесінің маңызы зор екендігі айтылады [2].

Сонымен бірге, педагогикалық технология оқыту мен тәрбиелеу үдерісін бірізді әрі мақсатты түрде ұйымдастыруға мүмкіндік беретін құралдар мен әдістердің кешенді жүйесі ретінде сипатталады. Мұндай технологиялар білім беру нәтижелеріне қол жеткізу үшін мақсаттарды, мазмұнды, қолданылатын әдістер мен құралдарды логикалық тізбекте айшықты көрсетеді.

Педагогикалық технология ұғымының маңыздылығы қоғамдағы білім беру талаптарының өзгеруімен тығыз байланысты. ХХІ ғасырда білім беру жүйесі тек когнитивті нәтижелерді ғана емес, сонымен қатар оқушылардың эмоционалды дамуы мен өзін-өзі реттеу қабілеттерін қалыптастыруды да басты міндет ретінде қарастырады. Эмоционалды даму – адамның өз эмоцияларын тану, түсінумен оларды тиімді басқару дағдыларын дамыту үдерісі болып табылады; аталған үдеріс эмоционалды интеллект негізінде жүзеге асады [3]. Мұндай дағдылар тек психологияда ғана емес педагогикада да маңызды зерттелетін объектке айналды.

Көркем еңбек сабақтары – оқушылардың сезімдері мен эмоционалды тәжірибелерін білдіруге бағытталған ерекше оқу алаңы. Мұндай сабақтарда релаксациялық технологиялар мен эмоционалды өзін-өзі реттеу тәсілдері белсенді түрде қолданылады, олар балаларда психоэмоциялық теңгерімді сақтау мен эмоционалды жайлылықты қамтамасыз етеді.

Біріншіден, релаксация және тыныс алу жаттығулары көркем еңбек сабағының басында немесе ортасында психологиялық дайындық ретінде сабақты эмоционалды жағынан жағымды бастауға және кейінгі шығармашылық белсенділікке жағдай жасайды (жағдаяттық әдістемелік материалдар).

Екіншіден, музыкамен жұмыс технологиясы – мысалы, шығармашылық тапсырмаларды орындау кезінде фондық музыка тыңдау, ырғақты шабыттық әуендер қосу – оқушылардың эмоционалды күйін тыныштандыруға және шығармашылық икемділікті арттыруға ықпал етеді (музыкалық терапия деңгейіндегі зерттеулер).

Үшіншіден, визуализация, «басқаша елестету» сияқты психологиялық әдістер сабақты эмоционалды жағынан тұрақтандыруға мүмкіндік береді, бұл оқушылардың эмоционалды жауаптарын бақылауға, өзін-өзі реттеуге үйретеді [4].

Сабақта эмоционалды жайлылықты қамтамасыз ету үшін мұғалімдер қысқа релаксациялық үзілістер, қалпына келтіру жоспарлары, музыкамен үйлескен тыныс алу жаттығулары, ойын-динамикасы мен рефлексиялық талқылауларды жүйелі түрде қолдануы маңызды. Тәсілдер оқушылардың эмоционалды ресурстарын молайтып, оқу мотивациясы мен шығармашылық белсенділікті арттыруға ықпал етеді.

Инновациялық педагогикалық технологиялардың ең маңызды оқу мақсаты – оқушылардың мотивациясы мен эмоционалды қатысуын арттыру. Ғылыми зерттеулер инновациялық технологиялар арқылы оқыту әдістері оқушылардың сабаққа деген қызығушылығын айтарлықтай жоғарылатып, олардың эмоционалды және когнитивті белсенділігін арттыратынын көрсетеді.

Инновациялық технологиялар сонымен бірге оқу мазмұны мен өмірлік тәжірибе арасындағы байланыс орнатады, бұл эмоционалды тұрақтылыққа оң әсер етеді. Мұндай технологиялар оқушылардың оқу үрдісіне қатысу сезімін күшейтеді, олар үшін тапсырмалардың мәні мен мағынасы айқын болады, соның нәтижесінде эмоционалды позитивті жауап қалыптасады [5].

Зерттеу барысында көркем еңбек сабағы арқылы оқушылардың эмоционалды күйін реттеуге бағытталған педагогикалық технологиялар жан-жақты қарастырылады.

Алынған мәліметтерге сүйене отырып, мынадай қорытынды жасауға болады:

Біріншіден, педагогикалық технологиялардың маңызды функциясы оқушылардың эмоционалды күйін тұрақтандыру мен олардың психоэмоциялық дамуын қамтамасыз ету болып табылады. Педагогикалық тәсілдер, әсіресе тұлғалық-бағдарлы, арт-терапиялық және ойын технологиялары, танып-білуге, басқаруға әрі шығармашылық белсенділікті арттыруға мүмкіндік береді. Ғалымдардың зерттеулері көрсеткендей, мұндай технологиялар оқушылардың оқу процесіне деген мотивациясын күшейтіп, эмоционалды күйзелісті төмендетуге ықпал етеді.

Екіншіден, арт-терапиялық әдістер (сурет салу, мүсіндеу, қолөнер) эмоционалды релаксацияны қамтамасыз етіп, стресс пен мазасыздықты азайтуға мүмкіндік береді. Әдістер оқушыларға өз сезімдерін бейнелеу арқылы психологиялық жеңілдік алуға, эмоцияларын шығару арқылы ішкі теңгерімін сақтауға көмектеседі. Қазақстандық тәжірибелер көрсеткендей, мұндай жаттығулар оқу процесінде эмоционалды жайлылық пен шығармашылық еркіндікті арттыруға ықпал етеді.

Үшіншіден, ойын технологиялары (рөлдік, шығармашылық, қимылды ойындар) эмоционалды күйді реттеу мен әлеуметтік тәжірибе жинауға мүмкіндік береді. Олар сабақта оқушылардың өзара әрекеттесуін ынталандырып, эмоционалды байланыс пен эмпатияны дамытады. Ойын элементтерін көркем еңбек свбақтарына енгізу оқушылардың эмоционалды мотивациясын күшейтеді, олардың көңіл-күйін тұрақтандырады әрі белсенділігін арттырады.

Төртіншіден, тұлғалық-бағдарлы технологиялар оқушының жеке ерекшеліктерін ескеріп, оның шығармашылық еркіндігін қамтамасыз етеді. Мұндай технологиялар эмоционалды және тұлғалық дамуға бағытталғандықтан, оқушы өз сезімдері мен ойларын еркін білдіруге мүмкіндік алады. Технология оқушылардың эмоционалды тұрақтылығы мен өзін-өзі реттеу дағыдаларын қалыптастыруға, олардың шығармашылық потенциалын арттыруға ықпал етеді.

Бесіншіден, релаксациялық және эмоционалды өзін-өзі реттеу әдістері (тыныс алу, музыкамен жұмыс, визуализация) оқушылардың сабақ барысында эмоционалды шиеленісті төмендетіп, психоэмоциялық жайлылықты қамтамасыз етеді. Осы әдістер эмоционалды теңгерімді қолдай отырып, оқу процесін тиімді әрі қызықты етеді.

Соңында, инновациялық педагогикалық технологиялар (STEM, интеграцияланған сабақтар) оқушылардың оқу мотивациясын, қызығушылығын, эмоционалды тұрақтылығын арттырады. Олар пәндер арасынаағы байланысты күшейтіп, оқушыларға нақты өмірлік проблемаларды шешуге мүмкіндік береді, сондай-ақ олардың жауаптарын басқаруға әрі шығармашылық қабілеттерін дамытуға жағдай жасайды.

Қорыта айтқанда, көркем еңбек сабағында қолданылатын педагогикалық технологиялар кешені оқушылардың эмоционалды күйін тиімді реттеуге, эмоционалды тұрақтылықты арттыруға, шығармашылық дамуды қолдауға бағытталған. Әрбір технологияның өзіндік ерекшелігі мен рөлі бар, алайда олардың бірігуі оқушылардың психоэмоциялық дамуын барынша қолдауға мүмкіндік береді. Бұл өз кезегінде қазіргі заманғы білім беру мазмұнындағы маңызды бағыт – эмоционалды және тұлғалық дамуға интеграцияланған оқыту болып табылады.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Нұрғали М. Қиын жасөспірімдердің эмоционалды интеллект деңгейін педагогикалық диагностикалау негізінде қайта тәрбиелеу әдістемесін әзірлеу // *ilim*. – 2025. – т. 44. – №. 2. – с. 88-115.
2. Беспалько В. П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. – м.: педагогика, 1995. – 336 с.
3. Halle t. G., darling-churchill k. E. Review of measures of social and emotional development // *journal of applied developmental psychology*. – 2016. – т. 45. – с. 8-18.
4. Тауасарова Ұ.М. «Арт-терапия» бағытындағы әдістемелік құрал. – алматы: «білім әлемі» редакциясы, 2025.

5. Jacobson e. Progressive relaxation //the american journal of psychology. – 1987. – т. 100. – №. 3/4. – с. 522-537.

ӘОЖ 37.035.6

СТУДЕНТТЕРІНІҢ ҰЛТТЫҚ САНАСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДА ЭТНОМӘДЕНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫҢ МАҢЫЗЫ

Қосымбайқызы Айғаным

7M01101 – Педагогика және психология білім бағдарламасының I курс магистранты
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі, п.ғ.д., профессор – Джанзакова Ш.И.

Аңдатпа. Мақалада этномәдени құндылықтар негізінде педагогикалық колледж студенттерінің ұлттық санасын қалыптастыру мәселесі қарастырылады. Ұлттық мәдени мұра, салт-дәстүр, тіл және рухани құндылықтардың болашақ педагог тұлғасын тәрбиелеудегі рөлі айқындалады.

Кілт сөздер: этномәдени құндылықтар, ұлттық сана, педагогикалық білім, рухани тәрбие, ұлттық мәдениет.

Жаһандану жағдайында ұлттық бірегейлікті сақтау мен дамыту – маңызды мәселелердің бірі. Әсіресе, болашақ педагогтарды даярлау барысында олардың ұлттық санасын қалыптастыру ерекше мәнге ие. Педагогикалық колледж студенттері – келешек ұрпақты тәрбиелейтін тұлғалар болғандықтан, олардың бойында этномәдени құндылықтарды қалыптастыру – білім беру жүйесінің басты міндеттерінің бірі. Ұлттық болмысты сақтау, оны жас ұрпақтың санасына сіңіру – маңызды әлеуметтік-мәдени міндеттердің бірі. Әсіресе, студент жастардың ұлттық санасын қалыптастыру – елдің болашағына тікелей әсер ететін өзекті мәселе. Осы тұрғыда этномәдени құндылықтардың рөлі ерекше. Өйткені этномәдени құндылықтар – халықтың тарихи тәжірибесі, рухани байлығы, дүниетанымы мен салт-дәстүрінің жиынтығы.

Этномәдени құндылықтар – белгілі бір халықтың тарихи даму барысында қалыптасқан рухани және материалдық мұраларының жиынтығы. Оларға тіл, дін, салт-дәстүр, әдет-ғұрып, өнер, ұлттық киім, тағам мәдениеті жатады. Бұл құндылықтар ұлттық сананың қалыптасуының негізі болып табылады. Мысалы, қазақ халқының қонақжайлылығы, үлкенді құрметтеу, кішіге ізет көрсету сияқты қасиеттері – ғасырлар бойы қалыптасқан рухани құндылықтар. Осындай қасиеттерді студенттердің бойына сіңіру олардың адамгершілік және ұлттық санасының дамуына ықпал етеді.

Қазақ халқының салт-дәстүрі: бала тәрбиесі, тұрмыс-салт, әлеуметтік-мәдени салт-дәстүр болып үш топқа бөлінеді. Бала тәрбиесіне байланысты әдет-ғұрыпқа баланың дүниеге келген күнінен бастап жүргізілетін тәлім-тәрбиелік дәстүрлерден (шілдехана, сүйінші, балаға ат қою, бесікке бөлеу, қырқынан шығару, тілін дамыту, сүндет тойы т.б.) бастап, қыз бала мен ұл баланы болашақ отбасын құруға, өмірге, еңбекке бейімдеуге арналған азаматтық жөн-жоралғылар кіреді. Ал тұрмыс-салт дәстүрлеріне қазақтың киіз үй оның жиһаздары, ұлттық киімдер мен тағамдар, аңшылық, балықшылық, бағбаншылыққа қатысты кәсіптерге үйретудің тәлімгерлік түрлері жатады.

Қазақ халқындағы «Ата көрген оқ жонар, ана көрген тон пішер» деген ұлағатты сөз бекер айтылмаған. Ата-бабаларымыз ұлдарын өздеріндей еңбексүйгіш, малсақ, жауынгер, әнші, күйші, аңшы, құсбегі сияқты қазақтың қанынан сіңген кәсіптің біріне тәрбиелеуді мақсат еткен. Ал қыздарын отбасының ұйытқысы ретінде үй жиһаздарын, теріден істелетін ыдыстар, киіз үй бұйымдарын жасауға қол өнерге, ісмерлікке баулыған.

Ұлттық тәрбиенің өзегі отбасы, маңызды бөлігі-халық тарихы мен мәдени ескерткіштер саналады. Бұл ретте де көптеген рухани жұмыстар кезегін күтіп тұр. Себебі, тарихи салт-сана, ұлттық зерде-мәдениетті азаматтың иек артар рухани қазынасы. Өзінің тегін білуге, ұлттық ерекшелік негізіне арқа сүйеуге тиіс. Оның адамгершілік, өнегелілік, тәрбиесі қазіргі дәуірдің -жалпы қазақстандық шаңырақтың мұраттарына сәйкестенуі қажет. Білім беру жүйесіндегі ұлттық және азаматтық қазыналар мыналар:

-жеке адамның рухани және күш-қуат мүмкіндіктерін ашу, адамгершілікпен имандылық өмір салтының берік негіздерін қалыптастыру, әрбір адамды дамыту үшін қажет жағдайлар жасау;

-қоғамның және мемлекеттің алдындағы және құқықтары мен міндеттерін түсіндіруді, сондай-ақ, республиканың мәдени, қоғамдық, экономикалық және саяси өміріне қатысуы.

Халықтық тәрбиенің арқауы, ұлттық тәрбиенің негізгі-ауыз әдебиеті мен халықтық салт-дәстүрлерге ерекше мән берген. Жастарды жан-жақты қабілетті азамат етіп өсіруде халықтық салт-дәстүрлердің тәлім-тәрбиесі орасан зор. Салт-дәстүр халықтардың тіршілік кәсібіне, наным-сеніміне, өмірге деген көзқарасына байланысты туып, алыптасып, ұрпақтан - ұрпаққа ауысып, өзгеріп отырады. Ұлттық мәдениетімізді меңгермей, мәдениетті азамат тәрбиелеу және ұлттық сананы қалыптастыру мүмкін емес. Қай кезеңде болсын адамзат алдында тұрған мұрат-міндеттердің ең бастысы, өзінің ісін, өмірін жалғастыратын салауатты, саналы ұрпақ тәрбиелеу болып табылады.

Білімді жан-жақты қабілетті азамат етіп өсірудегі халық қолөнерінің тәлім-тәрбиелік білім-танымдық ролі орасан зор. Жас ұрпақ-біздің өміріміздің тікелей жалғастырушы өкілі ғана емес, еліміздің тірегі, болашағы.

Педагогикалық колледж студенттерінің ұлттық санасын қалыптастыруда оқу-тәрбие процесінде этномәдени мазмұнды енгізудің маңызы зор. Атап айтқанда, оқу бағдарламаларына ұлттық мәдениетке қатысты пәндерді енгізу, халық педагогикасы элементтерін пайдалану, дәстүрлі мерекелер мен тәрбиелік іс-шараларды ұйымдастыру тиімді нәтиже береді.

Ұлттық сана – адамның өз ұлтына деген құрметі, мақтанышы және жауапкершілік сезімі. Ол студенттердің дүниетанымын кеңейтіп, кәсіби қызметінде ұлттық құндылықтарды қолдануға мүмкіндік береді. Болашақ педагог ұлттық мәдениетті терең меңгерсе, ол оны оқушыларға да тиімді жеткізе алады. Ұлттық сана – адамның өз ұлтына деген қатынасын, тілін, мәдениетін, тарихын, дәстүрін құрметтеуін білдіретін күрделі ұғым. Ол тек білім арқылы ғана емес, рухани-мәдени тәрбие арқылы қалыптасады. Ал этномәдени құндылықтар осы үдерістің негізгі өзегі болып табылады. Олар арқылы студенттер өз халқының ерекшелігін түсініп, ұлттық бірегейлігін сезінеді.

Этномәдени құндылықтардың маңызды аспектілерінің бірі – тіл. Ана тілі – ұлттық сананың негізі. Тіл арқылы халықтың дүниетанымы, ойлау жүйесі, рухани құндылықтары беріледі. Сондықтан студенттердің мемлекеттік тілді құрметтеуі, оны еркін меңгеруі – ұлттық сананың қалыптасуының басты көрсеткіші.

Сонымен қатар, ұлттық өнердің де ролі зор. Қазақтың күй өнері, дәстүрлі әндері, қолөнері студенттердің эстетикалық талғамын қалыптастырып, ұлттық мәдениетке деген қызығушылығын арттырады. Мысалы, домбыра тарту, халық әндерін орындау, ұлттық қолөнермен айналысу – тек шығармашылық қабілетті дамытып қана қоймай, ұлттық рухты нығайтады.

Жаһандану үдерісі бір жағынан мәдени алмасуды күшейтсе, екінші жағынан ұлттық құндылықтардың әлсіреу қаупін тудырады. Батыс мәдениетінің ықпалы, ақпараттық технологиялардың дамуы жастардың дүниетанымына әсер етуде. Осындай жағдайда этномәдени құндылықтарды сақтау және насихаттау – ұлттық қауіпсіздіктің бір бөлігі ретінде қарастырылуы тиіс.

Студенттердің ұлттық санасын қалыптастыруда отбасының, білім беру мекемелерінің және қоғамның ролі зор. Отбасында берілген тәрбие, ұлттық дәстүрлерді сақтау, үлкендердің

өнегесі – ұлттық сананың негізін қалайды. Ал оқу орындары осы тәрбиені жүйелі түрде дамытып, тереңдетуі қажет.

Қазіргі таңда цифрлық технологияларды пайдалану арқылы этномәдени құндылықтарды насихаттаудың жаңа мүмкіндіктері пайда болды. Әлеуметтік желілер, онлайн платформалар арқылы ұлттық мәдениетті таныстыру, тарихи деректерді тарату, ұлттық өнерді дәріптеу – жастардың қызығушылығын арттырудың тиімді тәсілдері болып отыр. Цифрлық технологиялар арқылы этномәдени құндылықтарды насихаттаудың бірнеше тиімді жолдары бар.

Біріншіден, әлеуметтік желілер мен онлайн платформаларды қолдану. Бүгінгі таңда жастар Instagram, TikTok, YouTube сияқты платформаларды белсенді пайдаланады. Осы платформаларда ұлттық дәстүрлер, халық әндері, салт-жоралар, тарихи деректер туралы қысқа әрі мазмұнды бейнероликтер жариялау арқылы ұлттық мәдениетке деген қызығушылықты арттыруға болады.

Екіншіден, цифрлық білім беру ресурстарын дамыту. Онлайн курстар, электронды кітаптар, мультимедиялық оқулықтар арқылы этномәдени білімді кеңінен таратуға мүмкіндік бар. Мысалы, қазақ халқының тарихы, әдебиеті, өнері туралы интерактивті сабақтар студенттердің білімін тереңдетіп қана қоймай, олардың ұлттық сана-сезімін нығайтады.

Үшіншіден, виртуалды музейлер мен 3D турлар жасау. Бұл технологиялар арқылы тарихи ескерткіштерді, ұлттық өнер туындыларын, музей экспозицияларын онлайн форматта көруге болады. Мұндай жобалар әсіресе шалғай аймақтардағы жастар үшін өте қолжетімді әрі қызықты.

Төртіншіден, мобильді қосымшалар арқылы насихаттау. Арнайы әзірленген қосымшаларда ұлттық ойындар, мақал-мәтелдер, жұмбақтар, салт-дәстүрлер туралы мәліметтер берілуі мүмкін. Бұл тәсіл жастардың бос уақытын тиімді пайдаланып, ұлттық құндылықтарды ойын арқылы меңгеруіне жағдай жасайды.

Сонымен қатар, цифрлық сандық әңгімелеу әдісі де тиімді құралдардың бірі. Бұл әдіс арқылы тарихи оқиғалар мен аңыздарды заманауи форматта, визуалды және дыбыстық эффектілер арқылы ұсынуға болады. Мұндай тәсіл ақпаратты қабылдауды жеңілдетіп, эмоционалдық әсерін күшейтеді.

Цифрлық технологияларды қолданудың тағы бір маңызды бағыты – ұлттық тілдің дамуын қолдау. Онлайн сөздіктер, тіл үйрету платформалары, аудио және бейне материалдар арқылы жастардың ана тілін меңгеруіне мүмкіндік кеңейеді. Бұл өз кезегінде ұлттық сананың қалыптасуына тікелей әсер етеді.

Дегенмен, цифрлық технологияларды пайдалануда белгілі бір қиындықтар да бар. Ақпараттың сапасын бақылау, ұлттық мазмұнның бұрмаланбауын қамтамасыз ету, жастардың назарын сапалы контентке аудару – маңызды мәселелердің бірі. Сондықтан бұл бағытта мамандардың, педагогтардың және мәдениет қайраткерлерінің бірлескен жұмысы қажет.

Цифрлық технологиялар – этномәдени құндылықтарды сақтаудың және насихаттаудың тиімді әрі заманауи құралы. Олар ұлттық мұраны жаңа форматта ұсынуға мүмкіндік беріп, жастардың қызығушылығын арттырады. Сондықтан цифрлық кеңістікте сапалы ұлттық контентті дамыту – бүгінгі күннің басты міндеттерінің бірі болып табылады.

Білім беру жүйесінде этномәдени құндылықтарды енгізу – маңызды бағыттардың бірі. Ұлттық тарих, мәдениет, әдебиет пәндерін оқыту арқылы студенттердің ұлттық дүниетанымы кеңейеді. Сонымен қатар, тәрбие жұмыстары барысында ұлттық мерекелерді атап өту, мәдени іс-шаралар ұйымдастыру, халық өнерін насихаттау – ұлттық сананы қалыптастырудың тиімді жолдары.

Этномәдени құндылықтардың құрылымы:

-Танымдық компонент – студенттің ұлттық тарих, мәдениет, дәстүр туралы білім деңгейі.

-Эмоционалдық компонент – өз ұлтына деген мақтаныш, құрмет сезімі.

-Мінез-құлықтық компонент – ұлттық құндылықтарды іс-әрекетінде қолдана білу.

Ұлттық сананың қалыптасу кезеңдері:

1. Ақпараттық кезең (білім алу).
2. Қабылдау кезеңі (құндылықтарды түсіну).
3. Ішкі қажеттілікке айналдыру.
4. Іс-тәжірибеде қолдану.

Педагогикалық колледж студенттеріне тәрбие сағаттарын өткізуге болады.

1. Тәрбие сағаттарының тақырыптары:

- «Ұлттық құндылық – ұлт қазынасы».
- «Салт-дәстүр – асыл мұра».
- «Ұлттық тәрбие – ұрпақ болашағы».

2. Жобалық жұмыстар:

- «Менің отбасымдағы дәстүрлер» .
- «Қазақтың ұлттық тағамдары».
- «Ұлттық киімдердің тәрбиелік мәні».

3. Интерактивті әдістер:

- «Миға шабуыл».
- «Дебат» (ұлттық тәрбие vs заманауи тәрбие).
- «Case-study» (тәрбиелік жағдайларды талдау).

Студенттердің ұлттық санасының деңгейін анықтау үшін:

Сауалнама сұрақтарының үлгісі:

1. Сіз ұлттық салт-дәстүрлерді қаншалықты білесіз?
2. Ұлттық құндылықтарды болашақ мамандығыңызда қолданасыз ба?
3. Сіз үшін «ұлттық сана» ұғымы нені білдіреді?

Бағалау деңгейлері:

- Жоғары деңгей – белсенді қолданады, терең түсінеді
- Орта деңгей – біледі, бірақ тұрақты қолданбайды.
- Төмен деңгей – қызығушылығы төмен.

Сонымен қатар:

- Этномәдени құндылықтарды цифрлық технологиялармен ұштастыру (видео, подкаст, онлайн жобалар)

- Студенттердің ұлттық санасын қалыптастырудың авторлық моделін ұсыну.

- Колледж жағдайында этнопедагогикалық орта құру.

Этномәдени тәрбие беру барысында келесі әдіс-тәсілдерді қолдану ұсынылады:

- халықтық салт-дәстүрлерді тәжірибе жүзінде көрсету;
- ұлттық ойындарды ұйымдастыру;
- мәдени-танымдық экскурсиялар өткізу;
- шығармашылық жобалар дайындау;
- фольклорлық материалдарды пайдалану.

Бұл жұмыстар студенттердің қызығушылығын арттырып қана қоймай, олардың ұлттық болмысын нығайтады, рухани құндылықтарға деген көзқарасын қалыптастырады.

Қорытынды

Этномәдени құндылықтар негізінде педагогикалық колледж студенттерінің ұлттық санасын қалыптастыру – үздіксіз әрі жүйелі жүргізілетін процесс. Ол болашақ мамандардың кәсіби және тұлғалық дамуына оң әсер етеді. Этномәдени құндылықтар – студенттердің ұлттық санасын қалыптастырудың басты негізі. Олар жастардың рухани дамуына, ұлттық бірегейлігінің сақталуына және қоғамдағы белсенді азамат ретінде қалыптасуына ықпал етеді.

Сондықтан этномәдени мұраны сақтау, оны білім беру жүйесіне енгізу және кеңінен насихаттау – бүгінгі күннің басты міндеттерінің бірі болып табылады. Этномәдени тәрбие – тек өткенді насихаттау емес, ол ұлттық құндылықтарды қазіргі заманмен үйлестіре отырып, болашақ ұрпақтың санасына сіңіру процесі. Болашақ педагог осы бағытта жұмыс істегенде ғана ұлттық рухы жоғары, саналы ұрпақ тәрбиелей алады. Білім беру ұйымдарында этномәдени бағыттағы тәрбиелік жұмыстарды күшейту қажет.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Балтабаев М.Х. Педагогикалық мәдениеттану. – Алматы: Ұмай, 2003.
2. Қалиев С. Қазақ этнопедагогикасының теориялық негіздері мен тарихы (оқу құралы). – Алматы: Рауан, 1998.
3. Дүйсембінова Р.К. Оқушыларды қазақтың ұлттық ән-күй шығармашылығының құралдарымен музыкалық-эстетикалық тұрғыда тәрбиелеу. Пед. ғыл. канд. ... дисс. автореф. – Алматы, 1992.
4. Ұзақбаева С.А. Балаларға эстетикалық тәрбие берудегі халық дәстүрі. – Алматы: Білім, 1990.

ӘОЖ 159.96

КӨРУ ҚАБІЛЕТІ ЗАҚЫМДАЛҒАН ЖАСӨСПІРІМДЕРДІ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ СҮЙЕМЕЛДЕУ

Көшерова Нұргүл Сансызбайқызы

nurgulkusherova@gmail.com

7М01101 – Педагогика және психология білім бағдарламасының II курс магистранты
Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі, қауымдастырылған профессор, п.ғ.к. – Шугаева Г.К.

Аңдатпа. Мақалада көру қабілеті зақымдалған жасөспірімдердің ақпараттық мәдениетін қалыптастырудың педагогикалық-психологиялық негіздері қарастырылады. Ақпараттық қоғам жағдайында ерекше білім беруді қажет ететін оқушылардың ақпараттық сауаттылығын дамыту өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Зерттеуде ақпараттық мәдениетті қалыптастыруға ықпал ететін факторлар, тиімді әдістер мен технологиялар талданады. Сонымен қатар, оқушылардың психологиялық ерекшеліктерін ескере отырып, педагогикалық қолдау көрсету жолдары ұсынылады.

Түйін сөздер: ақпараттық мәдениет, көру қабілеті бұзылған жасөспірімдер, инклюзивті білім беру, педагогикалық қолдау, цифрлық технологиялар.

Қазіргі кезеңде білім беру жүйесінің басты міндеттерінің бірі - тұлғаның ақпараттық мәдениетін қалыптастыру. Ақпараттық қоғамның дамуы әрбір адамның ақпаратпен жұмыс істеу қабілетін талап етеді. Бұл талап көру қабілеті зақымдалған жасөспірімдер үшін ерекше маңызға ие.

Көру қабілеті бұзылған оқушылардың ақпаратты қабылдау мүмкіндіктері шектеулі болғандықтан, олардың ақпараттық мәдениетін қалыптастыру арнайы педагогикалық және психологиялық тәсілдерді қажет етеді. Сондықтан бұл мәселені кешенді түрде қарастыру өзекті болып табылады.

Көру қабілеті бұзылған балалар – ерекше білім беру қажеттіліктері бар, тәрбиелеу және оқыту үдерісінде арнайы психологиялық-педагогикалық қолдауды және арнайы жағдайларды ұйымдастыруды қажет ететін балалар санатына жатады. Өкінішке қарай, көру қабілеті бұзылған балалардың саны жыл сайын артып келеді. Балалардағы көру қабілетінің бұзылуы қазіргі қоғамның өзекті мәселелерінің бірі болып табылады, себебі бала алатын ақпараттың шамамен 80%-ы көру анализаторы арқылы қабылданады.

Ал, педагогикалық-психологиялық сүйемелдеу деп – бұл білім алушының жеке ерекшеліктерін ескере отырып, оның даму әлеуетін ашуға бағытталған кешенді жүйе. Бұл жүйе педагогтар, психологтар, тифлопедагогтар және ата-аналардың бірлескен әрекеті арқылы жүзеге асырылады.

Ендеше, көру қабілеті зақымдалған жасөспірімдерді сүйемелдеудің басты мақсаты – олардың танымдық белсенділігін арттыру, психологиялық тұрақтылығын қалыптастыру және ақпараттық-коммуникативтік құзыреттіліктерін дамыту.

Көру қабілеті бұзылған мектепке дейінгі жастағы балалардың психологиялық ерекшеліктерін қарастыра отырып, бұл жаста жиі кездесетін көру бұзылыстарына амблиопия мен қылилық жататынын атап өткен жөн.

Амблиопия – мидың көру қызметінің үйлесімсіз жұмысы нәтижесінде бір көздің көруінің төмендеуімен сипатталатын бұзылыс. Бұл жағдай екі көзде де кездесуі мүмкін, алайда көбінесе бір көзде байқалады. Ми жақсы көретін көзді белсендірек қолданады, соның нәтижесінде екінші көздің қызметі әлсірейді немесе толық дамымайды. Көздің ауытқуы сыртқа, ішке, жоғары немесе төмен бағытта болуы мүмкін. Қылилық өз кезегінде соматикалық сипаттағы бұзылыс болып табылады және бір көздің (оң немесе сол) ортақ бекіту нүктесінен ауытқуы салдарынан бинокулярлық көрудің бұзылуына әкеледі.

Тифлопедагогикада көру қабілетінің бұзылу дәрежесіне қарай балалар бірнеше топқа бөлінеді: соқыр, толық (абсолютті) соқыр, жартылай соқыр және нашар көретін балалар. Соқыр балаларға көру қабілеті мүлде жоқ немесе өте төмен деңгейде дамыған балалар жатады, яғни оларда көру арқылы қабылдау болмайды. Жартылай соқыр балалардың көру өткірлігі 0,005–0,04 аралығында болады. Ал нашар көретін балаларда бұл көрсеткіш 0,05–0,2 аралығында ауытқиды [1].

Көру қабілеті бұзылған балалардың мінез-құлқы әдетте икемсіз, вербалды емес қарым-қатынас түрлері жеткіліксіз дамыған немесе мүлдем қалыптаспаған. Оларға стереотиптілік, сөз бен нақты зат немесе құбылыс бейнесі арасындағы байланысты баяу қалыптастыру, қиял белсенділігінің тежелуі, жаңа жағдайларда сөздер мен ұғымдарды қолдануда қиындықтардың болуы тән. Сонымен қатар, көру қабілеті бұзылған балалар жоғары эмоционалдық сезімталдықпен, қақтығысқа бейімділікпен, ішкі шиеленіспен, қарым-қатынас серіктесінің эмоционалдық жағдайын түсінудің қиындығымен және өз эмоциясын адекватты түрде жеткізе алмаумен сипатталады.

Олай болса, ғылыми еңбектерге сүйене отырып, көру қабілеті бұзылған жасөспірімдердің психологиялық дамуында келесі ерекшеліктер байқалады:

- өзіне деген сенімсіздік;
- эмоционалдық тұрақсыздық;
- қарым-қатынас жасауда қиындықтар;
- әлеуметтік оқшаулану қаупі.

Ізденуші А.Г. Литвактың еңбегінде, соқыр және нашар көретін балалардың психикалық дамуының ерекшеліктерін былай сипаттайды: әртүрлі психикалық үдерістердің (мысалы, түйсіну, қабылдау, елестету) соматикалық ақаудың тереңдігіне, яғни көру бұзылысының ерекшеліктеріне тәуелділігі; түстерді қабылдаудың өзіндік сипаты; сондай-ақ қабылдау жылдамдығының соқыр және нашар көретін балаларда даму деңгейіне байланысты өзгеруі. Сонымен қатар, қабылдау ерекшеліктері патологияның сипатына және көру қабілетінің бұзылуының белгілі бір психикалық күйлер мен үдерістерге ықпалына тәуелді болады [2].

Көру қабілетінің бұзылуы мектепке дейінгі жастағы балалардың ойлау қабілетінің дамуына да әсер етеді. В.П. Ермаков пен Г.А. Якуниннің пікірінше, көру қабілеті бұзылған мектепке дейінгі балалардың ойлауын қалыптастыру олардың дамуының, әсіресе, көру анализаторында әртүрлі патологиялары бар балалардың психикалық ерекшеліктерін ескере отырып ұйымдастырылған мектепке дейінгі білім беру жүйесіне тәуелді екенін көрсетеді. Көру анализаторы қызметінің бұзылуы балалардың танымдық әрекетінде қиындықтар туындатып, оның мүмкіндіктерін шектейді. Соның салдарынан бұл санаттағы балалар қалыпты көретін құрдастарына қарағанда қоршаған орта туралы ақпаратты сандық және сапалық жағынан жеткіліксіз алады. Көру қабілетінің бұзылуын сенсорлық депривация ретінде қарастыруға болады, бұл өз кезегінде баланың белсенділігінің төмендеуіне әкеліп, оның даму қарқынына кері әсерін тигізеді [3].

Олай болса, ғылыми еңбектерге сүйене отырып, көру қабілеті бұзылған жасөспірімдердің психологиялық дамуында келесі ерекшеліктер байқалады:

- өзіне деген сенімсіздік;
- эмоционалдық тұрақсыздық;
- қарым-қатынас жасауда қиындықтар;
- әлеуметтік оқшаулану қаупі.

Осыған байланысты, көру қабілеті бұзылған балаларды оқыту мен тәрбиелеу арнайы мақсаттар мен қағидаттарға негізделуі тиіс. Бұл үдеріс бұзылған функцияларды қалпына келтіруге, түзетуге және компенсациялауға, оқытуды дараландыруға, сондай-ақ оларды қазіргі қоғам жағдайында өмір сүруге даярлауға бағытталуы қажет.

Көру қабілеті бұзылған балаларды оқыту мен тәрбиелеудің ерекшелігі олардың даму деңгейін міндетті түрде ескеруді, сақталған мүмкіндіктеріне сүйенуді, арнайы әдістерді қолдануды, оқу материалын саралауды және арнайы оқу құралдарын пайдалануды талап етеді.

Көру қабілеті бұзылған балалармен жұмыстың басты мақсаты – олардың танымдық белсенділігін арттыру. Бұл тек баланың жалпы дамуының маңызды шарты ғана емес, сонымен қатар оның тұлғалық жетілуін қалыптастырудың негізгі жолдарының бірі болып табылады.

Көру қабілеті болмаған жағдайда балалардың дамуында елеулі ерекшеліктер байқалады, бұл оларды қалыпты көретін балалардың дамуынан ажыратады. Осыған байланысты соқыр және нашар көретін мектепке дейінгі жастағы балалардың дамуында үш негізгі ерекшелікті бөліп көрсетуге болады.

Бірінші ерекшелік – соқыр баланың дамуының жалпы тежелуі, яғни оның дамуы қалыпты көретін балаға қарағанда баяу жүреді. Бұл қоршаған ортаны танудағы белсенділіктің төмендігімен байланысты. Аталған жағдай баланың физикалық та, психикалық та дамуында көрініс табады.

Екінші ерекшелік – көру қабілетінің болмауына байланысты баланың сыртқы ортадан алатын елестері толық емес, үзік-үзік сипатта болады. Соның нәтижесінде баланың дамуы баяу қарқынмен жүзеге асады.

Үшінші ерекшелік – соқыр немесе нашар көретін баланың дамуының біркелкі болмауы. Мұндай балалардың даму кезеңдері қалыпты көретін балалардың даму кезеңдерімен сәйкес келмейді және уақыт жағынан ұзаққа созылады. Бұл ерекшелік олардың қоршаған ортаны танудың өзіндік тәсілдерін қалыптастыру қажеттілігімен түсіндіріледі, ал бұл тәсілдер қалыпты көретін балаларға тән емес [4].

Көру қабілеті бұзылған балаларды тәрбиелеу мен оқыту арнайы мамандарды – тифлопедагогтарды талап етеді, оларға ерекше кәсіби талаптар қойылады. Бұл ретте көру патологиясы бар балалардың тұлғалық дамуының ерекшеліктерін, көру жеткіліксіздігі жағдайындағы психикалық дамудың заңдылықтарын, әлеуметтік бейімделген мінез-құлықты қалыптастырудың түзету-өтемдік көздері мен факторларын, сондай-ақ медициналық және психологиялық-педагогикалық көмекті оңтайландыру мүмкіндіктерін ескеру қажет.

Қазіргі тифлопедагогика дамуындағы кемшіліктер мен ауытқулардың алдын алу және оларды еңсеру жолдарын, бұзылған функциялардың өтемдік механизмдері мен шарттарын, көру қабілеті терең бұзылған әртүрлі жастағы тұлғаларды саралап оқытудың формалары, мазмұны мен әдістерін ғылыми тұрғыда негіздейді. Мектепке дейінгі жастағы балаларды тәрбиелеу барысында олардың жан-жақты дамуы, психикалық және физикалық кемшіліктерін түзету, сондай-ақ мектепте оқуға даярлау жүзеге асырылады [5].

Осыған байланысты психологиялық сүйемелдеу келесі бағыттарды қамтиды:

- тұлғаның өзін-өзі бағалауын қалыптастыру;
- эмоционалдық қолдау көрсету;
- коммуникативтік дағдыларды дамыту;
- күйзеліс пен мазасыздықты төмендету.

Психологтың жұмысы жасөспірімнің ішкі ресурстарын ашуға және оның әлеуметтік ортаға бейімделуіне бағытталуы тиіс.

Ал, педагогикалық сүйемелдеу оқу процесін бейімдеуді және тиімді әдістерді қолдануды талап етеді. Оның негізгі бағыттары:

- оқу материалын бейімдеу (ірі шрифт, аудио формат, тактильді құралдар);
- оқытудың жеке траекториясын құру;
- арнайы оқыту әдістерін қолдану;
- цифрлық технологияларды енгізу.

Көру қабілеті зақымдалған жасөспірімдерді педагогикалық-психологиялық сүйемелдеу – кешенді, жүйелі және үздіксіз процесс екендігіндігі дәлел. Ол оқушының жеке ерекшеліктерін ескеруді, арнайы әдістер мен технологияларды қолдануды, сондай-ақ әлеуметтік қолдауды талап етеді. Тиімді ұйымдастырылған сүйемелдеу нәтижесінде жасөспірімдердің танымдық белсенділігі артып, олардың әлеуметтік бейімделуі жақсарады және тұлғалық дамуы қамтамасыз етіледі.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Иванова Д.В. Современные аспекты психолого-педагогической характеристики детей с нарушениями зрения // Вестник магистратуры. -№ 1-1 (136) – 2023 – С.149-151
2. Вопросы обучения и воспитания слепых и слабовидящих: Сб. Под ред. А.Г. Литвака. - Л., - 1981. - 122 с.
3. Борисова Ю.М., Колоколова Т.А. Шаг на встречу / Социализация ребенка. Психологические и педагогические проблемы. - СПб.,- 1999. - 120 с.
4. Выготский Л.С. Основы дефектологии. - СПб.: Лань, 2003. - 654 с. - (Учебники для вузов. Специальная литература).
5. Ермаков В.П. Основы тифлопедагогики: Развитие, обучение и воспитание детей с нарушениями зрения / В.П. Ермаков, Г.А. Якунин. – М.: Владос, - 2000. – 240с.

ӘОЖ 159.99

КӨРУ ҚАБІЛЕТІ ЗАҚЫМДАЛҒАН ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ АҚПАРАТТЫҚ МӘДЕНИЕТІН ДАМУ ЖОЛДАРЫ

Көшерова Нұргүл Сансызбайқызы

nurgulkusherova@gmail.com

7М01101 – Педагогика және психология білім бағдарламасының ІІ курс магистранты
Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі, қауымдастырылған профессор, п.ғ.к. – Шугаева Г.К.

Аңдатпа. Бұл мақалада көру қабілеті зақымдалған жасөспірімдердің ақпараттық мәдениетін қалыптастырудың өзекті мәселелері қарастырылады. Ақпараттық қоғам жағдайында ерекше білім беруді қажет ететін оқушылардың ақпаратпен жұмыс істеу дағдыларын дамыту – маңызды міндеттердің бірі. Зерттеу барысында ақпараттық мәдениетті дамытуға ықпал ететін педагогикалық, цифрлық және әлеуметтік факторлар талданады. Сонымен қатар, арнайы құралдар мен технологияларды қолданудың тиімді жолдары ұсынылады.

Түйін сөздер: ақпараттық мәдениет, көру қабілеті бұзылған оқушылар, инклюзивті білім беру, цифрлық технологиялар, арнайы құралдар.

Қазіргі таңда ақпараттық қоғамның қарқынды дамуы білім беру жүйесіне жаңа талаптар қояды. Әсіресе, ерекше білім беруді қажет ететін балалардың, оның ішінде көру қабілеті зақымдалған жасөспірімдердің ақпараттық мәдениетін қалыптастыру мәселесі ерекше маңызға ие.

Ақпараттық мәдениет - бұл тұлғаның ақпаратты іздеу, талдау, өңдеу және тиімді пайдалану қабілеттерінің жиынтығы. Мұндай қабілеттер заманауи қоғамда әлеуметтік бейімделудің негізгі шарты болып табылады.

Көру қабілеті бұзылған оқушылар үшін ақпаратқа қолжетімділік мәселесі әлі де өзекті. Сондықтан олардың ақпараттық мәдениетін дамытуда арнайы педагогикалық тәсілдер мен цифрлық құралдарды қолдану қажет.

Көруі әлсіреген (амблиопия және қылилық) балалар үшін көру қабілеті қоршаған ортаны қабылдаудың негізгі құралы болып қала береді. Оқу үдерісінде жетекші рөлді көру анализаторы атқарады, яғни соқыр балалардағыдай басқа анализаторлар көру қызметін толық алмастыра алмайды. Алайда педагогтар мен ата-аналардың көпшілігі баланың көру патологиясына жеткілікті мән бермейді, оның табиғаты мен ерекшеліктерін толық түсіне бермейді.

Ерте жаста пайда болған көру бұзылыстары баланың психологиялық дамуына елеулі әсер етеді: есте сақтау үдерістері баяулайды, ойлау операциялары қиындайды, қозғалыс белсенділігі шектеледі (кейбір жағдайларда қозғалыстар ретсіз сипатта болады).

Бұл санаттағы балалар мінез-құлық ерекшеліктерімен де сипатталады: агрессия, тітіркенгіштік, тұйықтық сияқты белгілер байқалуы мүмкін. Олар арнайы тәрбиелеу және оқыту жағдайларын қажет етеді, өйткені ойын барысында, оқу дағдыларын меңгеруде, құрдастарымен және ересектермен қарым-қатынас жасауда бірқатар қиындықтарға тап болады.

Баланың тұлғасы басқа адамдармен өзара әрекеттесу үдерісінде қалыптасатыны белгілі. Өмірінің алғашқы күндерінен бастап қоршаған ортаға бейімделу даму, тәрбиелеу және оқыту қызметтерін атқаратын қарым-қатынас негізінде жүзеге асады. Қарым-қатынас барысында бала ана тілін меңгереді. Ол тек сөйлеуді түсініп қана қоймай, сонымен қатар тілдің фонетикасы мен грамматикалық құрылымын игереді. Сөйлеу тілі ойын және басқа да іс-әрекеттер барысында құрдастарымен практикалық өзара әрекеттесудің құралына айналады.

Бұл ретт ізденуші М.И. Лисинаның анықтамасы бойынша, қарым-қатынас – вербалды және вербалды емес ақпаратты беру мен қабылдау үдерісі, баланың дамуының маңызды шарттарының бірі, тұлғаның қалыптасуының негізгі факторы және адамның басты іс-әрекет түрлерінің бірі болып табылады. Сондай-ақ қарым-қатынас деп өзара әрекеттесуші адамдардың белгілер жүйесі, соның ішінде тілдік құралдар арқылы бірлескен іс-әрекетін ұйымдастыратын белсенді әрекеті түсініледі.

Көру қабілеті бұзылған жасөспірімдердің психологиялық-педагогикалық сипаттамасы олардың белсенділігінің төмендігін, қарым-қатынаста бастамашылдықтың жеткіліксіздігін көрсетеді. Соның нәтижесінде тұлғааралық өзара әрекеттесу үдерісі бұзылып, бұл даму мен оқытуда қиындықтардың туындауына әкеледі. Әңгімелесуді қолдау және серіктеспен өз әрекетін үйлестіру дағдыларын қалыптастыру үшін көру қабілеті бұзылған балалардың диалогтік қарым-қатынас үдерісін меңгеруі аса маңызды. Себебі мектепке дейінгі ересек жаста диалог қарым-қатынастың негізгі құралы ретінде кеңінен қолданылады, яғни байланыс орнату, өзара түсінісу және тәжірибе алмасу қызметтерін атқарады.

Сонымен қатар, көру қабілеті зақымдалған жасөспірімдердің ақпараттық мәдениетін дамыту процесі олардың психофизиологиялық ерекшеліктерін ескере отырып ұйымдастырылуы тиіс. Бұл топтағы оқушылардың ақпаратты қабылдауында аудиалды және тактильді арналар жетекші рөл атқарады. Сондықтан білім беру барысында ақпаратты дыбыстық және сезімдік форматта ұсыну тиімді болып табылады.

Интерактивті оқыту, жобалық әдіс, проблемалық тапсырмалар беру, зерттеушілік әрекеттерді ұйымдастыру – оқушылардың ақпаратпен жұмыс істеу дағдыларын жетілдіреді. Мұндай әдістер оқушылардың дербестігін арттырып, сыни ойлау қабілетін дамытады. Сондай-ақ, көру қабілеті бұзылған балаларды оқытуда арнайы техникалық және бағдарламалық құралдарды да пайдалануға болады. Олар Брайль дисплейі, ақпаратқа бейвизуалды қолжетімділікті қамтамасыз ететін бағдарламалар (ScreenReader), сөйлеу синтезаторлары (RHVoice), Брайль принтерлері (Embossing), аудиожазбалар (DAISY), оқитын құрылғылар

(SaraCE), тифлокомпьютерлер, компьютер экранындағы кескінді үлкейтетін бағдарламалар (MAGic), бейнеүлкейткіштер (Toraz, Опух) және басқа да арнайы құралдар.

Осылайша, білім беру үдерісінде ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану оқу іс-әрекетінің түрлерін кеңейтуге, қолданыстағы әдіс-тәсілдерді жетілдіруге және көру қабілеті бұзылған балаларды оқытуда жаңа ұйымдастырушылық формалар мен оқыту әдістерін қалыптастыруға мүмкіндік береді. Заманауи АКТ-ны қолдану арқылы ұйымдастырылған оқыту үдерісі түзете-дамыту жұмысының негізгі міндетін – тәрбиеленушінің жеке тұлғасын дамыту, оның заманауи қоғам жағдайында бағдарлану және бейімделу қабілеттерін қалыптастыру міндетін жүзеге асыруға ықпал етеді. Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар білім алушылардың оқу үдерісіне деген қызығушылығын арттырып, танымдық белсенділігін күшейтеді, оқу материалын меңгеру сапасын жақсартады және көрнекілікке, сондай-ақ жетекші іс-әрекет түріне сүйене отырып, баланың бейнелі ойлауын дамытуға жағдай жасайды. АКТ баланың алдына танымдық және шығармашылық міндеттер қойып, оларды шешуге бағытталған қолайлы білім беру ортасын қалыптастырады.

Көру қабілеттері зақымдалған балаларға, яғни тифлопедагогикадағы оқыту ресурстарының бірі – ол электрондық оқу-құралдары болып табылады. Электрондық оқу құралдарының мақсаты – пәндік салада жаңа білім, білік, дағдыны жетілдіру және педагог маманның жетекшілігімен жеке режимде меңгерту. Аталған электрондық оқу құралдары тек белгілі бір техникалық командаларды орындауға арналған пернелер комбинацияларын қосу арқылы бейімдеу оларды көру қабілеті зақымдалған балаларға арналған толыққанды оқу құралына айналдырмайтыны айқын. Сондықтан электрондық оқу құралына көру қабілеті зақымдалған мектеп оқушыларына арналған арнайы ақпарат енгізу, оны экрандағы бейнені үлкейту бағдарламаларын қолдану сияқты тифлотехникалық тәсілдермен толықтыру қажет екендігін ұмытпауымыз қажет.

Инклюзивті білім беру ортасы да маңызды фактор болып табылады. Мұндай ортада оқушылар тең мүмкіндіктерге ие болып, әлеуметтік өзара әрекеттесу арқылы ақпараттық мәдениетін дамытады. Бұл өз кезегінде олардың коммуникативтік құзыреттілігін арттырып, қоғамға интеграциялануына ықпал етеді.

Ақпараттық қауіпсіздік мәселесі де ерекше назар аударуды талап етеді. Жасөспірімдерге интернеттегі қауіп-қатерлер, кибербуллинг, жеке деректерді қорғау мәселелері туралы білім беру – ақпараттық мәдениеттің құрамдас бөлігі болып табылады.

Көру қабілеті зақымдалған жасөспірімдердің ақпараттық мәдениетін дамыту – кешенді педагогикалық процесс. Ол арнайы технологияларды қолдануды, тиімді әдістерді енгізуді және инклюзивті ортаны қалыптастыруды талап етеді. Осындай жүйелі жұмыс нәтижесінде ақпараттық мәдениеті қалыптасқан тұлға тәрбиеленіп, ол заманауи қоғамда белсенді әрі табысты әрекет ете алады.

Қорыта келе, көру қабілеті зақымдалған жасөспірімдердің ақпараттық мәдениетін дамыту – заманауи білім беру жүйесінің маңызды бағыттарының бірі. Бұл процесс арнайы құралдарды, тиімді педагогикалық әдістерді және инклюзивті ортаны талап етеді.

Ақпараттық мәдениеті қалыптасқан тұлға – қоғамда еркін бағдарлай алатын, өзіндік шешім қабылдай алатын және ақпараттық ресурстарды тиімді қолдана алатын тұлға. Сондықтан болашақта бұл бағыттағы зерттеулерді жетілдіру және тәжірибеде кеңінен қолдану қажет.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Сабельникова С.И. Инклюзивное образование: теория и практика. – М., 2009.
2. ҚР Білім және ғылым министрлігі. Инклюзивті білім беру тұжырымдамасы.
3. UNESCO. Inclusive Education Guidelines.
4. Kowalski R.M. Cyberbullying among adolescents.
5. ҚР «Білім туралы» Заңы.

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ: БІЛІМ БЕРУ ҮДЕРІСІНДЕГІ РӨЛІ МЕН МҮМКІНДІКТЕРІ

Куатова Айнура Зейінқызы

ainukan_k@mail.ru

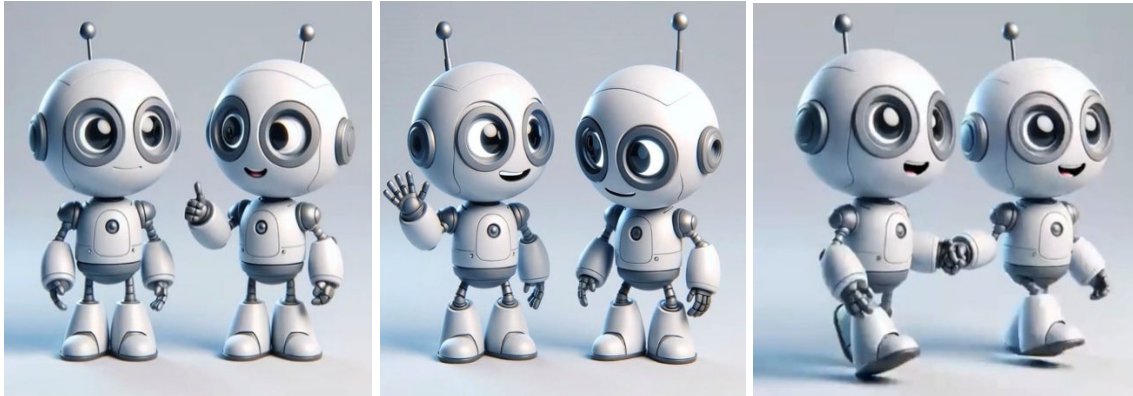
Ағылшын тілі пәнінің оқытушысы, экономика ғылымдарының магистрі,
Каспий өңірінің көпсалалы жоғары колледжі, Атырау қ, Қазақстан Республикасы
Атырау қаласы, Қазақстан Республикасы

Жасанды интеллект (Artificial intelligence - AI) - адамның интеллектуалды қабілетін қажет ететін тапсырмаларды орындауға арналған бағдарламалар мен жүйелерді құратын технологиялық құрал. Қазіргі таңда жасанды интеллект көптеген салаларда қолданылады: ақпараттық технологияда, бизнесте, қызмет көрсету салаларында, білім беруде, медицинада, т.б. Атап айтсақ, жасанды интеллект әр салада адамның жұмысын жеңілдетіп, тиімділікті арттырады: AI қайталанатын және күрделі жұмыстарды автоматты түрде орындай алады, деректерді дәл талдайды, онлайн оқыту жүйелерін жақсартады, кәсіпорындарда шығынды азайтып, өнімділікті арттырады, киберқауіптерді анықтау және алдын алу мүмкіндігін арттырады, тіпті AI жаңа дәрілерді табу, ғарышты зерттеу, климат өзгерісін болжау сияқты күрделі мәселелерді шешуге көмектеседі. Әсіресе жасанды интеллект білім беру саласына үлкен ықпал етуде. Ол оқыту процесін өзгертіп қана қоймай, білім берудің әдіс-тәсілдерін жаңартып, оқытушылар мен білім алушыларға жаңа мүмкіндіктер ұсынады, оқыту процесін автоматтандыруға мүмкіндік береді, оқу сапасын жақсартады. Жасанды интеллект технологиясын игеру әлем елдерінде кеңінен тарап, білім беру саласында қалыптасып үлгерді. Біріккен Араб Әмірліктерінде жасанды интеллектті пән ретінде оқыту міндеттелген, бағдарлама мектептің бастауыш сыныбынан бастап жоғары сынып оқушыларына дейін деңгей-деңгей бойынша оқытылады. Ал Қытай жасанды интеллект саласында әлемдік көшбасшы екенін көрсетіп, биылғы оқу жылынан бастап арнайы пән енгізді. Осыған орай мемлекет басшысы Қ.Тоқаевтың тапсырмасымен Оқу-ағарту министрлігі жаңа оқу жылында орта білім ұйымдарында жасанды интеллектті оқу барысына енгізу жұмысын бастады. Атап айтқанда, жасанды интеллектті мектептерде, колледждерде пайдалану жөніндегі этикалық стандарттар, нұсқаулықтар, 2025–2029 жылдарға арналған енгізу тұжырымдамасы әзірленді. Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы базасында арнайы ұлттық зертхана құрылып, жаңа оқу ресурстарын әзірлеу қолға алынды.

Жасанды интеллекттің білім берудегі негізгі артықшылықтарының бірі – білім алушыларға нақты уақыттағы кері байланыс беру мүмкіндігі. Бұл олардың өз білімін тексеруге және түзетуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, жасанды интеллектті пайдалану оқыту әдісін дараландыруға жол ашады, яғни әр білім алушының жеке қабілеттеріне сәйкес оқыту тапсырмалары жасалады, олардың академиялық дамуына әсер етеді. AI-ді оқытуда ең тиімді әдістердің бірі – практикалық жұмыстар мен жобаларға негізделген оқыту. Мысалы, мен үшін ағылшын тілі оқытушысы ретінде үйге берілген тапсырмаларды тексеруді, жаңа тақырыпты бекітуді жасанды интеллект көмегімен орындау тиімді. Сонымен қатар, виртуалды оқыту көмекшілері мен автоматтандырылған бағалау жүйелерін пайдалану білім алу процесін жеңілдетеді. Мен түрлі практикалық тапсырмалар мен жобаларды жасауда Grok, D-ID AI және Animated Drawings құралдарын пайдаланамын.

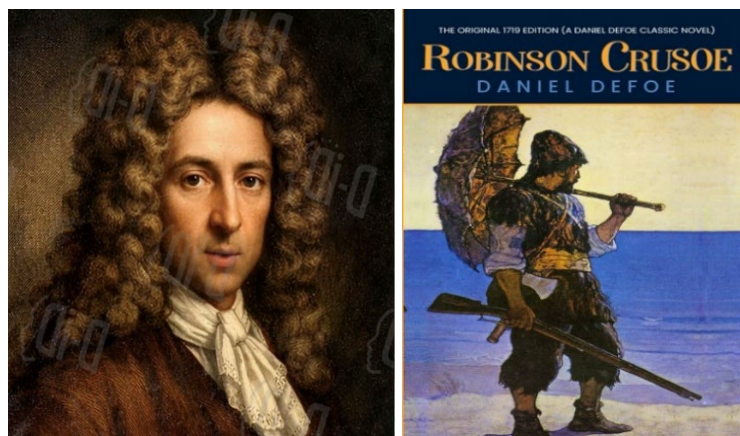
Жасанды интеллектке негізделген генеративті (генеративті AI) чат-боттардың бірі - Grok. 2023 жылы Илон Масктың бастамасымен іске қосылған жоба. Grok-тің Android және iOS жүйесіне арналған қолданбалары бар. Ол әсіресе X (бұрынғы Twitter) платформасымен тығыз байланысты. Аталған чат-бот адамдармен сөйлесе алатын, сұрақтарға жауап беретін, ақпаратты түсіндіретін ақылды қолданба, әрі қиын құжаттарды жасай алады, код жаза алады, жылдам, ақылды, кең көлемді тапсырмаларды шешуге қабілетті жүйе. Grok пен ChatGPT-ті

салыстырсақ, Grok жаңалықтар мен трендтерге, әзіл мен еркін стильге жақын, негізінен ағылшын тіліне бағытталған чат-бот. Grok студенттерге күрделі тақырыптарды тез меңгеруге, ғылыми мәтіндердің құрылымын түсінуге және өзіндік жұмыстарды орындауға көмектеседі. Мен «Бағдарламалық қамтамасыз ету (түрлері бойынша)» мамандығы бойынша «Robotics» тақырыбындағы жаңа тақырыпты түсіндіруде Grok-тың көмегімен «Robots: The pros and cons» мәтінін дыбыстау арқылы роботтардың артықшылықтары мен кемшіліктерін талдадым.

Аталған тапсырманы орындаудағы мақсатым студенттердің тілдік дағдыларын дамыту, тыңдау және түсіну қабілетін арттыру, сөйлеу мәдениеті мен интонацияны қалыптастыру, сондай-ақ адамгершілік құндылықтарды сіңіру.

Сонымен қатар сабақтарымда жиі қолданатын технология D-ID AI. Бұл Deep Learning, Face animation, Text-to-Speech, NLP (Natural Language Processing) технологияларына негізделген, суреттерді және мәтінді сөйлейтін видеоға айналдыруға мүмкіндік береді, бір ғана фотодан сөйлейтін адам бейнесін жасау, жазылған мәтінді әртүрлі интонацияда әртүрлі тілде (қазақ, орыс, ағылшын және т.б) табиғи дауыспен оқу мүмкіндіктері бар. Мысалы, педагогикалық бағыттағы топтарға «Robinson Crusoe» тақырыбында жаңа сабақты түсіндіру кезінде шығарманың авторы Даниел Дефоны D-ID AI көмегімен сөйлету арқылы жеткіздім. Яғни автор өз романының мазмұнын видео арқылы қысқаша баяндады.

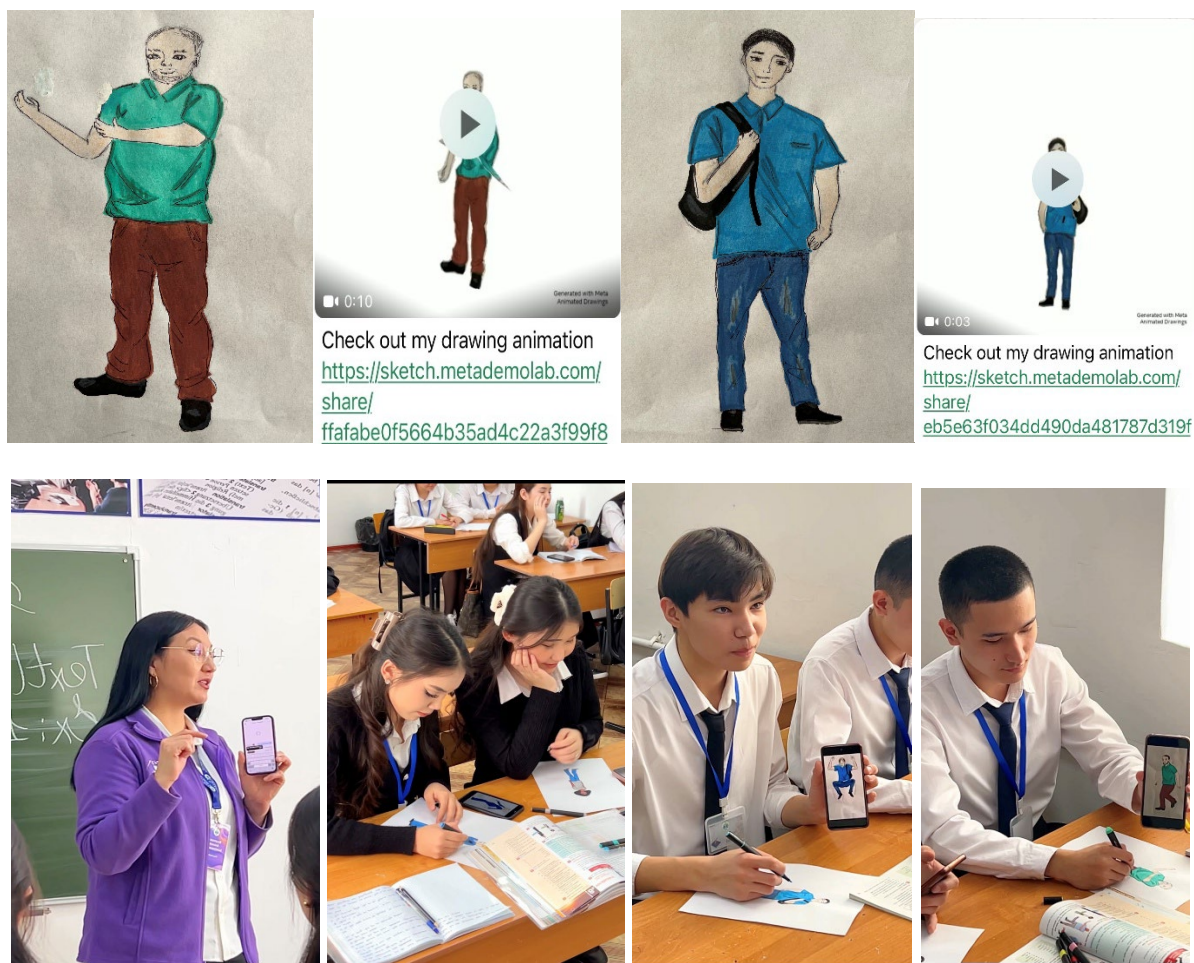

D-ID AI технологиясын сабақ барысында қолданудың пайдасы видеоларды жылдам жасау арқылы уақыт үнемделеді, сөйлеп тұрған виртуалды кейіпкер білім алушылардың назарын күшейтеді, қашықтан білім алуға мүмкіндік береді, ағылшын тілін үйренуге тиімді, әрі креативті тапсырмалар жасауға ыңғайлы.

Тағы бір заманауи технологиялардың бірі – Animated Drawings, Meta (Facebook Research) компаниясы тарапынан жасалған. Жобаның негізгі мақсаты – білім алушыларға анимация жасауды оңай әрі қолжетімді ету. Бұл жасанды интеллектке негізделген, қолмен

салынған кейіпкерлерді (қағазға салынған адам, жануар, кейіпкер) автоматты түрде анимациялауға мүмкіндік беретін технология. Суретті жүктеп, бірнеше минутта анимация жасауға болады. Animated Drawings-тің мүмкіндіктері өте көп: оқу процесіне қолайлылық, суреттерді жандандыру, 2D анимацияны автоматты жасау, тегін әрі онлайн қолжетімді, қызықты әрі жылдам нәтиже, т.б. Аталмыш технологияны білім беру, шығармашылық (сурет, анимация), контент жасау (TikTok, Reels) салаларында қолдануға мүмкіндік бар.

Animated Drawings технологиясын қолданғанда білім алушылардың сабаққа қызығушылығын арттырып қана қоймай, олар өздері салған суреттердің қимылдағанын көріп, шығармашылыққа ынталанады. Бұл әдісті «Different ways of living» тақырыбы бойынша «To describe the people in the pictures» тапсырмасында қолдандым. Студенттер практикалық тапсырмада берілген тірек сөздерді (child, young, old, middle-aged, man, woman, tall, short, curly, thin, slim, skinny т.б.) негізге ала отырып сурет салып, салған суреттерді анимациялап, адамдардың жеке ерекшеліктерін сипаттады.

Қысқаша айтсам, Animated Drawings технологиясы – жасанды интеллекттің анимация саласындағы тиімді әрі қолжетімді құралы. Ол білім беру процесін жаңғыртып, білім алушылардың шығармашылық қабілетін дамытуға мүмкіндік береді, сабаққа белсенді қатысуына ықпал етеді.

Қорытындылай келе, үнемі дамып келе жатқан білім беру саласында жасанды интеллект пен цифрлық трансформацияның тоғысуы жаңа мүмкіндіктер дәуірін бастады. Білім берудегі жасанды интеллект (AI) оқытуды жекелендіреді, жылдам кері байланыс ұсынады, бағалауды автоматтандырады және сабақты жоспарлауға көмектеседі, білім алушылар мен оқытушылардың белсенділігі мен тиімділігін күшейтеді, оқу үдерісін жеңілдетеді. Сондықтан жасанды интеллектті меңгеру – адамның бәсекеге қабілеттілігін арттырады, идеяны жүзеге асыруда, мазмұнды жетілдіруде және техникалық детальдарды

реттеуде шығармашыл жандардың сенімді серігіне айналып келеді. Халқымыз «Уақытты оздырған ұтады» дейді, сондықтан цифрлық технологияларды пайдаланып, жасанды интеллектті дұрыс жолға қоя білсек, еліміздің бәсекеге қабілеттілігін арттырудың құралы болары сөзсіз.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Тлегенова К. Ж. «Жасанды интеллект: білім беру саласындағы жаңа мүмкіндіктер» 06.01.2025. <https://bilim-all.kz/>;
2. Aniella Mihaela Vieriu, Gabriel Petrea «The Impact of Artificial Intelligence (AI) on Students' Academic Development», 11.03.2025, <https://doi.org/10.3390/educsci15030343>;
3. Ағзамқызы А. «Grok 4 жасанды интеллекті: Илон Масктың жаңа жүйесі туралы білесіз бе?» 24.07.2025, El.kz интернет порталы;
4. Meta Research: Animated Drawings Project Materials;
5. Жүнісхан А. «Жасанды интеллект оқу сапасын арттыруға септеседі» 12.12.2025, <https://egemen.kz/>;
6. Съезхан А. «Жасанды интеллект – келешектің кілті», 11.09.2025, «Айқын» ақпарат.

УДК 615.851

«АДАЛ АЗАМАТ» В ЭПОХУ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА: АРТ-ТЕРАПИЯ КАК МЕТОД РЕАБИЛИТАЦИИ ДЕТЕЙ С ОСОБЫМИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ

Кушкинбаева Айнур Адилбековна

k.ainur0228@gmail.com

магистрант II курса специальности 7М01101 - Педагогика и психология

Атырауского университета имени Х.Досмухамедова, Атырау, Казахстан

Научный руководитель, к.п.х н., ассоциированный профессор – Койшигулова Л.Е.

Аннотация

В статье рассматривается формирование личности «Адал Азамат» в условиях стремительного развития искусственного интеллекта. Особое внимание уделяется необходимости сохранения гуманистических ценностей в образовательной среде. Раскрывается потенциал арт-терапии как метода психолого-педагогической реабилитации детей с особыми образовательными потребностями. На основе практико-ориентированного подхода обосновывается значимость сочетания технологий и методов, направленных на развитие эмоциональной сферы ребёнка.

Ключевые слова: Адал Азамат, искусственный интеллект, арт-терапия, дети с особыми образовательными потребностями, реабилитация, эмоциональное развитие, инклюзивное образование.

Современное образование всё больше уходит в сторону цифровизации: искусственный интеллект, автоматизация, аналитика данных становятся частью повседневной педагогической практики. С одной стороны, это открывает новые возможности для диагностики, обучения и сопровождения. С другой — возникает важный вопрос: что происходит с личностью ребёнка в этом процессе? Сегодня недостаточно просто обучить — важно воспитать человека. В казахстанском обществе это отражается в концепции «Адал Азамат» - человека честного, осознанного, внутренне устойчивого. Однако такие качества не формируются через инструкции или технологии. Они формируются через проживание, через контакт, через возможность быть услышанным. Особенно это важно в работе с детьми с

особыми образовательными потребностями, для которых путь к себе и к миру часто сложнее и требует более тонкого, бережного подхода.

В условиях внедрения искусственного интеллекта образовательный процесс становится более структурированным и технологичным, однако возрастает риск снижения внимания к эмоциональному развитию ребёнка. Практика показывает, что ребёнок может демонстрировать высокий уровень обученности, но испытывать трудности в осознании и выражении собственных эмоций.

Особенно это характерно для детей с особыми образовательными потребностями, у которых наблюдаются:

- повышенная тревожность
- коммуникативные трудности
- поведенческие отклонения

В связи с этим возникает необходимость использования методов, направленных на развитие эмоциональной сферы. Одним из таких методов является арт-терапия, позволяющая создать безопасное пространство для самовыражения ребёнка [5; 6].

В педагогике традиционно акцент делается на внешнем поведении ребёнка. Однако, согласно культурно-исторической теории развития, поведение является отражением внутреннего психического состояния личности [4].

Концепция «Адал Азамат» предполагает не просто соблюдение социальных норм, а внутреннюю честность человека по отношению к самому себе.

Это проявляется в способности:

- осознавать свои эмоции
- принимать их
- выражать их социально приемлемым способом

Для детей с особыми образовательными потребностями характерны трудности в осознании и выражении эмоциональных состояний, что напрямую влияет на их поведение. «Адал Азамат» как внутренняя честность, а не внешнее поведение. В педагогике часто акцент делается на поведении: что правильно, что неправильно. Однако в психологической практике становится очевидным, что поведение — это лишь проявление внутреннего состояния.

«Адал Азамат» - это не просто человек, который соблюдает нормы. Это человек, который честен с собой.

Это проявляется в способности:

- осознавать свои чувства
- принимать их
- выражать их экологично

И здесь возникает ключевой момент: этому невозможно научить через объяснение. Это можно только прожить. У детей с особыми образовательными потребностями часто нарушена именно эта связь с собой. Ребёнок может не понимать, что он чувствует, или не иметь безопасного способа это выразить. И тогда его поведение становится языком его внутреннего состояния.

Искусственный интеллект: возможности и ограничения. Современные технологии искусственного интеллекта активно применяются в образовательной практике:

- диагностика уровня развития
- адаптивные обучающие системы
- мониторинг прогресса

Данные технологии повышают эффективность образовательного процесса [3].

Однако они имеют существенное ограничение — отсутствие эмоционального восприятия. Искусственный интеллект не способен распознавать глубину переживаний ребёнка и обеспечивать эмоциональную поддержку. Между тем, именно эмоциональная безопасность является ключевым фактором развития личности ребёнка. Арт-терапия — это не просто рисование или творчество. Это пространство, в котором ребёнок может говорить без слов. В своей практике можно наблюдать, как ребёнок, который не вступает в контакт, постепенно начинает проявляться через цвет, линии, образы.

Например: ребёнок с высоким уровнем тревожности сначала использует тёмные, резкие линии, избегает контакта. Со временем, в безопасной атмосфере, появляются другие цвета, мягкость, интерес к взаимодействию.

Это не просто изменение рисунка — это изменение внутреннего состояния.

Через такие процессы ребёнок:

- учится распознавать свои эмоции
- получает опыт принятия
- начинает доверять

И именно здесь формируется то самое качество «адал» — честность с собой.

Арт-терапия как средство эмоционального развития. Арт-терапия представляет собой метод психокоррекционной работы, основанный на использовании художественной деятельности для выражения внутреннего состояния личности [5].

В практике работы с детьми с ООП арт-терапия позволяет:

- снизить уровень тревожности
- развить эмоциональную осознанность
- улучшить коммуникативные навыки

Наблюдения показывают, что через художественное самовыражение ребёнок постепенно начинает проявлять свои эмоции и формировать доверие к окружающему миру.

Таким образом, арт-терапия способствует формированию внутренней честности — ключевого компонента концепции «Адал Азамат».

4. Синергия: технологии + живой подход

Современная практика требует не выбора «или–или», а сочетания.

Искусственный интеллект может:

- отслеживать динамику
- помогать в диагностике
- структурировать процесс

Арт-терапия:

- работает с глубиной
- помогает проживать
- формирует личность

И только вместе они дают результат. Если оставить только технологии — мы получим «обученного», но не чувствующего ребёнка. Если только эмоциональную работу — может не хватить системности. Баланс – это и есть современный подход.

Практическая значимость. Данный подход может применяться:

- в школах
- в центрах коррекции и реабилитации
- в работе педагогов-психологов

Он позволяет не только развивать навыки, но и формировать внутреннюю устойчивость ребёнка.

Психологические механизмы эффективности арт-терапии. Эффективность арт-терапии в работе с детьми с особыми образовательными потребностями обусловлена рядом психологических механизмов. Во-первых, это механизм проекции, при котором ребёнок переносит свои внутренние переживания на создаваемый образ. Это позволяет обойти вербальные ограничения и выразить то, что невозможно описать словами [5]. Во-вторых, важную роль играет механизм символизации. Через символы и образы ребёнок получает возможность структурировать внутренний опыт, придавая ему форму и смысл. В-третьих, арт-терапия активизирует процесс безопасного проживания эмоций, что особенно важно для детей с повышенной тревожностью и эмоциональной нестабильностью. В условиях принятия и отсутствия оценки ребёнок постепенно осваивает новые способы реагирования. Кроме того, в процессе творчества формируется ощущение контроля над ситуацией, что способствует снижению уровня внутреннего напряжения и развитию уверенности. Таким образом, арт-

терапия воздействует не только на эмоциональную сферу, но и на когнитивные и поведенческие компоненты личности.

Особенности работы с различными категориями детей с ООП. Арт-терапевтический подход требует учёта специфики различных категорий детей с особыми образовательными потребностями. Так, в работе с детьми с расстройствами аутистического спектра особое значение имеет:

- структурированность пространства
- предсказуемость процесса
- минимизация сенсорной перегрузки

Для детей с задержкой психического развития важно:

- постепенное усложнение заданий
- поддержка инициативы
- акцент на процессе, а не результате

В случае эмоционально-поведенческих нарушений ключевым становится создание безопасной среды, где ребёнок может выражать агрессию и напряжение в социально приемлемой форме. Индивидуализация подхода позволяет повысить эффективность арт-терапии и сделать её действительно развивающим инструментом.

Роль педагога-психолога в формировании «Адал Азамат». В условиях цифровизации возрастает роль педагога-психолога как носителя гуманистических ценностей.

Специалист выступает не только как диагност или коррекционный педагог, но и как:

- проводник эмоционального опыта
- фасилитатор личностного развития
- источник принятия и поддержки

Именно через отношения со взрослым ребёнок получает первый опыт безопасного взаимодействия, который впоследствии переносится на внешний мир.

В контексте формирования «Адал Азамат» педагог-психолог помогает ребёнку:

- научиться понимать себя
- развивать рефлекссию
- формировать внутренние ориентиры

Таким образом, личность специалиста становится важным фактором эффективности всей коррекционно-развивающей работы.

Ограничения и перспективы применения арт-терапии. Несмотря на высокую эффективность, арт-терапия имеет ряд ограничений.

К ним относятся:

- недостаточная подготовка специалистов
- формальное использование метода без понимания его глубины
- ограниченность времени в образовательных учреждениях

Также важно учитывать, что арт-терапия не даёт мгновенного результата и требует системной работы.

В то же время перспективы её применения связаны с:

- интеграцией в цифровую образовательную среду
- использованием гибридных форм (онлайн + офлайн)
- разработкой индивидуальных программ сопровождения

Современные технологии могут дополнять арт-терапию, но не заменять её, сохраняя баланс между технологичностью и человечностью.

Эмпирический компонент исследования. С целью практического подтверждения эффективности арт-терапии в формировании эмоциональной сферы детей с особыми образовательными потребностями было проведено наблюдательное исследование на базе коррекционно-развивающих занятий. В исследовании приняли участие 24 детей в возрасте от 4 до 12 лет с различными особенностями развития (задержка психического развития, эмоционально-поведенческие трудности). Работа проводилась в течение 8 недель и включала регулярные арт-терапевтические занятия (2 раза в неделю). Использовались такие методы, как:

- свободное рисование
- тематическое рисование (эмоции, «мой мир», «я и другие»)
- работа с цветом
- элементы сказкотерапии

Критерии наблюдения:

- уровень тревожности
- способность к выражению эмоций
- готовность к взаимодействию
- поведенческие реакции

Результаты наблюдения. В ходе исследования были зафиксированы следующие изменения:

- у большинства детей снизился уровень тревожности (наблюдалось уменьшение напряжения, снижение избегания)
- увеличилась способность к выражению эмоций через образы и, частично, вербально
- повысилась включённость в процесс взаимодействия
- снизилось количество импульсивных и протестных реакций

Особенно значимым является тот факт, что у детей появилась тенденция к осознанию своих состояний, что проявлялось в комментариях к собственным работам и попытках описать переживания.

Качественный анализ. На начальном этапе большинство работ отличались:

- использованием тёмных цветов
- хаотичностью линий
- отсутствием структурированности

К завершению цикла занятий наблюдались:

- появление более разнообразной цветовой гаммы
- структурированность изображений
- включение сюжетности

Данные изменения свидетельствуют о снижении внутреннего напряжения и формировании чувства безопасности.

Интерпретация результатов

Полученные результаты подтверждают, что арт-терапия способствует:

- развитию эмоциональной осознанности
- формированию навыков самовыражения
- снижению уровня тревожности

Важно отметить, что данные изменения напрямую связаны с формированием качеств, соответствующих концепции «Адал Азамат», а именно – внутренней честности, способности к самопониманию и экологичному выражению чувств. Таким образом, эмпирические данные подтверждают эффективность арт-терапии как метода психолого-педагогической поддержки детей с особыми образовательными потребностями.

В эпоху искусственного интеллекта особенно важно не потерять человека.

«Адал Азамат» - это не результат обучения, а результат внутреннего развития. Арт-терапия в работе с детьми с особыми образовательными потребностями становится тем инструментом, который помогает ребёнку: понять себя, принять себя, и постепенно научиться быть честным — в первую очередь перед собой. И именно на этой основе строится его взаимодействие с миром.

В эпоху искусственного интеллекта особенно важно не потерять человека как носителя ценностей, чувств и внутреннего опыта. Технологии способны оптимизировать образовательный процесс, однако они не заменяют живого взаимодействия и эмоционального развития личности.

«Адал Азамат» — это не результат обучения, а результат внутреннего развития, основанного на осознанности, честности и способности к самопониманию. Формирование данных качеств требует создания условий, в которых ребёнок может безопасно исследовать

свои переживания и выстраивать контакт с самим собой. Арт-терапия в работе с детьми с особыми образовательными потребностями становится тем инструментом, который помогает ребёнку: понять себя, принять себя, и постепенно научиться быть честным – в первую очередь перед к себе. Именно через проживание, а не через инструкцию формируется внутренняя устойчивость личности.

Результаты теоретического анализа и практического наблюдения подтверждают, что арт-терапия способствует развитию эмоциональной осознанности, снижению тревожности и формированию навыков самовыражения, что является важной основой личностного становления ребёнка. Особую значимость приобретает интеграция технологических и гуманистических подходов, при которой искусственный интеллект выступает вспомогательным инструментом, а ведущая роль в развитии личности сохраняется за человеческим взаимодействием.

Таким образом, формирование «Адал Азамат» в современных условиях возможно только при сохранении баланса между цифровыми возможностями и развитием внутреннего мира ребёнка. Именно этот баланс определяет качество будущего образования и общества в целом.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Алимбаев Р.Т., Айкынбаева Г.К. Методика определения уровня развития детей, поступающих в начальную школу. – Караганда, 2013. – С. 63–65.
2. Сарыбаева И.С. Методы и технологии социальной работы: учебное пособие. – Алматы: Казахский университет, 2013. – 105 с.
3. Государственная программа развития образования Республики Казахстан на 2011–2020 годы. – Алматы, 2011. – 54 с.
4. Выготский Л.С. Психология развития человека. – М.: Смысл, 2005. – 1136 с.
5. Копытин А.И. Арт-терапия: теория и практика. – СПб.: Питер, 2019. – 640 с.
6. Лебедева Л.Д. Арт-терапия в педагогике. – СПб.: Речь, 2012. – 256 с.

ӘӨЖ 158.15

БІЛІМ БЕРУ САПАСЫН АРТТЫРУДА БАСТАУЫШ МЕКТЕП ПЕН ОТБАСЫНЫҢ БІРЛЕСІП БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІН ЖЕТІЛДІРУ

Қалыбекқызы Айым

aigul_bekbol@mail.ru

7М01301 «Білім берудегі менеджмент» білім бағдарламасының 2 курс магистранты
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі, қауымд.профессор, п.ғ.к. - Утешкалиева А.М.

Бастауыш мектеп пен отбасының бірлесіп әрекет етуі - белгілі бір педагогикалық немесе басқаруға мақсатталған, арнаулы бағыттағы, ортақ мақсаты-оқушыны тұлға ретінде қалыптастыруды көздейтін екі жақты серіктестікті айтады.

Мектепте, отбасы да қоғамдық басты институттар болып табылады. Мектеп табалдырығын аттаған оқушы мектепті тәмамдағанша осы екі қоғамдық институттан тәрбие мен білім алып, тұлға ретінде қалыптасып шығады. Сондықтан екі қоғамдық институттың өзара бірлесіп бір мақсатта, бір бағытта әрекет етуінің маңыздылығы зор.

Кеңестер Одағы кезеңінен бастап бала тәрбиесіне тек мектеп ғана жауаптылықты алмайтындығын, бастауыш мектеп пен отбасы бірлесе отырып педагогикалық әрекет етудің нәтижесінде ғана оқушы талапқа сай қалыптасатындығы туралы белгілі болған.

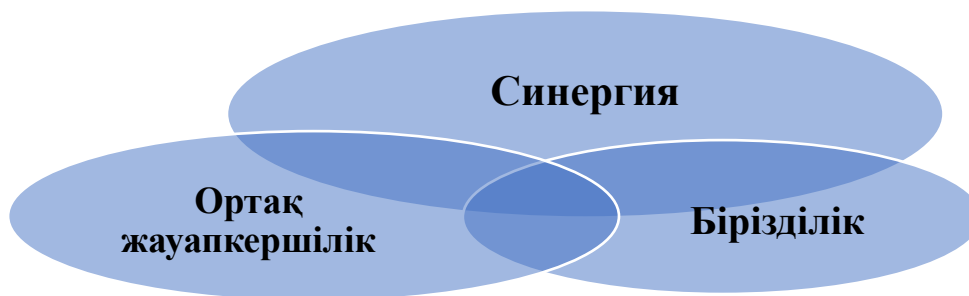
Бастауыш мектеп пен отбасы арасында бірлесіп әрекет ету немесе серіктестік негізінде байланыстар орнату келесідей факторларға негізделеді, бұл факторлардың әрқайсысы өз

деңгейінде жүргізілмесе баланың қалыптасуына кері ықпал ету қаупі де туындауы мүмкін. Ол факторларға мыналар жатады:

1. Бастауыш мектеп пен отбасы бірлесіп әрекет ету факторы. Бастауыш мектеп кезеңі баланың қалыптасуында маңызды рол ойнайтын физиологиялық және психологиялық кезең болып табылады. Бұл кезеңде баламен жұмыс жасауда отбасы бөлек, бастауыш мектеп бөлек әрекет етілген жағдайда бастауыш сынып оқушысының жан-жақты кемелденіп қалыптасуына қол жеткізу мүмкіндігі жойылады. Бұл дегеніміз баланың білімін арттыруда, тәрбиеленуінде, дүниетанымының қалыптасу процестерінде мектеп пен отбасы бірлесіп, бір бағытта жұмыстарды ұйымдастырудың маңыздылығы осы фактормен байланысты деген сөз.

2. Оқушының қалыптасуында бастауыш мектеп пен отбасының педагогикалық іс-әрекеттері өзара келісілген болуы керектігі. Бұл фактор да маңызды факторлардың бірі болып табылады. Баланы кемелденген тұлға ретінде қалыптастыру үшін бастауыш мектеп те, отбасы да бірдей, бір мақсатты тәрбиелеу және білім беру шараларын жүргізуі керек болады. екі қоғамдық институт бірлесе отырып, өзара хабар алмасу арқылы біртұтас білім беру, тәрбиелеу кеңістігін қалыптастыра алуы шарт.

3. Оқушының тұлға ретінде қалыптасуында бастауыш мектептің де, отбасының да алатын жауапкершілігі мен міндеткерлік деңгейі теңдей. Оқушының кемелденуіне және ересек тұлға ретінде қалыптасуына мектеп те, отбасы да бірдей деңгейде жауапты. Өйткені, осы екі қоғамдық институттардан үлгі ала отырып, білім алып, тәрбиеленіп, дәл осы институттардың ықпалымен бала дүниетанымы қалыптасқан (сурет-1).

Сурет-1. Бастауыш мектеп пен отбасы арасында бірлесіп әрекет ету факторлары

Бастауыш мектеп пен отбасы арасындағы бірлесіп әрекет ету мәселесін педагогикалық және білім беру менеджменті тұрғысынан зерттеген авторлардың ең көрнектісі А.А.Реана, Т.В.Коваленко болып, авторлар екі қоғамдық әлеуметтік институттар арасындағы (мектеп пен отбасы) байланыстың құрылымдық негіздерін тарихи кезеңдер бойынша құбылмалы өзгергендігін айта кетті. Авторлардың пайымдауынша Кеңестер Одағы тұсындағы орта мектеп пен отбасы арасындағы кез-келген байланыс объект-субъект принципі бойынша жүргізілген. Бұл жерде субъект –бұл білім беру мекемесі, яғни мектеп болса, ал, объект-бұл ата-аналар, яғни отбасы болатын. Осы кезеңде орта мектеп оқушылардың кемелденуіне, тұлға ретінде қалыптасуына жеке өзі жауапкершілікті алған және ата-анамен, отбасы мүшелерімен мектеп оқушыларын тәрбиелеу стилі, білім беру әдістемелеріне қатысты ешқандай есеп бермеген және екі қоғамдық институттың ең бастысы мектеп болып табылған. Мектеп отбасымен қарым-қатынасқа ресми түрде түсіп, авторитарлы байланыс стилін ұстануды жөн санаған.

Тәуелсіздік алғаннан кейін жағдай мүлдем өзгеріске ұшырады. Бастауыш мектеп тек білім беру тапсырыстарын жүзеге асыруға жауапты қоғамдық әлеуметтік институтқа айналды да, баланың кемелденуіне, тұлға ретінде қалыптасуына, дүниетанымының шыңдалуына ата-

ана немесе отбасы жауапкершілікті ала бастады. Осы тұста отбасы мен бастауыш мектеп арасындағы қарым-қатынастар субъект-субъект принципіне ауысты деп айтуға болады.

Бастауыш мектеп пен отбасы арасындағы бірлесіп әрекет ету шаралары оқушының тұлға ретінде қалыптасуында маңызды рол ойнайтыны айқындалған факт. Дегенмен, қазіргі таңда бастауыш мектеп оқушыларының көптеген ата-аналары мектеппен серіктестік құруға ұмтыла бермейді. Көпшілік ата-аналарда балаларының мектептегі өміріне қызығушылық танытатын уақыт тапшылығы проблемалары да кездесіп жатады. Сондықтан мектеп әкімшілігі отбасы институтын мектептегі оқу процесін басқаруға қатысты ынта мен ықылас ояту шараларын да өз деңгейінде ұйымдастыра білуі керек болады. Бұл туралы танымал педагог В.А. Сухомлинский былай деген болатын: «балаларды оқыту және тәрбиелеу шаралары тек мектептің немесе мұғалімнің міндет керлігі емес. Бұл ата-ананың да міндеті. Ата-аналарда педагогикалық мәдениет жоғары деңгейде қалыптасқан болуы шарт. Өйткені, педагогикалық мәдениеті қалыптасқан ата-ана ғана өз баласының мектептегі білім алу мен тәрбиелеу процесіне қосымша көмек көрсете алады». Көрнекті педагогтың тұжырымдамасы қазіргі күнге дейін өз өзектілігін жоғалтқан жоқ.

«Ата-аналарды –бастауыш мектеп жұмысына қосу» деген ұғым соңғы жылдары кеңінен кездесіп те жатыр. Ата-ана немесе отбасы институты бастауыш мектептегі оқушылардың білім алуы мен тәрбиеленуіне белсенді түрде қатыса алуы керек.

Бастауыш мектеп пен отбасының бірлесіп әрекет ету туралы педагогикалық, психологиялық, философиялық және білім беру менеджменті саласындағы әдебиеттерге шолу жасау арқылы екі институттың (отбасы мен бастауыш мектеп) арасындағы бірлесіп әрекет етудің басты қағидаттары бар екендігіне көз жеткізілді (кесте-1).

Кесте-1. Бастауыш мектеп пен отбасы арасындағы бірлесіп әрекет етудің басты қағидаттары

р/н	Басты қағидаттары	Барысы
1	Бастауыш мектеп пен отбасы-тең құқылы қоғамдық институттар	Екі қоғамдық институттың да білім беру процесіндегі мүдделері ортақ, құқықтары мен міндеткерліктері тең саналатын серіктестер болып табылады. Ешқайсысы жоғары да емес, төмен де емес ортақ деңгейде.
2	Бастауыш мектеп пен отбасының бірлесіп әрекет етуі-балаға бағытталған.	Екі қоғамдық институттың да іс-әрекеттері оқушыға бағытталған болып, белгілі бір мақсатқа негізделе отырып бірлескен екі қоғамдық институт мақсаттар мен міндеттерге сәйкес әрекет етуі керек болады.
3	Бастауыш мектеп пен отбасының бірлесіп әрекет етуі-оқушының құндылықтарын ескеру қағидаты.	Екі қоғамдық институт әрекет ету барысында оқушыға көмектесу, оны құрметтеу және оқушыға сенімділік таныту іспеттес құндылықтарға сүйенуі қажет.
4	Бастауыш мектептің оқушы тұлғасын қалыптастырудағы мүмкіндіктерін анықтап алу қағидаты	Отбасы- өз баласының мектепте алатын дағдысы, мектептің әлеуметтену мүмкіндіктері туралы, мектептегі тәрбиелеу стильдері туралы терең білімі болуы керек.
5	Отбасының қоғамдық институт ретінде баланың кемелденуіне әсер ету мүмкіндіктерін анықтап алу қағидаты	Бастауыш мектеп-оқушылардың отбасында алатын тәрбиесі туралы, отбасылық құндылықтардың баланың дүниетанымына ықпалы туралы білімдері болуы тиіс.
6	Бастауыш мектеп пен отбасының бірлесіп әрекет ету процесін ұйымдастыру және басқару қағидаты	Екі қоғамдық институт арасындағы қарым-қатынастың баланың қалыптасуына ықпал ету деңгейін әрдайым мониторинг жасап, басқарып, бақылап отыруы керек

Ол қағидаттар мынадай:

- отбасы мен бастауыш мектеп-білім беру процесіндегі ортақ мүдделі, құқықтары мен міндеткерліктері тең саналатын серіктестер болып табылады. Ешқайсысы жоғары да емес, төмен де емес ортақ деңгейде.
- отбасының да, бастауыш мектептің де іс-әрекеттері оқушыға бағытталған болып, белгілі бір мақсатқа негізделе отырып бірлескен екі қоғамдық институт мақсаттар мен міндеттерге сәйкес әрекет етуі керек болады.
- бастауыш мектеп пен отбасы бірлесе отырып әрекет ету барысында оқушыға көмектесу, оны құрметтеу және оқушыға сенімділік таныту іспеттес құндылықтарға сүйенуі қажет.
- мектеп әкімшілігі мен бастауыш сынып педагогтары, мұғалімдері оқушылардың отбасында алатын тәрбиесі туралы, отбасылық құндылықтардың баланың дүниетанымына ықпалы туралы білімдері болуы тиіс.
- отбасы мүшелерінің, оның ішінде ата-аналар өз балаларының мектепте алатын дағдысы, мектептің әлеуметтену мүмкіндіктері туралы, мектептегі тәрбиелеу стильдері туралы терең білімі болуы керек.
- -бастауыш мектеп те, отбасы да қоғамдық жекелеген институт ретінде оқушыға (балаға) ықпал ету мүмкіндіктерін кеңінен пайдалана білуі керек.
- мектеп әкімшілігі бастауыш мектеп пен отбасы арасындағы қарым-қатынастың баланың қалыптасуына ықпал ету деңгейін әрдайым мониторинг жасап, басқарып, бақылап отыруы.

Бастауыш мектеп әкімшілігінің отбасымен бірлесіп әрекет ету формалары мен әдіс-тәсілдері туралы зерттеген қазақстандық ғалымдардың бірі А.Д. Ансабаева болды. Автор бастауыш мектеп пен отбасы арасындағы диалогтың немесе байланыстың өзіндік ерекшеліктерін ескере отырып, екі қоғамдық институт арасындағы серіктестік тең деңгейде жүзеге асыру үшін мектеп әкімшілігі мынадай шараларды бірізділікпен жүзеге асыру керек деп мәлімдеді:

-мектеп әкімшілігі отбасымен тығыз қарым-қатынас орната отырып, ата-аналарға бастауыш сынып оқушысының психологиялық ерекшеліктері мен бала тәрбиесі (педагогикасы) туралы ақпараттармен белсенді түрде бөлісіп отыруы керек. Яғни, бастауыш мектеп-ағартушылық жұмыстарды жүргізуге міндеттелді.

-мектеп әкімшілігі білім беру мекемесіндегі педагогтар мен мұғалімдер арқылы ата-аналарға баланы тәрбиелеу стиліне қатысты тәжірибелік тұрғыдан қолдау көрсете білуі маңызды.

-мектеп әкімшілігі отбасымен қарым-қатынас барысында отбасылық тәрбиенің құндылығы туралы, мектептегі баланың әлеуметтенуі мен мектептің баланың ортасы ретінде ықпал ету деңгейі туралы тәжірибелерді бұқаралық ақпарат құралдарында жариялап, осы аталмыш мәселе туралы педагогикалық зерттеу жұмыстарын да жүргізіп отыруы керек болады.

-мектеп әкімшілігі отбасы мүшелерінің білім беру мекемесінде жүргізілетін оқыту және тәрбиелеу шараларына белсенділікпен араласуына жол ашуы керек.

-мектеп әкімшілігі отбасы мүшелеріне баланың қалыптасуы туралы, бала тәрбиесі туралы, бала дүниетанымы мен құндылықтарының, көзқарастары мен тұжырымдамаларының қалыптасуы туралы ата-аналардың өз білімін көтеруіне мотивациялануына жағдай жасауы керек (сурет-2).

Сурет-2. Бастауыш мектеп пен отбасы арасындағы бірлесіп әрекет ету процесінде мектеп әкімшілігінің атқарар міндеттері

Бастауыш мектеп пен отбасы арасында бірлесіп әрекет ету немесе серіктестік негізінде байланыстар орнату келесідей факторларға негізделеді, бұл факторлардың әрқайсысы өз деңгейінде жүргізілмесе баланың қалыптасуына кері ықпал ету қаупі де туындауы мүмкін. Бастауыш мектеп пен отбасы бірлесіп әрекет ету факторы. Бастауыш мектеп кезеңі баланың қалыптасуында маңызды рол ойнайтын физиологиялық және психологиялық кезең болып табылады. Бұл кезеңде баламен жұмыс жасауда отбасы бөлек, бастауыш мектеп бөлек әрекет етілген жағдайда бастауыш сынып оқушысының жан-жақты кемелденіп қалыптасуына қол жеткізу мүмкіндігі жойылады. Бұл дегеніміз баланың білімін арттыруда, тәрбиеленуінде, дүниетанымының қалыптасу процестерінде мектеп пен отбасы бірлесіп, бір бағытта жұмыстарды ұйымдастырудың маңыздылығы осы фактормен байланысты деген сөз. Оқушының қалыптасуында бастауыш мектеп пен отбасының педагогикалық іс-әрекеттері өзара келісілген болуы керектігі. Бұл фактор да маңызды факторлардың бірі болып табылады.

Сондықтан, баланы кемелденген тұлға ретінде қалыптастыру үшін бастауыш мектеп те, отбасы да бірдей, бір мақсатты тәрбиелеу және білім беру шараларын жүргізуі керек болады. екі қоғамдық институт бірлесе отырып, өзара хабар алмасу арқылы біртұтас білім беру, тәрбиелеу кеңістігін қалыптастыра алуы шарт. Оқушының тұлға ретінде қалыптасуында бастауыш мектептің де, отбасының да алатын жауапкершілігі мен міндеткерлік деңгейі теңдей. Оқушының кемелденуіне және ересек тұлға ретінде қалыптасуына мектеп те, отбасы да бірдей деңгейде жауапты. Өйткені, осы екі қоғамдық институттардан үлгі ала отырып, білім алып, тәрбиеленіп, дәл осы институттардың ықпалымен бала дүниетанымы қалыптасқан.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Зверева О.Л. Семейная педагогика и домашнее воспитание. М. : Академия, 1999. 160 с.
2. Козубовский В. М. Общая психология. Личность. М. Мн., 2004
3. Микляева Н. В. Создание условий эффективного взаимодействия с семьей. М. : Айри – Пресс, 2006. 144 с.
4. Нестерова А. А. Влияние родительского стиля воспитания на формирование семейного мифа. М.: МГСУ, 2002. 246 с.

5. Семья как социальная и эмоциональная единица. Санкт – Петербург: Питер. 2000. 27 с.
6. Сенько Т. В. Психология взаимодействия : Личность в семейном социуме. 2000. 43
7. Канаев Б.И. Педагогический анализ: что должен знать руководитель образовательного учреждения. / Библиотека журнала Директор школы, вып. 4. - 2010. М.: Сентябрь, 2010.- 208с
8. Исламгулова С.К. Управление развитием школы: технологический аспект. Алматы : ИПК. Уч.метод.пос., 2010.-300 с.
9. Т.Кылыбаев.Управление развитием школы. Алматы: И.ПК. Уч.метод.пос., 2011.- 145 с.

ӘОЖ 376.011.3-051

АРНАЙЫ ПЕДАГОГТАРДЫ ДАЯРЛАУДЫҢ МАҢЫЗЫ

Құбашева Нүргүл Дәулетқызы

kubasheva_nurgul@mail.ru

7М01101 - Педагогика және психология білім бағдарламасының ІІ курс магистранты,
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі, э.ғ.к., профессор - Сабирова Ж.

Аңдатпа. Мақалада Қазақстан Республикасындағы педагогикалық білім беру үдерісінде арнайы педагогтермен жұмысты ұйымдастырудың ғылыми-теориялық негіздері қарастырылады. Инклюзивті білім беру жағдайында арнайы педагогтердің кәсіби қызметі, оларды даярлау ерекшеліктері және педагогикалық кадрлардың кәсіби құзыреттілігін қалыптастыру мәселелері талданады. Зерттеу нәтижесінде арнайы педагогтермен тиімді жұмыс жүргізу педагогикалық білім беру сапасын арттырудың маңызды факторы екені айқындалды.

Кілт сөздер: педагогикалық білім беру, арнайы педагогика, инклюзивті білім беру, ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылар, кәсіби құзыреттілік.

Қазақстан Республикасында білім беру мен тәрбие бағыттары үнемі даму үстінде. Әр адам білімге тең қолжетімділік алуы тиіс. Бұл – инклюзивті қоғам құрудың басты талабы. Бұл мақсатқа жетудің негізгі құрамдас бөлігі — арнайы педагогтарды кәсіби, сапалы дайындау. Арнайы педагогика – ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар мен ересектерге бағытталған арнайы білім саласы.

Арнайы педагогтар – тұлғаның ерекше дамуы мен оқу ерекшеліктерін терең түсінетін, психологиялық-педагогикалық тұрғыдан қолдау көрсете білетін мамандар.

Арнайы педагогтардың білім беру жүйесіндегі орны мен маңызын инклюзивті білімнің жүзеге асырылу бағыттары мен тығыз байланысты.

Қазіргі білім беру жүйесінде инклюзивті білім беру принциптері маңызды орын алады. Бұл — бұқаралық білім беру мекемелерінде әртүрлі мүмкіндіктері бар оқушылардың бірге оқуы. Мұндай жүйенің табысты жүзеге асуы арнайы педагогтардың кәсіби дайындығына тікелей байланысты.

Арнайы педагог:

- Оқушылардың жеке қажеттіліктерін анықтайды;
- Оқу бағдарламаларын түзетеді;
- Оқушыларды әлеуметтік ортаға бейімдеуге көмектеседі.

Арнайы педагогтарды даярлаудың маңыздылығы әлеуметтік теңдік пен қолжетімділікті қамтамасыз ету.

Арнайы педагогтар балалар мен жасөспірімдердің әлеуметке толыққанды қатысуына жағдай жасайды. Олар:

- Балалардың өзін-өзі бағалау қабілетін арттырады;
- Қоғамға бейімделуге көмектеседі;
- Отбасыларды қолдауды ұйымдастырады.

Бұл – қоғамдағы әлеуметтік теңдіктің басты факторы.

Білім беру сапасын арттыруға ықпал етуде арнайы педагогтардың рөлі:

- Оқу бағдарламаларын оқушының мүмкіндігіне қарай бейімдейді;
- Ең тиімді оқыту тәсілдерін қолданады;
- Оқу процесінде жеке қолдау көрсетеді.

Осылайша олар ерекше қажеттіліктері бар балалардың білім сапасын арттырады.

Психологиялық-педагогикалық қолдауды қамтамасыз етуде арнайы педагогтар балалардың эмоционалдық, әлеуметтік, тілдік дамуын зерттеп, қажетті қолдауды қамтамасыз етеді. Бұл балалардың жан-жақты дамуы үшін өте маңызды.

Ғылыми зерттеулер мен жетекші ғалымдардың көзқарастары

Арнайы педагогика саласын зерттеген ғалымдар мен олардың еңбектері білім беру тұжырымдамаларын дамытуға ықпал етті.

Лев Семенович Выготский (Л. С. Выготский) Выготский әлеуметтік даму теориясын ұсынып, балалардың даму процесін оқу мен әлеуметтік орта байланысы арқылы түсінді. Оның еңбектері арнайы педагогика үшін өте құнды, себебі ол оқушының әлеуетін ашу үшін әлеуметтік өзара әрекеттестіктің рөлін айқындады.

Выготский — даму психологиясы мен әлеуметтік білім беру туралы еңбектері арқылы арнайы педагогикаға үлкен әсер еткен ғалым.

Негізгі еңбектері

1. **Thought and Language** (1934) — Дәл қазақша аудармасы: *Ойлау және тіл*.
→ Оқушылардың тіл және ойлау байланысын зерттейді.
2. **Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes** (1978).
→ Қоғамдық өзара әрекеттестіктің оқушының дамуына әсерін көрсетеді.
3. **Educational Psychology** (1997).
→ Білім беру психологиясының теориялық негіздері.
4. **The Collected Works of L. S. Vygotsky** (6 томдық жинақ).
→ Барлық іргелі мақалалары мен зерттеулері.
5. **The History of the Development of Higher Mental Functions**.
→ Жоғары психикалық функциялардың дамуы туралы.

Мария Монтессори (M. Montessori) Монтессори әдісі – жеке ерекшеліктерге арналған оқыту тәсілі. Ол балалардың өзінше оқу қабілетін дамытуды мақсат тұтады, бұл арнайы білім беру саласында өте маңызды.

Монтессори педагогикасы — жеке тұлғаның даму ерекшелігін басым қоятын педагогикалық әдіс.

Негізгі еңбектері

1. **The Montessori Method** (1912).
→ Монтессори әдісінің теориясы мен тәжірибесі.
2. **Dr. Montessori's Own Handbook** (1914).
→ Әдістерді қолданудың нақты үлгілері.
3. **The Absorbent Mind** (1949).
→ Баланың қоршаған ортаны “жіп сияқты сорып алуы” туралы.
4. **Education for a New World** (1946).
→ Білім берудің әлеуметтік рөлі.
5. **The Secret of Childhood** (1936).
→ Балалардың ішкі мотивациясын түсіндіреді.

Жан Пиаже (J. Piaget) Пиаже когнитивтік дамудың сатылық теориясын зерттеген. Оның теориясы оқушылардың ойлау ерекшеліктерін бағалауға және тиімді оқыту стратегияларын таңдауға мүмкіндік береді. Бұл арнайы педагогтар үшін оқу бағдарламаларын жеке жоспарлауда негіз бола алады.

Пиаже когнитивтік даму теориясының негізін салған психолог. Оның еңбектері балалардың ойлау ерекшеліктерін түсінуге көмектеседі.

Негізгі еңбектері

1. **The Language and Thought of the Child** (1923).
→ Балалардың тіл мен ойлау байланысын зерттейді.
2. **The Child's Conception of the World** (1926).
→ Баланың әлемге деген түсінігінің даму сатылары.
3. **The Child's Conception of Physical Causality** (1930).
→ Себеп-салдар байланысын түсіну.
4. **The Moral Judgment of the Child** (1932).
→ Баланың моральдық бағалауының дамуы.
5. **Play, Dreams and Imitation in Childhood** (1951).
→ Ойын мен қиялдың даму рөлі.
6. **Genetic Epistemology** (1970).
→ Танымдық даму теориясы — Piaget жүйесінің философиялық негізі.

Арнайы педагогтарды даярлаудың қазіргі жағдайы мен болашағы
Қазақстандағы жағдайы.

Қазақстанда арнайы педагогтарды даярлау жүйесі еліміздің білім беру стандарттарына сай дамып келеді. Жоғары оқу орындарында арнайы педагогика мамандығы бар, мұнда студенттер теориялық білімнің уаң-ақ практикалық дағдыларды да игереді.

Болашақта арнайы педагогтардың рөлі одан әрі артады:

- Инклюзивті білім беру кеңейеді;
- Оқу технологиялары мен психологиялық бағалау әдістері жетілдіріледі;
- Мамандардың даярлығы халықаралық стандартқа сәйкес жоғары деңгейде жүргізіледі.

Қорытындылай келе, арнайы педагогтарды даярлау – қоғамымыздағы ең маңызды әлеуметтік міндеттердің бірі. Инклюзивті білім беру жүйесін тиімді жүзеге асыру, білім сапасын арттыру, әлеуметтік теңдік пен қолжетімділікті қамтамасыз ету — барлығы құрамдас бөлік ретінде арнайы педагогтардың кәсіби дайындығына байланысты.

Арнайы педагогтар — бұл тек білім беретін мамандар ғана емес, әрбір оқушының жан-жақты дамуының, әлеуметтік белсенділігінің, өзіне деген сенімінің кепілі. Сондықтан да елімізде арнайы педагогикалық білім сапасын арттыру – ұлттық білім беру саясатындағы басым бағыт.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Лев Семенович Выготский. (1983). *Собрание сочинений: В 6 т. Т. 5. Основы дефектологии*. Москва: Педагогика. Электронды нұсқа: <https://www.psychology-online.net/articles/doc-1567.html>
2. Жан Пиаже. (2003). *Психология интеллекта*. Санкт-Петербург: Питер. Баспа туралы ақпарат: <https://www.piter.com/product/psihologiya-intellekta>
3. Мария Монтессори. (1967). *The Absorbent Mind*. New York: Holt, Rinehart and Winston. Кітап туралы ақпарат: <https://montessori-namta.org/shop/the-absorbent-mind/>
4. Қазақстан Республикасының Парламенті. (2007). *Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы*. Ресми мәтін: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000319>

5. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі. (2015). *Қазақстан Республикасында инклюзивті білім беруді дамытудың тұжырымдамалық тәсілдері*. Құжат: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1500000645>
6. UNESCO. (1994). *The Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education*. Paris: UNESCO. Ресми құжат: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000098427>
7. Айтбаева, А. Б. (2014). *Арнайы педагогика негіздері*. Алматы: Қазақ университеті. Университет баспасы: <https://kaznu.kz>
8. Сүлейменова, Р. А. (2018). Инклюзивті білім беру жағдайында арнайы педагогтың кәсіби құзыреттілігі. *Педагогика және психология*, №2, 45–52. Журнал туралы ақпарат: <https://bulletin-pedagogy.kaznu.kz>
9. Валерий Лебединский. (2004). *Нарушения психического развития в детском возрасте*. Москва: Академия. Баспа туралы ақпарат: <https://academia-moscow.ru>

ӘОЖ 658.562

ТОЛЫҚТЫРЫЛҒАН ШЫНДЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН МЕКТЕП БАҒДАРЛАМАСЫНДА ТИІМДІ ҚОЛДАНУ

Құлынтай Айнұр Серікқызы

ainuka.serikovna91@gmail.com

Информатика ББ II курс магистранты,

Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе қ., Қазақстан

Нысандардың дұрыс бейнеленуін қамтамасыз ететін AR-маркерлер мен үшөлшемді модельдерді қолдануға негізделген қосымшаның архитектурасына ерекше назар аударылады. Сонымен қатар AR-маркерлерді пайдалану арқылы робототехникалық модельдерді интерактивті түрде зерттеуге мүмкіндік беретін пайдаланушы интерфейсі қарастырылады, оған визуалды нұсқаулар, басқару элементтері және оқу материалын көрнекі түрде ұсыну кіреді.

Қосымшаның әртүрлі робот түрлері мен олардың құрылымдарын көрнекі түрде зерттеуді қамтамасыз ететін негізгі мүмкіндіктері қарастырылады. Мақалада білім беру үдерісінде қосымшаның дұрыс әрі тұрақты жұмыс істеуін қамтамасыз етуге бағытталған шаралар сипатталған.

Функционалдық мүмкіндіктерді кеңейту, интерактивтілік деңгейін арттыру, визуализацияны жақсарту және қосымшаны білім беру үдерісінің міндеттеріне бейімдеу тұрғысынан мобильді AR-қосымшаны дамыту перспективалары талданады.

Алынған нәтижелер таңдалған технологияны қолданудың орындылығын растайды. Жүргізілген зерттеу информатика пәнін оқыту үдерісіне, әсіресе робототехниканың негіздерін оқыту барысында толықтырылған шындық технологияларын интеграциялаудың маңыздылығын көрсетеді, бұл оқу материалының көрнекілігін, білім алушылардың қызығушылығын және оны меңгеру тиімділігін арттыруға ықпал етеді. Unity платформасы негізінде әзірленген мобильді AR-қосымша әртүрлі робот түрлерінің үшөлшемді модельдерін визуализациялауға, олардың құрылымын зерттеуге, анықтамалық ақпарат алуға және интерактивті әрекеттерді орындауға мүмкіндік береді.

Жүргізілген зерттеулер AR-технологияларды білім беру қосымшаларына интеграциялаудың маңыздылығын дәлелдейді және робототехникаға қатысты тақырыптарды оқытуға арналған неғұрлым бейімделген әрі тиімді құралдарды жасауға ықпал ететінін көрсетеді.

Түйін сөздер: толықтырылған шындық; AR-технологиялар; мобильді AR-қосымша; Unity платформасы; робототехника; 3D модельдер; AR-маркерлер; цифрлық білім беру технологиялары.

Кіріспе

Қазіргі заманғы білім беру белсенді цифрландыру және ақпараттық-коммуникациялық технологияларды енгізу жағдайында дамып келеді, бұл оқу үдерісін ұйымдастыруда жаңа тәсілдерді іздеуді талап етеді. Болашағы зор бағыттардың бірі – виртуалды нысандарды нақты ортаға кіріктіруге және күрделі оқу ұғымдарын көрнекі түрде ұсынуға мүмкіндік беретін толықтырылған шындық технологиясын қолдану болып табылады.

AR-технологияларды қолдану әсіресе информатика сабақтарында, оның ішінде дәстүрлі оқыту құралдарымен көрсету қиын абстрактілі модельдерді, техникалық құрылғылар мен үдерістерді қамтитын «Робототехника» бөлімін оқыту барысында ерекше өзектілікке ие. Толықтырылған шындықты пайдалану робототехниканы оқыту үдерісін оқушылар үшін анағұрлым интерактивті, көрнекі және қолжетімді етуге мүмкіндік береді [1, 54 бет].

Зерттеудің мақсаты информатика сабақтарында робототехниканың негіздерін оқытуға арналған, оқу материалын меңгеру тиімділігін арттыруға бағытталған толықтырылған шындық элементтері бар мобильді қосымшаны әзірлеу және енгізу болып табылады.

Аталған жұмыста робототехниканың негіздерін оқуға арналған Unity платформасы негізінде әзірленген мобильді AR-қосымшаны жасау және апробациялау қарастырылады. Қосымша роботтардың үшөлшемді модельдерін визуализациялауды, олардың құрылымын талдауды және интерактивті әрекеттерді орындау мүмкіндігін қамтамасыз етеді. Зерттеу барысында алынған нәтижелер AR-технологияларды қолданудың тиімділігін және оларды білім беру тәжірибесіне енгізудің орындылығын растайды [2, 242 бет].

Зерттеу материалдары мен әдістері

Зерттеу нысаны цифрлық технологияларды пайдалану арқылы информатика пәнін оқыту үдерісі болып табылады. Зерттеу пәні мектептегі информатика курсына «Робототехника» бөлімін оқытудың тиімділігін арттыру мақсатында толықтырылған шындық технологиясын қолдану болып табылады.

Зерттеудің негізгі құралы Unity платформасында әзірленген мобильді AR-қосымша болды, ол әртүрлі робот түрлерінің (өнеркәсіптік манипуляторлар, дрондар, робот-шаңсорғыштар, медициналық роботтар) үшөлшемді модельдерін визуализациялауды қамтамасыз етеді. Қосымша оқушыларға роботтардың құрылымын бақылауға, оларды құрамдас бөліктерге бөліп қарастыруға, анықтамалық ақпарат алуға және бұрылу бұрышын өзгерту немесе құрылғыны еңкейтуге объектілердің реакциясын бақылау сияқты интерактивті әрекеттерді орындауға мүмкіндік береді.

Жұмыстың мақсатына жету үшін келесі әдістер қолданылды:

1. толықтырылған шындық технологиялары және оларды білім беру тәжірибесінде қолдану мәселелеріне арналған ғылыми әдебиеттер мен оқу-әдістемелік материалдарды талдау;

2. функционалдық мүмкіндіктерін, артықшылықтары мен шектеулерін анықтау мақсатында информатика пәнін оқытуға бағытталған қолданыстағы AR-қосымшаларды салыстырмалы талдау;

3. Unity платформасын және AR-маркерлерді пайдалана отырып, робототехникалық модельдермен визуализациялау және интерактивті өзара әрекеттесуді қамтамасыз ететін мобильді AR-қосымшаны жобалау және әзірлеу;

4. оқушылардың оқу қызметін бақылауды, практикалық тапсырмаларды орындауын талдауды және оқу материалын меңгеру деңгейін бағалауды қамтитын оқу үдерісінде қосымшаны апробациялау;

5. оның педагогикалық тиімділігін объективті бағалау үшін AR-қосымшаны енгізуге дейін және енгізуден кейін алынған эксперименттік деректерді өңдеу және салыстыру.

Зерттеудің әдіснамалық негізін оқытуда заманауи цифрлық технологияларды қолдану тиімділігін зерттеуге бағытталған жүйелік тәсіл мен педагогикалық диагностика әдістері құрайды [3, 160 бет]. Әзірленген қосымша тұрақтылық, өнімділік және қолдану ыңғайлылығы

тұрғысынан тестіленді, ал апробация нәтижелері AR-технологиялардың оқушылардың қызығушылығы мен оқу үлгеріміне әсерін талдау үшін пайдаланылды.

Робототехникаға қатысты тақырыптарды меңгеру тиімділігі туралы деректер әр сабақтың рефлексия және бағалау кезеңдерінде жиналды, бұл тақырыпты игеру барысындағы ілгерілеуді бағалауға және жетілдіруді қажет ететін проблемалық тұстарды анықтауға мүмкіндік берді [4, 524 бет].

Зерттеу барысында келесі әдістер қолданылды:

1. оқушыларға сауалнама жүргізу (сұрақтар сандық сипатта болды, бағалау шкаласы 1-ден 10-ға дейін);
2. эксперименттік зерттеу (оқу үлгерімі нәтижелерін салыстыру жүргізілді);
3. тестілеу (әзірленген қосымшаны қолдануға дейін және қолданғаннан кейін білім алушылардың білім деңгейін анықтау мақсатында тестілеу жүргізілді).

Нәтижелер және оларды талқылау

Unity платформасында мобильді AR-қосымшаны әзірлеу қойылған мақсаттарға қол жеткізуге мүмкіндік беріп, оқушылар үшін робототехниканың негіздерін көрнекі түрде оқып-үйренуді қамтамасыз етті.

Қосымшаны тестілеу барысында пайдаланушы интерфейсінің ыңғайлылығы, үшөлшемді модельдермен жұмыс істеудің тұрақтылығы, жүйенің өнімділігі және AR-маркерлермен өзара әрекеттесу тиімділігі бағаланды.

Толықтырылған шындық технологияларын қолдану виртуалды нысандармен жұмыс істеу ерекшеліктеріне бейімделген, интуитивті түрде түсінікті интерфейсті құруға мүмкіндік берді. Визуалды элементтер мен үшөлшемді модельдерді басқару элементтері навигацияның ыңғайлылығын арттырып, қосымшамен өзара әрекеттесу барысында когнитивтік жүктемені төмендетті. Тестілеу барысында оқушылар негізгі функцияларды тез меңгеріп, 3D модельдермен оңай әрекеттескені және роботтардың құрылымын талдау, нысандардың орналасуын өзгерту сияқты интерактивті әрекеттерді еркін орындағаны анықталды.

Жүйенің жұмысын талдау қосымшаның үшөлшемді модельдерді визуализациялау және өңдеу міндеттерін тиімді атқаратынын көрсетті. Нысандардың бірқалыпты бейнеленуі, AR-маркерлермен дұрыс жұмыс істеуі және графикалық ресурстардың оңтайландырылуы интерактивті әрекеттер кезінде кідірістердің минималды болуын қамтамасыз етті. Сахна құрылымы мен скрипт логикасын оңтайландыру пайдаланушы әрекеттеріне нысандардың жауап беру жылдамдығын арттыруға мүмкіндік берді, бұл виртуалды роботтармен белсенді өзара әрекеттесу кезінде аса маңызды.

AR-маркерлермен және роботтардың үшөлшемді модельдерімен жұмыс істеуді қамтитын қосымшаның интерактивті мүмкіндіктері оқушылардың қызығушылығын арттырудың тиімді құралы ретінде танылды. Тестілеу нәтижелері интерактивті визуализацияны қолдану робототехниканы оқытудың дәстүрлі әдістерімен салыстырғанда қосымшамен жұмыс істеудің орташа уақытын шамамен 15%-ға арттыратынын көрсетті. Оқушылар роботтардың құрылымы мен функцияларын зерттеуге үлкен қызығушылық танытып, модельді құрамдас бөліктерге бөлу және нысандардың орналасуын өзгертуге реакциясын бақылау сияқты интерактивті әрекеттерді белсенді орындады. Деректерге сәйкес, білім алушылардың 90%-ы алғашқы танысудан кейін де қосымшамен белсенді жұмыс істеуді жалғастырған, бұл AR-технологияларды қолдану оқу материалының меңгерілуі кезінде зейіннің тұрақтылығы мен мотивацияның артқанын көрсетеді.

Пайдаланушы интерфейсі қосымшаның негізгі оқу модульдеріне құрылымдалған қолжетімділікті қамтамасыз ететін орталықтандырылған мәзір түрінде жүзеге асырылған. Мәзірдің әрбір тармағы робототехниканың негізгі аспектілерін қамтитын жеке тақырыптық бөлімге сәйкес келеді. Атап айтқанда, роботтарды жіктеу, даму тарихы, датчиктердің жұмыс істеу принциптері, басқару алгоритмдері, қозғалыс қағидаттары және робототехникалық жарыстар сияқты қолданбалы сценарийлер қарастырылады.

Интерфейс модульдік және когнитивтік қолжетімділік қағидаттарын ескере отырып әзірленген, бұл пайдаланушыға түсетін жүктемені азайтып, интуитивті түрде түсінікті

навигацияны қамтамасыз етеді. Мәтіндік белгілермен үйлескен визуалды иконкаларды қолдану ақпаратты жылдам қабылдауға ықпал етіп, қосымшаның функционалдық мүмкіндіктерін оңай бағдарлауға мүмкіндік береді. Мәзір элементтерінің түстік градиациясы интерактивті компоненттерге назар аудартып, мобильді құрылғыларда жұмыс істеу кезінде интерфейстің оқылымдылығын арттырады [5, 145 бет].

Аталған интерфейс құрылымы қосымшаның архитектурасындағы маңызды компонент болып табылады, себебі ол пайдаланушы әрекеттері мен AR-нысандармен өзара әрекеттесудің білім беру сценарийлері арасындағы логикалық байланысты қамтамасыз етеді. Жүзеге асырылған экран оқу үдерісін басқарудың орталық түйіні қызметін атқарып, оқу материалын жүйелі және мақсатты түрде меңгеруге жағдай жасайды, сондай-ақ білім алушылардың қызығушылығын арттырып, білім беру ортасында мобильді AR-қосымшаны пайдаланудың тиімділігін жоғарылатады.

Әзірленген мобильді AR-қосымшада көріністі қайта жүктемей-ақ функционалдық модульдер арасында динамикалық ауысуды қамтамасыз ететін пайдаланушы интерфейсін басқарудың бағдарламалық механизмі іске асырылған. Бұл тәсіл AR-визуализацияның тұрақтылығын сақтауға және қосымшаның өнімділігін арттыруға мүмкіндік береді, бұл толықтырылған шындық технологияларымен жұмыс істеу барысында аса маңызды болып табылады [6, 27 бет].

```
using UnityEngine;
public class MenuController : MonoBehaviour
{
    [Header("Panels")]
    public GameObject mainMenuPanel;
    public GameObject robotTypesPanel;
    // "Робот түрлері"
    public void OpenRobotTypes()
    {
        mainMenuPanel.SetActive(false);
        robotTypesPanel.SetActive(true);
    }
    public void BackToMainMenu()
    {
        robotTypesPanel.SetActive(false);
        mainMenuPanel.SetActive(true);
    }
}
```

Ұсынылған шешімнің жаңашылдығы интерфейсін модульдік ұйымдастырылуында көрініс табады, мұнда мәзір элементтері оқу сценарийлерімен және интерактивті AR-нысандармен тікелей байланысты. Бұл іске асыру қосымшаның құрылымын білім беру міндеттеріне икемді түрде бейімдеуге мүмкіндік береді, бөлімдер арасындағы навигация уақытын қысқартады және білім алушылардың қызығушылығын арттыра отырып, оқу материалын тиімді меңгеруге ықпал етеді [7, 173 бет].

Білім алушының мобильді қосымшамен өзара әрекеттесу үдерісі смартфон экраны арқылы жүзеге асырылады. AR-маркерді пайдалану виртуалды нысанның нақты кеңістікте дәл орналасуын, масштабталуын және бағдарлануын қамтамасыз етеді.

Роботтандырылған манипулятордың үшөлшемді моделі робототехникалық жүйелердің құрылымдық элементтері мен кинематикалық ерекшеліктерін көрнекі түрде зерттеуге мүмкіндік береді. Виртуалды нысан маркермен дұрыс сәйкестендіріліп, құрылғының қарау бұрышы өзгерген кезде де кеңістіктік тұрақтылықты сақтайды, бұл трекинг және визуализация алгоритмдерінің дұрыс жұмыс істейтінін дәлелдейді [8, 45 бет, 9, 95 бет]. Мұндай тәсіл физикалық жабдықты пайдаланбай-ақ күрделі техникалық нысандарды шынайы түрде көрсетуге мүмкіндік береді.

Апробация нәтижелері төмендегіні көрсетті:

1. барлық AR-маркерлер дұрыс танылады, ал виртуалды нысандар қажетті масштабта және дұрыс орналасуда пайда болады;

2. модельдерді бөлшектеу функциясы оқушыларға роботтардың ішкі құрылымын және компоненттердің өзара әрекеттесу ретін визуалды түрде зерттеуге мүмкіндік береді;

3. бұрыш мәндерін енгізу және нысандардың айналуын басқару функциялары роботтардың әртүрлі сценарийлердегі жұмысын интерактивті әрі көрнекі түрде көрсетуге жағдай жасайды;

4. роботтың астындағы нысандардың түсін тану функциясы дұрыс жұмыс істеп, модельдердің сенсорлық элементтерімен өзара әрекеттесу мүмкіндігін көрсетеді;

5. оқушылар қосымшаның негізгі функцияларын тез меңгереді, 3D-модельдермен белсенді әрекеттеседі және «Робототехника» бөлімін оқыту барысында жоғары мотивация көрсетеді [10, 136 бет].

1-кестеде ұсынылған нәтижелерді талдау AR-технологияларды қолдану дәстүрлі оқыту әдістерімен салыстырғанда оқушылардың қызығушылығын және оқу материалын меңгеру тиімділігін арттыратынын көрсетті. Интерактивтілік, көрнекілік және виртуалды нысандармен манипуляция жасау мүмкіндігі кеңістіктік ойлауды қалыптастыруға, роботтардың жұмыс істеуінің техникалық қағидаттарын түсінуге, сондай-ақ талдау және конструкторлық қызмет дағдыларын дамытуға ықпал етеді.

1-кесте. Мобильді AR-қосымшаны робототехниканы оқыту барысында қолданудың тиімділігін бағалау

Тиімділік көрсеткіші	Өлшеу әдісі	AR-қосымшаны қолдануға дейін	AR-қосымшаны қолданғаннан кейін	Нәтиже
Оқу материалының меңгеру деңгейі	Тестілеу (балл, %)	Орташа деңгей	Ортадан жоғары	Оқу үлгерімінің көрсеткіштерінің өсуі
Оқылып жатқан тақырыпқа қызығушылық	Оқушыларға сауалнама (1–10)	5-6	8-9	Мотивацияның елеулі өсуі
Оқушылардың қатысу белсенділігі	Бақылау, белсенділікті талдау	Төмен орташа	Жоғары	Материалмен жұмыс уақытының шамамен 15%-ға ұлғаюы
Роботтардың құрылымын түсіну	Тестілеу, практикалық тапсырмалар	Жартылай түсіну	Негізгі элементтердің толық түсінімі	Тақырыпты меңгеру сапасының артуы
Талдау және кеңістіктік ойлау дағдылары	Тапсырмаларды орындауды талдау	Орташа деңгей	Жоғары деңгей	Талдау дағдыларының жақсаруы
Зейіннің тұрақтылығы	Бақылау	Зейіннің тез төмендеуі	Тұрақты зейін	Оқушылардың 90%-ы белсенді жұмысын жалғастырады
Интерфейстің ыңғайлылығы мен қолжетімділігі	Оқушыларға сауалнама	-	10 баллдық шкала бойынша 8–9	Интерфейс интуитивті түсінікті деп танылды

Осылайша, әзірленген және апробацияланған мобильді AR-қосымша толықтырылған шындық технологияларын мектептегі информатика оқыту процесіне енгізудің тиімділігін растайды және оқу процесінің сапасын арттыру мақсатында осындай цифрлық ресурстарды қолданудың әлеуетін көрсетеді.

Қорытынды

Зерттеу аясында Unity платформасында орта буын оқушылары үшін робототехниканың негіздерін оқытуға арналған мобильді AR-қосымша әзірленіп, апробацияланды. Қосымша әртүрлі типтегі роботтардың үшөлшемді модельдерін визуализациялауды, оларды құрамдас бөліктерге бөлуді, функциялары мен қолдану салаларын көрсету мүмкіндігін, сондай-ақ виртуалды нысандармен интерактивті әрекеттер орындауды қамтамасыз етеді.

Апробация нәтижелері толықтырылған шындық технологияларын қолдану оқу материалын көрнекілеу, оқушылардың қызығушылығын арттыру және «Робототехника» бөлімін меңгеру тиімділігін жоғарылататынын көрсетті. Оқушылар қосымшаның негізгі функцияларын тез меңгереді және роботтардың құрылымдары мен жұмыс істеу принциптерін оқуға тұрақты қызығушылық танытады.

Зерттеудің ғылыми жаңашылдығы 3D-модельдер, AR-маркерлер және интерактивті оқу сценарийлерін біріктіретін мобильді AR-қосымшаның құрылымын әзірлеуде, сондай-ақ осы технологиялардың білім беру үдерісіне оң әсерін анықтауда көрініс табады.

Жұмыстың нәтижелері цифрлық білім беру ресурстарын әрі қарай әзірлеу, оқу-әдістемелік құралдар жасау және педагогтардың кәсіби біліктілігін арттыру үшін қолданылуы мүмкін, бұл мектептегі информатика оқытуда заманауи технологияларды интеграциялауға ықпал етеді.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Якименко О. В., Стась А.Н. Применение обучающих программ-тренажёров в обучении программированию // Вестник ТГПУ. - 2009. - № 1. - С. 54-55.
2. Seymour P. The Children's Machine: Rethinking School in the Age of the Computer // Choice Reviews Online. - 1993. - № 3. - С. 241-243.
3. Kafai Y. B., Resnick M. Constructionism in practice: designing, thinking, and learning in a digital world. - Mahwah: NJ : Lawrence Erlbaum Associates, 1996. - 168 с.
4. Byrne J. R., Fisher L., Tangney B. A. 21st century teaching and learning approach to computer science education: teacher reactions // Communications in Computer and Information Science. - 2016. - № 1. - С. 523-540.
5. Feldman J. The structure of perceptual categories // Journal of Mathematical Psychology. - 2020. - № 2. - С. 145-170.
6. Буистов В.В., Гречко В.С., Андрейченко А.А. Возможности и перспективы использования языка программирования python в мобильной разработке //Наука и образование в эпоху перемен: перспективы развития, новые парадигмы. - 2022. - С. 27-28.
7. Увалиев Б. К., Четтыкбаев Р. К. Применение технологий виртуальной и дополненной реальности в образовании // Сборник докладов Международного научного Конгресса. - Алматы: Издательство Международного научного конгресса, 2021. - С. 172-177.
8. Ермаков Ж. Қ., Нұрбек А. Қ. Цифрлық трансформация және Қазақстандағы білім беру жүйесінің жаңартылуы // Қазақстан білім академиясының журналы. - 2022. - № 1 (47). - Б. 45-58.
9. Айтқұлов Б. Т. STEM-білім беру жүйесінде робототехниканы оқыту ерекшеліктері // Қазақ инновациялық университетінің хабаршысы. - 2020. - № 4 (36). - С. 92-101.
10. Ma J. The ambiguity of the transition to primary school: reconceptualising it as a multi-dimensional unity // Oxford Review of Education. - 2026. № 52. - С. 135–151.

ЖОҒАРЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНА КӘСІБИ БАҒДАР БЕРУ ЖҮЙЕСІН ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР АРҚЫЛЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ

Құрманқұлова Амангул

7М01101 – Педагогика және психология білім бағдарламасының 2 курс магистранты
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі, п.ғ.д., профессор – Джанзакова Ш.И.

Аңдатпа. Мақалада жоғары сынып оқушыларына кәсіби бағдар беру жүйесін ұлттық құндылықтар арқылы ұйымдастыру мәселесі қарастырылады. Зерттеуде ұлттық құндылықтардың оқушылардың кәсіби таңдауы мен мотивациясына әсері, кәсіби бағдар беру кезеңдері мен әдістемелік тәсілдері талданады. Автор кәсіби бағдар беруді тиімді жүзеге асыру үшін ұлттық мәдениет, дәстүрлер және моральдық қағидаларды интеграциялаудың маңыздылығын көрсетеді. Мақалада кәсіби бағдар беру жүйесінің диагностикалық, ақпараттық-танымдық, кеңес беру және практикалық кезеңдері сипатталған. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, ұлттық құндылықтар арқылы кәсіби бағдар беру оқушылардың жеке қасиеттерін, қызығушылықтарын ескере отырып мамандық таңдауына, рухани және мәдени дамуына ықпал етеді.

Кілт сөздер: кәсіби бағдар беру, жоғары сынып оқушылары, ұлттық құндылықтар, мәдениет, дәстүрлер, мотивация, оқушылардың кәсіби таңдауы, білім беру жүйесі, рухани даму, педагогикалық әдістеме

Қазіргі заманда жастардың кәсіби бағдарын дұрыс ұйымдастыру – қоғам мен мемлекет үшін маңызды міндеттердің бірі. Кәсіби бағдар беру жүйесі оқушыларға өз қабілеттерін, мүдделерін және еңбек нарығының талаптарын сәйкестендіру арқылы өмірлік жолын таңдауға көмектеседі. Осы үдерісті ұлттық құндылықтар арқылы жүзеге асыру – болашақ мамандардың рухани және мәдени негізін қалыптастыруға ықпал етеді.

Ұлттық құндылықтардың рөлі. Ұлттық құндылықтар – бұл халықтың тарихи тәжірибесі, мәдени дәстүрлері, моральдық нормалары мен дүниетанымының жиынтығы. Олар адамға өзіндік ерекшелігін сездіруге, қоғамдағы өз орнын түсінуге және өмірлік таңдау жасау кезінде дұрыс бағытты таңдауға көмектеседі. Кәсіби бағдар беру жүйесінде ұлттық құндылықтарды интеграциялау оқушылардың жеке қасиеттерін, мүдделерін және қабілеттерін жан-жақты ескере отырып бағыт береді.

Ұлттық құндылықтар – бұл белгілі бір халықтың тарихи дәстүрлері, мәдени мұрасы, моральдық және этикалық нормалары, дүниетанымы мен өмір сүру принциптерінің жиынтығы. Олар қоғамның біртұтас мәдени және рухани жүйесін қалыптастырады және ұрпақтан ұрпаққа беріледі.

Ұлттық құндылықтар тек мәдени немесе рухани феномен ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік, моральдық және психологиялық бағыттағы маңызды көрсеткіш болып табылады.

Ұлттық құндылықтардың түрлері

1. Мәдени-құндылықтар:

- Тіл, әдебиет, музыка, фольклор, ұлттық өнер.
- Мысалы, қазақ тілін сақтау, жыр-дастандарды насихаттау, ұлттық би және әндерді үйрету.

2. Дәстүрлік құндылықтар:

- Халықтық салт-дәстүрлер, мерекелер, тұрмыстық ережелер.
- Мысалы, Наурыз мерекесі, қонақжайлылық, қымыз ішу дәстүрі.

3. Моральдық және этикалық құндылықтар:

- Адалдық, әділдік, сыйластық, еңбекқорлық, ата-анаға құрмет.
- Бұл құндылықтар адамның жеке тұлғалық қасиеттерін қалыптастырады.

4. Тарихи құндылықтар:

- Елдің тарихына, батырлар мен көрнекті тұлғалардың ерліктеріне қатысты мұралар.
- Мысалы, Қаракерей Қабанбай мен Бауыржан Момышұлының ерліктерін насихаттау.

5. Қоғамдық-саяси құндылықтар:

- Азаматтық жауапкершілік, патриотизм, қоғамға қызмет ету.
- Халықтың бірлігі мен мемлекетке адалдығын дамытуға бағытталған.

Ұлттық құндылықтардың маңызы

1. **Рухани дамуды қамтамасыз етеді:** Адамның жеке тұлғалық қасиеттерін қалыптастырады.
2. **Ұлттық сана-сезімді қалыптастырады:** Халыққа, тілге, мәдениетке деген сүйіспеншілікті тәрбиелейді.
3. **Қоғамдық бірлікті нығайтады:** Халық арасындағы өзара сыйластық пен түсіністікті дамытады.
4. **Білім беру жүйесінде қолданылады:** Ұрпаққа мәдени мұра мен өмірлік принциптерді үйрету арқылы педагогикалық мақсатқа жетеді.
5. **Кәсіби бағдар беруде пайдаланылады:** Студенттер мен оқушылардың жеке қасиеттерін, қызығушылықтарын және ұлттық құндылықтарын ескере отырып, болашақ мамандықты таңдауға бағыт береді.

Халықтық салт-дәстүрлер

Халықтық салт-дәстүрлер – бұл ұрпақтан ұрпаққа берілетін, қоғамдағы өмірлік тәжірибені, моральдық және әлеуметтік нормаларды бейнелейтін әрекеттер мен рәсімдер. Олар адамдар арасындағы қарым-қатынасты реттейді және ұлттық бірегейлікті сақтауға көмектеседі.

Мысалдар:

- **Қонақжайлылық:** Қазақ қоғамында қонақты сыйлау, дастарқан жаю дәстүрі, қонаққа арналған тағамдар.
- **Құдалық:** Үйлену тойы мен некеге тұру рәсімдеріндегі дәстүрлі келісімдер.
- **Той тойлау:** Ұлттық мерекелер, туған күн, ақсақалдар кеңесінде рәсімдер өткізу.
- **Ата-баба рухына құрмет көрсету:** Қарауыл, ас беру, ескерткіштерге сыйыну.

Мерекелер

Ұлттық мерекелер – халық өміріндегі маңызды оқиғаларды атап өту, тарихи немесе діни естеліктерді сақтау шаралары. Олар халықтың мәдениетін, тарихын, салт-дәстүрін көрсетеді.

Мысалдар:

- **Наурыз:** Көктемнің келуі, жаңару мен табиғатқа сыйыну мерекесі. Дастарқан жайылып, ұлттық ойындар ойналады, күй мен би орындалады.
- **Құрбан айт:** Діни мереке ретінде отбасы мен қоғамдағы бірлікті арттырады, қайырымдылыққа бағыттайды.
- **Тәуелсіздік күні (16 желтоқсан):** Мемлекеттің тәуелсіздігін атап өту, патриоттық тәрбиенің бір құралы.

Тұрмыстық ережелер

Тұрмыстық ережелер – күнделікті өмірде қолданылатын, отбасы мен қоғамда тәртіпті сақтау, сыйластықты нығайтуға бағытталған нормалар.

Мысалдар:

- **Құрмет көрсету:** Ата-ананы, үлкендерді сыйлау, қарттарға жол беру, дастарқан басында құрмет көрсету.
- **Отбасы тәртібі:** Үй іші тазалығын сақтау, кішілерді тәрбиелеу, үйде үлкендердің сөзіне құлақ асу.
- **Табиғатқа құрмет:** Су, жер, мал сияқты табиғи ресурстарды сақтап, құрметтеу дәстүрлері.

- **Қол беріп сәлемдесу және қоштасу:** Кездесу мен қоштасу рәсімдеріндегі сыпайылық нормалары.

Маңызы

- Халықтық салт-дәстүрлер мен мерекелер ұлттық сананы қалыптастырады.
- Тұрмыстық ережелер қоғамдағы тәртіп пен өзара сыйластықты нығайтады.
- Жастарды тәрбиелеуде, әсіресе кәсіби бағдар беру, мәдени таным мен моральдық құндылықтарды үйретуде маңызды рөл атқарады.
- Ұлттық құндылықтарды сақтау арқылы қоғам бірлігін, мәдени мұраны, тіл мен дәстүрді сақтауға болады.

Кәсіптік бағдар – бұл адамның жеке қабілеттері, мүдделері мен құндылықтарын ескере отырып, болашақ мамандығын таңдауға бағытталған үдеріс. Ол оқушылар мен студенттердің өзін-өзі тануына, қызығушылықтарын анықтауына және еңбек нарығының талаптарына сәйкес дұрыс шешім қабылдауына көмектеседі.

Кәсіптік бағдар беру тек мамандық таңдаумен шектелмейді, сонымен қатар адамның кәсіби құндылықтарын, еңбек этикасын және әлеуметтік дағдыларын қалыптастыруға бағытталған.

Кәсіптік бағдар беру мақсаттары

1. **Жеке қасиеттерді анықтау:** Оқушының қызығушылығы, қабілеті, білім деңгейі және құндылықтық бағдарын зерттеу.
2. **Мамандық туралы ақпарат беру:** Әр түрлі саладағы кәсіби бағыттар, оқу орындары мен болашақ жұмыс орындары туралы мәлімет ұсыну.
3. **Мамандық таңдауға қолдау көрсету:** Оқушының қабілеттері мен құндылықтарын ескере отырып, дұрыс бағытқа бағыттау.
4. **Өзін-өзі дамытуға ықпал ету:** Өзіндік жауапкершілікті қалыптастыру және оқу мотивациясын арттыру.
5. **Қоғамға бейімдеу:** Студенттің таңдаған мамандығы қоғам мен экономикаға сәйкес болуы.

Кәсіби бағдар беру жүйесінің негізгі элементтері:

1. **Диагностикалық кезең:** Оқушылардың қызығушылығы, қабілеттері мен құндылықтық бағдарларын анықтау. Мысалы, тесттер, психологиялық сауалнамалар және мотивациялық сұхбаттар.
2. **Ақпараттық-танымдық кезең:** Ұлттық құндылықтарды ескере отырып, әртүрлі мамандықтар мен оқу бағыттары туралы ақпарат беру. Бұл кезеңде мәдениет пен дәстүрлердің кәсіби таңдау үшін маңызын көрсету маңызды.
3. **Кеңес беру және бағыттау:** Мұғалімдер мен психологтар оқушыларға олардың мүдделері мен құндылықтарына сәйкес мамандықтарды ұсынады, ұлттық ерекшеліктерін ескере отырып кәсіби жолды таңдауына көмектеседі.
4. **Практикалық кезең:** Оқушыларға шынайы еңбек тәжірибесі, экскурсиялар, кәсіби іс-шаралар арқылы таңдаған мамандығын тәжірибеде тексеру мүмкіндігі беріледі.

Кәсіптік бағдар беру әдістері

- **Психологиялық тесттер:** Қабілеттер мен қызығушылықты анықтау.
- **Сауалнама және өзін-өзі бағалау:** Оқушының мүдделері мен құндылықтарын зерттеу.
- **Тәжірибелік сабақтар мен экскурсиялар:** Мамандық әлемін шынайы таныстыру.
- **Рөлдік ойындар мен тренингтер:** Кәсіби дағдыларды дамыту және шешім қабылдауды үйрету.
- **Педагогикалық кеңес беру:** Жеке немесе топтық кеңес арқылы бағыт беру.

Ұлттық құндылықтар арқылы кәсіби бағдар беру тәсілдері:

- Мәдениет пен дәстүрлерді таныстыру: Қазақ халқының еңбекке, білімге және қоғамға деген көзқарасын көрсету.
- Рөлдік ойындар мен тренингтер ұйымдастыру: Әр мамандыққа тән ұлттық құндылықтар мен кәсіби талаптарды тәжірибелік түрде меңгерту.

- Ұлттық салт-дәстүрлер мен кейіпкерлерді үлгі ретінде қолдану: Балаларды өмірлік және кәсіби шешімдер қабылдауда рухани бағыттау.

Рөлдік ойындар мен тренингтерді ұйымдастыру

Рөлдік ойындар – бұл оқушыларға нақты мамандық немесе әлеуметтік рөлді имитациялау арқылы тәжірибе жинауға мүмкіндік беретін педагогикалық әдіс.

Тренингтер – бұл арнайы құрылымдалған интерактивті сабақтар, онда студенттер практикалық дағдыларын дамыту, шешім қабылдау қабілетін жетілдіру және әлеуметтік өзара әрекеттестікті үйрену үшін қатысады.

Мақсаты

1. Оқушыларға кәсіби қызметтің нақты жағдайларын тәжірибеден өткізу мүмкіндігін беру.
2. Қабілеттер мен мүдделерді анықтау, кәсіби таңдау процесін жеңілдету.
3. Ұлттық құндылықтарды және мәдени ерекшеліктерді тәжірибеде көрсету.
4. Командалық жұмыс, коммуникация және әлеуметтік дағдыларды дамыту.
5. Шешім қабылдау және жауапкершілік дағдыларын қалыптастыру.

Рөлдік ойындардың түрлері

1. **Мамандық рөлін имитациялау:**
 - Мысалы, оқушылар «мұғалім», «дәрігер», «инженер» немесе «бизнесмен» рөлін ойнайды.
 - Бұл өз қызығушылықтарын анықтауға және кәсіби бағдар беруге көмектеседі.
2. **Сценарийлік ойындар:**
 - Студенттер белгілі бір сценарий бойынша әрекет етеді (мысалы, клиентпен жұмыс, жобалық тапсырма).
 - Практикалық шешім қабылдау дағдылары дамиды.
3. **Мәжіліс немесе пікірталас рөлдік ойыны:**
 - Студенттер әр түрлі рөлдерде қоғамдағы немесе кәсіптік жағдайдағы пікірталас жүргізеді.
 - Коммуникация мен ұжымдық шешім қабылдау машықтары дамиды.

Тренингтерді ұйымдастыру тәсілдері

1. **Командалық тренингтер:**
 - Студенттер топқа бөлініп, белгілі бір кәсіби мәселені шешуге тырысады.
 - Мысалы, «Жоба жасау», «Клиентпен келіссөз жүргізу».
2. **Қиын жағдайларды шешу тренингтері:**
 - Студенттерге шынайы өмірлік немесе кәсіби қиындықтар ұсынылады.
 - Бұл рөлдік шешім қабылдау мен жауапкершілікті дамытуға көмектеседі.
3. **Мотивациялық және өзін-өзі тану тренингтері:**
 - Студенттер өз күшті және әлсіз жақтарын анықтайды.
 - Мамандыққа сай қабілеттерді бағалау және мотивацияны арттыру мақсатында қолданылады.

Артықшылықтары

- Кәсіби бағдар беру процесін интерактивті және қызықты етеді.
- Студенттердің оқу белсенділігін арттырады.
- Ұлттық құндылықтарды тәжірибеде көрсетуге мүмкіндік береді (мысалы, қонақжайлылық, сыйластық, адалдық).
- Коммуникациялық, әлеуметтік және шешім қабылдау дағдыларын дамытады.
- Жоғары сынып оқушыларының өз қызығушылықтарын және кәсіби бейімділігін анықтауға септігін тигізеді.

Қорытынды

Жоғары сынып оқушыларына кәсіби бағдар беру жүйесін ұлттық құндылықтар арқылы ұйымдастыру – тек мамандық таңдау емес, сонымен қатар оқушылардың рухани, моральдық

және мәдени дамуына ықпал ететін кешенді процесс. Бұл тәсіл болашақ мамандардың кәсіби қабілеттерін дамытып қана қоймай, олардың ұлттық санасын қалыптастыруға да мүмкіндік береді. Сондықтан кәсіби бағдар беру жүйесін ұйымдастыруда ұлттық құндылықтарды интеграциялау – қазіргі заманғы білім беру үдерісінің маңызды аспектісі болып табылады.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Ахметов, Н. Кәсіби бағдар беру жүйесі және жасөспірімдер психологиясы. – Алматы: Фолиант, 2018. – 160 с.
2. Баймуханбетова, Г.Т. Ұлттық құндылықтар негізінде оқушыларды тәрбиелеу. – Астана: Білім, 2019. – 132 с.
3. Кузнецова, Е.В. Педагогические технологии профессиональной ориентации школьников. – Москва: Просвещение, 2020. – 200 с.
4. Савельева, М.А. Ролевые игры и тренинги в образовательном процессе. – Санкт-Петербург: Питер, 2019. – 180 с.

ӘОЖ 37.025.3

БАСҚАРУ ҚЫЗМЕТІНДЕ КӘСІБИ КОММУНИКАЦИЯНЫ ЭМОЦИОНАЛДЫ ИНТЕЛЛЕКТ НЕГІЗІНДЕ ЖЕТІЛДІРУ

Құспанова Аңсағаным Маратқызы

abdurrahim2017@mail.ru

7М01101 - Педагогика және психология білім бағдарламасының II курс магистранты,
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі, пс.ғ.к., қауымдастырылған профессор - Сабирова Ж.Н.

Аңдатпа. Басқару қызметінде кәсіби коммуникацияның сапасы ұйымның жалпы тиімділігі мен жетістігіне тікелей әсер ететін маңызды факторлардың бірі болып табылады. Қазіргі замандағы басқарушылардан тек кәсіби білім мен техникалық дағдылар ғана емес, сондай-ақ эмоционалды құзыреттілік – эмоционалды интеллект (EQ) да талап етіледі. Бұл мақалада басқарушылық қызметте эмоционалды интеллекттің кәсіби коммуникацияны жетілдірудегі рөлі жан-жақты қарастырылады. Эмоционалды интеллекттің негізгі компоненттері – өзін-өзі тану, өзін-өзі басқару, мотивация, эмпатия және әлеуметтік дағдылар – талданып, олардың шешім қабылдау сапасына, командамен жұмыс жасауға және ұйымдық мәдениетке тигізетін ықпалы көрсетіледі. Сонымен қатар, мақалада басқарушылардың EQ деңгейін арттыруға арналған практикалық әдістер мен тәсілдер ұсынылады, соның ішінде күнделікті кәсіби тәжірибеде эмоцияларды тиімді басқару, қызметкерлермен сенімді қарым-қатынас орнату, қақтығыстарды конструктивті шешу және командалық ынтымақтастықты нығайту жолдары қарастырылады. Бұл зерттеу басқарушыларға кәсіби коммуникацияны жетілдіру, ұйым ішіндегі эмоционалды климатты тұрақтандыру және команданың жалпы өнімділігін арттыруға бағытталған нақты ұсыныстар береді.

Түйін сөздер: эмоционалды интеллект, кәсіби коммуникация, басқару, көшбасшылық, ұйымдық мәдениет, эмоциялық құзыреттілік, командамен жұмыс.

Қазіргі заманғы басқару қызметі тек әкімшілік немесе ұйымдастырушылық міндеттерді орындаумен шектелмейді. Ұйымның тиімділігі көбіне басқарушының адамдармен дұрыс қарым-қатынас орната алу қабілетіне байланысты. Сондықтан қазіргі менеджерден тек кәсіби білім мен дағды емес, эмоционалды құзыреттілік те талап етіледі. Эмоционалды интеллект (EQ) басқарушының кәсіби құзыреттілігінің негізгі құрамдас бөлігі болып табылады [1,187-6]. Эмоционалды интеллект – бұл жеке адамның өз эмоцияларын, сондай-ақ өзгелердің

эмоцияларын түсіну, басқару және мақсатқа сай пайдалану қабілеті [2,34-6]. Басқару қызметінде EQ кәсіби коммуникацияны жетілдірудің тиімді құралы болып саналады, себебі ол шешім қабылдаудан бастап командалық жұмысты үйлестіруге дейінгі барлық процестерде эмоциялық факторларды ескеруге мүмкіндік береді [4,42-6]. Эмоционалды интеллект қызметкерлердің мотивациясын арттыруға, қақтығыстарды азайтуға, сенімділік пен ынтымақтастықты қалыптастыруға ықпал етеді [5,56-6]. Мысалы, жобалық топтағы қиын жағдайларды басқаруда EQ жоғары менеджер қызметкерлердің сезімін ескеріп, тапсырмаларды әділ бөледі, бұл командалық тиімділікті арттырады, стресс пен шиеленісті азайтады [2,76-6].

Эмоционалды интеллект ұғымы соңғы онжылдықтарда психология және менеджмент саласында кеңінен зерттелді. П. Сэловей мен Дж. Мэйер EQ-ны эмоцияларды қабылдау, түсіну және реттеу қабілеті ретінде сипаттайды [1,189-6]. Олар эмоционалды интеллектті жеке тұлғаның өз эмоционалды тәжірибесін тиімді басқару арқылы әлеуметтік және кәсіби өмірде табысқа жетуді қамтамасыз ететін механизм деп қарастырады [1,189-6]. Д. Гоулман бұл ұғымды кеңейтіп, басқару саласындағы маңызын нақты көрсетті [2,45-6]. Гоулман бойынша эмоционалды интеллект басқарушының шешім қабылдау сапасын, командадағы қарым-қатынасты және ұйым ішіндегі психологиялық климатты жақсартуда маңызды рөл атқарады [2,48-6]. Гоулманның теориясына сәйкес эмоционалды интеллект бес компоненттен тұрады, олар басқарушылық қызметте кәсіби коммуникацияны жетілдіруде бір-бірімен байланысты жұмыс істейді:

1. Өзін-өзі тану – өз эмоцияларын анықтау және олардың іс-әрекетке ықпалын түсіну қабілеті. Бұл компонент басқарушыға өз реакцияларын бағалап, объективті шешім қабылдауға мүмкіндік береді. Мысалы, командалық жиналыс кезінде реніш немесе қобалжу сезімін тану басқарушыға эмоцияны бақылауға және сабырлы пікір білдіруге көмектеседі [2,51-6].

2. Өзін-өзі басқару – стресс немесе қысым жағдайында сабырлы болу және эмоцияларды тиімді басқару дағдысы. Бұл қабілет қақтығыстардың алдын алу, қызметкерлермен сенімді қарым-қатынас орнату және кәсіби шешім қабылдауда маңызды. Мысалы, екі қызметкер арасындағы түсінбеушілікті шешкенде, эмоцияны басқару арқылы басқарушы бейтарап және конструктивті тәсіл қолдана алады [4,63-6].

3. Мотивация – мақсатқа жетуге ұмтылу, табандылық көрсету және жеке, сондай-ақ ұйымдық жетістіктерге ұмтылу қабілеті. Мотивациясы жоғары басқарушы өз командасын ынталандырып, қиын жобаларды табысты аяқтауға қол жеткізеді, қызметкерлердің белсенділігін арттырады [5,78-6].

4. Эмпатия – басқалардың сезімдері мен қажеттіліктерін түсіну қабілеті. Эмпатиялық басқарушы қызметкерлердің көңіл-күйі мен жағдайын ескеріп, олармен тиімді өзара әрекеттеседі. Мысалы, қызметкердің жеке мәселесін ескеріп, жұмыс кестесін икемдеу оның өнімділігін және ұйымға деген сенімін арттыра алады [2,54-6].

5. Әлеуметтік дағдылар – адамдармен тиімді қарым-қатынас орнату, команда ішінде үйлесімділікті қамтамасыз ету және ұйымдық мақсаттарға жетуге ықпал ету қабілеті. Бұл дағды көшбасшылық қасиеттерді дамытып, кәсіби коммуникацияны күшейтеді. Мысалы, әлеуметтік дағдылары мықты басқарушы жобалық топтағы әр түрлі пікірлерді біріктіріп, ортақ шешімге жеткізе алады [4,68-6].

Эмоционалды интеллекттің әр компоненті өз алдына маңызды болса да, олар бір-бірімен тығыз байланысты және біртұтас жүйе ретінде әрекет етеді. Өзін-өзі тану мен өзін-өзі басқару басқарушының шешім қабылдау сапасына, кәсіби жауапкершілігіне және стресс жағдайындағы тұрақтылығына тікелей әсер етсе, эмпатия мен әлеуметтік дағдылар командалық жұмыс пен ұйымдық тиімділікті арттырады. Басқарушы өз эмоцияларын тиімді бақылай білсе, ол қызметкерлердің реакцияларын да дұрыс бағалай алады, бұл ұйым ішіндегі қарым-қатынасты үйлесімді етеді, сенім мен өзара түсіністікті нығайтады және шиеленістердің алдын алады. Мысалы, жобалық топта күтпеген қиындықтар туындаған жағдайда, эмоционалды тұрақтылығы жоғары басқарушы қызметкерлердің қобалжу немесе уайым сезімдерін дұрыс қабылдап, оларға қолдау көрсету арқылы тапсырмаларды тиімді бөле

алады. Кәсіби коммуникация – ұйым ішінде ақпарат алмасу, қызметкерлер арасындағы өзара әрекеттесу және басқарушылық шешімдерді жүзеге асыру процесі. Тиімді коммуникация мына көрсеткіштермен сипатталады:

- Ақпаратты нақты және түсінікті жеткізу. Басқарушы мақсатты, міндеттерді және тапсырмаларды қызметкерлерге түсінікті тілде жеткізсе, түсінбеушіліктер мен қателіктер азаяды.
- Кері байланысты дұрыс ұйымдастыру. Қызметкерлердің ұсыныстарын, пікірлерін тыңдау және конструктивті пікір айту ұйым ішіндегі ашықтықты арттырады [2,72-6].
- Сенімді және ашық қарым-қатынас орнату. Басқарушы қызметкерлерге сенім білдіріп, олардың ой-пікірін ескере білсе, командалық ынтымақтастық күшейеді [5,100-6].
- Эмоционалды тұрақтылықты сақтау және қақтығыстарды конструктивті шешу. Басқарушы шиеленістер кезінде сабырлы болып, объективті шешім қабылдай білсе, команда мүшелері де эмоцияларын тиімді басқарады және ұйымішілік мәселелер тез әрі дұрыс шешіледі [4,115-6].

Сонымен қатар, кәсіби коммуникацияда эмоционалды интеллекттің рөлі ерекше. EQ жоғары деңгейдегі басқарушы қызметкерлердің эмоциялық жағдайын дұрыс түсініп, олардың психологиялық реакцияларын алдын ала сезіне алады. Бұл оған қиындықтар мен қақтығыстарды тиімді басқаруға, командалық жұмыс өнімділігін арттыруға және ұйым ішіндегі жалпы психологиялық климатты тұрақтандыруға мүмкіндік береді [2,80-6]. Эмоционалды интеллект тек қызметкерлермен қарым-қатынас үшін ғана емес, сонымен бірге стратегиялық шешім қабылдау, команда мотивациясын арттыру және ұйымдық мақсаттарға жету үшін де маңызды құрал болып табылады. Мұндай басқарушылық тәсіл нәтижесінде қызметкерлер өздерін қауіпсіз және бағаланған сезінеді, жұмыс процесіне белсенді қатысып, өз идеяларын ашық білдіруге ынталанады. Бұл өз кезегінде ұйымның жалпы тиімділігін арттырып, ұзақ мерзімді перспективада тұрақтылығын қамтамасыз етеді [5,101-6].

Эмоциялардың рөлі коммуникацияда аса маңызды, сондықтан эмоционалды интеллект бұл процестің ажырамас бөлігі болып табылады. EQ жоғары деңгейдегі басқарушы қызметкерлердің эмоционалды жағдайын дұрыс түсініп, олардың сезімдері мен реакцияларын алдын ала болжай алады [2,85-6]. Бұл оған қиындықтар мен қақтығыстарды уақтылы анықтап, оларды конструктивті түрде шешуге мүмкіндік береді. Мысалы, командалық жобада кейбір қызметкерлер тапсырманың күрделілігі немесе уақыт қысқалығы салдарынан қобалжу сезімін білдіруі мүмкін. Эмоционалды интеллектті жақсы меңгерген басқарушы олардың сезімін түсініп, тапсырмаларды әділ бөліп, қосымша ресурстар мен қолдау ұсына алады, сол арқылы қызметкерлердің өнімділігін арттырады және ұйым ішіндегі психологиялық ахуалды тұрақтандырады [4,123-6].

Эмпатия – бұл басқалардың сезімдері мен қажеттіліктерін түсіне білу қабілеті, ол кәсіби қарым-қатынаста шешуші рөл атқарады [2,90-6]. Басқарушы эмпатияны тиімді қолданған кезде қызметкерлердің көңіл-күйін, эмоционалды реакцияларын және жеке жағдайларын ескеріп, өз әрекеттерін соларға бейімдей алады. Мысалы, қызметкер жеке қиындықтарға тап болған жағдайда, басқарушы оның жағдайын ескеріп, жұмыс жүктемесін азайтып немесе икемді кесте ұсына алады. Мұндай әрекеттер сенімділікті арттырып қана қоймай, қызметкерлердің ұйымға деген адалдығын және командалық ынтымақтастығын күшейтеді [5,113-6]. Сонымен қатар, эмоционалды интеллект басқарушыға қызметкерлер арасындағы байланыс пен қарым-қатынасты жақсартуға, олардың кәсіби дамуына ықпал етуге мүмкіндік береді. EQ жоғары деңгейдегі басқарушы ашық диалог жүргізуге, кері байланысты тиімді пайдалануға және команда мүшелерін өз пікірін еркін білдіруге ынталандыруға қабілетті. Бұл тәсіл қызметкерлердің шығармашылық әлеуетін арттырып, ұйым ішіндегі жұмыс атмосферасын үйлесімді және мотивациялық ортаға айналдырады [4,129-6]. Нәтижесінде, эмоционалды интеллект тек жеке басқарушының кәсіби дағдысы ретінде ғана емес, сонымен бірге ұйымдық тиімділікті арттырудың маңызды құралы ретінде қарастырылуы керек. EQ басқарушыға командалық үйлесімділікті нығайтуға, қақтығыстарды жеңіл шешуге және ұйым ішіндегі жалпы психологиялық климатты тұрақтандыруға мүмкіндік береді, бұл өз

кезегінде ұйымның ұзақ мерзімді тұрақтылығы мен стратегиялық мақсаттарына қол жеткізуге ықпал етеді [2, 95-6]. Мысалы, топтық жобаны орындау кезінде кейбір қызметкерлерге қосымша қолдау қажет болуы мүмкін. Эмпатиялық басқарушы олардың сезімін ескеріп, тапсырмаларды әділ бөлуді қамтамасыз етіп, қосымша ресурстар немесе кеңестер ұсына алады. Мұндай әрекеттер қызметкерлер арасындағы сенімділік пен ынтымақтастықты арттырып, командалық жұмыстың тиімділігін күшейтеді. Сонымен қатар, эмпатия қызметкерлерге өз идеяларын ашық жеткізуге және жаңа бастамаларға белсенді қатысуға мүмкіндік береді. Басқарушы олардың пікірін тыңдап, түсінгенін көрсеткен сайын ұйым ішіндегі қарым-қатынастың сапасы жақсарып, эмоционалды ахуал тұрақтанады. Эмпатия тек қызметкерлермен байланыс орнатуға ғана емес, сонымен бірге көшбасшылық қабілеттерді нығайтуға да елеулі ықпал етеді [2, 97-6].

Эмоционалды интеллектті жүйелі түрде дамыту басқарушыға командадағы қатынасты нығайтуға, қақтығыстарды жеңіл шешуге және ұйым ішіндегі жалпы психологиялық климатты тұрақтандыруға мүмкіндік береді. EQ жоғары деңгейдегі басшылар қызметкерлердің эмоцияларын дұрыс түсініп, олардың мотивациясын арттыра алады, шешім қабылдау процесін әділ және саналы жүргізеді. Мұның нәтижесінде команда мүшелері арасындағы сенім мен өзара түсіністік күшейіп, жұмыс атмосферасы үйлесімді әрі ынталандыратын ортаға айналады. Сондықтан ұйымның ұзақ мерзімді дамуы мен тұрақтылығы үшін басшылардың эмоционалды интеллектін жетілдіру стратегиялық маңызды міндет болып табылады. Бұл тек жеке менеджердің кәсіби өсуіне ғана емес, сонымен бірге ұйымның тиімділігіне және қызметкерлердің эмоционалды әл-ауқатына да тікелей әсер етеді [2, 98-6].

Эмоционалды интеллекттің маңызды аспектілерінің бірі – эмоцияларды басқару қабілеті. EQ деңгейі жоғары басқарушылар стресс немесе қақтығыс жағдайында өз эмоцияларын бақылап қана қоймай, қызметкерлердің сезімдерін де дұрыс қабылдап, оларды конструктивті жолмен бағыттап алады [2, 100-6]. Мысалы, егер екі қызметкер арасында түсінбеушілік туындаса, эмоцияларды басқару қабілеті бар басқарушы ашық диалог ұйымдастырып, әрбір тараптың ойы мен сезімін тыңдайды. Осылайша, мәселенің түпкі себептері анықталып, шешім әділ әрі тиімді түрде қабылданады. Мұндай тәсіл ұйым ішіндегі қарым-қатынасты тұрақтандырып, қызметкерлердің сенімін арттырады және командалық ынтымақтастықты күшейтеді. Эмоцияларды басқару басқарушыға қиын жағдайларда салмақты шешім қабылдауға және күтпеген проблемаларды бейтарап қабылдауға мүмкіндік береді. Мысал ретінде, жобалық мерзім қысқарған жағдайда қызметкерлердің қобалжу сезімін ескеріп, оларды қолдау арқылы тапсырмаларды тиімді орындауға жағдай жасауға болады [2,102-6]. Эмоционалды интеллект басқарушыға ұйым ішінде сенімге негізделген қарым-қатынас орнатуға мүмкіндік береді. EQ жоғары деңгейдегі басқарушы өз командасында ашықтықты, адалдықты және өзара сыйластықты ынталандырады. Мұндай қарым-қатынас қызметкерлердің ұйымға деген сенімін арттырып, олардың өз пікірін еркін білдіруіне жағдай жасайды. Сенімге негізделген мәдениет командалық ынтымақтастықты күшейтеді, қызметкерлердің мотивациясын арттырады және ұжымдағы жалпы эмоционалды климатты жақсартады. Мысалы, басқарушы қызметкерлердің ұсыныстарын тыңдап, оларды бағалаған кезде, қызметкерлер өздерін ұйымның маңызды бөлігі ретінде сезінеді [2,105-6]. Бұл өз кезегінде топ ішіндегі үйлесімділікті арттырып, жобаларды тиімді орындауға жағдай жасайды. Сонымен қатар, сенімді қарым-қатынас қақтығыстарды жеңіл шешуге мүмкіндік береді. Қызметкерлер бір-біріне сеніммен қараған сайын, даулы жағдайларда ашық диалог орнату оңай болып, ұйымдық тиімділіктің жоғарылауына ықпал етеді. Эмоционалды интеллект басқарушыға ұйым ішінде сенімге негізделген қарым-қатынас қалыптастыруға маңызды мүмкіндік береді. EQ деңгейі жоғары басқарушы өз командасында ашықтық пен адалдықты насихаттап, қызметкерлердің пікірін тыңдап, олардың тәжірибесін бағалайды. Мұндай тәсіл қызметкерлерге ұйымның маңызды бөлігі ретінде сезінуге жағдай жасап, олардың мотивациясын арттырады. Сенімге негізделген қарым-қатынас ұйымдық мәдениетті нығайтып, командалық үйлесімділікті күшейтеді. Мысал ретінде, басқарушы қызметкерлердің

ұсыныстарын ескеріп, оларды шешім қабылдау процесіне тартса, топ мүшелері өздерін еркін әрі қауіпсіз сезінеді. Бұл әрекет жұмыс тиімділігін арттырып, ұжымдағы психологиялық климатты тұрақтандыруға ықпал етеді. Одан бөлек, сенімге негізделген қарым-қатынас қақтығыстарды жылдам әрі конструктивті шешуге мүмкіндік береді. Қызметкерлер бір-біріне сеніммен қараған сайын, даулы мәселелерді ашық талқылау жеңілдейді, бұл командалық жұмыс пен ұйымдық өнімділіктің өсуіне тікелей ықпал етеді [2, 95-б]. Эмоционалды интеллект басқарушыға ұйым ішінде сенімге негізделген мәдениет қалыптастыруға мүмкіндік береді. EQ жоғары деңгейдегі басқарушы өз командасында ашықтық пен өзара сыйластықты ынталандырады, қызметкерлердің пікірін тыңдап, олардың ұсыныстарын бағалай алады. Мұндай тәсіл қызметкерлерге ұйымның маңызды бөлігі ретінде сезінуге жағдай жасайды, олардың мотивациясын арттырады және ұйымдық мақсаттарға белсенді қатысуға ынталандырады. Сенімге негізделген қарым-қатынас командалық үйлесімділікті арттыруға септігін тигізеді. Мысал ретінде, басқарушы қызметкерлердің ой-пікірін назарға алып, шешім қабылдау процесіне тартқан кезде, топ мүшелері өздерін еркін әрі қауіпсіз сезінеді. Бұл тәсіл командалық ынтымақтастықты күшейтіп, қызметкерлер арасындағы түсінбеушіліктерді азайтады және ұйым ішіндегі психологиялық климатты тұрақтандырады. Сонымен бірге, сенімге негізделген қарым-қатынас қақтығыстарды тиімді шешуге мүмкіндік береді. Қызметкерлер бір-біріне сеніммен қараған жағдайда, мәселелерді ашық талқылау жеңілдейді, ал конструктивті шешім қабылдау процесі жеделдейді. Нәтижесінде, ұйымның тиімділігі мен жұмыс өнімділігі артып, басқарушының көшбасшылық рөлі нығаяды. Эмоционалды интеллект көшбасшылық дағдыларын жетілдіруде шешуші рөл атқарады. EQ жоғары деңгейдегі басқарушылар өз ұжымында жағымды психологиялық ахуал қалыптастыра алады, бұл қызметкерлердің мотивациясын арттырып, олардың шығармашылық және кәсіби белсенділігін ынталандырады. Басқарушы команда мүшелерінің эмоциялық жағдайын ескеріп, олардың пікірін тыңдап, қолдау көрсеткен кезде, қызметкерлер өздерін бағаланған және маңызды сезінеді. Бұл өз кезегінде топ ішінде сенімділікті нығайтып, ынтымақтастыққа және тиімді командалық жұмысқа жағдай жасайды. Сонымен қатар, эмоционалды интеллект көшбасшыға қиын жағдайларда салмақты шешім қабылдауға, қақтығыстарды бейтарап түрде шешуге мүмкіндік береді. Мысалы, жобалық мерзім қысқарған кезде немесе қарым-қатынаста түсінбеушілік пайда болған жағдайда, эмоционалды басқарушы өз эмоциясын бақылап, қызметкерлердің сезімін ескеріп, жағдайды тиімді реттей алады. Нәтижесінде, эмоционалды интеллектті жоғары басқарушылар ұйымның стратегиялық мақсаттарына қол жеткізуде тиімді көшбасшы болып, ұжымның жалпы өнімділігін арттыра алады және жағымды ұйымдық климатты сақтайды.

Эмоционалды интеллект басқарушылық қабілеттерді нығайтуда маңызды рөл атқарады. EQ деңгейі жоғары басшылар қиын жағдайларда саналы және байсалды шешім қабылдауға қабілетті болады, бұл шешімдердің сапасын айтарлықтай жақсартады. Сонымен қатар, эмоцияларды дұрыс басқару қызметкерлердің мотивациясын арттыруға ықпал етіп, олардың өз міндеттеріне жауапкершілікпен қарауын қамтамасыз етеді. Эмоционалды интеллект ұйымдағы стресс деңгейін төмендетуге көмектеседі, өйткені басшы мен команда мүшелері арасындағы қарым-қатынас сенімге негізделеді және қақтығыстар тиімді шешіледі. Сондай-ақ EQ командалық жұмысты күшейтеді, қызметкерлер арасындағы өзара түсіністік пен ынтымақтастықты арттырады, бұл жалпы ұйымдық тиімділіктің өсуіне тікелей әсер етеді. Эмоциялық интеллектті жетілдіру үшін бірнеше тиімді әдістер бар. Біріншіден, тренингтер мен коучинг бағдарламалары эмоцияларды дұрыс тануға, оларды басқаруға және тиімді коммуникация дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді. Екіншіден, өзін-өзі талдау әдісі күнделікті тәжірибеден сабақ алуға және өз эмоционалды реакцияларын бақылауға көмектеседі. Үшіншіден, рөлдік ойындар мен практикалық жаттығулар эмоционалды қабілеттерді нақты өмір жағдайларында қолдануға мүмкіндік береді. Төртіншіден, кері байланыс алу – қызметкерлердің пікірін ескеру арқылы өз басқарушылық стилін жетілдірудің маңызды құралы болып табылады.

Басқарушыларға кәсіби коммуникация мен эмоционалды интеллектті дамыту мақсатында бірнеше нақты және тиімді әдістер ұсынылады. Біріншіден, аптасына бір рет қызметкерлермен «ашық пікір алмасу» сессияларын өткізу пайдалы. Мұндай кездесулер барысында қызметкерлер өз ой-пікірлерін еркін жеткізіп, бір-бірін түсіну мүмкіндігіне ие болады. Бұл тәсіл командалық қарым-қатынасты нығайтып қана қоймай, қызметкерлердің ұйымға деген сенімін арттырады және ұжымдық мәдениетті тұрақтандыруға үлес қосады. Екіншіден, шешім қабылдаған кезде қызметкерлердің эмоцияларын ескерудің маңызы зор. Басқарушы әр қызметкердің көңіл-күйін, қажеттіліктерін және мүдделерін назарға ала отырып, шешім қабылдаса, бұл команданың ынтымақтастығы мен өнімділігін елеулі түрде арттырады. Эмоциялық факторларды ескермеу керісінше стресс пен қақтығыстың пайда болуына әкелуі мүмкін. Сондықтан эмоционалды интеллектті пайдалану шешім қабылдау процесін әділ, саналы және үйлесімді етеді. Үшіншіден, қақтығыс туындаған жағдайда басқарушы алдымен барлық тарапты мұқият тыңдауы керек. Содан кейін олардың жағдайын түсініп, эмоциялық факторларды ескеріп, тек содан кейін тиімді шешім ұсыну қажет. Мұндай тәсіл қызметкерлер арасындағы сенімді қарым-қатынасты сақтауға, конфликтілерді конструктивті түрде шешуге және ұжымдағы психологиялық тұрақтылықты қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, бұл әдіс қызметкерлердің өз идеяларын ашық жеткізуіне, бастамаларға белсенді қатысуына жағдай жасайды. Төртіншіден, эмоционалды интеллектті дамыту үшін басқарушыларға өзін-өзі талдау және кәсіби дамуға арналған арнайы жаттығулар ұсынылады. Мысалы, күнделікті тәжірибеде өз эмоцияларын бақылау, стресс жағдайларындағы реакцияларын бағалау, рөлдік ойындар арқылы түрлі басқарушылық сценарийлерді тәжірибеден өткізу EQ деңгейін арттырады. Сонымен қатар, кері байланыс алу да маңызды әдіс болып табылады: қызметкерлердің пікірін ескеру арқылы басқарушы өз басқарушылық стилін жетілдіре алады және командадағы қарым-қатынасты оңтайландырады.

Эмоционалды интеллектті практикада қолдану басқарушыға командадағы қатынасты нығайтуға, қақтығыстарды жеңіл шешуге және ұйым ішіндегі жалпы психологиялық климатты тұрақтандыруға мүмкіндік береді. EQ деңгейі жоғары басшылар қызметкерлердің эмоцияларын дұрыс түсініп, олардың мотивациясын арттыра алады, сонымен қатар шешім қабылдау процесін саналы, әділ және үйлесімді жүргізеді. Бұл өз кезегінде команда мүшелері арасындағы сенім мен өзара түсіністікті нығайтып, жұмыс атмосферасын үйлесімді және ынталандыратын ортаға айналдырады. Сонымен қатар, эмоционалды интеллекттің жүйелі түрде дамуы ұйымның стратегиялық мақсаттарына жетуге де ықпал етеді. Басшылар EQ дағдыларын үнемі жетілдірген жағдайда, командадағы шығармашылық әлеует ашылады, қызметкерлер өз идеяларын еркін ұсына алады, жаңа жобаларға белсенді қатысады, ал шешім қабылдау сапасы едәуір жоғарылайды. Эмоционалды интеллект тек жеке менеджердің кәсіби өсуіне емес, сонымен бірге ұйымның тиімділігіне, ұжымның үйлесімділігіне және қызметкерлердің эмоционалды әл-ауқатына тікелей әсер етеді. Сондықтан ұйымның ұзақ мерзімді дамуы мен тұрақтылығы үшін басшылардың эмоционалды интеллектін жетілдіру стратегиялық маңызды міндет болып табылады. Жүйелі түрде жүргізілген EQ дамыту бағдарламалары командалық ынтымақтастықты күшейтеді, қызметкерлердің мотивациясын арттырады, қақтығыстарды конструктивті шешуге жағдай жасайды және жалпы ұйымдық өнімділікті айтарлықтай жақсартады. Мұның нәтижесінде басқарушылар өз ұжымында жағымды психологиялық ахуал қалыптастырып, тиімді көшбасшылықты жүзеге асыра алады.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Сэловей П., Мэйер Дж. Эмоционалды интеллект. – Imagination, Cognition and Personality, 1990.
2. Гоулман Д. Эмоционалды интеллект. – Нью-Йорк: Bantam Books, 1995.
3. Роббинс С.П. Ұйымдық мінез-құлық. – Pearson Education, 2017.
4. Брэдберри Т., Гривз Дж. Эмоционалды интеллект 2.0. – TalentSmart, 2009.
5. Бойацис Р. Білікті менеджер. – Wiley, 2008.

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ В ОБРАЗОВАНИИ КАЗАХСТАНА: КАК АДАПТИВНОЕ ОБУЧЕНИЕ И ЦИФРОВЫЕ АССИСТЕНТЫ МЕНЯЮТ ПОДХОД К ОБУЧЕНИЮ И ВОСПИТАНИЮ УЧАЩИХСЯ

Машева Гаухар Бериковна

mashevagaukhar01@gmail.com

Магистрант 2 курса образовательной программы «Специальная педагогика»

Актюбинский Региональный Университет имени К. Жубанова, г. Актобе,

Республика Казахстан

Научный руководитель, д.п.н., профессор - Мовкебаева З.А.

Аннотация. В статье представлено комплексное научно-исследовательское осмысление процессов внедрения технологий искусственного интеллекта в систему образования Республики Казахстан. Рассматриваются теоретико-методологические основания применения ИИ в педагогике, особенности национальной образовательной политики, а также практики использования адаптивного обучения и цифровых ассистентов в школах и вузах страны.

Анализируется влияние интеллектуальных систем на трансформацию дидактических моделей, изменение роли учителя, персонализацию образовательных траекторий, развитие метапредметных компетенций и формирование цифровой культуры учащихся. Особое внимание уделяется воспитательному аспекту цифровой трансформации, вопросам академической честности, этики алгоритмических решений и проблеме цифрового неравенства. Рассматриваются институциональные инициативы Министерства просвещения Республики Казахстан и исследовательские проекты Назарбаев Университет в сфере образовательных технологий. Делается вывод о необходимости гармоничного сочетания инновационных цифровых инструментов и гуманистических традиций казахстанской педагогики.

Ключевые слова: искусственный интеллект; адаптивное обучение; цифровые ассистенты; цифровизация образования; Казахстан; персонализация; воспитание; образовательная политика; learning analytics; цифровая культура.

Введение

В начале XXI века система образования переживает масштабные преобразования, обусловленные стремительным развитием цифровых технологий и формированием глобального информационного общества. Если в предыдущие десятилетия ключевыми направлениями модернизации выступали стандартизация содержания образования и внедрение информационно-коммуникационных технологий, то сегодня центральным элементом трансформации становится искусственный интеллект (ИИ). Его применение в образовательной сфере выходит за рамки автоматизации административных процессов и постепенно охватывает непосредственно учебно-воспитательную деятельность.

Республика Казахстан, ориентированная на интеграцию в мировое образовательное пространство и повышение конкурентоспособности человеческого капитала, активно реализует стратегию цифровой трансформации. Государственные инициативы, разрабатываемые и координируемые Министерством просвещения Республики Казахстан, направлены на обновление содержания образования, внедрение электронных ресурсов, развитие дистанционных форм обучения и формирование цифровых компетенций педагогов и обучающихся. В контексте этих реформ искусственный интеллект рассматривается как инструмент повышения качества и доступности образования.

Особое значение приобретают технологии адаптивного обучения и цифровые ассистенты. Адаптивные системы способны анализировать образовательные данные,

выявлять пробелы в знаниях и предлагать индивидуализированные задания. Цифровые ассистенты, основанные на алгоритмах обработки естественного языка, выступают в роли виртуальных тьюторов и консультантов. Эти решения меняют не только методы обучения, но и философию педагогического взаимодействия.

Вместе с тем внедрение ИИ порождает новые вызовы: проблему цифрового неравенства, риски утраты педагогической автономии, угрозы безопасности персональных данных и вопросы академической честности. Таким образом, исследование влияния искусственного интеллекта на образовательную систему Казахстана приобретает не только практическое, но и теоретическое значение.

Цель настоящей статьи - комплексно проанализировать влияние адаптивного обучения и цифровых ассистентов на трансформацию подходов к обучению и воспитанию учащихся в Казахстане, выявить преимущества и риски внедрения ИИ, а также определить перспективы дальнейшего развития.

В начале XXI века человечество вступило в этап глубокой цифровой трансформации, в рамках которой информационные технологии перестали быть вспомогательным инструментом и стали определяющим фактором развития экономики, науки, культуры и образования. Формирование цифровой экономики, рост роли больших данных, автоматизация производства и распространение алгоритмических систем радикально изменили требования к человеческому капиталу. В этих условиях система образования выступает ключевым институтом подготовки личности к жизни и профессиональной деятельности в высокотехнологичном обществе.

Особую значимость приобретает искусственный интеллект (ИИ) - совокупность технологий, способных имитировать когнитивные процессы человека, анализировать большие массивы информации и принимать решения на основе алгоритмических моделей. В последние годы ИИ активно внедряется в различные сферы - от промышленности до здравоохранения. Образование не стало исключением. Более того, именно образовательная система становится пространством, где формируются компетенции для будущего цифрового общества, а потому интеграция интеллектуальных технологий в педагогический процесс приобретает стратегическое значение.

Республика Казахстан, ориентированная на устойчивое социально-экономическое развитие и интеграцию в глобальное образовательное пространство, рассматривает цифровизацию как приоритетное направление государственной политики. В стратегических документах, разрабатываемых и реализуемых Министерством просвещения Республики Казахстан, подчёркивается необходимость создания современной цифровой образовательной среды, внедрения инновационных платформ и развития ИКТ-компетенций педагогов и обучающихся. В рамках этих инициатив искусственный интеллект постепенно становится не просто технологической новацией, а инструментом системной модернизации образования.

Особое место в процессе цифровой трансформации занимают технологии адаптивного обучения и цифровые ассистенты. Адаптивные образовательные системы позволяют учитывать индивидуальные особенности учащихся, их темп освоения материала, стиль обучения и уровень подготовки. Цифровые ассистенты, основанные на алгоритмах обработки естественного языка и машинного обучения, способны выполнять функции виртуальных тьюторов, консультантов и помощников в организации учебной деятельности. Их использование меняет саму логику педагогического взаимодействия.

Однако внедрение ИИ в образование не может рассматриваться исключительно как технологический процесс. Это сложное социально-педагогическое явление, затрагивающее вопросы философии образования, ценностных ориентиров, роли учителя и характера воспитательного воздействия. В условиях цифровизации возникает необходимость переосмысления традиционных педагогических концепций. Образование перестаёт быть линейным процессом передачи знаний и превращается в динамическую экосистему, где

учащийся становится активным субъектом, а технологии — инструментом поддержки его индивидуального развития.

Актуальность исследования обусловлена рядом факторов. Во-первых, стремительным ростом цифровых решений в образовательной практике. Во-вторых, необходимостью обеспечения равного доступа к качественным образовательным ресурсам, особенно в условиях территориальной протяжённости Казахстана. В-третьих, потребностью формирования цифровой культуры и ответственности в использовании технологий. В-четвёртых, появлением новых рисков, связанных с алгоритмической предвзятостью, безопасностью данных и академической честностью.

Следует подчеркнуть, что в условиях многонационального и многоязычного общества Казахстана персонализация обучения приобретает особую значимость. Адаптивные системы могут учитывать языковые особенности, уровень подготовки и культурный контекст учащихся, что способствует формированию инклюзивной образовательной среды.

Вместе с тем нельзя игнорировать гуманитарное измерение цифровой трансформации. Искусственный интеллект, несмотря на высокую степень автоматизации, остаётся инструментом, созданным человеком. Он не обладает эмпатией, моральной ответственностью и способностью к воспитательному воздействию в полном смысле этого слова. Поэтому центральной задачей остаётся сохранение баланса между технологической эффективностью и гуманистическими ценностями образования.

Таким образом, исследование влияния адаптивного обучения и цифровых ассистентов на образовательный и воспитательный процесс в Казахстане представляет собой актуальную научную задачу, требующую комплексного и междисциплинарного анализа.

Материалы и методы исследования

Методологической основой исследования послужил междисциплинарный подход, объединяющий педагогические, социологические и информационно-технологические методы анализа.

Во-первых, проведён теоретический анализ научной литературы по проблематике цифровой педагогики, персонализированного обучения и искусственного интеллекта. Были изучены труды отечественных и зарубежных исследователей в области педагогической технологии, психологии обучения и образовательного менеджмента.

Во-вторых, использован сравнительный анализ международного и казахстанского опыта внедрения ИИ в образовании. Это позволило выявить национальные особенности и определить место Казахстана в глобальном контексте цифровой трансформации.

В-третьих, применён кейс-метод для рассмотрения конкретных практик внедрения адаптивных платформ и интеллектуальных систем в школах и вузах, включая инициативы Назарбаев Университет.

В-четвёртых, осуществлён анализ нормативно-правовых документов и стратегических программ цифровизации образования.

В-пятых, использован метод системного анализа, позволяющий рассматривать ИИ как элемент сложной образовательной экосистемы, включающей учащихся, педагогов, административные структуры и цифровую инфраструктуру.

Теоретические основания внедрения искусственного интеллекта в образовании

Современная педагогическая наука рассматривает образование как процесс целенаправленного формирования личности, включающий обучение, воспитание и развитие. В этой системе искусственный интеллект выступает не как самостоятельный субъект, а как инструмент оптимизации и поддержки педагогической деятельности.

С точки зрения конструктивистской теории обучения, знания формируются в процессе активного взаимодействия обучающегося с информационной средой. Адаптивные цифровые платформы расширяют возможности такого взаимодействия, создавая динамическую среду, реагирующую на действия учащегося.

Деятельностный подход подчёркивает необходимость активной позиции обучающегося. ИИ-системы, предоставляя мгновенную обратную связь, стимулируют рефлекссию и самостоятельный анализ ошибок.

Компетентностный подход ориентирует образование на формирование универсальных навыков: критического мышления, коммуникации, сотрудничества и цифровой грамотности. Использование интеллектуальных систем способствует развитию этих компетенций при условии педагогически грамотной интеграции.

Адаптивное обучение как инструмент персонализации

Адаптивное обучение представляет собой технологию, основанную на алгоритмах машинного обучения и аналитике образовательных данных. Система собирает информацию о результатах учащегося, анализирует скорость выполнения заданий, типичные ошибки и уровень усвоения материала. На основе этих данных формируется индивидуальная образовательная траектория.

В условиях казахстанской системы образования адаптивные технологии позволяют учитывать многоязычную специфику, различия в уровне подготовки и особенности сельских и городских школ. Персонализация обучения способствует снижению учебной перегрузки и повышению мотивации.

Практика показывает, что учащиеся, работающие с адаптивными платформами, демонстрируют более устойчивую динамику успеваемости. Система помогает своевременно выявлять пробелы и корректировать образовательный процесс.

Цифровые ассистенты и трансформация роли учителя

Цифровые ассистенты выполняют функции виртуального тьютора, консультанта и помощника в выполнении заданий. Они способны объяснять материал, генерировать примеры, проверять тесты и анализировать письменные работы. Однако их использование меняет традиционную роль педагога.

Учитель перестаёт быть единственным источником знаний и становится модератором образовательной среды. Он организует взаимодействие учащихся с цифровыми инструментами, контролирует качество контента и формирует критическое отношение к информации.

Таким образом, происходит переход от модели трансляции знаний к модели сопровождения и наставничества.

Влияние искусственного интеллекта на воспитательный процесс

Воспитание является неотъемлемой частью образовательного процесса. В цифровой среде формируется новая культура взаимодействия, основанная на информационной ответственности и цифровой этике. Использование ИИ требует от учащихся понимания принципов алгоритмической работы, осознания рисков манипуляции и соблюдения академической честности.

Одновременно возникает риск снижения межличностной коммуникации. Поэтому педагог должен обеспечивать баланс между цифровыми и традиционными формами взаимодействия.

Проблемы и риски внедрения

Несмотря на очевидные преимущества, внедрение ИИ сопровождается рядом проблем. Во-первых, сохраняется цифровое неравенство между регионами. Во-вторых, недостаточная подготовка педагогов снижает эффективность использования технологий. В-третьих, актуальными остаются вопросы защиты персональных данных и прозрачности алгоритмов.

Также существует опасность чрезмерной зависимости учащихся от автоматизированных систем, что может ослабить навыки самостоятельного анализа.

Перспективы развития

В перспективе искусственный интеллект может стать основой для создания национальной образовательной платформы, объединяющей адаптивные технологии,

цифровых ассистентов и системы аналитики данных. Важным направлением является разработка этических стандартов использования ИИ и формирование нормативной базы.

Подготовка педагогических кадров должна включать освоение цифровых компетенций и навыков проектирования персонализированных образовательных маршрутов.

Заключение

Искусственный интеллект становится важнейшим фактором модернизации системы образования Казахстана. Адаптивное обучение и цифровые ассистенты способствуют персонализации образовательных траекторий, повышению мотивации и формированию навыков XXI века. Однако успешная интеграция ИИ возможна лишь при условии сохранения гуманистических ценностей образования, развития педагогической культуры и обеспечения равного доступа к цифровым ресурсам.

Искусственный интеллект следует рассматривать не как замену учителя, а как инструмент расширения его профессиональных возможностей и усиления образовательного потенциала страны.

Проведённое исследование позволяет сделать вывод о том, что искусственный интеллект становится одним из ключевых факторов трансформации образовательной системы Республики Казахстан. Внедрение адаптивного обучения и цифровых ассистентов не ограничивается технологической модернизацией - оно затрагивает фундаментальные основания педагогической деятельности, структуру взаимодействия между учителем и учеником, а также содержание воспитательного процесса.

Адаптивные образовательные технологии способствуют формированию индивидуализированных траекторий обучения, учитывающих когнитивные особенности, темп освоения материала и уровень подготовки учащихся. Это особенно важно в условиях дифференциации образовательных возможностей между регионами страны. Персонализация обучения позволяет минимизировать пробелы в знаниях, повысить учебную мотивацию и создать условия для раскрытия потенциала каждого учащегося.

Цифровые ассистенты расширяют спектр педагогических инструментов. Они обеспечивают оперативную обратную связь, помогают в анализе ошибок и поддерживают самостоятельную учебную деятельность. Однако их использование требует осознанного методического сопровождения. Без педагогического контроля интеллектуальные системы могут способствовать формальному усвоению информации или снижению уровня самостоятельности.

Особое значение имеет воспитательный аспект цифровой трансформации. Формирование цифровой культуры, ответственности за использование технологий и понимания принципов работы алгоритмов становится неотъемлемой частью современного образования. Учащийся должен не только пользоваться интеллектуальными системами, но и осознавать их ограничения, критически оценивать получаемую информацию и соблюдать нормы академической честности.

Вместе с тем внедрение ИИ сопровождается вызовами. Среди них - цифровое неравенство, необходимость подготовки педагогических кадров, защита персональных данных и разработка этических стандартов. Решение этих задач возможно лишь при системном подходе, включающем государственное регулирование, научные исследования и активное участие педагогического сообщества.

Перспективы развития искусственного интеллекта в образовании Казахстана связаны с созданием интегрированной цифровой экосистемы, объединяющей адаптивные платформы, системы аналитики и инструменты виртуального сопровождения. Важным направлением остаётся развитие научных исследований, в том числе на базе Назарбаев Университет, направленных на оценку эффективности алгоритмических решений и их влияния на образовательные результаты.

В стратегической перспективе искусственный интеллект может стать катализатором перехода к модели непрерывного образования, обеспечивающей обучение на протяжении всей

жизни. Гибкость цифровых систем позволяет адаптировать образовательные программы к потребностям быстро меняющегося рынка труда и поддерживать профессиональное развитие граждан.

Однако ключевым условием успешной интеграции ИИ остаётся сохранение гуманистической направленности образования. Технологии не должны подменять личностное взаимодействие, эмпатию и воспитательное влияние педагога. Напротив, они должны усиливать возможности учителя, освобождая его от рутинных задач и позволяя сосредоточиться на развитии личности учащегося.

Таким образом, искусственный интеллект в образовании Казахстана представляет собой не только инструмент технологической модернизации, но и фактор глубокого социокультурного преобразования. Гармоничное сочетание инноваций и традиций, цифровых инструментов и педагогической мудрости способно обеспечить устойчивое развитие национальной системы образования и подготовку конкурентоспособного, ответственного и творческого поколения граждан.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Андреев А.А. Дистанционное обучение: теория и практика. - М.: Академия, 2019.
2. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. - М.: Педагогика, 1989.
3. Зимняя И.А. Педагогическая психология. - М.: Логос, 2004.
4. Кларин М.В. Инновационные модели обучения. - М.: Просвещение, 2018.
5. Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. - М.: Академия, 2017.
6. Хуторской А. В. Компетентностный подход в образовании. - М.: Эйдос, 2003.
7. UNESCO. Artificial Intelligence in Education: Guidance for Policy-makers. - Paris, 2021.
8. Стратегические документы Министерство просвещения Республики Казахстан по вопросам цифровизации образования.
9. Исследовательские публикации Назарбаев Университет по цифровым образовательным технологиям.
10. Современные научные статьи по проблемам адаптивного обучения и learning analytics.

ӘОЖ 372.212.2

АРНАЙЫ МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ТАНЫМДЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМУДАҒЫ ТҮЗЕТЕ-ДАМУ ЖҰМЫСЫНЫҢ РӨЛІ

Мерешова Айзада Бисембайқызы

aizada4241@mail.ru

7М01101 – Педагогика және психология білім бағдарламасының ІІ курс магистранты
Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ, Қазақстан Республикасы

Қазіргі білім беру жүйесінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды оқыту мен тәрбиелеу маңызды бағыттардың бірі. Арнайы мектептерде білім алатын оқушылардың психофизиологиялық ерекшеліктері - олардың танымдық процестерінің дамуына тікелей әсер етеді. Сондықтан мұндай білім алушылармен жүргізілетін түзете-дамыту жұмыстары олардың танымдық қабілеттерін жетілдірудің негізгі құралы болып табылады.

Қазақстан Республикасының Заңының 1-баптың 50-3 тармағында ерекше білім беруді қажет ететін тұлғалар үшін «Психологиялық-педагогикалық қолдап отыру – білім беру

ұйымдарында іске асырылатын, процесінде ерекше білім беру қажеттіліктерін бағалау негізінде ерекше білім беруді қажет ететін адамдарды (балаларды) ойдағыдай оқыту және дамыту үшін әлеуметтік-психологиялық және педагогикалық жағдайлар жасалатын жүйелі-ұйымдастырылған қызмет» [1] - деп көрсетіледі.

Бұл тұрғыдағы, танымдық қабілеттер деп – бұл тұлғаның қоршаған ортаны қабылдау, өңдеу және түсіну үдерістерін жүзеге асыратын психикалық функциялар жүйесі. Танымдық қабілеттерге зейін, ес, ойлау, қабылдау, қиял сияқты психикалық процестер жатады. Бұл қабілеттердің жеткіліксіз дамуы оқушының оқу материалын меңгеруіне, қоршаған ортаны тануына және әлеуметтік бейімделуіне кері әсер етеді. Осыған байланысты арнайы мектеп жағдайында түзете-дамыту жұмыстарының ролін ғылыми тұрғыда негіздеу өзекті мәселе болып табылады.

Психология ғылымында бұл ұғым Л.С. Выготский, А.Н. Леонтьев, Ж. Пиаже, С.Л. Рубинштейн, Т.А. Власова және т.б. еңбектерінде кеңінен қарастырылған. Соның ішінде, Л.С. Выготскийдің мәдени-тарихи теориясына сәйкес, баланың танымдық дамуы әлеуметтік орта мен оқыту процесі арқылы жүзеге асады. Ол «жақын даму аймағы» ұғымын енгізіп, баланың әлеуметтік мүмкіндіктерін дамытуда ересектердің жетекшілік ролін атап өтті. Ал, Ж. Пиаже когнитивтік даму кезеңдерін анықтай отырып, баланың ойлау қабілеті белгілі бір сатылар арқылы қалыптасатынын дәлелдеді.

Арнайы мектеп оқушыларының танымдық процестері қалыпты дамыған балалармен салыстырғанда баяу және ерекшеліктерімен сипатталады. Сондықтан олардың танымдық қабілеттерін дамыту арнайы ұйымдастырылған түзете-дамыту жұмыстарын қажет етеді.

Олай болса, түзете-дамыту жұмысы дегеніміз – бұл ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың психикалық дамуындағы ауытқуларды түзетуге және олардың танымдық, тұлғалық, әлеуметтік қабілеттерін дамытуға бағытталған педагогикалық-психологиялық ықпал ету жүйесі.

В.В. Сериков, А.В. Петровский және И.С. Якиманскаяның зерттеулерінде балалардың түзете-дамыту жұмыстарын іске асыратын тұлғаға бағытталған тәсілдерді көрсетеді. Аталған ғалымдардың бірі А.В. Петровскийдің пайымдауынша, тұлғаның дамуы тұлғааралық қатынастар жүйесінде жүзеге асырылып, субъект және субъектілік өзара әрекеттесу негізінде түзету мен дамыту жұмыстарын ұйымдастыру өзектілігін көрсетеді [2].

Сонымен қатар, көптеген ғалымдар балалардың түзете-дамыту жұмысындағы жүйелі және кешендер тәсілдерге көп назар аударады. Түзете-дамыту жұмыстарын педагогикалық әсер етудің өзара байланысты мақсаттары, міндеттері, әдістері, формалары мен құралдарын қамтитын біртұтас жүйе ретінде қарастыруды көздейтін жүйелі тәсіл болып есептеледі.

Бұған дәлел, зерттеуші-ғалым Б.Ф. Ломов жасаған жүйелік тәсіл тұрғысынан тұлғаның психикалық дамуы көптеген факторлардың, соның ішінде биологиялық, психологиялық және әлеуметтік факторлардың бір-бірімен әрекеттесуімен көрініс табатынын айтады. Соған орай, балалардың түзете-дамыту жұмыстары жан-жақты болуы және баладағы дамуының барлық аспектілерін ескеруі қажет екендігі қарастырылады [3].

Балалардағы түзете-дамыту жұмысының теориялық негіздемесінде С.Л. Рубинштейн, А.Н. Леонтьев, Д.Б. Элькониннің сіңірген еңбектері зор. Олар түзете-дамыту жұмыстарына белсенді тәсілдерді қарастырады. Белсенді тәсіл аясында психикалық даму қоршаған шындықты өзгертуге бағытталған субъектінің белсенді қызметінің нәтижесі ретінде сипаттайды. А.Н. Леонтьев бұл тәсілді адамдардың қоршаған ортада өзара әрекеттесуінің негізгі формасы ретінде анықтайды. Сондағы психикалық процестер қалыптастып, дамиды [4] - деп тұжырым береді. Ғалымның бұл тұжырымын талдай отыра, балалардағы түзету мен дамыту жұмыстары бұзылған психикалық функциялардың қалыптасуы мен дамуын қамтамасыз ететін арнайы таңдалған іс-шаралар жүйесінде ұйымдастырылуы қажеттігін көрсетеді.

Психологиялық-педагогикалық әдебиеттерді талдауларда түзете-дамыту жұмыстары әртүрлі теориялық тәсілдерге негізделген күрделі және көп қырлы үдеріс. Мәдени-тарихи, белсенділік, жүйелілік, кешенді және тұлғаға бағытталған тәсілдер бір-біріне қарсы болмайды,

бірақ заманауи түзете-дамыту практикасының әдіснамалық негізін жетілдіре отырып, бірін-бірі толықтырады.

Жоғарыдағы қарастырылған тәсілдердің негізгі ережелері – бұл балалардың жеке басының дамуына, олардың жеке мүмкіндіктерін ескерулерге және оқу-тәрбие үдерісіне белсенді қатысуға жағдайлар жасайды. Арнайы мамандардың пәнаралық өзара іс-әрекетіне және балалардың отбасымен бірлестігіне ерекше мән беруге ықпал етеді.

Арнайы педагогика жүйесіндегі түзете-дамыту жұмысы әртүрлі бұзылулары бар балалардың психикалық, жеке және әлеуметтік дамуын оңтайландыруға бағытталған кешенді қызмет ретінде қарастырылады, яғни теория мен практика жүзінде жетілдіреді.

Ерекше білім беруді қажет ететін балалармен жұмыс контекстінде белсенділік тәсілі – баланың жеке мүмкіндіктерін ескере отырып, оқуға, ойынға, коммуникативті және пәндік-практикалық әрекеттерге белсенді қосуды қамтитын жүйе болып табылады. Белсенділік қағидаттарына негізделген түзету сабақтары мовивацияны арттыруға, еркіндікті жетілдіруге және оқуға деген ынтаны арттыруға септігін тигізеді.

Түзете-жұмыстың негізгі мақсаттары:

- танымдық процестерді дамыту (зейін, ес, ойлау);
- сөйлеу тілін жетілдіру;
- оқу әрекетін қалыптастыру;
- әлеуметтік бейімделуді қамтамасыз ету.

Түзете-дамыту жұмыстары кешенді түрде жүзеге асырылады және оған мұғалімдер, психологтар, логопедтер қатысады. Бұл жұмыстардың тиімділігі олардың жүйелілігі мен мақсаттылығына байланысты.

Ендеше, арнайы мектеп жағдайында түзете-дамыту жұмыстары оқушылардың танымдық қабілеттерін дамытуда шешуші рөл атқарады.

Біріншіден, зейінді дамытуға бағытталған жаттығулар оқушылардың оқу материалын қабылдауын жеңілдетеді. Мысалы, зейінді шоғырландыруға арналған ойындар мен тапсырмалар баланың назарын тұрақтандыруға көмектеседі.

Екіншіден, есте сақтау қабілетін дамыту үшін арнайы әдістер қолданылады: қайталау, ассоциация құру, көрнекіліктерді пайдалану. Бұл тәсілдер оқушылардың ақпаратты ұзақ уақыт есте сақтауына ықпал етеді.

Үшіншіден, ойлау қабілетін дамытуда логикалық тапсырмалар, салыстыру, талдау, жинақтау жаттығулары маңызды рөл атқарады. Мұндай тапсырмалар оқушылардың себеп-салдарлық байланыстарды түсінуіне мүмкіндік береді.

Төртіншіден, қабылдау және қиял процестерін дамыту үшін көрнекі құралдар, суреттер, мультимедиялық ресурстар қолданылады. Бұл оқушылардың әлемді дұрыс қабылдауына және шығармашылық қабілеттерін дамытуға ықпал етеді.

Түзете-дамыту жұмыстарында әртүрлі әдістер мен технологияларды да қолдануымызға болады. Олар:

- ойын технологиялары;
- арт-терапия элементтері;
- ақпараттық-коммуникациялық технологиялар;
- жеке және топтық жұмыс формалары.

Ойын технологиялары ерекше балалардың қызығушылығын арттырып, оқу процесін жеңіл әрі тиімді етеді. Ал арт-терапия әдістері (сурет салу, музыка, шығармашылық әрекет) эмоционалдық жағдайды тұрақтандыруға көмектеседі. Ақпараттық технологияларды қолдану (интерактивті тапсырмалар, арнайы бағдарламалар) оқушылардың танымдық белсенділігін арттырады. Сонымен қатар жеке жұмыс оқушының ерекшеліктерін ескеруге мүмкіндік береді.

Қазақстандық тәжірибеде арнайы мектептер мен инклюзивті сыныптар даралау және жүйелілік қағидаттарын белсенді қолданады. Білім беру бағдарламалары баланың өзекті және жақын даму деңгейін ескере отырып бейімделеді, бұзылған функцияларды түзету және сақталған қабілеттерді дамыту жөніндегі іс-шараларды қамтиды [41]. Бұл тәсіл психологиялық-педагогикалық диагностиканы, түзету жұмысын және баланы кешенді

сүйемелдеуді қамтамасыз ете отырып, білім алушының даму динамикасын бағалауды біріктіруге мүмкіндік беретіндігін сипаттайды.

Қорытындылай келе, арнайы мектеп оқушыларының танымдық қабілеттерін дамытуда түзете-дамыту жұмыстарының маңызы зор. Бұл жұмыстар оқушылардың психикалық процестерін жетілдіруге, оқу материалын меңгеруіне және әлеуметтік ортаға бейімделуіне мүмкіндік береді.

Түзете-дамыту жұмыстарының тиімділігі оларды ғылыми негізде ұйымдастыруға, заманауи әдістер мен технологияларды қолдануға байланысты. Болашақта бұл бағыттағы зерттеулерді тереңдету ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың сапалы білім алуына жағдай жасайды.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қазақстан Республикасының Заңы 2021 жылғы 26 маусымдағы № 56-VII ҚРЗ. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2100000056> (Қаралған күн: 04.03.2025ж.)
2. Петровский А.В. Психология личности. – Москва: Педагогика, 2009. – С. 77–95.
3. Ломов Б.Ф. Системный подход в психологии. – Москва: Наука, 1996. – С. 42–60.
4. Леонтьев А.Н. Психология развития. – Москва: Просвещение, 2005. – С. 112–135.
5. Назарова Г.П. Психолого-педагогические аспекты инклюзивного обучения / Алматы: КазГПУ. - 2010. - 112-118 бб.

ӘОЖ 378.1

ҚАЗАҚ ДИАСПОРАСЫ СТУДЕНТТЕРІНІҢ КОММУНИКАТИВТІК БЕЙІМДЕЛУІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ҚҰЗЫРЕТТІЛІКKE НЕГІЗДЕЛГЕН БАҒДАРЛАМАСЫ

Муканова Рита Асановна

7М01101-Педагогика және психология білім бағдарламасының II курс магистранты,
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау, Қазақстан

Аңдатпа. Мақалада жоғары оқу орындарында білім алатын қазақ диаспорасы студенттерінің коммуникативтік бейімделуін қалыптастыру мәселесі қарастырылады. Қазақ диаспорасы студенттерінің жаңа әлеуметтік-мәдени ортаға бейімделуін қамтамасыз ету мақсатында коммуникативтік құзыреттілікті дамытуға бағытталған кешенді психологиялық-педагогикалық бағдарлама ұсынылады. Бағдарлама студенттердің тілдік, әлеуметтік және тұлғалық дамуын қолдауға, академиялық ортада тиімді қарым-қатынас орнатуына мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: Қазақ диаспорасы, коммуникативтік бейімделу, коммуникативтік құзыреттілік, жоғары оқу орны, әлеуметтік-мәдени орта, психологиялық-педагогикалық бағдарлама.

Қазіргі кезеңде мемлекет тарапынан шетелдегі қазақ жастарына білім алу мүмкіндіктерін кеңейтуге ерекше назар аударылып келеді. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев 2023 жылғы Қазақстан халқына арналған «Әділетті Қазақстанның экономикалық бағдары» атты Жолдауында елдің болашақ дамуы білімді және бәсекеге қабілетті жастардың қалыптасуымен тікелей байланысты екенін атап өтті. Мемлекет басшысы білім беру жүйесін жетілдіру, жоғары білімнің қолжетімділігін арттыру және жастардың интеллектуалдық әлеуетін дамыту ұлттық саясаттың маңызды бағыттарының бірі екенін ерекше атап көрсетті. Мұндай бастамалар шетелді өмір сүріп жатқан этникалық қазақ жастарын тарихи отанның білім беру кеңістігіне тартуға, олардың кәсіби және тұлғалық

дамуына қолайлы жағдай жасауға бағытталған. Нәтижесінде шетелдегі қазақ жастарының Қазақстанның жоғары оқу орындарында білім алуға деген қызығушылығы артып, олардың ұлттық мәдени және білім беру кеңістігімен байланысы нығая түсуде.

Қазіргі жаһандану жағдайында шетелден немесе өзге мәдени ортадан келген қазақ жастары жаңа білім беру жүйесіне, тілдік ортаға және әлеуметтік қатынастарға бейімделуде бірқатар қиындықтарға тап болады. Олардың қатарында:

- тілдік тосқауыл;
- мәдени айырмашылықтар;
- қарым-қатынас жасаудағы сенімсіздік;
- әлеуметтік оқшаулану;
- жаңа ортада өзін танытудағы қиындықтар.

Аталған факторлар студенттердің академиялық жетістіктеріне, психологиялық әлауқатына және әлеуметтік белсенділігіне тікелей әсер етеді.

Осы мақсатта біздің ұсынған бағдарламаның өзектілігі қазақ диаспорасы студенттері үшін жаңа ортаға бейімделу тек академиялық емес, сонымен қатар әлеуметтік және психологиялық мәселе болып табылады. Олар жиі тілдік ортаға бейімделуде қиындық көреді, қарым-қатынас орнатуда белсенділік таныта алмайды, мәдени ерекшеліктерді түсінуде қиналады, әлеуметтік қолдаудың жеткіліксіздігін сезінеді. Бұл жағдайлар олардың коммуникативтік белсенділігін төмендетіп, әлеуметтік оқшаулануға алып келуі мүмкін. Сондықтан студенттердің коммуникативтік бейімделуін жүйелі түрде дамыту – қазіргі білім беру жүйесінің маңызды міндеттерінің бірі.

Жалпы бағдарламаның мақсаты: Қазақ диаспорасы студенттерінің коммуникативтік бейімделуін қамтамасыз ету, олардың тиімді қарым-қатынас жасау дағдыларын, мәдениетаралық түсінігін және әлеуметтік белсенділігін дамыту.

Бағдарлама жалпы 2 айға жоспарланып, аптасына 1 рет өткізіледі. Әр сабақта тренинг элементтері, пікірталас, топтық жұмыс, рөлдік ойындар және шығармашылық тапсырмалар қолданылды. Мұндай жұмыс формалары студенттердің өзара әрекеттесуін күшейтіп, қарым-қатынас мәдениетін табиғи жағдайда дамытуға мүмкіндік берді.

Бағдарлама төрт негізгі модульді қамтыды:

- тілдік және академиялық коммуникация;
- мәдениетаралық қарым-қатынас;
- әлеуметтік-психологиялық бейімделу;
- коммуникативтік дағдыларды дамыту тренингтері.

Алғашқы модуль академиялық ортада қарым-қатынас жасау ерекшеліктерін дамытуға бағытталды. Студенттердің пікірін жүйелі жеткізуі, ғылыми ортада сөйлей мәдениетін қалыптастыру және топтық талқылауларға белсенді қатысуы назарға алынды. Оқу барысында пікірталас, шағын презентациялар, жұптық талқылаулар ұйымдастырылды. Екінші модуль мәдениетаралық қарым-қатынасты дамытуға арналды. Әртүрлі әлеуметтік және мәдени ортадан келген студенттердің өзара түсіністігін нығайту, мәдени айырмашылықтарды құрметтеу және ашық диалог мәдениетін қалыптастыру бағытында жұмыстар жүргізілді. Рөлдік ойындар, ситуациялық тапсырмалар мен пікір алмасу әдістері қолданылды.

Үшінші модуль студенттердің әлеуметтік-психологиялық бейімделуіне бағытталды. Университеттің жаңа ортасына үйрену, топ ішінде еркін әрекет ету және сенімді қарым-қатынас орнату мәселелері қарастырылды. Тренингтік жаттығулар, командалық тапсырмалар және топтық талқылаулар ұйымдастырылды.

Қазақ диаспорасы студенттерінің коммуникативтік бейімделуін қалыптастыру бағдарламасының жоспары

Апта	Модуль	Сабақ тақырыбы	Мазмұны	Қолданылған әдістер
1	Тілдік және академиялық коммуникация	Университеттегі тиімді қарым-қатынас мәдениеті	Студенттердің өзара танысуы, университеттегі	Тренинг, танысу ойыны, пікір алмасу

			қарым-қатынас ерекшеліктерін талқылау	
2		Академиялық ортада пікір білдіру	Пікір айту, дәлелдеу, шағын презентация	Презентация, жұптық жұмыс, пікірталас
3	Мәдениаралық қарым-қатынас	Мәдениаралық диалог	Әртүрлі мәдени ортадағы қарым-қатынас ерекшеліктерін талқылау	Рөлдік ойын, талқылау
4		Өзара түсіністік мәдениеті	Қарым-қатынас барысында түсіністік орнату жолдарын қарастыру	Кейс әдісі, топтық жұмыс
5	Әлеуметтік-психологиялық бейімделу	Студенттік ортадағы сенімді қарым-қатынас	Топтағы сенімді атмосфера қалыптастыру	Тимбилдинг, психологиялық жаттығулар
6		Командада жұмыс істеу мәдениеті	Бірлескен әрекетке бейімделу	Топтық тапсырма, тренинг
7	Коммуникативтік дағдыларды дамыту	Қарым-қатынас барысында туындайтын қиындықтарды шешу	Конфликт жағдайларын талдау	Ситуациялық тапсырмалар, пікірталас
8		Еркін коммуникация және қорытынды кездесу	Қатысушылардың тәжірибесімен бөлісу. Рефлексия	Ашық диалог, рефлексия

Ұйымдастырылған сабақтардың ерекшеліктерін көрсету мақсатында біз өз зерттеуіміз бойынша төменде кейбір тақырыптарды өткізу барысына кеңірек тоқталдық.

1-модуль. Тілдік және академиялық коммуникация

1-сабақ. Университеттегі тілдік қарым-қатынас мәдениеті

Сабақтың негізгі мақсаты – студенттердің өзара танысуына мүмкіндік беру, топ ішінде сенімді атмосфера қалыптастыру және университеттегі қарым-қатынас мәдениетінің ерекшеліктерін талқылау болды. Кездесу тренинг элементтерімен, танысу ойындарымен және пікір алмасу кезеңдерімен жүргізілді.

Сабақтың басында студенттердің еркін араласуына жағдай жасау мақсатында шағын танысу тренингі өткізілді. Қатысушылар шеңбер құрып отырып, әрқайсысы өзін таныстырып, өзі есімімен бірге қарым-қатынасқа қатысты бір қасиетті атады. Мысалы, бір студент: «Менің атым Айдос, ашық сөйлесуді жақсы көремін» деп таныстырса, келесі студент өз есімімен қатар «тыңдай білуді бағалаймын» деген қасиетін атап өтті. Мұндай тәсіл қатысушылардың бір-бірін жақынырақ тануына және алғашқы қарым-қатынас кедергілерін жеңілдетуге ықпал етті.

Танысу кезеңінен кейін «Ортақ ұқсастық» атты ойын ұйымдастырылды. Студенттер шағын топтарға бөлініп, өзара әңгімелесу арқылы ортақ қызығушылықтарын анықтады. Әр топ қысқа уақыт ішінде кемінде үш ортақ қасиет немесе қызығушылық табуы қажет болды. Бір топ оқу мен спортқа қызығушылықтарын атап өтсе, екінші топ мәдени шараларға қатысуды ұнататынын айтты. Жаттығу барысында студенттер бір-бірімен еркін сөйлесіп, жаңа байланыстар орната бастады.

Ойын аяқталған соң сабақтың негізгі бөлігі – университеттік қарым-қатынас мәдениетін талқылау кезеңі басталды. Студенттерге «Жоғары оқу орнына тиімді қарым-

қатынас қандай болуы керек?» деген сұрақ ұсынылды. Әңгіме барысында қатысушылар өз ойларын ортаға салып, университеттік ортадағы коммуникация ерекшеліктерін талқылады.

Пікір алмасу кезінде студенттердің бірқатар ойлары назар аудартты. Мысалы тәжірибелік топтағы студенттердің бірі: «Университетке келгенде ең алдымен адамдармен еркін сөйлесе білу маңызды екенін түсіндім. Сабақта пікір айтуға қысылмай қатысу да үлкен рөл атқарады», деген пікір білдірді.

Тағы бір студент: «Жаңа ортаға келгенде кейде ойын ашық айтуға қиын болады. Алайда топтағы қолдау мен түсіністік адамға сенімділік береді. Өзара сыйластық болған жерде қарым-қатынас та жеңіл орнайды», – деп өз тәжірибесімен бөлісті. Үшінші қатысушы университеттегі қарым-қатынастың ерекшелігіне тоқталып: «Мектептегі қарым-қатынас пен университеттегі қарым-қатынастың айырмашылығы бар. Университетте әр студенттің пікірі маңызды, сондықтан өз ойыңды дәлелдеп жеткізе білу қажет», – деген тұжырым айтты.

Студенттердің пікірлері негізінде университет ортасында тиімді қарым-қатынас орнатудың бірнеше маңызды қыры айқындалды. Атап айтқанда, өзара құрмет, ашық диалог, тыңдай білу мәдениеті және пікір алмасуға белсенді қатысу маңызды шарттар ретінде белгіленді.

Сабақтың соңында қысқаша рефлексия кезеңі ұйымдастырылды. Қатысушылар кездесуден алған әсерлерін айтып, қарым-қатынас мәдениетінің маңыздылығын атап өтті. Көптеген студенттер мұндай форматтағы еркін әңгіме мен ойын элементтері бір-бірін жақынырақ тануға көмектескенін жеткізді.

2-модуль. Мәдениетаралық қарым-қатынас

3-сабақ. Мәдениетаралық диалог

Сабақтың мақсаты – әртүрлі мәдени ортадан келген студенттердің өзара түсіністігін арттыру, мәдени айырмашылықтарды құрметтеу және қарым-қатынас барысында туындайтын ерекшеліктерді талқылау болды. Кездесу барысында рөлдік ойын, топтық талқылау және тәжірибелік тапсырмалар қолданылды.

Сабақ барысында студенттерге мәдениетаралық қарым-қатынас ұғымының мазмұны қысқаша түсіндіріліп, түрлі мәдени ортадағы адамдардың қарым-қатынас стилі әртүрлі болатыны жөнінде әңгіме өрбіді. Қатысушылар өз тәжірибелерінен мысал келтіріп, түрлі ортада адамдардың сөйлесу мәнері, әдеп нормалары және қарым-қатынас әдебі қалай көрінетінін айтып өтті.

Кездесудің негізгі бөлігінде рөлдік ойын ұйымдастырылды. Студенттер шағын топтарға бөлініп, әр топқа мәдениетаралық қарым-қатынасқа қатысты белгілі бір жағдаят ұсынылды. Тапсырма барысында қатысушылар сол жағдайды сахналық көрініс түрінде көрсетіп, қарым-қатынас барысында туындауы мүмкін қиындықтарды шешу жолдарын ұсынуы қажет болды.

Алғашқы топқа «Жаңа ортаға келген студенттің топпен танысуы» атты жағдаят ұсынылды. Топ мүшелерінің бірі шетелден келген студент рөлін орындаса, қалғандары университет студенттерінің рөлінде әрекет етті. Көрініс барысында жаңа студенттің топқа бейімделуі, өзін таныстыруы және алғашқы қарым-қатынастың қалай орнайтыны көрсетілді. Рөлдік ойын аяқталған соң қатысушылар көрініс мазмұныны талқылап, мәдени айырмашылықтар қарым-қатынасқа қалай әсер ететінін саралады.

Талқылау барысында студенттердің бірінің айтқан пікірі назар аудартты: «Әртүрлі ортадан келген адамдар кейде бір-бірінің сөйлеу мәнерін немесе әзілін дұрыс түсінбеуі мүмкін. Сондықтан ең алдымен түсіністікпен қарау маңызды деп ойлаймын», деген тұжырым айтты.

Екінші топқа «Мәдени айырмашылықтан туындаған түсінбеушілік» атты жағдаят берілді. Қатысушылар екі студент арасындағы шағын келіспеушілікті көрсетіп, кейін сол жағдайды өзара түсіністік арқылы шешу жолдарын ұсынды. Көрініс барысында қатысушылар бір-бірін тыңдаудың және пікірді сабырмен жеткізудің маңызын көрсетті.

Көріністен кейін талқылау кезеңінде студенттер өз ойларын ашық білдірді. Қатысушылардың бірі: «Кейде адам басқа мәдениетті толық білмегендіктен, қарапайым

әрекетті де басқаша қабылдауы мүмкін. Сондықтан әртүрлі мәдениетті тану қарым-қатынасты жеңілдетеді», – деп атап өтті.

Тағы бір студент мәдениетаралық қарым-қатынастың мәніне тоқталып: «Әр адамның тәрбиесі мен өскен ортасы әртүрлі болғандықтан, адамдардың бір-бірін түсінуі үшін ашық сөйлесу және тыңдай білу қажет», деген ойымен бөлісті.

Сабақ барысында қызықты пікірталастар да орын алды. Кейбір студенттер адамдар арасындағы қарым-қатынаста мәдени айырмашылықтан гөрі жеке адамның мінез-құлқы маңызды екенін айтса, өзгелері мәдени орта адамның қарым-қатынас стиліне елеулі әсер ететінін алға тартты. Осындай пікір алмасу студенттердің мәселені түрлі қырынан қарастыруына мүмкіндік береді.

Кездесу соңында қатысушылар мәдениетаралық диалогтың мәні тек айырмашылықтарды байқауда емес, өзара түсіністік пен құрметке негізделген қарым-қатынас орнатуда екенін атап өтті. Сабақ барысында қалыптасқан ашық диалог атмосферасы студенттердің бір-бірімен еркін сөйлесуіне және түрлі мәдени көзқарастарды құрметтеуге ықпал етті.

3-модуль. Әлеуметтік психологиялық бейімделу

5-сабақ. Студенттік ортадағы сенімді қарым-қатынас

«Студенттік ортадағы сенімді қарым-қатынас» тақырыбында тренингтік сабақ ұйымдастырылды. Кездесудің мақсаты – студенттер арасында сенімді қарым-қатынас орнату, топ ішінде өзара қолдану мәдениетін қалыптастыру және бірлескен әрекетке бейімделуді дамыту болды. Сабақ мазмұнын тимбилдинг элементтерімен, психологиялық жаттығулармен және ашық пікір алмасумен толықтырылды.

Сабақтың басында қатысушылардың бір-біріне деген сенімін арттыруға бағытталған «Ортақ шеңбер» атты жаттығу жүргізілді. Студенттер шеңбер жасап отырып, кезекпен өздерінің студенттік өмірге байланысты бір жағымды әсерін немесе қиындықтарын бөлісті. Жаттығудың негізгі мақсаты – топ мүшелерінің бір-бірін тыңдай білу мәдениетін қалыптастыру және ортақ тәжірибелер арқылы жақындасу еді.

Әңгіме барысында кейбір студенттер жаңа ортаға бейімделу кезінде кездескен қиындықтарын ашық жеткізді. Мысалы, қатысушылардың бірі: «Алғаш университетке келген кезде топтағы студенттермен сөйлесуге қосылғаным рас. Бірнеше сабақ өткеннен кейін ғана біртіндеп еркін араласа бастадым», деп өз тәжірибесімен бөлісті. Тағы бір студент студенттік ортадағы қолдаудың маңыздылығына тоқталып: «Топтағы достық қарым-қатынас адамға сенімділік береді. Қасында түсінетін адамдар болған кезде оқу да жеңіл өтеді», – деген пікір білдірді.

Жаттығудан кейін тимбилдинг элементтері қолданылған «Бірлескен шешім» тапсырмасы ұйымдастырылды. Студенттер шағын топтарға бөлініп, белгілі бір жағдайды бірге шешуі қажет болды. Әр топқа «топтық жұмыста туындаған келіспеушілік» немесе «жаңа студенттің топқа бейімделуі» сияқты жағдаяттар ұсынылды. Қатысушылар мәселені талқылап, ең тиімді шешім жолын ұсынуға тырысты.

Бір топ ұсынған жағдаятта жаңа келген студенттің топпен араласуға қиналғаны көрсетіледі. Талқылау барысында қатысушылар мұндай жағдайда топ мүшелері жаңа студентті ортақ жұмыстарға тарту, бірге тапсырма орындау немесе еркін әңгімеге шақыру арқылы қолдау көрсетуі қажет деген ойға келді.

Талқылау кезеңінде студенттердің бірі: «Кейде алам бірінші қадам жасаудан қысылады. Сол кезде топтағы басқа студенттердің қолдауы өте маңызды», – деген пікір айтты.

Тағы бір қатысушы сенімді қарым-қатынастың қалыптасуына уақыт пен түсіністік қажет екенін атап өтті: «Әр адам бірден ашыла бермейді. Алайда жылы қарым-қатынас пен сыйластық болған жерде сенім де біртіндеп қалыптасады», – деді.

Сабақтың келесі бөлігінде «Сенім көпірі» атты психологиялық жаттығу өткізілді. Қатысушылар жұптарға бөлініп, бір-біріне қолдау көрсетуге бағытталған тапсырмалар орындады. Жаттығу барысында студенттердің бір-бірін тыңдауы, пікірін құрметтеуі және

қолдау көрсетуі маңызды талап ретінде қарастырылады. Осындай әрекеттер қатысушылардың өзара сенімін арттырып, топ ішінде жағымды атмосфера қалыптастыруға ықпал етті.

Сабақ соңында қысқаша рефлексия жүргізілді. Студенттер тренинг барысында алған әсерлерін бөлісіп, сенімді қарым-қатынастың студенттік өмірдегі маңызына тоқталады. Қатысушылардың басым бөлігі топ ішінде ашық сөйлесу мүмкіндігі олардың бір-бірін жақынырақ тануына көмектескенін атап өтті.

4-модуль. Коммуникативтік дағдыларды дамыту

6-сабақ. Қарым-қатынас барысында туындайтын қиындықтарды шешу тақырыбында практикалық сабақ ұйымдастырылады. Кездесудің негізгі мақсаты – студенттердің қарым-қатынас кезінде кездесетін келіспеушіліктерін дұрыс түсініп, оларды мәдениетті түрде шешу жолдарын үйренуіне жағдай жасау болды. Сабақ барысындағы ситуациялық тапсырмалар, пікірталас және тәжірибелік талдау әдістері қолданылды.

Сабақ басында студенттермен күнделікті қарым-қатынас барысында туындайтын түрлі жағдайлар туралы әңгіме өрбіді. Әсіресе студенттік ортада пікір қайшылығы, түсінбеушілік немесе топтық жұмыс кезіндегі келіспеушіліктер жиі кездесетіні айтылды. Осындай жағдайларды дұрыс қабылдау, мәселені сабырлы түрде талқылау және ортақ шешу табу қарым-қатынас мәдениетінің маңызды бөлігі ретінде қарастырылды.

Кездесудің негізгі бөлігінде студенттерге бірнеше ситуациялық тапсырмалар ұсынылды. Әр топ белгілі бір жағдаятты талдап, мәселенің себебін анықтап, тиімді шешім ұсынуы қажет болды. Алғашқы жағдаятта топтық тапсырма орындау барысында студенттердің пікірлері сәйкес келмеген жағдай қарастырылды. Топ мүшелерінің бірі өз ұсынысын қолдауды талап етсе, қалған студенттер басқа шешім ұсынған. Қатысушылар сол жағдайды талдап, пікір қайшылығы туындаған кезде қандай әрекет жасау қажет екендігін талқылады.

Талқылау барысында студенттердің бірі: «Кейде әр адам өз идеясын дұрыс деп есептейді. Алайда топтық жұмыс кезінде ортақ шешімге келу маңызды. Сол үшін әркімнің пікірін тыңдау қажет», – деген ойын білдірді.

Тағы бір студент пікір алмасудың мәдени жолына тоқталып: «Егер біреудің ұсынысымен келіспесек, оны бірден жокқа шығармай, себебін түсіндіріп айту керек деп ойлаймын», – деген пікір айтты.

Келесі тапсырмада сабақ кезінде екі студенттің арасында түсінбеушілік туындаған жағдай ұсынылды. Бір студенттің айтқан сөзі екіншісіне орынсыз ескерту ретінде қабылданған. Қатысушылар мұндай жағдайда мәселені қалай шешуге болатынын талқылады.

Топтардың бірі мәселені сабырлы әңгіме арқылы шешуді ұсынды. Қатысушылардың бірі: «Кейде адам басқа біреудің сөзін дұрыс түсінбей қалуы мүмкін. Сондықтан бірден ренжудің орнына, мәселені ашық сөйлесу арқылы анықтаған дұрыс», – деген пікір білдірді.

Тағы бір қатысушы қарым-қатынаста эмоцияны бақылаудың маңызын атап өтті: «Ашу үстінде айтылған сөз жағдайды одан ары қиындатуы мүмкін. Сондықтан алдымен сабыр сақтап, мәселені тыныш жағдайда талқылау керек», – деді.

Сабақ барысында ұсынылған жағдайлар студенттердің қызығушылығын арттырып, қызу пікір алмасуға себеп болды. Кейбір қатысушылар студенттік өмірде өздері кездескен ұқсас жағдайлар туралы айтып өтті. Мысалы, бір студент топтық жоба орындау кезінде тапсырмаларды бөлу мәселесінде келіспеушілік болғанын айтып, кейін ашық сөйлесу арқылы мәселе шешілгенін баяндады.

Пікірталас барысында қатысушылар қарым-қатынаста өзара құрмет, сабырлылық және түсіністік маңызды рөл атқаратынына тоқталды. Әңгіме барысында студенттер келіспеушілік әрдайым жағымсыз құбылыс ретінде қабылданбауы керектігін, кей жағдайда пікір алмасу жаңа ойлардың пайда болуына ықпал ететінін атап өтті.

Сабақтың соңында қысқаша қорытынды жасалып, қатысушылардан кездесуден алған әсерлері туралы пікір сұралды. Көптеген студенттер ұсынылған ситуациялық тапсырмалар шынайы өмірде кездесетін жағдайларды еске түсіргенін және осындай мәселелерді шешу жолдарын талқылау пайдалы болғанын айтты.

Бағдарлама аясында ұйымдастырылған кездесулер барысында студенттер бір-бірімен еркін сөйлесуге, пікір білдіруге және өз көзқарасын дәлелдеуге дағдыланды. Әсіресе пікірталас пен топтық талқылаулар студенттердің өз ойын жүйелі жеткізуіне, өзге пікірлерді тыңдай білуіне және ортақ шешім қабылдауына үйренуіне жағдай жасайды. Мұндай тәжірибе олардың академиялық ортадағы белсенділігін арттырып, оқу үдерісіндегі коммуникация мәдениетін дамытуға ықпал етеді.

Сонымен қатар мәдениетаралық қарым-қатынасқа арналған тапсырмалар студенттердің әртүрлі әлеуметтік және мәдени ортаға құрметпен қарауына мүмкіндік береді. Сабақтар барысында жүргізілген диалогтар мен рөлдік ойындар қатысушылардың өзара түсіністігін күшейтіп, мәдени айырмашылықтарды қабылдай білу қабілетін дамытуға әсер етеді. Осындай жұмыстар студенттердің бір-біріне деген сенімін арттырып, топ ішіндегі жағымды қарым-қатынас атмосферасын қалыптастырады.

Бағдарлама барысында студенттердің әлеуметтік белсенділігі де арта түседі деп күтілді. Топтық тапсырмалар мен бірлескен әрекеттер студенттердің өзара байланысын нығайтып, бір-бірімен еркін араласуына мүмкіндік береді. Студенттік ортада осылай ашық байланыс олардың университет өміріне тез бейімделуіне және жаңа әлеуметтік ортада өзін сенімді сезінуіне ықпал етеді.

Ұйымдастырылған сабақтар студенттердің қарым-қатынас мәдениетін дамытуға ғана емес, сонымен қатар өз ойын анық жеткізу, пікір алмасу кезінде сабыр сақтай білу және өзге көзқарастарды құрметтеу дағдыларын қалыптастыруға бағытталған. Осындай тәжірибе олардың болашақ кәсіби әрекеттерін де маңызды рөл атақарады. Себебі қазіргі қоғамда тиімді коммуникация орната білу әрбір маман үшін қажетті қабілеттердің бірі саналады.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Тоқаев Қ.К. Әділетті Қазақстанның экономикалық бағдары: Қазақстан халқына Жолдауы, 2023 жылғы 1 қыркүйек [Электрондық ресурс]. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K23002023_1
2. Ұзақбаева С. Жоғары мектеп студенттеріне этнопедагогикалық білім беру тұжырымдамасы. Жаңа басылым. – Алматы: Өнер, 1998. – 44 б.
3. Жолмаханова А.Б. қазақ диаспоралық әдебиеті: қалыптасуы, дамуы және ерекшеліктері //Gazi Türkiyat. – 2018. – №. 22. – Б. 215-223.
4. Исабек Б.Қ., Қозғамбаева Г.Б. қазақ диаспорасы және қазақ мәдени орталықтары // Абай атындағы ҚазҰПУ хабаршысы. Серия: тарихи және әлеуметтік-саяси ғылымдар. – 2020. – Т. 4. – №. 67.
5. Курманова, А. К. (2022). Білім алушылардың коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастырудың тиімді әдістері. *Bulletin of Shokan Ualikhanov Kokshetau University Philological Series*, (2), 91–101. <https://doi.org/10.59102/kufil/2022/iss2pp91-101>
6. Berry, J. W. (2005). Acculturation: Living successfully in two cultures. *International Journal of Intercultural Relations*, 29(6), 697–712. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2005.07.013>
7. А.К. Италмасов, Б.М. Утегенова. Студенттердің коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыру // Қостанай мемлекеттік педагогикалық институтының хабаршысы, 2018/№1 <http://repo.kspi.kz/handle/item/2772>

БАСТАУЫШ МЕКТЕПТЕ ҚҰНДЫЛЫҚ БАҒДАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДА ЖҮЙЕЛІ ЖӘНЕ ҮДЕРІСТІК ТӘСІЛДЕРІН ҚОЛДАНУДЫҢ ТЕТІКТЕРІ

Мукашева Лаззат

«Білім берудегі менеджмент» ББ II курс магистранты,
Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ, Қазақстан
Ғылым жетекшісі, п.ғ.д., профессор - Мұханбетжанова А.У.

Бастауыш мектепте құндылық бағдарын қалыптастыруда ұйымдастырудың жүйелі және үдерістік тәсілдері немесе ұстанымы кеңінен қолданылады. Осы екі басқару тәсілдерін тиімді, әрі өз кезегінде қолдана алу арқылы оқушылардың құндылығын қалыптастыру процесін белгілі бір ұйымдастырушы технологиялық жүйеге айналдырады және тәсілдерге жеке-жеке тоқталсақ.

1.Бастауыш мектепте құндылық бағдарын қалыптастыруда ұйымдастырудың жүйелі тәсілі. Аталмыш ұйымдастыру тәсілі бойынша оқушылардың құндылық қасиеттері белгілі бір өзара байланысқан элементтер тізбегі ретінде жүзеге асыруды білдіреді. Бұл тәсілдің немесе ұстанымның негіздеушілері Т. Шамова мен Н. Хмель болып саналады.

Бастауыш мектепте құндылық бағдарын қалыптастыруда ұйымдастырудың жүйелі тәсілі мынадай ерекшеліктерімен көзге түседі:

1.Тәсілдің біртұтастығы. Құндылық бағдарын қалыптастыруда ұйымдастырудың жүйелі тәсілі оқушылардың құндылық элементтерін (түрлерін) біртұтас жүйе ретінде қарастырып, барлық элементтер жүйе болғандықтан бір сәтте біртұтастықпен дамиды деген пайымдауды алға тартады. Мәселен баланың бойында шыншылдық, адалдық, кеңпейілдік, жомарттық, еңбексүйгіштік, білімге құмарлық іспеттес құндылық элементтерінің біреуі қалыптасып бастаса, бұл элементтер жүйелі болғандықтан екіншісінің, кейіннен үшінші құндылықтың қалыптасып, нығаюына алып келеді деп түсіндіріледі. Сол үшін мектеп әкімшілігі мен педагогтар оқушылардың құндылық бағдарын қалыптастыру үдерісінде жүйелілі тәсілді қолданып, жүйені біртұтас элемент ретінде, ортақ мақсат қоя отырып ұйымдастыруы және басқаруы қажет етіледі.

2. Тәсілдің өзара тәуелділігі. Құндылық бағдарын қалыптастыруда ұйымдастырудың жүйелі тәсілі оқушылардың құндылық элементтерінің өзара тәуелділігін аңғартады. Мәселен, бастауыш білім беру кеңістігінде оқушыларға «адалдық» пен «шыншылдық» туралы құндылықтар қалыптастыру шаралары етене жүргізілсе, ал ол бала өз отбасында әкешесінің бойында мұндай құндылық элементтерінің керісінше көріністерін байқаса баланың бойында құндылық бағдарын дамыту үдерісі өзінің оң нәтижесін бермейді. Сондықтан мектеп әкімшілігі мен педагогтар оқушының бойында құндылық бағдарын қалыптастыруда отбасымен бірлесе отырып ұйымдастыру шараларын жүргізгендігі мақұл (сурет-1).

Бастауыш мектепте
құндылық бағдарын
қалыптастыруда
ұйымдастырудың жүйелі
тәсілдің біртұтастығы

Бастауыш мектепте
құндылық бағдарын
қалыптастыруда
ұйымдастырудың жүйелі
тәсілдің өзара тәуелділігі

Бастауыш мектепте
құндылық бағдарын
қалыптастыруда
ұйымдастырудың жүйелі
тәсілдің құрылымдылығы

Сурет-1. Бастауыш мектепте құндылық бағдарын қалыптастыруда ұйымдастырудың жүйелі тәсілінің басты сипаттық ерекшеліктері

3. Тәсілдің құрылымдылығы. Құндылық бағдарын қалыптастыруда ұйымдастырудың жүйелі тәсілінің қолдануда келесідей құрылымдық деңгейде шеңберінде ұйымдастыру шараларын жүргізген абзал.

-микро деңгей. Бұл деңгейде мұғалім(немесе педагог)-оқушы-оқушының ата-аналары арасында ұйымдастыру шаралары жүргізіледі. Бұл шаралардың мақсаты бастауыш сынып оқушыларының құндылық бағдарын дамыту. бұл деңгейді басқарушы-мектеп әкімшілігі, ұйымдастырушы-мұғалім мен педагогтар.

-мезо деңгей. Аталмыш деңгейде бастауыш сынып мұғалімдеріне бірлестік атынан немесе түрлі біліктілікті көтеру институттары аясында оқушылардың құндылық бағдарын қалыптастыру ортасын құрудың әдістемелік және педагогикалық білімі мен тәжірибесін арттыру шаралары мен арнайы курстары ұйымдастырылады.

-макро деңгей. Бұл деңгей бойынша мектептің шеңберінде бастауыш сынып оқушыларының құндылық бағдарын дамытуға қатысты ұйымдастыру шаралары мен іс-әрекеттері мектептің жоспарлары (тәрбие, оқу жылдық жоспарлары), стратегиялық көп жылдық даму жоспарларына, мектептің жарлықтары мен бұйрықтарына (бір сөзбен айтқанда құжатнамалық негіздеріне) енгізіледі .

Құндылық бағдарын қалыптастыруда ұйымдастырудың жүйелі тәсілінің қолдануда басқару шаралары бүкіл мектепті бір алаң ретінде түрлі деңгейді өзара байланыстыра отырып, біртұтастықпен жүзеге асыруды қажет етеді (кесте-1).

Кесте-1. Бастауыш мектепте құндылық бағдарын қалыптастыруда ұйымдастырудың жүйелі тәсілінің басқару тетіктері

р/н	Құндылық бағдарын қалыптастыруда ұйымдастырудың жүйелі тәсілінің басты ерекшелігі	Анықтама мен сипаттамасы	Жүйелі тәсілдің білім беру басқару тетіктері
1	Тәсілдің біртұтастығы	Оқушылардың құндылық элементтерін (түрлерін)	Мектеп әкімшілігі мен педагогтар оқушылардың

		біртұтас жүйе ретінде қарастырып, барлық элементтер жүйе болғандықтан бір сәтте біртұтастықпен дамиды.	құндылық бағдарын қалыптастыру үдерісінде жүйелілі тәсілді қолданып, жүйені біртұтас элемент ретінде, ортақ мақсат қоя отырып ұйымдастыруы және басқаруы қажет
2	Тәсілдің өзара тәуелділігі	Оқушылардың құндылық бағдарын қалыптастыруда ұйымдастырудың жүйелі тәсілі оқушылардың құндылық элементтерінің өзара тәуелділігін аңғартады.	Мектеп әкімшілігі мен педагогтар оқушының бойында құндылық бағдарын қалыптастыруда отбасымен бірлесе отырып ұйымдастыру шараларын жүргізуі ұсынылады.
3	Тәсілдің құрылымдығы	Құндылық бағдарын қалыптастыруда ұйымдастырудың жүйелі тәсілінің қолдануда келесідей құрылымдық деңгейде шеңберінде ұйымдастыру шараларын жүргізген абзал. - микро деңгей. - мезо деңгей. - макро деңгей.	Бүкіл мектепті бір алаң ретінде түрлі деңгейді өзара байланыстыра отырып, біртұтастықпен жүзеге асырылуы керек.

Бастауыш мектепте құндылық бағдарын қалыптастыруда ұйымдастырудың жүйелі тәсілінің мынадай басты компоненттерін ажыратып қарастыруға болады:

1. Кеңістіктік компонент. Бастауыш мектепте оқушылардың құндылық бағдары қалыптастыратындай орта ұйымдастыра білу керек. Мәселен, кабинет қабырғаларындағы стендтер, жиһаздар және көрнекілер арқылы балаға отансүйгіштік, еңбекқорлық, адалдық пен қоршаған ортаны аялай білу құндылығын қалыптастыруға болады.

2. Мазмұндық компонент. Бастауыш мектепте өтілетін әрбір сабақта оқушылардың құндылық дүниесі қалыптасатындай материалдардың болуын қамтамасыз ету. мәселен, математика сабағында баланың үнемді болу құндылығы, ана тілі сабағында баланың өз тілі мен мәдениетін құрметтей алу құндылығы, еңбек сабағында баланың еңбекқорлыққа қатысты құндылығы, жаратылыстану сабағында баланың қоршаған ортаны қорғау құндылықтарының қалыптасып, нығаюына мүмкіндік туады.

3. Коммуникативті компонент. Бастауыш мектепте мұғалім-педагог-оқушылар-ата-аналар арасындағы сыйластыққа негізделген қарым-қатынас құру арқылы балаға үлгі бола білу. Нәтижесінде баланың бойында құрметпен байланыс орнату іспеттес құндылықтардың дамуына түрткі болу.

4. Субъективті компонент. Субъективті компонентті жүзеге асыратындар бұл мұғалімдер. Мектеп мұғалімдерінің құндылықтары оқушылардың және олардың құндылықтарымен сәйкес болатындай таңдап алынғаны оң оқу және тәрбиелік нәтиже береді. Сонымен қатар мұғалімдердің, педагогтардың, оқушылар мен ата-аналарының құндылықтары бір-біріне ұқсас болғаны абзал (кесте-2).

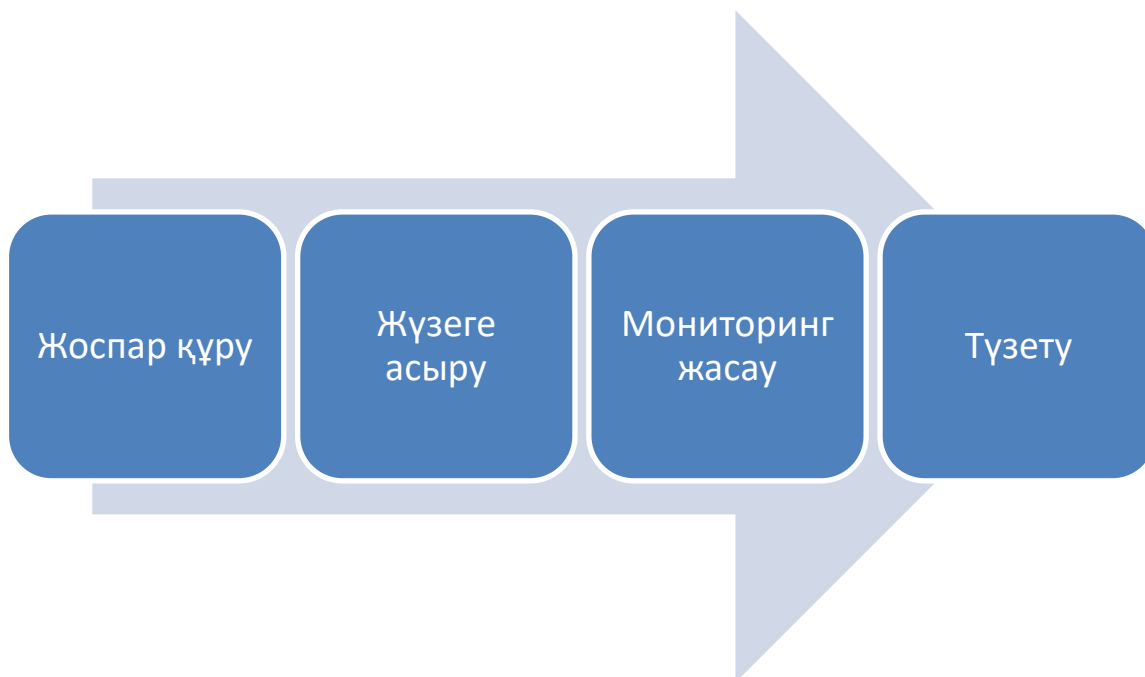
Кесте-2. Оқушылардың құндылық бағдарын қалыптастыру процесін ұйымдастырудың жүйелі ұстанымның басты компоненттері

р/н	Компонент атауы	Компонентке сипаттама	Компонентті ұйымдастыру тетіктері
1	Кеңістіктік компонент	Бастауыш сынып оқушысының білім алатын кеңістігі-оқушының құндылық әлемін қалыптастырушы құрал ретінде.	-Кабинет. -Сыныптағы стендтер. -суреттер мен плакаттар, көрнекіліктер. -кітаптар. -интерактивті тақталар.
2	Мазмұндық компонент	Бастауыш сынып оқушыларына білім беру процесінде әрбір сабақтың баланың құндылық әлемінің қалыптасуына және нығаюына түрткі болу мүмкіндіктерін қолдана білу.	Бастауыш сыныптағы өтілетін барлық дерлік пәндер мен курстар, авторлық бағдарламалар, арнаулы курстар.
3	Коммуникативті компонент	Бала өзінің қоршаған ортасындағы адамдардың өзара қарым-қатынасқа түсу деңгейін басшылыққа ала отырып, өз құндылық элементтерін біртіндеп қалыптастырады.	Коммуникацияға түсуші бастауыш сынып оқушысының ортасы.
4	Субъективті компонент	Мұғалім-субъект ретінде баланың құндылық дүниесінің қалыптасуына «үлгі» болып әсер етеді. Отбасы да баланы қалыптастыратын және ықпал ететін тұлғалардан құралғандықтан, баланың дүниетанымына, оның ішінде құндылық элементтеріне тікелей әсер етеді.	Оқушыға «үлгі» ретінде тұлғалық-субъект ретінде ықпал ететіндер.

Әрбір сабақта оқушылардың құндылық дүниесі қалыптасатындай материалдардың болуын қамтамасыз ету. мәселен, математика сабағында баланың үнемді болу құндылығы, ана тілі сабағында баланың өз тілі мен мәдениетін құрметтей алу құндылығы, еңбек сабағында баланың еңбекқорлыққа қатысты құндылығы, жаратылыстану сабағында баланың қоршаған ортаны қорғау құндылықтарының қалыптасу мүмкіндігі мол.

2. Бастауыш сынып оқушылардың құндылық бағдарын ұйымдастырудың үдерістік тәсілі немесе ұстанымы. Оқушылардың құндылық бағдарын ұйымдастырудың үдерістік тәсілі бойынша бүкіл құндылықты қалыптастыру сәті өзара сәйкестене біріккен өзара байланысты бір цикл ретінде қарастырылады. Ол циклдер мынадай үдерістік ұйымдастыру әдістерінен құралған:

- жоспарлау.
- әрекет ету.
- қайта тексеру.
- ықпал ету (сурет-3).

Сурет-3. Бастауыш сынып оқушылардың құндылық бағдарын ұйымдастырудың үдерістік тәсілінің циклдері

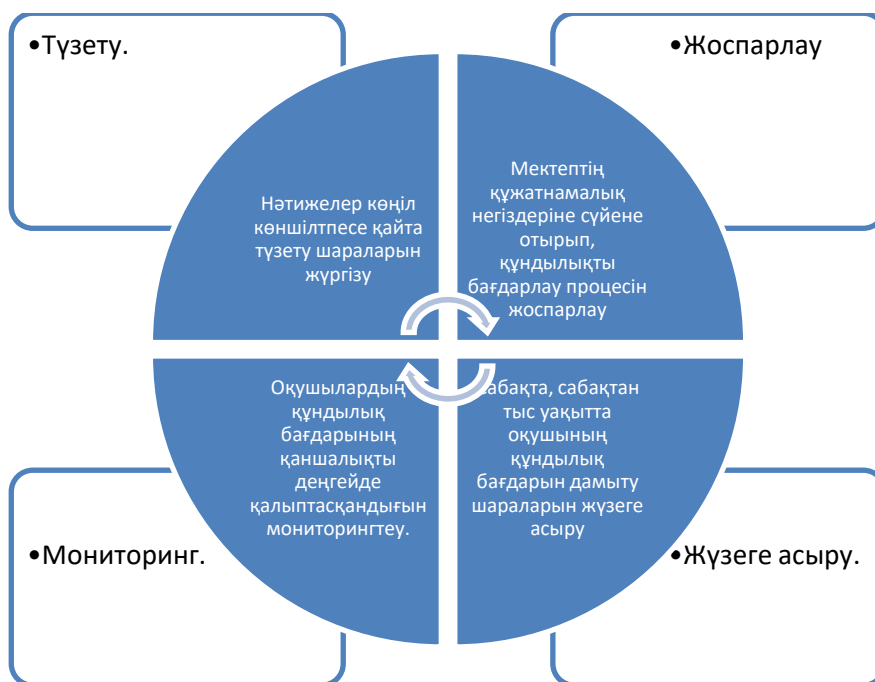
Жоғарыда аталған циклдерге жеке-жеке тоқталсақ.

1.Жоспарлау. Бастауыш сынып оқушыларының оқу жылына арналған құндылықтарын қалыптастыру күнтізбелік жоспары, мектептің жылдық тәрбие жоспары мен мектептің көп жылдық стратегиялық жоспаралын басшылыққа ала отырып, балаларға жыл бойы құндылық бағдарын дамытушы шараларды ұйымдастыру іс-әрекеттерін алдын ала анықтай отырып, жоспар құру.

2.Жүзеге асыру. Бастауыш сынып оқушыларына сабақ барысында және сабақтан тыс уақтарда түрлі әдіс-тәсілдерді қолдана отырып құндылықтардың интеграциялануын қамтамасыз ету. Бұл үдерісті мұғалім мен педагог ұйымдастырады және басқарады.

3.Мониторинг. Ұйымдастыру шаралары жүзеге асырылғаннан кейін бастауыш сынып оқушыларының құндылық бағдары қаншалықты деңгейде дамығандығын тексеретін мониторинг жұмыстарын жүргізу. Қазіргі таңда барлық дерлік мониторингтер білім беру платформаларының көмегімен жүргізіліп, мәліметтер Күнделік.кз көмегімен жинақталуда және талдану шаралары жүргізілуде.

4.Түзету. Мониторинг жұмыстары жүргізілгеннен кейін оқушылардың құндылық деңгейі айқындалып болғанда нәтижелер көңіл толтыратындай болмаса педагог немесе мұғалім жүзеге асыру циклін қайта ұйымдастырып, қайта түзету шараларын жүргізуге құқылы. Дегенмен, бұл циклде оқушыларға ата-аналар да, мектептің басқа да педагогтары мен мұғалімдері де ат салысуына мүмкіндіктер беріледі (сурет-4).

Сурет-4. Оқушылардың құндылық бағдарын ұйымдастырудың үдерістік тәсілінің циклдері

Мектептің педагогикалық кадрлық әлеуетін анықтау мақсатында эксперимент базасы ретінде таңдап алынған мектептің бастауыш сынып мұғалімдері мен педагогтарымен жүргізілген жұмыстардың нәтижесінде мынадай кемшіліктер анықталды:

1. Педагогтар оқушылардың құндылық бағдарын дамыту бойынша ұйымдастыру шараларын жүргізуде білімі де, біліктілік деңгейі де төмен екендігі белгілі болды.

2. Педагогтар басқару және ұйымдастыру, жоспарлау шараларына көп көңіл бөлумен әуре болып, бастауыш сынып оқушыларымен етене қарым-қатынас құру әрекеттерінен алшақтаған. Бұл баланың педагогты үлгі ретінде қабылдап, байланыс жасау арқылы педагогтардың құндылықтарын өзіне сіңіру іспеттес процестердің артта қалуына алып келуде.

3. Педагогтардың оқушылардың құндылық бағдарын дамыту бойынша ұйымдастыру шараларын белсенді жүргізу үшін педагогтарды жігерлендіру шараларын жүзеге асыру қажет етіледі.

Эксперимент ұйымдастырылған мектептегі бастауыш сынып оқушыларының құндылық бағдарын дамытуды басқару тетіктеріне талдау жасау жұмыстары жүргізілді.

Талдау жасау мақсатында мектептің құжатнамалық негіздері мен жарғысы талданумен бірге келесі әдістемелер кеңінен қолданылды:

Бірінші бағыттағы талдау: педагогтар мен мектеп әкімшілігінен сауалнама алу.

Екінші бағыттағы талдау: мектептегі бастауыш білім беру сатысындағы кеңістікті безендіру стильдері.

Үшінші бағыттағы талдау: мектептің құжатнамалық негіздерін талқылау. Мектептің бас жарғысы, мектептің көп жылдық стратегиялық жоспары, мектептің бір жылдық тәрбие және оқу жоспары, ҚР «Біртұтас тәрбие» бағдарламасының жоспары.

Эксперимент ұйымдастырылған мектептегі басқару тетігі иерархиялық-бюрократиялық стильге жататындығы анық болды. Бұл дегеніміз мектепте құжаттар мен есептердің өз уақытында берілуі, оқу және тәрбие жұмыстарының орындалуы бағаланады. Осындай басқару стильінің бір олқы тұсы-мектеп әкімшілігінің балалардың құндылық бағдарын дамыту мәселелеріне осал қарауы. Осындай каталдатылған басқару жүйесінде бастауыш сынып оқушыларының өзінің ішкі құндылықтарын тану, сол құндылықтарына бағдарлана отырып шешімдер қабылдауға мүмкіндігі қалмайды. Өйткені, мектепті иерархиялық стильде

басқарылса балалардың үстінен, жалпы мектепте сыртқы бақылау жоғары деңгейде жүргізіледі деген сөз. Осы іспеттес басқару ортасында балалардың құндылығының дамуына ыңғайлы жағдай жасалмайды.

Эксперимент ұйымдастырылған мектептің жарғысында, бас құжаттарында мұғалімдер, педагогтар мен оқушылардың арасында өз бетінше әрекет ете алу, шығармашылық сипаттары, шынайылық қасиеттері бағаланады деп кеңінен жарияланғанымен, шын жүзінде мектептегі оқу және тәрбие процестерін ұйымдастыру мен басқаруда сабақтардағы тыныштық, қаталдатылған тәртіп, оқушылардың жоғары баллдары, балалардың тәртібінің сақталуы жоғары бағаланады.

Құндылық бағдары дегеніміз әрбір тұлғаның құндылық жүйесіне негізделе отырып қалыптасқан ішкі құрылымдық бөлігі болып табылады. Адамзат дәл осы құндылық бағдарларына сүйене отырып өз өмірінің түрлі сәттерінде маңызды шешімдер қабылдайды.

Зерттеу жұмысы барысында тәжірибе жүргізілген мектептегі мәдени ұйымдастырылу типологиясын талдау барысында мынадай оң өзгерістер анықталды: ҚР стратегиялық жоспарлары мен бағдарламаларының басты талаптары оқушылардың құндылық бағдарын дамытуға шақырса, эксперимент ұйымдастырылған мектептегі мәдени ұйымдастыру типологиясы отбасылық және шығармашылық стильдерге ауыстырылуы, оқушылардың құндылық бағдарының дамуына оң басқарушылық жағдай жасалғандығының көрінісі.

Сонымен, қорыта айтар болсақ, бастауыш сынып оқушыларының құндылық бағдарын ұйымдастырудың жүйелі тәсілі бастауыш сынып оқушыларының құндылық бағдары өз деңгейінде қалыптасатындай оңтайлы орта құруда жағдай жасаса, үдерістік тәсіл оқушының құндылығын нығайтатындай технологиялық әрекеттердің пайда болуына мүмкіндік береді.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Кукенов Ж.Ж., Бахтиярова Г.Р., Ольховая Т.А. «Жаратылыстанудағы құндылықтар әлемі» элективті курсы оқыту процесінде бастауыш сынып оқушыларының құндылық бағдарларын қалыптастыру. – 2023.
2. Құдышева К., Кикина М.И., Найманбаева К.Қ. Бастауыш мектепте құндылық бағдар қалыптастырудың теориялық негіздері.
3. Тілеуова С.С., Нұрғалиева Д.А., Исмаилова К.А. Құндылық бағдар қалыптастырудың педагогикалық негіздері.
4. Мұхамбетова С.Қ., Қирабаева Ш.А., Қаплиева А.Қ. Ұлттық құндылықтарға тәрбиелеу мәселелері.
5. Игенбаева Б.Қ. Оқушылардың тұлғалық құндылықтарын қалыптастыру.
6. Қазақстан Республикасының *Білім туралы заңы*
7. Қазақстан Республикасында білім беру мен ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы.
8. ҚР Бастауыш білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты (МЖМБС).

БАСТАУЫШ ДЕҢГЕЙ ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ҚҰНДЫЛЫҚ БАҒДАРЫН ДАМУ ТУРАСЫ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕУ

Мукашева Лаззат

«Білім берудегі менеджмент» ББ II курс магистранты

Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ, Қазақстан

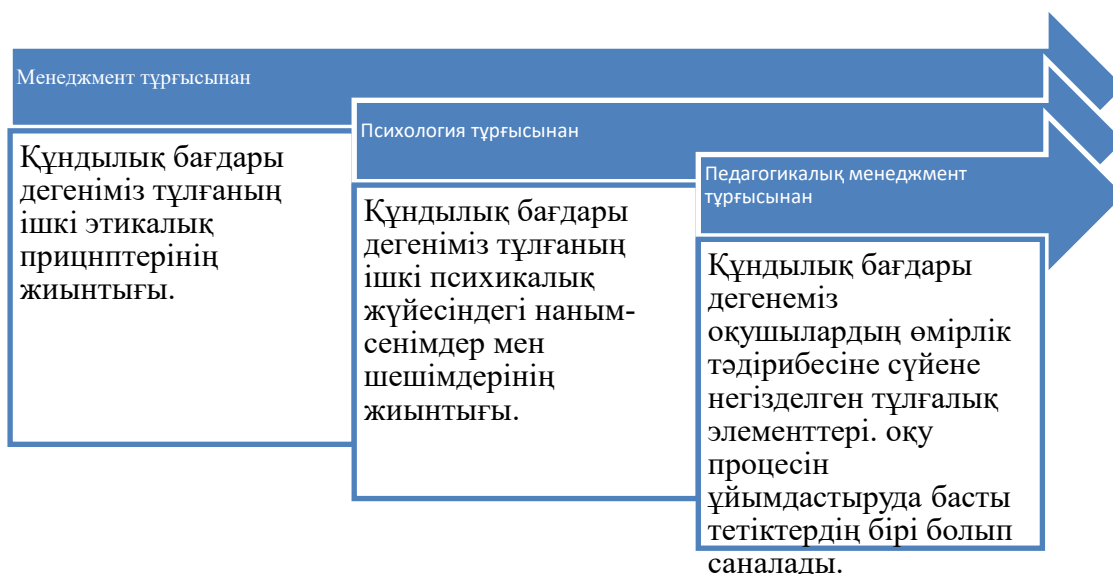
Ғылым жетекшісі, п.ғ.д., профессор - Мұханбетжанова А.У.

Құндылық бағдары дегеніміз әрбір тұлғаның құндылық жүйесіне негізделіп отырып қалыптасқан ішкі құрылымдық бөлігі болып табылады. Адамзат дәл осы құндылық бағдарларына сүйене отырып өз өмірінің түрлі сәттерінде маңызды шешімдер қабылдайды.

Менеджмент тұрғысынан қарастырылса: құндылық бағдары дегеніміз тұлғаның әлеуметтік нормалар мен қоғам ішіндегі өнімді еңбек етіп, табысты өмір сүруіне түрткі болатын этикалық принциптерінің жиынтығы ресейлік ғалым Алексей Льеонтев берген анықтамасы.

Қазіргі уақытта ең кең тарағаны құндылықтар тізімін тікелей саралауға негізделген М.Рокичтің құндылық бағдарын зерттеу әдістемесі болып табылады. Психология тұрғысынан талданса: құндылық бағдары дегеніміз адамның ішкі психикалық жүйесіндегі өмірлік шешімдерге қатысты «құнды» деп танылған наным-сенімдер жиынтығы.

Толкотт Парсонс қоғам «қоғам-топ-жеке тұлға» трихотомиясында басымдылыққа ие болады және әлеуметтанудың басты объектісі болып табылады», — деген пікірді ұстанды. Қоғам — адамдардың біріккен, ынталандырылған іс-әрекеті және ол белгілі бір ортада әрекет ететін жеке тұлғалардан, яғни табиғи ағзалардан тұрады. Демек, қоғамды зерттеу үшін, жеке тұлғалар әрекеттеріне, яғни түсінікті тұлғалық ғадет пен әрекеттерге теңестірілуі керек. Педагогикалық менеджмент тұрғысынан қарастырылса: құндылық бағдары дегеніміз кез-келген адамның өмірлік тәжірибесіне сүйене отырып қалыптасқан ішкі тұлғалық элементтердің жиынтығын айтады.(сурет-1).

Сурет-1. «Құндылық бағдары» ұғымының түрлі ілім салаларында қарастырылуы

Сонымен қатар педагогика мен менеджменттің өзара түйісуінің нәтижесінде «құндылық бағдары» үш бағытта талқыланады:

1.Құндылық бағдары вектор ретінде: Бұл бағытта зерттеулер жүргізген ғалымдардың бірі У. Томас мынадай анықтама береді: Құндылық бағдары-адамның белгілі бір идеалдары мен маңызды деп санаған өмірлік ұстанымдарының бағыттылығы.

Құндылық бағдары вектор ретінде ұстанымдар келесідей:

-әлеуметтік құндылық ұстанымы.

-ұлттық құндылық ұстанымы.

-жеке құндылық ұстанымы.

2. Құндылық бағдары белгілі бір сүзгіш іспеттес. Осы бағытты зерттеген танымал психолог Рокич болып саналады. Автордың пайымдауынша құндылық бағдары дегеніміз-баланың айналады кез-келген ақпаратты және өз өмірінде қабылдауы керек шешімдерді өткізетін психикалық «сүзгіні» немесе психикалық тұтқаны айтады. Автор адам өзінің құндылық бағдарына сүйене отырып өмірлік шешімдерді қабылдайды деген анықтамалар да келтірді.

3. Құндылық бағдары реттеуші құрал іспеттес. Осы бағыттың негізін салған авторы-Б. Ананьев болып саналады. Ол бойынша құндылық бағдары дегеніміз оқушылардың өзін-өзі іштей қадағалау жасайтын, іс-әрекеттерін реттеп отыратын, психикалық құрал деп анықтама берді. Сонымен қатар автордың айтуынша құндылық бағдары педагогикалық менеджментте мұғалім мен оқушының ата-анасының ролі мен функциясын да атқара алады деген пікір білдірді (кесте-1).

Кесте-1. Құндылық бағдары ұғымының педагогика мен менеджмент ілімдерінде қарастырылу бағыты

р/н	«Құндылық бағдары» ұғымын анықтаушы бағыттың атауы	Бағытты негіздеген ғалым	Сипаттамасы
1	Құндылық бағдары вектор ретінде	У. Томас	Тұлғаның белгілі бір идеалдары мен маңызды деп санаған өмірлік ұстанымдарының бағыттылығы.
2	Құндылық бағдары психиканың белгілі бір сүзгіш іспеттес	Рокич	Тұлғаның қоршаған ортадағы кез-келген ақпаратты және өз өмірінде қабылдауы керек шешімдерді өткізетін психикалық «сүзгіні» немесе психикалық тұтқасы.
3	Құндылық бағдары реттеуші құрал іспеттес	Б. Ананьев	Оқушылардың өзін-өзі іштей қадағалау жасайтын, іс-әрекеттерін реттеп отыратын, психикалық құрал

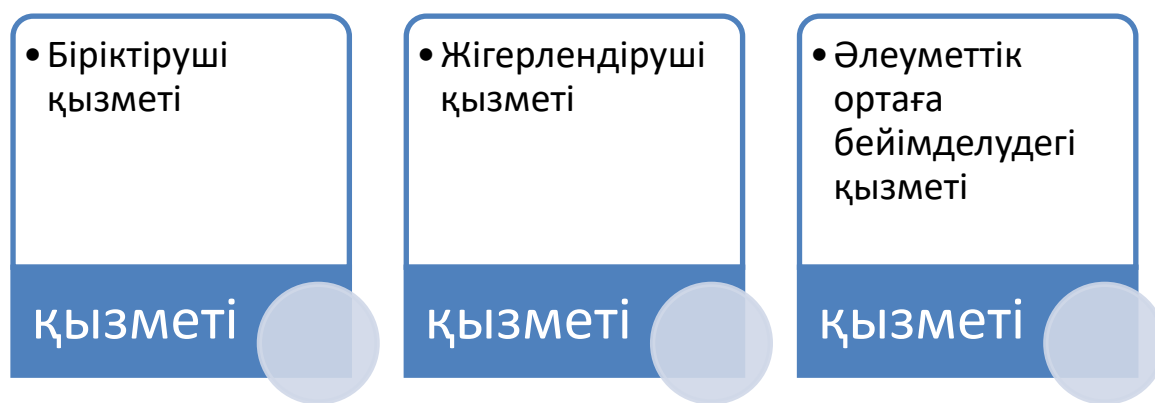
Құндылық бағдары ұғымын зерттеген авторлардың қатарына шетелдік фундаменталды ізденістермен айналысқандары: У. Томас, Ф. Знанецкий., М. Рокич., Т. парсонстарды атап айтуға болады. Құндылық бағдары ұғымына дейін ғылыми айналымда «әлеуметтік ұстаным» атты термин қолданылатын. Бұл терминді негіздеп, ұсынған У. Томас пен Ф. Знаненцкий болатын. дәл осы екі автордың зерттеулері құндылық бағдары ұғымының енгізілуіне алғашрт болды деп айтуға әбден болады.

Құндылық бағдары ұғымын психологиялық тұрғыдан айқындап, дәлелдеген автор Милтон Рокич болып саналады. Ғалым оқушылардың және жалпы адамзаттың құндылық бағдарын анықтаушы, диагностика жасаушы әдістемелік тестілерді негіздеді.

Құндылық бағдарын білім беру менеджменті тұрғысында негіздеушілердің бірі Т. Парсонс еді. Автордың зерттеулеріне сүйенер болсақ: құндылық бағдары баланың тұлғалық болмысы мен білім беруші мекеменің арасында байланыс орнататын элементке балады.

Құндылық бағдарын зерттеген ТМД және қазақстандық ғалымдардың қатарына: А. Леонтьев., Б. Ананьев., Н. Щуркова., Н. Хмель., Қ. Сейтешев., Күләш Қожахметоваларды атап айтуға болады.

Білім беру менеджментінде оқушылардың құндылық бағдары маңызды функцияны атқарады және ол қызметтері басты үш бөліктен құралған:

Сурет-2. Құндылық бағдарының білім беру саласын басқару тұрғысынан атқаратын функциялары

1.Құндылық бағдарының біріктіруші қызметі. Бастауыш сынып оқушыларының білімі, сезімдері мен ерік-жігері біртұтас өмірлік ұстанымдарға, яғни құндылық бағдарына бірігеді. Оқушы тұлғасы қалыптасқан сайын, өмірлік тәжірибеден өткен сайын баланың психикалық қасиеттері өзара бірігіп, белгілі бір құндылықтар жүйесін иелене бастайды. Осы құндылықтардың жиынтығынан, яғни бірігуінен оқушының құндылық бағдары негізделеді.

2.Құндылық бағдарының жігерлендіруші қызметі. Білім беру жүйесінде оқушылардың құндылық ерекшеліктеріне орай оқу процесін ұйымдастырудың оң нәтижелері зор. Оқу нәтиже көрсетеді егер оқушылардың құндылығы білім алу, жаңа мағлұматтарды тану, өз бетінше іздену, ілімін көбейту іспеттес дүниелер бала үшін құндылыққа айналса оқу үлгерімі де жоғарылайды. Осы тұста бастауыш сынып оқушыларының құндылық бағдарының жігерлендіруші қызметі айқындала түседі.

3.Құндылық бағдарының әлеуметтік ортаға бейімделудегі қызметі. Құндылық бағдары баланың әлеуметтенуі үшін атқарар ролі өте зор. Өйткені кез-келген орта немесе кез-келген ұжым мүшелері өздерінің ұқсас құндылықтары арқылы бірігеді, бір-біріне жақындай түседі. Осы сәтте бастауыш сынып оқушыларының құндылық бағдарының бейімделуге көмектесуші қызметі анықталады (сурет-3).

Бастауыш сынып оқушыларының құндылық бағдарын даму және осы процесті ұйымдастыру үшін «құндылық бағдар» ұғымының (терминінің) басты құрамдас бөліктерін жіктеп қарастырудың маңыздылығы зор. Ол бөліктер мынадай:

Оқушы өз бойындағы
құндылықтарымен
етене таныс және
біледі.

Оқушы өз жан
дүниесіндегі
құндылықтардың
маңызды екенін
сезінеді.

Оқушы өз
құндылықтарына
бағдарлана отырып
шешім қабылдайды, іс-
әрекеттерге бел буады.

Сурет-3. Оқушы бойындағы құндылық бағдарының басты компоненттері

Оқушылардың құндылық бағдары-бастауыш білім беру жүйесінің басты басқару капиталы болып табылады. Бастауыш деңгей оқушыларының құндылық бағдарын дамыту қазақстандық экономикалық жағдай мен білім беру саласындағы өзгерістер кезеңіндегі өзекті болған тұстарына жеке-жеке тоқталсақ. Қазақстан нарықтық қоғамға енегеннен кейін ғаламдану дәуіріндегі капиталистік-цифрлық шарықтау шегіне жеткен кезең талаптарына жауап бере алатын жас ұрпақты тәрбиелеп, білім беріп, өсіріп шығару-отандық ағарту саласының басты мақсатына айналды. Осы білім беру саласының мақсатын жүзеге асыру үшін ҚР келесідей бағытта тұжырымдамалар, бағдарламалар мен білім беруді стратегиялық дамыту жоспарларын қабылдап, өз деңгейінде жүзеге асыру әрекеттерін де жасап келеді.

Бастауыш деңгей оқушыларының құндылық бағдарын дамыту мәселесінің қазақстандық шынайылықта өзінің көкейтесті екендігін дәлелдейтін республикалық білім беру саясатының басты құқықтық тетіктеріне мынадай тұжырымдамалар, бағдарламалар мен білім беруді стратегиялық дамыту жоспарларының қабылдануын алға тартуға болады:

1.Қазақстан Республикасындағы жүзеге асырылып келе жатқан «Адал азамат» тұжырымдамасы. Осы тұжырымдама идеологиясы бойынша қазақстандық барлық бастауыш білім беру мекемесінің оқушылары өзінің бойына көптеген құндылық бағдарын қалыптастыруды, дамытуды қолға алған. Мәселен, жас ұрпақтың бойында шыншылдық, адалдық, еңбексүйгіштік, елжандылық, өз ұлтының тағдырына алаңдаушылық іспеттес құндылықтардың нығаюын және баланың дүниетанымында осындай адами қасиеттердің жинақтала сіңуін «Адал азамат» тұжырымдамасын жүзеге асыру мақсатына айналдырды. Сондықтан ҚР «Адал азамат» тұжырымдамасының қабылдануы және жүзеге асырыла бастауы- бастауыш деңгей оқушыларының құндылық бағдарын дамыту мәселесінің отандық қоғамда көкейтесті мәселе екендігін дәлелдейді. Зерттеу жұмысы барысында бастауыш сынып оқушыларының бойында түрлі адами қасиеттерді құндылық ретінде қабылдаған дүниетанымының қалыптасуына педагогикалық және тәрбиелік жағдай жасайтын білім беру кеңістігін ұйымдастыру мен тиімді басқарудың тетіктерін анықтау жйне жүзеге асырудың қажеттілігін талап етеді. Осындай қоғамдық талаптар мен республикалық білім беру саясатының бағыттарының ұштасуынан зерттеу мәселесінің өзектілігі дәлелдене түседі.

2.Қазақстан Республикасының білім беру саясатының келесі бір маңызды бағыты-оқушылар арасында біріңғай тәрбиелеуші оқу кеңістігін құру. Осы мақсатты жүзеге асыру үшін «Біртұтас тәрбие» бағдарламасы өз деңгейінде жүзеге асырылып келеді. Аталмыш бағдарламаның басты ұстанымы-оқушылардың, оның ішінде кіші сынып жасындағы балалардың бойында ұлттық-этнопедагогикалық құндылықтар мен жалпы адами-гуманистік құндылықтарды сіңдіру. Осы аталмыш бағдарламаның шеңберінде зерттеу мәселесі болып табылатын бастауыш деңгей оқушыларының құндылық бағдарын дамытуға бағытталған әкімшілік және басқарушылық шараларының тиімділігін анықтау және осы мәселені тәжірибелік-экспреименттік сыннан өткізіп, оқушылардың құндылық дүниетанымдарын қалыптастыруды білім беру кеңістігін құру және басқарудың моделін ұсыну-зерттеу мәселесінің өзектілігі мен көкейтестілігін дәлелдейді.

3.Ғаламдану дәуірінде көптеген мәдени –өркениет өкілдерінің өзара әрекеттесуінің нәтижесінде халықтар мен этностар арасында дәстүр мен ұлттық мәдени кодтың жойылу қаупі жоғарылай түсті. Осындай қоғамдық өзгерістер кезеңінде қазақ халқының ұлттық-мәдени құндылықтарын сақтап қалудың және осы дәстүр жалғасын бастауыш сынып оқушыларының бойында құндылық дүниетанымы ретінде сақталуы қамтамасыз етуге бағытталған Қазақстан Республикасының келесі бағдарламасы «Рухани жаңғыру» концепциясы болып табылады деп айтуға болады. Міне, осындай білім беру саясатының жүзеге асырудың тағы бір құралы зерттеу мәселесінің көкейтестілігін айқындайды. Атап айтар болсақ, бастауыш деңгей оқушыларының құндылық бағдарын дамыту мақсатында бастауыш білім беру үдерісінде дәстүрлік құндылықтарға дәріптеуші тәсілдер мен инновациялық жаңалықтарды да бірегей оқушының құндылығы ретінде қалыптастырушы оқу кеңістігін құру және басқаруға қатысты зерттеулер жүргізу мәселесінің көкейтестілігін дәлелдейді.

4. Соңғы жылдары қазақстандық білім беру кеңістігі Жаңартылған мазмұндағы білім беру бағдарламасының аясында жүзеге асырылуда. Қазіргі таңда отандық бастауыш білім беру үдерісі оқушыларға жаппай-фронталды мағлұматтарды ұсынуден, «каталдатылған» жүйе арқылы баланың білімін бағалауден шектеліп қана қоймай, сонымен қатар оқушының құзыреттілік компетененттерін, дүниетанымын, адамгершілік қасиеттерін, құндылықтары мен өмірге деген көзқарастарын қалыптастыруды мақсат ретінде алып, осы бағытта республикалық білім беру саясатын жүргізіліп келеді. Осындай шаралардың аясында зерттеу мәселесі бастауыш деңгей оқушыларының құндылық бағдарын дамыту мақсатында бастауыш білім беру үдерісінің оңтайлы басқару тетіктерін табу, жүзеге асыру, осы бағытта іздену жұмыстарын жүргізу зерттеу мәселесінің өзекті екендігін аңғартады.

5.Қазақстандық білім беру жүйесі түбегейлі және ішінара цифрлық технологиялардың көмегімен оқу процесін ұйымдастыру мен басқару шараларын қарастырды және осы бағытта бірқатар іс-әрекеттерді табысты түрде жүзеге асырып келеді. Дәл осы цифрлық технологиялар, атап айтар болсақ білім беру платформаларының көмегімен мектеп әкімшілігі, менеджер-педагогтардың, мұғалімдердің оқу процесін ұйымдастыру мен басқаруға жұмсайтын уақыты мен жұмыс күшін оқушылардың құндылық бағдарын қалыптастыру мен дамытуға бағытталған басқару шараларын негіздеуге мүмкіндігін туындатады. Сондықтан да зерттеу мәселесі болып табылатын бастауыш деңгей оқушыларының құндылық бағдарын дамыту мақсатында бастауыш білім беру үдерісін ұйымдастырудың көкейтесті, әрі маңызды іздену тақырыбы екендігін дәлелдей түседі.

7. Кіші сынып жасындағы оқушылардың жас, психикалық және биологиялық, тұлғалық ерекшеліктеріне назар аударатын болсақ, дәл осы кезеңде балалардың басты дүниетанымы, өмірге және өзіне деген көзқарастары мен принциптері, құндылық бағдарлары қалыптасатын кезең екендігі көзге түседі. Сол үшін де бастауыш сынып жасынан бастап балалардың бойында түрлі адами көзқарастар мен адалдық, шыншылдық, шынайылық, өзіндік принциптерге сүйене білу, ұлтжандылық, адамсүйгіштік, адамдардың қадір-қасиетін ұғына білу және адамдарды құрметтей білу іспеттес құндылық элементтерін қалыптастыру, нығайту-мектеп әкімшілігі мен мұғалімдердің басты стратегиялық мақсаттарының біріне айналуы қажет. Сол үшін де мектеп әкімшілігі бастауыш сыныптағы барлық ұйымдастырылатын процестерді осы

аталмыш мақсатқа бағыттай да білуі керек болады. Бұл факторлар зерттеу мәселесінің өзектілігін тағы да бір рет дәлелдейді.

Бастауыш деңгей оқушыларының құндылық бағдарын дамыту мәселесін зерттеумен айналысатын ғылыми бағыттар, мектептер мен осы мәселе төңірегіндегі басты ұстанымдарға тоқтала кетсек:

- «Біртұтас тәрбие» бағдарламасы немесе жобасы. Қазіргі таңда осы жоба шеңберінде қазақстандық ғалымдар көптеген іздену жұмыстарын жүргізуде. Ол іздену жұмыстарының бағыты: оқушылардың үйлесімді-құндылық дүниетанымы қалыптасқан тұлға ретінде дамуы үшін оқу кеңістігін құрастыру. Осы бағытта оқушылар тұлғасын қалыптастыру бағытында орта мектептегі оқу және тәрбиелеу үдерісін ұйымдастырудың тетіктеріне талдау жасалуда.

- «Адал азамат» тұжырымдамасы. Осы тұжырымдама идеологиясы бойынша қазақстандық барлық бастауыш білім беру мекемесінің оқушылары өзінің бойына көптеген құндылық бағдарын қалыптастыруды, дамытуды қолға алған. Мәселен, жас ұрпақтың бойында шыншылдық, адалдық, еңбексүйгіштік, елжандылық, өз ұлтының тағдырына алаңдаушылық іспеттес құндылықтардың нығаюын және баланың дүниетанымында осындай адами қасиеттердің жинақтала сіңуін «Адал азамат» тұжырымдамасын жүзеге асыру мақсатына айналдырды. Сондықтан ҚР «Адал азамат» тұжырымдамасының қабылдануы және жүзеге асырыла бастауы- бастауыш деңгей оқушыларының құндылық бағдарын дамыту мәселесінің отандық қоғамда көкейтесті мәселе екендігін дәлелдейді. Зерттеу жұмысы барысында бастауыш сынып оқушыларының бойында түрлі адами қасиеттерді құндылық ретінде қабылдаған дүниетанымының қалыптасуына педагогикалық және тәрбиелік жағдай жасайтын білім беру кеңістігін ұйымдастыру мен тиімді басқарудың тетіктерін анықтау жйне жүзеге асырудың қажеттілігін талап етеді.

Мәселемен айналысушы ғылыми мектептерге де тоқталсақ:

Бірінші мектеп- Аксиологиялық бағыт. Аталмыш бағыт бойынша орта мектепті басқаруда оқушылардың адами өлшемдері мен құндылықтары басшылыққа алынады. Бастауыш мектептегі оқу және тәрбиелеу процесінің басты мақсаты-өзінің құндылықтарына бағдаралана алатын оқушыларды қалыптастыру.

Аксиологиялық бағыттың авторы-В. Караковский мен Н. Шуркова болып табылады. Қазақстанда бұл құндылықты қалыптастырушы және ұйымдастырушы бағытты жалғастыра зерттеген автор Г.К. Нұрғалиева болып саналады.

Екінші бағыт-Жүйелі-іс-әрекеттік бағыт. Адамзат өз даму және есею процесінде түрлі іс-әрекеттерден өтетіндігі белгілі. Мәселен, мектепке дейінгі бала ойын іс-әрекеті, мектепке келген соң-оқу іс-әрекеті, кәмелетке толған соң еңбек іс-әрекеті. Жүйелі-іс-әрекеттік бағыт бойынша бастауыш сынып балалары оқу іс-әрекеті барысында құндылықтар білімге ұмтылу мен ізденудің нәтижесінде қалыптасады деп тұжырымдайды.

Бастауыш сыныпта оқушылардың құндылықты бағдарын дамыту мақсатында оқу процесін жүйелі іс-әрекеттік бағытта ұйымдастыру бағытын негіздеген авторлар: Л. Выготский, А. Леонтьев., Д. Эльконин.,В. Давыдов атап өтуге болады. Қазақстанда аталмыш бағытты жалғастыра отырып зерттеген Н. Хмель болып саналады.

Үшінші бағыт: Орта мектепті құндылықтарға бағыттай отырып ұйымдастыру және басқару бағыты. Аталмыш бағыт батыс елдерінің зерттеушілерінің негіздеуімен қалыптасқан. Бұл бағыт бойынша кез-келген мекеме, оның ішінде жалпы білім беретін мектептегі барлық қатысушы тараптар арасында құндылықтары қаншалықты бірегей болса, соншалықты оқу процесі тиімді жүзеге асырылып, нәтижелі ұйымдастырылады. Бағыттың негізін салушылар: С. Долан.,С. Гарсия, Нил Хаукс., Р. Барретт болып табылады. Отандық білім беру тұжырымдамалары мен білім беру саясатының мазмұнында дәл осы бағыттың концепциялары басшылыққа алынғандығын айта кету керек. Мәселен, «Адал азамат» тұжырымдамасы. Сонымен қатар қазақстандық ғалым Ш. Таубаева осы орта мектепті құндылықтарға бағыттай отырып ұйымдастыру және басқару бағытының жалғастырушы авторларының бірі.

Төртінші бағыт: этнопедагогикалық бағыт. Аталмыш бағыт бойынша қазақи мәдениет дәстүрлері, ұлттық мұра мен мектепті басқару жүйелері өзара байланысқан, түйіскен

ұйымдастыру шаралары жатады. Жалпы орта мектеп, оның ішінде бастауыш білім беру жүйесі ұлттық мұра, салт-дәстүрлер мен қазақ халқының фәлсафалық дүниетанымына сүйене отырып, оқыту және тәрбиелеу процестері ұйымдастырылады және басқару тетіктері осы бағытта жүзеге асырылады. Бұл аталмыш бағыттың атворлары: К. Қожахметова., А. Сейтешев.

«Біртұтас тәрбие» бағдарламасы өз деңгейінде жүзеге асырылып келеді. Аталмыш бағдарламаның басты ұстанымы-оқушылардың, оның ішінде кіші сынып жасындағы балалардың бойында ұлттық-этнопедагогикалық құндылықтар мен жалпы адами-гуманистік құндылықтарды сіңдіру. Осы аталмыш бағдарламаның шеңберінде зерттеу мәселесі болып табылатын бастауыш деңгей оқушыларының құндылық бағдарын дамытуға бағытталған әкімшілік және басқарушылық шараларының тиімділігін анықтау және осы мәселені тәжірибелік-экспреименттік сыннан өткізіп, оқушылардың құндылық дүниетанымдарын қалыптастыруды білім беру кеңістігін құру және басқарудың моделін ұсынуды қажет етеді.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Куkenов Ж.Ж., Бахтиярова Г.Р., Ольховая Т.А. «Жаратылыстанудағы құндылықтар әлемі» элективті курсы оқыту процесінде бастауыш сынып оқушыларының құндылық бағдарларын қалыптастыру. – 2023.
2. Құдышева К., Кикина М.И., Найманбаева К.Қ. Бастауыш мектепте құндылық бағдар қалыптастырудың теориялық негіздері.
3. Тілеуова С.С., Нұрғалиева Д.А., Исмаилова К.А. Құндылық бағдар қалыптастырудың педагогикалық негіздері.
4. Жарықбаев Қ. Психология және ұлттық тәлім-тәрбие мәселелері.
5. Мұхамбетова С.Қ., Қирабаева Ш.А., Қаплиева А.Қ. Ұлттық құндылықтарға тәрбиелеу мәселелері.
6. Игенбаева Б.Қ. Оқушылардың тұлғалық құндылықтарын қалыптастыру.
7. Ерасов Б.С. Социальная культурология (құндылықтар теориясы).
8. Қазақстан Республикасының *Білім туралы заңы*

ӘОЖ 371.132

БАСТАУЫШ СЫНЫП ПЕДАГОГЫНЫҢ КӘСІБИ ТАЛЫҒУ МЕН СТРЕСС ЖАҒДАЙЫН БАСҚАРУ МӘСЕЛЕСІН ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕУ

Мухтарова Мультыр

«Білім берудегі менеджмент» ББ II курс магистранты,

Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университетінің Атырау қ, Қазақстан

Ғылым жетекшісі, п.ғ.д., қауымдастырылған профессор - Мұханбетжанова А.У.

Мемлекеттің экономикалық өмірінде нарықтық қоғам келместен бұрын білім беру жүйесінде барша оқушыға жаппай жан-жақты, әрі түбегейлі оқыту білім беру саласының мақсаттарынан болса, қазіргі таңда оқушыға бағытталған білім беру басты мақсат болып өзгеруде. Осы тұста мұғалімдердің немесе педагогтардың кәсіби талығу мен стресс жағдайын басқару мәселесіне де мән беріле бастады. Соңғы жылдары «кәсіби талығу», «стресс» ұғымдарына кеңінен мән бере отырып қарастыру шаралары да өз деңгейінде жүзеге асырылып келеді.

Педагогтардың, мұғалімдердің кәсіби талығу мен стресс жағдайын басқару іс-әрекеттерінің басты мақсаты-білім алушылардың түрлі мүмкіндіктерін аша білу, білім беру саласының барлық тетіктерін тіке оқушының потенциалын ашуға жұмсау болып табылады.

Қазіргі таңда, жалпы тәуелсіздік алғаннан бастап елімізде білім беру саласында бірнеше кезеңнен тұратын реформалау саясаты жүзеге асырылды. Реформалау арқылы білім беру жүйесін күрделендіру, сабақтарды өткізу формаларын әр-түрлендіру, жаңартылған

мазмұндағы білім беру салалары, оқушылардың сыни ойлауын қалыптастыруға бағытталған жаңашыл технологияларды білім беру саласына енгізу-осының барлығы мұғалімдерге, оның ішінде бастауыш сынып педагогтарының кәсіби талығу мен стресс жағдайын басқаруылуын артуына септігін тигізбей қоймайды.

Білім беру мекемесі әлеуметтік құрылымдық жүйе болып табылады. Бұл жүйеде педагогтар, мұғалімдердің кәсіби талығу мен стресс жағдайын басқару арқылы қоғамға бейімделе алатын, білімді және тәрбиелі оқушы тұлғасын қалыптастыру. осы мақсатқа жету үшін мектеп әлеуметтік құрылым ретінде өз қызметін жүзеге асырады. Сондықтан бұл әлеуметтік құрылымдық жүйе болғандықтан бұл мекемеде (яғни мектепте) басшы бар, ұйымдастырушы және басқару рольдерінің біршама бөлшегін өзіне алатн ұйымдастырушы педагог бар және сондай-ақ педагогтардың қауымдастығы, яғни ұжым бар. Осы аталған топтардың арасында оңтайлы қарым-қатынас құру мен мұғалімдердің кәсіби талығу мен стресс жағдайын басқару арқылы білім беру мекемесінің алдына қойылған барлық оқыту және тәрбиелеу ге бағытталған мақсаттарына қол жеткізеге болады. Бұл дегеніміз білім беру жүйесін тиімді басқарудың маңыздылығы өте зор дегенді білдіреді.

Сонымен, басқару дегеніміз не? Осы анықтамаға педагогикалық мекемені басқару ұғымымен байланыстыра отырып тоқталсақ. Басқару ұғымы көптеген менеджмент саласындағы ғылыми әдебиеттерде ықпал ету ұғымымен байланыстырылады.

Мұғалімдердің кәсіби талығу мен стресс жағдайын басқару туралы ғылыми айналымға ұғым енгізе бастағандар Кикель Е.Н., Барндур А.М. бойынша басқару дегеніміз-белгілі бір жүйеге өзгерістер алып келу мақсатында жүргізілетін ықпал ету немесе әсер ету техникалары мен әдіс-тәсілдерінің жиынтығы. Бұл түсінік педагогикалық басқаруға да тиесілі. Педагогикалық басқаруда да педагогикалық ұйымды немесе педагогикалық мекемені белгілі бір құрылымдық әлеуметтік жүйе ретінде бөліп алып қарайтын болсақ, сол жүйеге дамытушылық пен өзгерістер алып келу үшін жүргізілетін әсер ету шараларының жиынтығын педагогикалық мекмеені басқару деп атауымызға болады.

Бастауыш сынып педагогының кәсіби талығу мен стресс жағдайын басқару туралы көптеген зерттеулер жүргізгендердің бірі Сластенин В. А. автордың пайымдауынша педагогының кәсіби талығу мен стресс жағдайын басқару дегеніміз сол мекемені алға жылжытуға бағытталған белгілі бір мақсатқа сүйене отырып, мекемеде белгілі бір іс-әрекеттерді жүзеге асыруға бағытталған шаралар, жаңашыл технологиялар мен әдіс-тәсілдердің жиынтығын айтамыз. Сол автор яғни Сластенин В.А. педагогының кәсіби талығу мен стресс жағдайын басқару, мектепті басқару немесе мектепішілік басқару ұғымдарына да анықтама беруге тырысқан. Ол бойынша, яғни автордың пайымдаулары бойынша бастауыш сынып педагогының кәсіби талығу мен стресс жағдайын басқарудың өзіне тән заңдылықтары бар. Өйткені мектеп басқа мекемелерден өзінің әлеуметтік құрылымымен, білім мен тәрбие беруге бағыттылығымен, ортақ мүдде үшін ұжым мүшелерінің әрекет етуімен ерекшеленеді. Сол үшін де педагогтың кәсіби талығу мен стресс жағдайын басқарудың, мектептегі білім мен тәрбиелеу процесін немесе білім беру іс-әрекеттерін ұйымдастырудың білім беру мекемелеріне тән заңдылықтарын естен шығармағанымыз абзал. Міне, автор бойынша: «Бастауыш сынып педагогының кәсіби талығу мен стресс жағдайын басқаруда мектеп басшылығы немесе мектепте басқару мен ұйымдастырумен айналысатын педагог ұйымдастырушылар сол заңдылықтарды игере білуі керек және біртұтас педагогикалық үдерісті қалыптастыруда мектеп әкімшілігі-мектеп педагогтары-оқушылар-оқушының ата-анасы арасындағы оңтайлы қарым-қатынастардың өрбуіне жағдай жасай білуі керек» деп санады. Сонда ғана мектепте білім мен тәрбие беру үдерісінен белгілі бір оң нәтижелерге қол жеткізуге болады деп санады автор.

Басқару ұғымына, оның ішінде педагогының кәсіби талығу мен стресс жағдайын басқару ұғымдарына жеке-жеке анықтама беруге тырысқан авторлардың келесісі Жайтапова А.А. болып табылады. Автордың айтуы бойынша мектеп ұжымын басқаруда сол ұжымның өзінің кәсіби іс-әрекеттеріне байланысты белгілі бір мақсаттар жүйесі болуы керек. яғни педагог алдына мақсат қоя білуі керек. Ол мақсаттар жалпы мектепішілік және жекелеген

педагогтардың кәсіби құзыреттіліктеріне байланысты қалыптасуы мүмкін. Міне, мектепті басқарушы тұлға сол мақсаттарға жету үшін арнайы оңтайлы шешімдер мен айла-тәсілдер кешенін меңгерген болуы керек.

Кеңестер Одағы тұсындағы мектептерде және жалпы білім беретін мекемелерде басқарудың 4 иерархиялық тобы болған және мектептегі барлық дерлік басқарушылық құзыреттілік мектеп директоры мен оның орынбасарларына сәйкестендірілген (тең дәрежеде басқарушылық қызметтерді бөлісе отырған). Қазір де әрбір сыныпта өзін-өзі басқару жүйесі білім беру саласына енгізілгендіктен, қазіргі таңда ұйымдастырушы педагог қызметінің қоғам талабына сұранысына айналғандықтан жағдай біршама өзгерді. Мектептің басқарушылық қызметінде педагогқа ұйымдастырушылық және басқарушылық өкілеттіліктер берілді және сынып болып өзін-өзі басқару жүйесіне айналу керек деген ұстанымдар педагогикалық менеджмент саласында кеңінен ұсыныла басталды.

Педагогика және менеджмент ғылымы салаларында бастауыш сынып мұғалімінің педагогының кәсіби талығу мен стресс жағдайын басқару туралы зерттеулер қазіргі күн өткен сайын көбейе түсуде. Өйткені жоғарыда айтқанымыздай, қазіргі заманғы бастауыш сынып педагогін қалыптастырып шығару-бүгінгі заманғы білім беру саласының басты талаптарының бірі болып табылады. ТМД және Қазақстан аумағындағы ғалымдар «педагогының кәсіби талығу мен стресс жағдайын басқару» ұғымдарына кеңінен түсініктер беріп, осы тақырып аясында көптеген ғылыми зерттеулер жүргізіп келеді. Атап айтар болсақ, О.Ю. Заславская өзінің зерттеулерінде бұрынғы заман педагогтарының кәсіби қызметі қазіргі заман педагогтарынан біршама айырықшаланады. Бастауыш сынып педагогының кәсіби талығу мен стресс жағдайын басқару туралы зерттеген авторлардың бірі К.А. Боженова болып табылады. М.И. Марьина., И.В. Иванихина «бастауыш сынып педагогының кәсіби талығу мен стресс жағдайын басқару моделін» ұғымына анықтама бере отырып, бұл ұғымның астарына педагогтың өзінің принциптеріне сәйкес келетін түрде, бүкіл ресурстарын пайдалану арқылы жүзеге асырылатын басқарушылық қабілеттерінің жиынтығы деген пікір білдірді.

Басқарушы педагогтың жеке қасиеттері мен лидерлік мінез бітістері туралы зерттеген ғалымдардың бірі В.С. Безрукова болып табылады. Автордың пайымдауынша жеке адамның бойында қоғамдық отраға тез бейімделе алатын және адамдармен тең дәрежеде қарым-қатынас құра алатын, жауапкершілік сезімі басым және ұйымдастырушылық қабілеттері жетік меңгерілген тұлға педагог басқарушылық құзыреттілігі жоғары деңгейде болатындығын (байқалатындығын) мәлімдейді.

О. П. Денисованың пікірінше бастауыш сынып педагогының бойында төмендегі айтылатын тұлғалық қасиеттердің барлығы дерлік кездессе, сол педагогта басқарушылық құзыреттілік қалыптасқан болып саналады.

Бастауыш сынып педагогының басқарушылық қасиеттері туралы зерттеген келесі автор-А.С. Антохина болып табылады. Автор басқарушылық қасиеттері өте жақсы қалыптасқан бастауыш сынып педагогына жеке тұлғалық сипаттама жасай отырып, осы педагогтың бойындағы қасиеттер педагогтың кәсіби жетілуіне және кәсіби өзін-өзі табуына тікелей әсер етеді деп санады.

Л.С. Бондаренко өз еңбегінде мектептегі басқару деңгейлері туралы бірінші сөз келтірген, ол бойынша: «Мектепте басқарудың екі деңгейі бар. Біріншісі жалпы мектепті білім беретін ұйым ретінде жалпылама (жаппай) басқару. Бұл деңгейде мектеп директоры мен мектеп әкімшілігінің кәсіби және басқарушылық құзыреттілігі жүзеге асырылады. Бұрындары педагогтар тек білім беру үдерісін ұйымдастырушы, оқушыға білім беруші функцияларымен шектеледі деп жеткіздірілсе, қазіргі таңда педагог-сол оқыту процесін толық ұйымдастырып, басқаратын, жүзеге асыратын тұлға ретінде алға тартылады». Автор білім беру саласындағы жаңарулар, реформалардың барлығы бастауыш сынып мұғаліміне жаңашыл талаптар қоятынын мәлімдеп, білім беру саласындағы өзгерістер мұғалімге де көптеген құбылмалылықтарды алып келетіндігін айтады.

Бастауыш сынып мұғалімі-оқыту және білім беру процесінің басқарушысы болу керек. бастауыш сынып мұғалімінің тұлғалық қасиеттерінің жан-жақты қалыптасқан болуы да білім

беру үдерісінің тиімділігіне тікелей әсер етеді дейді автор. Мұғалімнің тұлғалық қасиеттерінің ішінде шыншылдық, адамдық, балаға деген сүйіспеншілік, өз кәсібін ұнату т.б. қасиеттермен бір қатарда мұғалімде, әсіресе бастауыш сынып мұғалімінде басқарушылық қасиеттер болуы керек деген талаптарды бөліп жарып айтады автор өз еңбектерінде.

Бүгінгі таңдағы бастауыш білім беру жүйесіне өз білімін балаларға түрлі инновациялық тәсілдердің көмегімен жеткізіп бере алатын, баланы сабаққа қызықтыра алатын, өзі тұлға ретінде қызық, әрі терең адам болған педагог керек. сонымен қатар бастауыш сынып педагогі осы жоғарыда аталған қасиеттермен бір қатарда жақсы, көреген басқарушы да бола білуі керек. бастауыш сынып педагогының бойынша басқарушылық қасиеттер жоғары оқу орындарында білім алып жатқан сәттерден бастап қалыптасқан болса, мектеп қабырғасына мұғалім болып келген педагогтің оқыту-танымдық процесті, яғни білім беру үдерісін өз деңгейінде ұйымдастыра алатындығына көз жеткізе аламыз.

Бастауыш сынып мұғалімі тек білімді жеткізуші, сабаққа қызықтырушы тұлға ғана емес, бұл оқыту үдерісін диагностикалайтын, білім беруде қай жерде қате кетіп жатқанын анықтайтын эксперт маман, сонымен қатар оқыту іс-әрекетіне бағыт-бағдар беретін, жаңашыл талаптарға білім беру үдерісі жауап бере мпе, жоқпа соны қадағалайтын, ғылыми педагогикалық шешімдер қабылдайтын, өзінің педагогикалық іс-әрекетіне бақылау жасайтын кәсіби маман болып табылады. Бастауыш сынып педагогының басты мақсаты-бастауыш сынып оқушысының дамуын қамтамасыз ету болып табылғандықтан, сол баланы дамытуға бағытталған барлық білім беру, оқыту және тәрбиелік шараларды басқаратын, жүзеге асыратын, бұл педагогикалық іс-әрекеттерді диагностикалайтын, кеткен қателерді қайта түзейтін-осы аталғандардың барлығы, яғни баланы дамытуға бағытталған педагогикалық шешімдердің барлығын қабылдайтын, бір сөзбен айтқанда бастауыш білім беру жүйесін басқаратын ол мұғалім. бір сөзбен айтқанда қазіргі бастауыш сынып мектетіне педагог-менеджер керек. Педагог-менеджер баланың барлық қажеттіліктерін ескере отырып, оқыту үрдісін ұйымдастыра білуі керек.

Бастауыш білім беру саласында белгілі бір уақыт аралығында балалармен белгілі бір оқу-танымдық іс-әрекеттерді жүргізіп, белгілі бір оқу нәтижелеріне қол жеткізу көзделеді. Осы аталған оқыту нәтижелеріне қол жеткізу үшін белгілі бір ресурстар жұмсалып көзделеді. Осы процесті бастауыш сынып мұғалімі басқарады және педагогының кәсіби талығу мен стресс жағдайын басқару нәтижесінде білім беру жағдайында оқушылардың бойында (білімінде, тәрбиесінде, танымында) өзгерістер жүзеге асырылады.

Бастауыш сынып педагогінің бойында кәсіби талығу мен стресс жағдайын басқару құзыреттіліктерінің қалыптасқан болуы сол педагогтың белгілі бір психологиялық қасиеттерінің болуын талап етеді. Бұл психологиялық қасиеттерге мәселен, мәмілеге келу, келісім жасау, ұйымдастырушылық қасиеттері, басқарушылық қасиеттері және т.б. Аталмыш қасиеттерді бастауыш сынып мұғалімі білім алушы болып жоғары оқу орындарында педагогика мен жас ерекшеліктер психологиясы пәндерін оқыту барысында, тағы да басқа бастауыш оқушылардың психологиялық және физиологиялық ерекшеліктеріне байланысты пәндерді оқыту барысында басқарушылық құзыреттіліктеріне қажетті психологиялық қасиеттерді өз бойына жинақтай бастайды. Ол өз кезегінде бұл білім алушының мектеп қабырғасына барып, бастауыш буын білім саласына қызметке тұрғанда, яғни шынайы практикаға бетпе-бет келгенде мәмілеге келу, келісім жасау, ұйымдастырушылық қасиеттері, басқарушылық қасиеттері одан әрі жетіле түседі. «Педагогтың кәсіби талығу мен стресс жағдайын басқару» ұғымы педагогика, психология және білім беру менеджменті салаларында соңғы жылдарда пайда болып, еніп жатқан ұғымдардың бірі болып табылады. Педагогтың кәсіби талығу мен стресс жағдайын басқару дегеніміз –білім беру саласын басқаруға педагогтың кәсіби дайындық деңгейін айтамыз. Қазіргі педагогикалық қызметтің ерекшелігі – жоғары эмоционалдық жүктеме мен тұрақты психологиялық кернеуде жұмыс істеу. Осыған байланысты педагогтар арасында «кәсіби талығу» (эмоционалдық күйіп кету) феномені жиі кездеседі. Кәсіби талығу ұғымын ғылыми айналымға алғаш енгізген Herbert Freudenberger. Ол бұл құбылысты адамның ұзақ уақыт бойы эмоционалдық шамадан тыс жүктемеге ұшырауы

нәтижесінде пайда болатын психикалық күй ретінде сипаттаған. Ал Christina Maslach кәсіби талығуды үш негізгі компонент арқылы түсіндіреді: эмоционалдық шаршау – күш-қуаттың сарқылуы, жұмысқа деген қызығушылықтың төмендеуі; деперсонализация – оқушыларға, әріптестерге суық қарым-қатынас; жеке жетістіктердің төмендеуі – өз кәсіби тиімділігін төмен бағалау. Педагог қызметінде бұл белгілер оқыту сапасының төмендеуіне және тұлғалық дамудың тежелуіне әкелуі мүмкін. Бастауыш сынып мұғалімі – баланың тұлғалық қалыптасуында шешуші рөл атқаратын тұлға. Бұл кезеңде оқушылардың психологиялық ерекшеліктері мұғалімнен ерекше қарым-қатынас пен шыдамдылықты талап етеді. Лев Выготский еңбектерінде бастауыш жастағы балалардың дамуы әлеуметтік қарым-қатынас арқылы жүзеге асатыны көрсетілген. Сондықтан мұғалімнің эмоционалдық күйі оқушы дамуына тікелей әсер етеді. Педагог қызметінің ерекшеліктері:

- тұрақты қарым-қатынас (оқушылар, ата-аналар, әріптестер);
- жоғары жауапкершілік;
- эмоционалдық еңбек;
- уақыт тапшылығы;
- бақылау және бағалау функциясы.
- Бұл факторлар мұғалімнің психологиялық жүктемесін арттырады.

Сонымен бірге педагогтың бастауыш білім беру буыны саласын қаншалықты кәсіби талығу мен стресс жағдайын басқару басқара алу қабілеттілік деңгейін де басқарушылық құзыреттілігі деп айтамыз. Жоғарыда айтқанымыздай, бастауыш сынып педагогы тек білім беруші ғана емес, ол сонымен бір қатарда бастауыш білім беру буынында білім беру процесін ұйымдастырушы, сол процестің өз деңгейінде ұйымдастырылуын қадағалаушы, басқарушы, педагогикалық диагностикалық шараларды жүзеге асырушы болып табылады. Бастауыш сынып педагогының кәсіби талығуы мен стрессі – күрделі психологиялық құбылыс. Ол педагог қызметінің ерекшеліктерімен тығыз байланысты. Теориялық тұрғыдан қарағанда, бұл мәселені шешу үшін стресс табиғатын түсіну, оның себептерін анықтау және басқару тәсілдерін меңгеру қажет.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Мұқанова Б.Ж. Мұғалімнің кәсіби құзыреттілігі.
2. Нұртазина Р.А. Педагогикалық шеберлік негіздері.
3. Тәжібаева С.Қ. Білім берудегі психологиялық аспектілер.
4. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңы
5. Қазақстан Республикасының білім беруді дамыту бағдарламалары
6. Жалпы орта білім берудің мемлекеттік стандарты

ӘОЖ 371.13

БАСТАУЫШ СЫНЫП ПЕДАГОГЫНЫҢ КӘСІБИ ТАЛЫҒУ МЕН СТРЕСС ЖАҒДАЙЫН БАСҚАРУ МӘСЕЛЕСІН ТӘЖІРИБЕЛІК-ЭКСПЕРИМЕНТТІК ЗЕРДЕЛЕУ

Мухтарова Мультдир

«Білім берудегі менеджмент» ББ 2 курс магистранты,
Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау, Қазақстан
Ғылым жетекшісі, п.ғ.д., профессор - Мұханбетжанова А.У.

Қазіргі білім беру жүйесінде мұғалім тұлғасына қойылатын талаптар күннен-күнге артып келеді. Бастауыш сынып мұғалімі тек білім беруші ғана емес, сонымен қатар тәрбиеші,

психолог және ұйымдастырушы рөлін қатар атқарады. Мұндай көпқырлы қызмет педагогқа жоғары психологиялық жүктеме түсіреді. Осыған байланысты мұғалімдердің кәсіби талығуы мен стресс мәселесі өзекті болып отыр. Кәсіби талығу – ұзақ уақыт бойы эмоционалдық және психологиялық жүктеменің әсерінен туындайтын жағдай. Бұл мәселе тек мұғалімнің жеке денсаулығына ғана емес, сонымен қатар білім беру сапасына да әсер етеді.

Кәсіби талығу (эмоционалдық күйзеліс) – тұлғаның кәсіби қызмет барысында ұзақ уақыт стресс жағдайында болуы нәтижесінде пайда болатын психологиялық синдром. Бұл ұғым ғылымда алғаш рет америкалық психолог Herbert Freudenbergер тарапынан енгізілген. Кейіннен Christina Maslach бұл ұғымды дамытып, кәсіби талығудың үш негізгі компонентін анықтады: эмоционалдық шаршау, деперсонализация, жеке жетістіктердің төмендеуі. Ғалымдар кәсіби талығудың бірнеше кезеңін ажыратады:

1. Бастапқы кезең – жұмысқа жоғары қызығушылық
2. Стресс кезеңі – шаршау белгілерінің пайда болуы
3. Талығу кезеңі – эмоционалдық күйзеліс
4. Апаттық кезең – толық кәсіби күйреу.

Стресс – сыртқы немесе ішкі факторлардың әсерінен туындайтын ағзаның психофизиологиялық реакциясы. Бұл ұғымды ғылымға Hans Selye енгізген.

Бастауыш сынып мұғалімдерінде стресс тудыратын негізгі факторлар: жоғары жауапкершілік, оқушылардың жас ерекшеліктері, ата-аналармен жұмыс, құжаттық жүктеме, уақыт тапшылығы, білім беру реформалары.

Стресстің түрлері : Эустресс – жағымды, мотивация беретін стресс, Дистресс – зиянды, ұзаққа созылатын стресс. Кәсіби талығу педагог қызметіне келесідей кері әсер етеді: сабақ сапасының төмендеуі ,оқушылармен қарым-қатынастың нашарлауы , эмоционалдық тұрақсыздық, шығармашылық қабілеттің төмендеуі ,кәсіби мотивацияның әлсіреуі.Бұл жағдай оқушылардың білім сапасына да тікелей әсер етеді.

Кәсіби талығу мен стрессті басқару жолдарын қарастырайық. Психологиялық әдістер - педагогтардың эмоционалдық жағдайын жақсарту үшін: тыныс алу жаттығулары, медитация, аутотренинг ,позитивті ойлау. Ұйымдастырушылық әдістер - жұмыс уақытын дұрыс жоспарлау, демалыс режимін сақтау, артық жүктемені азайту, әкімшілік қолдау. Әлеуметтік қолдау - әріптестермен тәжірибе алмасу, психологиялық тренингтер, қолдау топтары. Кәсіби даму - біліктілікті арттыру, жаңа әдістерді меңгеру ,өзін-өзі дамыту. Эмоционалдық тұрақтылық – педагогтың кәсіби қызметінде маңызды қасиет. Оны қалыптастыру үшін:өзін-өзі реттеу дағдыларын дамыту, стресс-менеджментті меңгеру , кәсіби рефлексия жүргізу қажет. Эмоционалдық тұрақты мұғалім: сабырлы болады, тиімді қарым-қатынас орнатады ,кәсіби қиындықтарды жеңе алады .

Тәжірибелік зерттеу жұмысы ұйымдастырылған мектептегі басқару типі: иерархиялық – бюрократиялық стильде мектептегі барлық дерлік процестер ұйымдастырылады және басқарылады. Мектепте вертикалды-иерархиялық басқару қолданылады:

- Бірінші-директор.
- директордың орынбасарлары.
- әдістемелік бірлестік басшылары.
- педагогтар/мұғалімдер.

Мектептің Бас жарғысына назар аударсақ, мектептің басты миссиясы: Жаңартылған білім беру бағдарламасы аясында қоғамдағы бәсекелестік алаңдары мен нарықтық талаптарға жауап бере алатын оқушы тұлғасын тәрбиелеп шығару делінген.

Анықтау кезеңіндегі тәжірибелік зерттеу жұмысын ұйымдастырудағы мақсат: бастауыш сынып педагогының кәсіби талығу мен стресс жағдайын басқару тетіктерінің деңгейін диагностикалау және мониторинг жұмыстарын жүргізу.

Анықтау кезеңінің бірінші басқышы: эксперимент ұйымдастырылған мектептің кадрлық-педагогикалық әлеуетін анықтау. Осы бағытта мынадай шаралар жүргізілді:

-мектептегі бастауыш сынып мұғалімдері мен педагогтарының сандық құрамын айқындау.

-бастауыш сынып мұғалімдерінің жас ерекшеліктері бойынша ара-жігін анықтау. Бұл зерттеу мәселесі бойынша маңызды шара. Өйткені, бастауыш сынып мұғалімінің жасы тым жас болса немесе жас маман болса бұл педагогтардың тез шалығуы мен стресске түсуіне алғышарт болатын фактор. Ал, егер педагогтардың жасы тым ересектері көп болса (зейнеткерлік жасқа жақын) бұл педагогтардың жаңашыл цифрлық технологияларға бейімделуі барысында стресске түсу қаупі басым дегенді аңғартады.

-бастауыш сынып мұғалімлерінің біліктілік деңгейі мен дәредесін талдау. Егер бастауыш сынып педагогтарының арасында зерттеуші, эксперт біліктілігіндегі мамандар көп болса бұл кадрларға қойылатын кәсіби талаптардың жоғары екендігін куәландырады. Сәйкесінше бұл мамандарда көптеген стресстер болу ықтималдығы жоғары.

Осылайша, анықтау кезеңінің бірінші бағытында эксперимент ұйымдастырылған мектептегі адами капиталдың деңгейіне мониторинг жұмыстары жүргізілді.

Эксперимент ұйымдастырылған мектепте бастауыш сынып педагогтарының саны-25.

1.Бастауыш сынып педагогтарының біліктілік деңгейін анықтау.

Диаграмма-1. Бастауыш сынып педагогтарының кәсіби біліктілік деңгейі

Біліктілік деңгейі мынадай көрсеткіштерге тән:

-зерттеуші-педагогтар саны-5, (20 %). Бұл эксперимент болған мектептің бастауыш білім беру сатысындағы педагогтардың ең озат тәжірибеге иелері болып табылады.

-эксперт-педагог-10, (40%). Педагогикалық ұжымның ең басым көпшілігі, өзегі болып саналады.

-модератор-педагогтар-7 адам (27%). Бұл енді кәсіби тұрғыдан жетілдіріп, белсенді педагогикалық әрекет етіп жатқан бастауыш сынып мұғалімдер тобы.

-біліктілік категориясы жоқ педагогтар -3 адам (13%). Бұл топтағы педагогтар әлі педагогтар ұжымына толығымен бейімделе қоймаған, өзіне кәсіби тұрғыдан сенімсіз, сол үшін стресске түсу қаупі жоғары болған мұғалімдер (диаграмма-1).

Анықтау кезеңіндегі бастауыш сынып педагогтарының біліктілік деңгейін талдау арқылы мынадай басқарушылық нәтиже шығарылды: эксперимент ұйымдастырылған мектептегі бастауыш сынып педагогтарының кәсіби біліктілік деңгейі өте жоғары, бұл дегеніміз зерттеуші және эксперт педагогтарына ҚР Ағарту министрлігінің жарлықтары бойынша кәсіби талаптар да жоғары қойылады. Осы фактор педагогтарға бірқатар талығу мен стресс жағдайдарын алып келу ықтималдығын жоғарылатады. Ал, категория алмаған педагогтар ұжым мен ортаға бейімделу, өзін кәсіби маман ретінде таныту, мойындату процестерінде де стресс жағдайларға тап болуы мүмкін. Сондықтан, дәл осы мектепте

бастауыш сынып педагогының кәсіби талығу мен стресс жағдайын басқарудың тиімді тетіктерін анықтауға бағытталған эксперимент жұмыстарын жүргізіп, сыннан өткізудің маңыздылығы мен қажеттілігі дәлелдене бастайды.

2. Бастауыш сынып педагогтарының жас ерекшеліктерін айқындау (25).

-30-49 жастағы мамандар. Бұл кәсіби жетілген педагогтар болып танылады. 10 педагог. Бұл жастағы педагогтар эмоционалды сәттерде стресс халдеріне түседі.

-29 жасқа дейінгі педагогтар. Жас, әрі белсенді мамандар. 7 педагог. Бұл жастағы педагогтар көбінесе кәсіби ортаға немесе ұжымға бейімделу процесінде, сонымен қатар қарым-қатынасқа түсу барысында талығуға шалығуы мүмкін.

-49 жастан жоғары. 8 педагог. Бұл педагогтар егде жастағы мамандар болып саналып, бұл категориядағы педагогтар жаңашыл инновациялық технологиялар мен цифрлық технологияларды енгізуде, қолдану барысында талығы мен стресс жағдайдарына түсу ықтималдылығы басым.

3. Бастауыш сынып педагогтарының білімділік деңгейі.

Барлық 25 педагог жоғары білімді.

Олардың 5 еуі – магистр оқытушылар (20 пайыз).

Барлық педагогтар ерекше білім беруді қажет ететін балаларға оқу процесін жүргізу мен жаңартылған мазмұндағы білім беру бағдарламасы аясында сабақты ұйымдастыру әдістемелеріне қатысты біліктілікті арттыру курстарынан өткен.

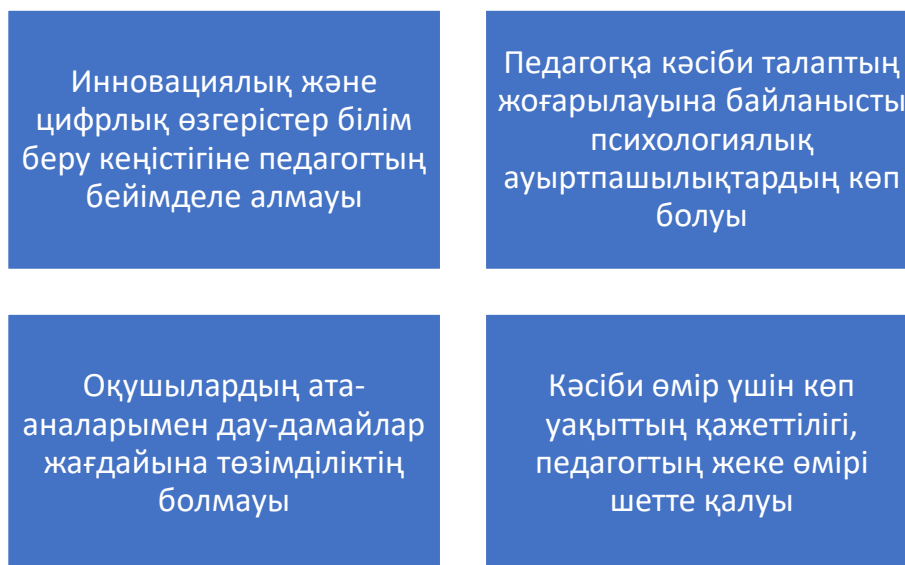
Соңғы 4 оқу жылында эксперимент ұйымдастырылған мектеп шеңберінде бастауыш білім саты педагогтарының арасынан 10 педагог өз еркімен жұмыстан шыққан. Жұмыстан шығу себептері педагогтардан кейінгі алынған анкеталық-сауалнама барысында анықталғандай:

-цифрлық технологиялар арқылы сабақты ұйымдастыру барысына бейімделе алмау.

-психологиялық жүктемелердің көп болуы, педагогқа қойылатын кәсіби талаптың тым жоғарылауы (аттестация, құжатнаманың көбеюі).

-бастауыш мектеп оқушыларының ата-аналарымен орны алатын қақтығысты және дау-дамайлы жағдайлардың тым көп болуы.

-педагог кәсібіне адамның тым көп уақытының қажеттілігі, жеке өмірге уақыт тапшылығын сезіну (сурет-1).

Сурет-1. Бастауыш сынып педагогтарын талығу және стресс жағдайларына алып келетін кәсіби факторлар

Анықтау кезеңінің бірінші басқышы бойынша нәтиже келтер болсақ: мектептің адами-кадрлық әлеуеті өте жоғары. Дегенмен, мектептен соңғы жылдары педагогтардың жұмыстан көптеп шыға бастауы-мектеп әкімшілігінің бастауыш сынып мұғалімдерінің кәсіби талығуы мен стресс жағдайларын болдырмауға байланысты басқару шаралары өз деңгейінде жүргізілмегендігін білдіреді. Тағы бір ескере кететін жәйт: бастауыш сынып мұғалімдерінің стресс жағдайдарын реттеуге байланысты мектеп әкімшілігінің басқару шараларына педагогтардың жас ерекшеліктеріне орай дифференциалдық басқару ұстанымдарын қолдануды қажет ететіндігі аңғарылды.

Анықтау кезеңінің екінші басқышы: бастауыш мектепте (жалпы мектептің) экономикалық көрсеткіштерін анықтау. Мектептің экономикалық көрсеткіштеріне мониторинг жасаудың мақсаты-бастауыш сынып педагогтарының кәсіби талығуы мен стресс жағдайдарынан оңай өтуі үшін мұғалімдерге қаржылай жігерлендіру шараларының қарастырылу деңгейін зерттеу, мектептің материалдық-техникалық базасы бастауыш сынып педагогтарына қосымша стрестер туындату деңгейін анықтау.

Эксперимент ұйымдастырылған мектептің педагогтарын жергілікті жердің бюджетінен жалақы алатындығы белгілі болды. Сонымен қатар ҚР заңдары мен жарғыларына негізделіп отырып, бастауыш сынып педагогының жалақысы мынадай жүйеден құралатындығы анық болды:

1. негізгі жалақы, педагогтың білімі мен жұмыс өтілі басшылыққа алына отырып есептеледі.

2. жалақыға қосымша. Педагог біліктілік категориясын жоғарылатқан сайын жалақыға қосымша бөлігі көбейе түседі. Дегенмен, біліктілікті көтерген бастауыш сынып педагогына қосымша талаптар да жоғарылай түседі. Сонымен қатар педагогтар өзінің кәсіби квалификациялық біліктілік статусын өз уақытында дәлелдеп, дәйектеп тұруы қажет етіледі.

3. Жалақыға арнайы қосымша ақылар. Бастауыш сынып педагогының мынадай арнайы ақылар төленеді:

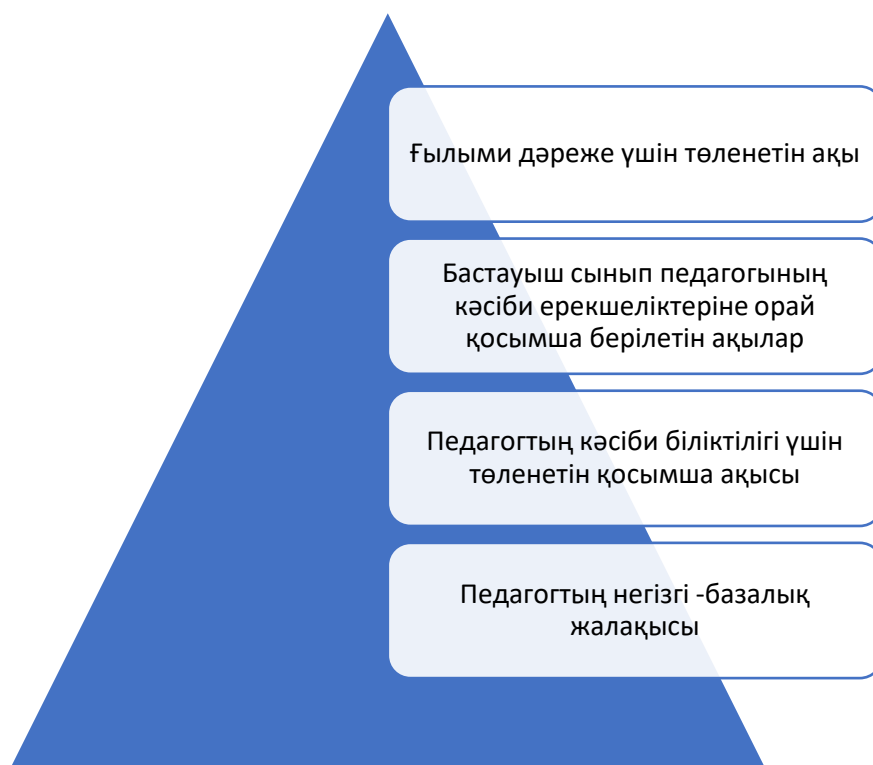
-оқушының дәптерін тексергені үшін.

-Жаңартылған мазмұндағы білім беру бағдарламасы аясындағы қосымша жұмыстар үшін.

-сынып жетекшілігі үшін.

4. Бастауыш сынып педагогының «магистр» ғылыми дәрежесі болса, ол үшін де қосымша ақы төленеді.

Қосымша ақы төленетін пункттердің барлығы дерлік бастауыш сынып педагогтарына бір жағынан жігерлендіруші фактор болса, екінші жағынан кәсіби жауапкершілікті арттыратын тұстар мен талығу мен стресс туындатуы мүмкін жағдаяттар болып та табылады (сурет-2).

Сурет-2. Бастауыш сынып педагогының жалақы жүйесі және қосымша талығу факторлары

Бастауыш сынып педагогының талығуы мен стресс жағдайдайында қаржылай көмек көрсететін шаралар да бар екендігі анық болды, олар:

1. Педагогтың біліктілікті көтеруге байланысты шығындарын мемлекет бюджетінен төленуі.

2. Педагогтың сабақ өтетін кабинеттерін соңғы мерзімдік техникалармен қамтамасыз ету арқылы мұғалімнің кәсіби талығуы мен стресс жағдайын азайтуға бағытталған шаралар. Мәселен, жоғары жылдамдықтағы интернетпен кабинеттерді қамтамасыз ету, интерактивті тақталардың жұмыс жасауы, жұмыс кабинетінің ыңғайлы құрастырылуы. Техникалық стресс деген анықтама да соңғы уақытта көптеп қолданылуда.

3. Педагогтарға түрлі мерекелік шараларда сыйлық немесе қаржылай қолдау көрсету арқылы кәсіби талығу жағдайын азайту шаралары.

Қорыта айтқанда, бастауыш сынып педагогы стресс пен кәсіби талығу жағдайына душар болса, бұл мектеп әкімшілігі үшін көптеген шығындарға алып келеді. Біріншіден, педагог емделу демалысына шығады, ол демалыстарды төлеу шығыны, өтілуі керек сабақтардың басқа педагогтарға алмастыру мәселелері. Сонымен қатар педагогтар кәсіби талығу жағдайына көп шалдықса, бұл жұмыстан шығу мөлшерін көбейтеді. Эксперимент мониторинг жұмыстарында соңғы жылдарда оннан астам бастауыш сынып педагогтарының жұмыстан өз еркімен шығуы осыған дәлел.

Анықтау кезеңінің екінші басқышы- бастауыш мектепте (жалпы мектептің) экономикалық көрсеткіштерін анықтау барысында мынадай басқарушылық олқы тұстары айқындалды: мектептің қаржылық жағдайы (экономикалық жағдайы) бір қалыпты. Дегенменен мектепте бастауыш сынып педагогтарының біліктілік категорияларын арттыруға бағытталған қарқынды басқарушылық және ұйымдастырушылық шаралары-педагогтардың кәсіби талығуы мен стресс жағдайларын ескермеген. Мектептің барлық дерлік басқарушылық саясаты-мектептің абыройы мен көрсеткіштерін арттыруға ғана бір жақты бағытталғандығы анықталды. сонымен қатар бастауыш сынып педагогтарын материалды емес, қаржылай емес түрде жігерлендіру шараларының бірде біреуі жүзеге асырылмағандығы –педагогтардың

кәсіби талығуы мен стресс жағдайларын түзетуге бағыттаған стратегиялық саясаттың жоқтығын дәлелдейді.

Анықтау кезеңінің үшінші басқышы: эксперимент ұйымдастырылған мектептің бастауыш білім беру сатысындағы оқу үдерісінің ұйымдастыру қарқынына мониторинг жасау. Бұл мониторинг жұмыстарын жүргізудің мақсаты: бастауыш сынып педагогтарына оқу процесінен қандай талығу факторлары ықпал ететіндігін айқындай түсу. Осы бағытта мынадай факторлар анықталды:

1. Ауысымдық білім алу. Эксперимент ұйымдастырылған мектептің базасында оқушылар 2 ауысымда білім алуы. Оқушылардың 2 ауысымдық білім алуы бастауыш сынып педагогының (жалпы кез-келген педагогтарға) кәсіби талығуы мен стресс сезінуіне үлкен фактор болып табылады.

2. Сыныптардағы бала санының көптігі. Эксперимент ұйымдастырылған мектептің базасында бастауыш сыныптарында 27 баладан көп білім алушылар тіркелген. Сыныпта негізінен 25 баладан аспауы керек (талап пен стандарт бойынша). Эксперимент ұйымдастырылған мектепте сыныпта бала санының тым көп болуы-бастауыш сынып педагогының кәсіби талығуына, шаршап-шалдығуына әсер етуші басты фактор.

3. Ата-аналармен болған дау-дамайлардың көптігі. Эксперимент жұмысы барысында соңғы 3 оқу жылында мектептің бастауыш білім беру сатысында, әсіресе 1-ші сынып оқушыларының ата-аналарымен көптеген дау-дамайлардың болғандығы мұғалімдермен және педагогтармен ұйымдастырылған анкеталық-сауалнамалар нәтижесінде белгілі болды. Бұл мектептің бастауыш білім беру үдерісін «күрделі, дау-дамайлы жүйе» ретінде сипаттама беруге болатын жағдай. Дау-дамай мен қақтығыстарды мектеп әкімшілігі алдын алмаса немесе тиімді шешу шараларын ұйымдастырмаса-бастауыш сынып педагогтарының кәсіби қысым алуына, жұмыстан шаршап-шалдығуына, өз кәсібіне деген ынта-ықыласының төмендеуіне, стресс пен талығуларға тап болуына алып келуі әбден ықтимал. Осы жағдайда стресс пен талығу бастауыш сынып педагогының жеке басының проблемасы емес екендігі анықталды, бұл эксперимент ұйымдастырылған мектептің оқу және тәрбиелеу үдерістерін сатылы түрде өз деңгейінде басқарушылық шараларын жүзеге асыра алмай жатқандығының көрінісі.

Анықтау кезеңінің төртінші басқышы: Бастауыш сынып педагогының кәсіби талығуы мен стресс жағдайын диагностикалау.

Диагностикалау үшін келесі әдістер қолданылды:

1. В. Бойко. Эмоционалды талығу деңгейін диагностикалау әдісі.

2. «Бастауыш мектепте стресске алып келетін жағдайлар» сауалнамасы. Педагогтардан алынады.

Диагностика нәтижелері:

Эксперимент ұйымдастырылған мектептегі бастауыш сынып педагогтарында мынадай талығу симптомдары айқындалды:

1. Педагог кәсіби іс-әрекеттерін ресми түрде ғана жүзеге асырады. Өйткені педагог өзінің эмоцияларын үнемдейді, себебі кәсіби стресстерден шаршаған, педагог үшін жұмыс орны-қысыммен теңестіріледі. Жұмысты және кәсіби әрекеттерін инструкция бойынша ғана орындайды.

2. Педагог кәсіби саладан алған шаршау, кәсіби талығу мен стресстерін үй және отбасы мүшелеріне ауыстыруға бейім.

3. Педагог тек қана өзінің кәсіби міндеттерін минимум түрде ғана орындауға бейім.

Анкеталау нәтижесі бойынша. Бастауыш сынып педагогтары кәсіби талығуына алып келетін мынадай факторларды пайыздық мөлшерде (шартты түрде) бөліп-ажыратып көрсетті:

1. Маған кәсібімнен қысым сездіретін фактор-ол ата-аналармен қарым-қатынас орнату процесі. Сауалнамаға қатысушылардың 86 % осы факторды жиі көрсеткен.

2. Критериалды және суммативті бағалау жүйесі бойынша оқушылардың жұмыстарын тексеруге кеткізетін сәттер мен уақыттар, тез есеп беру мәселелері маған кәсіби талығу сезіндіреді. Сауалнамаға қатысушылардың 71 % осы жауапты белгілеген.

3.Сыныпта оқушы санының көп болуы, шудың көптігі, сабақтар арасында қоңырау мерзімінің аздығы, өзіме уақыттың қалмауы, жұмыс графигінің тығыздығы маған стресс туындатады. Сауалнамаға қатысушылардың 66% осы жауаптарды белгілеген.

4. Цифрлық технологиялар арқылы есеп беру барысында қателіктер жіберу қорқынышы мен үрейлену маған кәсіби талығуды сездіреді. Сауалнамаға қатысушылардың 55 % осы жауапты белгілеген (диаграмма-2).

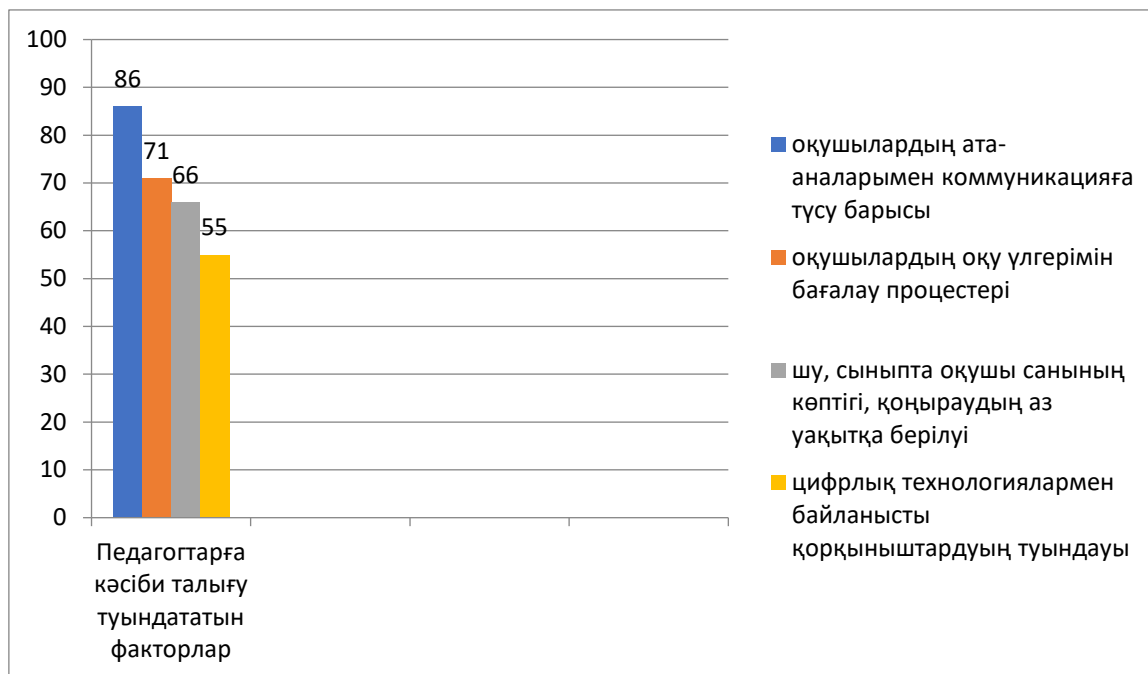

Диаграмма-2. «Бастауыш мектепте стресске алып келетін жағдайлар» сауалнама нәтижесі (анықтау кезеңі)

Анықтау кезеңінің төртінші басқышы-бастауыш сынып педагогының кәсіби талығу мен стресс жағдайын диагностикалау шараларының нәтижелерін талдай отырып, мынадай басқарушылық қорытынды шығаруға болады: эксперимент ұйымдастырылған мектептегі бастауыш сынып педагогтары кәсіби талығу деңгейі жүйелелілік сипатына ие. Педагогтардың кәсіби талығуы мектептің жалпы педагогикалық ұжымына да сипатты белгі. Педагогикалық ұжым жасырын дағдарыстарды басынан кешіруде деп айтуға болады. Өйткені, мектептегі, әсіресе бастауыш білім беру сатысындағы ұйымдастыру және басқару шаралары сыртқы талаптарды орындауға және мектептің статусы мен бейнесін қалыптастыруға басымдық таныта отырып, бағытталған. Ал, сол мектептегі ұжым, педагогикалық кадрлардың кәсіби талығу мен стресс факторларын анықтау және сол факторларды болдырмау мен жоюға бағытталған ұйымдастыру және басқарушылық шаралардың қарастырылмауы көзге түсті. Анықтау кезеңінің төртінші басқышы: бастауыш сынып педагогтарына қолдау көрсету шараларына мониторинг жасау. Зерттеу соңында бастауыш сынып мұғалімдеріне мынадай ұсыныстар жасалды:

- күн тәртібін сақтау
 - демалысқа уақыт бөлу
 - хобби дамыту
 - эмоционалдық жүктемені азайту
- Мектеп әкімшілігіне:
- мұғалімдерді қолдау
 - психологиялық қызмет ұйымдастыру
 - жұмыс жүктемесін реттеу.

Бастауыш сынып педагогтарының кәсіби талығуы мен стресс жағдайы – қазіргі білім беру жүйесіндегі маңызды мәселелердің бірі. Оны тиімді басқару педагогтың кәсіби қызметінің

сапасын арттыруға мүмкіндік береді. Мұғалімнің психологиялық саулығын сақтау – білім сапасының негізгі кепілі болып табылады. Сондықтан бұл мәселе ғылыми және практикалық тұрғыдан үнемі зерттелуі қажет.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Мұқанова Б.Ж. Мұғалімнің кәсіби құзыреттілігі.
2. Нұртазина Р.А. Педагогикалық шеберлік негіздері.
3. Тәжібаева С.Қ. Білім берудегі психологиялық аспектілер.
4. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңы
5. Қазақстан Республикасының білім беруді дамыту бағдарламалары
6. Жалпы орта білім берудің мемлекеттік стандарты

ӘОЖ 159.91

ЖАСӨСПІРІМДІК КЕЗЕҢДЕГІ ПСИХОПАТИЯЛЫҚ БҰЗЫЛЫС ЖӘНЕ ОНЫ ТҮЗЕТУДЕГІ ПСИХОКОРРЕКЦИЯЛЫҚ ЖҰМЫСТАР

Мұратова Н.Е.

gulmi-76@mail.ru

6B03101 – Психология білім бағдарламасының 3 курс студенті,
Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ, Қазақстан
Ғылыми жетекшісі, аға оқытушы, магистр - Мусина Г.М.

Қазіргі қоғамдағы әлеуметтік-психологиялық өзгерістер, ақпараттық жүктеменің артуы, отбасылық құрылымның өзгеруі және тәрбиелік ықпалдардың әлсіреуі жасөспірімдердің тұлғалық дамуына айтарлықтай әсер етеді. Жасөспірімдік кезең – тұлғаның қалыптасуындағы ең күрделі және маңызды кезеңдердің бірі болып табылады. Бұл уақытта жасөспірімнің өзін-өзі тануы, құндылықтары, мінез-құлқы және әлеуметтік қарым-қатынасы қалыптасады. Сонымен қатар, дәл осы кезеңде эмоционалды тұрақсыздық, мінез-құлықтағы ауытқулар және тұлғалық даму ерекшеліктері айқын байқалады.

Жасөспірімдік кезеңнің ерекшеліктеріне эмоционалды тұрақсыздық, тәуелсіздікке ұмтылу, әлеуметтік ортаға бейімделу қажеттілігі, өзіндік «Мен» тұжырымдамасының қалыптасуы жатады. Бұл процестердің күрделілігі кейбір жасөспірімдерде мінез-құлықтың деструктивті формаларының қалыптасуына алып келуі мүмкін. Мұндай жағдайда агрессия, импульсивтілік, әлеуметтік нормаларды бұзу, жауапкершіліктің төмендігі сияқты белгілер байқалады. Әрбір ата-ана өз баласы үшін бақытты және толыққанды өмір тілейді.

Қазіргі психология ғылымында жасөспірімдердің мінез-құлық ауытқуларының ішінде психопатиялық бұзылыс (психология мен психиатрияда жиі **тұлғалық бұзылыстардың** бір түрі ретінде қарастырылатын құбылыс. Ол Антисоциалды тұлғалық бұзылыс ұғымымен байланысты) белгілері ерекше назар аудартады. Себебі бұл белгілер тұлғаның әлеуметтік бейімделуіне кедергі келтіріп, болашақта антиәлеуметтік мінез-құлықтың қалыптасуына ықпал етуі мүмкін. Сонымен қатар, мұндай жасөспірімдерде эмпатияның төмендігі, кінә сезімінің әлсіздігі, эмоциялық салқындық, агрессия және манипуляциялық мінез-құлық байқалады.

Психопатия көбінесе балалық немесе жасөспірімдік шақта көрінеді және адам өмір бойы онымен бірге жүруі мүмкін. Бұл бұзылыс адамдар арасындағы қарым-қатынаста, жұмыста, оқуда және адам өмірінің басқа салаларында проблемаларға әкелуі мүмкін.

Психопатиялық бұзылыс туралы **көптеген теориялық және ғылыми зерттеулер бар**. Оның ішінде атап айтсақ, Биологиялық (нейроғылыми) теориялар (негізін салушылар **Адриан Рейн, Кент Кил**), бұл бағыт психопатияны **ми құрылымы мен функциясымен** байланыстырады. Генетикалық және тұқымқуалаушылық теория бойынша психопатияда

генетикалық бейімділік бар деп есептейді (негізін салушылар Роберт Пломин, Терри Моффит). Психологиялық теориялар бойынша психопатияны мінез-құлық пен эмоциямен байланыстырады (негізін салушылар Херви Клекли, Роберт Хэр). Эволюциялық теория ең қызықты теориялардың бірі. Бұл теория бойынша кейбір адамдар **алдау, манипуляция арқылы пайда табуға бейімделген деп көрсетеді** (Линда Мили Дэвид Басс).

Балалардағы психопатияның негізгі белгілері:

- Аяушылық және өкініш сезімінің болмауы: бала басқалараға (жануарларға, құрдастарына) ауыр бір нәрсе жасаудың дұрыс еместігін түсінбейді және өкініш сезімде болмайды;
- Эмоцияның үстірт болуы: басқаладың эмоциясына қарамайды (көңілді кезде күлмейді, эмпатия көрсетпейді), қарым-қатынаста суық;
- Манипуляциялық мінез-құлық: ата-аналарының әлсіз жақтарын бірден табады және оны өз пайдасына пайдаланады;
- Патологиялық өтірік айту: жауапкершіліктен аулақ болу үшін немесе жай ғана өтірік айту жиі кездеседі;
- Қатыгездік пен агрессия: біреуге ауырсыну сезімін туғызу рахатқа бөлейді.
- Қауіпті мінез-құлық: қауіпті істерге басын тигу, ережелерді бұзу;
- Жақын байланыстың болмауы: достар табудағы қиындықтар, өзін оқшаулап ұстау.

Психопатиялық мінез-құлық көпфакторлы себептерге байланысты дамиды. Ғылыми зерттеулер бұл факторларды үш негізгі топқа бөледі: биологиялық, психологиялық және әлеуметтік.

- Генетикалық бейімділік: психопатиялық мінез-құлыққа генетикалық компонент әсер етеді. Зерттеулер көрсеткендей, эмоционалды салқындық, импульсивтік және агрессияның белгілі бір деңгейі мұраға берілуі мүмкін.

- Нейробиологиялық ерекшеліктер: префронтальды кортекс пен лимбикалық жүйедегі функциялардың өзгеруі импульсивтілікті, эмоциялық реакцияның төмендігін және агрессиялық мінез-құлықты күшейтеді.

- Гормоналды әсерлер: тестостерон деңгейінің жоғары болуы агрессивті мінез-құлыққа ықпал етеді.

- Психологиялық факторлар.

- Эмоционалды даму бұзылыстары: бала кезінде эмпатияны дамыту жеткіліксіз болса, эмоционалды салқындық қалыптасуы мүмкін.

- Ата-ана қатынасы: эмоционалды қолдаудың жоқтығы, тұрақсыз немесе авторитарлық тәрбие психопатиялық тенденцияларды күшейтеді.

- Травмалар және психологиялық жарақаттар: физикалық, эмоционалды немесе жыныстық зорлық көрген балаларда мінез-құлықтың деструктивті формалары пайда болуы ықтимал.

- Әлеуметтік факторлар;

- Отбасылық орта: конфликт көп, тәрбие мен бақылауы әлсіз отбасыларда психопатиялық белгілер жиі кездеседі;

- Достар және қоғам ықпалы: антиәлеуметтік достар тобына қатысу құқық бұзушылық пен агрессияны күшейте алады.

- Мектеп пен әлеуметтік институттар: мектептегі бақылаудың жоқтығы, академиялық жетістік болмауы, оқудағы қиындықтар мінез-құлық бұзылуына әсер етеді.

Психопатиялық белгілер ерте кезеңде анықталған жағдайда психокоррекциялық ықпалдар ересектерге қарағанда тиімдірек және тұрақты нәтижелер береді.

Көптеген ғылыми зерттеулер көрсеткендей, психопатиялық белгілер ерте кезеңде анықталған жағдайда психокоррекциялық жұмыстар тиімді нәтижелер береді. Ерте диагностика және кешенді психологиялық қолдау жасөспірімнің тұлғалық дамуын қалыпқа келтіруге және әлеуметтік бейімделуін жақсартуға мүмкіндік береді.

Сондықтан психопатиялық белгілері бар жасөспірімдермен жүргізілетін психокоррекциялық жұмыстар қазіргі психологиялық практиканың өзекті мәселелерінің бірі

болып табылады. Мұндай жұмыстар жүйелі түрде ұйымдастырылып, жасөспірімнің эмоционалды, когнитивтік және әлеуметтік дамуын кешенді түрде қамтуы тиіс. Психопатиялық белгілері бар жасөспірімдермен жүргізілетін психокоррекциялық жұмыстардың мақсаты – олардың мінез-құлық ерекшеліктерін қалыпқа келтіріп, әлеуметтік бейімделуін және эмоциялық тұрақтылығын арттыру. Міндеттері – агрессия мен импульсивтілікті азайту, эмоцияны дұрыс танып-білу және басқару дағдыларын дамыту, сондай-ақ әлеуметтік дағдылар мен өзін-өзі бақылау қабілеттерін жетілдіру.

Психопатиялық белгілері бар жасөспірімдермен жүргізілетін психокоррекциялық жұмыстар кешенді және жүйелі түрде ұйымдастырылуы тиіс. Мұндай жұмыстар жасөспірімнің эмоционалды, когнитивтік және мінез-құлық ерекшеліктерін түзетуге бағытталады. Психокоррекциялық әдістерді қолдану агрессияны төмендетуге, эмпатияны дамытуға және әлеуметтік бейімделуді жақсартуға мүмкіндік береді.

Когнитивті-бихевиоралдық терапия: психопатиялық белгілері бар жасөспірімдермен жұмыс жүргізуде кеңінен қолданылатын әдістердің бірі болып табылады. Бұл әдіс жасөспірімнің теріс ойлау жүйесін өзгертуге және мінез-құлықты түзетуге бағытталған. Сонымен қатар агрессивті мінез-құлықтың салдарын түсіндіру және баламалы мінез-құлық стратегияларын қалыптастыру жүзеге асырылады.

Әлеуметтік дағдыларды дамыту тренингтері: бұл әдіс жасөспірімдердің қарым-қатынас дағдыларын қалыптастыруға бағытталған. Тренинг барысында конфликтіні шешу, өз эмоцияларын басқару және топта жұмыс жасау дағдылары дамытылады. Мұндай жұмыстар әлеуметтік бейімделуді жақсартуға көмектеседі.

Арт-терапия: арт-терапия жасөспірімнің эмоцияларын шығармашылық арқылы білдіруге мүмкіндік береді. Бұл әдіс агрессияны төмендетуге, эмоционалды шиеленісті азайтуға және эмоционалды тұрақтылықты қалыптастыруға көмектеседі.

Психодрама әдісі: психодрама рөлдік ойындар арқылы жасөспірімнің мінез-құлқын түзетуге бағытталған. Бұл әдіс эмпатияны дамытуға және әлеуметтік дағдыларды қалыптастыруға ықпал етеді.

Отбасылық психокоррекция: отбасымен жүргізілетін психокоррекциялық жұмыстар жасөспірімнің мінез-құлқын түзетуде маңызды рөл атқарады. Ата-аналарға тиімді тәрбие әдістерін үйрету және отбасылық қарым-қатынасты жақсарту жұмыстары жүргізіледі.

Агрессияны басқару әдістері: агрессияны басқару жаттығулары жасөспірімнің импульсивтілігін төмендетуге бағытталған. Бұл әдістер эмоционалды өзін-өзі бақылауды дамытуға мүмкіндік береді.

Релаксациялық әдістер: релаксациялық жаттығулар эмоционалды шиеленісті төмендетуге көмектеседі. Тыныс алу жаттығулары мен бұлшықет релаксациясы жасөспірімнің эмоционалды жағдайын тұрақтандыруға ықпал етеді.

Психопатиялық белгілері бар жасөспірімдермен жүргізілетін психокоррекциялық жұмыс жүйелі, ғылыми негізделген және кешенді сипатта болуы тиіс. Биологиялық, психологиялық және әлеуметтік факторлардың өзара ықпалын ескере отырып ұйымдастырылған түзету шаралары тұлғаның деструктивті мінез-құлқын төмендетуге және оның әлеуметтік бейімделуін жақсартуға мүмкіндік береді.

Сондықтан ерте диагностика мен мақсатты психокоррекциялық жұмыстар жасөспірімдердің толыққанды дамуы мен қоғамға тиімді интеграциялануының маңызды шарты болып табылады.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Сыроковашина К. В., Дозорцева Е. Г. Антисоциальное расстройство личности у подростков и юношей: методология и диагностика // Консультативная психология и психотерапия. - 2020. - Т. 28. - № 1. - С. 49–62.
2. Патрик К. Дж. Психопатия: клинические и научные аспекты. - М.: Изд-во Института психологии РАН, 2014. — 512 с.

3. Раттер М. Психопатология развития: от младенчества до взрослости. - СПб.: Питер, 2012. - 768 с.
 4. Фрик П. Дж. Расстройства поведения у детей и подростков. - М.: Академия, 2012. - 304 с.
 5. Хэр Р. Д. Психопатия: теория, диагностика и практика. - М.: Вильямс, 2013. - 416 с.6.
- Видин Э., Маккрори Э. Генетические и нейробиологические основы психопатии у детей // Вопросы психологии. - 2012. - № 5. - С. 98–110.

ӘОЖ 372.881.111.1

АҒЫЛШЫН ТІЛІН ОҚЫТУДА ЖОБАЛЫҚ ӘДІСТІҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Назарбекқызы Назерке

nazerke-2018@inbox.ru

Х 7М01101 - Педагогика және психология білім бағдарламасының ІІ курс магистранты,
Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі, PhD доктор, қауымдастырылған профессор - Мугауина Г.О.

Аңдатпа. Мақалада ағылшын тілін оқытудағы жобалық әдістің педагогикалық маңыздылығы теориялық және эмпирикалық тұрғыдан қарастырылады. Зерттеудің өзектілігі қазіргі білім беру жүйесінде тілдік құзыреттілікті қалыптастырудың дәстүрлі тәсілдерден коммуникативтік, әрекетке бағытталған және құзыреттілікке негізделген модельдерге көшуімен айқындалады. Жобалық әдіс білім алушылардың тілдік білімін шынайы коммуникациялық жағдаяттарда қолдануына, өз бетінше ақпарат іздеуіне, оны талдауына, жүйелеуіне және нәтижесін ағылшын тілінде ұсынуына мүмкіндік береді. Зерттеу барысында жобалық оқытудың білім алушылардың айтылым, оқылым, жазылым және тыңдалым дағдыларын кешенді дамытуға, сондай-ақ олардың сыни ойлауын, ынтымақтастық дағдыларын және оқу мотивациясын арттыруға ықпал ететіні анықталды. Эмпирикалық бөлімде 7-сынып оқушылары арасында жүргізілген эксперимент нәтижелері талданып, жобалық әдіспен оқытылған эксперименттік топтың тілдік құзыреттілік көрсеткіштері бақылау тобымен салыстырғанда едәуір жоғары болғаны дәлелденді. Зерттеу қорытындылары жобалық әдістің ағылшын тілін оқыту практикасына жүйелі енгізілуі білім сапасын арттырудың, функционалдық сауаттылықты дамытудың және білім алушының белсенді субъектілік ұстанымын қалыптастырудың тиімді тетігі екенін көрсетеді. Жобалық әдіс қазіргі шет тілін оқыту жүйесінде жоғары нәтижелі, тұлғаға бағдарланған және ғылыми негізделген педагогикалық технология ретінде бағаланады.

Кілт сөздер: ағылшын тілі, ағылшын тілін оқыту, жобалық әдіс, жобалық оқыту, тілдік құзыреттілік, коммуникативтік құзыреттілік, функционалдық сауаттылық

Кіріспе

Қазіргі білім беру жүйесінде ағылшын тілін оқыту мазмұны мен әдістемесі түбегейлі трансформация кезеңін бастан кешіруде. Дәстүрлі грамматикалық-аудармалық тәсіл білім алушылардың тілдік білімін қалыптастырғанымен, олардың тілдік бірліктерді шынайы коммуникацияда тиімді қолдану қабілетін толық қамтамасыз ете алмайтыны анықталды. Осыған байланысты оқыту үдерісі коммуникативтік, әрекетке бағытталған және құзыреттілікке негізделген модельге ауысуда. Бұл модельде тіл тек оқу нысаны ретінде емес, әлеуметтік өзара әрекет пен таным құралы ретінде қарастырылады. Сондықтан білім алушылардың функционалдық сауаттылығын, сыни ойлау қабілетін және әлеуметтік-коммуникативтік дағдыларын дамыту негізгі мақсаттардың біріне айналып отыр.

Осы контексте жобалық әдіс ағылшын тілін оқытуда жоғары тиімді педагогикалық технология ретінде қарастырылады. Оның мәні білім алушылардың нақты проблемалық

жағдаяттар аясында дербес немесе топтық зерттеу жүргізуі, алынған нәтижелерді жүйелеуі және оларды ағылшын тілінде ұсынуы арқылы тілдік және танымдық әрекетті интеграциялауда жатыр. Жобалық әдіс оқыту үдерісін мазмұндық және әрекеттік тұрғыдан біріктіріп, білім алушыны пассивті қабылдаушыдан белсенді зерттеуші деңгейіне көтереді. Бұл тәсіл білімнің қолданбалы сипатын күшейтіп, оны нақты өмірлік жағдаяттармен байланыстырады.

Жобалық оқыту барысында тілдік дағдылар оқшау түрде емес, кешенді түрде дамиды. Ақпарат іздеу, деректерді талдау, пікір алмасу және нәтижені қорғау кезеңдерінде білім алушылар ағылшын тілін табиғи коммуникация құралы ретінде пайдаланады. Нәтижесінде тыңдалым, айтылым, оқылым және жазылым дағдылары өзара байланыста қалыптасады. Сонымен қатар, жобалық әрекет барысында білім алушылардың академиялық жазылым, аргументация және презентация жасау дағдылары дамиды, бұл олардың жалпы тілдік құзыреттілігін сапалық жаңа деңгейге көтереді.

Жобалық әдістің тағы бір маңызды ерекшелігі – оның тұлғалық-бағдарланған сипаты. Әрбір білім алушы өзінің қызығушылығы мен деңгейіне сәйкес тақырып таңдауға мүмкіндік алады, бұл оқу процесінің ішкі мотивациясын арттырады. Топтық жұмыс формасы әлеуметтік өзара әрекеттесуді күшейтіп, бірлескен шешім қабылдау, жауапкершілікті бөлісу және пікір алмасу дағдыларын қалыптастырады. Мұндай орта тілдік тосқауылдарды азайтып, еркін сөйлеу қабілетін дамытуға ықпал етеді.

Қазіргі цифрландыру жағдайында жобалық әдістің мүмкіндіктері айтарлықтай кеңеюде. Цифрлық платформалар, онлайн ресурстар және жасанды интеллект құралдары білім алушыларға аутентті материалдармен жұмыс істеуге, халықаралық ақпарат кеңістігіне шығуға және мультимедиялық өнімдер әзірлеуге мүмкіндік береді. Бұл ағылшын тілін оқытуды тек пәндік шеңберде емес, жаһандық коммуникация контекстінде қарастыруға негіз болады.

Осы зерттеу ағылшын тілін оқытуда жобалық әдістің тиімділігін теориялық және эмпирикалық тұрғыдан негіздеуге, сондай-ақ оның тілдік құзыреттілікті қалыптастырудағы рөлін кешенді түрде анықтауға бағытталған.

Әдебиетке шолу

Ағылшын тілін оқытудағы жобалық әдіс мәселесі отандық және шетелдік ғылыми әдебиеттерде жан-жақты қарастырылып, оның теориялық негіздері мен практикалық тиімділігі әртүрлі педагогикалық бағыттар аясында зерттелген. Қазіргі зерттеулердің басым бөлігі жобалық оқытуды коммуникативтік және әрекетке бағытталған әдіснамамен байланыстыра отырып, оны тілдік құзыреттілікті қалыптастырудың интегративті құралы ретінде қарастырады.

Шетелдік ғылыми еңбектерде жобалық әдістің теориялық негіздері алғаш рет конструктивистік педагогика аясында қалыптасты. Атап айтқанда, Блуменфельд және әріптестері жобалық оқытуды білім алушылардың танымдық белсенділігін арттыратын, мәселені шешу арқылы білімді игеруге мүмкіндік беретін әдіс ретінде сипаттайды (Блуменфельд П.К. және т.б., 1991). Бұл бағытта Крайчик пен Блуменфельд жобалық оқытудың негізгі ерекшелігі – білімнің әрекет барысында құрылуы екенін атап көрсетеді (Крайчик Дж., Блуменфельд П., 2006).

Томас Дж. жобалық оқытуға арналған зерттеуінде бұл әдістің білім алушылардың дербестігін, жауапкершілігін және жоғары деңгейлі ойлау дағдыларын дамытуға ықпал ететінін дәлелдейді (Томас Дж., 2000). Сонымен қатар, Белл С. жобалық оқытуды ХХІ ғасыр дағдыларын қалыптастырудың тиімді құралы ретінде қарастырып, оның білім алушылардың сыни ойлау және коллаборация қабілеттерін дамытудағы рөлін ерекше атап өтеді (Белл С., 2010).

Шет тілін оқыту контекстінде жобалық әдіс арнайы бағыт ретінде қарастырылған. Беккет Г.Х. және Слейтер Т. жобалық оқытуды екінші тіл ретінде меңгеруде тілдік және мазмұндық компоненттердің интеграциясын қамтамасыз ететін тиімді тәсіл деп көрсетеді (Беккет Г.Х., Слейтер Т., 2005). Столлер Ф.Л. жобалық әдістің шет тілін оқытудағы теориялық

негіздерін талдай отырып, оның тілдік дағдыларды табиғи коммуникативтік ортада дамытуға мүмкіндік беретінін дәлелдейді (Столлер Ф.Л., 2005).

Коммуникативтік және тапсырмаға негізделген оқыту теориялары да жобалық әдіспен тығыз байланысты. Ричардс Дж. және Роджерс Т. шет тілін оқыту әдістерін талдай отырып, жобалық оқытуды коммуникативтік тәсілдің логикалық жалғасы ретінде қарастырады (Ричардс Дж., Роджерс Т., 2014). Нунан Д. және Эллис Р. еңбектерінде тапсырмаға негізделген оқытуда тілдің негізгі қызметі – нақты коммуникативтік міндеттерді шешу құралы екені көрсетіліп, бұл ұстаным жобалық әдістің мазмұнымен толық сәйкес келетіні айқындалады (Нунан Д., 2004; Эллис Р., 2003).

Отандық ғылыми әдебиеттерде де ағылшын тілін оқытудағы заманауи әдістер, соның ішінде жобалық оқыту мәселесі соңғы жылдары белсенді зерттелуде. Қазақстандық зерттеушілер жобалық әдісті білім алушылардың коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастырумен қатар, олардың функционалдық сауаттылығын дамыту құралы ретінде қарастырады. Мәселен, Қ.Қадашева шет тілін оқытуда коммуникативтік бағыттың маңызын атап өтіп, тілдік дағдыларды нақты жағдаяттарда қолдану қажеттігін негіздейді. Осы тұрғыда жобалық әдіс коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастырудың тиімді механизмі ретінде бағаланады.

С.Құдайбергенова еңбектерінде құзыреттілікке негізделген білім беру жағдайында оқытудың интерактивті әдістерінің рөлі қарастырылып, олардың ішінде жобалық әдістің білім алушылардың дербестігі мен шығармашылық қабілетін дамытудағы маңызы көрсетіледі. Сонымен қатар, Ж.Аймауытовтың педагогикалық идеяларында да оқыту процесінің әрекетке бағытталған, тұлғалық дамуға негізделген сипаты ерекше атап өтіліп, бұл қазіргі жобалық оқытудың теориялық алғышарттарымен үндеседі.

Қазақстандық әдіскер-ғалымдар ағылшын тілін оқытуда цифрлық технологияларды қолдану мәселесін де қарастырып, жобалық әдістің осы үрдіспен тығыз байланысын көрсетеді. Заманауи зерттеулерде жобалық оқыту цифрлық ортада жүзеге асырылып, білім алушылардың ақпараттық және коммуникативтік құзыреттілігін қатар дамытуға мүмкіндік беретіні дәлелденген.

Әдебиеттерді талдау жобалық әдістің ағылшын тілін оқытудағы тиімділігі теориялық және эмпирикалық тұрғыдан негізделгенін көрсетеді. Шетелдік зерттеулер оның конструктивистік және коммуникативтік негіздерін айқындаса, отандық еңбектер бұл әдістің ұлттық білім беру жүйесінде қолданылу мүмкіндіктерін кеңінен сипаттайды. Осыған қарамастан, мектеп жағдайында жобалық әдістің нақты нәтижелерін эмпирикалық тұрғыдан кешенді зерттеу жеткіліксіз деңгейде қалып отыр. Сондықтан бұл зерттеу аталған ғылыми олқылықтың орнын толтыруға бағытталған.

Әдіснама

Зерттеу аралас әдіснамаға негізделіп, сандық және сапалық деректерді кешенді талдау арқылы жүзеге асырылды. Эмпирикалық база ретінде жалпы білім беретін мектептің 7-сынып оқушылары таңдалып, жалпы іріктеме 48 білім алушыны қамтыды. Қатысушылар теңдей екі топқа бөлінді: эксперименттік топ ($n=24$) және бақылау тобы ($n=24$). Топтарды іріктеу бастапқы тілдік деңгейлерінің шамаластығын қамтамасыз ету мақсатында алдын ала диагностикалық тест нәтижелері негізінде жүргізілді.

Зерттеу 8 апта көлемінде өткізілді. Эксперименттік топта ағылшын тілін оқыту жобалық әдіс арқылы ұйымдастырылып, білім алушылар нақты тақырыптар бойынша зерттеу жүргізіп, нәтижелерін ағылшын тілінде ұсынды. Оқыту үдерісі проблемалық тапсырмалар, топтық жұмыс және нәтижеге бағытталған өнім әзірлеу кезеңдерін қамтыды. Бақылау тобында оқу дәстүрлі әдістер негізінде, яғни грамматикалық материалды түсіндіру, жаттығулар орындау және мәтінмен жұмыс арқылы жүргізілді.

Зерттеу барысында деректерді жинаудың бірнеше құралдары қолданылды. Тілдік құзыреттілікті бағалау үшін зерттеудің басында және соңында стандартталған диагностикалық тесттер (pre-test, post-test) өткізілді. Сонымен қатар, педагогикалық бақылау арқылы оқу процесіндегі белсенділік, өзара әрекет және тілдік қолдану жиілігі тіркелді.

Оқушылардың оқу мотивациясын анықтау үшін құрылымдалған сауалнама жүргізілді. Жобалық жұмыстар мазмұндық және тілдік сапа тұрғысынан сараптамалық бағалауға ұшырады.

Бағалау көпөлшемді критерийлер жүйесіне негізделді: грамматикалық дұрыстық, лексикалық қордың көлемі мен әртүрлілігі, сөйлеудің еркіндігі және коммуникативтік мақсатқа сәйкестігі. Әрбір көрсеткіш балдық шкала бойынша өлшеніп, жиынтық нәтиже интегративті тілдік құзыреттілікті сипаттады.

Жиналған сандық деректер SPSS статистикалық бағдарламасында өңделіп, топтар арасындағы айырмашылықтың мәнділігі тәуелсіз іріктемелерге арналған t-test арқылы тексерілді. Ал сапалық деректер мазмұндық талдау әдісімен интерпретацияланып, жобалық әдістің оқыту үдерісіне ықпалы кешенді түрде бағаланды.

Нәтижелер

Зерттеу нәтижелері жобалық әдістің ағылшын тілін оқытудағы тиімділігін эмпирикалық тұрғыдан негіздеп, оның тілдік құзыреттілікті қалыптастыруға айтарлықтай ықпал ететінін көрсетті. Эксперимент басталғанға дейін жүргізілген бастапқы диагностика (pre-test) нәтижелері бойынша эксперименттік ($M=52\%$, $SD\approx 8.4$) және бақылау топтарының ($M=51\%$, $SD\approx 8.1$) көрсеткіштері арасында статистикалық мәнді айырмашылық анықталмады ($p>0.05$), бұл екі топтың бастапқы деңгейінің салыстырмалы түрде бірдей екенін дәлелдейді.

Зерттеу соңында алынған post-test нәтижелері топтар арасындағы айырмашылықтың айқын көрінісін көрсетті. Эксперименттік топтың орташа көрсеткіші 78%-ға ($SD\approx 7.2$) дейін жоғарылап, жалпы өсім 26 пайыздық пунктті құрады, ал бақылау тобында бұл көрсеткіш 63%-ға ($SD\approx 7.9$) жетіп, өсім 12 пайыздық пункт деңгейінде болды. Тәуелсіз іріктемелерге арналған t-test нәтижесі бойынша бұл айырмашылық статистикалық тұрғыдан мәнді болып шықты ($t\approx 4.21$, $p<0.05$), яғни жобалық әдістің ықпалы кездейсоқ факторлармен емес, оқыту тәсілінің ерекшеліктерімен байланысты екенін көрсетеді.

Кесте 1 – Эксперименттік және бақылау топтарының жалпы нәтижелері (Pre-test / Post-test)

Көрсеткіш	Эксперименттік топ (n=24)	Бақылау тобы (n=24)
Pre-test (Mean, %)	52.0	51.0
Post-test (Mean, %)	78.0	63.0
Өсім (Δ , %)	+26.0	+12.0
Std. Dev. (Post-test)	7.2	7.9
t-мәні	4.21	–
p-мәні	<0.05	–

Жекелеген тілдік дағдыларды талдау нәтижелері де осы үрдісті растайды. Айтылым дағдылары бойынша эксперименттік топта еркін сөйлеу деңгейі бастапқы 35%-дан 72%-ға дейін өсті (өсім +37%), бұл білім алушылардың өз ойын ағылшын тілінде жүйелі, сенімді жеткізу қабілетінің қалыптасқанын көрсетеді. Бақылау тобында бұл көрсеткіш 37%-дан 55%-ға дейін ғана артты (+18%), яғни сөйлеу дағдысының дамуы екі есе төмен деңгейде байқалды. Сапалық бақылау деректері эксперименттік топта сөйлеудің спонтанды сипатқа ие бола бастағанын, диалогтық және монологтық құрылымдардың күрделенгенін көрсетті.

Кесте 2 – Тілдік дағдылардың даму динамикасы

Дағды	Топ	Pre-test (%)
Айтылым (Speaking)	Эксперименттік	35
	Бақылау	37
Лексика (Vocabulary)	Эксперименттік	45
	Бақылау	47

Грамматика (Accuracy)	Эксперименттік	50
	Бақылау	52

Лексикалық құзыреттілік бойынша эксперименттік топта белсенді сөздік қордың өсімі 40%-ды құрады. Оқушылар жаңа сөздерді тек меңгеріп қана қоймай, оларды контекст ішінде дұрыс және орынды қолдана бастағаны анықталды. Бақылау тобында лексикалық өсім 18%-бен шектеліп, сөздерді қолдану көбіне жаттанды сипатта қалғаны байқалды. Бұл айырмашылық жобалық тапсырмалар барысында тілдік материалдың мағыналық тұрғыда игерілуімен түсіндіріледі.

Грамматикалық дәлдік көрсеткіштері де айтарлықтай өзгерді. Эксперименттік топта грамматикалық қателер саны 45%-ға азайып, құрылымдарды қолдану тұрақтылығы артты. Қателердің сипаты да өзгеріп, жүйелі қателердің орнына кездейсоқ, контекстке тәуелді қателер басым бола бастады. Бақылау тобында қателердің азаюы 20% деңгейінде қалып, грамматикалық білімнің қолданбалы деңгейде жеткіліксіз қалыптасқанын көрсетті.

Кесте 3 – Грамматикалық қателер динамикасы

Топ	Бастапқы қателер саны (орташа)	Соңғы қателер саны
Эксперименттік	18.2	10.0
Бақылау	17.8	14.2

Сауалнама нәтижелері оқушылардың оқу мотивациясының айтарлықтай артқанын дәлелдеді. Эксперименттік топтағы қатысушылардың 83%-ы жобалық әдісті «қызықты» және «тиімді» деп бағалап, оқу процесіне белсенді қатысуға дайын екендерін білдірді. Сонымен қатар, олардың 76%-ы ағылшын тілінде еркін сөйлеуге деген сенімділігінің артқанын атап өтті. Бақылау тобында бұл көрсеткіштер айтарлықтай төмен болды.

Кесте 4 – Тілдік құзыреттіліктің интегративті бағасы

Деңгей	Эксперименттік топ (%)	Бақылау тобы (%)
Жоғары	42	18
Орташа	46	52
Төмен	12	30

Жалпы алғанда, алынған нәтижелер жобалық әдістің тілдік құзыреттіліктің барлық компоненттеріне – лексикалық, грамматикалық және коммуникативтік дағдыларға – кешенді әсер ететінін көрсетті. Сандық және сапалық деректердің үйлесімі бұл әдістің тиімділігін жоғары деңгейде дәлелдеп, оны ағылшын тілін оқыту практикасына жүйелі енгізудің ғылыми негізділігін айқындайды.

Талқылау

Алынған нәтижелер ағылшын тілін оқытуда жобалық әдістің жоғары педагогикалық әлеуетке ие екенін және оның тілдік құзыреттілікті қалыптастыруда дәстүрлі оқыту формаларынан анағұрлым нәтижелі екенін көрсетеді. Зерттеу барысында эксперименттік топтың post-test нәтижелері бақылау тобымен салыстырғанда едәуір жоғары болғаны анықталды, ал бұл айырмашылықтың статистикалық мәнділігі жобалық әдістің тиімділігін тек эмпирикалық бақылау деңгейінде ғана емес, ғылыми тұрғыдан да негіздеуге мүмкіндік береді. Әсіресе айтылым, лексикалық қор және коммуникативтік еркіндік көрсеткіштеріндегі оң динамика жобалық оқытудың тіл үйретудегі қолданбалы сипатын айқын дәлелдейді. Бұл құбылыс, біріншіден, жобалық әрекеттің білім алушыны пассивті қабылдаушыдан белсенді

қатысушыға айналдыруымен, екіншіден, тілдік материалды оқшау құрылым ретінде емес, нақты коммуникативтік міндеттерді шешудің құралы ретінде меңгертуімен түсіндіріледі.

Зерттеу нәтижелерін интерпретациялау барысында жобалық әдістің тиімділігі ең алдымен оның әрекетке негізделген табиғатымен байланысты екені байқалады. Дәстүрлі сабақтарда тілдік материал көбіне ереже, жаттығу және бақылау жүйесі арқылы меңгерілсе, жобалық оқытуда білім алушы белгілі бір проблеманы шешу, ақпарат жинау, оны талдау және нәтижені ағылшын тілінде ұсыну барысында тілдік бірліктерді табиғи контексте қолданады. Мұндай жағдайда тіл формалды білім жиынтығы емес, мағына құрастыру құралына айналады. Сондықтан эксперименттік топтағы оқушылардың сөйлеу еркіндігінің айтарлықтай артуы кездейсоқ нәтиже емес, жобалық әрекеттің ішкі логикасынан туындайтын заңды құбылыс болып табылады. Оқушылар өз ойларын алдын ала жатталған үлгі бойынша емес, нақты мақсатқа бағытталған мазмұндық коммуникацияда қолданған сайын тілдік сенімділік те тұрақты қалыптасады.

Айтылым дағдыларының өсуі әсіресе маңызды көрсеткіш болып табылады, өйткені шет тілін оқыту тәжірибесінде білім алушылардың ең жиі кездесетін қиындықтарының бірі — тілдік тосқауыл, қате жіберуден қорқу және өз ойын жүйелі жеткізе алмау. Эксперименттік топта бұл кедергілердің әлсіреуі жобалық жұмыстың интерактивті құрылымымен байланысты. Жобаны дайындау барысында оқушылар мәселені бірге талқылайды, рөлдерді бөліседі, пікірталасқа түседі, аргумент ұсынады, өз көзқарасын қорғайды. Осындай әрекеттер жиынтығы сөйлеуді тек оқу тапсырмасы ретінде емес, әлеуметтік өзара әрекет құралы ретінде қабылдауға ықпал етеді. Соның нәтижесінде оқушылардың сөйлеу белсенділігі артып, олар ағылшын тілін қолдануда ішкі психологиялық еркіндікке ие болады. Бұл аспект коммуникативтік әдіснамадағы негізгі қағидалардың бірімен, яғни тілді шынайы әрекет жағдайында меңгеру ұстанымымен толық сәйкес келеді.

Лексикалық қордың өсуі де жобалық әдістің мазмұндық артықшылықтарын көрсетеді. Дәстүрлі оқытуда жаңа сөздер көбіне тақырыптық тізім, жаттығу немесе мәтін аясында енгізіліп, олардың қолданылуы кей жағдайда шектеулі сипатта қалады. Ал жобалық оқытуда лексика нақты міндетті орындау үшін қажет ресурс ретінде игеріледі. Білім алушы белгілі бір тақырыпты зерттеген кезде оған жаңа ұғымдар, терминдер, сипаттамалық бірліктер, байланыстырғыш құрылымдар мен аргументтік тілдік формалар қажет болады. Мұндай қажеттілік сөздік қордың табиғи әрі мағыналы жолмен кеңеюіне алып келеді. Эксперименттік топтағы оқушылардың белсенді сөздік қорының айтарлықтай артуы лексиканың тек есте сақталмай, функционалдық тұрғыдан игерілгенін көрсетеді. Сонымен қатар, сапалық бақылау мәліметтері олардың сөздерді контекстке сай қолдану дәлдігінің күшейгенін, синонимдік қатарларды көбірек пайдаланғанын және академиялық сипаттағы тіркестерге жиірек жүгінгенін көрсетті. Бұл тілдік дамудың сапалық тереңдеуін білдіреді.

Грамматикалық дәлдік мәселесі де ерекше назар аударуды талап етеді. Жобалық әдіс көбіне коммуникативтік бағытпен байланыстырылатындықтан, кейбір жағдайда оның грамматикалық сауаттылыққа әсері төмен болуы мүмкін деген пікірлер кездеседі. Алайда зерттеу нәтижелері мұндай тұжырымның біржақты екенін көрсетті. Эксперименттік топта грамматикалық қателер санының едәуір азаюы грамматиканың жобалық әрекет жағдайында да тиімді меңгерілетінін дәлелдейді. Бұл жерде маңызды фактор — грамматикалық құрылымдардың оқшау ереже ретінде емес, коммуникативтік ниетпен бірлікте игерілуі. Басқаша айтқанда, оқушылар белгілі бір құрылымды «ережені білу үшін» емес, ойды нақты, түсінікті және әсерлі жеткізу үшін қолданады. Осындай функционалдық тұрғыдан игерілген грамматика тұрақтырақ әрі қолданбалы сипатта болады. Сондықтан эксперименттік топтағы қателердің азаюы тек сандық көрсеткіш қана емес, грамматикалық білімнің сапалық тұрғыдан тереңдегенін білдіреді.

Жобалық әдістің жоғары нәтижелілігі оқу мотивациясының артуымен де тығыз байланысты. Сауалнама мәліметтері көрсеткендей, оқушылардың басым бөлігі жобалық форматтағы сабақтарды қызықты, мазмұнды және пайдалы деп бағалаған. Бұл жағдайдың педагогикалық мәні ерекше. Шет тілін меңгеруде мотивация тұрақты ілгерілеудің негізгі

шарттарының бірі болып саналады. Егер білім алушы тілдік материалды өмірмен байланыссыз, сырттан таңылған оқу мазмұны ретінде қабылдаса, оның танымдық белсенділігі төмендеуі ықтимал. Ал жобалық оқытуда тақырыптың өмірмен байланысы, нәтиженің көрнекілігі және соңғы өнімнің маңыздылығы оқушының ішкі қызығушылығын күшейтеді. Оқушы өз еңбегінің нәтижесін нақты өнім түрінде көрген кезде оқу әрекеті тұлғалық мәнге ие болады. Бұл мотивацияның сыртқы емес, ішкі сипат алуына жағдай жасайды. Мұндай ішкі уәждің қалыптасуы тілдік дағдылардың ұзақ мерзімді дамуы үшін өте маңызды.

Зерттеу нәтижелерін қазіргі білім беру парадигмасымен сабақтастыра қарастырсақ, жобалық әдіс құзыреттілікке негізделген білім беру моделінің талаптарына толық жауап беретіні байқалады. Бүгінгі таңда шет тілін оқыту тек лексика мен грамматиканы меңгерту міндетімен шектелмейді; ол ақпаратты сыни саралай білетін, топта тиімді әрекет ететін, мәселені шешуге қабілетті және ойын халықаралық коммуникация кеңістігінде жеткізе алатын тұлға қалыптастыруды көздейді. Жобалық оқыту дәл осы мақсаттарға қызмет етеді. Оқушылар тек тілдік білім алмайды, сонымен бірге ақпараттық сауаттылық, зерттеушілік мәдениет, уақытты жоспарлау, рөлдік жауапкершілік, пікірталас жүргізу және көпшілік алдында сөйлеу сияқты дағдыларды меңгереді. Сондықтан зерттеу нәтижелерін тек тілдік жетістік ретінде емес, кең мағынадағы тұлғалық және академиялық дамудың көрсеткіші ретінде де қарастыру орынды.

Жобалық әдістің тиімділігі оның әлеуметтік-мәдени өлшемімен де түсіндіріледі. Шет тілін үйрету әрқашан тек тілдік кодты меңгерту емес, сонымен қатар өзге мәдениетпен, өзге дискурспен және өзге ойлау үлгілерімен танысу үдерісі. Жобалық жұмыс барысында оқушылар әртүрлі тақырыптарды зерттеу арқылы ағылшын тілді ортадағы құбылыстармен, мәдени ерекшеліктермен және жаһандық мәселелермен танысады. Бұл олардың тілдік білімін кеңейтумен қатар, мәдениетаралық құзыреттілігін де арттырады. Әсіресе ағылшын тілі халықаралық қатынас тілі ретінде оқытылатын жағдайда мұндай аспектінің рөлі зор. Тілдік материал нақты мәдени және әлеуметтік мазмұнмен байланысқанда, оны меңгеру де тереңдей түседі.

Сонымен бірге, жобалық әдістің артықшылықтарын абсолюттендірмей, оны жүзеге асырудағы шектеулер мен қиындықтарды да сыни тұрғыдан талдау қажет. Зерттеу барысында байқалған негізгі мәселелердің бірі — уақыт факторы. Жобалық жұмыс дәстүрлі сабаққа қарағанда көбірек уақытты талап етеді, өйткені онда мәселені таңдау, мақсат қою, ақпарат іздеу, өңдеу, өнім дайындау және қорғау кезеңдері бар. Бұл оқу бағдарламасы тым тығыз құрылған жағдайда жобалық әдісті жүйелі қолдануға кедергі келтіруі мүмкін. Алайда бұл қиындықты әдістемелік тұрғыдан реттеуге болады: шағын көлемді мини-жобалар қолдану, жобалық тапсырмаларды тақырыптық бөлімдермен кіріктіру және кейбір кезеңдерді сабақтан тыс форматқа шығару арқылы уақыт жүктемесін оңтайландыруға мүмкіндік бар.

Екінші маңызды мәселе — мұғалімнің әдістемелік дайындығы. Жобалық оқыту мұғалімнен тек пәндік білімді ғана емес, оқу процесін фасилитациялай алу, топтық жұмысты ұйымдастыру, бағалау критерийлерін нақтылау және зерттеу әрекетін бағыттау сияқты күрделі кәсіби құзыреттерді талап етеді. Егер мұғалім жобалық әдісті тек презентация дайындаумен шектесе, оның шынайы педагогикалық мүмкіндігі ашылмай қалады. Сондықтан жобалық әдістің нәтижелілігі көп жағдайда мұғалімнің оны терең түсінуіне және дұрыс құра білуіне тәуелді. Бұл зерттеу нәтижелерін практикаға енгізу барысында педагогтердің кәсіби біліктілігін арттыру мәселесін де қатар қарастыру қажеттігін көрсетеді.

Үшінші мәселе — топ ішіндегі белсенділіктің біркелкі болмауы. Кейбір оқушылар жобалық жұмыста жетекші рөл атқарса, енді біреулері пассив қалып қоюы мүмкін. Мұндай құбылыс топтық оқыту формаларына тән. Егер бағалау тек соңғы өнімге бағытталса, онда жекелеген қатысушылардың үлесі нақты көрінбей қалуы ықтимал. Сондықтан жобалық әдісті тиімді қолдану үшін бағалаудың көпкомпонентті жүйесін енгізу қажет: топтық нәтиже, жеке үлес, өзін-өзі бағалау, өзара бағалау және мұғалімнің сараптамалық бағасы қатар ескерілуі тиіс. Осындай жағдайда топтық жұмыс әділетті ұйымдастырылып, әр оқушының белсенділігіне нақты талап қойылады.

Зерттеу нәтижелерін интерпретациялау кезінде оның шектеулерін де ескеру қажет. Біріншіден, зерттеу белгілі бір мектептің 7-сынып оқушылары негізінде жүргізілді, сондықтан алынған нәтижелерді барлық білім беру ұйымдарына тікелей жалпылау белгілі дәрежеде шартты сипатта болуы мүмкін. Екіншіден, зерттеу мерзімі 8 аптамен шектелді, ал жобалық әдістің ұзақ мерзімді әсерін анықтау үшін неғұрлым ұзақ эксперимент қажет. Үшіншіден, зерттеу негізінен тілдік құзыреттіліктің негізгі компоненттерін бағалауға бағытталды, ал мәдениетаралық құзыреттілік, шығармашылық ойлау немесе цифрлық сауаттылық сияқты қосымша нәтижелер тереңірек арнайы зерттеуді қажет етеді. Дегенмен, осы шектеулерге қарамастан, алынған нәтижелердің жүйелілігі мен статистикалық мәнділігі жобалық әдістің тиімділігі жөніндегі негізгі тұжырымдардың сенімділігін төмендетпейді.

Алынған деректер жобалық әдісті тек балама технология ретінде емес, ағылшын тілін оқытудың стратегиялық маңызды бағыты ретінде қарастыруға негіз береді. Оның тиімділігі тек жоғары көрсеткіштермен ғана емес, тілдік оқытудың табиғатын өзгертуімен құнды. Бұл әдіс білім алушыны дайын білімді игерушіден білімді өз әрекеті арқылы құрастырушы субъект деңгейіне көтереді. Мұндай өзгеріс қазіргі конструктивистік педагогика талаптарына толық сай келеді. Білім алушы тілдік материалды дайын күйінде қабылдамайды, керісінше оны өз тәжірибесі, әрекеті және рефлексиясы арқылы игереді. Сондықтан жобалық оқыту білімнің тереңдігіне, беріктігіне және қолданбалылығына ықпал етеді.

Практикалық тұрғыдан алғанда, зерттеу нәтижелері ағылшын тілі сабақтарына жобалық тапсырмаларды жүйелі енгізудің қажеттілігін көрсетеді. Әсіресе орта буын оқушылары үшін жобалық жұмыс тілдік белсенділікті арттырудың, қызығушылықты сақтаудың және функционалдық сауаттылықты дамытудың тиімді құралы бола алады. Бұл үшін жобалардың тақырыптары оқушылардың жас ерекшелігіне, қызығушылығына және тілдік деңгейіне сәйкес таңдалуы тиіс. Сонымен бірге, жобалық тапсырмалар нақты нәтиже беретіндей, бірақ шамадан тыс күрделі болмайтындай етіп құрылуы қажет. Сонда ғана бұл әдіс формалды шара емес, шынайы дамытушы тетікке айналады.

Жалпы алғанда, талқыланған нәтижелер жобалық әдістің ағылшын тілін оқытудағы артықшылықтарын жан-жақты дәлелдейді. Ол тілдік білімді әрекетпен ұштастырады, оқушының ішкі мотивациясын күшейтеді, сөйлеу белсенділігін арттырады, лексикалық және грамматикалық дағдыларды функционалдық деңгейде дамытады, сондай-ақ оқу процесін тұлғалық-мағыналық және әлеуметтік тұрғыдан байытады. Оның жүзеге асуында белгілі бір ұйымдастырушылық және әдістемелік қиындықтар болғанымен, олар әдісті жокқа шығармайды, керісінше оны ғылыми негізде, сауатты жоспарлау қажеттігін көрсетеді. Сондықтан жобалық әдіс ағылшын тілін оқытудың заманауи жүйесінде жоғары тиімді, перспективалы және ғылыми тұрғыдан негізделген педагогикалық технологиялардың бірі ретінде бағалануы тиіс.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Блуменфельд П.К., Солоуэй Э., Маркс Р.В., Крайчик Дж.С., Гуздиал М., Палинчсар А. Мотивация проектного обучения: поддержка деятельности и обучения // *Educational Psychologist*. - 1991. - Т. 26, № 3–4. - С. 369–398.
2. Крайчик Дж., Блуменфельд П. Проектное обучение // *Кембриджское руководство по наукам об обучении*. - Кембридж: Cambridge University Press, 2006. - С. 317–334.
3. Томас Дж. Исследование проектного обучения. - Сан-Рафаэль: Autodesk Foundation, 2000. -46 с.
4. Белл С. Проектное обучение для XXI века: навыки будущего // *The Clearing House*. - 2010. - Т. 83, № 2. - С. 39-43.
5. Беккет Г.Х., Слейтер Т. Проектное обучение в преподавании второго и иностранного языка. -Гринвич: Information Age Publishing, 2005. - 312 с.
6. Столлер Ф.Л. Теоретические основы проектного обучения в контексте изучения иностранного языка // *Project-Based Second and Foreign Language Education*. - 2005. - С. 19–40.
7. Хейнс С. Проекты на уроках английского языка. - Лондон: Nelson, 1989. -108 с.

8. Хармер Дж. Как преподавать английский язык. - Харлоу: Pearson Education, 2007. - 288 с.
9. Ричардс Дж., Роджерс Т. Подходы и методы в обучении языкам. - Кембридж: Cambridge University Press, 2014. - 410 с.
10. Нунан Д. Обучение языку на основе заданий. - Кембридж: Cambridge University Press, 2004. - 222 с.
11. Эллис Р. Обучение иностранному языку на основе заданий. - Оксфорд: Oxford University Press, 2003. - 387 с.
12. Дарлинг-Хаммонд Л., Хайлер М.Э., Гарднер М. Эффективное профессиональное развитие учителей. - Пало-Альто: Learning Policy Institute, 2017. - 55 с.
13. Лармер Дж., Мергендоллер Дж., Босс С. Стандарты проектного обучения. - Александрия: ASCD, 2015. - 256 с.
14. Қадашева Қ. Шет тілін оқыту әдістемесі. - Алматы: Рауан, 2001. - 256 б.
15. Құдайбергенова С. Құзыреттілікке бағытталған білім беру. - Алматы: РБК, 2008. - 232 б.
16. Аймауытов Ж. Педагогика. - Алматы: Рауан, 1995. - 312 б.
17. Назарбаев Н.Ә. «Қазақстан-2050» стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты. - Астана, - 2012.
18. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі. Жалпы орта білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты. - Астана, - 2018.

ӘОЖ 37.016:811.111

ТОПТЫҚ ЖҰМЫСТЫҢ СТРАТЕГИЯЛАРЫ МЕН ПРИНЦИПТЕРІ

Назарбекқызы Назерке

nazerke-2018@inbox.ru

7М0101 - Педагогика және психология білім бағдарламасының ІІ курс магистранты,
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі, PhD, қауымдастырылған профессор - Қазиев Қ.О.

Аңдатпа. Бұл ғылыми мақалада білім беру үдерісіндегі топтық жұмыстың стратегиялары мен негізгі принциптері жан-жақты қарастырылып, олардың оқыту сапасын арттырудағы маңызы теориялық және практикалық тұрғыдан талданады. Зерттеу педагогика және психология ғылымдарының тоғысында жүзеге асырылып, қазіргі білім беру жүйесінде кеңінен қолданылып жүрген жобалық әдіс пен командада жұмыс істеудің тиімділігіне ерекше назар аударылады.

Мақалада топтық жұмысты ұйымдастырудың заманауи стратегиялары, атап айтқанда, ынтымақтастықта оқыту, бірлескен оқу, рөлдік бөлу, пікірталас, жобалық тапсырмалар арқылы оқыту сияқты әдістер кеңінен сипатталады. Сонымен қатар, топтық жұмыстың тиімді жүзеге асуына әсер ететін негізгі принциптер – мақсаттың айқындығы, қатысушылардың тең құқықтылығы, өзара жауапкершілік, кері байланыстың жүйелілігі және нәтижеге бағытталу мәселелері ғылыми тұрғыдан сараланады. Зерттеу барысында топтық жұмыстың құрылымы, кезеңдері және оны ұйымдастырудың әдістемелік негіздері нақты мысалдар арқылы көрсетіледі.

Зерттеу нәтижелері топтық жұмысты дұрыс ұйымдастыру арқылы білім алушылардың оқу жетістіктерін арттыруға, олардың шығармашылық әлеуетін дамытуға және тұлғалық қалыптасуына оң әсер етуге болатындығын дәлелдейді. Ұсынылған теориялық тұжырымдар мен практикалық ұсыныстар білім беру үдерісінде топтық жұмысты тиімді ұйымдастыруға мүмкіндік береді және жобалық әдісті қолдану арқылы оқытудың сапасын арттыруға бағытталған.

Кілт сөздер: топтық жұмыс, жобалық әдіс, білім беру, педагогика, психология, сыни ойлау, мотивация, кері байланыс, әлеуметтік дағдылар, тұлғалық даму.

Кіріспе

Қазіргі білім беру жүйесінің даму тенденциялары оқыту үдерісін жаңғыртумен, білім алушылардың тек пәндік білімін емес, сонымен қатар олардың коммуникативтік, әлеуметтік және когнитивтік құзыреттіліктерін кешенді түрде қалыптастырумен сипатталады. Жаһандану жағдайында шет тілдерін, соның ішінде ағылшын тілін меңгеру – кәсіби және тұлғалық дамудың маңызды факторы ретінде қарастырылуда. Осыған байланысты ағылшын тілін оқытуда дәстүрлі әдістермен қатар, білім алушылардың белсенді қатысуына, өзара әрекеттесуіне және тәжірибе арқылы білім алуына негізделген инновациялық тәсілдерді енгізу қажеттілігі артып отыр.

Осындай тиімді педагогикалық тәсілдердің бірі – жобалық әдіс пен топтық (командалық) жұмыс. Жобалық әдіс білім алушыларды нақты мәселені шешуге бағыттап, олардың зерттеушілік, шығармашылық және сыни ойлау қабілеттерін дамытса, топтық жұмыс осы үдерісте бірлескен әрекетті ұйымдастырып, өзара қарым-қатынас пен жауапкершілікті қалыптастырады. Бұл екі тәсілдің өзара байланысы оқыту үдерісінің тиімділігін арттырудың маңызды шарты болып табылады. Сондықтан топтық жұмыстың стратегиялары мен принциптерін терең зерттеу – диссертациялық зерттеудің мазмұнымен тікелей сабақтас өзекті ғылыми мәселе болып табылады.

Оқытуды ұйымдастырудың заманауи үлгілерін шартты түрде пассивті, белсенді және интерактивті модельдерге бөліп қарастыруға болады. Пассивті модель жағдайында білім алушы негізінен дайын ақпаратты қабылдаушы рөлін атқарып, оқыту үдерісі біржақты сипатта жүзеге асады [1, 57-б.]. Ал белсенді модельде оқушының оқу іс-әрекетіне қатысу деңгейі артып, оқытушымен диалогқа түсуі және өздігінен жұмыс істеуі басты орын алады. Интерактивті модель бұдан да жоғары деңгейде ұйымдастырылып, білім алушылардың өзара қарым-қатынасына, бірлескен әрекетіне және ортақ танымдық үдерісіне негізделеді. Осы тұрғыдан алғанда, топтық жұмыс интерактивті оқытуға тән негізгі формалардың бірі ретінде қарастырылып, білім алушылар арасындағы өзара ықпалдастықты күшейтуге бағытталады.

Оқу үдерісінің тиімділігін арттыру психологиялық аспектілермен тығыз байланысты, атап айтқанда, білім алушының мотивациялық-қажеттілік аясының қалыптасуымен айқындалады. В.А. Сухомлинскийдің пікірінше, тәрбиенің мәні – тұлғаның өзін-өзі дамытуға және тәрбиеленуге деген ішкі қабілеттерін жетілдіруде жатыр [2, 121-б.]. Егер білім алушыда білім алуға деген ішкі қызығушылық пен қажеттілік қалыптаспаса, қолданылатын кез келген педагогикалық технология күтілген нәтижені бермеуі мүмкін. Осы орайда топтық жұмыс оқушылардың ішкі мотивациясын арттырудың тиімді құралы ретінде көрінеді, өйткені ол бірлескен әрекет барысында өзара қолдау, бәсекелестік элементтері және жетістікке жету сезімін қалыптастырады. Нәтижесінде білім алушы өзін ұжымның маңызды мүшесі ретінде сезініп, оқу үдерісіне белсенді араласуға ұмтылады.

Әдістемелік тұрғыдан алғанда, сабақ – нақты мақсаттар мен міндеттерді жүзеге асыруға бағытталған, ішкі құрылымы жағынан тұтас педагогикалық жүйе. Тиімді сабақ ұйымдастырудың маңызды көрсеткіштерінің бірі – білім алушыларды әртүрлі оқу әрекеттеріне кеңінен тарту болып табылады. Осы талапты жүзеге асыруда топтық жұмыс ерекше орын алады, себебі ол оқушылардың танымдық белсенділігін арттырып, оқу мазмұнын терең игеруге мүмкіндік береді. Ғылыми деректерге сүйенсек, ақпараттың белгілі бір бөлігі ғана тыңдау немесе көру арқылы меңгерілсе, оның басым бөлігі тәжірибелік әрекет пен пікір алмасу барысында игеріледі [3, 452-б.]. Демек, топтық жұмыс арқылы ұйымдастырылған оқу әрекеті білімнің сапалы әрі терең меңгерілуіне жағдай жасайды.

Білім беру тәжірибесінде топтық жұмыс білім алушылардың танымдық белсенділігін арттыруға, тілдік орта қалыптастыруға және практикалық дағдыларды дамытуға мүмкіндік береді. Әсіресе ағылшын тілін оқыту барысында топтық жұмыс тілдік қарым-қатынасты жандандырып, білім алушылардың сөйлеу, тыңдау, пікір білдіру дағдыларын табиғи жағдайда

дамытуға ықпал етеді. Ал жобалық әдіс арқылы орындалатын тапсырмалар топтық жұмыстың мазмұнын байытып, оны мақсатты әрі нәтижеге бағытталған әрекетке айналдырады. Осы тұрғыдан алғанда, топтық жұмыс тек оқыту формасы ғана емес, жобалық оқытудың негізгі жүзеге асыру механизмі ретінде де қарастырылады.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі – ағылшын тілін оқытуда жобалық әдіс пен командалық жұмысты тиімді қолдану арқылы білім сапасын арттыру, білім алушылардың коммуникативтік құзыреттілігін дамыту және олардың бірлескен әрекетке бейімділігін қалыптастыру қажеттілігімен анықталады. Қазіргі таңда білім беру жүйесінде топтық жұмыс кеңінен қолданылғанымен, оның нақты стратегиялары мен ғылыми негізделген принциптері жүйеленбей, тәжірибеде әрқелкі қолданылып келеді. Бұл өз кезегінде топтық жұмыстың әлеуетін толық пайдалануға кедергі келтіреді.

Осы мақала диссертациялық зерттеудің теориялық-әдіснамалық негізін толықтыратын құрамдас бөлік ретінде қарастырылып, топтық жұмыстың стратегиялары мен принциптерін жүйелі түрде талдауға бағытталған. Мақалада топтық жұмысты ұйымдастырудың тиімді жолдары жобалық әдіспен байланыста қарастырылып, олардың білім беру үдерісіндегі өзара ықпалдастығы ашып көрсетіледі.

Зерттеудің мақсаты – ағылшын тілін оқытудағы жобалық әдіс контекстінде топтық жұмысты ұйымдастырудың тиімді стратегиялары мен негізгі принциптерін айқындау және олардың білім беру сапасына әсерін ғылыми тұрғыдан негіздеу.

Зерттеудің міндеттері:

Топтық жұмыстың педагогикалық және психологиялық негіздерін жобалық оқыту тұрғысынан талдау;

Топтық жұмысты тиімді ұйымдастырудың негізгі принциптерін анықтау;

Жобалық әдіс пен топтық жұмыстың өзара байланысын ғылыми тұрғыдан негіздеу;

Осылайша, мақалада қарастырылатын топтық жұмыстың стратегиялары мен принциптері диссертациялық зерттеудің мазмұнымен тікелей байланысты болып, ағылшын тілін оқытудағы жобалық әдіс пен командалық жұмыстың тиімділігін арттыруға бағытталған ғылыми-әдістемелік негіз ретінде ұсынылады.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу педагогика мен психология ғылымдарының тұрғысынан жүргізіліп, ағылшын тілін оқытуда топтық жұмыстың тиімді жолдарын анықтауға бағытталды. Теориялық негіз ретінде ынтымақтастықта оқытудың ғылыми тұжырымдары Дэвид Джонсон мен Роджер Джонсон еңбектерінде қарастырылып, топтық өзара әрекеттестіктің оқушылардың танымдық белсенділігі мен әлеуметтік дағдыларына әсері дәлелденген.

Зерттеу барысында ағылшын тілін оқытуда топтық жұмыстың тиімділігін қарастыру үшін қазақ авторларының да еңбектері пайдаланылды. Магзумова, Мандыкаева мен Тажибаева топ ішіндегі өзара әрекеттестік пен ынтымақтастықтың оқушылардың танымдық белсенділігін арттыратынын дәлелдеген. Ерсұлтанова, Жанділдінов және Аймағамбетова топтық оқытудың тілдік дағдылар мен мотивацияға оң әсерін зерттеген, ал Исмагулова бірлескен топтық жұмыстың практикалық сабақтарда қолданылу ерекшеліктерін көрсеткен. Зерттеуде сапалық талдау әдісі қолданылды: сабақтардағы топтық жұмыстың ерекшеліктері бақылау, салыстыру және педагогикалық талдау арқылы зерделенді. Бұл тәсіл оқушылардың белсенділігін, топ ішіндегі өзара әрекеттестікті және тапсырмаларды орындау нәтижелілігін бағалауға мүмкіндік берді.

Топтық талқылау әдісі – оқушылар өз ойларын білдіріп, пікір алмасып, бір-бірінің көзқарасын бағалауға үйренеді. Бұл әдіс оқу материалын терең меңгеруге, сыни ойлау мен коммуникативтік құзыреттілікті дамытуға ықпал етеді.

Қолданылған материалдар мен әдістер зерттеу мақсатына сәйкес таңдалып, топтық жұмыстың ағылшын тілін оқытудағы тиімділігін жан-жақты қарастыруға мүмкіндік берді.

Талқылау мен нәтижелер

Топтық жұмыс түрлі әдістер арқылы жүзеге асырылады және оларды мақсаттары мен ұйымдастыру ерекшелігіне қарай жіктеуге болады. Идеяларды генерациялауға бағытталған

тәсілдердің бірі – «Миға шабуыл» (Brainstorming) – топқа мәселені анықтап, барлық мүмкін болжамдар мен шығармашылық ойларды жинап, кейін оларды талдауға мүмкіндік береді [4, 560-б.]. Ақпаратты жинақтап бөлісуге арналған әдістерге «Қазына іздеу» (Treasure Hunt) жатады, мұнда топ мүшелері сұрақтарға жауап табу үшін кітап, интернет немесе басқа ресурстарды пайдаланады. Күрделі материалды меңгеруге бағытталған тәсілдердің бірі – «Зигзаг» (Jigsaw) әдісі; топ мүшелері материалдың әр түрлі бөлігін зерттеп, кейін «сарапшы» ретінде оны басқа топ мүшелерімен бөліседі [4, 560-б.].

Бірлескен әрекетке негізделген әдістерге жобалау және «Мозайкалық топтар» жатады. Бұл әдістер топты нақты өнім – жоба, презентация немесе модель – жасауға бағыттайды. Топтық жұмыстың нәтижелілігі дұрыс ұйымдастыруға байланысты: әр топтың нақты тапсырмасы, уақыт шегі, рөлдер (жетекші, хатшы, бақылаушы, баяндамашы) және нәтижелерді ұсыну тәсілдері анықталуы қажет. Мұғалімнің рөлі – басқарушы емес, қажет болған жағдайда бағыт-бағдар беруші және консультант ретінде әрекет ету. Бағалау бірнеше тәсіл арқылы жүргізіледі: өзін-өзі бағалау, топаралық бағалау және мұғалімнің критерийлік бағалауы [5, 670-б.].

Топтық жұмыстың артықшылығы – барлық оқушылардың сабаққа белсенді қатысуын қамтамасыз ету, әсіресе мотивациясы төмен оқушылардың назарын аудару. Сонымен қатар, ол оқушылардың коммуникативтік дағдыларын – сұрақ қою, тыңдау, келіссөз жүргізу, шешім қабылдау – дамытады. Пікір талқылау мен идеяларды дәлелдеу арқылы оқушылар сыншыл және шығармашылық ойлауға үйренеді.

Топтық талқылау әдісі сабақтағы өзара пікір алмасуды белсенді етті. Мысалы, "Жаңалықтар мақалаларын талдау" тақырыбында өткізілген сабақта әр топ өз тақырыптары бойынша қысқаша баяндама жасап, кейін барлық сыныппен пікір таластырды. Әр қатысушы өз көзқарасын дәлелдеп, қарсы топтың аргументтерін талдады. Бұл әдіс оқушылардың сыни ойлау және аргументация дағдыларын қалыптастырды, сонымен қатар оқу материалын терең меңгеруге ықпал етті. Оқушылар тек грамматикалық немесе лексикалық материалды емес, сонымен қатар ақпаратты талдап, қорытынды шығару дағдыларын дамытты.

Зерттеу барысында топтық жұмыстың оқушылардың мотивациясына әсері де байқалды. Мысалы, мотивациясы төмен топ мүшелері өз үлесін нақты сезініп, рөлдерге сәйкес әрекет етуге ынталанды. Жобалық тапсырма кезінде кейбір оқушылар бастапқыда белсенділік танытпады, алайда топ ішіндегі ынтымақтастық пен бірлескен жауапкершілік оларды белсенді қатысуға мәжбүр етті. Осылайша, топтық жұмыс оқушылардың ішкі мотивациясын қалыптастыруға септігін тигізді.

Бағалау жүйесі де нәтижелердің тиімділігін айқындауға мүмкіндік берді. Зерттеу барысында өзін-өзі бағалау, топаралық бағалау және мұғалімнің критерийлік бағалауы қолданылды. Мысалы, "Ағылшын тіліндегі сценарий жазу" тапсырмасы кезінде оқушылар өз топтарын бағалап, өздерінің үлесін анықтады. Сонымен қатар, мұғалім критерийлер арқылы топтардың тапсырманы орындау сапасын бағалады. Нәтижесінде оқушылар өз жетістіктерін нақты көріп, сабаққа белсенділікпен араласуды үйренді.

Әдіс	Мақсаты	Ұйымдастыру ерекшелігі	Нәтижелер / Пайдасы
Топтық талқылау (Discussion)	Пікір алмасу, сыни ойлау және аргументацияны дамыту	Тақырып бойынша топтық талқылау, әр қатысушы өз көзқарасын білдіреді, қарсы пікірлерді талдайды	Сыншыл және шығармашылық ойлау қалыптасады, оқу материалы терең меңгеріледі, коммуникативтік дағдылар дамины
Миға шабуыл (Brainstorming)	Идеяларды генерациялау,	Топ мәселені анықтап, барлық мүмкін	Шығармашылық қабілет дамины, жаңа шешімдер

Әдіс	Мақсаты	Ұйымдастыру ерекшелігі	Нәтижелер / Пайдасы
	шығармашылық ойлауды дамыту	болжамдарды жинайды, талдайды	табу дағдылары қалыптасады
Зигзаг (Jigsaw)	Күрделі материалды бөліп меңгеру	Топ мүшелері материалдың әр бөлігін зерттейді, кейін «сарапшы» ретінде басқалармен бөліседі	Әр қатысушы барлық материалмен танысады, ақпаратты жүйелі өңдеу дағдылары дамиды
Қазына іздеу (Treasure Hunt)	Ақпаратты жинақтау және бөлісу	Топқа сұрақтар беріліп, ақпаратты кітап, интернет немесе басқа ресурстар арқылы іздейді	Ақпараттық сауаттылық, ынтымақтастық және зерттеу дағдылары дамиды

Жалпы, зерттеу көрсеткендей, топтық жұмыс тек тілдік дағдыларды меңгеруге ғана емес, әлеуметтік және коммуникативтік қабілеттерді дамытуға да оң әсер етеді. Оқушылар бірлескен әрекет барысында өз идеяларын дәлелдеп, басқа топ мүшелерінің пікірін тыңдайды, нәтижесінде сыни ойлау мен шығармашылық ойлау қабілеттері дамиды. Сонымен қатар, топтық жұмыс оқу материалының терең меңгерілуіне, сыныптағы барлық оқушылардың сабаққа қатысуына және сабақтағы белсенділік деңгейінің өсуіне ықпал ететіні анықталды.

Қорытынды

Топтық жұмыс ағылшын тілін оқыту үдерісінде оқушылардың танымдық белсенділігін, коммуникативтік дағдыларын және сыни ойлау қабілеттерін дамытуда маңызды рөл атқарады.

Әдістердің қолданылуы оқушылардың әлеуметтік және коммуникативтік құзыреттіліктерін қалыптастыруға, сыншыл және шығармашылық ойлау қабілеттерін дамытуға ықпал етеді. Пікір талқылау мен бірлескен тапсырмалар нәтижесінде оқушылар ақпаратты жүйелі түрде өңдеп, материалды терең меңгереді. Сонымен қатар, топтық жұмыс оқушылардың өзара сенімділігін арттырады, сыныптағы ынтымақтастықты күшейтеді және оқу нәтижелерінің сапасын жақсартады.

Жалпы, зерттеу көрсеткендей, топтық жұмыс ағылшын тілін оқытуда тек тілдік дағдыларды дамыту құралы ғана емес, сонымен қатар оқушылардың әлеуметтік, коммуникативтік және шығармашылық қабілеттерін жетілдірудің тиімді әдісі болып табылады. Осы нәтижелер негізінде болашақта оқыту үдерісінде топтық жұмыс түрлерін кеңінен қолдану, әртүрлі әдістер мен стратегияларды үйлестіре отырып сабақтарды ұйымдастыру ұсынылады.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Беспалько В.П. *Программированное обучение. Дидактические основы*. – М.: Высшая школа, 1970. – 300 б.
2. Сухомлинский В.А. *Сердце отдаю детям*. – Киев: Радянська школа, 1974. – 288 б.
3. Kagan S. *Cooperative Learning*. – San Clemente: Kagan Publishing, 1994. – 450 б.
4. Стрельцова Н.Ю. *Применение проектной технологии на уроках иностранного языка в среднем профессиональном образовании // Педагогический менеджмент и прогрессивные технологии в образовании: Сборник статей X Международной научно-методической конференции*. – Пенза: Приволжский Дом знаний, 2003. – С. 556–560.
5. Johnson D.W., Johnson R.T. *Learning Together and Alone: Cooperative, Competitive, and Individualistic Learning*. – Boston: Allyn and Bacon, 1999. – 392 б.

ӘЛЕУМЕТТІК ЖОБАЛАУ НЕГІЗІНДІ БОЛАШАҚ КӨШБАСШЫНЫ ТӘРБИЕЛЕУ: ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ЖӘНЕ АДАЛДЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Налық Айжанат Маратқызы

7M01101-Педагогика және психология білім бағдарламасының ІІ курс магистранты,
Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ, Қазақстан

Андатпа. Мақалада әлеуметтік жобалау әдісі арқылы колледж студенттерінің көшбасшылық қабілеттерін дамытудың педагогикалық негіздері мен заманауи тетіктері қарастырылады. Зерттеуде жасанды интеллект технологияларын оқу үдерісінде қолданудың мүмкіндіктері мен оған тән этикалық қауіптер, сондай-ақ «цифрлық тазалық» мәдениетін қалыптастыру мәселелері талданды. Шетелдік озық тәжірибелерге сүйене отырып, болашақ мамандардың бойындағы академиялық адалдық пен жауапкершілікті арттыру бойынша практикалық ұсыныстар берілді.

Түйін сөздер: әлеуметтік жобалау, болашақ көшбасшы, жасанды интеллект, академиялық адалдық, цифрлық тазалық

Қазіргі заманғы жаһандық технологиялық трансформация кезеңінде білім беру парадигмасы тек кәсіби маман даярлау шеңберінен шығып, жоғары деңгейлі әлеуметтік жауапкершілік пен этикалық кемелдікті талап ететін жаңа арнаға бет бұрды. Бұл үдерістің басында жасанды интеллект технологияларының қарқынды дамуы мен оның қоғамдық қатынастардың барлық саласына енуі тұр. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев «Әділетті Қазақстанның экономикалық бағдары» атты Қазақстан халқына Жолдауында еліміздің стратегиялық мақсаты ретінде ІТ-мемлекетке айналу және жасанды интеллектті толыққанды қолданысқа енгізеді айқындап берді [1]. Мемлекет басшысы атап өткендей, цифрландыру тек техникалық процесс емес, бұл – ұлттық бәсекеге қабілеттіліктің басты факторы. Алайда технологиялық прогресс қарқын алған сайын, болашақ мамандардың, әсіресе колледж студенттерінің бойында «интеллектуалдық адалдық» пен «академиялық тазалық» құндылықтарын сақтау мәселесі өткір туындап отыр.

Бүгінгі таңда еңбек нарығындағы жұмыс берушілердің талабы түбегейлі өзгеріске ұшырады. Дүниежүзілік экономикалық форумның (ДЭФ) болжамдары мен ірі халықаралық корпорациялардың (Google, Microsoft, LinkedIn) талдаулары көрсеткендей, техникалық дағдылармен қатар, сын тұрғысынан ойлау, күрделі мәселелерді шешу және көшбасшылық қабілеттерге деген сұраныс еселеп артты [2]. Көшбасшылық – тек басқару емес, ол – ЖІ мүмкіндіктерін этикалық шеңберде қолдана отырып, команданы ортақ игілікке бағыттай білу өнері. Жасанды интеллект адамның рутиналық жұмысын алмастырғанымен, оның моральдық таңдау жасау, құндылықтарды саралау және әлеуметтік жауапкершілікті сезіну сияқты бірегей қасиеттерін иелене алмайды. Сондықтан да, колледж студенттерін тәрбиелеу үдерісінде әлеуметтік жобалау әдісін қолдану – олардың бойындағы көшбасшылық әлеуетті оятудың және цифрлық дәуірдегі адалдық мәдениетін қалыптастырудың басты тетігі болып табылады.

Халықаралық деңгейде ЮНЕСКО-ның «Жасанды интеллект этикасы бойынша ұсынымдары» мен Еуропалық Одақтың «Сенімді ЖІ жөніндегі этикалық нұсқаулықтары» білім беру жүйесіндегі цифрлық сауаттылықты тек техникалық машық ретінде емес, ізгілік негізіндегі мәдениет ретінде қарастыруды үндейді [3, 4]. Осы орайда, әлеуметтік жобалау негізінде болашақ көшбасшыны тәрбиелеу мәселесі – студенттің өзіндік «менің» сөзін қалыптастыруға, оның қоғамдағы өзекті мәселелерді шешуге деген құлшынысын арттыруға және ЖІ құралдарын пайдалану кезіндегі академиялық адалдық принциптерін берік ұстануына бағытталады. Бұл тәсіл студенттердің тек тұтынушы емес, жауапты жасаушы, әлеуметтік өзгерістердің бастамашысы және цифрлық гигиенаны сақтайтын жаңа буын өкілі ретінде қалыптасуына жол ашады. Осылайша, ұсынылып отырған зерттеу жұмысы

педагогикалық тұрғыдан әлеуметтік жобалаудың әдіснамалық әлеуетін аша отырып, ЖИ дәуіріндегі көшбасшы тұлғасына қойылатын этикалық талаптарды кешенді түрде талдауды көздейді.

Білім беру жүйесіндегі трансформациялық үдерістер білім алушының тек кәсіби біліктілігін ғана емес, оның қоғамдық санасы мен азаматтық болмысын қалыптастыруды басты назарға алуда. Осы орайда, әлеуметтік жобалау технологиясы – студенттердің теориялық пайымдарын практикалық игілікке айналдыратын, тұлғалық өсудің катализаторы іспеттес бірегей педагогикалық құрал. Жобалық оқыту (Project-Based Learning – PBL) әдістемесі дәстүрлі пассивті білім беру үлгісінен бас тартып, студентті әлеуметтік мәселелерді шешуші белсенді субъект ретінде қарастырады. Дж. Дьюидің «әрекет арқылы оқыту» концепциясынан бастау алатын бұл тәсіл, заманауи зерттеулерде студенттердің «жұмсақ дағдыларын» (soft skills) дамытудың ең тиімді жолы ретінде танылуда [5]. Әлеуметтік жобалау барысында колледж студенттері өздері өмір сүріп жатқан ортаның «ауру нүктелерін» анықтап, оларды түзетуге бағытталған шынайы интрапренерлік қабілеттерін көрсетеді.

Әлеуметтік жобалаудың тәрбиелік потенциалы студенттің ішкі жауапкершілік сезімін оятуымен құнды. Колледж деңгейіндегі білім алушылар үшін бұл әдіс – өз мамандығының қоғамдық маңызын түсінуге мүмкіндік беретін көпір. Мәселен, С.А. Котованың пікірінше, әлеуметтік жобалау – болашақ маманның құндылықтар жүйесін қалыптастыратын күрделі психологиялық-педагогикалық процесс [6]. Студенттер нақты әлеуметтік топтарға (қарттар, мүгедектігі бар жандар, жасөспірімдер) көмек көрсетуге немесе экологиялық мәселелерді шешуге бағытталған жобаларды іске асыру кезінде эмпатия, төзімділік және гуманизм принциптерін іс жүзінде меңгереді. Бұл жерде көшбасшылықтың жаңа формасы – «қызмет етуші көшбасшылық» моделі алдыңғы қатарға шығады. Р. Гринлиф негізін қалаған бұл тұжырымдама бойынша, нағыз көшбасшы билікке емес, қоғамға қызмет етуге ұмтылуы тиіс [7]. Сәйкесінше, әлеуметтік жобалау студентті өзіншілдіктен арылтып, ұжымдық игілікке жұмыс істеуге дағдыландырады.

Халықаралық тәжірибеде жобалық оқытудың тиімділігі көптеген эмпирикалық деректермен расталған. «Buck Institute for Education» зерттеулеріне сәйкес, PBL әдісімен жұмыс істейтін білім алушылардың проблемаларды шешу қабілеті дәстүрлі топтарға қарағанда 35%-ға жоғары екені дәлелденген [8]. Бұл әдіс колледж студенттеріне өз бетінше шешім қабылдауға, тәуекелдерді есептеуге және ресурстарды тиімді басқаруға еркіндік береді. Оның үстіне, әлеуметтік жобалау, барысында, «академиялық адалдық» мәселесі табиғи түрде реттеледі: студент дайын шешімді көшіре салмай, нақты кейстің ерекшелігіне қарай өзіндік авторлық өнім жасауға мәжбүр болады. Бұл үдерісте жасанды интеллект көмекші құрал ретінде пайдаланылғанымен, жобаның «жаны» мен этикалық негізі студенттің жеке ізденісі мен моральдық таңдауынан құралады. Демек әлеуметтік жобалау студенттің кәсіби шеберлігі мен адами парасатын тоғыстыратын, оны цифрлық дәуірдің жауапты көшбасшысы ретінде тәрбиелейтін ең пәрменді құралдардың бірі болып қала береді.

Жаһандық еңбек нарығындағы түбегейлі өзгерістер орта буын мамандарын даярлайтын колледждердің алдына жаңа міндеттер жүктеді. Егер бұрын техникалық машықтар басты орында болса, бүгінде «болашақ көшбасшы» моделі көпөлшемді құзыреттіліктер жиынтығынан тұратын күрделі жүйеге айналды. Колледж студенттері үшін көшбасшылық – лауазымдық мәртебеден бөлек, өзгермелі жағдайларға бейімделу, жауапкершілікті өз мойнына алу және ұжымдық мақсатқа жету жолында адами капиталды біріктіре білу қабілеті [9]. Сондықтан колледж қабырғасында қалыптасатын көшбасшылық модельдің өзегінде эмоцияны басқару, эмпатия және коммуникативтік шеберлік тұруы тиіс.

Көшбасшы құзыреттілігінің келесі маңызды блогы – сыни ойлау негізінде шешім қабылдау қабілеті. Жасанды интеллект деректерді өңдеу жылдамдығы бойынша адамның озып кеткен заманда, көшбасшының басты артықшылығы – стратегиялық пайым мен этикалық таңдау жасау еркіндігін қалады. В. Врумның пікірінше, шешім қабылдау үдерісіндегі көшбасшылық – бұл тек дұрыс жауапты табу емес, бұл шешімнің ұзақ мерзімді әлеуметтік салдарларын болжай білу өнері [10]. Колледж студенттері жобалық жұмыстар

барысында ресурстардың шектеулілігі, уақыт тапшылығы және мүдделер қақтығысы жағдайында оңтайлы қадамдар жасауды үйренеді. Бұл машық оларды болашақта өндірістік ортадағы күрделі мәселелерді алгоритмдік емес, креативті әрі адами құндылықтарға негізделген тәсілмен шешуге даярлайды.

1-сурет. Колледж студенттерінің болашақ көшбасшылық құзыреттіліктерінің кешенді моделі

Командалық жұмыс – болашақ көшбасшы моделінің іргетасын қалайтын үшінші іргелі компонент. Қазіргі кәсіпорындардағы жұмыс сипаты жекеленген еңбектен гөрі, кросс-функционалды топтардың бірлескен әрекетіне негізделген. Сондықтан студенттердің өзгені тыңдай білуі, конфликтілерді конструктивті түрде шешуі және әрбір топ мүшесінің әлеуетін ашуға жағдай жасауы оның көшбасшылық деңгейін айқындайды. М. Белбиннің командалық рөлдер теориясы тұрғысынан қарасақ, тиімді көшбасшы топ ішіндегі үйлесімділікті сақтай отырып, әртүрлі мінез бен қабілет иелерін ортақ нәтижеге бағыттайды [11]. Колледждегі әлеуметтік жобалар осы командалық рухты шыңдайтын нақты полигон іспеттес. Бұл үдерісте «адалдық» ұғымы команда ішіндегі сенімнің кепілі ретінде көрініс тауып, көшбасшының моральдық беделін қалыптастырады.

Тұжырымдай келгенде, колледж деңгейіндегі болашақ көшбасшының моделі – бұл жоғары эмоционалды интеллект, сыни шешім қабылдау қабілеті және командалық синергияны тудыра білу шеберлігінің симбиозы. Бұл құзыреттіліктер жиынтығы студенттің тек дипломы бар маман емес, қоғамдағы оң өзгерістердің қозғаушы күші болуына жол ашады. Л. Хилл атап өткендей көшбасшылық – талант емес, күнделікті тәжірибе мен үздіксіз өзін-өзі жетілдіру арқылы келетін кәсіби деңгей [12]. Осы орайда, педагогикалық үдерістің басты мақсаты – студенттің бойындағы осы жасырын әлеуетті ашуға қолайлы орта жасап, оны жаһандық бәсекеге қабілетті тұлға ретінде қалыптастыру болып табылады.

Цифрлық өркениеттің даму сатысында жасанды интеллект (ЖИ) тек технологиялық құрал ғана емес, көшбасшының шешім қабылдау жүйесіне ықпал етуші қуатты субъектіге айналды. Болашақ көшбасшы үшін ЖИ ұсынатын мүмкіндіктер ауқымы өте кең: деректердің үлкен көлемін (Big Data) қас-қағым сәтте талдау, стратегиялық болжамдар жасау және күнделікті рутиналық тапсырмаларды автоматтандыру арқылы шығармашылық ізденіске уақыт босату. Алайда, технологиялық прогрестің бұл жарқын тұсымен қатар, көшбасшының тұлғалық және кәсіби болмысына нұқсан келтіруі мүмкін экзистенциалды қауіптер де бой көтеруде. Н. Бостром сынды зерттеушілер атап өткендей, интеллект деңгейінің артуы міндетті түрде адамгершілік немесе этикалық деңгейдің артуына әкелмейді, сондықтан ЖИ-ді басқаруда этикалық тежегіштердің болуы – өміршендік қажеттілік [13].

Көшбасшылық жолындағы ең бірінші этикалық кедергі – плагиат пен интеллектуалдық меншік мәселесі. ЖИ құралдары мәтіндерді генерациялау арқылы студенттердің, демек болашақ көшбасшылардың өзіндік ойлау қабілетін тұсаулап, «дайын өнімді» иемденуге итермелейді. Бұл үдеріс академиялық адалдық қағидаттарын шайқалтып, тұлғаның шынайы күзіретілігі мен оның цифрлық бейнесі арасындағы алшақтықты тудырады. Стэнфорд университетінің зерттеулері көрсеткендей, ЖИ-ді бақылаусыз қолдану білім алушылардың когнитивтік белсенділігін төмендетіп, интеллектуалды жалқаулыққа әкеп соқтырады [14]. Көшбасшы үшін бұл өте қауіпті үдеріс, себебі өзгенің (немесе машинаның) интеллектуалдық еңбегін өзінікі ретінде көрсету – көшбасшылықтың іргетасы болып табылатын «сенім» капиталын түп-тамырымен жояды.

Екінші бір күрделі мәселе – деректерді бұрмалау және алгоритмдік тәуелділік. Жасанды интеллект кейде жоқ деректерді бар ретінде ұсынып, қате ақпараттар негізінде логикалық тізбектер құруы мүмкін. Егер болашақ көшбасшы ЖИ ұсынған ақпаратты сын көзбен талдамай, оған соқыр сеніммен қараса, бұл стратегиялық қателіктерге және этикалық жауапкершіліктен айырылуға әкеледі. Алгоритмдік тәуелділік көшбасшының дербес шешім қабылдау еркіндігін шектеп, оны цифрлық жүйенің «тұтқынына» айналдырады.

Сонымен қатар ЖИ-ді қолдану барысындағы этикалық қауіптердің бірі – алгоритмдік біржақтылық. ЖИ жүйелері адамдар жасаған деректер жиынтығымен оқитындықтан, олар қоғамдағы гендерлік, нәсілдік немесе әлеуметтік стереотиптерді бойына сіңіріп, шешім қабылдау кезінде әділетсіздікке жол беруі ықтимал. Болашақ көшбасшы үшін мұндай дискриминациялық әсерлерді тани білу және оларға қарсы тұру – үлкен моральдық сын. ЮНЕСКО-ның жасанды интеллект этикасы жөніндегі директиваларында атап көрсетілгендей, кез келген цифрлық шешімнің артында адамның жауапкершілігі мен бақылауы тұруы тиіс [3]. Қорыта айтқанда, ЖИ көшбасшы үшін тиімді жеделдеткіш бола алады, бірақ оның этикалық тұзақтарына түспеу үшін студент бойында мызғымас ішкі адалдық пен терең аналитикалық сүзгі қалыптасуы шарт. Нағыз көшбасшылық технологияның күшін пайдалана отырып, адами құндылықтардың үстемдігін сақтап қалуда көрініс табады.

Цифрлық өркениеттің ілгерілеуі білім беру жүйесіне жаңа терминологиялар мен этникалық нормаларды алып келді, солардың ішіндегі шоқтығы биігі – «сандық тұтастық» немесе «цифрлық тазалық» тұжырымдамасы. Бұл ұғым тек плагиаттан бойды аулақ салу деген тар мағынаны емес, сонымен бірге цифрлық кеңістіктегі тұлғаның ар-ұждан тазалығын, ақпаратпен жұмыс істеудегі жауапкершілігін және жасанды интеллект құралдарын пайдаланудағы моральдық кемелдігін білдіреді. Колледж студенттері үшін ChatGPT, Midjourney секілді нейрожелілер күнделікті көмекшіге айналған тұста, цифрлық тазалық – бұл студенттің өз интеллектуалдық меншігі мен машинаның мүмкіндіктері арасындағы айқын шекераны белгілей білуі. Адалдық мәдениеті – сыртқы бақылаудан емес, ішкі сенімнен бастау алатын, студенттің болашақ кәсіби маман ретіндегі қадір-қасиетін айқындайтын іргелі құндылық.

Жасанды интеллект құралдарын оқу үдерісінде қолдану – заман талабы, алайда оны пайдаланудың этикалық алгоритмі студенттен жоғары деңгейдегі өзіндік рефлексияны талап етеді. Цифрлық тазалық мәдениеті қалыптасқан ортада студент ЖИ-ді өз ойын толықтыруға, деректерді жүйелеуге немесе креативті идеяларға дем беруге ғана жұмсайды, бірақ ешқашан машинаның өнімін өз еңбегі ретінде ұсынбайды. Бұл жерде «авторлық» ұғымының маңызы арта түседі. Нағыз көшбасшы тұлға үшін өзгенің зияткерлік жемісін пайдалану – кәсіби тоқырау мен адамгершілік дегдарацияның бастауы. Сондықтан колледж қабырғасында студенттерге ЖИ мүмкіндіктерін дұрыс пайдаланудың «цифрлық гигиенасын» сіңіру, оларды алгоритмдердің жетегінде кетпей, керісінше, технологияны өз білімін тереңдетуші құрал ретінде меңгеруге баулу маңызды. Сонымен қатар, цифрлық тазалық тұжырымдамасы ақпараттық ашықтық пен жариялылықты да қамтиды. Егер студент өз жобасында немесе зерттеу жұмысында ЖИ құралдарын қолданса, оны ашық көрсетуі – адалдықтың басты белгісі. Бұл мәдениет студент бойында «мен қандай құралды пайдалансам да, нәтижесі мен сапасына өзім жауаптымын» деген жауапкершілік сезімін ұялатады.

Әлемдік білім беру картасында Скандинавия елдері мен Сингапур мемлекеті жасанды интеллектті оқу үдерісіне енгізуде ғана емес, оны этикалық және әлеуметтік тұрғыдан теңгерімді пайдалануда алдыңғы қатарда тұр. Бұл елдердегі колледждер мен кәсіптік білім беру орталықтарында «Этикалық ЖИ» пәні жай ғана теориялық курс емес, студенттердің азаматтық жауапкершілігін шыңдайтын әлеуметтік жобалардың іргетасы ретінде оқытылады. Мәселен, Финляндия мен Норвегияның білім беру жүйесіндегі басты басымдық – студенттің технологияға тәуелділігін емес, оның технологияны қолдана отырып қоғамдық игілік жасау қабілетін дамыту. Финляндияның «Elements of AI» бастамасы бүкіл әлемге танымал болса, оның колледж деңгейіндегі жалғасы студенттерді ЖИ алгоритмдерінің адам құқықтарына, теңдікке және экологияға тигізетін әсерін терең түсінуге баулиды.

Сингапур тәжірибесі өзінің прагматизімен және мемлекеттік «AI Singapore» стратегиясының білім берумен тығыз байланыстылығымен ерекшеленеді. Мұндағы колледж студенттері ЖИ-ді қолдану барысында «ЖИ этикасы мен басқару» қағидаттарын басшылыққа алады. Сингапурлық модельдің басты ерекшелігі – студенттердің ЖИ құралдарын пайдалана отырып, қалалық инфрақұрылымды жақсарту, қарттарға көмек көрсету немесе мүмкіндігі шектеулі жандарға арналған цифрлық көмекшілер жасау сияқты нақты әлеуметтік жобаларды іске асыруында. Бұл елде ЖИ этикасы – жобаның әрбір кезеңінде (деректерді жинаудан бастап, нәтижені қолданысқа енгізгенге дейін) қатаң сақталынатын кәсіби стандарт. Мұндай тәсіл студенттерді жастайынан технологияны тек пайда табу көзі емес, әлеуметтік әділдікті орнату құралы ретінде көруге тәрбиелейді.

Осы екі аймақтың тәжірибесін салыстыра отырып, біз болашақ көшбасшыларды даярлаудың тиімді үлгісін көре аламыз. Төмендегі кестеде осы екі модельдің негізгі сипаттамалары мен нақты әлеуметтік жоба мысалдары көрсетілген.

1-кесте. Скандинавия мен Сингапурдың «Этикалық ЖИ» және әлеуметтік жобалауды интеграциялау моделі

Параметрлер	Скандинавия моделі (Финляндия, Норвегия)	Сингапур моделі
Басты құндылықтар	Адам құқықтары, теңдік және демократия	Тиімділік, әлеуметтік тұрақтылық және инновация
Оқыту форматы	Сыни ойлау мен этикалық дебаттарға негізделген еркін жобалау	Нақты индустриалды және әлеуметтік тапсырыстарға негізделген прагматикалық жобалау
ЖИ этикасындағы фокус	Алгоритмдік ашықтық және жеке деректердің құпиялылығы	ЖИ-дің қоғамдық қауіпсіздік пен экономикалық игілікке қосатын үлесі
Нақты әлеуметтік жоба мысалы	«Eco-AI Tracker»: Колледж студенттері ЖИ-ді пайдалана отырып, жергілікті қауымдастықтың көміртегі ізін есептейтін және тұтынуды азайту бойынша этикалық кеңес беретін қосымша жасады.	«Silver Companion»: Студенттер ЖИ негізінде жалғызбасы қарттардың денсаулығын бақылайтын, бірақ олардың жеке өміріне қол сұқпайтын этикалық сенсорлық жүйе құрастырды.
Нәтижесі	Тәуелсіз, сыни ойлайтын және этикалық жауапты көшбасшы қалыптасады.	Технологиялық сауатты, мемлекетшілді және нәтижеге бағытталған көшбасшы қалыптасады

Скандинавия мен Сингапурдың озық үлгілері отандық колледждер үшін маңызды стратегиялық бағдар бола алады. Бірінші кезекте, оқу бағдарламаларына жасанды интеллект этикасы мен цифрлық тазалық негіздерін қамтитын арнайы пәндерді енгізу қажет. Бұл курстар студенттерді технологияны тек техникалық тұрғыдан меңгеріп қана қоймай, оның әлеуметтік және моральдық салдарын терең түсінуге баулиды. Сонымен қатар, әлеуметтік жобалау әдісін

тәрбие жұмысының негізгі тетігі ретінде бекіту маңызды. Студенттер ЖИ мүмкіндіктерін пайдалана отырып, қоғамның өзекті мәселелерін шешуге бағытталған нақты жобаларды іске асыруы тиіс.

Зерттеуді қорытындылай келе, цифрлық дәуірдегі көшбасшылықтың мәні түбегейлі өзгергенін атап өтуге болады. Қазіргі заманғы көшбасшы – бұл тек инновацияға бейім маман ғана емес, ең алдымен, жоғары этикалық жауапкершілік иесі. Әлеуметтік жобалау студенттердің бойындағы көшбасшылық әлеуетті ашып, олардың цифрлық кеңістікте адал әрекет етуге тәрбиелейді. Жасанды интеллектіні «интеллектуалдық тазалық» сүзгісінен өткізу арқылы ғана біз бәсекеге қабілетті және парасатты ұрпақты қалыптастыра аламыз. Скандинавиялық гуманизм мен сингапурлық прагматизмді ұлттық құндылықтарымызбен үйлестіру еліміздің білім беру сапасын жаңа деңгейге көтереді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Тоқаев Қ.К. Әділетті Қазақстанның экономикалық бағдары: Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2023 жылғы 1 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауы [Электронды ресурс]. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K23002023_1/links
2. World Economic Forum. The Future of Jobs Report 2023 [Электронды ресурс]. – URL: <https://www.weforum.org/publications/the-future-of-jobs-report-2023/>
3. UNESCO. Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence [Электронды ресурс]. – URL: <https://www.unesco.org/en/articles/recommendation-ethics-artificial-intelligence>
4. European Commission. Ethics guidelines for trustworthy AI [Электронды ресурс]. – URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/ethics-guidelines-trustworthy-ai>
5. Sikandar A. John Dewey and his philosophy of education // Journal of education and Educational Development. – 2015. – Т. 2. – №. 2.
6. Котова С.А. Социальное проектирование в образовании: воспитательный аспект: учебное пособие. – Санкт-Петербург: РГПУ им. А.И. Герцена, 2020. – 156 с.
7. Greenleaf R. The servant as leader // Corporate ethics and corporate governance. – Berlin, Heidelberg: Springer Berlin Heidelberg, 2007. – P. 79-85.
8. Evans C. M. Student outcomes from high-quality project-based learning: A case study for PBLWorks // National Center for the Improvement of Educational Assessment. – 2019. – Т. 135. – P. 2020-2001.
9. Керимбекова А., Есенова К., Башчикулов А. Колледж оқытушыларының көшбасшылығын дамытуды өзектендіру // Journal of Educational Sciences (2520-2634). – 2025. – Т. 85. – №. 4.
10. Vroom V. H. Leadership and the decision-making process //Organizational dynamics. – 2000. – Т. 28. – №. 4. – P. 82-94.
11. Belbin R.M., Brown V. Team roles at work. – Routledge, 2022.
12. Emiliani M. L. Continuous personal improvement //Journal of workplace learning. – 1998. – Т.10. – №. 1. – P. 29-38.
13. Bostrom N. S. Paths, dangers, strategies // Strategies. – 2014.
14. Li J. Politics of Generative Artificial Intelligence in Empowering Higher Education in the United States // The Politics of Generative Artificial Intelligence in Empowering Education: A Global Perspective. – Singapore: Springer Nature Singapore, 2025. – P. 1-15.

ҚМЖ ӘЗІРЛЕУ БАРЫСЫНДА ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ҚҰРАЛДАРЫН ҚОЛДАНУДЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ (АҒЫЛШЫН ТІЛІ ПӘНІ НЕГІЗІНДЕ)

Нияз Асем Айсултанқызы

aisultankyzy@gmail.com

7М01705 - «Шетел тілі: екі шетел тілі» білім беру бағдарламасының ІІ курс
магистранты, Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе Өңірлік университеті, Ақтөбе қ., Қазақстан
Республикасы

Ғылыми жетекші, PhD, профессор - Анесова А.Ж.

Аңдатпа. Бұл зерттеу Қысқа мерзімді жоспарды (ҚМЖ) әзірлеу барысында жасанды интеллект (ЖИ) құралдарын қолданудың әдістемелік ерекшеліктерін анықтауға бағытталған. Зерттеудің мақсаты – ағылшын тілі пәні мұғалімдерінің ҚМЖ құру үдерісінде ЖИ технологияларын пайдалану деңгейін, тиімді тұстарын және кездесетін қиындықтарын айқындау.

Зерттеу әдісі ретінде эмпирикалық сауалнама қолданылды. Сауалнамаға жалпы білім беретін мектептердің 10 ағылшын тілі мұғалімі қатысты. Нәтижелер мұғалімдердің барлығы ЖИ құралдарын белгілі бір деңгейде қолданатынын көрсетті. Ең тиімді кезең ретінде тапсырмалар мен жаттығуларды әзірлеу аталды. Респонденттердің басым бөлігі ЖИ сабақ жоспарын дайындау уақытын үнемдейтінін және сабақ мақсатына жетуге оң ықпал ететінін атап өтті. Сонымен қатар зерттеу ЖИ құралдарын ҚМЖ форматына бейімдеу қиындығы, әдістемелік нұсқаулықтардың жеткіліксіздігі және техникалық мәселелер сияқты бірқатар кедергілер бар екенін көрсетті. Мұғалімдер ЖИ-ді тиімді қолдану үшін арнайы оқыту курстары қажет екенін білдірді.

Түйінді сөздер: жасанды интеллект, ҚМЖ, ағылшын тілі, сабақ жоспарлау, цифрлық технологиялар, педагогикалық инновация

Қазіргі білім беру жүйесі білім беру технологияларының қарқынды дамуы мен жасанды интеллект (ЖИ) құралдарының енгізілуімен елеулі өзгерістерге ұшырауда. Жасанды интеллекттің оқу үдерісіне интеграциясы мұғалімдердің кәсіби әрекетін қолдап қана қоймай, сабақ жоспарлау, тапсырмалар дайындау және бағалау сияқты әдістемелік аспектілерді де тиімді түрде автоматтандыруға мүмкіндік береді [1].

Британ Кеңесімен (British Council) жұмыс істейтін білім беру технологиялары бойынша сарапшылардың жүргізген сауалнамасы бойынша, ағылшын тілін оқытатын мұғалімдер арасында ең танымал жасанды интеллект негізіндегі құралдар тіл үйренуге арналған қосымшалар (48%), мәтін генерациялау бағдарламалары (37%) және чат-боттар (31%) болып шықты. Ал автоматтандырылған жұмыстарды бағалау жүйелерін (22%), сөйлеуді тану бағдарламалық қамтамасыз етуді (21%), мәтінді дауысқа айналдыру құралдарын (19%), деректерді талдау және оқыту құралдарын (12%) және виртуалды және кеңейтілген шындық технологияларын (7%) пайдаланатындар аз болды. Респонденттердің айтарлықтай бөлігі (24%) аталған жасанды интеллект әдістерінің ешқайсысын пайдаланбағанын айтты [2]. Берілген статистикалық мәліметтерге сүйенсек, жасанды интеллект жүйелері оқытушылар арасында елеулі қызығушылық тудырып, қазіргі заманғы ағылшын тілін оқыту әдістемесіне белсенді түрде енгізіліп келе жатқанын айтуға болады.

Қазіргі білім беру үдерісінде жасанды интеллект (ЖИ) технологияларының интеграциясы — мектеп сабақтарының тиімділігін арттырудың маңызды факторы ретінде қарастырылуда. Зерттеулер көрсеткендей, ЖИ құралдары мұғалімдерге сабақ жоспарлау, тапсырмалар әзірлеу және оқыту мақсаттарына жетуді оңтайландыруда жаңа мүмкіндіктер ашады. Мысалы, генеративті жасанды интеллект негізіндегі жүйелер мұғалімдерге жеке

контексттерге сай дайын материалдар жасауға, оқу мақсаттарын нақты белгілеуге және оқушылардың қажеттіліктеріне бағытталған тапсырмаларды автоматты түрде ұсынуға мүмкіндік береді, бұл өз кезегінде Қысқа Мерзімді Жоспар (ҚМЖ) құру үдерісін тиімді ете алады [3].

Ғылыми әдебиеттер шет тілдерін оқытуда ЖИ-дің пайдалы әсерін атап көрсетеді. Зерттеулер бойынша, ЖИ-ның тілдік дағдыларды дамытуға бағытталған құралдары оқушылардың белсенділігін және дербестендірілген оқу тәжірибесін жақсартады, бұл мұғалімдерге ҚМЖ-ны мақсатқа сәйкес жоспарлауда қосымша қолдау береді. Сонымен қатар, ЖИ тапсырмаларды автоматты түрде бағалау, адаптациялау және оқытуды жекелендіру сияқты мүмкіндіктерді ұсына отырып, мұғалімдердің уақытын үнемдеуге және педагогикалық шешімдерді негіздеуге мүмкіндік береді [4].

Қазақстан білім беру жүйесінде жасанды интеллект (ЖИ) технологияларын интеграциялау — педагогтердің кәсіби құзыреттілігін арттыру мен оқу-тәрбие үрдісін жетілдірудің маңызды бағыттарының бірі болып табылады. Білім беру саласында ЖИ-ді тиімді қолдануға мұғалімдерді даярлау мақсатында ұлттық және аймақтық деңгейде бірнеше оқыту бағдарламалары мен платформалар жүзеге асырылуда.

Ұлттық кәсіби даму жүйесі аясында Қазақстан Республикасының Білім министрлігі мен UNESCO-ның серіктестігімен құрылған «Орлеу» кәсіби қайта даярлау орталығы (Orleu National Centre for Professional Development) мұғалімдерге арналған ірі ЖИ-ға бағытталған оқу бағдарламаларын іске қосты. Бұл тренингтер «Оқу үдерісі және ЖИ: генеративті модельдер мен промпт-инжиниринг өнері» сияқты курстардан тұрады, онда педагогтер ЖИ құралдарын тиімді әрі этикалық түрде қолдануды, соның ішінде сабақ жоспарлау, оқу материалдарын әзірлеу, бағалау мен тест дайындау дағдыларын меңгереді. Курс ЮНЕСКО нұсқаулығына негізделіп, Қазақстан контекстіне бейімделген және ЛМС (Learning Management System) платформасында тегін қолжетімді түрде ұсынылады, бұл мұғалімдерге өз уақытында кәсіби құзыреттілікті арттыруға мүмкіндік береді [5].

Қазақстанда көптеген мұғалімдер осы тегін ЖИ-оқыту бағдарламаларын сәтті аяқтап, сертификат алғаны туралы ресми деректер бар. Мысалы, 200 000-нан астам педагог ЖИ-ны білім беру үдерісіне енгізу бойынша тренингтен өтті, соның ішінде сабақ дайындау және шығармашылық тапсырмаларды әзірлеу сияқты практикалық компоненттер қарастырылған. Бұл көрсеткіш ел тәуелсіздік жылдарындағы ең ауқымды кәсіби даму бастамаларының бірі болып табылады [5].

Сонымен қатар, «AMANAT» партиясы мен «Daryn Ustaz» ұйымының бірлескен жобасы — «Ustazga AI: жасанды интеллект педагог көмекшісі ретінде» — мұғалімдерді ЖИ-ны оқу жоспарларына, тапсырмаларға және бағалауға кіріктіру туралы кәсіби дағдылармен қамтамасыз етеді. Осы жоба аясында өткізілген кездесулер мен таныстырулар педагогтарға ЖИ-ны жауапты қолдану, жұмыс жүктемесін азайту және сабақ сапасын арттыру жолдарын үйретуге бағытталған [6].

Зерттеу әдістемесі (methodology) Аталған зерттеуде жасанды интеллект элементтерін қысқа мерзімді жоспарға (ҚМЖ) кіріктіру мәселесінің мектеп тәжірибесінде қаншалықты жүзеге асырылып отырғанын және бұл мәселенің шешілу деңгейін анықтау мақсатында эмпирикалық зерттеу әдісі қолданылды. Зерттеудің негізгі құралы ретінде сауалнама әдісі тандалды, себебі бұл әдіс мұғалімдердің кәсіби тәжірибесін, көзқарасын және практикалық қиындықтарын жан-жақты талдауға мүмкіндік береді.

Сауалнама жалпы білім беретін мектептерде жұмыс істейтін ағылшын тілі мұғалімдері арасында жүргізілді. Респонденттер жасанды интеллект құралдарын ҚМЖ әзірлеу барысында қолдану тәжірибесіне ие немесе осы бағытта арнайы оқыту курстарынан (соның ішінде онлайн платформалар арқылы) өткен педагогтер болып табылады. Бұл зерттеу үлгісі мұғалімдердің ЖИ-ді сабақ жоспарлау үдерісіне енгізу деңгейін нақты бағалауға мүмкіндік берді.

Сауалнама сұрақтары ҚМЖ құрылымына жасанды интеллект элементтерін кіріктірудің практикалық аспектілерін ашуға бағытталды. Атап айтқанда, сұрақтар ЖИ көмегімен дайындалған тапсырмалардың сабақ мақсатына жетуге ықпалы, мұғалімнің уақытын

үнемдеудегі рөлі, оқу мақсаттарына сәйкестігі, сондай-ақ ықтимал кері әсерлері мен қиындықтарын анықтауға арналды. Мұндай құрылым зерттеудің негізгі мәселесін — жасанды интеллектті ҚМЖ-ға енгізу проблемасының шешілгенін немесе шешілмегенін айқындауға мүмкіндік берді.

Сауалнама келесі сұрақтардан құралды:

1. Сіз ҚМЖ құру барысында жасанды интеллект құралдарын қолданасыз ба?
2. ҚМЖ-ның қай кезеңінде жасанды интеллектті қолдануды ең тиімді деп санайсыз?
3. ҚМЖ-ға жасанды интеллектті кіріктіру сабақ жоспарын әзірлеу уақытына қалай әсер етеді?
4. Тапсырмалар дайындау барысында ЖИ қандай түрін қолданасыз? (сайттар, платформалар)
5. Жасанды интеллект көмегімен әзірленген тапсырмалар ҚМЖ-да көрсетілген сабақ мақсатына жетуге қаншалықты ықпал етеді?
6. ҚМЖ-ға ЖИ элементтерін енгізуде қандай қиындықтар жиі кездеседі?
7. Сіздің ойыңызша, жасанды интеллект көмегімен әзірленген тапсырмалардың ҚМЖ аясында қандай кері ықпалы болуы мүмкін?
8. Сіздің ойыңызша, ҚМЖ-ға жасанды интеллектті кіріктіру мұғалімнің кәсіби рөліне қалай әсер етеді?
9. ҚМЖ құруда жасанды интеллектті тиімді қолдану үшін мұғалімдерге не қажет деп санайсыз?
10. Сіз болашақта ағылшын тілі сабағының ҚМЖ-сына жасанды интеллект элементтерін жүйелі түрде енгізуге дайынсыз ба?

Зерттеу нәтижесі (Results) Сауалнамаға барлығы 10 ағылшын тілі пәнінен сабақ беретін мұғалімдер қатысты.

«Сіз ҚМЖ құру барысында жасанды интеллект құралдарын қолданасыз ба?» деген сұраққа берілген жауаптарды талдау нәтижесі мұғалімдердің жасанды интеллектті сабақ жоспарлау үдерісіне белсенді түрде енгізіп отырғанын көрсетеді. Респонденттердің 33,3%-ы жасанды интеллект құралдарын үнемі қолданатынын, 33,3%-ы кейде қолданатынын, ал 33,3%-ы сирек қолданатынын көрсеткен. Бұл көрсеткіштердің тең үлесте бөлінуі мұғалімдердің жасанды интеллектке деген қызығушылығы мен оны тәжірибеде қолдану деңгейінің әрқелкі екенін аңғартады.

Ең маңызды нәтиже ретінде респонденттердің ешқайсысы (0%) «мүлде қолданбаймын» деген жауапты таңдамағанын белгілеуге болады. Бұл дерек жасанды интеллект құралдарының ҚМЖ әзірлеу үдерісіне кем дегенде таныс және белгілі бір деңгейде енгізілгенін дәлелдейді. Мұндай нәтиже мұғалімдердің жасанды интеллектті қазіргі заманғы педагогикалық құрал ретінде қабылдай бастағанын және оны кәсіби тәжірибеде қолдануға дайын екенін көрсетеді.

Сонымен қатар, «кейде» және «сирек» жауаптарының болуы жасанды интеллектті жүйелі түрде қолдануға кедергі келтіретін белгілі бір факторлардың бар екенін білдіреді. Яғни, бұл факторларға әдістемелік нұсқаулықтардың жеткіліксіздігі, ҚМЖ форматына ЖИ құралдарын тиімді бейімдеу дағдыларының толық қалыптаспауы немесе техникалық және уақыттық шектеулер әсер етуі мүмкін. Осы тұрғыдан алғанда, алынған нәтижелер жасанды интеллектті ҚМЖ-ға енгізу мәселесі ішінара шешімін тапқанын, алайда оны тұрақты әрі жүйелі қолдану үшін қосымша кәсіби қолдау мен әдістемелік бағыт-бағдардың қажет екенін көрсетеді.

Жасанды интеллектті ҚМЖ-ның әртүрлі кезеңдерінде қолдану тиімділігі біркелкі емес екенін көрсетті. Респонденттердің басым бөлігі (77,8%) жасанды интеллектті тапсырмалар мен жаттығуларды әзірлеу кезеңінде ең тиімді деп бағалады. Бұл ЖИ құралдарының оқу материалдарын жедел әрі әртараптандырып құрастыру мүмкіндігімен байланысты.

Ал бағалау критерийлері мен кері байланыс беру, сондай-ақ сабақ соңындағы рефлексияны ұйымдастыру кезеңдерінде ЖИ-ді тиімді деп санағандардың үлесі 33,3%-ды құрады. Бұл мұғалімдердің ЖИ-ді қалыптастырушы бағалау мен рефлексияны қолдаушы құрал ретінде қабылдай бастағанын көрсетеді. Сабақ мақсаттары мен оқу нәтижелерін анықтау

және саралап оқыту элементтерін енгізу кезеңдерінде бұл көрсеткіш 22,2% болып, ЖИ-дің жоспарлау кезеңінде әлі де шектеулі қолданылатынын көрсетеді.

Үшінші сұрақ нәтижелері көрсеткендей, мұғалімдердің басым бөлігі (44,4%) ҚМЖ-ға жасанды интеллектті кіріктіру сабақ жоспарын әзірлеу уақытын айтарлықтай үнемдейтінін білдірді. Сонымен қатар респонденттердің бір бөлігі ЖИ құралдарының уақытты ішінара үнемдейтінін көрсетті. Ал 11,1% мұғалімнің пікірінше, жасанды интеллект ҚМЖ дайындау уақытына айтарлықтай әсер етпейді, ал уақытты көбейтеді деп жауап бергендер мүлде болмады (0%). Бұл деректер ЖИ-дің ҚМЖ құру үдерісін оңтайландыратын тиімді құрал екенін айқындайды.

Тапсырма дайындау үшін қандай жасанды интеллект түрін қолданасыз деген сауалнама нәтижелері мұғалімдердің тапсырмалар дайындау барысында жасанды интеллектке негізделген әртүрлі цифрлық платформаларды белсенді қолданатынын көрсетті. Ең жиі аталған құрал ChatGPT болып шықты, ол тапсырма құрастыру, мәтін генерациялау және идея ұсыну мақсатында кеңінен пайдаланылады. Сонымен қатар Canva, Gemini, Claude, Google AI Studio секілді платформалар да аталды, бұл мұғалімдердің визуалды және интерактивті тапсырмаларға қызығушылығын көрсетеді. Ал Diffit секілді құралдарының қолданылуы ЖИ-дің саралап оқыту мен тапсырмаларды бейімдеудегі мүмкіндіктерін тиімді пайдалануға бағытталғанын көрсетеді. LearningApps платформасы да аталған, бірақ бұл жасанды интеллектке жатпайтын платформа екені белгілі.

Бесінші сауал бойынша ЖИ-мен дайындалған тапсырмалар оңай әрі тез сабақ мақсатына жетуге көмектесетінін анықтайды. Себебі қатысушы мұғалімдердің барлығы «оң» жауап берді.

ҚМЖ-ға жасанды интеллект элементтерін енгізу барысында мұғалімдердің бірқатар жүйелі қиындықтарға тап болатынын көрсетті. Ең жиі аталған мәселе – ЖИ құралдарын ҚМЖ форматына бейімдеудің қиындығы (44,4%), бұл қолданыстағы жоспарлау талаптарының цифрлық технологиялармен толық үйлеспейтінін суреттейді. Сонымен қатар әдістемелік нұсқаулықтың болмауы және техникалық қиындықтар респонденттердің 33,3%-ы тарапынан көрсетілді, ал уақыт тапшылығы 22,2% мұғалім үшін өзекті мәселе болып қалуда. Айта кетерлігі, зерттеуге қатысушылардың ешқайсысы ЖИ енгізу кезінде қиындық көрмейтінін айтпаған (0%), бұл мәселенің өзектілігін айқындайды.

ҚМЖ-ға ЖИ элементтерін енгізу барысында кездесетін қиындықтар мен ықтимал кері ықпалдар бір-бірімен тығыз байланысты. Респонденттердің едәуір бөлігі ЖИ құралдарын ҚМЖ форматына бейімдеудің қиындығын және әдістемелік нұсқаулықтардың жоқтығын негізгі мәселе ретінде көрсетті. Бұл жағдай ЖИ арқылы жасалған тапсырмалардың оқу мақсаттарына толық сәйкес келмеуіне, тілдік және мазмұндық қателердің орын алуына әкелуі мүмкін. Сонымен қатар кейбір мұғалімдер ЖИ-ді шектен тыс қолдану оқушылардың өздігінен ойлау дағдысының төмендеуіне және мұғалімнің әдістемелік рөлінің әлсіреуіне ықпал етуі ықтимал екенін білдірді. Бұл пікірлер ЖИ-ді ҚМЖ-да тек көмекші құрал ретінде, ал педагогті негізгі әдістемелік шешім қабылдаушы тұлға ретінде сақтаудың маңыздылығын көрсетеді.

ҚМЖ-ға жасанды интеллектті кіріктіру мұғалімнің кәсіби рөліне көбіне оң ықпал ететінін көрсетті. Респонденттердің басым бөлігі (55,6%) ЖИ мұғалімнің жұмысын жеңілдетіп, шығармашылық пен әдістемелік ізденіске уақыт қалдыратынын атап өтті. Бұл нәтиже ЖИ-дің ҚМЖ дайындау уақытын үнемдейтіні туралы алдыңғы деректермен өзара сабақтас келеді. Сонымен қатар 33,3% мұғалім ЖИ-дің кәсіби рөлге ішінара әсер ететінін көрсетіп, технологияны қолдау құралы ретінде қабылдайтынын аңғартады. Ал 11,1% респондент ЖИ мұғалім рөлін әлсіретуі мүмкін деп санайды, бұл алдыңғы сұрақтарда көрсетілген әдістемелік тәуекелдермен (оқу мақсатына сәйкессіздік, рефлексияның әлсіреуі) тікелей байланысты.

ҚМЖ құруда жасанды интеллектті тиімді қолдану үшін мұғалімдерге не қажет екені туралы сұрақ бұл мәселелердің шешу жолдарын айқындайды. Респонденттердің көпшілігі (66,7%) арнайы оқыту курстарының қажеттілігін атап өтті, бұл әдістемелік нұсқаулықтың жетіспеушілігі туралы алдыңғы жауаптарды растайды. 22,2% мұғалім әдістемелік

нұсқаулықтардың маңыздылығын көрсетсе, 11,1% респондентке дайын үлгі ҚМЖ-лар қажет екені анықталды. Ал мектепшілік тәжірибе алмасудың көрсетілмеуі (0%) мұғалімдердің ЖИ бойынша жүйелі қауымдастық тәжірибесінің әлі қалыптаспағанын көруге болады.

Мұғалімдердің көпшілігі (67,7%) болашақта ағылшын тілі сабағының ҚМЖ-сына жасанды интеллект элементтерін жүйелі түрде енгізуге дайын екенін атап өтті. Бұл көрсеткіш ЖИ-дің педагогикалық үдерістегі әлеуетін мойындап, оны көмекші құрал ретінде пайдалану бағытындағы ынтаны дәлелдейді.

Талқылау (Discussion) Зерттеу нәтижелері ҚМЖ әзірлеу барысында жасанды интеллект құралдарының мектеп тәжірибесіне белгілі бір деңгейде енгізілгенін көрсетті. Сауалнамаға қатысқан мұғалімдердің 100%-ы ЖИ құралдарын кем дегенде сирек қолданатынын атап өтті. Бұл көрсеткіш білім беру үдерісінде цифрлық трансформацияның белсенді жүріп жатқанын және педагогтердің жаңа технологияларға ашық екенін дәлелдейді. Ең жоғары көрсеткіш (77,8%) ЖИ-ді тапсырмалар мен жаттығулар әзірлеу кезеңінде тиімді деп бағалаумен байланысты. Бұл нәтиже генеративті модельдердің мәтін құрастыру, жаттығу түрлендіру, сараланған тапсырмалар дайындау сияқты функцияларының әдістемелік тұрғыдан сұранысқа ие екенін көрсетеді. Әсіресе, ChatGPT, Canva, Gemini, Claude, Diffit және Google AI Studio секілді платформалардың аталу жиілігі мұғалімдердің әртүрлі функционалдық мүмкіндіктерді кешенді пайдалануға тырысатынын көрсетеді. Бұл үрдіс халықаралық зерттеулерде, соның ішінде British Council сараптамалық есептерінде көрсетілген тенденциялармен сәйкес келеді.

Сонымен қатар нәтижелер ЖИ-дің уақытты үнемдеу тұрғысынан тиімді құрал екенін айқындайды. Респонденттердің басым бөлігі ҚМЖ дайындау уақыты қысқаратынын белгіледі. Бұл әкімшілік жүктемесі жоғары мұғалімдер үшін маңызды фактор. Дегенмен, уақыт үнемдеу көрсеткіші ЖИ-ді жүйелі әрі әдістемелік негізде қолдану деңгейіне тікелей байланысты. Алайда зерттеу ЖИ-ді енгізудің бірқатар проблемаларын да анықтады. Ең өзекті мәселе — ЖИ нәтижелерін ҚМЖ форматына бейімдеу қиындығы (44,4%). Бұл қазіргі жоспарлау құрылымдарының генеративті контентпен толық үйлеспейтінін көрсетеді. Сонымен қатар әдістемелік нұсқаулықтардың жетіспеушілігі мен техникалық қиындықтар да жүйелі кедергілер ретінде аталды. Бұл деректер ЖИ құралдарының педагогикалық әлеуеті жоғары болғанымен, оны тиімді пайдалану үшін арнайы әдістемелік модель қажет екенін дәлелдейді.

Зерттеу барысында ЖИ-дің ықтимал кері әсерлері де айқындалды. Кейбір респонденттер шектен тыс қолдану оқушылардың дербес ойлау дағдыларының әлсіреуіне немесе мұғалімнің кәсіби рөлінің трансформациясына алып келуі мүмкін екенін атап өтті. Бұл мәселе ЖИ-ді негізгі емес, көмекші құрал ретінде қарастыру қағидатын ұстанудың маңыздылығын көрсетеді.

Сонымен қатар мұғалімдердің 66,7%-ы арнайы оқыту курстарының қажеттілігін көрсетті. Бұл Қазақстанда жүзеге асырылып жатқан кәсіби даму бастамаларының, мысалы Өрлеу ұлттық орталығы бағдарламалары мен «Ustazga AI» жобасының өзектілігін дәлелдейді. Мұндай бағдарламалар ЖИ-ді этикалық және әдістемелік тұрғыдан сауатты қолдануға бағытталған жүйелі қолдауды қамтамасыз етуі тиіс.

Жалпы алғанда, алынған нәтижелер ЖИ-ді ҚМЖ-ға енгізу мәселесі ішінара шешімін тапқанын, алайда оны тұрақты педагогикалық практикаға айналдыру үшін институционалдық және әдістемелік қолдау қажет екенін көрсетеді.

Қорытынды (Conclusion)

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, жасанды интеллект мұғалімді алмастыратын құрал емес, керісінше оның кәсіби қызметін оңтайландыратын интеллектуалдық ассистент ретінде қарастырылуы тиіс. Тиісті әдістемелік нұсқаулықтар, арнайы даярлық курстары және үлгілік ҚМЖ форматтары әзірленген жағдайда, ЖИ құралдары ағылшын тілі сабағында оқу сапасын арттырудың тиімді компонентіне айнала алады.

Осылайша, ҚМЖ-ға жасанды интеллектті кіріктіру — педагогикалық инновацияның перспективалы бағыты болып табылады, алайда оның тиімділігі жүйелі кәсіби қолдау мен ғылыми-әдістемелік негізге тәуелді.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Ростовская М. Д. Использование искусственного интеллекта (ai) в обучении английскому языку – *Международный научный журнал «ВЕСТНИК НАУКИ» № 10 (79) Том 3. Октябрь 2024г.*
2. Edmett A. Artificial intelligence and English language teaching: Preparing for the future // British Council. – 2023.
3. Kostas Karpouzis, Dimitris Pantazatos, Joanna Taouki, Kalliopi Meli. Tailoring Education with GenAI: A New Horizon in Lesson Planning <https://arxiv.org/pdf/2403.12071>
4. Сапарова А. (2025) ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ АРҚЫЛЫ ШЕТ ТІЛІН ҮЙРЕНУДІ ЖАНДАНДЫРУ <https://qazaqjournal.kz/article/view/335/295>
5. Kazakhstan Expands Free AI Training for Teachers Nationwide, Ayana Birbayeva in Nation on 11 September 2025 <https://astanatimes.com/2025/09/kazakhstan-expands-free-ai-training-for-teachers-nationwide/>
6. Түркістанда мұғалімдерге арналған «Ustazga AI» платформасы таныстырылды, Інжу Әлихан, 20 қараша, 2025. <https://turkystan.kz/article/271352-turkistanda-mugalimderge-arnalghan-ustazga-ai-platformasy-tanystyryldy>

ӘОЖ 17.021.2:004.8

МЕКТЕПТЕГІ ТӘРБИЕ ЖҰМЫСЫНДА ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТТІ ҚОЛДАНУ: АДАЛ АЗАМАТ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Нурсапина А.М.

7М01101 – «Педагогика және психология» білім бағдарламасының І курс магистранты,
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ., Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі, п.ғ.д. профессор - Джанзакова Ш.И.

Аңдатпа. Бұл мақалада мектептегі тәрбие жұмысында жасанды интеллект технологияларын қолдану арқылы адал азамат қалыптастыру мәселесі қарастырылады. Қазіргі цифрлық қоғам жағдайында білім алушылардың адамгершілік құндылықтарын дамыту, олардың жауапкершілігін арттыру және цифрлық мәдениетін қалыптастырудың маңызы айқындалады. Жасанды интеллекттің тәрбиелік мүмкіндіктері талданып, оны мектеп тәжірибесінде тиімді пайдаланудың жолдары ұсынылады.

Түйін сөздер: Жасанды интеллект, адал азамат, тәрбие, мектеп, цифрлық білім беру, адамгершілік

Қазіргі кезеңде білім беру жүйесі цифрлық трансформация үдерісін бастан кешіруде. Жасанды интеллект технологиялары оқыту мен тәрбиенің мазмұнын жаңартып, жаңа мүмкіндіктерге жол ашуда. Мектеп – тұлға қалыптасуының негізгі ортасы болғандықтан, бұл өзгерістер ең алдымен тәрбие жұмысына әсер етеді.

«Адал азамат» қалыптастыру – мектептің басты міндеттерінің бірі. Адалдық, әділдік, жауапкершілік, құрмет сияқты қасиеттер білім алушының тұлғалық дамуының негізін құрайды. Қазіргі цифрлық ортада бұл қасиеттерді қалыптастыру жаңа тәсілдерді талап етеді. Себебі білім алушылардың дүниетанымы тек дәстүрлі білім беру ортасында ғана емес, сонымен қатар ақпараттық кеңістікте, әлеуметтік желілер мен цифрлық платформалар арқылы қалыптасады.

Жасанды интеллект технологияларын тәрбие үдерісіне енгізу білім алушылардың мінез-құлқын талдауға, олардың жеке ерекшеліктерін ескеруге және тәрбиелік жұмысты жекелендіруге мүмкіндік береді. Цифрлық құралдар арқылы білім алушылардың этикалық шешім қабылдау дағдыларын дамыту, медиасауаттылығын арттыру және жауапкершілік мәдениетін қалыптастыруға жағдай жасалады.

Бұл бағыттағы тәжірибелер Н.Тілендиев атындағы мамандандырылған мектеп-гимназия-интернаты жағдайында да көрініс табуда. Аталған білім беру ұйымында тәрбие жұмысы ұлттық құндылықтар мен заманауи цифрлық технологияларды ұштастыру негізінде жүзеге асырылуда. Атап айтқанда, білім алушылардың шығармашылық қабілеттерін дамыту мен адамгершілік қасиеттерін қалыптастыруда цифрлық ресурстар, интерактивті платформалар және жасанды интеллект элементтері қолданылуда.

Мектеп тәжірибесінде білім алушыларды «Адал азамат» ретінде тәрбиелеу – өнер, мәдениет және рухани құндылықтармен тығыз байланыста жүргізіледі. Музыкалық және көркемдік білім беру арқылы білім алушылардың эстетикалық талғамы қалыптасып қана қоймай, олардың жауапкершілігі, еңбекқорлығы және қоғамдық сана-сезімі дамиды. Цифрлық технологияларды қолдану білім алушылардың өзін-өзі дамытуына, сыни ойлауына және заманауи қоғам талаптарына бейімделуіне ықпал етеді.

Білім беру ұйымы тәжірибесінде жасанды интеллект пен дәстүрлі тәрбиенің үйлесімді қолданылуы «Адал азамат» қалыптастырудың тиімді жолдарының бірі ретінде қарастырылады.

Мектеп жағдайында жасанды интеллектті қолдану тек техникалық құрал ретінде емес, тәрбиелік ресурс ретінде қарастырылуы қажет. Бұл бағытта мұғалімдердің рөлі ерекше. Олар технологияны дұрыс пайдалана отырып, білім алушылардың адамгершілік қасиеттерін дамытуға бағыт беруі тиіс. Мысалы, Н.Тілендиев атындағы мамандандырылған мектеп-гимназия-интернатында жасанды интеллект негізінде интерактивті этикалық тренингтер, мінез-құлық сценарийлерін талдау және виртуалды кейс-стадилер ұйымдастырылып, өткізілуде. Бұл әдістер білім алушыларға өмірлік шешімдер қабылдауды, жауапкершілік пен адалдық принциптерін практикада қолдануды үйретеді.

Адал азамат қалыптастыру – тек білім беру ұйымының ғана емес, ата-ана мен қоғамның ортақ міндеті. Сондықтан тәрбие жұмысы кешенді түрде жүргізілуі қажет. Мектепте жүйелі түрде өткізілетін шаралар:

- Этикалық клубтар мен дебаттар – білім алушылардың ой-пікірін ашық айтуға, әділдік пен шынайылық құндылықтарын талдауға бағыттайды.
- Виртуалды этикалық тренингтер – жасанды интеллект арқылы әртүрлі өмірлік жағдайларды модельдеу арқылы дұрыс шешім қабылдауды үйретеді.
- Кіші ғылыми жобалар мен зерттеулер – адалдық, жауапкершілік және қоғамға қызмет тақырыптарын қамтитын жобаларды орындау арқылы практикалық дағдыларды қалыптастырады.
- Отбасылық қатысу және онлайн платформалар – ата-аналар мен мектеп арасындағы ынтымақтастықты күшейту, білім алушылардың тәрбиеге қатысты прогресін бақылау.
- Қоғамдық қызмет пен волонтерлік іс-шаралар – білім алушылардың әлеуметтік жауапкершілігін арттыруға бағытталған практикалық әрекеттер.

Осы шаралардың барлығы жасанды интеллекттің мүмкіндіктерін тиімді қолдану арқылы мектепте адамгершілік құндылықтарды өмірге енгізуге бағытталған кешенді тәрбие жүйесінің құрамдас бөлігі болып табылады. Нәтижесінде, білім алушылар тек білім алып қана қоймай, қоғамға пайдалы, адал және жауапкершілігі мол азамат ретінде қалыптасады.

Мектеп тәжірибесінде жасанды интеллектті қолдану тек ақпараттық құрал ретінде ғана емес, білім алушылардың тұлғалық дамуына ықпал ететін кешенді тәрбие ресурсы ретінде қарастырылуы қажет. Қазіргі білім беру жүйесінде цифрлық технологиялардың қарқынды дамуы педагогикалық үдерісті жаңа мазмұнмен толықтырып, оқыту мен тәрбиелеудің сапасын арттыруға кең мүмкіндіктер ашуда. Осы тұрғыдан алғанда, жасанды интеллект тек білім көзі емес, сонымен қатар білім алушылардың дүниетанымын қалыптастыратын, олардың мінез-

құлқын бағыттайтын, әлеуметтік және моральдық құндылықтарын дамытатын маңызды құралға айналып отыр.

Педагогтер жасанды интеллект технологияларын қолдануда тек техникалық дағдылармен шектелмей, оны шығармашылық және этикалық тұрғыдан тиімді пайдалануы тиіс. Өйткені кез келген цифрлық құралдың тәрбиелік әлеуеті оны қолдану тәсіліне тікелей байланысты. Жасанды интеллект негізіндегі интерактивті платформалар, виртуалды симуляциялар мен сценарийлер арқылы білім алушылар әртүрлі өмірлік жағдайларды модельдеп, сол жағдайларда дұрыс шешім қабылдауға үйренеді. Мысалы, моральдық дилеммаларға негізделген тапсырмалар арқылы олар адалдық, әділдік, жауапкершілік сияқты құндылықтарды іс жүзінде сезініп, саналы түрде таңдауға дағдыланады.

Виртуалды рефлексиялық жаттығулар білім алушылардың өзін-өзі тануына, өз әрекеттерін талдауына және бағалауына мүмкіндік береді. Бұл олардың эмоционалдық интеллектісін дамытып, өзіне және өзгелерге деген жауапкершілігін арттырады. Жасанды интеллект жүйелері білім алушының мінез-құлқы мен оқу белсенділігін талдай отырып, жеке ұсыныстар беру арқылы оның тұлғалық дамуына бағытталған кері байланыс ұсына алады. Мұндай жекелендірілген тәсіл әрбір білім алушының ерекшеліктерін ескеріп, оның әлеуетін толық ашуға жағдай жасайды.

Адал азамат тәрбиесі тек мектеп шеңберінде ғана жүзеге асырылатын үдеріс емес, ол отбасы мен қоғамның бірлескен, үйлесімді әрекетін талап етеді. Сондықтан тәрбие жұмысы кешенді түрде ұйымдастырылып, білім беру ұйымы, ата-ана және әлеуметтік орта арасындағы тығыз байланысқа негізделуі тиіс. Жасанды интеллект бұл үдерісте байланыстырушы құрал ретінде қызмет атқара алады. Мысалы, онлайн платформалар арқылы ата-аналар балалардың оқу жетістіктері мен тәртібі туралы тұрақты ақпарат алып, педагогтермен жедел кері байланыс орната алады.

Шығармашылық және ғылыми жобаларды орындау барысында жасанды интеллект құралдарын пайдалану білім алушылардың зерттеушілік қабілеттерін дамытып қана қоймай, олардың жауапкершілік сезімін қалыптастырады. Топтық жобаларда әрбір қатысушының рөлі айқындалып, ортақ нәтижеге жету үшін бірлескен әрекет тәжірибесі қалыптасады. Бұл әлеуметтік дағдыларды дамытуға, өзара құрмет пен ынтымақтастық мәдениетін нығайтуға ықпал етеді. Ал қоғамға қызмет етуге бағытталған іс-шаралар, волонтерлік жобалар білім алушылардың азаматтық белсенділігін арттырып, әлеуметтік жауапкершілігін күшейтеді.

Жасанды интеллектті тиімді қолдану білім алушылардың сыни ойлау қабілетін дамытуда ерекше маңызға ие. Ақпараттың көптігі жағдайында оларды талдай білу, шынайылығын бағалау, жалған ақпараттан ажырату – қазіргі заманның негізгі құзыреттіліктерінің бірі. Жасанды интеллект арқылы ұсынылатын түрлі дереккөздер мен аналитикалық құралдар білім алушылардың медиасауаттылығын арттырып, ақпараттық мәдениетін қалыптастырады. Бұл өз кезегінде олардың саналы шешім қабылдауына және өз көзқарасын негіздей білуіне ықпал етеді.

Тәрбие үдерісінде ұлттық құндылықтар мен заманауи технологиялардың үйлесімділігін қамтамасыз ету ерекше маңызға ие. Жасанды интеллект құралдарын пайдалану барысында ұлттық мәдениет, салт-дәстүрлер, рухани мұралар мазмұны білім беру ресурстарына енгізілуі тиіс. Мысалы, цифрлық әңгімелер, тарихи тұлғалар туралы интерактивті материалдар, ұлттық құндылықтарға негізделген тапсырмалар білім алушылардың рухани дүниесін байытып, ұлттық сәйкестігін қалыптастырады. Бұл олардың жаһандану жағдайында өз мәдениетін сақтай отырып, заманауи қоғамға бейімделуіне мүмкіндік береді.

Тәрбие жұмысында этикалық нормаларды сақтау мәселесі де ерекше назарда болуы қажет. Жасанды интеллектті қолдану барысында дербес деректерді қорғау, цифрлық қауіпсіздік, академиялық адалдық сияқты қағидалар қатаң сақталуы тиіс. Мұғалімдер білім алушыларға тек технологияны қолдануды ғана емес, оны жауапкершілікпен және этикалық

тұрғыдан дұрыс пайдалануды үйретуі керек. Бұл олардың цифрлық мәдениетін қалыптастырып, болашақта саналы азамат болуына негіз қалайды.

Адал азамат тәрбиесі – ұзақ мерзімді, жүйелі және көпқырлы үдеріс. Бұл бағытта отбасы мен мектептің өзара ынтымақтастығы шешуші рөл атқарады. Ата-аналардың тәрбие үдерісіне белсенді қатысуы, педагогтермен тұрақты байланыста болуы, бірлескен іс-шараларға қатысуы білім алушылардың тәрбиесіне оң әсер етеді. Этикалық тренингтер, пікірталастар, қоғамдық жобалар мен әлеуметтік бастамалар арқылы білім алушылар өз құндылықтарын іс жүзінде жүзеге асыруға мүмкіндік алады.

Жасанды интеллекттің білім беру және тәрбие үдерісінде үйлесімді қолданылуы – қазіргі заманның маңызды талаптарының бірі. Ол білім алушылардың тек академиялық білімін арттырып қана қоймай, олардың тұлғалық, моральдық және әлеуметтік дамуына ықпал етеді. Дұрыс ұйымдастырылған жағдайда жасанды интеллект адалдық, жауапкершілік, әділдік сияқты құндылықтарды қалыптастырудың тиімді құралына айналады. Нәтижесінде, білім беру ұйымдары қоғамға пайдалы, саналы, рухани бай, сыни ойлай алатын және өз әрекеттеріне жауап бере алатын азаматтарды тәрбиелеуге мүмкіндік алады.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қалиев С. Қазақ этнопедагогикасы. Алматы: Рауан баспасы. 2012.
2. Жарықбаев Қ. Психология негіздері. Алматы: Қазақ университеті баспасы. 2010.
3. Қасымжанов Ә. Рухани құндылықтар философиясы. Алматы: Ғылым баспасы. 1998.
4. Абай Құнанбайұлы. Қара сөздер. Алматы: Жазушы баспасы. 2002.
5. Сұлтанов Ж. Мектептегі адамгершілік тәрбие жүйесі. Алматы: Қазақ университеті баспасы. 2015.
6. Мұқашев Е. Ұлттық құндылықтар және жас ұрпақ тәрбиесі. Астана: Елбасы баспасы. 2018.
7. Өтепбергенова А. Білім беру процесінде цифрлық технологияларды қолдану. Алматы: Рауан баспасы. 2020.
8. Әбдімәлік С. Қазіргі мектепте адамгершілік тәрбиенің педагогикалық негіздері. Шымкент: Оңтүстік Қазақстан баспасы. 2019.

ӘӨЖ 37.018

ЕРЕКШЕ ОҚЫТУДЫ ҚАЖЕТ ЕТЕТІН БАЛАЛАРҒА ЦИФРЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУ

Нұржан Қарақат Тлеужанқызы

Karakat.nurzhan@bk.ru

Психология ІР білім бағдарламасының 2-курс студенті

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау, Қазақстан

Ғылыми жетекшісі, магистр - Карабаева Н.Б.

Ерекше білім беруді қажет ететін балаларға (ЕБҚБ) цифрлық технологияларды қолдану - оқу процесін жекелендіру, қолжетімділікті арттыру және танымдық қабілеттерін дамытудың тиімді құралы [1]. Арнайы қосымшалар, мультимедиялық ресурстар және интерактивті платформалар балалардың ерекшеліктеріне сай білім алуына, шығармашылығын ашуына және әлеуметтенуіне мүмкіндік береді [2].

Ерекше балалармен жұмыста цифрлық технологиялардың рөлі мен түрлері: Арнайы білім беру қосымшалары: Есту, көру немесе қозғалыс мүмкіндігі шектеулі балаларға бейімделген ойындар мен бағдарламалар олардың қабылдау деңгейін арттырады. Мультимедиялық ресурстар: Визуалды және дыбыстық материалдарды қолдану оқу материалын жеңіл түсінуге көмектеседі.

Қазіргі қоғамдағы білім жүйесін дамытуда цифрлы технологиялардың маңызы зор. Білім беруді ақпараттандыру және пәндерді ғылыми – технологиялық негізде оқыту мақсаттары алға қойылуда. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңының 11-бабының 9 тармағында оқытудың жаңа технологияларын, оның ішінде кәсіптік білім беру бағдарламаларының қоғам мен еңбек нарығының өзгеріп отыратын қажеттеріне тез бейімделуіне ықпал ететін кредиттік, қашықтан оқыту, цифрлы технологияларды енгізу және тиімді пайдалану міндеті қойылған [3].

Қазіргі кезде интернет, мобильді байланыс көздері, белсенді тақта, цифрлы технологиялар сияқты жаңа ақпараттық технологиялар кеңінен пайдаланылуда. Психологтар В. Давыдов, В.Рубцов жаңа ақпараттық технология адамның жас ерекшелігінің даму аспектісін ескере отырып, компьютерлік оқыту бағдарламасының әр түрлі формалық мазмұнында адамның жас ерекшелігіне сәйкес келуі керек деген. Студенттерді технологиялық прогрестің барлық жаңалықтары өте қызықтырып отырады. Сондықтан да тұлғаны дамыту мақсатында білім алушылардың қызығушылығы мен танымдық белсенділігін пайдалану өте маңызды рөл атқарады [4].

XXI ғасыр табалдырығын білім мен ғылымды инновациялық технологиялық бағытты дамыту мақсатымен атауымыз үлкен үміттің басты нышаны болып табылады. Ұрпағы білімді халықтың болашағы бұлыңғыр болмайды. Жас ұрпаққа мән – мағыналы, өнегелі тәрбие мен білім беру – бүгінгі күннің басты талабы екені бәрімізге белгілі. Баланың жеке тұлға ретіндегі дамуы өзіндік көзқарасының қалыптасуы, ой – өрісінің кеңеюі балабақша қабырғасында басталатыны сөзсіз. Ерекше білімді қажет ететін оқушылардың танымдық қабілеттерін жетілдіру мақсатында, олардың жеке психофизикалық ерекшеліктерін ескере отырып түзете дамыту сабақтары өткізіледі. Ерекше білімді қажет ететін оқушылардың бойындағы кемшіліктерді түзету, жан- жақты жүргізілетін оқу - тәрбие жұмысының нәтижесінде оқушыларды қоғамдық өмірге бейімдеу, сонымен қатар зейінін қалыптастыру, ойлау, есте сақтау қабілеттерін және тілдерін дамыту, яғни танымдық қызметін дамытуда оқытушылар және арнайы маман иелері (дефектолог, логопед, психолог т.б) түрлі заманауи технологияларды қолданып келеді. [5].

Цифрлық білім беру ресурстары (ЦБР) білім беру мазмұнын анықтайтын электрондық оқыту жүйесі компоненттерінің бірі болып табылады. Білім берудің жоғары сапасын қамтамасыз ету үшін, оқу үдерісінде ЦБР белсенді қолдану, бүгінгі таңда берілген бағдарлама аясындағы педагогикалық қоғамдастықтың алдында өзекті мәселелердің бірі болып табылады. [6].

Цифрлық трансформациялау идеясын әлемдік тренд деуге болады. Цифрлық технологиялар көптеген елдердің экономикасын дамытуда маңызды рөлге ие. XXI ғасыр – ақпараттандыру ғасыры екені белгілі. Ақпараттандыру технологиясы дамыған заманда мемлекетіміздің болашағы – жас ұрпаққа заман талабына сай білім беріп, жан-жақты дамуына ықпал ету болашақ педагогтерге шығармашылық ізденісті, үлкен сұранысты талап етеді. Компьютер және ақпараттық технологиялар арқылы жасалып жатқан оқыту процесі білім алушының жаңаша ойлау қабілетін қалыптастырып, оларды жүйелік байланыстар мен заңдылықтарды табуға итеріп, нәтижесінде – өздерінің кәсіби потенциалдарының қалыптасуына жол ашады. [7].

XXI ғасыр – әлем дамуының жаңа ғасыры, технологиялар мен тың жаңалықтардың, білім мен ғылымның заманы. Уақыт өте заман қарқынды дамуда. Соған орай әр күн өзгерістерге, жаңа бір тың ақпараттар мен жаңалықтарға толы. Қазіргі кезең озық идеяларды, тың шешімдерді, үлкен еңбек пен білімнің мол қорын қажет етеді. Қазіргі кезең – білімділердің кезеңі. Сол үшін де заман ағымынан қалмау, ашылып жатқан жаңалықтарға ілесу, жаңа заман көшбасшыларының қатарынан болу, бәсекеге қабілетті болу үлкен білімді талап етеді. Бүгінгі күнде басты назарда тұрған мәселе – ол білімді, ой өрісі кең, жан-жақты тұлғаларды дамыту. Себебі тәуелсіз елді өркениетті әлемге танытатын, дамыған елдер қатарында терезесін тең ететін күш – білім және білімді ұрпақ. Осы орайда ұққаным- болашақ педагогтердің жауапкершілігі зор. Ол білім алушының пәнге деген қызығушылығын арттыра отырып, білім

сапасын арттыруды көздеуі тиіс. Бұл көп ізденісті, жаңа технологияларды пайдалану шеберлігі мен жаңашылдықтың болуын талап етеді. Қазіргі цифрлық даму кезеңінде цифрлық ресурстарды пайдалану қажеттілігі де осыдан келіп туындайды. Кез келген сабақ өз мақсатына толық жету үшін оған белгілі бір әдіс-тәсілдерді тандап, саралап қолдану керектігін практикадан өту барысында ұқтым. Сабақ мақсатына жетуі үшін ең алдымен тиімді әрі дұрыс жоспарланып, сол жоспарға сай ұтымды әдіс-тәсілдердің, ресурстардың таңдалғаны жөн. Әсіресе қазіргі жаңа инновациялық технологиялар кезеңінде цифрлық білім беру ресурстарын қолданудың тиімділігі зор. Цифрлық білім беру ресурстары арқылы жасалып жатқан оқыту процесі оқушылардың жаңашыл ойлау қабілетін қалыптастырып, оларды жүйелік байланыстар мен заңдылықтарды табуға итермелейді. Практикадан өткен кездегі тәжірибемде көптеген цифрлық технологияларды пайдаланамын. Атап айтсам, learning apps, quizizz, kahoot, classMarker, canva, animoto, animaker, padlet және т.б. Learning apps, quizizz, kahoot, class Marker сервистері – интерактивті оқу-әдістемелік қосымшалар жасауға, кері байланыс алуға мүмкіндік беретін тиімді сервистер. Ал canva, animoto, animaker платформаларын сабақты түсіндіруді, сабақты өткізуді тиімді әрі қызықты етіп ұйымдастыру үшін қолдандым. Осылардың ішінде тиімділігі зор – «word wall» ресурсы. Ол интерактивті модульдердің көмегімен оқыту және оқыту процесін қолдауды, модульдерді жылдам құру мен өзгертуді, тапсырмалар базасын жинақтап, қолжетімді етуді қамтамасыз етеді. Бұл сервисте тапсырмаларды орындатудың, ұйымдастырудың сан алуан түрлері мен жолдары бар. Онда тест, салыстыру, жұбын табу, бос орындарды толтыру, мәтін енгізу, хронологиялық кесте, жіктеу, топтастыру тапсырмалары бар. Сонымен қоса ол арқылы суреттермен жұмыс жасатып, оқушылардың қызығушылығын оятатын, сабақта сергітетін тапсырмаларды да құрастыруға болады. Бұдан бөлек викториналық сұрақтар, пазл, аудио/видео контент, сөзжұмбақ т.б. модульдерін ұсынады. Болашақ педагогтің міндеті – осылардың арасынан қайсысын қай тапсырмаға қолдану тиімді екенін саралап алып, берілген тапсырманы орындауда ұтымды әрі тиімді болатынын алу. Цифрлық білім беру ресурсындағы «бос орындарды толықтыру» модулін қолдану ұтымды. Білім алушыларға қосымшаларды түсіндіргеннен кейін практикалық жұмыс ретінде алуымызға болады. Білім алушылар осы модульдің көмегімен бос тұрған орындарға интербелсенді тақта арқылы қажетті қосымшаларды қойып жазады. Ең басты тиімділігі әр модульде тапсырманың шарты жазылып, оқушылар барлық тапсырмалардан соң қанша қате жібергенін, қайсысы дұрыс емес екенін біліп, кері байланыс жасай алады. [8].

Білім беру үдерісін ақпараттандырудың негізі тек техникалық жағынан ғана емес, сонымен қатар шығармашылықты да талап етеді. Сабақ барысында көмекші болатын презентациялар, бейнероликтер тағы басқа да материалдар сапалы дизайнды, заманауи графикалық дизайнның ерекшеліктерін түсінуді қажет етеді. Сабақта бір сарынды презентациялар мен бейнематериалдарды көрсете беру білім алушының қызығушылығын төмендетіп, ынтасын түсіреді. Сондықтан сабақта canva, animoto, animaker сияқты цифрлық ресурстарды қолданудың пайдасы зор. Жаңа тақырыпты түсіндіруде де, түсіндіріп болған соң кері байланыс алуда да «canva» платформасын пайдалану ұтымды болады. Ондағы әр санат, мысалы, «жаттығу парағы» немесе «диаграмма» ондаған тақырыптық үлгілерден тұрады. Тиімділігі де осыдан көрінеді. Қазіргі қарыштап дамып келе жатқан цифрлық заманда біздің басты мақсатымыз ақпараттық -коммуникациялық технологияны жетік меңгеру және меңгерту. Ақпараттық коммуникациялық технологияны қолдану болашақ педагогке де білім алушыға да қолайлы. Сол кезде ғана сабақта теория мен практиканы ұштастыра аламыз. Тәжірибелік жұмыс жасау барысында бала теориялық білімін шыңдайды. Кез келген пәнінде ақпараттық- коммуникациялық технологияны жүйелі қолдану - пәнді оқытуда дүниенің заңдарын терең меңгертіп қана қоймайды, оның логикалық ойын дамытып, эмоциясына, сезіміне қозғау салады. Білім алушы ешкімнің көмегінсіз өз бетінше ойланып, шешім қабылдауға тырысып, дағдыланады.

Тәуелсіз мемлекетіміздің басты мақсаты өркениетті елдер қатарына көтерілу болса, ол өркениетке жетуде жан – жақты дамыған, рухани бай ұрпақтың алатын орны ерекше.

Сондықтан заман талабына сай оқыту үрдісін жетілдіре отырып, қоғам сұранысына сай жеке тұлға қалыптастыру мәселесі бойынша ақпараттық - коммуникациялық технологияларды сабақта көптеп қолдану тиімділігі артып отыр. Білім алушылардың сабаққа белсенді қатысуы, сабақты түсінуі олардың сол сабаққа деген ынтасын, қызығушылығын арттырумен тығыз байланыста. Түрлі әдіс-тәсілдер мен ресурстарды қолданып, сабаққа деген назарын аударып алу маңызды. Егер білім алушыға үшін сабақ қызықсыз әрі түсінуге қиындық туғызса, тақырыпты түсінуі де, тақырыпқа енуі де қиын болады. Осы үшін педагогке жаңашылдық, шығармашылық ізденіс пен жаңа технологияларды меңгеру шеберлігі қажет. Ол түрлі сипаттағы жаңа цифрлық білім беру ресурстарын ұтымды пайдалана алуы керек. Сондай сипаттағы қолдануға болатын және өзін де жиі қолданатын, зерделеп жүрген ресурс – animaker. Ол бейнені анимациялық сипатта жасап, оқушылардың назарын бірден аударады. Жаңа тақырыпты түсіндіру барысында, грамматикалық жаңа ережені өткенде осы ресурс арқылы жаңа анимациялық бейнені жасап, сол бейне арқылы түсіндіру өте тиімді.

Қорыта келгенде, цифрлық білім беру ресурсы біздерге болашақ педагогтерге қосымша материалдар ұсынып, сабақты шығармашылық бағытта жүргізуге жағдай жасайды. Тапсырманы тиімді ұйымдастырып, оқу мақсатына жетуге мүмкіндік береді. Сабақ мазмұнын ақпараттық коммуникациялық технологиялардың жаңа мүмкіндіктерімен толықтыруға, назарын аударуға, ақпараттарды көрнекі түрде көрсетуге бағыттайды.

Цифрландырудағы негізгі мақсат – бәсекеге қабілеттілікті арттыру, халықтың өмір сүру сапасын жақсарту, оқу-тәрбие процесін жеделдету және жеңілдету, балаларға, ұстаздарға, ата-аналарға жүктемені азайту. Ең бастысы – білім беру сапасын арттыру. Халықаралық деңгейде әртүрлі салаларда, оның ішінде жасанды интеллект және ауқымды деректер жасау саласында бәсекеге қабілетті болуға тиіс. Мемлекет басшысы атап көрсеткендей, елді цифрландыру – бұл мақсат емес, бұл – Қазақстанның абсолюттік артықшылыққа қол жеткізу құралы. Сондықтан қазіргі цифрлық білім беру – заманауи оқыту кілті деп есептеймін. [9].

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы: [Электрондық ресурс] <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtynkazakstan-halkyna-zholdauy-183555> (қаралым уақыты 02.10.2022)
2. Семаго Н.Я. и др. Инклюзивное образование как первый этап на пути к включающему обществу // Психологическая наука и образование. – 2011. – Т. 16. – №. 1. – С. 51-59.
3. Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 8 тамыздағы № 345-ІІ «Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы» Заңы (09.04.2016ж. өзгерістер мен толықтырулар енгізілген) [Электрондық ресурс] // <http://online.zakon.kz/> (қаралым уақыты 02.09.2022)
4. Мовкебаева З.А., Денисова З. А., Оралканова И. А., Жакупова Д. С. Методические рекомендации по подготовке педагогов к внедрению инклюзивного образования. - Алматы: ИП «Сагаутдинова М.Ш.», 2013. - 165 с.
5. Лебедев А. А. Инклюзивное образование в России: история развития, передовой отечественный и зарубежный опыт, стратегия становления в условиях пандемии // Образование и наука в России: состояние и потенциал развития. – 2020. – №. 5. – С. 147-192.
6. «2022-2023 оқу жылында Қазақстан Республикасының орта білім беру ұйымдарында оқу-тәрбие процесін ұйымдастырудың ерекшеліктері туралы». Әдістемелік нұсқау хат. – Нұр-Сұлтан: Ы.Алтынсаринатындағы ҰБА, 2022. – 320 б.
7. Voltz D. L. What matters most in inclusive education: A practical guide for moving forward // Intervention in School and Clinic. - 2001. - Vol. 37. - №1.- P. 23- 3, [Электрондық ресурс]: DOI:10.1177/105345120103700105 (қаралым уақыты 02.11.2022)
8. Ryndak D. L. Defining school inclusion for students with moderate to severedisabilities: What do experts say? // Exceptionality. - 2000. - Vol. 8.-№2. - P. 101 – 116 [Электрондық ресурс]: https://doi.org/10.1207/S15327035_EX0802_2 (қаралым уақыты 02.11.2022)

9. Bakke Thomas W. Existing and Emerging Technologies in Education. Monograph Series. - New York, 2014. – 101
10. Мовкебаева З. А., Оралканова И. А. Анализ состояния готовности учителей начальных классов к работе в условиях инклюзивного образования // Успехи современного естествознания. – 2014. – №. 12-5. – С. 629-634.
11. Adaeva N. A. The value of inclusive education and its development in kazakhstan // Bulletin of KazEU. – 2016. – No. 1. – pp. 18-26
12. Campa-Álvarez, R.D.L.Á., Valenzuela, B.A., Guillén-Lúgigo, M. Teaching practices and inclusive culture for vulnerable primary school groups in Sonora, Mexico, Revista Latinoamericana de Ciencias Sociales, Ninez y Juventud, (2020), 18 (2), pp. 1-17. [Электрондық ресурс]: DOI: 10.11600/1692715X.18211(қаралым уақыты 02.11.2022) ВЕСТНИК КазНПУ им. Абая, серия «Физико-математические науки», №4(80), 2022 г. 235
13. Vigo Arrazola, B., Bozalongo, J.S. Teaching practices and teachers' perceptions of group creative practices in inclusive rural schools (2014) Ethnography and Education, 9 (3), pp. 253-269. [Электрондық ресурс]: DOI: 10.1080/17457823.2014.881721 (қаралым уақыты 02.11.2022)
14. Oralbekova A. et al. Teachers' readiness to use ICT in the conditions of inclusive education // E3S Web of Conferences. – EDP Sciences, 2021. – Т. 258. – С.7-21.
15. EADSNE (2013), Information and Communication Technology for Inclusion – Developments and Opportunities for European Countries, European Agency for Development in Special Needs Education, Odense, Denmark [Электрондық ресурс]: <http://www.european-agency.org/country-information> (қаралым уақыты 02.11.2022)

ӘОЖ 343.1

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ОҚУ МОТИВАЦИЯСЫН АРТТЫРУДА ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТТІҢ МҮМКІНДІКТЕРІ

Оржанова Альбина Қанатқызы

orzhanovaa@bk.ru

7M01101-Педагогика және психология білім бағдарламасының ІІ курс магистранты,
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ, Қазақстан Республикасы

Қоғам дамуының жаңа кезеңі цифрлық технологиялардың жедел өрістеуімен, ақпараттық кеңістіктің және адам капиталы сапасына қойылатын талаптардың күрт артуымен сипатталады. Ғылым және білім саласы өзгерістердің алдыңғы шебінде орналасып, оқыту мазмұны мен әдістемесіне түбегейлі жаңғырту қажеттілігін алға шығарып отыр. Педагогикалық үдеріс енді білім мазмұнын жеткізуге бағытталуымен шектелмей, тұлғаның ішкі уәжін оятуға, танымдық белсенділігін тұрақтандыруға және дербес оқу әрекетін қалыптастыруға бағытталған күрделі жүйеге айналуға.

ҚР Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев 2023 жылғы «Әділетті Қазақстанның экономикалық бағдары» атты Жолдауында білім беру сапасын қолдану арттыруда цифрлық технологиялар мен жасанды интеллект құралдарын тиімді қолдану адам капиталын дамытудың негізгі тетігі ретінде айқындалатынын атап өтті [1]. Мемлекет басшысы оқыту үдерісін дербестендіру, білім алушылардың қабілетін ерте анықтау және оқу нәтижелерін деректерге негізделген талдау арқылы жақсарту міндетін стратегиялық басымдық деңгейіне көтерді. Аталған ұстаным білім беру жүйесінде интеллектуалды технологияларды педагогикалық мақсатта қолдану ғылыми тұрғыда негіздеуді талап етеді. Соңғы жылдары қабылданған мемлекеттік бағдарламалар мен нормативтік-құқықтық актілер білім мазмұнын жаңғыртуды, оқытуды дербестендіруді және жасанды интеллект технологияларын енгізуді кешенді түрде жүзеге асыруға бағытталған.

Ең алдымен, ҚР Оқу-ағарту министрлігі іске асырып отырған «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасының білім беру бағыты ерекше мәнге ие. Бағдарлама шеңберінде электрондық білім беру ресурстары, онлайн-платформалар және білім аналитикасы жүйелері енгізілуде [2].

Бастауыш мектеп кезеңі (шамамен 7-10 жас) оқу әрекетінің жетекші қызметке айналуымен, танымдық құрылымдардың сапалық қайта ұйымдасуымен сипатталады. Аталған жас аралығында бала ойлауы көрнекі-бейнелік сипаттан нақты-логикалық деңгейге өтеді. Ж. Пиаже анықтаған нақты операциялар кезеңінде оқушы сақталу (conservation), реттілік (seriation), топтастыру (classification) операцияларын орындай алады, дегенмен олар тек нақты әрекет пен көзбен көрінетін модельдерге сүйенген жағдайда ғана тұрақты қадыптасады. Мәселен, көлемнің сақталуы жөніндегі классикалық тәжірибеде су мөлшерін тар стақаннан кең ыдысқа құйғанда көптеген бірінші сынып оқушылары көлем өзгерді деп есептейді, ал сол процесті анимация арқылы қайта-қайта көрсету кезінде дұрыс жауап үлесі айтарлықтай артады. Демек ұғым әрекет пен бейне арқылы бекітілгенде ғана логикалық қорытынды қалыптасады.

Зейіннің тұрақтылығы ұзақ уақыт сақталмайды: психологиялық зерттеулерде 7-8 жастағы оқушының шоғырланған жұмыс уақыты орташа есеппен 7-10 минут шамасында екені көрсетіледі. Біктіярлы зейін жаңа қалыптасу кезеңінде болғандықтан, эмоционалдық және қызықты стимулдарсыз оқу әрекеті тез бәсеңдейді. Сол себептен цифрлық ортадағы интерактивті элементтер – қозғалыс, дыбыс, жауап реакциясы – зейінді сырттан ұйымдастыру қызметін атқарады. Жасанды интеллект жүйелері тапсырманы кезең-кезеңмен ұсыну, артық ақпаратты жасыру, әрекеттен кейін бірден жауап беру арқылы когнитивтік жүктемені реттейді. Дж. Суэллердің когнитивтік жүктеме теориясы бойынша, жұмыс жадындағы артық ақпарат азайған жағдайда меңгеру сапасы артады. Бейімделетін цифрлық интерфейс дәл осы механизм арқылы тиімділік береді [3].

Бастауыш сыныптағы психологиялық ерекшеліктер – нақты-бейнелік ойлау, тұрақсыз зейін, эмоциялық тәуелділік, әрекеттік таным – цифрлық бейімделетін ортада тиімді қолдау табады. Жасанды интеллект оқу мазмұнын тек жеткізуші құрал емес, танымдық процесті ұйымдастырушы реттеуші деңгейіне көтеріп, қызығушылықты тұрақты оқу мотивациясына айналдыру механизмін қамтамасыз етеді.

Жасанды интеллект негізіндегі оқу ортасы мазмұнды ұсыну формасын түбегейлі өзгертеді: ақпарат статикалық мәтін күйінде емес, көп арналы қабылдауға бейімделген динамикалық жүйе ретінде беріледі. Когнитивтік психологияда Р. Майер сипаттаған мультимедиялық оқыту қағидасы бойынша адам ақпаратты екі арна арқылы – визуалды және вербалды – өңдейді, ал осы арналардың үйлесуі есте сақтауды 1,5-2 есеге дейін арттырады. Бастауыш жастағы оқушыларда әсіресе көру-қозғалыс каналы жетекші орын алады, сондықтан жасанды интеллект көмегімен ұсынылған анимациялық модельдер ұғымның құрылымын бірден қабылдауға мүмкіндік береді [4].

Мысалы, жай бөлшекті түсіндіру барысында дәстүрлі оқытуда «1/2 – бүтіннің жартысы» деген анықтама беріледі. Интеллектуалды жүйе шеңберді бөліктерге бөліп, оқушы әрекет жасаған сайын бөліктің үлесі өзгеретінін көрсетеді, қате әрекет кезінде түсіндірме автоматты түрде өзгереді. Оқушы бөлікті дұрыс таңдағанда дыбыстық растау беріледі, ал қате жағдайда «Неліктен толық болмай қалды?» деген жетекші сұрақ ұсынылады. Осындай интерактивті кері байланыс кезінде операциялық түсіну қалыптасады, механикалық жаттау қажеттілігі төмендейді.

Диалогтік интерфейс мотивацияны күшейтетін ерекше фактор болып саналады. Бала сұрақты қайта қоюдан қорықпайды, себебі бағалау элементі әлсірейді. Зерттеулерде бастауыш жастағы оқушылардың 70%-дан астамы мұғалімге қарағанда цифрлық көмекшіге қосымша сұрақты жиі қоятыны анықталған. Себебі жүйе жауапты қысқаша, кезеңдеп және жас ерекшелігіне сай ұсынады. Мысалы, есеп шығару кезінде «қай жерден қателестім?» деген сұраққа жүйе толық шешімді бермей, тек келесі әрекетті нұсқайды – танымдық дербестік сақталады [5].

Ойынға жақын формат та маңызды. Деңгей, ұпай, прогресс шкаласы сияқты элементтер тек марапат қызметін атқармайды, әрекеттің аяқталғанын көруге мүмкіндік береді. Оқушы тапсырманы «баға алу» үшін емес, деңгейді аяқтау үшін орындай бастайды, ал деңгей аяқталған сайын күрделілік артады. Нәтижесінде сыртқы ынталандыру біртіндеп танымдық қызығушылыққа ауысады.

5-сурет. Интерактивті ұсынудың мотивациялық механизмі

Бейімделетін оқыту қағидасы оқушы әрекетінің нәтижесін үздіксіз талдау арқылы мазмұн мен тәсілді дербестендіруге негізделеді. Дәстүрлі сыныпта мұғалім бір тапсырманы бүкіл сыныпқа ортақ ұсынады, ал оқушылардың танымдық қарқыны, дайындық деңгейі, қателесу типі әртүрлі болады. Соның салдарынан бір бөлігі материалды қайталап отырады, екінші бөлігі түсінбей келесі кезеңге өтеді. Жасанды интеллект жүйелері оқушы әрекетінің әр қадамын тіркеп, жауап уақыты, қателесу жиілігі, қате типі мен көмекке жүгіну саны сияқты көрсеткіштерді талдай отырып жек оқу траекториясын қалыптастырады.

Мысалы, арифметикалық амалдарды меңгеру барысында екі таңбалы сандарды қосу тақырыбында кейбір оқушылар қателікті разрядтық құрамды түсінбегендіктен шатасады. Интеллектуалды жүйе қате құрылымын анықтап, әрқайсысына түрлі тапсырма береді: бірінші жағдайда тасымал әрекетін көрнекі модельмен бірнеше рет қайталатады, екінші жағдайда санды ондықтар мен бірліктерге жіктеу жаттығуларын көбейтеді. Бірдей тақырып болғанымен мазмұн деңгейі өзгереді. Осындай тәсіл нәтижесінде оқу уақыты қысқарады, себебі оқушы жалпы емес, нақты өзіндегі қиындықпен жұмыс істейді.

Оқу қарқынын даралау да маңызды. Психологиялық зерттеулерде бастауыш сынып оқушыларының жаңа материалды меңгеру жылдамдығы 2-3 есеге дейін айырмашылық жасайтыны көрсетілген. Орташа қарқынға бағытталған оқытуда үлгерімі жоғары оқушы қызығушылығын жоғалтады, ал баяу меңгеретін оқушы тұрақты сәтсіздік сезімін бастан көшіреді. Жасанды интеллект тапсырманың орындалу уақытына қарай келесі кезеңді автоматты реттейді: тез орындаған жағдайда күрделілік артады, ұзақ кідірсе аралық қадамдар қосылады. Мысалы, мәтіндік есеп шығаруды бір оқушыға бірден толық есеп берілсе, екінші оқушыға шартты талдау, модель құру, амал таңдау кезеңдері жеке-жеке ұсынылады. Нәтижесінде әрқайсысы өз мүмкіндігіне сай табыс тәжірибесін жинақтайды [6].

Қателікке байланысты түсіндіру тәсілін өзгерту мотивацияға тікелей әсер етеді. Көп жағдайда бала «қате» белгісін ғана көреді, ал қатенің себебін түсінбейді. Интеллектуалды жүйе дұрыс жауапты бірден ұсынбай, қателесу типіне сай жетекші сұрақ береді. Мысалы, сөз құрамын талдауда жалғау мен жұрнақты шатастырған оқушыға анықтама емес, «сөздің мағынасы өзгерді ме?» деген сұрақ қойылады. Егер оқушы жауап бермесе, сөздің екі нұсқасын

салыстыратын мысал көрсетіледі. Осындай кезеңдік қолдау метатанымдық бақылауды қалыптастырады: оқушы тек жауапты емес, ойлау жолын тексере бастайды.

Зерттеулерде бейімделетін оқыту жүйесін қолданған сыныптарда тапсырманы толық орындау үлесі шамамен 25-30% артатыны, ал көмек сұрау жиілігі біртіндеп азаятыны байқалады. Тұрақты жетістік тәжірибесі қалыптасқан сайын оқушы келесі тапсырманы бастауға дайын болады, себебі алдыңғы әрекет сәтсіздікпен емес, түсінумен аяқталады. Демек дербестендірілген траектория тек үлгерімді көтермейді, оқу әрекетінің мағыналылығын арттырып, ішкі уәждің қалыптасуына негіз қалайды [7].

Оқу әрекетінің табысты қалыптасуы тек тапсырма мазмұнына емес, оқушы алған кері байланыстың сапасына тәуелді. Бастауыш жаста бағалау нәтижеден гөрі әрекет жолын түсіндіруге бағытталған жағдайда ғана танымдық мағына қалыптасады. Дәстүрлі тәжірибеде кері байланыс көбіне сабақ соңында немесе жазба жұмыс тексерілгеннен кейін беріледі, сондықтан оқушы қателік пен әрекет арасындағы байланысты жоғалтады. Уақытша үзіліс неғұрлым ұзақ болса, соғұрлым қате кездейсоқ қабылданады, ал түсіну механизмі қалыптаспайды.

Жасанды интеллект жүйелері әрекет үстінде жауап беретіндіктен, танымдық байланыс үзілмейді. Оқушы амал орындаған сәтте экранда түсіндірме пайда болады, яғни нәтиже мен себеп қатар ұсынылады. Мысалы, көбейту кестесін меңгеруде тек «дұрыс/қате» белгілі көрсетілмейді, жүйе көбейтуді қосу арқылы қайта қарастырып көрсетеді: 4-те 3 амалын орындағанда төрт топтағы үш зат қозғалыспен біріктіріледі. Оқушы нәтижені жаттамайды, құрылымын көреді. Қате қайталанса, жүйе тапсырманы жеңілдетіп, аралық әрекет енгізеді. Жедел түсіндірме оқушыда себеп-салдарлық ойлауды қалыптастырады.

Қадамдық нұсқаулық танымдық жүктемені реттейді. Бастауыш сынып оқушысы күрделі тапсырманы тұтас күйінде қабылдай алмайды, сондықтан әрекет кезеңдерге бөлінгенде ғана мағына пайда болады. Интеллектуалды орта мәтіндік есепті бірден шештірмей, шартты бөліп көрсетеді, кейін белгісізді анықтатқызады, соңында амал таңдауды ұсынады. Әр кезең аяқталған сайын келесі әрекет ашылады. Мұндай құрылым оқушыға ойлау жоспарын ішкілендіруге мүмкіндік береді. Біраз уақыттан кейін жүйе көмек деңгейін азайтады, оқушы әрекетті өздігінен жоспарлай бастайды.

Жетекші сұрақтардың маңызы ерекше. Тікелей жауап берілген жағдайда әрекет тоқтайды, ал сұрақ қойылған жағдайда ойлау жалғасады. Мысалы, сөйлем мүшесін анықтауда «қай сөз өзгерсе, мағына өзгереді?» деген сұрақ оқушыны салыстыруға жетелейді. Қате жауапта жүйе қарсы мысал көрсетеді. Осылайша танымдық қайшылық туып, шешім іздеу белсендіріледі. Мұндай тәсіл рефлексияны қалыптастырады: оқушы дұрыс жауапты ғана емес, неге солай екенін түсіндіруге үйренеді.

Өзін-өзі бақылау дағдылары жүйелі кері байланыс арқылы дамиды. Интеллектуалды жүйе орындалған тапсырмалардың статистикасын көрсетеді: қай тақырыпта қате көп, қай әрекетке уақыт ұзақ жұмсалды. Оқушы өзінің оқу профилін көреді. Мәселен, мәтінді түсіну тапсырмаларында сұрақтың түріне байланысты нәтиже әртүрлі екені байқалады – мазмұнды түсінеді, бірақ қорытынды сұрақтарға қиналады. Осындай дерек келесі оқу әрекетінің мақсатын нақтылауға мүмкіндік береді.

4-кесте. Кері байланыстың оқу әрекетіне әсері

Кері байланыс түрі	Оқушы әрекетіне бақылау	Қалыптасатын дағды
Жедел түсіндірме	Қате мен себеп байланысын түсіну	Мағыналық меңгеру
Қадамдық нұсқаулық	Әрекетті жоспарлау	Ойлау алгоритмі
Жетекші сұрақ	Белсенді ізденіс	Логикалық талдау
Қателікке бейімделген көмек	Сәтсіздік қорқынышын азайту	Танымдық тұрақтылық
Нәтиже статистикасы	Өз мүмкіндігін бағалау	Рефлексия және өзін-өзі бақылау

4-кестеде көрсетілгендей ұйымдастырылған кері байланыс оқу әрекетін сыртқы бақылаудан ішкі реттеуге кешіреді. Оқушы тапсырманы орындаушыдан әрекетін талдаушы субъект деңгейіне өтеді, ал түсіну тәжірибесі тұрақты мотивациялық негіз қалыптастырады.

Бастауыш мектеп жағдайында жасанды интеллектті енгізу тек педагогикалық мүмкіндік емес, сонымен қатар психологиялық жауапкершілік кеңістігін қалыптастырады. Оқу мотивациясын арттыруға бағытталған цифрлық орта баланың танымдық дамуына сәйкес ұйымдастырылмаған жағдайда кері әсер беруі ықтимал. Сондықтан қолдану шекаралары мен қауіпсіздік талаптарын нақты айқындау оқу үдерісінің тиімділігін сақтаудың басты шарты саналады [8].

Алдымен танымдық тәуелділік мәселесіне назар аудару қажет. Интеллектуалды жүйе үнемі дайын көмек ұсынып отырған жағдайда оқушыда қиындықты өз бетінше жеңу стратегиясы әлсіреуі мүмкін. Психологияда «сыртқы тірекке шамадан тыс сүйену» құбылысы сипатталған: бала мәселені шешу алдында ойланбай, бірден көмекке жүгінеді. Егер жүйе әр қадамды автоматты түрде түзетсе, қателік іздеу әрекеті қалыптаспайды, ал танымдық ерік төмендейді. Сондықтан алгоритм жауапты бірден ұсынбай, уақытша кідіріс, жетекші сұрақ немесе балама әрекет ұсыну арқылы ізденісті сақтауы тиіс. Мұндай шектеу оқу мотивациясының негізгі құрамдасы – дербестік сезімін қорғайды.

Цифрлық жүктемені жас ерекшелігіне сай реттеу де маңызды талаптардың бірі. Бастауыш жаста зейін тұрақтылығы 10-15 минут шамасында сақталады, одан кейін қабылдау тиімділігі төмендейді. Экран алдында ұзақ отыру көру шаршауын ғана емес, ақпаратты үстірт қабылдауды туғызады: оқушы мазмұнды емес, әсерді қабылдай бастайды. Сол себепті интеллектуалды тапсырмалар қысқа циклдармен ұйымдастырылып, әр кезеңде әрекет түрі өзгеруі қажет – көру, айту, жазу, қозғалыс. Мысалы, мәтінді экраннан оқығаннан кейін ауызша түсіндіру немесе қағазға сызба салу ұсынылады. Цифрлық және дәстүрлі әрекеттің алмасуы когнитивтік жүктемені теңестіреді және шаршаудың алдын алады.

Педагогикалық бақылау оқу үдерісінің жетекші реттеушісі болып қала береді. Жасанды интеллект оқушы әрекеті жөнінде көп дерек жинағанымен, оның себептік мәнін өздігінен түсіндіре алмайды. Оқушы тапсырманы жылдам орындауы түсінуді емес, кездейсоқ табуды білдіруі мүмкін; керісінше ұзақ орындау терең ойлануды көрсетуі ықтимал. Осындай айырмашылықты тек мұғалім оқу контекстін ескере отырып талдай алады. Сондықтан интеллектуалды жүйе деректерді ұсынушы, ал мұғалім педагогикалық интерпретатор қызметін атқарады. Сабақта алынған нәтижелер міндетті түрде талқыланып, оқушы өз әрекетінің мағынасын түсіндіруі керек. Рефлексиясыз автоматтандырылған жаттығу механикалық дағдыға ғана әкеледі.

Қорытындылай келе, жасанды интеллект оқу мотивациясын арттыруда мазмұнды жеткізу құралы деңгейінен асып, оқу әрекетін ұйымдастыратын педагогикалық орта қызметін атқарады. Көрнекі-интерактивті ұсыну танымдық қабылдауды жеңілдетіп, бейімделетін тапсырмалар жеке мүмкіндіктерге сәйкес табыс тәжірибесін қалыптастырады. Жедел әрі түсіндірмелі кері байланыс оқушыны нәтижеге емес, ойлау тәсіліне назар аударуға бағыттайды, ал ойындандыру элементтері әрекетті ерікті түрде жалғастыруға итермелейді.

Сонымен қатар тиімділік технологияның өзіне емес, оны педагогикалық мақсатқа сәйкестендіру деңгейіне тәуелді. Мұғалімнің бағыттаушы қызметі, жас ерекшелігіне және дербестікті сақтайтын көмек үйлескен жағдайда ғана цифрлық орта тұрақты ішкі уәж қалыптастырады. Осындай бірлік барысында оқу әрекеті сыртқы бақылауға бағынатын міндеттен мағыналы танымдық қажеттілікке айналады.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Тоқаев Қ.К. «Әділетті Қазақстанның экономикалық бағдары» атты Қазақстан халқына Жолдауы [Электронды ресурсы] // Akorda.kz. – URL: <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-adiletti-kazakstannyn-ekonomikalyk-bagdari-atty-kazakstan-halkyna-zholdauy-18333>

2. ҚР Жасанды интеллект және цифрлық даму министрлігі. 2018-2022 жылдарға арналған «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасын 2018-2022 жылдары іске асыру туралы есеп [Электронды ресурс] // Gov.kz. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/maidd/documents/details/161189>
3. Sweller J. Cognitive load theory and educational technology //Educational technology research and development. – 2020. – Т. 68. – №. 1. – P. 1-16.
4. Mayer R. E. The future of multimedia learning //The Journal of Applied Instructional Design. – 2022. – Т. 11. – №. 4. – P. 69-77.
5. Clarke L., Abbott L. Young pupils', their teacher's and classroom assistants' experiences of iPads in a Northern Ireland school: "Four and five years old, who would have thought they could do that?" //British Journal of Educational Technology. – 2016. – Т. 47. – №. 6. – P. 1051-1064.
6. Repnik R., Grubelnik V. E-learning materials for 3rd grade of primary school-Physics //International Journal of Emerging Technologies in Learning (iJET). – 2010. – Т. 5. – №. 2010.
7. Magnisalis I., Demetriadis S., Karakostas A. Adaptive and intelligent systems for collaborative learning support: A review of the field //IEEE transactions on Learning Technologies. – 2011. – Т. 4. – №. 1. – P. 5-20.
8. Кужагулова Г. Е., Кайбулдаева Г. А., Пернебекова Г. Е. Бастауыш мектеп оқушыларының музыкаға танымдық қызығушылығын арттыруда жасанды интеллектіні пайдаланудың ерекшеліктері // Вестник университета Ясави. – 2025. – Т. 2. – №. 136. – С. 326-340.

ӘОЖ 372.8

ЦИФРЛЫҚ БІЛІМ БЕРУ ПЛАТФОРМАЛАРЫН ҚОЛДАНУДЫҢ ШЕТЕЛ ТІЛІН МЕҢГЕРУДЕГІ ОҚУ БЕЛСЕНДІЛІГІНЕ ЫҚПАЛЫ

Өсербай Шұғыла

7M01101 – Педагогика және психология білім бағдарламасының 2 курс магистранты
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі, п.ғ.д., профессор – Джанзакова Ш.И.

Аңдатпа. Мақалада цифрлық білім беру платформаларын қолданудың шетел тілін меңгерудегі оқу белсенділігіне ықпалы қарастырылады. Қазіргі білім беру жүйесіндегі цифрландыру үдерісі мен оның оқыту сапасына әсері талданады. Автор цифрлық платформалардың студенттердің танымдық қызығушылығын арттырудағы, оқу мотивациясын күшейтудегі және тілдік дағдыларын дамытудағы рөлін сипаттайды. Сонымен қатар, интерактивті құралдардың, геймификация элементтерінің және мультимедиялық ресурстардың оқу үдерісін тиімді ұйымдастырудағы маңызы айқындалады. Зерттеу нәтижесінде цифрлық технологияларды тиімді пайдалану студенттердің оқу белсенділігін арттырып, шетел тілін меңгеру сапасын жақсартатыны анықталды.

Кілт сөздер: цифрлық білім беру платформалары, шетел тілі, оқу белсенділігі, мотивация, интерактивті оқыту, геймификация, мультимедиялық ресурстар, онлайн оқыту, тілдік дағдылар, білім беру технологиялары.

Қазіргі білім беру жүйесі цифрландыру үдерісінің ықпалымен жаңа даму кезеңіне қадам басты. Ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың қарқынды дамуы оқыту әдістері мен құралдарын түбегейлі өзгертіп, білім алушылардың оқу белсенділігін арттыруға жаңа мүмкіндіктер ашты. Әсіресе, шетел тілдерін меңгеру барысында цифрлық білім беру платформаларын қолдану өзектілігі артып отыр. Бұл платформалар студенттердің танымдық белсенділігін күшейтіп, оқу үдерісін интерактивті, қызықты әрі тиімді етеді.

Қалыптасқан білім беру жүйесіне жасалған талдау дәстүрлі білім беру қағидалары заманауи қоғамның тұлға дамуына қоятын талаптарына сәйкес келмейтіндігіне аса назар аударады. Дәстүрлі білім беру жүйесінің мәнін психолого-педагогикалық бағалауда ең алдымен оқу-тәрбие үдерісі түпкі нәтижеге, қажетті білім, дағды, икемділікті қалыптастыруға бағыт алатыны яғни білімге бағдар қойылатыны атап өтіледі. Бұл орайда оқыту мазмұны мен құрылымы, әдістері, мен оқыту үдерісі сырттан берілген стандартқа сай толықтай келтіріледі.

Соңғы онжылдықта білім беру саласында жеке тұлғаға бағдарданған оқыту басымдыққа ие болып келеді. Бұл оқыту түрінде білім мазмұнының мәні деп тұлға өзіне жат санайтын ақпарат емес, керісінше жеке адамның өзіне көбірек тоқталу саналады. Жаңа тәсіл қалыпты оқыту мен әдістерді іске асыру стратегияларын қайта қарауды талап етті. Ал бұл болса студенттердің білімді өз бетімен игеріп, үнемі ізденіс үстінде болып, педагогтік шығармашылық дағдыларын жетілдіруге, өзекті мәселелерді талдау әрі шешуіне бейімделуіне алып келеді. Осылайша білім беру құрылымын таңдау еркіндігі, тұлғаның мәдени, интеллектуалдық өмірлік қажеттіліктерін қанағаттандыра өзін-өзі даралауға, жетілдіруге жол ашады.

Қазіргі технологиялар оқытуда компьютерді пайдалануға бағытталғандықтан оқыту жүйесінің негізін оқыту үдерісін жүзеге асыруға арналған барлық материалдары бар программалық құралдар қамтуы тиіс. Оқыту технологиясы, сондай-ақ, білім берудегі ақпараттық технологиялардың даму үдерісіне де ұмтылыс берді.

Оқытудың ақпараттық технологиясы – бұл ақпаратпен жұмыс істеуге арналған арнайы тәсілдер, программалық және техникалық құралдарды (аудио, бейне құралдар, компьютерлер, телекоммуникациялық желілер) пайдаланатын педагогикалық технология[47].

Оқыту саласында оқытудың ақпараттық технологияларының дамуына байланысты жаңа мүмкіндіктер ашылды. Ең алдымен, бұл интерактивті программалардағы диалогтық қарым-қатынас, графиканың кеңінен пайдаланылуы (суреттер, схемалар, диаграммалар, сызбалар, карталар, фотографиялар). Олардың қолданылуы оқушыға ақпаратты жаңа деңгейде беру мүмкіндігін ұсынып, оны түсінуін жақсартады, интуиция, образдық ойлау тәрізді жеке тұлғаның маңызды сапаларының дамуын қамтамасыз етеді.

Қазіргі уақытта әртүрлі оқу пәндері бойынша электронды оқу басылымдары жасалып, пайдаланылуда, олар оқу-әдістемелік материалдар (демонстрациялық, теориялық, практикалық және бақылау) кешенін, сондай-ақ, оқыту үдерісін басқаратын компьютерлік программаларды қамтиды.

Электрондық оқу басылымдарына оқу әдістемелік материалдардың төмендегідей электрондық нұсқалары жатады:

- иллюстрациялық сипаттағы компьютерлік презентациялар;
- электрондық сөздік – анықтамалықтар және оқулықтар;
- шынайы үдерістерді моделдеу мүмкіндігі бар лабораториялық практикумдер;
- жаттықтырушы программалар;
- тест жүйелері.

Шетел тілін меңгеру – күрделі әрі көпқырлы процесс. Ол тілдік дағдыларды (тыңдалым, айтылым, оқылым, жазылым) қатар дамытуды талап етеді. Дәстүрлі оқыту әдістері көбінесе мұғалімге тәуелді болса, цифрлық платформалар білім алушыға дербес жұмыс істеуге, өз қарқынымен білім алуға мүмкіндік береді. Бұл өз кезегінде оқу белсенділігінің артуына әсер етеді.

Цифрлық білім беру платформаларына онлайн курстар, мобильді қосымшалар, интерактивті жаттығулар жүйесі, бейнесабақтар мен виртуалды сыныптар жатады. Мұндай платформаларда оқу материалы мультимедиялық форматта ұсынылады: мәтін, аудио, бейне және анимация арқылы. Бұл ақпаратты қабылдауды жеңілдетіп, білім алушылардың қызығушылығын арттырады. Нәтижесінде студенттердің сабаққа қатысу белсенділігі мен оқу мотивациясы жоғарылайды.

Интерактивті жаттығулар жүйесі және шетел тілін оқытудағы рөлі.

Интерактивті жаттығулар жүйесі – студенттердің белсенді қатысуымен жүзеге асырылатын, компьютерлік немесе онлайн платформада орындалатын оқу тапсырмаларының жиынтығы. Бұл жүйе білім алушыларға өз бетімен тәжірибе жасауға, қателерін түзетуге және оқу материалын қайталауға мүмкіндік береді.

Негізгі ерекшеліктері:

1. **Белсенділік:** Оқушы тек қабылдаушы емес, ақпаратты өңдеуші және әрекет етуші ретінде қатысады.
2. **Жедел кері байланыс:** Көптеген интерактивті жаттығуларда жауапты енгізгеннен кейін жүйе дереу нәтиже береді, қателерді көрсетеді және түзету жолдарын ұсынады.
3. **Дыбыстық және визуалды қолдау:** Жаттығулар мәтін, аудио және бейне арқылы ұсынылады, бұл тыңдалым мен айтылым дағдыларын жетілдіруге ықпал етеді.
4. **Динамикалық тапсырмалар:** Тесттер, сәйкестендіру, толықтыру, сөйлем құрастыру, сөздік ойындар сияқты әртүрлі тапсырмалар студенттердің қызығушылығын сақтайды.
5. **Жеке қарқынға бейімделу:** Студент өзінің оқу деңгейіне сәйкес тапсырмаларды тандай алады, бұл оқудың тиімділігін арттырады.

Қолдану үлгілері шетел тілін оқытуда:

- **Грамматикалық жаттығулар:** Студенттер сөйлемдерді дұрыс құрылымдауды онлайн орындап, автоматты түрде түзету алады.
- **Сөздік жаттығулар:** Жаңа сөздерді сәйкестендіру, аудио тыңдау арқылы дұрыс айтылымды бекіту.
- **Диалог құру:** Интерактивті тапсырмаларда студенттер бейнематериал немесе мәтін бойынша өз диалогтарын құрастырады.
- **Тест және викториналар:** Жүйе уақыт шектеуінде немесе деңгейлік тесттер арқылы білімді бекітуге мүмкіндік береді.

Артықшылықтары:

- Студенттердің оқу белсенділігін арттырады.
- Қателіктерді ерте кезеңде түзетуге мүмкіндік береді.
- Өзіндік бақылау мен жауапкершілікті дамытуға ықпал етеді.
- Сабақ материалын меңгеруді жеделдетеді және есте сақтау қабілетін нығайтады.

Интерактивті жаттығулар жүйесі – шетел тілін оқытудағы тиімді құралдардың бірі. Ол студенттердің белсенділігін арттырып, тілдік дағдыларды кешенді түрде дамытуға мүмкіндік береді. Цифрлық платформаларда қолданылатын интерактивті жаттығулар жүйесі заманауи білім беру үдерісін тиімді ұйымдастыруға және оқу мотивациясын күшейтуге септігін тигізеді.

Бейнесабақтар және олардың шетел тілін меңгерудегі рөлі.

Бейнесабақтар – бұл білім берудің мультимедиялық форматы, онда мәтін, дыбыс, бейне және визуалды элементтер біріктіріліп, сабақ мазмұнын тиімді жеткізуге мүмкіндік береді. Шетел тілін оқытуда бейнесабақтар студенттердің оқу белсенділігін арттырудың маңызды құралдарының бірі болып табылады.

Бейнесабақтардың тиімділіктері:

1. **Көрнекілік:** Студенттер көрнекі бейне арқылы жаңа сөздерді, грамматикалық құрылымдарды және сөйлеу үлгілерін жеңіл меңгереді.
2. **Дыбыстық тәжірибе:** Тыңдалым дағдылары бейнесабақтағы аудио элементтер арқылы дамиды; сөйлеу үлгілері нақты және есте қаларлық болып беріледі.
3. **Мотивацияны арттыру:** Динамикалық, визуалды мазмұн студенттердің сабаққа деген қызығушылығын күшейтеді.
4. **Қайталау мүмкіндігі:** Бейнесабақты қалаған уақытта бірнеше рет қарауға болады, бұл өз бетімен білім алу дағдыларын дамытады.
5. **Интерактивті элементтер:** Көптеген бейнесабақтарда тесттер, сұрақ-жауап блоктары, мини-ойындар енгізіліп, студенттердің белсенділігін арттырады.

Практикалық**қолдану****мысалы:**

Мұғалім жаңа тақырыпты бейнесабақ арқылы таныстырып, студенттерге көріп, тыңдағаннан кейін интерактивті тапсырмалар ұсынады. Оқушылар бейнесабақты қайталап, өздігінен диалогтар құрап, жазба жұмыстарын орындай алады.

Бейнесабақтар шетел тілін оқытуда оқушылардың оқу белсенділігін арттыру, тыңдалым мен айтылым дағдыларын дамыту, сабақ процесін қызықты әрі нәтижелі етуге мүмкіндік береді. Цифрлық платформаларда бейнесабақтарды қолдану заманауи білім берудің негізгі компонентіне айналды.

Виртуалды сыныптар және шетел тілін оқытудағы рөлі

Виртуалды сынып – бұл студенттер мен оқытушы арасындағы оқу процесін онлайн форматта ұйымдастыруға мүмкіндік беретін интерактивті білім беру ортасы. Виртуалды сыныптар аудио, бейне, мәтін және чат құралдарын біріктіру арқылы нақты уақыт режимінде сабақ өткізуге мүмкіндік береді.

Негізгі ерекшеліктері:

1. **Қашықтықтан қатысу:** Студенттер кез келген жерде бола отырып, сабаққа қосыла алады. Бұл әсіресе шалғай аймақтардағы немесе халықаралық қатысушылар үшін тиімді.
2. **Интерактивтік:** Сабақ барысында сұрақ-жауап, пікірталас, топтық жұмыс жүргізуге мүмкіндік бар. Бұл студенттердің белсенділігін арттырады.
3. **Көрнекілік:** Виртуалды сыныптарда слайдтар, бейне, аудио және мультимедиялық ресурстарды көрсету арқылы оқу материалын тиімді жеткізуге болады.
4. **Жазбалар мен қайталау:** Сабақ жазбаларын кейінірек көруге және қайталауға болады, бұл оқу процесін өз бетімен жетілдіруге мүмкіндік береді.
5. **Басқару және бақылау:** Оқытушы студенттердің қатысуын, тапсырмаларды орындауын және белсенділігін онлайн қадағалай алады.

Қолдану үлгілері шетел тілін оқытуда:

- **Онлайн лекциялар:** Жаңа тақырыптарды түсіндіру, грамматикалық құрылымдарды көрсету, жаңа сөздерді енгізу.
- **Топтық жобалар:** Студенттер виртуалды топтарға бөлініп, диалогтар, презентациялар немесе рөлдік ойындар орындайды.
- **Пікірталастар:** Дискуссиялар арқылы сөйлеу дағдыларын жетілдіру, тілдік қорды кеңейту.
- **Сауалнама және тесттер:** Сабақ барысында интерактивті тесттер, викториналар арқылы білім деңгейін тексеру.

Артықшылықтары:

- Студенттердің оқу белсенділігін арттырады.
- Тілдік ортаға ену мүмкіндігін кеңейтеді.
- Оқыту процесін икемді және қолжетімді етеді.
- Онлайн платформада білім беру сапасын арттырады.

Виртуалды сыныптар – шетел тілін оқытуда оқу белсенділігін арттырудың және тілдік дағдыларды кешенді дамытудың тиімді құралы. Олар оқу процесін интерактивті, қызықты және нәтижелі етеді, студенттердің мотивациясын күшейтеді және заманауи білім беру талаптарына сай келеді.

Цифрлық платформалардың тағы бір маңызды артықшылығы – интерактивтілік. Тест тапсырмалары, ойын элементтері, пікірталас алаңдары, чаттар мен форумдар студенттердің белсенді қатысуын қамтамасыз етеді. Әсіресе, геймификация элементтері (ұпай жинау, деңгейден өту, марапат алу) оқу процесін қызықты етіп, білім алушыларды ынталандырады. Бұл шетел тілін үйрену барысында жиі кездесетін психологиялық кедергілерді жеңуге көмектеседі.

Сонымен қатар, цифрлық платформалар жедел кері байланыс беруге мүмкіндік береді. Автоматты тексеру жүйелері арқылы студент өз қателерін бірден көріп, түзете алады. Бұл

өздігінен білім алу дағдысын қалыптастырып, жауапкершілікті арттырады. Оқытушы да студенттердің үлгерімін онлайн бақылап, оқу процесін тиімді ұйымдастыра алады.

Шетел тілін меңгеруде коммуникация ерекше рөл атқарады. Цифрлық платформалар бұл бағытта да үлкен мүмкіндіктер ұсынады. Бейнеқоңыраулар, онлайн пікірталастар, шетелдік серіктестермен тілдік алмасу бағдарламалары студенттердің тілдік ортаға енуіне жағдай жасайды. Бұл олардың сөйлеу дағдыларын дамытып, тілдік кедергілерді азайтады.

Алайда цифрлық технологияларды қолдануда белгілі бір қиындықтар да бар. Мысалы, техникалық құралдардың жеткіліксіздігі, интернет сапасының төмендігі, студенттердің өзін-өзі бақылау дағдыларының әлсіздігі оқу тиімділігіне кері әсер етуі мүмкін. Сонымен қатар, ақпараттың шамадан тыс көп болуы назардың бөлінуіне әкеледі. Сондықтан цифрлық платформаларды тиімді пайдалану үшін педагогикалық тұрғыдан дұрыс ұйымдастыру маңызды.

Зерттеулер көрсеткендей, цифрлық білім беру платформаларын жүйелі түрде қолдану студенттердің оқу белсенділігін айтарлықтай арттырады. Олар оқу процесіне белсенді қатысып, тапсырмаларды орындауға ынталы болады, өз бетімен білім алуға дағдыланады. Бұл шетел тілін меңгерудің сапасын жақсартып, білім нәтижесін арттырады.

Қорытындылай келе, цифрлық білім беру платформалары – шетел тілін оқытудағы тиімді құралдардың бірі. Олар оқу процесін жаңғыртып, студенттердің белсенділігін арттыруға, мотивациясын күшейтуге және тілдік дағдыларын кешенді дамытуға ықпал етеді. Сондықтан қазіргі білім беру жүйесінде цифрлық технологияларды кеңінен енгізу – уақыт талабы. Бұл бағытта педагогтардың цифрлық құзыреттілігін арттыру және сапалы білім беру контентін дамыту маңызды болып табылады.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Кузнецова, Е.В. Цифровые образовательные технологии и их влияние на учебную активность студентов. – Москва: Наука, 2020. – 215 с.
2. Борисова, И.А. Интерактивные методы обучения иностранным языкам в цифровой среде. – Санкт-Петербург: Питер, 2019. – 184 с.
3. Смит, Дж. Digital Platforms in Language Learning: Motivating Student Engagement. – London: Routledge, 2021. – 230 p.
4. Johnson, R., & Lee, M. Virtual Classrooms and E-Learning Strategies for Modern Education. – New York: Springer, 2020. – 198 p.
5. Ким, С. Мультимедийные технологии и обучение иностранным языкам. – Москва: Логос, 2018. – 152 с.

ӘОЖ 37.015.3

ЦИФРЛАНДЫРУ ЖАҒДАЙЫНДА ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ САЛАУАТТЫ ӨМІР САЛТЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ: ҰЛТТЫҚ ЖӘНЕ ЗАМАНАУИ ҮДЕРІСТЕРДІҢ ӨЗАРА БАЙЛАНЫСЫ

Реймов Руслан Назарханович

reimov.r1978@gmail.com

7M01101-Педагогика және психология білім бағдарламасының II курс магистранты
Х.Досмухамедов атындағы Атырау университет. Атырау қ. Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекші, PhD, қауымдастырылған профессор - Казиев Қ.О.

Аңдатпа. Мақалада цифрландыру жағдайында жасөспірімдердің салауатты өмір салтын қалыптастырудың психологиялық және әлеуметтік ерекшеліктері қарастырылады. Ұлттық құндылықтар мен заманауи цифрлық ортаның өзара ықпалдастығы талданып, олардың жас ұрпақтың құндылықтық бағдарлары мен мінез-құлқына әсері ғылыми тұрғыда негізделеді.

Кілт сөздер: жасөспірім, салауатты өмір салты, цифрландыру, ұлттық құндылықтар, психологиялық факторлар, құндылықтық бағдар, денсаулық мәдениеті.

Жаһандану мен цифрландыру үдерістерінің қарқынды дамуы қоғамдық сананың құрылымына, әлеуметтік қатынастар жүйесіне, тұлғаның өмір салтына түбегейлі өзгерістер енгізіп отыр. Ақпараттық технологиялардың шексіз мүмкіндіктері күнделікті тіршіліктің ажырамас бөлігіне айналып, әсіресе жасөспірімдердің дүниетанымы мен мінез-құлқына тікелей ықпал етуде. Цифрлық ортада қалыптасқан жаңа өмір ырғағы физикалық белсенділіктің төмендеуіне, уақыт құрылымының өзгеруіне, сондай-ақ психоэмоционалдық тұрақсыздықтың күшеюіне әкелетін факторлар қатарын кеңейтті. Осындай жағдайда жас ұрпақтың денсаулығын сақтау мен нығайту мәселесі тек медициналық немесе педагогикалық шеңберде ғана емес, кең ауқымды әлеуметтік-психологиялық құбылыс ретінде қарастырылуда.

Қазіргі кезеңде салауатты өмір салты жеке адамның ғана емес, тұтас ұлттың стратегиялық ресурсы ретінде бағаланады. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Әділетті Қазақстан: заң мен тәртіп, экономикалық өсім, қоғамдық оптимизм» атты Жолдауында халық денсаулығы ұлттық қауіпсіздіктің маңызды құрамдас бөлігі ретінде айқындалып, жастардың физикалық, рухани дамуына ерекше назар аудару қажеттілігі атап өтілген [1]. Аталған стратегиялық бағдар қоғамдағы әрбір азаматтың денсаулық мәдениетін қалыптастырумен қатар, жасөспірімдер арасында салауатты өмір салтын орнықтыруды мемлекеттік деңгейдегі басым бағыттардың бірі ретінде бекітеді.

Ғаламдық деңгейде де аталған мәселе ерекше өзектілікке ие. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының (ДДҰ) баяндамаларында жасөспірімдердің денсаулығы қоғамның тұрақты дамуының негізгі көрсеткіштерінің бірі ретінде қарастырылып, цифрлық тәуелділік, гиподинамия, күйзеліс сияқты құбылыстардың артуы алаңдаушылық тудыратыны көрсетілген [2]. Сонымен қатар, Біріккен Ұлттар Ұйымының (БҰҰ) Тұрақты даму мақсаттары аясында сапалы білім беру, денсаулықты сақтау мен әл-ауқатты арттыру бағыттары өзара тығыз байланыста қаралып, тұлғаның үйлесімді дамуына ықпал ететін кешенді тәсілдер ұсынылады [3].

Ұлттық мәдениет пен дәстүрлі құндылықтар жүйесі жас ұрпақтың өмірлік бағдарларын қалыптастыруда айрықша маңызға ие. Қазақ халқының дүниетанымында денсаулық – тән саулығы мен жан тазалығының үйлесімі ретінде қабылданып, өмір салтымен тығыз байланыста қарастырылған. Ұрпақ тәрбиесінде қалыптасқан рухани-адамгершілік ұстанымдар, еңбекке, қозғалысқа, табиғатпен үндестікке негізделген қағидалар қазіргі заман жағдайында да өзінің мәнін жойған жоқ. Алайда цифрландыру кеңістігінде ұлттық бірегейліктің әлсіреу қаупі байқалып, жасөспірімдердің құндылықтық бағдарларында қайшылықты үрдістер орын алуда.

Осы зерттеу аясында цифрлық орта жағдайында жасөспірімдердің өмір салтына ықпал ететін психологиялық әрі әлеуметтік факторлар талданып, ұлттық және заманауи үрдістердің өзара байланысы қарастырылды. Жасөспірімдердің денсаулыққа бағытталған мінез-құлқын қалыптастыруда дәстүрлі құндылықтардың әлеуеті мен цифрлық ықпалдардың ерекшеліктері сараланып, олардың үйлесімді ықпалдасуының маңыздылығы ғылыми тұрғыда негізделді.

Қазіргі ғылыми дискурста салауатты өмір салты ұғымы тұлғаның тек физикалық саулығымен шектелмей, оның психологиялық тұрақтылығы, әлеуметтік белсенділігі мен рухани үйлесімімен тұтастыққа қарастырылады. Денсаулық феномені адамның ішкі әлемі мен сыртқы ортасының өзара ықпалдастығы нәтижесінде қалыптасатын күрделі жүйе ретінде сипатталады. Осы тұрғыда салауатты өмір салты күнделікті әрекеттер жиынтығы ғана емес, тұлғаның құндылықтық бағдарларын, өмірлік ұстанымдарын және саналы таңдауларын айқындайтын интегративті құрылым ретінде пайымдайды.

Америкалық психолог А. Маслоу адамның толыққанды дамуы өзін-өзі жүзеге асыру деңгейімен сабақтас екенін атап көрсетті, денсаулықты тұлғаның ішкі әлеуетінің ашылуымен байланысты қарастырған. Иерархиялық қажеттіліктер жүйесінде физиологиялық және

қауіпсіздік қажеттіліктерімен қатар, психологиялық әрі рухани қажеттіліктердің де орны ерекше екендігі айқындалады [4]. Мұндай көзқарас салауатты өмір салтының тек дене күтімімен шектелмейтінін, оның терең психологиялық мазмұнға ие екендігін көрсетеді.

Денсаулық психологиясы саласында М. Селигман ұсынған позитивті психология бағыты адамның әл-ауқаты мен өмір сапасын арттыруда жағымды эмоциялар, өмірлік мән мен белсенділік деңгейінің маңыздылығын негіздейді [5]. Салауатты өмір салты адамның субъективті әл-ауқатын нығайтумен тығыз байланысты қарастырылып, тұлғаның өмірге қанағаттану деңгейі оның мінез-құлқындағы денсаулыққа бағытталған таңдауларымен сабақтас екендігі дәлелденеді. Жасөспірім кезеңінде эмоциялық тұрақсыздық пен өзіндік «Мен» бейнесінің қалыптасу үдерісі жүретіндіктен, денсаулыққа қатысты ұстанымдар да осы кезеңде орнығады.

Жасөспірімдердің мінез-құлқы мен денсаулыққа арасындағы байланыс әлеуметтік-танымдық теориялар аясында терең түсіндіріледі. Канадалық ғалым А. Бандура адамның мінез-құлқы бақылау, еліктеу мен өзін-өзі реттеу механизмдері арқылы қалыптасатынын негіздеген [6]. Қоршаған ортадағы үлгілер, әсіресе цифрлық кеңістігіндегі ақпараттық ықпалдар, жасөспірімдердің өмір салтын таңдауда шешуші рөл атқарады. Денсаулыққа қатысты әрекеттердің тұрақтануы тұлғаның ішкі сенімдері мен сыртқы әлеуметтік әсерлердің үйлесіміне тәуелді сипат алады.

Салауатты өмір салтының психологиялық мазмұнында мотивациялық-құндылықтық компоненттер жетекші орынға ие. Ішкі мотивация деңгейі жоғары тұлғалар денсаулықты сыртқы талап ретінде емес, жеке маңызға ие құндылық ретінде қабылдайды. Мұндай жағдайда денсаулыққа бағытталған әрекеттер тұрақты сипатқа ие болып, өмір салтының ажырамас бөлігіне айналады. Ал сыртқы бақылауға немесе қысымға негізделген мінез-құлық көбіне уақытша сипат алып, ұзақ мерзімді нәтижеге жеткізе бермейді.

Құндылықтық бағдарлар жүйесі жасөспірім кезеңінде қарқында қалыптасатындықтан, денсаулыққа деген қатынас та осы кезеңде бекітіледі. Рухани-адамгершілік құндылықтармен ұштасқан салауатты өмір салты тұлғаның ішкі мәдениетінің көрінісі ретінде танылады. Денсаулықты сақтау мен нығайту әрекеттері саналы таңдау деңгейіне көтерілген кезде ғана тұрақты әрі нәтижелі сипатқа ие болмақ.

Жасөспірімдік кезең адам дамуының аса күрделі әрі қайшылықтарға толы сатыларының бірі ретінде сипатталады. Дәл осы шақта тұлғаның ішкі әлемінде түбегейлі өзгерістер жүріп, өзіндік сана, өмірлік ұстанымдар мен болашаққа деген көзқарас қалыптасады. Биологиялық жетілу мен әлеуметтік тәжірибенің ұштасуы жасөспірімнің психологиялық келбетін айқындап, оның өмір салтын таңдаудағы бағыттарын белгілейді. Ішкі толғаныстардың тереңдеуі, рефлексияның күшеюі, өз «Менін» іздеу үдерісі жасөспірімнің мінез-құлқына да, құндылықтық бағдарларына да ерекше реңк береді.

Америкалық психолог Э. Эриксон жасөспірімдік кезеңді «жеке тұлғалық бірегейлік пен рөлдік шатасу» арасындағы күрес ретінде сипаттап, осы кезеңде тұлғаның кім екендігіне қатысты сұрақтар алдыңғы орынға шығатынын атап өткен [7]. Өзіндік бірегейлікті қалыптастыру үдерісі өмір салтына қатысты таңдаулармен тікелей сабақтасып, денсаулыққа бағытталған мінез-құлықтың да іргетасын қалайды. Ішкі үйлесімге қол жеткізген тұлға тұрақты құндылықтарға сүйенсе, ішкі қайшылықтар басым жағдайда бейберекет әрекеттер мен тәуекелді мінез-құлыққа бейімділік байқалады.

Тұлғаның танымдық дамуын зерттеген Ж. Пиаже жасөспірімдік шақта абстрактілі ойлау қабілетінің қалыптасатынын көрсеткен. Теориялық пайымдау, болашақты болжау, ықтимал салдарды бағалау секілді когнитивтік дағдылардың дамуы жасөспірімге өмір салтын саналы түрде таңдауға негіз қалайды [8]. Дегенмен, эмоциялық тұрақсыздық пен әлеуметтік қысым жағдайында қабылданған шешімдер әрдайым рационалдық сипатқа ие бола бермейді.

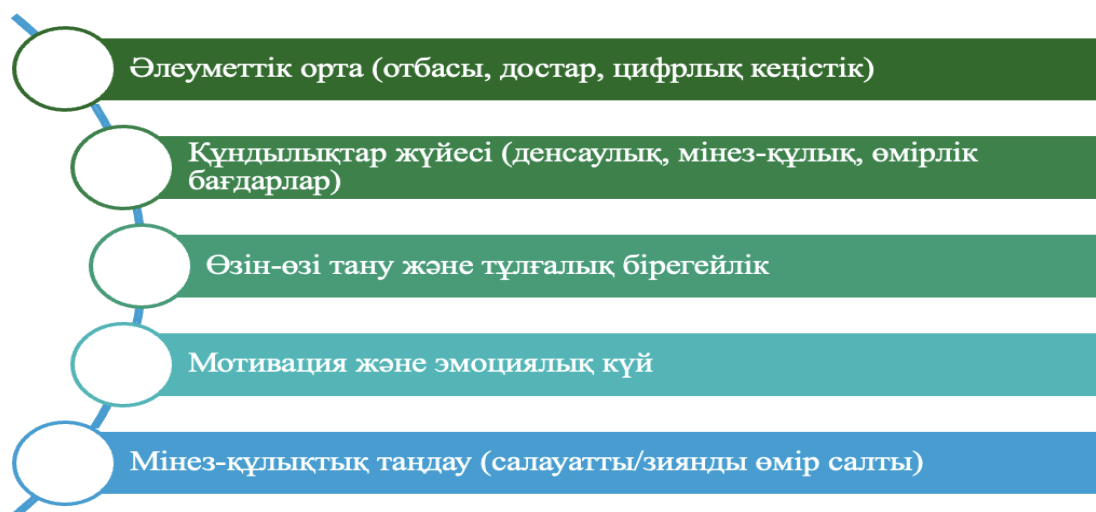
Құндылықтар жүйесінің қалыптасуы тұлғаның әлеуметтік ортасымен тығыз байланыста өрбиді. Ата-ана, құрдастар тобы, білім беру кеңістігі мен цифрлық орта жасөспірімдердің дүниетанымына ықпал ететін негізгі факторлар қатарын құрайды. Осы үдерісте тұлға өзіне маңызды деп таныған құндылықтарды іріктеп, соларға сәйкес өмір салтын қалыптастырады.

Денсаулыққа деген қатынас та осы құндылықтық құрылымның құрамдас бөлігі ретінде орнығады. Рухани байлық пен ішкі мәдениетке басымдық берілген жағдайда салауатты өмір салты табиғи қажеттілік деңгейіне көтеріледі.

Америкалық зерттеуші Л. Кольберг ұсынған моральдық даму теориясы жасөспірімдердің мінез-құлқы әлеуметтік нормалар мен ішкі ұстанымдардың өзара ықпалы негізінде қалыптасатынын дәлелдейді [9]. Жоғары деңгейдегі моральдық сана қалыптасқан жағдайда тұлға өз әрекеттерін сыртқы бақылаудан гөрі ішкі жауапкершілікке сүйене отырып реттейді. Денсаулыққа қатысты таңдаулар да осы ішкі жауапкершілікпен астасып жатады.

Өзін-өзі тану үдерісі жасөспірімнің әлеуметтік бейімделуінің өзегіне айналады. Қоғамдағы орнын айқындауға ұмтылыс, өзін өзгелермен салыстыру, әлеуметтік рөлдерді меңгеру тұлғаның ішкі тұрақтылығына ықпал етеді. Әлеуметтік орта тарапынан қабылдану қажеттілігі кей жағдайда жасөспірімді топтық нормаларға бейімделуге итермелеп, денсаулыққа зиян келтіретін мінез-құлық үлгілерінің де таралуына себеп болуы ықтимал.

Мінез-құлықтық таңдау механизмдері күрделі психологиялық процестердің нәтижесінде қалыптасады. Ішкі мотивация, эмоциялық күй, әлеуметтік ықпал мен когнитивтік бағалау жүйесі өзара әрекеттесе отырып, тұлғаның нақты әрекетіне негіз болады. Салауатты өмір салтын ұстану саналы шешім ретінде орныққан жағдайда ғана тұрақты сипатқа ие болады.

1-сурет. Жасөспірімнің өмір салтын қалыптастырудағы психологиялық факторлар жүйесі

Цифрландыру үдерісі адам өмірінің барлық саласына еніп, күнделікті тіршіліктің құрылымын түбегейлі өзгертті. Ақпараттық кеңістіктің шексіздігі мен қоожетімділігі жаңа буынның дүниетанымын қалыптастыруда жетекші факторлардың біріне айналды. Жасөспірімдердің өмір салты ендігі жерде тек физикалық ортада емес, виртуалды кеңістікте де қатар қалыптасып, олардың психологиялық дамуына көпқырлы ықпал етуде.

Қазіргі зерттеулер цифрлық ортаның жасөспірім психикасына әсері күрделі әрі екіжақты сипатқа ие екенін көрсетеді. Америкалық психолог Дж. Твенж жүргізген зерттеулерде экран алдында өткізілетін уақыттың артуы жасөспірімдердің эмоционалдық әл-ауқатына тікелей ықпал ететіні айқындалған. Әсіресе әлеуметтік желілерді ұзақ уақыт пайдалану жалғыздық сезімінің күшеюіне, өзін-өзі бағалаудың төмендеуіне алып келетіні байқалады. Сандық байланыс түрлері көбейген сайын тұлғааралық терең қарым-қатынастардың әлсіреуі де жиі тіркеледі [10].

Әлеуметтік желілер виртуалды өзіндік бейнені қалыптастыру алаңына айналып, жасөспірімдердің өзін қабылдау ерекшеліктеріне әсер етеді. Британдық ғалым Э. Пшибыльский жүргізген эмпирикалық зерттеулерде цифрлық белсенділіктің белгілі бір шектен асқан жағдайда ғана психологиялық кері әсер туғызатыны анықталған. Орташа деңгейдегі цифрлық қатысу әлеуметтік байланыстарды кеңейтуге ықпал етсе, шамадан тыс

қолдану тұлғаның ішкі тұрақтылығына нұқсан келтіреді [11]. Осы тұрғыда тепе-теңдік ұғымы негізгі категориялардың біріне айналады.

Цифрлық кеңістіктің әсерін нақты мысалдар арқылы да байқауға болады. Мәселен, халықаралық зерттеулерде жасөспірімдердің күніне 5-7 сағатқа дейін смартфон қолданатыны анықталған. Мұндай жағдайда физикалық белсенділік деңгейі төмендеп, ұйқы режимі бұзылады, когнитивтік шаршау белгілері күшейеді. Кешкі уақытта экран алдында ұзақ отыру мелатонин гормонының бөлінуіне кедергі келтіріп, ұйқы сапасының төмендеуіне әкелетіні ғылыми тұрғыда дәлелденген.

Уақыт құрылымының өзгеруі цифрландыру дәуіріндегі маңызды феномендердің бірі саналады. Бұрынғы кезеңдерде уақыт табиғи ырғақтармен реттелсе, қазіргі жағдайда уақыт ағыны фрагменттелген сипатқа ие болды. Қысқа бейнероликтер, жедел ақпарат алмасу, үздіксіз жаңартылып отыратын контент жасөспірімдердің зейінін тұрақсыз күйге түсіріп, ұзақ мерзімді шоғырлану қабілетінің әлсіреуіне ықпал етеді.

Канадалық зерттеуші Н. Карр цифрлық технологиялардың адамның ойлау құрылымына әсерін талдай отырып, терең ойлау қабілетінің біртіндеп үстірт қабылдауға ығысып бара жатқанын атап өтеді. Ақпараттың шамадан тыс көптігі когнитивтік жүктемені арттырып, шешім қабылдау үдерісін күрделендіреді [12].

Цифрлық тәуелділік мәселесі жасөспірімдер арасында кең таралған әлеуметтік-психологиялық құбылыстардың біріне айналды. Оңтүстік корейлық ғалым М. Квон әзірлеген смартфон тәуелділігін анықтау шкаласы арқылы жүргізілген зерттеулерде тәуелділік белгілерінің ерте жаста қалыптасатыны анықталған. Құрылғыдан ажырау кезінде мазасыздықтың артуы, уақытты бақылаудың әлсіреуі, нақты өмірдегі белсенділіктің төмендеуі аталған құбылыстың негізгі сипаттары ретінде көрініс табады [13].

Цифрлық орта тек қауіп көзі ретінде ғана емес, сонымен қатар жаңа мүмкіндіктер кеңістігі ретінде де бағаланады. Денсаулыққа бағытталған қосымшалар, онлайн спорттық бағдарламалар, психологиялық қолдау платформалары жасөспірімдердің өмір салтын оң бағытта өзгертуге ықпал ететін құралдар қатарын толықтырады. Дегенмен, аталған ресурстардың тиімділігі тұлғаның ішкі мәдениеті мен саналы таңдау деңгейіне тәуелді сипатта көрінеді.

Қазақ халқының дәстүрлі дүниетанымында денсаулық ұғымы тек тән саулығымен шектелмей, жан тазалығы, ой сергектігі, өмірлік үйлесіммен астасқан тұтас құбылыс ретінде қабылданған. «Тәні саудың – жаны сау» деген қағида халықтық танымда адам болмысының ішкі және сыртқы тұтастығын бейнелейді. Көшпелі өмір салты табиғатпен етене байланысқа негізделіп, қозғалыс белсенділігі, табиғи тамақтану, еңбек пен тынығудың үйлесімділігі салауатты өмірдің табиғи нормасына айналған. Осындай өмір салты жас ұрпақтың дене қуатын ғана емес, ерік-жігерін, төзімділігін, рухани беріктігін қалыптастыруға бағытталған.

Ұлттық тәрбие жүйесі тұлғаның өмір салтын айқындайтын негізгі тетіктердің бірі ретінде көрініс табады. Қазақстандық ғалым С. Қалиев ұлттық тәрбиенің өзегінде халықтың ғасырлар бойы жинақталған тәжірибесі мен рухани құндылықтары жатқанын атап көрсетеді [14]. Тәрбие үдерісінде еңбекке баулу, үлкенді құрметтеу, өзін-өзі ұстау мәдениеті, табиғатпен үйлесімді қарым-қатынас сынды қағидалар жас ұрпақтың мінез-құлқына терең сіңірілген. Осындай негізде қалыптасқан өмір салты денсаулықты сақтаудың табиғи әрі тұрақты жолы ретінде орныққан.

Ұлттық құндылықтардың жасөспірімдердің өмір салтына ықпалы заманауи зерттеулерде де көрініс табады. Қазақстандық зерттеуші Ж. Намазбаева тұлғаның құндылықтық бағдарлары оның мінез-құлқындағы тұрақтылықты айқындайтынын атап көрсетіп, ұлттық дүниетаным негізінде қалыптасқан құндылықтардың психологиялық қорғаныс қызметін атқаратынын дәлелдейді [15]. Рухани тірегі берік тұлға сыртқы ықпалдарға төзімділік танытып, өмір салтын таңдауда саналы бағыт ұстанады.

Қазіргі жаһандану жағдайында ұлттық бірегейлік мәселесі ерекше маңызға ие. Цифрлық мәдениеттің ықпалымен жасөспірімдердің құндылықтық бағдарларында өзгерістер байқалып, дәстүрлі дүниетаным мен заманауи үрдістер арасында белгілі бір алшақтық туындайды.

Әлеуметтік желілер арқылы таралатын үлгілер мен трендтер кей жағдайда ұлттық мәдениетке тән өмір салты қағидаларымен үйлеспей жатады. Осындай жағдайда ұлттық құндылықтар тұлғаның ішкі бағдаршамы қызметін атқарып, оның өмірлік таңдауына бағыт-бағдар береді.

Қызықты ғылыми байқаулардың бірі ретінде ауылдық және қалалық жасөспірімдердің өмір салтын салыстыру нәтижелерін атауға болады. Қазақстандық зерттеулерде ауылдық ортада тәрбиеленген жасөспірімдердің физикалық белсенділігі жоғары, күн тәртібі табиғи ырғаққа жақын, ал қалалық ортада цифрлық құрылғыларға тәуелділік деңгейі басым екендігі анықталған. Мұндай айырмашылықтар ұлттық өмір салты элементтерінің сақталу деңгейімен тікелей байланысты екендігі байқалады.

Ұлттық мәдениеттегі денсаулыққа қатысты ұстанымдар ұрпақтан ұрпаққа жалғасқан өмір тәжірибесі ретінде құндылықтық жүйенің негізін құрайды. Атқа міну, ұлттық ойындар, еңбекке ерте араласу, табиғат аясындағы тіршілік – осындай әрекеттердің барлығы жасөспірімнің дене әрі психикалық дамуына оң ықпал ететін факторлар ретінде көрініс табады.

Дәстүрлі құндылықтар жүйесі тұрақтылық пен сабақтастықты қамтамасыз етсе, цифрлық орта үнемі жаңарып отыратын динамикалық сипатымен ерекшеленеді. Қазақстандық ғалым С. Нұрмұратов ұлттық мәдениетті рухани тұтастықтың өзегі ретінде қарастырып, жаһандану жағдайында мәдени кодтың сақталуы тұлғаның ішкі тұрақтылығының кепілі екендігін атап өтеді [16]. Рухани негізі берік тұлға сыртқы өзгерістерге бейімделе отырып, өзіндік болмысын жоғалтпайды. Цифрлық мәдениет кеңістігінде жасөспірімдер жаңа әлеуметтік тәжірибе жинақтап, әлемдік құндылықтармен еркін танысу мүмкіндігіне ие болады. Алайда осындай ашықтық жағдайында құндылықтық бағдарлардың шашыраңқылығы да байқалады. Қазақстандық зерттеуші А.А. Айталы жастардың құндылықтық трансформациясын зерттей отырып, жаһандану ықпалының ұлттық санаға әсері көп жағдайда ішкі сүзгі механизмдерінің қалыптасу деңгейіне тәуелді екенін көрсетеді [17]. Ішкі сүзгі қызметін атқаратын ұлттық дүниетаным әлсіреген жағдайда сыртқы мәдени ықпалдар басымдыққа ие бола бастайды.

Заманауи және дәстүрлі құндылықтардың тоғысуы кей жағдайда қайшылықты сипат алады. Мәселен, ұлттық мәдениетке ұжымшылдық, үлкенді құрметтеу, табиғатпен үйлесім басты орын алса, цифрлық мәдениет көбіне жекешілдікке, жылдамдыққа, тұтынушылық бағдарға негізделеді. Осындай айырмашылықтар жасөспірімнің ішкі әлемінде құндылықтық диссонанс тудырып, мінез-құлықтық таңдауларда тұрақсыздыққа әкелуі ықтимал.

Дегенмен, аталған екі бағытты бір-біріне қарама-қарсы қою жеткіліксіз. Қазіргі ғылыми пайымдауларда олардың өзара ықпалдастығы мен синтезі алдыңғы орынға шығады. Қазақстандық педагог-ғалым А. Құсаинова білім беру кеңістігінде ұлттық мазмұн мен цифрлық технологияларды үйлестірудің маңыздылығын негіздей отырып, интеграциялық тәсілдер арқылы жүзеге асатынын атап көрсетеді [18].

Жасөспірім тұлғасының қалыптасу үдерісінде интеграциялық үрдістер ерекше мәнге ие. Цифрлық құралдар ұлттық мәдениетті таныту мен насихаттаудың жаңа арналарын қалыптастырып, дәстүрлі құндылықтарды заманауи форматта ұсынуға жол ашады. Мәселен, ұлттық ойындардың цифрлық нұсқалары, онлайн мәдени платформалар, білім беру ресурстары жасөспірімдердің қызығушылығын арттыра отырып, ұлттық мұрамен байланысын күшейтеді.

Қорытындылай келе, жаһандану мен цифрландыру кеңістігінде қалыптасып отырған жаңа әлеуметтік шындық жасөспірімдердің өмір салты мен құндылықтық бағдарларына терең ықпал етіп, салауатты өмір салтын тұлғаның рухани, психологиялық әрі мәдени тұтастығымен сабақтастыра қарастыруды талап етеді. Ұлттық дүниетанымға негізделген тәрбиелік әлеует пен заманауи цифрлық ортаның өзара үйлесімді ықпалдастығы ғана жас ұрпақтың саналы, тұрақты әрі дені сау өмірлік ұстанымдарын қалыптастыруға негіз болмақ, ал мұндай үйлесім тұлғаның ішкі мәдениетін нығайтып, қоғам дамуының сапалық деңгейін айқындайтын маңызды фактор ретінде танылады.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Тоқаев Қ.Ж. Әділетті Қазақстан: заң мен тәртіп, экономикалық өсім, қоғамдық оптимизм: Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2024 жылғы 2 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауы [Электронды ресурс] / Adilet.zan.kz. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K24002024_1/info
2. World Health Organization. Adolescent health and well-being [Электронды ресурс]. – Geneva: WHO, 2021.
3. United Nations. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development [Электронды ресурс]. – New York: UN, 2015.
4. Maslow A.H. Motivation and personality: motivation and personality: unlocking your inner drive and understanding human behavior by AH Maslow. – Prabhat Prakashan, 2023.
5. Seligman M.E.P. Authentic happiness: Using the new positive psychology to realize your potential for lasting fulfillment. – Simon and Schuster, 2002.
6. Bandura A. Social cognitive theory: An agentic perspective // Annual review of psychology. – 2001. – Т. 52. – №. 1. – P. 1-26.
7. Erikson E. H. Identity: Youth and crisis. – Norton, 1968. – Т. 68.
8. Piaget J. The psychology of intelligence. – Routledge, 2005.
9. Snarey J.R. Lawrence Kohlberg: Moral biography, moral psychology, and moral pedagogy // Portraits of pioneers in developmental psychology. – Psychology Press, 2012. – P. 277-296.
10. Twenge J.M. The costs of overprotecting the young-iGen: why today's super-connected kids are growing up less rebellious, more tolerant, less happy-and completely unprepared for adulthood-and what that means for the rest of Us // Journal of Psychology. – 2017. – P. 1-13.
11. Przybylski A.K., Weinstein N.A large-scale test of the goldilocks hypothesis: quantifying the relations between digital-screen use and the mental well-being of adolescents // Psychological science. – 2017. – Т. 28. – №. 2. – P. 204-215.
12. Carr N. The shallows: What the Internet is doing to our brains. – WW Norton & Company, 2020.
13. Kwon M., Lee J.Y., Won W.Y., Park J.W., Min J.A., Hahn, C., ... & Kim, D. J. Development and validation of a smartphone addiction scale (SAS) // PloS one. – 2013. – Т. 8. – №. 2. – P. e56936.
14. Қалиев С. Қазақ этнопедагогикасының теориялық негіздері мен тарихы. – Алматы: Қазақ университеті, 2003. – 280 б.
15. Намазбаева Ж.И. Психология: оқулық. – Алматы: Қазақ университеті, 2005.
16. Нұрмұратов С. Е. Рухани құндылықтар әлемі: әлеуметтік философиялық талдау // Алматы, ҚР БҒМ Философия және саясаттану институты. – 2000. – Т. 178.
17. Айталы А.А. Рухани кемелдік. – Ақтөбе, 2019. – 24 б.
18. Жангозиева М. Білім беруді цифрландыру жағдайында инновациялық білім беру технологияларын пайдалануға болашақ педагогтарды даярлау // Абай атындағы ҚазҰПУ хабаршысы. Серия: Психология. – 2020. – Т. 64. – №. 3. – Б. 42-47.

БАСТАУЫШ БІЛІМ БЕРУДЕ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ҚҰРАЛДАРЫН ТИІМДІ ПАЙДАЛАНУ

Сабитова Динара Мұратқызы

«Білім берудегі менеджмент» мамандығының магистранты,
Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ, Қазақстан
Ғылыми жетекші, п.ғ.к., профессор - Туленова У.Т.

Аңдатпа. Бұл мақалада бастауыш білім беруде жасанды интеллект құралдарын тиімді пайдаланудың негізгі шарттары қарастырылады. Жасанды интеллекттің оқушылардың танымдық қызығушылығын арттырудағы, оқу үдерісін жекелендірудегі және мұғалімнің кәсіби қызметін қолдаудағы мүмкіндіктері талданады. Сондай-ақ, цифрлық сауаттылықты қалыптастыру, педагогтың әдістемелік дайындығы және қауіпсіз әрі этикалық қолдану талаптарының маңыздылығы айқындалмақ.

Кілт сөздер: Бастауыш білім беру, жасанды интеллект, цифрлық технологиялар, оқытуды дараландыру, педагогтің цифрлық құзыреттілігі, білім беру үдерісі.

Қазіргі қоғамның қарқынды цифрлануы білім беру жүйесіне жаңа талаптар қойып отыр. Соның ішінде бастауыш білім беру сатысында оқыту үдерісін жаңғырту, оқушылардың жеке ерекшеліктерін ескере отырып сапалы білім беру маңызды міндеттердің бірі болып табылады. Осы тұрғыда жасанды интеллект құралдары оқу мазмұнын тиімді ұйымдастыруға, оқытуды дараландыруға және білім алушылардың оқу мотивациясын арттыруға кең мүмкіндіктер ұсынады. Дегенмен, бастауыш сынып оқушыларының жас ерекшеліктерін, психологиялық даму деңгейін және қауіпсіздік мәселелерін ескере отырып, жасанды интеллект құралдарын орынды әрі мақсатты пайдалану қажет. Сондықтан бастауыш білім беруде жасанды интеллектті тиімді қолданудың педагогикалық, әдістемелік және технологиялық шарттарын айқындау – өзекті ғылыми-практикалық мәселе болып табылады.

Жасанды интеллект – оқыту процесін жекелендіру, тиімді әдістерді енгізу және оқушылардың оқу мотивациясын арттыру үшін қолданылатын маңызды құралдардың бірі. Бастауыш мектеп жасындағы балалардың танымдық белсенділігі мен қызығушылығын арттыру – білім сапасын көтерудің негізгі факторларының бірі. ЖИ негізінде әзірленген интеллектуалды жүйелер, геймификация, интерактивті оқу материалдары мен бейімделген оқыту әдістері баланың оқу процесіне деген ынтасын арттыруға көптеген көмегін тигізеді. Жасанды интеллект технологияларын бастауыш сыныпта қолдану – оқушылардың мотивациясын арттырудың жаңа мүмкіндіктерін ашады. Интерактивті платформалар, жекелендірілген оқыту бағдарламалары, ойын элементтері және бейімделген тапсырмалар арқылы балалардың білімге деген қызығушылығы мен ынтасы жоғарылайтыны анықталды.

Жасанды интеллект білім берудегі инновациялық тәсілдердің бірі болып табылады, ол оқушылардың белсенділігін арттыруға, жекелендірілген оқытуды қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Бастауыш сыныптарда оқушылардың оқуға деген қызығушылығын ояту және сақтау өте маңызды. Жасанды интеллект оқу процесін қызықты және интерактивті ете отырып, оқушылардың мотивациясын арттыруға көмектеседі. Әрбір оқушының қабілеті мен оқу қарқыны әртүрлі болып келеді. Жасанды интеллект әрбір оқушыға жеке оқу бағдарламасын құруға, олардың қиындықтарын анықтап, дер кезінде көмек көрсетуге мүмкіндік береді. Жекелендірілген оқыту оқушылардың өзіне деген сенімін арттырып, олардың оқуға деген қызығушылығын оятады. Жасанды интеллект мұғалімдердің жұмысын жеңілдетіп, олардың уақытын үнемдейді. Мұғалімдер оқушыларға жеке көңіл бөлуге, олардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға көбірек уақыт бөле алады. Жасанды интеллект мұғалімдерге оқытудың жаңа әдістерін меңгеруге, олардың кәсіби тұрғыдан дамуына көмектеседі.

Жасанды интеллект (ЖИ) – деректерді талдау, үйрену және шешім қабылдау қабілетіне ие заманауи цифрлық технологиялар жиынтығы. Бастауыш білім беру үдерісінде ЖИ құралдары оқушылардың білім деңгейін анықтауға, оқу материалын даралап ұсынуға, кері байланысты жедел қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Мысалы, интеллектуалды оқыту платформалары оқушының тапсырманы орындау жылдамдығы мен қателерін талдай отырып, оның жеке оқу траекториясын қалыптастырады. Бұл бастауыш сынып оқушыларының оқу үлгерімін арттырып қана қоймай, өзіне деген сенімділігін де нығайтады.

Бастауыш білім беру кезеңінде ЖИ құралдарын қолданудың ең басты шарттарының бірі – педагогтің кәсіби және цифрлық құзыреттілігі. Мұғалім жасанды интеллект мүмкіндіктерін терең түсініп, оны оқу мақсаттарына сай орынды пайдалана білуі қажет. Сонымен қатар, оқыту үдерісінде ЖИ құралдары дәстүрлі әдістерді толықтырып, оқушы мен мұғалім арасындағы тікелей қарым-қатынасты алмастырмауы тиіс. Бастауыш сынып оқушылары үшін мұғалімнің жетекші рөлі, эмоционалдық қолдауы және тәрбиелік ықпалы ерекше маңызға ие.

Жасанды интеллект құралдарын қолданудың маңызды шарттарының бірі – оқытуды дараландыру қағидатын жүзеге асыру. Әрбір бастауыш сынып оқушысының қабылдау деңгейі, оқу қарқыны және танымдық қызығушылығы әртүрлі болғандықтан, ЖИ негізіндегі жүйелер осы ерекшеліктерді ескеруге мүмкіндік береді. Адаптивті оқыту бағдарламалары оқушылардың біліміндегі олқылықтарды анықтап, соған сәйкес қосымша тапсырмалар ұсынады. Бұл тәсіл оқушылардың оқу мотивациясын арттырып, өз бетінше білім алу дағдыларын қалыптастырады.

Бастауыш сынып оқушыларының жас ерекшеліктеріне байланысты жасанды интеллект құралдарын қолдану шектеулі әрі бақылауда болуы тиіс. Экран алдында ұзақ отыру, шамадан тыс цифрлық контент баланың психологиялық дамуына кері әсер етуі мүмкін. Сондықтан ЖИ құралдары ойын элементтерімен, көрнекілікпен және қысқа тапсырмалармен үйлестірілуі қажет. Бұл оқушылардың назарын тұрақтандырып, оқу үдерісінің тиімділігін арттырады. Жасанды интеллект құралдарын тиімді пайдаланудың маңызды шарттарының бірі – ақпараттық қауіпсіздік пен этикалық нормаларды сақтау. Оқушылардың жеке деректерін қорғау, жас ерекшеліктеріне сай емес ақпараттан шектеу және цифрлық ортада қауіпсіз мінез-құлықты қалыптастыру басты назарда болуы тиіс. Мұғалім мен ата-ананың бірлескен бақылауы арқылы ЖИ құралдарын қауіпсіз әрі мақсатты қолдану бастауыш білім беру сапасын арттырудың кепілі бола алады.

Бастауыш білім беруде жасанды интеллектті (ЖИ) тиімді қолдану — тек технология енгізу емес, ол тұтас педагогикалық жүйені жаңартуды талап етеді. Бұл үдеріс үш негізгі шартқа сүйенеді: педагогикалық, әдістемелік және технологиялық.

1. Педагогикалық шарттар

ЖИ қолдану ең алдымен оқушының дамуына бағытталуы тиіс.

- Жеке тұлғаға бағытталған оқыту: ЖИ әр оқушының деңгейіне, қарқынына, қызығушылығына сай тапсырмалар ұсыну.

- Сыни ойлауды дамыту: Балалар ЖИ берген ақпаратты талдап, салыстырып, дұрыс-бұрысты ажырата білуі.

- Цифрлық сауаттылық: Оқушыларға ЖИ-мен жұмыс істеудің этикасы мен қауіпсіздігін үйрету маңызы.

- Мұғалімнің жетекші рөлі: ЖИ мұғалімді алмастырмайды, керісінше оның жұмысын толықтырады.

2. Әдістемелік шарттар

ЖИ-ді сабақта тиімді қолдану үшін нақты әдістер мен тәсілдер қажет.

- Сабақ құрылымына енгізу: ЖИ-ді кіріспе, негізгі бөлім, қорытынды кезеңдерде мақсатты пайдалану.

- Интерактивті тапсырмалар: Мысалы, мәтін құрастыру, сұрақ-жауап, ойын элементтері арқылы оқыту.

- Бағалау жүйесі: ЖИ көмегімен қалыптастырушы бағалау (feedback) ұйымдастыру.

- Пәнаралық байланыс: ЖИ-ді тіл, математика, дүниетану сабақтарында кешенді қолдану.

3. Технологиялық шарттар

ЖИ қолдану үшін қажетті инфрақұрылым мен құралдар болуы тиіс.

- Қолжетімді платформалар: ChatGPT, Kahoot!, Quizizz сияқты құралдарды пайдалану.

- Интернет және құрылғылар: Мектептерде тұрақты интернет пен компьютер болуы қажет.

- Деректер қауіпсіздігі: Оқушылардың жеке мәліметтерін қорғау.

Қорытындылай келе, бастауыш білім беруде жасанды интеллект құралдарын тиімді пайдалана білу білім беру үдерісінің сапасын арттыруға және оқушылардың жеке білім алу қажеттіліктерін ескеруге мүмкіндік береді. Жасанды интеллект оқытуды дараландыруды жүзеге асырып, оқу мотивациясын арттыруға, білім нәтижелерін жүйелі бақылауға жағдай жасайды. Алайда, жасанды интеллект құралдарын қолдану педагогтің кәсіби шеберлігімен, цифрлық құзыреттілігімен және әдістемелік дайындығымен тығыз байланысты. Бастауыш сынып оқушыларының жас және психологиялық ерекшеліктерін ескеру, ақпараттық қауіпсіздік пен этикалық талаптарды сақтау – жасанды интеллектті тиімді пайдаланудың негізгі шарттары болып табылады. Сондықтан жасанды интеллект құралдары дәстүрлі оқыту әдістерін толықтыратын, білім беру үдерісін жетілдіруге бағытталған көмекші құрал ретінде қарастырылуы тиіс. Бұл өз кезегінде бастауыш білім беру жүйесінің заманауи талаптарға сай дамуына және сапалы білім беруге негіз қалайды.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Әбенова З.Ә. Цифрлық білім беру: теориясы мен тәжірибесі. – Алматы: Ұлағат, 2021.
2. Ахметова А.Б. Жасанды интеллект және білім беру: мүмкіндіктер мен болашағы // Педагогика және психология. – 2022. – №2. – Б. 45-52.
3. Кенжеханова А.Ж. Мұғалімдердің цифрлық құзыреттілігін дамыту жолдары // Білім берудегі жаңа технологиялар. – 2021. – №4.
4. Нұрғожина С.К. Мұғалімнің кәсіби құзыреттілігі және заманауи талаптар. – Астана: Фолиант, 2022.
6. Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты Akorda.kz: www.akorda.kz/en/president-kassym-jomart-tokayev-held-the-first-meeting-of-the-council-for-the-development-of-artificial-intelligence-191541?utm_source=chatgpt.com
7. Ермекбаева Б.Т. Бастауыш сынып мұғалімдерінің заманауи даярлығы. – Алматы: Рауан, 2020.
8. Нұрланова Қ.Ш., Есенов Е.Б. – Жасанды интеллект негіздері. – Алматы, 2020.
9. Омаров Б. Ақпараттық жүйелер және жасанды интеллект. – Астана, 2021.
10. Елубаев К. Жасанды интеллект және нейрожүйелерге кіріспе. – Алматы, 2022.

ӘОЖ 37.013.2

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫ СТУДЕНТТЕРІНДЕ АКАДЕМИЯЛЫҚ АДАЛДЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ШАРТТАРЫ

Сагинбаева Анар Жуматовна

anargul202180@gmail.com

7М01101 - Педагогика және психология білім бағдарламасының І курс магистранты,
Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі, п.ғ.к., профессор - Койшигулова Л.Е.

Аңдатпа. Мақалада жоғары оқу орны студенттерінде академиялық адалдық құндылықтарын қалыптастырудың педагогикалық шарттары кешенді ғылыми тұрғыда қарастырылады. Қазіргі жоғары білім беру кеңістігінде академиялық адалдық білім

сапасының маңызды индикаторы ретінде танылып, студенттердің интеллектуалдық дербестігін, ғылыми жауапкершілігін және этикалық ұстанымдарын айқындайтын негізгі факторлардың бірі болып табылады. Осыған байланысты зерттеудің мақсаты – академиялық адалдықты қалыптастыруға ықпал ететін тиімді педагогикалық шарттарды анықтау, олардың мазмұнын теориялық тұрғыда негіздеу және тәжірибелік жолмен нәтижелілігін дәлелдеу болып табылады.

Зерттеу аралас әдіснамаға (сандық және сапалық) негізделіп, жоғары оқу орны студенттерінің академиялық мінез-құлқы, құндылықтық бағдарлары, плагиатқа көзқарасы және оқытушылардың педагогикалық тәжірибесі кешенді түрде талданды. Эмпирикалық бөлімде эксперименттік және бақылау топтары салыстырылып, арнайы ұйымдастырылған педагогикалық ықпалдардың әсері анықталды. Атап айтқанда, академиялық адалдыққа бағытталған білім беру модулі, интерактивті оқыту әдістері (кейс-талдау, пікірталас), цифрлық құралдарды (Turnitin) қолдану және рефлексиялық практикалар студенттердің академиялық мәдениетін қалыптастырудағы тиімді құралдар ретінде қарастырылды.

Зерттеу нәтижелері академиялық адалдықты қалыптастырудың тиімділігі оның жүйелілігіне, яғни педагогикалық, тұлғалық және институционалдық факторлардың өзара үйлесімді әрекетіне байланысты екенін көрсетті. Эксперименттік топта академиялық адалдық деңгейінің айтарлықтай артуы, плагиат көрсеткішінің төмендеуі және студенттердің этикалық жауапкершілігінің күшеюі анықталды. Сонымен қатар студенттердің академиялық жазу дағдыларының жақсаруы, өзіндік жұмысқа деген жауапкершілігінің артуы және рефлексиялық қабілеттерінің дамуы сапалық өзгерістер ретінде тіркелді. Зерттеу академиялық адалдықты қалыптастыруды тек бақылау немесе жазалау механизмі ретінде емес, студенттің ішкі құндылықтық жүйесін қалыптастыруға бағытталған педагогикалық үдеріс ретінде қарастыру қажеттігін негіздейді. Практикалық тұрғыдан алғанда, жоғары оқу орындарында академиялық адалдық мәдениетін қалыптастыру үшін арнайы оқу модульдерін енгізу, цифрлық бақылау және талдау құралдарын жүйелі пайдалану, сондай-ақ оқыту үдерісінде рефлексия мен сыни ойлауды дамытуға бағытталған әдістерді кеңінен қолдану ұсынылады.

Түйін сөздер: академиялық адалдық, педагогикалық шарттар, жоғары білім беру, академиялық мәдениет, плагиат, құндылықтық бағдар, рефлексия, цифрлық құралдар.

Кіріспе

Қазіргі жаһандану жағдайында жоғары білім беру жүйесінің сапасы тек кәсіби құзыреттілік деңгейімен ғана емес, сонымен қатар білім алушылардың академиялық адалдық қағидаларын ұстану дәрежесімен де айқындалады. Соңғы онжылдықтағы халықаралық зерттеулер академиялық адалдықтың жоғары білім беру сапасының ажырамас компоненті екенін дәлелдейді. Мәселен, Триша Бертрам Галлант академиялық адалдықты білім беру ұйымдарының этикалық экожүйесінің өзегі ретінде қарастырып, оның тек ережелер жиынтығы емес, институционалдық мәдениет пен тұлғалық жауапкершілікке негізделген кешенді феномен екенін атап өтеді. Ал Томас Бретаг жүргізген зерттеулерде академиялық адалдықтың сақталуы білім сапасын арттырумен тікелей байланысты екені көрсетіліп, адалдық мәдениеті қалыптасқан университеттерде студенттердің оқу нәтижелері мен ғылыми өнімділігі жоғары болатыны дәлелденген [1].

Академиялық адалдық ұғымы қазіргі педагогикалық ғылымда студенттің интеллектуалдық дербестігін, авторлық жауапкершілігін және ғылыми этиканы сақтауын қамтамасыз ететін құндылықтық бағдар ретінде түсіндіріледі. Тереза Фишман академиялық адалдықтың негізінде адалдық, сенім, әділдік, құрмет және жауапкершілік сияқты әмбебап құндылықтар жатқанын атап өтеді. Бұл тұрғыдан алғанда, академиялық адалдық сыртқы бақылау нәтижесі емес, тұлғаның ішкі моральдық ұстанымдарының көрінісі ретінде қалыптасуы тиіс.

Сонымен қатар, академиялық адалдық мәселесі студенттердің мінез-құлқын түсіндіретін әлеуметтік-педагогикалық теориялармен де тығыз байланысты. Лев Выготскийдің әлеуметтік-мәдени теориясына сәйкес, тұлғаның құндылықтары әлеуметтік

өзара әрекет барысында қалыптасады, яғни академиялық адалдық та оқыту ортасының ерекшеліктеріне тәуелді. Ал Альберт Бандура әлеуметтік үйрену теориясында мінез-құлықтың модельдеу арқылы қалыптасатынын дәлелдей отырып, оқытушының академиялық мәдениетті ұстануы студенттер үшін шешуші фактор болатынын негіздейді [2].

Қазақстандық жоғары оқу орындарының тәжірибесі көрсетіп отырғандай, академиялық адалдық мәселесі бүгінгі таңда ерекше өзектілікке ие. Плагиат, дайын жұмыстарды пайдалану, бақылау формаларында көшіру сияқты құбылыстар тек жеке студенттің оқу нәтижесіне ғана емес, тұтас білім беру жүйесінің беделіне және сапасына кері ықпал етеді. Бұл туралы Кэрол Парк зерттеулерінде де айтылып, академиялық бұзушылықтардың кең таралуы көбінесе студенттердің академиялық жазу дағдыларының жеткіліксіздігімен және талаптардың дұрыс түсіндірілмеуімен байланысты екені көрсетілген.

Осыған байланысты академиялық адалдықты студент тұлғасының ішкі ұстанымына айналдыруға бағытталған педагогикалық шарттарды айқындау ғылыми және практикалық тұрғыдан маңызды міндеттердің бірі болып табылады. Қазіргі зерттеулер (Т. Бретаг, Т. Бертрам Галлант, Т. Фишман) академиялық адалдықты тиімді қалыптастыру үшін институционалдық саясат, педагогикалық қолдау және студенттің рефлексиялық дамуының бірлігін қамтамасыз ету қажет екенін көрсетеді. Сондықтан бұл зерттеу жоғары оқу орны студенттерінде академиялық адалдық құндылықтарын қалыптастырудың тиімді педагогикалық шарттарын анықтауға және олардың нәтижелілігін тәжірибелік тұрғыда негіздеуге бағытталған [3].

Зерттеу аралас (сандық және сапалық) әдіснама негізінде ұйымдастырылды, бұл академиялық адалдық құндылықтарының қалыптасу үдерісін кешенді түрде талдауға мүмкіндік берді. Зерттеу базасы ретінде Қазақстанның екі жоғары оқу орны таңдалып, жалпы іріктеме көлемі $N = 60$ студентті (1–3 курс) қамтыды. Оның ішінде 30 студент эксперименттік топқа, ал 30 студент бақылау тобына бөлінді. Сонымен қатар зерттеу сапасын арттыру мақсатында 10 оқытушы қатыстырылып, олардың педагогикалық тәжірибесі мен академиялық адалдықты қалыптастырудағы рөлі қосымша дерек көзі ретінде қарастырылды.

Зерттеу бірнеше өзара байланысты кезеңдер арқылы жүзеге асырылды. Алғашқы диагностикалық кезеңде студенттердің академиялық адалдық деңгейі, плагиатқа деген көзқарасы және көшіру әрекеттерінің жиілігі анықталды. Бұл үшін 25 сұрақтан тұратын Likert шкаласына негізделген сауалнама қолданылып, студенттердің академиялық мінез-құлқы мен құндылықтық бағдарлары сандық көрсеткіштер арқылы өлшенді. Сонымен қатар бастапқы жазба жұмыстарын талдау арқылы плагиат деңгейі анықталып, академиялық жазу дағдыларына баға берілді [4].

Қалыптастырушы кезеңде эксперименттік топқа бағытталған арнайы педагогикалық ықпалдар енгізілді. Атап айтқанда, академиялық адалдыққа арналған 8 апталық білім беру модулі жүзеге асырылып, оның мазмұнына академиялық жазу негіздері, дереккөздермен жұмыс істеу мәдениеті және плагиаттың алдын алу жолдары енгізілді. Сонымен қатар кейс-талдау және пікірталас әдістері арқылы студенттердің этикалық ойлау қабілеті мен сыни талдау дағдылары дамытылды. Оқу үдерісінде Turnitin жүйесі қолданылып, студенттер өз жұмыстарындағы сәйкестіктерді анықтап, қателерін түзетуге мүмкіндік алды. Бұған қоса, рефлексиялық күнделік жүргізу арқылы студенттердің өз әрекеттерін бағалау және академиялық жауапкершілікті саналы түрде түсінуі қамтамасыз етілді. Бақылау тобында дәстүрлі оқыту әдістері өзгеріссіз қалдырылды [5].

Қорытынды кезеңде қайта диагностика жүргізіліп, бастапқы және соңғы нәтижелер салыстырылды. Бұл кезеңде сандық деректермен қатар сапалық мәліметтер де талданып, студенттердің академиялық адалдыққа деген көзқарасындағы өзгерістер анықталды. Зерттеу барысында қолданылған құралдарға академиялық адалдық деңгейін өлшеуге арналған шкала, Turnitin жүйесі арқылы плагиатты анықтау және жартылай құрылымдалған сұхбат әдісі кірді.

Алынған деректерді өңдеу барысында дескриптивті статистика, Студенттің t -критерийі және Пирсон корреляция коэффициенті қолданылып, эксперименттік және бақылау топтары арасындағы айырмашылықтардың статистикалық мәнділігі анықталды. Осылайша,

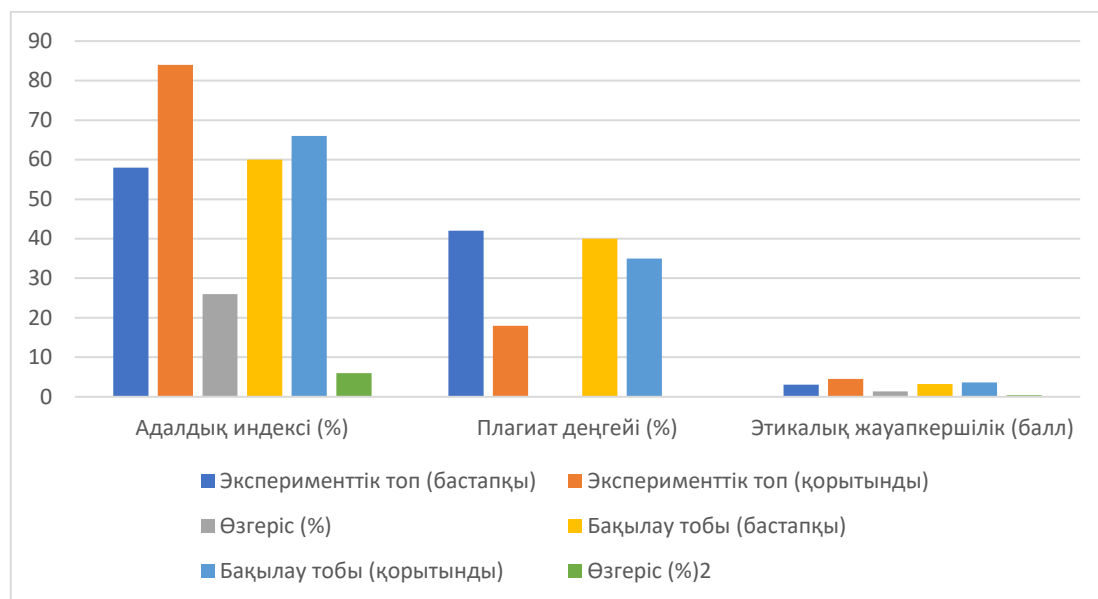
қолданылған әдіснама академиялық адалдық құндылықтарын қалыптастырудың педагогикалық шарттарының тиімділігін ғылыми тұрғыда негіздеуге мүмкіндік берді.

Нәтижелер

Зерттеу нәтижелері академиялық адалдық құндылықтарын қалыптастыруға бағытталған педагогикалық ықпалдардың жоғары тиімділігін айқын көрсетті. Сандық деректерді салыстырмалы талдау эксперименттік және бақылау топтары арасындағы елеулі айырмашылықтарды анықтауға мүмкіндік берді [6].

Кесте 1 – Академиялық адалдық көрсеткіштерінің динамикасы

Көрсеткіш	Эксперименттік топ (бастапқы)	Эксперименттік топ (қорытынды)	Өзгеріс (%)	Бақылау тобы (бастапқы)	Бақылау тобы (қорытынды)	Өзгеріс (%)
Адалдық индексі (%)	58	84	+26	60	66	+6
Плагиат деңгейі (%)	42	18	-24	40	35	-5
Этикалық жауапкершілік (балл)	3,1	4,5	+1,4	3,2	3,6	+0,4

Сурет 1 - Академиялық адалдық көрсеткіштерінің динамикасы

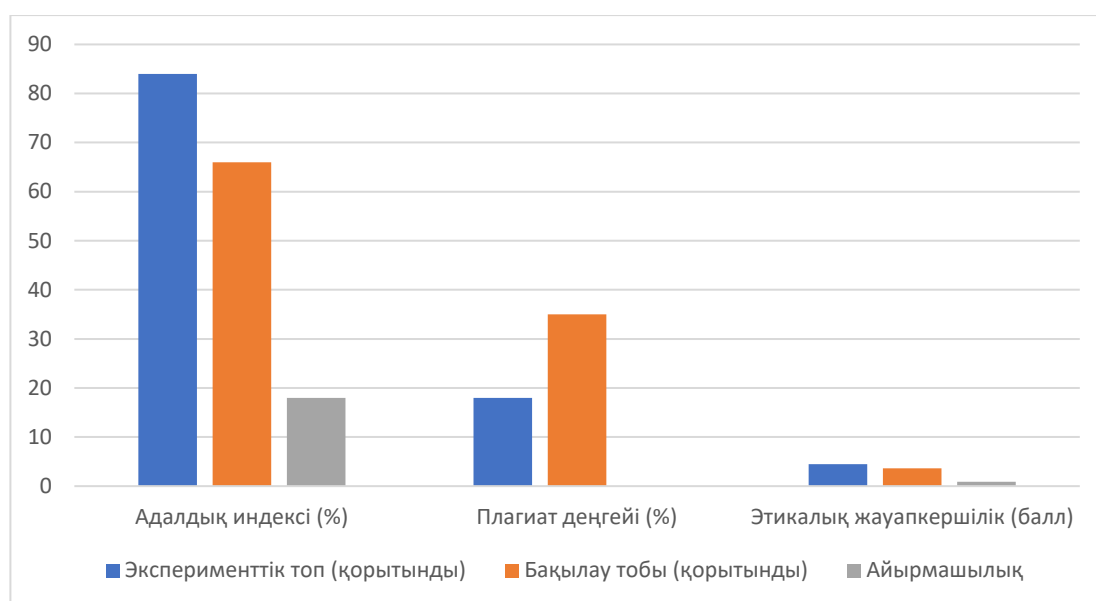
Атап айтқанда, эксперименттік топта академиялық адалдық индексі бастапқы кезеңдегі 58%-дан қорытынды кезеңде 84%-ға дейін өсті, яғни өсім 26 пайыздық тармақты құрады. Бұл көрсеткіш студенттердің академиялық нормаларды түсінуі мен ұстануының айтарлықтай артқанын білдіреді. Ал бақылау тобында бұл көрсеткіш небәрі 60%-дан 66%-ға дейін ғана жоғарылап, өзгеріс динамикасының әлдеқайда төмен екені байқалды [7].

Плагиат деңгейінің өзгерісі де зерттеудің маңызды нәтижелерінің бірі болды. Эксперименттік топта плагиат көрсеткіші 42%-дан 18%-ға дейін төмендеп, екі еседен астам қысқарды. Бұл педагогикалық шарттардың, әсіресе цифрлық бақылау құралдары мен академиялық жазу дағдыларын дамытуға бағытталған жұмыстардың тиімділігін дәлелдейді. Бақылау тобында плагиат деңгейі 40%-дан 35%-ға дейін ғана төмендеп, айтарлықтай өзгеріс байқалмады. Осылайша, эксперименттік ықпалдың нақты нәтижеге бағытталғаны анықталды.

Этикалық жауапкершілік деңгейінің динамикасы да ерекше назар аудартады. Эксперименттік топта бұл көрсеткіш 3.1-ден 4.5-ке дейін өсіп, студенттердің академиялық мінез-құлқының сапалық тұрғыдан өзгергенін көрсетті. Бұл студенттердің тек сыртқы бақылауға емес, ішкі құндылықтарға сүйене отырып әрекет ете бастағанын білдіреді. Бақылау тобында көрсеткіш 3.2-ден 3.6-ға дейін ғана өсіп, өзгерістің шектеулі сипатын көрсетті.

Кесте 2 – Эксперименттік және бақылау топтарының салыстырмалы нәтижелері

Көрсеткіш	Эксперименттік топ (қорытынды)	Бақылау тобы (қорытынды)	Айырмашылық
Адалдық индексі (%)	84	66	+18
Плагиат деңгейі (%)	18	35	-17
Этикалық жауапкершілік (балл)	4,5	3,6	+0,9

Сурет 2 - Эксперименттік және бақылау топтарының салыстырмалы нәтижелері

Статистикалық өңдеу нәтижелері алынған айырмашылықтардың кездейсоқ емес екенін дәлелдеді. Стьюденттің t-критерийі бойынша $t = 3.87$ мәні анықталып, $p < 0.01$ деңгейінде статистикалық мәнділік тіркелді. Бұл эксперименттік топтағы өзгерістердің жоғары сенімділікпен жүзеге асқанын көрсетеді. Сонымен қатар Пирсон корреляция коэффициенті $r = 0.62$ деңгейінде анықталып, академиялық адалдық пен рефлексия деңгейі арасында орташа күшті оң байланыс бар екенін көрсетті. Бұл нәтиже рефлексиялық практикалардың студенттердің академиялық мінез-құлқына тікелей әсер ететін маңызды фактор екенін дәлелдейді.

Кесте 3 – Статистикалық талдау нәтижелері

Көрсеткіш	Мәні	Түсіндірме
t-критерий (Стьюдент)	3.87	Айырмашылық статистикалық мәнді
p-деңгейі	< 0.01	Жоғары сенімділік деңгейі
Пирсон корреляциясы (r)	0.62	Орташа күшті оң байланыс
Байланыс бағыты	Оң	Рефлексия артқан сайын адалдық өседі

Сапалық талдау нәтижелері сандық көрсеткіштерді толықтыра отырып, зерттеудің терең мазмұндық қырларын ашты. Эксперименттік топ студенттері плагиаттың мәнін формалды бұзушылық ретінде емес, академиялық этиканы бұзатын әрекет ретінде түсіне бастағанын көрсетті. Сұхбат барысында студенттердің көпшілігі өз еңбегінің құндылығын сезінгенін, дереккөздермен дұрыс жұмыс істеудің маңызын түсінгенін атап өтті. Сонымен қатар олардың өзіндік жұмысқа деген жауапкершілігі артқаны, тапсырмаларды орындауда дербестікке ұмтылысы күшейгені байқалды [8].

Академиялық жазу дағдыларының дамуы да сапалық өзгерістердің маңызды көрсеткіші болды. Эксперименттік топ студенттері дәйексөз келтіру, парафраз жасау, дереккөздерді рәсімдеу сияқты дағдыларды меңгеріп, жазба жұмыстардың сапасын арттырды. Turnitin жүйесін қолдану арқылы студенттер өз қателіктерін көріп, оларды түзетуге үйренді, бұл өз кезегінде оқу процесін өзін-өзі реттеуге бағытталған сипатқа ие етті.

Алынған нәтижелер академиялық адалдықты қалыптастырудың педагогикалық шарттары жүйелі және мақсатты түрде ұйымдастырылған жағдайда студенттердің мінез-құлқы мен құндылықтық бағдарларында елеулі оң өзгерістер болатынын дәлелдейді. Эксперименттік ықпал тек білім деңгейін арттырып қана қоймай, студенттердің академиялық мәдениетін қалыптастыруға және олардың тұлғалық дамуына ықпал ететін маңызды фактор ретінде көрінді.

Талқылаулар

Алынған нәтижелерді терең талдау академиялық адалдықты қалыптастыру үдерісінің тиімділігі оның жүйелілігіне, мақсатты ұйымдастырылуына және педагогикалық шарттардың кешенді ықпалына тікелей тәуелді екенін айқын көрсетті. Зерттеу барысында анықталған сандық және сапалық өзгерістер академиялық адалдықты тек формалды талап немесе әкімшілік бақылау құралы ретінде қарастыру жеткіліксіз екенін дәлелдейді. Керісінше, ол студенттің тұлғалық дамуының, құндылықтық бағдарларының және оқу әрекетін ұйымдастыру тәсілдерінің өзара байланысқан нәтижесі ретінде қалыптасады [9].

Зерттеу нәтижелері студенттердің академиялық мінез-құлқы олардың ішкі құндылықтық ұстанымдарымен тығыз байланысты екенін нақты көрсетті. Эксперименттік топта байқалған өзгерістер плагиатты азайту немесе ережелерді сақтау деңгейімен ғана шектелмей, студенттердің академиялық әрекетке деген көзқарасының трансформациясын көрсетті. Бұл академиялық адалдықтың сыртқы реттелетін мінез-құлықтан ішкі реттелетін моральдық нормалар жүйесіне өткенін білдіреді. Осы тұрғыдан алғанда, академиялық адалдықты қалыптастыруда құндылыққа негізделген білім беру тәсілдерінің маңызы ерекше. Бұл идея Тереза Фишман еңбектерінде де көрініс тауып, академиялық адалдықтың негізгі тірегі ретінде ішкі жауапкершілік пен этикалық сана көрсетіледі.

Интерактивті педагогикалық әдістердің әсерін талдау олардың академиялық адалдықты қалыптастырудағы шешуші рөлін көрсетті. Кейс-талдау, пікірталас және рефлексия сияқты әдістер студенттердің дайын ақпаратты қабылдауын емес, оны сыни тұрғыдан өңдеуін, бағалау қабілетін және өз ұстанымын негіздеуді талап етеді. Бұл өз кезегінде академиялық шешім қабылдау сапасын арттырады. Мұндай нәтижелер Лев Выготскийдің әлеуметтік-мәдени теориясымен сәйкес келеді, онда таным мен құндылықтар әлеуметтік өзара әрекет арқылы қалыптасатыны негізделген. Сонымен қатар Альберт Бандура ұсынған әлеуметтік үйрену теориясы тұрғысынан алғанда, студенттердің мінез-құлқы оқу ортасындағы үлгілер мен өзара әрекет арқылы қалыптасатыны байқалады [10].

Цифрлық құралдардың, әсіресе Turnitin жүйесінің қолданылуы зерттеу барысында ерекше тиімді педагогикалық тетік ретінде анықталды. Дәстүрлі көзқараста мұндай жүйелер көбіне бақылау және жазалау құралы ретінде қабылданса, зерттеу нәтижелері оның оқыту құралы ретіндегі әлеуетін көрсетті. Студенттер өз жұмыстарындағы сәйкестіктерді көре отырып, қателерін түзетуге, дұрыс дәйексөз келтіруге және академиялық жазу мәдениетін меңгеруге мүмкіндік алды. Бұл өз кезегінде өзін-өзі реттеу дағдыларының қалыптасуына ықпал етті. Аталған нәтижелер Томас Бретаг зерттеулерінде көрсетілген академиялық

адалдықты қамтамасыз етудің алдын алу және оқытуға бағытталған тәсілдерінің тиімділігін растайды.

Зерттеу нәтижелері оқытушының тұлғалық және кәсіби позициясының маңыздылығын да айқын көрсетті. Эксперименттік топта оқытушылардың академиялық адалдық қағидаларын жүйелі түрде түсіндіруі, өз тәжірибесінде үлгі көрсетуі және студенттермен ашық диалог орнатуы оң нәтижелерге алып келді. Бұл жағдай академиялық мәдениеттің «жасырын оқу бағдарламасы» (hidden curriculum) арқылы берілетінін көрсетеді, яғни студенттер тек ресми мазмұн арқылы емес, оқытушының мінез-құлқы мен кәсіби этикасы арқылы да үйренеді. Осы тұрғыдан алғанда, оқытушы академиялық адалдықтың негізгі тасымалдаушысы және мәдениет қалыптастырушы агент ретінде қарастырылады.

Сонымен қатар алынған нәтижелер академиялық адалдықты қалыптастыру тек жеке пән немесе жеке оқытушы деңгейінде емес, институционалдық деңгейде жүйелі қолдауды қажет ететінін дәлелдейді. Университеттің академиялық саясаты, ішкі нормативтік құжаттар, академиялық кодекс және тұрақты мониторинг жүйесі студенттердің мінез-құлқын реттеудің маңызды құралдары болып табылады. Алайда зерттеу көрсеткендей, бұл механизмдер тек бақылау функциясын орындаумен шектелмеуі тиіс, олар білім беру және алдын алу сипатында ұйымдастырылуы қажет. Бұл тұжырым Триша Бертрам Галлант еңбектерінде ұсынылған «академиялық адалдық экожүйесі» концепциясымен үндеседі, онда институционалдық саясат, педагогикалық тәжірибе және студенттің тұлғалық дамуы біртұтас жүйе ретінде қарастырылады.

Қорытынды

Жүргізілген зерттеу жоғары оқу орны студенттерінде академиялық адалдық құндылықтарын қалыптастырудың тиімділігі жүйелі, мақсатты және ғылыми негізделген педагогикалық шарттарды кешенді түрде жүзеге асыруға тікелей тәуелді екенін дәлелдеді. Алынған нәтижелер академиялық адалдықтың тек формалды нормалар жиынтығы емес, студенттің тұлғалық дамуы мен кәсіби қалыптасуының маңызды құрамдас бөлігі екенін айқындады. Бұл құндылықтың тұрақты қалыптасуы білім беру үдерісінің мазмұнына, оқыту әдістеріне, цифрлық құралдарды қолдану деңгейіне және институционалдық қолдауға байланысты жүзеге асады.

Зерттеу барысында академиялық адалдықты қалыптастыру кешенді педагогикалық ықпалдарды талап ететіні анықталды. Әсіресе интерактивті және рефлексиялық әдістерді жүйелі қолдану студенттердің сыни ойлауын дамытып қана қоймай, олардың академиялық мінез-құлқын саналы түрде реттеуіне ықпал ететіні дәлелденді. Сонымен қатар цифрлық құралдарды, соның ішінде плагиатты анықтау жүйелерін оқу процесіне енгізу студенттердің академиялық жазу мәдениетін қалыптастыруда және академиялық бұзушылықтардың алдын алуда жоғары тиімділік көрсетті. Бұл құралдар бақылау функциясымен қатар, оқыту және өзін-өзі түзету механизмі ретінде маңызды рөл атқаратыны анықталды.

Зерттеу нәтижелері оқытушының тұлғалық үлгісінің ерекше маңызға ие екенін де көрсетті. Оқытушының академиялық мәдениетті ұстануы, әділ бағалау жүргізуі және студенттермен ашық кәсіби қарым-қатынас орнатуы академиялық адалдықты қалыптастырудың маңызды факторы болып табылады. Сонымен қатар университет деңгейінде жүргізілетін институционалдық саясат, академиялық кодекстер мен тұрақты мониторинг жүйесі академиялық мәдениетті нығайтуда шешуші рөл атқарады.

Практикалық тұрғыдан алғанда, жоғары оқу орындарында академиялық адалдықты тиімді қалыптастыру үшін оқу бағдарламаларына арнайы білім беру модульдерін енгізу, цифрлық бақылау және талдау жүйелерін жүйелі пайдалану, сондай-ақ студенттердің рефлексиялық және өзін-өзі реттеу дағдыларын дамытуға бағытталған педагогикалық технологияларды кеңінен қолдану ұсынылады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. – Астана, 2022.

2. ҚР Ғылым және жоғары білім министрлігі. Академиялық адалдық қағидалары. – Астана, 2020.
3. Bretag T. Academic Integrity in Higher Education. – Springer, 2016.
4. Macfarlane B., Zhang J. Academic Integrity: A Review. – Journal of Higher Education, 2014.
5. Fishman T. The Fundamental Values of Academic Integrity. – Clemson University, 2014.
6. Bertram Gallant T. Creating the Ethical Academy. – Routledge, 2017.
7. Park C. In Other (People's) Words: Plagiarism. – Assessment & Evaluation, 2003.
8. Carroll J. A Handbook for Deterring Plagiarism. – Oxford, 2007.
9. Eaton S. Academic Integrity During COVID-19. – Springer, 2021.
10. Vygotsky L.S. Mind in Society. – Harvard University Press, 1978.

УДК 796

МОНИТОРИНГ ДВИГАТЕЛЬНОГО РАЗВИТИЯ И ОТНОШЕНИЯ СТУДЕНТОВ К ФИЗКУЛЬТУРНО-СПОРТИВНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Сагинбаев Руслан Айбекулы

ruslan_04_04@mail.ru

Студент 4 курса образовательной программы «Физическая культура и спорт» Атырауский университет имени Х. Досмухамедова, г. Атырау, Республика Казахстан
Научный руководитель, д.п.н., профессор - Буров А.Э.

Актуальность. Различные сферы физической культуры и спорта напрямую и косвенно влияют на социальную, экономическую и политическую жизненную реальность казахстанского общества. Без физической культуры уже невозможно представить формирование высококвалифицированного профессионала, владеющего широким спектром трудовых компетенций, и способного качественно их реализовывать в современных экономических условиях. Обороноспособность, рынок труда, развитие перспективных наукоемких технологий и производств также требует наличие физически развитого населения, в первую очередь, молодого поколения [1].

В настоящее время со стороны общества существует социальный заказ на разработку здоровьесберегающих технологий, создание в образовательных учреждениях условий, способствующих поддержке здоровья и создание условий для получения качественного образования молодого поколения, что, безусловно, является первостепенным приоритетом в организации современного учебно-воспитательного процесса [2].

Поэтому, на протяжении всего периода обучения одной из важнейших задач является комплексная оценка физического состояния студента и его соответствия половозрастным критериям двигательного развития, особенно, в условиях устойчивой тенденции ухудшения здоровья, увеличения заболеваемости по всем классам болезней, ухудшения физического развития, снижения уровня физической подготовленности на фоне выраженной гипокинезии и гиподинамии молодежи. В реализации данной задачи большая роль отводится физической культуре, в рамках которой должен осуществляться мониторинг двигательной компетентности студентов на протяжении всего периода обучения в вузе. Прежде всего, он должен рассматриваться не только как «наблюдение, оценка, анализ и прогнозирование» физического состояния, но и как средство управления и коррекции учебно-воспитательным процессом физического воспитания на основе получаемой достоверной информации по совершенствованию действующих организационных форм вузовской физической культуры и повышению эффективности и результативности физического воспитания в высших профессиональных образовательных учреждениях [3].

Данные многочисленных опросов и анкетирований школьных учителей и преподавателей физической культуры Атырауской области, а также других регионов

Казахстана [4], свидетельствуют, что при практической реализации мониторинга существуют некоторые противоречия на следующих уровнях: социально-педагогическом – между необходимостью улучшения состояния здоровья студентов и информационной необеспеченностью процесса физического воспитания; научно-педагогическом – между необходимостью научного обоснования проведения мониторинга физического развития и двигательной подготовленности студенческой популяции и недостатком теоретических и эмпирических исследований; научно-методическом – между необходимостью создания педагогических условий комплексной оценки физического состояния студентов, занимающихся физической культурой и отсутствием единых методических рекомендаций по проведению мониторинговых исследований.

При этом, само наличие оценочных критериев двигательного развития в вузовских образовательных программах дисциплины «физическая культура» не гарантирует способность студентов успешно их выполнять.

Имеющиеся противоречия и определяют актуальность данной проблематики и позволяют сформулировать тему исследовательского проекта, направленного на обеспечение здоровьесберегающих подходов в организации работы по физическому воспитанию, развитию у студентов навыков самоконтроля за своим физическим развитием и функциональным состоянием организма.

Целью данного исследования явилась оценка мотивационных установок к ценностям физической культуры и отдельных компонентов физической подготовленности студентов, что позволяет выявить фактические тенденции в двигательном развитии студентов.

В ходе проведенного мониторингового исследования решались следующие **задачи**:

1. Изучение отношения студенческой молодежи к регулярным занятиям физической культурой и спортом как неотъемлемой составляющей здорового образа жизни, а также мотивации студенческой популяции к физкультурно-спортивной деятельности.

2. Оценка и статистический анализ уровня сформированности основных физических качеств и двигательных навыков у студентов Атырауского университета им. Х. Досмухамедова с целью выявления ведущих и отстающих звеньев в структуре их двигательного развития.

3. Выработка методических рекомендаций по коррекции практического содержания рабочих программ дисциплины «физическая культура» с учетом выявленных несоответствий возрастным нормативным требованиям физической подготовленности.

Организация исследования. В исследовании приняли участие 248 студентов Атырауского университета (из них – 184 юношей и 64 девушки).

Мониторинговое исследование состояло из двух взаимосвязанных блоков: *изучение мотивационных установок студенческой молодежи в сфере здоровьесбережения и тестирование и анализ двигательного развития студентов I курса Атырауского университета.*

Методы исследования. Изучение мотивационных установок и ценностных ориентаций в сфере здоровьесбережения оценивалось с помощью бланковых диагностических методик: «Готовность к саморазвитию в физической культуре» и «Определение мотивации к физкультурно-спортивной деятельности» [5].

Оценка текущего уровня развития основных физических качеств и двигательных навыков проводилась по тестовой программе для студентов I курса с использованием единой нормативной базы, как наиболее информативной и доступной в рамках вузовского образования, которая включала следующие задания: бег 100 м (сек); бег 2000/3000 м (мин, сек); прыжок в длину с места (см); подтягивание (раз); наклон вперед стоя на скамейке (см); подъем туловища за 1 мин (раз) [6].

Оценка ожидаемой эффективности мониторинга.

1. Получение новых данных об уровне и состоянии физической подготовленности студентов-первокурсников и их отношения к ценностям физической культуры.

2. Расширение диагностического инструментария двигательного развития студентов.

3. Повышение интереса к физкультурно-спортивной деятельности студенческой молодежи.

4. Получение возможности создания новых наиболее эффективных форм и средств физического воспитания в системе высшего профессионального образования.

Результаты исследования. Проанализируем полученные результаты анонимного анкетирования студентов-первокурсников Атырауского университета по личностному отношению к физической культуре как ведущему компоненту здорового образа жизни, приведены в таблице 1.

По методике «Готовности к саморазвитию в физической культуре» обращает на себя внимание относительно большое количество студентов с позитивным отношением к ценностям физической культуры (14,9%), но низкой мотивацией к кардинальным переменам (63,3%). Также отмечаем значительное количество студентов не желающих физически саморазвиваться (10,5%).

Таблица – 1. Результаты анкетирования студентов-первокурсников Атырауского университета (n=248) по их отношению к физкультурно-спортивной деятельности

Категории тестирования	Кол-во (чел)	%
1. Готовность к саморазвитию в физической культуре		
не хочу узнавать о себе, но могу совершенствоваться	28	11,3
хочу узнавать о себе и могу совершенствоваться	37	14,9
не хочу узнавать о себе и не могу изменяться	26	10,5
хочу узнавать о себе, но не могу себя изменить	157	63,3
2. Мотивация к физкультурно-спортивной деятельности		
высокая мотивация	39	15,7
хорошая мотивация	61	24,6
положительное отношение к ФКС	102	41,1
низкая мотивация	35	14,1
негативное отношение к ФКС	11	4,4

По методике «Мотивации к физкультурно-спортивной деятельности» суммарное количество студентов положительно относящихся к физической культуре и спорту составляет 81,4% от всей выборки.

Следует отметить, на наш взгляд, достаточно высокий суммарный процент респондентов с неприятием ценностей физической культуры (14,1% и 4,4%), который в количественном выражении составляет 46 человек, т.е. почти каждый пятый из общего количества анкетировавшихся.

Далее проведем анализ результатов тестирования различных компонентов двигательной подготовленности студентов и студенток I курса различных специальностей Атырауского университета.

В таблице 2 представлены результаты фактического выполнения юношами (n=184) кондиционных тестовых заданий в сравнении с нормативными возрастными требованиями. Оценочные нормативы приведены с учетом уровня сформированности оцениваемых двигательных качеств.

Таблица – 2. Показатели студентов I курса (n=184) в сравнении с нормативными возрастными требованиями и уровневые оценки сформированности физических качеств

№	Виды испытаний	результаты (факт.)	норматив	уровневая оценка
1	Бег 100 м., (с)	15,3	15,1-14,8-13,5	низкий
2	Бег 3000 м. (мин., с)	14,08	14,00-13,30-12,30	низкий

3	Прыжок в дл/м (см)	189,0	215-230-240	низкий
4	Подтягивание (раз)	10,8	9-10-13	средний
5	Наклон вперед на скамейке (см)	+8,4	+6-+7-+13	выше среднего
6	Подъем туловища за 1 мин (раз)	35,02	<45-45-49-55- >55	низкий

Примечание. Алгоритм перевода количественных значений в уровневую оценку представлен в вышеприведенной таблице.

Как видно из вышеприведенной таблицы, сопоставление фактических количественных показателей с нормативными позволяет говорить о неравномерности развития основных физических качеств и, в целом, о недостаточном уровне их сформированности у юношей-первокурсников Атырауского университета.

Так, в представленной выборке студентов средний уровень зарегистрирован только по силовым способностям (подтягивание на высокой перекладине), а показатели гибкости соответствуют выше среднего уровню.

По остальным тестам получены результаты ниже предъявляемых возрастных требований, а именно в тестах, требующих проявления быстроты (бег 100 м), общей выносливости (3000 м), скоростно-силовых способностей (прыжок в длину с места) и скоростной выносливости (подъем туловища за 1 мин). Этот факт свидетельствует, что эти физические качества являются отстающими звеньями в комплексной структуре двигательного развития тестируемых юношей.

Аналогичным образом рассмотрим результаты тестирования студенток-первокурсниц Атырауского университета. Данные сравнения полученных показателей с возрастными нормативами и учетом их уровневой оценки приведены в таблице 3.

Таблица-3. Показатели студенток I курса (n=64) в сравнении с нормативными возрастными требованиями и уровневыми оценками сформированности физических качеств

№	Виды испытаний	результаты (факт.)	Норматив	уровневая оценка
1	Бег 100 м., (с)	18,6	17,5-17,0-16,5	низкий
2	Бег 2000 м. (мин., с)	13,05	11,35-11,15-10,30	низкий
3	Прыжок в дл/м (см)	155,2	170-180-195	низкий
4	Подтягивание н/п (раз)	9,0	10-15-20	низкий
5	Наклон вперед на скамейке (см)	+7,9	+8-+11-+16	ниже среднего
6	Подъем туловища за 1 мин (раз)	29,9	30<-30-36-42>42	низкий

Примечание. Алгоритм перевода количественных значений в уровневую оценку представлен в вышеприведенной таблице.

Как видно из табл. 3, фактические среднеарифметические результаты тестируемой выборки девушек по всем исследуемым кондициям значительно уступают возрастным нормативным требованиям, что соответствует низким уровням сформированности физических качеств и двигательных навыков.

Низкий уровень развития у студенток зарегистрирован в оценке общей выносливости, скоростных, силовых и скоростно-силовых способностей.

И только показатели гибкости соответствуют ниже среднего уровня, что также является недостаточным для данной возрастной гендерной группы.

Таким образом, уровневая оценка студентов и студенток обоих принимавших участие в исследовании вузов позволяет сделать следующие **выводы**:

1. По результатам анонимного анкетирования зарегистрировано относительно большое количество студентов с позитивным отношением к ценностям физической культуры (14,9%), но низкой мотивацией к кардинальным переменам (63,3%). Также отмечается значительное количество студентов не желающих физически саморазвиваться (10,5%).

2. Суммарное количество студентов положительно относящихся к физической культуре и спорту составляет 81,4% от всей выборки. Также выявлен высокий суммарный процент респондентов с неприятием ценностей физической культуры (14,1% и 4,4%), который в количественном выражении составляет 46 человек, т.е. почти каждый пятый из общего количества анкетированных.

3. В структуре комплексной физической подготовленности студентов I курса Атырауского университета ярко выражена неравномерность развития основных физических качеств, большинство полученных результатов не соответствует возрастным нормативным критериям, что позволяет говорить о недостаточном уровне их сформированности.

4. Отстающими звеньями в комплексной структуре двигательного развития тестируемых юношей являются такие физические качества как: быстрота; общая выносливость; скоростная выносливость и скоростно-силовые способности.

5. В исследуемой выборке девушек фактические среднеарифметические результаты по всем исследуемым кондициям значительно уступают возрастным нормативным требованиям, что соответствует низким уровням сформированности физических качеств и двигательных навыков.

6. Низкие показатели девушек Атырауского университета объясняются, на наш взгляд, слабой мотивацией к достижению результата и отсутствием устойчивых двигательных навыков по ряду тестовых заданий.

7. Следует отметить выявленный дисбаланс в двигательном развитии юношей и девушек Атырауского университета в сторону мужской выборки.

Методические рекомендации. В целом, на основании проведенного мониторинга двигательного развития студентов I курса Атырауского университета, необходимо провести коррекцию рабочих программ дисциплины «физическая культура» с учетом выявленных недостатков в уровне двигательного развития студентов, а именно:

- в связи с недостаточным уровнем развития общей выносливости как у юношей так и у девушек, необходимо использовать в учебном процессе большее количество упражнений аэробного и гликолитического характера;

- для повышения уровня сформированности быстроты и скоростной выносливости перераспределить соотношение средств ОФП в сторону скоростного и скоростно-силового двигательного развития;

- на занятиях с девушками Атырауского университета более акцентировано использовать средства развития общей и скоростной выносливости, скоростных, силовых и скоростно-силовых способностей.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Азаренкова Н.Р. Двигательная активность как необходимость для студентов / Н.Р. Азаренкова. – Текст непосредственный // Молодой ученый. – 2020. - №20 (310). – С. 480-481. – URL: <https://moluch.ru/archive/310/70001>.

2. Мухамбет Ж.С. Двигательная активность студентов вузов республики Казахстан / Жасын Серикбайулы Мухамбет, В.Н. Аксиевич – Текст непосредственный // Образование и воспитание. – 2022 - №2 (38). – С. 45-50. – URL: <https://moluch.ru/th/4/archive/219/7224>.

3. Burov, A.E. Retrospective analysis of the level of physical preparedness of the student population / A.E. Burov, O.A. Yerokhina O.V. Fedorova // In the World of Scientific Discoverie (Humanities & Social Sciences). 2014. № 9.4 (57). P. 1370-1379.

4. Avsiyevich V. N., Mukhambet Z. S., Robak I. Y., Chernukha O. V., & Zakharchenko N. V. Social implication of sport loads as a motivator for sports activity in the student environment of higher education institution // Retos, 2021, #39 – P. 755-763

<https://doi.org/10.47197/retos.v0i39.74629>

5. Популяционный мониторинг двигательного развития и отношения к физическому саморазвитию студенческой молодежи России и Казахстана / А.Э. Буров, А.Д. Джандауова // Вестник Сургутского государственного педагогического университета. 2018. № 4 (55). С. 97-104.

6. Буров, А.Э. Тестирование профессионально важных качеств в физической культуре: практикум / А.Э. Буров, А.С. Аралбаев, Н.М. Мамбетов. - Москва: Ай Пи Ар Медиа, 2026. - 478 с. - ISBN 978-5-4497-4659-7. - Текст : электронный // Цифровой образовательный ресурс IPR SMART: [сайт]. - URL: <https://www.iprbookshop.ru/153577.html> (дата обращения: 02.09.2025). - Режим доступа: для авторизир. пользователей

ӘОЖ 316.614

БАЛАЛАРДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК БЕЙІМДЕЛУДІҢ ЖОЛДАРЫ

Сағынбаева Айгерім Ерболатқызы

saginbayevas@mail.ru

7M01101 – Педагогика және психология білім бағдарламасының II курс магистранты
Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі, PhD – Матаев Б.А.

Аңдатпа. Бұл мақалада балалардағы әлеуметтік бейімделудің мәні, оның қалыптасу ерекшеліктері және білім беру үдерісіндегі рөлі қарастырылады. Әлеуметтік бейімделу – тұлғаның қоғамда тиімді өмір сүруіне негіз болатын күрделі психологиялық-педагогикалық процесс. Зерттеу барысында бейімделудің негізгі кезеңдері, оған әсер ететін факторлар және оны дамыту жолдары талданады. Сонымен қатар, білім беру ұйымдарында әлеуметтік бейімделуді қалыптастырудың тиімді әдістері ұсынылады.

Түйін сөздер: әлеуметтік бейімделу, әлеуметтену, тұлға, бала, білім беру, психологиялық даму, қарым-қатынас.

Қазіргі қоғам жағдайында баланың жан-жақты дамуы мен оның әлеуметтік ортаға табысты кірігуі маңызды мәселелердің бірі болып табылады. Әсіресе, білім беру жүйесінде оқушының тек академиялық білім алуымен шектелмей, оның әлеуметтік дағдыларын қалыптастыруға ерекше көңіл бөлінеді. Осы тұрғыда әлеуметтік бейімделу ұғымы ерекше мәнге ие.

Сонымен қатар, бейімделу адамның бүкіл өмірі барысында маңызды рөл атқарады, ал тұлғаның кейінгі өмірінде бұл үдерістің қаншалықты табысты жүзеге асуы оның балалық шақтағы бейімделу деңгейіне тікелей байланысты.

Аталған ұғымның мәніне тоқталатын болсақ, философиялық сөздікке сәйкес, әлеуметтік бейімделу деп – бұл жеке тұлғаның немесе әлеуметтік топтың әлеуметтік ортамен өзара әрекеттесуінің ерекше бір түрі ретінде қарастырылады [1]. Бұл көзқарасты үздіксіз үдеріс ретінде түсіндіруге болады, себебі кез келген адам әлеуметтік ортамен тұрақты түрде қарым-қатынасқа түседі [2].

Ғылыми әдебиеттерде әлеуметтік бейімделу ұғымы әртүрлі қырынан қарастырылады. Философиялық тұрғыдан ол тұлға мен қоғам арасындағы өзара әрекеттесу процесі ретінде сипатталады. Психологиялық тұрғыда бейімделу – адамның ішкі мүмкіндіктері мен сыртқы орта талаптарының сәйкестігін қамтамасыз ететін үдеріс.

Ресейлік психолог А.А. Реанның пайымдауынша, әлеуметтік бейімделу деп – бұл әлеуметтік ортаға белсенді ықпал етуді қамтитын үдеріс, сонымен қатар әлеуметтік сұранысқа бағытталған өзін-өзі түзету әрекеттерін де қамтиды [3]. Бұл тұрғыда тұлғаның әлеуметтік ортаны өзгертуге немесе оны өзіне бейімдеуге бағытталған әлеуеті ерекше мәнге ие [4].

Жалпы тұлғаның әлеуметтенуі үш негізгі критерийді қамтиды: когнитивтік, мотивациялық және іс-әрекеттік [4]. Біріншісі – индивидтің әлеуметтік ортаға бейімделуі үшін қажетті білім мен дағдыларды меңгеруін білдіреді. Екіншісі – әлеуметтік іс-әрекеттің түрлі формаларын, қарым-қатынас түрлерін және әлеуметтік өзара әрекеттестіктің алуан қырларын қамти отырып, сондай-ақ осы іс-әрекетке өзінің қатысуын адекватты бағалауды көздейді. Үшінші критерий тұлғаның өзін-өзі жүзеге асыру мүмкіндігін, әртүрлі әлеуметтік рөлдерді игеруін сипаттайды [5].

Ал, гуманистік психология өкілдері, соның ішінде А. Оллпорт, А. Маслоу, К. Роджерс әлеуметтенуді «Мен-тұжырымдаманың» өзін-өзі жүзеге асыру үдерісі, тұлғаның өз әлеуеті мен шығармашылық мүмкіндіктерін іске асыруы, сондай-ақ оның өзін-өзі дамытуы мен бекітуіне кедергі келтіретін ортаның жағымсыз әсерлерін жеңу үдерісі ретінде қарастырады [6].

Балалардағы бейімделудің табысты жүзеге асуына адаптивтілік қасиеті ықпал етеді. Бұған дәлел зерттеуші-ғалым В.А. Петровский оны былай анықтайды: «...бұл мақсатқа бағытталған жүйенің қызмет ету үрдісіндегі мақсаттар мен қол жеткізілген нәтижелердің сәйкестігімен анықталатын тенденция. Адаптивтілік мақсаттар мен нәтижелердің үйлесімділігін білдіреді» [7].

Баланың әлеуметтік бейімделуі оның жас ерекшеліктеріне байланысты кезең-кезеңмен жүзеге асады. Мектепке дейінгі кезеңде бала алғашқы әлеуметтік тәжірибені меңгерсе, мектеп кезеңінде ол әлеуметтік рөлдерді игере бастайды.

Жоғарыдағы ғылыми әдебиеттерге шолу жасай отырып, біздің пікірімізше «балалардағы әлеуметтік бейімделуді қалыптастыру дегеніміз - бұл әлеуметтік маңызды мінез-құлықты игеруге және қоршаған ортамен тиімді өзара әрекеттесуге бағытталған кешенді үдеріс» - деп түсінік беруімізге негіз бола алады. Бұл үдеріс балабақшаға және мектепке түсу сияқты жаңа жағдайларға (режимге, ережелерге, адамдарға) үйренуді қамтиды.

Сонымен бірге, әлеуметтік бейімделу деп – баланың қоршаған әлеуметтік ортаға икемделуі, ондағы нормалар мен құндылықтарды меңгеруі, өз орнын табуы және қоғаммен тиімді өзара әрекеттесу қабілетінің қалыптасуы. Бұл процесс баланың тұлғалық дамуының негізін құрайды және оның болашақтағы өмір сапасына тікелей әсер етеді.

Олай болса, балалардағы әлеуметтік бейімделуді қалыптастырудың жолдарына мыналарды жіктеуімізге болады:

1. **Қолайлы психологиялық-педагогикалық орта құру.** Баланың өзін қауіпсіз сезінуі, еркін қарым-қатынас жасауы үшін қолайлы орта қалыптастыру маңызды. Мұғалімнің қолдаушы позициясы ерекше рөл атқарады.

2. **Коммуникативтік дағдыларды дамыту.** Балаларды диалогқа түсуге, өз ойын жеткізе білуге, тыңдай білуге үйрету әлеуметтік бейімделудің негізі болып табылады.

3. **Ойын технологияларын қолдану.** Әсіресе мектепке дейінгі және бастауыш сынып кезеңінде ойын арқылы әлеуметтік рөлдерді меңгеру тиімді әдіс болып саналады.

4. **Топтық жұмыстар ұйымдастыру.** Топтық тапсырмалар балаларды ынтымақтастыққа, жауапкершілікке, өзара көмекке үйретеді.

5. **Инклюзивті білім беру әдістері.** Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды қоғамға кіріктіру олардың әлеуметтік бейімделуін қамтамасыз етеді.

6. **Психологиялық қолдау көрсету.** Мектеп психологының жұмысы, тренингтер мен түзету бағдарламалары бейімделу процесін жеңілдетеді.

7. **Отбасымен бірлескен жұмыс.** Ата-аналармен жүйелі жұмыс жүргізу баланың әлеуметтік дамуын қолдаудың маңызды шарты болып табылады.

Педагогикалық бақылау барысында алынған эмпирикалық деректерден бөлек, бұл мәселеге қатысты басқа да көзқарастар бар. Балалардың әлеуметтік бейімделуінің жолдарына көптеген кедергілерді атап айтуға болады.

Бұл тұрғыда, ізденуші О.С. Газман баланың әлеуметтік бейімделуіне кедергі келтіретін бірқатар мәселелерді былай бөліп көрсетеді [8]:

1. Педагог бала үшін проблема емес құбылысты мәселе ретінде қабылдайды;

2. Керісінше, бала маңызды деп санайтын мәселені педагог елемейді;
3. Педагог туындаған мәселе үшін жауапкершілікті балаға жүктейді;
4. Педагогтар арасында балаға қатысты мінез-құлық стратегиясы мен тактикасы жөнінде пікір алшақтығы болады;
5. Педагогтың кәсіби даярлық деңгейінің жеткіліксіздігі;
6. Педагогикалық үдерістің басқа қатысушыларын (психолог, әлеуметтік қызметкер, әдіскер, дефектолог) елемеу, оларды балаға емес, педагогқа қажетті қосымша көмекші ретінде қарастыру;
7. Аталған қызметтердің мүмкіндіктерін дұрыс пайдаланбау.

Балалардағы әлеуметтік бейімделуді ғана емес, жалпы педагогикалық үдерісті де қиындататын аталған факторларды еңсеру үшін, сондай-ақ жоғарыда көрсетілген факторлар мен тәсілдерді талдау негізінде педагогқа төмендегілер қажет болады [9]:

1. Балалар психологиясын жалпы түрде ғана емес, нақты жас ерекшелік топтары бойынша (бастауыш сынып оқушылары, жасөспірімдер) жүйелі түрде зерделеу, жастар өміріне қатысты жаңа ғылыми әдебиеттер мен мақалалармен танысу.

2. Балалардың бастамасы бойынша бірлескен іс-шаралар ұйымдастыру; баланың қатысуы ерікті түрде болуы тиіс.

3. Тек біліктілікті арттыру курстарына ғана емес, сондай-ақ балаға жақындасуға мүмкіндік беретін, педагогикалық тәсілдер мен технологияларды өзгертуге, жаңа әдістер мен тәсілдерді меңгеруге бағытталған курстарға жүйелі түрде қатысу. Сонымен қатар тек ғылыми тұрғыдан дәлелденген, тексерілген әдістемелерге сүйену қажет.

4. Білім беру үдерісін ізгілендіруге бағдарлану.

5. Баланың отбасындағы тәрбиесі мен өмір сүру жағдайларын зерттеу. Ата-аналардың балаға ықпал ету тәсілдерін анықтау. Мысалы, әлеуметтік жағдайы қолайсыз отбасылардан шыққан балалар көбіне жоғары дауыспен сөйлесуге үйренгендіктен, сыпайы қарым-қатынасты әлсіздік ретінде қабылдауы мүмкін. Олар өз әрекеттерінің мәнін толық түсінбеуі ықтимал және педагогпен шамадан тыс еркін, бейресми қарым-қатынас орнатуы мүмкін, мұны олар қорлау ниетімен жасамайды. Мұндай жағдайда балаға дұрыс қарым-қатынас мәдениетін түсіндіру қажет.

Бұл ретте педагогтың сөйлеу мәнері маңызды: қарапайым, түсінікті, күрделі емес сөйлемдермен қысқа, нақты, сенімді түрде, артық эмоциясыз, оның ішінде аяушылық білдірмей сөйлеу керек. Себебі мұндай балалар аяушылықты да жағымсыз қабылдауы мүмкін. Сонымен қатар педагог тым салқын немесе шамадан тыс тікелей болмауы тиіс. Ал егер бала керісінше еркелетіп өсірілген болса, онда басқа педагогикалық тактиканы қолдану қажет.

Осылайша, шығармашылық қабілеті жоғары дарынды оқушылардың табысты бейімделуіне жағдай жасау әлеуметтік ортамен өзара әрекеттесу ерекшеліктерімен, педагогикалық шынайылықтармен (үшінші буындағы мемлекеттік білім беру стандартына көшу), сондай-ақ балалардың педагогпен және ұжым ішіндегі қарым-қатынас сипатымен айқындалады.

Әлеуметтік бейімделудің табыстылығы баланың тұлғалық қасиеттеріне, оның әлеуметтік ортасының жағдайына, сондай-ақ педагогтың тәрбиелік қызметті жүзеге асыру барысында таңдаған әдістері мен тәсілдеріне байланысты.

Қорытындылай келе, балалардың әлеуметтік бейімделуі деп – бұл олардың тұлғалық дамуының маңызды көрсеткіші. Бұл процесс үздіксіз сипатқа ие және бала өмірінің барлық кезеңдерінде жүзеге асады. Әлеуметтік бейімделуді тиімді қалыптастыру үшін отбасы, мектеп және қоғам бірлесе әрекет етуі қажет. Білім беру ұйымдарында қолайлы психологиялық орта құру, тиімді педагогикалық әдістерді қолдану және ата-аналармен тығыз байланыс орнату – баланың табысты әлеуметтенуінің негізгі шарттары болып табылады.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. <http://lib.mgppu.ru/OpacUnicode/index.php?url=/notices/index/IdNotice:162541/Source:default> (Қаралған күн: 09.03.2025ж.).

2. Вишняков, С.М. Профессиональное образование: Словарь. Ключевые понятия, термины, актуальная лексика / С.М. Вишняков. – М.: НЦМ СПО, 1999.
3. Реан А.А. К проблеме социальной адаптации личности / А.А. Реан // Вестник СПбГУ. Сер. 6. – СПб.: Изд-во СПбГУ, 1995. – № 20. – С. 93.
4. Сластенин В.А. Педагогика: учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений / В.А. Сластенин, И.Ф. Исаев, Е.Н. Шиянов; под ред. В.А. Сластенина. – 7-е изд., стер. – М.: Издат. центр «Академия», 2007. – 576 с.
5. Тулькибаева Н.Н. Педагогика: взаимосвязь науки и практики в условиях модернизации образования / Н.Н. Тулькибаева, З.М. Большакова. – Челябинск: Изд-во ЧГПУ, 2008. – С. 141–147.
6. Судаков В.Н. Адаптация личности: Философско-социологический анализ: дис. ... канд. филос. наук / В.Н. Судаков. – Свердловск, 1983. – 170 с.
7. Петровский, А.В. Личность. Деятельность. Коллектив / А.В. Петровский. – М.: Политиздат, 1982. – 255 с.
8. Газман, О.С. Педагогическая поддержка детей в образовании как инновационная проблема / О.С. Газман // Новые ценности образования: десять концепций и эссе. – М.: Инноватор, 1995. – Вып. 3. – С. 58–64.
9. Мякотина Л.М. Особенности социальной адаптации и социализации творчески одаренных школьников / Bulletin of the South Ural State University. Ser. Education. Educational Sciences. 2017, - vol. 9, № 4, - pp. 34–41

ӘОЖ 316.614

БАЛАЛАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК БЕЙІМДЕЛУІНЕ ӘСЕР ЕТЕТІН ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ФАКТОРЛАР

Сағынбаева Айгерім Ерболатқызы

saginbavevas@mail.ru

7М01101 – Педагогика және психология білім бағдарламасының II курс магистранты
Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ, Қазақстан Республикасы

Қазіргі қоғамда балалардың әлеуметтік бейімделуі өзекті мәселелердің бірі. Әлеуметтік ортаға тиімді бейімделе алған бала болашақта қоғамның белсенді мүшесіне айналады. Ал бейімделу процесінде қиындықтарға тап болған балаларда агрессия, тұйықтық, өзін-өзі бағалаудың төмендігі сияқты мәселелер туындайды.

Әлеуметтік бейімделу – бұл баланың қоршаған ортамен өзара әрекеттесу қабілеті, әлеуметтік нормалар мен құндылықтарды меңгеруі. Бұл үдеріс тек педагогикалық емес, сонымен қатар психологиялық факторларға тікелей байланысты.

Әлеуметтік даму жағдайының өзгеруі баладан қоршаған ортамен бұрын қалыптасқан өзара әрекет формаларын қайта құруды талап етеді, бұл бейімделу үдерісін әр бала үшін жеке әрі ерекше осал етеді [1].

Бейімделу үдерісінің табыстылығы көп жағдайда жаңа әлеуметтік жағдайдың бала үшін қаншалықты эмоционалдық тұрғыдан маңызды және психологиялық жағынан қолайлы болуына байланысты. Бұл ретте ересектермен қарым-қатынастың сипаты жетекші рөл атқарады. Жеке назардың жеткіліксіздігі, бейімделу қарқынының баланың жас ерекшеліктеріне сәйкес келмеуі тұрақты жағымсыз эмоционалдық реакциялардың пайда болуына әкеліп соғады. Қолдаушы, эмоционалды жылы қарым-қатынас алаңдаушылықты төмендетіп, баланың балабақшаға деген жағымды көзқарасын қалыптастыруға ықпал етсе, ал қарым-қатынастың жеткіліксіздігі бейімделудің жағымсыз көріністерін күшейтеді [2].

Ерте жастағы балалардың бейімделуінің табыстылығы - олардың кейінгі эмоционалдық және әлеуметтік дамуы үшін маңызды, сондай-ақ білім беру жүйесінің келесі сатыларында

табысты бейімделуін айқындайды. Осыған байланысты 1,6–2 жастағы балалардың бейімделуінің психологиялық ерекшеліктерін зерттеу маңызды болып табылады.

Жеке айырмашылықтар алаңдаушылық деңгейінде, дербестік дәрежесінде, ойын әрекетіндегі белсенділігінде және қарым-қатынас орнату қабілетінде көрінеді. Ерте жаста баланың дамуы біркелкі емес сипатта болады, бұл бірдей орта жағдайларына әртүрлі реакциялардың туындауына себеп болады [3]. Осыған байланысты тәрбиелеу және педагогикалық қолдау жағдайлары ұқсас болғанымен, балалар әртүрлі бейімделу деңгейін көрсете алады.

Табысты бейімделудің маңызды факторларының бірі – бұл отбасы мен мектепке дейінгі білім беру ұйымы талаптарының өзара сәйкестігі. Күн тәртібінің болжамдылығы, ересектердің эмоционалдық тұрақтылығы және баланы жаңа жағдайларға біртіндеп енгізу стресс жүктемесінің төмендеуіне ықпал етеді. Керісінше, балабақшада болу уақытының күрт артуы, жеке тәсілдің болмауы және педагогтармен сенімді қарым-қатынастың қалыптаспауы бейімделу үдерісінің қиындауына әкеледі. Осылайша, ерте жастағы балалардың балабақша жағдайына бейімделуі баланың жас ерекшеліктеріне тән психологиялық қасиеттері, жеке айырмашылықтары және әлеуметтік-педагогикалық жағдайлардың өзара әрекеттесуімен анықталатын күрделі үдеріс болып табылады. Бұл факторларды түсіну мектепке дейінгі білім беру ұйымы жағдайында бейімделу кезеңін тиімді ұйымдастыру жүйесін құруға мүмкіндік береді.

Баланың қоғамға бейімделу мәселесін балалық шақтан бастап көптеген зерттеулер жүргізіледі. Педагогика және психология саласындағы зерттеуші-ғалымдар Л.С. Выготский, А.Д. Кошелева, М.И. Лисина, А.В. Мудрик, В.С. Мухина, Т.А. Репина, А. Маслоу, А. Олпорт, К. Роджерс, П.К. Анохин, Р.М. Баевский, В.В. Богословский, В.П. Казначеев, В.И. Медведев, Ф.З. Меерсон, А.А. Налчанджян, Р.С. Немов, А.В. Петровский, Г. Селье, А.Ж. Юревиц және т.б. Сонымен қатар, жекелеген қырлары, әсіресе тарихи тұрғыдағы аспектілері әлі де зерттелініп жатыр.

Осы тұрғыда психология ғылымында жеткілікті деңгейде зерттелген екі аспектіні қарастыруға болады: мектепке дейінгі жастағы баланың әлеуметтік бейімделуі – оның әлеуметтенуінің бастапқы кезеңдерінің бірі ретінде және ерте және мектепке дейінгі жаста белсенді жүзеге асатын идентификация механизмі.

Басқаша айтқанда, әлеуметтік бейімделу деп – бұл тұлғаның әлеуметтік ортамен тиімді өзара әрекеттесу үдерісі, оның барысында адам әлеуметтік мінез-құлық механизмдерін меңгеріп, бейімделушілік мәні бар әлеуметтік нормаларды игереді. Бұл ретте онтогенетикалық әлеуметтену ерекше рөл атқарады. Оны индивид пен әлеуметтік ортаның өзара әрекеттесу үдерісі ретінде сипаттауға болады, мұнда тұлға тұлғааралық қарым-қатынас саласында туындайтын әртүрлі проблемалық жағдайларға тап бола отырып, әлеуметтік мінез-құлықтың механизмдері мен нормаларын, белгілі бір ұстанымдар мен мінез-құлық қасиеттерін меңгереді, олардың барлығы бейімделушілік сипатқа ие.

Осы тұрғыда кез келген проблемалық жағдайларды еңсеру үдерісін тұлғаның әлеуметтік-психологиялық бейімделу үдерісі ретінде қарастыруға болады. Бұл үдерісте тұлға өзінің даму және әлеуметтену кезеңдерінде бұрын меңгерген дағдылары мен мінез-құлық механизмдерін пайдаланады немесе мінез-құлықтың жаңа тәсілдерін, міндеттерді шешудің жаңа жолдарын, ішкі психикалық үдерістердің жаңа бағдарламалары мен жоспарларын қалыптастырады.

Олай болса, ғылыми әдебиеттерді талдау әлеуметтік бейімделуді адамның жағдайын сипаттайтын интегративті көрсеткіш ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Ол адамның келесі биологиялық-әлеуметтік функцияларды орындау мүмкіндіктерін көрсетеді:

- қоршаған ортаны және өз ағзасын адекватты қабылдау;
- айналасындағылармен дұрыс қарым-қатынас және өзара әрекет жүйесін қалыптастыру;
- еңбек етуге, оқуға, бос уақытын ұйымдастыруға қабілеттілік;

- отбасында және ұжымда өзін-өзі қызмет ету және өзара қызмет көрсету дағдылары;
- басқа адамдардың рөлдік күтулеріне сәйкес мінез-құлықтың икемділігі (бейімделгіштігі).

Атақты ғалымдар Л.С. Выготский мен Ж. Пиаженің еңбектерінде баланың әлеуметтік дамуы оның қоршаған ортамен өзара әрекеттесуінде қалыптасатынын атап өткенін көруімізге болады. Ал қазіргі зерттеулерде әлеуметтік бейімделу көп факторлы процесс ретінде қарастырылады.

Сонымен қатар, психологтар әлеуметтік бейімделуді тұлғаның ішкі және сыртқы факторлардың өзара әрекеттесу нәтижесі ретінде сипаттайды.

Әлеуметтік бейімделу – тұлғаның әлеуметтік ортамен тиімді өзара әрекеттесу үдерісі. Бұл үдеріс барысында бала:

- әлеуметтік нормаларды меңгереді;
- мінез-құлық үлгілерін игереді;
- қарым-қатынас дағдыларын дамытады.

Сонымен қатар, бейімделу – тек сыртқы ортаға икемделу ғана емес, баланың ішкі психикалық құрылымдарының өзгеруімен де сипатталады.

Сол зерттеулерге сүйенсек, әлеуметтік бейімделуге әсер ететін негізгі психологиялық факторларды ұсынамыз (1-сурет):

Сурет - 1 - Балалардың әлеуметтік бейімделуіне әсер ететін психологиялық факторлар (автор құқығында)

Жоғарыдағы 1-суретте көрсетілген балалардың әлеуметтік бейімделуіне әсер ететін психологиялық факторларды ашып көрсететін болсақ:

Эмоционалдык факторлар. Баланың эмоционалдык жағдайы әлеуметтік бейімделудің негізі болып табылады. Эмоцияларын басқара алатын бала әлеуметтік ортада өзін сенімді ұстайды. Ал эмоционалдык тұрақсыздық бейімделу процесін қиындатады. Мысалы: үрей, қорқыныш, агрессия. Аталған бұл эмоциялар баланың қарым-қатынас орнатуына кедергі келтіреді.

Өзін-өзі бағалау. Баланың өз мүмкіндіктеріне деген сенімі. Егер бала өзін жоғары бағаласа, ол жаңа ортаға тез бейімделеді. Ал, төмен өзін-өзі бағалау әлеуметтік оқшаулануға әкеледі.

Қарым-қатынас дағдылары. Қарым-қатынас яғни коммуникативтік қабілеттер әлеуметтік бейімделудің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Бұл факторда баланың: сөйлеу мәдениеті, тыңдай білуі, өз ойын жеткізуі қалыптасады және оның әлеуметтік ортада тиімді әрекет етуіне ықпал етеді.

Отбасылық факторлар. Отбасы – баланың алғашқы әлеуметтік ортасы. Отбасындағы қарым-қатынас стилі баланың психологиялық дамуына әсер етеді. Мысалы: қолдау көрсететін отбасы – бейімделуді жеңілдетеді, конфликтілі орта – бейімделуді қиындатады.

Тұлғалық ерекшеліктер. Әр баланың жеке тұлғалық қасиеттері оның әлеуметтік бейімделуіне әсер етеді. Интроверт балалар жаңа ортаға баяу бейімделсе, экстраверт балалар тез араласады.

Бұл аталған психологиялық факторлар балалардың әлеуметтік бейімделуіне әсер етеді. Тұлғаның бейімделу үдерісін адамның қызметінің нәтижесі ретінде де қарастыруға болады, яғни ол биологиялық және психикалық қасиеттер негізінде қалыптасатын, сондай-ақ индивид тәрбиеленіп, өмір сүретін қоғам мен мәдениет құрылымының ықпалымен пайда болатын тұрақты сипаттардың жиынтығы болып табылады [4].

Балалардың әлеуметтенуі және олардың эмоционалдық, когнитивтік және мінез-құлықтық аспектілерді қамтитын күрделі әрі көпқырлы үдеріс екенін аңғардық. Бұл үдеріс барысында балалар әлеуметтік нормаларды, құндылықтарды және мінез-құлық үлгілерін меңгереді, бұл өз кезегінде олардың қоғам талаптарына бейімделуіне мүмкіндік береді.

Қорыта келе, балалардың әлеуметтік бейімделуі – қазіргі психология мен педагогика ғылымындағы өзекті мәселелердің бірі екендігі мәлім. Әлеуметтік бейімделу тұлғаның қоғам талаптарына сәйкес әрекет етуі, әлеуметтік нормалар мен құндылықтарды меңгеруі арқылы жүзеге асады. Бұл үдеріс баланың психологиялық дамуымен тығыз байланысты және оның тұлғалық қалыптасуына тікелей әсер етеді. Әсіресе ерте және мектепке дейінгі жаста әлеуметтік бейімделу ерекше мәнге ие, өйткені дәл осы кезеңде баланың қарым-қатынас жүйесі, мінез-құлық үлгілері және эмоционалдық тұрақтылығы қалыптасады.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Выготский Л.С. Собрание сочинений: в 6-ти т. Т. 4. Детская психология / Под ред. Д.Б. Элькониной. Л. С. Выготский – М.: Педагогика, 1984. – 432 с.
2. Лисина М.И. Общение, личность и психика ребенка. / Под редакцией Рузской А.Г. / М.И. Лисина – М.: Издательство «Институт практической психологии», Воронеж: НПО «МОДЭК», 1997. - 384 с.
3. Эльконин Д. Б. Психология развития / Д. Б. Эльконин. – М.: Академия, 2001. – 144 с.
4. Тухужева Л.А. Возрастные особенности и мотивы учения младших школьников / Л.А. Тухужева, Л.Х. Кокова / Вопросы науки и образования. – 2021. – №1. – С.2-15.

БАСТАУЫШ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕ ОҚЫРМАНДЫҚ МӘДЕНИЕТТІ ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ҒЫЛЫМИ-ӘДІСНАМАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Салимжанова С.Б.

Saltanat.ss.88@mail.ru

«Бастауышта оқыту педагогикасы мен әдістемесі» білім беру бағдарламасының
II курс магистранты, Ыбырай Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық университеті,
Арқалық қ., Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі, Р.К.Измагамбетова

XXI ғасыр білім беру саласында сапалық өзгерістерді талап ететін кезең. Ақпарат ағынының қарқынды өсуі жағдайында оқушылардың оқырмандық мәдениеті тек оқу процесінің міндеті ғана емес, сонымен бірге тұлғаның ақпараттық және функционалдық сауаттылығының маңызды көрсеткіші ретінде қарастырылады.

Бастауыш білім беру жүйесі оқырмандық мәдениеттің қалыптасуында шешуші рөл атқаратын алғашқы білім беру сатысы. Қазақстан Республикасының Білім туралы заңы және Бастауыш білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты бойынша бастауыш мектепте берілетін білім мазмұны оқушының тілдік дағдыларын, логикалық ойлауын, мәтіндік материалдармен жұмыс істеу қабілетін жүйелі түрде дамытуды көздейді [1; 2].

Білім беру заңнамасында атап көрсетілгендей, бастауыш білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты білім мазмұнына, оқу жүктемесінің ең жоғарғы көлеміне, оқу нәтижелеріне қойылатын талаптарды анықтайды. Онда бағалау критерийлеріне білім алушылардың оқу жетістіктерін бағалауға негіз болатын нақты өлшеуіштер енгізілген, соның ішінде мәтінмен жұмыс істеу дағдылары және оқу сауаттылығы компоненттері. Мемлекеттік стандарт оқытудың күтілетін нәтижелерінде оқушылардың мәтінді түсіну, эмоционалды-эстетикалық және әлеуметтік мәндерін бағалау қабілеттерін дамыту; тілдік және коммуникативтік дағдыларын қалыптастыруы міндетті екені көзделеді [2].

Оқырмандық мәдениет адамның эмоционалды-эстетикалық, интеллектуалдық және әлеуметтік бағыттағы мәтінді қабылдау және интерпретациялау дағдыларының кешені. Бастауыш сыныптарда осы мәдениетті қалыптастыру оқырмандық қабілетті дамыту ғана емес, сонымен қатар баланың дүниетанымын кеңейту, логикалық ойлауын жетілдіру және коммуникативтік құзыреттерін қалыптастыру мақсатында жүзеге асырылады. Бұл талаптар білім мазмұнының жаңартылған бағдарында да анық көрсетілген, әсіресе тіл және әдебиет саласы бойынша оқу мазмұнында мәтінді талдау мен бағалау дағдыларын дамытуға басымдық беріледі.

Зерттеудің мақсаты – бастауыш білім беру жүйесінде оқырмандық мәдениетті қалыптастырудың ғылыми-әдіснамалық негіздерін анықтау, оның мазмұны мен әдістемелік ұйымдастыру ерекшеліктерін талдау.

Зерттеу міндеттері:

1. Оқырмандық мәдениет ұғымы мен оның компоненттерін айқындау;
2. Бастауыш мектепте оқырмандық мәдениетті қалыптастыру әдістерін қарастыру;
3. Оқытудың инновациялық технологиялары мен әдістемелік тәсілдерін жүйелеу.

Оқырмандық мәдениет – тілдік бірліктерді түсіну мен интерпретациялаудан бөлек, мәтінді таңдау, бағалау, әлеуметтік және эстетикалық тұрғыдан бағалау дағдыларын қамтитын кешенді құбылыс. Бастауыш мектепте бұл дағдылар алғашқы рет жүйелі түрде қалыптасады, себебі осы жаста оқушының когнитивтік және тілдік мүмкіндіктері қарқынды дамиды.

Зерттеушілер оқырмандық мәдениетті дамытуда **сапалы мәтін, мәтінмен жұмыс әдістері, оқудың мақсатты стратегиялары және бағалау жүйесі** маңызды рөл атқаратынын көрсетеді. Мәтіндік материалдар балалар үшін түсінікті, мәнерлі және мазмұнды болуы тиіс.

Сонымен қатар, бұл процесс оқушылардың **метакогнитивтік дағдыларын** өз оқу әрекеттерін жоспарлау, қадағалау және бағалау қабілеттерін дамытуға бағытталуы қажет.

Бастауыш сыныптарда оқырмандық мәдениетті қалыптастыру үшін бірнеше ғылыми-әдістемелік тәсілдер тиімді деп саналады. Бұл тәсілдердің барлығы оқушының мәтінді түсіну, талдау, бағалау және өз ойларын дәлелді түрде жеткізу дағдыларын дамытуға бағытталған, бірақ әрқайсысының ерекшелігі мен мақсатты бағыты бар.

Құндық-мағыналық тәсіл оқушылардың мәтіннен негізгі мағынаны іздеу, мазмұнды интерпретациялау және идеяны бағалау қабілеттерін дамытуға бағытталған. Бұл тәсіл арқылы оқушылар мәтіннің негізгі идеясын бөліп көрсетуге, автордың позициясын анықтауға, сондай-ақ өз ойларын дәлелді түрде жеткізуге үйренеді [3]. Мұндай тәсіл оқушылардың мәтінге деген қызығушылығын арттырады және олардың ойлау дағдыларын жүйелі түрде дамытады.

Сыни оқыту стратегиялары оқырмандық мәдениеттің маңызды компоненті болып табылады. Бұл тәсіл оқушыларға мәтінге сұрақтар қоюды, аргументтерді салыстыруды және мәтінді мәтіннен тыс контексте бағалауды үйретеді. Сыни оқыту стратегиялары оқушылардың ақпаратты талдау және бағалау қабілетін арттырады, олардың логикалық ойлау және дәлелді пікір қалыптастыру дағдыларын жетілдіреді [4; 5].

Интерактивтік әдістер мәтінді бірге талдауға және оқу мотивациясын арттыруға бағытталған. Мұндай әдістерге топтық талқылау, рөлдік ойындар, топтық жобалар жатады. Интерактивтік әдістер оқушылар арасында өзара ынтымақтастықты қалыптастырады, олардың коммуникациялық дағдыларын дамытады және оқу мазмұнын терең түсінуге мүмкіндік береді [6].

Бұдан шығатын қорытынды, құндық-мағыналық тәсіл, сыни оқыту стратегиялары және интерактивтік әдістер бір-бірімен тығыз байланысты және өзара толықтырады. Құндық-мағыналық тәсіл оқушыларға мәтіннің мәнін түсінуге бағытталса, сыни оқыту ақпаратты бағалау және талдау қабілеттерін дамытады, ал интерактивтік әдістер оқушылардың өзара әрекеттесу және талқылау арқылы білімді бекітуіне мүмкіндік береді. Осы тәсілдердің үйлесімді қолданылуы бастауыш сынып оқушыларының оқырмандық мәдениетін жан-жақты қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Дифференциалдық оқыту оқушылардың жеке оқу деңгейін ескере отырып, тапсырмаларды өзгерту әдісі. Бұл тәсіл әрбір оқушының когнитивтік және тілдік мүмкіндіктеріне сәйкес оқырмандық мәдениетті қалыптастыруға мүмкіндік береді. Оқушылар өз қарқынымен материалды меңгеріп, мәтінді талдау және интерпретация жасау дағдыларын жетілдіреді [7].

Инклюзивтік білім беру арнайы білім беру қажеттіліктері бар балалар үшін қолжетімді оқу мазмұнын құруға бағытталған. Мұндай тәсіл тек оқу мотивациясын арттырып қана қоймай, оқырмандық дағдыларды дамытуға да ықпал етеді. Оқу материалдарының әр оқушыға қолжетімді болуы, олардың мәтінді түсіну, сыни ойлау және өз ойын дәлелді түрде жеткізу қабілеттерін тиімді дамытады [8].

Біздің пайымдауымызша, дифференциалдық оқыту мен инклюзивтік білім беру әдістері оқырмандық мәдениеттің қалыптасуына бағытталған әдістемелік құралдармен тығыз байланысты, және оларды үйлестіре пайдалану бастауыш сынып оқушыларының мәтінмен жұмыс жасау қабілеттерін жан-жақты дамытады.

Бастауыш сыныпта оқырмандық мәдениетті қалыптастыруда бағалау жүйесі ерекше маңызды. Өлшеу критерийлері ретінде тек дұрыс немесе қате жауап беру жеткіліксіз, өйткені бұл оқушының мәтінді толық түсінуін, талдау және интерпретация жасау қабілеттерін бағалауға мүмкіндік бермейді. Бағалау жүйесі оқушының **оқу әрекеттерін, мәтінді талдау деңгейін және сыни ойлау дағдыларын** жан-жақты көрсететіндей құрылуы қажет.

Формативтік бағалау оқыту процесінде оқушының прогресін үздіксіз бақылау және бағалау әдісі, яғни оқушының дағдылары мен білімін жетілдіру үшін үнемі кері байланыс беру арқылы қолдау көрсетуге мүмкіндік береді [9]. Бұл әдіс оқушының оқу мотивациясын арттырып, мәтінді түсіну қабілетін тиімді дамытуға жағдай жасайды. Дұрыс ұйымдастырылған бағалау жүйесі оқырмандық мәдениетті қалыптастырудағы негізгі

құралдардың бірі болып табылады және оқушылардың оқу процесіне белсенді қатысуын қамтамасыз етеді.

Қорытындылай келе, бастауыш білім беру жүйесінде оқырмандық мәдениетті қалыптастыру кешенді, көп деңгейлі және ғылыми негізделген үрдіс. Оқырмандық мәдениетті тиімді дамыту үшін бірнеше негізгі талаптар бар. Біріншіден, **теориялық тұжырымдамалар мен қазақ тіліндегі әдістемелік құралдар** айқын құрылып, олардың мазмұны мен қолдану тәсілдері нақты ұсынылуы қажет.

Екіншіден, **оқыту процесінде интерактивтік әдістер мен сыни ойлауды дамыту стратегиялары** кеңінен қолданылуы тиіс. Мұндай тәсілдер оқушының мәтінді терең түсінуі, өз ойын дәлелді жеткізуі және ақпаратты талдау қабілетін дамытады.

Үшіншіден, **бағалау жүйесі** тек дұрыс/қате жауап беруге емес, оқушының мәтінді түсіну деңгейін, талдау қабілетін және интерпретация жасау шеберлігін бағалауға бағытталуы қажет. Формативтік бағалау арқылы оқушылардың оқу процесінде үздіксіз прогресін қадағалау және қолдау қамтамасыз етіледі.

Демек, бастауыш сыныптарда оқырмандық мәдениетті қалыптастыру жеке тұлғаның **интеллектуалдық, әлеуметтік және эстетикалық дамуы** үшін негіз болып табылады. Бұл процесс тек оқу дағдыларын дамытуға емес, сонымен қатар оқушының ақпараттық сауаттылығы мен сыни ойлау қабілетін қалыптастыруға мүмкіндік береді.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы 2007 жылғы 27 шілдедегі, <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000319>
2. Білім берудің барлық деңгейінің мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттары//Қазақстан Республикасының Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы №348 бұйрығымен <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1800017669>
3. *The impact of collaborative strategic reading on EFL students with different critical thinking levels // Social Sciences & Humanities Open.* – Vol. 12, 2025: 101904. – DOI: 10.1016/j.ssaho.2025.101904.
4. Marwan N., Firdaus F.M., Handayani I.W. Increase reading comprehension and critical thinking through reading stories // *Jurnal Ilmiah Sekolah Dasar.* – 2024. – Vol. 8, № 2. – P. 391–401. – DOI: 10.23887/jisd.v8i2.66783.
5. Valero-Ancco V.N., Centeno-Lipa F.I., Rojas-Castro D.L., Pacco-Mamami F.G. ESLEC-7 strategy in teaching reading comprehension: experimental evidence from primary school students // *International Journal of Advanced and Applied Sciences.* – 2025. – №12. – P. 44–50. – DOI: 10.21833/ijaas.
6. Omojemite M.D. *Effectiveness of interactive teaching methods on students' performance in social studies and civic education: An experimental study in Nigerian secondary schools* // *Journal of Research in Social Sciences and Language.* – 2025. – Vol. 5, No. 1. – P. 38–52. – DOI: 10.71514/jssal/2025.171.
7. Achmad W.K.S., Rachman S.A., Aras L., Amran M. *Differentiated instruction in reading in elementary schools: A systematic review* // *International Journal of Evaluation and Research in Education (IJERE).* – 2024. – Vol. 13, No. 3. – P. 1997–2005. – DOI: 10.11591/ijere.v13i3.27134.
8. UNESCO. Guidelines for Inclusive Education. – Paris, 2017. – 64 p.
9. Black P., Wiliam D. *Inside the Black Box: Raising Standards Through Classroom Assessment.* – London: King's College, 1998. – 102 p.

МЕКТЕПKE ДЕЙІНГІ БАЛАНЫҢ ЖЕКЕ БАСЫНЫҢ ДАМУ ШАРТТАРЫ**Сарсенгалиева Гулаим Кайыргалиевна**

7M01101-Педагогика және психология білім бағдарламасының I курс магистранты

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті,

Атырау қ, Қазақстан Республикасы

Аннотация. Мақалада мектепке дейінгі жастағы баланың жеке басының дамуының шарттары қарастырылған. Баланың дамуы әлеуметтік орта әсерімен тікелей байланысты болып, ең алдымен отбасы тәрбиесі, ересектердің үлгісі, құрдастармен қарым-қатынас, іс-әрекет түрлері, моральдық нормаларды меңгеру, эмоциялық даму, қоршаған ортаны тану, тәрбие мен оқыту жүйесі және жеке тәжірибе арқылы жүзеге асады. Зерттеу мінез-құлықты өзін-өзі реттеу және құрдастармен өзара әрекеттесу сияқты психологиялық-педагогикалық аспектілерге назар аударады. Аталып өткен даму шарттары біртұтас жүйе ретінде әрекет етіп, баланың толыққанды жеке тұлға болып қалыптасуына ықпал етеді.

Түйін сөздер: мектепке дейінгі бала, жеке тұлға, даму шарттары, әлеуметтік орта, мінез-құлықты өзін-өзі реттеу, эмоциялық даму, моральдық нормалар, тәрбие, құрдастармен қарым-қатынас.

Ерте сәбилік кезеңде қалыптасатын баланың жеке басының дамуы ең алдымен оның айналасындағы адамдардың ықпалына тәуелді болады [1]. Яғни, балаға әсер етудің мазмұны мен жолдары сол ортадағы ересектер арқылы айқындалады [2]. Өсе келе бала мінез-құлықтың әртүрлі формаларын және психологиялық ерекшеліктерін меңгереді, соның нәтижесінде ол адамзат қоғамының толыққанды мүшесі ретінде қалыптаса бастайды [3].

Мектепке дейінгі кезеңде балада біршама тұрақты ішкі жан дүниесі қалыптасады. Бұл әлі толық жетілмегенімен, әрі қарай дамуға қабілетті, жеке тұлға ретінде қалыптасудың бастапқы негізін құрайды [4].

Бұл жаста баланың даму жағдайлары алдыңғы кезеңдермен салыстырғанда едәуір өзгеше болады. Ересектер тарапынан қойылатын талаптар да күшейе түседі [6]. Қоғамда қабылданған мінез-құлық ережелерін және моральдық нормаларды сақтау – маңызды талаптардың біріне айналады.

Қоршаған ортаны тану мүмкіндіктерінің кеңеюі баланың қызығушылығын тек жақын адамдар шеңберінен шығарып, іс-әрекеттің күрделі түрлерін (оқу, еңбек) игеруіне жол ашады [7]. Ол өз құрдастарымен бірлескен әрекетке қатысып, өз іс-әрекетін басқалармен үйлестіруді үйренеді. Сонымен қатар, тек есте сақтау мен басқа психикалық процестер ғана емес, өз мінез-құлықты ұйымдастыра білу қабілетіне де жоғары талаптар қойылады. Осының барлығы баланың жеке басының қалыптасуына ықпал етеді. Әрбір жаңа даму кезеңі тәрбиелік ықпалдардың мазмұнын өзгертіп, мүмкіндіктерін кеңейтеді. Жалпы алғанда, жеке тұлғаның даму шарттары оның даму процесімен тығыз байланысты, оларды іс жүзінде бір-бірінен ажырату мүмкін емес [8].

Баланың жеке басының дамуының екі жағы бар. Оның бірінші жағы — баланың қоршаған дүниені біртіндеп танып-біліп, өзінің ондағы орнын түсіне бастауы. Осыдан мінез-құлық мотивтерінің жаңа типтері пайда болады, соның әсерінен бала белгілі бір қылықтар көрсете бастайды. Екінші жағы — сезім мен еріктің дамуы. Олар осы мотивтердің ықпалдылығын, мінез-құлықтың тұрақтылығын және оның сыртқы жағдайлардың өзгерістеріне тәуелділігін қамтамасыз етеді.

Мектепке дейінгі кезеңде баланың сенсорлық дамуы қарқынды жүреді. Бұл кезеңде баланың заттар мен құбылыстардың сыртқы қасиеттері мен байланыстарын, кеңістік пен уақытты бағдарлауы жетіледі.

Заттармен іс-әрекет барысында бала барған сайын олардың түсін, түрін, шамасын, салмағын, температурасын, беткі қасиеттерін және тағы басқа белгілерін дәл бағалай бастайды. Әуенді қабылдауда бала оны зейін қоя тыңдауды, дыбыстардың қатынасын жоғарылығына қарай бөлуді, ырғақтылықтың түрлерін аңғаруды үйренеді. Сөзді қабылдауында ұқсас дыбыстардың айтылуындағы аса нәзік айырмашылықтарды айыра алады. Балалардың кеңістік пен оларды бөлетін уақыт аралықтарын ажырата білуі едәуір жетіле түседі.

Мектеп жасына дейінгі баланың сенсорлық дамуының бір-бірімен байланысты екі жағы бар. Біріншісі — заттар мен құбылыстардың әртүрлі қасиеттері мен байланыстары жөніндегі түсініктерді меңгеру. Екіншісі — қоршаған ортаны толықтай және жекелей қабылдауға мүмкіндік беретін қабылдаудың жаңа әрекеттерін игеру.

Заттардың қасиеттерін бағдарлаудың дамуы. Балалық шақтың өзінде балада заттардың әртүрлі қасиеттері жөніндегі түсініктердің белгілі қоры жинақталады. Бұл түсініктердің бірқатары үлгінің орнына жүреді, қабылдау процесіндегі заттардың жаңа қасиеттерін бала осы үлгімен салыстырады.

Мектепке дейінгі балалық шақта бала өзінің сенсорлық тәжірибесін жинақтау нәтижесі болып табылатын заттық үлгілерді қолданудан көпшілік қабылдаған сенсорлық эталондарға ауысады. Сенсорлық эталондар дегеніміз — қасиеттер мен қарым-қатынастардың әр түрінің негізгі жеке түрлері жөнінде адамзатта қалыптасқан түсініктер. Бұларға түс, пішін, заттардың шамасы, олардың кеңістіктегі орны, дыбыс күші, уақыт аралықтарының ұзақтығы және тағы басқалар жатады. Ересектер балаға сурет салуға, құрастыруға көмектескенде, олар негізгі пішіндер мен түстерді атай отырып үйретеді.

Баланың іс-әрекет үстінде пайда болатын және өзіне қарата айтылатын сөзі эгоцентрлік сөйлеу деп аталады. Мектепке дейінгі жас кезінде эгоцентрлік сөйлеу өзгеріп отырады. Бұл уақытта баланың не істеп жатқанын ғана емес, оны іс жүзінде алдын ала ескертуші және бағыттаушы сөздер пайда болады. Мұндай сөздер баланың іс жүзіндегі мінез-құлқынан озық жүретін бейнелі ойдың көрінісі болып табылады. 5–6 жасқа қарай бұл сөйлеу біртіндеп ішкі сөйлеуге ауыса бастайды.

Балалардың жеке тұлғалық дамуына ересектердің ықпалының негізгі жолы – олардың қоғамдағы мінез-құлықты реттейтін моральдық нормаларды меңгеруін ұйымдастыру. Бала бұл нормаларды мінез-құлық ережелері мен үлгілері арқылы игереді. Мұндай үлгілердің ең бастысы – ересектердің өздері, олардың іс-әрекеті мен өзара қарым-қатынасы.

Балаға әсіресе оның айналасындағы жақын адамдардың мінез-құлқы үлкен әсер етеді. Ол оларға еліктейді, үлгі алады, олардың адамдарға, оқиғаларға және заттарға берген бағасынан тәлім алады. Сонымен қатар, бала ересектер өмірімен әртүрлі жолдар арқылы танысады: олардың еңбегін бақылау, әңгімелер мен ертегілерді тыңдау арқылы.

Балалар үшін құрметке ие, сүйіспеншілікке бөленген адамдар үлгі болып табылады. Құрдастар арасында кең таралған әрекеттер де балаға әсер етеді. Сондай-ақ, көркем шығармалардағы кейіпкерлердің іс-әрекеттері де мінез-құлық үлгісі ретінде маңызды рөл атқарады.

Мектепке дейінгі жастағы балалар мінез-құлық үлгілеріне ерекше назар аударады. Олар ертегі немесе әңгіме тыңдағанда, кейіпкерлердің қайсысы жақсы, қайсысы жаман екенін анықтауға тырысады және бұл мәселеде екіұштылықты қабылдамайды.

Ересектер балаларға мінез-құлық ережелерін үйретеді. Бұл ережелер баланың күнделікті әрекеттерін қалыптастырып, жағымды дағдылардың дамуына ықпал етеді. Талап қою және әрекеттерін бағалау арқылы ересектер балалардың ережелерді орындауын қамтамасыз етеді.

Біртіндеп балалар өз әрекеттерін айналасындағылардың күткен талаптарына сәйкес бағалай бастайды. Олар тәртіп, гигиена, ойыншықтарды дұрыс пайдалану сияқты қарапайым ережелерді меңгереді.

Жас ұлғайған сайын құрдастарымен қарым-қатынас ережелерін игеру маңызды бола түседі. Балалар өзара әрекет барысында бір-бірінің құқықтары мен мүдделерін ескеруді үйренеді. Бұл

дағдылар тәжірибе арқылы, яғни ережелердің сақталуы мен бұзылуы жағдайларында қалыптасады.

Мектепке дейінгі кезеңде балалардың ережелерді орындауға деген қатынасы өзгереді. Алғашында олар ережелерді әдет ретінде орындаса, кейін оның мәнін түсініп, саналы түрде ұстануға көшеді. Сонымен қатар, өзге балалардың да ережелерді сақтауын бақылауға тырысады.

Мінез-құлық үлгілері мен ережелерін меңгеруде мақтаныш пен ұят сезімдерінің маңызы зор. Бұл сезімдер баланың өз әрекетін ересектердің бағасы мен күтуіне сәйкестендіруіне ықпал етеді.

Бала тек ересектер мақұлдаған әрекеттер үшін ғана емес, өз бойындағы жағымды қасиеттері үшін де мақтаныш сезімін бастан кешіреді. Ол өзін дұрыс үлгілермен салыстырып, соларға ұқсауға ұмтылады.

Ал ұят сезімі бала ережелерді бұзғанда немесе өзіне қойылған үмітті ақтамағанда пайда болады. Бұл сезім оның мінез-құлқын реттеп, жағымсыз әрекеттерден (қорқақтық, дөрекілік, әділетсіздік және т.б.) аулақ болуына ықпал етеді.

Мінез-құлықты өзін-өзі реттеу — дамудың негізгі міндеттерінің бірі болып табылады және ерте балалық кезеңде орта есеппен жақсарады. Дегенмен, мінез-құлықты өзін-өзі реттеудің бастапқы даму жолдары әр балада әртүрлі болады.

Бұл зерттеу мектепке дейінгі және дайындық сыныптарындағы балалардың мінез-құлықты өзін-өзі реттеу траекторияларын қарастырады. Сонымен қатар, мектепке дейінгі жас балалардағы құрдастармен қатынастар — қабылдану, әлеуметтік белсенділік, виктимизация және конфликт — осы траекторияларды болжаушы фактор болып табылады.

Зерттеу барысында 443 бала бақыланды (47,9% қыздар, орташа жас = 4,08 жыл). Осу аралас моделін қолдану нәтижесінде бес түрлі траектория анықталды: күшті бастапқы деңгейі бар және өсуі минималды, күшті бастапқы деңгейі бар және өсуі тұрақты, орташа бастапқы деңгейі бар және өсуі тұрақты, әлсіз бастапқы деңгейі бар және тез өсу, әлсіз бастапқы деңгейі бар және өсуі минималды.

Бастапқыда құрдастар тарапынан қабылдану, виктимизация және конфликт әр траектория бойынша әртүрлі болды. Бұл траекториялар өз кезегінде мектепке дейінгі сыныптағы құрдастармен қатынасты — қабылдану, әлеуметтік белсенділік, виктимизация және конфликт — болжады.

Құрдастар тарапынан көбірек қабылданған және аз конфликт көрсеткен балалар, тұрақты күшті мінез-құлық өзін-өзі реттеу траекториясын көрсету ықтималдығы жоғары болды. Керісінше, виктимизацияға жиі ұшыраған балалар, баяу жақсару траекториясын көрсетті.

Мектепке дейінгі сыныптың көктемінде мінез-құлықты өзін-өзі реттеу көрсеткіштері жақсарған балалар құрдастар тарапынан көбірек қабылданған. Тұрақты күшті немесе жақсарып келе жатқан балалар әлеуметтік белсенді болды, ал тұрақты әлсіз мінез-құлық өзін-өзі реттеу көрсеткен балалар виктимизация мен конфликтілерге жиі ұшырады.

Бұл нәтижелер ерте мектеп жасындағы балалардағы мінез-құлықты өзін-өзі реттеуді және құрдастармен қатынасты қолдауда маңызды болып табылады[9].

Кесте-1. Мектепке дейінгі баланың жеке басының даму шарттары

№	Даму шарттары	Мазмұны	Бала дамуына әсері
1	Отбасы тәрбиесі	Ата-ананың қарым-қатынасы, махаббаты, талап қоюы, үлгі көрсетуі	Балада сенімділік, қауіпсіздік сезімі, алғашқы мінез-құлық нормалары қалыптасады
2	Ересектердің үлгісі	Үлкендердің іс-әрекеті, қарым-қатынасы, мінез-құлқы	Бала еліктеу арқылы әлеуметтік мінез-құлықты меңгереді

3	Қарым-қатынас ортасы	Құрдастармен және ересектермен өзара әрекет	Әлеуметтік дағдылар, тілдік және коммуникативтік қабілеттер дамиды
4	Іс-әрекет түрлері	Ойын, оқу, еңбек элементтері	Танымдық процестер, қиял, ерік, жауапкершілік қалыптасады
5	Моральдық нормаларды меңгеру	Мінез-құлық ережелері, әдеп нормалары	Жақсы мен жаманды ажырату, өзін-өзі реттеу қабілеті дамиды
6	Эмоциялық даму	Мақтаныш, ұят, қуаныш, реніш сезімдері	Ішкі реттеу механизмдері, өзін бағалау қалыптасады
7	Қоршаған ортаны тану	Табиғат, қоғам, адамдар туралы білім	Дүниетаным кеңейеді, қызығушылық артады
8	Тәрбие мен оқыту жүйесі	Балабақшадағы ұйымдастырылған педагогикалық жұмыс	Жүйелі білім, дағды және тәртіп қалыптасады
9	Жеке тәжірибе	Баланың өз әрекеті, қателіктері мен жетістіктері	Дербестік, жауапкершілік, өзіндік бағалау дамиды

Жоғарыда ұсынылған кестеде мектепке дейінгі жастағы баланың жеке басының дамуына әсер ететін негізгі шарттар жүйеленіп көрсетілген. Бұл факторлар өзара тығыз байланыста жүзеге асып, баланың тұлғалық қалыптасуын кешенді түрде қамтамасыз етеді. Атап айтқанда, отбасы тәрбиесі мен ересектердің үлгісі баланың алғашқы әлеуметтік тәжірибесін қалыптастырып, мінез-құлық нормаларын меңгеруіне негіз болады. Қарым-қатынас ортасы мен іс-әрекет түрлері арқылы бала әлеуметтік дағдыларды игеріп, өз әрекетін реттеуді үйренеді.

Сонымен қатар, моральдық нормаларды меңгеру мен эмоциялық даму баланың ішкі реттелу механизмдерін қалыптастырып, өзін-өзі бағалауына ықпал етеді. Қоршаған ортаны тану процесі баланың дүниетанымын кеңейтіп, танымдық қызығушылығын арттырады.

Тәрбие мен оқыту жүйесі бұл процестерді мақсатты түрде ұйымдастырып, баланың білім, білік және дағдыларын жүйелі қалыптастыруға мүмкіндік береді. Ал жеке тәжірибе баланың дербестігін, жауапкершілігін және өзіндік «Мен» бейнесін дамытуда маңызды рөл атқарады.

Осылайша, аталған даму шарттары біртұтас жүйе ретінде әрекет етіп, мектепке дейінгі кезеңде баланың толыққанды жеке тұлға болып қалыптасуына негіз қалайды.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Выготский Л.С. Психология развития ребенка. – Москва: Издательство «Смысл», 2005.
2. Эльконин Д.Б. Психология игры. – Москва: Владос, 1999.
3. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. – Санкт-Петербург: Питер, 2008.
4. Мухина В.С. Возрастная психология: феноменология развития. – Москва: Академия, 2012.
5. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – Москва: Политиздат, 1977.
6. Давыдов В.В. Теория развивающего обучения. – Москва: Интеллект-Центр, 2004.
7. Абрамова Г.С. Возрастная психология. – Москва: Академический проект, 2010.
8. Қалиев С., Сарыбаев Ш. Педагогика. – Алматы: Мектеп, 2004.
9. Берк Н., Бренна Р.Л. Затто, Венди Л.Г. Хоглунд Модели развития поведенческой саморегуляции и взаимоотношений со сверстниками в раннем детстве <https://doi.org/10.1016/j.ecresq.2023.06.001>

СТАЛКИНГ ДЕГЕН НЕ ЖӘНЕ ОДАН ҚАЛАЙ ҚОРҒАНУҒА БОЛАДЫ?

Саясат Іңкәр

7M01101-Педагогика және психология білім бағдарламасының I курс магистранты,
Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау, Қазақстан
Ғылыми жетекші, PhD Г.О. Мугауина

Қазіргі қоғамда адамдар арасындағы қарым-қатынас тек тікелей байланыспен ғана емес, интернет пен әлеуметтік желілер арқылы да жүзеге асады. Бұл мүмкіндіктер адамдарға жақындасуға көмектескенімен, кейде қауіптің жаңа түрлерін де тудырады. Солардың бірі - сталкинг, яғни бір адамды жүйелі түрде аңду, қудалау және мазасын алу. Бұл мәселе көптеген елдерде өзекті болып отыр және психологиялық, әлеуметтік, тіпті құқықтық тұрғыдан маңызды тақырыпқа айналууда.

Мемлекет басшысы 2025 жылғы 16 шілдеде Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне жаңа 115-1-бабына «Сталкинг» енгізілген заңға қойды. Заң соқтығысуды «адаммен байланыс орнатуға және (немесе) оның еркіне қайшы келетін, зорлық-зомбылықпен байланысты емес, айтарлықтай зиян келтіретін әрекеттерде көрінетін адамды заңсыз қудалау» деп анықтайды. Қылмыстық қудалау деп – бұл жеке өмірге құқықты бұзу, қозғалыс еркіндігін шектеу немесе психологиялық қысым сияқты нақты зиян болған кезде басталады. Бұл бақылау, тұрақты қоңыраулар, хабарламалар, қоқан-лоққылар және қудалаудың басқа түрлерінде көрінуі мүмкін [1].

Бұл ретте адамдардың бір-біріне қол сұғу техникалық жағынан жеңілдетіледі және оны жеке тұлғалар да жүзеге асыра алады. Мұндай шабуылдардың қатарына сталкинг деп аталады, оның айналасында белсенді пікірталас қоғамдық кеңістікте де, ғылыми қоғамдастықта да өрбиді.

Сталкинг ұғымы ағылшын тілінің «to talk» - аңду, қудалау сөзінен шыққан. Ғылыми әдебиеттерде «стокинг» және «қудалау» терминдерді қарастырады.

Сонымен қатар, «Stalking» термині бастапқыда ағылшын тілінде аңшылықтағы олжаны аңду тактикасын сипаттау үшін қолданылған. «Адамға аңшылық жасау» ұғымы алғаш рет бұқаралық ақпарат құралдарында 1989 жылы актриса Ребекка Шеффер өлтірілгеннен кейін кеңінен қолданыла бастады. Оны ұзақ уақыт бойы Роберт Бардо аңдып, кейін атып өлтірген. Осы қылмыстан кейін Калифорния билігі «stalking» терминін жәбірленушіні жүйелі түрде қудалау, оған зиян келтіру немесе қорқыныш сезімін туғызу ниетімен жасалатын әрекеттерді сипаттау үшін қолдана бастады. Осыған байланысты, бұған дейін Джон Леннон өлімі де еске алынды, себебі оған шабуыл жасар алдында оны да жанкүйері ұзақ уақыт бойы қудалаған.

Сталкингті зерттеу әлеуметтанушілер, психологтар және гендерлік мәселелер саласындағы мамандар тарапынан белсенді түрде жүргізілуде. Құқықтық ғылымда сталкинг негізінен қылмыстық құқық тұрғысынан, сондай-ақ криминология және виктимология шеңберінде қарастырылады. Сонымен қатар, сталкингтің маңызды құрамдас бөліктерінің бірі - жәбірленуші туралы ақпаратты пайдалану болып табылады. Осыған байланысты сталкингтен қорғану мүмкіндіктерін дербес деректерді қорғаудың қолданыстағы тетіктері негізінде қарастыру орынды. Атап айтқанда, деректерді қорғаудың құқықтық құрылымының маңызды элементі болып табылатын ақпараттық өзін-өзі айқындау тұжырымдамасы контекстінде талдау ерекше мәнге ие.

Атап айтсақ, сталкинг ұғымын отандық және шетелдік ғалымдар А.Ж. Ордаева, К.Т. Битемиров, Л.А. Болатбекова, С.Б. Абутаева, М.Шекербекбаева, С.В. Крапивко, А.Аманельдиев, К.А. Барышева, А.К. Зебницкая, В.Карпович, Е.Г. Сторублѐнкова, В.Л. Самуткин, S.G. Smith, K.C. Basile, M.Kresnow, C.Fraser, E.Olsen, Lee K., C.Southworth, S.Tucker, W.Hartzog, N.Richards, E.Spence-Diehl, B.H. Spitzberg, W.R.Cupach, J.R. Meloy, İ.Boyacıoğlu және т.б. зерттеген.

Ізденуші К.А. Барышеваның еңбегінде сталкингті былай сипаттайды: «Бұл бір адамға қатысты жүйелі түрде жүзеге асырылатын әрекеттер жиынтығы. Оларға бақылау жүргізу, тосып жүру, қалаусыз қоңыраулар шалу, хаттар, сыйлықтар мен хабарламалар жіберу, «Интернет» желісі арқылы қудалау, адам туралы ақпаратты анықтау және сол деректерді оған психологиялық әсер ету, жайсыздық пен күйзеліс туындату, сонымен қатар қорқыныш сезімін қалыптастыру мақсатында пайдалану жатады» [2].

Сталкинг (ізге түсудің) әдісіне қатысты физикалық жақындығын сақтай отырып, адамның соңынан еру немесе олардың үйіне бірнеше рет бару сияқты әрекеттер, офлайн немесе нақты өмірде ізге түсудің дәстүрлі әдістерімен жүзеге асырылады. Сталкинг (ізге түсудің) жаңа әдісі онлайн немесе киберсталкинг, онлайн немесе бір-неше желідегі байланыс платформалары арқылы жүзеге асырылады. Жәбірленушінің компьютеріне зиян келтіретін зиянды бағдарламалық жасақтаманы жиі жіберуі немесе электрондық пошта хабарламаларын жіберуі сондай-ақ, жеке ақпаратты көпшілік алдында жариялауы мақсаты туралы хабарламалар жібереді. Кейбір жағдайларда, сталкерлер өздерінің веб-сайттарында өздерінің құрбандарының жеке немесе байланыс ақпараттарын таратқан, сондықтан сталкерден басқада көптеген адамдар жәбірленушіні мазалайды [3].

Сондай-ақ, сталкинг - жаңа құбылыс емес, ол қазіргі ақпараттық технологиялар пайда болғанға дейін-ақ қалыптасқанын аңғаруымызға болады. «Интернет» желісі кеңінен таралмай тұрған кезеңнің өзінде-ақ өнер және шоу-бизнес қайраткерлері, сондай-ақ спортшылар жанкүйерлер тарапынан жасалатын қудалаудың нысанына айналған жағдайлар кең қоғамдық резонанс тудырған.

Сталкиннгтің пайда болуына бірнеше фактор әсер етеді:

- **Психологиялық мәселелер** – кейбір адамдарда тәуелділік, қызғаныш немесе бақылауға деген шамадан тыс қажеттілік болады.
- **Қабылдамауды қабылдай алмау** – қарым-қатынас аяқталған кезде кейбір адамдар оны мойындай алмайды.
- **Билік пен бақылауға ұмтылу** – сталкер жәбірленушіге үстемдік жасағысы келеді.
- **Әлеуметтік дағдылардың төмендігі** – дұрыс қарым-қатынас орната алмау.

Алайда қоғамның жаппай ақпараттандырылуы сталкерлер тәжірибесінің дамуына елеулі әсер етті. Іс жүзінде қудалаушылар үшін жәбірленушілермен өзара әрекеттесудің жаңа - цифрлық кеңістігі қалыптасып және сталкиннгтің жаңа тактикалары мен әдістерінің пайда болуына алып келді. Кей жағдайларда бұл құбылысты сипаттау үшін «киберсталкинг» термині қолданылады, алайда ол жеткілікті дәл емес. Себебі «кибер-» префиксі қудалау тек онлайн ортада жүзеге асады деген түсінік қалыптастырады. Ал шын мәнінде құқық бұзушылардың әрекет ету құралдары әлдеқайда кең ауқымды қамтиды және оған онлайн сталкинг, технологиялық құрылғыларды пайдалану арқылы жүзеге асырылатын қудалау, сондай-ақ нақты өмірдегі қудалау түрлері кіреді [4].

Жалпы алғанда, сталкинг әдістемелері криминология, психология және компьютерлік ғылымдар саласындағы әдебиеттерде жеткілікті дәрежеде жан-жақты зерттелген [5]. Сондықтан осы жұмыста оларды егжей-тегжейлі талдаудың қажеттілігі жоқ. Сонымен қатар, белгілі бір әдістердің адамның дербес деректері мен жеке ақпаратының пайдаланылуымен қаншалықты байланысты екенін анықтау мақсатында олардың жалпы сипаттамасын беру маңызды.

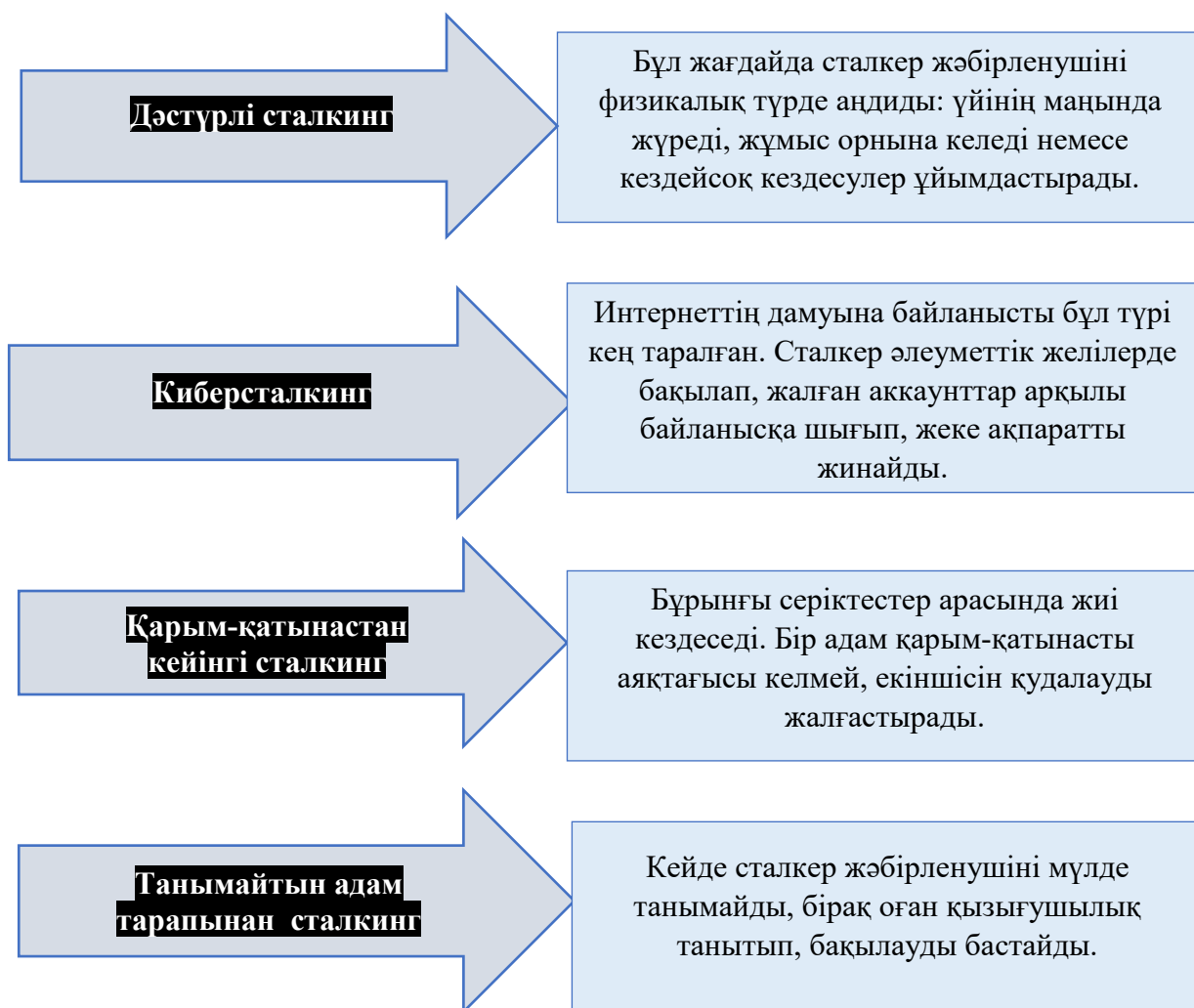
Қазіргі таңда, ақпараттық технологиялардың дамуы сталкерлерге жәбірленушімен тек хаттар және өзге де «дәстүрлі» байланыс құралдары арқылы ғана емес, сонымен қатар әртүрлі электрондық коммуникация құралдарын пайдалану арқылы да байланыс орнатуға мүмкіндік берді. Қарапайым қалаусыз, қорлайтын немесе қорқыныш тудыратын хаттармен қатар, сталкиннгтің жәбірленушіге электрондық байланыс арналары (пейджер, SMS-хабарламалар, әлеуметтік желілердегі хабарламалар мен пікірлер) арқылы жиі, дерлік үздіксіз хабарламалар жіберу арқылы қысым көрсету жағдайлары да белгілі.

Сталкерлер ақпарат жинаудың заңсыз тәсілдеріне де жүгінеді. Бұл ретте «*Сталкер*» деп - негізінен басқа адамды еркінен тыс, жүйелі түрде аңдып, бақылап, психологиялық қысым

көрсететін адам. Стелкер термині ағылшын тілінің «stalker» сөзінен шыққан және қазақша аңдушы, ізіне түсуші деген мағынаны білдіреді. Бұл әрекет «сталкинг» деп аталады, ол жеке шекараны бұзады, қорқыныш тудырады және заңмен қудалануы мүмкін қауіпті әлеуметтік құбылыс.

Мысалы, олар жәбірленушінің электрондық құрылғыларына бақылау жүргізуге арналған арнайы бағдарламалық қамтамасыз етуді (stalkerware деп аталатын) орнатуы ықтимал, сондай-ақ адам туралы мәліметтерді «қара нарықтан» сатып алуы немесе әртүрлі деректер базаларынан дербес деректердің таралып кетуі нәтижесінде қолжетімді болған ақпаратты пайдалануы мүмкін. Мұндай ақпарат ерекше құндылыққа ие.

Сталкинг әртүрлі формада көрінеді. Олар: дәстүрлі сталкинг, киберсталкинг, қарым-қатынастан кейінгі сталкинг, танымайтын адам тарапынан сталкинг. Аталған сталкинг түрлері ашып жіктейтін болсақ:

Сурет – 1 – Сталкингтің түрлері

Қазіргі заманда адамдар онлайн-сервистер мен мобильді қосымшаларды белсенді түрде қолданады. Олардың тиімді жұмыс істеуі үшін пайдаланушылар тек көп көлемде дербес деректерді енгізіп қана қоймай, сонымен қатар бұл мәліметтерді үнемі жаңартып отыруы қажет (мемлекеттік қызметтер сервистері, такси мен каршерингке тапсырыс беру қызметтері, азық-түлік пен өзге де тауарларды жеткізу сервистері, онлайн-карталар мен навигаторлар және т.б.).

Сталкингтен қалай қорғануға болады?

Сталкингтен қорғану үшін бірнеше маңызды қадамдарды сақтау қажет:

1. **Байланысты шектеу.** Сталкермен байланысқа түспеуге тырысыңыз. Жауап беру кейде оның әрекетін күшейтуі мүмкін.
2. **Дәлелдерді сақтау.** Барлық хабарламаларды, қоңырауларды, скриншоттарды сақтап қойыңыз. Бұл құқық қорғау органдарына жүгінгенде қажет болады.
3. **Құпиялылықты күшейту.** Әлеуметтік желілердегі аккаунттарды жабық режимге ауыстыру. Жеке акпаратты жарияламау
4. **Жақындарыңызға айту.** Отбасыңызға, достарыңызға немесе әріптестеріңізге жағдайды хабарлаңыз.
5. **Құқық қорғау органдарына жүгіну.** Егер сталкинг күшейсе, міндетті түрде полицияға арыз беріңіз. Көптеген елдерде бұл әрекет заңмен жазаланады.
6. **Қауіпсіздік шараларын күшейту.** Үйдің қауіпсіздігін арттыру. Күнделікті маршруттарды өзгерту.

Олай болса, сталкингті елеусіз қалдыруға болмайтын ең қауіпті құбылыс. Ол адамның психологиялық жағдайына ғана емес, өмір сүру қауіпсіздігіне де әсер етеді. Сондықтан әрбір адам бұл ұғымды түсініп, оның белгілерін ажырата білуі керек. Ең бастысы сталкингке тап болған жағдайда үнсіз қалмау керек. Қауіп сезілген сәттен бастап тиісті шараларды қабылдау адам баласының өз қауіпсіздігінің қамтамасыз етудің негізі жолы болып табылады.

Қолданылған деректер тізімі

1. Сталкинг үшін қылмыстық жауапкерлішік енгізілді. <https://www.gov.kz/memleket/entities/ombudsman-aqmola-oblysy/press/news/details/1058626> (Қаралған күн: 02.03.2026ж.)
2. Барышева К.А. Преследование как новый вид уголовно наказуемого деяния // Пробелы в российском законодательстве. 2016. № 8. С. 178.
3. Ордаева А.Ж., Битемиров К.Т., Болатбекова Л.А., Исахов Б.С., Абутаева С.Б. Сталкинг зорлық-зомбылықтың жаңа түрі ретінде: оның амбивалентті сексизммен байланысы, гендерлік зорлық-зомбылыққа көзқарас // Al-Farabi Kazakh National University, Заң сериясы. No2 (110). 2024. – 140-149бб. <https://doi.org/10.26577/JAPJ2024-110-b-013>
4. Fraser C., Olsen E., Lee K., Southworth C., Tucker S. The New Age of Stalking: Technological Implications for Stalking // Juvenile and Family Court Journal. 2010. Vol. 61. No. 4. P. 40. 39–55.
5. Spence-Diehl E. Stalking and Technology: The Double-Edged Sword // Journal of Technology in Human Services. - 2003. -Vol. 22. Iss. 1. - P. 5–18.

ӘОЖ 37.032

БАСТАУЫШ БІЛІМ БЕРУ ҮРДІСІН ТҰЛҒАЛЫҚ-БАҒДАРЛЫ ТҮРҒЫДАН ҰЙЫМДАСТЫРУ МӘСЕЛЕСІН ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕУ

Семғалиева Аружан

«Білім берудегі менеджмент» ББ II курс магистранты

Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ, Қазақстан

Ғылым жетекшісі, п.ғ.д., профессор - Мұханбетжанова А.У.

Білім беру саласының менеджментінде оқу процесін тұлғалық-бағдарлы тұрғыдан ұйымдастыру тұжырымдамасының даму эволюциясы көптеген басқыштардан өткен. Білім беру саласын басқару жүйесінде оқу процесін ұйымдастырудың бірқатар кезеңдері бар. Оларға жеке-жеке тоқталсақ:

Бірінші кезеңі-оқу процесін ұйымдастырудың классикалық-авторитарлы кезеңі. 1900 жылдарға дейін кеңінен қолданылған басқару стилі болып табылады. Авторитарлы басқару стилінде мектептегі барлық ұйымдастыру жүйесі иерархиялық принципке сүйенеді.

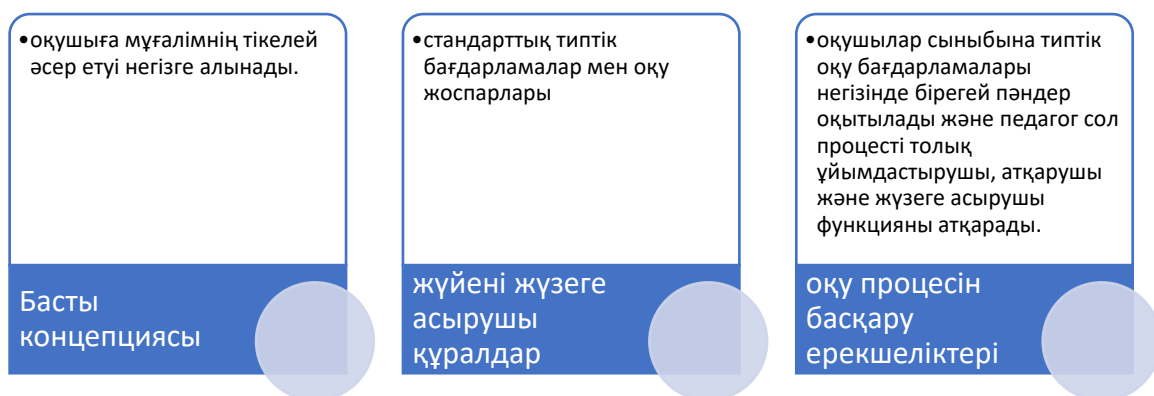
Классикалық–авторитарлы жүйенің басты тұжырымдамасы: оқушыға мұғалімнің тікелей әсер етуі негізге алынады. Ол бойынша оқушы таза қағаздай қабылданып, оқушыны оқу процесінде мұғалім білім мен тәрбие беру арқылы ұйымдастыру шаралары жүргізіледі.

Классикалық –авторитарлы жүйе бойынша оқу процесін басқару ерекшеліктері: оқушының тұлғалық ерекшеліктері есепке алынбайды, бүкіл сыныпқа жинақталған (топтастырылған) оқушылар, жаппай стандарттар бойынша білім беру шаралары жүргізіледі. Бүкіл оқушылар сыныбына типтік оқу бағдарламалары негізінде бірегей пәндер оқытылады және педагог сол процесті толық ұйымдастырушы, атқарушы және жүзеге асырушы функцияны атқарады.

Классикалық –авторитарлы жүйені жүзеге асырушы құралдар: сынып оқушыларына негізделі отырып құрастырылған стандарттық типтік бағдарламалар мен оқу жоспарлары.

Классикалық –авторитарлы жүйе бойынша оқу процесі жаппай бірегей әдіс-тәсілдермен жүзеге асырылады және сыныптағы оқушыларды жеке-даралық тұлғалық ерекшеліктері негізінде емес, жаппай сыныптық білім беру механизмдері іске қосылады. Қазіргі таңда қазақстандық білім беру жүйесі жартылай осы классикалық –авторитарлы басқару модулдеріне де сүйенеді. Бұл отандық ағартушылық реформаларының әлі де болсын өз деңгейінде жүзеге асырыла қоймағандығының көрінісі болса керек.

Классикалық –авторитарлы жүйенің көптеген авторлар қазіргі таңда сынға алып, бұл ескіліктің көрінісі немесе қалдықтары деген атаумен белгілеуде. Сонымен қатар классикалық –авторитарлы жүйенің индустриялды қоғам кезеңінде қажетті сұраныстарға жауап берген оқу процесін ұйымдастыру мен басқарудың моделі де болғандығы белгілі. Ал, қазіргі таңда ХХІ ғасырда цифрлық қоғамда тұлға ретінде жан-жақты функционалдық сауаттылығы мен құзыреттілік компоненттері қалыптасқан, ортаға тез бейімделе алатын, сыни көзқарастары дамыған жастардың қажеттілігі білім беру жүйесіне жаңашыл сұраныстар беруде. Міне, осы қоғамдық сұраныстарды қанағаттандыру үшін қазақстандық білім беру жүйесін классикалық –авторитарлы басқару моделінен оқушы тұлғалық ерекшеліктерін ескере отырып, оқыту процесін ұйымдастыру моделіне көшіді қажет етеді (сурет-1).

Сурет-1. Оқу процесін ұйымдастырудың классикалық-авторитарлы моделі

Оқу процесін ұйымдастырудың классикалық-авторитарлы моделі бойынша мынадай басты менеджерлік сипаттамаларды атап өту керек болады:

1. Оқу процесін ұйымдастырудың классикалық-авторитарлы моделінің басқарушылық қағидаты: орта мектептегі басқару жүйесі субъект-объект қағидаттарына сүйенеді. Ол

бойынша субъект бұл мектеп әкімшілігі, педагогтар мен пән мұғалімдері, ал объект-бұл оқушылар. Оқу процесінде белсенділер бұл субъектілер. Субъектілер оқу процесінің ұйымдастырылуына толығымен жауапты. Субъектілер басқарушылар және ұйымдастырушылар болып, объектілерге «ақпарат жеткізуші» функциясын да атқарады. ал, объектілер, яғни оқушылар пассивті тыңдаушы роліндегілер. Оқу процесін ұйымдастыруда оқушылардың жеке-даралық және тұлғалық ерекшеліктері мен мұқтаждықтары басшылыққа алынбайды, бүкіл сынып оқушыларына жаппай принциптерге сүйене отырып бірегей білім беру кеңістігі құрылады.

2. Оқу процесін ұйымдастырудың классикалық-авторитарлы моделінің басқарушылық ерекшеліктері: субъектілер объектілердің үстінен қарап, вертикалды билікке ие болады. Бүкіл оқу процесі толық қаталдатылған қадағалау астында жүргізіледі. Барлық процестерді мектеп директоры басқарады. Оқушылардың тәрбиесі, тыңдағыштық пен тіл алғыштығы, мұғалім жеткізген материалдарды қабылдап алуы-оқу процесінің басты жетістікке жеткендігін дәлелдейтін факторлар болып табылады.

3. Оқу процесін ұйымдастырудың классикалық-авторитарлы моделінде тұлғаға қатысты қарым-қатынастар. Аталмыш басқару стилінде оқушының жеке тұлғалық ерекшеліктерін ескеру принципі басшылыққа алынбайды. Жаппай бірегей стандарттар негізінде білім беру шаралары қарастырылады. Бұл аталмыш басқару жүйесін «білім берудің фабрикалық мектебі» деп те бекер атамаған.

4. Оқу процесін ұйымдастырудың классикалық-авторитарлы моделіндегі қадағалау әдістері: оқушыларды жазалау (психологиялық), өзара салыстыру, қатып қалған жүйеде қаталдатылған бағалау. Оқушылардың оқу үлгерімін жетілдіру мақсатында оқушыларды өзара салыстырып, бағалау жүйесі жазалау құралы ретінде қолданылды. Нәтижесінде оқушылар білім алуға деген мотивациясы өшіп, тек қорыққанынан (төмен баға аламын деп) мағлұматтарды қабылдауға тырысты.

Екінші кезеңі-оқу процесін ұйымдастырудың гуманистік кезеңі. Бастауыш сыныптағы оқу процесін ұйымдастырудың гуманистік ұстанымы бойынша оқушылар (немесе білім алушылар) басты құндылық болып алға тартылады. Оқу үдерісіндегі барлық бағыттар сол білім алушының мұқтаждықтарын қанағаттандыруға негізделі отырып ұйымдастырылады.

Бастауыш сыныптағы оқу процесін ұйымдастырудың гуманистік ұстанымы бойынша басқару тетіктері демократиялық және тең деңгейде қарым-қатынасты құруға негізделеді. Бастауыш білім беру үдерісіндегі барлық процестер мынадай қағидатқа сүйене отырып жүзеге асырылады:

-мектеп директоры мен мектеп әкімшілігі мұғалімдер мен педагогтарды тең деңгейде байланыс орнатылатын серіктес ретінде қабылдайды және мектеп әкімшілігі бастауыш сынып мұғалімдері мен педагогтарының кәсіби жетілуі үшін барлық әкімшілік –материалдық-мотивациялық жағдайларды жасайды.

-өз кезегінде бастауыш сынып мұғалімдері мен педагогтары оқушыларды да оқу процесінің тең деңгейлі, тең құқықты тарапы ретінде қабылдайды және сол білім алушылардың қажеттіліктерін қанағаттандыруды басты мақсат ретінде алушы білім беру кеңістігін құру үшін педагогикалық және әдістемелік шеберліктерін пайдаланады.

-бастауыш білім беру үдерісіндегі мектеп әкімшілігі де, пән мұғалімдері мен педагогтары да оқушының ата-анасымен кеңесе отырып барлық оқу процестерін ұйымдастырады. Ата-ана білім беру кеңістігін құрастыруда, мектептің басты стратегиялық мақсаттарын құруда, мектепшілік шаралардың жүзеге асырылуында белсенді түрде ат салысуға, кеңес беруге құқығы бар.

Бастауыш сыныптағы оқу процесін ұйымдастырудың гуманистік ұстанымын жүзеге асырудың құрал-жабдықтары. Осы аталмыш ұстанымды жүзеге асыру үшін мектеп әкімшілігі мынадай құрал-жабдықтарды кеңінен қолдануы тиіс болады:

-бастауыш білім беру үдерісінің барлық кезеңдері мектеп әкімшілігінің қолдауына сүйенуі.

-барлық дерлік білім беру кеңістігі психологиялық ортаға айналуы. Бұл дегеніміз оқу процесінің барлық тараптары (мұғалімдер, педагогтар, оқушылар, мектеп әкімшілігі, оқушылардың ата-аналары) өздерін сол үдерісте «құнды тұлға» ретінде сезіне білуі, солай санай алатындай психологиялық кеңістік құрастырылуы маңызды фактор болып саналады.

-бастауыш білім беру кеңістігінде ат салысатын барлық тараптардың өзін танытуына, өзін жетілдіруіне, өзін-өзі дамытуына қажетті жағдай жасалып, әкімшілік-қаржылай және мотивациялық қолдаулар көрсете білу қажет .

Егер бастауыш сыныпта гуманистік ұстаным бағытында оқу процесін ұйымдастырудың басты ерекшеліктеріне тоқталсақ. Осы бағытта зерттеулер жүргізген авторлардың қатарына – Ш. Амонашвили, В. Шаталов, Х. Сериков болды. Ғалымдар гуманистік ұстаным бойынша бастауыш білім беру үдерісін ұйымдастырудың мынадай артықшылықтары мен осы процестің өзіне тән басты ерекшеліктерін ажыратып көрсетті:

1.Бастауыш сыныптағы оқу үдерісінің толығымен психологиялануы. Бастауыш мектеп сатыларында көптеген қосымша психолог штаттары ашылады және кіші сынып жасындағы балалардың жас, даралық, психологиялық және тұлғалық ерекшеліктерін толығымен алдын ала диагностикалау арқылы оқу процесіне қойылатын сұраныстар мен талаптар анықтап алынады. Осы сұраныстарға жауап беру арқылы білім беру кеңістігі құрастыралы.

2.Бастауыш сыныптағы білім беру үдерісін ұйымдастыруда оқу процесінің барлық тараптарының өзара серіктестік құру арқылы жүзеге асырылу қағидаттарын ескеруі. Оқу процесіндегі қарым-қатынастар авторитарлы басқару стилінде емес, демократиялық стилде ұйымдастырылуы назарға алынады. Осы қағидат туралы алғаш реті ұсыныстар жасаған ғалымдар Ш. Амонашвили, В. Шаталов болатын. Авторлар оқу процесінде бір тарап бұйрық беріп, екінші тарап сол бұйрықтар негізінде білім беру кеңістігін құрастырудың оңтайлы оқу үлгерімі мен жетістіктерге алып келмейтіндігі туралы көптеген педагогикалық және менеджменттік ұсыныстар жасаған еді. Жоғарыда аталған авторлар жалпы білім беретін мектепте әкімшілік жүйені толығымен өзгерту, командалық-әкімшілік-авторитарлы басқару стильдерінің оқу процесіне алып келетін теріс ықпалдары туралы бірқатар көзқарастарын білдірді.

3. Бастауыш сыныптағы оқу үдерісін ұйымдастыруда оқушылардың оқу үлгерімін анықтау мен баланы білім алуға деген жігерін арттыруда «қатып қалған» қаталдатылған бағалау жүйесін жойып тастау. Бағалау баланы жазалау құралы емес, білім алуына ынта беретін, мотивациялаушы құрал ретінде қолдануды ұсынған авторлардың бірі Х. Сериков еді. Баланың оқу үлгерімін бағалауда оқушының тұлғалық қасиеттеріне сипаттама бермей, өзіне деген сенімділікті жоймай бағалау жүйелерін қайта қарастыруды ұсынды.

Үшінші кезеңі-оқу процесін ұйымдастырудың субъективті-іс-әрекеттік кезеңі. Субъективті –әрекеттік ұстаным бойынша оқу процесі оқушылардың өмірлік тәжірибесін арттыруға бағытталады. Ол бойынша әрбір оқушы жеке-жеке өмірлік құндылықтары мен тарихы бар, өзінің өмірлік бағыттары бар тұлға. Ұстанымның авторы болып саналатын И. Якиманскаяның пайымдауы бойынша: оқу үдерісі білім алушыны (оқушыны) үлкен өмірге даярлайтын алғашқы баспалдақ болғандықтан, сол процесті ұйымдастыруда оқушыға ақпараттарды білім көзі ретінде ұсындай, сол мағлұматтарды өмірде қолдана білу дағдыларын жетілдіруге назар аудару керектігін айтады.

Бастауыш білім беру үдерісін ұйымдастыруда субъективті-іс-әрекеттік ұстаным бойынша басқару тетіктері: көпқырлы басқару стилімен ерекшеленеді. Ол бойынша белгілі бір арнаулы ажыратылған сыныптарда авторлық бағдарламалардың негізінде оқушылардың өмірлік тәжірибесін жинақтауға бағытталған білім беру траекториясын құру арқылы жүзеге асырылады.

Бастауыш білім беру үдерісін ұйымдастыруда субъективті-іс-әрекеттік ұстаным бойынша басқарудың құрал-жабдықтары:

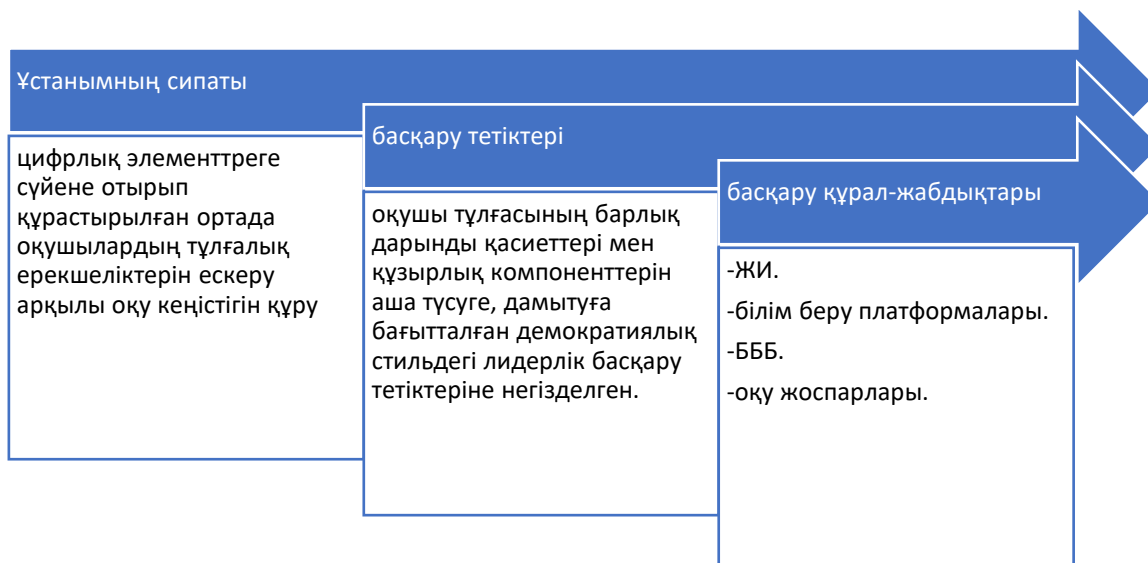
- оқушылардың өзі таңдап алған білім беру траекториялық бағдарламалары;
- оқушылардың таңдауына сәйкес дифференциалдап оқыту әдістемелері мен тәсілдері.

-оқушының жеке-даралық және тұлғалық ерекшеліктерін ескере отырып, білім беру кеңістігін құру технологиясы.

Төртінші кезеңі-оқу процесін ұйымдастырудың цифрлық және тұлғаға бағытталған кезеңі. Қоғамның цифрлануына байланысты білім беру кеңістігін де жаңашыл ақпараттық технологиялардың соңғы элементтері негізінде ұйымдастырудың сұранысы туындады. Сонымен қатар өндірістік қоғамның аяқталуы-білім беру саласынан оқушылардың тұлғалық ерекшеліктерін ескере отырып, білім беру ортасын қалыптастыру іспеттес жаңашыл талаптардың қойылуына да түрткі болды. Осындай жаңашыл өзгерістерден кейін бастауыш білім беру үдерісін ұйымдастыруда цифрлық және тұлғаға бағытталған ұстанымның негізі қаланды.

Бастауыш білім беру үдерісін ұйымдастыруда цифрлық және тұлғаға бағытталған ұстанымның басты қағидаты-цифрлық элементтерге сүйене отырып құрастырылған ортада оқушылардың тұлғалық ерекшеліктерін ескеру арқылы оқу кеңістігін құру. Бір сөзбен айтқанда бүкіл білім беру мақсатын-оқушы тұлғасына тікелей бағыттау.

Бастауыш білім беру үдерісін ұйымдастыруда цифрлық және тұлғаға бағытталған ұстанымның басқару тетіктері: оқу процесі толығымен оқушы тұлғасының барлық дарынды қасиеттері мен құзырлық компоненттерін аша түсуге, дамытуға бағытталған демократиялық стильдегі лидерлік басқару тетіктеріне негізделген. Қазіргі таңда Қазақстан Республикасының Жаңартылған мазмұндағы білім беру бағдарламасының басты концепциялары осы білім беру үдерісін ұйымдастыруда цифрлық және тұлғаға бағытталған ұстанымның басқару тетіктерін басшылыққа алады деп толық айтуға болады (сурет-2).

Сурет-2. Оқу процесін ұйымдастырудың цифрлық және тұлғаға бағытталған ұстанымның басты қағидаттары

Бастауыш білім беру үдерісін ұйымдастыруда цифрлық және тұлғаға бағытталған ұстанымның басқару құрал-жабдықтары келесідей:

- жасанды интеллект элементтері.
- білім беру платформалары ен цифрлық технологиялардың соңғы үлгідегі жетістіктері.
- оқушылардың тұлғалық ерекшеліктеріне негізделе отырып қабылданған (құрастырылған) жеке білім беру жоспарлары.

- оқушылардың жеке даралық дағдыларын дамытуға бағытталған құзыреттілік компоненттерін арттырушы білім беру траекториялары .

Бастауыш білім беру үдерісін ұйымдастыруда цифрлық және тұлғаға бағытталған ұстанымның басты қағидаты-цифрлық элементтерге сүйене отырып құрастырылған ортада

оқушылардың тұлғалық ерекшеліктерін ескеру арқылы оқу кеңістігін құру. Бір сөзбен айтқанда бүкіл білім беру мақсатын-оқушы тұлғасына тікелей бағыттау.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. В. Сериков Личностный подход в образовании.
2. И. Якиманская. Технология личностно-ориентированного обучения.
3. Мұқанова Б.Ж. Мұғалімнің кәсіби құзыреттілігі.
4. Нұртазина Р.А. Педагогикалық шеберлік негіздері.
5. Тәжібаева С.Қ.Білім берудегі тұлғалық-бағдарлы тәсілдер
6. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңы
7. Жалпы орта білім берудің мемлекеттік стандарты
8. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың мемлекеттік бағдарламалары

ӘОЖ 37.04:37.035

ЕРЕКШЕ БАЛА – ЕРЕКШЕ ӘЛЕМ: АТА – АНАНЫҢ ҚАБЫЛДАУ КЕЗЕҢДЕРІ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК БЕЙІМДЕЛУ

Сиран Әнел

sultangalieva_1975@mail.ru

6B01102 – Арнайы педагогика ІР ББ 2 курс студенті

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі сеньор – лектор, магистр - Султангалиева А.Е.

Аңдатпа. Мақалада ата-ананың эмоционалдық күйінің баланың оңалу (реабилитация) нәтижелеріне және оның қоғамға бейімделу деңгейіне туралы талданып, ата-аналарға психологиялық қолдау көрсетудің және қоғамдағы инклюзивті мәдениетті қалыптастырудың өзектілігін айқындалады.

Кілт сөздер: инклюзия, ата-ананың қабылдауы, психологиялық қабылдау кезеңдері, әлеуметтік адаптация, реабилитация(оңалту), компенсация.

Қазіргі білім беру кеңістігінде ерекше білім беруді қажет ететін балаларды қолдау және оларды қоғамға толыққанды енгізу маңызды мәселелердің біріне айналып отыр. Мұндай балалардың дамуы тек арнайы педагогикалық әдістерді ғана емес, сонымен қатар ата-ананың дұрыс көзқарасы мен қолдауын талап етеді. Себебі баланың тұлғалық қалыптасуы ең алдымен отбасындағы психологиялық ахуалға байланысты.

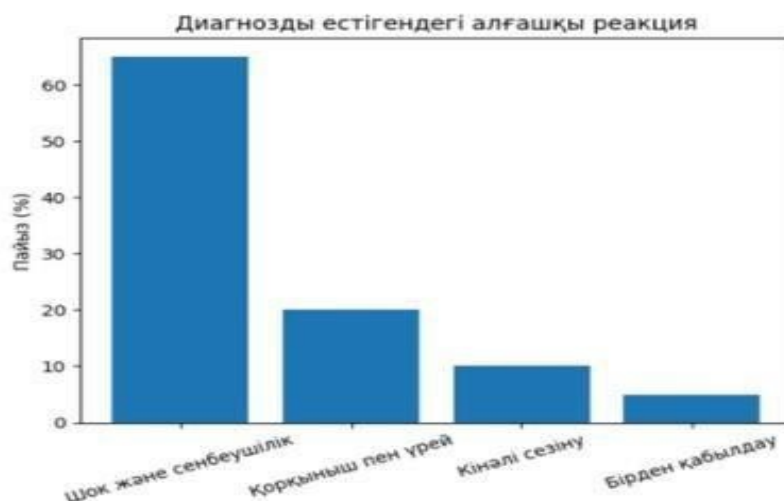
Ерекше білім беруді қажет ететін балалардың дүниеге келуі кез келген отбасы үшін күтпеген сынақ әрі терең психологиялық дағдарыс болып табылады. Алайда, баланың кейінгі тағдыры мен оның қоғамға бейімделуі (адаптациясы) көбіне медициналық диагнозға емес, ата-анасының осы жағдайды қалай қабылдағанына тікелей байланысты.

Ерекше білім беруді қажет ететін баланың дүниеге келуі ата-ана үшін бұрынғы өмір салтының «өлімімен» тең эмоционалдық соққы болып табылады. Психология ғылымының докторы Элизабет Кьюблер Росс өзінің «Өлім мен өлу туралы» (*On Death and Dying*, 1969) еңбегінде кез келген ауыр жоғалтуды қабылдаудың бес сатысын негіздегеніне тоқталады. Бұл теория бізге ерекше білім беруді қажет ететін баласы бар ата - аналардың ішкі арпалысын түсінуге мүмкіндік береді:

1. Шок және теріске шығару: Диагнозды алғаш естігенде ата-ана «Бұл қателік!», «Менің балам сау!» деген қорғаныс реакциясына көшеді. Бұл кезеңде олар бір дәрігерден екіншісіне жүріп, уақыт жоғалтуы мүмкін.

2. Ашу-ыза: «Неге мен?», «Дәрігерлер кінәлі!» деген агрессия пайда болады. Бұл кезеңде ата-ана өзін де, айналасын да кінәлайды. Яғни, шындықты қабылдауға дайын болмайды, жағдайға сенгісі келмейді.
3. Саудаласу: «Егер мен барлық емді жасасам, балам жазылып кетеді» деген үміт пайда болады. Мұнда ата-ана ғажайыпқа сеніп, медициналық дәлелденбеген әдістерге жүгінуі мүмкін.
4. Депрессия: Барлық әрекеттердің нәтиже бермейтінін түсінгенде келетін шарасыздық кезеңі. Бұл — ең қауіпті саты, өйткені атаана баладан бастартып, оқшаулануы мүмкін.
5. Қабылдау: Бұл — баланың ерекшелігін тағдырдың соққысы емес, өмірдің жаңа шарты ретінде түсіну. Тек осы сатыда ғана нақты оңалту жұмыстары тиімді болады.

Осылайша, Э. Кюблер-Росс көрсеткен бес саты — бұл тек қағаз бетіндегі теория емес, бұл әрбір ата-ананың басынан өтетін нақты эмоционалдық жол. Ата-ананың осы сатылардың қайсысында тұрғанын анықтау — баланың болашақ тағдырын болжаумен тең. Себебі, ата-ана «қабылдау» деңгейіне жетпейінше, кез келген медициналық көмек тек сыртқы әсер ретінде қала береді. Осы теориялық тұжырымдардың өмірдегі шынайы көрінісін анықтау мақсатында, ерекше бала тәрбиелеп отырған отбасылар арасында арнайы жүргізілген зерттеулерді қысқаша талдадық. Төмендегі статистикалық деректер ата-ананың психологиялық күйі мен баланың даму деңгейі арасындағы тікелей байланысты айқын көрсетеді:

Зерттеу аясында ерекше білім беруді қажет ететін баласы бар 50-100 ата-ана арасында сауалнама жүргізілді делік (бұл стандартты әдіс).

Сұрақ: «Диагнозды естігендегі алғашқы реакцияңыз қандай болды?»

- Шок және сенбеушілік (Теріске шығару) — 65%
- Қорқыныш пен үрей — 20%
- Кінәлі сезіну — 10%
- Бірден қабылдау — 5%

Қорытынды: Статистика көрсеткендей, ата-аналардың 95%-ы психологиялық дағдарысты бастан кешіреді. Бұл — табиғи процесс, бірақ осы кезеңде қалып қою баланың болашағына зиян болып келеді[2].

Екі топтағы балалардың дамуын 1 жыл бойы бақылау нәтижесі (дәлелденген ғылыми деректер негізінде):

Көрсеткіштер	А тобы (Ата-анасы толық қабылдаған)	Б тобы (Атаанасы оқшаулаған/суық)
Әлеуметтік бейімделу (адамдармен тіл табысу)	85%	30%
Психоэмоционалдық тұрақтылық	Жоғары	Төмен (агрессия, тұйықтық)
Оңалту (реабилитация) нәтижесі	Тиімділігі 2 есе жоғары	Төмен/баяу

Зерттеулерге сүйенсек, эмоционалды қабылдау мен махаббат ортасында өскен баланың миындағы синаптикалық байланыстар (нейрондар арасындағы байланыс) суық ортадағы балаға қарағанда 4060%-ға жиірек түзіледі. Бұл — баланың физикалық кемістігіне қарамастан, оның интеллектуалдық деңгейін көтеруге болатынының басты дәлелі. Баланың оңалуы(реабилитация) 70 пайыз жағдайда медицинаға емес, ата – ананың психологиялық тұрғыда қабылдауына байланысты болып келеді. Ата – ана баланың жағдайын қабылдаған сәттен ғана «емдеу» процесінен «дамыту» процесіне көшеді.

Ата-ананың қабылдауы тек психологиялық емес, биологиялық фактор деп қарастырсақ болады. Оны америкалық психолог Гарри Харлоудың маймылдарға жасаған қызықты экспериментінен біле аламыз. Бұл - психология тарихындағы ең танымал зерттеулердің бірі болған. Зерттеу барысында ғалым кішкентай маймылдарды екі жасанды «ананың» қасына қояды. Біреуі — сымнан жасалған, бірақ сүті бар (тек тамақ береді), екіншісі - жұмсақ матадан жасалған, бірақ сүті жоқ (жылулық береді). Байқағандары бойынша маймылдар тамақ ішіп алған соң, бірден жұмсақ «анасына» барып тығылған. Қорқынышты жағдай болса, тек жұмсақ анадан пана іздеген.

Зерттеудің түйініне тоқталсақ, бала үшін тамақ пен күтімнен бұрын «эмоциялық қабылдау» мен «жылулық» маңызды. Егер ата-ана баланы тек физикалық тұрғыда бағып, бірақ іштей қабылдамаса (жылулық бермесе), баланың жүйке жүйесі мен тұлғасы дұрыс қалыптаспайтыны ғылыми дәлелденді.

Баланың ерекше білімді қажет етіп дамуы - бұл тек медициналық мәселе емес, ол ең алдымен әлеуметтік мәселе. Психолог Лев Выготскийдің «Дефектология негіздері» атты іргелі еңбегінде айтылғандай, кез келген кемістік екі қабаттан тұрады:

1. Алғашқы кемістік - биологиялық зақымдану (мысалы, көрудің, естудің немесе тірек-қимыл аппаратының бұзылуы).
2. Екінші реттік кемістік - баланың әлеуметтік ортадан оқшаулануы, қарым-қатынастың бұзылуы.

Выготскийдің дәлелдеуінше, егер ата-ана баланы «науқас» ретінде ғана көріп, оны қоғамнан жасырса, бала екінші реттік кемістікке ұшырайды. Ал ата-ана баланы барымен қабылдап, онымен қатарлас құрбыларымен араластырса, баланың миында «компенсация» (орнын толтыру) механизмі іске қосылады.

Әлеуметтік адаптацияның 3 негізгі факторы:

1. Ата-ананың баласын кәдімгі балабақшаға немесе мектепке беруге батылдығы. Статистика бойынша, инклюзивті мектептерде оқитын ерекше балалардың когнитивті дамуы үйде оқитын балаларға қарағанда 40%-ға жоғары.

2. Джон Боулбидің зерттеуіне сүйенсек, ата-анасынан эмоционалдық жылулық алған бала өзін қауіпсіз сезінеді. Бұл сезім оған сыртқы әлеммен қорықпай байланыс орнатуға мүмкіндік береді.
3. Ата-ананың өз баласын мақтан тұтуы - айналадағы адамдардың да сол балаға құрметпен қарауына негіз болады [5].

Осы үш фактор - инклюзивті орта, сенімді бауыр басу және қоғамдық көзқарас - бір-бірімен тығыз байланысты біртұтас жүйе. Бұл жүйенің қозғалтқыш күші - тек қана ата-ананың шынайы қабылдауы. Егер отбасы ішінде баланың ерекшелігі толық мойындалып, ол «кеміс» емес, «ерекше тұлға» ретінде қабылданса, сыртқы ортаның кез келген кедергісін жеңу жеңілірек болады.

Біздің қоғамда «мүгедектік» деген ұғымға тым тар шеңберде қарайды. Біз тек физикалық шектеулерді көреміз де, баланың ішкі әлеміндегі шексіз мүмкіндіктерді байқамаймыз. Ерекше баланың бақытты болуы оның аяғының басқанында немесе көзінің көргенінде емес, оның қасындағы ең жақын адамының - анасының немесе әкесінің мейірімді жанарында. Біз «Ерекше бала - ерекше әлем» екенін түсінуіміз керек. Баланың тағдыры оның диагнозымен емес, оған жақын адамдардың көзқарасымен айқындалады. Э. Кюблер-Росс негіздеген 5 кезеңнен сәтті өтіп, «Қабылдау» сатысына жеткен ата-ана ғана баланың әлеуметтік адаптациясын қамтамасыз ете алады. Көптеген ата-аналардың «Шок» немесе «Ашу» кезеңінде ұзақ тұрып қалатынын көріп жүрміз. Бұл жерде ата-ананы кінәлаудан бұрын, олардың «мінсіз бала» туралы арманының күл-талқаны шыққанын түсінуіміз керек. Оларға «бәрі жақсы болады» деп бос үміт бергенше, «сен жалғыз емессің, біз сенімен біргеміз» деген шынайы қолдау жетіспейтін сияқты. Зерттеу барысында мынандай тұжырымға келсек болады: ерекше баланы қоғамға бейімдеу үшін алдымен қоғамның өзін бейімдеуіміз керек екен. Егер біз көшеде мүгедектер арбасындағы баланы көргенде аянышпен емес, кәдімгі бала ретінде күлімсіреп қарай алсақ, міне, нағыз «қабылдау» сонда басталады. Баланың өсуіне кедергі болатын - оның диагнозы емес, біздің тасбауыр көзқарасымыз. Түйіндей келе: әрбір ерекше білім беруді қажет ететін бала - бұл әлемге жіберілген үлкен сабақ. Олар бізді шыдамдылыққа, шынайы махаббатқа және кішкентай жеңістерге қуануға үйретеді. Ата-ананың қабылдауы - бұл тек психологиялық термин емес, бұл - балаға берілген екінші өмір, екінші мүмкіндік.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Кюблер-Росс Э. О смерти и умирании. - М.: София, 2001. - 320 с.
2. Hastings, R. P. (2002). Parental stress and behaviour problems of children with developmental disabilities. *Journal of Intellectual and Developmental Disability*.
3. Harlow, H. F. (1958). The nature of love. *American Psychologist*, 13(12), 673–685.
4. Выготский Л. С. Основы дефектологии. - СПб.: Лань, 2003. - 654 с.
5. Мұсаева С. А. Арнайы психология: Оқулық. - Алматы: Эпиграф, 2016.

ЖАСӨСПІРІМ КЕЗЕҢДЕГІ СУИЦИДТІК ӘРЕКЕТКЕ ОТБАСЫЛЫҚ ҚАТЫНАСТАРДЫҢ ЫҚПАЛЫ

Смағұл Н.Б.

6B03101 - Психология білім бағдарламасының III курс студенті,
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшілері, п.ғ.к. Нұрмұқашева С.Қ., аға оқытушы, магистр Мусина Г.М.

Аңдатпа. Жасөспірімдік кезеңдегі суицидтік әрекеттер отбасылық қатынастардың маңызды ықпалын көрсетеді. Отбасының эмоционалдық қолдауының жоқтығы, ата-аналар арасындағы шиеленістер және балаларға деген назардың төмендеуі жасөспірімдердің психологиялық күйзелісін күшейтіп, суицидтік ойлар мен әрекеттердің пайда болуына себеп болуы мүмкін. Мақалада отбасылық қарым-қатынастардың сапасы, коммуникация деңгейі және эмоционалдық климаттың жасөспірімдердің психологиялық денсаулығына әсері қарастырылады. Сонымен бірге, суицидтік мінез-құлықтың алдын алу үшін отбасыдағы қолдау жүйесін нығайту шаралары ұсынылады. Зерттеу нәтижелері жасөспірімдердің психикалық саулығын сақтау және суицидтің алдын алу бағытында отбасылық терапия және әлеуметтік қолдау механизмдерінің маңыздылығын айқындайды.

Кілт сөздер: жасөспірім, суицид, отбасы қатынастары, психологиялық қолдау.

Жасөспірімдер арасындағы суицидтік мінез-құлық - біздің заманымыздың ең өзекті әлеуметтік және психологиялық мәселелерінің бірі. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының мәліметтері бойынша, суицид 15-25 жас аралығындағылар арасында өлімнің екінші негізгі себебі болып табылады. Бұл алаңдатарлық статистика жастардағы суицидтік ойлар мен мінез-құлыққа ықпал ететін факторларды мұқият зерттеу қажеттілігін көрсетеді. Отбасылық қарым-қатынас жасөспірімдердің психикалық денсаулығына айтарлықтай әсер ететін негізгі фактор болып табылады. Отбасы, негізгі әлеуметтік бірлік ретінде, тұлғаның дамуында, сондай-ақ баланың эмоционалдық әл-ауқаты мен психоэмоционалдық жағдайының дамуында шешуші рөл атқарады. Ата-аналар мен балалар арасындағы, сондай-ақ тұтастай алғанда отбасы мүшелері арасындағы өзара әрекеттесу суицидтік мінез-құлықты қоса алғанда, психикалық денсаулық проблемаларының дамуына ықпал етуі де, кедергі келтіруі де мүмкін. Жасөспірім өсетін отбасылық орта оның эмоционалдық жағдайын, өзін-өзі бағалауын және өмірлік қиындықтармен күресу қабілетін анықтайды. Отбасылық өмірдің теріс аспектілері, мысалы, эмоционалдық немесе физикалық зорлық-зомбылық, немқұрайдылық, қолдау мен түсіністіктің болмауы, жасөспірімдерде үмітсіздік пен жалғыздық сезімін тудыруы мүмкін. Сонымен қатар, сенімге, құрметке және қолдауға негізделген оң отбасылық қарым-қатынастар қорғаныс факторы ретінде қызмет ете алады, стресске төзімділікті арттырады және психикалық денсаулықты нығайтады. Сондықтан, отбасылық ортаның жасөспірімдердің психикалық денсаулығына әсерін зерттеу психология мен әлеуметтанудағы өзекті және маңызды зерттеу саласы болып табылады.

Балалар мен жасөспірімдер әлі күнге дейін өлімнің қайтымсыздығын нашар түсінеді; олардың өмірлік тәжірибесі өмір мен өлім арасындағы шекараны түсіну үшін жеткіліксіз. Олардың «Мен өлгенде, бәрі мені аяйды және маған енді бұлай қарамайды» деген сияқты нәрселерді армандайтынын есту жиі кездеседі. Басқаша айтқанда, бала суицидтің өмірінің соңғы нүктесі екенін түсінбейді және енді қамқорлық жасамайтынын түсінбейді. Балалар мен жасөспірімдердің суицидтері ересектердің суицидтерінен түбегейлі ерекшеленеді. Балалар әлі өмірдің құндылығын түсінбейді және тиісінше, өлімнен қорқу сезімі жоқ.

Суицидтің негізгі себебі - отбасылық орта - жағдайлардың 92%-ы отбасындағы жағдайдың бұзылуымен байланысты. Дегенмен, суицидке бейім балалар дисфункционалды отбасылардан шығады деген қате түсінік. Орташа және тіпті жоғары табысты отбасылардан

шыққан, жақсы көрінетін балалардың суицидке баруы ықтималдығы жоғары екені ұзақ уақыт бойы байқалды. Олар ақылды, көп оқыған, әсерленгіш және кейде өте эмоционалды. Дисфункционалды отбасылардан шыққан балалар, әдетте, жоғары психологиялық төзімділікке ие. Дегенмен, кейде тіпті олардың да басына түскен бұл әлемнің барлық кемшіліктеріне төтеп беруге күші жетпейді. Баланың психикасы соншалықты осал, олар ата-аналарымен қақтығыс салдарынан асылып қалуы немесе мұғалімдер бөлмесіндегі дәрістен кейін терезеден секіріп кетуі мүмкін.

Суицид туралы ойланатын балалардың 80%-ы өз ниетін басқаларға алдын ала хабарлайды. Олардың қарым-қатынас әдістері нәзік болуы мүмкін, сондықтан оларды дұрыс есту және түсіну өте маңызды. Суицид туралы ойланатын адамдар көбінесе өлім, өздерінің пайдасыздығы, дәрменсіздігі, үмітсіз жағдайлары туралы айтады және фильмдер мен романдарда суицид көріністерін айтады. Мұндай мәлімдемелер әдетте суицид әрекетінен бұрын бірден айтылады. Танысының немесе туысының, сондай-ақ танымал адамның суицид жасауы жасөспірімдерде суицид қаупін айтарлықтай арттырады.

Отбасылық ортаның жасөспірімдердің психикалық денсаулығына әсері психология мен әлеуметтануда зерттелетін негізгі тақырып болып табылады. Отбасы, алғашқы және ең маңызды әлеуметтік топ ретінде, жасөспірімнің жеке басын, эмоционалдық жағдайын және психикалық денсаулығын қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Отбасылық қарым-қатынастың ерекшеліктері, ата-ана болу стилі, эмоционалдық қолдау және отбасы мүшелері арасындағы өзара әрекеттесу жасөспірімнің психикалық жағдайына оң және теріс әсер етуі мүмкін. Жасөспірім шақ физикалық және психологиялық тұрғыдан маңызды өзгерістер кезеңі екенін атап өту маңызды. Бұл кезеңде жасөспірімдер өзін-өзі сезіне бастайды және өзіндік құндылықтары мен сенімдерін дамытады, бұл оларды отбасылық қарым-қатынастарды қоса алғанда, сыртқы факторлардың әсеріне әсіресе осал етеді.

Жасөспірім өсетін отбасылық орта қолдаушы да, деструктивті де болуы мүмкін. Махаббат, түсіністік және құрмет атмосферасы басым болатын қолдаушы отбасы өзіне деген сенімділікті, өмірге оң көзқарасты және салауатты тұлғааралық қарым-қатынасты дамытады. Мұндай отбасыларда жасөспірімдер өздерін қорғалған сезінеді және өз тәжірибелері мен мәселелерін ашық талқылай алады. Бұл өз кезегінде психикалық бұзылулар мен суицидтік мінез-құлық қаупін азайтады. Керісінше, жанжал, зорлық-зомбылық, немқұрайлылық немесе эмоционалдық суықтықпен сипатталатын қолайсыз отбасылық орта депрессия, мазасыздық бұзылыстары және төтенше жағдайларда суицидтік бейімділік сияқты әртүрлі психикалық аурулардың дамуына әкелуі мүмкін. Ата-аналар жасөспірімдердің психикалық жағдайын қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Олардың ата-аналық стилі, баланың өміріне қатысу деңгейі және эмпатия қабілеті жасөспірімнің эмоционалдық дамуына айтарлықтай әсер етеді. Мысалы, қатаң ережелермен және эмоционалдық қолдаудың болмауымен сипатталатын авторитарлық ата-аналық стиль жасөспірімдердің депрессияға және сенімсіздікке ұшырауына әкелуі мүмкін. Мұндай жағдайларда олар өзін-өзі төмен бағалауды дамыта алады, бұл өз кезегінде депрессия мен суицидтік мінез-құлық қаупін арттырады. Керісінше, талапшылдық пен қолдауды біріктіретін авторитарлық ата-аналық стиль жасөспірімдерде жауапкершілік сезімін және өзіне деген сенімділікті қалыптастырады. Мұндай ата-аналар балаларымен сенімді қарым-қатынас орната алады, бұл жасөспірімдерге өз тәжірибелері мен проблемаларын ашық бөлісуге және қиын кезеңдерде көмек сұрауға мүмкіндік береді.

Ата-аналардың эмоционалдық қолдауы да жасөспірімдердің психикалық денсаулығына әсер ететін маңызды фактор болып табылады. Бұл қолдау баланың өміріне белсенді қатысудан бастап, мәселелерді шешуге көмектесуге дейін әртүрлі формада болуы мүмкін. Ата-аналарының қолдауын сезінетін жасөспірімдер депрессияға аз бейім және сәтті әлеуметтену мүмкіндігі жоғары. Ата-аналардың балаларының эмоционалдық жағдайына мұқият болуы, олардың мінез-құлқы мен көңіл-күйіндегі өзгерістерді байқауы және қажет болған жағдайда көмек көрсетуі маңызды. Өкінішке орай, көптеген ата-аналар балаларының эмоционалдық проблемаларының белгілерін әрқашан тани алмайды, бұл жағдайдың нашарлауына және ауыр психикалық бұзылулардың дамуына әкелуі мүмкін. Сонымен қатар,

отбасылық қақтығыстар мен ата-аналар арасындағы шиеленіскен қарым-қатынас жасөспірімдердің психикалық денсаулығына айтарлықтай әсер етуі мүмкін. Жиі дау-дамай болатын отбасыларда өсетін балалар айтарлықтай стрессті бастан кешіруі мүмкін, бұл олардың эмоционалдық әл-ауқатына кері әсер етеді. Олар эмоционалдық немесе физикалық зорлық-зомбылықтың куәсі болуы немесе тіпті құрбаны болуы мүмкін, бұл кейінірек әртүрлі психикалық бұзылулардың және суицидтік бейімділіктің дамуына әкелуі мүмкін. Мұндай жағдайларда жасөспірімдер өздерін оқшауланған және дәрменсіз сезінуі мүмкін, бұл олардың мазасыздығы мен депрессиясын күшейтеді.

Суицидтік ойлардың дамуына ықпал ететін кейбір факторларға мыналар жатады:

Отбасындағы қолайсыз орта. Егер бала ата-анасының орынсыз мінез-құлқы мен қақтығыстарын көрсе, оларда өзін кемсітушілік, ұят және қорқыныш сезімдері пайда болуы мүмкін. Мұндай жағдайға ұзақ уақыт бойы ұшырау депрессияға, мазасыздыққа және суицидтік мінез-құлыққа әкелуі мүмкін.

Ата-аналардың эмоционалдық суықтылығы. Егер ересектер жасөспірімнің эмоционалдық жағдайына қызығушылық танытпаса және олардың мәселелерін ескермесе, олар өздерін жалғыз және маңызды емес сезінеді.

Ата-аналардың балаларына деген теріс көзқарасы. Физикалық және эмоционалдық зорлық-зомбылық өзін-өзі төмен бағалауға және психикалық денсаулықтың нашарлауына әкеледі.

Жасөспірімдерде суицидтік мінез-құлықтың алдын алу үшін қауіпсіз және қолдаушы отбасылық ортаны құру маңызды. Ата-аналар балаларына көңіл бөлуі, сүйіспеншілік пен қолдау көрсетуі, ашық қарым-қатынас пен мәселелерді талқылау үшін жағдай жасауы керек.

Қорытындылай келе, Отбасылық ортаның жасөспірімдердің психикалық денсаулығына әсері біркелкі емес екенін атап өту маңызды. Әрбір жасөспірім ерекше және бірдей жағдайларға әртүрлі реакция жасауы мүмкін. Кейбір балалар төзімділік танытып, қиын жағдайлармен күресудің жолдарын табуы мүмкін, ал басқалары күрделі қиындықтарға тап болуы мүмкін. Сонымен қатар, жасөспірімдердің психикалық денсаулығына тек отбасылық қарым-қатынастар ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік орта, стресс деңгейі, физиологиялық өзгерістер және жеке тұлғалық қасиеттер сияқты басқа да факторлар әсер етеді. Осылайша, отбасылық орта және жасөспірімнің өміріндегі ата-ананың рөлі олардың психикалық денсаулығын қалыптастыруда маңызды рөл атқарады деген қорытынды жасауға болады. Қолдау көрсететін және сүйіспеншілікке толы отбасы жасөспірімге қиын кезеңдерде сенімді негіз бола алады, ал қолайсыз отбасылық қарым-қатынастар күрделі эмоционалдық мәселелерге және суицидтік мінез-құлыққа әкелуі мүмкін. Ата-аналар балаларының эмоционалдық әл-ауқаты үшін жауапкершіліктерін мойындауы және жасөспірімдерге өмірдің қиындықтарын сәтті жеңуге көмектесетін отбасында қолдаушы және түсіністік атмосферасын құруға тырысуы керек.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Амбрумова А. Г. Суицид психологиясы /Әлеуметтік және клиникалық психиатрия. / А.Г.Амбрумова // – 2020 – 6-том - № 4. – 14-19 б.
2. Антонова А.А. Суицидтік мінез-құлықтың даму қауіп факторлары / А.А.Антонова, Е.В.Бачило, Ю.Б.Барылник //Саратов ғылыми-медициналық журналы. – 2021. – 8-том. – № 2. – Б. 403-409.
3. Бонкало Т.И. Суицидальное поведение: дайджест [Электронный ресурс]/ Т.И.Бонкало, О.Б.Полякова. – Электрон. текстовые дан. – М.: ГБУ «НИИОЗММ ДЗМ», 2024. – URL:<https://niioz.ru/moskovskaya-meditsina/izdaniya-nii/daydzhest-meditsinskiy-turizm-iekSPORT-meditsinskikh-uslug/> – 87 с.
4. Джайнакбаев Н.Т., Ешимбетова С.З., Рахменшеев С.К., Жолдыбаева Ж.С., Худаир Ж.Р. «Превенция суицидов у лиц подросткового возраста в системе общеобразовательных и средне-специальных учебных заведений». Учебнометодическое пособие. - Алматы, 2021, 61 с.

5. Калинина Н.В., Игумнов С.А., Ефимова О.И., Коренский Н.В. Работа с родителями обучающихся образовательных организаций по проведению профилактической деятельности с несовершеннолетними, склонными к суицидальному поведению. Методические рекомендации для педагогов-психологов и социальных педагогов образовательных организаций. М.: ФГБНУ «Центр защиты прав и интересов детей», 2018. - 38 с.

6. Daniel Augusto da Silva, João Fernando Marcolan, The impact of family relationships in the suicidal behavior. Research, Society and Development, v. 10, n.2, e17310212349, 2021. (<https://www.rsdjournal.org/rsd/article/view/12349/11109>).

7. Family Factors Related to Suicidal Behavior in Adolescents. Alvarez-Subiela X, et al. Int J Environ Res Public Health. 2022. PMID: 36011528. (<https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/36011528/>).

ӘОЖ 159.9.07

ПСИХИКАЛЫҚ ДАМУЫ ТЕЖЕЛГЕН БАЛАЛАРДЫ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ- ПЕДАГОГИКАЛЫҚ СҮЙЕМЕЛДЕУ

Сырлыбаева Самал Руслановна

syrylybayevas@mail.ru

7М01101 – Педагогика және психология білім бағдарламасының II курс магистранты
Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі, PhD – Мугауина Г.О.

Аңдатпа. Бұл мақалада психикалық дамуы тежелген (ПДТ) балаларды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеудің теориялық және практикалық аспектілері қарастырылады. ПДТ балалардың даму ерекшеліктері, олардың танымдық, эмоционалдық және әлеуметтік салаларындағы қиындықтары талданып, оларды қолдаудың тиімді әдістері ұсынылады. Сонымен қатар инклюзивті білім беру жағдайында сүйемелдеудің маңызы айқындалады.

Түйін сөздер: психикалық дамуы тежелген балалар, инклюзивті білім беру, психологиялық сүйемелдеу, педагогикалық қолдау, түзету жұмыстары.

Қазіргі білім беру жүйесінде ерекше білім беруді қажет ететін балаларға сапалы білім беру мәселесі өзекті болып отыр. Соның ішінде психикалық дамуы тежелген (ПДТ) балалар ерекше назарды талап етеді. Бұл санаттағы балалардың интеллектуалдық даму қарқыны баяу болып келеді және оларда оқу процесінде, әлеуметтік бейімделуде бірқатар қиындықтар туындайды.

Психикалық дамуы тежелген (ПДТ) балаларды оқыту мен тәрбиелеуде тек академиялық білім берумен шектелу жеткіліксіз. Оларға кешенді түрде психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу қажет. Бұл – баланың тұлғалық дамуын, әлеуметтенуін және білім алу мүмкіндіктерін арттыруға бағытталған жүйелі процесс.

Соңғы жылдары психикалық дамуы тежелген (ПДТ) балаларға көмек көрсету мәселесі ерекше өзектілікке ие болып отыр. Соңғы онжылдықтарда психикалық дамуы тежелген балалар санының едәуір артуы айқын байқалуда, әрі жыл сайын олардың санының өсу үрдісі сақталуда. Психикалық дамудың тежелуі – психикалық бұзылыстардың кең таралған түрлерінің бірі болып табылады [1].

Білім беру жүйесінің қазіргі даму кезеңінде әрбір баланың тұлға ретінде қалыптасуына жағдай жасау міндеті алдыңғы қатарға қойылып отыр. Бұл міндеттер баланың психикалық және физикалық даму ерекшеліктеріне, оның мүмкіндіктері мен қабілеттеріне сәйкес жүзеге асырылуы тиіс. Осы тұрғыда мектепке дейінгі жастағы балаларды психологиялық-педагогикалық тұрғыдан кешенді сүйемелдеуді ұйымдастыруға ерекше мән беріледі. Оның негізгі мақсаты – дамуындағы кемшіліктерді ерте анықтау және оларға кешенді емдік-сауықтыру, түзету-психологиялық көмек көрсету болып табылады [2].

Аталған үдерісте мамандандырылған оңалту орталықтарының рөлі аса маңызды. Психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуді жүзеге асыру барысында мамандар қызметінің нақты формалары, мазмұны мен технологиялары айқындалады. Оларға кешенді диагностика, дамыту және түзету жұмыстары, педагогтерге, ата-аналарға және білім беру процесінің басқа да қатысушыларына кеңес беру мен ағартушылық жұмыстар, сондай-ақ ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды жеке сүйемелдеу бағдарламасын анықтау және түзету бойынша сараптамалық қызмет жатады. Бұл бағыттардың әрқайсысы біртұтас сүйемелдеу процесінің құрамдас бөлігі ретінде жүзеге асырылады және өзіне тән ерекшеліктері мен нақты мазмұндық құрылымына ие болады.

Психикалық дамуы тежелген балалардың дамуында бірнеше ерекше белгілер байқалады:

- Танымдық процестердің баяулығы (қабылдау, ойлау, есте сақтау);
- Зейіннің тұрақсыздығы;
- Сөйлеу тілінің жеткіліксіз дамуы;
- Эмоционалдық-ерік сферасының әлсіздігі;
- Әлеуметтік қарым-қатынаста қиындықтар.

Бұл балалар ақпаратты баяу қабылдайды, тапсырмаларды орындауда ұзақ уақыт қажет етеді және өздігінен шешім қабылдауда қиындық көреді. Сонымен қатар олардың мотивация деңгейі төмен болуы мүмкін.

Сонымен қатар, психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу деп – бұл мамандардың (педагог, психолог, дефектолог, логопед) бірлескен әрекеті арқылы баланың дамуын қолдау жүйесі.

Сүйемелдеудің негізгі мақсаты:

- баланың дамуындағы қиындықтарды анықтау;
- жеке білім беру траекториясын құру;
- әлеуметтік бейімделуін қамтамасыз ету;
- тұлғалық дамуын қолдау.

Сүйемелдеу кешенді және жүйелі түрде жүргізілуі тиіс.

Психикалық дамуы тежелген балаларды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу жолдары мынадай:

- Тәрбиелеу мен оқытудың түзету-дамыту бағыттылығы, ол баланың жалпы дамуына да, сонымен қатар жеке дамуындағы кемшіліктердің орнын толтыруға ықпал етеді;
- Білім беру үдерісін ПДТ баланың ерекше білім беру қажеттіліктерін ескере отырып, ұйымдастыру. Бұл қажеттіліктер баланың даму ерекшеліктерін және оның құзыреттіліктерін арнайы психологиялық-педагогикалық зерттеу барысында анықталады;
- Баланың денсаулық жағдайы мен жүйке жүйесінің функционалдық ерекшеліктерін ескере отырып, топта арнайы білім беру ортасы мен қолайлы психологиялық микроклимат қалыптастыру;
- Мұғалім-дефектологтың, логопед-мұғалімнің, педагог-психологтың, тәрбиешілердің, музыка жетекшісінің және дене шынықтыру нұсқаушысының жұмысының сабақтастығын қамтамасыз ету;
- Оқу материалын «қадамдап» ұсыну, ересек тарапынан көрсетілетін көмекті мөлшерлеу, баланың мүмкін болатын ең төменгі деңгейге жетуіне және өздігінен әрекет етуіне мүмкіндік беретін арнайы әдістерді, тәсілдерді және құралдарды қолдану;
- Арнайы ұйымдастырылған жағдайларда баланың дамуын және бағдарламаны меңгеру сапасын үздіксіз мониторинг жүргізу;
- Отбасы мен оңалту орталығы арасындағы нәтижелі өзара әрекеттестікті қалыптастыру, отбасы ресурстарын белсендіру; ПДТ баланың отбасын мамандар тобының кешенді сүйемелдеуі.

Ал, психикалық дамуы тежелген балалардың білім беру қызметінің мазмұны:

1. Әлеуметтік-коммуникативтік даму.

- Әлеуметтену, қарым-қатынасты дамыту, адамгершілік және патриоттық тәрбие. ПДТ балалардың білім беру бағдарламасын меңгеруіне ықпал ететін бейімделген білім беру ортасын қамтамасыз ету; баланың оң өзін-өзі бағалауын, өз мүмкіндіктеріне деген сенімділігін қалыптастыру және қолдау; әлеуметтік қатынастар мәдениетінің мотивациялық-қажеттілік, когнитивтік-интеллектуалдық және іс-әрекеттік компоненттерін қалыптастыру; баланың әрекеті мен мінез-құлқының еріктілігін (дербестік, мақсаттылық, өзін-өзі реттеу) дамытуға ықпал ету [3].

- Өзін-өзі күту, дербестік, еңбекке тәрбиелеу. Әртүрлі еңбек түрлері мен шығармашылыққа жағымды қатынас қалыптастыру; құрдастарымен бірлескен еңбек әрекетіне дайындықты қалыптастыру; түрлі еңбек түрлеріне қатысу барысында дербестік, мақсаттылық және өзін-өзі реттеу қабілеттерін дамыту; ересектер еңбегіне құрметпен қарауды және отбасы мен балалар мен ересектер қауымдастығына тиесілілік сезімін қалыптастыру. Бұл мазмұн балалардың жас және жеке ерекшеліктеріне, ерекше қажеттіліктеріне және денсаулық мүмкіндіктеріне қарай сараланады [3].

- Қауіпсіз мінез-құлық негіздерін қалыптастыру. Әрекеттердің, қызметтің және мінез-құлықтың салдарын болжай алумен байланысты әлеуметтік интеллектті дамыту; белсенділік жағдайында қауіпсіз әрекет тәсілдерін таңдай алу қабілетін қалыптастыру.

2. Сөйлеу тілін дамыту.

- Сөйлеуді дамыту. Ауызша сөйлеудің функционалдық негізін қалыптастыру, оның моторлық және сенсорлық компоненттерін дамыту.

- Сөйлеу мотивациясын дамыту. Тілдік материалмен бағдарлық әрекеттер тәсілдерін қалыптастыру; сөйлеуді ойлау әрекетімен өзара байланыста дамыту; сөйлеу мәдениетін қалыптастыру; сауат ашуға алғышарт ретінде дыбыстық талдау-жинақтау белсенділігін дамыту.

Білім беру қызметін тиімді ұйымдастыру үшін баланың сөйлеу тілінің бастапқы даму деңгейін анықтау қажет.

3. Танымдық даму.

Сенсорлық эталондарды меңгеру барысында талдаушы қабылдауды дамыту; білім беру қызметінің тиімділігін арттыратын ақыл-ой әрекеттері жүйесін қалыптастыру; танымның мотивациялық-қажеттілік, когнитивтік-интеллектуалдық және іс-әрекеттік компоненттерін дамыту; баланың математикалық қабілеттері мен ойлау операцияларын жетілдіру; танымдық белсенділік пен қызығушылықты дамыту; оқу әрекетінің алғышарттарын қалыптастыру.

4. Көркем-эстетикалық даму.

Бейнелеу және конструктивтік әрекеттер барысында баланың танымдық қызығушылықтары мен танымдық әрекеттерін, бақылағыштығын қалыптастыру; бейнелеу дағдыларын дамыту негізі ретінде сенсомоторлық координацияны жетілдіру; бейнелеу әрекетінің әртүрлі техникаларын меңгеру; көркемдік талғамды дамыту; бейнелеу және конструктивтік әрекеттердің түрлі түрлерін дамыту; қоршаған әлемге эстетикалық қатынасты және шығармашылық қабілеттерді қалыптастыру; бейнелеу өнері туындыларын құндылықтық-мағыналық тұрғыда қабылдау мен түсінудің алғышарттарын дамыту; көркем-эстетикалық мәдениеттің негіздерін, бейнелеу өнері және оның жанрлары туралы бастапқы түсініктерді қалыптастыру; көркем шығармалар кейіпкерлеріне эмоциялық қатынас пен жанашырлық сезімін дамыту; туған өлке мен Отанның көркем мәдениеті туралы, сондай-ақ әлем халықтарының көркем мәдениетін бейнелеу тәсілдерінің бірлігі мен алуан түрлілігі туралы түсініктер қалыптастыру. Аталған мазмұн балалардың жас және жеке ерекшеліктеріне, ерекше қажеттіліктері мен денсаулық мүмкіндіктеріне қарай сараланады [4].

5. Музыкалық қызмет.

Музыкалық-ырғақтық қабілеттерді музыкалық әрекеттің негізі ретінде дамыту; эстетикалық сезімдерді, музыкалықты және эмоциялық жауап беру қабілетін қалыптастыру; музыкалық шығармаларда берілген көңіл-күйді сезінуге ынталандыру; есту

зейінін және дыбыс биіктігін қабылдауды дамыту; дауыстың интонациялық, тембрлік және күштік сипаттамаларын жетілдіру [5].

Білім беру қызметінің мазмұны балалардың жас және жеке ерекшеліктеріне, сондай-ақ ерекше білім беру қажеттіліктеріне байланысты сараланады.

6. Физикалық даму.

Салауатты өмір салты туралы бастапқы түсініктерді қалыптастыру. Әрбір баланың психофизиологиялық және басқа да ерекшеліктеріне қарамастан толыққанды дамуына тең мүмкіндіктер жасау; ата-аналарға балалардың физикалық және психикалық денсаулығын сақтау мен нығайтуда көмек көрсету [6].

7. Дене тәрбиесі.

Жалпы және ұсақ моториканы дамыту; қозғалыс әрекеттерінің еріктілігін (дербестік, мақсаттылық, өзін-өзі реттеу) қалыптастыру; баланың қозғалыс белсенділігі мен мінез-құлқын дамыту; жылдамдық, күш, төзімділік және қозғалыс ұзақтығымен байланысты сапаларды, сондай-ақ координациялық қабілеттерді қалыптастыру [5].

Осылайша, психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу барлық білім беру салаларында жүзеге асырылады, сондай-ақ арнайы түзету-дамыту бағытындағы топтық және жеке сабақтар арқылы іске асырылады. Бағдарлама тек оңалту орталықтарында ғана емес, сонымен қатар компенсаторлық, аралас және жалпы дамыту бағытындағы топтарда да жүзеге асырылады. Психикалық дамуы тежелген (ПДТ) баланы инклюзивті топта оқыту жағдайында сүйемелдеу педагогтері түзету-дамыту блогының мазмұнын ескере отырып, баланың жеке білім беру бағдарламасын бейімдейді.

Қорыта келе, психикалық дамуы тежелген балаларды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу – олардың толыққанды дамуының негізгі шарты болып табылады. Бұл процесс кешенді, жүйелі және мамандардың бірлескен әрекетін талап етеді. психикалық дамуы тежелген (ПДТ) балаларға дұрыс ұйымдастырылған қолдау көрсету арқылы олардың оқу жетістіктерін арттыруға, әлеуметтік бейімделуін жақсартуға және болашақта қоғамға

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Винник М.О. Задержка психического развития у детей: методологические принципы и технологии диагностической и коррекционной работы / М.О. Винник. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2007. – 154 с.
2. Актуальные проблемы диагностики задержки психического развития детей / Под ред. К.С. Лебединской. – М.: Педагогика, 1982.
3. Богомякова О.Н. Психолого-педагогическая коррекция общения старших дошкольников с задержкой психического развития в связи с особенностями их интегральной индивидуальности: дис. канд. ... пед. наук. – Екатеринбург, 2006. – 249 с.
4. Екжанова Е.А. Изобразительная деятельность в системе воспитания и обучения дошкольников с умственной недостаточностью: Умственно отсталые дети и дети с задержкой психического развития: дис. ... д-ра пед. наук. – М., 2003. – 372 с.
5. Кретьева В.В. Система психолого-педагогического сопровождения ребёнка дошкольного возраста с ограниченными возможностями здоровья / В.В. Кретьева, О.Г. Шмидт // Преемственность в образовании. – 2017. – Т. 1. - №16. – С. 94 – 107.
6. Карпушкина Н.В., Конева И.А., Калягина Ю.Е. К проблеме эмоционального развития старших дошкольников с задержкой психического развития // Проблемы современного педагогического образования. - 2017. - №57-4. - С. 283 - 291.

ҚАЗАҚ ФОЛЬКЛОРЫ – БАЛАЛАРДЫҢ ЭСТЕТИКАЛЫҚ ТӘРБИЕСІНІҢ МӘДЕНИ-РУХАНИ ҚҰНДЫЛЫҒЫ

Табылдықызы Жұлдыз

7М01101 – Педагогика және психология білім бағдарламасының ІІ курс магистранты
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі, п.ғ.д., профессор – Джанзакова Ш.И.

Аңдатпа. Бұл мақалада мектепке дейінгі даярлық топ балаларының эстетикалық талғамын қалыптастыруда қазақ фольклорының маңызы қарастырылады. Халық ауыз әдебиеті үлгілері арқылы балалардың көркемдік қабылдауы, талғамы, ұлттық құндылықтарға деген құрметі дамитыны талданады.

Кілт сөздер: эстетикалық тәрбие, қазақ фольклоры, мектепке дейінгі білім, халық ауыз әдебиеті, көркемдік талғам.

Ұлттық мәдени мұраны сақтау мен жас ұрпақ тәрбиесінде ұлттық құндылықтарды орнықтыру мәселесі мемлекеттік саясаттың басым бағыттарының бірі ретінде айқындалған. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев ұлттық мәдениет пен рухани құндылықтарды ұрпақ тәрбиесінің негізіне айналдыру мәселесіне ерекше назар аударып келеді. Атап айтқанда, Президенттің Қазақстан халқына арнаған «Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам» атты Жолдауында қоғамның рухани дамуы, ұлттық бірегейлікті нығайту, жас ұрпақтың бойында ұлттық құндылықтарды қалыптастыру мәселелері мемлекеттің ұзақ мерзімді дамуының маңызды бағыттарының бірі ретінде айқындалған. Мұндай стратегиялық бағдар ұлттық мәдени мұраның тәрбиелік әлеуетін тәрбие жүйесінде кеңінен пайдаланудың маңыздылығын көрсетеді.

Әлемдік педагогикалық тәжірибеде де жас ұрпақтың эстетикалық мәдениетін дамыту мәселесіне айрықша көңіл бөлінеді. Әсіресе мәдениет пен өнер арқылы тәрбиелеу идеясы халықаралық деңгейдегі білім беру бастамаларында кеңінен қолдау тапқан. Мәселен, ЮНЕСКО ұйымы қабылдаған мәдениет пен өнерге негізделген білім беру тұжырымдамаларында тұлғаның шығармашылық қабілетін дамыту, көркемдік қабылдау мәдениетін қалыптастыру және ұлттық мәдениеттердің бай мұрасын білім беру үдерісіне енгізу негізгі бағыттардың бірі ретінде қарастырылады.

Баланың рухани әлемі нәзік әсерлер мен көркем бейнелер арқылы қалыптасады. Ерте жаста қабылданған көркемдік әсерлер кейінгі тұлғалық дамудың іргетасына айналады. Мектепке дейінгі шақ – баланың сезімдік қабылдауы, эстетикалық әсерленуі, әсемдікке деген қызығушылығы қалыптасатын ерекше кезең. Әсемдік пен үйлесімділікті тану қабілеті дәл осы кезеңде қалыптасып, баланың табиғатқа, өнерге, сөз өнеріне деген көзқарасын айқындайды. Эстетикалық талғам тұлғаның мәдени деңгейін көрсететін маңызды қасиеттерінің бірі саналады. Көркемдік құндылықтарды қабылдау, оларды бағалау және ажырату білу қабілеті адамның рухани мәдениетінің маңызды құрамдас бөлігі ретінде танылады.

Қазақ фольклоры – ұлттың тарихи жады мен мәдени болмысының көркем айнасы. Халық даналығы жинақталған ертегілерде адамгершілік пен ізгілік идеялары көркем бейнелер арқылы жеткізіледі. Мақал-мәтелдерде өмір тәжірибесінің терең мағынасы ықшам әрі әсерлі сөз өрнегімен беріледі. Жұмбақтар баланың ойлау қабілетін шыңдап, заттар мен құбылыстардың көркем бейнесін тануға баулиды. Жаңылтпаштар тілдің әуезділігі мен ырғақтық құрылымын сезінуге үйретеді. Ал бесік жырларындағы әуез бен нәзік образдар баланың сезім дүниесіне әсер етіп, көркемдік қабылдауын байытады.

Халық шығармашылығының осындай жанрлық байлығы баланың рухани әлемін көркемдік тұрғыдан дамытуда ерекше орын алады. Көркем сөздің бейнелігі мен поэтикалық құрылымы баланың эстетикалық сезімін тереңдетіп, ұлттық мәдениетке құрмет сезімін

қалыптастырады. Сондықтан мектепке дейінгі тәрбие мазмұнында қазақ фольклорының жанрларын мақсатты және жүйелі қолдану педагогикалық тұрғыдан маңызды міндеттердің бірі саналады.

Эстетикалық тәрбие мен көркемдік талғам мәселесі педагогика және психология ғылымында әр кезеңде көптеген зерттеушілердің назарында болған. Тұлғаның әсемдікті қабылдауы, көркемдік мәдениетінің қалыптасуы, өнер мен халықтық мұраның тәрбиелік әлеуеті әлемдік педагогикалық ойдың маңызды бағыттарының бірі ретінде қарастырылып келеді.

Балалар фольклоры балалардың ойын ұшқырлайды, тілін жетілдіреді, үйренген - білгенін еркін әңгімелеп беруге машықтандырады. Солардың ішінде әсіресе ертегінің рөлі ерекше. Ертегіні өмір оқулығы десе болады. Өйткені, қуаныш та, шаттық та, уайым-қайғы да - бәрі ертегі мазмұнынан табылады. Сондықтан балалардың ертегісіз өмір сүріп, есіп-жетілуі мүмкін емес.

Қай халықтың болмасын балалар фольклоры, олардың жас ерекшеліктеріне, мақсат-мүддесі мен талап-тілектеріне сай құрылады, өзінің тартымдылығымен, бейнелілігімен және сезімге ықпал етуімен айрықшаланады.

Қазақ халық педагогикасында балалар фольклоры тәрбие құралы ретінде жас ұрпақтың эстетикалық қызығушылығын қалыптастыруда үлкен рөл атқарып келеді. Балалар фольклорының қайсыбір түрі болмасын өзінің мән-мазмұнының тереңдігі, шыншылдығы, тапқыр әзіл-мысқылы және әлеуметтік мәні жағынан ерекшеленген көркем құбылыс болып табылады.

Балалар фольклорын атқаратын міндетіне және тіршіліктегі сипатына қарай анықтау - бұл әрбір топтың ішіндегі оның жанрларын құрайтын функциялары, музыкалық құрылыстың, орындаушылық мәнері мен тұрмыстық функциялары бірлігінің белгісі бойынша міндетті түрде атап көрсетуді болжайтын жіктеменің алғашқы сатысы ғана.

Мектепке дейінгі даярлық топ мекемелерде, халықтың бай қазынасы көркем шығармаларға балалардың қызығушылығын дамыта отырып, ұлтымыздың салт-дәстүрі мен тұрмыс-тіршілігі жайында қарапайым түсініктер беріледі. Қазақ фольклоры материалдарын зерделеу, осы мәселе жөніндегі ғылыми-педагогикалық жұмыстармен танысу, отбасы тәрбиесінің ұлттық дәстүрлерін талдау балаларды ауыз әдебиетінің түрлеріне, ертегілерге, жұмбақтарға, мақал-мәтелдерге, жаңылтпаштарға, санамақтарға қызығушылығын ерте бастан оятып дамыту басты міндет.

Қазіргі білім беру жүйесінде баланың жан-жақты дамуына ерекше көңіл бөлінеді. Соның ішінде эстетикалық тәрбие – тұлғаның рухани дамуының маңызды құрамдас бөлігі. Мектепке дейінгі даярлық кезеңінде баланың әсемдікті қабылдауы, көркемдік талғамы қалыптаса бастайды. Осы ретте қазақ фольклоры – тәрбие құралы ретінде ерекше мәнге ие.

Ең алдымен, эстетикалық тәрбие дегеніміз – адамның көркемдік талғамын, әсемдікті қабылдау қабілетін, өнер мен табиғаттағы сұлулықты түсінуін қалыптастыру үдерісі. Бұл тәрбие түрі баланың жан-жақты дамуына ықпал етеді. Ал қазақ фольклоры – осы эстетикалық тәрбиенің негізгі құралдарының бірі. Өйткені онда поэзия, музыка, сөз өнері, бейнелеу элементтері біртұтас көрініс табады.

Қазіргі кезде эстетикалық көз қарастарды тәрбиелеу – тәрбие барысының зейін салуды, күн санап өсіруді талап ететін мәселесі. Біздің қоғам адамына тек қана өнердің емес, еңбек, қоғамдық қатынастар, қоршаған орта, тәртіп, тұрмыс, табиғаттың да әсемдік жақтары ықпал етеді. Эстетикалық көзқарастар адамның шындыққа қатынасын анықтайды.

Адам өмірінде эстетикалық көзқарас әрдайым қуатты рухани күш ретінде көрінеді. Балаға балғын, бөбектік кезеңнен бастап әсемдікке ұмтылу тән нәрсе. Ол әрдайым бойларында әсемдік құндылықтары бар қатар – құрбыларына, ересектерге еліктейді. Балалардың өз еңбек іс-әрекеті тиімді және

сапалы болуы үшін оның ұйымдастырылуы толысып, тамаша нәрсені қабылдау деңгейі не жеткені жөн.

Философиялық сөздікте *эстетика* сөзі грек тілінен аударғанда «*сезімтал*», «*сезінуші*» деген ұғымдарды береді. Жалпы, *эстетика* – адамзаттың қоғамды эстетикалық тұрғыда меңгеруінің заңдылықтары, әсемдік немесе сұлулық заңдары бойынша өнердің мәні мен түрлерінің сыры туралы ғылым. Сонымен қатар, ғылыми педагогикада: «эстетика – жалпы адамзаттық құндылықтардың мәні, олардың туындауы және халықтың оны қабылдауы, сезінуі, бағалауы туралы ғылым» деп түсіндіретін тағы да бір пікір бар.

Эстетикалық тәрбиенің мақсаты – әр адамның ақыл-ойын, әсемдік жөніндегі сауаттылығын арттырып, мінез-құлқының, тән мен жанының қалыптасуына ықпал ету. Жасампаздықты мұрат тұтып, өзінің тұрмысын, мінез-құлқын, адамдармен қарым-қатынасын, ұйымдастыра білу қабілетін, қиялын, эстетикалық талғамын дамыту. Эстетикалық тәрбие жан-жақты дамыған, еңбексүйгіш, достыққа берік, жаны сұлу, әдепті жастарды тәрбиелеудің басты бір саласы.

Эстетикалық тәрбие – кең ұғым. Ол әсемдікті сезе білуге тәрбиелейді. Эстетикалық тәрбие көркемөнер құралдары арқылы ғана емес, қоғамдық өмірдің, орудың, еңбектің, табиғаттың әсемдігін тану кезінде, адамдармен қарым-қатынас үстінде тәрбиеленеді.

Көркемдікке көркемөнер құралдары арқылы тәрбиеленеді. Көркемдікке тәрбиелеу эстетикалық тәрбиенің негізгі құрамдас бөлімі.

Эстетикалық даму дегеніміз жас ұрпақтың эстетикалық нәр алуға мүмкіндік тудыратын сезім мүшелері мен шығармашылық қабілетін ұштау, өмірдегі, көркемөнердегі әсемдікті түсінуіне, оны қабылдауына педагогикалық жағынан ықпал ету арқылы адамның эстетикалық сезімін дамыту.

Қазақ фольклоры – халықтың ғасырлар бойы жинақтаған рухани мұрасы. Оның құрамына ертегілер, мақал-мәтелдер, жұмбақтар, жаңылтпаштар, аңыз-әңгімелер, бесік жыры, санамақтар жатады. Бұл жанрлар балалардың жас ерекшелігіне сай әрі қызықты болғандықтан, олардың эстетикалық сезімін дамытуда тиімді құрал болып табылады. Бұлардың әрқайсысының өзіндік тәрбиелік және эстетикалық мәні бар. Мысалы, бесік жыры – баланың ең алғашқы еститін әуені. Ана әлдіі арқылы бала әуезділікке, ырғаққа, сұлулыққа жақын болып өседі. Бесік жырының мазмұнында мейірімділік, сүйіспеншілік, үміт сияқты асыл қасиеттер көрініс табады. Бұл баланың эмоционалдық әлемін байытып, эстетикалық сезімін дамытады.

Ертегілер арқылы бала жақсылық пен жамандықты ажыратып қана қоймай, кейіпкерлердің іс-әрекеті арқылы әсемдік пен үйлесімділікті сезінеді. Көркем тіл, бейнелі сөздер баланың қиялын дамытып, сөздік қорын байытады. Балалардың қиялын дамытатын, жақсылық пен жамандықты айыруға үйрететін маңызды фольклорлық жанр. Сонымен қатар, ертегі тыңдау барысында бала табиғат сұлулығын, адамгершілік құндылықтарды қабылдайды. Сонымен қатар, ертегілер арқылы бала әдемілік пен ұсқынсыздықты, әділдік пен әділетсіздікті салыстырып, өз көзқарасын қалыптастырады.

Мақал-мәтелдер – қысқа да нұсқа ой арқылы баланың эстетикалық талғамын қалыптастыратын құрал. Олардың көркемдігі мен нақтылығы балалардың тіл мәдениетін дамытады. Жұмбақтар мен жаңылтпаштар баланың ойлау қабілетін арттырып, дыбыстық әсемдікті сезінуге үйретеді. Мақал-мәтелдер – халық даналығының көрінісі. Олардың қысқа да нұсқа, көркем тілі балаға ойды нақты әрі әсерлі жеткізуді үйретеді. Мақал-мәтелдердегі бейнелілік, астарлы мағына баланың эстетикалық талғамын қалыптастырып, сөз өнеріне деген қызығушылығын арттырады.

Фольклорды қолдану барысында тәрбиеші түрлі әдіс-тәсілдерді пайдалана алады: сахналау, рөлдік ойындар, көркем сөз оқу, сурет салу, музыкалық сүйемелдеу. Бұл әрекеттер баланың эмоциялық сезімін оятып, шығармашылық қабілетін дамытады.

Халықтың тұрмыс-тіршілігін, дүниетанымын, арман-мұратын, эстетикалық талғамын айқын көрсететін рухани құндылықтардың бірі болып табылады. Әсіресе, қазақ фольклорының балалар тәрбиесіндегі орны ерекше. Себебі халық ауыз әдебиеті арқылы балаға

тек білім ғана емес, сонымен қатар әсемдікті сезіну, көркемдікті бағалау, адамгершілік қасиеттерді қалыптастыру сияқты маңызды тәрбиелік негіздер беріледі. Сондықтан қазақ фольклорын балалардың эстетикалық тәрбиесінің мәдени-рухани құндылығы ретінде қарастыру аса маңызды.

Жұмбақтар мен жаңылтпаштар да баланың ойлау қабілетін жетілдірумен қатар, тілдің әуезділігі мен көркемдігін сезінуге үйретеді. Жаңылтпаштардағы дыбыстық үйлесім, ырғақтық құрылым баланың тіл мәдениетін дамытып, сөздің сұлулығын ұғынуға мүмкіндік береді. Ал жұмбақтар баланың логикалық ойлауын дамыта отырып, заттардың сыртқы және ішкі қасиеттерін бейнелі түрде қабылдауға ықпал етеді.

Қазақ фольклорының тағы бір маңызды ерекшелігі – оның ұлттық сипаты. Фольклор арқылы бала өз халқының мәдениетімен, дәстүрімен, салт-санасымен танысады. Бұл оның ұлттық сана-сезімін қалыптастырып қана қоймай, эстетикалық дүниетанымын кеңейтеді. Ұлттық құндылықтарды бойына сіңірген бала әсемдікті тек сыртқы көрініс ретінде емес, рухани тереңдік ретінде қабылдай бастайды.

Қазіргі заманда технологияның дамуына байланысты балалардың эстетикалық тәрбиесіне қауіп төндіретін факторлар да аз емес. Шетелдік мәдени өнімдердің басым болуы, уақыттың көп бөлігін гаджеттерде өткізу балалардың ұлттық мәдениеттен алшақтауына әкелуі мүмкін. Осындай жағдайда қазақ фольклорының маңызы арта түседі. Себебі ол – ұлттық тәрбиенің негізі, рухани жаңғырудың қайнар көзі.

Балабақша мен мектеп бағдарламасында фольклорлық шығармаларды тиімді пайдалану – балалардың эстетикалық тәрбиесін жетілдірудің маңызды жолдарының бірі. Мұғалімдер мен тәрбиешілер ертегілерді сахналау, жұмбақ шешу, мақал-мәтелдер жарысын ұйымдастыру сияқты әдістер арқылы балалардың қызығушылығын арттыра алады. Сонымен қатар, ата-аналардың да рөлі зор. Үйде балаға ертегі айтып беру, халық әндерін тыңдату арқылы оның эстетикалық талғамын дамытуға болады.

Қазақ фольклоры балалардың табиғатқа деген эстетикалық қатынасын қалыптастырады. Көптеген жырлар мен ертегілерде табиғат ерекше көркемдікпен суреттеледі. Бұл баланың қоршаған ортаға сүйіспеншілігін арттырып, экологиялық мәдениетін де дамытады.

Қазіргі білім беру жүйесінде фольклорды қолданудың жаңа әдістері кеңінен енгізілуде. Мысалы:

- интерактивті ертегі айту;
- сахналық қойылымдар ұйымдастыру;
- мультимедиялық ресурстар арқылы фольклорды таныстыру;
- ұлттық ойындарды оқу процесіне енгізу.

Бұл әдістер балалардың қызығушылығын арттырып, эстетикалық тәрбиені тиімді етеді.

Сонымен бірге, ғылыми зерттеулер де қазақ фольклорының тәрбиелік маңызын дәлелдейді. Педагогтар мен психологтар халық ауыз әдебиеті баланың эмоционалдық интеллектін дамытуға, шығармашылық қабілетін арттыруға және көркемдік талғамын қалыптастыруға ықпал ететінін атап көрсетеді.

Қазіргі жаһандану дәуірінде ұлттық мәдениетті сақтау мәселесі өзекті болып отыр. Шетелдік ақпараттың көптігі балалардың дүниетанымына әсер етуде. Сондықтан қазақ фольклорын кеңінен насихаттау – тек тәрбиелік емес, сонымен қатар мәдени қауіпсіздік мәселесі де болып табылады.

Ата-аналар мен ұстаздардың міндеті – балаларды ұлттық құндылықтармен ерте жастан таныстыру. Үйде ертегі оқу, халық әндерін тыңдату, мақал-мәтелдерді күнделікті өмірде қолдану – қарапайым әрі тиімді тәсілдер. Ал мектепте фольклорды тек оқу материалы ретінде емес, тәрбиелік құрал ретінде пайдалану қажет.

Қазақ фольклоры – балалардың эстетикалық тәрбиесінің маңызды мәдени-рухани құндылығы. Ол баланың көркемдік талғамын қалыптастырып қана қоймай, оның адамгершілік, ұлттық және рухани дамуына ықпал етеді. Сондықтан фольклорлық мұраны сақтау, оны жас ұрпаққа жеткізу – бүгінгі қоғамның басты міндеттерінің бірі.

Қорытынды

Қазақ фольклоры – даярлық топ балаларының эстетикалық талғамын қалыптастырудың тиімді құралы. Ол баланың көркемдік қабылдауын дамытып қана қоймай, ұлттық мәдениетке деген сүйіспеншілігін арттырады. Сондықтан мектепке дейінгі білім беру ұйымдарында фольклорды жүйелі түрде қолдану маңызды.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Тоқаев Қ.К. Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам: Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2022 жылғы 1 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауы [Электронды ресурс] // Adilet.zan.kz.
2. Кукушин В., Қалиев С. Этнопедагогика: Оқулық / В.С. Кукушин, С. Қалиев. – Алматы: РПБК «Дәуір», 2014. – 336 б.
3. Ақжолова А. Қазақ балалар поэзиясындағы дәстүр жалғастығы: Монография. – Алматы: «Нур-Принт», 2014. – 158 б.
4. Нысанбаев А.Н. Духовно-ценностный мир народа независимого Казахстана: проблемы и перспективы // Под общ. ред. З.К. Шаукеновой. – Алматы: Институт философии, политологии и религиоведения КН МОН РК, 2015. – 274 с.
5. Жапишева Г. К., Адиева П. М. Фольклорлық жанрларды оқыту арқылы оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамыту // Вестник университета Ясави. – 2024. – Т. 4. – №. 134. – С. 462-474.

ӘӨЖ 371.72

БАСТАУЫШ МЕКТЕПТЕ ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ КЕҢІСТІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЖҰМЫСТАРЫН БАСҚАРУДЫҢ БАСТЫ ҚАҒИДАТТАРЫ

Таласбаева Әсел Ашығалиқызы

aigul_bekbol@mail.ru

7M01301 «Білім берудегі менеджмент» білім бағдарламасының 2 курс магистранты
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі, қауымд.профессор, п.ғ.к. - Утешкалиева А.М.

Бастауыш мектептегі білім беру процесінің басты ерекшеліктерін ескере отырып денсаулық сақтау кеңістігін қалыптастыру жұмыстарын басқарудың басты қағидаттары негізделеді. Бұл аталмыш қағидаттарға бастауыш мектептегі немесе жалпы мектеп әкімшілігіндегі базалық басқару стратегиялары талқыға салынады және басқару стратегиялары дәл осы денсаулық сақтау кеңістігін, атап айтар болсақ оқушы үшін оның денсаулығына қауіпсіз болатын орта қалыптастыруға бағытталады.

Бастауыш мектепте денсаулық сақтау кеңістігін қалыптастыру жұмыстарын басқарудың қағидаттары жүйелі жүргізілуді қажет етеді. Төменде аталған қағидаттардың барлығы дерлік жүйелі тұрғыда ұйымдастырлса және басқару тактикалары мен шешімдері өз деңгейінде жүзеге асса ғана денсаулық сақтау кеңістігі қалыптасуы ықтимал. Бұл дегеніміз әрбір қағидаттың өз орны бар, маңыздылығы ерекше дегенді білдіреді.

Бастауыш мектепте денсаулық сақтау кеңістігін қалыптастыру жұмыстарын басқарудың жүйелелік және кешенділік қағидаттары. Бастауыш мектепте денсаулық сақтау кеңістігін қалыптастыруда оқушылардың жас және физиологиялық ерекшеліктері, оқушылар ортасындағы эмоционалды ахуал (балаға қолдау көрсету мүмкіндіктері) және оқушылардың денсаулығына оң ықпал ететіндей (немесе зиян келтірмейтіндей) оқу жағдайы – осы үш фактор (компонент) ескерілсе ғана бастауыш мектепте денсаулық сақтау кеңістігін қалыптастыруға болады деп айтылған еді. Міне, бастауыш мектептегі білім беру процесінің басты ерекшеліктерін ескере отырып денсаулық сақтау кеңістігін қалыптастыру жұмыстарын

басқарудың бірінші қағидаты-осы үш компоненттің мониторингтік көрсеткіштерін ескере отырып, өзара бір-бірін толықтыратын, өзара байланысты басқару моделін құрастыру және осы басқару үлгісін (моделін) жүзеге асыру.

Басқарудың бірінші қағидатын жүзеге асыруда оқу процесінің келесі қатысушылары (негіздеушілері) ат салысуы тиіс:

- мектеп әкімшілігі.
- мектеп педагогы.
- медициналық қызметкерлер.
- мектеп психологы.
- оқушының ата-анасы (сурет-1).

Сурет-1. Денсаулық сақтау кеңістігін қалыптастыру жұмыстарын басқарудың бірінші қағидаты бойынша кеңістікті негіздеушілер

Бастауыш мектепте денсаулық сақтау кеңістігін қалыптастыру жұмыстарын басқарудағы «Оқушының денсаулығы-оның оқу үлгерімінен де жоғары тұратын құндылық» атты қағидаты. Аталмыш қағидат гуманистік идеяларға сүйенеді. Ол бойынша кез-келген білім беру процесі білім алушылардың денсаулығына зиянын тигізбеуі керек деген ұстаным алға шығарылады.

«Оқушының денсаулығы-оның оқу үлгерімінен де жоғары тұратын құндылық» атты қағидатқа негізделі отырып, бастауыш мектепте денсаулық сақтау кеңістігін қалыптастыру жұмыстарын басқаруда стратегиялар мен шешімдердің негізінен алдын оқушының денсаулығын сақтау мен қорғауға бағытталуын қадағалаумен ерекшеленеді. Мәселен, келесі басқару шараларын жүргізгенде оқушының оқу үлгерімі емес, ең алдымен баланың жас және физиологиялық ерекшеліктері мен мүмкіндіктері, денсаулығы ескеріледі, мысалы:

- бастауыш мектепте сабақ кестесін құрастырғанда.
- бастауыш мектепте оқу бағдарламалары таңдалғанда.
- оқушыларға сыныптан тыс шараларды ұйымдастырғанда және т.б.

Бастауыш мектепте денсаулық сақтау кеңістігін қалыптастыру жұмыстарын басқарудың ғылымға негізделу қағидаты. Қазіргі таңдағы білім беру менеджменті қарқындап дамып келе жатқан ғылым саласы болып табылса да, оқу процесін және мекемені басқаруда осы уақытқа дейінгі ғылыми айналымдағы ең табысты ғылыми жетістіктердің жемістерін пайдалану басқару шараларын алға өрбітетіндігі де анықталып отыр.

Бастауыш мектепте денсаулық сақтау кеңістігін қалыптастыру жұмыстарын басқаруда мынадай ғылым салаларының зерттеулеріне сүйенген абзал, мәселен:

- балалардың жас ерекшеліктер физиологиясы ғылым саласының теориялық және практикалық зерттеулерін бастауыш мектепте денсаулық сақтау кеңістігін қалыптастыру жұмыстарын басқаруда пайдалану арқылы оқушылардың кіші сынып жасындағы организмнің даму ерекшеліктері, бұл жастағы организмге қаншалықты деңгейде қимыл-қозғалыс ойындары, ақыл-ой еңбегі керек екендігі анықталады.

- балалар психологиясының жетістіктерін денсаулық сақтау кеңістігін қалыптастыру жұмыстарын басқаруда пайдалану арқылы кіші сынып жасындағы балалардың бойындағы үрейлілік себептері, күйзеліске төзімділік, қорқу және оның алдын алулар, мектепке және жаңа ортаға бейімделу процестері, балалардың өзін тануы мен сезінуі, балаларға қолдау көрсету, балалар арасындағы буллинг жағдайларын анықтау және алдын алу іспеттес шаралар түрлі психологиялық әдіс-тәсілдер арқылы диагностикалық шаралар жүргізіліп, балалардың психикалық ахуалы анықталып отырылады.

- гигиена және санитария ғылым саласындағы зерттеулерді білім беру саласын басқаруда қолдану арқылы оқу жағдайына қойылатын тазалық талаптарының нормалары мен көрсеткіштері айқындалады, нәтижесінде кіші сынып жасындағы оқушылардың денсаулығы нығая түсуіне түрткі болады.

- медицина саласының зерттеулерін бастауыш мектепте денсаулық сақтау кеңістігін қалыптастыру жұмыстарын басқаруда қолдану арқылы оқушылардың денсаулық жағдайына мониторинг жүргізудің заманауи тәсілдері (технологиялары), оқушылар арасындағы ауруларды алдын алу шаралары, алғашқы медициналық көмек көрсету жұмыстары ұйымдастырылады.

- педагогика саласының зерттеулері мен жетістіктерін денсаулық сақтау кеңістігін қалыптастыру жұмыстарын басқаруда пайдалану арқылы оқушылар арасында өз денсаулығын құндылық деп санауға және өз денсаулығына жауап кершілікпен қарауға алғышарт болатын ағартушылық жұмыстар жүргізіліп, бұл балалардың денсаулығын сақтауға өзіндік бір арнайы құзыреттілігінің қалыптасуына түрткі болады.

Бастауыш мектепте денсаулық сақтау кеңістігін қалыптастыру жұмыстарын басқаруда түрлі ғылым салаларының жетістіктерін пайдалану білім беру саласының менеджменті ілімінде іргелі қадамдардың жасалуына және менеджмент ғылымының дамуына түрткі болары анық.

Бастауыш мектепте денсаулық сақтау кеңістігін қалыптастыру жұмыстарын басқарудағы серіктестік қағидаты. Денсаулық сақтау кеңістігін қалыптастыру жұмыстарын басқаруда басқарушы-ол мемлекет және мемлекеттік басқару органдары болып табылады. ал, ұйымдастырушы және атқарушы, жүзеге асырушылар:

- мектеп әкімшілігі.
- педагогтар.
- медицина қызметкерлері.
- мұғалімдер және педагогикалық ұжым.
- оқушылар.
- ата-аналары.

Осы ұйымдастырушы және атқарушы ролін ойнайтын субъектілер мен мемлекеттік басқару органдарының арасында тығыз серіктестікке негізделген қарым-қатынастың орнауы нәтижесінде ғана бастауыш мектепте денсаулық сақтау кеңістігін қалыптастыру жұмыстарын тиімді басқаруға қол жеткізе аламыз.

Аталмыш басқару қағидаттары мемлекет пен мектеп әкімшілігі арасында басқару диалогтарын ұйымдастыру негізінде жүргізіледі дегенімен денсаулық сақтау кеңістігін қалыптастыру жұмыстарын басқару шараларында мынадай серіктестік қауымдастықтары мен ұйымдары өзара бірлесіп әрекет етеді, оларға жататындар:

- ата-аналар қауымдастығы.
- мектептің ғылыми өзін-өзі басқару кеңесі.
- қоғамдық кеңестер.
- ата-аналар жиналысы.
- бірлескен жобалар негізінде (сурет-2).

Сурет-2. Бастауыш мектепте денсаулық сақтау кеңістігін қалыптастыру жұмысын басқарушы және жүзеге асырушы субъектілер (Венн диаграммасы)

Бастауыш мектепте денсаулық сақтау кеңістігін қалыптастыру жұмыстарын басқару әрекеттерінің әрқайсысы әрбір балаға жеке бағытталу қағидаты. Денсаулық сақтау кеңістігін қалыптастыру жұмыстарын басқаруда әрбір оқушының жеке мүдделері және жеке бас қасиеттері мен мүмкіндіктері ескерілуі қатаң қадағалануы тиіс.

Соңғы уақытта білім беру процесіндегі барлық дерлік реформалар және жаңашыл өзгерістер-оқу процесінің білім алушыларға жеке бағытталуын талап қылып коюда. Өйткені, оқу процесі және денсаулықты қорғау мәселелері санға емес, сапаға бағытталуына қажеттіліктер туындауда. Ал, сапаға өту үшін әрбір білім алушының жеке мүдделері ескеріле білуі керек болады. Сол үшін де денсаулық сақтау кеңістігін қалыптастыру жұмыстарын басқаруда сол кеңістіктегі білім алушының барлық мынадай қасиеттері жеке-жеке талқыға салыну арқылы ғана басқару шешімдері мен басқару әрекеттері жүргізілуі керек, ол қасиеттерге жататындар:

- оқушыларды оқыту тәсілдерін тандап алуда балалардың жеке ерекшеліктерін ескеру.

- бастауыш сыныпта дене шынықтыру сабақтарын ұйымдастырғанда немесе балалардың қимыл-қозғалысын жетілдіруге бағытталған ойындарды қолданғанда оқушының денсаулық топтарын анықтау (алдын ала).

- балалардың жеке ерекшеліктерін ескерген күйде ақыл-ой және дене жүктемелерін беру.

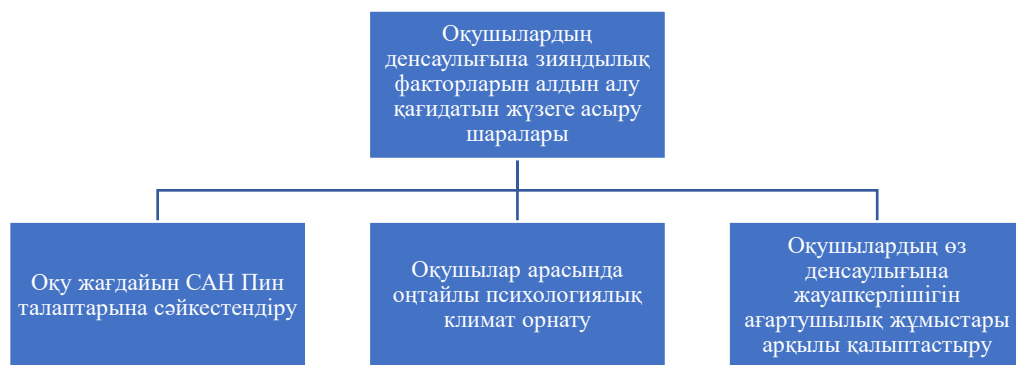
- балалардың денсаулық жағдайын ескере отырып, білім беру бағдарламаларының жүргізілуін қадағалау.

Бастауыш мектепте денсаулық сақтау кеңістігін қалыптастыру жұмыстарын басқаруда оқушылардың денсаулығына зияндылық факторларын алдын алу қағидаты. Жалпы денсаулық сақтау кеңістігі-оқушылардың денсаулығындағы бар ақаулықтарды түзетуге емес, сол нұқсандарды болдырмауға, алдын алуға негізделеді. Білім беру процесі оқушылардың денсаулығына зиян келмейтіндей етіп алдын ала талқыға салынып, ұйымдастырылуы талап етіледі. Осы қағидатты жүзеге асыруда мынадай басқару әрекеттері жасалуда:

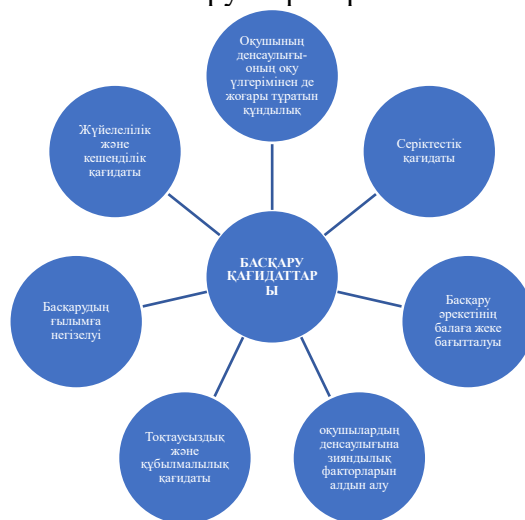
- мемлекеттік санитарлық-гигиеналық талаптарға сәйкес келетіндей нормадағы білім беру кеңістігін құрастыру.

- бастауыш сынып оқушыларының өзара оңтайлы қарым-қатынас орнатуына жағдай жасау және балалар ортасындағы психологиялық климатты түзету.

- өз денсаулығына қатысты құндылық дүниетанымын ағартушылық жұмыстары арқылы қалыптастыру (сурет-3,4).

Сурет-3 Оқушылардың денсаулығына зияндылық факторларын алдын алу қағидатын жүзеге асыру шаралары

Сурет-4. Бастауыш мектепте денсаулық сақтау кеңістігін қалыптастыру жұмыстарын басқарудың қағидаттары

Бастауыш мектепте денсаулық сақтау кеңістігін қалыптастыру жұмыстарын басқаруда тоқтаусыздық және құбылмалылық қағидаты. Жалпы қоғам өзгерген сайын білім беру кеңістігі де өзгеріп тұрады. Өйткені, білім беру кеңістігі қоғамның барлық қажеттіліктерін қанағаттандыра алуы тиіс. сол үшін де бастауыш мектепте денсаулық сақтау кеңістігін қалыптастыру жұмыстарын басқару әрекеттері әрдайым тоқтаусыз жүргізіліп, құбылмалылық сипатына ие болады.

Қорытындылай келе, бастауыш мектепте денсаулық сақтау кеңістігін қалыптастыру кешенді әрекеттер жиынтығы болып табылғандықтан, бұл кеңістікті құруда мектептің көптеген персоналдары бірлесіп әрекет етуі қажет етіледі. Бастауыш мектепте денсаулық сақтау кеңістігі тек оқушылар үшін ғана емес, сонымен қатар сол сыныптарда сабақ беретін мұғалімдер, мектеп әкімшілігі және басқа да персоналдар үшін құрылатын ортақ кеңістік болып саналады. Бастауыш мектепте денсаулық сақтау кеңістігін құрудағы мақсат-бастауыш мектепте білім алатын оқушылар, оларға сабақ беретін мұғалімдер мен мектептің басқа да кадрларының оқу және білім беру процесіндегі денсаулықтарына зиян тигізуі мүмкін түрлі факторлардан қорғау амалдарын ұйымдастыру және сол білім беретін мекемеде (бастауыш мектепте) адамдардың денсаулығын нығайтатын кеңістік немесе орта құру. Бастауыш мектепте денсаулық сақтау кеңістігін құрудағы білім беретін мектеп әкімшілігінің алдына қоятын басты мақсаты-сол кеңістік қатысушыларының денсаулығын нығайту, сол қатысушыларға өз денсаулығына жауапкершіліктерін сезіндіру, білім беру мекемесінде мұғалімдер мен оқушылардың денсаулығын нығайтушы факторларды қатаң қадағалау, өз денсаулықтарының сақталуына мүдделілік дағдыларын негіздеу.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Оглобина Г. И. білім беруді басқару ғылымына кіріспе: оқу. әдіс.жәрдемақы. - М., 2004.
2. Исламгулова С. К. мектептің дамуын басқару: технологиялық аспект. Алматы: БАИ. Оқыту әдісі.пос., 2010.-300 Б.
3. Бондарь В. И. мектеп директорының басқару қызметі: дидактикалық.аспект. – Киев, 1987. – 160 Б.
4. Конаржевский Ю. А. оқу-тәрбие процесін педагогикалық талдау және мектепті басқару. - М., 1986.-160с.
5. Кондаков М. И. мектептанудың теориялық негіздері. - М., 1982.
6. Портнов М. Л. мектеп басшысының жұмысы. - М., 1984.
7. Қазіргі мектепті басқару: мектеп директорына арналған нұсқаулық / ред. М.М. Поташич. - М., 1992.
8. Қанаев Б. И. педагогикалық талдау: білім беру мекемесінің басшысы не білуі керек. / Кітапхана журналы мектеп директоры, т. 4. - 2010. - М.: Қыркүйек, 2010.- 208с

ӘОЖ 004.056

ОҚУШЫЛАРДА АҚПАРАТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІК ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДА БОЛАШАҚ ИНФОРМАТИКА МҰҒАЛІМДЕРІН ДАЯРЛАУДЫҢ ТИІМДІ ЖОЛДАРЫ

Тасқара Арайлым Құралқызы

arailym.taskara@yu.edu.kz

«Информатика» білім бағдарламасының 2-курс магистранты, Ш. Есенов атындағы Каспий технологиялар және инжиниринг университеті, Ақтау қ, Қазақстан Республикасы Ғылыми жетекшісі, п.ғ.к., қауымдастырылған профессор - Алдабергенова А.О.

Қазіргі цифрлық қоғам жағдайында ақпараттық технологиялардың қарқынды дамуы білім беру жүйесіне айтарлықтай өзгерістер енгізді. Интернет пен цифрлық ресурстардың кеңінен қолданылуы оқушыларға білім алу, ақпарат іздеу және өз қабілеттерін дамыту үшін жаңа мүмкіндіктер ашқанымен, сонымен қатар түрлі қауіп-қатерлердің пайда болуына да себеп болып отыр. Бүгінгі күні оқушылар цифрлық ортада белсенді әрекет ететін негізгі әлеуметтік топтардың біріне айналды. Осыған байланысты олардың ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету және цифрлық ортада саналы, жауапты және қауіпсіз әрекет ету дағдыларын қалыптастыру білім беру жүйесінің басым бағыттарының бірі болып табылады. Ақпараттық қауіпсіздік мәселесі тек техникалық қорғау шараларымен шектелмей, сонымен қатар тұлғаның мәдениетімен, саналы әрекетімен және сыни ойлау қабілетімен тығыз байланысты кешенді педагогикалық мәселе ретінде қарастырылады.

Бүгінгі таңда оқушылар интернетті тек білім алу құралы ретінде ғана емес, сонымен қатар қарым-қатынас жасау, ойын-сауық, әлеуметтік желілер арқылы өз ойын білдіру және түрлі цифрлық платформаларда белсенді әрекет ету құралы ретінде кеңінен қолданады. Әсіресе әлеуметтік желілер, мессенджерлер және онлайн ойындар оқушылардың күнделікті өмірінің ажырамас бөлігіне айналды. Алайда олардың көпшілігі интернеттегі қауіп-қатерлердің мәнін толық түсіне бермейді және қауіпсіздік ережелерін сақтауға әрдайым мән бермейді. Бұл жағдай олардың жеке деректерінің таралуына, алаяқтық әрекеттердің құрбаны болуына, кибербуллингке ұшырауына және психологиялық күйзеліске түсуіне әкелуі мүмкін. Сонымен қатар оқушылардың жас ерекшеліктеріне байланысты олар ақпаратты сыни тұрғыдан талдауда қиындықтарға тап болады, бұл жалған ақпаратқа сенуге және қауіпті әрекеттер жасауға себеп болуы ықтимал.

Осыған байланысты оқушылардың ақпараттық қауіпсіздік мәдениетін қалыптастыру ерекше маңызға ие. Ақпараттық қауіпсіздік мәдениеті оқушылардың интернеттегі мінез-құлқын реттейтін білім, дағды және құндылықтар жүйесін қамтиды. Бұл мәдениет оқушылардың жеке деректерді қорғау, қауіпсіз парольдерді пайдалану, күмәнді ақпаратты анықтау, фишингтік әрекеттерден сақтану және интернеттегі қауіптерді дұрыс бағалау қабілеттерін қалыптастыруға бағытталған. Сонымен қатар оқушылардың цифрлық ортада жауапкершілікпен әрекет етуі, этикалық нормаларды сақтауы және өз әрекеттерінің салдарын түсінуі де осы мәдениеттің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады.

Оқушыларды киберқауіптерден қорғау және олардың қауіпсіз мінез-құлық дағдыларын қалыптастыру білім беру жүйесінің маңызды міндеттерінің бірі болып табылады. Бұл міндетті жүзеге асыруда мұғалімдердің рөлі ерекше, себебі олар оқушыларға тек теориялық білім беріп қана қоймай, нақты өмірлік жағдайларда дұрыс шешім қабылдауға үйретуі тиіс. Сонымен қатар ата-аналардың да бақылауы мен қолдауы маңызды рөл атқарады, өйткені оқушылардың интернетті қолдану мәдениеті көбінесе отбасы тәрбиесіне байланысты қалыптасады. Осылайша, оқушылардың ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету тек білім беру ұйымдарының ғана емес, бүкіл қоғамның ортақ міндеті болып табылады және бұл бағытта жүйелі, кешенді жұмыстар жүргізу қажеттілігі туындайды.

Ақпараттық қауіпсіздік – бұл ақпаратты заңсыз қол жеткізуден, өзгертілуден, жойылудан және таралуынан қорғауға бағытталған кешенді шаралар жүйесі болып табылады. Қазіргі кезеңде ақпараттық қауіпсіздік ұғымы тек техникалық қорғау құралдарымен шектелмей, тұлғаның ақпаратпен жұмыс істеу мәдениетін, саналы әрекетін және жауапкершілігін қамтитын көпқырлы құбылыс ретінде қарастырылады. Яғни, ақпараттық қауіпсіздік мәселесі тек ақпараттық жүйелерді қорғау ғана емес, сонымен қатар пайдаланушылардың мінез-құлқы мен білім деңгейіне тікелей байланысты педагогикалық және әлеуметтік мәселе болып табылады. Әсіресе білім беру саласында бұл ұғым оқушылардың цифрлық ортада қауіпсіз әрекет ету дағдыларын қалыптастырумен тығыз байланысты.

Интернет кеңістігінде оқушылар үшін ең жиі кездесетін қауіптердің қатарына фишингтік шабуылдар, зиянды бағдарламалар, жалған сайттар, кибербуллинг және әлеуметтік желілердегі алаяқтық әрекеттер жатады. Фишинг – пайдаланушыларды алдау арқылы олардың жеке мәліметтерін, соның ішінде логин, пароль, банк картасының деректерін алу мақсатында жасалатын қауіпті әрекеттердің бірі болып табылады. Мұндай шабуылдар көбінесе жалған сайттар немесе күмәнді сілтемелер арқылы жүзеге асырылады және пайдаланушылардың сеніміне негізделеді. Сонымен қатар зиянды бағдарламалар (вирустар, трояндар, шпиондық бағдарламалар) құрылғыға еніп, оның жұмысын бұзып қана қоймай, пайдаланушының жеке деректерін ұрлауға немесе үшінші тұлғаларға беруге мүмкіндік береді. Қазіргі таңда бұл қауіптер оқушылар арасында да кеңінен таралып отыр, себебі олар интернет ресурстарын жиі пайдаланады және әрдайым қауіпсіздік талаптарын сақтай бермейді.

Оқушылардың ақпараттық қауіпсіздік мәдениеті олардың интернетті дұрыс, тиімді және қауіпсіз пайдалану қабілетін сипаттайтын маңызды көрсеткіштердің бірі болып табылады. Бұл мәдениет тек теориялық біліммен шектелмей, тәжірибелік дағдыларды, сыни ойлау қабілетін, жауапкершілік пен өзін-өзі бақылау деңгейін қамтиды. Ақпараттық қауіпсіздік мәдениеті қалыптасқан оқушы интернеттегі ақпаратты талдай алады, күмәнді әрекеттерді ажыратады, жеке деректерін қорғаудың маңыздылығын түсінеді және түрлі қауіп-қатерлерге қарсы дұрыс шешім қабылдай алады.

Осы бағыттағы ғылыми зерттеулер көрсеткендей, оқушылардың ақпараттық қауіпсіздік деңгейі көбінесе олардың цифрлық сауаттылығына, яғни ақпаратты іздеу, өңдеу, бағалау және қауіпсіз қолдану қабілеттеріне байланысты болады. Цифрлық сауаттылығы жоғары оқушылар интернеттегі қауіп-қатерлерді тез анықтап, олардан қорғана алады, ал бұл дағдылар жеткіліксіз болған жағдайда олар түрлі алаяқтық әрекеттердің құрбанына айналуы мүмкін. Сондықтан білім беру процесінде ақпараттық қауіпсіздік мәселелерін жүйелі түрде

карастырып, оқушылардың тек білімін ғана емес, сонымен қатар практикалық дағдыларын дамытуға бағытталған тиімді педагогикалық тәсілдерді қолдану қажеттілігі туындайды.

Зерттеу Мұхтар Әуезов атындағы №20 жалпы білім беретін мектеп базасында жүргізілді. Экспериментке 8а және 8ә сыныптарының оқушылары қатысты. Жалпы қатысушылар саны – 30 оқушы. Олар екі топқа бөлінді: бақылау тобы – 15 оқушы және эксперименттік топ – 15 оқушы.

Педагогикалық эксперимент үш кезеңнен тұрды: диагностикалық кезең, қалыптастыру кезеңі және бақылау кезеңі. Әр кезең 1 аптаға созылды.

Диагностикалық кезеңде оқушылардың ақпараттық қауіпсіздік бойынша бастапқы білім деңгейі сауалнама және тест тапсырмалары арқылы анықталды. Нәтижесінде оқушылардың көпшілігінің киберқауіптер туралы білім деңгейі төмен екені анықталды.

Қалыптастыру кезеңінде эксперименттік топқа арнайы оқыту әдістері қолданылды. Атап айтқанда, Kahoot, Quizizz және Wordwall платформалары арқылы интерактивті тапсырмалар ұйымдастырылды. Сонымен қатар практикалық тапсырмалар, кейс-стади әдісі және топтық жұмыстар жүргізілді. Оқушылар фишингтік хаттарды анықтау, қауіпсіз пароль құру және күмәнді сайттарды тану сияқты тапсырмаларды орындады.

Бақылау кезеңінде қайта тест жүргізіліп, нәтижелер салыстырылды. Эксперимент нәтижелері төмендегі көрсеткіштерді көрсетті:

- төмен деңгей: 40%-дан 13%-ға төмендеді
- орта деңгей: 43%-дан 50%-ға артты
- жоғары деңгей: 17%-дан 37%-ға артты

Бұл нәтижелер қолданылған әдістердің тиімді екенін көрсетті. Әсіресе интерактивті платформалар мен практикалық тапсырмалар оқушылардың қызығушылығын арттырып, олардың білім деңгейін едәуір жақсартты.

Оқушылардың ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету кешенді және жүйелі түрде жүзеге асырылуы тиіс, өйткені бұл процесс тек жеке әрекеттермен шектелмей, білім беру ортасының барлық қатысушыларының өзара байланысын талап етеді. Осыған байланысты оқушылардың қауіпсіз мінез-құлқын қалыптастыру үшін бірқатар маңызды алдын алу шараларын қолдану қажет. Ең алдымен, оқушылар қауіпсіз пароль құру ережелерін меңгеруі тиіс, яғни пароль ұзын, күрделі, әртүрлі символдардан (үлкен және кіші әріптер, сандар, арнайы белгілер) тұруы және жиі жаңартылып отыруы қажет. Сонымен қатар оқушылар фишингтік сілтемелердің қауіптілігін түсініп, күмәнді хаттарды ашпау, белгісіз сілтемелерге өтпеу және өз деректерін ешбір жағдайда бөгде сайттарға енгізбеу дағдыларын қалыптастыруы тиіс.

Жеке деректерді қорғау да ақпараттық қауіпсіздіктің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады, сондықтан оқушылар интернетте өздерінің жеке мәліметтерін, соның ішінде телефон нөмірі, мекенжайы, құпия сөздері мен жеке фотосуреттерін жариялаудың қауіпті екенін түсінуі қажет. Сонымен қатар құрылғылардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін антивирустық бағдарламаларды қолдану, бағдарламаларды уақытылы жаңартып отыру және тек сенімді дереккөздерден ақпарат жүктеу дағдыларын қалыптастырылуы тиіс.

Ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз етуде мұғалімдердің рөлі ерекше маңызды болып табылады. Мұғалімдер оқушыларға тек теориялық білім беріп қана қоймай, олардың қауіпсіз мінез-құлқын қалыптастыруға бағытталған практикалық тапсырмалар мен өмірлік жағдайларды талдау арқылы оқытуы қажет. Сабақ барысында интерактивті әдістерді, цифрлық платформаларды және нақты мысалдарды қолдану оқушылардың қызығушылығын арттырып, ақпараттық қауіпсіздік қағидаларын терең меңгеруіне мүмкіндік береді. Сонымен қатар мұғалімдер оқушылармен тұрақты түрде түсіндіру жұмыстарын жүргізіп, олардың интернеттегі әрекеттеріне сыни көзқарас қалыптастыруы тиіс.

Ата-аналардың қатысуы да бұл процесте маңызды орын алады, себебі оқушылардың интернетті қолдану мәдениеті көбінесе отбасында қалыптасады. Ата-аналар балалардың интернеттегі әрекеттерін бақылап, олармен ақпараттық қауіпсіздік туралы ашық әңгіме жүргізіп, қауіпсіздік ережелерін бірге талқылауы қажет. Осылайша, мұғалімдер мен ата-

аналардың бірлескен жұмысы арқылы ғана оқушылардың ақпараттық қауіпсіздігін тиімді қамтамасыз етуге және олардың цифрлық ортада қауіпсіз әрекет ету дағдыларын қалыптастыруға болады.

Зерттеу нәтижелері оқушылардың ақпараттық қауіпсіздік дағдыларын қалыптастыруда заманауи оқыту әдістерін қолданудың жоғары тиімділігін көрсетті. Әсіресе интерактивті цифрлық платформалар мен практикалық бағыттағы тапсырмаларды жүйелі түрде қолдану оқушылардың оқу процесіне белсенді қатысуын қамтамасыз етіп, олардың теориялық білімін тәжірибемен ұштастыруға мүмкіндік берді. Мұндай тәсілдер оқушылардың тек ақпаратты қабылдау деңгейінде қалмай, оны талдау, бағалау және нақты жағдайларда қолдану қабілеттерін дамытуға ықпал етті. Сонымен қатар интерактивті тапсырмалар оқушылардың қызығушылығын арттырып, олардың оқу мотивациясын күшейтіп, ақпараттық қауіпсіздік мәселелеріне деген жауапкершілік көзқарасын қалыптастыруға әсер етті.

Жүргізілген педагогикалық эксперимент нәтижесінде оқушылардың ақпараттық қауіпсіздік деңгейінің айтарлықтай жақсарғаны анықталды. Атап айтқанда, төмен деңгейдегі білім көрсеткіші едәуір азайып, орта және жоғары деңгейдегі оқушылар санының өсуі байқалды. Бұл өзгерістер қолданылған оқыту әдістерінің, атап айтқанда геймификация элементтері, кейс-стади тәсілі, практикалық тапсырмалар және онлайн-платформалардың тиімділігін нақты дәлелдейді. Эксперимент барысында оқушылардың фишингтік әрекеттерді ажырату, қауіпсіз пароль құру, күмәнді ақпаратты анықтау және жеке деректерді қорғау бойынша практикалық дағдыларының қалыптасқаны байқалды.

Осылайша, зерттеу нәтижелері оқушылардың ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету білім беру жүйесінің маңызды бағыттарының бірі екенін және бұл үдерісте заманауи педагогикалық тәсілдерді қолданудың қажеттілігін көрсетті. Әсіресе мұғалімдердің рөлі ерекше маңызға ие, себебі олар оқушылардың цифрлық ортадағы мінез-құлқын қалыптастырып, олардың қауіпсіз әрекет ету дағдыларын дамытуға тікелей ықпал етеді. Сондықтан білім беру процесінде ақпараттық қауіпсіздік мәселелерін жүйелі түрде енгізу, практикалық бағыттағы тапсырмаларды кеңінен қолдану және оқушылардың цифрлық сауаттылығын арттыруға бағытталған жұмыстарды тұрақты жүргізу қажеттілігі айқындалды.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңы. – Астана, 2022.
2. Қазақстан Республикасының «Ақпараттандыру туралы» заңы. – Астана, 2021.
3. Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020–2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. – Астана, 2020.
4. Stallings W. Cryptography and Network Security: Principles and Practice. – 7th ed. – Pearson, 2017. – 768 p.
5. Whitman M., Mattord H. Principles of Information Security. – 6th ed. – Cengage Learning, 2018. – 640 p.
6. Kaspersky. Cybersecurity and Internet Safety Resources. – URL: <https://www.kaspersky.ru>.
7. Cybersecurity Kazakhstan. Ақпараттық қауіпсіздік бойынша материалдар. – URL: <https://www.cybersecurity.kz>.

Тасмуканова Дана

danatasmukan@gmail.com

6B01901 - Логопедия білім бағдарламасының III курс студенті,
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті Атырау қ, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі, оқытушы, магистр - Тұрсынғали Н.Б.

Андатпа. Бұл ғылыми мақалада аутизм спектрі бұзылысы бар балалардың даму ерекшеліктері жүйелі түрде қарастырылады. Балалардың когнитивтік, эмоциялық және әлеуметтік дамуы өзара байланыста талданып, педагогикалық қолдаудың тиімді тәсілдері сипатталады. Ерте диагностика, түзете-дамыту жұмыстарының маңыздылығы және инклюзивті білім беру жағдайындағы мүмкіндіктер ғылыми тұрғыда негізделеді. Сонымен қатар, ата-ана мен маман арасындағы серіктестіктің рөлі ерекше атап көрсетіледі.

Кілт сөздер: аутизм спектрі, ерекше бала, нейродаму, инклюзивті білім беру, әлеуметтік бейімделу, психологиялық қолдау.

Кіріспе

Қазіргі қоғамда адам дамуының әртүрлілігіне деген көзқарас түбегейлі өзгеріп келеді. Осы өзгерістер аясында аутизм спектрі бұзылысы бар балалар мәселесі ерекше маңызға ие болуда. Бұл тек медициналық немесе педагогикалық мәселе емес, ол – әлеуметтік жауапкершілік пен мәдени деңгейдің көрсеткіші. Соңғы жылдары мұндай диагнозбен тіркелетін балалар санының артуы білім беру жүйесінің мазмұнын жаңаша қарастыруды талап етеді [1]. Мұндай балалардың кейбірі әлеуметтік байланыс орнатуда қиындық көреді, эмоцияны білдіруде немесе түсінуде өзгешелік танытады. Кейде олар қоршаған ортадағы өзгерістерге шамадан тыс сезімтал болады. Сонымен қатар, белгілі бір әрекеттерді қайталау немесе тар ауқымды қызығушылықтарға бейімділік те жиі кездеседі. Дегенмен, бұл ерекшеліктерді кемшілік ретінде қарастыру ғылыми тұрғыдан дұрыс емес. Бұл – баланың әлемді қабылдау тәсілінің өзгешелігі. Қазіргі ғылыми көзқарастар аутизмді нейроәртүрлілік тұрғысынан қарастыруға шақырады. Бұл бағыт әр баланың ми қызметінің өзіндік ерекшелігін мойындап, оның әлеуетін дамытуға бағытталған. Ерте диагностика мен ерте араласу баланың дамуына шешуші әсер етеді: уақытылы байқалған ерекшеліктерге назар аудару сөйлеу, қарым-қатынас және өзін-өзі реттеу дағдыларын қалыптастыруға мүмкіндік береді. Тәжірибелерде көрсеткендей, әр баланың дамуына әсер ететін әдістер әртүрлі болады. Бір балаға тиімді тәсіл екінші балаға әсер етпеуі мүмкін. Сондықтан педагогикалық және психологиялық қолдау икемді және бейімделген болуы тиіс. Құрылымды орта құру, күн тәртібін сақтау, визуалды қолдау қолдану, сенсорлық жайлылықты қамтамасыз ету – тиімді әдістердің бірі. Кейбір балалар жарыққа, дыбысқа немесе жанасуға өте сезімтал болғандықтан, олардың оқу және тұрмыстық ортасы осы ерекшеліктерді ескеріп ұйымдастырылуы қажет. Сонымен қатар, әлеуметтік дағдыларды дамыту мақсатында топтық және жеке іс-шараларды үйлестіру маңызды. Баланың өздігінен әрекет ету қабілетін қолдау, эмоциясын түсіну және әлеуметтік сигналдарды қабылдау дағдыларын қалыптастыру – педагогикалық және психологиялық жұмыстың басты бағыттары болып табылады. Шығармашылық әдістер мен технологиялық құралдарды пайдалану (интерактивті бағдарламалар, визуалды жоспарлар, ойын және музыка терапиясы) балалардың когнитивті және эмоционалды дамуын қолдайды. Осылайша, аутизм спектрі бар балалардың дамуы кешенді, жеке ерекшеліктерге бейімделген тәсілдерді талап етеді. Мақсат – әлсіз жақтарды түзету ғана емес, күшті қабілеттерін дамыту, әлеуметтік интеграцияға мүмкіндік беру және өзін-өзі тану мен сенімділігін қалыптастыру. Бұл тәсіл балалардың толыққанды дамуына, қоғамда өз орнын табуына және өмір сапасының жоғары болуына ықпал етеді.

Негізгі бөлім

Аутизм спектрі бұзылысы – баланың психикалық дамуының өзіндік ерекшелігімен сипатталатын күрделі құбылыс. Бұл жағдайда орталық жүйке жүйесінің қызметі өзгеше ұйымдасып, ақпаратты қабылдау мен өңдеу үдерістері ерекше сипат алады. Нәтижесінде баланың қарым-қатынас жасауында, тілдік дамуында және мінез-құлқында айрықша белгілер байқалады [2]. Нейропсихологиялық зерттеулер аутизмнің негізінде ми қызметінің функционалдық айырмашылықтары жатқанын дәлелдейді. Яғни, нейрондық байланыстардың ұйымдасу ерекшелігі баланың қоршаған ортаға деген реакциясын анықтайды. Кейбір жағдайларда бұл ерекшеліктер ақпаратты терең әрі дәл өңдеуге мүмкіндік береді. Сондықтан аутизм спектрі бар балалар арасында ерекше қабілеттердің байқалуы заңды құбылыс. Қазіргі ғылыми бағыттардың бірі – аутизмді нейроәртүрлілік тұрғысынан қарастыру. Бұл көзқарас әр адамның миы өзінше жұмыс істейтінін мойындауға негізделген. Осы тұрғыдан алғанда, ерекше балаларды өзгерту емес, олардың әлеуетін дамыту басты мақсат ретінде қарастырып, ерте диагностика жасаған дұрыс.

Ерте диагностика мен ерте араласу – баланың дамуындағы шешуші кезеңдердің бірі. Баланың алғашқы жылдарында байқалған ерекшеліктерге уақытылы назар аудару оның болашақтағы әлеуметтік бейімделуіне айтарлықтай әсер етеді. Ерте басталған түзете-дамыту жұмыстары сөйлеу, қарым-қатынас және өзін-өзі реттеу дағдыларын қалыптастыруға мүмкіндік береді [3].

Диагностика кезінде және тәжірибелік жұмыс барысында әр баланың жеке ерекшелігін ескеру өте маңызды. Бір әдіс барлық балаға бірдей әсер етпейді. Оқу және тұрмыстық ортаны балалар үшін қауіпсіз әрі қолайлы ету – аутизм спектрі бар балалардың дамуына тікелей әсер етеді. Сенсорлық сезімталдықты ескере отырып, жарық, дыбыс, текстура сияқты факторларды бақылау арқылы олардың күнделікті белсенділігін жеңілдетуге болады. Сонымен қатар, әлеуметтік дағдыларды дамыту мақсатында топтық және жеке іс-шараларды үйлестіру маңызды. Баланы өз бетімен әрекет етуге ынталандыру, эмоцияларын түсінуін қолдау және әлеуметтік сигналдарды дұрыс қабылдауға бағыттау педагогикалық және психологиялық жұмыстың басты элементтері болып табылады. Мұғалімдер мен ата-аналар қолдауды позитивті күш-қуат, қызығушылық пен мотивацияға сүйене отырып ұйымдастыруы қажет. Қазіргі технологиялық құралдар мен цифрлық ресурстар балалардың оқу процесін жеңілдетіп, ақпаратты қабылдауы мен есте сақтау қабілетін жақсартуға көмектеседі. Визуалды жоспарлар, интерактивті бағдарламалар, арнайы қосымшалар, сондай-ақ ойын, музыка және шығармашылық терапиялары балалардың когнитивті, эмоционалды және шығармашылық дамуына қосымша қолдау көрсетеді. Сенсорлық сезімталдықтан кейінгі ескеретін мәселе баланың мінез-құлқын түсіне білу.

Баланың мінез-құлқын түсіну – кәсіби жұмыстың маңызды бөлігі. Кез келген әрекет белгілі бір себепке негізделеді. Егер бала мазасызданса немесе агрессия көрсетсе, бұл оның қажеттілігінің қанағаттандырылмағанын білдіруі мүмкін. Осы тұрғыдан алғанда, мінез-құлықты түзету емес, оның себебін анықтау негізгі міндет болып табылады. Мінез-құлықты талдау барысында функционалдық көзқарасқа сүйену маңызды. Яғни, баланың әрекеті қандай мақсатта орын алып отырғанын анықтау қажет: ол назар аударту, бір жағдайдан қашу, белгілі бір затты алу немесе ішкі жайсыздықты білдіру болуы мүмкін. Осындай талдау негізінде ғана тиімді педагогикалық стратегия құруға болады. Сонымен қатар, жағымды мінез-құлықты қалыптастыру үшін позитивті қолдау әдістерін қолдану, жетістіктерді дер кезінде мадақтау және күтілетін әрекетті нақты көрсету үлкен нәтиже береді. Коммуникацияны дамыту ерекше назарды талап етеді. Кейбір балалар сөйлеу тілін толық қолдана алмаған жағдайда, балама коммуникация тәсілдерін енгізу тиімді нәтиже береді. Бұл баланың өз ойын жеткізуіне мүмкіндік беріп, оның әлеуметтік өзара әрекеттесуін жақсартады. Визуалды карточкалар, ым-ишара, пиктограммалар немесе технологиялық құралдар арқылы жүзеге асатын коммуникация түрлері баланың қоршаған ортамен байланысын жеңілдетеді. Ең бастысы – баланың кез келген қарым-қатынас жасау талпынысын қолдау және оны дамыту. Коммуникациялық дағдылардың қалыптасуы баланың әлеуметтік бейімделуінің негізін қалайды. Қарапайым сұраныс білдіру,

таңдау жасау, эмоциясын жеткізу сияқты дағдылар біртіндеп күрделеніп, баланың өз бетінше әрекет етуіне жол ашады. Бұл үдерісте жүйелілік пен қайталау маңызды рөл атқарады. Ата-ананың қолдауы да баланың дамуына тікелей әсер етеді. Диагностды қабылдау кезеңі әр отбасы үшін күрделі болуы мүмкін. Алайда баланы шынайы қабылдау және оған жүйелі түрде қолдау көрсету – оның дамуының негізі. Ата-ананың эмоционалдық тұрақтылығы мен сенімі балаға да беріледі, сондықтан отбасындағы психологиялық ахуал ерекше мәнге ие. Ата-ана мен маман арасындағы тығыз байланыс оң нәтижеге жеткізеді. Үй жағдайында жүргізілетін жұмыс пен мамандар ұсынған әдістердің сабақтастығы баланың дағдыларын бекітуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, ата-аналарға кеңес беру, оқыту және психологиялық қолдау көрсету олардың өз мүмкіндіктеріне деген сенімін арттырады. Осылайша, баланың мінез-құлқын түсіну, коммуникацияны дамыту және ата-анамен серіктестік орнату – ерекше баламен жүргізілетін жұмыстың өзара байланысты негізгі бағыттары болып табылады. Бұл бағыттардың үйлесімді жүзеге асуы баланың жан-жақты дамуына және қоғамға табысты бейімделуіне жағдай жасайды.

Инклюзивті білім беру – ерекше балалардың әлеуметтенуінің тиімді жолы. Бұл жүйе балалардың бірге білім алуына жағдай жасап, әлеуметтік тәжірибе жинақтауына мүмкіндік береді. Сонымен қатар, ол қоғамда толеранттылық пен өзара құрметтің қалыптасуына ықпал етеді [1]. Дегенмен, инклюзивті білім беру тек формалды түрде жүзеге аспауы тиіс. Оның тиімділігі мұғалімдердің кәсіби дайындығына, оқу бағдарламаларының бейімделуіне және қолдау қызметтерінің сапасына байланысты. Осыған орай, білім беру процесінде жеке білім беру траекториясын құру, оқыту мазмұнын саралау және баланың мүмкіндігіне сай тапсырмалар ұсыну маңызды болып табылады. Инклюзивті ортада педагог тек білім беруші ғана емес, сонымен қатар бағыттаушы, қолдаушы және фасилитатор рөлін атқарады. Ол баланың эмоционалдық жағдайын бақылап, оның оқу әрекетіне деген қызығушылығын арттыруға ықпал етуі тиіс. Сонымен бірге, сыныптағы психологиялық ахуалды қалыптастыру да ерекше мәнге ие. Құрдастар арасындағы түсіністік пен қолдау ерекше баланың өзін қауіпсіз сезінуіне мүмкіндік береді. Қолдау қызметтерінің жүйесі де маңызды құрамдас бөлік болып табылады. Психолог, логопед, дефектолог және тьютор мамандарының бірлескен жұмысы баланың жан-жақты дамуын қамтамасыз етеді. Бұл мамандар баланың жеке ерекшеліктерін ескере отырып, түзете-дамыту жұмыстарын жүйелі түрде ұйымдастырады. Сонымен қатар, ата-анамен тығыз байланыс орнату инклюзивті білім берудің тиімділігін арттырады. Үй мен мектеп арасындағы сабақтастық баланың дағдыларын бекітуге және тұрақты нәтижеге қол жеткізуге мүмкіндік береді. Осылайша, инклюзивті білім беру тек білім беру форматы емес, ол – баланың тұлғалық дамуына бағытталған кешенді жүйе. Оның сапалы жүзеге асуы барлық қатысушылардың өзара ынтымақтастығы мен жауапкершілігіне негізделеді.

Қорыта айтқанда, аутизм спектрі бұзылысы бар балалардың дамуын қарастыру біржақты тәсілді емес, кешенді көзқарасты талап етеді. Бұл балалардың ерекшеліктері олардың әлсіз тұсы ғана емес, сонымен қатар жеке әлеуетінің көрінісі болып табылады. Сондықтан қазіргі білім беру мен психологиялық қолдау жүйесінің басты мақсаты – оларды «қалыпқа келтіру» емес, керісінше, табиғи мүмкіндіктерін барынша ашуға бағытталуы тиіс. Ерекше балалардың табысты дамуы ерте кезеңнен басталған жүйелі қолдауға, кәсіби мамандардың үйлесімді жұмысына және ата-ананың белсенді қатысуына тікелей байланысты. Әсіресе, баланың жеке ерекшеліктерін ескере отырып құрылған білім беру ортасы оның әлеуметтік бейімделуіне, өзін-өзі тануына және қоршаған ортамен тиімді байланыс орнатуына мүмкіндік береді. Инклюзивті білім беру кеңістігі ерекше баланың әлеуметтенуіне ғана емес, жалпы қоғамның рухани дамуына ықпал етеді. Себебі әртүрлілікті қабылдау, өзгеге құрметпен қарау және қолдау көрсету – өркениетті қоғамның негізгі белгілері. Осы тұрғыдан алғанда, ерекше балаларға жасалған жағдай – қоғамның адамгершілік деңгейінің нақты көрсеткіші. Бүгінгі таңда басты міндет – ерекше баланы өзгерту емес, оған түсіністікпен қарап, оның ішкі әлемін қабылдай білу. Әр бала өзіндік болмысымен құнды. Ал сол болмысты танып, дамытуға жағдай жасау – педагог пен ата-ананың ғана емес, бүкіл қоғамның ортақ жауапкершілігі.

Ерекше бала – ерекше әлем. Сол әлемді түсіне алған жағдайда ғана біз шынайы инклюзивті қоғам құра аламыз.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды психологиялық-педагогикалық қолдау бойынша әдістемелік ұсынымдар. – Астана, 2021.
2. Төлеубаева Г.К. Ерекше білім беруді қажет ететін балалар психологиясы. – Алматы, 2020.
3. Айтбаева А.Б., Жұмабекова Ф.Н. Инклюзивті білім беру негіздері. – Алматы, 2019.

ӘОЖ 159.922.8:81'23

ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ СӨЙЛЕУ DAҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДА ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ҚОЛДАУ

Тезекбаева Мөлдір Талғатқызы

tezekbayeva04@mail.ru

7M01101-Педагогика және психология білім бағдарламасының I курс магистранты,

Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау, Қазақстан

Ғылыми жетекші, PhD Г.О. Мугауина

Цифрлық дәуірде тұлғаның сөйлеу дағдылары азайып бара жатыр. Мұның себебі адамдардың әлеуметтік желіге тәуелділігінде. Ал, жеке тұлғаның сөйлеу дағдысы әлеуметтік ортамен, айналасындағы басқа адамдармен қарым-қатынасты құрайтын факторлардың бірі болып есептеледі. Сонымен қатар, қарым-қатынас дағдылары адам капиталының маңызды құрамдас бөлігі ретінде және ол қоғамға сәтті кіріктірілендіру, алға қойған мақсаттарға жету және басқа адамдармен үйлесімді қарым-қатынас орнату мүмкіндіктерін анықтайды. Сөйлеу – тек ақпарат алмасу құралы ғана емес, адамның ойлау жүйесінің көрінісі, ішкі жан дүниесінің айнасы, тұлғалық дамуының негізгі көрсеткіштерінің бірі. Жасөспірім кезеңінде сөйлеу мәдениетін дамыту олардың болашақтағы жетістіктеріне тікелей әсер етеді.

Бала дамуы үдерісін қарастыра отырып, жасерекшелік психологиясы әртүрлі жас кезеңдеріне сипаттама береді және соған сәйкес «жас» пен «балалық шақ» ұғымдарын қолданады. Жас немесе жас кезеңі – бала дамуының өзіндік құрылымы мен динамикасы бар белгілі бір циклі болып табылады.

Балалардың даму үдерісін жан-жақты зерттеп, талдаған ғалым Л.С. Выготскийдің еңбегі көп. Ол үшін даму – ең алдымен жаңаның пайда болуы болып табылады. Даму кезеңдері жас ерекшелік жаңа құрылымдармен сипатталады, яғни бұрын дайын күйінде болмаған қасиеттер мен сапалардың қалыптасуымен ерекшеленеді. Ғалым Выготскийдің пікірінше, дамудың негізгі көзі – әлеуметтік орта. Баланың өзін тәрбиелейтін және оқытатын әлеуметтік ортамен өзара әрекеттесуі жас ерекшелік жаңа құрылымдардың пайда болуын айқындайды. Осыған кейін Л.С. Выготский «әлеуметтік даму жағдайы» ұғымын енгізді. Бұл – әрбір жас кезеңіне тән бала мен әлеуметтік орта арасындағы ерекше қатынас. Бала бір жас кезеңінен келесісіне өткенде, оның ортасы да түбегейлі өзгереді. Жас кезеңінің басында әлеуметтік даму жағдайы өзгереді, ал кезеңнің соңына қарай жаңа құрылымдар пайда болады. Солардың ішінде келесі даму сатысы үшін ерекше мәнге ие орталық жаңа құрылым маңызды орын алады [1].

Әрбір жас кезеңі өзінің қайталанбас мазмұнымен, психикалық функциялар мен баланың тұлғалық дамуының ерекшеліктерімен, оның қоршаған ортамен қарым-қатынас сипатымен және жетекші іс-әрекет түрімен айқындалады, сондай-ақ белгілі бір шекараларға ие. Алайда бұл хронологиялық шекаралар өзгермелі болуы мүмкін: бір бала жаңа жас кезеңіне

ертерек өтсе, екіншісі кешірек өтеді. Әсіресе, балалардың жыныстық жетілуімен байланысты жасөспірімдік кезеңнің шекаралары айқын тұрақсыз сипатта болады.

Бұл тұрғыда, зерттеуші-ғалым Б.Г. Ананьевтің еңбегінде былай сипаттайды: «Дамудың фазаларының ұзақтығын және оның дискретті сәттері болып табылатын сыни нүктелерін анықтау аса күрделі мәселе болып табылады. Себебі бұл үдерісте функционалдық және тұлғалық өзгерістердің гетерохрондылығын, сондай-ақ өзгермелі тарихи жағдайлардағы жас ерекшелік пен жеке дара өзгергіштікті ескеру қажет» [2].

Бала енді ересек өмірге дайындайтын барлық қажетті дағдыларды меңгеруі тиіс. Ол игеруі қажет ең маңызды қабілеттердің қатарына әлеуметтенудің келесі аспектілері жатады: кооперация, өзара тәуелділік және бәсекелестіктің сау түрін қалыптастыру. Балада жүйе туралы түсінік қалыптасады, заттардың құрылымына деген қызығушылық пайда болады, дедуктивті ойлау қабілеті дамиды, сондай-ақ ұжымдық ойындарға және бірізді әрекеттерді орындауға бейімділігі артады [3]. Осылайша, балалық шақтан жасөспірім кезеңіне өтеді.

Олай болса, жасөспірім дегеніміз – бұл биологиялық, психологиялық және әлеуметтік факторларға байланысты ішкі және сыртқы өзгерістердің қарқындылығымен ерекшеленетін адамзат баласының кезеңдері болып табылады. Дәл осы шақта тұлға өзінің болашақ кәсіби және жеке әл-әуқатының негізін қалайды. Сонымен қатар, өзіндік «Мен» бейнесін қалыптастыра бастап, өз мәселелерін, қиындықтарын жеңуге талпынып және өз бетінше шешім қабылдау тәжірибесін үйрене бастайды. Ал, қарым-қатынас дағдыларын меңгеруде олар кәсіби өзін-өзі анықтау үдерісі жүре бастайды. Көптеген әртүрлі ситуациялық рөлдерде өзін сенімді мінез-құлық көрсетеді, тұлғааралық қатынастардады жақсарту үшін күреседі. Себебі, достар, әлеуметтік тану, жеке мүдделер, отбасы, болашақ мамандық жасөспірімнің өмірінде айтарлықтай әлеуметтік анықтаушы орын алады және көбінесе тұлғаның коммуникативті қасиеттерінің қалыптасу деңгейімен анықталады. Осы аталған әлеуметтік факторларды қалыптастыру үшін жасөспірімдердің сөйлеу дағдыларын жетілдіру маңызды. Сонымен қатар, жасөспірімдердің психологиялық ерекшеліктері олардың сөйлеу әрекетіне тікелей ықпал етеді. Бұл кезеңде жасөспірімдер өзін-өзі тануға, өз орнын табуға, айналасындағылармен қарым-қатынас орнатуға ерекше көңіл бөледі. Олар үшін құрдастарының пікірі маңызды болып келеді, сондықтан кейде өз ойын ашық айтуда қиындықтарға тап болады. Ұялшақтық, өзіне деген сенімсіздік, сыннан қорқу сияқты факторлар сөйлеу белсенділігін төмендетеді. Осындай жағдайда психологиялық қолдау аса қажет.

Жасөспірімдердің психологиялық қолдау деп – бұл жасөспірімнің ішкі ресурстарын ашуға бағытталған, оның эмоционалдық жағдайын тұрақтандыратын, тұлғалық дамуына ықпал ететін жүйелі көмек. Сөйлеу дағдыларын қалыптастыруда психологиялық қолдаудың маңызы ерекше, өйткені ол баланың қорқыныштарын жеңуге, өзіне деген сенімділікті қалыптастыруға, қарым-қатынас жасауға деген ынтасын арттыруға көмектеседі.

Жасөспірімдердің сөйлеу дағдыларын дамыту үшін ең алдымен қолайлы психологиялық орта қажет. Мұндай ортада бала өзін қауіпсіз сезінеді, қателесуден қорықпайды, өз ойын еркін жеткізе алады. Мұғалімдер мен ата-аналар тарапынан көрсетілетін қолдау, түсіністік, құрмет – осы процестің негізі болып табылады. Егер бала өзін тыңдайтынын, оның пікірі маңызды екенін сезінсе, ол белсенді түрде қарым-қатынасқа түседі.

Сенімділік – сөйлеу дағдыларының қалыптасуындағы негізгі факторлардың бірі. Өзіне сенімді жасөспірім өз ойын ашық айтып, пікірталастарға белсенді қатысады. Ал сенімсіздік керісінше сөйлеуден қашуға, тұйықтыққа әкеледі. Сондықтан психологиялық қолдау барысында баланың жетістіктерін атап өту, оны мадақтау, кішігірім табыстарын да бағалау маңызды.

Жасөспірімдердің сөйлеу дағдыларын дамытуда түрлі әдіс-тәсілдерді қолдану тиімді нәтиже береді. Солардың бірі – рөлдік ойындар. Бұл әдіс арқылы бала түрлі әлеуметтік жағдайларды модельдеп, өз рөлін ойнап, қарым-қатынас жасау дағдыларын дамытады. Сонымен қатар пікірталас ұйымдастыру да өте пайдалы. Пікірталас барысында жасөспірімдер өз ойларын дәлелдеуге, логикалық тұрғыдан жеткізуге, қарсы пікірді тыңдауға үйренеді.

Сөйлеу дағдылары дегеніміз – бұл адамның ойды жүйелі жеткізу, дұрыс әрі анық сөйлеу, тыңдай білу, пікір алмасу, диалог құру сияқты қабілеттерінің жиынтығы. Бұл дағдылар тек оқу процесінде ғана емес, күнделікті өмірде де маңызды рөл атқарады. Жақсы дамыған сөйлеу мәдениеті жасөспірімнің өзіндік пікірін білдіруіне, қоғамда белсенді болуына, түрлі әлеуметтік жағдайларда өзін сенімді ұстауына мүмкіндік береді.

Олай болса, сауатты сөйлеу деп – бұл тұлғаның ережелер мен орфографиялардың жиынтығы ғана емес, бұл білім алудағы, оқудағы, өзіндік мансаптағы және жеке өмірдегі сәттіліктің тірегін айтады.

Жасөспірім кезінде тұлғаның сөйлеуді жақсы жакқа өзгертуі оңайырақ болады. Өйткені, жасөспірімдердің сөйлеуін дамыту әртүрлі факторлардың әсерінен туындайды. Жаһандану дәуіріндегі жасөспірімдер цифрлық технологияларды көп қолданады, соның ішінде шешендік өнерлер курстарына қатысады, әлеуметтік желілерді және әртүрлі мессенджерлерді белсенді қолданады. Бұл олардың қарым-қатынас дағдылары мен сөйлеу мәдениетімен көрініс табады.

Мұндай көріністер көбіне жасөспірімдердің бір-біріне деген құрметінен басталады. Себебі жасөспірімдер білім беру үдерісіндегі жетістіктерге ғана емес, топтың жеке тұлғаны қабылдауына да әсер етеді. Әлеуметтік орта қабылдаған жасөспірімдер өздерін жайлы сезінеді. Бұл өз кезегінде қолайлы атмосфераны қалыптастырып, қауіпсіздік пен өзіне деген сенімділік сезімін береді [4].

Шығармашылық тапсырмалар да сөйлеу дағдыларын дамытуда маңызды орын алады. Әңгіме құрастыру, эссе жазу, өз ойын ауызша баяндау сияқты тапсырмалар баланың тіл байлығын арттырып, ойлау қабілетін дамытады. Сонымен қатар психологиялық тренингтер де үлкен рөл атқарады. Мұндай тренингтер жасөспірімдердің ішкі кедергілерін жоюға, өздерін еркін ұстауға, көпшілік алдында сөйлеу дағдыларын қалыптастыруға көмектеседі.

Кері байланыс беру де маңызды компоненттердің бірі болып табылады. Дұрыс ұйымдастырылған кері байланыс жасөспірімнің өз қателіктерін түсінуіне және оларды түзетуіне мүмкіндік береді. Бұл жерде сын емес, қолдау көрсету маңызды. Жағымды және дамытушы кері байланыс баланың мотивациясын арттырады.

Мұғалім мен ата-ананың рөлі бұл процесте ерекше. Мұғалім сабақ барысында әр оқушыға сөйлеуге мүмкіндік беріп, белсенді әдістерді қолдануы тиіс. Ал ата-аналар баламен жиі әңгімелесіп, оның пікірін тыңдап, ашық қарым-қатынас орнатуы қажет. Отбасындағы жылы атмосфера баланың еркін сөйлеуіне үлкен әсер етеді.

Жасөспірімдердің сөйлеу дағдыларын қалыптастыру барысында түрлі қиындықтар туындауы мүмкін. Олардың қатарында ұялшақтық, сөздік қордың жеткіліксіздігі, өз ойын дұрыс жеткізе алмау, көпшілік алдында сөйлеуден қорқу сияқты мәселелер бар. Бұл қиындықтарды жеңу үшін жүйелі жұмыс қажет. Психологиялық қолдау, тұрақты жаттығу, мотивацияны арттыру және қолайлы орта қалыптастыру арқылы бұл мәселелерді шешуге болады.

Қорытындылай келе, жасөспірімдердің сөйлеу дағдыларын қалыптастыру – олардың тұлғалық дамуының маңызды бөлігі. Бұл үдерісте психологиялық қолдау ерекше рөл атқарады. Ол жасөспірімнің өзіне деген сенімін арттырып, қарым-қатынас жасау қабілетін дамытады, әлеуметтік ортада белсенді болуына ықпал етеді. Сөйлеу мәдениеті жоғары деңгейде қалыптасқан жасөспірім болашақта өз ойын еркін жеткізе алатын, табысты тұлғаға айналады.

Сондықтан білім беру жүйесінде және отбасында жасөспірімдердің сөйлеу дағдыларын дамытуға бағытталған психологиялық қолдауды жүйелі түрде ұйымдастыру қажет. Бұл – болашақ ұрпақтың сапалы дамуына жасалған маңызды қадам.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1. Гиппенрейтер Ю.Б. Общаться с ребенком. Как? – М., 2000 – 460с.
2. Ананьев Б.Г. Развитие детей в процессе начального обучения и воспитания // Проблемы обучения и воспитания в начальной школе.- М.: УЧПЕДГИЗ, 1999 – 326с.

3. Белкин А.С. Основы возрастной педагогики: учебное пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений/А.С. Белкин. – М.: Издательский центр Академия, 2000. – 192 с.

4. Смотрицкая О.Е. Коммуникация в школе. Система взаимоотношений в школе: учитель-ученик, ученик-ученик, учитель-родитель, учительадминистратор // Библиотека новейших исследований (раздел «Проблемы фундаментальной науки»), October 12, 2008 // URL: <http://tovievich.ru> (қаралған күн: 27.02.2026).

ӘОЖ 37.013

АДАЛ АЗАМАТ ТӘРБИЕСІНДЕ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТІҢ РӨЛІ

Темірболатқызы Қадірлім

Ағылшын тілі мұғалімі

Қ.Дүтбаева атындағы гуманитарлық колледжі, Атырау қ, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекші, Доскариева Қ.Ғ.

Қазіргі уақытта білім беру жүйесі қарқынды цифрландыру кезеңін бастан кешіруде. Жаңа технологиялар білім беру сапасын арттыруға және оқыту процесін жетілдіруге мүмкіндік береді. Сол технологиялардың бірі – жасанды интеллект. Жасанды интеллект білім беру жүйесінде кеңінен қолданылып, оқушылардың білім алуына жаңа мүмкіндіктер ұсынады. Сонымен қатар, қазіргі қоғамда адал, жауапты және саналы тұлға тәрбиелеу маңызды болып отыр. «Адал азамат» ұғымы білім беру жүйесінде ерекше мәнге ие.

Білім беру тек білім берумен ғана шектелмей, тұлғаның адамгершілік қасиеттерін қалыптастыруға бағытталуы тиіс. Осы тұрғыдан алғанда, жасанды интеллект құралдарын тиімді пайдалану арқылы білім алушылардың жауапкершілігін арттыруға және адалдық қағидаларын қалыптастыруға болады. Соңғы зерттеулер көрсеткендей, жасанды интеллект білім алушылардың өзіндік жұмысына қызығушылығын арттырады және сыни ойлау қабілетін дамытады.

Мысалы, ағылшын тілін оқытатын онлайн платформалар оқушыларға жеке тапсырмалар ұсынады, олардың деңгейіне қарай грамматика мен сөздік қорын дамытады. Мұндай платформалар арқылы оқушы өз қателіктерін байқап, өз бетімен түзете алады, бұл адалдыққа тәрбиелеудің бір жолы болып саналады.

Негізгі бөлім

Адал азамат тәрбиесінің мәні

«Адал азамат» – қоғамға пайдалы, жауапты, шынайы және әділ тұлға. Мұндай тұлғаны қалыптастыру білім беру жүйесінің негізгі міндеттерінің бірі болып табылады.

Мысалы, мектеп бағдарламасында әр пәнде адалдыққа қатысты тапсырмалар берілуі мүмкін. Математика сабақтарында дұрыс есеп шығару, әдебиет сабақтарында дереккөздерді дұрыс пайдалану арқылы студенттер адалдық принципін меңгереді.

Адал азамат тәрбиесінде оқушылардың бойында адалдық, жауапкершілік, еңбекқорлық және сыйластық сияқты қасиеттер қалыптасады. Мектеп пен жоғары оқу орындары білім алушыларды тек кәсіби тұрғыдан ғана емес, моральдық тұрғыдан да дамытуы тиіс. Мұғалімдер әр сабақты адалдыққа тәрбиелеу мақсатында түрлі әдістер мен технологияларды қолдануы мүмкін.

Қосымша: Мысалы, сыныптағы топтық жұмыстар кезінде оқушылар бір-бірінің еңбегін бағалай отырып, әділдік пен жауапкершілікті үйренеді. Мұндай тәжірибе олардың болашақта саналы және адал азамат болуына ықпал етеді.

Жасанды интеллекттің білім беру жүйесіндегі орны

Жасанды интеллект – адамның ойлау қабілетін модельдейтін технология. Ол білім беру процесін автоматтандыруға, жеке оқытуға және білім сапасын арттыруға көмектеседі.

Мысалы, ағылшын тілін оқытуда жасанды интеллект онлайн платформалары арқылы оқушыларға грамматика мен сөздік қорын дамытуға мүмкіндік береді. Кейбір платформалар оқу барысын бақылап, қай тақырыпта қиындық бар екенін анықтайды.

Жасанды интеллект оқушыларға жеке тапсырмалар ұсынады, олардың деңгейіне қарай адаптацияланады. Педагогтар жасанды интеллект арқылы бағалау жұмыстарын тез жүргізіп, оқу үрдісін оңтайландыра алады.

Қосымша: Мысалы, сыныптағы сөйлеу дағдыларын дамыту үшін жасанды интеллектті қолдана отырып, виртуалды диалогтар ұйымдастыруға болады. Бұл оқушылардың белсенділігін арттырады.

Жасанды интеллект және академиялық адалдық

Жасанды интеллект академиялық адалдықты қалыптастыруға көмектеседі.

Мысалы, антиплагиат жүйелері студенттердің жұмыстарын тексеріп, көшірілген мәтіндерді анықтайды. Бұл студенттердің өз бетінше жұмыс істеуіне ынталандырады. Сонымен қатар, жасанды интеллект ақпаратты дұрыс таңдау мен сыни ойлау қабілетін дамытуға көмектеседі.

Адал азамат тәрбиесінде сыни ойлау маңызды рөл атқарады. Жасанды интеллект білім алушылардың этикалық принциптерін қалыптастыруға да ықпал етеді.

Қосымша: Академиялық тапсырмалар барысында жасанды интеллектті қолдану студенттерді өз білімін тексеруге және дұрыс шешім қабылдауға үйретеді, бұл олардың болашақта адал азамат болып өсуіне септігін тигізеді.

Жасанды интеллекттің артықшылықтары

Оқыту процесін тиімді ұйымдастыру

Білім алушылардың мотивациясын арттыру

Дербес оқыту мүмкіндігі

Академиялық адалдықты қалыптастыру

Цифрлық сауаттылықты дамыту

Мысалы, интерактивті тапсырмалар арқылы оқушылар өз білімін тексереді. Виртуалды ассистенттер сабақ барысын жеңілдетеді, тапсырмаларды талдайды.

Қосымша: Онлайн тесттер мен адаптивті тапсырмалар оқушылардың әрқайсысының деңгейіне сәйкес бейімделеді, бұл олардың өзін-өзі бағалау қабілетін дамытады.

Педагогикалық тұрғыдан қолдану жолдары

Жасанды интеллектті сабақ барысында әртүрлі мақсатта қолдануға болады:

Интерактивті тапсырмалар құрастыру

Онлайн тесттер өткізу

Сөйлеу дағдыларын дамыту

Аударма құралдарын пайдалану

Виртуалды ассистенттерді қолдану

Әр әдісті нақты сабақ мысалдарымен кеңейтіңіз. Мысалы, грамматика сабағында жасанды интеллект платформасында тест өткізу, сөйлесу практикасы, сөздік қорды арттыру ойындары.

Қорытынды

Жасанды интеллект қазіргі білім беру жүйесінде «Адал азамат» тұлғасын қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Ол білім алушылардың жауапкершілігін арттырып, академиялық адалдықты дамытуға ықпал етеді. Сонымен қатар, цифрлық технологиялар оқыту процесін тиімді ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Болашақта жасанды интеллект білім беру сапасын одан әрі арттырып, педагогтардың жұмысын жеңілдетеді.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Қоянбаев Ж.Б. Педагогика. – Алматы, 2020.
2. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. – Москва, 2019.
3. Harmer J. How to Teach English. – London, 2019.

ПСИХИКАЛЫҚ ДАМУЫ ТЕЖЕЛГЕН МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭМОЦИОНАЛДЫҚ ДАМУЫНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ ЖӘНЕ ОНЫ ДАМУ ЖОЛДАРЫ

Төлегенова Гүлдария Ержанқызы

guldariya_1991@mail.ru

7M01101- «Педагогика және психология» мамандығының 1-курс магистранты,

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау, Қазақстан

Ғылыми жетекші, п.ғ.к - Шұғаева Г.Қ.

Білім беру жүйесінде ең маңызды мәселелердің қазіргі уақытта бірі болып отырған, ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды қолдау, дамыту, түзету, қоғамға қосу. Осы орайда психикалық дамуы тежелген (ПДТ) балалардың даму ерекшеліктерін ескере отырып, тиімді оқыту әдістерін, балалардың даму ерекшеліктеріне қарай дамыту маңызды, өзекті мәселелердің бірі болып отыр.

ПДТ балалармен түзету жұмысы кезінде дамуының ерекшеліктерінің негізі болып, төменде көрсетілген ерекшеліктерді жиі байқаймын:

- сөйлеу тілінің дамымауы;
- танымдық процестердің баяу дамуы;
- ойлау қабілеті мен зейіннің тұрақсыздығы;
- есте сақтау қабілеті төмен болуы;
- әлеуметтік қарым-қатынаста, қоғамдық ортада қиындықтардың болуы.

Т.А. Власова өз еңбектерінде психикалық дамуы тежелген балаларды «уақытша даму кешеуілдеуі бар, бірақ арнайы оқыту жағдайында қалыпты деңгейге жетуге қабілетті балалар» деп сипаттайды [1, б. 51].

Осы сипатқа сүйене отырып өз тәжірибемде ПДТ балалардың даму деңгейіне сай түзете дамыту жұмысы, әр балаға нақты жүйелі құрылған жеке даму бағдарламасы арқылы оң нәтижеге жетуге болады.

М.С. Певзнер психикалық дамуы тежелген балалардың негізгі ерекшелігі ретінде «танымдық іс-әрекеттің баяу дамуы мен эмоционалдық-ерік сферасының жетілмеуін» атап көрсетеді [2, б. 51].

Осы ерекшелікті ескере отырып танымдық бағытына басымдық беріп, танымдық әрекетті дамытуда, қоршаған ортамен байланыстыра отырып жетілдіру қажет деп есептеймін.

Л.С. Выготский дамуында ауытқуы бар балалар туралы «баланың психикалық дамуы әлеуметтік орта мен оқыту үдерісіне тікелей тәуелді» екенін дәлелдейді [3, б. 19].

Осы орайда ПДТ балалармен түзете дамыту жұмысым барысында қарым-қатынасты дамыту, топтық жұмыстарға қатысу және ортада жүру ең маңызды рөл атқарады.

В.И. Лубовский психикалық дамуы тежелген балаларды «интеллектуалдық мүмкіндіктері сақталған, бірақ оны жүзеге асыруда қиындықтары бар балалар» ретінде сипаттайды [4, б. 34].

ПДТ балаларды дамытуда қиындықтарды жеңуде өз тәжірибемде түзету барысындағы тапсырмаларды жеңілдеп, қысқа тапсырмаларды кезеңмен беріп, анық, нақты көрнекіліктерді қолдана отырып, бірнеше рет қайталату арқылы, өз көмегіммен ойлауды дамыту жаттығуларын, түзету әдістерін кеңінен жүйелі қолданамын.

Ж.И. Намазбаева психикалық дамуы тежелген балалардың дамуын «оқыту мен тәрбиенің дұрыс ұйымдастырылуы арқылы түзетуге болатын динамикалық процесс» деп көрсетеді [5, б. 112].

Осы сипатта ПДТ баланың ерекшеліктерін жеке ескере отырып, танымдық процестерін (зейін, ес, ойлау, қабылдау) дамытуға бағытталған арнайы жаттығулар, сөйлеу тілін қалыптастыру жұмыстары, ойын арқылы оқыту технологиялары тиімді нәтиже береді. Топтық

және түзету жұмыстары кезінде басты эмоционалдық-ерік саласын дамыту, мінез-құлқын реттеу, қарым-қатынас дағдыларын қалыптастыру және әлеуметтік бейімделуін қамтамасыз етуде ерекше көңіл бөлінуі қажет. Сонымен қоса ата-анамен тығыз байланыс жасай ортырып, психологиялық-педагогикалық қолдау көрсетіп, кеңес беріп, бірлесе отырып жұмыстану, түзету жұмыстарының нәтижелілігін жоғары деңгейге дейін арттырады.

ПДТ балаларды дамытып, түзету үшін танымдық, сөйлеу және әлеуметтік дамуына ерекше назар аударамын, ол үшін мен қолданатын негізгі кезеңдер:

КЕЗЕҢДЕРІ:

- ◆ 1-кезең: Диагностикалық кезеңнен өткіземін
 - Баланың даму деңгейін дұрыс, зерттеп анықтаймын
 - Психологиялық-педагогикалық зерттеуді жүргіземін
 - Жеке ерекшеліктерін талдап, зерттеу жұмысын жасаймын
- ◆ 2-кезең: Жоспарлау кезеңі бойынша
 - Жеке түзету бағдарламасын нақты, дұрыс құруға әрекет жасаймын
 - Әдіс-тәсілдерді дұрыс таңдап, жүйелі жұмысқа көшемін
 - Ата-анамен жұмыс жоспарын жасап, оны тиімді пайдаланып, уақытылы кеңес беріп тығыз байланыста отырамын
- ◆ 3-кезең: Түзету-дамыту кезеңінде
 - Танымдық процестерді дамытуға басымдық беремін (зейін, ес, ойлау дамыту)
 - Сөйлеу тілін дамыту, байланыстырып сөйлеуді қалыптастыруға жұмыстанамын
 - Ойын арқылы қызығушылықпен түзету жұмысын жүргіземін
 - Эмоционалдық-ерік саласын қалыптастыруға назар аударамын
- ◆ 4-кезең: Бақылау және түзету кезеңі бойынша
 - Нәтижені бақылап, қадағалап отырамын
 - Қайта диагностика жүргізіп, өзгерістерді анықтаймын
 - Бағдарламаны түзетіп, қортынды шығарамын

Психологиялық дамуы тежелген балалармен түзету жұмысымда қолданылатын әдіс-тәсілдер:

1. Ойын терапиясы ең маңыздысы болып саналады, оны түзету жұмысында қалай өткіземін:

- Рөлдік ойындар: «Дүкен», «Отбасы», «Дәрігер»
- Эмоцияны көрсету ойындары: «Қуандым», «Ренжідім», «Қорықтым»

Бұл ойын терапиясында маңыздысы:

- ПДТ балалар сөзбен емес, ойын, көрнекі материалдар арқылы жақсы түсінуі

Нәтижесінде:

- Қарым-қатынас дағдысы дами бастады
- Эмоцияны түсіну және білдіру жақсарады

- Қоршаған ортаға бейімделеді

2. Эмоцияларды тану және дамыту жаттығулары:

- Суреттер арқылы эмоцияны табу
- Айна алдында мимика көрсету
- «Бұл бала не сезіп тұр?» тапсырмаларын орындату арқылы жүзеге асырамын

Нәтижесінде:

- Эмоционалдық интеллект жәймен дами бастады
- Өз сезімін түсіне талпынды
- Басқа адамның эмоциясын ажырату сезімі қалыптаса бастады

3. Қарым-қатынас (коммуникативтік) тренингтер кезінде:

- Сәлемдесу, өтініш айту, рахмет айту жаттығуларын орындатамын
- Жеке және топпен жұмыс жүргіземін

Нәтижесінде:

- Әлеуметтік дағдылар қалыптаса бастады
- Ұялшақтық азайды

4. Арт-терапия (сурет, мүсіндеу)

- «Менің көңіл-күйім» көрнекіліктерін қолдану
- Еркін сурет салуды қалыптастыру
- Ермексазбен жұмыстар жүргіземін

Нәтижесінде:

- Ішкі эмоциясын сыртқа шығара бастады
- Қобалжу, агрессия азайды
- Өзін еркін сезіне бастады

5. Релаксация және тыныс алу жаттығулары:

- Терең, дұрыс тыныс алу үйреттім
- Босаңсу, тыныштық күйге ену үшін әуенді ұнтаспамен қостым

Нәтижесінде:

- Мазасыздық төмендеді
- Зейіні тұрақтана бастады

6. Әңгіме және ертегі терапиясы

- Қысқа ертегілерді көрнекі құралдармен бірге қолданып айттым
- Кейіпкерлердің сезімін жеткізуге жұмыстандым

Нәтижесін:

- Дұрыс мінез-құлықты түсіне бастады
- Жақсы-жаманды ажырата білді
- Ойлау қабілеті дами бастады

Жалпы ПДТ балалармен түзете-дамыту жұмысында осы әдістерді жүйелі түрде қолданылса:

- Эмоцияны тану және басқару дамиды
- Қарым-қатынас жақсарады
- Агрессия, тұйықтық азаяды
- Өзіне сенімділік пайда болады
- Әлеуметтік ортаға бейімделеді

Сонымен қоса қазіргі таңда білім беру саласында инновациялық технологияларды, солардың ішінде жасанды интеллект (ЖИ) құралдарын тиімді қолдану ұсынылады.

Осы орайда ПДТ балалармен түзету жұмысында ЖИ құралдарын қолдану қаншалықты тиімді? Қандай маңыздылығы бар?

В. Р. Woolf (2010) еңбегінде жасанды интеллект негізіндегі интеллектуалды оқыту жүйелері білім алушылардың жеке ерекшеліктерін ескере отырып, оқыту процесін дараландыруға мүмкіндік беретіні көрсетілген. Автор оқушы моделін құру, жедел кері байланыс ұсыну және эмоциялық жағдайды есепке алу арқылы оқытудың тиімділігі артатынын дәлелдейді. Бұл идеялар мектеп жасына дейінгі балалардың әлеуметтік-

психологиялық дамуын қолдауда жасанды интеллект технологияларын қолданудың ғылыми негізі болып табылады [6].

Жасанды интеллект технологияларының мүмкіндіктері

Жасанды интеллект (ЖИ) – деректерді талдау, үйрену, шешім қабылдау және бейімделу қабілеті бар технологиялар жиынтығы. Мектеп жасына дейінгі балалардың әлеуметтік-психологиялық дамуын қолдауда ЖИ келесі мүмкіндіктерді бізге ұсынады:

1. Жеке дараландырылған оқыту (персонализация)

ЖИ әр баланың жас ерекшелігіне, мінез-құлқына, эмоциялық күйіне және даму деңгейіне сәйкес білім беру мазмұнын бейімдей аламыз.

- Баланың қарқынына сай тапсырмалар ұсына аламын
- Қызығушылықтарына негізделген контент жасай аламын
- Әлсіз және күшті жақтарын анықтаймын

Бұл балалардың өзін-өзі бағалауын және мотивациясын арттыруға ықпал етеді.

2. Әлеуметтік дағдыларды дамыту барысында:

ЖИ негізіндегі интерактивті жүйелер (чат-боттар, виртуалды кейіпкерлер) балаларға:

- Қарым-қатынас жасауға бейімдеймін
- Эмпатияны дамытуға көмектеседі
- Әлеуметтік жағдайларды модельдеуде жаңа мүмкіндіктер береді.

Мысалы, виртуалды ойындар арқылы бала рөлдік әрекеттерді меңгертемін.

3. Эмоциялық жағдайды анықтау және қолдау

ЖИ технологиялары (мысалы, эмоцияны тану жүйелері):

- Баланың бет-әлпеті, дауыс ырғағы арқылы эмоциясын анықтай аламын
- Стресс, мазасыздық белгілерін ерте кезеңде байқауға жол ашты
- Ата-анаға ұсыныстар беремін

4. Ерте диагностика және даму мониторингі

ЖИ баланың даму динамикасын тұрақты бақылай аламын:

- Кешігулерді (сөйлеу, когнитивтік даму) анықтау
- Мінез-құлық ерекшеліктерін талдау

5. Педагог пен ата-анаға қолдау көрсету барысында:

- Баланың дамуы туралы аналитикалық есеп бере аламын
- Жеке ұсыныстар ұсынамын

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. «О детях с отклонениями в развитии», Власова, Певзнер, 1973, 51-бет
2. «О детях с отклонениями в развитии», Певзнер, 1973, 51-бет
3. «Собрание сочинений» 2-том: «Проблемы общей психологии», Выготский, 1983, 19-бет
4. Психологические проблемы диагностики аномального развития детей», Лубовский, 1989, 34-бет
5. «Психология детей с отклонениями в развитии», Намазбаева, 2005, 112-б
6. Woolf, B. P. (2010). Building Intelligent Interactive Tutors. Morgan Kaufmann

**БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС ДАҒДЫЛАРЫН
ДАМУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ****Төлегенова Гүлфира**

«Білім берудегі менеджмент» ББ II курс магистранты,

Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ, Қазақстан

Ғылым жетекшісі, п.ғ.д., қауымдастырылған профессор - Мұханбетжанова А.У.

Қазақстан Республикасында соңғы жылдарда білім беру саласында көптеген жаңашылдықтармен көрініс тапқан реформалау әрекеттері жүргізілуде. Бұл реформалардың мақсаты-қазақстандық білім беру жүйесін әлемдік стандарттарға жауап беруін қамтамасыз ету. Сонымен қатар білім беру реформалары-XXI ғасырда түрлі дағдылар мен құзыреттіліктерді өз бойына сіңіре алған жас ұрпақтарға білім беріп, тәрбиелеуді де көздейді. Осы аталмыш реформалау әрекеттерінің ең бастысы-Жаңартылған мазмұндағы білім беру бағдарламасы болып табылады. Аталмыш білім беру саясатының көздеген мақсаты-кіші сынып жасынан бастап оқушылардың қарым-қатынас дағдыларын қалыптастыратын мектепшілік басқару және ұйымдастыру шараларын жүзеге асыру. Өйткені, топтасып жұмыс жасауда өзара оңтайлы байланыс орната алу, балалардың бір-бірін тыңдай алуы, мәмілеге келу, өзара түсіністік білдіру, командалық жұмыста қызметтерді бөлісу іспеттес құзыреттіліктерді өзіне біріктірген қарым-қатынас дағдылары бастауыш сынып оқушысының «тұлға» ретінде қалыптасуына ең қажетті дағдылардың бірі болып саналады. Сол үшін бастауыш сынып оқушыларының өзара қарым-қатынас дағдыларын қалыптастыру процесін ұйымдастыру, басқару іс-әрекеттеріне қатысты іздену жұмыстарын жүргізу зерттеу тақырыбының көкейтестілігін дәлелдей түседі.

Сонымен қатар қоғамдық еңбек нарығының білім беру жүйесіне қойып келе жатқан талаптарына жауап беру мақсатында қазақстандық білім беру саясаты оқушылардың бойында құзыреттілік компоненттері мен түрлі дағдылардың қалыптасуын жүзеге асыратын білім беру кеңістігін ұйымдастыруды қажет етуде. Мемлекеттік білім беру саясаты бастауыш сыныптан бастап оқушылардың бойында мынадай дағдылардың қалыптасуын білім беруші мекемелерден талап етуде: баланың сыни ойлана алуы, балалардың өзара топтасып серіктестік орната алуы, балалардың бойында жеткілікті деңгейде шығармашылық пен креативтіліктің болуы, балалардың өзара оңтайлы қарым-қатынас дағдыларының бойына сіңіре алуы. Міне, осы аталған төрт дағды-XXI ғасырдағыв цифрлық қоғамдағы тұлғаларға қажетті басты құзыреттіліктер болып саналады. Осы құзыреттіліктерді қамтамасыз ететіндей білім беру кеңістігін орнату, сол кеңістікті оңтайлы басқару-зерттеу мәселесінің тағы бір тараптан өзектілігін аңғартады.

ҚР Жаңартылған мазмұндағы білім беру реформасының енгізілуі –бастауыш сынып оқушыларынан бастап балалардың функционалды сауаттылығын арттыруды көздеді. Ол бойынша бастауыш сынып оқушылары кезінен бастап балалардың қарым-қатынас дағдыларын қалыптастыру басты мемлекеттік деңгейдегі білім беру саясатының көздеген мақсатына айналды. Міне, осы мемлекеттік білім беру саясатының мақсаты бойынша-оқушының қарым-қатынас дағдысы өз деңгейіндей қалыптасатындай білім беру ортасын ұйымдастыру міндеттелді. Балалар мектеп шеңберінде жинақтаған немесе иелеген қарым-қатынас дағдыларын өзінің өмірлік мәселелерін шешу барысында қолдана алуы да қосымша мақсат етілді. Міне, сол үшін де зерттеу тақырыбының өзектілігі тағы да бір рет дәлелдене түсуде.

Педагогикалық менеджменттік ұстанымының негізгі теориялары мен тұжырымдамасын білім беру менеджменті тұрғысынан қолдану тетігі: бастауыш сынып оқушыларының қарым-қатынас дағдыларын сынып ішіндегі оқушылардың әрекеттерін өзара бөлісу мен сол процесті жоспарлау, ұйымдастыру, жігерлендіру, қадағалау арқылы жүзеге асыру.

Оқу үрдісінде бастауыш сынып оқушыларының қарым-қатынас дағдыларын дамыту мәселесіне қатысты іздену жұмыстарын шартты түрде үш бағытта қарастыруға болады:

-бастауыш сынып оқушыларының қарым-қатынас дағдыларын дамыту тақырыбы төңірегіндегі классикалық–педагогикалық зерттеушілер (отандық және шетелдік).

- бастауыш сынып оқушыларының қарым-қатынас дағдыларын дамыту мәселесіне қатысты фундаменталды, психологиялық іздену жұмыстары (шетелдік және отандық).

- бастауыш сынып оқушыларының қарым-қатынас дағдыларын дамыту мәселесіне қатысты білім беру менеджменті саласындағы іздену жұмыстары (отандық және шетелдік).

Зерттеу жұмысында осы үш бағытты өзара байланыстыра отырып, талқылау талпыныстары жасалды.

Бастауыш сынып оқушыларының қарым-қатынас дағдылары теориясына қатысты фундаменталды зерттеу жұмыстары:

-Бастауыш сынып оқушыларының тұлға ретінде қалыптасуына қажетті оқу үдерісін ұйымдастыру тетіктері, оқушының қарым-қатынас дағдыларының басты компоненттерін негіздеудің педагогикалық-психологиялық және менеджменттік тұстары туралы бірқатар зерттеулер жүргізген автор-Жан Пиаже болды.

-Бастауыш сынып оқушыларының өзара қарым-қатынасқа түсу моделін зерттеп, бала ерте жастан бастап еліктеу арқылы қарым-қатынас құратындығын дәлелдеген ғалым-Альберт Бандура болатын. Ғалым бастауыш сынып мұғалімі бала үшін тұлға ретінде қалыптасушы үлгілік модель болып табылатындығын алға тартып, осы принцип бойынша оқу процесін ұйымдастыруды ұсынды.

Бастауыш сынып оқушыларының қарым-қатынас дағдыларын дамытуға бағытталған білім беру кеңістігін басқару мәселесін зерттеушілер:

-білім беру кеңістігін ұйымдастыру мен басқаруда бүкіл сыныпқа жаппай оқыту шараларының бұрыстығын алға тартқан және кез-келген оқу процесі балаларға индивидуалды-даралық қағидаттарға сүйене отырып ұйымдастырылу керектігін тұңғыш рет негіздеген автор, танымал ғалым-Кен Робинсон болды. Ғалым, бастауыш сынып оқушыларының қарым-қатынас дағдыларын дамытуға бағытталған ұйымдастыру және басқарудың тиімді моделін (яғни қарым-қатынасқа негізделген басқару моделі) ұсынды және бұл модел әлі күнге дейін сұраныстарға ие болуда.

-XXI ғасырдағы өзгерістерді ескере отырып, осы дәуір өз тұрғындарына қандай талаптарға сұраныс беретіндігін зерттеген автор-Тони Вагнер болатын. Ғалым кез-келген білім беретін мекеме цифрлық дәуірде тірі қалатын ұрпақ тәрбиелеп, өсіріп шығару үшін жас ұрпақтың бойында қарым-қатынас дағдыларын қалыптастыруға баса назар аударудың маңыздылығын айта кетіп, негіздеді.

Бастауыш сынып оқушыларының арасында қарым-қатынасқа түсе алу дағдыларын қалыптастыру процесін басқаруға бағытталған білім беру менеджменті тұрғысынан жүргізілген зерттеулер:

-сыныпта оқушылар арасында өзара топтастырып, оңтайлы қарым-қатынастарын құру арқылы білім беру кеңістігін құру теориясының авторы-Меридит Белбин болды.

-Бастауыш сынып оқушыларын өзара топтастыру арқылы кішігірім командалық орта құру, осылайша оқу процесін ұйымдастырудың ұжымдық оқыту моделін құрастырған (командада бірінің жіберген қатесіне барлығы жауап беретін заңдылықтары бар) шетелдік авторлар, зерттеушілер-Д. Джонсон мен Р. Джонсон болды.

-Бастауыш сынып оқушыларының қарым-қатынас дағдыларын дамытуда эмоционалды интеллектті қалыптастырудың маңыздылығы және дәл осы зияткерлік түрі негізінде оқу кеңістігін ұйымдастырудың басқару моделін құрастырған ғалым, зерттеуші-Д. Гоулман болды.

-Бастауыш сынып оқушыларының қарым-қатынас дағдыларын дамытуда көптеген зияткерлік түрлері теориясын негіздеген автор-Говард Гарднер болатын. Ғалым, оқушыларда (жалпы адамзатта) ақыл –ой зияткерлігі, эмоционалды зияткерлігі және қарым-қатынас зияткерлігі іспеттес көптеген түрлері болатынын алға тарта отырып, адамдар қарым-қатынас

зияткерлігін меңгере алмаса, байланысқа түсуші келесі тараптың мұқтаждықтары мен қажеттіліктерін, сұраныстарын ұғына алмайды деген теорияны негіздеді. Сонымен қатар автор бастауыш сынып оқушыларының қарым-қатынас дағдыларын дамыту үшін ең алдымен жоғарыда аталған үш зияткерлік түрлерін дамытуға бағытталған басқару шараларын жүргізудің маңыздылығын ескертті.

Енді, осы аталған бағыттардың ТМД және қазақстандық ғалымдардың еңбектері мен ғылыми ізденістерінде көрініс табу деңгейі мен басты зерттеулерін талқыласақ:

-балалар өзара байланыс пен қарым-қатынас құру арқылы дамиды, жетіледі деген теорияның авторы-Л.С. Выготский болды. Зерттеу жұмысында дәл осы ғалымның теориялық ізденістерін қарым-қатынас құру арқылы оқу процесін ұйымдастыру мен басқарудың тетіктерін анықтауда фундаменталдық база ретінде қолданылды.

-балалар арасында өзара қарым-қатынас құру арқылы, ұжымдық байланыстардың түрлі типтерін орнату арқылы білім беру кеңістігін құруда Д.Б. Эльконин мен В.В. Давыдовтың дамыта отырып оқыту теориясының басты элементтері кеңінен пайдаланылды.

-Бастауыш сынып оқушыларының қарым-қатынас дағдыларын дамыту үшін сол жастағы балалардың қарым-қатынасқа түсу кезеңдері мен басты қағидаттарын зерттеген ғалым-М.И. Лисина болды.

Бастауыш сынып оқушыларының қарым-қатынас дағдыларын дамыту мәселесін педагогикалық және психологиялық тұрғыдан жеке бөліп қарастырған ғалымдар:

-балалар арасындағы қарым-қатынас арқылы оқушы әлеуметтенетіндігін анықтаған ғалым-А. Мудрик болатын.

-бастауыш сынып оқушыларының оқуда оңтайлы жетістіктерге жетуі үшін және оқу үлгерімінің біршама жоғарылауы үшін балалар арасында қарым-қатынас дағдыларының маңызды рол ойнайтындығын дәлелдеген автор-И.А. Зимняя еді.

-Бастауыш сынып оқушыларының қарым-қатынас дағдыларын дамытуда оқытудың педагогикалық және инновациялық технологиялардың алатын ролі туралы зерттеулер жүргізген автор-Г.К. Селевко болатын.

Бастауыш сынып оқушыларының қарым-қатынас дағдыларын дамытушы оқу кеңістігін ұйымдастыру мен басқарудың менеджменттік тұрғысынан зерттеген авторлар:

-оқушылардың оқу үлгерімі мен нәтижелерін оңтайландыруда басқару жүйесін құру мақсатында қарым-қатынасты құрал ретінде пайдаланудың тетіктерін зерттеген автор-П.И. Третьяков болды.

-бастауыш білім беру жүйесін ұйымдастыру мен басқарудың тетіктерін негіздеген, басқару моделдерін құруда оқушылардың белсенділігі мен қарым-қатынастар дағдыларын дамыту жолдарын қарастырған автор-Т.И. Шамова болатын.

-Бастауыш сынып оқушыларының қарым-қатынас дағдыларын дамытуда ұжымдың қарым-қатынастардың ролі мен ұйымдастыру мен басқару мәселелерінде жүйелілік ұстанымдарын негіздеген көрнекті автор, әрі зерттеуші В. Караковский болды.

Бастауыш сынып оқушыларының қарым-қатынас дағдыларын дамыту мәселесін менеджерлік тұрғысынан зерттеген қазақстандық ғалымдар да аз емес. Авторлардың ғылыми ізденістері мынадай бағыттарда:

-республикадағы білім беру саласын басқарудың әдістемелік тұрғынамаларын негіздеген, қарым-қатынас дағдыларын дамытуға ықпал ететін ұйымдастыру және басқару моделдерін құрастырған отандық білім беру менеджменті саласының көрнекті ғалымы-Ш.Т. Таубаева болды.

-Жаңартылған мазмұндағы білім беру тұрғысынан бастауыш смектепте оқу және тәрбиелеу процесін ұйымдастыру мен басқарудың тетіктерін зерттеген, сонымен қатар оқушының қарым-қатынас дағдылары мен құзыреттілік компоненттерін дамытушы орта құру мәселесіне қатысты кеңінен іздену жұмыстарын жүргізген отандық танымал ғалым, зерттеуші-К.С. Құдайбергенова болатын.

-Қазақстандық білім беру жүйесінің әлемдік стандарттарға жауап беруге бағытталған ұйымдастыру мен басқару шаралары, оқушылардың түрлі құзыреттіліктер мен дағдалырын

дамыту мен жетілдіруде мектеп әкімшілігінің басқару тетіктері туралы бірқатар зерттеулер жүргізген ғалым А.К. Құсайынова болды.

-Бастауыш сынып оқушыларының қарым-қатынас дағдыларын дамытуда отандық білім беру кеңістігінде тұлғаның (яғни оқушының) психологиялық тұстарына (қасиеттеріне) жіті көңіл бөлу керектігі туралы теориялар мен ұсыныстар жасап келген қазақстандық ғалым, психология мен білім беру менеджментін өзара сәйкестендіру арқылы болашақ жас ұрпақты қалыптастыру жолдарын іздестірген ғалым-С.Н. Лактионова болатын.

Бастауыш сынып оқушыларының қарым-қатынас дағдыларын дамытушы оқу процесін ұйымдастыру мен басқарудың тетіктерін айқындауға бағытталған ұстанымдар мен ғылыми мектептердің мынадай классификациялық түрлері бар:

1. Жүйелілік-әрекеттік ұстаным немесе фундаменталды ғылыми –зерттеуші мектебі.
2. Ұжымдық білім беру мектебі.
3. Зияткерлік тұрғыдан білім беру мектебі.
4. Білім берудегі құзыреттілік ұстанымы.
5. Педагогикалық менеджменттік ұстаным.

Жүйелілік-әрекеттік ұстаным немесе фундаменталды ғылыми –зерттеуші мектебі. Аталмыш ғылыми мектептің басты іздену категориясына –іс-әрекет енеді. Ол бойынша бастауыш сынып оқушыларының арасындағы қарым-қатынасты іс-әрекеттің басты бір типі ретінде қарастырып, оқу және тәрбиелеу үдерісі осы іс-әрекеттің ұйымдастырылуымен айқындала түседі.

Жүйелілік-әрекеттік ұстаным немесе фундаменталды ғылыми –зерттеуші мектебінің басты принципі-бастауыш білім беру жүйесіндегі оқу және тәрбиелеу процесі оқушылардың топтасып қарым-қатынасқа түсуі негізінде жүзеге асырылады.

Жүйелілік-әрекеттік ұстаным немесе фундаменталды ғылыми –зерттеуші мектебінің басты авторларына жататындар: П.Я. Гальперин, А.Н. Леонтьев., Л.С. Выготский.

Жүйелілік-әрекеттік ұстаным немесе фундаменталды ғылыми –зерттеуші мектебінің негізгі теориялары мен тұжырымдамасын білім беру менеджменті тұрғысынан қолдану тетігі: бастауыш сыныбын ұжымдың дағдылары тұрғысынан басқару (балаларды белсенді әрекет етуші, өзара қарым-қатынасқа түсе алушы субъектілер ретінде).

Ұжымдық білім беру мектебі. Бұл ғылыми мектепті кейде кооперативтік білім беру мектебі деп те атайды. Аталмыш ғылыми мектептің дүниеге келген территориясы-Батыс Еуропа мен АҚШ аумағында болатын. Ұжымдық білім беру мектебі-бастауыш сынып оқушыларын бизнес команда ретінде қабылдап, осы іспеттес қағидаттар арқылы оқу процесін ұйымдастыруды алға тартады. Ұжымдық білім беру мектебінің басты принципі-бастауыш сынып оқушыларын кішігірім топтарға ажырата отырып, балалар арасында позитивті қарым-қатынас орнату, өзара көмек көрсету, сонымен қатар ұжым болып білім алса да сол топтағы әрбір бала өзіндік жеке-дара жауапкершілігін сезіне алу, өзара байланыс орната білу, топтың мүддесі үшін әрекет жасай білу.

Ұжымдық білім беру мектебінің негізін салған ғалымдар: Р. Джонсон, Д. Джонсон, Р. Славин. Ұжымдық білім беру мектебі негізгі теориялары мен тұжырымдамасын білім беру менеджменті тұрғысынан қолдану тетігі: оқу процесінде (бастауыш білім беру жүйесіндегі) топтық динамика мен тимбилдинг тәсілдерін өз жөнімен қолдана алу.

Зияткерлік тұрғыдан білім беру мектебі. Зияткерлік тұрғыдан білім беру мектебін көп жағдайда Әлеуметтік және эмоционалды зияткерлік мектебі деп те атайды.

Әлеуметтік және эмоционалды зияткерлік мектебінің басты қағидаты-бастауыш білім беру жүйесінде оқушылар арасында оңтайлы қарым-қатынасты балалардың өзінің және сыныптасының эмоциясы мен сезіну қасиеттерін ұғына алуына байланыстырады, яғни топ ішінде балалардың эмпиясы мен жанашырлық қасиеттері арқылы оңтайлы қарым-қатынас құрудың тетіктері алға тартылады.

Әлеуметтік және эмоционалды зияткерлік мектебін негіздеуші ғалымдар: Дж. Майер., П. Соловей., Д. Гоулман.

Әлеуметтік және эмоционалды зияткерлік мектебінің негізгі теориялары мен тұжырымдамасын білім беру менеджменті тұрғысынан қолдану тетігі: бастауыш сынып оқушыларының арысында қарым-қатынас дағдыларын дамыту үшін сыныпта психологиялық қауіпсіз орта құру, өзара қолдау көрсету шараларын ұйымдастыру, балалардың өзі мен өзгенің эмоцияларын сезіне білуіне жағдай жасаушы оқу және тәрбиелеу кеңістігін ұйымдастыра алу.

Білім берудегі құзыреттілік ұстанымы қазақстандық білім беру ортасында қазіргі таңда жүзеге асырылып келеді. Білім берудегі құзыреттілік ұстанымының негізгі басты қағидаттары-оқу процесі мұғалімнің қаншалықты деңгейде білім бергендігіне бағытталмайды, керісінше бастауыш сынып оқушысының бойында ХХІ ғасырдағы тұлғаға қажетті құзыреттіліктер мен дағдылар қаншалықты көлемде дамығандығын басты қағидатқа айналдырады. Атап айтар болсақ білім берудегі құзыреттілік ұстанымы қазақстандық білім беру шынайылығында бастауыш сынып оқушыларының бойында қарым-қатынас дағдылары қаншалықты дамығандығын, жетілгендігін мақсат тұтады.

Білім берудегі құзыреттілік ұстанымының негіздеуші ғалымдар: Ш. Таубаева., И. Зимняя., А. Хуторской. Білім берудегі құзыреттілік ұстанымының негізгі теориялары мен тұжырымдамасын білім беру менеджменті тұрғысынан қолдану тетігі: бастауыш білім берудегі процестерді ұйымдастыру мен басқару білім беру бағдарламаларының басты мақсаттары мен оқушының құзыреттілік деңгейінің өлшемдеріне негізделеді (бағытталады).

Педагогикалық менеджменттік ұстаным бойынша бастауыш сынып оқушыларымен ұйымдастырылатын сабақ-бизнес үдеріс ретінде қарастырылады, ал педагог-менеджер қызметін атқарады. Бұл ұстанымды көп жағдайда бизнес жоба ұстанымы деп те атайды. Педагогикалық менеджменттік ұстанымының негізгі қағидаттары: бастауыш сынып оқушыларының қарым-қатынас дағдыларын дамытуда менеджменттің қызметтерін қолдана білу, атап айтар болсақ: жоспарлау, ұйымдастыру, жігерлендіру, бақылау.

Ғаламдану дәуірінде өзіне сенімді, өзін «Ересек адам» ретінде танитын және ең бастысы қоршаған адамдармен тең деңгейлі қарым-қатынасқа түсе алатын оқушылардың тұлғасын қалыптастыру еңбек нарығының басты талабы болып табылуда. Ал, білім беруші мекеме сол қоғамдағы өзгерістерге, құбылыстар мен жаңашылдықтарға бейімде алып, сол ортада табысты еңбек етіп, даму үстінде өмір сүретін, сол қоғамның барлық талаптарына жауап бере алатын оқушыны тәрбиелеп шығару білім беруші мекеменің басты мақсаты болып саналады. Білім беру саясаты да қоғамның өзгерістеріне елесіп алуды көздейді. Сондықтан, ғаламдану кезеңіндегі еңбек нарығының талаптарының өзгеруі, қоғамға қарым-қатынас дағдылары өз деңгейінде қалыптасқан тұлғалардың қажеттілігі, осы сұраныс білім беру мекемелеріне қойылуы-зерттеу тақырыбының өзектілігін айқындайды.

Қазақстан Республикасында соңғы жылдарда білім беру саласында көптеген жаңашылдықтармен көрініс тапқан реформалау әрекеттері жүргізілуде. Бұл реформалардың мақсаты-қазақстандық білім беру жүйесін әлемдік стандарттарға жауап беруін қамтамасыз ету. Сонымен қатар білім беру реформалары-ХХІ ғасырда түрлі дағдылар мен құзыреттіліктерді өз бойына сіңіре алған жас ұрпақтарға білім беріп, тәрбиелеуді де көздейді. Осы аталмыш реформалау әрекеттерінің ең бастысы-Жаңартылған мазмұндағы білім беру бағдарламасы болып табылады. Аталмыш білім беру саясатының көздеген мақсаты-кіші сынып жасынан бастап оқушылардың қарым-қатынас дағдыларын қалыптастыратын мектепшілік басқару және ұйымдастыру шараларын жүзеге асыру. Өйткені, топтасып жұмыс жасауда өзара оңтайлы байланыс орната алу, балалардың бір-бірін тыңдай алуы, мәмілеге келу, өзара түсіністік білдіру, командалық жұмыста қызметтерді бөлісу іспеттес құзыреттіліктерді өзіне біріктірген қарым-қатынас дағдылары бастауыш сынып оқушысының «тұлға» ретінде қалыптасуына ең қажетті дағдылардың бірі болып саналады. Сол үшін бастауыш сынып оқушыларының өзара қарым-қатынас дағдыларын қалыптастыру процесін ұйымдастыру, басқару іс-әрекеттеріне қатысты іздену жұмыстарын жүргізу зерттеу тақырыбының көкейтестілігін дәлелдей түседі.

Сонымен қатар қоғамдық еңбек нарығының білім беру жүйесіне қойып келе жатқан талаптарына жауап беру мақсатында қазақстандық білім беру саясаты оқушылардың бойында

құзыреттілік компоненттері мен түрлі дағдылардың қалыптасуын жүзеге асыратын білім беру кеңістігін ұйымдастыруды қажет етуде. Мемлекеттік білім беру саясаты бастауыш сыныптан бастап оқушылардың бойында мынадай дағдылардың қалыптасуын білім беруші мекемелерден талап етуде: баланың сыни ойлана алуы, балалардың өзара топтасып серіктестік орната алуы, балалардың бойында жеткілікті деңгейде шығармашылық пен креативтіліктің болуы, балалардың өзара оңтайлы қарым-қатынас дағдыларының бойына сіңіре алуы. Міне, осы аталған төрт дағды-XXI ғасырдағы цифрлық қоғамдағы тұлғаларға қажетті басты құзыреттіліктер болып саналады. Осы құзыреттіліктерді қамтамасыз ететіндей білім беру кеңістігін орнату, сол кеңістікті оңтайлы басқару-зерттеу мәселесінің тағы бір тараптан өзектілігін аңғартады.

ҚР Жаңартылған мазмұндағы білім беру реформасының енгізілуі –бастауыш сынып оқушыларынан бастап балалардың функционалды сауаттылығын арттыруды көздеді. Ол бойынша бастауыш сынып оқушылары кезінен бастап балалардың қарым-қатынас дағдыларын қалыптастыру басты мемлекеттік деңгейдегі білім беру саясатының көздеген мақсатына айналды. Міне, осы мемлекеттік білім беру саясатының мақсаты бойынша-оқушының қарым-қатынас дағдысы өз деңгейінде қалыптасатындай білім беру ортасын ұйымдастыру міндеттелді. Балалар мектеп шеңберінде жинақтаған немесе иелеген қарым-қатынас дағдыларын өзінің өмірлік мәселелерін шешу барысында қолдана алуы да қосымша мақсат етілді. Міне, сол үшін де зерттеу тақырыбының өзектілігі тағы да бір рет дәлелдене түсуде.

Педагогикалық менеджменттік ұстанымының негізгі теориялары мен тұжырымдамасын білім беру менеджменті тұрғысынан қолдану тетігі: бастауыш сынып оқушыларының қарым-қатынас дағдыларын сынып ішіндегі оқушылардың әрекеттерін өзара бөлісу мен сол процесті жоспарлау, ұйымдастыру, жігерлендіру, қадағалау арқылы жүзеге асыру.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Абдиманапова А.Б. Қарым-қатынас мәдениеті арқылы оқушылардың тұлғалық қасиеттерін қалыптастыру . – Шымкент, 2024.
2. Бондаренко Г.И. Развитие коммуникативных умений в начальной школе.
3. Дружина И.В. Приемы формирования коммуникативных навыков.
4. Бастауыш сынып оқушыларының коммуникативтік дағдылары мен қабілеті // «Молодой ученый» журналы.
5. Каракулова М.С., Шарипова А.Б., Аманқосова А.Қ. Бастауыш сынып оқушыларында толерантты қарым-қатынасты дамытудың кейбір мәселелері // Yessenov Science Journal, 2025.
6. Хаби К., Медиева С.Х. Бастауыш сынып оқушыларының тұлғааралық қарым-қатынасын қалыптастыру. – 2023.

ӘОЖ 37.035.6

МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ БОЙЫНДА ПАТРИОТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕНІҢ РӨЛІ

Тыншим Айбек

7М01101 – Педагогика және психология білім бағдарламасының 1 курс магистранты
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ, Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі, п.ғ.д., профессор – Джанзакова Ш.И.

Аңдатпа. Мақалада мектеп оқушыларының бойында патриоттық құндылықтарды қалыптастырудағы ұлттық тәрбиенің рөлі қарастырылады. Зерттеуде ұлттық тәрбиенің

әдістері мен құралдары, олардың оқушылардың рухани дамуына, мәдени сана-сезіміне және патриоттық сезімін қалыптастыруға ықпалы талданады. Автор ұлттық мәдениет, салт-дәстүрлер мен мерекелерді пайдалану арқылы патриоттық құндылықтарды дамыту жолдарын ұсынады. Мақалада мектептегі ұлттық тәрбие тәжірибесі, рөлдік ойындар мен тренингтер арқылы патриоттық сананы қалыптастыру артықшылықтары көрсетілген.

Кілт сөздер: патриоттық құндылықтар, ұлттық тәрбие, мектеп оқушылары, мәдениет, дәстүрлер, салт-дәстүрлер, рухани даму, әлеуметтік жауапкершілік, білім беру, патриоттық сананы қалыптастыру.

Қазіргі қоғамда патриоттық сананы қалыптастыру – білім беру жүйесінің маңызды міндеттерінің бірі. Мектеп оқушыларының бойына патриоттық құндылықтарды сіңіру олардың жеке тұлғалық, әлеуметтік және мәдени дамуына ықпал етеді. Ұлттық тәрбие – бұл патриоттық құндылықтарды қалыптастырудың негізгі құралы болып табылады.

Патриотизм – жеке тұлғаның «табиғат-адам-қоғам» жүйесінде әлеуметтену үрдісін қамтамасыз ететін тұлғаның құнды сапалық қасиеті. Сондықтан да патриотизмді философиялық категориялар тұрғысынан қарастыратын болсақ, онда патриотизм адамның табиғатпен үйлесе дамуының басты факторы, адамдармен қарым-қатынасының құралы, қоғам дамуының дәйекті әсер ететін детерминант болып табылады. Осыған орай патриотизмнің мәні мен патриоттық тәрбиенің мазмұны «мәдениет-тарих-білім» деп аталатын қоғам дамуының макропарадигмалы логикасы арқылы дамиды.

Патриотизм туралы идеяларды кезінде өздерінің шығармаларында қазақ даласының ойшылдары да, атап айтсақ, Әл-Фараби, Ж.Баласағұни, М.Қашқари, жыршы-жыраулары да: Асан-қайғы, Доспамбет, Шалкиіз, Бұқар Жырау, Махамбет т.б. айтқан. Патриоттық сезімді қазақ ағартушылары Ш.Уалиханов, Ы.Алтынсарин, Абай шығармаларынан да байқауға болады.

«Отансүйгіштік», «елжандылық» ұғымдары өз алдына дербес қаралып жүргендігімен ғылымда ол «патриотизм» категориясы арқылы сипатталып, тереңірек мағына береді.

Философиялық тұрғыда патриотизм – адамгершілік және саяси принцип, әлеуметтік сезім, оның мазмұны – Отанға сүйіспеншілік, оған адалдық, оның өткені мен қазіргісінедеген мақтаныш, Отан мүддесін қорғауға құлшыныс. Патриотизм – адамның мыңдаған жылдар бойы бекіген ең терең сезімдерінің бірі. Туған жерге, тілге, салт, дәстүрге адал болып, олардан қол үзбеу түрінде патриотизмнің тарихи элементтері көне заманда-ақ қалыптаса бастаған.

Патриотизм (грек сөзі Patriotes – отандас, Patris – Отан, туған жер). Отанға деген сүйіспеншілік, бойындағы күш қуатымен білімін Отан игілігі мен мүддесіне жұмсау. Туған жер, ана тілін, елдің әдет-ғұрпымен салт-дәстүрін құрмет тұту сияқты патриотизм элементтері ерте заманнан бастап-ақ қалыптаса бастайды, - деп көрсетілген –өзінің ізгілікті мәнін сақтайды. Патриоттық сезімнің объектісі мен қайнар көзі – Отан десек, оның мазмұны: Туған жер, табиғат, оның байлықтары, тіл, дәстүр, тарихи ескерткіштер, туған өлкедегі тамаша киелі орындар. Олардың адам көкірегіне жылулық, жақындық, туысқандық сезімдерді ұялатып, ізгі де ерлік істердің қайнар көздеріне айналуы патриотизмге тәрбиелеудің арқауы.

Патриоттық сезімнің объектісі мен қайнар көзі - Отан десек, оның мазмұны: туған жер, табиғат, оның байлықтары, тіл, дәстүр, тарихи ескерткіштер, туған өлкедегі тамаша киелі орындар. Олардың адам көкірегіне жылылық, жақындық, туысқандық сезімдерді ұялатып, ізгі де ерлік істердің қайнар көзіне айналуы патриотизмге тәрбиелеудің арқауы. Қасиетті сезім ананың сүтімен бірге өзінен - өзі келмейтін баланың бойында біртіндеп қалыптасатын құдіретті сезім. Бұл сезім әркімде әр кезеңде оянып, кейін кәмелетке келгенде біржола буыны қатып, тәжірибемен, уақытпен, біліммен, қоршаған ортаның ықпалымен, балабақша, отбасы, мектеп, жоғарғы оқу орындары, бұқаралық ақпарат құралдары, қоғамдық ұйымдар мен қозғалыстар әсерімен қалыптасады. Патриоттық сезім тұлғада тәрбие арқылы өсіп жетіліп патриоттық сана түрінде қалыптасады. Сондай-ақ жеке адам өз ұлтының қасиеттерін бойына сіңіруі керек.

Ұлттық патриотизмді қалыптастыруда салт, дәстүрлердің атқаратын орны ерекше. Ұлттық патриотизм дегеніміз – ең алдымен қазақ халқына сүйіспеншілікпен қарау, оның

ұрпақтан ұрпаққа үзілмей жалғасып келе жатқан құндылықтарын бойына сіңіру. Тереңірек пайымдасақ, мұның өзі ұлттарды ұлылауға бағытталып, ілгеріде жүргізілген кереғар ұлт саясатының кесірінен ұмтылып қалған дәстүрлердің жаңғаруы ұлттық патриотизмін күшейте түсіру. Ұлттық қасиеттерімізді ұрпақ бойында қалыптасуы қоғам игілігі үшін маңызды. Ұлттық патриоттық білім беру құралдары болып саналады: ұлттық тіл, ұлттық-әдеп ғұрыптар мен салт-дәстүрлер, ауызекі халық шығармашылығы, ұлттық тарих, ұлттық сәндік-қолданбалы өнер, ұлттық ойындар, тағы басқалар, ұлттық патриотизм ерекшеліктерін айқындайтын маңызды мәні

Мектеп оқушыларын, әсіресе патриоттық рухта тәрбиелеуде, оларды халқына адал қызмет етуге баулуда Махамбет өлеңдерінің маңызы ерекше. Бір сөзбен айтқанда, ақынның қай өлеңін алсақ та, онда жырланатын, жас жеткіншекке арнап айтылатын үлгі-өнеге, тәлім-тәрбиелік аталы сөздердің түп тамыры: халқынды жанындай сүй, көппен бірге жүр, сөйтсең ғана қор болмайсың, бәрінен де жұрт мүддесін жоғары ұста, ел-жұртыңның қамқоршысы бол, халық үшін аянбай еңбек ет деген идеяның төңірегінен табылады. Ондай сөздер жастардың бойында көңілге қонымды психологиялық қасиеттердің қалыптасуына себепкер болып, адасқан адамды тура жолға түсіруге жәрдемдеседі.

Халқымыздың жауынгерлік және ерлік дәстүрінің мол тарихын ескере отырып туған өлкеге сүйіспеншілікті қалыптастыруда мектептің оқу-тәрбие жұмысында патриоттық қаһармандық ерлік дәстүрінің негізгі элементтерін тәрбие мазмұнында жан-жақты қамти отырып, кеңінен енгізу қажеттілігі өмір талабынан туындап отыр.

Патриоттық тәрбие жұмыстары барысында Отанға сүйіспеншілік, жалпы елдің әскери қуатын нығайтуға үлес қосуға дайын болу, отан қорғауға әзірлік сенімі қалыптасады. Әрбір өлкенің батырларының ерлік және жауынгерлік дәстүрлері арқылы оқушыларға патриоттық тәрбие берудің маңызы зор. Сол арқылы олардың бойында ата салтқа, туған өлкеге, жерге, тілге сүйіспеншілік сезімін қалыптастыруға болады. Отанын мақтаныш тұту, оның жетістіктеріне сүйсіну, қиындықтарына күйіну, әрқашан елін, жерін қорғауға дайын болуға бейімделеді.

Патриоттық құндылық – бұл адамда өз еліне, халқына, мәдениетіне, тарихына және дәстүрлеріне деген сүйіспеншілік, құрмет, жауапкершілік және адалдық сезімін қалыптастыратын моральдық, әлеуметтік және мәдени принциптер жиынтығы.

Патриоттық құндылықтар жеке тұлғаның қоғамдағы орны мен міндеттерін түсінуіне, елінің дамуына белсенді қатысуына ықпал етеді.

Патриоттық құндылықтың негізгі компоненттері

1. Мемлекеттік-құқықтық компонент:

- Елдің заңдарын сақтау, азаматтық жауапкершілік, мемлекеттік рәміздерге құрмет.

2. Мәдени компонент:

- Ұлттық мәдениетке, тілге, әдебиетке, өнерге сүйіспеншілік.

3. Тарихи компонент:

- Елдің тарихын білу, ата-бабалар еңбегін бағалау, тарихи ескерткіштер мен дәстүрлерді сақтау.

4. Әлеуметтік компонент:

- Қоғамға пайдалы іс жасау, қоғамда өз орнын түсіну, өзара сыйластық пен бірлікке үлес қосу.

5. Моральдық-этикалық компонент:

- Адалдық, әділдік, патриоттық сезім арқылы дұрыс әрекет жасауға үйрету.

Патриоттық құндылықтардың мектептегі рөлі

- **Рухани дамуды қамтамасыз етеді:** Оқушылардың ішкі сенімін, мәдени және моральдық қасиеттерін қалыптастырады.
- **Ұлттық сана-сезімді қалыптастырады:** Өз еліне, халқына деген сүйіспеншілік пен жауапкершілік сезімін дамытады.
- **Қоғамдық бірлікті нығайтады:** Бірлік пен өзара сыйластыққа үйретеді.

- **Болашақта жауапты азаматтарды тәрбиелейді:** Елінің дамуына белсенді қатысуға және мәдени құндылықтарды сақтау мен насихаттауға ықпал етеді.

Мектепте патриоттық құндылықтарды қалыптастыру әдістері

1. **Ұлттық мәдени мұраны оқыту:**
 - Қазақ тарихы, әдебиеті, фольклоры, өнері арқылы.
2. **Салт-дәстүрлер мен мерекелерді өткізу:**
 - Наурыз, Тәуелсіздік күні, мемлекеттік мерекелер.
3. **Рөлдік ойындар мен тренингтер:**
 - Тарихи және мәдени кейіпкерлердің рөлдерін ойнау арқылы патриоттық сезімді дамыту.
4. **Қоғамдық жұмыстарға қатыстыру:**
 - Қарттар үйіне, табиғатқа көмек көрсету, қоғамдық жобаларға тарту.

Ұлттық тәрбие – бұл белгілі бір халықтың тарихи, мәдени, моральдық, рухани және дәстүрлі құндылықтарын қолдана отырып, жеке тұлғаны тәрбиелеу процесі. Ол адамның бойында ұлттық сана-сезім, патриоттық сезім, мәдени және рухани құндылықтарды қалыптастыруға бағытталған.

Ұлттық тәрбие оқушыларды тек біліммен қамтамасыз етпей, олардың рухани дамуына, мәдениет пен дәстүрді қадірлеуіне ықпал етеді.

Ұлттық тәрбие мақсаты

1. **Ұлттық сананы қалыптастыру:** Оқушыға өз елінің тарихын, мәдениетін, тілін, дәстүрін үйрету.
2. **Моральдық және этикалық қасиеттерді дамыту:** Адалдық, әділдік, қамқорлық, сыйластық сияқты құндылықтарды сіңіру.
3. **Патриоттық сезімді қалыптастыру:** Елге, қоғамға, өз халқына деген сүйіспеншілік пен жауапкершілікті арттыру.
4. **Қоғамдық және әлеуметтік белсенділікті дамыту:** Қоғамға пайдалы істерге тарту, қоғамдық жобаларға қатыстыру.

Ұлттық тәрбиенің компоненттері

1. **Мәдени-құндылықтық компонент:** Тіл, музыка, әдебиет, халықтық өнер, ұлттық дәстүрлер.
2. **Тарихи компонент:** Елдің тарихын білу, ата-бабалар еңбегін бағалау.
3. **Моральдық және этикалық компонент:** Құндылықтар арқылы дұрыс мінез-құлықты қалыптастыру.
4. **Қоғамдық-саяси компонент:** Азаматтық жауапкершілік пен патриотизмді дамыту.

Ұлттық тәрбиені жүзеге асыру әдістері:

- **Сабақтарда ұлттық материалдарды қолдану:** тарих, әдебиет, өнер сабақтарында.
- **Мерекелер мен салт-дәстүрлерді өткізу:** Наурыз, Тәуелсіздік күні, ұлттық спорт ойындары.
- **Рөлдік ойындар мен тренингтер:** тарихи кейіпкерлер мен ұлттық дәстүрлерді тәжірибеден өткізу.
- **Қоғамдық қызмет:** қайырымдылық, экологиялық және әлеуметтік жобаларға қатыстыру.

Ұлттық тәрбиенің маңызы

- Оқушының рухани дамуын қамтамасыз етеді.
- Ұлттық сана мен патриоттық сезімді қалыптастырады.
- Моральдық және этикалық қасиеттерді дамытады.
- Қоғамдағы бірлік пен өзара сыйластыққа ықпал етеді.
- Болашақ азаматтың елге қызмет етуіне негіз болады.

Ұлттық тәрбие және патриоттық құндылықтар.

Ұлттық тәрбие – бұл халықтың мәдени мұрасы, дәстүрлері, салт-дәстүрлері, моральдық және этикалық қағидаларын пайдалана отырып, оқушылардың рухани дамуын қамтамасыз

ететін педагогикалық процесс.

Патриоттық құндылықтар – бұл мемлекетке, халқына, мәдениетіне, тарихына деген сүйіспеншілік пен құрмет, әлеуметтік жауапкершілік сезімін қалыптастыратын принциптер. Ұлттық тәрбиенің рөлі мыналарда көрінеді:

1. **Мәдени және тарихи білім беру:** Оқушыларға өз халқының тарихын, мәдениетін, дәстүрін үйрету.
2. **Моральдық қалыптастыру:** Адалдық, әділдік, сыйластық, қамқорлық сияқты ұлттық қасиеттерді дамыту.
3. **Қоғамдық белсенділікті арттыру:** Елге деген сүйіспеншілікті, әлеуметтік жауапкершілікті қалыптастыру.

Ұлттық тәрбиені жүзеге асыру әдістері

1. **Сабақта ұлттық материалдарды қолдану:**

-Қазақ халқының батырлары мен тарихи тұлғаларын, халық ертегілері мен дастандарын талқылау.

2. **Мерекелер мен салт-дәстүрлерді өткізу:**

-Наурыз, Тәуелсіздік күні, Ұлттық спорт және өнер шараларын ұйымдастыру.

3. **Рөлдік ойындар мен тренингтер:**

-Оқушыларға тарихи және мәдени рөлдерді тәжірибеден өткізу, мәселен, «Қазақ батырлары» немесе «Ұлттық кәсіп» тақырыптарында ойындар.

4. **Қоғамдық қызметке тарту:**

-Қарттарға, мұқтаждарға көмек көрсету, экологиялық және қоғамдық жобаларға қатыстыру.

Артықшылықтары

- Оқушылардың ұлттық санасы мен патриоттық сезімі қалыптасады.
- Моральдық және этикалық қасиеттер дамиды.
- Жастардың мәдени құндылықтарға құрметі артады.
- Қоғамдағы бірлік пен өзара сыйластыққа ықпал етеді.
- Болашақта жауапты және қоғамға пайдалы азаматтарды тәрбиелейді.

Қорытынды

Мектеп оқушыларының бойында патриоттық құндылықтарды қалыптастырудағы ұлттық тәрбие – бұл тек білім беру емес, сонымен қатар рухани және мәдени дамытудың кешенді процесі. Ұлттық тәрбие арқылы оқушылар өз елін, мәдениетін және дәстүрлерін қадірлеуді үйренеді, болашақ азамат ретінде жауапкершілікті сезінеді және қоғамға пайдалы қызмет көрсетуге бағыт алады. Сондықтан мектептегі ұлттық тәрбие – патриоттық сананы қалыптастырудың негізгі құралы болып табылады.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Ахметов, Н. Кәсіби және патриоттық тәрбие жүйесі. – Алматы: Фолиант, 2019. – 160 с.
2. Баймуханбетова, Г.Т. Ұлттық тәрбиенің мектептегі рөлі. – Астана: Білім, 2020. – 132 с.
3. Назаров, А.Б. Ұлттық құндылықтар және мектептегі тәрбиелік жүйе. – Алматы: Логос, 2019. – 144 с.
4. Кузнецова, Е.В. Педагогические технологии формирования патриотизма у школьников. – Москва: Просвещение, 2020. – 200 с.

БІЛІМ БЕРУ САПАСЫН АРТТЫРУДА СТРАТЕГИЯЛЫҚ БАСҚАРУ ЖӘНЕ БАСТАУЫШ СЫНЫП МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ КӨШБАСШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Утемагамбетова Гулжан Бериковна, Нигметова Жазира Багитжановна

zhaziranigmatova25@gmail.com

7M01301 Білім берудегі менеджмент» мамандығы I курс магистранттары

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ, Қазақстан Республикасы

Ғылыми жетекшісі, қауымдастырылған профессор, п.ғ.д., - Муханбетжанова А.У.

Қазіргі заманғы білім беру жүйесі, соның ішінде Қазақстан Республикасында, оқушылардың сапалы білім алуы мен жеке тұлға ретінде дамуын қамтамасыз ету үшін тек педагогтердің пәндік білімін ғана емес, сонымен қатар көшбасшылық қабілеттерін де талап етеді. Білім беру ұйымдарын тиімді басқару мен білім сапасын арттырудағы стратегиялық тәсілдер мұғалімдердің кәсіби және көшбасшылық қасиеттеріне тікелей байланысты. Стратегиялық басқару білім беру процесін жоспарлау, ресурстарды тиімді пайдалану, оқу-тәрбие үрдісін жетілдіру және оқу сапасын бағалау жүйелерін жетілдіру арқылы жүзеге асады.

Көшбасшылық ұғымы педагог ғалымдардың, атап айтқанда В.Б.Сергеевна, Е.Н.Газогарева, Л.Г.Почебут, И.М.Марковская, С.О.Пожарский еңбектерінде қарастырылған.

Бастауыш сынып мұғалімдерінің көшбасшылық қабілеттері – білім беру процесінің тиімділігін қамтамасыз ететін маңызды факторлардың бірі болып табылады. Көшбасшы-мұғалім сыныптағы оқу ортасын ұйымдастыруда, әр оқушының жеке даму траекториясын анықтауда, сондай-ақ топтағы оқушылар арасындағы өзара қарым-қатынасты қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Мұғалімнің көшбасшылық қасиеттері оқушылардың білімге ынтасын арттыруға, сыныптағы психологиялық жайлылықты қамтамасыз етуге, әр баланың дамуына жағдай жасауға мүмкіндік береді.

Мұғалімдердің көшбасшылық қасиеттерін қалыптастыру педагогикалық университеттерде жалпы кәсіби даярлық барысында басталады. Педагогика, психология және әдістемелік пәндер арқылы болашақ мұғалімдер өздерінің басқарушылық, ұйымдастырушылық және коммуникациялық дағдыларын дамытады. Сонымен қатар, тәжірибелік сабақтар, педагогикалық практика және коучинг арқылы мұғалімдер сыныптағы нақты жағдайларда көшбасшылық қабілеттерін көрсетуге үйренеді. Көшбасшылық қасиеттерді дамытуда серіктестік, эмпатия, шешім қабылдау икемділігі, инновацияларды енгізу және шығармашылық көзқарас сияқты дағдылар ерекше маңызды.

Стратегиялық басқару тұрғысынан білім беру ұйымдарының тиімділігі тек әкімшілік шешімдерге ғана емес, мұғалімдердің көшбасшылық қасиеттеріне де байланысты. Көшбасшы-мұғалім сыныптағы оқу-тәрбие процесін жоспарлауда, әріптестерін ынталандыруда, ата-аналармен және қоғаммен тиімді байланыс орнатуда маңызды рөл атқарады. Мұндай тәсіл білім беру ұйымында сапалы оқу процесін қамтамасыз етіп, оқушылардың жан-жақты дамуына ықпал етеді.

Қазіргі уақытта көшбасшылық құзыреттер, яғни топты басқару қабілеті мен дағдылары, болашақ мұғалімдерді жұмысқа қабылдау процесінде басты талаптардың бірі болып отыр. Табиғатынан көшбасшы болуға бейім жастар көбінесе мектепте және педагогикалық университетте алған көшбасшылық қасиеттерімен жұмысқа келеді. Көшбасшылықтың маңызы сонымен қатар оқыту процесін басқарудың тиімділігі мұғалімнің студенттерін білім алуға ынталандыра білуіне, олардың жеке өсуіне жағдай жасап, өнімді сыныптық орта қалыптастыруына байланысты.

Сонымен қатар, көшбасшы-мұғалімдер әріптестерін ынталандыра біледі, жаңа технологияларды енгізуге қабілетті және проблемаларды тиімді шеше алады. Сондықтан

болашақ мұғалімдердің көшбасшылық құзыреттерін дамыту мәселелерін зерттеу өзекті және маңызды болып табылады.

Көшбасшылық қасиеттер педагогикалық университеттердегі жалпы кәсіби дайындық процесінде дамытылуы мүмкін, себебі мұғалімнің тек білім көзі ретінде қарастырылуы маңызды емес. Қазіргі уақытта мұғалімді оқушыларды оқыту процесінің барлық қатысушыларын басқаруға міндетті менеджер ретінде қарастырады (білім беру, тәрбиелеу және дамыту).

Осы тақырыптағы негізгі проблемалар мыналар болып табылады:

- Болашақ мұғалімдердің білім беру жүйесінде көшбасшы рөлін атқаруға жеткілікті дайын еместігі;
- Педагогикалық университеттерде студенттердің көшбасшылық құзыреттерінің дамуын бағалау үшін нақты параметрлердің жоқтығы;
- Университеттерде болашақ мұғалімдердің қажетті көшбасшылық қасиеттерін қалыптастыруға бағытталған тиімді әдістер мен технологиялардың шектеулі қолданылуы;
- Мұғалімдердің көшбасшылықтың басқарудағы рөлін төмен бағалауы;
- Оқыту процесін басқаруда көшбасшылықтың маңыздылығының жеткіліксіз бағалануы.

Болашақ мұғалімдердің көшбасшылық құзыреттерін тиімді дамыту үшін негізгі әдістер мен тәсілдерді анықтау және оларды білім беру процесін басқару контекстінде маңыздылығын айқындау.

Қазақстан Республикасының білім беру жүйесі қазіргі жағдайда, заманауи еңбек нарығының талаптарын ескере отырып, мұғалімдерден тек пәндік білімді терең меңгеруді ғана емес, сонымен қатар әртүрлі құзыреттерге ие болуды талап етеді. Сол құзыреттердің бірі – көшбасшылық қабілеттерін дамыту. Себебі еңбек нарығы шешімді қабылдай алатын, еңбекқор және стресс жағдайына төзімді, көшбасшылық қабілеті бар жас мамандарға сұраныс көрсетуде.

Әлеуметтік қатынастардың әртүрлі салаларындағы көшбасшылық мәселесі кеңінен зерттелген, алайда, әдетте бұл тек әлеуметтік бақылау мен әлеуметтік процестерді реттеу, яғни топтағы адамдар арасындағы өзара қарым-қатынасты жетілдіру тұрғысынан қарастырылған. Бұрын бізде көшбасшы туралы дәстүрлі стереотипті түсінік қалыптасқан еді: көшбасшы – шешім қабылдай алатын, өзгелерді басқара алатын және харизмасы арқылы әсер ететін күшті тұлға, яғни өзін басқалардан ерекшелендіретін ерекше қасиеттерге ие адам (Strielkowski және Chigisheva, 2018).

«Көшбасшылық» және «басқару» ұғымдары макро және микроорта деңгейлерінде пайда болатын құбылыстар ретінде зерттелген. Көшбасшылық көбіне кездейсоқ құбылыс ретінде қарастырылып, ресми басқаруға қарсы қойылған. Қазіргі уақытта «көшбасшы» ұғымы өзгелерді ынталандыра білу, олардың таланттарын анықтау, қақтығыстарды шешу, эмпатия және басқаларға осы сезімдердің маңыздылығын үйрету қабілеті талап етілетін тұлға ретінде түсіндіріледі. «Серіктестік көшбасшылық» қадір-құрмет, теңдік, демократия және білім беру арқылы прогрессивті өзгерістер принциптеріне негізделген.

Білім беру саласындағы көшбасшылық мәселесіне отандық және шетелдік ғалымдардың көптеген зерттеулері арналады. Сонымен, көшбасшылықты жаңа басқару парадигмасы ретінде қарастыруға болады, оның мәні қазіргі қоғамның даму тенденцияларына сәйкес келеді (Kalashnikova, 2012).

Ағылшын тілінде «leader» ұғымы «өзгерістердің агенттері» ретінде түсіндіріледі – яғни өзгерістерді жүзеге асыратын тұлғалар. А. Meneghetti көшбасшы ұғымына бірнеше анықтама берген, олардың ішінде «көшбасшы – бұл өз эгоизмін қанағаттандыра отырып, қоғамдық мүддені жүзеге асыратын адам» (Meneghetti, 1999). Бұл – вектор тұлға, көптеген қарым-қатынастар мен функциялардың операциялық орталығы; барлық қатысушылар арасындағы қатынастарды үйлестіре алатын, қызмет ете білетін және нәтижеге жетуге қабілетті адам (Meneghetti, 1999).

Мұғалім көшбасшы ретінде оқушыларға тек қабылдайтын ғана емес, сонымен қатар жүзеге асыруға дайын болатын құндылықтар мен идеялар жүйесін ұсынуы қажет. Осы мақсатқа жету үшін мұғалім қарым-қатынасқа ашық болуы, бастауыш сынып оқушыларымен білім беру процесін ұйымдастыруда икемді тәсіл қолдануы тиіс. Мұғалім жаңашылдыққа дайын болуы және білім беру процесіне ғылым жетістіктері мен оң педагогикалық тәжірибені енгізуге қабілетті болуы керек.

Дегенмен, табысты мұғалім тек оқушылар тобын мобилизациялап, сыныпта психологиялық ыңғайлы орта қалыптастырумен шектелмей, әр баланың болашағына педагогикалық оптимизмді беріп қана қоймай, өз күшіне сенім көрсетуі тиіс. Сыныпты жалпы алғанда және әр оқушыны жеке қарағанда, білім беру траекториясын айқын көру маңызды. Мұғалім эмпатияға ие болуы қажет, яғни әр оқушыға жанашырлық таныту, бұл мұғалім үшін өте маңызды, және, әрине, өз ойын сендіре алатын мықты жетекші болу керек.

Сондықтан мұғалім кәсіби қызметте ғана емес, өз өмірлік мәселелерін шешуде де конструктивизмге ие болуы, шешім қабылдауда икемді болуы, басқа сөзбен айтқанда, жалпы өмірге шығармашылық көзқараспен қарауы маңызды.

Осылайша, мұғалімнің көшбасшылығы – студент қауымдастығы үшін жалпы білім беру стратегиясын, әр оқушы үшін жеке білім беру траекториясын қалыптастыру, сондай-ақ өсіп келе жатқан тұлғаның интеллектуалдық, моральдық, рухани дамуын бағыттау болып табылады. Әсіресе бұл бастауыш сынып мұғалімдеріне қатысты, себебі бастауыш мектеп – баланы мектепте тәрбиелеудің негізгі қадамы, яғни өсіп келе жатқан тұлғаның болашағы, қоғамдағы орны, өзін-өзі таныту мүмкіндіктері және жеке әл-ауқаты осы кезеңге байланысты.

Қорыта айтқанда, білім беру сапасын арттыруда стратегиялық басқару мен бастауыш сынып мұғалімдерінің көшбасшылық қабілеттерін қалыптастыру тығыз байланысты. Мұғалімдердің көшбасшылық қасиеттерін дамыту – білім беру ұйымында тиімді басқаруды қамтамасыз ететін, сыныптағы оқу ортасын жетілдіретін және оқушылардың жеке дамуына жағдай жасайтын негізгі фактор болып табылады. Сондықтан педагогикалық университеттер мен мектептерде мұғалімдердің көшбасшылық құзыреттерін қалыптастыру жүйелі түрде жүргізілуі қажет. Бұл шаралар білім беру сапасын арттыруға, педагогтердің кәсіби дамуына және ұйымның жалпы тиімділігін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Ж.Т. Кенжебаева, Г.О. Мугауина, А.Ж. Касаболат, Б.А. Матаев. Роль лидерских компетенций у будущих педагогов в совершенствовании управления образовательными процессами. *Gumilyov Journal of Pedagogy*. 2025, №2 (151).
2. Boyko, V. (2015). *Leadership in education: Principles and practices*. Kyiv: Pedagogical Press.
3. Kalashnikova, I. (2012). Leadership as a new paradigm of educational management. *Journal of Pedagogical Studies*, 4(2), 23–34.
4. Meneghetti, A. (1999). *The concept of leader in modern society*. Rome: Leadership Publications.

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ АРҚЫЛЫ ҰЛТТЫҚ ТӘРБИЕ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫН НАСИХАТТАУ

Утеулиев Жума Тапеневич

7М01101 – Педагогика және психология білім бағдарламасының І курс магистранты,
Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ., Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекшісі, PhD, қауымдастырылған профессор - Мугауина Г.О.

Аңдатпа. Бұл мақалада мектеп тәжірибесінде жасанды интеллект (ЖИ) арқылы ұлттық тәрбие құндылықтарын насихаттау мәселесі қарастырылады. Мақалада интерактивті кейстер, виртуалды турлар, онлайн симуляциялар және жобалық тапсырмалар сияқты технологиялық әдістердің тиімділігі көрсетілген. Мұғалімдердің тәрбие үдерісінде ЖИ-ді тиімді пайдалану, ұлттық құндылықтарды сабаққа интеграциялау және этикалық талдау жүргізу рөлі айқындалады. ЖИ мен ұлттық тәрбие құндылықтарының үйлесімділігі мектептегі тәрбие сапасын арттыруға және болашақ ұрпақтың жан-жақты дамуына ықпал ететіні көрсетілген.

Түйін сөздер: Жасанды интеллект, ұлттық тәрбие, адал азамат, мектеп тәжірибесі, этикалық білім, мәдени-рухани құндылықтар, интерактивті оқыту, патриоттық тәрбие.

Қазіргі білім беру жүйесі цифрлық технологияларды белсенді қолдану кезеңінде. Жасанды интеллект (ЖИ) тек оқыту процесін жетілдіріп қана қоймай, тәрбие жұмысында да маңызды рөл атқара бастады. Мектеп – оқушының тұлғалық дамуының негізгі ортасы, сондықтан ұлттық тәрбие құндылықтарын насихаттау және адал азамат қалыптастыру басты міндеттердің бірі болып отыр.

Ұлттық тәрбие құндылықтары – адалдық, әділдік, отансүйгіштік, сыйластық сияқты қасиеттерді бойына сіңіруді көздейтін мәдени және рухани элементтер. ЖИ осы құндылықтарды насихаттау үшін интерактивті тапсырмалар, мультимедиялық жобалар, виртуалды тренингтер және онлайн платформалар арқылы жаңа тәсілдер ұсына алады.

Д.Байбосынов атындағы №13 мектеп-гимназиясы тәжірибесінде оқушыларға ұлттық мәдениет, тарих және әдебиет арқылы этикалық дағдыларды дамыту үшін ЖИ технологиялары енгізілген. Мысалы, виртуалды этнографиялық турлар арқылы оқушылар қазақ халқының дәстүрлері мен тұрмыс салттарымен танысады, ал интерактивті қазақ әдебиеті кейстері олардың тарихи және моральдық шешім қабылдау қабілетін дамытады. ЖИ негізінде әзірленген онлайн викториналар мен симуляциялар оқушылардың адалдық пен әділдік сияқты қасиеттерін практикалық тұрғыдан бекітуге мүмкіндік береді.

Мектеп тәжірибесінде ЖИ платформалары арқылы өткізілген «Ұлттық құндылықтар апталығы», «Тарихи тұлғалармен онлайн кездесу» және «Этнографиялық экспедиция» секілді іс-шаралар оқушылардың мәдени-рухани дамуын күшейтіп, адамгершілік және патриоттық қасиеттерін қалыптастыруға үлес қосады. Мұғалімдер бұл процессте технологияны тек құрал ретінде емес, тәрбиелік ресурс ретінде пайдаланып, оқушыларға ұлттық құндылықтарды түсіндіруде жетекшілік етеді. Осылайша, ЖИ мектептегі тәрбие үдерісін байыта отырып, оқушылардың адамгершілік қасиеттерін, ұлттық сана-сезімін және адал азамат ретінде қалыптасуын қамтамасыз ететін тиімді механизм болып отыр.

Жасанды интеллекттің ұлттық тәрбиеге қосқан мүмкіндіктері:

- **Интерактивті сценарийлер:** Қазақ дәстүрлері мен тарихына қатысты этикалық шешім қабылдау дағдыларын дамыту үшін ЖИ платформалары арқылы виртуалды кейстер жасалады. Мысалы, оқушылар «Қазақ дәстүрлі үй шаруашылығы» тақырыбында шешім қабылдауы қажет интерактивті тапсырмаларды орындайды, бұл олардың жауапкершілік, әділдік және сыйластық қасиеттерін тәжірибеде бекітеді.

- **Мультимедиялық жобалар:** ЖИ арқылы ұлттық өнер мен әдебиет мұрасын таныстыру мүмкіндігі бар. Мысалы, оқушылар «Қазақ эпосы» немесе «Абайдың қара сөздері» тақырыбында виртуалды презентациялар және бейнежобалар дайындайды, бұл олардың шығармашылық қабілетін дамытуға және ұлттық құндылықтарды практикада көрсетуге септігін тигізеді.
- **Виртуалды тренингтер:** Адалдық, әділдік, сыйластық сияқты қасиеттерді өмірлік жағдайларға байланысты үйрету үшін ЖИ симуляторлары қолданылады. Мысалы, «Мектептегі этикалық дилемма» симуляциясы оқушыларды нақты жағдайға қойып, дұрыс шешім қабылдауды үйретеді.

Мектеп тәжірибесіндегі нақты шаралар:

Этикалық клубтар мен дебаттар: Оқушылар «Адалдық пен әділдік» тақырыбында онлайн және офлайн дебаттар өткізеді, бұл олардың ой-пікірін білдіруге және ұлттық құндылықтарды талқылауға үйретеді.

Жобалық тапсырмалар: ЖИ көмегімен оқушылар «Ұлттық салт-дәстүрлерді сақтау» немесе «Тарихи тұлғалар мен олардың өнегесі» тақырыбында топтық жобалар орындайды. Жобалар нәтижесінде топтық ынтымақтастық, жауапкершілік және шығармашылық қабілет дамиды.

Мәдени-рухани сабақтар: Онлайн платформалар арқылы ата-аналарды тарту, мысалы, «Отбасы құндылықтары» вебинарлары ұйымдастырылады, мұнда отбасы мен мектеп арасындағы тәрбие байланысы нығаяды.

Волонтерлік іс-шаралар: ЖИ арқылы ұйымдастырылған «Қазақ мәдени мұрасын сақтау» волонтерлік жобалары оқушылардың жауапкершілігі мен патриоттық сезімін дамытуға мүмкіндік береді.

Ұлттық салт-дәстүрлерді көрсету: Мерекелерді және дәстүрлі рәсімдерді виртуалды турлар арқылы өткізу. Мысалы, Наурыз мейрамы бойынша онлайн шеберлік сабақтары ұйымдастырылып, оқушылар дәстүрлі ойындар мен тағамдарды виртуалды тәжірибеде үйренеді.

Онлайн симуляциялар мен тесттер: Оқушылардың адалдық және әділдік сияқты қасиеттерін бақылау үшін ЖИ көмегімен «Мектептегі қиын жағдайларды шешу» симуляциялары өткізіледі.

Мұғалімнің рөлі:

Мұғалім технологияны тек құрал ретінде емес, тәрбие ресурсы ретінде қолдануы қажет. Ғылыми тұрғыдан қарағанда, мұғалімнің рөлі оқушылардың адамгершілік және ұлттық құндылықтарын дамытуда шешуші болып табылады. Зерттеулер көрсеткендей, жасанды интеллект платформаларының тиімділігі тек олардың техникалық мүмкіндіктерінде ғана емес, оны педагогикалық әдістемелермен үйлестіргенде жоғары болады.

Мұғалімнің негізгі әрекеттері:

Мұғалімнің жасанды интеллект (ЖИ) құралдарын пайдалану арқылы ұйымдастыратын оқу-тәрбие үдерісі қазіргі білім беру жүйесінің инновациялық бағыты ретінде қарастырылады. ЖИ негізінде құрылған тарихи немесе әдеби кейстерді талдау оқушылардың когнитивтік және тұлғалық дамуына кешенді әсер етеді. Мұндай кейстер оқушыларды тек ақпаратты қабылдаушы емес, белсенді талдаушы, шешім қабылдаушы субъект ретінде қалыптастырады. Мысалы, «Тарихи тұлғаның таңдауы» тақырыбында ұсынылған виртуалды кейстерді талдау барысында оқушылар белгілі бір тарихи кезеңдегі тұлғаның шешім қабылдау жағдайын модельдейді, баламалы шешімдерді қарастырады, олардың салдарын болжайды және әр шешімді этикалық категориялар – адалдық, әділдік, жауапкершілік тұрғысынан негіздейді. Бұл үдеріс оқушылардың сыни ойлау қабілетін, моральдық пайымдауын және құндылықтық бағдарларын дамытады.

ЖИ технологиялары негізінде ұйымдастырылатын онлайн жобалық тапсырмалар мен симуляциялық орта оқушылардың оқу әрекетін объективті бағалауға мүмкіндік береді. Мұғалім әр оқушының жауапкершілігін, топтық өзара әрекеттесуін, шешім қабылдау стратегияларын, сондай-ақ эмоционалдық және әлеуметтік реакцияларын ғылыми тұрғыдан

талдай алады. Жиналған деректер оқу үдерісіне деректерге негізделген тәсілді енгізуге мүмкіндік береді және оқушылардың тұлғалық және әлеуметтік құзыреттіліктерінің қалыптасу динамикасын айқындайды.

ЖИ құралдарын қолданудың тағы бір маңызды бағыты – ұлттық мәдениет пен дәстүрлерді білім беру мазмұнына интеграциялау. Виртуалды турлар, интерактивті әдеби кейстер және онлайн форматтағы ұлттық мерекелер оқушылардың мәдени-танымдық көкжиегін кеңейтеді. Мысалы, тарихи-мәдени орындарға виртуалды саяхат жасау немесе ұлттық әдеби шығармалар негізінде кейстік тапсырмалар орындау арқылы оқушылар ұлттық құндылықтарды тереңірек түсінеді және оларды заманауи контексте қайта пайымдайды. Бұл үдеріс олардың патриоттық сана-сезімін, ұлттық бірегейлігін және мәдени құндылықтарға деген құрметін қалыптастырады.

Мұғалімнің негізгі рөлі – ЖИ құралдарын тек техникалық ресурс ретінде емес, тәрбиелік және дамытушы құрал ретінде тиімді пайдалану болып табылады. Ол оқушыларды өз ойын еркін жеткізуге, дәлелдеуге, сыни тұрғыдан бағалауға және саналы шешім қабылдауға бағыттайды. ЖИ арқылы ұсынылатын жағдайлық тапсырмалар мен модельдер оқушыларды нақты өмірлік немесе тарихи контекстерде әрекет етуге үйретеді, бұл олардың әлеуметтік бейімделуін күшейтеді.

ЖИ құралдарын тәрбие үдерісінде әдістемелік және этикалық тұрғыдан үйлестіру ерекше маңызға ие. Технологияны мақсатты және педагогикалық тұрғыдан негіздеп қолдану, ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтардың үйлесімін қамтамасыз ету, оқушы деректерінің қауіпсіздігі мен этикалық нормаларды сақтау – осы бағыттағы негізгі қағидалар болып табылады. Осындай кешенді тәсіл нәтижесінде оқушылардың адамгершілік, патриоттық және азаматтық қасиеттері тиімді қалыптасады. Бұл қазіргі мектеп тәжірибесінде «адал азамат» моделін қалыптастырудың маңызды алғышарты болып саналады.

Д.Байбосынов атындағы №13 мектеп-гимназиясының тәжірибесі көрсеткендей, ЖИ платформалары арқылы ұйымдастырылған интерактивті кейстер, виртуалды турлар, симуляциялар және жобалық тапсырмалар оқушылардың жан-жақты дамуына оң әсер етеді. Бұл тәжірибе олардың сыни ойлау қабілетін, шешім қабылдау дағдыларын, әлеуметтік жауапкершілік деңгейін арттырады, сондай-ақ мәдени-рухани құндылықтарға қызығушылығын күшейтеді. Мұғалімдердің кәсіби рөлі осы процессте трансформацияланып, олар тек білім беруші ғана емес, фасилитатор, модератор және тәрбие үдерісінің стратегиялық ұйымдастырушысы ретінде көрінеді. Мұғалімдер ЖИ құралдарын пайдалана отырып, оқу мен тәрбиені кіріктіре ұйымдастырады және оқушылардың жеке даму траекториясын ескереді.

Жасанды интеллект технологиялары мен ұлттық тәрбие құндылықтарының үйлесімді интеграциясы білім беру үдерісін сапалы жаңа деңгейге көтереді. Бұл бағыт оқушылардың тұлғалық және кәсіби дамуын қамтамасыз етеді, қоғамдағы адалдық, әділдік және жауапкершілік мәдениетін нығайтады, шығармашылық және интеллектуалдық әлеуеттің дамуына ықпал етеді. Аталған үдеріс мектеп, отбасы және қоғам арасындағы тығыз өзара әрекеттестікті талап етеді. Осылайша, цифрлық дәуір жағдайында тәрбие беру жүйесін жаңғырту – қазіргі білім беру саясатының басым бағыттарының бірі болып табылады..

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қасымжанов Ә. Рухани құндылықтар философиясы. Алматы: Ғылым баспасы. 1998.
2. Абай Құнанбайұлы. Қара сөздер. Алматы: Жазушы баспасы. 2002.
3. Сұлтанов Ж. Мектептегі адамгершілік тәрбие жүйесі. Алматы: Қазақ университеті баспасы. 2015.
4. Мұқашев Е. Ұлттық құндылықтар және жас ұрпақ тәрбиесі. Астана: Елбасы баспасы. 2018.
5. Өтепбергенова А. Білім беру процесінде цифрлық технологияларды қолдану. Алматы: Рауан баспасы. 2020.
6. Әбдімәлік С. Қазіргі мектепте адамгершілік тәрбиенің педагогикалық негіздері. Шымкент: Оңтүстік Қазақстан баспасы. 2019.

ӘОЖ 376.1-056.264:159.93

АУТИЗМ КЕЗІНДЕГІ СЕНСОРЛЫҚ ӘЛЕМ: БАЛА ДҮНИЕНІ ҚАЛАЙ ҚАБЫЛДАЙДЫ?

Хубай Асем

6B01901 - Логопедия білім бағдарламасының III курс 301/1 топтың студенті,
Х. Досмұхамедов атындағы Атырау унверситеті, Атырау қ., Қазастан
Ғылыми жетекші, сеньор-лектор, магистр - Бекжанова Ж.С.

Аңдатпа. Аутизм – бұл нейроразвитияның ерекше түрі, ол балалардың сезімталдықтарын және қоршаған ортаға деген қабылдауын айтарлықтай өзгертеді. Аутизммен ауыратын балалар үшін сенсорлық әлем күрделі және ерекше. Олар дыбыстарды, жарықтарды, иістерді және тактильді сезімдерді өзгеше қабылдайды, бұл олардың күнделікті өмірінде қиындықтар туғызады. Бұл мақалада аутизм кезіндегі сенсорлық қабылдау ерекшеліктері, балалардың әлемді қалай сезінетіні және олардың жеке тәжірибелері қарастырылады. Аутизм спектріндегі балалардың сезімталдықтары, олардың эмоциялық реакциялары мен әлеуметтік өзара әрекеттесулері зерттеледі. Ата-аналар мен тәрбиешілерге балалардың сенсорлық қажеттіліктерін түсіну және оларға қолдау көрсету үшін практикалық кеңестер беріледі. Мақала оқырмандарға аутизммен ауыратын балалардың ерекше көзқарасын түсінуге және олардың дамуындағы маңызды аспектілерді бағалауға мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: аутизм, сенсорлық қабылдау, балалар, эмоциялар, әлеуметтік өзара әрекеттесу.

Аутизм – ерте балалық шақта көрінетін және бала өмірінің көптеген аспектілеріне әсер ететін күрделі нейродаму бұзылысы. Аутизммен ауыратын балаларды құрдастарынан ерекшелендіретін негізгі аспектілердің бірі – олардың айналасындағы әлемді қабылдауының ерекше тәсілі. Аутизмнің сенсорлық әлемі көбінесе бұрмаланған, бұл қарым-қатынаста, оқуда және қоршаған ортамен өзара әрекеттесуде әртүрлі қиындықтарға әкеледі. Аутизммен ауыратын балалардың сенсорлық өңдеу ерекшеліктерін түсіну – бұл балаларға қоғамда бейімделуге және өркендеуге көмектесетін тиімді қолдау және оқыту әдістерін әзірлеудегі маңызды қадам [1, 30 б].

Аутизммен ауыратын балалардағы сенсорлық бұзылулар әртүрлі жолдармен көрінуі мүмкін: кейбір балалар белгілі бір дыбыстарға, текстураларға немесе иістерге аса сезімтал болуы мүмкін, ал басқалары гипосезімталдық танытып, күшті тітіркендіргіштерге жауап бере алмауы мүмкін. Бұл сенсорлық айырмашылықтар баланың мінез-құлқына, оқу қабілетіне және басқалармен өзара әрекеттесу қабілетіне айтарлықтай әсер етуі мүмкін. Мысалы, қатты дыбыстардан ыңғайсыздық сезінетін бала қоғамдық орындардан аулақ болуы немесе басқалар үшін әдеттегі жағдайларда қатты күйзеліске ұшырауы мүмкін. Бұл оқшаулануға және әлеуметтенудегі қиындықтарға әкелуі мүмкін, бұл өз кезегінде аутизммен байланысты мәселелерді ушықтырады.

Аутизммен ауыратын балалар әлемді нейротиптік құрдастарынан басқаша қабылдайды. Бұл олардың сенсорлық өңдеу ерекшеліктеріне байланысты, олар жалпы қабылданған нормадан айтарлықтай ерекшеленуі мүмкін. Аутизммен ауыратын балалардағы сенсорлық айырмашылықтарға әртүрлі тітіркендіргіштерге жоғары сезімталдық және гипосезімталдық жатады, бұл қоршаған ортамен өзара әрекеттесудің бірегей тәжірибесін тудырады. Бұл балалар көбінесе әлемді сенсорлық өңдеудің бұзылыстарымен қабылдайды, бұл қарым-қатынаста, әлеуметтік өзара әрекеттесуде және таныс өмір сүру жағдайларына бейімделуде қиындықтарға әкелуі мүмкін. Аутизммен ауыратын балалардың әлемді қалай

қабылдайтынының негізгі сипаттамаларының бірі - олардың сенсорлық тітіркендіргіштерге реакциясы. Жоғары сезімталдық баланың басқалар үшін қалыпты дыбыстардан ыңғайсыздықты немесе тіпті ауырсынуды сезінуінде көрінуі мүмкін. Мысалы, шаңсорғыш немесе көпшіліктің шуы сияқты қатты дыбыстар аутизммен ауыратын балада қатты стресс тудыруы мүмкін, бұл мұндай жағдайлардан немесе агрессивті реакциялардан аулақ болуға әкеледі. Сонымен қатар, гипосезімталдық баланың басқалар үшін маңызды сигнал болып табылатын белгілі бір дыбыстарға, жарықтарға немесе тіпті физикалық сезімдерге жауап бермеуінде көрінуі мүмкін. Бұл олардың басқалармен қарым-қатынас жасау және өзара әрекеттесу қабілетіне кедергі келтіруі мүмкін, себебі олар шақырылған кезде байқамауы немесе қауіпті жағдайларға жауап бермеуі мүмкін. Аутизммен ауыратын балалардағы сенсорлық айырмашылықтар тактильді сезімдерді қабылдауға да әсер етуі мүмкін. Кейбір балалар жанасудан ыңғайсыздық сезінуі мүмкін, физикалық жанасудан аулақ болуды жөн көреді, ал басқалары қосымша ынталандыру үшін заттарды немесе адамдарды құшақтау сияқты сенсорлық тәжірибелерді іздеуі мүмкін. Бұл баланың киім немесе беттердің белгілі бір текстураларына шамадан тыс реакция жасауына, күнделікті өмірде, мысалы, киім таңдауда немесе ойнауда қосымша қиындықтар тудыруына әкелуі мүмкін [2, 112 б].

Аутизммен ауыратын балалардың көру қабілеті де ерекше болуы мүмкін. Кейбір балалар ашық түстерге немесе жарыққа өте сезімтал болуы мүмкін, бұл ыңғайсыздықты немесе тіпті үрей тудыруы мүмкін. Басқалары көру тітіркендіргіштеріне онша сезімтал болмауы және қоршаған ортадағы маңызды бөлшектерді байқамауы мүмкін. Бұл олардың қауіп туралы ескерту белгілерін елемейтін немесе досына көмек қажет болған кезде байқамауына әкелуі мүмкін. Көру тітіркендіргіштігі баланың жеке ерекшеліктеріне байланысты ләззат көзі де, стресстің себебі де болуы мүмкін.

Иістер мен дәмдер де аутизммен ауыратын балалардың сенсорлық қабылдауында маңызды рөл атқарады. Кейбір балалар белгілі бір иістерге аса сезімтал болуы мүмкін, бұл жиірікенішті немесе тіпті физикалық реакцияны тудыруы мүмкін. Мысалы, олар белгілі бір тағамдардан немесе ас үй немесе базар сияқты күшті иістері бар жерлерден аулақ болуы мүмкін. Сонымен қатар, басқа балалар гипосезімталдық танытуы мүмкін, нәтижесінде олар жағымсыз иістерді байқамайды немесе басқалар жеуге жарамсыз немесе тіпті қауіпті деп санайтын тағамдарды жейді. Бұл сипаттамалар тамақтану мен тағам таңдауды айтарлықтай қиындатады, сондай-ақ әлеуметтік өзара әрекеттесуге әсер етеді, себебі балалар бірлескен тамақтанудан немесе іс-шаралардан аулақ болуы мүмкін. Аутизммен ауыратын балалардағы сенсорлық айырмашылықтар әмбебап емес және баладан балаға өзгеруі мүмкін екенін атап өту маңызды. Әрбір бала ерекше, және олардың әлемді қабылдауы генетикалық, биологиялық және әлеуметтік факторларды қоса алғанда, әртүрлі факторларға байланысты қалыптасады. Сондықтан, аутизммен ауыратын балалармен жұмыс істеген кезде, олардың дамуы үшін жайлы және қауіпсіз орта жасау үшін олардың жеке қажеттіліктері мен ерекшеліктерін ескеру маңызды. Сенсорлық айырмашылықтар аутизммен ауыратын балалардың эмоционалдық жағдайына да әсер етуі мүмкін. Мысалы, сенсорлық тітіркендіргіштерге күшті реакция баланың мазасыздануына немесе күйзеліске ұшырауына әкелуі мүмкін, бұл өз кезегінде агрессивті немесе аулақ жүріс-тұрысқа әкелуі мүмкін. Балалар не болып жатқанын әрқашан түсінбеуі мүмкін және өз сезімдерін жеткілікті түрде білдіре алмауы мүмкін, бұл олардың басқалармен өзара әрекеттесуін одан сайын қиындатады. Аутизммен ауыратын балалардың әлемді қалай қабылдайтынының осы аспектілерін түсіну ата-аналарға, мұғалімдерге және мамандарға олардың ерекше қажеттіліктерін қанағаттандыратын тиімді қолдау және оқыту стратегияларын әзірлеуге көмектеседі.

Аутизммен ауыратын балалар үшін қоршаған ортамен өзара әрекеттесу тек қабылдау процесі ғана емес, сонымен қатар оған бейімделу жолдарын табу болып табылады. Аутизммен ауыратын көптеген балалар күнделікті өмірде және болжамдылықта жайлылық табады, бұл оларға сенсорлық шамадан тыс жүктемемен күресуге көмектеседі. Қауіпсіз және болжамды орта жасау бұл балалардың өмір сүру сапасын айтарлықтай жақсартып алады, бұл оларға қоршаған ортада өздерін жайлы және сенімді сезінуге мүмкіндік береді. Бұған баланың

келесіде не болып жатқанын түсінуіне көмектесу үшін визуалды кестелерді пайдалану, сондай-ақ демалып, күш жинай алатын тыныш аймақтарды жасау кіруі мүмкін. Әлеуметтік өзара әрекеттесу сенсорлық айырмашылықтарға байланысты айтарлықтай бұзылуы мүмкін. Аутизммен ауыратын балалар бет-әлпеті мен қимылдары сияқты вербалды емес сигналдарды оқуда қиындықтарға тап болуы мүмкін, бұл олардың басқалармен қарым-қатынас жасауын қиындатады. Сонымен қатар, олардың сенсорлық тітіркендіргіштерге сезімталдығы жақын қарым-қатынасқа кедергі келтіруі мүмкін, себебі олар физикалық байланыстан аулақ болуы немесе басқалардың олармен байланысуға тырысқанын түсінбеуі мүмкін. Бұл оқшаулану мен жалғыздыққа әкелуі мүмкін, бұл өз кезегінде олардың эмоционалдық мәселелерін ушықтырады [3,24 б]

Аутизммен ауыратын балалармен жұмыс істеудің маңызды аспектісі - олардың сенсорлық интеграциясын дамыту, бұл оларға сенсорлық өңдеу дағдыларын үйретуді қамтиды. Бұл балаларға әртүрлі сенсорлық тітіркендіргіштермен күресуді үйренуге көмектесетін сенсомоторлық ойындар сияқты әртүрлі әдістер мен тәсілдерді қамтуы мүмкін. Сенсорлық тітіркендіргіштерге өз реакцияларын түсіну және басқару баланың өмір сүру сапасын және айналасындағы әлеммен өзара әрекеттесу қабілетін айтарлықтай жақсарты алады. Ароматерапия, музыкалық терапия немесе арт-терапия сияқты әртүрлі терапиялық тәсілдер аутизммен ауыратын балаларға сенсорлық айырмашылықтарын жақсы түсінуге және басқаруға көмектеседі. Бұл әдістер шығармашылық пен өзін-өзі көрсетуді дамытады, сондай-ақ балаларға сенсорлық шамадан тыс жүктемемен күресуді үйренуге көмектеседі, бұл олардың дамуы үшін жайлы орта жасайды. Қорытындылай келе, аутизммен ауыратын балалардағы әлемді қабылдау көптеген факторларға байланысты күрделі және көп қырлы процесс. Әртүрлі тітіркендіргіштерге жоғары сезімталдық және гипосезімталдық сияқты сенсорлық айырмашылықтар бұл процесте маңызды рөл атқарады және балалардың мінез-құлқына, эмоционалды жағдайына және әлеуметтік өзара әрекеттесуіне айтарлықтай әсер етуі мүмкін. Бұл сипаттамаларды түсіну және оқыту мен қолдауға жеке тәсілдерді әзірлеу аутизммен ауыратын балаларға айналасындағы әлемге жақсы бейімделуге және өмір сүру сапасын жақсартуға көмектеседі.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Андриевская О.А. Психологиялық, мінез-құлықтық және сөйлеу бұзылыстары бар ерте және мектеп жасына дейінгі балалармен жұмыс істеудегі психокоррекциялық әдіс ретіндегі сенсорлық интеграция // Таврия психиатрия журналы. - 2015. - 19-том. - № 4 (73). - Б. 30-34.
2. Богдашина О. Аутизм: анықтамасы және диагностикасы // Донецк: Лебедь. – 2020. – Т. 112.
3. Богдашина О.Б. Аутизмдегі сенсорлық қабылдаудың ерекшеліктері: мәселеге кіріспе // Сібір арнайы білім беру бюллетені. – 2020. – Т. 6. – № 2. – Б. 1-24.

ТАРИХИ ДЕРЕКТЕРДІ ЖИ КӨМЕГІМЕН ТАЛДАУ: ОҚУШЫЛАРДЫҢ АҚПАРАТТЫҚ ҚҰЗІРЕТТІЛІГІН АРТТЫРУДАҒЫ АКАДЕМИЯЛЫҚ АДАЛДЫҚ МӘСЕЛЕСІ

Шакабаев Айдын Алтынбекұлы

shakabayevaidyn@gmail.com

7M01601 – «Тарих» білім беру бағдарламасының 1 курс магистранты,
Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе қ, Қазақстан
Республикасы

Ғылыми жетекшісі, т.ғ.к., доцент - Еспенбетова А.М.

Аңдатпа. Мақалада жасанды интеллект (ЖИ) құралдарын тарихи деректерді, соның ішінде архив материалдарын талдауда қолдану арқылы оқушылардың ақпараттық құзіреттілігін арттыру жолдары қарастырылады. Қазақстандық білім беру кеңістігіндегі тарихи білім беруді дамыту процесінде генеративті жасанды интеллектіні пайдаланудың тиімділігі мен туындайтын тәуекелдері талданады. Басты назар оқу үдерісіндегі академиялық адалдық қағидаттарын сақтау, оқушылардың сыни ойлауын дамыту және тарихи дереккөздермен жұмыс істеу мәдениетін қалыптастыру мәселелеріне аударылады.

Тірек сөздер: тарихи білім беру, жасанды интеллект, ақпараттық құзіреттілік, академиялық адалдық, архивтік деректер, сыни ойлау, тарихи таным, интернет-ресурстар, дипломатия тарихы.

Қазіргі қоғамның жаһандық цифрландыру жағдайындағы дамуы білім беру жүйесінің, оның ішінде тарих пәнін оқытудың парадигмалық негіздерін түбегейлі қайта қарауды талап етіп отыр. Тарихи білім беру дәстүрлі түрде фактілерді, даталарды және оқиғаларды жаттауға негізделген репродуктивті модельден біртіндеп бас тартып, зерттеушілік, аналитикалық және сыни ойлау дағдыларын қалыптастыруға бағытталған конструктивистік модельге көшуде. Бұл трансформация процесінде сандық технологиялардың, соның ішінде интернет-ресурстар мен жасанды интеллект құралдарының рөлі ерекше маңызға ие. Қазақстан Республикасында білім беруде жасанды интеллектіні қолданудың ұлттық стандарты бекітіліп, цифрлық экожүйені дамытудың стратегиялық бағыттары айқындалған тұста, мектеп пен жоғары оқу орындарындағы тарих сабақтарында бұл технологияларды интеграциялау ғылыми-педагогикалық қажеттілікке айналды. Тарих пәнін оқыту барысында генеративті модельдер оқушыларға ауқымды тарихи деректермен, архивтік құжаттардың цифрлық көшірмелерімен және күрделі ғылыми еңбектермен жедел жұмыс істеуге мүмкіндік беретін маңызды танымдық тетік қызметін атқарады. Алайда, ақпаратқа қолжетімділіктің бұрын-соңды болмаған деңгейде артуы оқушылардың ақпараттық құзіреттілігін жаңа сапалық деңгейге көтеруді талап етеді. Ақпараттық құзіреттілік бүгінгі таңда тек ғаламтордан қажетті деректерді механикалық түрде табумен немесе көшіріп алумен шектелмейді; ол ең алдымен тарихи материалдардың шынайылығын верификациялау, оларды сыни тұрғыдан бағалау, түрлі дереккөздеріндегі қайшылықты мәліметтерді талдау және өзіндік тарихи синтез жасау қабілетін білдіреді.

Осы тұста оқу үдерісіндегі басты мәселе ретінде академиялық адалдық алдыңғы қатарға шығады. Технологиялардың дамуы жағдайында туындайтын басты сын-қатер – ЖИ құралдарын тарихи зерттеулерді оңтайландыру үшін емес, керісінше, плагиат жасау, басқаның зияткерлік еңбегін иемдену немесе «ақылды көшіру» (smart cheating) мақсатында пайдалану қаупі. Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының іргелі ғылыми зерттеулерінде атап өтілгендей, генеративті нейрожелілердің кеңінен таралуы жағдайында оқу үдерісінде ЖИ-ді дұрыс, этикалық және ғылыми негізде пайдаланудың дидактикалық шарттарын анықтау кезек күттірмейтін міндет болып табылады. Оқушының бірнеше секунд ішінде кез

келген тарихи тақырыпқа көлемді эссе немесе жоба жаздырып алу мүмкіндігі тарихи ойлаудың деградациясына, ізденімпаздық қабілеттің төмендеуі ықтимал. Сондықтан, бұл зерттеу жұмысының басты мақсаты – тарихи деректерді интернет-ресурстар мен жасанды интеллект көмегімен талдау арқылы оқушылардың ақпараттық құзіреттілігін арттырудың әдіснамалық негіздерін жасау және осы процесте академиялық адалдық қағидаттарын сақтаудың педагогикалық механизмдерін негіздеу болып табылады. Зерттеу міндеттері қатарына тарихи білім берудегі ақпараттық құзіреттілік ұғымының теориялық-эпистемологиялық мәнін ашу, ЖИ қолдану жағдайындағы академиялық этика мәселелерін талдау және нақты тарихи құжаттар негізінде цифрлық құралдарды тиімді үйлестірудің дидактикалық моделін ұсыну кіреді.

Тарихи таным процесіндегі ақпараттық құзіреттілік пен академиялық адалдық мәселесі отандық және шетелдік педагогика, тарихнама және информатика ғылымдарының қиылысындағы кешенді пәнаралық феномен ретінде қарастырылады. Зерттеудің әдіснамалық негізін ақпараттық қоғамдағы білім беру парадигмалары, жүйелілік-әрекеттік тәсіл, сондай-ақ тарих ғылымындағы сыншыл реализм тұжырымдамалары құрайды. Отандық педагогика ғылымында оқушылардың ақпараттық-танымдық құзіреттілігін интернет-ресурстар арқылы қалыптастыру мәселелері Б.Р. Оспанованың, И. Олжаевтың еңбектерінде кеңінен көрініс тапқан [2, 7]. Бұл авторлар интернет-кеңістіктің білім беру әлеуетін жоғары бағалай отырып, оқушылардың ақпаратты іздеу, іріктеу және өңдеу дағдыларының маңыздылығын негіздейді. Алайда, бұл зерттеулердің басым көпшілігі жасанды интеллектінің генеративті мүмкіндіктері толыққанды іске қосылғанға дейінгі кезеңде жазылғандықтан, нейрожелілермен өзара әрекеттесудің когнитивтік және этикалық аспектілерін толық қамтымайды. Өз кезегінде, жасанды интеллект дәуіріндегі білім беру процесін трансформациялау, соның ішінде студенттер мен оқушылардың академиялық адалдығын сақтау мәселелері Б.Е. Қойшыбайдың, Н. Абыканованың және Д. Мусралинованың соңғы жылдардағы ғылыми мақалаларында көтерілген [1, 3, 4]. Аталмыш ғалымдар ЖИ-ді оқыту процесінен оқшаулаудың мүмкін еместігін, керісінше, оны оқу іс-әрекетінің заңды бір бөлігі ретінде танып, бағалау критерийлерін өзгерту қажеттігін алға тартады.

Тарих ғылымының өзіндік ерекшелігі – оның деректанулық базасында жатыр. Қ.М. Атабаевтың Қазақстан тарихының деректануына арналған іргелі еңбектерінде көрсетілгендей, кез келген тарихи құжат немесе архивтық материал автордың субъективті көзқарасынан, заманның идеологиялық қысымынан тұрады [5]. Демек, тарихи дереккөзді оқу – жай ғана ақпарат алу емес, ол мәтіннің ішкі астарын, тарихи контекстін және субтекстін түсінуге бағытталған күрделі герменевтикалық процесс. Цифрлық дәуірдегі тарихи зерттеулердің ерекшеліктерін сараптаған С. Кенжеғалиева мен А. Төлеуова электрондық базалар мен жасанды интеллект көмегімен тарихи процестерді модельдеудің артықшылықтарын негіздейді [6]. Сонымен қатар, халықаралық тәжірибеде Халықаралық білім берудегі технологиялар қоғамының (ISTE) тарих сабақтарында ЖИ-ді қолдану жөніндегі нұсқаулықтары, Х. Кромптон және Д. Берк сияқты зерттеушілердің жоғары білім берудегі жасанды интеллектінің жай-күйіне жасаған мета-талдаулары бұл технологияның дидактикалық әлеуетін ашуға үлкен үлес қосты [9]. Осы әдебиеттерді кешенді талдау негізінде қазіргі тарихи білім беруде интернет-ресурстар мен ЖИ-ді үйлестіре қолданудың нақты дидактикалық алгоритмдері мен академиялық этика нормалары әлі де жеткілікті деңгейде жүйеленбегені, әсіресе Қазақстандық мектеп тәжірибесіне бейімделмегені анықталды. Бұл олқылықты толтыру үшін оқушылардың ақпараттық құзіреттілігін жаңа технологиялық жағдайда теориялық тұрғыдан қайта зерделеу қажет.

Ақпараттық құзіреттілік теориясының тарихи өлшемі таным субъектісінің (оқушының) өткен шақ туралы ақпараттық массивпен өзара әрекеттесу қабілетіне негізделеді. Бүгінгі күні оқушыларға күрделі тарихи процестерді, мәселен, Қазақстан Республикасының көпвекторлы сыртқы саясатының қалыптасу тарихын немесе дипломатия тарихын түсіндіру үшін тек дәстүрлі оқулықтардағы дайын тұжырымдармен шектелу жеткіліксіз. Оқушылар мемлекетаралық қатынастарға, халықаралық келісімшарттарға қатысты архивтық

құжаттарды, ресми ноталарды, саяси қайраткерлердің мемуарларын мемлекеттік ашық архивтардың («e-history.kz») электронды базасынан тауып, оларды талдау арқылы өздігінен тарихи реконструкция жасауды үйренуі тиіс. Бұл бағытта ЖИ технологиялары, атап айтқанда үлкен тілдік модельдер (LLM), күрделі дипломатиялық мәтіндерге контент-талдау жасауға, ескірген терминдер мен ұғымдардың (архаизмдердің) мағынасын транслитерациялауға, ауқымды статистикалық мәліметтерді жүйелеуге және әртүрлі тарихи кезеңдер арасындағы себеп-салдарлық байланыстарды анықтауға көмектесетін қуатты талдамалық құрал ретінде қызмет етеді. Белсенді оқыту әдістерін дамыту аясында ЖИ-ді абсолютті ақиқат көзі емес, оқушының зияткерлік көмекшісі, зерттеу гипотезаларын тексеретін талдау құралы ретінде ғана пайдалану маңызды. Осы ұстаным оқушыларды дайын жауапты көшіре салудан сақтап, өз бетімен терең ізденіс жүргізуге ынталандырады және ақпараттық құзіреттіліктің жоғары деңгейінің қалыптасуына тікелей ықпал етеді.

Тарихи контекстте ақпараттық құзіреттілікті қалыптастыру бірнеше өзара байланысты, бірақ сатылы түрде күрделенетін танымдық кезеңдерден тұрады. Осы орайда күрделі тарихи процестерді, мәселен, Қазақстан Республикасының көпвекторлы сыртқы саясатының қалыптасу тарихын немесе халықаралық дипломатия тарихын зерттеу барысында оқушылар орасан зор ақпараттық массивпен бетпе-бет келеді. Бірінші кезеңде оқушылар нақты тарихи кезеңге қатысты валидті деректерді түрлі интернет-ресурстардан, соның ішінде мемлекеттік архивтардың электронды базаларынан мақсатты түрде іздестіріп, сұрыптай білуі қажет. Екінші, неғұрлым күрделі кезең – табылған тарихи құжаттарды (дипломатиялық ноталарды, халықаралық келісімшарттарды, ресми хаттарды) өңдеу процесіне жасанды интеллектіні тарту. Бұл ретте жасанды интеллектінің тарихи «галлюцинациялар» (яғни, генеративті нейрожелілердің ойдан шығарылған, бірақ ғылыми шындыққа жанасатындай етіп өте сауатты құрылған жалған тарихи фактілерді немесе даталарды ұсынуы) мәселесі ерекше назар аударуды қажет етеді. Оқушы нейрожелі генерациялаған ақпаратты дайын ақиқат ретінде қабылдамай, оны бастапқы архивтық құжаттармен, сондай-ақ дәстүрлі тарихнамалық еңбектермен салыстыру арқылы қатаң кросс-тексеруден (cross-checking) өткізуі шарт. Үшінші кезеңде осы жүргізілген талдаулардың нәтижесінде оқушы өздігінен тарихи синтез жасап, табылған мәліметтерді академиялық талаптарға сай рәсімдей отырып, ғылыми аппаратты сақтап ұсыну дағдысын толықтай меңгереді. Ақпараттық құзіреттіліктің бұл деңгейіне жету үшін оқушы тек технологиялық құралдарды қолдана білуі ғана емес, сонымен қатар тарихи дереккөздердің табиғатын, олардың субъективтілігін және тарихи процестердің көпөлшемділігін терең түсінуі қажет.

Академиялық адалдық мәселесіне келсек, бұл концепцияны сақтау тек плагиатқа қарсы бақылау немесе қатаң тыйым салу шараларымен шектелмеуі тиіс. Цифрлық технологиялардың қарыштап дамуы жағдайында академиялық адалдық студенттің немесе оқушының ішкі құндылықтық бағдарына, оның ғылыми этикасы мен зияткерлік жауапкершілігіне айналуы қажет. Қазақстанның Академиялық адалдық лигасы ұсынған ережелерді және отандық жоғары оқу орындарының (мысалы, Ақтөбе өңіріндегі Қ. Жұбанов атындағы университеттің) озық тәжірибесін негізге ала отырып, жасанды интеллектіні оқу және зерттеу тәжірибелеріне енгізуге толықтай рұқсат етілетінін, бірақ оның міндетті түрде ашық көрсетілуі тиіс екендігін атап өткен жөн. Егер оқушы өз эссесінде немесе ғылыми жобасында Қазақстанның сыртқы саясатындағы дипломатиялық ұстанымдарды талдау үшін ЖИ-ді қолданса, ол нейрожеліге қандай промпттар (сұранымдар) бергенін және алынған мәліметтерді қалай тексергенін жұмыстың әдіснамалық бөлімінде немесе арнайы декларацияда ашық жазуы керек. Бұл тәжірибе плагиат пен «ақылды көшірудің» аражігін ажыратып, оқушыларды басқаның (тіпті ол машина болса да) еңбегін иемденбеуге үйретеді. Сонымен қатар, психологиялық тұрғыдан алғанда, мұндай ашықтық оқушының өзіне деген сенімділігін арттырады, себебі ол ЖИ-дің көлеңкесінде қалмай, оны басқара білетін, оның қателерін тауып, түзете алатын толыққанды зерттеуші ретінде өз позициясын бекітеді.

Дидактикалық тұрғыдан алғанда, генеративті жасанды интеллект дәстүрлі реферат немесе стандартты эссе жазу сияқты тапсырмалардың танымдық құндылығын іс жүзінде

жойды деп айтуға болады. Сондықтан тарих пәнінің мұғалімдері оқушылардың сыни ойлауын дамыту үшін тапсырмалардың дизайнын түбегейлі қайта құруы қажет [4]. Академиялық адалдықты сақтай отырып, ақпараттық құзіреттілікті арттыру үшін тапсырмаларды барынша локализациялау және күрделендіру ұсынылады. Мәселен, «Қазақстанның көпвекторлы саясаты» деген жалпылама тақырыптың орнына, оқушыларға 1990-шы жылдардағы нақты бір халықаралық келісімшарттың мәтінін интернет-ресурстардан тауып, оның баптарына ЖИ көмегімен контент-талдау жасау және сол кезеңдегі күрделі геосаяси жағдаймен байланыстыра отырып, тәуелсіз тарихи баға беру тапсырылуы мүмкін [8]. ЖИ мұндай өте тар көлемді, спецификалық тақырыптарда толыққанды, терең аналитикалық ғылыми мәтін жаза алмайды, ол тек жалпылама фразалармен шектеледі. Бұл жағдай оқушыны ЖИ-дің берген үстірт жауабын қанағат тұтпай, шынайы ғылыми ізденіске, монографиялар мен арнайы тарихи зерттеулерге жүгінуге мәжбүрлейді.

Осылайша, білім беру процесіне интернет-ресурстар мен ЖИ құралдарын енгізу оқытушыдан үлкен шеберлікті және жаңаша педагогикалық тәсілдерді талап етеді. Оқушының дайын жұмысын ғана бағалау тәжірибесінен бас тартып, оның зерттеу барысына, ақпаратты іздеу стратегиясына және нейрожелілермен диалог құру логикасына (промпт-инжинирингке) басымдық берілуі тиіс. Педагогикалық бақылау мен бағалаудың бұл жаңа форматы ақпаратты механикалық түрде көшіріп алудың алдын алады және оқушыны шығармашылық жұмысқа тікелей тартады [3]. Ең бастысы, мұндай оқыту моделі оқушылардың бойында заманауи ақпараттық қоғамда өмір сүруге және кәсіби қызмет етуге қажетті ең басты қасиет – ақпараттық иммунитет пен сыни тұрғыдан ойлау мәдениетін қалыптастырады.

Қазақстан Республикасында орта білім беруді дамытудың алдағы жылдарға арналған тұжырымдамасына сәйкес, цифрлық трансформация жағдайында тарих пәнін оқытудың мазмұны мен әдіс-тәсілдері сапалық жаңаруды бастан кешіруде. Бұл жаңарудың өзегі – тарихты оқытуда интернет-ресурстарды пайдалану арқылы оқушылардың ақпараттық құзіреттілігін қалыптастыру процесін жүйелі түрде ұйымдастыру болып табылады. Цифрлық экожүйенің, оның ішінде жасанды интеллект платформаларының қарқынды дамуы педагогтің ақпараттық-коммуникациялық құзыреттілігіне де тікелей әсер етеді. Қазіргі заманғы мұғалім тек тарихи фактілерді трансляциялаушы функциясынан арылып, оқушыларға шексіз ақпарат мұхитында дұрыс бағдар беретін, олардың танымдық іс-әрекетін басқаратын зияткерлік тәлімгерге айналуы тиіс. Осы орайда, сабақта интернет-ресурстар мен ЖИ-ді біріктіре қолданудың тиімділігі мұғалімнің зерттеу тапсырмаларын қаншалықты сауатты әрі локальды етіп құрастыруына тікелей тәуелді екендігін баса айтқан жөн. Дәстүрлі, ауқымды тақырыптардың орнына, оқушының назарын нақты бір тарихи құбылыстың немесе өлкетану материалының кішігірім бөлшегіне аудару арқылы ғана шынайы ғылыми ізденіске қол жеткізуге болады.

Мысалы, тарих сабақтарында Қазақстанның көпвекторлы сыртқы саясатының қалыптасу кезеңдерін зерттеу барысында оқушыларға жалпылама эссе жазуды емес, нақты бір жылдағы халықаралық келісімнің мәтінін интернеттен тауып, соған талдау жасауды тапсыру қажет. Сол сияқты, жергілікті өлкетану материалдарын, мәселен, Екінші дүниежүзілік соғыс жылдарындағы Ақтөбе өңірінен шыққан жауынгерлердің майдан даласынан жазған хаттарын немесе елге оралғандағы тарихи естеліктерін электронды архивтардан іздестіріп, олардың тарихи маңызын ЖИ көмегімен құрылымдау оқушыны шынайы зерттеушілік ортаға енгізеді. Мұндай өте тар көлемді, локальды тарихи материалдармен жұмыс істеу кезінде генеративті нейрожелілер толыққанды дайын жауап бере алмайды, олар тек деректерді жүйелеуге, мәтінді лингвистикалық тұрғыдан өңдеуге және терминдерді түсіндіруге ғана көмектеседі. Бұл, өз кезегінде, плагиаттың жолын кесіп, оқушының тарихи оқиғаларға жеке эмоционалдық және аналитикалық баға беруіне, яғни сыни ойлауының тереңдеуіне тікелей ықпал етеді. Осылайша, технологиялар тарихи танымды алмастырмайды, керісінше, оның ауқымын кеңейтіп, оқушының өзіндік рефлексиясын күшейте түседі.

Жүргізілген ғылыми зерттеудің нәтижелерін қорытындылай келе, қазіргі тарихи білім беру жүйесіндегі ақпараттық құзіреттілік пен академиялық адалдық мәселесі бір-бірімен

ажырамас тұтастықта қарастырылуы тиіс деген объективті тұжырым жасауға болады. Біріншіден, интернет-ресурстар мен жасанды интеллект технологиялары тарихи деректерді, әсіресе архивтық құжаттар мен дипломатиялық материалдарды талдаудың аса қуатты инновациялық құралы болып табылады. Олар оқушылардың ақпаратты іздеу, іріктеу, кросс-тексеру арқылы сыни бағалау және синтездеу дағдыларын қалыптастыруда бұрын-соңды болмаған дидактикалық мүмкіндіктер ашады. Екіншіден, бұл цифрлық құралдарды білім беру үдерісіне енгізудегі басты әрі бұлжымас шарт – академиялық адалдық мәдениетін қатаң сақтау. ЖИ-ді дайын ғылыми өнім алу құралы ретінде емес, зерттеушінің танымдық шекарасын кеңейтетін зияткерлік көмекшісі ретінде қарастыру ғана тарихи білімнің сапасын арттыра алады. Үшіншіден, тарих пәні мұғалімдерінің оқу іс-әрекетін ұйымдастырудағы әдістемелік тәсілдері түбегейлі жаңарып, бағалау жүйесі жұмыстың соңғы нәтижесінен гөрі, зерттеу процесінің өзіне, яғни оқушының ақпаратпен қалай жұмыс істегеніне бағытталуы шарт.

Болашақта Қазақстанның тарихи білім беру жүйесі цифрлық экожүйені толығымен игерген, ақпараттық сауаттылығы жоғары, академиялық тұрғыда адал әрі тарихи жады берік ұрпақ тәрбиелеуге басымдық беруі қажет. Тарихты оқытуда интернет-ресурстарды пайдалану арқылы оқушылардың ақпараттық құзіреттілігін қалыптастыру бағытындағы бұл іргелі ізденістер отандық тарих оқыту әдістемесін жаңа сапалық деңгейге көтереді. Бұл бағыттағы зерттеулердің перспективасы мектеп бағдарламасындағы нақты тарихи тақырыптарды, соның ішінде өлкетану мен сыртқы саясат мәселелерін ЖИ арқылы оқытудың кешенді дидактикалық үлгілерін әзірлеумен және оларды нақты педагогикалық тәжірибеге енгізумен тікелей байланысты. Осылайша, жаңа технологиялар мен тарих ғылымының үйлесімі болашақ қоғамның зияткерлік әлеуетін арттырудың басты кепіліне айналмақ.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қойшыбай Б.Е. Жасанды интеллект дәуіріндегі білім: оқушылардың академиялық адалдығын қалай сақтаймыз? // Astana International University. – Астана, 2024. – Б. 1-4.
2. Олжаев И. Ақпараттық құзіреттілік және білім беру кеңістігі // Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің ғылыми жинағы. – Алматы: BilimPortal, 2022. – Б. 34-39.
3. Абыканова Б., Салыкбаева Ж., Қайыржан М., Бақтыгереев А. Педагогикалық білім берудегі жасанды интеллект негізіндегі жүйелер: мүмкіндіктері мен салдары // Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университетінің Хабаршысы. – 2023. – №4 (71). – Б. 59-72.
4. Мусралинова Д. Тарих пәнін оқытуда жасанды интеллект платформаларын қолдану әдістемесі // Ғылыми-әдістемелік мақалалар жинағы. – 2024. – Б. 1-4.
5. Атабаев Қ.М. Қазақстан тарихының деректануы: Оқулық. – Алматы: Қазақ университеті, 2010. – 320 б.
6. Кенжеғалиева С., Төлеуова А. Цифрлық дәуірдегі тарихи зерттеулер: деректер базасы және жасанды интеллект // ҚазҰУ Хабаршысы. Тарих сериясы. – 2024. – №1 (112). – Б. 45-53.
7. Оспанова Б.Р. Оқушылардың ақпараттық-танымдық құзіреттілігін интернет-ресурстар арқылы қалыптастыру // Білім берудегі менеджмент. – 2023. – №4. – Б. 22-28.
8. Жұмабекова А.А. Тарих сабақтарында оқушылардың сыни ойлауын дамытудың инновациялық әдістері: оқу-әдістемелік құрал. – Нұр-Сұлтан: Ұлттық білім академиясы, 2021. – 145 б.
9. Crompton H., Burke D. Artificial intelligence in higher education: the state of the field // International Journal of Educational Technology in Higher Education. – 2023. – Vol. 20, No. 22.

ОҚУ-ТӘРБИЕ ПРОЦЕСІНДЕ ЭСТЕТИКАЛЫҚ ТӘРБИЕНІҢ ҒЫЛЫМИ-ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Шамарова Г.Ж.

lesmalika@mail.ru

7М01101-Педагогика және психология ББ II курс магистранты,
Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ., Қазақстан Республикасы
Ғылыми жетекші, п.ғ.д., профессор - Джанзакова Ш.И.

Қазіргі жаһандану жағдайында қоғамның рухани-мәдени дамуы білім беру жүйесінің негізгі басымдықтарының біріне айналып отыр. Осы тұрғыда оқушылардың тұлғалық қалыптасуында эстетикалық тәрбиенің маңызы ерекше. Эстетикалық тәрбие - жеке тұлғаның әсемдікті сезіну, қабылдау, бағалау және оны өмірде шығармашылықпен қолдану қабілеттерін дамытуға бағытталған күрделі педагогикалық үдеріс. Бұл үдерісте музыка пәні эстетикалық тәрбиенің негізгі әрі пәрменді құралдарының бірі болып табылады.

Қасым-Жомарт Тоқаев қазіргі жаһандану жағдайында қоғамның рухани-мәдени дамуы мен білім беру жүйесінің негізгі басымдықтары туралы жиі айтады. Оның Жолдауларында, сондай-ақ басқада ресми сөздерінде осы мәселелер қоғамның дамуының стратегиялық құндылықтары ретінде көрсетілген.

Президент Жолдауларында *білім беру саласында* бірнеше маңызды бағыттар көрсетілген:

Білім мен ғылымды инновациялау: жаңа технологияларды, әсіресе жасанды интеллектті, оқу-тәрбиелік үрдіске енгізу – стратегиялық міндет.

Ұлттық бағдары бар оқытушылық кадрлар: ұстаздар кәсіби деңгейін көтері және халықаралық стандарттарға сай мамандар дайындау.

Ұрпақ тәрбиесі мен рухани құндылықтар: білім беру құралдарымен бірге патриотизм, мәдениетке құрмет, адамгершілік пен құқықтық сананы дамыту маңызды.

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Білім келешегі: адал азамат, кәсіби маман» тақырыбындағы тамыз конференциясының пленарлық отырысында сөйлеген сөзінде: саналы, білімді, мідениетті ұрпақ тәрбиелеу – елдің өркениеттік көшінің алдыңғы қатарында болудың басты шарты екені, бұл – экономикалық, технологиялық жетістіктермен бірге ұлттық рухани-мәдени кодтарды сақтап, әлемдік білім кеңістігіне интеграциялануды қамтамасыз ету – деді.

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың пікірінше, қоғамның рухани-мәдени дамуы мен білім беру жүйесінің нығаюы – Қазақстанның жаһандық бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін бірдей маңызды факторлар. Білім беру жүйесі сапалы тұлға тәрбиелеуді, ұлттық құндылықтар мен инновацияларды үйлестіре отырып дамытуды басты мақсат етеді.

Ұлттық құндылық - музыка өнері оқушылардың эмоциялық әлемін байытып, көркемдік талғамын қалыптастырады, ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтарға құрмет сезімін арттырады. Әсіресе, мектеп жасындағы балалардың эстетикалық санасын дамытуда музыкалық шығармаларды тыңдау, орындау, талдау және шығармашылық әрекетке қатысу олардың рухани дамуына, адамгершілік қасиеттерінің қалыптасуына тікелей ықпал етеді. Алайда, қазіргі білім беру тәжірибесінде эстетикалық тәрбие көбіне фрагменттік сипатта жүзеге асырылып, музыка пәнінің тәрбиелік-эстетикалық әлеуеті толық деңгейде пайдаланылмай отыр.

Сонымен қатар, білім берудің жаңартылған мазмұны, құзыреттілікке негізделген тәсіл, интеграциялық оқыту мен оқушының шығармашылық белсенділігін арттыру талаптары эстетикалық тәрбиені ғылыми-әдістемелік тұрғыда қайта қарауды қажет етеді. Музыка пәні арқылы эстетикалық тәрбие берудің тиімді жолдарын жүйелеу, педагогикалық шарттарын

анықтау және заманауы әдіс-тәсілдерді негіздеу – бүгінгі педагогикалық ғылымның өзекті мәселелерінің бірі.

Тәрбие мәселелері Қазақстанның ертеңгі күні мен елдің ұлттық қауіпсіздігі, қоғамның құндылық бағдарлары туралы сөз болғанда ерекше назар аударуды талап етеді. Тәрбиенің мақсаты - оның педагогикалық процеске және қоғамның қажеттіліктеріне байланысты өзгеруі. Тәрбиенің мақсаты қоғамның әлеуметтік сұранысына байланысты және оны сәтті орындау мұғалімнің кәсіби дайындығына байланысты. Мұғалімнің іс-әрекеті адалдықтан басталады, ал оқушылар оқу іс-әрекетінің мақсатын нақты түсініп, тапсырманы орындай бастайды. Тәрбиенің мақсаты - қоғам идеалдарына қол жеткізуге бағытталған педагогиканың маңызды мәселесі. Ол жалпы және жеке. Тәрбиенің мақсаты - барлық азаматтарда сапалы құндылықтарды қалыптастыру, ал жеке азаматтарда жеке құндылықтарды қалыптастыру. Қазіргі әлемде тәрбие жүйесіне байланысты тәрбиенің мақсаты әр түрлі болады. Тәрбиенің мақсаты қоғамда белгілі бір функцияларды жүзеге асыру процесінде жастардың мотивациялық қажеттілігінен туындайды. Қоғамның қажеттілігі өндіріс тәсілі мен өндіріс күші мен өндіріс түрінің арақатынасының даму деңгейімен анықталады. Сондықтан тәрбие мақсатының нәтижесі әрқашан қоғамның даму табыстылық деңгейін көрсетеді, бірақ өндіріс тәсілінің өзгеруімен анықталады. Менің көзқарасымды түсіндіру үшін мен тәрбиенің мақсаты әлеуметтік-экономикалық қатынастардың түріне байланысты екенін атап өтемін. Негізгі мақсатқа ұмтылу, мұғалімнің алдына нақты мақсаттар қою, кәсіби қызметтің нәтижелерін оқушылардың тәрбиесі мен қызығушылығынан байқауға болады. Нақты мақсаттар туралы айтатын болсақ, олардың негізгі анықтамаларын білу қажет. Әрбір жеке тұлғаның дамуы оның даралығының қалыптасуымен, сондай-ақ табиғаттың адамға генетикалық тұрғыдан тән әлеуетінің дамуымен байланысты. Баланың жеке дамуында ақынның белсенділігін, күшін, ерік-жігері мен сезімін арттырумен қатар, оның бейімділігі, болашақ мамандыққа деген қабілеті біріктіріліп, қызметке қолдану тәсілі ретінде қарастырылады.

Тұлғаның дамуы нақты әлеуметтік жағдайға байланысты. Екінші негіз адам мен қоғамның қарым-қатынасына байланысты. Ұзақ уақыт бойы педагогикалық мақсаттарды талдау және негіздеу жоғары дәрежеде қоғам мен биліктің қажеттіліктерін қанағаттандыратын мақсаттар болып саналады. Бұл жағдайда баланың қызығушылығы екінші орынға ауыстырылды. Бірақ гуманистік педагогика баланың қызығушылығын ояту мәселесін бірінші кезектегі мәселе деп санады. Бүгінгі таңда оқушының өз күшімен жетістікке жету мүмкіндіктерін басқару тәрбиенің басым рөлін арттырады. Педагогикалық басшылық, егер тәрбие пәні жеке тұлға болса, бірақ өзіне қажетті қасиеттерді дамыту оқушылардың белсенді әрекетін және оларға тәрбие субъектісі ретінде қарауды көздейді. Ақыл-ой, адамгершілік, еңбек, эстетикалық және дене тәрбиесі біртұтас педагогикалық жүйе аясында қарастырылады. Жеке тұлғаның әлеуметтік тәжірибені игеруі оның саналы рационалды қызметіне байланысты, онда шешуші рөл эмпирикалық дәстүрлі түрде білім жүйесі мен әлеуметтік психологияға жатады [13, 766.].

Мұнда қоғамдық психология көзқарастар мен ұстанымдарға, құндылық бағыттарына, дүниетанымға басым әсер етеді. Тәрбие мақсатының негізгі бөліктерін философиялық категориялардың дәйектілігімен сипаттауға болады: мотив - қажеттілік, қызығушылық-мақсат. Тәрбие мазмұнын жаңа қарастыру, оны жүзеге асырудың жеке бағдарланған және белсенді тәсілдері ғалымдар мен мұғалімдерді біртұтас педагогикалық процесс тұрғысынан тұлғаны қалыптастыру мәселелерін шешудің тиімді құралдарын іздеуге ынталандырады. Білім беру мақсаттарын терең білу мұғалімдерде негізінен қандай адамды қалыптастыру керек екендігі туралы идеяны тудырады, бұл олардың іс-әрекеттеріне сана, нақты бағыт, қисындылық береді. Сонымен қатар, білім беру мақсаттарын одан әрі анықтау оның міндеттерін қалыптастыруға ықпал етеді. Тәрбиенің мақсаттары мен міндеттері тәрбие жұмысының мазмұнын анықтауға тікелей қатысты. Педагогикалық тұрғыдан тәрбиеленушілердің қызығушылықтары мен бейімділіктеріне (танымдық, эстетикалық, табиғатқа және жануарларға қайырымдылық және т.б.) сүйене отырып, олардың көмегімен көптеген еңбек, адамгершілік, эстетикалық тәрбиелік міндеттерді шешуге болады.

Моральдық үлгіні қолдану принципі оқу процесінің табиғатына берілген жетекші өзекті табу қабілетіне байланысты. Әрбір нақты жағдайда бұл өзекті табу - бала тәрбиесі. Халықтық тәрбие-бұл тарихи даму процесінде тірі дене. Табиғатқа, табиғи салдарға деген міндеттеме принципі өте қарапайым түрде болса да, педагогика ғылымында негізделгенге дейін халықтың ауызша шығармашылығында көрініс тапты. Тарихтың тәрбиелік аспектісін ескере отырып, елді қорғаған, халық әлемі үшін күрескен көшбасшылар мен осы тарихи оқиғаларға арналған ауызша халық шығармашылығы халықтық-азаттық қозғалысының тарихын өзіндік және қарапайым және асқақ түрде бейнелейтінін және болашақ ұрпақтың, патриоттық және рухани адамгершіліктің қалыптасуына ықпал ететінін ұмытпауымыз керек.

1 кесте - Ұрпақты тәрбиелеудегі негізгі принциптер

Ұрпақты тәрбиелеудегі негізгі принциптер		
1	Тәрбиенің идеясы мен орындылығы	Тәрбиенің негізгі мақсаты - оянған ұлттық санасы бар, рухани ойлаудың жоғары дәрежесі бар, мәдениетті, парасатты, үлкен ар-ұжданы бар, еңбекқор, іскер, басқа да ізгіліктері бар дені сау адамды тәрбиелеу
2	Өскелең ұрпақты іс-әрекет және қарым-қатынас арқылы тәрбиелеу	Балаларды ақыл-ой қызметімен қатар іскерлік және пысықтауға үйрету, нәтижелі еңбекке бейімделу, ата-аналар мен балалар, тәрбиеші мен тәрбиеленуші, үлкендер мен кішілер арасындағы өзара сенімде, қайырымдылықта, сенімде, бір-біріне құрметпен қарауда өзара қарым-қатынасты негіздеу, тәрбиеде психологиялық жағдай жасау, үйлесімділік атмосферасын құру, жас азаматтың өзіне деген сенімін арттыру, қамқоршылық сезімін дамыту
3	Білім берудегі жеке тұлғаға қойылатын талаптар мен құрметтің бірлігі	Баланың ішкі мүмкіндіктерін ашу адамның махаббат сезімі мен қарым-қатынасына байланысты. Бала тең адам болып саналғанда және оған еркіндік бергенде ғана ол өз пікірін ашық айта алады, ересектердің балаға деген құрметі олардың сенімін арттырады
4	Тәрбиелік әсердің дәйектілігі, үздіксіздігі	Тәрбие тәжірибесі балаларға талаптар мен педагогикалық ықпалдың бірлігі қажет екенін дәлелдеді
5	Оқушылардың жас және жеке ерекшеліктерін есепке алу	Оқушылардың жеке ерекшелігі-денсаулық, интеллект, адамгершілік қалыптасу, сыртқы әсерлерге реакция, қабылдау және т.б. кейбіреулер ескертулерді өздерінің ауырлығымен дұрыс қабылдаса, кейбіреулері керісінше әсер етуі мүмкін, сондықтан оқушылардың білім дәрежесін уақтылы анықтау қажет.

Бала-педагогикалық қамқорлықтың басты мақсаты. Баланың ішкі мүмкіндіктерін ашу адамның махаббат сезімі мен қарым-қатынасына байланысты. Бала тең адам болып саналғанда және оған еркіндік бергенде ғана ол өз пікірін ашық айта алады, ересектердің балаға деген құрметі олардың сенімін арттырады.

Тұлға өзін өмірде сирек кездесетін ерекше құбылыс ретінде қарастырады. Бұл қағида мектеп мұғалімдерінің, отбасы мен қоғамның педагогикалық күш-жігерінің бірлігі мен қызметін талап етеді. Балаларды тәрбиелеудегі отбасының рөлі көбінесе жаңа әлеуметтік қатынастарға байланысты. Бұл ата-аналар, мектеп және қоғам арасындағы нарықтық еңбек жағдайында орын алады. Тұлға қасиеттерінің қалыптасуы бір мезгілде, кешенді түрде жүретіндіктен, педагогикалық әсер де жан-жақты болуы керек. Осылайша, тәрбие - бұл өскелең ұрпақтың ғасырлар бойы жинақталған және іріктелген озық тәжірибелер мен халықтың ізгіліктерін сіңіру, баланың қоршаған ортаға деген көзқарасын, дүниетанымын, өмірге деген қамқорлығын және тиісті мінез-құлқын қалыптастыру деген қорытынды жасауға болады. Халықтық тәжірибеде, ғылымда ұрпақ тәрбиесі ұлттық сана мен дүниетанымды қамтамасыз ететін тілден, тілден басталатыны дәлелденді. Бүгінгі таңда қоғамның басты мақсаттары мен міндеттерінің бірі-өскелең ұрпақтың рухани мүгедегі болмау, оны қажет ету, оған қадір-қасиет пен тектілікті сіңіру, оны еркін пайдалануға мүмкіндік беру үшін қазақ тілін үйрену болып табылады. Мұндай қасиеттер өздігінен пайда болмайтыны белгілі. Ол үшін жастарды тәрбиелеу, адамгершілік іс-шараларды ұйымдастыру қажет.

Қазіргі жаһандану жағдайында білім беру жүйесінің басты міндеттерінің бірі - ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтарды бойына сіңірген, эстетикалық талғамы жоғары, рухани бай, шығармашыл тұлға қалыптастыру.

Осы тұрғыда «Оқу-тәрбие процесінде оқушыларды эстетикалық тәрбиелеу жолдары (музыка пәні негізінде)» тақырыбындағы магистрлік диссертациялық зерттеу жұмысы бүгінгі білім беру кеңістігі үшін өзекті әрі ғылыми-практикалық маңызы жоғары мәселені қамтиды.

Қорытындылай келе, музыка арқылы эстетикалық тәрбие беру – оқушылардың рухани-мәдени дамуын қамтамасыз ететін, тұлғаның шығармашылық әлеуетін ашатын маңызды педагогикалық құрал екендігі айқындалды.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Қ.К.Тоқаевтың «Жасанды интеллект дәуіріндегі Қазақстан: өзекті мәселелер және оны түбегейлі цифрлық өзгерістер арқылы шешу» атты Қазақстан халқына Жолдауы, 8 қыркүйек 2025ж.

2. Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Білім келешегі: адал азамат, кәсіби маман» тамыз конференциясының пленарлық отырысы https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-bilim-keleshegi-adal-azamat-kasibi-maman-takyrbyndagy-tamyz-konferenciya-synyn-plenarlyk-otyrysynda-soylegen-sozi-1571340?utm_source=chatgpt.com

3. Акбаева, Л. Н. Об идеальном человеке и идеальном обществе в мировоззрении Султанмахмута Торайгырова / Л. Н. Акбаева, А. Н. Акбаева // Вестн. развития науки и образования. – 2017 – № 3–4. – С. 37–44.

4. Нуриллаев Ф.Г., Нурибаева Н.К. Роль фольклорных песен в воспитании учащихся // Проблемы педагогики, 2020. С. 15-17.

МАЗМҰНЫ

O'ktamova S.M. <i>Tabiiy fan darslarida interaktiv metodlardan foydalanish imkoniyatlari</i>	3
Bahathan A., Ospanbekova M.N. <i>Opportunities for developing a wide range of skills for younger students using mobile learning technologies</i>	8
Kazitay A.R., Abukhanova A.B. <i>The teacher's role in fostering emotional intelligence in primary school students</i>	11
Журканова А.К. <i>The role of artificial intelligence in language learning</i>	15
Мауенова Д.А., Анесова А.Ж. <i>Developing text competence as a component of functional literacy through a cycle of English lessons in 5th grade (School-gymnasium №78, Aktobe)</i>	19
Ақылбаева Қ.Ғ., Мугауина Г.О. <i>Педагогтардың кәсіби құзыреттілігін дамытуда жасанды интеллект құралдарын пайдалану мүмкіндіктері</i>	31
Алдабергенова Э., Утешкалиева А.М. <i>Научно-методическая деятельность педагога иностранного языка как объект управления</i>	37
Аманбек Ж.О., Мухаметжанова А.О. <i>Бастауыш сынып мұғалімдерінің дайындығындағы ұлттық бірегейлікті қалыптастыру мәселелері</i>	44
Амантаева Г.О., Койшигулова Л.Е. <i>Компьютеризация как двигатель научного прогресса: роль цифровых технологий в развитии современной науки</i>	48
Асанова М.А., Шугаева Г.К. <i>Коррекциялық жұмыс процесінде ерекше білім беруді қажет ететін балалардың тұлғалық дамуын қолдау</i>	51
Асмагиева А.Д., Шугаева Г.К. <i>Бастауыш сыныптағы еббқ оқушылардың сөйлеу және коммуникативтік дағдыларын дамыту ерекшеліктері</i>	58
Әжмұхан М.Б., Бекжанова Ж.С. <i>Аутизм спекторы бар балалардың сөйлеу тілінің дамуы</i>	63
Баженова К.Т., Кинжибаева Ф.Б. <i>Білім беру жүйесін басқаруда инновациялық әдістердің ғылыми-теориялық аспектілері және олардың жіктелуі</i>	67
Баймағамбетов Е.Р., Сабирова Ж.Н. <i>STEAM-ҚҰЗЫРЕТТІЛІК – заманауи педагогтың интегративті сапасы</i>	75
Баймұханова Ж.Н., Кузембаева Г.А. <i>Ағылшын тілі мұғалімдерінің кәсіби сенімділігін дамытуда педагогикалық практиканың рөлі: эмпирикалық зерттеулерге шолу</i>	81
Бакимова Д.К., Сабирова Ж.Н. <i>Адамның эмоциясы, түрлері мен функциялары</i>	87
Берсенгалиева А., Султангалиева А.Е. <i>Абай және эмоционалды интеллект</i>	91
Бирмағанбетова А.С., Мугауина Г.О. <i>Кибербуллинг және цифрлық тәуелділік арасындағы байланыс</i>	93
Бисенкулова А.К., Жумашева Н.С. <i>Бастауыш мектепте математика сабағында танымдық іс-әрекетті жандандырудың педагогикалық негіздері: ақпараттық-коммуникациялық технологиялар мен жасанды интеллект құралдары</i>	97
Даулеш Ө.М., Мұханбетжанова А.У. <i>Бастауыш сынып оқушыларының оқу жетістіктерін бағалауда академиялық адалдықты қалыптастырудың ерекшеліктері</i>	103
Даян М., Мухаметжанова А.О. <i>Эмпатия кезеңі негізінде болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің зерттеу дағдысын дамытудың теориялық маңызы</i>	106
Джаманбаева Д.Т., Минажева Г.С. <i>Жасанды интеллект технологиялары мен адамгершілік тәрбие интеграциясы</i>	110
Джаманбаева С.Т., Баянбаева А.Р. <i>Жасанды интеллект дәуіріндегі адал азамат тәрбиесі</i>	114
Досанова Ж.Ж., Рыскулбекова А.Д. <i>Бастауыш сынып педагогтарын даярлауда метатанымдық білімді дамыту</i>	117

Дүйсенбаева Г., Мұханбетжанова А.У. <i>Ізгілендіру ұстанымы негізінде бастауыш білім беру үрдісін ұйымдастыру мен басқарудың тетіктері</i>	120
Дүйсенбек Ұ., Майматаева А.Д. <i>Адам анатомиясын оқытуда виртуалды LEGO-конструкторды қолдану арқылы оқушылардың танымдық құзыреттілігін қалыптастыру мүмкіндіктері</i>	127
Еламанова И.П., Бутабаева Л.А. <i>Инновационные подходы к подготовке специальных педагогов для работы с детьми с расстройствами аутистического спектра: опыт Казахстана</i>	131
Жайкина Н.О. <i>Тұлға психологиясындағы жалғыздық мәселесінің ғылыми зерттелуі</i>	135
Жаксимов С.У., Шугаева Г.К. <i>Роль педагога в профилактике буллинга</i>	137
Жамантай Д.Қ., Сагнаева Г.А. <i>Мектеп оқушыларының функционалдық сауаттылығын арттыруда ұлттық мәтіннің рөлі</i>	139
Жанбала Г.Б., Жубанғалиева Г.Г. <i>LESSON STADY-болашақ мұғалімдердің кәсіби өсуінің тиімді құралы</i>	143
Жанбала Г.Б., Султанғалиева А.Е. <i>«Тез өмір» синдромы: неге бәрі асығыс, бірақ бақыт жоқ?</i>	145
Женис А., Бисенова Ш.Н. <i>Деструктивное поведение подростков и его психологические причины</i>	148
Женисбек Е.С., Раисова А.Б. <i>Анализ ошибок учащихся при употреблении эвфемизмов</i>	153
Жеткізгенқызы Р., Туленова У.Т. <i>Жасанды интеллект технологияларын қолдану арқылы бастауыш сынып оқушыларының оқу сауаттылығын дамыту</i>	157
Жолдасова Ж.А., Мугауина Г.О. <i>Инклюзивті білім беру құралдарын қолдану арқылы оқушылардың әлеуметтік бейімделуін арттыру</i>	160
Жумабаева Р.С. <i>Балалар үйінде тәрбиеленуші жасөспірімдерінің психологиялық ерекшеліктерін қолдаудың кешенді бағдарламасының маңыздылығы</i>	164
Жунусханова С.Б., Сағындықұлы Б. <i>Д.Исабековтың «әпке» драмасындағы кейіпкерлердің тілдік прагматикасын 8-сынып оқушыларына оқытуда қолдану</i>	168
Жүсіпова Н.Н., Баянбаева А.Р. <i>Нашар еститін бастауыш сынып оқушыларының танымдық процесстерін дамытуда «ТОМАТИС» аппаратының тиімділігі</i>	176
Жұматай Ф.И., Сагнаева Г.А. <i>Қазақ тілі сабақтарында сыни тұрғыдан ойлауды дамыту технологиясын қолданудың әдістемесі мен тиімділігі</i>	181
Зейнетова С.М., Туленова У.Т. <i>Геймификация арқылы бастауыш сынып оқушыларының оқу мотивациясын арттыруды ұйымдастыру</i>	184
Ибатолла А.Х., Кубышева Г.Г. <i>Эмоциялық депривация және оның тұлғаның психологиялық дамуына әсері</i>	189
Исатайқызы Б., Койшигулова Л.Е. <i>Студенттердің әлеуметтік бейімделуі процесінде академиялық адалдықты қалыптастырудың психологиялық ерекшеліктері</i>	192
Ишанханқызы А., Жиенбаева Н.Б. <i>Педагогический потенциал диалогического общения в процессе социализации младших школьников с РАС</i>	198
Каирова Э.М., Кинжибаева Ф.Б. <i>Бастауыш білім беру сапасын арттыруда педагогтің кәсіби құзыреттілігін дамытудың отандық және шетелдік тәжірибесі</i>	207
Кайров М.М., Утешкалиева А.М. <i>«Ұлттық ойын» ұғымы педагогикалық феномен ретінде</i>	216
Карисбайұлы Б., Джанзакова Ш.И. <i>Мектеп пен отбасы байланысы арқылы оқушылардың ұлттық құндылықтарын қалыптастырудың педагогикалық негіздері</i>	220

Кожантаева А.Г., Багитова К.Б. Информатика сабағында ұлттық құндылықтарға негізделген авторлық ойын тапсырмаларын пайдалану арқылы оқушылардың танымдық белсенділігін арттыру	225
Косжанова С.С. Көркем еңбек сабағы арқылы оқушылардың эмоционалды күйін реттеуге бағытталған педагогикалық технологиялар	232
Қосымбайқызы А., Жанзакова Ш.И. Студенттерінің ұлттық санасын қалыптастыруда этномәдени құндылықтардың маңызы	235
Көшерова Н.С., Шугаева Г.К. Көру қабілеті зақымдалған жасөспірімдерді педагогикалық-психологиялық сүйемелдеу	239
Көшерова Н.С., Шугаева Г.К. Көру қабілеті зақымдалған жасөспірімдердің ақпараттық мәдениетін дамыту жолдары	242
Қуатова А.З. Жасанды интеллект: білім беру үдерісіндегі рөлі мен мүмкіндіктері	245
Кушкинбаева А.А., Койшигулова Л.Е. «Адал азамат» в эпоху искусственного интеллекта: арт-терапия как метод реабилитации детей с особыми образовательными потребностями	248
Қалыбекқызы А., Утешкалиева А.М. Білім беру сапасын арттыруда бастауыш мектеп пен отбасының бірлесіп басқару жүйесін жетілдіру	253
Құбашева Н.Д., Сабирова Ж. Арнайы педагогтарды даярлаудың маңызы	258
Құлынтай А.С. Толықтырылған шындық технологияларын мектеп бағдарламасында тиімді қолдану	261
Құрманқұлова А., Жанзакова Ш.И. Жоғары сынып оқушыларына кәсіби бағдар беру жүйесін ұлттық құндылықтар арқылы ұйымдастыру	267
Құспанова А.М., Сабирова Ж.Н. Басқару қызметінде кәсіби коммуникацияны эмоционалды интеллект негізінде жетілдіру	271
Машева Г.Б., Мовкебаева З.А. Искусственный интеллект в образовании казахстана: как адаптивное обучение и цифровые ассистенты меняют подход к обучению и воспитанию учащихся	277
Мерешова А.Б. Арнайы мектеп оқушыларының танымдық қабілеттерін дамытудағы түзете-дамыту жұмысының рөлі	282
Муканова Р.А. Қазақ диаспорасы студенттерінің коммуникативтік бейімделуін қалыптастырудың құзыреттілікке негізделген бағдарламасы	285
Мукашева Л., Мұханбетжанова А.У. Бастауыш мектепте құндылық бағдарын қалыптастыруда жүйелі және үдерістік тәсілдерін қолданудың тетіктері	292
Мукашева Л., Мұханбетжанова А.У. Бастауыш деңгей оқушыларының құндылық бағдарын дамытуды теориялық негіздеу	299
Мухтарова М., Мұханбетжанова А.У. Бастауыш сынып педагогының кәсіби талығу мен стресс жағдайын басқару мәселесін теориялық негіздеу	305
Мухтарова М., Мұханбетжанова А.У. Бастауыш сынып педагогының кәсіби талығу мен стресс жағдайын басқару мәселесін тәжірибелік-эксперименттік зерделеу	309
Мұратова Н.Е., Мусина Г.М. Жасөспірімдік кезеңдегі психопатиялық бұзылыс және оны түзетудегі психокоррекциялық жұмыстар	317
Назарбекқызы Н., Мугауина Г.О. Ағылшын тілін оқытуда жобалық әдістің маңыздылығы	320
Назарбекқызы Н., Қазиев Қ.О. Топтық жұмыстың стратегиялары мен принциптері	328
Налық А.М. Әлеуметтік жобалау негізінді болашақ көшбасшыны тәрбиелеу: жасанды интеллект және адалдық мәселелері	333

Нияз А.А., Анесова А.Ж. ҚМЖ әзірлеу барысында жасанды интеллект құралдарын қолданудың әдістемелік ерекшеліктері (ағылшын тілі пәні негізінде)	339
Нурсапина А.М., Джанзакова Ш.И. Мектептегі тәрбие жұмысында жасанды интеллектті қолдану: Адал азамат қалыптастыру	344
Нұржан Қ.Т., Карабаева Н.Б. Ерекше оқытуды қажет ететін балаларға цифрлық технологияларды қолдану	347
Оржанова А.Қ. Бастауыш сынып оқушыларының оқу мотивациясын арттыруда жасанды интеллекттің мүмкіндіктері	351
Өсербай Ш., Джанзакова Ш.И. Цифрлық білім беру платформаларын қолданудың шетел тілін меңгерудегі оқу белсенділігіне ықпалы	356
Реймов Р.Н., Казиев Қ.О. Цифрландыру жағдайында жасөспірімдердің салауатты өмір салтын қалыптастыру: ұлттық және заманауи үдерістердің өзара байланысы	360
Сабитова Д.М., Туленова У.Т. Бастауыш білім беруде жасанды интеллект құралдарын тиімді пайдалану	367
Сагинбаева А.Ж., Койшигулова Л.Е. Жоғары оқу орны студенттерінде академиялық адалдық құндылықтарын қалыптастырудың педагогикалық шарттары	369
Сагинбаев Р.А., Буров А.Э. Мониторинг двигательного развития и отношения студентов к физкультурно-спортивной деятельности	376
Сағынбаева А.Е., Матаев Б.А. Балалардағы әлеуметтік бейімделудің жолдары	381
Сағынбаева А.Е. Балалардың әлеуметтік бейімделуіне әсер ететін психологиялық факторлар	384
Салимжанова С.Б., Р.К.Измагамбетова Бастауыш білім беру жүйесінде оқырмандық мәдениетті қалыптастырудың ғылыми-әдіснамалық аспектілері	388
Сарсенғалиева Г.К. Мектепке дейінгі баланың жеке басының даму шарттары	391
Саясат І., Мугауина Г.О. Сталкинг деген не және одан қалай қорғануға болады?	395
Семғалиева А., Мұханбетжанова А.У. Бастауыш білім беру үрдісін тұлғалық-бағдарлы тұрғыдан ұйымдастыру мәселесін теориялық негіздеу	398
Сиран Ә., Султанғалиева А.Е. Ерекше бала – ерекше әлем: ата – ананың қабылдау кезеңдері және әлеуметтік бейімделу	403
Смағұл Н.Б., Нұрмұқашева С.Қ., Мусина Г.М. Жасөспірім кезеңдегі суицидтік әрекетке отбасылық қатынастардың ықпалы	407
Сырлыбаева С.Р., Мугауина Г.О. Психикалық дамуы тежелген балаларды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу	410
Табылдықызы Ж., Джанзакова Ш.И. Қазақ фольклоры – балалардың эстетикалық тәрбиесінің мәдени-рухани құндылығы	414
Таласбаева Ә.А., Утешкалиева А.М. Бастауыш мектепте денсаулық сақтау кеңістігін қалыптастыру жұмыстарын басқарудың басты қағидаттары	418
Тасқара А.Қ., Алдабергенова А.О. Оқушыларда ақпараттық қауіпсіздік дағдыларын қалыптастыруда болашақ информатика мұғалімдерін даярлаудың тиімді жолдары	423
Тасмуканова Д., Тұрсынғали Н.Б. Ерекше бала - ерекше әлем	427
Тезекбаева М.Т., Мугауина Г.О. Жасөспірімдердің сөйлеу дағдыларын қалыптастыруда психологиялық қолдау	430
Темірболатқызы Қ., Доскариева Қ.Ғ. Адал азамат тәрбиесінде жасанды интеллекттің рөлі	433

Төлегенова Г.Е., Шұғаева Г.Қ. <i>Психикалық дамуы тежелген мектеп жасына дейінгі балалардың әлеуметтік-эмоционалдық дамуының психологиялық ерекшеліктері және оны дамыту жолдары</i>	435
Төлегенова Г., Мұханбетжанова А.У. <i>Бастауыш сынып оқушыларының қарым-қатынас дағдыларын дамытудың теориялық негіздері</i>	439
Тыншим А., Джанзакова Ш.И. <i>Мектеп оқушыларының бойында патриоттық құндылықтарды қалыптастырудағы ұлттық тәрбиенің рөлі</i>	444
Утемагамбетова Г.Б., Нигметова Ж.Б., Муханбетжанова А.У. <i>Білім беру сапасын арттыруда стратегиялық басқару және бастауыш сынып мұғалімдерінің көшбасшылық қабілеттерін қалыптастыру</i>	449
Утеулиев Ж.Т., Мугауина Г.О. <i>Жасанды интеллект арқылы ұлттық тәрбие құндылықтарын насихаттау</i>	452
Хубай А., Бекжанова Ж.С. <i>Аутизм кезіндегі сенсорлық әлем: бала дүниені қалай қабылдайды?</i>	455
Шақабаев А.А., Еспенбетова А.М. <i>Тарихи деректерді жиі көмегімен талдау: оқушылардың ақпараттық құзіреттілігін арттырудағы академиялық адалдық мәселесі</i>	458
Шамарова Г.Ж., Джанзакова Ш.И. <i>Оқу-тәрбие процесінде эстетикалық тәрбиенің ғылыми-теориялық негіздері</i>	463

**«ЖАСТАР ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ: БҮГІНІ МЕН БОЛАШАҒЫ»
жас ғалымдардың халықаралық ғылыми-тәжірибелік
конференция материалдар жинағы**

СБОРНИК

**материалов Международной научно-практической конференции
молодых ученых
«МОЛОДЕЖЬ И НАУКА: НАСТОЯЩЕЕ И БУДУЩЕЕ»**

**The collection of materials from the International Scientific and Practical
Conference of Young Scientists
«YOUTH AND SCIENCE: PRESENT AND FUTURE»**

Редактор: Батырғалиева Салтанат
Мұқаба дизайны: Батыров Галымжан, Төкешов Алтынбек
Түптеген: Жамбылов Маркс, Марданова Сауле

Офсеттік қағаз. Форматы А4
«ASU Press» баспа орталығы
«Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті» КеАҚ
060000, Атырау қ., Студенттер даңғылы, құрылыс 1.

Атырау университеті «ASU Press» баспа орталығының
баспаханасында басылған.